

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsatt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsatt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk <http://books.google.com/>

Skrifter utgivna av K. Humanistiska vetenskapss... i Uppsala

K. Humanistiska
vetenskapssamf...
i Uppsala

L. Soc. 4945.25

Bound

JUL 28 1900

Harvard College Library

FROM

Transferred from
Peabody Museum

30 June 1899

SKRIFTER

UTGIFNA AF

HUMANISTISKA VETENSKAPSSAMFUNDET

I

UPSALA

BAND II

UPSALA 1892-94

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-ARTIEBOLAG

L. Soc. 4975:5

Bound

JUL 28 1900

Harvard College Library

FROM

Transferred from
Peabody Museum

30 June 1899

SKRIFTER

UTGIFNA AF

HUMANISTISKA VETENSKAPSSAMFUNDET

I

UPSALA

BAND II

UPSALA 1892-94

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-ARTIEBOLAG

Case 5

Shelf

LIBRARY

OF THE

Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology

IN CONNECTION WITH HARVARD UNIVERSITY

PRESENTED BY

the Society

Received May, 1896.

*Transferred to
General Library.*

Anal 1

0

SKRIFTER

UTGIFNA AF

HUMANISTISKA VETENSKAPSSAMFUNDET

I

UPSALA

BAND II

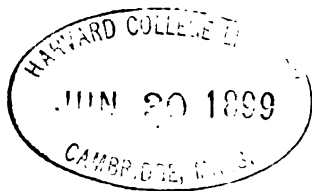

UPSALA 1892-94

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

L Soc. 4345.25

895 $\frac{46}{2}$

From Bealby Warren

INNEHÅLL.

Berättelse öfver samfundets verksamhet och utveckling under perioden 1 Juni 1892—31 December 1894.

Förteckning öfver ledamöter.

9 GÖDEL, V. Katalog öfver Upsala universitets biblioteks fornisländska och fornnorska handskrifter.

NYLANDER, K. U. Inledning till Psaltaren.

ALMKVIST, H. Mechilta Bo Pesachtraktaten med textkritiska noter, parallelställen ur Talmud och Midrasch, samt inledning och glossar.

DANIELSSON, O. A. De voce ΑΙΖΗΟΣ, quæstio etymologica.

PERSSON, P. Nyare undersökningar på den Plautinska prosodiens område.

Berättelse öfver samfundets verksamhet och utveckling under perioden 1 Juni 1892—31 December 1894.

Under den tid af två och ett halft år som förflutit, sedan den första berättelsen meddelades, har samfundet lugnt och ostördt fortgått i den riktning, som dess syfte och stadgar angifva. Genom dödsfall har dess krets ej gjort några förluster, och som den redan genom talrika inval vunnit lämplig omfattning, har den ej heller mycket vidgats genom förvärfvande af nya medlemmar. Under år 1893 invaldes i samfundet docenterna J. F. Nyström och K. U. Nylander; under 1894 biblioteksamanuenserna L. A. Andersson och grefve E. Lewenhaupt. Samfundet räknar sålunda nu trettiofyra medlemmar, jemnt fördelade på båda afdelningarne.

Professor Sahlin har inom samfundet, såsom dess ordförande, oafbrutet intagit främsta platsen, till dess han i Oktober 1894 lemnade vårt samhälle och afflyttade till hufvudstaden. Samfundet har full anledning att i honom se sin egentlige stiftare och en af sina verksamaste ledamöter, och sedan han, den 30 sistl. Oktober, på allmän sammankomst för sista gången fört ordet inom dess krets, samlades på aftonen dess medlemmar nästan alldeles mangrannt för att under ett enkelt samqväm gifva uttryck åt de känslor af vördnad och tillgifvenhet, med hvilka de omfattade sin förste, nu afgående ordförande.

Till hans efterträdare på ordförandeplatsen utsågs på ofvan nämnda sammankomst bibliotekarien Annerstedt, i hvilkens ställe

såsom vice ordförande professor Tegnér blifvit vald. — För tre-årsperioden 1893—95 har professor P. A. Geijer erhållit förnyadt uppdrag att tjenstgöra som samfundets sekreterare. — Af de båda afdelningarne har den filosofisk-historiska under åren 1893—94 fortfarande haft till ordförande professor Sahlin, som för år 1895 äfven på denna plats blifvit efterträdd af bibliotekarien Annerstedt. Inom den filologiska afdelningen fungerade som ordförande under år 1893 professor Danielsson, under år 1894 professor Erdmann, och för år 1895 har docenten Tamm mottagit val till dess ordförande. Inom desamma fungera fortfarande såsom sekreterare docenten Edfeldt och professor P. A. Geijer, hvar inom sin afdelning. — Den kommission, som har till uppdrag att förbereda de samfundet åliggande beskrifningarne öfver Stockholms stad och öfver Upland, har ej undergått någon förändring och utgöres fortfarande af bibliotekarien Annerstedt samt professorerna Sahlin, Alin, Noreen och P. A. Geijer.

Angående de särskilda uppgifter, som åligga samfundet, torde följande böra meddelas.

Vetenskapliga föredrag hafva hållits på alla ordinarie sammanträden, hvilket framgår af följande förteckning öfver såväl de respektive föredragens innehåll som deras författare.

Föredrag af filologiskt innehåll:

Prof. ALMKVIST: Om studieväsendet inom Islâm. 27 Okt. 1892.

Tillägg och beriktigande till hans af samfundet utgifna

»Ein türkisches Dragomandiplom». 17 Dec. 1894.

Prof. DANIELSSON: Om härledningen af det grekiska ordet αἰζηός. 23 Sept. 1892.

Om stafvelsedelningen i grekiskan. 6 Okt. 1894.

Prof. ERDMANN: Om de, sommaren 1894, af herr K. Zangemeister i det Vatikanska biblioteket upptäckta fornsaxiska textfragmenten. 17 Dec. 1894.

Prof. P. A. GEIJER: Om bildningsförloppet af det franska språkets nomenklatur för växtrikets alster. 27 Febr. 1893.

Om den ortografiska frågan i Frankrike. 30 Nov. 1893.

Prof. JOHANSSON: Om sanskrit och prakrit. 2 Dec. 1892.

Försök till förklaring af benämningen på några runor.
3 April 1894.

Prof. LUNDELL: Om macedoniskan som ett särskildt slaviskt språk
på Balkanhalfön. 28 April 1893.

Prof. NOREEN: Om den språkliga betydelsen af pauser. 12 Maj
1893.

Etymologisk förklaring af namnen Nerike, Gestrikland,
Norge och Sverige. 25 April 1894.

Doc. NYLANDER: Om den hebräiska tempelmusiken. 27 Febr.
1894.

Doc. PERSSON: Om ett kapitel af den Plautinska prosodien. 4 Febr.
1893.

Doc. TAMM: Etymologisk förklaring af några svenska ord. 29 Sept.
1893.

Prof. TEGNÉR: Om några kufiska myntfynd. 28 Mars 1893.

Föredrag af filosofiskt innehåll:

Doc. EDFELDT: Om skillnaden mellan samhällen och menskliga
föreningar. 8 Sept. 1892.

Prof. K. R. GEIJER: Allmänna betraktelser öfver filosofiens historia.
30 Okt. 1894.

Prof. RIBBING: Om mythen i Platos dialog, Statsmannen. 11 Jan.
1894.

Prof. SAHLIN: Om olika former af folkrepresentation. 13 April
1893.

Om det så kallade opus morale. 14 Sept. 1893.

Om betydelsen af uttrycket pligt emot någon. 13 Sept.
1894.

Föredrag af historiskt eller literaturhistoriskt innehåll:

Prof. ALIN: Om 1840 års riks rätt. 12 Jan. 1893.

Bibliotek. ANNERSTEDT: Bidrag till kännedom om universitets-
studiet i Upsala under senare hälften af 1700-talet.
9 Nov. 1893.

Om Upsala universitetsbiblioteks äldsta historia. 22 Maj
1894.

Prof. BOËTHIUS: Om förloppet af den efter Carl XII:es död med
Görtz anställda rättegången. 30 Okt. 1893.

v. Bibliotek. BYGDÉN: Om en svensk folksägen i en ny belysning. 10 Nov. 1892.

Prof. ERDMANN: John Lydgate, Englands mest produktive skald under förra hälften af det femtonde seklet. 27 Jan. 1894.

Prof. HJÄRNE: Om riksdagen i Vesterås år 1527. 9 Mars 1893.
Frankrike vid Richelieu's tillträde till makten. 12 April 1894.

Doc. NYSTRÖM: Amerikanska secessionskriget 1861—65. 8 Mars 1894.

Utgifna skrifter. Äfven i det band, som inledes af denna berättelse, ingå fem särskilda skrifter. Af dem utgöra de, som författats af professor Danielsson och docenten Persson, mera utförda bearbetningar af föredrag, som hållits inom samfundet. Amanuensen Gödels katalogsarbete bör ega värde för dem, som intressera sig för isländska och norska fornskrifter. Professor Almkvists och docenten Nylanders båda skrifter behandla ämnen ur den semitiska filologien. — Af de skrifter, som äro afsedda att bilda det tredje bandet, äro fem redan färdigtryckta och bland samfundets medlemmar utdelade, så att äfven detta tredje band snart bör kunna afslutas och offentliggöras. — En särskild publikation i det något större format, som man ansett böra användas för de topografisk-historiska beskrifningarne, utgör den af bibliotekarien Bygdén utarbetade »Förteckning å tryckta och otryckta källor till landskapet Uplands och Stockholms stads historiskt-topografiska beskrifning, förnämligast hämtade ur Westinska samlingarne i Upsala universitets bibliotek», hvilken redan finnes omnämnd i föregående berättelse och Sept. 1892 framlades för allmänheten.

Topografisk-historiska beskrifningar öfver Stockholm och Upland. Genom bibliotekarien Bygdéns ofvan nämnda katalogsarbete har man visserligen undanjort en vigtig förberedelse till det samfundet åliggande utgifvandet af båda dessa beskrifningar, men dessvärre har hittills föga kunnat uträttas för

att få ens någon af dem till stånd. Trots fortsatta bemödanden att för deras utarbetande vinna kompetenta personer har ännu ingen, om hvilken man med skäl kunde antaga, att han vore fullt vuxen en sådan uppgift, visat sig villig att deråt egna tid och arbete. Det måste också medgifvas, att sådana på historisk forskning grundade ortbeskrifningar kräfvat långa förberedelser och ostördt, tråget arbete för att kunna tillfredsställa nutidens i detta hänseende högt uppdrifna fordringar. I utlandet ha inom denna literaturgren under de senaste åren offentliggjorts arbeten öfver orter af vida mindre betydelse än vår hufvudstad, hvilka utgöra vackra bevis på den moderna historiska forskningsmetodens rika utveckling äfven i denna riktning. Att den blifvande Stockholmsbeskrifningen, åt hvilken samfundet af flera skäl närmast egnat sin uppmärksamhet, må inom denna literatur intaga en plats, som är Sveriges hufvudstad fullt värdig, är helt naturligt samfundets lifliga önskan, och man har äfven anledning hoppas vinna detta mål, då man erinrar sig, att äfven i vårt land idkas de historiska vetenskaperna med mycken framgång. Af de svenske forskare, åt hvilka man nu med full tillförsigt kunde vända sig, hafva dock alla redan tagits i anspråk för andra värf, och man inser lätt, att denna uppgift måste för längre tid odeladt taga författarens hela arbetskraft i anspråk. Det synes därför knappast återstå annat än att för densamma söka vinna någon gryende förmåga, som deraf känner sig lockad och är oförhindrad att under en ej alltför kort tid fullt egna sig deråt. Som ett sådant arbete, om det utföres väl, utan tvifvel komme att räknas dess författare till ej ringa förtjenst, bör man ingalunda misströsta derom, att någon yngre vetenskapsman med goda förstudier och särskild fallenhet för forskningar i denna riktning, skall känna sig manad att åtaga sig och med kraft och ifver utföra denna uppgift. Det belopp af inemot 20,000 kronor, öfver hvilket samfundet för detta ändamål eger att förfoga, är

vidare ej tillräckligt stort för att medgifva, att större eller mindre delar deraf användas på partiela förberedande arbeten, hvilkas värde kanske blefve ringa för den, som åtager sig hufvuduppgiftens fullständiga utförande. Af alla dessa skäl har det derföre synts samfundet välbetänkt att, såsom redan är antydt, afvakta tillfället att kunna åt en derför väl kvalificerad person, som ej är bunden af andra uppgifter, odeladt få lemna uppdraget att öfver vår hufvudstad utarbета en topografisk-historisk beskrifning, som fullt motsvarar vår tids fordringar på arbeten af denna art.

Utgifvandet af valda skrifter ur de Westinska samlingarne. För främjande af denna uppgift har, såsom redan i föregående berättelse är meddeladt, samfundet tillsvidare afsatt 2,000 kronor. Af detta belopp har ännu ingenting blifvit använt för ändamålet, emedan ingen hittills visat sig villig att åtaga sig utgifvandet af någon bland de mera värdefulla handskrifter, som ingå i dessa samlingar. Bibliotekarien Annerstedt har emellertid samlat och till samfundets sekreterare, hos hvilken de finnas tillgängliga, öfverlemnat anteckningar om ett urval sådana handskrifter, hvilka i första rummet borde ifrågakomma till utgifvande. Särskildt från historisk, bibliografisk eller literaturhistorisk synpunkt äro flera ganska beaktansvärda, hvarföre man har full anledning vänta, att de snart nog skola uppmärksammas af forskare på dessa områden och derefter de viktigaste bland dem småningom finna väg till offentligheten.

Samfundets ekonomiska ställning. Samfundets kontanta tillgångar ha under de tre senaste åren ökats med 3,673 kronor och 97 öre, hvilket framgår ur jemförelse af den i förra berättelsen meddelade uppgiften om samfundets ekonomi med bokslutet för år 1894, enligt hvilket de särskilda fonderna ega följande kontanta behållning:

Jacob Westins fond	kr. 50,000: —
Beskrifningsfonden	» 19,048: 81
Westinska skriftfonden	» 2,000: —
Samfundets egen fond	» 10,843: 54
Summa kr. 81,892:	35

Upsala den 1 Februari 1895.

Enligt uppdrag

P. A. Geijer,
Samfundets sekreterare.

Ledamöter af Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala, efter 1881, i den ordning de blifvit invalda.

Fh. = Medlem af den filosofisk-historiska afdelningen.

Flg. = Medlem af den filologiska afdelningen.

	Inträdt.
SAHLIN, C. Y. f. d. Professor	Fh. 1881
MALMSTRÖM, C. G. f. d. Riksarkivarie	Fh. 1881
RIBBING, S. f. d. Professor	Fh. 1881
HÄGGSTRÖM, F. W. f. d. Professor	Flg. 1881
NYBLOM, C. R. Professor	Fh. 1881
ÄNNERSTEDT, C. Bibliotekarie, Samfundets ordförande	Fh. 1889
ALIN, O. Professor	Fh. 1889
HJÄRNE, H. »	Fh. 1889
GEIJER, K. R. »	Fh. 1889
EDFELDT, H. Docent	Fh. 1889
BURMAN, E. O. »	Fh. 1889
NOREEN, A. Professor	Flg. 1889
GEIJER, P. A. » Samfundets sekreterare . . .	Flg. 1889
ERDMANN, A. e. o. Professor	Flg. 1889
DANIELSSON, O. A. Professor	Flg. 1889
BOËTHIUS, S. J. e. o. Professor	Fh. 1890
TEGNÉR, E. Professor, Samfundets vice ordförande	Flg. 1890
SUNDÉN, J. M. e. o. Professor	Flg. 1890
TAMM, F. Docent	Flg. 1890
WAHLUND, C. Professor	Flg. 1890
PIEHL, K. e. o. Professor	Flg. 1890

	Inträdt.
LUNDELL, J. A. e. o. Professor	Flg. 1890
HEDENIUS, P. f. d. Professor	Fh. 1890
LANDTMANSON, I. S. f. d. Professor	Fh. 1890
SUNDELIN, R. Domprost	Fh. 1890
ALMKVIST, H. N. Professor	Flg. 1890
BYGDÉN, L. vice Bibliotekarie	Fh. 1890
KNÖS, O. V. Docent	Flg. 1891
PERSSON, P. »	Flg. 1892
JOHANSSON, K. F. e. o. Professor	Flg. 1892
NYSTRÖM, J. F. Docent	Fh. 1893
NYLANDER, K. U. »	Flg. 1893
ANDERSSON, L. A. Biblioteksamanuens	Flg. 1894
LEWENHAUPT, E. Grefve, »	Fh. 1894

Skrifter utgifna af Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. II. 1.

K A T A L O G

ÖFVER

UPSALA UNIVERSITETS BIBLIOTEKS

FORNISLÄNDSKA OCH FORNNORSKA

H A N D S K R I F T E R

AF

VILHELM GÖDEL

UPSALA 1892

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

FÖRORD.

Den plan, som i föreliggande arbete blifvit följd, är i hufvudsak den, efter hvilken *Katalog over den Arnamagnæanske håndskriftsamling* redigeras. Då i företalet till Band. I af nämnda verk redogörelse lemnas för densamma, ber jag få hänvisa dit med tillägg af följande förklaringar.

Vid återgifvandet af *titlarna* har jag för att underlätta öfverskådligheten trott mig böra använda normaliserad skrifning, för så vidt det låtit sig göra, men har jag emellertid i sådant fall också diplomatiskt citerat öfverskrift eller början af ifrågavarande arbete.

Till förklaring af den nyinförda termen *halffraktur* vill jag nämna, att jag därmed menar den efterbildning af frakturstilen, som påträffas i en del, mera omsorgsfullt utförda afskrifter från 1600-talet. Man kan ej kalla denna stil fraktur, själfsväldig som den stundom är i sin form, och ännu mindre kursiv, hvarför jag sökt beteckna den med en term, som torde angifva dess rätta ställning mellan båda.

De förarbeten, jag haft att tillgå, äro: J. HADORPH, *Apo-graphum donationis Delagardianæ*, Holmiæ 1672 samt de meddelanden, som Arnamagnæanska Kommissionen med anledning af sitt besök i Upsala sommaren 1841 lemnat i *Dansk Antiquarisk Tidsskrift* 1846—48, s. 97 ff. En vid samma tillfälle af Jón Sigurðsson och Ólafur Pálsson öfver en del af

Upsala biblioteks isländska handskrifter utförd beskrifning, som nu förvaras i Cod. AM 927 4:o har jag äfven, ehuru först vid läsningen af korrekturet, haft tillfälle att begagna. Bibliotekarien Kristian Kålund hade den vänligheten att vid underrättelsen om mitt arbete göra mig uppmärksam på densamma, och Kommissionen för det Arnamagnæanske legat tillät mig att på härvarande bibliotek få begagna handskriften. Härför likasom för allt det tillmötesgående, jag rönt från Kongl. biblioteket i Stockholm, min vördsamma tack.

Det är mig kärt att till sist få frambära min tacksamhet till alla dem, som på ett eller annat sätt skänkt mig sin hjälp, i främsta rummet bibliotekarien Annerstedt för all den välvilja, han visat mig vid mina studier och undersökningar samt för allt, hvad han gjort för att befrämja mitt arbete, så ock för öfrigt Upsala biblioteks tjänstemän, särskildt amanuensen Dr. Aksel Andersson samt öfriga vänner för upplysningar och råd.

Upsala i juni 1892.

Vilhelm Gödel.

I.

I den Delagardieska samlingen.

De dyrbara manuskript, som den frikostige Magnus Gabriel De la Gardie den 18 januari 1669 donerade Upsala Akademi, och hvilka nu utgöra Universitets-bibliotekets s. k. Delagardieska handskriftsamling, förvärfvades alla med undantag af några få af donatorn vid hans inköp 1658 af den danske forskaren och samlaren Stephanus Johannis Stephanus' efterlemnade bibliotek och samlingar.

Utan inskränkning gäller detta med afseende på samlingens fornisländska och fornnorska handskrifter. De hafva alla tillhört Stephanus. Som bevis för detta påstående hänvisar jag till hvad jag nedan vid hvarje handskrifts historia får tillfälle meddela och hoppas dessutom att i en kommande redogörelse för förvärfvet af våra fornisländska och fornnorska handskrifter kunna härtill ytterligare lägga några bestyrkande fakta, särskildt med afseende på Eddan, som ett slags tradition velat räkna till Jónas Rugmans manuskript-förvärf af år 1661.

Beträffande denna samling handskrifter i dess helhet må för öfrigt nämnas, att hvarje band å permarna bär De la Gardies krönte bokstämpel i guld och å framsidan sitt i donationsbrevet gifna ordningsnummer.

DG: 4—7.

Perg. Folio. 30,8 × 23 cm. 44 blad utom försättsbladen. Skrifven omkring 1250. Fraktur. Initialerna röda och blå-gröna. Tvåspaltig. Ortografien norsk. Fragment af tvänne codices. Bunden i hel-pergament.

I. Bl. 1—2.**Ólafssaga Tryggvasonar.**

Oddr Munks bearbetning. Fragment, slutet. Bl. 1 a begynner: »En Olafs konongs menn flyðu þa allir upp a oiminn langa af oðium flkipunum fer til yigis». Slutar á bl. 2^r b rad. 40. Bl. 2^v, som af skrifvaren lemnats blankt, är prydt med en teckning i bläck, föreställande konung Olaf. Ofvanför läses: »Olaf Dyǫr». Teckningen är af betydligt senare datum än handskriften.

II. Bl. 3—44.

Skrifven af tvänne händer. Den senare börjar med bl. 30. På fyra ställen förekomma lakuner: efter bl. 5, 10, 32 och 38. Slutet fattas.

*Innehåll:***1) Bl. 3—5.****Pamphilus och Galathea.**

Titel saknas. Begynner: »EC EM SÆRÐR 7 ber ec gaþlak undir hiarta mínu.» Fragment. Slutar á bl. 5^v b med orden: »at rygglaeikr 7 harmr. brott þaRi».

2) Bl. 6 a rad. 1—13.**Dialog mellan 'Æðia' och 'Hugrecki'.**

Fragment. Begynner: »fem þau haya á yifat.» Slutar: »7 þui fylgia 7 iannan gott gera.»

3) Bl. 6 a rad. 14—17^v a rad. 5.

Elissaga ok Rosamundu.

Titel saknas. Efter blad 10 en lakun på tvänne bl.
Bl. 10 slutar: »sua at fuerðit nam æigi fyrr staðar en í». Bl. 11 begynner: »oí frannz. æinn hertekinn fatökian mann.»

4) Bl. 17^v a rad. 6—43.

Strengleikar eða Ljóðabók.

Titel saknas och flerstädes äfven initialer. Fragment, början. Af sista lägget, som börjar med bl. 43, återstå endast ytterbladen. Att döma efter de öfriga läggens bladantal synas 6 blad vara förkomna. Bl. 43 slutar: »þa fynde hon honum 7 mællti». Bl. 44 blankt. Efter bl. 32 en lakun på tvänne och efter bl. 38 en på ett blad.

Historia: På första försättsbladets andra sida har Stephanius med egen hand skrivit följande:

»Volumen hoc membranaceum sequentes
complectitur Tractatus

- I. Fragmentum Historiæ Olai Tryggonij, Norvegiæ Regis.
- II. Drama 'Ερωτικόν, usq. ad illa verba : Heyridt hówsker menn æina fagra Sógu : etc.
- III. Historiam de Eli qvodam, Juliani Ducis S. Ægidij filio, à Roberto Abbate, jussu Haqvini Haqviniij Regis, in Normannicam lingvam translatam : ubi de Comite Wilhelmo et Rosemunda multa inculcantur.
- IV. Varias Britannorum fabulas, qvas in carmina converfas olim fuisse dicunt, qvæ in convivij ad citharam decantari solita efse perhibent : ut Historiam de Gviamaro Eqvite Britannix Meridionalis; æskeliod Britannis veteribus dictum; de Nobilium duorum conjugibus gemellos enixis, et id genus alia.»

Cod. I: Å bl. 2^v öfverst till venster står skrivet af en hand från omkring 1300: »herra snari aflaksson a mik». Denne Aslaksson, som på detta sätt nämnes såsom handskriftens ägare, identifieras och detta helt sannolikt med den i norska

diplom från 1299—1319 ofta nämde riddare af samma namn, och som på Rogaland synes hafva haft sitt hemvist.

Cod. II: Bl. 43^r har nederst till höger följande påteckning: »L. Samuelides Arctander, 1624. m. 10br. Herneß in Nordlandia». Å bl. 44^r läses på tvänne ställen namnet: Tolla Benckestock och å bl. 44^v åtskilliga anteckningar såsom: »Gammel Norsk Krønike paa Gammel Norsk — — — Gilleskaal i Nordland Samuelides Arctander.»

Användn. och beskrifn.: R. NYERUP, *Rejser til Stockholm*, Kjbhn 1816, s. 154 ff.

Cod. I: O. VERELIUS, *Itt Stycke af Konung Olaf Tryggjasons Saga*, Upsala 1665. P. A. MUNCH, *Saga Olafs Konungs Tryggvasunar*, Christ. 1853, s. 64 ff. Innehåller facsimile af handskriften.

Cod. II: 1) E. KÖLBING, *Bruchstück einer altnordischen Bearbeitung von Pamphilus und Galathea*, Germ. XXIII, 129 ff. 2) C. R. UNGER, *Heilagra Manna Sögur I*, 452, not. 3) E. KÖLBING, *Elis Saga ok Rosamundu*, Heilbr. 1881. 4) R. KEYSER och C. R. UNGER, *Strengleikar eða Ljóðabók*, Christ. 1850. Innehåller facsimile af handskriften.

DG: 8.

Perg. 4:o. 26 × 19.5 cm. 98 bl. + 17 tilläggsblad af papper, af hvilka 3 äro fästa vid främre. 2 vid bakre permen och 12 efter bl. 57. Fraktur. Ortografien norsk. Handskriften omfattar tvänne, vid skilda tider skrifna, codices, som redan på 1500-talet sammanbundos i mörkbrunt läderband med spännen.

I. Bl. 1—69.

Bl. 1—57. Frakturhand från förra hälften af 1300-talet. Röda kapitelöfverskrifter; initialerna: röda och blå. Skrifna af trenne händer: Bl. 1—32^r rad. 18 samt bl. 34—57^r af hand a. Att a stannat å bl. 32 beror tydligen derpå, att den originalhandskrift, han följt, här haft en lakun, hvarför han lemnat resten af bl. 32 samt

bl. 33 blanka i och för lakunens ifyllande efter annan codex. Det har också sedermera verkställts af en hand b. Denna stannar å bl. 33^r rad. 9 och lemnar med en * hänvisning till den direkta fortsättningen af a å bl. 34. Bl. 57^v är af hand c. Med bl. 57 slutar den nu i fragmentariskt skick befintliga pergamentshandskriften. Dess sista blad hafva nämligen gått förlorade och sedermera ersatts af:

Bl. 58—69. Pappersblad. Skrifna af en kursiv hand från midten af 1500-talet efter Cod. AM. 309, fol. bl. 73 b—74 b. Slutar å bl. 59^r. De öfriga bladen blanka.

Innehåll:

1) Bl. 1—53^v rad. 28.

Konung Magnús Lagabætirs landslag samt Rettarbætr af Hákon och Magnús med omedelbart följande **epilog**.

Handskriften har lakuner på följande ställen:

Efter bl. 45 hafva tvänne blad gått förlorade. Bl. 45 slutar i landslegobalken med orden: »þa a hann at haya þinnanda» (jfr *Norges Gamle Love* II, 147!). Bl. 46 begynner i handelsbalken med orden: »landz Ok vtan laga vara.» i ett mellan kap. 2 och 3 inskjutet stycke, som i Cod. AM. 60 4:o återfinnes i tingfarabalken, kap. 9—11 (jfr *N. G. L.* II, 20 f.).

Efter bl. 47 är ett blad förkommet. Bl. 47 slutar: »næma þu at æinf at hann uisfi æigi at fallf var i 7 haue þerr fer fettar æid.» (jfr *N. G. L.* II, 156!). Bl. 48 begynner: »hanf ef dukar i þunni ok gætt æigi mad.» (jfr *N. G. L.* II, 159!).

2) Bl. 53^v rad. 28—69.

Farmannalög ur *Bjarkeyjarrættir*. — »her hæyr upp farmanna log».

Slutar å bl. 59^r. Följande blad blanka.

II. Bl. 70—110.

Ólafssaga ins helga, den mindre eller legendariska kallad.

Begynner å bl. 70^v. Bl. 70^r har såsom smutsblad lemnats blankt af afskrifvaren, men sedermera fyllts med anteckningar af en senare kursiv hand. Sagan är nedskrifven på 1200-talet i fraktur och ända igenom af samma hand. Här och där marginalanteckningar i kursiv. Titel saknas, kapitelöfverskrifter likaså. Initialerna: röda och blå. Om textens originalitet säga Keyser och Unger i företalet till sin edition af *Olafs Saga Hins Helga*. Christ., 1849, s. VII f., att den »er Gjenpart af et ældre Haandskrift, hvilket er klart deraf, at Skrивeren paa enkelte Steder har misforstaaet sin Original og opløst dens Forkortninger feilagtigt». Men han synes för öfrigt i hufvudsak hafva »fulgt sin Original med Nöiagtighed».

Historia: Handskriftens båda codices äro tydligen tillkomna i Norge. Samtidigt med deras sammanbindning torde pappersbladen hafva blifvit tillsatta. G. Storm har i sin beskrifning af handskriften påpekat, att namnet SUNEUE i vattenstämpeln återfinnes hos papper, som begagnats i Oslo af riksrådet år 1535 och privatmän därstädes 1538. I början af 1600-talet ägdes handskriften af presten Hans Olafsson i Bodø († 1621) och hans son Stefan Hansson i Gildeskaal enligt följande anteckning af den senare å näst sista tillsättsbladet: »Ex libris charissimi patris Rev. Dni. Joh. Olaj. hunc posidet Stephanus Joh. Norlandus. Superata cruce coronor. 1626.» Vid pass 1630 förvärfvades den af Stephanus. Den 26 sept. 1633 skrifver han till Ole Worm om handskriften följande (*Wormii Epistolæ* I, 157): »Librum inpresens ad te mitto, cujus nupere mentionem feci. Codex videtur

esse *Legum Norvegicarum* lingva Islandica conscriptarum: quibus subjunctum extat, ni fallor, *Chronicon Regum Norvegiæ*.» Härpå svarar Worm den 28 sept. s. å. (*anf. arb.*, s. 158): »Qvem mittis codicem, inspexi; *Leges* continet *Norvagicas* & *Historiam S. Olai*, cujus mihi est copia, cujusque summam invenies in *Historia* à me edita.» Å tillsättsblad 3^v har Stephanus skrivit:

»Wdi denne Bog indeholdiff effterfølgende Tractater.

1. Konning Mogenß Haagenßönß Froste Tingß Lowg
2. Kong Oluff Haraldßönß, som ellerß kaldiff Sancte Oluff, Hiftorie.»

Användn. och beskrifn.:

Cod. I: Norges Gamle Love II, IV, 702 ff. Del. IV innehåller facsimile af handskriften.

Cod. II: R. KEYSER och C. R. UNGER, Olafs Saga hins helga, Christ. 1849.

DG: 9.

Perg. 4:o. 20 × 15 cm. 179 bl. + 4 tilläggsblad af papper. Fraktur. Skrifven af 5 olika händer från slutet af 1500- och början af 1600-talet. Öfverskrifter och initialer röda. Bunden i mörkbrunt läder med guld-snitt. Ryggt.: »ISLANS LOGBOG».

Innehåll:

- 1) Bl. 1. Af hand c från 1587.

Memorial, »aminning», för domaren.

- 2) Bl. 2—8. Af hand c.

a) Formulär.

»Att fetia heradz þing». — »Att feigia vp heradz þing». — »Att fetia alþing A oxar A þingi». — »Att feigia vp alþingi». — »Kaupfetning». — »Hiet feign at Nefna menn til oxar a þingz». — »Kyrifetning». — »Logfeting». — »Ettleiding». — »Hier feigir hucrfu

madur skal lyfa a sig vjgi». — »*Huat iettunum domara er hugat*». — »*steþna*».

b) »**Alþingis samþykkt 1574**».

3) Bl. 9—11^r. Af hand c.

a) Bl. 9—10^r rad. 2.

Johannes' evangelium, kap. I: 1—14, på latin.

b) Bl. 10 för öfrigt liksom 11^r upptagas af teckningar ur bibeln, utförda i rödt och föreställande: Bebadelsen, flykten till Egypten, korsfästelsen, uppståndelsen, himmelsfärden, andens utgjutande och treenigheten.

4) Bl. 11^v. Af hand b.

Annalistiska notiser (874—1584).

5) Bl. 12—116^r rad. 5. Af hand a från omkr. 1575.

Jónsbók.

6) Bl. 116^r rad. 5—144^v rad. 3. Af hand a.

Rettar-bætr.

7) Bl. 144^v. Af hand d från början af 1600-talet.

Altingsbeslut om ödemarker. Dat. den 30 juni 1604.

8) Bl. 145—167^v rad. 17. Af hand a.

»**Registrum Islenðskra: logboka:**».

Register öfver n:o 5) och 6).

9) Bl. 167^v rad. 18—175^r rad. 18. Af hand a.

a) **Förteckning på biskopar i Hólar.**

b) »**Þínings Domu:**», af år 1490, »ä miduiku daginu næstanu eptir pietus' messo og pæls'».

c) »**Kæoffeinda: Domu:**», af år 1471, »Manudaginu næstanu eptir Mäiu messo syðari wmm hæustid I lamb cy»...

d) **Kristinréttir.** Utdrag.

e) »Samþeykt a beffastadum». Dat. 1555. »Um tolla at gjallda».

f) »Copium af K: M: bœpi vm tiund og vphelldi prestanna: Hopud brepit sialft ligg: a domkírkiune.»

Gifvet af Fredrik II den 21 mars 1575.

10) Bl. 175^r rad. 19—176^r. Af hand c.

a) **Kronologier.** Från världens begynnelse fram till år 1587.

b) »Fribrep Torpa ara Sonar», gifvet af Kristian VI 1540.

11) Bl. 176^v—178. Af hand b.

a) **Skiljedom mellan biskoparna Augmund på Skálholt och Jón Arason på Hólar.**

Dat. Bergen 1524 »vigilia laurenti».

b) **Kronologier.** — »Tabula Annorum mundi». Från världens begynnelse till år 1584, nedskriftningsåret.

c) **Genealogier.** — »ættartala fra adam til figurd a greniadarftodum» (son till biskop Jón Arason) med tillägg af ett par släktled utaf hand e.

12) Bl. 179^r. Af hand d.

Om de fyra ekumeniska mötena. — »Af florum storþingum».

Historia: På grund af genealogien å bl. 178 har påpekats i *Dansk Antiqv. Tidskr.*, 1846—48, s. 98 och sedermera äfven af G. STORM, *N. G. L.* IV, 706, att handskriften skrifvits af eller för presten Sigurður Jónsson († 1595) på Grenjadarstaðr. Det är möjligt, att så är, men snarare synes mig förhållandet vara följande: Handskriften har ursprungligen omfattat bl. 10—179. Bl. 10—11, afsedda till omslagsblad, lemnades blanka, likaså de sista från och med bl. 175^r, på hvilket hand a stannat. I detta skick har handskriften kanske

kommit i Sigurður Jónssons eller någon hans släktinges ägo. De blanka bladen hafva då utfyllts dels med teckningar såsom å bl. 10—11, dels med annalistiska notiser, genealogier, anteckningar o. dyl. såsom å bl. 144^v, 175—179, och ett nytt lägg på 10 blad, af hvilka det sista bortskurits, har blifvit insatt framför lagboken.

Stephanius erhöll handskriften af Brynjólfur Sveinsson år 1641. Han skrifver nämligen till Worm den 4 dec. d. å. följande (*Wormii Epist.* I, 222): »Is (Brynolphus) nunc *Codicem Legum Islandicarum* eleganti manu in membrana scriptum cum aliis nonnullis Constitutionibus transmisit.»

På tillägsbl. 2^v har han med egen hand skrifvit:
»D. Evcherius in Epistola de Contemptu Mundi.
Nullam esse cavsam tam dignam putes, qvâ tibi justa
fiat mors hominis.»

Användn. och beskrifn.: *Norges Gamle Love* III, 63—67, 86 ff., 98—102, 105 f., 114 f., 117, 129 ff., 139 ff.; IV, 705 f. *Dipl. Island.* I, 699 ff., II, 293, 324, 368, 416 f.

DG: 10.

Perg. 4:o. 21.5 × 16.5 cm. 55 bl. + 6 tillägsblad af papper. Fraktur. 1400-talet. Bunden i hel-pergament.

Grettissaga.

Fragmentarisk. Handskriftens sista blad har gått förloradt, och bl. 55^v är oläsligt. Bl. 55^r slutar: »þa kom u miklagardi haralldr figurdarson ⁊ gaf magnus kongi honum halft rikit uð fig uoru þa badir kongainir j noregi en næfti» (jfr *Grettis saga*, N. O. XVI, 205!).

Lakuner och felaktig ordning af bladen förekomma på följande ställen: Bl. 4 skulle hafva haft plats efter bl. 1. Bl. 47 är den fragmentariska återstoden af ett efter bl. 53 nu i handskriften felande blad, och som i slutlägget haft sin motsvarighet i handskriftens sista, såsom redan anmärkt nu förkomna blad. Efter bl. 3 är ett blad förloradt. Bl. 3 slutar: »mykt uar mig ⁊

er hann geck ofan fra nauftenu þa geck þorfinnr» (jfr *anf arb.*, s. 16!). Bl. 5 (4) begynner: *»fullt uerd uerit þui suo gerde steinmodir hin gamla uir jungolfr arfa minn»* (jfr *anf arb.*, s. 20).

Handskriften har varit illa utsatt för rök och fukt, så att flera blad äro fördärfvade och svåra att läsa. Den är för öfrigt till sin utstyrsel af enklaste slaget. Titel och initialer saknas.

Historia: Å tilläggsbl. 3^v har Stephanus med egen hand skrifvit följande: »GRETTLA, / sivè / HISTORIA GRETTERI / ASMUNDII, / Lingvâ Iislandicâ antiqvâ: / qvam dono mihi dedit, atq. ex ipsa Iislandiâ Av- / strali Soram transmifit Cla- rissimus et / Doctissimus Vir, / M. BRYNOLPHVS SVENONIVS, / EPISCOPVS SCALHOLTEN- / SIS: / cujus rei hanc manum perpetuam indicinam / extare volui / Stephanus Johannis Ste- phaninus. / SORÆ, / ANNO MESSIÆ, REGIS / ÆTERNI, / clō Io CXLI. / Idib. Januar.»

Den 10 mars 1641 skrifver Stephanus till Worm om handskriften följande: »Cæterum non potui, qvin & tecum in præsens communicarem *GRETTLAM*, sive *Historiam Gretteri Asmundii*, qvam dono mihi nuper transmisit *M. Brynolfus*. Peramanter rogo, ut interpretem adhibeas Islandum qvempiam, qvi nobis summa qvæque capita exponat». Härpå svarar Worm: »*Grettlam* gratus remitto, cum neminem hic habeam, qvi cum fructu aliquid in eo enucleando præstare possit» (*Wormii Epist.* I, 196 ff.).

Användn.: G. MAGNUSSON och G. THORDARSON, *Grettis Saga*, N. O. XVI, Kjbhn 1853.

DG: 11. »Upsala-Eddan.»

Perg. 4:o. 20,2 × 14,5 cm. 56 blad + försätts- och tvänne tilläggsblad af papper. ett insatt framför och ett efter texten. Skrifven omkring 1300. Fraktur. Öfver- skrifterna röda; initialerna växlande i rött, grönt och svart. Bunden i hel-pergament.

Edda Snorra Sturlusonar.*Innehåll:*

1) Bl. 2—3^r rad. 18 (pag. 1—3).

Formáli. — »bok þessi heitir edda» . . .

2) Bl. 3^r rad. 19—19^r rad. 11 (pag. 3—35).

Gylfaginning. — »her hefr gylva ginning» . . .

3) Bl. 19^r rad. 11—22 (pag. 35—42).

Skáldskaparmál. — »fra heimboði asa með ægi.»

4) Bl. 23—25^r (pag. 43—47).

Skáldatal. — »Starkafi inn gamli var skalld.»

5) Bl. 25^v rad. 1—19 (pag. 48).

Áttartala Sturlunga. — »Adam fapir Sechz.»

6) Bl. 25^v rad. 20—26 (pag. 48—49).

Lögsögumannatal. — »Ulflotr hét maðr er fyrft fagði log upp a íslandi at hans raði var alþingi sett.»

Slutar med bl. 26^r rad. 12. De blanka delarna af bladet upptagas af teckningar i bläck, af hvilka den å bl. 26^v framställer scenen ur Gylfaginning, där Gangleri står med sina frågor framför treenigheten: Hár, Jafnhár och priði. (Ett facsimile af teckningen finnes i *Edda Snorra Sturlusonar* III. Sumpt. Leg. Arnam., Hafniae 1880—87.)

7) Bl. 27—45^r (pag. 51—87).

Skáldskaparmál. — »her hefr skalldskapar mal 7 heiti margra hlta.»

Slutar med bl. 45^r rad. 16. Därefter följa trenne »visur».

8) Bl. 45^v—47 (pag. 88—92).

Den s. k. andra grammatiska afhandling i Snorris Edda. — »Hvað er hliðþf grein.»

9) Bl. 48—56 (pag. 93—109).

Háttatal. — »Fyrst er drotkvæði háttr.»

Slutar å bl. 56^r. Bl. 56^v liksom bl. 1 har skrifvaren lemnat blanka.

Handskriften är helt igenom skrifven af samma hand, med undantag af några »vísur» på första smutsbladet samt randanmärkningar och småtillägg, som senare tillkommit. Tomrum, som skrifvaren lemnat, och äfven en och annan marginal hafva utfyllts med teckningar i bläck.

För öfrigt kan tilläggas, att handskriften är alldeles fullständig och på det hela taget ganska väl bibehållen, om också bl. 32—34 delvis skadats af mögel, som dessutom å ömse sidor om dessa blad ätit små runda hål genom flera lägg.

Historia: Å tilläggsbl. 1^r har Bibliotekarien J. H. Schröder skrifvit följande: »EDDA ET SCAL/DA/ Codex Membraneus / cura Jonæ Rugmani Islandi / in Sueciam translatus / ab / Illustr. Com. Magno Gabr. De la Gardie / R. Su. Cancellario cet. / Bibliothecæ Upsaliensi / Dono datus / An. 1669.», samt å samma blads andra sida:

»Pag. 1. Formáli.

» 3. Gylfaginning. (Göransons Edition stannar vid pag. 35 hujus codicis.)

» 35. Bragarædur.

» 36. Skaldatal.

» 48. Ættartölu Snorra.

» — Lögsögumanna tal.

» 51. Skalda.

Examinavi mense Mart. 1834.

I. H. S.»

Sedermåra har emellertid rad. 4 å första sidan — »cura Jonæ Rugmani Islandi» — inklamrats och mellan denna och rad. 5 följande inskjutits: »cum collectione Steph. Joh. Stephani?», skriven af Jón Sigurðsson. Denna Sigurðssons förmodan gent emot det påstående, att handskriften öfverförts från Island till Sverige af Jónas Rugman, har utan allt tvifvel sanningen för sig¹. Den vinner stöd för det första af själfva handskriften. Denna har nämligen å tilläggsbl. 2^v, öfverst i kanten en, hittills ej observerad, liten anteckning: »*Folia continet 56*», om hvilken man med stor visshet, synes mig, kan våga påstå, att den skrifvits af Stephanus. Det är hans vackra och säregna piktur.

Vidare talas i *Wormii Epistola* om en Stephanus' Edda, och de utlåtanden, som där om densamma fällas, träffa synnerligen väl in på denna codex.

Den 16 maj 1639 skrifver nämligen Stephanus till Ole Worm: »Jam avide exspecto judicium tuum de EDDA mea. Et quidem enixe abs te contendo, ut diligenter perscribas, in quibus consentiat, aut discedat à tuo meus Codex, in quibus etiam excedat ac superet, & quanto in pretio sit ponendus, ut nunc se habet tam mutilus & corrosus. Certe, qui donavit, *M. Brynulfus magni fecit.*» Worm svarar härpå den 18 maj: »*Eddam* remitto, vix a me à tuo habitu tactam tantum enim mihi non fuit otii, illam ut inspicerem, nedum lustrarem; sed tanto ne diutius frustreris *καμηλίω*, remittere lubuit» (*anf. arb.*, I. 183 f.). Och i hans bref af den 18 maj 1642 heter det: »Remitto *Eddam* utcunque cum meo contuli; maxime discrepant tum ordine, tum rebus;» (*anf. arb.*, I, 232). 1646 har Worm åter handskriften i och för jämförelse med sin. I bref af den 23 sept. d. å. påminner Stephanus honom om sin codex med följande ord: »Quum nullus dubitem, quin hiatum illum in *Eddâ* tuâ suppleverit, cui hanc operam injuncturum te nuper significasti, peramanter rogo, ut meum Codicem, per hunc internuncium, restituas:». Worm svarar den 26 sept.: »Reddo cum summa gratiarum actione *Eddam* tuam; continet & *Eddam* & *Scaldam* & omnia, quæ eo spectant» (*anf. arb.*, I, 274 f.).

¹ Jfr FINNUR JÓNSSON, Præfatio till *Edda Sn. Sturl.*, Sumpt. Leg. Arnar. III, LXI ff.!

Ett tredje och kanske bästa stöd för denna förmodan lemnar Stephanius själf i: *Notæ Vberiores in historiam danicam Saxonis Grammatici*, Soræ 1645, s. 136. Det förekommer nämligen här ett citat ur Snorris Edda, hvilket ej kan vara återgifvet efter *Cod. Wormianus* — som förf. eljest synes hafva begagnat — men som i allt stämmer med *DG: II*, fränsedt visserligen den felaktiga upplösningen af förkortningarna. Jag anför några rader. »Inorthr halfo heimsins fan H. Spakonu eina, er Sibil het, en vir kollum Sif. Engi vissi æt har, sonr thera het Lorrithi. Hanss Sun Vingithor, hans Sun Vingen» etc. Se *Snorra-Edda ed. Arna-Magn. II*, 252! Jfr ofvan sid. 1!

Om handskriftens tidigare historia känner man föga. Ett par upplysningar lemnar emellertid handskriften själf, visserligen knapphändig, men hvilka dock meddela namnen på ett par personer, i hvilkas ägo den varit. En anteckning i lönskrift å bl. 47^v — af samma hand, som verkställt manuskriptets nedskrifvande — har följande lydelse: »Gxñbñ b mkc. xfl mb þx fkb mkc. fceç mbttx tbeb mbc. fceç mxn þbt fbeb þkc.», d. ä:

Gunnarr a mic,
 uel ma þu fia mic,
 ecce mattu taca mic,
 ecce mun þat saca þic.

Om denne Gunnarr säger FINNUR JÓNSSON, *anf. arb.*, s. LXIV f.: »*Gunnarr* qui possessor libri nominatur, nobis ignotus est. In annalibus Islandicis ad an. 1319 legimus, Jonem murtum (filium ipsius Egilis Sölmundi filii) et Gunnarem *rðsvein* cum mandatis e Norvegia in Islandiam venisse. Fieri potest, quamquam affirmari non potest, ut hic idem sit atque nostri codicis possessor, siquidem Jonis amicus fuit; cfr. genealogiam, quæ in patre Jonis finitur».¹ Denna på goda grunder, som det synes, uttalade förmodan har betydelse så till vida,

¹ Vid en teckning å bl. 37^v — en riddare, som med sträckt lans spränger fram till häst — läser man: »her ridur maður jon magur.» Anteckningen är dock nedskrifven af en vida yngre hand än den, som utfört teckningen eller skrifvit boken.

som den lemnar ett bidrag till bevisningen för handskriftens nära öfverensstämmelse med originalet¹. Finnur Jónsson tillägger därför: »Verisimile videtur, hunc codicem aut ex libro ipsius Snorrii aut ex apographo inde facto descriptum esse.»

Den andra namnteckningen, skriven af en hand från omkring 1600, återfinnes å bl. 33^v. Där läses: »Þorlakr prestur a mig.» Från denne þorlakr kom måhända handskriften till Brynjólfur Sveinsson, som skänkte den till Stephanius, sannolikt vid sitt besök i Sorö, April 1639.

Användn. och beskrifn.:

J. PERINGSKIÖLD, *Heimskringla*, II, 479 ff. J. GÖRANSSON, *De Yfverborna Atlingars eller Sviogötars ok Nordmännens Edda*, Upsala (1746). J. IHRE, *Bref till Sven Lagerbring rörande then isländska edda*, Upsala 1772. SCHLÖZER, *Isländische Literatur und Geschichte*, Göttingen u. Gotha 1773. UNO VON TROIL, *Bref rörande en resa till Island*, Upsala 1777, s. 291 ff. R. NYERUP, *Rejser til Stockholm*, Kjbhn 1816, s. 71 ff. R. K. RASK, *Snorra-Edda dsamt Skáldu*, Stockhólmi 1818. *Edda Snorra Sturlusonar*, I—III, Sumpt. Leg. Arnam., Hafniae 1848—87. S. EGILSSON, *Edda Snorra Sturlusonar*, Reykjavik 1848. ÞORLEIFR JÓNSSON, *Edda Snorra Sturlusonar*, Kphn 1875, s. VIII. TH. MÖBIUS, *Hattatal*, Halle 1879. E. WILKEN, *Die prosaische Edda*, Paderborn 1878—83. De flesta editioner af *Edda Sæmundar hins fróða*. *Dipl. Islandicum* I, 498 ff., 504 ff. K. GISLASON, *Fire og fyrretyve prøver*, Kjbhn 1860. JÓN SIGURÐSSON, *Lögsögumannatal og lögmanna á Íslandi* (pr. 1860—61), i *Safn til Sögu Íslands*, II. FINNUR JÓNSSON, *Lönskrift og lejlighedsoptegnelser fra et par islandske håndskrifter (Småstykker*, s. 185 ff.). V. DAHLERUP och FINNUR JÓNSSON, *Den første og anden grammatiske afhandling i Snorres Edda*, Kbhn 1886. E. MOGK, *Der sogenante zweite grammatische traktat der Snorra-Edda*, Halle 1889.

¹ Se härom E. MOGK, *Untersuchungen über die Gylfaginning*, P. B. Beitr., VI, 477 ff.

DG: 12—16.

Papp. 4:o. 20,3 × 16,5 cm. 52 bl. utom försättsbladen. Kursiv. Förra hälften af 1600-talet. Bunden i hel-pergament.

Innehåll:

I. Bl. 1—2.

Knýtlingasaga. — »Knitlingfagu in hiftoria Canuti Regis Daniam hifce defcribit.»

Fragmentarisk afskrift. Begynner: »Danmork er mykid rycki» och slutar: »voru þefsi laund ad fornu margra konga ryki.» Jfr *FMS*. XI, 229 ff! Efter texten följer latinsk öfversättning. Skrifven af en hand a.

II. Bl. 3—4.

»Genealogia regum et principum Chriftianorum in Dania».

Skrifven af en hand b.

III. Bl. 5—10.

Af Stephanius' hand.

1) Bl. 5—8.

»Läng-fedga tal til noekurra Danmerkur og Noregs Könga.»

Jfr G. STORM, *Islandske annaler*, Christ. 1888, s. IV f.

2) Bl. 9^r.

»Talbyrdijngur hin gamble med fynum prickstofum.»

3) Bl. 9^v.

»Ex Supplemento MS. Chron. Norvag. in Archiv. Acad. Hafn.»

Historiska notiser. Bl. 10 blankt.

IV. Bl. 11—16.

Af Stephanius' hand.

1) Bl. 11.

»EDDA ISLANDORVM».

Anteckningar om Edda Snorra Sturlusonar.

2) Bl. 12—14.

»De Chronico Norvagico, alijsq. Antiquitatibus litteræ Arngrimi Jonæ Íslandi ad D. Olaum Wormium.»

Af innehållet märkes: »SKIOLLDVNGA VIISVR hoc est, Carmina fev Rithmi de Regibus Norv. de qvibus hoc loco, pvcifsimis.» 6 strofer med kommentar. — Bl. 15—16 blanka.

V. Bl. 17—24.

Knýtlingasaga. — »KNITLINGE SAGA, sive TRACTATVS, CONTINENS HISTORIAS Regum qvorundam Daniæ & Norwegiæ, incipiens à Rege SVENONE ESTRETSON, Filio Baronis WLF, usq. ad obitum Regis Walde-mari, qvi fuit filius Canuti Ducis, Ex Islandica in Latinam Lingvam converf. ab E. M. Isl. Anno MDC XL.»

Skrifven af Stephanius' hand. Slutar å bl. 23^r rad. 7. Följande blad blanka.

VI. Bl. 25—32.

Hákonarsaga Hárekssonar. — »De Viro quodam, cui nomen **Haquinus**, HISTORIA.»

Latinsk öfversättning. Skrifven af Stephanius' hand.

VII. Bl. 33—52.

»**HISTORICA DE REBUS ISLANDICIS RELATIO**, Ad Nobiliffimum DN: OTTONEM KRAGIUM Serenifs: Daniæ et Norveg. Regis Secretarium;»

Afskrift af Brynjólfur Sveinssons bref af den 15 juli 1647 till nämde Krag. Skrifven af en hand c.

Användn.: II, III, 1: E. BENZELIUS d. y., *Annotationes in Joannis Vastovii vitem aqviloniam*, Upsaliæ 1708, s. 78 f., 81.

DG: 17.

Papp. 8:o. 15,7 × 10 cm. 229 bl. + försätts- och tvänne tilläggsblad. Från senare hälften af 1500-talet. Fraktur. Bunden i brunt, pressadt läderband med spännen. På bandets framsida stå inpressade initialerna R. P. (Rasmus Petersson) och årtalet 1581.

Speculum Regale eða Konungs-skuggsjá.

Isländsk handskrift af recensjonen A (se företalet till O. BRENNER, *Speculum regale*, München 1881!). Slutar å bl. 213 med följande tillägg af skrifvaren:

»Qui scripsit scripta, eius manus sit benedicta:

Wte e: þraut þa vinninn e:

þa: vel Rasmus petur son:»

Följande blad blanka, likaså bl. 38—45, utan att handskriften här har någon lakun, ty direkt fortsättning till bl. 37 följer nämligen å bl. 46. På tilläggsbladen har Stephanius nedskrifvit ett företal på latin, i hvilket han inryckt Arngrímur Jónssons uttalande om *Speculum Regale* i hans arbete *Brevis commentarius de Islandia*.

Historia: Handskriften förvärfvades af Stephanius 1639. Under sin namnteckning å första försättsbladet har han antecknat: »1639. Calend. Maji.» Den 14 nov. 1640 skrifver han till Worm om handskriften följande: »*Speculum meum Regale, aut quicquid illud sit libri, quod isthic reliqui, quæso te, diligenter evolvas, & sedulo observes, si quæ notatu digna, vel alicujus momenti, occurrant.*» Härfå svarar Worm den 10

dec.: »*Speculum* tuum tradidi Islando cuidam, meo discipulo, ut exciperet, & in Latinam Lingvam transfunderet» (*Wormii Epist.* I, 193). Den 10 mars följande vår anhåller Stephanus att få sin codex återsänd (*anf. arb.*, s. 197).

DG: 18.

Papp. 4:o. 19,6 × 15,7 cm. 92 bl. + tvänne tillläggsblad framför texten. Kursiv. Förra hälften af 1600-talet. Bunden i hel-pergament.

Speculum regale eða Konungs-skuggsjá.

Dansk öfversättning. Defekt; slutar med kap. XXIII (enligt kap.-indelningen i KEYSER, MUNCH, UNGER, *Speculum regale*, Christ. 1848). Öfversättningen är gjord efter ett original af A-recensionen, men synes vara ett annat än DG: 17, hvilket äfven Reenhielm efter en jämförelse handskrifterna emellan anmärkt å första tilläggsbladet. Åtskilliga tillägg rörande Island förekomma. Å tilläggsbl. 2^v har Stephanus skrivit: »Een Jslandß Bog, fom kaldiß / SPECVLVM REGA- / LE / udfat paa Danfke Tungemaal. / Staphen Hanßön / 1643 . 13 Junii.»

DG: 21.

Papp. 8:o. 17 × 10,8 cm. 54 blad utom försättsbladen. Kursiv. Förra hälften af 1600-talet. Bunden i hel-pergament.

Grønlands annáll.

»Hier Hefiur Grænlandz Annal».

Innehåll:

1) Bl. 1—27^r rad. 16 (pag. 1—53).

»Saga edur Hiftoria þorflus Kalls effnis þordar sonar.»

Såsom bihang härtill följer: »Hauks Ættar Tala Logmanus sem Bokina seigist skrifad hafa og hans Konu steynunna: dottur.»

2) Bl. 27^r rad. 17—48 (pag. 53—96).

Excerpter och anteckningar om Grönland m. m.

- a) Utdrag ur »GRIPLA».
- b) »Gronlandiæ Vetus Chonographia(!)¹ A Afgomlu Kuere».
- c) »Annal Wr Landnämu Vestfyrdinga».
- d) »Ætt Eyreks Rauda.»
- e) »Annal Gamallt v: somu Hauks Bök».
- f) »Annal² effter Hauks Bök».
- g) Om 'hofud skip' och 'landvættir'.
- h) Om 'talder Bænd: ä Islandi'.
- i) »Artur Breta (edur Einglands Kongi)».
- j) »Anno Domini DC. Ära var þad mikla Óár J Einglandi».
- k) »Grænlands Steffna ein Gomul Bædi af Noregi Og Jslande.»
- l) »Gamle Siös Reyckningur Kringum Jsland.»
- m) »Grænlands Byskupar».
- n) Om 'Vatuz fiardar Biorn Jorsala fari' och hans Grönlandsfärd.
- o) »AGRIP WR Historiu pormodar Kolbrunar skallds».
- p) »WR Bærdar Sogu Snæfells Afs» samt ur »Skalld-helga» och »Kroka Reffs» saga m. fl.
- q) »GrænLands Annal eitt effter Hauks Bök.»
- r) »Mercki eru enn til þefsad skip Grænland- inga brotnadi ä hijtar nesi».

¹ Ändradt af en senare hand till Geographia.

² Annal öfverstruket.

- s) »Vm Nordursetu Folck J GRænlande.»
 t) Ur »SPECVLVM REGALE».
 u) »Vm Gunnbiarnar Eyar og Adrar I Jslands Haffe.»
 v) »Vm Krofseyar Westur».
 x) »Huor þiöd fyrst Bygde Írland.»

3) Bl. 49—52^r rad. 3 (pag. 97—103).

»Stuttliger Ägrips Annalar vm Grænland I vifsu Artaale.»

4) Bl. 52^r rad. 4—53^r rad. 16 (pag. 103—105).

»Dömur Andriesar Byskups er sig skriffar By-
 skupr yper Garda A Grænlande, enn Vm Bodz mann
 skalholtz Kírkiu Anno 1461.»

5) Bl. 53^r rad. 17—53^v (pag. 105—106).

»Breff Andresar Garda Byfkups MCCCCLXI.»

6) Bl. 54^v (pag. 107).

»Anno 1473. Lætur Byskup Olafur Rogu-
 alldz son ganga döm I Viduijk af 12. Prestum».

Jfr *Katalog over den Arnamagnæanske håndskrift-
 samling* II, 187 f., Kbhn 1892!

Å sista försättsbladet är skrivet med blyerts af obekant hand: »Skrevet af Jón prest Andriesson (?)» och längre ned af Jacob Istmen Reenhielm: »descripsi hunc librum 1663 Jacob Istmen» (Jfr R: 687, II!). På sista permens insida finnes en anteckning af Stephanus.

DG: 30—32.

*Papp. Folio. 31.6 × 19.5 cm. 69 bl. + försätts-
 och tvänne tilläggsblad. Kursiv. Förra hälften af 1600-
 talet. Bunden i hel-pergament.*

Bl. 32—53^r.

Historia de antiqvitate regum Norvagiensium af Theodoricus Monachus. — »INCIPIT PROLOGUS THEODRICI / Monachi in Historiam suam de Antiqvitate Re / gum Norwagienfium.»

Afskrift af Stephanus. Jfr LANGEBEK, *Script. rerum Dan. medii ævi* V, 311 ff.!

DG: 41.

Papp. Folio. 37.7 × 20 cm. 15 blad. Kursiv. Förra hälften af 1600-talet. Bunden i hel-pergament tillsammans med DG: 42. på hvars smutsblad Stephanus' namnteckning återfinns.

Höfuðlausn.

»Höfudlaufnar Wijsur Eigels Schalla Grijmsfonar Med utskyringu Biørns Jonssonar a Schardfaa.»

Tvåspaltig: text med latinsk öfversättning.

Bl. 1—2^r: »Formaale.» Efter slutet står: »up-teicknad þann 13 Martij Anno 1634. B. J. S.»

Bl. 2^v—14: Björns »utskyring». Strof efter strof af dikten kommenterad. Slutar med en visa af Björn.

Bl. 15^r: En lausavísa af Egil. »So qwad Egil 12 ara gamal. þad mællte mijn möder». Bl. 15^v blankt.

Anm. **DG: 55**, Papp. 4:o, som utgör en afskrift af »Glossarium Priscæ Lingvæ Danicæ collectum a Magno Olai Islando Pastore Lavfafiensi; Anno M. DC. XXXVI», såsom titeln lyder, har å bl. 55 Magnús Ólafssons uppteckning af:

Tröllaslagur hinn forni.

Dikten är omnämd af Jón Þorkelsson i hans arbete: *Om digtningen på Island i det 15. og 16 århundrede*, Kbh 1888,

sid. 199 och utgifven af samme förf. i *Stefán Ólafssons Kvæði* I, 324, ehuru visserligen ej alldeles sådan, som den förefinns i handskriften, hvilken för öfrigt råkat blifva citerad under felaktigt nummer.

Hvad vidare beträffar det original, af hvilket *DG: 55* och således äfven den här berörda dikten är en afskrift, så har det ej, såsom Jón porkelsson framställer saken, varit Magnús Ólafssons »*Glossarium*» i den form nämligen, som detsamma utgafs af Worm under titeln: *Specimen lexici runici*, Hafniæ 1650. Man finner detta genast vid en jämförelse mellan handskriften och nämnda arbete, hvartill vidare den omständigheten kommer, att afskriften är gjord af Stephanus, som vid utgifvandet af *Specimen lexici runici* redan var död. Originalet torde därför med största sannolikhet hafva varit Magnús Ólafssons eget manuskript. Af *Wormii Epist.* (I, 182 f, 184, 199) framgår nämligen, att Stephanus omkring år 1640 af Worm haft till låns »*Glossarium priscae lingvæ danicæ*» (jfr titeln här ofvan!). Han ville begagna arbetet för sina kommentarer till *Saxo* och hade därför, då för tillfället ingen islänning fans, som kunde afskrifva eller göra utdrag ur detsamma åt honom, själf tagit sig för att genomgå arbetet »a capite ad calcem», såsom han uttrycker sig. Och troligen tog han då sin afskrift.

II.

Från öfriga samlingar.

Folianter.

R: 681. Salanska saml.

Papp. 32,6 × 20,5 cm. 26 bl. + 5 försättsblad och 4 bl. af marmorerad papper, utgörande omslag till handskriftens tvänne, före inbindningen skilda, codices. Kursiv. Senare hälften af 1600-talet. Tvåspaltig. Bunden i half-pergament. Ryggt.: »Wóluspá & c.».

Innehåll:

I. Bl. 1—7. Sal. saml. n:o 22 fol.

Edda Sæmundar hins fróða.

Skrifven af translatoren vid Antikvitets-Kollegiet, islänningen Jónas Rugman. Fragmentarisk. Innehåller följande tvänne sånger:

1) Bl. 1—5.

Wóluspá. — »Su Minni Wölu Spa.»

Ena spalten text, den andra är lemnad blank för öfversättning. Här och där randanmärkningar af Verelius' hand. Slutar å bl. 5^r med följande anmärkning:

»Facillimè ex Eddicarum fabularum contextu convincitur multa hic deesse, ut et qvædam manca, et prava.»
Bl. 5^v blankt.

2) Bl. 6—7.

Rúnatal. — »Runa Capitulum.»

Strof. 138—164 af Hávamál (Bugges ed.). Text med latinsk öfversättning. Slutar: »Ender. Upsal. 22 9-brif. 1671.»

II. Bl. 8—26. Sal. saml. n:o 24 folio.

Höfuðlausn. — »Höfudlaufnar Wijfur Eigils Skalla Grijmssonar; Med uthskyringu Biörns Jonssonar à Skardfaa., Afskrift efter DG: 41 af Jakob Istmen Reenhjelm. Nederst å bl. 26^v läses: »Exscripsit Jacob Reenhjelm A:o 1666.»

Historia: Handskriften inkom till Upsala bibliotek 1717 med den Salanska samlingen. På insidan af första omslagsbladet till Cod. I samt å första försättsbladet till Cod. II har E. Benzeliuss d. y. antecknat: »Bibliothecæ Upsalensis anno 1717.»

R: 682. Don. var. n:o 619 folio.

Papp. 32.2 × 21 cm. 83 bl. utom försättsbladen. Tvåspaltig: text med latinsk öfversättning, hvilken senare dock delvis uteblifvit. Texten: fraktur; öfversättningen: kursiv. Skrifven af en hand från 1700-talet. Halffranskt band. Ryggt.: »EDDÆ SÆMUNDI PARES XI.»

Edda Sæmundar hins fróða.

Afskrift efter Cod. Holm. chart. folio n:o 34. Innehåller följande sånger: Sólarljóð, Forspjalls-

ljóð, Völuspá, Hávamál, Vafþrúðnismál, Grímnismál, Alvíssmál, Lokasenna, þrymskviða, Hárbarðsljóð, Skírnismál.

Jfr R: 691.

Historia: Om handskriftens historia är ingenting bekant. Den är märkt med N:o 619 och har tillhört samma samling som R: 684.

R: 683. Salanska saml. n:o 28 folio.

Papp. 33 × 21 cm. 134 blad utom försättsbladen. Här och där mellan bladen insatta lappar. Kursiv. Senare hälften af 1600-talet. Bunden i hel-pergament.

I. Bl. 1—72.

Edda Snorra Sturlusonar. — »Snorra Sturlu sonar Edda á Iflensku.»

Afskrift efter DG: 11 af Jónas Rugman. Slutar å bl. 70^r med: »glaum vindur i fal þindar. Ende.», motsvarande bl. 45^r hos originalet. (Jfr *Edda Snorra Sturlusonar*, Sumpt. Leg. Arnam. II, 363!) Bl. 70^v—72 blanka.

II. Bl. 73—78.

Skrifven, vill det synas, af Petrus Salan. Bl. 73 blankt.

Innehåll:

1) Bl. 74—77^r.

»Notæ Cl. Viri Jonæ Rugmans in Eldam.»

2) Bl. 77^v—78.

Genealogier.

a) »þetta ættartal stendur i þeiri gomlu Lög-bok fem ad Upfolum er.» Afskrift af DG: 9, 11, c.

b) »Genealogia stirpis inclytæ Gostaidum ab ipso protoplasto Adamo, Fideli jugiq. ferie traducta.» Från Adam fram till drottning Kristina.

Bl. 79—88.

Innehåll:

1) Bl. 79—81^r.

Edda Snorra Sturlusonar. — »Snorra Sturlu Sonar Edda á Islensku.»

Afskrift af DG: 11, omfattande prologen och kap. 1 med svensk och latinsk öfversättning.

2) Bl. 81^v—88.

Utdrag ur RESENIUS, *Edda Islandorum*. Havniæ 1665:

Bl. 81^v: »þessar Wijsur finnast i þeiri Eddu fem prentud er i Kaupenhavn A:o 1665 och ecki finnast i minni Eddu. Jonas Rugman.»

Bl. 84^v: »þessar Smasaugur fynnast i þeirri prentadu Eddu, fem i þessare ecki standa.» Slutar á bl. 86^r. De öfriga bladen blanka.

IV. Bl. 89—104.

Háttalykill Lopts ríka Guttormssonar. — »Liodal-Lyckill Lopts Guttorm sonar til K. O. D.»

75 strofer med latinsk öfversättning och kommentar. Skrifven af Rugmans hand. Denna uppteckning af dikten stämmer ej med dem, som förekomma i R: 694, 1, 703, 4 och 715, I: 2, liksom dessa sins emellan afvika. Rugman anmärker å bl. 104^v, att det original, han begagnat, haft följande epilóg: »vida er þessi Liodalýckill rangur, og sua lika miog vanadur og skertur.»

V. Bl. 105—134.

Innehåll:

1) Bl. 105—120.

Edda Snorra Sturlusonar. — »Hliods grein.»

Afskrift af DG: 11, slutet, från och med bl. 45^r.
Texten, som här är försedd med latinsk öfversättning,
står sålunda i direkt fortsättning till I. Skrifven af
Jónas Rugman och Harald Wysingh.

2) Bl. 121—124.

»Index Verborum et vocabulorum ex Hliods-
grein» . . .

Alfabetiskt register med förklaringar öfver tekniska
termer i Håttatal. Skrifven af Rugman.

3) Bl. 125—134.

»Hatta-Lyckill Ragnvaldar iarls.»

Tvåspaltig: text med latinsk öfversättning. Skrif-
ven af Rugman. Det original, han följt, har flerstädes
varit oläsligt eller fördärfvadt. Efter slutet är anmärkt:
»Multa defunt».

Användn. och beskrifn.: *Cod. IV:* J. H. SCHRÖDER, *Håtta-
Lyckill Lopte Gutorms sonar*, Upsaliæ 1816—17, akad. disp.
— JÓN ÞORKELSSON, *Håttalykill Lopts ríka Guttormssonar
kvedinn til Kristinnar Oddsdóttur* (*Smástykker*, s. 203 ff.) —
JÓN ÞORKELSSON, *Om digtningen på Island i det 15. og 16.
århundrede*, Kbhvn 1888, s. 243.

Historia: Handskriften inkom till Upsala bibliotek 1717 med
Salanska samlingen. E. Benzeliuss har å bl. 1^r antecknat:
»Bibliothecæ Upsalensis anno 1717.»

R: 684. Don. var. n:o 619 folio.

Papp. 31,7 × 20,5 cm. 43 blad utom försättsbladen. Tvåspaltig. Den yttre spalten är lemnad blank för öfversättning. Kursiv hand från mitten af 1700-talet. Halffranskt band. Ryggt.: »EDDA SNORRONIS PARS.»

Edda Snorra Sturlusonar.

Afskrift af DG: 11, senare delen, från och med Skáldskaparmál, dock med uteslutande af Skáldatal, som redan förut utgifvits af J. PERINGSKIÖLD, *Heimskringla* II, 479 ff. Afskriften är sålunda en fortsättning till Göransson's edition af Gylfaginning. Den är skriven af sedermera sekreteraren i Vitterhets-Akademien E. af Sotberg (jfr härom Rask och Nyerup, nedanför anförda arbeten och ställen!). Här och där å den blanka spalten finnas anteckningar om läsarten hos *Cod. Wormianus*, delvis nedskrifna af sedermera Bibliotekarien vid Kongl. Biblioteket i Köpenhamn John Erichsen. Några af originalhandskriftens teckningar äro äfven återgifna.

Historia: Om E. af Sotberg's afskrift af Eddan upplyser *Biogr. Lex. öfver svenska män* XV, 54, att »han tog af sednare delen, innefattande Kenningar i Skáldskapnum, Liodsgreinir etc. en fullständig afskrift, som förvarades bland Ihres samlingar». Detta syftar tydligen på denna handskrift. När den inkom till Upsala bibliotek, är ej bekant. Jfr R: 682!

Beskrifning: R. K. RASK: *Snorra-Edda dsamt Skáldu*, Stockhólmi 1819, s. 8. R. NYERUP, *Rejser til Stockholm*, Kjbhn 1816, s. 74.

R: 685. Salanska saml.

Papp. 26 blad utom försättsbladen. Kursiv. Senare hälften af 1600-talet. Bunden i half-pergament. Ryggt.: »YNGLINGA SAGA.»

Innehåll:

Bl. 1—2. 32,2 × 20,5 cm. Sal. saml. n:o 22 folio.

Rúnatal. — »Runa Capitulum Versio J. Rugmans.»

Strof. 138—164 af Hávamál (Bugges ed.) Tvåspaltig: text med latinsk öfversättning. Afskrift efter R: 681, I: 2 af Reenhielm, enligt hvad handstilen intygar.

II. Bl. 3—26. 33 × 20,3 cm. Sal. saml. n:o 26 folio.

1) Bl. 3—23^r.

Heimskringla.

Afskrift efter *Fofraskinna* af J. G. Sparfwenfelt under hans vistelse i Köpenhamn våren 1682. Omfattar: Prologus och Ynglingasaga.

Å titelbladet, bl. 3^r läses: »Copie de l'original, en vieux Gothique, de l'histoire de Snoro Sturlæ des Roys de Suede avec son translat.» och under dessa rader: **Krínglu Heims.** edúr historia SNora Sturla Sonar á norrænu. Hafniæ in Martio 1682. copia per manus J. Sparfvenfeldi». Å bl. 4^r öfverst till höger är antecknad: »Ex MSS. reg. bibl. Hafn: dat a Brostop Gedde. norvego. 1655 mense 7-bri. Scripsi Hafniæ d) 16. 17 Mart. 1682». (Jfr G. STORM, *Snorre Sturlassöns historieskrivning*, Kjbhn 1873, s. 208!) Å bl. 23^r efter sagans slut läses följande: »afskrifuat oc ritat i Kaupmhn af pueggia offgamullō bokum þeim ek atti or allmā bokar geymi i þan tima e' ek þar var þa e' lidnir uaro fra burd vð h' Jhs Xti tusand vettr. vi hundrud vettr. ottatyo vettr

oc a hin (?) annara a þa manadii er mars er kalladur. af mior J. G. Spauruanfiold. þor þorkillfun at vidalin sunr þorkilld sunr Arngrimur Jonar or Islādi hialp mior sannind ad utlejša or þēm gaumlu bokum er alldr hafdu sua Mikill at æ þorftu h's iþroþ vidr su stafar ad hitta.»

Bl. 3^v har en teckning i bläck föreställande Olaf den helige. Underskriften lyder: »Olafur Kgr hin halghi».

2) Bl. 23^v—24vb rad. 11.

»**Fragmenta Antiqvitatum Islendicar. Ex Rullis et Membranis Vetustiss. Excerpta.**»

Kronologiska anteckningar rörande nordens historia från 830 (»Regnerus lodbrog occupauit regn. Dania») till 1587 (»Gislauus Episcopus objit»).

3) Bl. 24^v b rad. 12—46.

»**Grønlandiæ Civitates.**»

En kort förteckning, affättad på danska, öfver Grönlands kyrkor, fjordar, sund, vikar, näs, hamnar och fjäll.

4) Bl. 25.

»**Scalda tal Dana Kga oc Svía.**»

Efter DG: 11,4.

Bl. 26^r har några anteckningar, nedskrifna af obekant hand. Bl. 26^v blankt.

Historia: Handskriften inkom till Upsala bibliotek med Salanska saml. 1717. På titelbladet hos Cod. II läses namnet P. Boling.

R: 686. Cederhielska samlingen, misc.

Papp. 33,7 × 21 cm. 52 blad utom försättsbladen. Kursiv hand från senare hälften af 1600-talet. Bunden i half-pergament. Ryggt.: »SAGA OLAFS HINS HELGA.»

»Historia Olafs Kungs enn helga.»

Afskrift af den i Upsala-branden 1702 förkomna DG: 3, »*Historiæ Regum, alias Konunga Saguræ*» (jfr J. HADORPII, *Apographum Donationis Delagardianæ*, Holmiæ 1672, sid. B, 3!). Afskriften, som att döma efter handstilen synes vara gjord af Harald Wysingh, omfattar kap. 1—88. Slutar å bl. 51^v med rubriken: »Cap. LXXXIX.», motsvarande kap. 86 hos J. RUGMAN, *Norlandz Chronika och Beskrifning*, Wijsingborg 1670.

Historia: Handskriften inkom till Upsala bibliotek med Cederhielska samlingen år 1842.

R: 687.

Papp. 33 × 21,4 cm. 27 blad utom försättsbladen. Senare hälften af 1600-talet. Bunden i half-pergament.

I. Bl. 1—11. Celsiska samlingen.

Ólafssaga ins helga.

Afskrift af Rugman efter Cod. Holm. membr. 4:o n:o 2. Bl. 1: kursiv, innehåller prologen. Öfverskriften lyder: »Proemium in Historiam S. Olavi R. N. quæ in Archivo Regni S. affervat., complectens vitam Arethor Thorqilli, qui vulgo polihistor nuncupatur.» Efter slutet, nederst å bl. 1^v står: »Seqvit. ipfa Historia Anno 1664 J. R. m. pria.» Bl. 2 och följande: fraktur. Fragment. Börjar med prologen, som sålunda återupprepas, och slutar å bl. 7^v rad. 5 i kap. 16, »Fra Haralldi Gränfka»

Hum. Vet. Samf. i Upsala. II, 1.

med orden: »Litlo skiptus tau fleirum ordum Vidr, adr». Följande blad blanka med undantag af 11^r, på hvilket Rugman nedskrifvit några citat ur Stephanius' Saxo.

II. Bl. 12—27. Cederhielsmska samlingen.

Grønlands annáll. »Heir heffur Grænlandz Annal, er fyrst faga edur historia þorþins Kalls effnis þorþar fonar.»

Afskrift af DG: 21. Fragment. Slutar å bl. 24^r i utdraget ur *Speculum regale* med orden: »Enn sialfs Grænlandz ijs», motsvarande bl. 41^v hos originalhandskriften. Följande blad blanka utom bl. 26^v—27^r, som upptagas af en afskrift af ett kungligt plakat, utfärdadt af Erik XIV. Under står: »Affkrifwet af trycken i upsala A^o 1668 d. 20 Majj.» Genom mögel har handskriften skadats i ryggen. En liknande äfven till läget motsvarande skada förefinnes också hos de sista läggan af R: 686. De hafva före inbindningen hört samman, och äro båda skrifna af Harald Wysinghs kursiv hand.

Historia: Handskriftens olika delar hafva inkommit till Upsala bibliotek med ofvannämnda samlingar: I, 1795; II, 1842.

R: 688.

Papp. 32.8 × 21 cm. 79 blad + försättsbladen och 1 tilläggsblad. Kursiv. Senare hälften af 1600-talet. Halffranskt band. Ryggt.: »GRETILA. MSS.»

Grettissaga.

Afskrift efter DG: 10 af Olof Verelius, efter hvad handstilen intygar. Slutar å bl. 66^v med slutorden hos originalhandskriftens bl. 55^r (jfr ofvan!). Efter textens slut står en anmärkning, skrifven af P. Salan. Bl. 67^r har några textkommentarer; bl. 67^v blankt; bl.

68—79^r innehålla sagans visor, utdragna ur texten. Öfverst å titelbladet — titeln är skrifven af J. H. Schröder — har Rugman nedtecknat följande: »Utaf dett 46 Cap. i denne boken ähr klart till att see, när man fïjr effter tïjderna, att denna Grettla ähr till dett ringaste skrïfwen och famman fatt för 630 ähr sedan : räknat till inne Warande ähr 1673. R.»

Historia: Handskriften har varit i följande personers ego enligt deras egenhändigade namnteckningar å titelbladet: »Jacob Reenhielm, Regni Sueoniæ Antiquarius possidet, Fale A. Burman, Joh. Henr. Schröder. Upfaliæ 1816». Enligt Schröders anteckning å första permens insida hade han bekommit handskriften af A. A. Grafström i mars 1816. Af Schröder har den sedermera förärats Upsala bibliotek.

R: 689. Salanska saml. n:o 29 folio.

*Papp. 32,9 × 21 cm. 137 blad utom försättsbladen.
Kursiv. Senare hälften af 1600-talet. Bunden i helpergament.*

Grettissaga.

Afskrift efter R: 688 af J. Reenhielm. Tvåspaltig. Högra spalten blank, afsedd för öfversättning. Efter texten är inbundet ett »Glofsarium af Grettla» — 19 blad, 32,6 × 11 cm. — likaledes skrïfvet af Reenhielm.

Historia: Handskriften inkom till Upsala bibliotek 1717 med Salanska samlingen. Benzeliuss har å första försättsbladet antecknat: »Bibliothecæ Upsalensis anno 1717.»

R: 690. Salanska saml. n:o 30 folio.

Papp. 37,7 × 20,5 cm. 114 blad utom försättsbladen. Kursiv. Senare hälften af 1600-talet. Bunden i hel-pergament.

Innehåll:

1) Bl. 1—80.

Grettissaga. — »Hier upp Byriast Saga Grettirs sterka Asmundar fonar».

Afskrifvaren har gjort en och annan lakun i texten, där han af någon anledning ej kunnat följa originalet. Å bl. 80^v står: »Skriðad J åbylundh þann 21 Septembris Anno 1682».

2) Bl. 81—114.

Finnbogasaga hins ramma. — »Hier Byriast Sögu af Finnbóga Rama.»

Fragment. Slutar å bl. 111^v rad. 14 i kap. 36 med orden: »og eg kendj Brand hinn auroa Vermandar fon, med hálfan þridia» (jfr H. GERING, *Finnboga Saga*, Halle 1879, s. 85 f!).

Historia: Af piktirens utseende och den uppgift om plats och dato, som finnes å bl. 80, synes framgå, att handskriften här rör från en islänning, som för J. G. Sparfwenfelts räkning eller åtminstone på hans bekostnad verkställt afskriften. Samma hand har, efter hvad det synes, äfven nedskrifvit R: 692, I samt Cod. Holm. chart. folio n:is 80, 83.

Handskriften inkom 1717 med Salanska samlingen till Upsala bibliotek. Å bl. 1 har Benzeliuss antecknat: »Bibliothecæ Upfalensis anno 1717.»

Kvarter.**B: 691.** Nordinska saml. n:o 220 4:o.

Papp. 21 × 16 cm. 49 blad utom försättsbladen. Kursiv hand från 1700-talet. Tvåspaltig: text med latinsk öfversättning. Bunden i half-pergament. Ryggt.: »CARMINA ISLANDICA».

Edda Sæmundar hins fróða.

Afskrift efter Cod. Holm. chart. folio n:o 34. Innehåller följande sånger: þrymskviða, Skírnismál, Vegtamskviða, Völundarkviða, Rúnatal, Vafþrúðnismál, Grímnismál, Alfvissmál, Lokasenna, Forspjallsljóð, Sólarljóð.

Jfr R: 682!

Historia: Handskriften inkom till Upsala bibliotek 1814 med Nordinska samlingen.

R: 692.

Papp. 21 × 16 cm. ungef. 58 bl. utom försättsbladen. Senare hälften af 1600-talet. Bunden i half-pergament. Ryggt.: »POÆM. ISLAND.»

Innehåll:

I. Bl. 1—8. Celsiska saml. n:o 119 4:o.

Kursiv. Af samma hand som R: 690, synes det.

Bl. 1 blankt.

1) Bl. 2—7^r.

Krákumál.

Utan öfverskrift. Afskrift af R: 702, 6: a.

2) Bl. 7^v—8.

»Ur Sögu Sigurðar Fofnis Bana um Rünir».

Afskrift af R: 702, 6: b. Fragment.

II. Bl. 9—18. Salanska saml. n:o 15 4:o.

Halffrakstur af obekant hand. Bl. 9—10 blanka.

1) Bl. 11—12.

Sonatorrek. — »Kvedi Eigils Skalla Grims fonar
Er hanz kallar Torrek».

2) Bl. 13—16^r.

Getspeki Heiðreks konungs.

3) Bl. 16^v—18.

Sólarljóð. — »Sölar Liöd».

III. Bl. 19—26. Sal. saml. n:o 15 4:o.

»**Kappa Wjfur.**»

22 strofer. Skrifna af Guðmund Ólafsson,
synes det. Halffrakstur. Slutar á bl. 25^r. De öfriga
bladen blanka.

IV. Bl. 27—38. Sal. saml. n:o 74 4:o.

Af Guðmund Ólafssons kursivhand. Bl. 37^v—
38 blanka.

1) Bl. 27—31^r rad. 10.

»**Hallur Magnufs Son upptelur, i finum själfdeilum,
fimmtíggju Bragar hætte.**»

28 strofer. Jfr JÓN ÞORKELSSON, *Om digtningen
på Island i det 15. og 16. århundrede*, Kbhñ 1888,
s. 359 ff.!

2) Bl. 31^r rad. 11—37^r.

»**Ríjmna Hátta Tal, samanrteked af Halle Mag-
nufsyne.**» — »Frægdenn, vinur mín fylgr þjer».

38 strofer. Jfr JÓN ÞORKELSSON, *anf. arb.*, s. 361 ff.!

V. Bl. 39—58. Sal. saml. n:o 74 4:o.

Pamphilus och Galathea.

Titel: »Drama ἐρωτικόν». Afskrift af DG: 4—7,
II: 1. Halffraktur. Skrifven, vill det synas, af P. Salan.
Tvåspaltig. Den högra spalten är lemnad tom för öfver-
sättning. Bl. 39 och 57—58 blanka.

Historia: De nu i ett band förenade fem handskrifterna in-
kommo till Upsala bibl. med ofvannämnda saml. 1795 och 1717.

B: 693. Nordinska saml. n:o 71 4:o.

*Papp. 21 × 16.5 cm. 56 blad + försättsbladen och
2 tilläggsblad. Förra hälften af 1600-talet. Kursiv. Af
Stephanius' hand. Bunden i half-pergament. Ryggt.:
»STEPHANII ANTIQVIT. ISLAND.»*

I. Bl. 1—48.

1) Bl. 1—19^r.

**»ANTIQVITATVM IISLANDICARVM FRAGMEN-
TVM à Magno Olavio Hafniam transmissum, c1o 1o
CXXXII: id quod deinde mecum communicavit ac mihi
describendum dedit D. OLAVS WORM, Medicinæ Doctor,
et in Regiâ Academia Hafnienfi Profefor celeberrimus.
Die XXI Septembris, c1o 1o CXXXIII. Stephanus
Johannis Stephanus.»**

En samling »lausavísur» och skaldekväden
med »paraphrasis danica» och »declaratio» efter
hvarje strof.

Innehåll:

a) Trenne lausavísur ur Jómsvikingasaga.

»Sockium Jarlþ panz auka». — Jfr *Flateyjarbók*,
ed. VIGFÚSSON och UNGER, Christ. 1860—68 I, 188! —

»Oð er Leikurinn Lauka», *anf. arb.*, s. 189. — »Það kuad Jarl ad Eyre», *anf. arb.*, s. 195.

b) **Bjarkamál in fornu.**

Första strofen. — »Dagur er upkomen».

c) **Krákumál.**

Efter slutet står: »Hactenus Magnus Olavius.»

2) Bl. 19^v—48.

»**RHYTHMI ALIQVOT** Veterum Danorum et Norvagorum, tam Principum, qvam aliorum Magnatum, et celebrium Skaldorum, ex Antiquitatibus istis collecti.»

En samling »lausavísur» med historisk inledning till hvarje strof samt upplösning i prosaisk ordföljd.

Innehåll:

a) Fyra **lausavísur** ur Ragnarssaga Loðbrókar.

»Hætt hefe ek leiðu lífe», *Fas.* I, 240. — »Drumde víft ef vere», *anf. arb.*, s. 247. — »Villtu þennan þiggia», *anf. arb.*, s. 248. — »Þore ek ei þann þiggia», *anf. arb.*, s. 248.

b) Sex **lausavísur** ur Haraldssaga harðráða.

»Ofufa dro ek yfu». — »Hiuggu hardla dygver», *Flateyjarbók* III, 377. — »Míldingur raud i modu». — »Heyr þu a uppreift orða». — »Hlaut ek af hradung skiota». — »Vig let vinda myger», *anf. arb.*, s. 378.

c) En **lausavísa** ur Magnússaga berfœtts.

»Huat ek i heime betra». Jfr UNGER, *Heimskringla*, Christ. 1868, s. 654!

d) 51 **lausavísur** ur Orkneyingasaga.

Slutar á bl. 45. Bl. 46—48 blanka.

II. Bl. 49—56.

Thors färd till Utgarðaloki. — »De Utgardaloko Fabula ex Edda tranflata.»

Latinsk öfversättning. Slutar med bl. 52^r. De öfriga bladen innehålla stamtaflor öfver danska konunkonger: »REGES DANIÆ/secundum scriptores islandicos».

Historia: Handskriften har utan tvifvel kommit till Sverige med den Stephaniska samlingen. Troligen har den af De la Gardie blifvit utlånad, i sådant fall åt Verelius — det finnes skäl, som tala för denna gissning — och den har därför ej kommit att följa De la Gardies donation. Till Upsala bibliotek inkom den med Nordinska samlingen 1814.

Cod. II: »De Utgardaloko Fabula ex Edda tranflata» synes Stephanius hafva afskrifvit efter en öfversättning, som Ole Worm genom en islänning låtit göra. Den 20 nov. 1635 skrifver Worm till Stephanius (*Wormii epistolæ* I, 167): »Hisc diebus *Eddam* pervolvens, in *fabulam Ugartilochi* incidi, qvam avide perlegi, ut, quid cum *Saxone* nostro haberet commune, viderem; cumqve omnia non planè caperem, Islando cuidam, meo discipulo, tradidi, ut in Lingvam transferret Latinam.»

I Stepanius' bref af den 16 mars, »dominica palmarum», 1636 heter det om Worms öfversättning (*anf. arb.*, s. 171): »De *Ugartilochi* fabula qvæ ex Mythologia ista *Eddica* in Latinum traducenda curasti, communices qvæso.» Härpå svarar Worm den 14 april: »*Ugartilochi* fabulam, ex *Edda* translata, mitto, qvam remittes, ubi pro lubitu usus fueris.»

R: 694. Salanska saml. n:o 66 4:o.

Papp. 20.3 × 15.9 cm. 55 bl. + 1 försättsblad. Af Guðmund ()lafssons hand. Senare hälften af 1600-talet. Bunden i hel-pergament.

Innehåll:

1) Bl. 1—24. Halffrakturn.

Háttalykill Lopts ríka Guttormssonar. »Hátta-Likell, Ordtur af Lopte Guttorms Syne Rjka, ä Módru-Wóllum.»

85 strofer. Af samma hand och efter samma original är Cod. Holm. chart. 4:o n:o 50. Jfr R: 683, IV!

Slutar med bl. 21. Bl. 22—23^r innehålla några »vísur», nedskrifna af Guðmund Ólafssons kursivhand och möjligen äfven författade af honom. Bl. 23^v—24 blanka.

2) Bl. 25—55. Kursiv.

»Nockud Lited SAMTAK umm Runer».

Björn Jónssons på Skarösa år 1642 författade afhandling. Mellan bl. 30 och 31 äro infästa tvänne lappar, på hvilka J. Peringskiöld nedskrifvit några anmärkningar. Bl. 55 blankt.

Historia: Handskriften inkom med Salanska samlingen 1717 till Upsala bibliotek. Å försättsbladet har Benzélius antecknat: »Bibliothecæ Upsalensis anno 1717.»

R: 695. Nordinska saml. n:o 398 4:o.

Papp. 48 bl. utom försättsbladen. Kursiv. Förra hälften af 1700-talet. Bl. 1—7 (20.9 × 16 cm.) af annan hand och yngre datum än bl. 8—48 (20 × 15.9 cm.), som utgöra den fragmentariska återstoden af den ursprungliga handskriften, hvars felande början genom bl. 1—7 sedermera ersatts. Bunden i half-pergament.

»RIMUR AF BALANT ADMIRAL» (Rygggt.).

»Hier skrifast Rymur af BALANT ADMIRAL Kvednar af Gudmundi Bergþors fyni».

Å bl. 48^v efter textens slut står: »Skrifad ä Thórn Anno 1734. Endad sama Aars þann 9de Aprijlis», samt följande namnteckningar: »1 þ : 1 j : y — s — F + s + L : n : R son, Oddur oddfson, þorgrimur Grims Son med Eigenz Hende».

Historia: Handskriften inkom till Upsala bibliotek 1814 med Nordinska samlingen.

R: 696. Nordinska saml. n:o 398 4:o.

Papp. 20 × 15,8 cm. 43 blad utom försättsbladen. Förra hälften af 1700-talet. Kursiv. Skrifven af trenne händer. Bl. 1—24 af hand a; bl. 25^r rad. 1—12 af hand c; bl. 25^r rad. 12—39 af hand b; bl. 40—43 af hand c. Bunden i half-pergament.

»Rijmur af Hervøru. ortar af Asmunde H: Sæmunds-syne.»

Def., slutar med bl. 39. Efter bl. 24 har handskriften en lakun på några rímur, hvilka af hand c återgifvits å bl. 40—43^r.

Historia: Å bl. 1^r öfverst till vänster läses namnet »(J)onolaffson», å bl. 43^v följande namn och anteckningar: »Oddur Oddfson (jfr R: 695!), Bjorn Jonsson, Loptur Grijmsfon A Rymur þessar En Eyngenn annar Testor Halldor Bjornsson Anno 1742.»

Till Upsala bibl. inkom handskriften 1814 med Nordinska samlingen.

R: 697.

Papp. 21 × 16 cm. ungef. 127 blad utom försättsbladen och ett tilläggsblad. Kursiv. 1600-talet. Bunden i half-pergament. Ryggt.: »EGILS SAGA SKALLA-GRIMSSONAR.»

Innehåll:

I. Bl. 1—40. Nordinska saml. n:o 398 4:o.

Egilssaga. — »Hier Byriar Sogu Eijgils Skalla gijmssonar.»

Fragment. Slutar i kap. 41 i berättelsen om Egils vermlandsfärd. Förkortningarna ej upplösta. En felaktighet i numreringen af kapitlen har insmugit sig vid kap. 44. Tydligt genom en omkastning af föregående kapitels siffror har detta fått ordningsnumret 34.

II. Bl. 41—61. Nordinska saml. n:o 100 4:o.

Skrifven af Guðmund Ólafsson, vill det synas.

Innehåll:

1) Bl. 41—45.

Hálfðanarsaga Brønufóstra. — »Hier hefur Sögu Af Hálfðäne Brönu Föftra.»

Fragment. Slutar i kap. 8 med orden: »Wel er þad hálfðan feigir hun ad wid hofum hier fundift han hefur» (jfr *Fas.* III, 570!). Af Guðmund Ólafssons hand och efter samma original som denna är R: 706, III och Cod. Holm. chart. 4:o n:o 38: 1.

2) Bl. 46—51^r.

Illugasaga Gríðarfóstra. — »Sagann af Illuga Grydar Föstra.»

3) Bl. 51^v—61.

Egilssaga ok Ásmundar. — »Sagann Af Eikle Einhendta Og Afmunde Berferkja Bana.»

Fragment. Slutar i 13 kap. med orden: »þessa ero fagrir og godir gripir feigir Jotuninn, edur willtu felia micr Augun?» (Jfr *Fas.* III, 384!).

III. Bl. 62—73. Salanska saml. n:o 72 4:o.

Heimskringla.

Fragment: Ynglingasaga (kap. 49—55) — Hålf-danarsaga svarta. Afskrift af samma codex, som legat till grund för Peringskiölds edition af *Heimskringla*, Stockholm 1697. Handskriften, hvars början förkommit, har tydligen i sitt ursprungliga skick omfattat hela ynglingasagan. Skrifven af Petrus Salan, efter hvad pikturen intygar. Bl. 73 blankt.

IV. Bl. 74—95. Nordinska saml. n:o 71 4:o.

»**Kiattel Hängs och Grim Luditkinds Saga**, Försvänskad uti Junii Månad år 1716 af Nils Hufwud Son Dal.»

Slutar å bl. 94^r. Följande blad blanka.

V. Bl. 96—103. Nordinska saml. n:o 71 4:o.

»**Långfedga tal til nockura danmerkur oc noregs konga.**»

Afskrift efter DG: 12—16, III: 1 af Olof Verelius.

VI. Bl. 104—111. Nordinska saml. n:o 71 4:o.

»**Catalogus Hiftoriarum et monumentorum e penu Antiquitatis Islandicæ depromtus.**»

Nominalkatalog öfver Antikvitets-Kollegiets isländska manuskript-samling, upprättad af Olof Verelius.

VII. Bl. 112—127. Nordinska saml. n:o 100 4:o.

Borgarþings kristinrétt, den äldre. — »Her hæfver upp Kriftni Bolken oc hans Græine.»

Afskrift efter Cod. Holm. C: 15. — jfr *N. G. L.*

I, 363 ff. —

Historia: Bandets 7 handskrifter hafva inkommit till Upsala bibliotek med respektive samlingar.

R: 698. Salanska saml. n:o 78 4:o.

Papp. 19,9 × 15,8 cm. 106 bl. utom försättsbladen. Halffraktur. Af samma hand som R: 699. Senare hälften af 1600-talet. Bunden i hel-pergament.

Innehåll: I

I. Bl. 1—52.

Egilssaga. »HIER Byriar Sögu Af EigLe Skallagryms Sine.»

Originalen till denna afskrift har varit ett annat än det, som legat till grund för R: 697, I. Afslutad den 20 mars 1661.

II. Bl. 53—106.

Grettissaga. — »Hier Byriar Sögu Af Gietter Asm: S:»

Afslutad den 8 mars 1661.

Historia: Handskriften är tillkommen på Island. Till Upsala bibliotek inkom den 1717 med Salanska samlingen. Å första försättsbladet har Benzeliuss antecknat: »Bibliothecæ Upfalensis anno 1717.»

R: 699. Salanska saml. n:o 68 4:o.

Papp. 20,4 × 16 cm. 104 bl. utom försättsbladen. Halffraktur. Af samma hand som R: 698. Senare hälften af 1600-talet. Bunden i hel-pergament.

I. Bl. 1—44.

Innehåll:

1) Bl. 1—35.

Eyrbyggjasaga. — »HIER BYRIAR EYBYGGIU Edu: þomefinga saugu.»

Afslutad den 9 april 1661.

2) Bl. 36—44.

Hrafinkelssaga Freysgoða. — »Sagan af Hiafn Kiele Goda sona Hallþeda Landnama mannz».

Afslutad den 13 april 1661.

II. Bl. 45—66.

Hectorssaga ok kappá hans. — »Hic Byia sógu af Hectöi og Hanns Köppum.»

Om handskrifterna af denna saga kan man se JÓN ÞORKELSSON, *Om digtningen på Island i det 15. og 16. århundrede*, Kbh 1888, sid. 301, hvarest äfven denna är omnämd.

Afslutad den 30 mars 1661.

III. Bl. 67—104.

Innehåll:

1) Bl. 67—79^r rad. 9.

Blómstrvallasaga. — »Hic skrifast Blómstu valla Saga».

Afslutad den 26 april 1661.

2) Bl. 79^r rad. 10—89^v rad. 15.

Bandamannasaga. — »HIER BYRJAR BANDA MANNS SÖGU».

Afslutad den 7 (?) april 1661.

3) Bl. 89^v rad. 16—104.

Hávarðarsaga Ísfróðings. — »Sagan af Hávarde Isfróðinge Byiast Hic.»

Afslutad den 19 okt. 1661.

Historia: Handskriften är tillkommen på Island. Till Upsala bibliotek inkom den 1717 med Salanska samlingen. Benzelius har å första försättsbladet antecknat: »Bibliothecæ Upsalensis anno 1717.»

R: 700. Celsiska saml. n:o 119 4:o.

*Papp. 21 × 17 cm. ungef. 122 bl. + försättsbladen.
Senare hälften af 1600-talet. Kursiv. Skrifven af
Petrus Salan. Bunden i half-pergament. Ryggt.:
»SAGA ULFONIS UGGII C. COMM. P. SALANI.»*

Innehåll:

1) Bl. 1—20.

Úlfssaga Uggasonar. — »Ulfonis Hiftoria filii Uggi
(Hugonis) fic orditur.» Latinsk öfversättning.

2) Bl. 21—22.

»Noter till Ulf Ugafons Saga».

3) Bl. 23—103.

Kommentar till Úlfssaga Uggasonar.

Skrifven på latin. Bl. 97—103 blanka.

Bl. 104—122.

Kommentar till Úlfssaga Uggasonar.

Skrifven på latin. Revision af 3). Fragment.

Historia: Handskriften inkom till Upsala bibliotek 1795 med
Celsiska samlingen.

R: 701. Celsiska saml. n:o 74 4:o.

*Papp. 20.3 × 16.7 cm. 82 blad utom försättsbladen.
Kursiv. Senare hälften af 1600-talet. Bunden i half-
pergament. Ryggt.: »OD. MUNK HIST. OLAI TRYG-
VII».*

Ólafssaga Tryggvasonar.

»Oddi Monachi Historia actorum Regis Norrigiæ
Olai Trygvasonij.»

Latinsk öfversättning. Fragment: slutar i kap. 63.
Skrifven af Reenhielm. Mellan rad. 1 och 2 å bl. 1^r
står inskjutet: »Translat. å Jacobo Reenhielmio A:o 1690».

Historia: Handskriften inkom till Upsala bibliotek 1795 med
Celsiska samlingen.

R: 702. Salanska saml. n:o 81 4:o.

Papp. 20 × 16,3 cm. 68 bl. + försatts- och tvänne omslagsblad. Kursiv. Förra hälften af 1600-talet. Bunden i half-pergament. Ryggt.: »ISLANDICA.»

Innehåll:

1) Bl. 1—10^r.

Excerpter.

- a) »Gomul Sundurdeiling Danmerkur vr so-
gum Sona sveinz ulfþonar danakongs.»
— Bl. 1 —
- b) »Wm Haalld hein sveins son». — Bl. 2 —
- c) »Wm Knvt Kong Sveins son hinn helga».
— Bl. 2^v —
- d) »Wm Oläþ Sveins sveinssonar». — Bl. 3^v —
- e) »Wm Eirijk kong Sveins son hinn göða».
— Bl. 4 —
- f) »Wm Nikuläs kong Sweinz son». — Bl. 5 —
- g) »Wm Eirijk kong Eimuna». — Bl. 6 —
- h) »Wm Eirijk kong spaka». — Bl. 6^v —
- i) »Wm Svein Eirijks son 7 Knvt Magnus son
Dana Konga». — Bl. 6^v —
- j) »Wm Walldema Knvtz son þa hann var
Einvalldz Kongr yfir Danmørk». — Bl. 8^v —
- k) »Wm Knvt kong Valldimars Son». — Bl. 9^v —

Hum. Vet. Samf. i Upsala. II, 1.

2) Bl. 10^v—13.

»Adrkiljanleg útdög og Uppteiknane: ü: Bökum.»

a) Om »Geirmund: Heliarskin» — Bl. 10^v —

b) Om »Þorbrand: ØRKTR». — Bl. 10^v —

c) »Vr Byskupa Annal. góml. A:o M CCC». Om Hekla m. m. — Bl. 11 —

d) Ur Egilssaga Skallagrímssonar. — Bl. 12 —

e) »I Sogu Þorgeirs Havardz Sonar og Þormödar Kolbrunnar skalds.» — Bl. 12^v —

3) Bl. 14—18.

»Vm vppruna þefs Tyrknefska Rijkis».

4) Bl. 19—26.

Geografiska beskrifningar öfver:

»Zeiland.» — »Aufthndia Land.» — »Ormus.»

— »Vm þad kongs rijkie Cambaja.» — »Vm þa Ey Göa.»

5) Bl. 27.

Diverse anteckningar.

6) Bl. 28—68.

»Nockrar fornvijfur sammanteknar vr Jmsum stodum og vtskyrdar Epter Bön Cantzeleranz j Danmork. Christians Frijs. Anno 1632.»

Innehåll:

a) Bl. 29—31.

Krákumál. — »VR Biarkamal er Orte Ragnar köng:» Bl. 28^v har en liten uppsatts med titeln: »Descriptio Byskupsinz af skotlandi».

b) Bl. 32—33.

»VR Sogu Sigurdar Föfnis bana . vm Raune.»

c) Bl. 34.

»þar wifu: orte Olafur kongu: haralldz son þa hann hafde þellt Elling skialgzfon.»

d) Bl. 35^r.

»So qvad Ragnar kongu: þá hann hafde lagt orminn a Gautlande.»

e) Bl. 35^v—36^r.

»So qvad kräka kallz Dotte: j Ragnars sogu.»

f) Bl. 36^v—51^r.

»Vijfur VR Örkneya Jalla Sogu.»

Med »utskyring».

g) Bl. 51^v—68.

»Vr olafs haRalls sonar sogu wijfu.»

h) Bl. 68^v.

Tre »Vijsu: Egills Skallagrijms sonar.»

Historia: Handskriften inköptes för 4 mark af Jón Eggertsson under hans manuskriptresa på Island åren 1682—83 för Antiquitets-Kollegiets räkning enligt hans egen berättelse till Kollegiet om resan (tryckt i *Ur en antecknares samlingar*, Upsala 1880—82, s. 33 ff.). Eggertsson uppgifver, att handskriften är »skrefued af Magnus Olafson», den bekante presten och literaturvännen på Laufás. Å bl. 18^v påträffar man också hans namnteckning. Dock liknar den handens piktur ej så synnerligen handskriftens för öfrigt. Men hur det än må vara med Eggertssons uppgift, så har emellertid Magnus Olafsson ägt handskriften. Därom vittnar ett intyg å bl. 1 utaf en Jón Guðmundsson, som troligen varit Eggertsson behjälplig under hans resa. Det lyder så: »þessa Bok tók eg med mier fra laufase vm̃n hausted A:o 1682 5. 9-bris. J traufte mijns kæra frænda S. Marcusar B. s. Jon Gudmundson». På sista sidan är antecknad: »datum 1682 þann 3 dag octobris».

Till Upsala bibliotek inkom handskriften 1717 med Salska samlingen. På första omslagsbladets insida har Benzeliu antecknat: »Bibliothecæ Upsalensis anno 1717.»

R: 703. Celsiska saml. n:o 119 4:o.

Papp. 20 × 16 cm. 25 blad utom försättsbladen. Kursiv. Senare hälften af 1600-talet. Papper och piktur tala för, att den tillkommit på Island. Bunden i halfpergament. Ryggt.: »SAGA VÖLSUNGA, RAGNARS.»

Innehåll:

1) Bl. 1—12^v rad. 15.

Völsungasaga.

Fragment. Bl. 1 begynner: »ad störtjindn^um muni giegna ⁊ hlaupa aff skipum» — *Fas.* I, 146 rad. 16 —. Efter bl. 2 en lakun på flere blad. Bl. 2 slutar: »loki sier gull þad er anduari atti enn er hann haffdi fram reidtt gullid þa haffdi hann einn hrijng ⁊ tok loki hann aff honom» — *Fas.* I, 153 rad. 11 —. Bl. 3 begynner: »mællti hann af miklum^u modi» — *Fas.* I, 163 rad. 2 —. Efter bl. 4 en större lakun. Bl. 4 slutar: »giör ræki lega uid dæüda menn sött dauda eda sædauda eda uopndæuda» — *Fas.* I, 172 rad. 9 —. Bl. 5 begynner: »Nu legzt Brynhildur I Reckiu» — *Fas.* I, 191 rad. 12 —.

2) Bl. 12^v rad. 16—22^r.

Ragnarssaga Loðbrókar.

Utan titel. Står i omedelbart sammanhang med föregående.

3) Bl. 22^v—24^r.

porsteinssaga Stangarhöggs. — »Sagan af porsteine stängar högg.»

Efter slutet å bl. 24^r nederst till höger har afskrifvaren antecknat: »1674 gregorij messo fkiufud 7 enndud».

4) Bl. 24^v—25.

Háttalykill Lopts ríka Guttormssonar. — »hátta lykill lopts ríjka fkiufast hier eptir til fkiemtunar þeim lefa edur heyra uilia.»

54 strofer. Jfr R: 683, IV!

Historia: Handskriften inköptes af Jón Eggertsson under hans för Antikvitets-Kollegiets räkning företagna manuskriptresa på Island 1682—83. Jfr G. E. KLEMMING, *Ur en antecknares samlingar*, Upsala 1880—82, s. 38. Till Upsala bibliotek inkom den 1795 med Celsiska samlingen.

R: 704. Lidénska saml.

Papp. 20 × 16 cm. 29 bl. + försätts- och 4 tilläggsblad. Kursiv. Senare hälften af 1600-talet. Bunden i half-pergament. Ryggt.: »SAGA FRITHIOFS».

Friðþjófs saga.

»Sagann / FRID-ÞJÖFS FRÆKNA / ÞORSTEINS SYNE. / dhäd ähr / Berettelse om / Fridthiof dhän Behändige, / Thorftens Sohn. / på / Swänfkan nu brukelig affatt, och / mäð några nödige annteckningar / förbättreð, / af / Regni Sueoniæ Antiquario, / Jacobo Istmen Reenhielm.»

Skrifven af Reenhielm. Tvåspaltig: text med svensk öfversättning, som dock stannat med kap. 1. Af samma hand och efter samma original är Cod. Holm. chart. 4:o n:o 52.

Historia: Handskriften har tillhört den lärde samlaren Johan Henrik Lidén († 1793), som å titelbladet skrifvit sitt namn

och dato: »Vpsala. 1764» samt på första permens insida anbragt sitt exlibris. Med hans samlingar öfverläts den 1787 till Upsala bibliotek.

R: 705. Celsiska saml. n:o 74 4:o.

Papp. 21 × 16,5 cm. 78 bl. utom försättsbladen. Kursiv. Senare hälften af 1600-talet. Bunden i half-pergament. Ryggt.: »DIDRIKS AF BERN SAGA».

piörekssaga.

Svensk öfversättning. Fragment, omfattande kap. 271—382 (enligt kapitelindelningen i J. PERINGSKIÖLD, *Wilkina Saga*, Sthlm 1715). Skrifven af Johan Axelhielm. Slutar å bl. 76^r. Följande blad blanka. Handskriften utgör fortsättning till Cod. Holm. chart. 4:o n:o 53, som slutar med kap. 268.

Historia: Handskriften har tillhört Petrus Salan enligt följande egenhändiga påteckning på handskriftens nu vid permen fastklistrade smutsblad: »Verus huius Libri possessor sum Petrus Nicolai Salanus». Med Celsiska samlingen inkom den 1795 till Upsala bibliotek.

R: 706. Salanska saml.

Papp. 95 blad utom försättsbladen. Kursiv. Senare hälften af 1600-talet. Bunden i half-pergament. Ryggt.: »TROJAMANNA, SÖRLA STERKA, HALFDANAR BRÖNU-FOSTRA SAGA.»

Innehåll:

I. Bl. 1—36 (21,5 × 16,5 cm.). Sal. saml. n:o 72 4:o.

Trójumannasaga. — »Her (hefur) byria Troiamanna faga oc þeirra afrex verk.»

Bl. 2—7 tvåspaltiga. Högra spalten blank. Denna del af handskriften har ursprungligen ej hört samman med bl. 8—36 — som för öfrigt ej stå i omedelbar fortsättning till densamma — utan är en revision af den första afskriften, till hvilken bl. 8—36 höra. Efter bl. 35 en lakun på några blad. Afskrifvaren synes hafva varit Harald Wysingh att döma efter handstilens utseende. Af samma hand och efter samma original som denna handskrift är Cod. Holm. chart. 4:o n:o 29, hvilken dock stannar med det kapitel, som i denna slutar med bl. 31^r rad. 11. I marginalen är här antecknad: »A:o (16)82 6 Martij». Med hänsyn till texten såväl språkligt som deruti, att den ej öfverensstämmer med någon af de uppteckningar vi för öfrigt äga af denna saga, vågar jag hålla före, att originalet till afskriften varit den nu förkomna pergamentshandskriften »*Ormr Snorrasons bok*». Den innehöll jämte annat Trójumannasaga. Se härom O. VERELIUS, *Index lingvæ Veteris Schytho-Scandicæ*, Upsalæ 1691, s. 305, G. E. KLEMMING, *Anteckningar af Johannes Thomæ Agri-villensis Bureus* (Samlaren V, 5) och anteckningar af O. VERELIUS i *Cod. Ups. R: 697, VI!*

II. Bl. 37—72 (19,9 × 15,8 cm.). Sal. saml. n:o 73 4:o.

Sörlasaga sterka. — »Hjer hefur Sögu af Sorla Sterka.»

Skrifven af Guðmund Ólafsson. Af samma hand och efter samma original är Cod. Holm. chart. 4:o n:o 38: 2.

III. Bl. 73—95 (19,9 × 15,8 cm.). Sal. saml. n:o 74 4:o.

Hálfðanarsaga Brónufóstra. — »Hjer hefur Sóguna af Hálfðane Brónufóstra.»

Skrifven af Guðmund Ólafsson. Efter samma original och af samma hand som R: 697, II: 1 och Cod. Holm. chart. 4:o n:o 38: 1. Slutar å bl. 94^r. Följande blad blanka.

Historia: Handskriften inkom till Upsala bibliotek 1717 med Salanska samlingen.

R: 707. Braads saml.

Papp. 21 × 16 cm. 102 bl. utom försätsbladen. Kursiv. Från midten af 1700-talet. Bunden i half-pergament. Ryggt.: »SAGA KETILS, GÖNGU-HROLFS.»

Innehåll:

I. Bl. 1—15 (pag. 1—30).

1) Bl. 1—10 (pag. 1—19).

Ketilssaga Hængs. — »Hier býrias Sogu af Katle Hæng.»

Slutar å bl. 10^r. Bl. 10^v blankt. Skrifven af Henrik Braad († 1781), Stockholm den 18—20 januari 1746 efter Cod. Holm. chart. fol. n:o 102: 1.

2) Bl. 11—15 (pag. 21—30).

Grimssaga Loðinkinna. — »Sagann af Grime Lodinn Kinnu.»

Skrifven af Braad, Stockholm den 20 januari 1746 efter Cod. Holm. chart. fol. n:o 102: 2.

II. Bl. 16—94 (pag. 1—156. Bl. 94 blankt).

Göngu-Hrólfs saga. — »Hier Hefur upp Sogu af Gaungu-Hrólfe.»

Skrifven af Braad, Stockholm den 2 nov. 1745—18 jan. 1746 efter Cod. Holm. chart. 4:o n:o 30: 7.

III. Bl. 95—102 (pag. 1—14. Blad 95 blankt).

Hróapátttr. — »Hier byrjast Sagann af SLISA HRÖA, Er sidann war kalladur Hröe hinn Spake.»

Af obekant hand. Om originalet för afskriften finnes följande anteckning å bl. 102^v: »Afskrifven efter en nog incorrect copia, som tilhört Sal. Ärkebiskopen Er. Benzelius junior och nu finnes i Linköpings Gymnasii Bibliothecae.» »Copian» synes vara tagen efter Cod. Holm. chart. fol. n:o 56: 10 eller dess original.

R: 708. Salanska saml. n:o 71 4:o.

Papp. 19,7 × 16,5 cm. 92 blad utom försätts- och omslagsblad. Kursiv. Senare hälften af 1600-talet. Skrifven, synes det, af Petrus Salan. Bunden i half-pergament. Ryggt.: »HIST. HERAUDI ET THORSTAN VERS. SALANI.»

Innehåll:

1) Bl. 1—33.

Herrauðssaga ok Bósa. — »Hiftoria Herraudi Bofisq. hic incipit.»

Latinsk öfversättning. Slutar å bl. 33^r. Bl. 33^v blankt.

2) Bl. 34—92.

porsteinssaga Víkingssonar. — »Hæc est Torftani, Wikingi filii, Hiftoria.»

Latinsk öfversättning.

Historia: Handskriften inkom till Upsala bibl. med Salanska samlingen. Benzelius har å första omslagsbladets insida antecknat: »Bibliothecæ Upsalensis anno 1717.»

R: 709. Celsiska saml.

Papp. 70 bl. utom försättsbladen. Kursiv. Senare hälften af 1600-talet. Bunden i half-pergament. Ryggt.: »SAGA EGILS ok ASMUNDAR . STURLAUGS.»

Innehåll:

I. Bl. 1—29 och 68—70 (20 × 16,5 cm.). Celsiska saml. n:o 74 4:o.

Innehåll:

1) Bl. 1—29.

Egilssaga ok Ásmundar. — »Hier biriar Sögúna af Eigle og Áfmundr fosbrodrum».

2) Bl. 68—70.

Samsonssaga fagra. — »Hier epter byriar Sogu af Samföne fagra.»

Fragment. Slutar å bl. 69^v med kap. 1. Bl. 70 blankt.

II. Bl. 30—67 (21 × 17,5 cm.). Celsiska saml. n:o 139 4:o.

Sturlaugssaga starfsama. — »Sagann af Sturlauge hinum Starfsama».

Tvåspaltig. Högra spalten är lemnad tom för öfversättning. Skrifven af Reenhielm. Å sista bladet läses följande anteckning: »finij Versionem A:no 1687 Jacob Reenhielm.»

Historia: Handskriften inkom till Upsala bibliotek 1795 med Celsiska samlingen.

B: 710. Salanska saml. n:o 69 4:o.

*Papp. 19,7 × 16 cm. 56 bl. + 1 försättsblad.
Kursiv. Senare hälften af 1600- och början af 1700-
talet. Bunden i hel-pergament.*

Innehåll:

I. Bl. 1—27.

Hjálmterssaga ok Ólvis. — »Sagann Af Hialmter
Og Ølver».

Af Guðmund Ólafssons hand, åtminstone del-
vis. Efter samma original som denna och skrifven af
Guðmund Ólafsson är Cod. Holm. chart. 4:o n:o 30: 3.

II. Bl. 28—37.

Völundarkviða. — »Then XIV Dehlen af Sämun-
de: Edda Som kallas Wölundens Wijfa.»

Svensk öfversättning. Handstilen liknar Johan
Hadorph den yngres.

III. Bl. 38—41.

Frá dauða Sinfjötla. — »Then XVIII Dehlen af
Sämunda: Edda som heter Sinfjötles Endalycht.»

Svensk öfversättning. Handstilen är Joh. Helins,
sekreterare i Antikvitets-Arkivet.

IV. Bl. 42—56.

Gripisspá. — »Then XIX Delen af Sämunda: Edda.
Jnnehälle: Then första Sigurd Om-dråpares Wifa hwil-
ken kallas Gripis Spa.»

Svensk öfversättning. Af Helins hand.

Historia: Handskriften inkom till Upsala bibliotek 1717 med
Salanska samlingen. Å försättsbladet har Benzelius anteck-
nat: »Bibliothecæ Upsalensis anno 1717.»

B: 711.

Papp. 20,5 × 16 cm. ungef. 36 blad utom försättsbladen. Kursiv. Snare hälften af 1600-talet. Bunden i halfpergament. Ryggt.: »SAGA HIALMARS, OLAFS.»

Innehåll:

I. Bl. 1—8. Salanska saml. n:o 5 4:o.

Hjalmars och Ramers saga.

Afskrift af Lukas Halpaps, nu på Kongl. biblioteket i Stockholm förvarade, falsarium. Tvåspaltig: text med svensk öfversättning.

II. Bl. 9—20. Sal. saml. n:o 74 4:o.

Ólafssaga Tryggvasonar. — »Olof Trygvafons saga af Oddur Munk.»

Afskrift af DG: 4—7, I. Tvåspaltig. Den ena spalten lemnad blank för öfversättning. Slutar å bl. 17^r. De följande bladen blanka utom:

Bl. 18^v, som innehåller:

»*Oddus Monachus in Vita Olai Tryggvafonij cuius hæc sunt verba de Sigrída Storada.*»

Citat ur O. VERELIUS, *Hervarar Saga*, Upsalæ 1671, s. 81 b rad. 21—82 a rad. 20.

III. Bl. 21—32. Sal. saml. n:o 74 4:o.

1) Bl. 21—23^r rad. 5.

»*Descriptio Daniæ compendiosa.*»

Afskrift af DG: 12—16, I. Dock endast texten.

2) Bl. 23^r rad. 6—29^r.

»*Längfedgatal Till Noekura Danmerkur og Noregs Könga.*»

Afskrift af DG: 12—16, III: 1.

3) Bl. 29^v.

»Talbyrðingur hinn gamle med finnum þrík-
ftöfum».

Afskrift af DG: 12—16, III: 2.

4) Bl. 30—31^r.

»Genealogia Regum et Principum Christianorum
in Dania».

Afskrift af DG: 12—16, II. Bl. 31^v—32 blanka.

IV. Bl. 33—36. Celsiska saml. n:o 74 4:o.

Vilhjálms saga Sjóðs. — »Hier hefur Soguna af
Wilhialme Siod.»

Fragment. Slutar med bl. 34 i kap. III. Följande
blad blanka.

I—III synas vara skrifna af P. Salan. IV härrör
af samma hand som R: 709, I, med hvilken den också
före inbindningen hört samman.

Historia: De nu i ett band förenade 4 handskrifterna hafva in-
kommit till Upsala bibliotek med resp. samlingar 1717 och 1795.

R: 712. Salanska saml.

*Papp. 21 × 16 cm. 140 blad utom försättsbladen.
Kursiv. Senare hälften af 1600-talet. Bunden i half-
pergament. Ryggt.: »P. SALAN. COMMENT. IN SA-
GAS ISLAND.»*

Innehåll:

Kommentarer till isländska sagor samt fragmenta-
riska öfversättningar på svenska efter **DG: 4—7**, och
af **Vilhjálms saga sjóðs** (»Här begynner fagan af
Wihialmr Siod»).

Skrifven af Petrus Salan.

Historia: Handskriften inkom till Upsala bibliotek 1717 med Salanska samlingen.

R: 713.

Papp. 18,5 × 15 cm. 194 blad + försättsbladen och tvänne tilläggsblad framför texten. Fraktur och kursiv växlande. Skrifven af flere händer. Från förra hälften af 1600-talet. Bunden i half-pergament. Ryggt.: »JURIDICA ISLANDICA I.»

Innehåll:

1) Bl. 1—167, 187 och 192—194.

Kopior af och utdrag ur altings- och häradsdomar på Island (1400—1635) samt Réttar-bætr (de yngsta från 1636).

2) Bl. 168—191.

Utdrag ur **Jónsbók** (bl. 168—181).

» » **Grágús** (bl. 184—186).

» » **Gulapingslög** (bl. 189—191).

Formulär (bl. 181—183 och 187—188).

Tilläggsbladen innehålla en på danska affattad förteckning öfver handskriftens innehåll. Den är troligen skrifven vid Arnamagnæanska Kommissionens besök i Upsala, sommaren 1841.

Historia: Handskriften förvärfvades af Uno von Troil under hans resa på Island 1772 och skänktes af honom till Upsala bibliotek den 25 sept. 1795.

Användn. och beskrifn.: *Norges Gamle Love* IV, 14 f., 706.

R: 714.

Papp. 21 × 16,3 cm. 145 bl. + försättsbladen och 14 interfolia. Fraktur och kursiv växlande. Skrifven af flere händer. Från slutet af 1600- och början af 1700-talet. Bunden i half-pergament. Ryggt: »JURIDICA ISLANDICA II.»

Innehåll:

1) Bl. 1—6.

Fragment af lagman Magnús Björnssons kopie-bok för privatbref från åren 1591—92.

2) Bl. 7—8.

»Copier af vitnisburdum um Höl i Sæmundarhlíð.» (1592—99).

Afskrifternas likhet med originalen är intygadt af Björn Skúlason och Stefán Einarsson. Hofe den 19 september 1719.

3) Bl. 9—23.

Afskrift af altingsbeslut, altings- och häradsdomar m. m. på Island (1482—1634).

Fragment.

4) Bl. 24—43.

Afskrift af altingsbeslut, altings- och häradsdomar, formulär, kungl. bref rörande Island m. m. (1575—1672).

Fragment.

5) Bl. 44—78.

a) **»Ein Chritteleg Ordinantia og kirkiu Skickun. Innefalenn J. vj Hauþud pauntum Samann lesinn.»**

Som bihang härtill följer: **»Nockrar Greijner Og Statutur fæm hlivda vppa þresta og þeina Embeytte.»**

b) »Brief Päls Stygs sonar vm framþæflu gamla prefta.»

c) »Copia Af Brepe til Hæppftioza I Tungusvent. 1700».

'Vmm þa ftoru ohægd a þorumanna flutninge'. Gifvet af Skúli Magnússon, »Goddolum þridiudag inn firfta J Einmanudj 1700».

d) »Alpynges Alit Anno 1700».

e) »Copie Af þeim 22 Alpyngis Pofte Anno 1702.»

Kungörelse af kommissarierna Arni Magnússon och Pál Vídalín om jordeboken. Dat. den 18 juli 1702.

f) Cirkulär af kommissarierna Arni Magnússon och Pál Vídalín till Islands sysslomän om 'kuikflenad' m.m. Dat. Staðarstaðr den 3i oktober 1702.

g) »Kong Chriftians IV Bref Vmm Abud A Benda Jordum».

Gifvet Köpenhamn den 21 april 1619.

h) Anhállan hos Skúli Magnússon af Jón Andriesson att få gå till nattvarden.

6) Bl. 79—118.

Afskrift af prejudikat (1461—1692).

7) Bl. 119—138.

»Um Hreppstiörnar Men».

8) Bl. 139—144 (15,8 × 10,4 cm.).

»Hvornen Yperfetu Konum skal Vndervijfad verda:»

Historia: Å bl. 145 læses: »Þorleifur Sæmunds Søn a Bökinna med Riettu», samt »Gudmundur Jonfson». Handskriften är ordnad af samma hand, som skrifvit innehållsförteckningen till R: 713.

Oktaver

och mindre format.

R: 715. Salanska saml. n:o 80 8:o.

Papp. 17 × 10,5 cm. ungef. 80 bl. + försattsbladen och 1 tilläggsblad. Halffrakture och kursiv. Från omkring 1650. Bunden i hel-pergament.

Innehåll:

I. Bl. 1—40.

1) Bl. 1—37^v rad. 12.

Hervararsaga. — »Hier Byriast Heruarar Saga.» Afskrifvaren är en »Pall Hallson ad Nupufelli» enligt Rugmans egenhändiga intyg å försattsbl. 1^r.

2) Bl. 37^v rad. 13—40.

Hättalykill Lopts rika Guttormssonar. — »Liöda Lykill Lopts Guttormfsonar Hins Rijka til K. O. D.» 52 strofer. Kursiv. Bl. 37^v—40 hafva af Hervararsagans skrifvare lemnats blanka, och på dem har sedermera en annan hand afskrifvit Guttormssons dikt.

Jfr R: 683, IV!

II. Bl. 41—68.

1) Bl. 41—64^r.

Herrauðssaga ok Bósa. — »Hier byriar Sögu Herraudz og Bösa þeina þoft Bræðia.»

Obekant hand.

2) Bl. 64^v—68.

Vinavísur. — »Þetta Eru Kalladar Wina Wijsur.» 51 strofer. Förhållandet med dessa blad är enahanda

Hum. Vet. Samf. i Upsala. II, 1.

med det hos bl. 37^v—40 ofvan nämnda. De äro äfven skrifna af samma hand.

III. Bl. 69—80.

Úlfssaga Uggasonar. — »Hier Byriar Sögu þatt vlfs vgga sonar».

Af samma hand som II: 1.

Historia: Handskriften har ägts af Jónas Rugman. Texten har på de flesta blad randanmärkningar af hans hand, och på sista försättsbladet har han nedtecknat tvänne strofer, i hvilka han besjunger sin codex. Den medfördes af honom vid hans första ankomst till Sverige 1658. Han nämner detta själf i ett å tillägsbladet nedtecknad företal, som på samma gång är en innehållsförteckning och dedikation af handskriften. Det slutar så: »þesfar allar» — de förut uppräknade handskriftens sagor — »hefi eg haft fra Jslandi med mier ar 1658 og hefi nu feingid til eignar, heidar lifum og wellordum mannj Jakopi Jstmenio i Uppfaulum ar 1666. 8 Julij. Jonas Rugman Islender.» Derunder har Jacob Istmen Reenhielm skrifvit: »A doctissimo Rugman accepi. Jacob Istmen A:o 1666.» Å försättsbl. 1^r återfinnes äfven hans namnteckning. Af Reenhielm skänktes handskriften åt Petrus Salan enligt följande intyg å försättsbl. 1^v: »Hunc Librum amico suo integerrimo Dn^o Petro Salano dedit Jacob: Reenhielm R. S. A.» Med Salanska samlingen inkom den 1717 till Upsala bibliotek.

Användn.: *Cod. I:* 1) OLOF VERELIUS, *Hervarar Saga på gammal götska*, Upsalæ 1671. 2) JÓN ÞORKELSSON, *Hátta-lykill Lopts ríka Guttormssonar (Smástykker, s. 204).*

Cod. II, 1: OLOF VERELIUS, *Herrauds och Bosa Saga*, Upsaliæ 1666.

R: 716. Salanska saml. n:o 79 8:o.

Papp. 15,8 × 10,3 cm. 83 bl. + försätts- och tvänne tillägsblad. Från 1600-talet. Bunden i hel-pergament.

Innehåll:

I. Bl. 1—48. Halffrakstur. Skrifven af en Ólafur Jónsson enligt Rugmans intyg å bl. 48^v. Från omkring 1650.

1) Bl. 1—44^r rad. 13.

Þorsteinssaga Víkingssonar. — »Sagan» af Þorsteine Wíkjings syne».

2) Bl. 44^r rad 14—48^r.

»Eitt æpen» tyr af eijnum Borgmeystara I vallande.»

II. Bl. 49—83. Kursiv. Af Rugmans hand.

1) Bl. 49.

»Einfetu Ryma.»

14 strofer.

2) Bl. 50—75.

Isländska ordstäf. — »Proverbia Islandica. A Domino Jona Rugman collecta.»

Ordnade i alfabetisk följd. Titeln är skrifven af Reenhielm.

3) Bl. 76—79.

a) »**Kristner Konungar J Swea Rijke.**» (Bl. 76—78^r).

b) »**Wæftgiöta lagmen.**» (Bl. 78^v—79).

Afskrift af Cod. Holm. B: 59.

Efter slutet står: »Ritad 1663 i Stockholmi af J. R. ISL. m. pria.»

4) Bl. 80—83^r.

»**CHRISTNÄ BISCUFAR i Suea rijk.**»

Afskrift af Cod. Holm. B: 59.

Efter slutet är skrifvet: »Vidi Holmiæ A^o 1663 8. 8b: Jonas R. ISL. m. pria.»

Historia: Handskriften har ägts af Rugman och af honom öfverlemnats åt Istmen Reenhielm enligt följande anteckning af Rugman å tilläggsblad 1: »Jakopp Istmen a mig fem Jonas Rugman feigir. A:o 1666. Upsalæ I Julio manudj.»

Reenhielm har å samma blad nedskrifvit en förteckning öfver handskriftens innehåll. Från honom kom den i Petrus Salans händer och med dennes samling till Upsala bibliotek 1717.

R: 717. Salanska saml. n:o 54 12:o.

Papp. 13,6 × 8 cm. 128 bl. utom försättsbladen. Från senare hälften af 1600-talet. Kursiv. Skrifven af tvänne händer: Bl. 1—123 af hand a, som skrifvit i bladens längdriktning och från och med midten af bl. 113 i tvänne spalter; bl. 124—128 af hand b. Bandet utgöres af ett pergamentsblad efter en messbok från omkring 1300.

Innehåll:

1) Bl. 1—56^r.

Bárðarrímur Snæfellsáss. — »Rymna Erendr af Barde Snæfells-Äs».

10 rímur.

2) Bl. 56^v—123.

Hálfðanarrímur Eysteinsonar. — »Rymur Af Hálfðane Eysteins Syne.»

10 rímur.

3) Bl. 124—128.

»**Einn dichtu af Andolofia.** Er sumir kalla fortunatus og hlydir vppa luchunnar östadleik».

Historia: På första permens insida är skrifvet: »Thorgrijmur Thorkelþon» och »Hallu; Eiykíson med Eign hend» och

Tilläggsblad.

R: 719.

Perg. 7,4 × 6 cm. 28 blad + försätts- och 12 tilläggsblad (4 af perg., 8 af papp.). Fraktur. 1400-talet. Initialerna färgade. Bunden i pressadt läderband.

En samling böner.

Skrifven ursprungligen af *en* hand med senare tillägg af tvänne andra. Hand a slutar å bl. 23^v rad. 3. Resten af detta blad och bl. 24^r liksom bl. 28^r — slutbladet — äro prydda med färgade teckningar: en tortyrscen, korsfästelsen och tvänne biskopsbilder, under hvilka man läser: »*omolaus byskup*» och »*Gudmunduf byskup*». Å de af a lemnade blanka bladen har hand b å bl. 24^v—26 upptecknat ännu en bön, och å bl. 27, efter hvilket tvänne blad äro bortskurna, har en tredje hand c, som det vill synas, skrifvit något, som nu genom radering af bladet är oläsligt. Om handskriftens historia är ingenting bekant.

på försättsbl. 1^r: »A:o 1682». Handskriften inkom till Upsala bibliotek 1717 med Salanska samlingen.

R: 718.

*Papp. 13 × 7.7 cm. 216 bl. utom försättsbladen.
Kursiv. Förra hälften af 1600-talet. Bunden i half-
pergament. Ryggt.: »LEGISTERIUM ISLANDICUM
(Jonsbok)».*

Jónsbók.

Fragment. Slutar i »þjöfa-balk» kap. 3 med orden: »Ef maður leynir þjöfe og tekur við fíe sínu þjófftolnu af honum». Bl. 12 är blankt. Det synes hafva blifvit tillsatt af en ordnande hand — tillsammans med bl. 1, som också är blankt, bildar det första läggens ytterblad — för att på detsamma utfylla den lakun, som handskriften här har. Efter bl. 11 har nämligen ett blad gått förloradt, till följd hvaraf slutet af kap. 5 samt början af kap. 6 i tingfarabalken saknas. Ärfdabalken och farmannalagen äro uteslutna.

Historia: Handskriften har tillhört Georg Stiernhielm. Han har å bl. 1^r skrivit titeln: »LEGISTERIUM Islandicum» samt sitt namn och under detsamma: »Øresundia die 8 Novembr. A:o 1639.»

Personregister.

- Arctander, L. Samuelides 4.
Áslaksson, Snari 3.
Axehiellm, Johan 54.
- Benckestock**, Tolla 4.
Benzelius, Erik d. y. 19, 26, 29,
35, 36, 42, 46, 47, 52, 57, 59.
Bergþórsson, Guðmundur 42.
Björnsson, Halldór 43.
Boling, P. 32.
Braad, Henrik 56.
Brenner, O. 19.
Bugge, Sophus 26, 31.
Burman, Fale A. 35.
- Dal**, Nils 45.
Dahlerup, V. 16.
De la Gardie, M. G. 1, 13, 41.
- Eggertsson, Jón 51, 53.
Egilsson, S. 16.
Eiríksson, Hallur 68.
Ericksen, John 30.
- Gering, Hugo 36.
Gíslason, K. 16.
Grafström, A. A. 35.
- Grímsson, Loptur 43.
Grímsson, Þorgrímur 43.
Guðmundsson, Jón 51.
Guttormsson, Loptur 65.
Göransson, J. 13, 16, 30.
- Hadorph**, Johan 33.
Hadorph, Johan d. y. 59.
Hallson, Pál, 65.
Halpap, Lukas, 60.
Hansson, Stefán 6.
Helin, Johan 59.
- Ihre**, Johan 16, 30.
- Jónsson**, Arngrímur 18, 19.
Jónsson, Björn 43.
Jónsson, Björn 23, 26, 42.
Jónsson, Finnur 14, 15, 16.
Jónsson, Guðmundur 64.
Jónsson, Ólafur 67.
Jónsson, Sigurður 9, 10.
Jónsson, Þorleifr 16.
- Keyser**, R. 4, 6, 7, 20.
Klemmnig, G. E. 53, 55.
Krag, Otto 19.

- Kölbing, Eugen 4.
- Langebek, Jakob 23.
- Lidén, Johan Henrik 53.
- Magnusson, G. 11.
- Magnússon Skúli 64.
- Mogk, E. 16.
- Munch, P. A. 4, 20.
- Möbius, Th. 16.
- Nyerup, R. 4, 16, 30.
- Oddr Munk 2.
- Oddsson, Oddur 43.
- Ólafsson, Guðmundur 38, 41, 42, 44, 55, 56, 59.
- Ólafsson, Hans 6.
- Ólafsson, Jón 43.
- Ólafsson, Magnús 23, 24, 51.
- Peringskiöld, Johan 16, 30, 42, 45, 54.
- Rask, R. Kr. 16, 30.
- Reenhielm, Jakob Istmen 20, 22, 26, 31, 35, 49, 53, 58, 66, 67, 68.
- Resenius, P. J. 28.
- Rugman, Jónas 1, 13, 14, 25, 27, 28, 29, 33, 34, 35, 65, 66, 67, 68.
- Salan, Petrus 27, 34, 39, 45, 48, 54, 57, 61, 66, 68.
- Schlözer, A. L. 16.
- Schröder, J. H. 13, 29, 35.
- Sigurðsson, Jón 14, 16.
- Sotberg, E. af 30.
- Sparfwenfelt, J. G. 31, 36.
- Stephanius, S. J. 1, 3, 6, 7, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 34, 39, 41.
- Stiernhielm, Georg 69.
- Storm, Gustav 6, 9, 17, 31.
- Sveinsson, Brynjólfur 10, 11, 14, 16, 19.
- Sæmundsson, Þorleifur 64.
- Theodoricus Monachus 23.
- Thordarsson, G. 11.
- Troil, Uno von 16, 62.
- Þorkelsson, Jón 23, 24, 29, 38, 47, 66.
- Þorkelsson, Þorgrímur 68.
- Unger, C. R. 4, 6, 7, 20, 39, 40.
- Verelius, Olof 4, 25, 34, 41, 45, 55, 60, 66.
- Wilken, E. 16.
- Vigfússon, G. 39.
- Worm, Ole 6, 7, 10, 11, 14, 18, 19, 24, 39, 41.
- Wysingh, Harald 29, 33, 34, 55.

Sakregister.

Altingsbeslut och altingsdomar	8, 62, 63, 64.
Andolósíarímur	68.
Annalistiska notiser	8.
Antiqvitatum islandicarum fragmentum	39.
 Balantsrímur	 42.
Bandamannasaga	47.
Bárðarrímur Snæfellsáss	68.
Biskopslängder	8, 67.
Bjarkamál in fornu	40.
Blómstrvallasaga	47.
Borgarpings kristinréttir	45.
Braads samling: R, 707.	
 Catalogus historiarum et monumentorum e penu antiqvitatís islandicæ depromptus	 45.
Cederhielsmska samlingen: R, 686, 687: II.	
Celsiska samlingen: R, 687: I, 692: I, 700, 701, 703, 705, 709, 711: IV.	
Cirkulär, kungörelser och påbud	64.
 De chronico norvagico, literæ Arngrimi Jonæ	 18.
Descriptio Daniae compendiosa	60.
Diverse anteckningar	9, 50, 63, 64.
Donatio variana: R, 682, 684.	

Edda Snorra Sturlusonar	11, 18, 27, 28, 29, 30, 32, 41.
Edda Sæmundar hins fróða	25, 26, 31, 37, 38, 59.
Egilssaga Skallagrímssonar	44, 46.
Egilssaga ok Ásmundar	44, 58.
Einseturíma	67.
Elissaga ok Rosamundu	3.
Excerpter	8, 17, 37, 49, 50.
Eyrbyggjasaga	46.
Farmannalög	5.
Formulär	7, 62, 63.
Finnbogásaga hins ramma	36.
Friðþjófssaga	53.
Genealogier	9, 17, 27, 28, 61.
Geografíska beskrifningar	50.
Getspeki Heiðreks konungs	38.
Göngu-Hrólfs saga	56.
Grágás	62.
Grimssaga Loðinkinna	45, 56.
Grettissaga	10, 34, 35, 36, 46.
Grœnlandiæ civitates	32.
Grœnlands annáll	20, 34.
Gulapingslög	62.
Hákonnarsaga Hárekssonar	18.
Hálfðanarsaga Brœnufóstra	44, 45.
Hálfðanarrímur Eysteínssonar	68.
Háttalykill Lopts ríka Guttormssonar	28, 42, 53, 65.
Háttalykill Ragnvaldar jarls	29.
Háttalykill rímna Halls Magnússonar	38.
Hávarðarsaga Ísfríðings	47.
Hectorssaga ok kappa hans	47.

Heimskringla	31, 45.
Herrauðssaga ok Bósa	57, 65.
Hervararsaga	65.
Hervararrímur	43.
Historia de antiqvitare regum norvagiensium	23.
Historica de rebus islandicis relatio	18.
Hjalmars och Ramers saga	60.
Hjálmterssaga ok Olvis	59.
Höfuðlausn	23, 26.
Hróapáttur	57.
Hrafinkelssaga Freysgoða	47.
Häradsdomar på Island	62, 63.

Illugasaga Gríðarfóstra	44.
Index verborum et vocabulorum ex hliodsgrein	29.

Jónsbók	8, 62, 69.
-------------------	------------

Kappavísur	38.
Ketilssaga Hængs	45, 56.
Knýtlingasaga	17, 18.
Konungalängder	17, 28, 45, 60, 67.
Konungsskuggsjá, se Speculum regale!	
Kommentarer	27, 61.
Krákumál	37, 40, 50.
Kronologier	9, 32.
Kristinréttur	9.
Krossreiðardómur	8.
Kungliga bref	9, 63, 64.

Langfeðgatal, se Konungalängder!

Lausavísur	39, 40, 51.
Lidénska samlingen: R, 704.	

Magnús Björnssons kopiebook	63.
Magnús Lagabætirs landslag	5.
Memorial.	7.
Nockud lited samtak um runer.	42.
Nordinska samlingen: R, 691, 693, 695, 696, 697: I—II, IV—VII.	
Ólafssaga ins helga.	6, 33.
Ólafssaga Tryggvasonar.	2, 48, 60.
Ordinantia, ein christeleg	63.
Ordstäf, isländska	67.
Pamphilus och Galathea.	2, 39.
Piningsdómr	8.
Prejudikat	64.
Ragnarssaga Loðbrókar	52.
Réttarbætr	5, 8, 62.
Salanska samlingen: R, 681, 683, 685, 689, 690, 692: II—V, 694, 697: III, 698, 699, 702, 706, 708, 710, 711: I—III, 712, 715—717.	
Samsonssaga fagra	58.
Samþykkt á Bessastöðum	9.
Sjálfdeilur Halls Magnússonar	38.
Skiljedom mellan biskoparna Augmund och Jón Arason.	9.
Sonatorrek.	38.
Sörlasaga sterka	55.
Speculum regale	19, 20, 22.
Strengleikar eða ljóðabók	3.
Sturlaugssaga starfsama	58.
Talbyrðingr	17, 61.
Tröllaslagur hinn forni.	23.

Trójumannasaga	54.
Þiðrekssaga	54.
Þorsteinssaga Stangarhöggs	52.
Þorsteinssaga Víkingssonar	57, 67.
Úlfssaga Uggasonar	48, 66.
Vestgöta lagmanslängd	67.
Vilhjálmssaga Sjóðs	61.
Vinavísur	65.
Völsungasaga	52.
Æðra ok Hugrekki, dialog	2.
Æfintýr af einum borgarmeistara	67.

Tryckfel.

Sid. 5, r. 14 u. samt sid. 8, r. 17 u. stár: Rettar-bætr, läs: Réttar-bætr.

„ 6, r. 8 n. stár: Stefan Hansson,	læs: Stefán Hansson.
„ 6, r. 9 n. „ Hans Olafsson,	„ Hans Ólafsson.
„ 11, r. 4 u. „ (jfr anf. arb., s. 20!).	„ (jfr anf. arb., s. 20!).
„ 19, r. 11 u. „ Speculum Regale,	„ Speculum regale.

INLEDNING

TILL

PSALTAREN

AF

K. U. NYLANDER

Fil. Dr., Docent vid Upsala Universitet

UPSALA 1894

AKADEMISKA BOKTRYCKERIET

EDV. BERLING.

Einleitung zum Psalter.

Auf dem wichtigen Gebiet des Psalters sind während der letzten Decennien umfassende Untersuchungen angestellt worden, deren Resultate in mancher Hinsicht geeignet sind die ältere Auffassung über dieses Buch zu korrigieren oder zu modifizieren. Die wichtigsten dieser Resultate kurzgefasst darzustellen und kritisch zu beleuchten, ist der Zweck dieser Abhandlung. Im ersten Teil (§§ 1—13) sind die Fragen behandelt worden, die man in einer Isagogik zu finden pflegt, Fragen, welche den Namen, den poetischen Charakter, die Verfasser, den musikalischen Vortrag u. dergl. betreffen; der zweite Teil (§§ 14—20) besteht aus Studien rein exegetischer Natur, wie über die Gottesidee, die Psychologie des Menschen, die Frömmigkeit, die Messiasidee u. dergl. Hier nur eine kurze Übersicht des hauptsächlichsten Inhalts der verschiedenen §§.

Nachdem der erste § die Stellung des Psalters im Vetus erörtert und gezeigt hat, dass man ihm wegen des eigenartigen, subjectiv-lyrischen Inhalts mit vollem Rechte den ersten Platz unter den Hagiographa angewiesen hat, werden im § 2 die Namen der Psalmen behandelt und so erklärt, dass תהלים: »hymni«, »Lobgesänge«, תפלות: »Gebete«, מזמור: »Psalm«, »religiöser Gesang mit musikalischem Ackompagnement«, שיר: Gesang im allgemeinen bedeutet; das schwierige משכיל ist wahrscheinlich: »Lehrgedicht«, מכתם: »Inscriptgesang« (cfr LXX: στήλογραφία) und שניין: »Ode erratica«, »Dithyrambos«.

Betreffs der Anzahl und Einteilung der Psalmen (§ 3) wird vermutet, dass die Zahl 150 und das Schwanken (147, 149) bei einigen Älteren mit dem Gebrauch in einem dreijährigen Cyklus

in Zusammenhang zu bringen ist, und rücksichtlich der Verschiedenheit der Nummern einzelner Psalmen in LXX-Vulgata und in Textus Receptus mag LXX-Vulgata im Ps. 9—10 (ein Psalm) und im Ps. 42—43 (ursprünglich gleichfalls *ein* Psalm), in den übrigen Fällen der hebräische Text den Vorzug haben. Die spätere Einteilung in 5 Bücher, die jedoch älter als LXX ist, entspricht den 5 Bb. der Tora.

Die Einteilung der Psalmen scheint man besser — obwohl sie auch dann schwierig ist — nach dem objektiven Inhalt, als nach der subjektiven Stimmung durchführen zu können, und zwar in drei grosse Klassen: je nachdem der Psalm vom Gott, von dem einzelnen Menschen oder vom Volke handelt. Mit einer solchen Einteilung wird hier ein Versuch gemacht.

§§ 4 und 5 erörtern die poetische Form. Das charakteristische der hebräischen Poesie besteht in dem s. g. »Parallelismus« der Gedanken, der durch Vereinigung einzelner Versglieder in Verse zum Ausdruck kommt. Dagegen ist es unmöglich, mit Bickell ein hebräisches Silbenmetrum zu erkennen, und auch der interessante Versuch von Dr. Ley, ein auf den Haupttönen ruhendes Versmass nachzuweisen, scheint, so lehrreich er auch ist, nicht mit hinreichender Konsequenz durchgeführt werden zu können. Die Arten des Parallelismus, die nach dem logischen Verhältnis zwischen den Gliedern (Membra) unterschieden werden, sind die allgemein bekannten: »Genus synonymum«, Ex. Ps. 1: 1; »Gen. antitheticum«, Ex. Ps. 20: 8, 9, und »Gen. syntheticum«, Ex. Ps. 3: 5, das mehrere Unterarten umfasst, von denen man den Stufenrhythmus, Ex. Ps. 29: 1, 2, als eine besondere Species auffassen kann. Die Zahl der primären Membren eines Verses beträgt meistens 2, bisweilen 3; die der sekundären bis zu 6. Das einzelne Glied besteht in der Regel aus 3 bis 4 selbständigen Wörtern, doch trifft man in einem Gliede nicht selten sowohl eine grössere Anzahl (bis zu 7 Wörtern), als auch eine geringere (2 Wörter). Die längsten massoretischen Verse haben bis zu 17 Wörtern (Ex. Ps. 27: 4). Sehr oft bildet das Membrum nicht einen syntaktisch vollständigen Satz, sondern nur einen Satzteil, wie das Subjekt, das Objekt, das Adverb etc.; in solchen Fällen ist der Vers nur durch die rhythmische Cäsur in Membren abgeteilt, Ex. Ps. 25: 22; 90: 1. An-

sätze zur Herausbildung von klassischen Metren oder von Reimen findet man allerdings an einigen wenigen Stellen, doch bleibt es ungewiss, ob sie nicht ganz zufällig sind.

Die Strophenbildung (§ 5) ist, wie die älteste Einteilung des Textes in »Pesuqim« (= »Glieder«) andeutet, nicht auf Verse sondern auf Glieder gegründet; denn bei dieser Auffassung gelangt man zu einer ungleich viel grösseren Ebenmässigkeit der einzelnen Strophen, die dann in mehreren Psalmen auch durch äussere Merkmale, wie Refrainverse u. dergl., zum Ausdruck kommt. Die Psalmen, in denen die Strophenbildung am deutlichsten hervortritt, zeigen gewöhnlich einen 4-, 6-, 8- oder 10-gliedrigen (-zeiligen) Bau; in einigen Psalmen scheint ein steigender, Ex. Ps. 30, oder ein fallender, Ex. Ps. 39, Rhythmus vorhanden zu sein, der erste bei freudigem, der letzte bei traurigem Inhalt.

Die Untersuchung (§ 6) über den wahren Wert der Überschriften ergibt nach einer Prüfung der verschiedenen dafür und dagegen sprechenden Gründe das Resultat, dass die Überschriften freilich nicht gegen das Zeugnis des Inhalts, wo dieser deutlich etwas anders bezeugt, Stand halten können, aber doch nicht ganz mit Hupfeld u. a. zu verwerfen sind, sondern in den Fällen, wo der Inhalt, oder die sprachliche Form, oder andere Gründe ihnen nicht offenbar widersprechen, immerhin wertvolle Aufschlüsse geben können. Hinsichtlich der Verfasser der Psalmen (§ 7) scheint man aus mehreren Gründen annehmen zu müssen, dass nicht alle Psalmen mit dem לָדָוִד in der Überschrift fälschlich diesen Namen erhalten haben, sondern dass eine beträchtliche Anzahl (im ganzen etwa 25 Psalmen und zwar 3—4, 6—7, 11—13, 15, 17—21, 23—24 u. a.) wirklich ihren Ursprung mittelbar oder unmittelbar vom König David haben können. Die übrigen sondert die Kritik mit Recht von den echt Davidischen ab, und die Überschrift לָדָוִד bedeutet hier aller Wahrscheinlichkeit nach, dass der betreffende Psalm einer älteren Sammlung zugehört habe, welche den Gesamttitel »Ledawid« hatte, und aus welcher die Redaktoren jene Überschrift für den einzelnen Psalm übernommen haben. Mehrere von den »Ledawid«-Psalmen scheinen von den »Anawim« herzurühren, welche die theokratisch-religiöse Partei in dem Volke ausmachten und in dieser Eigen-

schaft oft die Bedrückung und die Verfolgungen der Mächtigen zu erleiden hatten.

Die Asaphitischen (50, 73—83) und die Qor(a)chitischen Psalmen (42—49, 84—88 ausser 86) darf man ihres besonderen Charakters wegen als das Produkt der poetischen Bethätigung der betreffenden Geschlechter ansehen; doch ist die grössere Anzahl von ihnen nachexilisch. Die zwei Salomo und der Mose zugeschriebene Psalm haben späteren Ursprung. Die namenlosen Psalmen scheinen beinahe alle nachexilisch zu sein; dass aber einige von ihnen aus der makkabäischen Zeit herühren sollten, ist aus überwiegenden Gründen nicht wahrscheinlich.

Gegen die Behauptung einiger der modernen Exegeten, dass die Religiosität in mehreren Psalmen gar zu hoch sei, um aus der Davidischen Zeit erklärt werden zu können, werden weiter einige Umstände angedeutet, die der älteren, traditionellen Auffassung von der Möglichkeit einer so früher Entstehungszeit günstig sind. Auch die Psalmen 17, 23, 32 u. a. scheinen in dieser Hinsicht ohne Bedenken von David herkommen zu können.

Betreffs der gegenwärtig viel diskutierten Frage von der Bedeutung des »Ich« der Psalmen wird geltend gemacht, dass man die Psalmen, in denen das subjekt »Wir« vorherrscht, als Gemeindepsalmen betrachten soll, dass aber Smend und Cheyne u. a. in dem Versuch, dem »Ich« eine kollektivische Fassung zu geben, gewiss gar zu weit gehen; wenigstens darf man die Psalmen, in welchen das Subjekt »Ich« sich deutlich von der Gemeinde scheidet, nicht so auffassen.

Die Sammlung der Psalmen (§ 8) hat man sich so zu denken, dass der heutige Psalter erst allmählich aus mehreren kleineren Sammlungen hergestellt worden ist. Erstens kann man nämlich drei grössere Abteilungen (I: Ps. 3—41; II: Ps. 42—89; III: Ps. 90—150) erkennen, die nach einander in der gegebenen Ordnung gesammelt worden sind. Der besondere Charakter des sogenannten Elohimpсалters (Ps. 42—83), welcher durch den Vorliebe für den Elohimnamen auffällt, kann nicht von verschiedenen urspr. Verfassern herrühren, sondern muss sekundärer Natur sein, da der Elohimname an mehreren Stellen deutlich

erst später durch einen Redaktor hineinkorrigiert ist. Welches aber das Motiv dieser Änderung gewesen sei, und ob es mit der späteren Scheu vor dem Jahwä-Namen zusammenhängt oder nicht, bleibt noch ungewiss. Ausserdem kann man innerhalb dieser Abteilungen noch kleinere Sammlungen erkennen. Was das absolute Alter der Sammlungen betrifft, so ist es nicht sicher zu erweisen. So viel kann jedoch als gewiss angesehen werden, dass das erste Buch (Ps. 1—41) erst nach dem Exil das heutige Aussehen erhalten hat, und die anderen Bücher noch später; die Schlussredaktion des Ganzen scheint man, aus mehreren Umständen zu schliessen, nicht später als c. 200 v. Chr. ansetzen zu dürfen.

In den beiden folgenden §§ (9 und 10) wird erörtert, auf welche Weise die Psalmen im Tempel mit Gesang und Instrumenten-Begleitung vorgetragen worden sind. Trotz der spärlichen Notizen aus der älteren Zeit ist es gewiss kaum erlaubt, sich die Musik in den Davidischen und Salomonischen Zeiten so arm vorzustellen, wie es viele neuere Exegeten gethan haben. Auch die vorexilische Zeit muss eine nicht unbedeutende Entwicklung der Organisation der musikalischen Elemente gekannt haben, und das Wesentliche in der Schöpfung dieser Organisation, wie Levitenchöre u. dergl., darf man ohne Zweifel David und Salomo zuschreiben; natürlicherweise ist doch die älteste Organisation allmählich mehr und mehr entwickelt worden. — Besondere Psalmen wurden bei verschiedenen Gelegenheiten, wie Päsach, Sukka u. dergl., gesungen; für jeden Tag der Woche war ein spezieller Psalm bestimmt. Da die Teilnahme der Gemeinde nur auf einige kurze Wörter, wie Amen, Halleluja, eine Doxologie, oder den Refrain beschränkt war, so wurden die Psalmen eigentlich nur von dem Levitenchor vorgetragen. Wechselgesang war, wie einige Psalmen z. B. 24 deutlich zeigen, nicht unbekannt; auch Levitenknaben scheinen mitgewirkt zu haben, und in der älteren Zeit vielleicht auch Weiber, in der jüngeren aber nicht. — Der spätere s. g. Synagogal-ritus erlaubte eine grössere Wechselthätigkeit der Gemeinde und des Vorlesers (אָרָמ).

Der eigentliche Charakter des gesanglichen Vortrags war nicht nur eine Art Cantillation, sondern hat gewiss in bestimmten Melodien bestanden, die aber nur einstimmig oder in Okta-

ven, nicht in verschiedenen Stimmen gesungen wurden. Die musikalische Scala scheint früher eine pentatonische gewesen zu sein, wurde aber später mehr entwickelt. Es ist nicht ganz unmöglich, dass man in einigen der ältesten Melodien der Katholischen Kirche, die aus dem Orient herrühren und auffallenderweise auch in den Sephardäischen und Aškenasischen Synagogen zu finden sind, noch heute Spuren des ehemaligen Tempelgesangs besitzt. Vergl: N:o 772 in כַּעַל חַפְלָה von Abr. Baer, Göteborg 1877.

Im Tempel waren die gewöhnlichsten Orchester-instrumente (§ 10): Cymbalen (מַשְׁלָחִים), mit welchen der Chorführer das Ganze leitete, »Kinnoren« (Lyren) und Nebalim (»Harfen«), beide Saiteninstrumente, von welchen die Kinnoren am zahlreichsten vertreten waren. Der tägliche Orchester wird nämlich aus 1 Paar Cymbalen, 2 Harfen und 9 Lyren bestanden haben, und hatte bei dem Trankopfer den vorgeschriebenen Tagespsalm anzustimmen. Ausserdem wurden zu liturgischem Zwecke bisweilen Blasinstrumente: »Chalil« (Pfeife), »Chazozera« (Trompete) und »Schophar« (Horn) im Tempel gebraucht.

Die sehr schwierigen musikalischen Überschriften (§ 11) werden so gedeutet, dass diejenigen mit על- im allgemeinen die Anfangswörter eines Gesangs mit bekannter Melodie angeben, nach welcher der betreffende Psalm vorzutragen war; z. B. על-אֵילַת הַיֶּשָׁחַר 22: 1 nach der Weise »Al'-ajjaläth hasjsjachar«. Die zwei verschieden erklärten Überschriften על-עֲלֵמוֹת 46: 1 und על-הַשְּׁמִינִית 6: 1, 12: 1 sind wahrscheinlich Namen verschiedener Oktavelagen (die erstgenannte eine Oktave höher, das letzte eine Oktave tiefer), על-יְדִוּחַן »nach einer Jedutunischen Gesangsweise«; כְּנִינֹת »mit Begleitung der Saiteninstrumente«; לְמַנְצָח »dem Vorsteher der Tempelmusik«, und das unsichere סֶלָה giebt vermutlich eine Art »Forte« mit Zwischen- oder Nachspiel an. לְהוֹבִיר 38: 1; 70: 1 deutet an, dass der Ps. mit dem »Askara«-Opfer im Zusammenhang steht; לְחֹדָה 100: 1 heisst »zu singen bei dem Dankopfer«, und מַעֲלוֹת in den Ps. 120—134 wird am sichersten durch »Wallfahrtlieder« widergegeben.

Da die poetischen Accente (§ 12) für ein richtiges Verständnis des massoretischen Textes eine Bedeutung haben, die

man sehr hoch schätzen muss, so wird diese ihre Bedeutung hier (hauptsächlich im Anschluss an die Arbeit von W. WICKES »Treatise on the Accentuation of the 3 so called poetical Books of the Old Test.«) in grösster Kürze (die Hauptaccente und ihre speziellen Diener) dargelegt. Dagegen können alle Versuche aus den Accenten die ursprüngliche musikalische Singweise zu ermitteln nur als verfehlt angesehen werden.

Hierauf folgt im § 13 eine kurze Übersicht der wichtigsten Fehler des massoretischen Textes und die Erklärung, wie man sich ihre Entstehung zu denken hat. Die Fehler entstehen hauptsächlich durch phonetische (z. B. 37: 36 M. T. (Mass. Text.) וַיַּעֲבֹר statt וַאֲעֲבֹר), oder graphische Verwechslung (z. B. M. T. 20: 10 יַעֲנֵנו st. וַיַּעֲנֵנו); oder durch Henographie (z. B. 42: 2 M. T. חַעֲרָה st. כְּאִיל חַעֲרָה); oder durch Dittographie (z. B. 45: 5 M. T. וְהִדְרֵךְ); oder durch Synkope (z. B. 24: 6, wo im M. T. אֱלֹהֵי vor יַעֲקֹב ausgelassen ist, und sogar der ganze 7. Vers im Ps. 145: 13); oder durch Prosthesis (z. B. 37: 39, wo das erste ו in וַיִּשְׁמְעָה ein Zusatz ist); oder durch falsche Abtheilung von Wörtern (z. B. 62: 4 M. T. גִּרְרַחְחִיָּה st. גִּרְרָה רַחֲוִיָּה); oder durch Transposition (z. B. 72: 5 M. T. וַיִּצְרִיךְ st. וַיִּרְאֶה); oder durch falsche Vokalisierung des Konsonantentextes (z. B. M. T. 42: 5 אֲדָם [Hitqat.] st. אֲדָם [Qittel]).

Im zweiten Teil, der wie oben bemerkt ist, einen mehr rein exegetischen Inhalt hat, wird zunächst (im § 14) die Art des lyrisch-religiösen Charakters im Unterschied von der profanen Lyrik kurz erörtert. Der Inhalt, der von inspirierten Sängern herrührt, ist eigentlich nur formell vom Inhalte der Propheten verschieden, insofern der Sänger auch, wie es ihm in dem Versuche den Willen Gottes zu erfüllen geht, ausdrückt, hängt jedoch mit dem intermittierenden Charakter der alttestamentlichen Inspiration im allgem. nahe zusammen, was die Verschiedenheit des Grades von Inspiration in einzelnen Psalmen z. T. erklären mag.

Die Vorstellungen vom Gotte (§ 15), die im Psalter sowohl in den speziellen Gottesnamen als auch hauptsächlich in direkten Aussagen ihren Ausdruck finden, zeigen einen besonders hohen Standpunkt der Auffassung. Eine entwickelte Reflexion über seine einzelnen Eigenschaften wie Ewigkeit, All-

gegenwart u. a. tritt jedoch mehr in den nachexilischen Psalmen hervor. Die Idee, dass Gott ein Vater der Menschen ist, gilt im Psalter, wie im A. T. überhaupt, nur von seinem Verhältnis zum ganzen Volke Israel oder zu dem König des Volkes, nicht aber zu den einzelnen Mitgliedern dieses Volkes. Die Theodicee in Ps. 37, 49 und 73 geht von der Überzeugung aus, dass Gott schon im diesseitigen Leben die Anforderungen der Gerechtigkeit betreffs des Leidens der Frommen und des Wohlergehens der Gottlosen durch sein Eingreifen erfüllen werde.

Die psychologische Anschauung des Psalters über das Wesen des Menschen (§ 16) ist vorwiegend dichotomisch; Ansätze zu einer trichotomischen fehlen jedoch nicht ganz (cfr 16: 9). Der Geist (רוח) ist das innere Princip, die Seele (נפש) mehr der Sitz der Gefühle und der Begierden; als das Centrum des physischen und religiösen Lebens wird das Herz (לב) betrachtet. Das Leben des Menschen wird zwar nach der in den Psalmen zum Vorschein kommenden Anschauung im Tode nicht ganz ausgetilgt; denn die Seele lebt, obwohl aller Kraft beraubt, noch einigermassen in Scheol fort. Aber die Scheol-Vorstellungen sind doch sehr dunkel; nur an wenigen Stellen scheinen einige Lichtstrahlen hervorzuleuchten, welche die Hoffnung eines fort-dauernden kräftigeren Lebens andeuten. Von den drei Wegen, auf welchen die Idee der Unsterblichkeit in Israel zu stande gekommen ist, scheint im Psalter der der subjektiven Frömmigkeit vorwiegend angebahnt zu sein.

Die Auffassung der Frömmigkeit (§ 17) stellt an den Menschen, wie aus mehreren Psalmen hervorgeht, nicht geringe Forderungen. Zum Gottesdienst gehören die oft erwähnten Opfer, mit denen gewöhnlich äussere Opfer gemeint sind; weiter die Gebete, die Gelübde und die Lobpreisungen. Als die Kardinaltugenden der Frömmigkeit können Furcht und Vertrauen bezeichnet werden; weiter Demut, Liebe der Tora und Treue; Eigenschaften, die offenbar zeigen, dass die Rechtschaffenheit nach der Meinung der Sänger nicht nur in blossen opera operata bestand. Die Auffassung von der Sünde als von einem Verbrechen gegen den heiligen Gott, hat bisweilen einen kräftigen Ausdruck (z. B. im Ps. 51) gefunden, woraus sich ergibt, dass sie sehr tief wurzelte; aber auch die Hoffnung auf Vergebung und Gnade

wird nicht minder kräftig ausgesprochen. Man ist nicht berechtigt die Dichter moderner Eigengerechtigkeit zu beschuldigen, denn den so gedeuteten Ausdrücken, die in einigen Psalmen vorkommen, scheint mehr ein naives Zutrauen als eine moderne Selbstgerechtigkeit zu Grunde zu liegen.

Die Anschauung über das Verhältnis zu dem Nächsten (§ 18) muss als eine religiös-sittliche aufgefasst werden. Der Fromme thut einerseits nichts, was dem Nächsten schaden kann, andererseits soll er ihm in den Fällen, wo er es bedarf, willig helfen. Besonders den Frommen und den Mitgliedern seines Volkes im allgemeinen gegenüber, mit denen er in näherer Beziehung steht, fühlt er sich zu einem derartigen Verhältnis verpflichtet. Gegen die Feinde aber tritt, insonderheit in den s. g. Rachepsalmen, eine andere Anschauung hervor, die so erklärlich ist, dass der Fromme weiss, er stehe auf der Seite des Herrn und seine Sache falle infolgedessen mit der Gerechtigkeit zusammen. Dazu kommt, dass die singende Kultusgemeinde die starken Ausdrücke gegen die der Nation feindlichen Völker ausspricht. — Die Motive eines gerechten Handelns mögen nicht immer die höchsten sein, können jedoch nicht umhin zu eudämonistischen gestempelt werden, denn an mehreren Stellen zeigt sich, dass die Sänger die ideellen Güter am höchsten schätzen, vergl. z. B. Ps. 4, 73 u. a.

Im § 19 werden die Theokratie- und Parusie-Vorstellungen des Psalters behandelt. Nach der theokratischen Idee, die besagt, dass Gott mit Israel den Bund eingegangen sei, so dass er Israels Gott κατ' ἐξοχὴν und Israel sein Volk sein soll, ist Jahwä der Herr und Vater Israels, und Israel ist sein Sklave (עַבְדִּי) und sein Sohn. Deshalb ist Jahwä auf besondere Weise in seinem Volke gegenwärtig, um ihm zu helfen und zu segnen. Jedoch ist seine Gegenwart noch nicht ganz vollständig: einmal wird er sich im eigentlichsten Sinne seinem Volke offenbaren und von Sion aus die ganze Erde mit allen ihren Völkern beherrschen. Dies ist die s. g. Parusie Jahwäs, die in mehreren Psalmen, wie Ps. 68, 82, besonders aber in 96, 98, 99 u. a. zum Vorschein kommt.

Schliesslich giebt der letzte § eine kurze Übersicht darüber, wie die Messias-Idee, welche im Zusammenhang mit

dem Davidischen Hause entstanden ist, in dem Psalter hervortritt. Mehrere Psalmen sprechen die Vorstellung von einem kommenden Helfer und König aus, der einerseits aus dem Hause Davids stamme, andererseits aber in besonderem Sinne der Sohn Gottes sei. Diese messianischen Psalmen sind z. T. nur typisch messianisch, z. B. 22, 69; 45, 72, wo der Dichter von den gegenwärtigen oder historischen Verhältnissen ausgehend, von ihnen eine vergrösserte oder idealisierte Darstellung giebt, die erst in Jesus Christus ihre volle Verwirklichung findet; z. T. können sie als messianisch im eigentlichen Sinne charakterisiert werden, wie Ps. 2 und 110, zu welchen man in der Geschichte Israels kaum eine ganz entsprechende Situation finden wird, weshalb man zu der Auffassung genötigt ist, dass sie unmittelbar aus der Messias-Idee komponiert sind, welche in Israel zu gewissen Zeiten in hohem Grade lebendig war, eine Auffassung der genannten Psalmen, die auch von mehreren der neuesten Exegeten anerkannt wird.

K. U. Nylander.

Innehålls-öfversikt.

Litteratur sid. v.

I.

§ 1. Psaltarens ställning inom Vetus sid. 1.

- A. I yttre afs.: först bland »Ketubim» sid. 1, skäl därför 3.
- B. I inre afseende: subjektivt innehåll 4, lyrisk 5.
- C. Ps. nationelt religiös och tillika universell 7.

§ 2. Psaltarens namn sid. 8.

- A. Kollektivnamn: מִזְמוֹרִים 8, רִיבֵּרָה, ψαλτήριον 9.
- B. Specialnamn: מִזְמוֹר 9, שִׁיר 10, מִזְמוֹרֵי 11, מִזְמוֹרֵי 12, מִזְמוֹרֵי 13.

§ 3. Psaltarens indelning sid. 18.

- A. Ps:s antal i massoretiska texten (MT) 14, fördelning i Septuaginta (LXX) och Vulgata 15.
- B. Indelning i 5 böcker 16.
- C. Indelning ej efter stämningen utan efter innehållet 17.

§ 4. Psaltarens metrik sid. 19.

- A. Inledande anmärkningar, olikhet med de europäiska språken 20 f., kritik af Bickell's åsikt 22, Ley's åsikt 23.
- B. Versparallellismens arter a) genus synonymum 25, b) antitheticum 26, c) syntheticum 27, d) trapprytmen 29.
- C. Ledens antal, inbördes förhållande 30, sekundära led 32.
- D. Ledens byggnad och motsvarighet 34, ordföljd 37, ansatser till klassisk meter 38.

§ 5. Psaltarens strofbildning sid. 39.

- A. Strofers existens 39, beskaffenhet 40.
- B. Strofens markering i det yttre 41, alfabetiska psalmer 41, förekomst i enskilda ps. 43, olikformig strofrytm 44.

§ 6. Psalmöfverskrifternas värde sid. 45.

- A. Öfverskrifternas allmänna innehåll 45.
- B. De härröra ej från författarne 46, skäl för denna uppfattning 46.
- C. Deras verkliga ålder och betydelse 48.
- D. Skäl för deras tillkomst och värde 48 f., slutomdöme 50.

- § 7. Psalmernas författare sid. 50.
- A. Ps. med författarenotiser 50.
 - B. מִזְמוֹרֹת -psalmerna 51, bevis för tillvaron af Davidiska ps. 51, äkta Davidiska 53, anawim-psalmer 54, Salomoniska 55.
 - C. Asaf-psalmer 56, deras karaktär 57.
 - D. Kor(a)chitiska psalmer 57, deras karaktär 59.
 - E. Namnlösa psalmer 60, om fixering af deras tidpunkt 61.
 - F. Makkabäiska psalmer osannolika 62.
 - G. Wellhausens m. fl:s uppfattning 67.
 - H. Menighets- och individuella psalmer 71.
- § 8. Samlandet af Psalmerna sid. 73.
- A. Ingen princip genomförd i den nuv. ordningen 73.
 - B. Ps. uppkommen ur smärre samlingar 74, 3 större afdelningar I, II, III 75.
 - C. Klobimpsaltaren 76, dess sannolika anledning 77.
 - D. Sättet för samlandet i dess helhet 77, smärre grupper inom sista afdelningen 78, absolut och relativ ålder 79.
 - E. Senaste tidpunkten för Ps:s afslutning 80 f.
- § 9. Psaltaren ss. sångbok sid. 84.
- A. Ps. sångbok i 2:dra templet 84, psalmsång i det salomoniska 85, körens organisation 86.
 - B. Stående liturgiska psalmer för veckodagar och fester 87 f.
 - C. Menighetens deltagande 89, vexelsång 90.
 - D. Kvinnors deltagande i sången 90.
 - E. Sångens allmänna beskaffenhet 91, genom traditionen möjligen fortplantad till nyare tid 93.
- § 10. Psalmernas ackompagnement sid. 94.
- A. Ps.-sången beledsagad af instrument 94
 - B. Instrumenten: a) slaginstrument: cymbaler, pukor 95; b) stränginstrument: kinnor 96, näbbål 98; c) blåsinstrument: pipan 99, trumpetten 100, hornet 101.
 - C. Musikens allmänna karaktär 102.
- § 11. Psalmernas musikaliska öfverskrifter sid. 103.
- A. Dylika öfverskrifter med עַל-אֲזַמְרָח (אל) om melodien: עַל-אֲזַמְרָח (22: 1), $\text{עַל-יְהוֹנָתָן אֶלֶם}$ (56: 1) 103, עַל-שִׁשְׁבַּיִם (45: 1), אֶל-יְהוֹנָתָן (81: 1 m. fl.) 104, עַל-יְהוֹנָתָן (9: 11) 105, עַל-יְהוֹנָתָן (57-59 m. fl.) 106, עַל-יְהוֹנָתָן (53: 1 m. fl.) 106, עַל-יְהוֹנָתָן (5) 107.
 - B. Andra musikaliska uttryck: עַל-יְהוֹנָתָן (46: 1), עַל-יְהוֹנָתָן (6: 1 m. fl.) 108, עַל-יְהוֹנָתָן (62: 1), בְּיָמֵינוּ (4: 1) 109, לְשׁוֹנֵנוּ 110 f.

- C. Liturgiska öfverskrifter: לְהַזְכִּיר (38: 1 m. fl.) 112,
לְיָדֶיךָ (100: 1), לְלֵבָב (60: 1) 113.
D. שִׁיר הַמַּעֲלֵלוֹת 113.

§ 12. Psaltarens aksenter sid. 115.

- A. Betydelse ss. nottecken osäker 115, försök att om-
sätta dem i noter 116.
B. Betydelse för uppfattningen af texten 117.
C. De poetiska aksenterna: I Distinktiva 119, deras när-
maste underordnade 120, transformation 121; II Kon-
junktiva 122, deras användning 123.

§ 13. Psaltarens text sid. 124.

- A. Allmänna orsaker till textfelen 124.
B. Skäl för erkännande af deras förbandenvaro 125.
C. Speciella sätt för deras tillkomst genom a) fonetisk
förvexling 127, b) grafisk d:o 128, c) henografi 131 l.
dittografi 132, d) utelemning 133 l. tillsättning 135,
e) afdelning 136, f) transposition 138 och g) vokali-
sering 139.

II.

§ 14. Psaltarens religiösa karaktär sid. 141.

- A. Psaltaren genomgående religiös 141, förhållande till
profan lyrik 144.
B. Ps. inspirerad 145, skillnad från den profetiska inspi-
rationen 145, olika grader 147.
C. Ps. uttryck för den G. T:s ståndpunkten 149, dess huf-
vuddrag 149.
D. Ps. enhetlig källa för kunskapen om G. T:s religion
150, dock med vissa modifikation 150.

§ 15. Psaltarens gudsbegrepp sid. 152.

- A. Guds namn 152, deras betydelse och användning 153.
B. Allmänt gudsbegrepp 154, bildlöshet 155.
C. Utveckling af gudsbegreppet efter exilen 156, absoluta
egenskaper 156, godhet och kärleksfullhet 157, helig-
het, rättfärdighet 158, evangelisk ande 159.
D. Fadersförhållandet blott allmänt 160, Guds ande 161,
Guds ord 162, änglarne 163.
E. Guds moraliska världsregering 163.

§ 16. Psaltarens psykologi sid. 166.

- A. Allmän uppfattning af människan 166, hennes höghet,
ringhet 167.
B. Människans väsen 167, ande רִיחַ, själ נֶפֶשׁ 168.

- C. Hjärtat חֵץ 170, leb-ruach, leb-näfäsch 171.
 D. Själens fortvaro efter döden 172, animism 173, dödens innebörd 174.
 E. Föreställningen om Scheol 174, utveckling af odödlighetsbegreppet på olika vägar 176.
- § 17. Psaltarens fromhetsbegrepp sid. 180.
 A. De hel. handlingarna 180.
 B. Kanon i ps. 15 m. fl. 182, fruktan. förtroende 183, ödmjukhet 184, förhållande till lagen 184, trohet 185.
 C. Synd och skuld-medvetande 187, förlåtelse 190, anticipation af nyfödelse 191.
 D. Rättfärdigheten inför Gud 192, ej modern själfrättfärdighet 195.
- § 18. Förhållandet till nästan sid. 196.
 A. Allmänna grunddrag 196, förhållande till de fromma 197.
 B. Negativ belysning om de ogudaktigas handlingssätt 198.
 C. Förhållandet till fiender 199, som betraktas ss. ogudaktiga 200, ingen skillnad mellan person o. sak 201.
 E. Sedlighetens motiv 204, icke evdämonism 205.
 D. Personlig hämdgirighet 202, bedömd efter omständigheterna 203.
- § 19. Psaltarens teokrati- och parusi-begrepp . . . sid. 206.
 A. Teokratiens utgångspunkt från förbundsiden 207, Jahvä Israels Gud, konung och herre 208 f. Israel hans folk och egendom 209 f.
 B. Jahväs närvaro hos sitt folk 210 f.
 C. Jahvos parusi 212, de härom handlande ps. 212 f., skillnad från den egentliga profetian 215.
- § 20. Psaltarens Messias-begrepp sid. 214.
 A. Dess uppkomst ur det teokratiska konungdömet 214. Herrens tjänare 217.
 B. Messianska ps. i inskränkt bemärkelse 217.
 C. Typiskt messianska (ps. 22 och 69; 45 och 72) sid. 218 f., 220 f.
 D. Direkt messianska (ps. 2 och 110) sid. 222 f.
 Slutord 224.

Litteratur.

Inledningsvetenskap.

- L. Bertholdt.* Histor.-Kritische Einleitung in Schriften des alt. u. neuen Test. Theil V, Erlangen 1815.
- F. Bleek.* Einleitung in das alte Testament, herausgeg. von J. Bleek und A. Kamphausen, fünfte Aufl. besorgt von J. Wellhausen, Berlin 1886.
- Fr. Buhl.* Den Gammeltestamentlige Skriftoverlevering, Kjöbenhavn 1885; andra upplagan, utg. under titel: Kanon und Text des Alten Testamentes, Leipzig 1891.
- C. H. Cornill.* Einleitung in das Alte Testament², Freiburg i B. 1892.
- S. B. Driver.* An Introduction to the literature of the Old Testament⁴, Edinburgh 1892.
- Edv. Riehm.* Einleitung in das Alte Testament, bearbeitet u. herausgeg. von Alex. Brandt I, II, Halle 1889—90.
- F. W. Weber.* Kurzgef. Einleitung in die heil. Schriften⁹, München 1891.
- E. Reuss.* Die Geschichte der heil. Schriften Alten Testaments², Braunschweig 1890.
- E. König.* Einleitung in das Alte Testament, Bonn 1893.
- A. Schlatter.* Einleitung in die Bibel², Calw & Stuttgart 1894.
- H. Zschokke.* Historia sacra Antiqui Testamenti³, Vindobonae 1888.
- O. Zöckler.* Handbuch der theolog. Wissenschaften, Nördlingen 1889.
- Artiklar i Encyclopedierna, isynnerhet i Herzog-Plitts Prot. Realencyklopädi, Smith's Dictionary, Riehm's Handwörterbuch och Schenkels Bibelllexikon m. fl.

Historia.

- Fl. Josephi Hebraei.* Opera omnia graece et latine curavit
Fr. Oberthür I, II, III, Lipsiae 1782.
- J. Wellhausen.* Prolegomena zur Geschichte Israels³, Berlin 1886.
- B. Stade—O. Holtzmann.* Geschichte des Volkes Israel I, II,
Berlin 1887—88 (del af Onckens Allgem. Geschichte).
- Fr. Ruhl.* Det Israelitiske Folks Historie, Kjöbenhavn 1893.
- C. Geikie.* The Bible by modern light, London 1893.
- D. Cassel.* Lehrbuch der Jüd. Geschichte and Literatur, Leipzig
1879.
- W. Pressel.* Die Zerstreuung des Volkes Israel, Berlin 1889.

Kommentarer.

- Joh. Calvinus.* Comment. in libr. Psalm., Gen. 1557.
- J. H. Michaelis.* Ueberiores Adnotationes in librum Psalmorum,
Halae 1720.
- E. F. C. Rosenmüller.* Scholia in Pss. (Tom. IV), Lips. 1798—
1804.
- J. G. Herder.* Vom Geist der Ebräischen Poesie 1782, 87;
i Sämml. Werke herausgeg. von *B. Suphan.* B. XI, XII
Berlin 1879—80.
- W. M. L. de Wette.* Comm. über die Pss.³, Heidelberg 1829.
- R. Stier.* Siebzig ausgewählte Psalmen, Halle 1834.
- E. W. Hengstenberg.* Comm. über die Pss., Berlin 1842—47.
- H. Ewald.* Die Dichter des alten Bundes². I. Allgemeines über
die Hebr. Dichtung. II. Die Psalmen und die Klagelieder³,
Gött. 1866.
- A. Tholuck.* Übersetz. und Auslegung der Pss. für Geistlichen
und Laien, Halle 1843.
- F. Hitzig.* Die Pss. übersetzt und ansgeslegt, Leipzig u. Heidel-
berg 1863—65.
- J. Olshausen.* Die Psalmen erklärt, Leipzig 1853 (14 Lieferung
af Kurzgef. exeget. Handbuch).
- Franz Delitzsch.* Commentar über den Psalter 1859—60;
3:de uppl., Leipzig 1873—74;
4:de Biblischer Commentar über die Psalmen, Leipzig 1883;
den sistnämda åsyftas, om ej särskild uppl. angifves.

- H. Hupfeld.* Die Psalmen, übers. und ausgelegt² herausgeg. von *E. Riehm*, Gotha 1867; 3:dje uppl. bearb. af *W. Nowack*, Gotha 1888.
- H. Graetz.* Kritischer Commentar zu den Psalmen nebst Text und Uebersetzung, Breslau 1882—83.
- F. W. Schultz.* Die Psalmen ausgelegt (i Strack-Zöcklers Kurzgef. Kommentar), Nördlingen 1888.
- J. J. S. Perowne.* The Book of Psalms, a new translation with explanatory notes⁸, London 1892.
- Th. K. Cheyne.* The Origin and religions Contents of the Psalter, London 1891.
- Fr. Baethgen.* Die Psalmen übersetzt und erklärt (i *W. Nowacks* Handkommentar), Göttingen 1892.
- Joh. Bachmann.* Praepar. u. Kommentar zu den Psalmen, Berlin 1890—91.
- Midrasch Tehillim* od. Haggadische Erklärung der Psalmen, übers. von *A. Wünsche*, Tvier 1891.
- E. Kautzsch.* Die Psalmen übersetzt, erste bis vierte Aufl., Freiburg i B. und Leipzig 1893.
- W. T. Davison.* The Praises of Israel, London 1893.
- M. Mendelsohn.* זמירות ישראל ספר תהלים utg. af *Brill*, Wien 1817.

Religionshistoria.

- G. F. Oehler.* Theologie des Alten Testaments³ besorgt von *Th. Oehler*, Stuttgart 1891.
- H. Schultz.* Alttestamentliche Theologie⁴, Göttingen 1889.
- C. v. Orelli.* Die alltest. Weissagung von der Vollendung des Gottesreiches, Nördlingen 1882.
- E. Riehm.* Alttestamentliche Theologie, bearb. u. herausgeg. von *K. Pahncke*, Halle 1889.
- J. Robertson.* The Early Religion of Israel³, Edinburgh & London 1892.
- R. Smend.* Lehrbuch der Alttest. Religionsgeschichte, Freiburg i B. und Leipzig 1893.
- Aug. Kayser's* Theologie des Alten Testaments² neu bearb. von *K. Marti*, Strassburg 1894.
- Fr. Baethgen.* Beiträge zur Semit. Religionsgeschichte, Berlin 1888.

- W. F. Gess.* Inspiration der Helder der Bibel und der Schriften der Bibel, Basel 1892.
E. Rénan. Histoire Général et Système Comparé des Langues Sémitiques⁵, Paris 1878.
R. F. Grau, Semiten und Indogermanen, Stuttgart 1864.

Specialarbeten.

- Frz. Delitzsch.* Zur Geschichte der Jud. Poesie, Leipzig 1836.
Frz. Delitzsch. System der Biblischen Psychologie², Leipzig 1861.
L. Zunz. Die synagogale Poesie des Mittelalters, Berlin 1859.
L. Zunz. Gottesdienstliche Vorträge, Berlin 1832.
C. Ehrt. Abfassungszeit und Abschluss des Psalters zur Prüfung der Frage nach Makkabäerpsalmen, Leipzig 1869.
Ch. Bruston. Die Texte primitif des Psaumes, Paris 1873.
W. Wickes. A Treatise on the Accentuation of the 3 so called poetical books of the Old Test., Oxford 1881.
J. Ley. Grundzüge des Rhythmus, des Vers- und Strofenbanes in der hebr. Poesie, Halle 1875.
R. Westphal, Allgemeine Metrik der indogermanischen und semitischen Völker, Berlin 1893.
C. Schlottmann. Zur semitischen Epigraphie ZDMG XXXIII, Leipzig (1869).
F. Giesebrecht. Über die Abfassungszeit der Psalmen, ZATW 1881.
R. Smend. Über das Ich der Psalmen, ZATW 1888.
W. Staerk. Zur Kritik der Psalmüberschriften ZATW 1892.
Fr. Schwally. Das Leben nach dem Tode, Giessen 1892.
G. Beer. Individual- und Gemeindepsalmen, Ein Beitrag zur Erklärung des Psalters, Marburg 1894.
J. L. Saalschutz. Archäologie der Hebräer, Königsberg 1855—56.
C. F. Keil. Handbuch der Biblischen Archäologie, Frankfurt a. M. und Erlangen 1858—59.
D. B. von Haneberg. Die Religiösen Alterthümer der Bibel², München 1869.
W. Nowack. Lehrbuch der Hebräischen Archäologie, Freiburg i. B. und Leipzig 1894.
 De lexikaliska och grammatiska arbetena behöfva här ej upptagas; af Gesenius'-Mühlau-Volcks-lexikon åsyftas den 10:de uppl.

Den massoretiska texten (MT): *Baer-Delitzsch's* upplaga af 1880.
Septuagintas text (LXX): dels *Stier-Theiles* Tetraglott, Bielefeld
1854 dels *Tischendorfs* textedition, Leipzig 1875.

Targum och *Peschito*: texterna i *Waltons* polyglott, London
1656, för den förstnämnda äfven *P. de Lagarde's* Hagio-
grapha Chaldaice, Lipsiæ 1863.

Mischna jämte Maimonides' och Bartenoras Kommentarer: *Suren-
husii* edition, Amsterdam 1698.

Den babylon. *Talmud*: Benvenistas upplaga, Amsterdam 1644—48.

Den palästinens. *Talmud*: Krotschinupplagan af 1866.

Den *svenska* texten: (i allmänhet) Psaltaren, normalupplaga enl.
Kongl. Brefvet d. 12 okt. 1888 utgifven af Bibelkommis-
sionen, Stockholm 1890.

ZDMG = Zeitschrift der Deutschen Morgenl. Gesellschaft.

ZATW = Zeitschrift für die alttestamentl. Wissenschaft.

För den öfriga litteraturen hänvisas företrädesvis till de första
noterna under hvarje §.

Rättelser:

Sid. 19 f. rad. 1 nerifr. (not) flyttas »Bleck-Wellhausen» efter »inledningsarbeten af».

Sid. 67 rad 6 nerifr. (not) läs: isht *Cheyne*, som kanske går längst; jfr äfven *Giesebrecht*, etc.

Sid 131 rad 2 uppfir. står »Guds ord, föreslår», läs : Guds ord på det sättet, föreslår etc.

Sid. 144 rad 10 nerifr. (not) står : jfr sid. 67 i *Robertson*, läs: jfr sid. 67 ; äfven *Robertson*.

Några smärre inkonsekvenser : formelt afseende torde benäget ursäktas.

I.

§ 1. Psaltarens ställning inom Vetus.

A. Bland de trenne hufvudgrupper, i hvilka G:a Testamentets skrifter enligt judarnes egen anordning indelas: *La-gen* (תּוֹרָה), *Profeterna* (נְבִיאִים) och *Skrifterna* (כְּתוּבִים)¹⁾, är Psaltarens ställning så tillvida bestämd, att den öfverallt upptages inom den sistnämnda gruppen *Ketubim* l. (Ketabe haqqodäs, =) Ἀγιογῶρα. Denna dess plats betingas med rätta däraf, att Tora-pentateuken, som har en grundläggande betydelse för Israels nationella och religiösa lif, naturligen måste intaga det första rummet, och det andra blifvit anvisadt *dels* de historiska skrifter, hvilka framställa Israels öden från Kanaans intagande till babyloniska exilen 586 f. Kr. (נְבִיאִים רְאשִׁוֹנִים, prophetæ priores), *dels* de profetiska skildringarna (utom Daniels bok), hvilka i det närmaste omfatta ytterligare tvänne sekler, och sålunda gå ända fram till slutet af 400-talet f. Kr. (נְבִיאִים אַחֲרִיִּיִם, prophetæ posteriores)²⁾. För ingendera af dessa grupper var Psaltaren till följd af sin säregna karaktär fullt lämplig; ovisst är, om äfven den jämförelsevis sena tidpunkten för dess afslutning medverkat till dess upptagande först inom den tredje gruppen. Härmed sammanhänger, att Psaltaren liksom de öfriga Hagiograferna ännu på Kristi tid icke åtnjöt samma officiella auktoritet, som de båda första gruppernas skrifter³⁾, hvilket bl. a. framgår däraf, att endast

1) Denna tredelning var bruklig hos de palästiniensiska judarne, men hos de alexandrinska ej fullt genomförd; jfr *Buhl* Kanon 45.

2) Priores och posteriores angifva här ej tids- utan ordningsföljd; jfr *Richm-Brandt* Einleitung I, 60 f..

3) På Siracidens tid var en sådan uppfattning gällande, som utjämnade skillnaden mellan Hagiografa och andra religiösa skrifter (jfr företalet t. J. B.-Siraks bok), och samma åsikt framträder i åtskil-

Lagen och Profeterna användes till textläsning på sabbaten¹⁾, under det att Hagiograferna blott erhöilo midraschisk tolkning²⁾, och de båda förstnämnda möta stundom såsom benämning på de heliga skrifterna i allmänhet (jfr Luk. 16: 16), så att den i en senare period (medeltiden) vanliga jämförelsen af Tora med »det allra heligaste», Profeterna med »det heliga» och Hagiografa med »förgården» i templet synes motsvara en åskådning af gruppernas inbördes anseende, som för äldre tider icke varit främmande.

Om Psaltaren sålunda med rätta ständigt föres till den sista gruppen, så visar sig dock dess ställning *inom* denna icke alltid vara densamma.

Liksom ordningen mellan de särskilda skrifterna inom Profeternas grupp länge, ända till de första seklen e. Kr., förblef obestämd, beroende därpå, att det först genom Rabbi Jehuda Hannasi's auktoritet (slutet af 2:dra kristna seklet) vardt allmänt bruk att i *ett* band sammanföra flera skrifter³⁾, så var ordningen äfven inom Hagiografa länge vacklande, och det icke minst i afseende på Psaltarens plats, en olikhet, som alltjämt bibehållit sig i särskilda editioner. Ofta står den *främst*, såsom i de vanliga tryckta hebräiska upplagorna och flere tyska manuskript är förhållandet; i de massoretiska förteckningarna däremot liksom i de spanska handskrifterna ställas enl. den palästi-

liga bestämmelser i Talmud, ss. t. ex. att en förmyndare fick inköpa blott Tora och Nebiim för sin myndlings räkning. Jfr *Buhl* Kanon 14 och Tosefta Baba Batra 8: 14.

1) Apostl. 15: 21 omnämnes endast Mose, men af åtskilliga andra ställen synes, att äfven profeterna blifvit förelästa; jfr Apostl. 13: 15; Luk. 4: 17.

2) *Buhl* o. s. st. Föreläsandet af Esters bok (en af Hagiograferna) vid Purimfesten hade särskild historisk anledning. Därjämte skall man på några ställen i Östern (Babylonien) ha läst haftarer ur Hagiograferna vid Mincha-gudstjänsten, men för öfrigt saknas alla spår däraf. Bruket af de s. k. festmegillot vid större högtider är mycket yngre; jfr *Zunns* Gottesdienstl. Vorträge 6, 14.

3) *Buhl* Skriftöfverlevering 27, jfr Baba Batra 13 b: אמר רבי מעשה ודבאי לפני חיה נביאים וכתבים מרובים כהה והכשרות.

nensiska ordningsföljden Krönikeböckerna före Psaltaren¹⁾, hos de babyloniska judarne tyckes det hafva varit brukligt att anvisa samma plats åt Ruths bok, hvilken betraktades såsom en inledning till Psaltaren, enär Ruth var stammoder till David, efter hvilken Psaltaren blifvit uppkallad²⁾.

Riktigast torde emellertid vara, att Psaltaren får begynna Hagiograferna, eftersom den i Luk. 24: 44 omnämnda tredelningen νόμος καὶ προφήται καὶ ψαλμοί, där »Psalmerna» användas ss. namn på Hagiograferna (jfr Luk. 24: 27), synes tala för, att Ps. före talmudiska tiden verkligen intagit första rummet inom sin grupp³⁾; till samma slutsats ledes man i viss mån äfven af det ofta citerade stället τὰ περὶ τῶν βασιλέων καὶ προφητῶν καὶ τὰ τοῦ Δαβὶδ i 2 Makk. 2: 13, ehuru det bref, hvarur citatet är hämtadt, numera allmänt betraktas ss. oäkta⁴⁾. Dessutom hade Psaltaren vida större anseende än de öfriga Hagiograferna, ty dels användes han vid tempeltjänsten⁵⁾, hvarom mera i det följande, dels troddes han allmänt till större delen representera den Davidiska psalmdiktningen och var i denna egenskap äldre än de båda följande poetiska skrifterna Ordspråksboken och Job, hvilka ansågos framställa den Salomoniska tidens Chokma-litteratur⁶⁾.

Att Psaltaren i de svenska bibelupplagorna fått sin plats *efter* både Krön.-bb., Esra-Nehemja, Ester och Job,

1) Enl. *Delitzsch Ps.-Kom.*¹ för att anknyta Krön.-bb. till Kon.-bb., men oriktigt, ty dessa skrifter skildes gm prophetæ posteriores; också är denna förmodan i de senare upplagorna af 1873 och 1883 öfvergifven.

2) Jfr *Strack* art. Kanon i Herzog Realencykl.

3) Jfr *Delitzsch Ps.-Kom.*⁴, 3.

4) *Driver* Introduction s. XXIX. Däremot äger det af Delitzsch i senare upplagor anförda Filo-citatet »De vita contemplativa» 3 föga beviskraft, då detta arbete icke härrör från Filo; jfr *Strack* o. a. st.

5) Jfr *Buhl* Kanon 14.

6) Därför anger den massoretiska beteckningen עֲמָר af de 3 poetiska böckerna עֲמָר, עֲמָר och עֲמָר Ps:s plats bättre än den andra benämningen עֲמָר, som ställer Job först och Ps. sist (jfr *Hieronymus* i hane Prologus galentus).

men före de egentliga profeterna, beror därpå, att Luther i sin bibelöfversättning, till hvilken den svenska häri ansluter sig; — oegentligt nog — frångick de palästinensiska judarnes tredelning af skrifterna i Vetus och i allmänhet följde den anordning, som i LXX var förherskande, och som troligen härrör från en tid, då ordningen mellan böckerna ännu icke blifvit bestämdt fixerad, dock med den ändring, att de okanoniska skrifterna samlades i slutet¹⁾.

Den första platsen tillkommer Psaltaren med rätta, enär han på grund af sitt innehåll måste betraktas ss. den ojämförligt viktigaste af alla Hagiograferna; den gammaltestamentliga religionen kan nämligen i enskilda riktningar sägas rent af uppnå sin höjdpunkt däri²⁾.

B. Men icke endast bland Hagiografa utan i förhållande till samtliga G. T:s skrifter utmärker sig denna sångsamling genom sin egenskap att vara ett uttryck för den *subjektiva* religionen³⁾. Ty under det de öfriga i allmänhet sedt ss. den *objektiva* religionens urkunder framställa Guds uppenbarelser för människorna, hans bud, förordningar och de af honom anbefalda inrättningarna (Pentateuken) samt det sätt, hvarpå dessa uti Israel blifvit följda (de historiska bb.). så visar Psaltaren i sin helhet betraktad verkningarna däråf i människornas sinnen, åtminstone hos de ädlare personligheterna i Israel, och skänker oss därmed en oskattbar insblick i de frommes religiösa och etiska medvetande, hvilket i dessa psalmer tager sig ett omedelbart uttryck⁴⁾. Om de öfriga böckerna skildra så att säga »Guds vägar till sitt folk», så tecknar Psaltaren de enskilda människornas »vägar

1) Jfr *Buhl* Skriftoverlevering 48 f., 55 f.

2) *Buhl* Israel. Historie 248.

3) »Die Psalmdichtung bildete den unmittelbaren Ausdruck der subjektiv gewordenen Religion», *Zöckler* Hdb. I, 1, 447.

4) Psaltaren gifver sålunda en tillförlitligare bild af det religiösa lifvet än någon af de öfriga skrifterna, åtminstone i fråga om de individuella författarne. Jfr »Der Psalter, dieser bilderreicher Spiegel des innersten Gemüthslebens der Heiligen des alten Bundes», *Delitzsch* Ps.-Kom. I, 371; jfr ock *Luthers* bekanta företal till Psaltaren.

till Guds, och kan med ett ord sägas utgöra den israelitiska församlingens svar, dess innehållsrika, femfaldiga Amen till Guds bud och ledning af densamma¹⁾.

Men i det sätt, hvarpå detta Amen uttalas, framträder såväl människonaturen i allmänhet som den personliga individualiteten med sin säregna bestämdhet och gör sig gällande i högre grad än i någon af de öfriga skrifterna. Lika mångfaldig och skiftande, som människans tanke- och känslovärld är, lika mångfaldiga och vexlande blifva sålunda dess omedelbara uttryck i Psaltaren. Därför framställa psalmerna de mest olika stämningar: än den djupaste sorg och ångest, som framprässar ett rop om bistånd och hjälp utur nöden, än den jublande glädjen, som brister ut i de mest högstämda lofsånger, än åter afspeglar sig däri den stilla, inre friden, som till lyrans strängar anslår ljufviga harmonier, men under allt en djup religiositet, i hvilken människoanden såväl i det ena som det andra läget höjer sig till Gud, den allsmäktige och barmhärtige.

Naturligt är sålunda, att Psaltaren har en öfvervägande *lyrisk* karaktär, hvilken af poesiens arter företrädesvis ägnar sig att uttrycka de känslöstämningar, som människan har i förhållande till Gud. Vanligen visa psalmerna sig tillhöra den s. k. *sångartade* lyriken eller vid högre lyftning *hänförelsens* lyrik, stundom äfven med tillsatser af andra lyriska diktarter, isynnerhet från den *betraktande* lyriken, som t. ex. i ps. 8, 15 m. fl. är utmärkande; men icke sällan framträder den förståndsmässiga, lugna reflexionen så starkt, att enskilda psalmer hällre böra karaktäriseras ss. alster af den gnomiska eller didaktiska poesien, ex. 1, 2, 34, 90, 119 m. fl. och isynnerhet 49, 73 och 78, hvilka också gemenligen kallas läropsalmer. Ofta är stämningen i dem så blandad och vexlande, att de kunna upp-

1) Jfr *Hupfeld-Nowack Ps.-Kom.* Einleit. XIII; detsamma uttrycker *JHMichaelis* ungef. så: »in aliis libris Deus ad nos loquitur, in hoc [Psalterio] nos ad eum loquimur»; *Praefatio in Hagiographa et Psalmorum librum* § 10; och *Zunz*: »Gleichwie Moses das Wort Gottes an Israel brachte, trug David Israels Worte Gott vor», *Synag. Poesie* I. 4.

fattas på olika sätt (se § 3); men den förherrsande karaktären är dock den lyriska, hvilken framträder desto tydligare, om man jämför den pragmatism, som utpräglar sig i de flesta öfriga skrifterna i Vetus, icke blott i de delar, hvilka af den nyare kritiken uppfattas ss. Jahwäiska eller Deuteronomistiska öfverarbetningar, utan äfven i de båda andra poetiska skrifterna (Job och Ordspråksboken), med hvilka Psaltaren brukar sammanställas.¹⁾

Hebrean var liksom semiterna i allm. framför andra en känslomänniska, en född lyriker, som hade större behof att uttrycka sina egna än att skildra andras känslor²⁾; lyriken är också den diktart, som han isynnerhet utbildat, och det i så hög grad, att epos och drama på hebräiskt område icke på något sätt därmed kunna jämföras³⁾.

Och om epos har till uppgift att förherrliga nationalhjälrtarne, så är tendensen i det G. T. åskådningssättet så främmande för en dylik diktart, sådan som den t. ex. i Greklands sagor utbildat sig, att epos aldrig kunde rätt frodas på hebräisk mark; ty hebreernas äldsta berättelser skildra ej halfgudar och heroer med deras bragder, utan människor, hvilkas storhet bestod i deras gudsfruktan, hvarigenom de framställas ss. förebilder för kommande släkten⁴⁾. Och då dramat för sin utbildning förutsätter epos, så saknade äfven den diktarten mark i Israel. Dock finnas i Vetus ansatser till båda, till epik exempelvis i skildringen af Josefs l. Simsons historia, ehuru äfven här den religiösa pragma-

1) *Grätz'* mening, att liksom den hebr. poesien i allm. lägger mera vikt på det etiska än det ästhetiska, äfven psalmerna skulle »eine lehrhafte Tendenz verfolgen» (Ps.-Kom. I, 5), innebär för visso en öfverdrift, ty de flesta af dem gifva det intryck, att de tillkommit ss. omedelbara utflöden af sångarens själslif utan speciellt didaktisk tendens.

2) *Riehm-Brandt* Einleitung II, 172; *Driver* Introduction 338.

3) Jfr *Stade* Geschichte Israels I, 48; *A. Müller* Islam im Morgen- u. Abendland I, 38.

4) Om den bibliska framställningens relativt ovanliga objektivitet, som framhållits äfven af profana författare, ss. Heeren, von Ranke, se *Zöckler* Hdb. I, 1, 322 f.; och *H. Schultz* Alt. Theologie 107.

tismen gör sig gällande, och till dramatisk anläggning i Jobs bok och Höga Visan; ja t. o. m. i flera psalmer genom fördelning af särskilda strofer på halvkörer, (hvarom se vidare § 9), men äfven här behåller det lyriska elementet öfvervikten. I allmänhet voro hebreerna alltför lifliga känslonaturer för att kunna äga den lugna reflexion, som för dessa mera objektiva diktarter erfordras¹⁾.

Men så hafva de i stället uti Psaltaren låtit sin rika känsla, sin lifliga fantasi, sin ofta storslagna tankeförmåga och sin glödande entusiasm framträda på det herrligaste sätt i ett ädelt, högstämdt och bildrikt språk, hvars kraft visserligen stundom öfvergår till hårdhet, men som med sina korta satser, oförmedlade öfvergångar, omvexlande uttryck för samma känslor alltjämt troget afspeglar det lyriska innehållet och därmed förlämnar framställningen ett särskildt behag.

C. Till detta mer ästhetiska värde, hvilket Psaltaren alltid skall bibehålla, kommer hvad som gifver densamma det största värdet. Då Israeliten där uttrycker sitt rika religiösa innehåll, gör han det på ett sådant sätt, att det nationella och det religiösa elementet sammansmälta så som eljes ingenstades²⁾, och den partikularism, som vidlåder den G. T:s religionen öfverhufvud och som — utgörande både dess styrka och dess svaghet — så ofta bjärt framträder i flertalet af Vetus' öfriga böcker, får vika tillbaka för den allmänna religiositet, hvilken uttalar sanningar och erfarenheter, som för alla människor äro gemensamma. Trots sin nationella grundåskådning blifva psalmerna därigenom användbara för alla folk och för alla tider³⁾. Också har väl ingen af G. T:s böcker blifvit så allmänt och flitigt brukad

1) Emellertid bör man äfven ihågkomma, att utom den jämförelsevis ringa litteratur, som i Vetus blifvit bevarad till våra dagar, bevisligen funnits en mängd skrifter (jfr Pred. 12: 12), hvilka, om de varit oss bekanta, måhända skulle ställt den hebr. diktkonsten i en annan dager.

2) Jfr Grätz Ps.-Kommentar I, 6.

3) Jfr Tholuck Übersetzung u. Auslegung der Psalmen² 17.

både till offentlig och enskild andakt, och ingen af dem har fortfarande öfvat så djupt inflytande på det religiösa lifvet som Psaltaren¹⁾.

Också utgör denna sångsamling en för hebreerna egenomlig klenod, hvartill intet folk äger något motstycke, och äfven i det nittonde seklet gäller det, att Psaltaren är »fortwährend Vorbild aller geistlichen Poesie»²⁾.

I sin nuvarande form hade Psaltaren till uppgift att utgöra den judiska församlingens sångbok vid gudstjänsten i det senare (Serubbabelska) templet, om ock en eller annan psalm icke från början varit afsedd för liturgiskt bruk.

§ 2. Psaltarens namn.

Psalmerna hafva ett så mångskiftande innehåll, att ingen af de befintliga benämningarna fullständigt omfattar detsamma. Då de vanliga kollektivnamnen, som afse hela Psaltaren eller större delar däraf, sålunda få anses ss. mera tillfälliga, må här för öfversikts skull upptagas äfven de benämningar, hvilka förekomma öfver enskilda psalmer.

A. Kollektiv-namn.

1) מְהִלִּים³⁾ = *hymner, lofsånger*, är den benämning, som vanligen möter på Psaltaren ss. ett helt.

Härledt af מְהִלָּה v. klar, »glänsa», qitt. »prisa» (jfr »hallelujah» = »prisen Jah») passar detta namn eg. blott för ett mindre antal psalmer med afseende på deras innehåll, men härrör först från en senare tid, då hvarje sång vid guds-

1) Isynnerhet under slutet af medeltiden var denna dess betydelse stor, ty, då biblen 1229 blef förbjuden för lekmän, gjordes ett undantag för Psaltaren. Tholuck²⁾ sid. 1 f.

2) Hupfeld-Nowack Ps.-Kommentar Einl. XIV.

3) Därjämte hos senare det däraf sammandragna מְהִלָּה (Hippolyt. Σεφρα θέλει, Eusebius Σεφρα θιλλην, Hieron. SEPHAR THALLIM), se Delitsch Ps.-Kommentar 5.

tjänsten fattades ss. en »hymnus», en lofsång. I stället för mask.-formen, som — eljes obruklig — från Talmud inkommit i de hebräiska bibelupplagorna, har Massora תְּהִלָּה, hvars singul.-form תְּהִלָּה finnes i öfverskriften till ps. 145.

2) Benämningen תְּפִלָּה = »böner» (af תָּפַל »skilja», qitt. »döma», hitq. »bedja», om bönen såsom medlande) angifver äfvenledes den egentliga karaktären endast af en del psalmer, men kan begagnas om alla, då bönens väsen fattas ss. en andens hänvändning i allmänhet till Gud, och möter ss. underskrift i slutet af ps. 72 om psalmerna i de 2 första böckerna. Dess sg.-form תְּפִלָּה står därjämte i öfverskriften till 5 ps. (17, 86, 90, 102 och 142), hvilka dock ej kunna sägas i något skilja sig från andra bönepsalmer.

Den i LXX vanliga öfverskriften ψαλτήριον (Hieron. »Psalterium», hvaraf medelbart det svenska »Psaltare») af ψάλλειν »anslå», betecknar egentl. ett stränginstrument, i LXX oftast motsvarande näbäl, men står därjämte ss. namn på samlingen af sångerna ψαλμοί, närmast de därtill sjungna, men sedan på alla¹⁾, och har i denna betydelse blifvit den vanliga benämningen²⁾.

B. Special-namn.

3) Ss. namn på enskilda psalmer möter oftast (57 gngr) מְזִמְרֵה = *psalm*, LXX ψαλμός (af מָזַר, qal i hebr. brukl. blott i derivata ss. מְזִמְרֵה, מְזִמְרֵה »sång», ar. مَزْمَر, musicera, jfr مَزَامِير).

1) Jfr svenska »Pilgrimscharpan», namn på en samling sånger, ehuru ett harpo-ackompagnement därmed ingalunda afses.

2) De i de öfriga gamla versionerna begagnade namnen ha föga intresse. Syriska مَزَامِير, arabiska مَزَامِير och ätiopiska *mazmûrat* använda pl.-former af »mazmûr», motsv. hebr. מְזִמְרֵה, hvilket först i efterbibliskt språkbruk förekommer i pl.; Qorans benämning på Psaltaren مَزَامِير sammanhänger möjligen till sin bildning med »miz-mora», men betyder för arab. språkmedvetande blott »skrift» i allm. Jfr Delitzsch Ps.-Kom. 5 och Geschichte d. Jüd. Poesie 193.

pipa, qitt. »sjunga», »musicera», »prisa»)¹⁾ betyder ss. Hupfeld uppvisat en *sång med ackompagnement*, men enl. språkbruket endast en dylik af religiöst innehåll.

Enl. Ewald²⁾ skulle ordet ss. terminus technicus särskildt betyda »ackompagnement af *hela* orkestern», i motsats till מְשִׁיבִיל och מְבַרֵךְ, som skulle ange ett partielt ackomp., men hela hans hypotes för tolkningen af dessa ord är högst osäker³⁾, så att den icke har vunnit någon anslutning bland exegeterna. Och Grätz' mening, att »mizmor» blott skulle angifva början af en ny psalm, ungef. = »psalmkapitel», vederlägges däraf, att det stundom (t. ex. ps. 62, 67, 68) icke står i början af öfverskriften utan först *efter* andra ord, en omständighet, hvilken icke kan, ss. Grätz förmodar, bero endast på afskrifvares vårdslöshet⁴⁾.

4) Vidare möter שִׁיר (nom. unit. שִׁירָה ps. 18: 1) = *sång*, LXX ψῳδή, 28 gngr i öfverskrifterna, men då det endast betyder *sång* i allm. — sål. äfven en profan —, står det sällan (ss. ps. 18 och 46) ensamt, utan får vanligen något tillägg, som anger dess liturgiska l. religiösa karaktär, ss. »mizmor» (12 gngr)⁵⁾ eller מְצִלִּית (ps. 120 — 134).

1) I Hebr. brukas qal blott i betydelsen »rensa vinrankan», och många försök äro gjorda att däraf härleda betydelsen »sjunga», ss. Ewald: putsa, vara ren. qitt. tala rent, sjunga; Hgstbg: putsa, qitt. smycka, besjunga; Schultens: insåra = göra cäsurer, deklamera: Hitsig, Schultz: artikulera, sjunga m. fl., men intet tillfredsställande, ty de synas alla vara för långsökta och tillkonstlade, därför säkrast att med Ges.-M.-V., Fürst, Del. m. fl. hålla verben i qal åtskilda, om man ej med Hupf. vill söka en gemensam utgångspunkt i betydelsen »summen»; jfr Hupfeld-Nowack Ps.-Kom. XLVI.

2) Dichter I, 228 f.

3) Så påpekadt isht af Hupfeld-Nowack Ps.-Kom. I, 235. Mot Ewalds teori talar särskildt ps. 47, som har både mizmor i öfverskriften och maskil v. 8, det sista i så fall ganska olämpligt.

4) Grätz Ps.-Kommentar I, 79 f.

5) Nämligen ps. 48, 65—68, 75 f., 83, 87 f., 92 och 108; vid 48, 66, 83, 88 och 108 är ordningen: שִׁיר מְצִמֹר, vid de öfriga omvänd, hvilket visar, att intetdera betraktas ss. ett species af det andra, trots LXX:s ψαλμὸς ψῳδῆς och ψῳδή ψαλμοῦ.

Mot *Grätz*' förmödan, att det skulle vara den exklusiva benämningen för »Singlied», som verkligen afsågs för sång, isynnerhet vid särskilda tillfällen¹⁾, strider det faktum, att utom 48 och 92 ingen af de andra veckodagspsalmerna, hvilka, ss. man bestämdt vet, användes till sång, hafva denna öfverskrift.

5) Ovisst är däremot betydelsen af det vid 13 ps.²⁾ förekommande *הַשְׁכִּיל*, ty då hvarken innehållet eller den rytmska byggnaden hos dessa psalmer skiljer sig från andra genom någon egendomlighet, och ordet icke, ss. Ewald förmenar, tyckes hafva något sammanhang med musiken³⁾, ej håller de gamla öfversättningarna (LXX *συνέσεως* l. *εἰς σύνεσιν*, Targ. *שְׁכִלָא בְּכָלֵא* »godt förstånd» m. fl.) ge tillräcklig ledning för dess förklaring, så är man hänvisad till den ofta osäkra etymologien, hvarför meningarna om dess betydelse äro mycket olika. *Hitzigs*⁴⁾ härledning af arabiska *شَكْل* = »etwas Gestaltetes», »ligata oratio», »Gedicht» är minst tilltalande af alla; de fleste anse det vara en hiqtiform af *שְׁכִל*, hvilken allteftersom den uppfattas ss. inre l. yttre transit. ger olika betydelse. Ewalds andra (alternativa) tolkning: »ein feines, kunstvolles Lied» (hiqt. inre trans.), vinner icke stöd af någon särskild konstfull anordning i dessa ps.; *Delitzsch's* öfversättning »betraktelse» (i ansl. till hiqt. = betrakta, ps. 106: 7), passar ej ss. obj. till *זמרי* ps. 47: 8. Då ordet eljes i språket vanl. betyder »intelligens», så har *Grätz* i anslutning till Aq. och Hieron. fattat det ss. attribut till *דוד* l. *למנצח* (jfr 2 Kr. 30: 22 *הַלְלוּ יְהוָה הַמִּשְׁכִּילִים*), men denna tolkning

1) *Grätz* Ps.-Kommentar I, 81 f.

2) Ps. 32, 42, 44 f., 52—55, 74, 78, 88 f. och 142; dessutom inuti texten ps. 47: 8.

3) Ewalds hypotes, att det skulle beteckna ett partielt ackompanjement (de högre cymbalerna), göres osannolik därigenom, att ordet ps. 45: 1 icke står tillsammans med den andra där befintliga musiktermen (*עֲלִי-שֹׁמֵר*).

4) Ps.-Kom. till ps. 32, efter J. D. Michaëlis och Rosenmüller.

vederlägges fullkomligt dels däraf, att dess hufvudord i så fall stundom skulle rent af suppleras (ex. 74, 78, 89), hvilket är otänkbart, dels däraf, att den 47: 8 blott kunde försvaras genom en ändring af מַשְׁכִּילִים till מַשְׁכִּילִיךְ, hvilken här vore nästan våldsam och ej funne stöd i parallelismen.

Bättre synes då att i anslutning till den äldre, vanliga kausativa uppfattningen af hiqtil = »undervisa» fatta »maskil» = *lärodikt*¹⁾, (så Gesen., de Wette, Siegfried-Stade lex. m. fl.), en betydelse, som väl passar till 32 (jfr v. 8 מַשְׁכִּילֶהָ), och 78, men som i afs. på de öfriga får antagas ha i enlighet med hebraisk åskådning blifvit förallmänligad till »from dikts»²⁾, ifall man ej med *Schultz* föredrager uttrycket: »ein verständnisvolles Lied», hvilket närmast återger den vanl. personliga betydelsen af part. hiqt., men väl knappast låter säga sig om en sång. Den särskilda karaktär, som en »maskil» att döma af ps. 47: 8 torde ha ägt, kan icke närmare angifvas³⁾.

6) מִכְתָּם, som anträffas ps. 16 och ps. 56—60 före l. efter לְדָוִד, liksom eljes är förhållandet med »mizmor», har väl liksom detta en teknisk betydelse, och är sål. ej = מִכְתָּם »klenod» (så Luther, Geier), eller = Spottlied» af aram. כְּתָם »befläcka» ty intetdera har något stöd i ps:s innehåll⁴⁾. Då *Ewalds*ka hypotesen, att det skulle beteckna ett »doft ackompagnement» (opp. »maskil») är lika betänklig som i afs. på »maskil»⁵⁾, och *Böhmers* försök att förklara det = grekernas musikterm *πυκνόν*, ungef. = kromatisk tonskala, hvilat på den obevisliga förutsättningen, att hebreerna så tidigt

1) Abstrakt betydelse af dylik form stödes af t. ex. מִכְתָּם fullbet, מִכְתָּם fördrärf m. fl., jfr *Delitzsch* Kommentar till ps. 32: 1.

2) Jfr *Hupfeld-Richm* Ps.-Kommentar II, 217.

3) Jfr *Bathgen* Ps.-Kommentar XIV.

4) Ännu mindre berättigad är *Aquila's* och *Symmachos'* uppfattning, att ordet är sammansatt af מָה = ringa och מָה = oskyldig (jfr Targ.: מִכְתָּם יְהוֹלִים et perfectus» om David), en läsart och tolkning, som strider mot både grammatik och analogi; jfr *Hupf.-Nowack* Ps.-Kom. I, 234 f.

5) I ps. 56—59 står »miktam» icke tillsammans med de öfriga musiktermerna.

använt denna skala; då vidare *Schults'* tydning »en sång att inpräglä i minnet» saknar stöd i språkbruket¹⁾, så torde *Delitzsch* här hafva en bättre tolkning, då han i anslutning till LXX:s *σχηλογραφία*, Targ. *גְּלִיפְסָא חֲרִיצָא* »sculptura recta» (ps. 16) återger det med *inskrift-sång* och därvid påpekar, att dessa ps. utmärkas dels af förekomsten af »denkwürdige Worte», inledda med *אִמְרֵי* o. d., dels af refrängartade upprepningar af sådana meningar²⁾.

7) Äfven *שִׁירָא* ps. 7 och dessutom blott Hab. 3: 1 (*עַל שִׁירָיו*) är till sin betydelse mycket omtvistadt. Att den äldre uppfattningen (jfr t. ex. Kimchi) af *שִׁיר* ss. = ett instrument (i anslutning till Hab. 3: 1) är oriktig, framgår af tillägget ps. 7, »som han sjöng», ty detta anger tydligen ett slags sång; men att det (jfr LXX *ψαλμός*) skulle vara = sång i allm. = *הִקְיָא* (ps. 9: 17 m. fl.), med äldre *שִׁיר* för yngre *הִ*, strider mot Hab. 3: 1, där det tyckes angifva ett särskildt slag af sång. Detta kan dock ej v. = »lofsång», hymnus, ty det skulle erfordra uttalet *שִׁירָא* (jfr *הִקְיָא* hos Job, syr. *ܫܝܪܐ* »prisa»), ej håller det motsatta: »sorgesång» (Rosenmüller, de Wette, jfr arab. *شجرى* »sörja»), ty innehållet strider däremot³⁾. Och då äfven *Hitzigs* eljes tilltalande sammanställning däraf med arab. *سَجْع* = »rimprosa» icke passar på någotdera stället, hvarför t. o. m. han själf förklarar *שִׁיר* ej betyda detta utan blott »rhythmisch abgemessene Rede»⁴⁾ i mots. till egentlig poesi, så torde det,

1) *Ewald* Dichter I, 229; *Hupf.-Nowack* Ps.-Kom. I, 234; *Schults*, Ps.-Kom. 4.

2) I nyare judisk poesi betyder »miktam» rent af epigram; *Delitzsch* Kom. till ps. 16.

3) Dessutom är denna tolkning språkligt betänklig, enär hebr. *שִׁיר* är = arab. *شعر*, ej *شجر*.

4) *Hitzig* Ps.-Kom. till ps. 7.

Att *Rie's* förklaring däraf ss. sammandraget af *שִׁיר הַקִּיָּא* saknar stöd i språkbruket, och *Grätz's* emendation till *שִׁיר הַקִּיָּא* af *שִׁיר הַקִּיָּא* »ögonakenligen är ohållbar, behöfver knappast påpekas. *Rie's* Forschungen 30; *Grätz* Ps.-Kom. I, 84.

Fördelningen af de enskilda psalmerna är emellertid i den hebr. texten (»Textus receptus»), till hvilken de svenska upplagorna ansluta sig, och i LXX-Vulgata något olika, i det ps. 9—10 samt 114—115 blifvit i LXX sammanslagna till *en* ps. hvardera, men våra ps. 116 och 147 hvardera uppdelats i tvänne. Den grekiska och romerska kyrkans exegetiska litteratur citerar sålunda ps. till större delen med andra N:r än den protestantiska. Olikheten synes af följande sammanställning:

Hebr. text.		LXX-Vulgata.
1—8	motsvarar	1—8
9+10	»	9
11—113	»	10—112
114+115	»	113
116	»	114+115
117—146	»	116—145
147	»	146+147
148—150	»	148—150

Indelningen i LXX har företräde i afs. på ps. 9—10, hvilka tvifvelsutän, ss. framgår af den alfabetiska anordningen, egentl. utgjort *en* ps.¹⁾; äfvenså voro 42 och 43 från början blott *en* ps.²⁾, ehuru 43 för liturgiskt bruk blifvit afskild³⁾; däremot tyckes den hebr. textens indelning i afs. på de öfriga ps. böra bibehållas.

Möjligt är, att några ps. rätteligen borde uppdelas i flera, ss. ps. 144 (efter v. 11), och enl. några kanske 19 (v. 7), 24 (v. 6) och 27 (v. 6); i afs. på dessa kan dock den nuvarande anordningen med lika goda skäl försvaras⁴⁾.

1) Indelningen inträder först i Peschitâ, »die schlechteste aller Übersetzungen» (*Bathgen Ps.-Kom.* t. ps. 9—10). Jfr *Bleek-Wellhausen Einl.*, 471; *Hupfeld-Nowack Kom.* t. ps. 9.

2) Jfr den lika refrängen, situationen och frånvaron af öfverskrift öfver 43 m. m.

3) Ps. 42, 43 äro förenade till *en* ps. i 38 hebr. mss. (Kennicott, V. T. Hebr.) och 9 (de Rossi, *Variae lectiones V. T.*!).

4) *Bleek-Wellhausen* o. a. st. delar ej 19 och 144, men istället 32 och 7, dock ss. mig synes med mindre skäl än de ofvan anförda. Enl.

ps. med bön, t. o. m. ett ångestfullt rop om hjälp, men slutar med lof och tacksägelse, ex. ps. 7, 13, 22, 31, 64, 69, 71, 140 m. fl., eller tvärtom (ehuru mera sällan) andas den i början en glad frimodighet och slutar med bön, ss. 40, 41, 144 (jfr v. 1, 2 med v. 11), hvilket allt gör en mera subjektiv indelningsgrund särdeles vanskelig¹⁾.

Andra ha försökt fästa sig vid det objektiva innehållet eller det hufvudämne, som i en ps. företrädesvis behandlas. Och ehuru äfven denna synpunkt vid genomförandet bereder svårigheter, så att mången forskare helt uppgifvit försöket att indela psalmerna, torde den bättre än den förutnämnda kunna läggas till grund.

Från denna synpunkt indelas ps. i dem som handla om:

I) *Gud*, hans egenskaper och regering.

II) Den *enskilda människan*, hennes sinnelag, personl. förhållande.

III) *Folket*, dess nutid och framtid²⁾.

I) Om Guds allmänna egenskaper både i skapelsen och försynen handla: ps. 8 (Gud gjort människan så stor!), 19: 1—7 (Guds ära i himlarne), 29 (majestät i tordönet), 33 (allmakt, dess lof), 36 (godhet trots m:s ondska), 65 (godhet, isynnerhet i årsväxten), 103 (lof för Guds nåd), 104 (lof för skapelsen), 107 (Guds nåd trots Israels förra otro), 139 (Guds allnärvaro), 145—147 (lof för Guds storhet, godhet), och med åkallan af mer liturgisk färg: 24: 7—10 (ärans konung), 47 (lof för seger), 67 (lof för Guds välsignelse), 95—100 (lofsånger), 111 (lof för Guds välgärningar), 113 (hans omsorg äfven om den ringe), 115 (»Guds ära allena»), 127 (all välsignelses gifvare), 134

1) Också blir uppfattningen enl. denna synpunkt så osäker, att t. ex. ps. 41 af Ewald och Hitzig anses vara en tacksägelseps., af Olshausen en lärops., af Schultz en böneps. Jfr de nämnda Ps.-Kommentarerna och Ewald Dichter.

2) Jfr Hupfeld-Nowack Ps.-Kom. och Drivers däraf förenklade öfversikt (Introduction 346), till hvilken den ofvanstående framställningen i hufvudsak ansluter sig. En annan indelning efter innehållet, motsvarande de 7 bönerna i »Fader Vår», är gjord af Oetinger, se Myrberg Psaltaren. Bibelforskaren 1889, s. 200 f., men äfven den är ej fullt tillfredsställande; om flera indelningar se Schultz Ps.-Kom. 297 f.

(välsignelse öfver Herrens tjänare), 133 (d:o öfver brödragemenskap), 117, 135 f. samt 148—150 (Guds lof).

Guds moraliska världsregering behandlas i ps. 1 (den frommes lycka, ogudaktiges undergång), 34 (Gud hjälper de fromma), 75 (Gud allena hjälpare och domare), 77 (tröst af Guds förra under), 90 (Guds evighet, m:s förgänglighet), 92, 112, 128 (den frommes sällhet), och med utpräglad *didaktisk* ton: 37 (ogudaktigas och frommas olika lott), 49 (lyckans förgänglighet), 73 (den frommes tröst vid den ogudaktiges lycka)¹).

II) Den enskilda människans sinnelag i förh. till Gud: ss. tro, bekännelse, resignation, glädje m. m. framställas i ps. 11 (förtröstan), 16 (fröjd), 23, 91, 121 (trygghet), 32 (syndabekännelse, förlåtelse), 51 (botfärdig bön), 26 f., 42 f., 62 f., 84 (tillit, längtan), 130 (botfärdig väntan), 19: 8 f., 119 (kärlek till lagen. Den enskilde sångarens mer personliga omständigheter, ss. sjukdom l. förföljelse l. syndanöd m. m., beröras under bön i ps. 3—7, 9 f., 12 f., 17, 22, 25, 31, 35, 38 f., 41, 52—59, 69 f., 71, 88, 141—143 m. fl., och under tack-sägelse i ps. 28, 30, 40, 116, 138 m. fl.

Hvad sångaren sålunda uttalat om sina egna förhållanden kan ofta i församlingens mun användas om hela folket. Gransen mellan denna och följande klass är stundom därför ganska svår att uppdraga²).

III) Folket och dess förhållanden behandlas i de s. k. nationalpsalmerna, hvilka framställa dem *än* ss. *olyckliga*, så i ps. 14 = 53 (allmän ondska), 44 (svår yttre nöd), 60 (krigsbön), 74 (templets oskärande), 79 (blodbad m. m.), 80 (vinträdets olyckor), 82 (orättfärdiga domare), 83 (förbundna fiender), 85 (bön om ny hjälp), 94 (yttre fiender), 102 (stort betryck), 108 (bön om seger), 123 (förakt), 137 (landsflykten vid Babels floder);

1) Hit kunna äfven föras några ps., som behandla Guds fordringar på människans etiska beskaffenhet: ss. 15 (rättfärdighet), 24: 1—6 (rättskaffenhet) och 50 (rätt gudstjänst), hvilka dock från människans synpunkt kunna föras till II.

2) Se närmare om individuella och menighetspsalmer i § 7.

än ss. *lyckliga*, så i ps. 46 (»Gud vår hjälp»), 48 (Jerusalems räddning), 66 (Guds under med sitt folk), 68 (Guds strider för sitt folk), 76 (seger öfver fienderna), 87 (Sion världens blifvande andliga centrum), 122 (välönskan öfver Jerusalem), 124 (räddning genom Guds hjälp), 125 (Guds beskydd), 126 (tåresådd och glädjeshörd), 129 (fiendernas vanmakt), 144: 12—15 (Israels lycka).

Hit kunna ock föras de *historiska* ps., som skildra folkets öden under flydda tider: 78 (lärdom ur Israels historia), 81 (uttåget ur Egypten, påsken), 105 (Israels för- och börjande historia), 106 (Guds trohet, Israels otro, bevisad i historien), 114 (uttåget ur Egypten).

Israels konung och teokrati (de s. k. konungsp.) äro ämnen, som träda i förgrunden i ps. 2 (hans våldes utsträckning), 18 (hjälp i striden), 20, 61 (förbön för honom), 21 (tacksägelse för seger), 45 (bröllopskväde), 72 (bön om välsignelse öfver honom), 89 (förbön för Davids betryckta dynasti), 101 (regeringsspegel), 110 (hans öfversteprästerliga ämbete), 132 (Davids och Guds löften).

Messiansk karaktär hafva flere af dessa ps., isynnerhet i den sista gruppen; se vidare härom i det följande.

§ 4. Psaltarens metrik¹⁾.

Det har i § 1 blifvit påpekadt, hurusom den lyriska karaktären gärna medför en viss form i det språkliga uttrycket, ss. korta satser med oförmedlade öfvergångar. Vi vilja nu något närmare betrakta denna språkliga form²⁾.

1) Ordet »metrik» tages här i något annan betydelse än i de europäiska språken; se den följande framställningen.

2) Den viktigaste hithörande litteraturen: *J. L. Saalschüts*, *Form u. Geist der bibl. hebr. Poesie*, Königsberg 1853; *H. Ewald* *Die Dichter des alt. Bundes*, Göttingen 1866; *Jul. Ley*, *Grundzüge des Rhythmus, des Vers- u. Strophenbaues in d. hebr. Poesie*, Halle 1875; samt *Leitfaden der Metrik d. hebr. Poesie* (jämte tillämpning på 1:sta boken), Halle 1887; *G. Bickell* *Carmina Vet. Testi metrica* 1882, *Dichtungen der Hebr.* 1882—83.

Dessutom inledningen i de vanliga Ps.-Kommentarerna, isht af *de Wette*, *Hupfeld*, *Delitzsch*, *Bleek-Wellhausen* och *Schultz*, samt uti in-

Då de gamla hebreerna icke själfva hvarken under sin poetiska blomstringsperiod eller senare lemnat någon redogörelse för sin metrik l. versbyggnad — några notiser därom anträffas först vid den kristna tidräkningens början¹⁾ —, så är man vid dess framställning inskränkt till senare tiders forskning. Af dessa äro emellertid endast de sista årtiondenas arbeten nämnvärda. Men de hvilat på så olika grundåskådning, att man för att erhålla en fast utgångspunkt först bör klargöra för sig de allmänna villkoren för all poesi. Därför må här om dessa lemnas några antydningar, hvarigenom tillika hebräiska poesien i dess förhållande till den vesterländska kan vinna någon belysning.

A) All poesi hvilat på *rytm*. Rytmen består i allm. sagdt däri, att momenten i en rörelse följa på hvarandra i en bestämd, för sinnena förnimbar ordning²⁾, ss. t. ex. i klockpendelns knäppningar, hästens galopp, människans gång m. m., och den synes vara ett med människans fysiska natur sammanhängande kraf, då hon i pulsens slag och andedräkten har en naturlig rytm medfödd, hvilken meddelat sig åt hennes rörelser och särskildt åt hennes tal gifver en fortgående omväxling af höjning och sänkning, d. v. s. rytmen³⁾. Men hennes ästhetiska sinne fordrat därjämte för att blifva tillfredsstäldt en viss olikhet eller mångfald i denna serie af höjningar och sänkningar, så att rytmen ger intryck af väljud och skönhet. Då talet för att återgifva en högre

ledningsarbetena af *Riehm* och *Driver*, äfven *H. Z. Zschokke Historia Sacra Antiqui T. i, Vindobonae 1888, 217 f.*

1) De äldsta notiserna finnas hos Josefus (Arkeologi) och Filo, men äro ytterst knapphändiga och äfven lätt vilseledande, ss. t. ex. Josefus uppgift, att ps. äro skrifna på trimeter l. pentameter, sångerna i Pentateuken på hexameter m. m. Kyrkofädernas uppgifter synas hvilat uteslutande på dessa båda författare. Jfr *Ewald Dichter I, 3 f.*

2) Jfr *A. Alexandersson* *Grek. metrik I f.*; *Westphal Elemente des Musik. Rhythmus 1872, I, 8. E. Bouvy Etude sur les origines du Rythme tonique, Nîmes 1886, 75 f.*

3) Om sambandet mellan rytmen och människans fysiska lif, se *Hupfeld-Nowack* *Ps.-Kom. Einl. XXVII f.*; dock bör påpekas, att Hupf. utan skäl rent af grundat rytmen därpå, då den ju äfven finnes oberoende af faktorerna för hennes fysiska lif; jfr *Ewald Dichter I, 92 f.*

lyftning i tanken l. känslan stegras därhän, att rytmen framträder ss. beherskande detsamma med en viss regelbundenhet, uppstår *poesi*, och de moment, som därvid omvexla, kunna vara stafvelsernas *akcenter* eller *kvantiteter*; på dessa är de indoeuropäiska språkens *poesi* med dess meter och stundom förekommande rim uppbyggd¹⁾.

Men de hvarandra aflösande momenten kunna äfven vara *tankar* l. *satser* och på deras rytmiska omväxling hvilat den hebräiska poesien, hvilken icke låtit rytmen i första hand bestämma de enskilda orden, så att en meter i modern mening uppstått²⁾, utan nöjt sig med att ordna tankeinnehållet i en rytmisk succession, den s. k. *parallelismen*³⁾. Dock bör härvid påpekas å ena sidan, att ansatser till meter och rim icke alldeles saknas, å den andra, att äfven tankerytmen icke alltid blifvit helt genomförd. För den liflige hebrean med det rörliga sinnet och de starka affekterna var nämligen innehållet alltjämt så förherskande, att han ej kunde klafbinda det under en yttre lag angående formen. »Hans tankar och känslor röra sig fritt och otvunget, bildande formen efter sitt eget behof, dock på ett

1) Hos de gamle iranierna hvilade enl. *Westphal* poesien på stafvelsernas antal, hos forngermanerna, italikerna och kelterna på ordens naturliga aksent (ofta med alliteration); hos greker och senare italiker på stafvelsernas kvantitet. Jfr Allgem. Metrik der indogerm. u. semit. Völker, Berlin 1893 sid 10 f.

Dock är en parallelismus membrorum ej främmande för den grek. poesien; den ligger till grund såväl för körsången som för dramatiska kommatiska partier; jfr *Delitsch* Ps.-Kommentar 20, efter *M. Schmidt* Bau der Pindarischen Strophen 1882.

2) Verklig stafvelsemeter och rim framtråda i den hebr. poesien först i 7:de seklet e. Kr. (*Delitsch* Ps.-Kom. 18), och ss. genomförd ännu senare, jfr *D. Cassel* Lehrbuch der jüd. Geschichte u. Literatur, Leipzig 1879, 230; enligt *Zunz* fins en dylik med konstmässig strofbyggnad först under 900-talet, Synagog. Poesie I, 60f. Jfr *Ewald* Dichter I, 102. Om den senare hebräiska konstpoesien, se *Schlottmann* Zur semit. Epigraphik ZDMG. XXXIII, 284 och *M. Hartmann* Die Hebraische Verskunst 1894.

3) Enligt några skulle parallelismen härröra från vexelsång, vid hvilken den ene sångaren sjöng förra ledet, den andre det senare (så t. ex. *Schlatter* Einleitung in die Bibel 1894, 124), men osannolikt, att poesiens form skulle hvila på en så yttre och tillfällig grund.

väl afpassadt och behagligt sätt, liksom allt lif, som ohämdadt får utveckla sig¹⁾). Står den hebräiska poesien sålunda formelt lägre än den moderna, så nedsjunker den åtminstone icke till simpelt rimsmideri.

Skillnaden mellan poesi och högre prosa blir därigenom i hebr. mindre än i de europäiska språken, så att gränsen dem emellan stundom kan vara svår att uppdraga, men finnes dock i vanliga fall så utpräglad, att poesien i allmänhet lätt igenkännes, ty jämte parallelismen tillkomma oftast flera egendomligheter ss. poetiska ord och ordformer m. m.²⁾).

Visserligen hafva i senare tider talangfulla försök blifvit gjorda att äfven i den bibelhebräiska poesien uppvisa en meter, analog med de vesterländska språkens, men de kunna icke anses tillfredsställande.

Enligt en riktning, företrädd af den framstående G. Bickell³⁾, skulle hebräiskan äga en meter, bygd på stafvelserna, hvilka liksom i syriska poesien, som Bickell tagit till utgångspunkt, skulle motsvara hvarandra till antalet med regelmässig omväxling af betonade och obetonade, så att verser med jämt antal stafvelser skulle ha en trokaisk, verser med udda en jambisk meter. Men såväl de våldsamma textförändringarna och afvikelserna från den massoretiska vokaliseringen, hvilka erfordras, äfven där textens öfversättning icke bereder någon svårighet, som de många poetiska friheter, hvilka ständigt måste tillgripas⁴⁾, och icke minst den sväfvande tillämpningen, hvarigenom flerstädes en

1) *Schultz Ps.-Kommentar* 9.

2) Jfr min hebr. gramm. inledn. XIV och fullständigare: *Gesen.-Kautzsch Hebr. Gram.*²⁰, 14 f.; *Bleek-Wellhausen Einl.* 454 och *Köwig Einl.* 397 f. Redan i den första vers, som möter i *Vetus, Lämåks svärdssång* i M. 4: 23 f., äro poesien's egendomligheter fullt utvecklade.

3) Om *Bickells* arbeten se sid. 19. *Saalschüts* (Form u. Geist der hebr. Poesie 1853) sökte uppvisa en spondaisk-daktylisk rytm, men utgick från den oriktiga hypotesen, att det tysk-polska uttalet vore bättre än det massoretiska; jfr *Delitzsch Ps.-Kom.* 19.

4) Jfr *Bickells* praktiska tillämpning på ps. 1: 1, som skulle blifva: *paschre háisch 'sjár lo hálak bá"sat r'schám, ub'dark cháttáim lo 'ámada*; och *וְלֹהִים* kan efter behof läsas äfven: *elóhim*, *elóhím* och *elóhima*.

dubbel meter blir möjlig: allt detta vederlägger denna uppfattning. Hvarken stafvelserna eller orden visa den regelbundenhet i anordningen, att de kunna utgöra en grund för den hebräiska versens byggnad. Också har denna Bickells mening bland fackmännen mottagits med allmänt misstroende¹⁾.

En annan riktning, som har sin förnämste målsman i *J. Ley*²⁾ och utgår från forntyskans meter, vill uppvisa, att den hebr. versen hvilar på hufvudbetoningarna, oberoende af mellanliggande stafvelser. Rytmen skulle nämligen bestämmas af tonstafvelsen i ordet och fortgå med stigande sångartad betoning, så att den sista stafvelsen erhåller den starkaste och musikaliskt högsta tonen. Till hvarje ords tonstafvelse, som aksentueras med högtön, ansluta sig de öfriga obetonade stafvelserna, och en dylik tonstafvelse med föregående obetonad(e) stafvelse(r) och efterföljande tonfall bildar en *meter*. Efter antalet af dylika betonade stafvelser (1. metrar) erhåller versmåttet sitt namn, så att oktametern (den älsta och vanligaste) har 8 hufvudbetoningar, hexametern har 6; därjämte finnas äfven dekameter och pentameter. Dessa metrar äro vanligen dikotomiska (i 2 led) eller trikotomiska (i 3 led), men kunna äfven indelas annorlunda.

Denna princip för versens byggnad synes så tillvida vara bättre än Bickells, som den hebr. rytmen tvifvelsutan från början var mera fotad på aksenten än kvantiteten; den låter också vida lättare genomföra sig³⁾. Äfvenledes har man genom *Ley's* arbeten fått åtskilliga lärrika inblickar i den

1) Jfr kritiken af Bickells teori i *Delitzsch Ps.-Kom.* 19; *Hupfeld-Nowack Ps.-Kom.* XXXV f.; *Riehm-Brandt Einleit.* II, 180; *Driver Introduction* 339; *Schlottmann ZDMG* XXXIII, 278 f.; *Budde Stud. u. Kritik.* 1874, 747 ff.

2) Om *Ley's* arbeten se sid. 19. Ungefär samma uppfattning af ordaksentens betydelse uttalas äfven af *Briggs Biblical Study* och *Hebraica* 1887—1888 (enligt *Driver*), dock uppställer han ej någon viss meter.

3) Jfr »Der Versikus [im Hebräischen] ist an die logische Hebung gebunden; der Rhythmus ist der rein accentuirende der ältesten Volkspoesiens», *Delitzsch o. a. st.*; *Schlottmann o. a. a.* 277 f.

hebr. metriken, ss. att förekomsten af de poetiska formerna *-āmō*, *-ēmō*, *-āā* m. fl. verkligen betingas af rytmens fordran på väljud, att sista tonstafvelsen gärna föregås af 2 stafvelser med vokalisk stegring, att dess starka betoning ofta afrundas genom en efterföljande stafvelse, som bildar tonfall¹⁾, att en viss sträfvän efter jämvikt mellan versens led gjort sig gällande, att lyriska poesiens verser i regeln bestå af 6 à 8 tonstafvelser m. m. Men trots dessa förtjänster låter icke Ley's system genomföra sig med den konsekvens, att det kan antagas uttrycka hebr. versbyggnadens väsen²⁾. Det upptar därjämte så många specialregler, hvilka korsa hufvudreglerna³⁾, att man däri skulle kunna inpassa nära nog hvilken prosatext som helst, hvaraf ohållbarheten tillräckligt inses⁴⁾. Också hafva fackmännen äfven i afseende på denna rikning intagit en reserverad hållning⁵⁾.

I allmänhet är det betänkligt att i fråga om den hebräiska poesien i Vetus söka en utgångspunkt i något annat språk, äfven ett närbeslägtadt, ty den syriska poesiens form hvilar allt för mycket på grekiskt inflytande, och äfven i den arabiska folkpoesian tyckas icke några motsvarande analogier vara till finnandes⁶⁾.

Säkrast är därför att vid en framställning af den hebr. poesiens byggnad uteslutande taga hänsyn till de prof däraf, som i Vetus blifvit bevarade. Dessa ådagalägga, att dess utmärkande hufvuddrag är den förutnämnda tankerytmen l. satsparallelismen, »*parallelismus membrorum*», i hvilken

1) Jfr Ley Grundzüge 99 f., 128 f., Leitfaden 7.

2) Jfr Delitzsch's omdöme om denna Ley's teori: »Er giebt den richtigen Beobachtungen eine über die Grenze der Wirklichkeit hinausgehende systematisierende Folge.» Ps.-Kom. 19.

3) Så antagas s. k. för- och slutbasar, förlängning eller förkortning af metern med $\frac{1}{2}$ rad, katalex och hyperkatalex m. m., jfr Grundzüge 134 f.

4) Jfr Budde's recension i Theol. Litt. Zeit. 1888, 3 ff.

5) Så t. ex. utom Delitzsch äfven Riehm-Brandt Einl. II, 180, Nowack i Hupfeldska Ps.-Kom., Schlottmann och Budde o. a. a. m. fl.

6) Jfr Wetstein i Delitzsch's Ps.-Kom., VIII.

tankarne följa hvarandra i rytmisk ordning¹⁾, och att där-
utöfver någon väsentlig meterform åtminstone i Psaltaren
näppeligen kan uppvisas²⁾. Denna tankerytm framträder
så, att den bildar dels *vers*, dels ock ofta *strof*.

B. Den hebräiska *versen* visar sig bestå af 2 (l. 3)
hvarandra motsvarande l. supplerande *led* (*στίχοι*, membra),
hvilka tillsamman uttrycka tanken, vanligen så, att hvarje
led bildar en hel sats; ex.

Ps. 1: 2. »Han har sin lust i Jahvä's lag

Och tänker på hans lag både dag och natt.»

20: 3. »Han sände dig hjälp från helgedomen,

Och från Sion stödde han dig!»

Naturligen kunna såväl tankarne som satserna vara mer
eller mindre själfständiga i förhållande till hvarandra, och
sålunda många olika arter däraf uppkomma. Lämpligast
synes dock vara att efter det *logiska* förhållandet mellan
versleden sammanföra dem under följande trenne arter:

a) *Genus synonymum*, hvars särskilda led innehålla
samma eller nästan samma tanke (i förra fallet blott ett
annat uttryck), och som genom denna upprepning gifva
det hela kraft och välljud; ex.

Ps. 1: 1. »Säll är den man,

Som ej vandrar efter ogudaktigas råd

Eller stannar på syndares väg

Eller sitter där bespottare sitta.»

v. 5. »Därför skola ogudaktiga ej bestå i domen,

Ej håller syndare i rättfärdigas församling.»

Jfr 2: 1—5; 9—11; 3: 2, 4; 5: 2, 7—9, 13; 6: 2—3, 5—8,
10—11; 7: 3—5, 17—18 m. fl.; 15: 1; 27: 3; 32: 8; 50: 11;
61: 2; 80: 6; 91: 13; 113: 7; 130: 5 m. fl.

1) Parallelismens rytmiska karaktär blef först i 18:de seklet
riktigt framsteld; *Abenesra* och *Kimchi* uppfattade den ännu blott
ss. en retorisk figur, och *de Rossi* (c. 1570-talet) förstod den föga bättre.
Dess rytmiska väsen och dess arter blefvo först påvisade af *Lowth*
(† 1787) i *Praelectiones de Sacra Poesi Hebraeorum* 1753 och utförda
af *Herder Vom Geiste der hebr. Poesie* 1782—83.

2) Om regelbundenheten i Jobs bok se sid. 38.

Denna art, som är ganska vanlig i alla delar af Psaltaren¹⁾, visar dock många nyanser:

än innehåller det senare ledet t. o. m. nästan samma uttryck som det föregående: den s. k. *identiska* parallelismen, ex.

90: 17^b. »Må du främja för oss våra händers verk,
Ja, våra händers verk främje du!»

Jfr 56: 11; 118: 8, 9; 130: 6^b;

än är det senare ledet uttryckt så, att en något ny, ofta stegrande bestämning tillfogas, hvarigenom versen bildar en öfvergång till den under mom. c behandlade syntetiska parallelismen; ex.

68: 23. »Herren säger: från Basan skall jag hämta dem,
Hämta dem skall jag från hafvets djup»;

Jfr 44: 5; 102: 13; 103: 14; m. fl.

Härtill ansluta sig en mängd fall, där det senare ledet endast kompletterar någon i förra ledet mer eller mindre ofullständigt uttryckt satsdel, och hvilka här framställas under mom. c.

b) *Genus antitheticum*, hvars senare led angifver motsatsen till det föregående med l. utan negativt uttryck, vanligen i koordinerade satser. Denna tankerytm, genom hvilken sanningarna framhållas på det kraftigaste²⁾, förekommer isynnerhet i den gnomiska poesien (Ordspr., Pred.), men anträffas här och hvar äfven i Psaltaren, mest i de gnomiska psalmerna, ss. 34, 37, 78 och 119³⁾.

Ex. Ps. 1: 6. »Jahvä känner de rättfärdigas väg,
Men de ogudaktigas väg förgås».

1) Inom de 10 första ps. med 120 vv. (inledningsverserna oberräknade) möter den ett 70-tal gånger, och i åtskilliga psalmer är den rent af förhärskande ss. i 2, 6, 7, 9 m. fl.

2) Jfr effekten af skuggor och dagrar på en tafia.

3) Den antitetiska parallelismen är dock ej på långt när så vanlig i Ps., som de båda andra; i de 10 första ps. möter den blott några gånger, och i hela Ps. med dess 2527 verser (enl. Massora) knappast ett 50-tal gånger.

20: 8. »Några prisa vagnar, andra hästar,
Men vi prisa Jahväs, vår Guds, namn.

v. 9. De sjunka ned och falla,
Men vi stå upp och blifva beståndande».

Jfr 11: 5; 18: 19, 28, 40; 27: 10; 34: 11, 20; 37: 9, 17,
21, 22; 44: 4; 68: 7; 75: 4, 11; 78: 53, 55; 90: 6; 96: 5;
119: 3 m. fl. vv., 126: 6; 145: 20 m. fl.

Äfven af denna art finnas många variationer, allt efter-
som motsatsen är fullständigt l. blott partielt genomförd.
Ex. på det förra lemna de båda första ofvan anförda ps-
ställena; men den partiella är nästan vanligare, ss. blott
mellan subjekten, ex.

25: 3. »Ingen, som dig förbidar, kommer på skam,
På skam komma de trolösa». Jfr 31: 18 m. fl.
eller mellan olika objekt, ss. ack.-objekt, ex.

25: 7. »Tänk ej på min ungdoms synder,
Utan tänk på din nåd för mig!»¹⁾
eller dativ-objekt, ex.

115: 1. »Icke åt oss, Jahvä, icke åt oss,
Men åt ditt namn gif äran!»
eller (därjämte) olika predikat, ex.

31: 7. »Jag hatar²⁾ dem, som hålla sig till fåfängliga
afgudar,

Men jag förtröstar på Jahvä».

Jfr 31: 24^{b)}; 74: 15.

c) *Genus syntheticum* (benämningen ej exakt), hvari
det senare ledet anger ett *fortskridande* i tanken, enär nya,
relativt mera själfständiga moment tillkomma. Härigenom
blir parallelismen ofta mera formell än reell, så att diktionen
närmar sig prosan, isynnerhet som satserna här icke alltid
äro koordinerade utan ofta bilda en logisk satsfogning,
och därtill ej sällan äro mer l. mindre ofullständiga.

1) I כִּחְסֵד uppfattas כּ bäst ss. ack.-objekt och לְ ss. en dat.
commodi.

2) Läsarten מִשְׁנֵאֵי är dock osäker, jfr LXX, Syr. m. fl., och många
nyare forskare föredraga מִשְׁנֵאֵי; se *Bathgen* Kom. t. st.

Ex. på koordinerade versled:

Ps. 3: 5. »Med min röst ropar jag till Jahvä,
Och han svarar mig från sitt heliga bärg».

Jfr 2: 12; 3: 6, 9; 4: 4; 5: 10; 7: 6, 16; 9: 17; 11: 7;
22: 28; 42: 6; 50: 21; 64: 2, 6; 79: 1; 96: 10; 104: 31;
118: 19; 139: 24; 143: 8 m. fl.

Ex. på subordinationsförhållande mellan leden äro kanske ännu talrikare, i det att den ena satsen angifver: en *jämförelse*, t. ex.

42: 2. »Såsom hjorten trängtar till vattenbäckar,
Så trängtar min själ efter dig, o Gud».

Jfr 4: 8; 33: 22; 62: 4; 68: 3; 83: 15, 16; 103: 11—13;
123: 2; 141: 7¹⁾;
eller ett *vilkor*, ex.

50: 15. »Åkalla mig på nödens dag,
Så vill jag hjälpa dig, och du skall prisa mig».

Jfr 2: 8; 37: 3, 23, 27; 66: 18; 73: 15, 26; 94: 17;
119: 88; 127: 1^a^b; 132: 12; 137: 5;²⁾
eller en *orsak*, ex.

6: 9. »Viken bort ifrån mig alla ögärningsmän,
Ty Jahvä har hört min högljudda gråt!»

Jfr 9: 11; 14: 5; 25: 6, 15, 16, 20, 21; 34: 10; 42: 4;
50: 6; 62: 6; 82: 8; 86: 1, 3, 4, 7; 110: 7; 118: 1—4; hela
136 m. fl.
eller en *följd*, ex.

60: 12. »Har icke du, Gud, förkastat oss,
Så att du ej drager ut med våra härar?»

Jfr 45: 6; 58: 5+6; 78: 20^a, 44; 80: 13; 85: 7; 103: 5;
106: 33, 38^b; 143: 7^b³⁾ m. fl.

1) Stundom ligger jämförelsen endast i tanken, och satserna bli till det yttre koordinerade. ex. 125: 2; stundom är det ena ledet komparativt. ex. 118: 8, 9; 119: 72, 127; 130: 6

2) Vilket kan ock uttryckas i önskeform, ex. 81: 14, 15; 119: 5+6, 175^a; vilkorsförh. mln hela vv., ex. 7: 5+6; 44: 21+22; 124: 1—3 m. fl.

3) Då hebr. ej utbildat någon särskild formel för konsekutiva bisatser (de s. k. konsekutivtempora höra ej hit), så kunna flera af de anförda ex. möjligen syntaktiskt tolkas annorlunda, men för tanken innebära de en verklig följd.

eller en *afsikt*, ex.

56: 14. »Du har frälsat min själ från döden etc.

Att jag må vandra inför Gud»¹⁾ etc.

Jfr 26: 6+7; 50: 22; 60: 7; 63: 3; 67: 2+3; 76: 10;
90: 12; 106: 8 m. fl.

eller en *relativ* l. motsvarande bestämning, ex.

3: 7. »Jag fruktar ej myriader folk,

Som lägga sig emot mig».

Jfr 46: 9; 66: 20; 106: 21, 34; 121: 2; 123: 1; 124: 8;
129: 6; 134: 3;

eller en annan bestämning, ss. till tid l. rum o. d., ex.

137: 1. »Vid Babels floder där sutto vi och gräto,

Då vi tänkte på Sion», jfr v. 2;

Jfr 6: 4; 56: 4; 78: 42; 94: 13, 18; 106: 44; 112: 8;
126: 1; 138: 4; ps. 72: 8; 78: 12, 28, 54; 88: 7; 111: 1;
135: 2^b m. fl.

I många af dessa ex. är parallelismen endast formell,
se vidare härom i det följande.

d) Såsom af det föregående skönjes, har den syntetiska
parallelismen ännu flera nyanser än de båda förut anförda
arterna.

Bland dessa må ett särskildt slag anmärkas i den
s. k. *trapp-rytmen* l. *klimaktiska*²⁾ parallelismen, som be-
står däri, att det senare ledet upprepar det förra (helt eller
delvis), men med ett stegrande tillägg, hvarigenom uttrycket
vinner i kraft. Den förekommer i den högsta stilen, då
diktionen söker afvinna språket hela dess möjlighet af
styrka, och användes därför ofta vid uppmaningar, ex.

Ps. 29: 1. »Gifven Jahvä, I Guds söner,

Gifven Jahvä ära och makt,

v. 2. Gifven Jahvä hans namns ära;

Tillbedjen Jahvä i helig skrud!»

1) Enl. Bibelkom. 1890 konsekutivt; bättre dock återge יהוה יהוה finalt.

2) Denna art kallas af några forskare — ehuru mindre exakt —
äfven den »palilogiska» parallelismen; så t. ex. Grätz Ps.-Kom. t.
ps. 29.

I några ps. möter denna konstform ganska ofta, ss. jämte ps. 29 (vv. 4, 5, 8) äfven i 96 (vv. 1—2, 7—8, 13), 118 (vv. 2—4, 6—7, 8—9, 10—12) och mer eller mindre utförd i Vallfärdssångerna 120—134, ss. 121: 1—2, 7—8; 122: 4, 5; 123: 3—4 m. fl., men äfven här och hvar i de öfriga, ss. 10: 9; 37: 40; 77: 17; 89: 52; 92: 10; 93: 3; 94: 1, 3; 103: 20—22 och 116: 16 m. fl.¹⁾

De olika slag af tankerytm, som i det föreg. blifvit framställda, ha i allmänhet blifvit belysta med sådana ex., som låtit dem framträda i förhållandet mellan de primära leden inom versen; men det är själfklart, att de äfven kunna förekomma såväl emellan olika verser, som emellan de mindre eller sekundära leden inom de primära; härpå exempel i det följande.

C. *Ledens antal* inom den enskilda versen är i regeln två²⁾, som är det vanliga i den didaktiska poesien, men kan stundom utvidgas till tre, ss. den omvexlande lyriska poesien ofta visar, i det den fulla sänkningen ej inträder på det andra ledet utan sparas till det tredje, ex.

18: 8. »Då skalf jorden och bäfvade,
Och bärgens grundvalar darrade;
De skakades, ty hans vrede var upptänd».

1) Att döma af flera bland de ofvan anförda ex. synes upprepning 3 gånger och därpå följande slutsats vara den fulländade typen för denna konstform, jfr 29: 1—2, 4—5; 96: 1—2, 7—8; 118: 10—12. Med afseende på vallfärdssångerna se *Delitsch* Kom. till dessa ps.

2) Tvåtalet är så öfvervägande, att Ps:s 2527 massoretiska vv. enl. Talmud (*Qidduschin* 30a) bilda 5896 led. Sällan består en vers blott af ett led (*μονοσῶλον*), hvilket någon gång inträffar, då den står i början af ps. ss. förslag till det hela, mera sällan i slutet ss. fyllnad därtill, ex. 18: 2; 25: 1; 66: 1; 92: 9(?); 139: 1. Hit föras stundom äfven 16: 1; 23: 1; men dessa böra (mot aksenterna) uppfattas ss. 2-ledade. *Ewald Dichter* I: 116, *Driver* Introduction 342.

Stundom äro därvid alla 3 leden (*a*, *b*, *c*) till tanken synonyma, ss. i sist anförda ex.; jfr 5: 12¹); 15: 3¹); 24: 4²); 28: 4²); 52: 7²); 115: 12²); 116: 3¹); 140: 6²);

eller *a* och *b* parallella, men *c* mera själfständigt, så att hufvudcesuren inträder mellan *b* och *c*, ex.

24: 7. »Höjen, I portar, edra hufvud,

Höjen eder, I urgamla dörrar,

Att ärans konung må draga därin!»¹)

Jfr 2: 2¹); 10: 9¹); 11: 2¹); 36: 7¹); 39: 6¹); 50: 7¹); 55: 24¹); 71: 6¹) m. fl., däribland 22: 17; 27: 5; 69: 5; 93: 1, där den massoretiska interpunktionen synes oriktigt hafva förlagt hufvudcesuren mellan de båda första;

eller *b* och *c* höra närmare tillhopa, och *a* är jämförelsevis själfständigt²), ex.

7: 6. »[Så] förfölje fienden min själ och gripe den,

Och trampe till jorden mitt lif,

Och min ära i stoftet han lägge!»⁴)

Jfr 23: 4⁴); 27: 6⁴); 35: 10⁵); 46: 10⁵); 90: 17⁵); 95: 10⁴); 139: 12⁵) m. fl.;

eller *a* och *c* motsvara hvarandra och *b* bildar en melansats, ex.

4: 2. »Svara mig vid mitt rop, Du min rättfärdighets
Gud,

— Du som i trångmål skaffar mig rum —

Var mig nådig och hör min bön!»

1) Det första ledet är i den massoret. interpunktionen angifvet blott med — (l. —), det andra med — .

2) Det första ledet har — , det andra — ; ps. 140: 6 är läsarten — den riktiga enl. *Baer* och bestyrkt af *Wicks'* undersökningar (On the accent. etc. 37); *Theiles* läsart däremot felaktig.

3) Egentligen borde detta äga rum i alla de verser, där — afdelar det 1:sta ledet; men detta är långt ifrån förhållandet.

4) Mot den massor. aksentueringen, som blott har — vid första ledet, men — vid andra, och i afs. på 23: 4 mot Bibelkom. af 1890.

5) Första ledet har regelbundet — , det 2:dra — .

Jfr 41: 3; 49: 15; 57: 4; 65: 10; 101: 2¹⁾ m. fl.;
eller äro alla 3 leden fullt själfständiga och den syntetiska parallelismen därigenom tydlig, ex.

32: 9. »Varen ej ss. oförståndiga hästar och mulåsnor,
På hvilka man måste lägga töm och betsel för att
tämja dem,

Eljes får man dem icke fram till sig!²⁾

Jfr 35: 27³⁾; 38: 13¹⁾; 41: 7¹⁾; 42: 5³⁾; 50: 21¹⁾ m. fl.

De primära leden i en vers äro högst *tre*; om de vore flere, skulle enheten gå förlorad⁴⁾. Däremot kunna de primära leden ytterligare vara uppdelade i mindre (sekundära) led, hvarigenom versen får utseende af mer än 3-ledad. Genom dylik sekundär uppdelning af ett l. flera led åstadkommes en behaglig omvexling, och mångfalden i uttrycket blir ännu större, isynnerhet som de hvarandra motsvarande leden ej sällan omkastas, och de olika slagen af tankerytm ss. förut omnämndt kunna inträda äfven mellan de sekundära leden. Än visar blott det ena ledet tudelning, ss. det första, ex.

ps. 91: 7. { »Falla än 1,000 vid din sida
Och 10,000 vid din högra sida;
Dig drabbar det icke».

Jfr 20: 6; 22: 16; 45: 3; 65: 14; 91: 4⁵⁾ m. fl.
eller det senare ledet, ex.

1) Vid dessa ex. har texten blott — vid det första ledet, och förlägger sålunda hufvudcesuren vid det andra; 49: 15 har dock — vid första ledet, men läsarten osäker.

2) Textens afdelning — och — .

3) Textens aksentuering oriktig, äfven hos *Baer-Del.*; bör vara — vid וְיִשְׁכְּנוּ , och — (istf. —) vid וְיִשְׁכְּנוּ , jfr *Wickes* 36.

4) Den vedertagna aksentueringen erkänner egentligen blott 2 led ss. fullt koordinerade. Om tretalet ss. det högsta möjliga se *Ewald Dichter* I, 117; *Riehm—Brandt Einleitung*, 177; *Wickes* 28.

5) Vid dessa ex. är första ledet afdeladt vid slutet med — , i midten med — ; äfven 37: 40. där massor. förlagt hufvudcesuren vid וְיִשְׁכְּנוּ (med —) och blott ha — vid וְיִשְׁכְּנוּ . synes enl. tanken böra räknas hit.

148: 13. »De skola lofva Jahväs namn,

{ Ty hans namn allena är högt,
{ Hans majestät når öfver jorden och himlen».

Ex. 16: 11; 24: 8; 31: 8, 24; 67: 5; 78: 21; 139: 15¹⁾.

Än kan det ena ledet uppfattas ss. sekundärt deladt t. o. m. i 3, ss. det första i 2: 12; 1: 3; 127: 2; 141: 4; eller det senare i ps. 1: 1; dock är äfven annan uppdelning tänkbar, jfr den massoretiska interpunktionen, t. ex. i 1: 1 och 1: 3, och i många enskilda fall är den primära eller sekundära graden af ett versled ganska svår att bestämma.

Stundom är det odelade ledet ganska kort, men då det likväl får bilda motvikt mot det längre ledet, beredes därigenom åt uttrycket en viss kraft²⁾, ex. den ofvan anförda 91: 7 m. fl.

Ofta är dock parallelismen mera likformigt utvecklad på det sätt, att *båda* de primära leden blifvit ytterligare tudelade (*ab*, *cd*), hvarigenom versens byggnad erhåller en behaglig jämvikt och harmoni.

Vanligen bildar därvid *a* motsvarighet till *b* och *c* till *d* (*ab—cd*), ex.

Ps. 3: 8. *a* »Stå upp, Jahvä,
b Fräls mig, min Gud;
c Ty du slår alla mina fiender på kinden,
d De ogudaktigas tänder krossar du!»

Jfr t. ex. 11: 4; 18: 7, 16; 31: 11; 51: 6; 59: 17; 72: 17; 131: 2; men stundom äro leden omkastade, så att formeln blir *ac—bd*, ex.

55: 22. *a* »Orden i hans mun äro hala som smör,
c Men krig i hans hjärta.
b Hans ord äro lenare än olja,
d Men äro dock dragna svärd».

Jfr 30: 6; 40: 15; 143: 8 m. fl.

1) Den massoretiska aksentneringen har — vid det första ledet och uppdelar det andra med — .

2) Ewalds åsikt, att de odelade leden skulle liksom de oledade verserna bevisa matthet i diktionen, är sål. icke öfverallt tillämplig.

Mera sällan är ordningen chiasmisk, så att *a* svarar mot *d* och *b* mot *c*, ex. 35: 19; 62: 10; 91: 14¹⁾.

Någon gång äro alla fyra leden jämförelsevis själfständiga i förhållande till tankesammanhanget, ex. 40: 18 (*Driver*).

Blott tillfälligtvis möta andra former, som visa olikformig versbyggnad²⁾; något talrikare äro de fall, då versen består af tre led, som alla blifvit tudelade, i hvilket fall tankerytmen synes ha uppnått gränsen för sin utbildning inom versen, ex. 17: 14; 40: 13; jfr äfven 75: 9; ty, om den ginge vidare i delning af de sekundära leden, skulle den enskilda versen icke längre äga kraft nog att beherska densamma.

D. Då det enskilda ledets omfång bestämmes af behovet att bilda jämvikt med motsvarande led, hafva de parallela leden vanligen samma inbördes längd. I regeln består ett led af 3 à 4 själfständiga ord, och den 2-delade versen således af 6 à 8 ord, men versled af såväl färre som flere ord äro ingalunda sällsynta. Å ena sidan anträffas nämligen rätt ofta primära led af blott 2 ord, isynnerhet i det senare rummet, ex. 2: 5, 11; 20: 3; 25: 21; 38: 2, 6, 19 m. fl., men äfven i det förra, ex. 8: 10; 16: 1; 86: 3; 102: 28 m. fl.³⁾, så att hela versen kan komma att bestå af blott 4 ord, ex. 23: 1; 25: 1; 38: 23; 48: 4; 78: 58; 92: 9; 106: 12; 119: 146 m. fl., men detta är också det minsta möjliga⁴⁾.

1) Hit kan ock föras 27: 9, som är intressant därför, att *a* och *c* blifvit ytterligare tudelade; 33: 13 + 14 bilda samma formel. Där emot synes det af *Driver* (Introduction 342) anförda 127: 1 knappast böra hit föras.

2) Dylika äro exempelvis 2:ne led i en treledad vers tudelade och det tredje odeladt, ex. 40: 6; eller 1:sta tredeladt och 2:dra tudeladt, ex. 39: 13 (mot aksenterna).

3) Andra ex. på tvåordiga led lemna 37: 23, 26, 27; 48: 7, 10, 13; 50: 2, 9; 51: 4; 55: 6; 67: 8; 90: 7; 106: 39; 128: 1 m. fl.

4) Jfr *A. Rahlfs* וּוּ u. וּוּ in den Ps. sid. 8, 35 och *Wicks* On the Accent. 33. Men ett ord kan ej bilda ett led, sål. ej håller 3 ord en

Å andra sidan kan ett led, då tanken så fordrar, svälla ut betydligt, så att icke blott småord, ss. partiklar, pronomen o. d., utan äfven mera själfständiga ord, ss. Guds namn och andra ord, mest vokativer, ofta tilläggas, utan att de tyckas störa jämvikten¹⁾. Sålunda möta enskilda versled med 6 ord, ex. 13: 2; 14: 2; 27: 4^b, 6^a; 32: 4^a, och med 7 ord, ex. 23: 6; 27: 3^a, ja 32: 6^a har ända till 8 ord, men i så fall ingå vanl. däri flera småord²⁾; och det finnes versar, som omfatta 16 ord, ex. 39: 13; 44: 4; och t. o. m. 17 ord, ex. 27: 4; 40: 13; 42: 5; 75: 9. Påfallande är, att ytterst korta led ofta bilda parallelism till betydligt längre, ex. 18: 50^b; 25: 22^b; 52: 6; 91: 7; 119: 169; enkanneligen tyckes det senare ledet, på hvilket den rytmiska sänkningen inträder, gärna blifva kortare än det förra, som uppbär höjningen³⁾, ex. 2: 11; 13: 3; 33: 18, 19; 56: 7; 84: 6; 118: 5; samt ofta i vallfärdssångerna, ss. 121: 6—8; 122: 5 m. fl.⁴⁾. I de flesta fall torde olikheten sammanhånga därmed, att parallelismen är ofullständig, hvarom mera i det följande; men den kan, ss. några af de anförda ex. visa, inträffa äfven där tankerytmen i det språkliga uttrycket blifvit genomförd⁵⁾.

verklig vers; ps. 106: 37, där enl. mass. aksentueringen sista ledet skulle bestå af ett ord, bör annorlunda uppdelas. Aksentueringen har också i de flesta fall sökt undvika ett-ordiga led genom flyttning af den resp. aksenten; jfr *Wickes* 29.

1) Särskildt må påpekas, att verbet *שמע* och dess synonyma ofta börja en vers utan att af aksentueringen medräknas vid dikotomiseringen. Jfr *Wickes* 30.

2) Ps. 28: 5a skulle ha t. o. m. 9 ord (däraf 4 småord), men bör förmodligen uppdelas annorlunda.

3) *Ewald* Dichter I, 129. Isynnerhet är detta regel vid den s. k. *qinah*-rytmen, hvarom se vidare sid. 44.

4) Ss. motvikt mot ett längre led uppdelas ofta det andra, ex. 21: 10; 30: 10; 39: 2; 52: 9; 79: 10; 84: 12; 101: 3; 142: 8 m. fl. Men åtskilliga verser, som *Ewald* (Dichter I, 121) hänför till denna grupp (*A—cd*), ss. 19: 14; 22: 15; 62: 4, 10, 11; 41: 7(?), synas mig bättre uppfattas enligt formeln *ab—cd*, ss. ock *Ewald* delvis erkänner.

5) Naturligen måste man bedöma de hebr. leden uteslutande efter den hebraiska texten. Den svenska skulle medföra ännu större

E. I regeln bör hvarje led bilda en fullständig sats, ex.

Ps. 1: 2. »Han har sin lust i Jahvä's lag,

Och han tänker på hans lag både dag och natt»; men ofta utgör det endast en *satsdel*, som tillsammans med ett l. flera andra led bilda en hel sats, så att tankerytmen ss. sådan trädt tillbaka och versen blott *formellt* genom den rytmiska cesuren är uppdelad i led¹⁾; ex.

25: 22. »Gud löse Israel

Ur all dess nöd!»

90: 1. »Herre, Du är vår tillflykt

Från släkte till släkte.»

Hvilken satsdel som helst, huru nödvändig han i öfrigt må vara för satsens syntax, ss. subjekt, objekt, adverbial, o. s. v., kan när så behöfves genom cesuren på detta sätt bilda ett rytmiskt led²⁾, blott han omfattar minst 2:ne ord³⁾. Och lika ofta utgör ett led endast en utvidgning af eller ett tillägg till en satsdel i den närstående satsen, särskildt vid vokativer l. appositioner till subj. l. obj., ex. 8: 4, 9^b; 69: 35; 33: 18; 57: 3; 77: 6, 16 m. fl., l. till ett predikativ, ex. 9: 10; 81: 5, l. ett adverbial, ex. 78: 28, 54; 105: 13, o. s. v. Vid den klimaktiska parallelismen förekommer detta naturligen särdeles ofta.

ojämnheter, jfr t. ex. ps. 129: 1, hvars första led i svenskan enligt Bibelkom. af 1890 omfattar 10 ord och det 2:dra 3, under det grundtextens led äro jämnvägande, hvartdera 3 ord.

1) *De Wette's* benämning (Ps.-Kom. 62) härpå: »rytmisk parall.» är oegentlig, då äfven tankeparall. är rytmisk; därför bättre: »*emfatisk* eller *ton-parallelism*», se *Huffeld-Nowack* Einl. XXXIX.

2) I dylika fall motsvarar hebräiska cesuren tydligen blott den hufvudcesur, som t. ex. den klassiska poesiers hexameter fordrar. Och då dessa fall äro ganska talrika, synes man däraf kunna draga den slutsats, att det är behovet af rytm, som framkallat tankeparallelismen, ej tvärtom; jfr *Delitzsch* Ps.-Kom. 20.

3) Ett dylikt led bildas af en subjektsdel: 31: 25; 40: 16; 121: 4; af ett ack.-obj.: 74: 6; 83: 13; 116: 12; af en dativ 25: 10; 106: 37; af ett adverbial till tiden: 81: 4; 90: 1; 106: 31 m. fl.; l. till rummet: 2: 6; 27: 13; 68: 26, 30 m. fl.; l. sättet: 32: 3, 4; l. orsaken: 38: 6; 76: 7; 122: 8, 9; l. medlet: 48: 8; 77: 21; 98: 6; l. af en annan bestämning: 106: 20.

Ja, här och hvar möta t. o. m. hela verser, hvilka icke bilda själfständiga satser utan endast utfylla en föreg. vers, ex. 8: 8, 9; 49: 3; 83: 7, 8; 92: 4; 116: 19; men vanligen äro dessa fyllnadsverser ganska korta.

Emellertid bör i fråga om satsernas fullständighet och versledens beskaffenhet erinras därom, att hebräiska språkets utvecklade syntax medför, att den läsande ofta i tankarne måste utfylla, hvad som fattas i det språkliga uttryckets noggrannhet, hvarigenom versleden i själfva verket blifva mera helgjutna än de förefalla.

Ju olikformigare versleden äro, desto mera närmar diktionen sig den prosaiska stilen, jfr t. ex. ps. 27, 31, 32, 62 m. fl.

F. Det enskilda ledets inverkan på det andra sträcker sig äfven till dess *ordföljd*, ty denna är vanligen direkt motsvarande, ex. 2: 3, 4, 11; 4: 5; 6: 2, 3; 8: 5; 9: 9 m. fl.; men här råder dock stor frihet, hvilken ss. i alla språk går längre än i prosan, beroende af tankens eller formens behof. Ej sällan ger chiasmisk ordställning¹⁾ en särskild kraft åt uttrycket inom ledet²⁾, ex. 2: 1, 2, 5, 8^b, 9, 10; 3: 8^b; 5: 7; 6: 10; 7: 6, 17; 8: 6; 9: 19; 72: 11 m. fl.

Af den rika mångfald af former, hvilken sålunda står den poetiska diktionen till buds, begagnar sig den poetiske anden med stor urskilning och takt för att gifva känslornas och tankarnes innehåll ett fullt motsvarande uttryck i språket. De lugnt reflekterande gnomiska psalmerna visa sålunda enklare former med en jämnt fortlöpande rytmik; de lyriska däremot med lifliga, vexlande känsloutbrott förete en större mångfald i uttryckssättet, och detta i samma mån, som den lyriska stämningen i dem är kraftigt utpräglad³⁾. En och annan gång synes man kunna iakttaga, att

1) Jfr dylik ordning mellan leden, påpekad sid. 34.

2) Dylig ordställning synes icke upphäfva satsens natur, t. ex. 2: 1b är fortfarande en verbalsats; och i nominalsatser möta ofta undantag från hufvudregeln, ex. 46: 8, 12; jfr *Albrecht Die Wortstellung im hebr. Nominalsätze* ZATW 1887, 220 f.

3) *Ewald Dichter* I, 124.

t. o. m. ordens fysiska ljud och stafvelsernas beskaffenhet få tjäna åskådligheten i uttrycket och gifva det en viss onomatopoetisk karaktär¹⁾. Därför »motsvara innehåll och form hvarandra i versen ss. knappast i något annat språk»²⁾, och däri ligger, ss. förut blifvit påpekadt, till ej ringa del det egendomliga behag, som den hebräiska psalmdiktningen äger.

Men att trots detta hvarken ordens eller stafvelsernas antal, beskaffenhet eller betoning företer den regelbundenhet, att man därpå kan bygga någon genomgående meter, har redan förut blifvit påvisadt och framgår nu ännu tydligare af den gifna framställningen. Dock finnas här och hvar i psalmerna enskilda ställen, hvilka något påminna om de klassiska språkens versbyggnad. Så har man en förnimmelse af en öfvervägande jambisk rytm, t. ex. 9: 17; 18: 9; 78: 29; 118: 25; af en anapästisk 2: 4, 6; 4: 4; 44: 2; 113: 1, 2, eller en blandning af bådadera 4: 3; 13: 2; 14: 7; 77: 17 m. fl., af en trokaisk 8: 5; 15: 1 och möjligen af en daktylisk 2: 5; men ingenstädes är en dylik rytm tillräckligt genomförd, för att kunna anses afsiktlig³⁾, och, då äfven de mest noggrant byggda verser, ss. t. ex. den senare hälften af ps. 19 (v. 8 ff.), icke helt foga sig efter en dylik norm, styrkes däraf ännu mera tillfälligheten i deras förekomst⁴⁾.

Detsamma är förhållandet med de ställen, där man velat finna motsvarighet till våra språks *rim*, ty genom mängden af liknande ordslut, som bildas af lika plur.-ändelse l. suffix l. dyl., förete versleden ofta liknande slutljud,

1) Jfr t. ex. den målande diktionen i ps. 2, som af några forskare påpekas, och »die dunkeltönigen Ps. wie 17, 49, 58, 59, 73. . . wo die grollende Stimmung sich im Stile abprägt und im Wortklang vornehmlich macht», *Delitsch* Ps.-Kom. 20 och till ps. 2; *Ley Leitfaden* 9.

2) *Ley Leitfaden* 8; jfr *Ewald Dichter* I, 132.

3) »Ebensowenig lassen sich auch nur 4 Verszeilen aufweisen, welche ein durchgeführtes gleiches oder gemischtes Metrum hätten»; *Delitsch* Ps.-Kom. 18.

4) I Jobs bok är dock regelbundenheten i tonstafvelsernas omväxling så stor, att den kan sägas stå på gränsen till verklig meter. Hieronymus tyckte sig där höra hexameter, då den förelästes af hans judiske lärare; jfr *Schlottmann ZDMG* XXXIII, 277 f.

utan att författarne med hänsyn till rimmet kunna antagas ha valt desamma, ex. ps. 2: 3, 5, 6, 11; 4: 2; 6: 2; 18: 19—21; 72: 10; 121: 3, 5 m. fl. Möjligen har dock rimmet på ett eller annat ställe tillkommit med afsikt¹⁾, ss. 8: 5; 15: 1; 75: 7, 8, särskildt ofta i 106, ss. v. 1, 2, 4—7 m. fl.; och ansatser till ljudmotsvarighet finnas i de många ordlekar (paronomasier), hvilka isynnerhet hos profeterna ofta förekomma, men äfven för Ps. ingalunda äro främmande, jfr 10: 18; 18: 18; 32: 1; 40: 4, äfven 52: 9; 107: 33 m. fl.²⁾.

§ 5. Psaltarens strofbildning.

A. Tankerytmen gör sig gällande icke blott inom den enskilda versen: den kan omfatta *flera* verser och bilda *strofer*³⁾, därigenom att ett visst antal till verser grupperade led, som hafva samma innehåll, förenas till ett helt, hvilket motsvaras af en annan grupp verser, som likaledes för sig bilda ett helt, berörande samma ämne som de föregående. Ex. på en tydlig strofbildning lemnar ps. 2, där hvarje strof innehåller 3 verser, nämligen:

I (v. 1—3) skildring af människornas oro och larm på jorden;

II (v. 4—6) Guds majestätiska lugn i himmelen;

III (v. 7—9) förmedling af dem båda genom den af Jahvä insatte Sions-konungens välde;

1) Några förneka allt afsiktligt rim i hebr. (jfr *Ewald Dichter* I: 131 f.), men väl med orätt, då profeternas talrika paronomasier, isht deras alliterationer, tala därför. Hvad särskildt ps. 106 beträffar, har den förkärleken för rim (liksom åtskilligt annat) gemensamt med de liturgiska teffilaångerna, hvarför dess rim troligen är afsiktligt. Jfr *Richm-Brandt* Einl. 178; *Delitzsch* Kom. till ps. 106.

2) Om alliteration och dess arter i hebr. poesien, se *Ley Die Metrischen Formen d. hebr. Poesie* 1866; om paronomasien: *Gesenius Lehrgebäude* sid. 856 ff., och om några ordlekar: *Skarstedt Handbok i Bibl. Fornkunskap* 1890, 182 f.

3) Om orsakerna till strofbildning (dels hufvudtanken så mäktig, att den icke på en gång kan uttryckas, hvarför flera försök göras; dels betraktelse af ämnet från olika sidor) se *Ewald Dichter* I, 136.

IV (v. 10—12) tillämpning däraf i form af förmaning att hylla denne Sions-konung.

Jfr äfven ps. 76, i hvilken fyra 3-versiga strofer tydligt framträda.

Men denna konstform är i hebr. poesien icke fullständigt genomförd; dels motsvara stroferna i de ps., där sådana kunna uppvisas, ingalunda hvarandra så helt, att äfven de enskilda versernas byggnad däraf beherskas. I den ofvan anförda ps. 2 korresponderar t. ex. den korta v. 9 med den nästan dubbelt så långa slutversen i sista strofen. Samma frihet, som gör, att de enskilda leden inom versen (trots behovet af jämvikt) kunna vara mycket olika, framträder i strofbildningen ännu mera, så att icke blott ledens och versernas storlek utan äfven t. o. m. deras antal kan förete en betydande olikhet¹⁾. Och liksom olikheten inom versen oftast yppar sig däri, att det betonade förra ledet är längre än det obetonade andra, så brukar äfven inom stroferna den förra, som uppbär betoningen, svälla ut till större omfång än den jämförelsevis obetonade motstrofen. Isynnerhet äger detta rum vid de s. k. klagosångerna, se sid. 44.

I många psalmer är motsvarigheten så ringa, att man näppeligen kan indela dem i egentliga strofer utan på sin höjd i vissa grupper efter innehållet. Jfr ps. 1, 17, 23, 31, 74, 95, 101, 105, 106, 116 m. fl.

Då äfven vid verklig strofbildning tanke-innehållets utformning i harmoniska grupper ofta är ganska bristfällig, lemnas vidt spelrum åt individen vid bestämmandet af strofernas omfång²⁾. Därför hafva olika forskare delvis mycket olika strofindelning af psalmerna, och en och annan äfven af de nyare har t. o. m. afstått från hvarje försök att påvisa en sådan. Sant är, att om man fordrar samma fullständiga korrespondens, som t. ex. i de klassiska språkens dramer,

1) Äfven i syriskan och den efterbibliska hebräiska poesien kunna stroferna kvantitativt vara ganska olika, jfr *Zingerle* ZDMG X, 123 f., *Zuns* Synag. Poesie I, 92 f.

2) Strofbildningen påvisades, ehuru i alltför stor utsträckning, eg. af *F. Köster*, Die Strophen oder der Parallelismus d. Verse d. hebr. Poesie, Stud. u. Kritik. 1831.

då kan icke någon dylik uppvisas i Psaltaren, men erkänner man ungefär samma frihet för strofens som för versens bildning (dock naturligen med en viss begränsning), då måste man ock medgifva befintligheten af strofer i ett stort antal psalmer, ss. ock de flesta nyare forskare numera antaga¹⁾.

B. Sällan framträda de så skarpt markerade genom innehållet som i de anförda exemplen, men de kunna be-tecknas äfven genom något, ofta symmetriskt, förhållande i det yttre, och därigenom igenkännas de lättare;

t. ex. genom upprepning af samma vers, som bildar *refräng*, ex. 42: 6, 12; 43: 5; 46: [4], 8, 12; 49: 13, 21; 56: 5, 11; 80: 4, 8, (15), 20; 90: 3, 5, 9^a) m. fl.

eller något enskildt ord, ss. וְיָהוָה l. וְיָהוָה l. וְיָהוָה l. וְיָהוָה , som anger början af en ny strof, eller וְיָהוָה , som ofta avslutar en dylik, ex. 2: 10; 3: 3, 5, 9; 32: 7; 46: 4, 8, 12; 51: 7; 54: 6; 59: 6, 14; 62: 2, 6, 10; 77: 4, 10, 16; 120: 5; 127: 3; 132: 6;

eller genom en vokativ l. imp., ofta ett anrop af Jahvä, ex. 3: 2, (4), 8; 27: 7, 11; 38: 2, 10, (16), 22; 39: (5), 8, 13; 50: 7; 51: 17; 83: 10, 14, 17; 109: 6, 21, 26; 126: 4; 135: 13, 19; 143: 7, 9; 144: 5, 9; 147: 7, 12;

eller på annat sätt, ss. genom וְיָהוָה , ex. 33: 12; 84: 5; 94: 12; eller ett betonadt subj., ex. 44: 5, 18; 63: 10; 121: 5; 139: 13; eller genom en fråga, ex. 60: 11 (= 108: 11); 80: 13; 94: 16, 20; 114: 5; 119: 9, m. fl.

Någon gång angifvas stroferna genom alfabetets bokstäfver, ss. förhållandet är i flere af de 9 s. k. alfabetiska

1) De hebr. psalmerna stå i detta fall icke ensamma: strofbygg-nad visar sig redan i gamla lyriska dikter från Assyrien, och i forn-egyptiska hymner är den t. o. m. markerad genom annorlunda färgadt bläck. Jfr *Schrader Höllenfahrt der Istar* 1874, sidd. 92 f., 100, 111 och *Speakers Commentary, On the metrical System* (efter Delitzsch).

2) Andra dylika ställen äro: 57: 6, 12; 62: 2, 6 f.; 67: 4, 6; 107: 8, 15, 21, 31 (näst före slutversen i stroferna), jfr samma ps. v. 6, 13, 19, 28; och 116: 13 b—14, 17 b—18; 136: b-leden i alla 26 vv.; 144: 7 b—8, 11; jfr upprepning äfven 39: 6 b, 12 b; 59: 7, 15. Refrängerna äro icke alltid fullt identiska, olikheten beror i några fall på textfel ss. 42: 6; 59: 10 (läs וְיָהוָה); för öfrigt kan den vara afsiktlig.

psalmerna, där verserna börja med alfabetets bokstäfver i ordningsföljd, ss. 25, 34, 145 (hvarje vers), 37 (hvarannan vers) samt isynnerhet 119, som har 8:versig strofbyggnad, så att alla 8 vv. i 1:sta strofen begynna med א, i 2:dra med ב o. s. v.; äfven 9 + 10 (eg. *en* ps.) skulle ha alfabetisk början af hvarannan vers, men denna anordning är särskildt i ps. 10 ofullständigt genomförd¹⁾.

I ps. 111—112 äro de enskilda versleden alfabetiska, så att där har icke denna anordning någon betydelse för strofbildningens bestämmande. I allm. synes tankesammanhanget i de alfabetiska ps. vara jämförelsevis lösligt, en omständighet, hvartill den alfabetiska anordningen sannolikt medverkat.

Att döma af de ps., där strofbildningen tydligast framträder, synes den i allmänhet hvila mer på ledens än på versernas antal, ty jämvikten och likformigheten mellan stroferna blifva i så fall större²⁾, och i regeln bestå af 4 till 12 led. Jämmt antal af versled är normalt, udda tillfälligt, oftast uppkommet genom utvidgning, någon gång genom förkrympning af de jämna.

1) I 25 och 34 saknas 7-versen, i 145 2-versen, i 25 står א i stället för ב, i 37 ha א, ב och ג blott *en* vers hvardera, och 7-versen fattas genom textfel i v. 28, där vid לִיכֹחַ förmodligen utfallit ett לִיכֹחַ, hvarjämte לִיכֹחַ bör ändras till לִיכֹחַ. Jfr § 13.

2) Frågan är f. n. omtvistad: från *versen* ss. enhet utgå t. ex. *Hupfeld, Richm, Dillmann* (Job-Kom.) m. fl., från det enskilda *versledet* andra, t. ex. *Delitsch, Merx* (Job-Kom.) och *Bickell* (Carm. V. T. metrice) m. fl. Väl är det sant, att poesiens grundvilkor, parallelismen, först i versen är förverkligadt, men versen består ju af led, och, då dessa kunna vara både 2 och 3, synes han vara alltför obestämd för att bilda en enhet för strofbyggnad. Härtill kommer, att flera ps., i hvilka versantalet teoretiskt skulle bilda särdeles likformigt strofskema, i sak förete så stor ojämnhet, att indelningen efter vers blir trifvelaktig ss. verkligt strofisk, ex. ps. 1 (3 + 3 vv., men 10 + 6 led), 62 (4, 4, 4 vv., men 12, 9, 13 led), 139 (6, 6, 6, 6 vv., men 11, 13, 15, 12 led); under det att en indelning efter led i flera ps. ger större likformighet, än efter verser, ex. ps. 9 (4, 2, 4, 4, 2, 4 vv. = 8, 8, 8, 10, 8, 8 led); ps. 47 (5, 4 vv. = 10, 10 led); ps. 60 (5, 3, 4 vv. = 10, 10, 8 led); ps. 70 (3, 2 vv. = 8, 8 led); ps. 80 (3, 4, 4, 4, 4 vv. = 8,

Exempel på 4-ledade strofer erbjuda ps. 3, 4, 12, 13, 14, 21, 34, 114, 121, 130, 150 m. fl., i hvilka dock en l. annan strof svällt ut till 5 led, ss. 3: 6—7, 8—9; 4: 3—4, 5—6; 12: 2—3, 4—5 m. fl.

6-talet af led (vanligen à 3, stundom 2 vv.) synes vara det reguliera, t. ex. ps. 8, 69, 77, 88, 96, 97(?), 99, 113, 135, 136, 138 m. fl., ehuru någon gång med öfverskjutande antal, ss. särskildt i ps. 76, 135, 140(?) m. fl. är förhållandet, och 7-talet tyckes rent af herska i ps. 41, 50 m. fl., möjligen äfven i 110.

Af 8 led (à 3—5 vv.) bestå de flesta stroferna i ps. 9, 15, 33, 70, 80, 94, 126—129, 137, 142, 146 m. fl., och samma antal synes ligga till grund för strofbildningen i ps. 19, 40, 63, 73, 83, 87, 124 m. fl., ehuru med någon variation.

Strofbildning af 10 led föreligger efter all sannolikhet i 32, 36, 47, 49, 51, 60, 90, 132 m. fl., möjligen äfven i 22(?), 44, 71, 103, 104, 109, 115. Någon gång har antalet led svällt ut till 11, ss. i 58, 86. 12-ledade synas stroferna vara i ps. 27, 79, 81, 102 m. fl.; naturligen oscillerar dock antalet äfven här både öfver och under¹⁾.

Strofer med flera än 12 led tyckas vara jämförelsevis sällsynta, annat än ss. utvidgning af lägre antal. I 119 möter

8, 8, 8, 8 led); ps. 99 (3, 2, 2, 2 vv. = 6, 6, 6, 6 led); ps. 132 (5, 5, 3, 5 vv. = 10, 10, 10, 10 led); ps. 146 (4, 3, 3 vv. = 8, 8, 8 led) m. fl.

Då dessa senare gå till ett 50-tal, de förra ungefärligen till hälften (resten utgöres af sådana, där vers- och ledräkning visar ungefär lika resultat l. där strofindelning är oviss), så synes jämviktsbehovet ha gjort sig mera gällande i afseende på ledens än versernas antal. Emellertid bör påpekas, att ledindelningen i många fall är ganska svår att bestämma, isht som den massor. aksentueringen icke alltid ger säker ledning. Förf. har i allm. följt Bibelkom. af 1890, som noga återger leden (dock stundom med för mycken uppdelning). För leden ss. enhet talar äfven, att den älsta rytmiskt-logiska indelningen af den poetiska texten i »Pesuqim» afsåg leden och först senare verserna: jfr *König* Einl. 461 f.

1) Eul. *Ewald* Dichter I, 146 skulle högsta antalet kunna vara 10 »Zeilen», detta synes dock tvifvel underkastadt: Job 38 f. antar äfven Ew. 12 led.

dock en 8-versig (vanligen 16-ledad) strofbyggnad, ifall man ej vill uppdelas hvarje i 2:ne mindre à 4 vers och 8 led.

Strofer med öfver- l. understigande antal led anträffas ej sällan, isynnerhet i början eller slutet af en ps., en företeelse, som i båda fallen har sin nära till hands liggande förklaring, ex. ps. 33, där en 6-ledad strof börjar och slutar det 8-ledade skemat; jfr 36, 55, 67, 115, 141, eller ps. 8, 13, 42, 66, 102, där början l. slutet har öfverstigande antal¹⁾. Äfven i språk med konstmässigare strofbyggnad än den hebräiska är sådant ingalunda sällsynt.

Utom de förutnämnda strofbildningarna, hvilka hafva en likformig rytm, må här påpekas tvänne slag, som visa olikformig rytm: den *stigande* och den *fallande*. Är innehållet af glad natur, visar sig stundom den rytmiska gången *stigande*, så att den från en relativt lugn och stilla början stegrar sig i allt lifligare former med tilltagande omfång af stroferna ända till slutpunkten, som utgör dess kulmen, jfr ps. 30 med stegringen 2: 10: 18 led²⁾; möjligen äfven ps. 45 och 48 (så Ewald)³⁾. Däremot utmärkas de egentliga *sorgedikterna* (»qînā»-sångerna) af en *fallande* rytm, hvaren den till en början brusande stormen af sorgcutjutelser så småningom aftager i allt mindre strofer och mot slutet lägger sig i stilla resignation, afspeglad i en lugn, kort strofbildning. I Ps. finnas ex. därpå i ps. 39 (20, 11, 6) och 74⁴⁾;

1) Härmed sammanhänger, att *en* vers, i fall han är 4-ledad, kan isynnerhet i början l. slutet af en psalm bilda en ss. det tyckes själfständig strof, ex. ps. 13: 6; 14: 1, 2, 7; 57: 2.

2) Enligt den massor. versindelningen är stegringen 1: 4: 7.

3) Spår af dylik kunna skönjas äfven i 65 och 92; jfr Ewald Dichter I, 153 f. Däremot är stegringen i sådana ps. som 26 (7, 8, 10); 46 (6, 8, 10); 67 (4, 5, 6) m. fl. för ringa för att bilda en stigande rytm.

4) Mera typisk för denna rytm anses Davids gripande sorgkväde (»bågsången») vid Sauls död 2 S. 1: 19—27 vara, med versproportionen 7, 2, 1: en hebräisk elegi; jfr Ewald Dichter I, 148 f., II, 121 f.

i 19: 8 f. samt 27, 42, 43 och 101 framträder »qina»-rytmen på det sätt, att ett längre versled ofta åtföljes af ett kortare¹⁾).

Men vanligen visar sig såväl vid gladt som sorgligt innehåll större jämnmått mellan stroforna, hvarpå flera af de förut anförda ps. lemna exempel.

Liksom i fråga om versen, hafva försök blifvit gjorda att i Ps. uppvisa ett slags strofbildning, som skulle innebära en mer genomförd konstmässighet i byggnaden, än hvad i det föregående blifvit framställt, men de synas icke hvilat på tillräcklig grund.

§ 6. Psalmöfverskrifternas värde.

A. De flesta psalmerna (inalles 116), bland dem nästan alla i de tre första böckerna, hafva öfverskrifter, som innehålla hvarjehanda notiser²⁾, ss. angående författaren eller anledningen till författandet (14 ps.)³⁾, om sångsamlingen eller diktarten eller sångsättet eller användningen för liturgiskt bruk m. m. Dessa öfverskrifter tillhöra icke psalmernas egentliga text, oaktadt de i den hebr. bibeln inberäknats vid versindelningen⁴⁾, liksom den massoretiska bearbetningen gjort äfven med de i § 3 påpekade efterskrifterna, t. ex. doxologierna. Då uppfattningen af dessa öfverskrifters värde, såsom allmänt erkännes, är synnerligen viktig för bedömandet af Ps. i sin helhet⁵⁾, må här med några ord angifvas, hvilken betydelse man rätteligen bör tillerkänna desamma.

1) Jfr *Budde* ZATW 1882, 1 ff., 1892, 265 ff.; *Bathgen* och *Hupfeld-Nowack* Ps.-Kom. till ps. 19 m. ff.

2) En öfversikt af samtliga öfverskrifterna: se *Staerk* Zur Kritik der Psalmenüberschriften ZATW 1892, 91 f. Blott 34 ps. sakna all öfverskrift; dessa, de af judarne s. k. ׀ִבְּרִי: »de öfvergifna», äro 1, 2, 10, 33, 43, 71, 91, 93—97, 99, 104—107, 111—119, 135—137 samt 146—150.

3) Dessa äro 3, 7, 18, 34, 51 f., 56 f., 59 f., 63, 102 samt 142.

4) Stundom bildar öfverskriften t. o. m. 2 vv., ss. i ps. 51, 52, 54, 60, i hvilket fall den senare versen innehåller en tidsbestämning.

5) Jfr t. ex. *Cornill* »Die erste Aufgabe für eine isagogische Behandlung des Ps. muss sein den Werth dieser Überschriften zu prüfen». Einleitung 208.

B. Det kan numera anses såsom afgjort, att de icke härröra från psalmernas författare själfva eller ens från den tid, då psalmerna blefvo författade, utan äro tillsatser från en senare tid¹⁾. Mot deras äkthet tala nämligen flera tungt vägande skäl:

dels strida många af dem alltför mycket mot psalmernas eget språk, innehåll eller form (jfr § 8), ss. t. ex. då några psalmer tillskrifvas David, hvilka synas förutsätta det af Salomo byggda templets förhandenvaro, ex. 5: 8; 27: 4; 28: 2; 65: 5; 68: 30; 138: 2²⁾, eller Jerusalems förstöring genom babylonerna, ex. 51: 20; 69, eller sakna den poetiska friskhet och ursprunglighet, som man kunde vänta af en David, och visa sig bestå af allmänt gängse fraser, ex. ps. 31, 35, 86. 144: 1—11; eller röja sitt sena ursprung genom talrika aramäiska språkformer, som först i en senare tid inträdt, ss. 103, 122, 124, 133, 139³⁾, eller då psalmer tillskrifvas Davids samtida ss. Asaf eller Etan, oaktadt stadens förstöring och exilen i dem antydas eller andra skäl ådagalägga en senare period, ss. 74, 79, 89 m. fl.;

dels visa sig de historiska öfverskrifterna vid närmare undersökning hufvudsakligen vara hämtade från Samuelsböckerna (eller deras källskrifter), ss. ps. 18: 1 från 2 S. 22: 1; 54: 2 från 1 S. 23: 19; 59: 1 från 1 S. 19: 11 m. fl., och tyckas ha tillkommit med anledning af enstaka uttryck i de särskilda ps., hvaraf framgår, att de icke härröra

1) Detta uttalades redan så tidigt som af *Theodorus af Mopsuestia*, † 429. Förmodligen är det på grund af hans auktoritet, som den syrisk öfversättningen utelemnat flere af dessa öfverskrifter och ersatt dem med uppgifter om innehållet. Jfr *Baethgen* Ps.-Kom. VII.

2) Jfr dock *König* Einl. 400.

3) Dylika äro suff. כִּי i 2 sg. f. 103: 3—5; 116, 135; וּ for וְ 122: 3, 4; 124: 12, 6 o. a. samt enskilda ord ss. pl. שָׁמַיִם 109: 8; שָׁטָנְךָ 139: 2, שָׁטָן »lägg sig» 139: 3 m. fl. Dock må i afseende på bedömandet af de språkliga egenheterna erinras därom, att den ursprungliga texten under tidernas lopp, isynnerhet genom bearbetning för liturgisk användning, kan ha erhållit många tillägg, hvilka från början varit främmande för densamma, hvarför man icke, ss. t. ex. *Giesbrecht* (ZATW 1881, 277 f.) tyckes göra, får draga alltför snabba slutsatser af språkformerna.

från psalmsförfattarne själfva, då dessa naturligen icke kunde hafva hämtat dem från Samuelsböckerna¹⁾;

dels blifva de såväl i flera handskrifter som ock i de gamla versionerna än utlemnade, än afkortade, än utvidgade och sålunda behandlade med större frihet, än som skulle ägt rum, ifall de från början förefunnits och haft autentiskt anseende. LXX har t. ex. Davids namn vid flera namnlösa, men saknar det vid andra, som i den hebr. texten tillskrifvas honom; har dessutom flere tillägg, t. ex. ps. 146—148 titeln: Ἀγγαίον καὶ Ζαχαρίον, ps. 27: πρὸ τοῦ χρισθῆναι, ps. 76: ᾠδὴ πρὸς τὸν Ἀσσύριον, ps. 24: τῆς μιᾶς σαββάρων m. fl.; och den syriska öfversättningen förfar ännu friare, i det den ersätter de hebräiska öfverskrifterna med notiser om psalmernas innehåll²⁾. Allt detta visar, att öfverskrifterna äro af senare ursprung, och den period, till hvilken de i allmänhet böra förläggas, är det Serubbabelska templets tid. Äfven de öfverskrifter, som angifva diktart l. liturgiskt bruk, härröra sannolikt från samma tidsskede, då gudstjänsten erhållit en fastare organisation och en större utveckling.

C. Men om också öfverskrifterna i allmänhet måste anses tillhöra en senare period, följer icke däraf, att de sakna all betydelse, så att man, ss. många exegeter göra, skulle hafva rätt att helt och hållet bortse från densamma. För deras värde talar nämligen, att en mycket gammal tradition synes ligga till grund för dem; vidare att de, åtminstone

1) Jfr ock ps. 34: 1 med 1 S. 21: 14; ps. 51: 2 med 2 S. 12; ps. 52: 2 med 1 S. 22: 9; ps. 57: 1 med 1 S. 22: 1; ps. 60: 1—2 med 2 S. 8: 13, 14; och ps. 63: 1 med 2 S. 15: 23, 28; se vidare *Riehm-Brandt* Einleitung II, 187, *Hupfeld-Nowack* Ps.-Komm. Einl. LV, *Schults* d. 10, *Driver* Introduction 354.

2) Några Mss. hafva Davids namn äfven öfver 66 och 67; så ock LXX vid 14 ps. af dem, som i hebr. bibeln äro namnlösa, under det hans namn i LXX saknas vid 122, 124, 131 och 133, liksom äfven Salomos vid 127. Jfr *Hupfeld-Nowack* Einl. sid. LIV och *Driver* Introduct. 348. Dessa öfverskrifter visa sål. i detta afseende likhet med öfverskrifterna i N. T., där en viss frihet i fråga om den språkliga formen existerat.

de liturgiska, måste hafva tillkommit så tidigt, att de på LXX:s tid ej blott förefunnos, utan redan för de grekiska öfversättarne voro delvis omöjliga att tyda¹⁾, alltså vid den tiden väl några 100 år gamla²⁾. Och af förhandenvaron af öfverskrifter öfver Hiskias bön (Jes. 38: 9)³⁾ och Habakuks åkallan (Hab. 3) sluter man till, att det redan på Esras tid (c. 450 f. Kr.) var brukligt att förse sångerna med öfverskrifter. Isynnerhet anbragtes författarens namn i afsikt att tillförsäkra dikterna större anseende — liksom vid de profetiska utsagorna författarnes namn fordrades såsom en borgen för deras trovärdighet —, men äfven andra notiser, ss. om anledningen till psalmens författande, blefvo tillagda, då detta förmenades kunna bidraga till en bättre insikt i eller större uppbyggelse af densamma. Såväl öfver- som underskrifterna synas härröra från de särskilda samlarne (jfr § 8), och då man icke kan misstänka dessa att hafva varit litterära bedragare, så att de utan något slags skäl skulle ditskrifvit dem, ligger äfven däri en borgen för deras värde³⁾.

D. Men hvilka de skäl varit, som föranledt samlarne att tillskrifva exempelvis David och hans sångare ett så betydande antal enskilda psalmer som Ps. nu företer, är icke lätt att afgöra.

Sannolikt förekommo de psalmer, hvilka af samlarne tillagts David, i äldre sångsamlingar, hvilka ss. helt buro hans namn och öfverhufvud ansågos härröra från honom⁴⁾, ehuru de fått tillägg af senare ps. Ordet לְדָוִד skulle då egentl. beteckna: »tillhörande Davids samling», fastän det

1) Jfr t. ex. אֲתֵּיגִי־לְךָ återgifvet af LXX med αἰς τὸ τέλος, אֲתֵּיגִי־לְךָ med ἰνὲν τῶν ἀγνῶν, אֲתֵּיגִי־לְךָ med ἰνὲν τῶν κρυφίων m. fl. Jfr *Ehrt* 133; *Staerk* Zur Kritik d. Psalmenüberschriften ZATW 1892, 133.

2) Äfven i Krön.-bb., som isynnerhet upptaga många af de gamla musiktermerna, äro dessa omöjliga att med säkerhet förklara. Se *Delitzsch* Ps.-Kom. 18.

3) Jfr *Bleek-Wellhausen* Einl. 459.

4) Jfr *Bleek-Wellhausen* a. st.; *Giisebrecht* ZATW 1881, 277 f.; *Driver* Introduction 359.

sedermera tolkades: »af David». Det ligger så mycket närmare till hands att antaga detta, som David i senare tider betraktades ss. den förnämste sångdiktaren under den för-exiliska perioden, ja, ss. dess diktare *אֶלֶף הַשִּׁירָה*. Påtagligen efterexiliska psalmer, ss. 103, 122, 124, 131, 133, 138—145, hafva då efter all sannolikhet fått לָרִיד till öfverskrift först i en ännu senare tid, då de redan erhållit anseende att vara så gamla, att de kunde likställas med de för-exiliska¹⁾.

Alldeles omöjligt är det väl icke, att författarenamnen stundom böra uppfattas ss. *släktnamn*, så att t. ex. »David» vore = en »Davidid», ss. ps. 14 (53), 28, 59, liksom Asaf i de flesta öfverskrifterna skulle kunna betyda en Asafit i motsats till Qor(a)chiterna²⁾; dock har den ofvan påpekade förklaringen i afseende på Davids namn företräde³⁾.

För öfverskrifternas värde öfverhufvud talar slutligen, att samlarna haft andra källor än de i Vetus befintliga, då de stundom, ss. exempelvis ps. 7, 56 och 60(?), meddela notiser, hvilka icke härflutit från de historiska böckerna i deras nuvarande redaktion⁴⁾, och att å andra sidan öfverskrifter saknas vid flera psalmer, hvilka sannolikt erhållit sådana, om de varit blott konjekter. Detta bantyder på, att till grund för dem måste ligga en verklig tradition⁵⁾. Ännu mera synes detta vara förhållandet, om dessa s. k. författarenamn icke i första rummet anses beteckna de resp. författarne, utan blott särskilda sång-

1) Jfr *Schultz Ps.-Kom.* 10.

2) I Neh. 11 och 12 samt i Krön.-bb. användas personnamn på dylikt sätt. Jfr *Wellhausen Proleg.* 226.

3) Den af några framställda förmodan, att לָרִיד endast skulle angifva: »efter Davids sätt», är osannolik, ty då borde långt flera ps. hafva haft denna öfverskrift. ss. 33, 66, 102 m. fl.; de skilja sig mindre från den Davidiska diktningen än åtskilliga med denna öfverskrift försedda ps., ss. 103, 139.

4) Jfr *Bleek-Wellhausen Einl.* 458.

5) Det må särskildt påpekas, att ingen af de bevisligen icke Davidiska Halleluja-psalmerna tillskrifves David.

samlingar, som blifvit uppkallade med kollektivnamn, ss. Qor(a)chiternas sångsamling, och ur hvilka den enskilda ps. blifvit hämtad.

Beträffande öfverskrifternas värde är det sålunda oriktigt både att i likhet med åtskilliga forskare alldeles fränkänna dem all betydelse¹⁾, och att ss. den äldre teologien a priori öfverallt antaga deras fulla autenticitet²⁾. Mellan dessa båda ytterligheter ligger den rätta uppfattningen af deras värde, hvilket måhända bäst uttryckes så, att de icke ensamt räcka till för afgörande af de resp. psalmernas författare, ålder och anledning m. m., då annat strider däremot, men att de dock utgöra ett mycket beaktansvärdt hjälpmedel vid nämnda frågas besvarande, hvilket bör anses tillräckligt, så länge icke andra grunder afgjort bevisa deras oriktighet. Kritikens uppgift är sålunda den, att vid hvarje enskild psalm undersöka deras trovärdighet³⁾.

§ 7. Psalmernas författare.

A. Af psalmerna äro jämnt 100 försedda med författarenamn, vanligen inledt med אֲדָמוֹת auctoris, ex. אֲדָמוֹת דָּוִד = »af David»; sålunda tillskrifvas 73 ps:r konung David ss. författare, näml. 37 i 1:sta boken (alla utom ps. 1, 2, som bilda inledning, ps. 10, som hör tillsamman med 9, och ps. 33, där namnet möjligen utfallit, eftersom det finnes i LXX); vidare 18 ps:r i 2:dra boken (51—65, 68—70), 1 ps. i 3:dje b. (ps. 86)⁴⁾, 2 ps:r i 4:de (ps. 101 och 103) samt 15 ps:r i sista boken (108—110, 122, 124, 131, 133 och 138—145). Tvänne ps. (72 och 127) hafva Salomo till öfverskrift, ett

1) Så i allm. den s. k. kritiska skolan, t. ex. *de Wette, Olshausen, Hitsig, Reuss, Wellhausen, Grätz, Giesebrecht* m. fl.

2) Så af nyare ännu *Geikie* åtm. i afs. på David, *The Bible by modern light*, III London 1894, 147 f.

3) Jfr *Riehm-Brandt* Einleitung II, 189; *Bleek-Wellhausen* Einleit. 458, 460; *Schults* Ps.-Kom. 11; *Strack* Indledning 77; *Delitzsch* synes fästa för mycken vikt vid öfverskrifterna.

4) Namnet David öfver denna ps. anses vanligen rent af vara ett skriffel.

dussin tilldelas den Davidiske sångaren Asaf och hans ättlingar (ps. 50, 73—83), 11 st. Qor(a)chiterna (ps. 42, 44—49, 84, 85, 87 och 88, hvarjämte »Esrachiten Heman» står öfver ps. 88, »Esrachiten Etan» öfver ps. 89 och »den gudsmannen Mose» öfver ps. 90. »Jedutun» möter ps. 39 och 62 jämte David, ps. 77 jämte Asaf¹⁾). De öfriga 50 psalmerna sakna uppgift om författaren²⁾).

B. Hvad först de psalmer beträffar, hvilka hafva לָדָוֹד till öfverskrift, har det redan blifvit påpekadt, att de icke alla i sin nuvarande form kunna hafva David till författare, utan måste deras antal betydligt reduceras, såsom man nu ganska allmänt erkänner. En senare tid har ansett David ss. den egentlige psalmförfattaren och därför utan tillräckliga skäl tillskrifvit honom ett stort antal ps.³⁾ Men å andra sidan gå de forskare för långt, hvilka icke våga tillerkänna David någon psalm, eller som inskränka hans psalmdiktning till *en* enda (ps. 18) eller en del däraf⁴⁾. Ty för den uppfattningen, att David verkligen varit en framstående psalmsångare, talar:

dels hela den i detta fall ovanligt samstämmiga traditionen, hvilken man ej skulle kunna förklara, om den icke haft någon grund, och som därjämte stödes äfven af profeternas skrifter, ss. då Amos 6: 5 omtalar, att man upp-

1) I LXX tillskrifves ps. 71 jämte David äfven Jonadab och de första fångarne, ps. 137 jämte David äfven Jeremia, och 138 står efter Davids namn Haggai och Zakarja, hvilka båda sistnämnda finnas äfven öfver 146—148.

2) Dessa äro 1, 2, 10, 33, 43, 66, 67, 71, 91—100, 102, 104—107, 111—121, 123, 125—126, 128—130, 132, 134—137, 146—150.

3) Det ligger i detta afs. en sanning i Zuns' ord: »Allmählich verkörpert sich Prophetie und Psalmodie in zwei Personen: Moses und David», Synagog. Poesie I, 4; och detta ju längre desto mera, jfr förhållandet i LXX sid. 47, not 2.

4) Så bland andra *Bathgen*, hvilken dock vill intaga en mera konservativ ståndpunkt. *Cornill* vågar endast sätta ps. 24 i sammanhang med David (Einleit. 215); den *Reuss-Wellhausenska* riktningen frånkänner David alla ps., se vidare i det följ.

fann »sånginstrument ss. David gjort» (בְּלִי-שֵׁיר בְּדָוִד),¹⁾ jfr Neh. 12: 36;

dels den historiska berättelsen i Samuelsböckerna, hvilka framställa honom icke blott ss. en väldig krigare utan ock såsom en berömd »kinnorspelare» (jfr 1 S. 16: 17 ff., 18: 10: hans spel för Saul, 2 S. 6: 5 »han spelade för Herren»), och — i enlighet med det i forntiden vanliga förhållandet, att sångarne äfven diktade sina sånger — ss. en framstående sångdiktare, jfr 2 S. 1: 17 f. (hans sorgeskvåde öfver Saul)²⁾, 3: 33 (sorgeskvådet öfver Abner), 22: 1 f. (hans stora segersång = ps. 18), hvarför han också 2 S. 23: 1 rent af kallas »den ljuflige diktaren i Israel» (בְּדִירָה וְזִמְרֹת יִשְׂרָאֵל), yttranden, hvilka ej alla kunna antagas vara blott senare tillsatser;

dels må äfven framhållas, att tonen i åtskilliga psalmer, t. ex. 3, 18, är så individuell, att den näppeligen kan tänkas härröra från någon annan.

Då det vidare är bekant, att sånger till Jahväs ära diktats långt före David redan på Deborahs tid (jfr Dom. 5: 3), att allt ifrån Davids regering psalmer sjöngos i Jerusalem vid gudstjänsten³⁾ och att han själf ställde sin begåfning och sin konst i Herrens tjänst (jfr 2 S. 6: 5), så synes det nästan själfklart, att därtill användes sånger, som blifvit författade af honom och hans musik-direktörer och att de sedermera upptogos i den Israelitiska församlingens sångbok, ja, väl bildade kärnan däraf. Och då sånger af dylik art gemenligen troget bevaras i minnet, är det fast otroligt, att de alla vid den babyloniska fångenskapen skulle gått förlorade ur folkets medvetande³⁾.

I enlighet med den förut angifna uppfattningen af öfverskrifternas rätta värde synes man sålunda böra er-

1) *Wellhausens* tolkning af Amos 6: 5, enl. hvilken David blott ss. profan diktare skulle varit Amos bekant, är oriktig, jfr *Beer* Individ. u. Gem.-Ps. XXV f.

2) Äfven i denna sång, som allmänt erkännes ss. Davidisk, uttalar sig i uttrycket »oomskurnas» (v. 20) medvetandet om Israels religiösa motsats till גִּיִּים; jfr *König* Einl. 399.

3) *Richm-Brandt* Einleitung II, 190.

känna alla dem vara författade af David, hvilka icke af bestämda skäl måste fränkännas honom. Emellertid äro meningarna beträffande dessas antal ganska delade. Så anser *Delitzsch*, att af de 73 psalmerna åtminstone 29 måste på anförda grunder tillskrifvas annan författare och således blott 44 ps. härröra från David. Men äfven af detta antal kunna flera med fog betvivlas ss. äkta; *F. W. Schultz*, en af de konservativa exegeterna, tror sig böra inskränka detta antal till 36, hvaraf hälften skulle vara sådana, för hvilkas äkthet alla skäl tala¹⁾, den andra hälften utgöras af sådana, mot hvilka invändningarna ej synas ha tillräcklig grund¹⁾. Men en närmare granskning medför allvarsamma betänkligheter mot flera äfven af dessa, ss. ps. 5, 8—10, 22, 27, 52 och 54, så att endast följande torde på öfvervägande grunder kunna erkännas ss. författade af David: ps. 3—4, 6—7, 11—13, 15—21, 23—24, 29 f., 32, 36, 41, 56 f., 61, 62 och 63²⁾, samt möjligen 101 och 110, vid hvilka man dock liksom vid ps. 16 och 36 kan känna sig ganska tveksam. De äkta davidiska finnas sålunda hufvudsakligen i den 1:sta boken, hvilket ock bland exegeterna är den allmänna meningen. Emellertid bör man härvid erinra sig, att äfven dessa psalmer under tidernas lopp sannolikt undergått flere förändringar³⁾.

De öfriga ps. med Davids namn kunna på såväl inre som yttre grunder (jfr sid. 46) ej vara diktade af honom, åtminstone ej i sin nuvarande form. Några af dem ss.

1) Den förra hälften bilda 3, 4, 7, 11, 18, 23, 24, 27, 30, 32; 15—17, 36, 57, 62, 101 och 110; den senare hälften består af: 5, 6, 8—10, 12, 13, 19—22, 29, 41, 52, 54, 56, 61 och 63(?); Ps.-Kom. 11.

2) Ps. 20 och 21 härröra kanske från någon samtida till David. 61 och 63 fränkännas honom af flera forskare, men de stå så nära 20 och 21, att de icke gärna kunna skiljas därifrån. Så erkändt t. o. m. af *Cheyne*, som dock vill förlägga alla 4 till makkabäisk tid, men på obillbara skäl, jfr sid. 71. *Ewald* erkänner 11 ps. ss. Davidiska (3 f., 7 f., 11, 18 f., 24, 29, 32 och 101 jämte några fragment), Dichter II: 4; och *Hitzig* inalles 14 (3—19 utom 5 f., 14), Ps.-Kom. XXI.

3) *Bleek-Wellhausen* Einl. 472, *Bathgen* Kom. till ps. 18, 34 m. fl.

9, 10, 14, 28, 53, 59¹⁾ kunna möjligen härstamma från en Davidid, en af Davids fromma afkomlingar, ss. en Hiskia eller en Josia, hvilka båda framställas ss. litterärt och religiöst intresserade, men att leda det i bevis är omöjligt. Andra synas vara författade af personer, hvilka ss. präster eller leviter deltog i tempeltjänsten eller på annat sätt stodo densamma nära. Särskildt torde man bland de levitiska tempelsångarne böra söka författare till många af dessa ps., då man hos dem snarast kan tänka sig ett sådant intresse för kulten och tempeltjänsten, som det, hvilket i åtskilliga ps., t. ex. 5: 8; 26: 8; 27: 4; 28: 2, kommer till uttryck²⁾, och de af Qor(a)chiter diktade ps. (sid. 57) faktiskt lemna bevis för, att psalmdiktning icke var främmande för dylika kretsar. Med afseende på andra psalmer åter ligger det närmare att tänka på profeter ss. författare, ehuru man ej kan komma längre än till sannolikhet³⁾.

Några af de andra ps., ss. 22, 25, 34, 35, 40 och 69 visa vid en närmare undersökning så mycken öfverensstämmelse såväl i språk och stil som komposition och tanke-innehåll, att de på goda skäl kunna sammanföras till en grupp, hvilken förmodligen härrör från ungefärligen samma tidrymd och några af dem t. o. m. från samma författare⁴⁾. Gemensamt för dem är isynnerhet, att de på ett särskildt sätt framhålla de med יְהוָה och יְהוָה betecknade personerna.

1) Till denna grupp kan måhända äfven hänföras ps. 33, som passar in på Hiskias tid, och vid hvilken יְהוָה sannolikt funnits men fallit bort; LXX, Quinta och Sexta ha nämligen יְהוָה David.

2) Om dessa, de eg. s. k. Sions-sångerna, se Beer Individual- und Gemeindepsalmen X.

3) Så isynnerhet *Hitsig*, se sid. 68 not 2; jfr *Bleek-Wellhausen* Einl. 464.

4) *Hitsig* ansåg denne vara profeten Jeremia, och äfven andra exegeter ha i afseende på åtskilliga af dem hänvisat till honom; men upprepningarna synas vara väl många för att härstamma från en förf. Jfr *Ewald Dichter* II 266 f., 273—277, *Olshausen* Ps.-Kom. 10 och isht *Rahlf's* יְהוָה und יְהוָה in den Psalmen, Göttingen 1892, 5 f., 51 f.

Väl angifva dessa båda ord ej ett och samma¹⁾; עֲנִיִּים egentligen = »böjda», »förtryckta», »elända», innebär icke en religiös egenskap, עֲנִיִּים åter = »de som böja sig» (under Jahväs ledning), »fromma», angifver en religiös beskaffenhet och betecknar de djupare anlagda naturerna i Israel, hvilka genom sitt intresse och sin ifver för religionens sak ofta råkade i motsats till den stora allmänheten l. de maktägande och i så måtto kunde sägas bilda ett parti; men tidsomständigheterna gjorde, att dessa båda egenskaper ofta kommo att förenas hos samma personer. Emellertid voro dessa »anawim» ingalunda inskränkta till leviternas stam l. klass, ss. Grätz vill göra troligt²⁾, utan dylika funnos inom alla klasser, ehuru sannolikt äfven leviter till ej ringa antal befunnit sig ibland dem. Från dessa »anawim» härröra förmodligen ej blott de ofvannämnda ps:na utan äfven åtskilliga andra, ss. 31, 38, 71, 102 och 109³⁾, hvilka med dessa hafva flera drag gemensamma. Troligtvis härstammar hela gruppen från sista delen af exilen (69, 102) eller tiden närmast därefter. Äfven de öfriga David tillskrifna ps. hafva väl författats inom dylika kretsar af befolkningen. Måhända böra af dessa ps. 5, 14, 26—27, 37, 39, 52, 54, 55, 58, 64 och 65 räknas till den förexiliska perioden, men 51, 60 och 68 samt alla i de 3 sista böckerna (utom 101 och 110) hänföras till den efterexiliska tiden, åtminstone i den form de f. n. förete.

De båda med *Salomos* namn öfverskrifna ps. (72 och 127) kunna af flera skäl icke gärna hafva honom till författare.

1) *Hupfelds* förmodan, att båda betecknade detsamma och att Massoreternas täta ändringar af det ena till det andra vore alldeles godtyckliga, är ogrundad. Jfr *Rahfs* a. a. 53 ff.

2) *Grätz* identifierar både »anijjim» och »anawim» med leviterna, hvilka ss. förtryckta (af oteokratiska konungar l. affälligt prästerskap eller persiska tjänstemän) fått namnet »anijjim» och för sin fromhet »anawim»; men enligt Hes. 44: 9 f. voro äfven leviterna affälliga, hvarför de ingalunda synas förtjäna detta namn. Om andra skäl se *Rahfs* a. a. 80 f.

3) Några af dessa äro dock sekundära i förhållande till de förutnämnda, ss. 71 och 102 till 35 och 22.

Ps. 72 betonar därtill alltför mycket Herrens och de fattigas tålmod, dock synes den vara förexilisk; i 127 har namnet kanske blifvit föranledt af יְדִיד v. 2, som var en benämning på Salomo; också saknas hos LXX namnet öfver 127. Men från hvem dessa båda psalmer härflutit, kan icke närmare angifvas¹⁾.

Den *Mose* tillskrifna ps. 90 kan åtminstone i sin nuvarande gestalt icke vara diktad af honom²⁾; den är troligen efterexilisk.

C. De 12 ps. (se sid. 51), som tilläggas *Asaf*, äro äkta i den förut antydda meningen, att de troligen härröra från Asafiter³⁾. Leviten Asaf, Berekja son af Gersoms släkt, var otvifvelaktigt en af de allra förnämste sångarne på Davids tid. Han omtalas i Kr. 15: 17, 19 ss. en af de 3 sångledarne vid arkens öfverförande till Sion; han säges i Kr. 16: 4, 5 vara anföraren (חֲרָשׁ) för den levitkör, som af David anställdes vid förbundsarken på Sion, och enligt i Kr. 25: 2 tjänstgjorde han jämte sina 4 söner under konungens öfverinseende (עֲלֵי־יְדִידֵי הַמִּלְכָּה). Troligen har äfven Asaf diktat psalmer, hvilket antydes af uttrycket 2 Kr. 29: 30, att Hiskia återställde Davids och Asafs dikter (דְּבָרֵיהֶם) vid gudstjänsten, och dessa notiser i Kr.-bb. bestrykas af Neh. 12: 46, hvaraf framgår, att Asaf varit en särdeles framstående sångare, då hans namn där ställes vid sidan af Davids. Emellertid är det ovisst, om någon af de med Asafs namn öfverskrifna ps. härflyter från honom själf. De

1) Ps. 72 anses af flere forskare ss. *Hitzig, Reuss, Olshausen, Cheyne* m. fl. åsyfta Ptolemeus Filadelfus, men att en icke israelitisk konung därmed skulle afses, är föga troligt. Vv. 8—11 skulle en from israelit icke gärna uttala om en utländing, än mindre v. 17 b; jfr *Bethgen* Ps.-Kom. t. st.; om ps. 127 se *Schultz* Ps.-Kom.

2) Jfr v. 1 om många generationer, som ej passa i Mose mun; så ock v. 10.

3) Visserligen är det tänkbart, att לִמְסָר här blott betecknar en Asafitisk sångsamling, hvilken endast a parte potiore fått namnet Asafitisk, och hvori ps. äfven af andra författare senare blifvit upptagna. Dock visar den inbördes likheten, att de senare tillkomna ps. i så fall blifvit diktade i samma anda som de genuina.

synas nämligen alla förråda en senare tid; ps. 50, 75 och 76 kunna dock vara förexiliska (måhända från Hiskias regering), de öfriga 73 f., 77—83 äro förmodligen efterexiliska¹⁾. Den Asaftiska slakten omtalas såväl under konungatiden, t. ex. under Josafat (2 Kr. 20: 14), Hiskia (2 Kr. 29: 13) och Josia (2 Kr. 35: 15), som efter exilen, ss. Esra 2: 41, där 128 sångare, »Asafs barn», berättas ha återvändt från landsflykten; jfr Esra 3: 10, Neh. 7: 44; 11: 17, 22; 12: 8, 35 m. fl. ställen.

Också antyda de asaftiska ps. genom åtskilliga för dem karaktäristiska drag, att de härröra från *en* släkt. De utmärka sig nämligen genom en viss förståndsmässighet, innehålla ofta undervisning och varning, så att de närma sig den profetiska stilen, hvilken de likna äfven genom sin lifliga framställning, då personer, isynnerhet Gud, ofta införas ss. talande (jfr 50, 75, 81, 82). Till stöd för de gifna förmaningarna hämtas för den närvarande tiden gärna lärdomar ur Israels historia (ex. 74: 13—15; 76: 6—7; 77: 16—21; hela ps. 78; 80: 9 f.; 81: 6—13; 83: 10—12), hvarvid Josefsstammarne framhållas ss. förherskande under den äldre perioden ända till Davids tid (78: 67, jfr 77: 16; 78: 9; 80: 2—3; 81: 6). Folket, som får flera bildlika namn, ss. turturdufva (74: 19), vinträd (80: 9) m. fl., liknas med förkärlek vid en fårahjord, som har Jahvä till sin herde (jfr 74: 1; 77: 21; 78: 52, 70—72; 79: 13; 80: 2), och åtskilliga sammansatta gudsnamn ss. »El Elohim Jahvä» äro för dessa psalmer specifika²⁾.

D. De 11 Qor(a)chitiska ps. (se sid. 51) tillhöra enligt öfverskriften³⁾ en sångsamling, som härrör från afkom-

1) Enl. *Bleek-Wellhausen* Einl. 461 skulle 80—81, 83 kanske ock 82 härröra från en diktare i riket Israel, 74, 76, 79 däremot från en judisk Asaf i senare tid: möjligt, men oviss; inga närmare skäl anförda.

2) Jfr § 13 och *Delitzsch* Kom. till ps. 50.

3) לְבַי קוֹרַח i ps.-öfverskrifterna anses af några forskare ss. *Eichhorn*, *Bertholdt*, angifva ej förf. utan sångkören, men jämförelsen med de andra öfverskrifterna talar däremot. Jfr *Bleek-Wellhausen* o. a. st. Om den Qor(a)chitiska samlingen gäller för öfrigt detsamma som om den Asaftiska, se not 3 å föreg. sida.

lingar af den Qorach, Kehats sonson, hvilken omkom för sitt uppror mot Mose och Ahron (4 M. 16), men hvars söner icke träffades af straffdomen (4 M. 26: 11). På Davids tid var denna släkt så talrik, att den utgjorde en af Kehatiternas förnämsta. Dess medlemmar skola sedan gammalt hafva tjänstgjort ss. dörrvaktare vid förbundstältet, senare vid templet, där de fortforo att tjäna äfven efter exilen¹⁾ (1 Kr. 9: 17—19, Neh. 11: 19). Men en del af dem voro äfven anställda ss. sångare vid helgedomen, bland hvilka Samuels sonson Qor(a)chiten Heman, »konungens siare i Guds ord», var särskildt framstående, då han 1 Kr. 15: 17 nämnes först af de 3 korledarne, och hans 14 söner anförde lika många af Davids 24 tempelkörer (1 Kr. 25: 4—6). En tid hade han jämte Etan haft tjänstgöring vid tältet i Gibeon (1 Kr. 16: 41 f.), men, efter templets uppförande, i Jerusalem. Äfven i senare tid ss. under Josafat (2 Kr. 20: 19) omtalas musici och sångare af denna släkt, efter exilen synas Qor(a)-chiterna visserligen blott omnämnas i egenskap af dörrvaktare²⁾, men några af de Qor(a)chitiska psalmerna, hvilka tydligen härstamma från denna period, ådagalägga, att psalmdiktning äfven då icke varit för dem främmande.

Liksom de Asaftiska ps. äga äfven de Qor(a)chitiska några utmärkande drag, hvilka isynnerhet i 42—43 och 84 tydligt framträda. De andas nämligen ofta stor innerlighet och vekhet, som uttalar sig än i längtan och trängtan till helgedomen och dess gudstjänst (42, 43, 84), än i gripande klagan öfver den allmänna nöden och förfallet (44, 88, 89), än i beprisande af Gud ss. konung, särskildt i Jerusalem (46, 48, 87), och ss. en stor hjälpare (47)³⁾.

1) En anspelning härpå möter i 84: 11.

2) Enl. några nyare författare skulle Krön.-bb:s framställning af de Qor(a)chitiska tempelsångarne ss. Leviter m. m. vara oriktig och blott bero på kronistens tendens att upphöja kult-personalen (jfr t. ex. *Wellhausen* Proleg. 226, *Stade Geschichte* II, 200 f. m. fl.), men denna åsikt beror på ett underskattande af Krön.-bb:s uppgifter om äldre tider; jfr i allm. *König* Einl. 274 och äfven § 10 af detta arbete.

3) Jfr *Schults* Ps.-Kom. 13.

Visserligen förete dessa ps. åtskilliga beröringspunkter med de äkta Davids-psalmerna, hvarför det i ock för sig icke är omöjligt, att några af dem (jfr 42, 43) hafva en Davids samtida till författare, men de flesta äro af senare datum; 42+43, 45¹⁾—46, 48 och 87 äro sannolikt föreexiliska, däraf 46 och 48 troligen från Hiskias tid²⁾; 44, 47, 49, 84, 85 och 88 däremot från tiden efter babyloniska fångenskapen; särskildt står 47 nära gruppen 93, 96—99. Ps. 88 har tvänne författarenotiser, hvilka ej väl stå tillsamman. Den tillskrifves nämligen först Qor(a)chiterna, således en levitisk författare, sedan särskildt Esrachiten Heman, hvilken ss. afkomling af Juda son Särach³⁾ egentligen ej kunde tillhöra nämnda släkt. Detta förklaras lättast så, att en sång af den judiske Heman blifvit upptagen i Qor(a)chiternas samling⁴⁾. Eller räknas han till dem härstädes? Den senare delen af öfverskriften (om Esrachiten Heman) synes visserligen återge en äldre tradition, men ps. är tydligen efterexilisk (jfr dess anslutning till Job), så att vare sig Esrachiten Heman, Salomos samtida, »den vise Heman» (1 K. 5: 11), eller Davids koranförfare, Heman Qor(a)chiten (1 Kr. 6: 18 f., 15: 17, 19), här åsyftas, så tyckes traditionen i denna del af öfverskriften bero på någon förvexling.

1) Äfven ps. 45 vill *Cheyne* tyda på Ptolemeus Filadelfus (liksom ps. 72, se sid. 56), men osannolikt; den skulle i så fall nog icke ha blifvit upptagen i Ps. Dessutom stod v. 8 egentligen יְהוֹנָתָן בֶּן־חֲנָנִי. Jfr *Bathgen* Ps.-Kom. t. st.

2) Jfr de flesta kommentatorer, isynnerhet *Bathgen*.

3) *Lundius'* förmodan (Diss. de musica Hebraeorum antiqua Ups. 1707, 19), att Esrachiti skulle vara = orientalis = den från andra sidan (öster om) Jordans, har föga sannolikhet.

4) Af de många försök, som gjorts att förklara dessa båda uppgifter (jfr *Hupfeld-Nowack* Kom. t. 88. *Delitzsch* Kom. t. st., *Riehm-Brandt* Einl. II, 191 f.; *Schultz* Kommentar sid. 12; äfven *Stade* Geschichte II: 201, *Bleek-Wellhausen* Einl. 462 m. fl.) synes detta vara det sannolikaste, äfven om nyare forskare ha rätt i sin förmodan, att den naturliga härstamningen i äldre tid ej hade samma betydelse som efter exilen. Jfr *Diestel* art. Musik i Schenkels bibellexikon.

Ps. 89 tillägges Esrachiten *Etan*, hvilken numera allmänt antages vara densamme, som eljes kallas Jeditun¹⁾ (Qere »Jedutun»), och som var den siste af Davids trenne korledare; liksom Heman tjänstgjorde han först vid Gibeon, sedan i Jerusalem (jfr 1 Kr. 15: 17; 16: 41 f.; 25: 3). Men denna ps. kan icke gärna förskrifva sig från honom, då äfven den ger intrycket af att tillhöra en senare tidsålder, väl monarkiens sista period; möjligen härstammar den från Jeremia.

E. Liksom en anseelig del af de med författarenamn betecknade psalmerna sålunda tillhör en senare period, gäller detta i ännu högre grad om de *namnlösa*. De i 1:sta boken befintliga (1, 2, 10, 33) kunna möjligen vara af för-exiliskt ursprung, men de namnlösa i de öfriga bb. (66, 67 och 71 i 2:dra samt alla i de 3 sista bb.) förskrifva sig helt visst från exilen eller den efterexiliska tiden, hvilket i allmänhet sagdt framgår dels af deras anslutning till senare skrifter ss. Job och isynnerhet den s. k. Deuterocesaja (Jes. 40—66), som med säkerhet är exilisk; dels af deras brist på originalitet och själfständighet, dels ock af språkliga egenheter²⁾.

Af dessa tyckas ps. 92—100 bilda en grupp³⁾, som visar en påfallande Deuterocesajansk färg, och, om man får döma af ps. 96⁴⁾, daterar sig från tiden närmast efter det Serubbabelska templets uppförande, således tidigast i slutet af 500-

1) Äldre exegeter ss. *Bakius*, *Kircher* m. fl. ansågo namnen tillhöra olika personer; men motsatsen framhålles bl. a. redan af *Lundius*, som påpekat, att Jedutun sannolikt var det ämbetsnamn, som Etan erhöll efter sångklassernas organisation (Diss. de musica 25). Omöjligt är icke, att Jedutun sedan blifvit namn äfven på den af honom anförda kören, kanske ock på dess sångsätt (ps. 62: 1; 77: 1); jfr *Wellhausen* Proleg. 228, *Rie* Forschungen 12; se vidare § 10.

2) Jfr *Schults* Ps.-Kom. 13.

3) Särskildt stå 95—100 hvarandra så nära, att en forskare t. o. m. förmodat dem ursprungligen ha utgjort en enda psalm, se sid. 16. Om de öfrigas likhet med dessa, se isynnerhet *Ehrt*, Abfassungszeit 53 f. Jfr *Delitsch* Kom. till dessa ps. och *Ewald* Dichter II, 404.

4) Jfr dess i LXX befintliga öfverskrift, som har allt utseende att vara riktigt: *ὅτε ὁ οἶκος ψαλμομεῖτο μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν*.

talet. Psalmerna 104—107 bilda tillsammans en tetralogi, till hvilken 102, 103 och 108 ansluta sig, och ps. 105, som är en liturgisk omarbetning af 78 (från Esra-Neh:s tid)¹⁾, ger en fingervisning om, att hela den gruppen torde kunna förläggas till slutet af 400-talet eller möjligen något senare; ungefärligen till midten af samma sekel kan man sannolikt hänföra den grupp, som plägar kallas (det egyptiska) »Hallel» (113—118), isynnerhet som 118 troligen syftar på den stora löfhyddohögtiden år 444 (Neh. 8)²⁾. Ps. 135, 136 och de sista Hallelujaps. 146—150, hvilka med de förra visa mycken likhet, kunna antagas härflyta från samma årh.³⁾ De 15 vallfärdssångerna 120—124 tillhöra de lugnare tider, som inträdde efter murarnes uppbyggande under Nehemja⁴⁾, hvilket är den sista historiska tilldragelse, hvarpå med visshet häntydes i psalmerna (N:o 147). Ps. 119 med sitt starka framhållande af motsatta partier synes vara en af de yngsta och tillhöra slutet af Persertiden eller början af den grekiska⁵⁾.

Att i afseende på tiden för ps:nas författande gå längre i detalj och för hvar och en af dem fixera en bestämd tidpunkt — för att ej säga enskild författare — ss. den s. k. historiska tolkningen gör, har visserligen alltid sitt intresse och kan i afseende på en del gifva ett ganska sannolikt resultat, men blir i fråga om flertalet föga tillförlitligt. Ty *dels* äro ps:na oftast så allmänt hållna — ett drag som för öfrigt gärna medföljer all religiös lyrik — att de kunna passa in på flera perioder, hvarom exegeternas olika åsikter i afseende på en mängd ps. bära tillräckligt vittnesbörd; *dels* är vår kännedom af de särskilda perioderna i Israels historia alldeles för ofullständig för att kunna gifva en säker historisk bakgrund för hvarje enskild ps.⁶⁾ Isynnerhet gäller detta den persiska tiden,

1) Jfr *Ehrt* Abfassungszeit 57 f.; *Delitzsch* Kom. t. ps. 105 och 107.

2) Se *Bathgen* Kom. till ps. 118. Jfr *Ehrt* a. a. 76, 89.

3) Jfr *Ehrt* a. a. 84; *Ewald* Dichter II: 513.

4) *Schultz* Ps.-Kom. 15.

5) *Ehrt* a. a. 101; jfr *Bathgen* Ps.-Kom. t. st.

6) Jfr *Hupfeld-Nowack* Einl. L; *Bathgen* Ps.-Kom. XXVII; *Reuss* Geschichte 530.

under hvilken större delen af psalmerna blifvit författade. Å ena sidan gå tydligen en Hengstenberg, Delitzsch m. fl. för långt, då de t. ex. i Davids lif tro sig kunna påvisa tidpunkter och situationer, som framkallat ett stort antal psalmer, äfven sådana, som på goda skäl måste förläggas till en senare period¹⁾. Å andra sidan är den historiska riktningen hos en Hitzig, Olshausen m. fl. alltför tvärsäker i sina slutsatser, då den endast i den makkabäiska tiden finner en historisk bakgrund, motsvarande flertalet psalmer. Hitzig anser t. ex., att denna period nästan dag för dag afmålats i de enskilda ps., så att alla i de 3 sista böckerna och 7 i de 2 första härflyta därifrån, och Olshausen förlägger ännu flera till samma tid²⁾. I denna form går den historiska riktningen enligt den allmänna meningen bland exegeterna påtagligen till öfverdrift, ty, ss. förut påpekats, kan en stor del ps. icke till sin tidpunkt och ännu mindre i afs. på sina författare närmare fixeras.

F. I sammanhang härmed framställer sig den frågan, som ännu står under debatt, om ej några ps. så tydligt återspegla den makkabäiska tiden, att de måste dit förläggas. Flere forskare ha besvarat den jakande, ehuru ej i den utsträckning som Hitzig och Olshausen. Så vill t. ex. Reuss förlägga väl ett 70-tal till denna tid, Cheyne 26, Grätz 13, Bæthgen 8 (och därjämte möjligen 4), Delitzsch erkänner ps. 74, 79 och 119 ss. sannolikt makkabäiska³⁾, under det andra ss. Ewald, Hupfeld, Dillmann, Bleek, Riehm-Brandt, Strack och isynnerhet Ehrh⁴⁾ m. fl. anse, att dessa ps. på lika goda grunder kunna antagas härstamma från en föregående period. Att den religiösa och nationella entusiasmen under makka-

1) Jfr *Hengstenbergs* och *Delitzsch's Ps.-Kommentarer*.

2) *Hitzig Ps.-Kom.*; *Olshausen Ps.-Kom.* 7 f.

3) *Reuss Geschichte* sid. 617 f.; *Cheyne The Origin and religious Content of the Psalter*; *Grätz Ps.-Kom.* I, 43 f.; *Bæthgen Ps.-Kom.* Einl. XXXI; *Delitzsch Kom.* till ps. 74.

4) *Ewald Dichter* II, 438; *Hupfeld Ps.-Kom.* och *Hupfeld-Riehm*; *Dillmann Jahrb.* f. D. Th. 1858, 460 f.; *Bleek-Kamphausen* Einl. 463 f.; *Riehm-Brandt* Einl. 194 f.; *Strack i Zöckler Hdb.* I, 1: 242; *Ehrh Abfassungszeit*.

bäiska hjälteperioden frambragt sånger, lider intet tvifvel, att den t. o. m. en längre tid varit mäktig däraf, visar det apokryfiska Psalterium Salomonis, hvilket ss. helt är 100 år yngre (från Pompeji tid), men däraf följer icke, att de blifvit upptagna i Psaltaren. Visst är, att äfven de ps., hvilka säkrast af alla uppgifvas ss. makkabäiska: 44, 74, 79 och 83, innehålla uttryck, som för en makkabäisk affattningstid bereda ej obetydliga svårigheter, om än åtskilliga drag bättre passa in på denna period, och fråga är, om de icke med lika skäl kunna förläggas till Persertiden. Några enskildheter må i detta afseende här påpekas¹⁾.

Ps. 44 motsvarar hvarken situationen i Mk. 5: 56—62, ty vv. 7, 18 afse svårligen Josefs och Asarjas dumdristiga tilltag mot Judas befallning, icke håller i Mk. 9 (nöden vid Judas död²⁾), ty med det i kap. 8 så omständligt skildrade oteokratiska förbundet med romarne vill hela andan i ps. och särskildt vv. 4, 7, 18, 22 ej väl stå tillsamman; och om ps. härrörde från tiden för Judas död, öfver hvilken Israel enligt i Mk. 9 sjöng sorgeskväden, hvarför då icke ett enda ord, som syftar på hjältens död, i denna ps.? Det synes mig därför möta mindre svårigheter att förlägga den till tiden efter återkomsten från exilen, då trångmålet från grannarne, isynnerhet samaritanerna, väl kunde framkalla dylika utgjutelser; se mera härom i det följande.

I ps. 74 synes bl. a. dels uttrycket »eviga ruiner» v. 3, ss. ock Delitzsch erkänner, dels notisen om helgedomens uppbrännande v. 7³⁾ (syrrerna uppbrände blott tempelportarne i Mk. 4: 38) lägga väsentliga hinder i vägen för makkabäisk affattningstid, särskildt som läsarten v. 8 är ganska osäker och v. 2 citeras redan i J. B. Siraks bok 36: 13, hvars he-

1) Hufvudsakligen efter *Ehrt* a. a. Om de skäl, som tala för dessa ps:s makkabäiska affattning, och som ej kunna här anföras, se de föreg. sid. not 2, 3 namngifna exegeterna. Bristande utrymme nödgas till att här påpeka blott de svårigheter, som en dylik uppfattning medför; jfr dessutom *König* Einl. 403.

2) Det förra enl. *Hitsig*, det senare enl. *Olshausen*, de *Jong* m. fl.

3) Jfr texten v. 7.: *שָׁלוֹם אֶת בְּמִקְדָּשְׁךָ*, ej *בְּמִקְדָּשְׁךָ*,

bräiska original sannolikt skrefs före Makkabeertiden. Ehuru åtskilliga drag i ps. passa in på denna tid, synes mig dock säkrare att tolka den om kaldäiska förstörelsen 586 och förlägga den till tiden före Haggais och Zakarjas uppträdande.

Ps. 79 har så mycket språkligt och reallt gemensamt med 74, att båda allmänt erkännas härflyta från samma tidpunkt, möjligen från samme författare. Därjämte anföras v. 2 och 3 i 1 Mk. 7: 16, 17 efter LXX ss. ett äldre citat, och v. 11 (om fångenskap) stämmer bättre med den äldre perioden, för hvilken äfven beröringarna med Jeremia af läggas vittnesbörd.

Den makkabäiska tolkningen af ps. 83 hindras däraf, att bland de förbundna fiendefolkerna upptagas både Amalek, Assur och Moab, hvilka på syriska tiden redan spelat ut sin politiska roll, och hypotesen, att Assur skulle vara = Syrien, strider både mot språkbruket och mot tidsförhållandena, då Syrien i ps. får blott en underordnad ställning, ehuru det på Makk.-tiden var hufvudmakten. Väl motsvarar ingen af oss känd period i Israels historia ps:s situation fullständigt, men ps. kan med lika skäl förläggas till Esra-Nehemjas tid, i det Assur (jfr Esr. 6: 22) betecknar Persien¹).

Andra ps., hvilka af åtskilliga forskare antagas vara makkabäiska, ss. 2, 60, 69, 80, 85, 110, 119, 132, 134—136, 144 m. fl., synas ännu mindre än de ofvannämnda på grund af enskilda uttryck fordra denna affattningsperiod²).

Vidare anføres ss. hufvudskäl för makkabäisk tid, att först denna periods religiösa partiförhållanden voro så till-

1) Jfr särskildt *Ehrt* o. a. a. och om Assur ss. namn på f. d. assyriska länder: *Buhl* Kanon 201 f.

2) Om de ps., hvilka säkrast af dessa skulle vara makkabäiska: ps. 2 och 69, se *Delitsch* Ps.-Kom.; om ps. 60 (reproducerad ps. 108) se *Hupf.-Richm* och *Bathgen* Ps.-Kom. t. st.; om ps. 80 (efterbildad 89: 41) se *Hupf.-Nowack* t. st.; om 110 se *Ch. H. H. Wright* i *Thinker* för Aug. 1892; om ps. 119 se *Schultz*; ps. 132: 8—10 citeras 2 Kr. 6: 41, 42, således äldre än Makk.-tiden; ps. 134—136 enl. *Grätz* t. o. m. från Salome Alexandras tid c. 75 f. Kr. på grund af den nattliga tjänstgöringen i templet, men dylik fans långt förut, jfr *Delitsch*. Dessutom vore Jahvä-namnet i så sent affattade ps. föga troligt.

spetsade, att de kunna förklara den skarpa motsats, hvilken i en stor del ps. framträder mellan צדיקים eller חסידים »fromma» och רשעים »ogudaktiga»¹⁾. Men denna motsats möter bestämdt utpräglad långt tidigare; redan i Debora-sången Dom. 5, som allmänt anses tillhöra Domarnes tid, ställas i v. 31 Jahväs fiender i motsats till »dem som honom älska»²⁾; i profeternas skrifter framträder den icke sällan, jfr Am. 5: 12; Jes. 3: 10, 11; Mika 7: 2; Hez. 18: 20 m. fl.; under Manasse blefvo de, som ifrade mot hans afguderi, förföljde och dödade, så att »han uppfyllde Jerusalem med oskyldigt blod intill brädden», 2 K. 21: 16; och flera af Jeremias yttranden bevisa, att motsatsen efter Josias död var allvarsam³⁾. Äfven under persernas öfvervalde stegrade sig spänningen mellan det nationelt religiösa partiet och de religiöst indifferentia kretsar, som anslöto sig till persiska regeringen, till den grad, att det under Artaxerxes III t. o. m. utbröt ett häftigt uppror, hvilket aflopp olyckligt och slutade med ännu hårdare förtryck, förföljelse och fångenskap⁴⁾.

Då sål. äfven föreg. perioder visa en dylik motsats utpräglad, är dess förekomst i en psalm ingalunda ett ofelbart kriterium på makkabäisk affattning. I allmänhet förhåller det sig så, att äfven de ps., hvilka genom innehåll och språk visa efter-exilisk karaktär, men här och hvar innehålla antydningar om en Davidisk smord såsom ämne för hopp l. förbön, ss. 84: 10; 89: 39, 52; 132: 10, 17; 144, l. antyda krig och däraf föranledt trångmål, ss. 60 ff.; 80: 7; 89: 41 f.; 108: 7, 12; 140—144, icke behöfva föras till den syriska perioden utan kunna förklaras ifrån persertiden. Judarne saknade då visserligen politisk frihet, men tidtals måste de dock hafva ägt en viss själfständighet, och det i

1) רשעים »affällingar» möter endast en gång, ps. 51: 15.

2) Jfr Buhl Israel. Historie s. 91.

3) Jfr Jer. 5: 1; 9: 2—6; 17: 15—18; 20: 7—11 m. fl.

4) Anmärkningsvärdt är, att Daniels bok, som med säkerhet tillhör Makk.-tiden, icke använder de ofvan citerade partinamnen utan andra. Jfr Ehrs a. a. 35.

samma mån som deras ledare kunde fröjda sig åt den persiska regeringens ynnest. Davididen Serubbabel jämte hans efterkommande var då naturligen den, till hvilken de återvända judarnes förhoppningar anknöto sig, och han kan på grund af sin härstamning och höga uppgift att vara helgedomens beskyddare åsyftas med uttrycket יְהוָה שְׂמֹרֵנוּ »den smorde»¹⁾.

Men ju själfständigare judarnes ställning var, desto skarpare kunde ock förhållandet blifva till grannfolken, hvilka alltjämt, närhålst tillfälle gafs, uppträdde på ett fiendtligt sätt. Att det då stundom rent af blef yttre sammandrabbningar, är mer än sannolikt; härpå syfta de i dessa ps. förekommande antydningarne om krig. En sådan klagan som 44: 10; 60: 3, 12; (108: 12): »Hvarför drager du ej, Herre, ut med våra skaror?»²⁾ kan sålunda afse antingen dessa sammanstötningar med grannfolken, eller härleder den sig från nöden och trångmålet efter det ofvannämnda misslyckade upproret under Artaxerxes III (Ochus), hvilket, ehuru föga känt i detalj, kastar ett bjärt ljus öfver förhållandena under detta eljes tämligen obekanta århundrade i Israels historia³⁾.

Mot makkab. ps:r talar vidare, att om dylika i större antal ledde sitt ursprung från makkab. furstar, ss. Judas, Simon, Hyrkanus, Alex. Janneus m. fl., så kunde man svårligen fatta, hvarför traditionen underlätit att till dylika ps. anknyta något af dessa namn, då psalmerna ju i sådant fall måste tänkas strax efter författandet ha blifvit införlifvade med den öfriga psalmsamlingen⁴⁾.

Slutligen må påpekas, att antagandet af makkab. ps:r näppeligen låter förena sig med den tidpunkt, då psalmsamlingen i sin helhet tyckes hafva förelegat. Se § 8.

1) Jfr Hag. 2: 21 f.; se framställningen häraf *Schultz Ps.-Kom.* 14 f., *Buhl Israel. Historie* 233. יְהוָה שְׂמֹרֵנוּ användes t. o. m. om Kyros Jes. 45: 1, Dan. 9: 25.

2) Af nyare exegeter tolkar åter *König* (Einl. 403) dessa uttryck om Megiddo-slaget och hänför dem sål. till Josias tid.

3) Jfr *Stade Geschichte* II, 196; *Buhl Israel. Historie* 246.

4) Jfr *Ehrt Abfassungszeit* 134.

G. Den föregående framställningen har hvilat på den uppfattningen, att ett ej ringa antal ps. äro förexiliska, och att icke så få rent af kunna, medelbart l. omedelbart, leda sitt ursprung från David själf. Det torde då vara nödvändigt, att något beröra äfven den motsatta riktningen inom exegesen, hvilken de senare åren i sammanhang med pentateuk-kritiken kraftigt framträdte, och som, uppburen af Reuss, Wellhausen, Stade, Cheyne m. fl., på grund af sin teori om de religiösa ideernas allmänna utvecklingsgång i Israel, anser sig böra fränkänna den förexiliska perioden och framförallt den äldre konungatiden de psalmer, i hvilka en högre religiös uppfattning eller varmare gudsfruktan kommer till uttryck. Så skulle t. ex. ps. 46 och 48 vara efter-exiliska för sin monoteism, ps. 8 för sin missionsidé, ps. 15, 24 för sin sedliga åskådning, 6, 32 för syndakännedomen, 16, 23 för innerligheten i religiositeten, 19: 8—15 för kärleken till lagen, 5, 26, 27 för sitt intresse för kulturen och templet, m. fl.¹⁾, för att ej tala om de ps., i hvilka den förut berörda motsatsen mellan godt och ondt gör sig gällande.

Sant är, att såväl uppenbarelsen i allmänhet uti G. T., som de däraf verkade föreställningarna i människornas sinnen kunna sägas förete ett oförtydbart framåtskridande. Profeterna kommo med nya ideer, och reflexionen öfver religiösa frågor blef mera djup och omfattande; efter templets uppbyggande blef detta en naturlig medelpunkt för religiösa intressen och genom Esras verksamhet framträdde en allt större vördnad och hängifvenhet för Toran m. m.²⁾, men de slutsatser, som häraf kunna dragas i afs. på enstaka psalmer, måste göras med stor varsamhet, ty de allmänna dragen lida i enskilda fall väsentliga inskränkningar³⁾.

1) Jfr de ofvannämnda författarnes förut ofta citerade arbeten, isht *Cheyne*. Längst går kanske *Giesebrecht*, som anser alla ps. i bb. 2—5 vara efterexiliska; *Über die Abfassungszeit der Psalmen* ZATW 1881, 276 f.

2) Jfr *Driver* Introduction 361 f.

3) Jfr om hela denna fråga äfven *König*, som (Einl. 399 f.) påpekat flera beaktansvärda skäl mot den ofvannämnda riktningen.

Om också först exilen hos folket i *dess helhet* verkade högre vyer, åstadkom fördjupning af religiositeten och utvidgade de religiösa lagren af befolkningen, så att »anawim» omfattade hela menigheten, så hindrar ej detta, att enskilda individer långt förut kunnat känna och tänka lika djupt, ja ännu djupare. Lika visst som profeterna genom inspirationens ande sekler i förväg uppfattat och uttalat de högsta religiösa begrepp, och det på ett sådant sätt, att Israels profetism än i dag står där ss. ett från rent naturlig evolutions-synpunkt oförklarligt faktum, lika visst kunna både de och andra hafva i poetisk dräkt inhöljt dylika sanningar, isynnerhet som profetian vid högre lyftning gärna antar den poetiska rytmens utvecklade form¹⁾. Och då Ps. i afs. på uppfattningen af Gud och af människans plikter har väsentligen samma grundåskådning som profeterna, hvilket allmänt, t. o. m. af Reuss, erkännes, har man ej tillräckligt skäl att fränkänna ps:r med motsvarande innehåll lika tidig existens, som de förra. Också hafva flera kritiska forskare ansett en del psalmer härstamma från profeter, ss. från Jesaja, Jeremia m. fl., och sålunda i viss mening erkänt riktigheten af den tradition, som i LXX:s öfverskrifter bland författarne upptagit åtskilliga af de senare profeterna²⁾. Öfverhuvud kan det väcka betänkligheter att förlägga alla de ps., som andas en högre religiositet med renare andliga begrepp endast till den efterexiliska tiden, hvilken, med uppgifvande af den andliga uppfattningen, ju längre desto mera kännetecknades af trälldom under bokstafven³⁾.

Men man kan gå ännu längre tillbaka än till de egentliga profeternas tidsålder. Ty i Israel synes det äfven

1) Jfr t. ex. Jes. 1: 2 f.; Am. 6: 1 ff.; Mika 6: 1 f.

2) *Hitzig* anser ett stort antal ps. (bl. a. 22—41) vara författade af Jeremia (jfr not 4 sid. 54), hvilket i afseende på några gillas af *Reuss*, *Ewald* och *Schultz*. Ps. 46 o. 48 tillskrifvas Jesaja; ps. 50, 51 m. fl. Dtjesaja, för hvilken äfven ps. 32 enl. *Grätz* är passande; ps. 26 föres af somliga till Habakuk m. m.

3) Jfr *Riehm-Brandt* Einleitung II, 196.

under tiden före dessa hafva funnits djupare anlagda naturer, hvilka genom sin fromhet haft de subjektiva betingelserna för inspirationens ande, och som i religiöst och etiskt afseende gått betydligt före sin samtid¹⁾. Redan före den första konungatiden hafva vi uti Samuel en dylik personlighet, hvilken uttalat så djupa etiska sanningar, att den efterexiliska, af nyare exegeter för sin religiositet framhållna perioden, ej mäktat uppfatta hela deras betydelse²⁾.

Och hvad enkanneligen David beträffar, som vuxit upp under inflytelserna af Samuels reformatoriska verksamhet (1 S. 19: 18 f.) och själf fått genomgå en lifsskola, hvilken var ägnad att lika mycket fördjupa som formelt utveckla hans rika naturbegåfning, så tyckes han om någon ha varit en personlighet, som var särskildt tillgänglig för högre religiösa erfarenheter, och som med den sångens gäfvu han ägde helt naturligt gifvit dem uttryck i diktens form³⁾. Att man i de honom tillskrifna psalmerna vid sidan af manlig kraft och frimodighet äfven möter en innerlighet och vekhet, som enl. några exegeter skulle strida mot hans hjältenatur, synes tvärtom väl stå tillsammans med hans karaktär, sådan denna skildras i Samuelsbb., ty äfven i dessa finnas skarpt markerade drag af båda dessa sidor⁴⁾. Hade David endast varit en framstående friskare-höfding utan fromhet, utan religiöst sinne, ss. några forskare vilja framställa honom, så skulle Samuel visserligen icke i den affällige Sauls ställe hafva korat honom till konung.

Den i flera Davidiska ps. framträdande djupare religiositeten synes därför icke behöfva framkalla tvifvel på hans författareskap. Men tillika bör påpekas, att hans religiösa

1) Jfr *Pressel* Die Zerstreuung des Volkes Israel III, 46, och ang. Domareperioden: *Buhl* Israel. Historie 92 f.

2) Om Samuel »ein geistlicher Held Israels» se *Reuss* Geschichte 145 f.; Samuels ord i 1 S. 15: 22 »lydnad är bättre än offer», synas tillhöra den Elohistiska kärnan af boken; så *Cornill* Einleit. 187.

3) Jfr: »David . . . überhaupt der geistreichste Mensch, den das alte Israel hervorgebracht hat», *Hitzig* Ps.-Kom. XVI. Jfr *Diestel* art. David i *Riehms* Hdwb. (slutet); *Oehler* Theol. 597.

4) Jfr t. ex. *Geikie's* skildring af David, Bible by mod. light III, 143 f.

ståndpunkt är lägre än de senare profeternas (jfr 1 S. 21: 3; 26: 19 f.; 27: 10 f. m. fl.), vidare att han i sin framskjutna ställning icke gjorde tillbörlig skillnad mellan Guds rikes sak och sin egen, utan lät dessa båda sammanfalla, så att han dels ansåg sin egen framgång innebära en befordran af de frommas sak i allmänhet, dels betraktade sina personliga fiender ss. Guds fiender, d. ä. ss. ogudaktiga, och behandlade dem därefter¹⁾).

Att äfven män af hans samtida kunnat höja sig till en religiös ståndpunkt, sådan den ger sig tillkänna t. ex. i ps. 50, 51 l. 42, 43, innebär i och för sig intet oantagligt, ehuru det af åtskilliga andra grunder är tvifvel underkastadt, huruvida det verkligen från dem finnes några psalmer i Ps.

Hvad särskildt angår de ps:r, i hvilka en djupare syndakännedom röjer sig (t. ex. ps. 32), som skulle innebära ett bevis mot Davids tid, enär denna känsla icke så tidigt skulle varit utvecklad i Israel, så synes mig äfven detta argument otillräckligt. Ett kraftigt syndamedvetande kommer på Davids tid ej för tidigt hos enskilda israeliter, då hos andra forntida folk, med hvilka israeliterna tyckas hafva haft beröring, långt tidigare förefinnas poetiska utgjutelser, som äro genomandade af en liflig syndakänsla²⁾, oaktadt förutsättningarna hos dem voro mindre än hos israeliterna. Denna känslas förhandenvaro i Israel bestyrkes dessutom af den historiska berättelsen. Framställningen af Davids fall i Batsebaepisoden och hans ånger vid den profetiska bestraffningen

1) Jfr *Schultz Ps.-Kom.* 14.

2) Jfr t. ex. följande utdrag ur några babyloniska botpsalmer från 1700-talet före Kr. (*Lenormant, The penitential Psalms of the Chaldeans, The Academy, Juli 1878*).

»O min Gud, mina synder äro 7 gånger 7, Förlåt mina synder!

»O Gudinna, mina synder äro 7 gånger 7, Förlåt mina synder!

»Gud, du som känner hvad okänt är.

»Mina synder äro 7 gånger 7, Förlåt mina synder!

»O Gudinna, du som känner hvad okänt är,

»Mina synder äro 7 gånger 7, Förlåt mina synder!

»Förlåt mina fel, led den som böjer sig under Dig!

»Må ditt hjärta bli tillfredsstäldt, liksom den moders hjärta som födt!

Jfr ock Busspsalm (N:o 4) i *Schrader Höllenfart der Istar* s. 92.

(2 Sam. 12) erkännes ss. historisk äfven af den nyaste kritikens banérförare¹⁾, och kan icke gärna vara senare uppdiktad, då den alltför mycket strider emot den fritt diktande fantasien.

Vidare kunna de psalmer, hvilka tydligen förutsätta konungadömet's bestånd i Israel, ss. 20, 21, 101, 110, icke på ett naturligt sätt förklaras från den efterexiliska tiden; de forskare, som förlägga dem så sent, måste därför tillgripa en konstlad exeges, enär makkab. ps.r, enligt det förut anförda, äro högst osannolika²⁾.

H. Slutligen må i afseende på psalmernas författande framhållas, att de visserligen äro skrifna af enskilda, men att en stor del af dem antingen från början blifvit affattade för att ss. psalmer läggas i menighetens mun³⁾ eller senare omarbetats för detta ändamål, så att det talande subjektet i första person: »jag» ofta bör tänkas vara hela församlingen⁴⁾. Detta gäller först och främst de ps., där subj. ensamt l. oftast är pl. »vi», ss. 21, 33, 36, 44, 46—48, 50, 60, 66—68, 85, 90, 95, 99, 100, 115, 123 f. m. fl., men äfven ett antal ps., där subj. möter i 1:sta p. sg., enär de genom

1) Jfr *Cornill* Einleitung 116 f.

2) Jfr följande ex., påpekade i *Bathgens* Ps.-Kom. XXV: I ps. 21 skulle מִלְכִּי enl. Cheyne, som vill tyda den på makkabeer-fursten Simon, hvilken ej var konung, icke betyda »konung» utan endast »rådgifvare», drfr att מִלְכִּי i aramäiskan är = »gifva råd», och dock betyder aram. מַלְכִּי endast »konung». En dylik etymologisering med bortseende från den faktiska betydelsen tillhör en numera öfvervunnen ståndpunkt i exegesen. Och då samme exeget i afs. på ps. 20 af v. 8a sluter till, att den där tilltalade konungen saknade hästar och vagnar, så kunde han med lika skäl af v. 8b ha dragit den slutsatsen, att han ej håller hade några vapen(!): men sångaren vill tydligen endast uttala, att medan fienderna satte sin förtröstan blott till yttre hjälpmedel, ville Israel förlita sig endast på sin Gud.

3) Jfr *Zwms* Synagog. Poesie I, 3, och ang. hela denna fråga specialafh. af *G. Beer* Individual- und Gemeindepsalmen 1894.

4) I pers. sg. brukas ej sällan om en menighet i Vetus såväl i de historiska som de profetiska skrifterna, ex. 2 M. 14: 25, 4 M. 20: 18; 5 M. 2: 27—29; Jos. 17: 14; vidare Jes. 12: 1; 25: 1; Jer. 10: 19; Mik. 7: 7—10; Hab. 3: 14 m. fl. Jfr *Sمند* Über das Ich der Psalmen ZATW 1888, 61 f.; *Driver* Introduction sid. 366 f.

denna uppfattning blifva lättare att förstå, ex. 20, 54, 74: 12; 94, 103—104, 108, 118, 120 f., 130, 137, 145, en tolkning, som stödjdes ej blott af språkbruket i öfriga böcker i Vetus utan särskildt framgår af ps. 129: 1.

Men att i likhet med Smend och åtskilliga andra¹⁾ utsträcka denna mening så långt, att församlingen skulle i det stora flertalet af psalmerna vara det bedjande subjektet, innebär en öfverdrift, som ej kan rättfärdigas t. ex. i de ps., där den bedjande tydligen skiljer mellan sig och församlingen, ss. i 11: 1; 31: 24 f.; 34: 4, 10; 40: 10 f.; 69: 7; 86: 2; 106: 4; 109: 30; 116: 14, 18; 122: 8; 142: 8 m. fl., eller där ps. eljes innehåller alltför individuella drag, ex. 3, 4 (sömn, uppvaknande), 6, 8, 16, 18, 32, 37: 25, 35; 38; 39; 41: 7—9; 49; 51: 7, 15; 55: 13—15; 71: 6, 9, 17 f. (oaktadt pl. v. 20, ketib); 77: 3, 6, 7; 86: 16; 88: 9, 10; 101; 110; 119: 9; 128; 139, 144 m. fl.

Dock må tilläggas, att det i många fall är svårt att afgöra, huruvida det är individen ss. sådan eller menigheten som är den talande²⁾, isynnerhet emedan psalmerna under tidernas lopp utom de tillfälliga smärre textkorruptionerna undergått många afsiktliga förändringar för att blifva mer lämpliga för den liturgiska användningen³⁾.

1) Enl. Smend a. a. 49 f., 142 äro böget 3, 4, 62 och 73, och knapt de, individuella; jfr ock de Wette, Olshausen och Reuss; Cheyne och Bathgen ha samma allmänna ståndpunkt, men ge det personliga större betydelse; äfven G. Beer, som a. a. sid. CI anser öfver 90 ps:r vara »Gemeinde-ps.» och blott 39 individuella samt ss. en mellangrupp uppställer 18 ps., i hvilka עַבְדִּי är subj., t. ex. 5, 7, 12, 14 (53). 22, 25, 69—71 m. fl., räknar allt för många till första gruppen (ex. 18. 28. 42 f., 55, 86, 110 m. fl.), så ock till mellangruppen, för hvilken åtskilliga, ss. 5, 22, 31, 102 m. fl. ej synas vilja lämpa sig.

2) Smend har ej fixerat begreppet »Gemeinde», hvarigenom utgångspunkten blifvit osäker, jfr G. Beer a. a. XVI f.; och såväl de Wette (Komm.⁴⁾) som Smend (Rel.-Geschichte 473 f. och 257 f., jfrda med ZATW 1888, 54 och 65) ha senare något modifierat sin åsikt, ehuru ej tillräckligt. Jfr Bleek-Wellhausen Einl. 469; König Einl. 400.

3) Jfr Bleek-Wellhausen Einl. 471 f. och utförligare G. Beer a. a. VIII, LXXVIII.

§ 8. Samlandet af psalmerna.

A. Den ordning, hvori psalmerna möta i Ps., hvilat icke på någon vare sig saklig eller kronologisk princip. I stort sedt skulle man visserligen kunna säga, att den afbildar utvecklingsgången af de frommas lif: då det från makarismerna i början (ps. 1: 1 och 2: 12) genom många-handa anfäktningar och tvifvel under tro, hopp och bön kämpar sig fram till de triumferande »Hallel»-ps. i slutet (146—150),¹⁾ men detta låter icke genomföra sig i de särskilda bb.²⁾ Blott enskilda ps. hafva på grund af en viss likhet blifvit sammanförda i grupper, isynnerhet i de senare bb., ss. de liturgiska 93—99, »hallel»-ps. 113—118, »hodu»-ps. 105—107, vallfärdssångerna 120—134, och de sista »hallel»-ps. 146—150, liksom äfven »maskil»-ps. 42—45, 52—55, och »miktam»-ps. 56—60 äro förenade. Likaledes kan man i enskilda ps:s ordningsföljd någon gång spåra en bestämd tanke, ss. då morgonps. 3 åtföljes af aftonps. 4, eller då de båda konungsp. 20 och 21 stå tillsammans. Ej sällan tyckes något enskildt uttryck därvid hafva varit bestämmande: så förenades 16 och 17, emedan båda avslutas med hoppet om Guds åskådande, 34 och 35, emedan »Herrens ängel» däri förekommer (34: 8; 35: 5, 9), 50 och 51, emedan båda nedsätta djuroffrets värde i jämförelse med andens hängifvenhet, 32 och 33, emedan den förre börjar, den senare slutar på liknande sätt m. m., hvarom hänvisas till Delitzsch Ps.-Kom., hvori dylika beröringspunkter närmare påpekas³⁾.

Men icke har någon kronologisk hänsyn legat till grund för anordningen. Så t. ex. äro de Davidiska ps., hvilka

1) Så Schultz Ps.-Kom. 16.

2) Ståhelin's försök, att uppvisa de 5 bb. motsvara en fem-gradig utveckling med en förhärskande grundtanke inom hvarje bok (Zur Einl. in die Ps. 1859), måste anses otillfredsställande; jfr Delitzsch Ps.-Kom. 14.

3) Därvid synes han dock stundom gå för långt, ss. då han anser, att 14 och 15 skulle blifvit förenade för " (14: 7; 15: 1).

enligt öfverskrifterna skulle härröra från Sauls förföljelsetid, spridda ibland de öfriga¹⁾, och de från Davids sista tid förmodligen härstammande »absalomiska» 3 och 4 borde ju stå sist i samlingen. De sannolikt från Hiskia tid härflytande 46, 48, 75 och 76 föregås af efterexiliska ps., ss. 22, 44 m. fl., och de ofvan påpekade anawimps. (se sid. 54 f.) äro vidt skilda.

icke håller kan hänsyn till innehållet i allmänhet ha gjort sig gällande: de messianska 2, 45, 72 och 110 stå långt ifrån hvarandra, äfvenså de 7 botpsalmerna (sedan Origenes' tid så benämnda) 6, 32, 38, 51, 102, 130 och 143; öfverhufvud röra sig närstående ps. ofta om helt olika ämnen och uppbaras af olika stämning, ss. då den dystra ps. 74 åtföljes af den triumferande ps. 75. Då vidare de 7 för veckans dagar afsedda tempelsalmerna (se sid. 87) icke äro förenade utan så långt skilda som 24, 48 och 94, har icke håller den kultuella användningen fått vara afgörande.

Frånvaron af hvarje dylik princip vid anordningen af det hela²⁾ tyder på, att Ps. i sin nuvarande form icke kan vara *en* samlares verk; den gamla af Hippolytos meddelade notisen, att Esra samlat och ordnat de enskilda sångarnes psalmer³⁾, är sålunda högst osannolik i fråga om Psaltaren i sin helhet. Om Esra gjort detta, skulle ordningen helt visst hafva blifvit en annan än den nu befintliga.

B. Vid en närmare undersökning af Ps. blir det mer än sannolikt, att *den så småningom har uppstått ur flera smärre samlingar*. Dessa sammanfalla icke helt med de 5 böcker, i hvilka Ps. f. n. är indelad, så att den skulle upp-

1) Deras tidsföljd skulle enl. *Delitzsch* vara: 5, 59, 56, 34, 52, 57, 142, 54, och sannolikt torde äfven 11, 13 och 17 böra hänföras till samma grupp.

2) Denna brist har tidigt blifvit inseedd, och försök till en bättre anordning ha ej saknats; jfr notisen om varning för de utläggare, som tänkte ändra, »att ej kränka den sofvanden» (David), ss. om han efterlemnadt något oordnad, *Wünsche* Midrasch Tehillim 1891, 32; *Gröts* Ps.-Kom. I, 99.

3) Så i nyare tider *Hengstenberg* m. fl. se sid. 80, not 1.

stått därigenom, att hvar och en senare blifvit lagd till den föregående. Ty Elohimpsaltarens omfång (se sid. 76) gör det påtagligt, att bb. 2 och 3 hört tillsamman för sig, och vid den 4:de bokens slut (ps. 106) kan man icke spåra någon verklig skillnad mellan denna och den följande boken, utan ps. 107 ansluter sig på det närmaste till den föregående.¹⁾

Indelningen i 5 bb. synes därför ha tillkommit, först sedan hela Ps. förelåg ss. en samling.

Men man kan urskilja 3 större afdelningar, som troligen hvar för sig bestått, innan de förenades till ett helt. Dessa äro:

I = bok 1 (ps. 3—41),

II = bb. 2 och 3 (ps. 42—89) samt

III = bb. 4 och 5 (ps. 90—150).

Att I och II äro olika samlingar framgår dels däraf, att ps. 14 och 40: 14—18 i I återkomma i ps. 53 och 70 i II, vidare är I Jahväisk under det II (åtm. 42—83) är Elohistisk, och dessutom skulle man af *en* hand gärna väntat, att hon icke skilt de Davidiska 3—41 från de likaledes Davidiska 51—70²⁾ genom de Qor(a)chitiska 42—49 och Asafps. 50. Att II och III varit själfständiga samlingar visar sig däri, att III, som innehåller de egentliga tempelsångerna, i motsats till de föregående vanligen icke har förf.-namn eller andra notiser m. m.³⁾

Emellertid kan man spåra smärre samlingar, af hvilka de nämnda II och III uppkommit.

Vid slutet af bok 2 (ps. 72: 20), sål. i *midten* af II, finnes nämligen efter doxologien tillägget: »slutade äro Davids, Isais sons, böner». Då detta tillägg påtagligen härrör från en samlare, för hvilken såväl de icke Davidiska före 72 som de Davidiska efter 72 voro obekanta, så antyder detta, att inom II funnits åtm. 2 särskilda samlingar,

1) Ps. 105—107 anses af åtskilliga ss. *Delitsch* t. o. m. bilda en enda sammanhängande grupp; Kom. till ps. 107.

2) Ps. 66 och 67 dock namnlösa.

3) Om de öfriga olikheterna mellan I, II och III se *Hupfeld-Norwak Ps.-Kom. XLIX.*

på samma gång som det afger ännu ett bevis för III:dje samlingens själfständiga redaktion.

Innan vi gå vidare, bör det egendomliga förhållandet med den ofvan påpekade Elohistiska karaktären af II närmare beröras.

C. Liksom i pentateuken namnen »Jahvä» och »Elohim» beherska hvar sina partier, så är Elohim öfvervägande i bok 2 och förra delen (73—83) af bok 3 (den s. k. Elohimpsaltaren), under det Jahvä lika mycket förherrska i de öfriga bb. både före och efter. Skillnaden är så genomgående, att den ej kan bero på en tillfällighet ¹⁾, men den är svår att nöjaktigt förklara. I anslutning till förhållandet i pentateuken antaga åtskilliga forskare, bl. a. Delitzsch. att olikheten beror på särskilda författare, men häremot strider, *dels* att samma ps:er förekomma i 1:sta boken ss. Jahväiska, i 2:dra med namnet Elohim, hvarvid de senare tyckas vara sekundära (jfr de Jahväiska ps. 14 och 40: 14—18 med de motsvarande Elohistiska 53 och 70), och *dels*, att man på några ställen kan spåra, att i den Elohistiska afdelningen namnet Elohim blifvit ditsatt i stället för äldre Jahvä ²⁾).

Detta visar, att olikheten icke är ursprunglig utan måste härröra från någon senare bearbetning ³⁾, hvaraf inses,

1) Bok 1 har Jahvä 272 gngr och Elohim blott 15 gngr, mest där Jahvä ej vore tillåtet; bok 4 uteslutande Jahvä (103 gngr) och ingen gång Elohim; bok 5 har Jahvä 236 gngr och Elohim blott *en* gng (ps. 144: 9, ty 108. som har Elohim flere gngr, är sammansatt af 2 Elohimps. 57 och 60). Bok 2 däremot har Elohim 164 gngr, Jahvä blott 30 gngr; bok 3: 73—83 har Eloh. 36 gngr och blott 13 Jahvä. Ps. 84—89 ha vacklande språkbruk. Därjämte möter Adonaj i Elohimps. ojämförligt oftare än eljes; jfr *Ewald Dichter I*, 245, *Delitzsch Ps.-Kom.* 17.

2) Benämningen »*Elohim Elohäka*» synes näml. vara uppkommen af »*Jahvä Elohäka*», jfr ps. 43: 4; 45: 8; 48: 15 och isht 50: 7. som tydligen hänсыftar på dekalogens första ord (Ex. 20: 2, Dt. 5: 6): »Jag är Jahvä, din Gud». Här af framgår, att *Hengstenbergs* och *Schults's* förmodan, att Elohim skulle vara det ursprungliga äfven i 1:sta afd., men af kulturella skäl blifvit utbytt mot Jahvä, icke träffar det rätta.

3) Jfr *Hupfeld-Nowack Ps.-Kom.* Einl. XLVIII; *Bathgen Ps.-Kom.* XXXII; *Giesebrecht ZATW* 1881, 277.

att redan i de 2 första bb. särskilda bearbetare varit verk-samma; det är nämligen föga sannolikt, att om *en* redigerat det hela, han skulle uttagit just ps. 42—83 och i dem infört denna namnförändring. Man nödgas härigenom till det antagandet, att denna grupp bildat en särskild samling, som någon tid bestått ss. ett helt för sig.

Anledningen till bildandet af denna Elohimpsaltare är oviss. Då många ps:er däri tillskrifvas de levitiska sångarfamiljerna, Qor(a)chiter och Asafiger, så har de Lagarde uttalat den förmodan, att denna samling var afsedd för leviterna, i det man, till följd af den alltmer tilltagande fruktan för Jahvä-namnets uttal, ville hindra dem från detta namns begagnande och därför vidtog en officiel omredigering af denna sångsamling; men däremot strider dels, att förändringen i så fall borde genomförts fullständigt, hvilket nu, då Jahvä möter ett 40:tal gånger i denna afdelning, långtifrån är förhållandet; dels att det då blefve oförklarligt, hvarför ps. 90—150 öfverallt begagna Jahvä, oaktadt de lika mycket afse kultuell användning och därtill representera en senare tid, då fruktan för »hasschem hammeforasch» borde hafva utbredt sig ännu mer.

Således återstår endast den förmodan, att någon sam-lare omredigerat denna afdelning och därvid vare sig af förkärlek för namnet Elohim¹⁾ eller af vördnad för Jahvä-namnet²⁾ utbytt detta mot Elohim.

D. Med hänsyn till så väl Elohim-ps:s beskaffenhet som andra omständigheter kan man tänka sig, att samlandet af Ps. i sin helhet försiggått ungefärligen på följande sätt³⁾.

Den *första* boken (ps. 3—41) har först blifvit samlad till ett helt, hvarvid man i anslutning till någon tradition

1) Männe till följd af olika lokalt språkbruk? Flera af dessa Elohim-ps. ss. 42, 43 tyckas härröra från Gilead, där man synes ha haft en viss förkärlek för detta namn.

2) Kanske sammanhänger förändringen med den efter exilen framträdande tendensen till »Transcendentalisierung des Offenbarungsgottes»; så *König* Einl. 77.

3) Jfr i det hufvudsakliga *Drivers* framställning, Introduction 349 f.

nästan öfverallt ditskrifvit författarenamn och notiser om anledningen till författandet eller tidpunkten m. m.

Den *andra* samlingen, hvilken kommit till stånd efter den förra, har utgjorts af den ofvannämnda Elohimpsaltaren (ps. 42—83) med tillägg af 84—89 och sannolikt bildats af 3 grupper, dels de nuvarande Davidiska 51—72¹⁾, dels de Qor(a)chitiska 42—49, dels slutligen de Asafitiska 50, 73—83, hvartill man på grund af olikheten i Guds namn får anse ps. 84—89 vara ett appendix, tillagdt af annan hand.²⁾

Den *sista* afdelningen (ps. 90—150), som företer en öfvervägande liturgisk prägel och i allmänhet saknar författarnamn, har bildats *efter* de båda föreg. och af annan person, enär ps. 108, hvilken är sammansatt af 57 och 60, bibehållit dessas Elohistiska redaktion, oaktadt den omgifves af idel Jahväiska psalmer.

Äfven inom denna afdelning kan man spåra åtskilliga smärre grupper, hvaraf den bildats, ss. dels 92—100, hvilka ha mycket reallt och språkligt gemensamt, dels tetralogien 104—107, dels de liturgiska ps. 111—118, af hvilka 113—118 bilda det »egyptiska» hallel, dels vallfärdssångerna (ps. 120—134), dels de sista hallel-psalmerna (146—150)³⁾; men ovisst är, om de med David öfverskrifna 108—110 och 138—145 utgjort särskilda grupper.

Af dessa grupper har den sista större afdelningen uppstått genom tillägg af några enskilda ps., ss. den didaktiska 119, de speciellt liturgiska 135—136 och de första på 140-talet, hvarefter en slutredaktör tillfogat denna afdelning till

1) Ps. 71 föres i många handskrifter tillsammans med 70, hvarför den saknar öfverskrift, och 72 räknades ss. Salomonisk till de Davidiska.

2) Genom antagande af ofvanstående ordningsföljd, antydd af Ewald och sedan omfattad af flere forskare, får man en naturlig förklaring till slutorden i ps. 72, att »Davids böner äro sluta», ty då föregås de endast af Davidiska ps., ej ss. nu af både Asafitiska och Qor(a)chitiska.

3) Först af *Krochmal* † 1840 benämnda det »grekiska Hallel».

de båda föregående. Kanske har han äfven indelat den i 2 bb. och tillskrifvit doxologien till ps. 106, möjligen äfven till 89, hvarigenom indelningen i 5 böcker var färdig. Där- emot synas doxologierna till de båda första böckerna här- röra från en äldre hand.¹⁾

I spetsen för hela samlingen stå nu ps. 1 och 2, hvilka framhålla judendomens båda hörnstenar: »lagen» och »Mes- sias-riket» och därför synnerligen väl lämpade sig ss. inled- ning därtill. Men det är ovisst, *när* de tillkommit. Båda äro troligen förexiliska (ps. 1 citeras Jer. 17: 5—8; ps. 2 ansluter sig till någon förexilisk konung, möjligen Hiskia), men de tillhörde icke den älsta (Davidiska) samlingen, hvilken lämpligen kunde börja med ps. 3 och 4 (morgon- och aftonps.), utan ha blifvit tillagda senare, antingen i sammanhang med den 2:a afdelningens afslutning eller vid samarbetandet af det hela. Det förra väl mera sannolikt.²⁾

På frågan, *när* dessa samlingar uppstått, kan man icke gifva ett bestämdt svar. Deras *relativa* ålder är, ss. fram- går af det föregående, med visshet densamma som deras ordning, så att den 1:sta boken är älst, den mellersta af- delningen (Elohimps. med dess appendix, bb. 2+3) tillkom- mit efter den förra, och den 3:dje afd. (bb. 4+5) är den yngsta. Men deras *absoluta* ålder är ganska oviss. Den 1:sta boken kan ej ha blifvit samlad förrän efter exilen³⁾, om eljes kritiken har rätt i att förlägga flera af dess ps. ss. 22, 25, 34, 35, 40 m. fl. till exilen l. tiden närmast därefter, och då man väl får antaga, att en sångsamling blifvit föranstaltad i sammanhang med upprättandet af guds- tjänsten i det 2:dra templet, så ligger den förmodan nära, att denna samling utgjorts af 1:sta boken.

1) Doxologierna tyckas näml. ha allt för olika form för att tänkas härfläta från samma hand (jfr *Beer* Indiv.- u. Gem.-ps. XIX), och då b. 1 och b. 2 utgjorde äldre samlingar, voro de sannolikt afslutade med en doxologi; jfr sid. 16. Doxologien till b. 2 har ensamt יהיה אלהים, hvilket tyder på dess ursprung från Elohim-Ps:s redaktör.

2) Jfr *Strack* Indledning 79, *Schultz* Ps.-Kom. 17.

3) Jfr *Driver* Introduction 364.

Att den 2:dra afdelningen för sin tillkomst har att tacka det lifliga litterära intresse, som på Esras tid gjorde sig gällande, är väl icke alldeles omöjligt men föga sannolikt. Då enligt det föreg. (se sid. 62 f.) ingen af dess ps.:r nödvändigt fordrar makkabäisk tid, skulle dess samlande väl kunna förläggas så tidigt och omredigeringen af Elohim-psaltaren vara senare, men å andra sidan synes denna afdelning med mera skäl böra förläggas till den senare persertiden, enär tillspetsningen af förhållandet såväl mellan perser och judar som mellan partierna inom judarne gifver en naturligare historisk bakgrund till flere af dess psalmer, ss. t. ex. 49, 69 och 71 m. fl.¹⁾

Hvad den sista och yngsta afdelningen beträffar, citeras eller åsyftas flera af dess ps. i de från tiden c. 300 här rörande Kr.-bb., ss. ps. 96, 105 och 106 i 1 Kr. 16; ps. 130, 132: 8—10 i 2 Kr.-b. 6: 40—42; ps. 118 l. 136 i 1 Kr. 29, hvarjämte ps. 115, 116, 120 och 142 ha varit kända af förf. till Jona bok²⁾ (senast från slutet af 300-talet), men huru snart de öfriga ps. tillkommit och när denna afdelning i sin helhet blifvit samlad, är höljdt i dunkel. Afdelningen har väl någon tid existerat, innan slutredaktören gaf hela Ps. dess närvarande gestalt.

E. Huru sent man bör sätta tidpunkten för denna afslutning är ganska svårt att afgöra och mycket omtvistadt. För att ej tala om dem, som anse den tillhöra Esra-Nehemjas tid³⁾, förlägga några den till 300-talet⁴⁾, andra till c. 150 f. Kr.⁵⁾ eller ännu senare⁶⁾.

1) Detta förhållande förbises af de forskare, hvilka ss. *Bleek*, *Strack*, *Schultz* anse hela Ps. ha blifvit afslutad redan på Esra-Nehemjas tid.

2) Ps. 115: 3 jfr Jona 1: 14 b.; ps. 116: 17, 18 jfr Jona 2: 10; ps. 120: 1 jfr Jona 2: 3 och 142: 4 jfr Jona 2: 8; se *Ehrt* Abfassungszeit 76 f.

3) Se not 1.

4) Så t. ex. *Hupfeld-Richm*, *Richm-Brandt*, *Ehrt* m. fl.; *Delitsch*, ochuru med öfångare Einschaltungen senast från 160 f. Kr.

5) Så t. ex. *Bathgen*, *Driver*, *G. Beer*.

6) Så t. ex. *von Lengerke*, *Olshausen*, *Reuss*, *Stade*, *Grätz* m. fl.

Visserligen afser notisen i 2 Makk. 2: 13, att Nehemja vid grundandet af ett bibliotek jämte andra skrifter samlat äfven τὰ τοῦ Δαυὶδ, utan tvifvel en Davids sångsamling¹⁾, men dels är det bref, som innehåller denna notis, sannolikt understucket, dels framgår däraf icke, om den där åsyftade samlingen haft samma omfång som den nuvarande Psaltaren, så att denna notis lemnar ingen ledning för besvarandet af frågan om Psaltarens afslutning.

Psaltarens text föreligger, ss. i § 13 kommer att påvisas, i ett något otillfredsställande skick, och har ganska många och betänkliga felaktigheter, hvilka, ss. Ehrt påpek²⁾at³⁾, för sin uppkomst tyckas förutsätta en längre tidrymd. Dessa fel förefunnos delvis redan på den tid, då LXX:s öfversättning skedde (se s. 125), och denna kan i afs. på Ps. icke förläggas senare än till midten af 2:dra seklet f. Kr.³⁾, men fans sannolikt redan tidigare, c. 175 f. Kr. Om nu sista delen af Ps. blifvit slutredigerad under samma sekel, så blir tiden för kort för att förklara uppkomsten och utsträckningen af textfele. Detta häntyder på Ps:s tillvaro åtminstone c. 200 f. Kr. Vidare är LXX:s öfversättning till Ps. alltigenom så likformig, att man icke gärna kan antaga, det den uppstått efter hand, allteftersom nya psalmer författades⁴⁾, och den nuvarande indelningen i 5 böcker med deras öfverskrifter och doxologier finnes äfven i LXX, hvilket ådagalägger, att Ps. måste hafva förelegat ss. ett afslutadt helt före LXX:s tillkomst. Äfven detta pekar tillbaka på samma tidpunkt (c. 200 f. Kr.) för Ps:s afslutning.

Betydelsefullt för denna fråga är det vittnesbörd, som Siraks-boken afgifver. Dess författare talar nämligen redan

1) Jfr *Buhl* Kanon 14; *Stowe* om G. T:s Kanon, Upsala 1894, 66.

2) Abfassungszeit 124.

3) Här för talar bl. a., att LXX var känd redan af Siraks sonson, ss. framgår af företalet m. fl. st.; jfr dessutom *Hamburger* art. Übersetzung i Realencykl. für Bibel u. Talmud II, 1235; enligt *Bleek-Wellhausen* är LXX till Ps. äldre än makkab.-tiden, således från tiden före 170 f. Kr.; Einl. 464.

4) *Bethgen* Ps.-Kom. XXX.

Hum. Vet. Samf. i Upsala. II. 2.

om en Davids Psaltare (kap. 47: 8 f.) och har därjämte direkta eller indirekta häntydningar på ett så stort antal ps. äfven i de senaste böckerna, att det därigenom blir sannolikt, att han redan då hade Ps. framför sig i dess nuvarande form. Utom ps. 74 må här bl. a. påpekas äfven ps. 92, 96, 102—104, 106 f., 111, 113, 115, 127, 133, 139, 141, 145 och 147—148, hvilka alla synas hafva varit honom bekanta¹⁾. När lefde då denne? Hans sonson, hvilken öfversatte boken till grekiska, säger sig i inledningen hafva »i det 38:de året under konung Evergetes»²⁾ kommit till Egypten, och, då med denne konung menas Ptolemeus VII Fyskon, hvilken äfven kallades Evergetes II och regerade inalles 170—117, så blir det 38:de = 132 f. Kr., och boken öfversattes då c. 130 f. Kr. Då hans *πάππος*, som författat boken, här i enlighet med det vanliga språkbruket väl betyder »farfar», så lefde denne c. 40 år förut och har följaktligen skrivit c. 170 f. Kr. Äfven på denna väg ledes man sålunda till den slutsatsen, att Psaltaren förelegat ss. ett helt ungefär 200 f. Kr.

Skulle *πάππος* här, ss. några forskare mena, betyda »en af förfäderna», i det att den i k. 50 beprisade öfverste-presten Simon ej vore Simon II (219—199) utan Simon I »den rättfärdige», som lefde ett århundrade förut³⁾, så skulle

1) Jfr ps. 74: 2 med Sir. 36: 13 [15], v. 14 med Sir. 36: 10 [12]; 92: 7 med Sir. 16: 18 [19, 20]; 96: 4 med Sir. 43: 29 [31]; 103: 17 med Sir. 17: 24 [27, 28]; 104: 32 med Sir. 16: 17 [18]; 102: 27 med Sir. 14: 17; 106: 2 med Sir. 43: 28 [30]; 107: 23, 24 med Sir. 43: 24, 25 [26, 27]; 111: 10 med Sir. 1: 12 [16] och 19: 18; 113: 7, 8 med Sir. 11: 5; 115: 17—18 med Sir. 17: 22—23 [25—27]; 127: 5 med Sir. 30: 6; 133: 1 med Sir. 25: 1 [2]; 139: 1 f. med Sir. 39: 19 [24]; 141: 3 med Sir. 22: 25 [33]; 145: 3 och 147: 5 med Sir. 43: 29 [31]; 147: 16, 17 med Sir. 43: 17 f. [18—19] och 148: 8 med Sir. 39: 29 [35].

Hufvudsiffrorna äro efter Fritsches upplaga, de inom parentes efter latinska och Luther, jfr O. Zöckler Die Apokryphen, och om andra citat: C. Ebrt sid. 126.

2) *ἐν γὰρ τῷ ὀγδόῳ καὶ τριακοστῷ ἔτει ἐπὶ τοῦ Εὐσεργέτου βασιλέως.*

3) Så t. ex. Zöckler Kurzgef. Kom. die Apokryphen 257 f., Horowitz Das Buch J. Sirach 1865.

Ps:s afslutning böra förläggas ännu ett sekel tidigare, men de skäl, som anförts för denna åsikt kunna icke, huru beaktansvärda de än må vara, anses tillräckliga.

Slutligen må äfven de mycket omordade citaten i 1 Kr. 16 beröras. När dess förf. vid skildringen af förbundsarkens öfverförande till Sion (kap. 16: 8—36) inflåtar en sång, hvilken är hämtad fr. Ps.¹⁾, nämligen vv. 8—22 = ps. 105: 1—15; vv. 23—33 = ps. 96: 1—13 samt vv. 35—36 = ps. 106: 47, 48, upptager han därvid äfven slutdoxologien ps. 106: 48. Då Reuss' förmodan, att hela denna sång skulle vara en senare interpolation i Kr.-b.²⁾, vederlagts af flera forskare från olika läger³⁾, så synes denna doxologi ha förefunnits redan på Kronistens tid, sål. c. 300 f. Kr.; och om den, såsom många anse, är tillagd först af slutredaktören, så har Psaltarens afslutning ägt rum före Kronistens tid, således senast i slutet af 300-talet f. Kr. Men då det icke kan bevisas, att denna doxologi till ps. 106 icke möjligen är äldre än slutredaktionen⁴⁾, så synes det säkrare att i enlighet med de förut anförda omständigheterna förlägga Psaltarens afslutning till slutet af 200-talet.

Till sist må med afs. på samlandet af psalmerna påpekas, att då flera i Vetus befintliga lyriska sånger, ss. 2 M. 15, Dom. 5, Jes. 38: 9—20, 2 Sam. 23: 1 ff. m. fl., ej blifvit upptagna i Ps., så har detta sannolikt blifvit uraktlåtet, emedan de på grund af sin lokalfärg eller andra skäl ej ansågos lämpliga för densamma.

1) Att ps:na äro primära i förh. till Kr.-b., se *Ehrt* Abfassungszeit 51, 64; *Gräts*' slutsats af 1 Kr. 16 (Ps.-Kom. I, 46), att Ps. då skulle vara oordnad, är oriktig; flera lån af ps. förekomma äfven annorstädes, jfr 2 Kr. 6: 41—42 med ps. 132: 8—10, och doxologien är dessutom ej fogad till 96 utan till de 2 vv. från 106; jfr *Ehrt* a. a. 63, 66.

2) *Reuss* Geschichte s. 618; så ock *Stade* Geschichte II, 215 anm. och *Cornill* Einl. 219.

3) Så *Kuenen* Einl. I, 2, 127, *König* Einl. 405; jfr *Bethgen* Ps.-Kom. XXIX; *Beer* Individ. u. Gem.-Ps. XXII.

4) Jfr *Hupfeld-Nowack* Ps.-Kom. Einl. L f.

§ 9. Psaltaren ss. sångbok.

A. Psalmerna voro afsedda att användas vid gudstjänsten i det andra (Serubbabelska) templet, så att Psaltaren i sin nuvarande form i korthet sagdt var den israelitiska församlingens sångbok¹). Detta framgår såväl af en mängd psalmers form och innehåll som också af de talrika musikaliska uttrycken (se § 11), hvilka afse än sångsättet än instrument-ackompagnementet, och som för en rätt uppfattning af psalmerna spela en så viktig roll, att de väl förtjäna att närmare belysas²).

Beklagligt är emellertid, att vår kännedom såväl af sången som musiken är ganska ofullständig; en stor del af de i Ps. och annorstädes mest i Kr.-bb.³) befintliga musiktermerna kan endast gissningsvis tolkas, och de notiser, som hämtats från andra håll ss. Josefus och Talmud samt de äldre kyrkofäderna, ss. Origenes, Eusebius, Epifanius, Augustinus m. fl., äro otillräckliga, ehuru de äga stort värde, alldenstund Josefus kände till tempeltjensten genom avtopsi och de andra följt den fortgående traditionen. Af den stränga konservatism, hvarmed judarne fasthöllo vid allt gammalt, isynnerhet i fråga om religionen, kan man sluta till, att förhållandena i det Herodianska templet öfverensstämt med de gudstjänstliga bruken i det Serubbabelska, särskildt som notiserna i Talmud⁴) och andra efterkristliga källor be-

1) Den viktigaste litteraturen utom de förnämsta Ps.-Kommentarerna (här *Ewald*, *Delitzsch* och *Schultz*): *Forkel* Allgem. Geschichte d. Musik, Leipzig 1788 I, 99 f.; *Saalschütz* Geschichte und Würdigung der Musik bei den Hebräern, Berlin 1829; *F. J. Fétis* Histoire Générale de la Musique Paris 1869, I, 369 f.; *Engel* The Music of the most ancient nations, London 1870, samt art. ״musik״ i de större encyklopedierna, isht *Riehm* i hans Hdwb, *Leyrer* i Herzog & Plitt, *Diestel* i Schenkels bibellex. och *W. Wright* i Smiths Dictionary of the Bible.

2) Ensamt זמר och זמרים möta öfver 100 gngr, שיר (subst. och verb) 70 gngr, הללויה inemot 50 gngr, קנור och נבל öfver 20 gngr m. m.

3) Isht hafva kapp. 6, 15, 16, 25 och 26 i 1 Kr. talrika notiser i detta afseende.

4) Att notiserna i Talmud äga större värde än t. ex. *Diestel* förmenar. se *Grätz* Ps.-Kom. I, 53.

kräftas af skildringarna i Kr.-bb, i Siraksboken och i Makk., hvilka härröra från det 2:dra templets tid. Men från detta tempel åter kan man, ehuru med mindre visshet, draga åtskilliga slutsatser äfven i afseende på det Salomoniska templet och dess förhållanden.

Att i enlighet med den Reuss-Wellhausenska riktningen anse hela tempelkulten ha blifvit organiserad först efter exilen, kan ej vara befogadt, då flera omständigheter tala för, att den åtminstone till sina grunddrag med sång, musik och tempelkörer m. m. verkligen förefans redan i det Salomoniska templet.

När t. ex. ett stort antal sångare Neh. 7: 44 berättas hafva återvändt från Babel, förutsätter detta nödvändigt tillvaron af en sångorganisation före exilen, och då sången och musiken redan på Amos tid c. 800 f. Kr. hunnit blifva en yttre form, som framkallade profetens straffdom (5: 23), och de af många nyare misstrodda uppgifterna i Krön.-bb. stödjas af 1 K. 10: 12, som meddelar, att Salomo lät förfärdiga instrument för sångarne¹⁾: så kan denna organisation af tempelsången icke härröra från någon annan än David, till hvilken traditionen enhälligt hänför densamma. David hade på sin tid öfvade musikaliska krafter att tillgå i profetkörerna, som flitigt idkat sång och musik, och han behöfde blott inordna dessa i organisationen vid den hel. tjänsten²⁾.

Att på hans tid sång och musik ingått i gudstjänsten vid det hel. tältet på Sion, är otvifvelaktigt, äfvenså att många af hans psalmer därvid användes, ehuru organisationens detaljer i flera afseenden, isynnerhet till följd af Kr.-bb:s antedatering af åtskilliga samtida inrättningar, äro höljda i dunkel, och man ej håller kan med vetenskaplig

1) Jfr *Riehm* art. Musik i hans Hdwb.

2) Jfr 2 Kr. 29: 25, där Davids anordning ställes i sammanhang med profeterna; *Delitzsch* Ps.-Kom. 25 och *W. Wright* i *Smiths Dictionary*. Om Davids egen undervisning i musik i profetskolan se *Brill* i *Menselsohns* *מורה נבוכים* Wien 1817, fol. 18 b f. Af profetkörernas användning vid gudstjänsten förklaras, att ordet *חזנים* 'sångare' lätt kunde brukas ss. benämning äfven på de 3 sånganförarne. Jfr *Geikie* Bible by modern light III, 261.

visshet ådagalägga, hvilka af Davids ps. blifvit brukade därstädes. Naturligt är tillika, att efter exilen, i sammanhang med de nya politiska och religiösa förhållanden, som då inträdde, ganska betydande förändringar infördes vid gudstjänsten, men äfven dessa äro till sina enskildheter svåra att uppvisa

Enligt Kr.-bb. hade David inrättat trenne sångkörer, dels »Asaf och hans bröder» för att biträda vid tältet på Sion, dels Heman och Etan (= Jedutun) med deras närmaste för tjänstgöring vid Gibeon (1 Kr. 16: 37, 41 f.)¹⁾, men efter templets uppförande under Salomo öfverflyttades dessa till Jerusalem, och först från denna tid kan organisationen ha blifvit ordentligt genomförd²⁾. För den dagliga tjänstgöringen voro de indelade i 24 klasser, (4 Asafiter, 6 Jedutuniter och 14 Hemaniter), i hvilka funnos 288 öfvade sångare (12 i hvarje klass), som ledde de öfriga, de s. k. lärjungarna, jfr 1 Kr. 25: 8. Vid högtidliga tillfällen voro sångarne mycket talrika (enl. 1 Kr. 23: 5 — nästan otroligt — 4.000), men i vanliga fall naturligen vida mindre.³⁾

Denna inrättning råkade periodvis i förfall, isynnerhet genom oteokratiska regenter, men blef af åtskilliga konungar återställd. Framför andra tyckas Hiskia (c. 700) och Josia (c. 620) enligt Kr.-bb. hafva omhuldat tempelsången (2 Kr. 29: 25; 35: 15). Efter exilen återvände bland andra 148 Asafitiska sångare (Neh. 7: 44) och senare äfven medlemmar af andra sångklasser (Esr. 7: 7), så att psalm-

1) Den nyare tolkningen af några ställen ss. 2 Sam. 6: 5; Am. 5: 21—23. Jes. 30: 29. att de skulle innebära att det under den förexiliska perioden ej fans några särskilda sångkörer (jfr *Cheyne* The origin 194). är oriktig, ty dessa ställen bevisa ej detta.

2) Af de 3 sångkörerna tyckas Hemaniterna och Jedutuniterna ha stått lägre än Asafiterna, åtminstone stodo de dörrvaktarnes klass mycket nära; Jedutun räknas t. o. m. till dessa 1 Kr. 16: 38, 42. Jfr *Diestel* art. Musik i Schenkel; *Riehm* art. Musik i hans Hdwb. Eljes voro åtminstone i senare tid dessa båda klasser skarpt åtskilda; en sångare fick ej tjänstgöra ss. dörrvaktare l. tvärtom, se v. *Haneberg*. Relig. Alterthümer 565.

3) Enl. *Saalschütz* (Gesch. d. Musik 29) skulle den dagliga kören bestått af 166 man.

sången i det 2:dra templet klingade ganska fulltonig, genomträngda som sångarne voro af tacksamhet och glädje, då de icke längre behöfde hänga sina lyror på pilträden vid Babels floder (ps. 137), utan hemkomna till det egna fäderneslandet fingo stämma dem till Jahväs ära. Om denna hänförelse bära många af de från denna period härstammande psalmerna kraftigt vittnesbörd. I det Herodianska templet utfördes sången med större resurser i det yttre, och sångarnes sociala anseende tilltog¹⁾, men den religiösa hänförelsen var ej längre densamma som förr.

I äldre tider synas sångarne hafva haft sin plats öster om (= framför) altaret (2 Kr. 5: 12), i det Herodianska templet på en särskild läktare (דִּירָן) vid trappan från folkets till prästernas förgård. Sångkören tjänstgjorde samtidigt som orkåster, i det sångarne själfva beledsagade sången med ackompagnement af sina instrument. Dock var och förblef sången alltjämt hufvudsak, så att ackompagnementet hade blott en underordnad betydelse.

B. Vissa psalmer voro bestämda för särskilda dagar eller högtider. Så hade veckodagarne i 2:dra templet hvar sin psalm, söndag ps. 24, måndag 48 o. s. v. i ordning 82, 94, 81, 93 och sabbaten 92²⁾; vid den sistnämnda innehåller den hebräiska texten antydning därom i öfverskriften (פְּרָשָׁה לַיּוֹם הַזֶּה), vid de flesta öfriga har LXX bevarat traditionen om detta deras bruk³⁾.

Enligt traditionen skulle levitkören vid den dagliga gudstjänsten uppstämma veckodagspsalmen samtidigt där-

1) Detta framgår bl. a. af notisen hos Josefus, att leviterna erhöello samma ämbetsdräkt som de egentliga prästerna; Arkeol. XX, 9, 6.

2) Trakt. Tamid 7: 4; bab. Talm. 67 b.

3) LXX har ps. 24: τῆς μιᾶς σαββάτου, 48: δευτέρας σαββάτων, 94: τετράτης σαββάτου, 93: εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ [πρὸ]σαββάτου och 92: εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ σαββάτου; ps. 81 och 82 sakna äfven i LXX dylik notie, men 81 har i fornlät. »quinta sabbati». Om anledningen till deras utväljande enl. senare åskådning: se Maimonides' och Bartenorass Kom. till Tamid 7: 4, återgifven bl. a. af Edersheim Templet paa Kristi tid, översat Kristiania 1893, sid. 116.

med, att prästen efter fullbordadt slaktoffer började vin-offret (ויקריב)¹⁾, i det tvänne präster med sina schofarer därvid begåfvo sig från altaret till köranföraren, som då lät kören utföra den bestämda dags-psalmen (שיר הַמַּקְרָא), hvilken sjöngs i (vanligen 3) afsatser, mellan hvilka prästerna föllo in med sina hornstötär²⁾, som angåfvo, att det närvarande folket skulle nedfalla i tillbedjan och lof.

Utom dessa veckodagspsalmer voro särskilda psalmer bestämda för de större högtiderna, ss. hallel-psalmerna 113—118 vid frambärandet af Päsach-offret, vid Veckofesten, hvarje dag under Löfhyddohögtiden och äfven under Chanukka-festen (till minne af tempelreningen under Judas Makabeus), inalles 18 gånger årligen³⁾. Vidare sjöngos de 15 vallfärdssångerna (120—134) enligt uppgift hvarje kväll med fulltalig kör under löfhyddohögtiden till firande af vattenösningen, hvarvid leviterna enligt en (dock något bestridd) uppgift stodo på de 15 trappstegen, hvilka från kvinnornas förgård ledde upp till männens förgård. Vid samma tillfälle utfördes äfven ps. 134 och 135, men omväxlande af liturgen och menigheten⁴⁾.

Dessutom voro andra ps:r afsedda för särskilda tillfällen, ss. ps. 81 för festoffret (מזבח) på nyårsdagen, ps. 30 för påsken, då processionen af dem, som frambragte förstlingskärften, inträdde i tempel-förgården; ps. 29 för sista dagen af löfhyddohögtiden⁵⁾ m. fl., och säregna tidsomständigheter medförde flitigt bruk af vissa psalmer, ss af 44 under

1) Enligt den gamla regeln אֵין מִזְבֵּחַ טָרִיחַ אֵלֶּם עַל-חֲדָיו; jfr skildringen Sir. 50: 14—16 och traktat Tamid 7: 3. Se *Gräts* Ps.-Kom. I, 55.

2) Enl. senare föreskrifter 9 hornstötär, tre åt gången, den första och sista mera långdragen (מְקִינָה), den mellersta tremulerande (מְרִינָה); jfr *Saalschüts* Gesch. d. Musik 10; *Engel* The Music 295. Kanske dessa åsyftas i ps. 81 och ps:r med liknande uttryck.

3) *Delitsch* Kom. till ps. 113 not.

4) Jfr *Gräts* Ps.-Kom. I, 57; *Delitsch* Kom. till ps. 120 efter Middot 2: 5, Sukka 51 b.

5) Däraf öfverskriften till ps. 29 i LXX: ἐξ ὁδίου [ἐορτῆς] σκηνης; jfr *Staerk* Zur Kritik d. Ps.-überschriften t. st., ZATW 1892, 102.

makkabeertiden m. m., hvarom traditionen bibehållit sig i Talmud¹⁾).

C. Menighetens deltagande i den egentliga psalm-sången var ganska ringa, ty den utfördes endast af levitkören. Dock fans på tempelområdet äfven en s. k. synagogal liturgi, vid hvilken leviterna tjänstgjorde mindre, och själfva menigheten fick något mera deltaga. Därvid blefvo psalmerna reciterade af föreläsaren (מְקַרֵּא), som efter en uppmaning till folket (יְהִי לְיוֹרֵיהֶם), föredrog första versen, till hvilken folket svarade med upprepning af samma vers (sål. hypofonisk sång); till föreläsarens recitation af de följ. verserna svarade församlingen alltjämt med samma vers såsom en refräng, och då föreläsaren till slut efter en doxologi uppfordrat folket att svara »Amen», gjordes detta med ett 2-faldigt »Amen» eller ett »Halleluja» eller med en hel doxologi²⁾: בְּרוּךְ שֶׁכָּכָד מְלַכְתּוֹ לְעוֹלָם וָעֶד. Jfr särskildt ps. 136, där senare hälften af hvarje vers: כִּי לְעוֹלָם חֲסִידוֹ bildar ett dylikt responsorium.

Samtliga 17 hallel-psalmerna⁴⁾ hafva troligen blifvit utförda på ett dylikt hypofoniskt eller antifoniskt sångsätt, hvilket redan för det första templets tid antydes i Kr. 16: 36: »och allt folket sade: Amen och prisade Gud», och som äfven bestyrkes af Esr. 3: 10.

Men psalmerna blefvo, åtminstone en del, äfven föredragna af verkliga vexelkörer, sannolikt bestående af tempelsångare, och måhända bör uttrycket: »fulla körer»

1) Det hufvudsakliga i traktat. Rosch Hasch-schana, Sukka och Soferim, anfördt *Gräts Ps.-Kom.* I, 58 f.; *Delitzsch Ps.-Kom.* 28.

2) Därför stod enl. *Gräts* »Halleluja» ursprungligen i början af ps., ss. ännu i LXX och fordom äfven i de babyloniska föresamlingarnas codices. Gm missuppfattning synes det nu ha fått sin plats i slutet.

3) Jfr framställningen hos *Gräts Ps.-Kom.* I, 62 f.; *Delitzsch Ps.-Kom.* 26; *Zuns Synagog. Poesie* 88.

4) Dessa äro: 105—107, 111—114, 116—118, 135—136 samt 146—150. Äfven 119 börjar i LXX med Ἀλληλουία och tyckes sålunda hafva utförts på samma sätt. Möjligt är att menigheten äfven sjungit refrängerna, jfr *Ewald Dichter* I, 47 f.

מִקְהִלִּים-יוֹת ps. 26: 12; 68: 27 = »hela kören» därmed ställas i sammanhang¹⁾. Vexelsången var nämligen urgammal i Israel; redan Mirjam och de andra kvinnorna berättas 2 M. 15 hafva besvarat männens sång (לָחֹם 15: 21)²⁾, efter exilen anordnade Nehemja vid invigningen af murarne halfkörer, som på skilda vägar tågade till templet, hvarest de förenade uppstämde en ensemble-kör (Neh. 12: 27 f.), och af skildringen i Joh. Upp. 5: 9; 19: 1—7, där mindre körer antydast, hvilka sluta med gemensam final, kan man draga den slutsats, att dylik sång förekommit i det Herodianska templet, från hvilket Johannes upptagit dessa moment.

Också äro flera ps. tydligt beräknade för vexelsång, t. ex. ps. 24, där v. 7 »Höjen, I portar, edra hufvuden» etc. »att ärans konung må draga därin» utföres af ena kören, hvilken också på den andra körens fråga: Hvem är då ärans konung? svarar: »Det är Herren, stark och väldig»³⁾.

Sammalunda ps. 118, där vv. 19—20, 27—28 få en naturlig förklaring ss. vexelsånger med gemensam final i v. 29, och ps. 91 och 121 förklaras bäst genom antagande af dylikt sångsätt. Men äfven andra ps. ha sannolikt utförts med vexelsång, ss. 20, 21, 68, 81, 95, 116, och på antifonisk anordning häntyda åtskilliga korta, fristående uttryck, ss. שָׁלוֹם עַל-יִשְׂרָאֵל ps. 125, 128 eller יְהוָה יִשְׂרָאֵל ps. 130, 131 m. fl.⁴⁾

D. Omtvistad är frågan, huruvida kvinnor deltagit i tempelsången eller icke, och beaktansvärda skäl framhållas både för och emot. Af åtskilligt att döma synes det förhållit sig så, att kvinnor i äldre tid medverkade, men senare voro uteslutna. Deras medverkan i äldre tid var

1) Så *Delitzsch* Ps.-Kom. 26 och till de angifna ps.-ställena.

2) Jfr *Ewald* a. a.

3) Möjligt är att man med *Geikie* (Bible by modern light III, 249) äfven till ps. 24 bör tänka sig en gemensam final. *Delitzsch* autar vexelsång blott mellan en solostämman och kören.

4) Äfven i ps. 115 blir uppfattningen lättare, om vv. 9—14 tänkas uttalade af en präst, 15—18 af både präst och församling. Jfr *Delitzsch* Ps.-Kom.; *Grätz* Ps.-Kom. I, 75.

blott en naturlig följd af de äldsta förhållandena, jfr Mirjams ex. och de i S. 2: 22 omnämnda tjänande kvinnorna vid helgedomen i Silo. I 1 Kr. 25: 5, 6 uppräknas bland Hemans barn 3 döttrar, hvilka möjligen ha biträdt vid sången, bland de återvändande exulanterna funnos enl. Esra 2: 65 äfven sångerskor¹⁾, och i ps. 68: 25 omtalas »stofs-släende jungfrur (עלמות) i tempelprocessionen tillsammans med sångarne och musikanterna. Här af förklaras על-עלמות 46: 1, som bäst torde öfversättas: »på jungfrusätt» = »i kvinno-röstens register», se sid. 108. Senare, då kvinnor ej längre deltog, medverkade enl. Talmud gossar jämte de äldre vid tempelsången för att gifva mansrösterna en behaglig omvexling²⁾.

E. Om själfva sångens beskaffenhet är det icke lätt att bilda sig en noggrann föreställning. Där fans, ss. af det föreg. synes, både solosång och körsång med hel- och halfkörer och genom medverkan af kvinnor och barn l. högre och lägre mansröster (tenorer och basar) kunde ps. utföras i oktav. Leviternas sång utgjorde icke blott en kantillation, sådan den utfördes af föreläsaren i den synagogala liturgien⁴⁾, utan den var, att döma af flera omständigheter, en mera ordnad konstssång med bestämd rytm, takt och äfven verkliga melodier, hvilket allt den stående levitkören så småningom alltmera utbildat⁵⁾. Sången anslöt sig nära till

1) För kvinnornas deltagande ha uppträdt bl. a. *Forkel*, *Delitzsch*, *Murray* Lectures of the origin of the Psalms, *W. Wright* art. Music i *Smiths Dictionary*, *Geikie* Bible by modern light III, 265. Jfr dock *von Haneberg* Relig. Alterthümer 253 f. — Om שירי חיל Am. 8: 3, enligt ändring af Kautzsch, Wellhausen m. fl. bör läsas שירי חיל, så är detta ställe afgörande för frågan.

2) Läsarten dock osäker.

3) *Delitzsch* Kom. t. ps. 46 efter 'Arakin 13b; jfr *Grätz* Ps.-Kom. I, 64.

4) Det var först i medeltiden, som denna kantillerande recitation tog öfverhand i synagogorna; jfr *Zuns* Synagog. Poesie I, 113 f.

5) För sångens utvecklade karaktär talar bl. a. att en 5-årig förberedelsekurs åtm. enligt senare uppgifter erfordrades för inträde i tempelkören.

ordens innehåll, så att den allt efter dess beskaffenhet var glad eller sorglig, hastig eller långsam m. m., ty liksom i afseende på det språkliga uttrycket har innehållet äfven fått bestämma det musikaliska utförandet efter sitt eget behof.

Sången var efter all sannolikhet unison eller oktavsång, ty en sång i olika, genomförda stämmor var i Israel så godt som otänkbar, enär musikkonsten så tidigt ej var nog utvecklad för att kunna åstadkomma en dylik; om någon harmonisering förekommit, så måste den hafva varit af enklaste slag. Den i Israel använda tonskalans beskaffenhet är ännu något oviss; måhända var den liksom hos flere af orientens gamla folk pentatonisk, hvilket åtskilliga forskare hålla för troligt¹⁾, men den utvecklades efterhand sannolikt genom grekiskt inflytande²⁾ under den Ptolemeiska och syriska tiden; dock möjliggjorde redan den femtoniga skalan en ganska stor utbildning af psalmmusiken.

Melodierna voro sannolikt mera konstanta, än versernas och strofernas ojämnhet tyckes tillåta³⁾, och hade väl ss. hos österlänningarna än i dag en enkel och allvarlig prägel⁴⁾, dock med hvarjehanda utbildningar, ss. tremulering, förslag och efterslag m. m. Ovisst är, om de liknat den moderna arabiska musiken med dess skrikiga, långdragna och isynnerhet nasala toner⁵⁾, snarare har sången haft likhet med den grekiska och armeniska kyrkans sångsätt, hvilket stod

1) Denna skala saknar kvarten och septiman, motsvarar således de svarta tonerna på ett piano. Jfr *Engel The Music*.

2) Grekerna skola redan på Terpanders tid c. 670 f. Kr. ha ägt en 7-tonig skala. Jfr *Westphal Gesch. der alt. u. mittelalt. musik* 83, och Aristoteles' lärjunge Aristoxenos' system hvilade redan på den 8-toniga; jfr *Richm Hdwb. art. musik*.

3) Jfr den i reformerta kyrkan brukliga sången af Psaltaren.

4) Clemens Alexandrini uppgift, att tempelsången gått i doris tonart afser väl endast, att båda ägde en allvarlig, högtidlig karaktär; jfr *Richm art. Musik i hans Hdwb*.

5) Så *Delitzsch Ps.-Kom.*¹ II, 402; åtminstone i en senare tid klandrades parabelsering vid sången ss. en novation; jfr *Zunz Synagog. Poesie* I, 114; II, 4.

i sammanhang med den kristna förstlingsförsamlingens sång och genom den Ambrosianska och Gregorianska sången sedermera fortplantat sig, ehuru med modifikationer, i den katolska kyrkan¹⁾.

Det är icke omöjligt, att den sistnämnda kyrkans äldsta melodier kunna gå tillbaka ända till templets tid, ty den första kristna församlingens sång utgjorde en direkt fortsättning af tempelsången²⁾, ehuru utförd med nytt lif och värme³⁾. Vidare kunna äfven de äldsta, nu brukliga melodierna i synagogorna härstamma från templets tid; några af de sefardäiska (spansk-portugisiska) och de tysk-polska melodierna förete sinsemellan stor likhet, oaktadt de synas ha fortplantat sig på olika vägar från gamla tider (de spanska öfver Afrika, de polska öfver Syrien och Mindre Asien) och visa därmed tillbaka på gemensamt ursprung i östern, helst i Palästina; när så härtill lägges, att åtskilliga af dem förete en öfverraskande likhet med några af de äldsta katolska melodierna, så är det t. o. m. ganska sannolikt, att dessa lika melodier verkligen gå tillbaka ända till den tid, då tempelgudstjänsten bestod⁴⁾.

Att döma af dylika sångers allmänna karaktär tyckes melodien ha börjat något lägre, sedan höjt sig och bibehållit sig i högre tonläge, till dess kadensens slut medfört tonfall jämte någon modulation.

1) Se närmare om denna den Gregorianska sångens karaktär *Delitsch* Ps.-Kom.¹ II, 405, efter *Strauss* Gesch. Betrachtung über den Ps. als Gesang- und Gebetbuch 1859. Om både Ambrosianska o. Gregorianska sången, se *Ph. Wolfrum* Die Entstehung u. Entwicklung des deut. evangel. Kirchenliedes Leipzig 1890, 4 f.

2) Se *Delitsch* Ps.-Kom.¹ 405 f.: om likhet mellan de äldre spanska, tyska och österländska sångsätten, se a. a. 407.

3) Jfr *Josef* omdöme om den kristna sången, att den liknade tordön.

4) Jfr *Saalschütz* Archäol. I, 291; *Ackermann* Das hermeneut. Element der bibl. Accent. 4, efter *Ehrlich* Liturg. Zeitschr. Berkach III, 13; så ock *Svoboda* Illustrierte Musikgeschichte Stuttgart 1892, I, 174, där en dylik melodi anföres, upptagen äfven i *A. Baers* *כל תפלה* Göteborg 1877, N:o 772. Däremot lemna aksenterna icke någon tillförlitlig ledning vid försöket att framställa psalmernas melodier, se § 12.

Såväl genom olika tempo och intonation som takt och tonhöjd samt modulering kunde en viss mångfald åstadkommas. Därför voro naturligen många olika melodier möjliga, och då vissa af dem bléfvo särskildt omtyckta och flitigt använda, fingo andra psalmer ofta hänvisning till någon dylik bekant melodi, som oftast angafs genom begynnelseorden. På detta sätt förklaras nu allmänt de många i öfverskrifterna befintliga uttrycken med ׀, hvilka eljes knappast få någon rimlig mening¹⁾, se § 11.

§ 10. Psalmernas ackompagnement.

A. Psalmerna voro i första hand afsedda för sång, men sången skulle, ss. framgår af en mängd uttryck, ledsagas af ett antal musikinstrument, hvilka bildade ett slags ackompagnement²⁾. Visserligen äro underrättelserna både om instrumenten och deras prestationer mycket ofullständiga, så att de knappast kunna leda till en noggrann föreställning om musikens beskaffenhet; dock må det viktigaste här anföras.

Redan före Davids tid hade musiken ernått den utveckling, att den ss. en själfständig konst var skild från sången³⁾, och hade på Salomos tid vunnit ännu större utbildning. Början till tempelmusiken gjordes utan tvifvel af David, men både kör och örkäster erhöilo en fastare organisation och försågos med bättre hjälpmedel ss. instrument

1) I alla händelser är LXX:s och flere andras (ss. Hengstenbergs) tolkning af dem om innehållet omöjlig att fasthålla; äfvenså åsikten, att öfverskrifterna med ׀ skulle afse instrumentet, (så bland nyare *Gräts Ps.-Kom.* I, 71), ty instrument betecknas med ׀, ej ׀, ss. ׀, jfr *Ewald Dichter* I, 227; osannolik är äfven *Ries* mening (*Forschungen* 4 f.), att de skulle angifva olika sång- och musik-körer.

2) Om den viktigaste hithörande litteraturen, se § 9, isynnerhet de musikhistoriska och encyklopediska arbetena; om skinnor och snåbåls se särskildt *J. Åkermark* *Undersökningar angående ׀* och ׀, Uppsala 1874; om schofar: *C. Adler* *The Shofar — its use and origin*, ur *Proceedings of the Un. States Nation. Mus.* Vol. XVI, Washington 1893. Jfr ock i allm. *Nyström* *Bibliotek för bibl. fornkunskap*, Stockholm 1874, sid. 24 f., 71 f., 175 f., 300 f.

3) *Ewald Dichter* I, 210 f.

o. d. under hans son, hvars förkärlek för yttre prakt äfven på detta område gjorde sig gällande. I 2 Kr. 5: 12 omtalas för Salomos tid 120 trumpeter, trakterade af präster; däraf torde man kunna draga den slutsatsen, att äfven för leviterna instrument blifvit anskaffade i anseelig mängd.

B. Af de i Vetus omnämnda instrumenten var jämförelsevis ett fåtal (7) brukligt vid tempeltjänsten¹⁾. Bland dem funnos dock representanter för de 3 vanliga klasserna: *slag*-, *sträng*- och *blås*-instrument.

a) Till den förstnämnda klassen hörde:

1) *Cymbalerna* מַצְלִיחַ (Kr.-bb.) l. מַצְלִיחִים²⁾, två stora metallskifvor, som slogos mot hvarandra³⁾ och därvid åstadkommo ett gällt klingande ljud. De tyckas enl. ps. 150: 5 ha varit af två slag, מַצְלִיחִי שְׁמַר, hvilka förmodligen angåfvo en högre, och צֶלֶל תְּרוּמָה, som hade en mera dof klang. De brukades af anförarne⁴⁾ till att angifva begynnelseakten (sål. i viss mån motsvarande en taktpinne), ty enl. 1 Kr. 15: 18, »sjöngo» de tre dirigenterna »efter cymbaler»; förmodligen användes de äfven till att framhäfva vissa partier (לְהַשְׁמִיעַ, jfr 1 Kr. 15: 19), isynnerhet vid glädjetillfällen, men bildade icke något fortlöpande ackompagnement. Jfr 2 S. 6: 5; 1 Kr. 13: 8; 15: 16, 19, 28; 16: 5, 42; 25: 1, 6; 2 Kr. 5: 12 f.; 29: 25.

2) Samma klass representerades äfven af *pukan* (תִּפְּקָן, »tympanon», arab. دُفّ), ett tamburinartadt instrument, som

1) Enligt rabbiniska uppgifter skulle Israel under första konungatiden ha haft 36 olika instrument; i Vetus omnämnes dock blott ungefär halfva antalet. *Forkel* Allg. Geschichte I, 129 efter Schilte Haggiborim (af Abr. de Porta Leone på 1500-talet).

2) Jfr *Féris* Histoire I, 402. Namnet af מַצְלִיחַ afjudas gällt; i Talmud äfven מַצְלִיחַ med uppgifvande af dualformen.

3) Jfr *Josefus* Arkeol. VII, 12, 3 κύμβαλά τε ἣν πλατέα καὶ μεγάλη γίνεσθαι.

4) Så äfven i senare tid, jfr notisen i Scheqalim 5: 1, att vid tiden för templets förstöring en anförare Ben Arza trakterade detta instrument; se *Grätz* Ps.-Kom. I, 66 f.

5) Däraf spanska: »aduff». Jfr *Féris* a. a. 401.

väl ej ingick i själfva tempelorkästern, men brukades vid processionerna i templet tillsammans med de öfriga (jfr Ps. 68: 26; 81: 31; 149: 3 och 150: 4)¹⁾; den synes dock lik-som än i dag uti orienten mest ha haft en profan karaktär.

b) Till *sträng*-instrumentens klass (גְּיָנוּת ps. 4: 1; 6: 1; 51: 1 m. fl.) hörde de båda hufvudinstrumenten i den egentliga orkästern: *kinnor* och *näbäl*, hvilka närmast be-tecknas med כִּנּוֹר = sånginstrument och ofta ställas till-sammans i Ps., ss. 33: 2; 57: 9; 71: 22 o. a. De synas ha varit de instrument, som i allm. oftast brukades isynnerhet vid glädjetillfällen och som äfven erhållit den rikaste utbild-ningen. De voro förfärdigade af cypress- eller sandelträd (1 K. 10: 12) med hamp- eller tarmsträngar och anslogos med handen (1 S. 16: 23, 19: 9), kinnor i senare tid äfven med plektron³⁾. Angående deras närmare beskaffenhet fin-nas mycket olika meningar både hos äldre och yngre för-fattare, men differenserna synas mig förklarliga, om man besinnar, att de kunna afse särskilda arter, hvilka efterhand utvecklats sig ur grundtypen, så att de visa mycken inbördes olikhet⁴⁾. Den sannolikaste uppfattningen är följande⁵⁾:

3) *Kinnor* כִּנּוֹר (LXX κυνύρα l. κιθάρα)⁵⁾ var icke en »harpa», ss. Luther öfversatte, ej håller en »guitarr» l. »cittra». ehuru namnet är gemensamt, utan motsvarade säkrast en *lyra*, sådan den finnes afbildad på judiska mynt från Mak-kabeertiden och hvartill liknande former dessutom före-komma både hos de i Egypten invandrande semiterna och

1) Jfr *Saalschütz* Gesch. d. Musik 26; *Bathgen* Kom. t. ps. 26: 6 och 118: 27; äfven *Ewald* Dichter I, 217.

2) Jfr *Josefus* VII, 12, 3. ἡ μὲν κυνύρα δέκα χορδαῖς ἐξημῆτην τύπτεται πλήκτρῳ, ἡ δὲ νάβλα δώδεκα φθόγγους ἔχουσα τοῖς δακτύλοις κρούεται. Ändringen synes ha inträdd i slutet af det senare templets tid; äfven inom grekiska musiken har en dylik öfvergång ägt rum: *Grätz* Ps.-Kom. I, 68.

3) Jfr *Stade* Geschichte II, 262 not; *Engel* Music 289 f.

4) Jfr *J. Åkermark* Ang. כִּנּוֹר och נַבֵּל, 9 f., 30 f.

5) Enl. *Ewald* af »kintor», besl. med κίνναβις »hampa», emedan strängarne först voro förfärdigade af detta material; *Dichter* I, 218.

på afbildningar från Assyrien¹). Den var äldre än harpan och synes hafva utbildat sig mer och mer, så att flera former voro i bruk, men den för alla gemensamma grundtypen var (till skillnad från näbäl), att den hade resonanskroppen *ner-till*. Från denna, som liknade en fyrkantig låda l. ett bäcken, utgingo nämligen tvänne sidostafvar i en från hvarandra något divergerande riktning; dessa förenades ofvantill med en något snedt anbragt tvärstaf, och mellan denna och botten spändes strängarne. Dessas antal varierade betydligt; de jud. mynten visa oftast 3, någon gång 5, men troligen är afbildningen där blott generell; längre fram synes det ha funnits lyror med både 7 (enl. en talmudisk uppgift) och t. o. m. 10 strängar (enl. Josefus)²), de sistnämnda lyror, hvilka voro större, torde särskildt ha varit afsedda för tempeltjänsten.

Kinnor kunde liksom näbäl spelas äfven under gående (1 S. 10: 5; 16: 16 m. fl.), men var lättare än näbäl och hade en mildare klang, hvarför den var ett synnerligen omtyckt instrument och användes mycket, äfven utom tempeltjänsten, ss. vid familjehögtider och folkfester (jfr 1 M. 31: 27; Jes. 5: 12), i profetskolorna och bland den öfriga befolkningen. Den begagnades af lättfärdiga kvinnor såväl som af konungar. David spelade kinnor både ute i marken hos boskapen och vid konungens hof (1 S. 16: 16, 23).

Kinnor härledes dock enligt *Gesen.* o. a., ss. det tyckes, bättre af det sannolikt onomatopoetiska כנ, jfr כנור.

1) Den Israelitiska lyran synes ha haft en mellanform mellan den egyptiska, sådan den afbildas t. ex. *Engel* Music sid. 181, 196 f., *Wilkinson* Manners and Customs II, 291. och den assyriska lyran, *Engel* 38, 39, *Rawlinson* Anc. Monuments II, 164; jfr den bekanta Abschamålningen från Beni Hasan i Egypten, *Lepsius* Denkmäler aus Aegypten IV, afd. II, bl. 133. *Wilkinson* II, 296, och basreliefen i Brit. Museum, *Engel* 303. Afbildningarna på de Makkab. mynten (se *Fétis* Histoire 390, *Engel* 308) likna mera den grekiska lyran l. kitaran.

2) Enl. Jehuda B. Ilai i 2:dra seklet e. Kr. hade lyran 7 strängar, jfr Tosefta 'Arakin II: רבי יהודה אומר שבע נימין בכיור: *Josefus* uppger 10 strängar (se föreg. sid.), sannolikt afse båda uppgifterna olika slag af lyror.

4) *Nābāl* נָבָל¹⁾ (LXX oftast *νάβλα* l. *ψαλτήριον*, »Psalterium») var icke en luta (mot Hupfeld m. fl.), ej håller en cittra l. guitarr (mot Leyrer m. fl.), ej håller en psaltare (så Luther, Wetzstein), utan motsvarade närmast en *harpa*. Äfven detta instrument hade flera former, men gemensamt för alla var, att det i motsats till lyran hade resonanskroppen *upptill*²⁾, så att det mest liknade den assyriska harpan, hvilken är konstruerad på detta sätt, och till sin form påminde om ett grek. *Δ*³⁾. På dess resonanskropp fans enl. några uppgifter en spänd hud, en tympanon till ljudets förstärkning⁴⁾, och strängarnas antal var större än på kinnor: Josefus uppger 12, men troligen kunde det äfven här vexla⁵⁾.

Harpan hade också ett högre och klangfullare ljud än kinnoren; däraf förklaras uttrycken i Kr. 15: 20, 21, att harpolekarne »spelade חֲלִילִים וְנָבָל» = »i sopranröstens höjd», medan kinnoristerna spelade חֲלִילִים וְנָבָל, hvilket då väl betyder ungefär: »en oktav lägre». Harpan hölls vid spelningen upprätt, däraf Varros benämning därpå: *ὀρθοψάλλον*. Emedan den brukades nästan uteslutande i templet, åtnjöt den äfven större anseende än kinnoren, jfr ps. 144: 9. I den äldre tempelorkästern omnämnas i Kr. 15: 20 f. 8 nablaspelare samtidigt med 6 kinnorister; i senare

1) Etymologien omtvistad: enl. *Gesen.*, *Leyrer* m. fl. af »nābāl» = »säck», emedan resonanskroppen erinrat därom l. haft en membran: enl. *Brugsch* (*Aegyptologie* 433) m. fl. ombildning af egyptiska »nafr» = »luta», hvilket väl språkligt är möjligt, ehuru nafr i Egypt. betecknar ett annat slags instrument; se f. öfrigt *Åkermark* a. a. 31.

2) Jfr *Augustinus*: »Psalterium istud organum dicitur, quod de superiore parte habet testudinem: illud scilicet tympanum et concavum lignum, cui chordæ innitentes resonant: cithara vero id ipsum lignum cavum et sonorum ex inferiore parte habet», (Enarr. in Ps. XXXII: 2). Däraf den hos kyrkofäderna vanliga symboliseringen: »kitara» = det nedanefter varande, jordiska, »nābāl» = det himmelska, jfr Origenes t. ps. 32, m. fl., se *Åkermark* a. a. 18.

3) Jfr afbildningen af Assurbanipals segerorkäster på Layards basrelief från Ninive i Brit. Mus., som visar t. o. m. 23 strängar; den berömda Bruce-harpan i Thebe har 13; *Engel Music* 98 f., 184; *Félics Histoire* I, 325, 255.

4) Så *Grätz* Ps.-Kom. I, 69, där åtskilliga skäl anföras.

tid var harpornas antal, förmodligen till följd af deras gälla ljud, betydligt mindre, ty den dagliga orkästern, som tjänstgjorde både f. m. och e. m. vid psalmsången (1 Kr. 23: 30), bestod blott af 2 harpor, men 9 kinnorer utom cymbalerna, som utgjorde anförarens instrument.

En afart af näbäl var troligtvis den i Psaltaren två gånger (33: 2, 144: 9) omnämnda נָבֶל צִוִּיר, sannolikt en 10-strängad *harpa*, hvilken 92: 4 under namnet צִוִּיר upptages ss. ett särskildt instrument vid sidan af näbäl¹⁾.

De hittills upptagna instrumenten (utom *stof*) trakterades af leviterna och synas 1 Kr. 15 ha varit fördelade sålunda, att Asafiterna hade cymbalerna, Hemaniterna harporna och Jedutuniterna lyror. Musikanterna själfva kallades *»nogenim»* (נִגְנִיִּים), deras musik חִידוּת, i motsats till prästernas musik, som hette חִיָּל.

c) *Blåsinstrumenten*³⁾, hvilka i allmänhet trakterades af prästerna, voro egentligen trenne:

5) *Pipen* חֲלִיל (LXX *αὐλός*), som anblåstes⁴⁾ rakt fram, var af något hårdare träslag med ett munstycke af rör eller metall och hade till en början endast få (2—4) tonhål, men fullkomnades alltmera. Den var ett i forntiden både i glädje och sorg mycket begagnadt instrument. Den omtalas 1 S. 10: 5 ss. använd i profetskolorna och förekommer vid Salomos utropande till konung⁵⁾ (1 K. 1: 40), men dess liturgiska bruk var ringa. På Jesajas tid blåstes *»chalil»* vid Päsach-nattens högtidliga procession, då först-

1) *Gräts'* antagande (Ps.-Kom. I, 68), att *»asora»* var en kinnor, heror på sammanblandning med näbäl, se de ofvan citerade ps. Jfr *Nyström Bibliotek för bibl. fornknuskap* 175 f.

2) Jfr *de Lagarde Orientalia* II, 16 f.; *Stade Geschichte* II, 262; *W. Wright art. Music* i *Smiths Dictionary*.

3) Enligt *Lundius* (De musica 50) skulle benämningen på blåsinstrument vara חֲלִילִית *»pneumatica»*, men detta är ovisst; jfr sid. 107.

4) Anblåsa hette om en pipa חָפָה, eljes vanligen חָפָה eller isht om trumpet: חָפָה, jfr ps. 81.

5) Pipan synes ha blifvit blåst både af leviter och präster; dock omtristadt, se *Gräts* Ps.-Kom. I, 72.

lingskärfven bars till templet (Jes. 30: 29), och den begagnades dessutom enl. Talmud, till ett antal af minst 2 högst 12, inalles 11 à 12 gånger årligen vid de 3 större högtiderna Päsach, Massot och Sukka vid frambärandet af fest-offret¹⁾. Den fick äfven medverka vid ackompagnementet till hallel-psalmerna, hvarvid den genom att klinga efter gaf en melodisk afslutning åt kadenserna.

I det Herodianska templet hade enligt en uppgift i Talmud pipor blifvit sammanställda till ett slags orgel (ej vattenorgel) חֲצִצְרֵי אֶרֶב »gripa», som skall ha haft luftlåda, blåsbälg och 10 pipor med 10 hål hvardera, så att t. o. m. 100 olika toner (חֲצִצְרֵי אֶרֶב) kunde frambringas och dess tordönslika ljud hördes ända till Oljobärg²⁾. Dock är åtskilligt i afseende på denna orgel oklart och sväfvande, så att några forskare betvivlat hela notisen³⁾. I alla händelser synes den icke ha blifvit använd till fortlöpande ackompagnement af psalmerna.

6) *Trumpeten* חֲצִצְרֵי (LXX σάλπιγξ, Hier. »tuba») var c. 2 fot lång med rakt, trångt rör och klockformig mynning⁴⁾; sådan den finnes afbildad på Titi triumfbåge och kanske på makkab. mynt, liknade den en lur. Den hade ett smattrande ljud (däraf förmodligen dess namn⁵⁾), och användes i äldre tid blott indirekt för kultuella ändamål, i det prästerna genom trumpeter sammankallade folket till frambärande af offer l. till strid 4 M. 10: 1—10; men i det serubbabelska templet angafs därmed den dagliga guds-

1) 'Arakin 2: 3, aftryckt hos *Lundius de musica* 56 f., *Grätz a. st.*

2) 'Arakin 10b f., (Hieronimus) Epist. ad Dard. Jfr *Saalschütz Archäologie* I, 281—284.

3) Jfr *Forkel Geschichte d. Musik* I, 137; *Leyrer art. Musik i Herzog*. Säkert är att notisen Tamid 3: 8 (Bab. Talm. 64b), att orgeln m. fl. instrument hörts till Jericho, innebär en öfverdrift.

4) *Josefus Arkeol.* III, 12, 6. Μῆκος μὲν ἔχει πηχυαῖον ὀλίγω λεῖπον, στενὴ δ' ἐστὶ σάλπιγξ αὐλοῦ βραχὺ παχύτερα, παρέχουσα δὲ εὖρος ἀρκούν ἐπὶ τῷ στόματι πρὸς ἰποδοχὴν πνεύματος, εἰς κώδωνα ταῖς σάλπιγξι παραπλησίως τελούν.

5) Af חֲצִצְרֵי = skimra, dallra, grönska; חֲצִיר = »grönska».

tjänstens början, jfr Sir. 50: 15. Därjämte omnämnes den vid högtidliga tillfällen, ss. vid arkens öfverförande till Sion 1 Kr. 15: 24, jfr 2 Kr. 5: 12 f., 29: 26 f., Esr. 3: 10, Neh. 12: 27. Visserligen hade trumpeten mera musikaliskt ljud än hornet, men var för stark att användas till fortlöpande ackompagnement af sången; den blåstes därför egentligen i pauserna mellan densamma¹⁾.

7) *Hornet* l. *basunen* חֲשִׁוּשׁ (LXX *αεραλίη*, äfven *σάλπιγξ*, »cornu») var ursprungligen ett vädurshorn, därför krökt, och bibehöll sedan denna form, äfven då det gjordes af metall. Det fick med sitt långdragna ljud förstärka folkets jubel vid fröjdefester, ps. 47: 6; 98: 6; 150: 3; äfven 2 S. 6: 15. Dessutom begagnades det för att angifva det borgerliga nyårets början²⁾ på den med anledning däraf s. k. »jubeldagen», ps. 81: 4, och »jubelåret»³⁾ 3 M. 25: 9; men egentligen brukades det till signaler vid folkets församlande, isynnerhet i krig (Jos. 6: 5; Dom. 3: 27 m. fl.), hvartill det med sitt starka ljud lämpade sig bättre än till beledsagande af psalmsången. Dock synas blåsinstrumenten stundom ha begagnats samtidigt med levitkörens musik (jfr 2 Kr. 5: 12, 13), ehuru de vanligen, ss. förut är antydt, brukades alternerande med densamma⁴⁾.

1) Jfr *Riehm* art. Musik i hans Hdwb.; *Keil* Archäolog. II, 186 f.

2) Enl. *Gesen.* o. de fleste af חֲשִׁוּשׁ eg. »rifvad, »glänsad, »v. klar»; enl. andra af assyr. »sappar» = »hock». Se vidare härom, liksom om schofar i allm., *C. Adler* The Schofar, its use and origin.

3) Trakt. Rosch Hasch-schana 3: 3. Hornet har i detta bruk blifvit bibehållet än i dag uti synagogorna.

4) Jubelåret anses ha fått sitt namn däraf, enär יובל är en annan benämning för schofar; jfr *Leyrer* art. Musik i Herzog.

5) Att Prästkodex tillägger trumpeten samma bruk, som de profetiska och historiska bb. tillägga hornet, förklaras måhända däraf, att de ursprungligen voro identiska, men att metalltrumpeten, som efter exilen mer afskildes för prästernas bruk, undanträngde hornet; så *Diestel* art. Musik i Schenkel, jfr dock *Nowack* Archäolog. I, 278. Schofar vexlade äfven med חֲשִׁוּשׁ (Jos. 6: 5), ehuru det var mera böjdt än detta; *Adler* a. a. 288.

C. Hurudan själfva musiken var är svårt att närmare angifva. Af instrumentens primitiva beskaffenhet framgår, att den i allmänhet måste ha varit lika enkel och monoton, som dess roll var inskränkt och underordnad, och att den för våra öron skulle ha förefallit både larmande, enformig och melodifattig. Vidare lämpade den sig icke till ett fort-löpande ackompagnement, då instrumenten därtill hade alltför få toner, utan bestod den förmodligen i här och hvar anslagna ackord, som väl oftast fingo ligga kvar till nästa ackord. Men å andra sidan har musiken ej varit inskränkt till de allra första, råa begynnelseerna, alldenstund äfven den 5-toniga skalan (ifall denna var den brukliga) tillåter ej ringa konstmässighet i prestationerna, och genom användning af olika instrument, antal, styrka, tempo m. m. kunde en ganska stor omvexling åstadkommas, isynnerhet som de enklaste harmonierna antagligen icke voro alldeles obekanta¹⁾. Under senare tider torde därjämte musiken genom grekiskt inflytande hafva blifvit mer och mer fullkomnad.

Men hurudan musiken i öfrigt än må ha varit, visst är, att den genom sin enkelhet och upphöjdhet var ägnad att göra ett djupt intryck på sinnet, ss. det bl. a. framgår af det i många psalmer framträdande lifliga intresset för densamma, och förökning af antalet medverkande till 1000-tal måste vid högtidliga tillfällen ha kunnat frambringa en öfverväldigande effekt²⁾.

1) Åtskilliga forskare antaga utom oktav äfven kvint- och kvart-följder; jfr för öfrigt art. Musik i *Calwer* bibellexikon och i *Riehm* Hdwb.: *Keil* Archäologie II, 184.

2) Jfr sid. 86; dock äro *Josefi* uppgifter (Arkeol. VII, 3, 8) om 40,000 *ὑψίστα* och *ὑψίστα*, 200,000 trumpeter och 200,000 dräkter för sångarne m. m., naturligen en orientalisk öfverdrift, äfven om de tolkas, ss. *Saalschütz* (Gesch. d. Musik 32 f.) påpekat, om instrument, som anskaffades i förlag för kommande tider.

§ 11. Psalmernas musikaliska öfverskrifter.¹⁾

A. I sammanhang med musiken må här först behandlas ett antal musikaliska öfverskrifter, som bäst tolkas om sångsättet, i det de utgöra begynnelseorden i en sång, till hvars melodi anvisning sker med עַל (2). Dit höra:

עַל-אֵילָנִת הַשֶּׁחֶר 22: 1, LXX ὑπὲρ τῆς ἀντιλήμψεως τῆς ἐωθιῆς (sål. läsarten אֵילָנִית), så ock Targ.: »om kraften af det beständiga morgonoffret³⁾, hvaremot MT (= den massor. texten) återgifves af Aq.: ὑπὲρ τῆς ἐλάφου τῆς ὀρεθριῆς och Hier.: »pro cervo matutino». Men alla dessa tolkningar, som afse innehållet, äro otillfredsställande, då detta icke motsvarar desamma, hvarför orden i enlighet med flertalet af de nyare exegeterna bäst återgifvas med: *enligt* [sången] »*morgonrodnadens hind*»⁴⁾.

עַל-יִינֹת אֵלֶם רְחֻקִּים 56: 1 med denna läsart: »enligt den stumma dufvan bland aflägsna»; men sannolikt bör istf. det både textkritiskt och syntaktiskt betänkliga אֵלֶם אֵלֶם (אֵלִים = terebinter), sål.: »enligt [sången] *dufvan bland de aflägsna terebinternas*», ss. de flesta nyare kommentatorer föredraga⁵⁾ och som stödes af äldre versioner, ss. LXX ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τοῦ ἀπὸ τῶν ἀγίων μεμακρυσμένων, i det att LXX tolkade יִינֹת om det israelitiska folket och τῶν ἀγίων

1) Den viktigaste litteraturen utom de vanliga kommentarerna (isht Rosenmüller Scholia, Delitzsch o. Bathgen): Gesen. Thesaurus, lex. af Ges.-Mühl.-Volck, Fürst och Siegfried-Stade, Rée Forschungen; Staerk Zur Kritik d. Ps.-Überschriften, ZATW 1892, 91 f.

2) Jfr dylikt bruk af 'al hos syriska hymnförfattare; Bathgen Ps.-Kom. XV; jfr f. ö. sid. 94, not 1.

3) Targ. עַל קִיפָה קִיבֵּן חִיָּיָא דְקִרְיָא (Berakot): »morgonrodnaden med sina hornformiga strålar», som af Gesen. och de Wette fattades = solen, i anslutning till arabiska poeters uttryck: solen = gazellen.

4) Så bl. a. Ew., Del., Hupf., Now., Perowne, F. W. Schults, Bathgen och af äldre redan Abenezra, Calvin, Bochart.

5) Så jämte Bochart (Hieroz. II: 1, 11) t. ex. Ew., Olsh., de Wette, Hupf., Dyserinch, Del., Perowne och Bathgen m. fl.

motsvarar אֱלִיב, hvilket de — oriktigt — fattade v. = »gudar», men ej ville så öfversätta¹⁾.

עַל-שִׁנִּים 45: 1, 69: 1 »enligt liljorna», sannolikt förkortadt af det fullständigare: אֶל-שִׁנִּים יְרִיחַ 80: 1 »till [sången] ss. liljor [är] vittnesbördets»²⁾ och עַל-שִׁשָּׁן יְרִיחַ 60: 1 »enl. [sången] ss. en lilja [är] vittnesbördets», ss. orden bäst torde öfversättas, enligt Abenezra och med honom de flesta nyare uttolkare. LXX:s öfversättning ἀλλοιοῦσθαι (enl. läsarten שִׁשָּׁן af שִׁנָּה och שֶׁ relat., så äfven Targ.), som afser innehållet, strandar därpå, att detta icke motsvarar densamma. Att 80: 1 står אֵל (för עַל) synes ej behöfva hindra sammanställandet af denna öfverskrift med de öfriga likartade³⁾.

עַל-יְהוֹתָיִם 8: 1; 81: 1; 84: 1. Om denna läsart är den riktiga, så kan det icke, ss. Aq. och Theod. ps. 8: 1 omskrifva: ὑπὲρ τῆς γερθιῦδος, betyda: »på det Gattitiska instrumentet», sannolikt en kinnor⁴⁾), ty prep. עַל strider däremot, utan bör i enl. med עַל:s vanliga betydelse i öfverskrifter tolkas: enl. det Gattitiska sångsättet⁵⁾), hvilket förmodligen haft en glad karaktär, då alla 3 ps. hafva lofprisande innehåll.

Men det är möjligt, att יְהוֹתָיִם ej sammanhänger med staden Gath utan med הַתָּא = »vinpräss», eftersom LXX, Symm. omskrifva med ὑπὲρ τῶν ληνῶν, Hier. »pro torcularibus»

1) Däremot ha Aq. (ἀλάλου) och Quarta (μογγιλάλου) läst אֱלִיב.

2) Ps. 80: 1 synas שִׁנִּים och יְרִיחַ felaktigt v. åtskilda gm י, jfr Bathgen Ps.-Kom. XVIII f.; שִׁנִּים 45: 1 felaktig vokalisering för 'שִׁנָּה, se König Lehrgeb. 659.

3) Jfr Ewald Lebrb. 566 f.; Raschi ansåg 'שֶׁ vara benämningen på ett 6-strängadt instrument, men oriktigt att sammanställa detta ord med שֶׁ och för öfrigt är hela uppfattningen af dessa öfverskrifter om instrument numera öfvergifven; jfr sid. 94 not 1.

4) Jfr Targ. עַל כִּינֹר דִּמְיוֹתָיִם כִּנֹּר på den kinnor, han medfört fr. Gath; så ock Delitzsch Kom. t. ps. 8: 1 Böhmers tolkning: af כִּנֹּר

arab. جث eskilja = grek. θιάζουσις, enl. hvilken ordet skulle ange kvint-ackompagnement, stöter både på språkliga och sakliga svårigheter. Jfr Hupfeld-Nowack Kom. t. st.

5) Sjä Ewald, Olshausen, Schultz m. fl.

(ps. 81 »in torc.») och de sålunda läst חַלְמִית לְבָן¹⁾. Är denna läsart riktig, så betyder ordet: »enligt vinpräss-sångerna». Dylika sånger, motsvarande grekernas ὕμνοι ἐπιλήνιοι²⁾, voro i Israel icke ovanliga, jfr Jes. 16: 10; 65: 8 och Dom. 9: 27; men då ps. 81 afser Löfhyddohögtiden och 8 och 84 väl lämpa sig för densamma, så kanske dessa psalmer och deras öfverskrifter här böra ställas i sammanhang med nämnda högtid³⁾.

חַלְמִית לְבָן 9: 1 fattas af några ss. ett instrument, men emot prep. על (jfr sid. 94); ej håller afser det innehållet (= »vid sonens, Absalons, död»), ty detta passar icke därtill, utan kan under förutsättning af läsartens riktighet, som stödes af Symm. (περὶ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ⁴⁾), endast fattas ss. begynnelseorden i en bekant melodi, till hvilken hänvisning sker, sål. = enl. [sången]: »Mûth labbën». Men om dessa begynnelseord egentligen ha betydt »död åt sonen» (Symm.) l. »dö, blekna» (Hitzig) l. »döden gör blek» (Del.) l. »dö för sonen» (Hupf.) l. något annat, är höljdt i dunkel. Flera af de gamla öfversättningarna ha emellertid läst de båda första orden ss. ett⁵⁾, hvilket ock många handskrifter och rabbiner hafva, men då de alla afse innehållet, synas de föga upplysande, isynnerhet som af dem ej klart framgår, om de frfr חַלְמִית äfven läst ett על⁶⁾, och ל לבן åter-

1) Äfven Aq. har 81 och 84 ἐπὶ τοῦ ληνοῦ.

2) En dylik är t. ex. Anacreontea Od. 57, efter Bergk Poetae lyrici graeci ed. 4:ta.

Μόνον ἄρσενες πατοῦσιν	»Endast männerna få trampa
Σταφυλῆν, λύοντες οἶνον	Druftorna till frigjord vinmust,
Μέγα τὸν θεὸν κροτούντες	Och de Guden därvid prisa
Ἐπιλήνιον ὕμνοισιν.	Högt med sina vinpräss-sångern.

3) Jfr Bathgen Ps.-Kom. XVI.

4) Jfr Targ. חַלְמִית דְּבִירָא (om Goliat) och Hier.: »pro morte filii.

5) Så LXX: ὑπὲρ τῶν σπουδῶν τοῦ υἱοῦ (τὰλ = חַלְמִית לְבָן) som de förborgade syndernas (jfr חַלְמִית 90: 8); Aq. νεαρὸς ἡσυχίας (= חַלְמִית), Theod: ὑπὲρ ἀμαρτίας (= על חַלְמִית?).

6) Jfr en fullständigare behandling häraf i Hupf.-Nowack Kom. t. ps. 9.

gifves ej tydligt af någon öfversättare. Orden צל-מית i slutet af 48: 15 syfta troligen på samma sång¹⁾.

אל-תִּשְׁחַח [על] 57—59 och 75 = »fördärfva icke!» anger äfvenledes början till en bekant sång, hvilken måhända finnes något fullständigare Jes. 65: 8 בְּרִיכָה אֱלֹהֵי יִיחִיָּהוּ och i så fall egentligen var en vinskörds-sång²⁾. LXX:s μὴ διαφθείρης är blott en noggrann öfversättning, men Symm. t. 57: 1 περὶ τοῦ μὴ διαφθείρης ger en antydan om, att man här i enlighet med den vanliga konstruktionen vid uttryck om sångsättet bör frfr אל suppleras ett על, hvilket här frfr verbaluttrycket ej lämpligen kunde utsättas. Så ock de flesta nyare kommentatorer³⁾.

צל-מִתְחַלֵּל 53: 1 och fullständigare לְעִנְיֹת צל-מִתְחַלֵּל 88: 1, LXX ὑπὲρ Μαελέθ, fattas af några ss. ett nom. propr., men osannolikt, ty mot all analogi; af flera äldre öfversättare tolkadt ss. = »dans», jfr Aq. ἐπὶ χορείᾳ, Theod. ὑπὲρ τῆς χορείας, Symm. διὰ χοροῦ, så äfven Hier.; och ehuruval det af åtskilliga uttryck i Ps. vill synas, som om helig dans l. procession förekommit i templet⁴⁾, och en dylik uppfattning vid första påseendet kan tyckas erhålla stöd i 88: 1, jämfördt med 1 S. 21: 12; 29: 5, där עֲנָה במחלל betyder »sjunga (l. svara) under ringdans», så kan dock denna betydelse här icke fasthållas, enär dels ordställningen i så fall borde vara: לְעִנְיֹת במחלל, dels ps:nas dystra innehåll står i skarp motsats till densamma. Då äfven Targ:s tolkning af מחלל 53: 1 af חלל »profanera»⁵⁾ är språkligt tvifvelaktig, liksom äfven uppfattningen däraf ss. ett instrument, enl. Raschi = »pipa», אִפְיֹת (= חֲלִיל), enl.

1) Så Delitsch, Ps.-Kom. t. st.; Bathgen Ps.-Kom. XVII m. fl.

2) Så G. Beer Ind.- u. Gem.-ps. XXVIII efter Smith.

3) T. ex. Ewald, Hupfeld, Olshausen, Delitsch, Bathgen m. fl.

4) Jfr Bathgen Kom. t. ps. 26: 6 och 118: 27; Saalschüts Archäologie 300 f.

5) Targ. 53: 1 מִסְחֵן שְׂמַח דְּקִיָּרִים וְעַל מִצְבֵּי רִשְׁעִיָּה דִּי מִסְחֵן שְׂמַח דְּקִיָּרִים att prisa, om bestraffningen af dem, som smäda Herren (καρσος) namn. Ps. 88: 1 לְשִׁבְחָא (ל) צְלוּמָא דִּם עַל צְלוּמָא דִּם hön till att prisa».

Gesen. = »cittra», medför ej mindre svårigheter, så synes det vara säkrast att med både äldre och yngre¹⁾ exegeter fatta מַחֲלָה = »sjukdom», möjligen med tillägg af לָב (jfr 2 M. 15: 26) och anse orden vara början af en bekant sång, hvilken att döma af dessa psalmers innehåll måste ha haft en sorgsen karaktär. Öfversättningen af orden ps. 88: 1 blir då: *enligt [sången]: en sjukdom till tuktan.*

אֶל־הַחֲבִילוֹת 5: 1 skulle enligt de äldre öfversättningarna afse innehållet²⁾, men däremot strider dels ps:s innehåll, dels ordets plats före מוֹמָר, ty alla tilläggen omedelbart till לִמְנוּחַ pläga afse musiken, hvarför de flesta nyare se en musikalisk term däri. Några återge det = »till flöjter», i hvilket fall נְחִילֹת skulle vara = נְחִלֹת af sg. נְחִלָּה af חָלַל »genomborra», en tolkning, som i realt afs. är tänkbar, då flöjtspel enl. Jes. 30: 29 o. a. med visshet förekom vid gudstjänsten och אֶל här skulle hafva företrädare för עַל, emedan den blåsande ej samtidigt kunde sjunga³⁾. Men då man icke kan förstå, hvarför det eljes okända נְחִלָּה här skulle uttränga den vanliga benämningen på flöjt חֲבִילִי, och då ingen enda af de gamla öfversättarne däri funnit ordet »flöjt», så torde den uppfattningen, att uttrycket hänför sig till *begynnelseorden i en bekant sång* vara den sannolikaste, ehuru deras betydelse är oviss⁴⁾.

1) Så *Abenesra*, *Delitzsch* m. fl. Den sistnämndes alternativt föreslagna tolkning af מַחֲלָה se. namn på en elegisk tonart, ungef. = »mesto», har mindre stöd.

2) Jfr LXX ὑπὲρ τῆς κληρονομίας (= אֶל־הַחֲבִילוֹת): Aq.: ἀπὸ κληρονομίας, Symm.: ὑπὲρ κληρονομίας (= אֶל־הַחֲבִילוֹת), jfr Hier. »pro hereditatibus», Targ. על חֲבִילֵי »super choros». *R. Josuas b. Levi* förmodan, att det skulle vara ett notarikon (Midrasch Tebillim 55) behöfver ej ens bemötas, och *Hitsigs* sammanställning däraf med נֶחֱן = »modulatio vocis» är alltför långsökt; Ps.-Kom. t. st.

3) Så bl. a. *Hupf.-Nowack* och *Delitzsch* Ps.-Kom. t. st.

4) *Bethgen* Ps.-Kom. XI. Enligt *Siegfr.-Stade* lex. förmodligen textfel i MT.

B. Andra musikaliska uttryck i öfverskrifterna äro:

על-עלמור 46: 1, som ej i enlighet med de gamla öfversättningarna kan afse innehållet¹⁾, ty detta strider däremot, ej håller, enl. Raschis förmodan, betecknar ett instrument, ty mot prep. **על**, synes därför bäst tolkas enligt den af flera nyare efter Gesenius omfattade förklaringen: »more virginum» = »voce virgineæ» = att sjunga *i sopran* = *högre tonläge*²⁾, ty denna tolkning passar bäst i Kr. 15: 20, där uttrycket användes om »nebalim» i motsats till »kinnot», som få tillägget **על-השמיני**, se följande.

על-השמיני ps. 6: 1, 12: 1 torde med hänsyn till i Kr. 15 icke håller enl. de gamla öfversättningarna³⁾ kunna betyda ett instrument (oktakord), då äfven här **על** i så fall borde stå istf. **על**, ej håller sångsätt eller tonart eller särskild sångkör, utan kan i motsats till ofvannämnda **על-עלמור** väl endast angifva *en oktav djupare tonläge*, hvilket också väl lämpar sig för det dystra innehållet i dessa båda psalmer⁴⁾. Antagandet att Israeliterna kände den 8:toniga skalan vid den tid, då dessa öfverskrifter tillkommo, behöfver ej anses allt för vågadt, då man känner den grekiska musikens utveckling vid denna tidpunkt⁵⁾ och den lifliga beröring, som den grekiska kulturen isynnerhet efter Alexander den stores tid hade med Israel.

1) Så t. ex. LXX *ἐπὶ τῶν κρουρίων* (= **על-עלמור**). Aq. *ἐπὶ νεανότητων* och Hier. *pro juventutibus* (= MT), Symm. *ἐπὶ τῶν αἰωνίων* (**על-עלמור**), hvilket allt visar osäkerheten i denna uppfattning.

2) *Bathgens* invändning (Ps.-Kom. XVIII), att ps. 46 lika litet som Luthers: »Ein feste Burg ist unser Gott» passar för sopran, hvilat på förbiseende däraf, att uttrycket senare ss. term. *technicus* blott synes betyda »högre tonläge» och därför kan begagnas äfven om högre maneröster. Jfr *Gesen. Thesaurus* under **עלמור**.

3) Ps. 12: 1 LXX, Aq., Theod. *ἐπὶ τῆς ὀργῆς*; 6: 1 LXX *ἐπὶ* (Aq. *ἐπὶ*, Symm. *περὶ*) *τῆς ὀργῆς*. Targ. på båda ställena: **על כורא** **על כורא**.

4) Så *Gesen. Thesaurus*; *Delitzsch Ps.-Kom.* t. st.

5) Se sid. 92 not 2.

עַל־יְדִיתוֹן ps. 62: 1 och עַל־יְדִיתוֹן 77: 1¹⁾, som tolkats på flera sätt²⁾, synes bäst uppfattas så, att det eg. är ett annat namn på Etan, en af Davids sångmästare (se sid. 60), men här står i kollektiv betydelse = *Jedutuniterna* l. *Jedutun-kören*, kanske ock rent af ett slags Jedutunitiskt sångsätt. Troligen bör äfven עַל־יְדִיתוֹן ps. 39: 1 tolkas på samma sätt, ty om det, ss. Bæthgen föreslår, i analogi med עַל־יְדִיתוֹן 77: 1 betydde »af Jedutun», så skulle både David o. Jedutun uppgifvas ss. förf. i MT, hvilket är föga troligt, och Hupfeld-Delitzsch's tolkning »åt sångansföraren Jedutun» (עַל־יְדִיתוֹן appos. till לְמַנְצָה) innebär, att לְ efter לְמַנְצָה skulle ange dativ, hvilket åter motstrides af den vanliga sammanställningen: לְמַנְצָה לְדָוִד, där לְדָוִד betecknar författaren³⁾. Prep. עַל tyckes sål. här i enlighet med flera af de gamla öfversättningarna böra tolkas = על på de båda andra ps.-ställena⁴⁾.

בְּגִיטָה 4: 1; 6: 1; 54: 1; 55: 1; 61: 1⁵⁾; 67: 1 och 76: 1; de 5 sista defective, kanske eg. sg.-form גִּיטָה (jfr 77: 7) i MT, men af versionerna öfverallt återgifvet med pl., jfr LXX, Aq., Theod. ἐν ὕμνοις eller ἐν ψαλμοῖς, Symm. διὰ ψαλτηρίων, Hier. »in psalmis». Vål föregås uttrycket på de anförda ps.-ställena af לְמַנְצָה, men hör icke syntaktiskt tillsammans därmed, ty af Hab. 3: 19 בְּגִיטָה⁶⁾ synes, att det står oberoende; det betyder således: *under ackompagnement af strängaspel*. Måhända innebär uttrycket

1) Qere 77: 1 och 39: 1 יְדִיתוֹן, jfr analogier i סְבִילִין o. d.; men Ketibs läsart »Jeditun» fins äfven i LXX, Aq., Symm., Theod. och Hier.

2) Jfr LXX ἐπεὶ ὁδοῦν, Symm. δια ὁδ'; Aq. περὶ ὁδ' 62: 1; ἐπεὶ ὁδ' 77: 1. Targ. 62: 1 עַל יְדִי יְדִיתוֹן 1, 77: 1 עַל יְדִי יְדִי.

3) Jfr ps. 11, 14, 40, 68, 70, 109, 139.

4) LXX återger väl לְיְדִיתוֹן med τῷ ὁδ', men Aq. Symm. o. Theod. med ἐπεὶ ὁδ', liksom om där stått עַל. Targ. עַל מוֹסִיף יְדִיתוֹן = egm Jedutuns munn.

5) 61: 1 står עַל־יְדִיתוֹן, men troligen textfel för בְּנִי, då de gamla öfversättningarna återgifva det med ἐν.

6) Att *Hittigs* tolkning af Hab. 3: 19: »still sångmästaren för mina musikstycken» är oriktig, se *Delitzsch* Kom. t. ps. 4: 1.

därjämte, att endast stränginstrument skulle medverka, all-
denstund verbet לַלֵּן är term. technicus för spelande på dy-
lika instrument¹⁾; se sid. 99.

לְהַלְלֵהוּ , som möter i början²⁾ af öfverskrifterna till 55
ps. (oftast 4—89) och vanligen åtföljes af uttryck för in-
strument l. sångsätt o. dyl., har af de gamle blifvit läst och
tolkad på olika sätt. Targ. לְהַלְלֵהוּ »ad laudandum» synes
öfverallt hafva läst ordet ss. לְהַלְלֵהוּ (aram. inf.), men bety-
delsen »prisa» är för bibelhebr. främmande; LXX $\epsilon\iota\varsigma\ \tau\omicron\delta\ \tau\epsilon\lambda\omicron\varsigma$
är så godt som oförklarligt³⁾, de öfriga grek. versio-
nernas öfversättning »segra»⁴⁾ är först senhebraisk betydelse.
I Vetus (Kr.-bb. och Esra) betyder verbet (i Qal, — obr.
— »glänsa»), Qitt. »öfverglänsa», »förestå» och användes ofta
om den till tempel-tjänsten, isynnerhet musiken och sången,
hörande verksamheten. Ss. öfverskrift i Ps. synes לְהַלְלֵהוּ
därför beteckna: *anföraren för tempelmusiken*, till hvilken
ps. skulle öfverlemnas för arrangering och inföning⁵⁾. Denna
tolkning är af de flesta nyare upptagen⁶⁾.

Till de musikaliska uttrycken hör vidare לְהַלְלֵהוּ , som
förekommer 71 gånger i Ps. och 3 gngr i Hab. 3, vanligen
vid versens slut, sällan inuti, ss. 55: 20; 57: 4 och Hab.
3: 3, 9⁷⁾. Visserligen aksentueras det ss. tillhörande text-

1) Så *Delitzsch* Kom. till ps. 4: 1.

2) Blott 88: 1 inuti öfverskriften, genom sammanställning af 2
olika öfverskrifter (sid. 59); Hab. 3: 19 i efterskriften.

3) LXX återger därmed eljes vanligen לְהַלְלֵהוּ , hvarför de här tro-
ligen ansett ordet ss. en *mqtl*-bildning till לְהַלְלֵהוּ .

4) Jfr Aq. $\tau\omicron\tilde{\nu}\ \nu\nu\nu\omicron\pi\omicron\iota\tilde{\omega}$, Symm. $\epsilon\pi\nu\nu\iota\nu\iota\omicron\varsigma$, Theod. $\epsilon\iota\varsigma\ \tau\omicron\delta\ \nu\nu\nu\omicron\varsigma$,
Hier. »victoria».

5) Eller skulle måhända prep. לְ , ss. *G. Beer* (Ind.- u. Gem.-Psalm-
men XXIX) vill, här ange, att ps. tillhört en לְהַלְלֵהוּ -samling, som bildats
af äldre samlingar?

6) Jfr *Delitzsch* Kom. t. ps. 4; *Hupf.-Nowack* o. *Bathgen* Ps.-Kom.
XIII; *Kautsch* Die Psalmen übers. m. fl.

7) På båda ps.-ställena läsarten dock osäker; 57: 4 har sanno-
likt en omflyttning från v. 3 ägt rum, då LXX där har $\delta\iota\alpha\psi\alpha\lambda\mu\alpha$;
55: 20 bör ordet kanske läsas לְהַלְלֵהוּ »föraktas»; så *Bruston* Du Texte
primitif 56.

sammanhanget och återgifves så af flera äldre, ss. Aq., Hier., Targ., hvilka däri trott sig finna ett ord med betydelsen »alltid»¹⁾, men uppkomsten af denna tolkning סלח = נצח är oförklarlig, och סלח tillhör den egentliga texten lika litet som öfverskrifterna.

Ordets etymologi lemnar föga ledning för dess förklarande. Härledningen af סלח = שילה »hvila» (så Gesen., Hengstb.), enl. hvilken det skulle betyda »sile», paus, är mycket osäker, emedan verbet סלח i dylik betydelse icke möter hvarken i hebr. l. aram., och סלח:s ställning inuti versen ej tillåter en paus, hvilken skulle afbryta det för Israeliten predominerande tankesammanhanget²⁾.

Hitzigs sammanställning däraf med arab. صلوة, aram. ܒܠܝܬܐ = »böjning» (till bön) är språkligt ohållbar³⁾, och då äfven abreviatur-tolkningen: סב לַמַּעֲלָה הַשָּׁמַיְמָתִית = »vänd dig uppåt (= framåt), sångare», ungefär = »da capo», saknar alla analogier i bibelhebräiskan⁴⁾, så synes fortfarande dess härledning af סלח »shöja», eg. סל med ח loc., sål. af סלח med half vokalförlängning, äga den relativt största sannolikheten, ehuru äfven den icke är fri från svårigheter.

Äfven dess betydelse är något oklar. LXX omskrifver det med διαψαλμα, som tillfälligt möter hos Symm. och Theod.⁵⁾, men hvars egentliga mening är dunkel. Så myc-

1) Aq. ἀεί. Hier. »semper», Targ. oftast לעלתיך = din secular l. תרתיך = »semper». Flera andra grek. öfvers. ha liknande, se *Bathgen* Ps.-Kom. XIV.

2) Jfr Augustini explikation af διαψαλμα, anförd hos *Bathgen* a. st.

3) Arab. ص = hebr. צ, och س l. ش = hebr. ש. En annan hypotes (af *P. Cassel*) att סלח är = grek. ψαλλε med bortkastadt *p*-ljud göres osannolik däraf, att hebr. visar sig bibehålla *ps* i פסִיכִיךָ = ψαλτήριον, Dan. 3: 5.

4) Ss. analogier kunde anföras arab. صلعم, صلوة, عم, m. fl.; men de tidigaste ex. på förkortning i hebr. skola enl. *Stade* vara ש = שָׁל på hebr. mynt; Lehrbuch 34. Fullständigare kritik af dessa och andra tolkningar af סלח: se *Hupfeld-Nowack* Ps.-Kom. Einl. LIX.

5) Dessa båda haΐva vanligen ξσμα, hvarmed äfven Aq. några gånger återgett סלח.

ket är visst, att סלח afser det musikaliska utförandet, ty det förekommer endast i sådana psalmer, som tillskrifvas David eller hans sångarskola och som genom ett למנצח eller annorledes angifvas ss. afsedda för liturgiskt bruk. Efter all sannolikhet betyder det ett *mellan-* eller *efterspel* af musiken, hvarvid sången dock ej nödvändigt behöfde pausera, utan kunde fortgå samtidigt därmed, i hvilket fall סלח, ss. Delitzsch vill, rent af kan motsvara vårt »forte», sål. en förstärkning af musikackompagnementet. Denna betydelse synes väl motsvara dess ställning i texten, ty סלח förekommer vanligast vid slutet af sådana meningar, på hvilka ligger särskildt eftertryck och som därför äro lämpliga att genom kraftigare musik inskräpas¹⁾. Denna dess betydelse stödes dessutom af uttrycket סָלַח הַגִּיּוֹן 9: 17, som visserligen af de gamle blifvit olika tolkad, men af nyare tämligen allmänt fattas ungefär = »strängaspel (92: 4), förstärkning»²⁾, hvarvid סלח icke gärna kan betyda »paus» af sången, utan måste afse musiken.

C. Mera liturgisk karaktär ha några öfverskrifter:

לְהַזְכִּיר 38: 1; 70: 1, som af LXX återgifves: *εἰς ἀνάμνησιν*, Aq. *τοῦ ἀναμνησέσθαι*, har vanligen ansetts ss. inf. c. hiqt. af זכר = »för att bringa till erinran»; men så uppfattadt blir detta uttryck alltför obestämdt, hvilket ej minst framträder i de många olika hypoteserna om subj. och obj. till detta verb³⁾. Därför uppfattas det bättre ss. denom. hiqt. af זָכַרָה, hvilket var namnet på den del af spisoffret זֶבַח, som kastades i elden och, emedan det afsåg att bringa den offrande i åminnelse inför Gud, sammanställdes med זָכַר⁴⁾. Uttrycket anger således, att dessa båda psalmer skulle

1) Jfr *Hupf.-Novack* Ps.-Kom. Einl. LIX.

2) Jfr *Delitzsch* Kom. t. ps. 3.

3) Jfr *Hupfeld-Riehm* Kom. till 38: 1. *Gräts* försök (Ps.-Kom I, 83) att förklara ordet uppkommet: ל (af לָבִי, הזכר, עובדי) ר. (af רָצָה), jfr 40: 13, är tydligen alldeles förfeladt.

4) Jfr dylikt denom. hiqt. af detta verb Jes. 66: 3, מִזְבֵּי לְבָנָה = »den som offerar rökelse», och Targ. ps. 70: 1 לְמִזְבֵּי עַל צִירֵי לְבָנָה = »ad recordandum apud fasciculum thuriss».

sjungas vid »Askara-offret»; men då detta enl. 3 M. 24: 7 omnämnes i sammanhang med skådobröden, som endast hvarje sabbat skulle förnyas, är det icke omöjligt, att dessa ps. blott utfördes vid sabbats-mincha, hvarom LXX:s tillägg 38: 1 *περὶ σαββάτου* måhända innebär en erinran¹⁾).

לְחִידָה ps. 100: 1, LXX *εἰς ἐξομολόγησιν*, Aq. *εἰς εὐχαριστίαν*, Targ. *על קורבן חידה*, Hier. »in gratiarum actione», betyder: [att sjungas] vid tackoffret; jfr 3 M. 7: 11, 12.

לִלְמֹד 60: 1, LXX och Symm. *εἰς διδασχὴν*, Targ. *לְלַמְּדָא*, Hier. »ad docendum», synes påminna om 2 S. 1: 18, där David befäller: *לְלַמֵּד בְּנֵי־יְהוּדָה קֶשֶׁת* »att lära Juda barn bågsången», och betyder här sannolikt, att ps. 60, ss. särskildt lämplig till vapenöfningssång, skulle *inläras af vapenmanskapet*. Denna ps. är också den mest krigiska af alla²⁾).

D. Slutligen torde här få behandlas:

שִׁיר הַמַּעֲלוֹת, hvilket möter i öfverskrifterna till ps. 120—134 (ps. 121: *שִׁיר לַמַּעֲלוֹת*) och har tolkats på flera sätt, af hvilka de viktigaste äro följande:

a) Enligt åtskilliga skulle de 15 »ma'alot»-ps:s namn sammanhänga med de 15 trappsteg (hos Josefus = *βαθμοί*)³⁾, som från kvinnornas förgård (*עזרת הנשים*) ledde upp till männens (*עז ישראֵל*) och på hvilka levitkören stod under löfhyddohögtiden, då den afsjüng dessa psalmer⁴⁾); härpå skall Luthers omskrifning »Lied im höheren Chor» syfta. Visserligen betyder *מַעֲלוֹת* i det vanliga språkbruket »trappsteg», men denna tolkning är betänklig, dels emedan den

1) Jfr *Bathgen* Ps.-Kom. XII; *Hupf.-Nowack* Kom. t. st.

2) Jfr *Delitsch* Kom. t. st.

3) Så isynnerhet judiska uttolkare, bl. a. *Gräts* Ps.-Kom. I, 77. Targ:s öfverskrift till dessa ps.: *שִׁיר דַּאֲמַר עַל טַסְקִין דְּהַחִיטָא* »canticum quod dictum est super gradibus abyssis» syftar ej på dessa trappsteg utan på en legend i Davids & Achitofels historia (Sukka 53a).

4) Jfr Trakt. Middot 2: 5; senare specificerad, så att 1 ps. sjöngs på hvarje trappsteg.

till grund härför liggande traditionen är ganska osäker, dels emedan öfverskriften i detta fall skulle hafva en alltför yttre och tillfällig betydelse, som dessutom saknade analogi i de andra öfverskrifterna¹⁾.

b) Enligt flera nyare skulle uttrycket afse den s. k. *trapprytmen* (se sid. 29), som i dessa psalmers versbyggnad förefinnes²⁾, ex.

ps. 121: I Jag lyfter mina ögon etc.,

Hvarifrån kommer min hjälp?

v. 2. *Min hjälp kommer från Herren* etc.

Men dels är denna byggnad, som påträffas äfven i andra ps. ss. 29: 1, på långt när icke genomförd i dessa ps.³⁾, i några af dem ss. 125, 132 kan den svårigen uppvisas; dels skulle denna öfverskrift i så fall sakna all analogi i de andra ps.-öfverskrifterna, ty där finnes intet uttryck, som afser psalmernas poetiska byggnad; dessutom kan det icke bevisas, att מַעֲלֹת någonsin blifvit användt ss. term. technicus för denna rytmiska form⁴⁾.

c) I anslutning till de gamla öfversättningarna, ss. LXX *ψᾱλμὸν τῶν ἀναβαθμῶν*, Aq., Symm. *eis τὰς ἀναβάσεις*, Hier. »canticum graduum»⁵⁾ ha isynnerhet de syriska kyrkofäderna ansett dem vara sånger, diktade för hemtågen från *Babylon*; men dels vore uttrycket i så fall för obestämdt istf. *הַעֲלִיָּה*, dels passar denna tolkning icke för t. ex. 122, 134, som förutsätta templets och gudstjänstens bestånd, hvarför den också öfvergifvits t. o. m. af Ewald, som förut omfattat densamma⁶⁾.

1) Jfr *Delitsch's* kritik af denna tolkning, Kom. t. ps. 120; *Bethgen Ps.-Kom.* Einl. XIX.

2) Så t. ex. *Gesenius, de Wette, Delitsch, Ehrst*, m. fl.

3) Därför är ock jämförelsen med den moderna trioletten haltande, jfr *Bethgen Ps.-Kom.* Einl. XXI.

4) Jfr *Bethgen* a. st.

5) Däraf i senare liturgiskt språk: »gradual-psalm».

6) *Ewald* Einl. zu den poet. Bb. des A. B. 1839 jfrd med Dichter II, 378; jfr *Delitsch* Kom. t. ps. 120 f., där såväl denna åsikt som *Thenii* tolkning af מַעֲלֹת = pilgrimsresornas särskilda stationer vederlägges.

d) Sannolikast synes därför den mening vara, som i anslutning till den äldsta åsikten låter detta uttryck betyda: »*uppressa*», men icke speciellt en dylik från Babel utan *de vallfärder, som årligen gjordes* vid de tre stora högtiderna till templet i Jerusalem, och för hvilka dessa sånger blifvit författade (jfr 121: 1 למעלות). מעלות betyder Esr. 7: 9 »resa till Jerusalem», jfr 122: 4 שָׁח עָלוּ שְׁבָטִים, flera af dessa ps. ss. 120, 132, 133 ha t. o. m. direkta hänсыftningar på vallfärder, och deras innehåll i allmänhet lämpar sig väl därtill. Förmodligen hafva de tillhört en samling med titeln שִׁירֵי הַמַּעֲלוֹת, från hvilken dess sing. (שִׁיר הַמַּעֲלוֹת) sedan blifvit hämtad till hvarje enskild psalm. Till denna tolkning hafva många nyare exegeter anslutit sig²⁾.

§ 12. Psaltarens aksenter.

A. För en noggrann uppfattning af Ps. utgöra de i densamma befintliga aksenterna, hvilka äro gemensamma för de tre poetiska böckerna (שִׁירֵי אֲמָתִי), ett ganska beaktansvärdt hjälpmedel³⁾.

Enligt flera framstående forskare hade dessa aksenter (liksom de prosaiska för Toran och Profeterna) närmast till

1) Kanske ock hela samlingen hette שִׁירֵי הַמַּעֲלוֹת; så Kautsch Die Ps. übersetzt, till ps. 120.

2) Så t. ex. Kamphausen, Hupfeld, Reuss, Perowne, Richm-Brandt (Einl. II, 185), Cheyne, Bathgen m. fl.

3) Viktigaste nyare litteratur: Utom de större grammatiska verken af Böttcher, Ewald, Olshausen, Gesen.-Kautsch m. fl. isynnerhet S. Baer Die metr. Accentuation, bihang i Delitzsch Ps.-Kom.¹⁾, den sistnämndes »Accentuologischer Commentar» i Ps.-Kom.²⁾; Baer-Del. Liber Psalmorum hebr.; W. Wickes שִׁירֵי אֲמָתִי A Treatise on the Accentuation of the 3 so-called poetical books of the Old Test., Oxford 1881; A. Bächler Untersuchungen zur Entstehung und Entwicklung der hebr. Accente, I Wien 1891; A. Ackermann Das hermeneut. Element der bibl. Accentuation, Berlin 1893.

uppgift att angifva den musikaliska kantilleringen vid psalmernas offentliga föredragande¹⁾, så att hvar och en af dem betecknade en intonering vare sig enskild ton eller tonföljd, som vid densamma skulle iakttagas²⁾. Åtskilliga notiser om denna aksenternas uppgift finnas i rabbiniska arbeten, ss. att *Sillug* betecknar först höjning sedan sänkning till hvila, *Pazer* och isynnerhet *Schalschälät* en under vibrering fortgående höjning, *Legarmeh* en hög, klar ton; samt de förenande aksenterna: *Mereka* en sjunkande betoning, »andante», och *Tarcha* ett »adagio», båda för att därigenom låta den följande distinktiven tydligare framträda. Utom dessa sporadiska underrättelser³⁾ skulle man beträffande några andra aksenter kunna sluta till deras uppgift, ss. att *Olevejored* på grund af dess ställning och *Atnach* enl. namnets betydelse måste bilda en kadens m. m.; men dessa enstaka meddelanden äro alltför ofullständiga och allmänna, för att man däraf skulle kunna framkonstruera en tillförlitlig musikalisk recitation.

De försök, som i detta afseende blifvit gjorda, hafva icke utfallit tillfredsställande. Såväl *Anton's* sträfvan, att direkte omsätta aksenterna i toner med tillhörande ackord (treklanger) och däraf bilda melodier, som *Haupts* bemödande, att genom kombination mellan aksenterna och bokstäfvernas siffervärde utleta det ursprungliga melodiska sångsättet, som ock *Arends'* hypotes, att bokstäfverna med sina vokal- och läsetecken rent af skulle vara en notskrift, representerande en skala på $1\frac{1}{2}$ oktav⁴⁾, hvilat allesamman

1) Så t. ex. *Böttcher*, *S. Baer*, *Delitsch* och isht *Wicks*.

2) Så *Schilte* Haggiborim: man har ansett dem vara ursprungel till den medeltida från Italien härstammande notskriften, de s. k. »neumerna».

3) Om källorna för dessa Baers notiser se *Delitsch* Ps.-Kom.¹ II, 404, 453, *Wicks* 54 f.

4) *G. Anton* i *Paulus' Neues Repertorium f. bibl. u. morgenl. Literatur*, Jena 1790; *L. Haupt* 6 alttest. Psalmen mit ihren aus den Accenten entzifferten Singweisen, Görlitz 1854; *L. Arends* Über den Sprachgesang der Vorzeit und die Herstellbarkeit der althebr. Vokalmusik, Berlin 1867.

enligt den enstämmiga meningen hos omdömesgilla forskare alltför mycket på subjektiva fantasier för att hafva något vetenskapligt värde¹⁾).

Då äfven det i synagogorna brukliga traditionella återgifvandet af aksenternas notvärde åtminstone i afseende på de poetiska aksenterna, hvilka här närmast komma i fråga, sannolikt icke öfverensstämmer med det ursprungliga, så kan man icke af deras närvarande musikaliska notvärde hafva någon ledning för en noggrann uppfattning af Psaltarens text²⁾).

B. Men den musikaliska recitationen, vare sig den är aksenternas primära eller blott sekundära uppgift, måste i alla händelser hafva anslutit sig synnerligen nära till det logiska innehållet, i det att textens dikotomi därigenom erhöill ett troget uttryck, de satsdelar, som hade logiskt eftertryck,ingo starkare, högre betoning, och uppehållen i tankegången åskådliggjordes genom pauser i musiken m. m. Därför hafva aksenterna en viktig betydelse för uppfattningen af textens logiska innehåll och de enskilda ordens större eller mindre samhörighet med hvarandra. Visserligen tyckas de musikaliska fordringarna icke alltid hafva sammanfallit med innehållets kraf, utan det rytmiska jämviktsbehovet har t. ex. någon gång medfört, att aksenten förlagts något annorlunda än vid den logiska dikotomien³⁾, och äfven den s. k. transformationen har förändrat aksenternas egentliga värde, men bortsedt från dylika tillfälligheter motsvara i allmänhet aksenterna innehållet ganska väl, hvarför ock åtskilliga forskare ansett deras »usus her-

1) Jfr *Delitsch* Ps.-Kom. 28 not; *Ackermann* Das herm. Element 4.

2) De vanliga s. k. Zarqa-tabellerna, som angifva aksenternas notvärde (jfr t. ex. *S. Naumburg* זמירות זרקה Paris 1864, III. 127 för det franska sångsättet, *A. Baer* Baal Tefillah sid. 30 för det polsk-tyska sångsättet, sid. 209 f. för det sefardäiska, så ock i slutet af *Nägelsbach* hebr. Grammat) afse blott de prosaiska aksenternas recitation: jfr *Delitsch* Ps.-Kom.¹ II, 403 f.; *Keil* Archäologie II, 184.

3) Jfr t. ex. ps. 102: 8, där א står vid det andra ordet, ehuru den logiska cesuren inträder vid det första.

meneuticus», att åskådliggöra innehållet, rent af vara deras primära uppgift, så att man först senare till dem anknutit den musikaliska¹⁾.

Aksentueringens betydelse består nu däri, att den icke blott skiljer versens membra från hvarandra utan om de primära ledens storlek (minst tre själfständigt betonade ord) så fordrar, uppdelar dem i sekundära, och dessa vid behof vidare i underafdelningar. Ehuru den egentliga tankeparallelismen vanligen ej sträcker sig längre än till de sekundära ledens dikotomisering, hvarför de största och näst största aksenterna göra tillfyllest²⁾, så går aksentueringen oftast ännu längre både genom de skiljande och förenande tecknen och anger sålunda de fina skiftningar i förhållandet mellan högre och lägre bestämningar, hvilka i de moderna språken icke utmärkas i skrift genom skiljetecken, utan först vid det muntliga utförandet komma till uttryck. Häraf framgår, hvilken stor betydelse aksenterna äga för textens uppfattning, och detta så mycket mera, som de synas vara anbragta med ganska stort filologiskt skarpsinne och noggrannhet, så att de jämförelsevis sällan kunnat genom nyare studier förbättras³⁾.

De poetiska aksenterna, hvilka till antalet ungefär motsvara de prosaiska, indelas liksom dessa i tvänne grupper:

1) Så af nyare t. ex. *Gesenius* Gesch. d. hebr. Sprache u. Schrift 221, *König* Lehrgeb. I, 84 f. och isht *Ackermann* Das hermeneut. Element 16, 82 f.

2) Jfr *de Wette* Ps.-Kom. 69 f.

3) *Luzzatto*, en af vår tids förnämsta fackmän på detta område, förklarar aksentueringen för keine grossartige Geistes that, deren volle Bedeutung noch gar nicht ergründet sei». Åro aksenterna, ss. äldre forskare anse, förtalmudiska (så t. ex. judiska filologer ss. *Mendelsohn* o. a.), så blir deras värde så mycket större, men sannolikt härröra de från massoreterna (så t. ex. *Gesen.*, *Hupfeld*, *Bleek*, *Strack* m. fl.) l. Tora-föreläsarne (så *Luzzatto* m. fl.), jfr *Ackermann* Das hermeneut. Element 10 f. I alla händelser synes det poetiska aksentsystemet, som ej finnes i den babyloniska punktationen, vara en enbart palästinensisk utveckling; enligt *Wicks* 10 härrör det från perioden 400—600 e. Kr.

distinctivi l. *herrar* (מלכים), som angifva en större eller mindre paus, och *conjunctivi* l. *tjänare* (משרתי), som beteckna samhörighet med det följande ordet. Men de förete en betydlig olikhet med de prosaiska, sannolikt beroende därpå, att de förra fingo beteckna en rikhaltigare och mer omvexlande tonföljd än de senare¹⁾. Denna olikhet består hufvudsakligen däri, att medan flera af prosans aksenter här försvunnit, hafva andra tillkommit, och att den inbördes rangen dem emellan blifvit förändrad. Mindre väsentligt är måhända, att några, som till sin figur likna vissa prosans aksenter, i poesien bära nya namn.

C. De poetiska aksenterna äro följande:

I.) *Distinktiva aksenter*.

1) *Silluq* (סלוק) med *Sof pasuq* (סוף פסוק:) afslutar versen liksom i prosan.

2) '*Olevejored* (עולה ויורד), ex. רָשָׁעִים ps. 1: 1 (blott poetisk), står högre än 'Atnach och tudelar endast större verser (vanligen vid 5:te o. 6:te ordet l. längre) före Silluq; möter därför mera sällan än 'Atnach (knappast tiondedelen så ofta)²⁾ och sällan i en vers utan Atnach, ss. 1: 2.

3) '*Atnach* (אֲתַנַּח) afdelar mindre verser, ex. צִדִּיקִים 1: 6, eller tudelar i större vv. ytterligare perioden mellan Silluq och Olevejored, oftast vid 2:a—4:de ordet före Silluq, ex. צִמְד 1: 1; גִּיּוֹם 2: 1; בְּאַפּוֹ 2: 5³⁾.

Dessa tvänne aksenter bilda hufvudcesurer och ange således i vanliga fall de primära leden i versen⁴⁾; ytterligare indelning af leden⁵⁾ sker med särskilda aksenter framför

1) Jfr S. Baer hos Del. Ps.-Kom.¹ II, 479.

2) Wickes On the accent, 30.

3) Atnach står mera sällan vid det 5:te ordet före Silluq, och aldrig vid det 1:sta, ty då inträder transformation, se sid. 121 not.

4) Stundom är dock versen så kort, att en mindre distinktiv bildar tillräcklig cesur, ex. 92: 9.

5) Den sekundära dikotomiseringen sker enl. Wickes efter olika grundsats, beroende på satsens begynnelseord: om stycket börjar med verb (både nominal- och verbalsats), så fortgår uppdelningen från slutet räknadt, så att cesurer (och aksenter) bli mindre ju närmare

hvar och en af de tre förutnämnda, så att 'Olevejored-stycket uppdelas antingen med:

4) *Stor-rebi'a* (רְבִי'עַ גְּדוֹלָה) vid det 3:dje ordet l. längre före Olevejored, ex. חָאִישׁ ps. 1: 1; eller med

5) *Sinnor* (צִנּוֹר) = prosans Zarqa, vid det 2:dra ordet före, ex. יְהוָה יְדִין לְעַמּוֹת ps. 7: 9, eller med

6) *Lill-rebi'a* (רְבִי'עַ קָטוֹן) vid det 1:sta ordet, ex. אָנִי וְאִשְׁנָה שְׂכַבְתִּי וְאִשְׁנָה ps. 3: 6; jfr 4: 5.

Framför *Silluq* däremot uppdelas stycket mellan *Silluq* och 'Atnach i de flesta fall med:

7) *Rebi'a mugrasch* (רְבִי'עַ מְגֻרָשׁ) såväl vid 1:sta som 2:dra och 3:dje ordet, ex. וְלֹאֲמַיִם 2: 1²); וְיִחְשְׁאִים 1: 5; וְיִשְׁגְּבוּהוּ 20: 2. Vid behof af ytterligare dikotomi användes *Legarmeh* (לְגַרְמָה) ex. וְיָשָׁב 47: 9; jfr 20: 2. I vissa fall inträder dock istället för *Rebi'a mugrasch*:

8) *Stor-schalschälät* (שְׁלִשְׁלֹת גְּדוֹלָה) genom transformation, ex. וְכִבְדִּירָא 7: 6³).

Ett 'Atnach-stycke uppdelas sekundärt vanligen genom:

9) *Dechi* (דְּחִי) prepositiv, då cesuren inträffar vid 1:sta l. 2:dra ordet före, ex. וְיִחְשְׁאִים ps. 1: 1; שׁוֹבָה יְהוָה ps. 6: 5, men vid ord längre tillbaka användes *Stor-rebi'a*, ex. 2: 8, hvilket vid behof t. o. m. kan upprepas, ex. לֹא-בְסִיחִי אֲמַרְתִּי ps. 32: 5⁴).

verbet, ex. ps. 145: 21; om stycket åter börjar med subj., obj. eller adverb., fortgår indelningen från motsatt håll, så att den större aksenten sättes närmast början och sedan mindre, ex. 19: 2, 143: 10.

1) Ej att förväxla med *Sinnorit* -, som står vid öppen stavfvelse framför *Mereka* l. *Mehuppak*, ex. וְכִבְדִּירָא 1: 1. קוֹמָה 3: 8.

2) Vid beräkning af ordens antal anses ord, förenade med *maqgef* (ss. här וְיִחְשְׁאִים), ss. ett betonadt ord.

3) Detta sker, då dikotomien skulle medföra *Legarmeh* omedelbart före *Silluq* och *Leg.* därför ändras till en konjunktiv aksent, ex. יְהוָה יִבְרַךְ אֶת-עַמּוֹ בְּשָׁלוֹם: 29: 11; se närmare *Wickses* 67.

4) Att *Dechi* från början är en lemning af den gamla vertikalen och utan skäl blifvit skild från *Tifcha*, se *Büchler Untersuchungen* I, 25.

Om en af de ofvannämnda underafdelningarna, d. v. s. ett Stor-reb'ia-, Sinnor- eller Dechi-stycke behöfver ytterligare uppdelas, så brukas i vanliga fall antingen:

10) *Pazer* (פָּזֵר), om bi-dikotomien är större¹⁾, eller

11) *Legarmeh* (לִגְרָמֶה), om den är mindre. Den sistnämnda, som har två former, kan t. o. m. indela under Pazer och är vanligast af dem båda¹⁾.

Åtskilliga af dessa distinktiva aksenter äro emellertid stundom underkastade en s. k. transformation, hvilken måhända framkallats däraf, att vissa melodiska tonfall icke passa för nära hvarandra, och består däruti, att den förra distinktiven i så fall dämpats till en mindre uttrycksfull aksent, vare sig en mindre distinktiv eller rent af en konjunktiv aksent.

En dylik degradering träffar isynnerhet Atnach och de närmast därunder stående aksenterna, ss. Reb'ia mugrasch, Stor-reb'ia och Dechi²⁾. De aksenter, som sålunda få vikariera för högre, erhålla därigenom något större värde, än de eljes hafva³⁾. Men äfven andra orsaker, sammanhängande med aksentsystemets utveckling ur den primitiva

1) Ex. *Pazer*: פָּזֵר 11: 2 (frfr »Stor-rebi'a»), פָּזֵר 31: 11 (frfr »Sinnor»), פָּזֵר 68: 5 (frfr Dechi: mera ovanligt). *Legarmeh's* två former äro: a) *Asla Legarmeh* (אֲסֵלָה לִגְרָמֶה), ex. קִטְחָה יְהוּדִי 7: 7 (frfr Stor-reb'ia), בְּצֵר-לֵי 18: 7 (frfr Sinnor), och b) *Mehuppak Legarmeh* (מְחֻפָּק לִגְרָמֶה), ex. אֲלֵתִי 10: 7 (frfr Dechi).

2) De vanligaste fallen häraf äro: då Atnach skulle omedelbart föregå Silluq, dämpas det till Reb'ia mugrasch; detta åter dämpas i vissa fall till Stor-Schalschälät l. en Servus; Stor-reb'ia strax före Lill-reb'ia blir Sinnor och Dechi strax före Atnach blir Munach, ex. אֲלֵתִי 35: 24, יְהוּדִי 119: 86, אֲחִיר 35: 4, m. fl. Se närmare S. Baer hos Del. Ps.-Kom. 11, 503 f.; Wickes 98 f.

3) Så t. ex. har Reb'ia mugrasch ss. vikarie för Atnach samma aksenter frfr sig, som Atnach skulle haft, ex. 119: 48. Jfr Wickes a. a. 74.

vertikalen, hafva sannolikt bidragit till en del af dessa företeelser, hvilka ännu icke blifvit fullständigt utredda¹⁾).

II. Konjunktiva aksenter.

Dessa angäfvö en modulation, som lät det ord vid hvilket de stå, uttalas i nära sammanhang med det följande ordet och förena det sålunda därmed. För det logiska innehållet äro de således af vikt, alldenstund de angifva sådana begrepp, som syntaktiskt höra nära tillhopa, ss. annexions-förhållande, subj. och predikat²⁾ m. m.

De 8 konjunktiva aksenterna äro:

1) *Mereka* (מֵרֵכָה), ex. אֲשֶׁר־הָאִישׁ 1: 1, näst Munach den vanligaste af de konjunktiva aksenterna³⁾).

2) *Munach* (מוֹנַח), ex. וַיְבָרֶךְ הָאֱלֹהִים 1: 1 (ofta vid Mil'el-ord), liksom Mereka genom sin form tydliggen hänvisande på det följande ordet⁴⁾).

3) *Illuj* (עֲלִי), ett uppflyttadt Munach, ex. נִחַנִּי בְּצִדְקָתָהּ 5: 9, är däremot jämförelsevis sällsynt⁴⁾).

4) *Tarcha* (טַרְחָה) ex. וְדָרָךְ 1: 6, till formen = Dechi, men skiljes genom sitt läge vid tonstafvelsen, därför äfven kalladt »Tiphcha tonicum».

5) *Galgal* (גִּלְגָּל) l. »Järach», ex. בְּעֶצֶר רָשָׁעִים 1: 1, ständig tjänare till Olevejored.

De tre minsta konjunktiva aksenterna, hvilka genom tillägg af vertikala strecket (i) kunna rycka upp bland de distinktivas antal, äro:

1) Enl. *Büchler* skulle dessa undantag till god del utgöras af rester af den primitiva aksentueringen, hvilka från äldre stadiet behållit sig äfven i det utvecklade systemet, så att i aksentueringen framträda tvänne ursprungligen åtskilda element, hvilka mer l. mindre sammanamält. *Untersuchungen* 83 f, 88, 180.

2) Om de uppkommit genom transformation (se föreg. sid.), kunna de dock beteckna mera själfständiga begrepp.

3) Såväl Mereka som Munach förekommer hvardera ungefär dubbelt så ofta som alla de andra konjunktiva aksenterna tillsammans.

4) Illuj möter ofta frfr Silluq l. Stor-rebia efter Pazer l. Legarmeh, eller ss. tredje konj. aksent frfr Atnach; jfr *Wicks* On the accent. 63.

- 6) *Mehuppak* (מְהֻפָּק), ex. אֲשֶׁר פָּרִיז 1: 3;
 7) *'Asla* (אֲזֵלָא), eller »Qadma», ex. וְיִשְׁמְחוּ 5: 12;
 8) *Lill-schalschälät* (שְׁלִשְׁלָח קְטַנָּה), ex. יְשׁוּעָהּ 3: 3,
 af hvilka dock de båda sistnämnda ss. konjunktiva aksenter
 sällan begagnas.

I regeln skulle hvarje »herre» hafva blott en »tjänare», liksom »Olevejored verkligen har endast sin Galgal, men Silluq och Atnach, hvilka egentligen skulle äga blott hvarsin Munach eller Mereka, kunna genom den förut omnämnda transformationen isynnerhet af Rebia mugrasch eller Dechi erhålla flera, ända till trenne, och kunna därvid Munach 1. Illuj t. o. m. omedelbart upprepas, ex.: יְהוָה דָּחָה 35: 5, där יהוה har 2 genom transformation af Rebi'a mugrasch; וְיִשְׁמְחוּ אַחֲרָיו 35: 4, där אַחֲרָיו har 2 istället för eg. Dechi, och אַ sål. får två 2 framför sig¹⁾.

Vid lika aksenters sammanträffande gäller i afseende på deras kraft, att om 2 distinktiva aksenter följa efter hvarandra, skiljer i allmänhet den förre något mera än den senare, ex. 17: 4; 32: 4; 59: 6; liksom af tvänne lika konjunktiva aksenter efter hvarandra den förre har mera för-
 enande kraft än den senare, ex. 2: 4; 47: 1²⁾.

Då äfven de enskilda ordens tonstafvelse icke sällan är af betydelse för en riktig uppfattning af innehållet, bör påpekas, att alla de anförda aksenterna angifva tonstafvelsen med undantag af *Dechi*, som är prepositiv, och *Sinnor*, hvilken är postpositiv, men som båda vid bedömande af en underafdelnings stafvelseomfattning böra tänkas vara fästade vid ordets tonstafvelse³⁾. Vidare bör det anmärkas, att om en aksent omfattar 2 tecken, ofta fästade vid olika stafvelser, anger det senare tecknet merendels tonen, ex. וְיִשְׁמְחוּ 1: 1, och, om 2 olika aksenter sammanträffa på ett ord, gäller detsamma, ex. וְיִשְׁמְחוּ 2: 5; מְשַׁבְּחֵי יְהוָה 5: 11.

1) Jfr *Wicks* a. a. 99 f.

2) Jfr *Baer-Delitzsch* Lib. Psalm. Elementa accentuat. metricæ.
 Om *Paseq* och de särskilda slagen därpå se *Wicks* 95 f.

3) Jfr *S. Baer* hos *Del.* Ps.-Kom.¹ 482 f.

Härmed är det viktigaste i afseende på aksenternas betydelse för textens sammanhang meddeladt. För fullständigare notiser måste hänvisas till de ofvannämnda specialarbetena, isynnerhet *Wickes'* afhandling.

§ 13. Psaltarens text.¹⁾

A. Det är ett allmänt bekant faktum, att de skrifter, hvilka endast fortplantas genom kopior, under tidernas lopp snart nog betydligt förändras, och detta öde har Psaltaren, hvilken under långliga tider fortlefde endast i afskrifter, ej kunnat undgå att dela²⁾. I stort sedt är visserligen dess (massoretiska) text (MT) jämförelsevis väl bibehållen, men här och hvar hafva äfven felaktigheter inkommit, hvilket är desto naturligare, som Psaltaren under flere århundraden saknade det skydd, hvilket kom Pentateukens text till del, då denna ss. källa för lagen och religionen var underkastad offentlig kontroll genom den i templet förvarade mönsterkodex.

Innan den massoretiska bearbetningen c. 600 e. Kr. började bilda »en hägnad omkring lagen», var texten sålunda helt och hållet beroende af den större eller mindre sorgfällighet, hvarmed de enskilda, ofta okunniga »skrifvarne» (כֹּתָבֵי סֵפֶרִים) utförde sina kopior, och då det gällde en sådan skrift som Psaltaren, hvilken flitigt brukades bland allmänheten och som därför mångfaldigades utan synnerlig omsorg, kunde det ej undvikas, att många felaktigheter

1) Den text, som här blifvit följd, är *Baer-Delitzsch Liber Psalmorum*, Lipsiae 1880, till hvars praefatio hänvisas i afs. på de viktigaste textupplagor och handskrifter.

2) Jfr framställningen här af *Olshausen* Ps.-Kom. 17 f.; *Grätz* Ps.-Kom. I, 100 f.; *Ch. Bruston* Du texte primitif des Psaumes, Paris 1873; *Buhl* Kanon 200 f. Dock har blott *Grätz'* allmäuna del egentl. värde, om tillämpningarne gälla *Delitzsch's* ord (Ps.-Kom. 53): »Das Aeusserste in zügelloser Konjekturealkritik leistet Grätz».

skulle uppstå, isynnerhet som kopisterna för sin fattigdoms skull mera lade an på kvantiteten än kvaliteten af sitt arbete. Särskildt måste vid öfvergången från den fornhebräiska till den kvadratiske skriften mindre förfarna skrivare ha varit utsatta för misstag¹⁾. Härtill kom, att, då judarnes heliga skrifter genom planmässig och häftig förföljelse periodvis blifvit sällsynta²⁾, det stundom kunde inträffa, att man förfärdigade nya kopior delvis ur minnet³⁾, hvarvid felaktigheter ännu lättare kunde uppstå. Ja, äfven efter den massoretiska bearbetningens period hafva bevisligen oriktigheter insmugit sig.

B. På detta sätt har Ps:s text under seklernas lopp, isynnerhet under den älsta tiden⁴⁾, blifvit vanställd genom ett ej ringa antal felaktigheter, hvilkas förhandenvaro i den massoretiska texten nu bestyrkes af flera omständigheter. Dels bereda nämligen åtskilliga ställen så stora svårigheter för en tillfredsställande förklaring, att man skulle nedsätta författarne alltför mycket genom antagandet, att de själva skrivit sålunda, ex. 8: 2, 3; 10: 6; 16: 3; 141: 6 m. fl.⁵⁾, dels anföra Talmud och Midrasch åtskilliga citat, hvilka, om ock delvis ur minnet, mer eller mindre afvika från denna text, dels och isynnerhet hafva de älsta versionerna, ss. LXX och Targumim, flerstädes haft andra läsarter, hvilka gifva en god mening, under det den nuvarande texten (MT) på flere af dessa ställen knappast tillåter en rimlig tolkning. Många ex. härpå anföras i det följande,

1) Om denna öfvergång och tidpunkten därför: se *Stade Hebr. Gram.* 27 f.; *Buhl* Kanon 203; *Nowack* Archäologie I, 286 f.

2) Dylika förföljelseperioder ägde särskildt rum dels under Antiochus Epifanes, dels efter upproret under Hadrianus.

3) Om R. Meir och R. Chananel m. fl. från den efter-Hadrianska tiden berättas, att de måste skriva ur minnet; *Gräts* Ps.-Kom. I, 103.

4) En del af felen går tillbaka till tiden före LXX, enär de förefinnas i den text, som förelegat dem, jfr 38: 20; 56: 8; 68: 18; 70: 2; 81: 17; 88: 16; 106: 9; 143: 10; 148: 6 m. fl.

5) Jfr ett antal dylika ställen påpekade i *Gräts* Ps.-Kom. I, 145.

hvidan kritikens anspråk på rättighet till textändring sålunda får principiellt anses fullt befogadt¹⁾.

Olikheterna i versionerna beröra naturligen oftast blott textens vokaliseriug, i fråga hvarom en afvikande uppfattning och läsning allra lättast kunde göra sig gällande, men de träffa stundom äfven själfva konsonanterna, ja hela ord och versled. Visserligen synes den massoretiska texten i allmänhet hafva företråde framför den, som legat till grund för öfversättningarna, men här och hvar kunna dessa gifva en ovärderlig hjälp, isynnerhet då MT själf icke ger någon mening eller saknar paralleltexter till det ifrågavarande stället, eller parallelismen ej kan tjäna till någon ledning vid emenderingen²⁾.

Då en redogörelse för textkritikens metod och hjälpmedel m. m. ligger utom planen för denna afhandling, måste framställningen här inskränkas till några antydningar om de sätt, hvarpå felen oftast hafva uppkommit, särskildt som däri äfven ligger en fingervisning om, huru de böra afhjälpas. Därvid upptagas blott de vanligaste och mest påtagliga felaktigheterna, hvilka jämförelsevis allmänt erkännas af de nyare exegeterna, äfven af dem, som i princip hålla fast vid den massoretiska textens värde³⁾.

1) Jfr *Bruston* Du texte prim. des Psaumes 26 f.; »Die strenge Textkritik ist eine Lebensfrage für Religion und Sittlichkeit», *Gräts* Ps.-Kom. I, Vorwort XI.

2) Angående de gamla versionerna, såväl de viktiga grekiska: LXX med dess trenne recensitioner af Origines, Lucianus och Hesychius samt öfversättningarna af Aquila, Theodotion och Symmachus, som de öfriga något mindre viktiga: Hieronymus' latinska version, de judiska Targumim och den syriska öfversättningen (Peschittä); vidare angående deras textbeskaffenhet och upplagor samt deras betydelse för textkritiken, hänvisas till de större Ps.-kommentarerna, ss. af *Olshausen*, *Delitssch* eller *Hupfeld* och utförligare: *Bathgen* der textkritische Wert der alten Übersetzungen zu den Psalmen, Jahrb. f. prot. Theol. 1882, 405—459, 593—667; *Buhl* Kanon 109 f.

3) Med nyare exegeter åsyftas här oftast: *Ewald*, *Hitsig*, *Olshausen*, *Hupfeld*, *Nowack*, *Delitssch*, *Gräts*, *Schultz*, *Bathgen* (kommentarer) och *Bruston* Du texte primitif samt *Kautsch* Die Psalmen übersetzt, Textkritische Erläuterungen 1893, sid. 188 f.

C. De sätt, på hvilka felen vanligtvis uppkomma, äro:

a) Stundom *fonetisk förvexling* af bokstäfver med liknande uttal, isynnerhet vid kopiering ur minnet eller efter diktamen, ex. ps. 37: 36 וְיִקְצֹרֵם för וְיִקְצֹרֵם, ss. sammanhanget fordrar, jfr LXX, Hier., Syr., så ock de flesta nyare exegeter, då dylik förvexling i denna ställning icke är sällsynt¹⁾.

81: 17 וְיִקְצֹרֵם för וְיִקְצֹרֵם, jfr 1:sta pers. i 17^b וְיִקְצֹרֵם, ss. de förnämsta forskarne allmänt korrigera stället.

97: 11 וְיִקְצֹרֵם är utströdt för וְיִקְצֹרֵם, jfr 104: 22, 112: 4; enl. några mss., LXX, Hier., Syr., Targ. och flera nutida exegeter, ss. Hupf.-Now., Btg., Ka. o. a.

100: 3 וְיִקְצֹרֵם (ketib) för וְיִקְצֹרֵם (qere) och honom [tillhöra vi], ett bland de 15 af mass. upptagna וְיִקְצֹרֵם:ställena, där qere har afgjort företräde, så många hebr. mss., Aq., Hier., Targ.; jfr 95: 7. så ock de flesta nyare kommentatorer, ss. Hitz., Hupf.-Now., Del., Schultz, Btg. o. a.²⁾.

106: 7 וְיִקְצֹרֵם [de knorrade] vid hafvet för וְיִקְצֹרֵם mot den Högste; denna Venemas konjektur upptagen af nästan alla nyare, jfr Hupf.-Now., Brust., Del., Btg. m. fl.³⁾.

Sannolikt äfven 52: 11 וְיִקְצֹרֵם jag vill bida ditt namn [inför dina fromma]⁴⁾, (hvilket ej passar, enär »inför dina fromma» fordrar en sinlig handling), för וְיִקְצֹרֵם J. vill förkunna etc., jfr parallelismen; וְיִקְצֹרֵם är (jfr 54: 8) obj.-sats, ej kausal; så ock flera nyare kommentatorer, ss. Hitz., Del., Btg., Ka. o. a.⁵⁾.

1) Enl. Ochla weochla står וְיִקְצֹרֵם 4 gngr istf. וְיִקְצֹרֵם, *Delitsch* Kom. till ps. 37: 36; jfr *Grätz* Ps.-Kom. I, 135.

2) Däremot synes וְיִקְצֹרֵם ketib 139: 16 kunna försvaras.

3) Äfven LXX stöder denna läsart såtillvida, som den har läst וְיִקְצֹרֵם ord, men וְיִקְצֹרֵם *avafsvortet*.

4) Ofvannämnda läsart är i alla händelser bättre än *de Lag.*: וְיִקְצֹרֵם och *Btg.*: וְיִקְצֹרֵם.

5) Obehöfliga konjekturer äro däremot: 9: 7 וְיִקְצֹרֵם för MT וְיִקְצֹרֵם (jfr Hupf.-Now.), 54: 7 וְיִקְצֹרֵם (Grätz) för MT וְיִקְצֹרֵם, som stödes af 143: 12, och 102: 4 synes MT וְיִקְצֹרֵם lika berättigadt som וְיִקְצֹרֵם, jfr 37: 20, 78: 33 (Del.); så ock MT 49: 8 וְיִקְצֹרֵם i förh. till ändringen וְיִקְצֹרֵם.

b) Oftare uppkomma dock felen genom *grafisk förvexling* af liknande bokstafstyper. Isht lemna י och י ex. härpå¹⁾.

α) י istf. י hafva: 20: 10 יִצְנְנִי ipf. för יִצְנְנִי imp. »och svara oss» (subj. Gud), hvarvid יִצְנְנִי, som MT fattar = Gud, betyder »konungen» och är (mot aksent.) obj. till חוֹשֵׁיָדָה, enl. LXX och många nyare, ss. Hupf.-Now., Schultz o. a.

22: 17 פָּאָרִי MT är sannolikt tendentiös ändring af äldre פָּאָרִי »de ha genomborrat», ss. LXX, Hier. hafva och de flesta kommentatorer antaga, jfr Hupf.-Now., Del., Btg. o. a.

36: 2 לְבִי לְבִי för לְבִי לְבִי [syndens utsaga till den ogudaktige] i hans inre», enl. sammanhanget, versionerna och allmänt de nyare, ss. Hupf.-Now., Olsh., Del., Btg. m. fl.

73: 7 עֵינַי עֵינַי deras ögon [framträda ur fetman] för עֵינַי עֵינַי »deras brottslighet» etc., enl. parallelismen, LXX, Syr. och många exegeter; MT uttrycker motsatt förhållande till verkligheten; jfr Gr., Btg., Ka. m. fl.

β) Omvänt »möter י istf. י i 59: 10 עָיִן för עָיִן, jfr v. 18, enl. flere mss. och alla verss., så ock nästan alla nyare forskare; sannolikt bör äfven אֲשֶׁר מִרְחָק ändras till אֲשֶׁר מִרְחָק, jfr v. 18, så enl. många uttolkare, ss. Olsh., Gr., Btg. m. fl., ehuru mot de äldre versionerna.

102: 24 כָּחֹל för כָּחֹל qere enl. flere verss., ss. Sym., Hi., Targ., Syr., (men ej LXX) och de fleste nyare kommentatorer, ss. Hupf.-Now., Del., Schultz, Btg. o. a.²⁾

γ) Andra grafiska förvexlingar synas föreligga i:

38: 20 וְאֵלֵינוּ וְאֵלֵינוּ »och mina lefvande fiender» för וְאֵלֵינוּ וְאֵלֵינוּ »och mina fiender utan sak [äro starka]»; Houbigant's allmänt upptagna konjektur, ehuru felet är äldre än LXX.

1) Förvexlingen mellan י och י kan icke gärna gå tillbaka till den fornhebräiska skriftens tid, ty då var en dylik till följd af typernas olikhet knappast möjlig, utan synes härröra först från kvadrat-skriftens period. Härför talar äfven, att nästan alla de här i detta afs. anmärkta felen i MT icke funnos i LXX:s hebräiska original.

2) I de bekanta עֵינַי עֵינַי och עֵינַי עֵינַי (se sid. 55) vill qere 3 gånger i Ps. ändra ketib (9: 13, 19; 10: 12), men ss. det tyckes utan giltig grund, åtminstone stödes Ketibs läsart עֵינַי עֵינַי 9: 13, 10: 12 af 74: 11, där qere i samma förbindelse icke korrigerar, och äfven 9: 19 synes ändringen af עֵינַי icke alldeles nödvändig, ehuru den där bättre kan förklaras.

39: 2^b אֲשַׁמְרֶה-לִּי נ. vill vakta för min mun [en tygel] för אֲשַׁמְרֶה jag vill lägga på etc., jfr 2 K. 19: 28. MT sannolikt föranledd af v. 2^a; för ändringen jfr LXX och flera nyare, ss. Dyserinck, Gr., Btg., Ka. o. a.¹).

75: 10 אֲגִיד לְעַלְמֵי נ. vill förkunna [det?] för evigt för אֲגִיל נ. vill glädjas etc.; så enl. parallelismen, LXX och några nyare kommentatorer, ss. Gr., Btg., Ka. m. fl.²).

88: 16 אֶשְׁוֶנָה נ. är rådlös för אֶשְׁוֶנָה נ. är utmattad; då שֶׁן ej finnes i hebr., ej håller för öfrigt i sem. språken, har denna Olshausens konj. vunnit mycken ankläng; jfr Dyser., Hupf.-Now., Schultz, Ka. m. fl.

89: 34 אֶחָדִי אֶסִּיר נ. sk. bryta min nåd för אֶחָדִי אֶסִּיר נ. skall låta min nåd vika, jfr 1 Kr. 17: 13, äfven 2 S. 7: 15; så de flesta nyare, ss. Olsh., Del., Schultz, Btg. m. fl.

109: 10 וְדָרְשׁוּ och må de tigga (långt) från sina ödelagda hem, (hvilken läsart måste suppleras med לָקָח), för וְגָרְשׁוּ och må de bortdrivas etc., jfr 2 M. 12: 39, enl. LXX och flera nyare, ss. Houb., Hupf.-Now., Schultz m. fl.

139: 11 יְשַׁפְּנִי [mörker] må krossa mig sannolikt för יְשַׁפְּנִי = יְסַפְּנִי m. må betäcka mig; Ewalds på Symm. stödda, af flera, ss. Del., Btg., Ka., omfattade förslag³).

140: 11 יְמִיטֵי גִּלְגִּלִּים יְמִיטֵי eldsglöd sk. vackla ned [öfver dem], bättre enl. parallelismen och nyare ss. Hupf., Del., Btg. o. a.: יְמִיטֵי han (= Gud) låte regna eldsglöd etc., jfr 11: 6.

143: 9 אֱלֹהֶיךָ בָּרְכֵנִי till dig betäcker jag, sannolikt för אֱלֹהֶיךָ בָּרְכֵנִי efter dig väntar jag, jfr Jes. 8: 17, Bæthgens af åtskilliga ss. Bachmann, Ka. antagna emendation⁴).

1) Sannolikt bör 49: 15 שָׁחַ לָאֵשׁ läsas med Grätz שָׁחַ, jfr Ordspr. 2: 18, ty שָׁחַ = שָׁחַ är eljes blott trans., här måste verbet vara intr., ss. ock verss. hafva; också godkännes denna konjektur af åtskilliga nyare, ss. Btg., Kautsch m. fl.

2) Vexling af ו och ל är äfven fonetiskt möjlig, ss. אֶחָדִי = אֶחָדִי, jfr δαός och λάος, δάκρυα och lacrymæ, jfr Grätz Ps.-Kom. I, 127.

3) Denna konjektur synes vara bättre än יְסַפְּנִי (Böttcher), enär שָׁחַ eljes alltid är intr.

4) Denna är bättre än konjekturen חֲסִידִי (Hupfeld m. fl.), som ej konstrueras med מֵל, utan med ב.

143: 10 מִיִּשׁוּר בְּאַרְץ מִיִּשׁוּר h. lede mig på jämn mark, sannolikt för בְּאַרְחָה מִיִּשׁוּר 'på en jämn väg', jfr 27: 11; så 20 hebr. mss., Syr., Targ. (en recension) och åtskilliga nyare¹⁾, ss. Hupf.-Now., Btg., Ka. m. fl.

På några ställen finnas tilltalande konjekturen, utan att man textkritiskt kan våga direkt ändra MT., t. ex.

18: 43 אֲרִיקָם j. vill uttömma dem [ss. smuts på gatorna], bättre: אֲדָקָם j. vill krossa dem etc., så 2 S. 22 och de äldre öfversättningarna, så ock många nyare, ss. Btg., Ka. o. a. MT synes ha uppstått från אֲדָקָם, glossa i 2 Sam. till אֲדָקָם).

35: 15 מְכַרִּים »slående» (en obevislig betyd.) för מְכַרִּים »främmande», som ger god mening och föredrages af åtskilliga (Olsh., Gr., Btg., Ka. m. fl.).

v. 16^a בְּחֻנְשֵׁי לֶעֱנִי מְעוֹג »ss. uslingar, brödgycklare»; då 16^a fordrar ett finit verb (jfr חָרַק 16^b), föreslås בְּחֻנְשֵׁי לֶעֱנִי »vid min frestelse (jfr יִבְצֵלְעִי v. 15 »men vid mitt fall») håna de oafslätligt»; jfr LXX och de andra versionerna²⁾.

50: 23 וְשָׂם דֶּרֶךְ »och den som sätter väg», bättre enl. Cheyne: וְחָם דֶּרֶךְ »och ostrafflig till vandel»; så upptaget af flere nyare kommentatorer, ss. Gr., Ka. o. a.

60: 10 וְלִי פֶלֶשֶׁת הִתְרַעַעַי, som icke ger mening i sammanhanget, torde efter parallelstället 108: 10 böra ändras till וְלִי פֶלֶשֶׁת הִתְרַעַעַי »öfver Filistea vill jag jubla»³⁾, ss. många forskare t. ex. Ka. (jfr äfven Gr.) föredraga.

1) מִיִּשׁוּר är vanligen namn på slättlandet mellan Arnon och Jabboq; se Hupf. Ps.-Kom. t. st.

2) Mindre säkert är att ändra 18: 30 אֲרִיקָם (äfven 2 S. 22) »J. vill anstorma (l. krossa) skaran» till: אֲרִיקָם = J. vill krossa vallarna, ss. Klostermann m. fl. föredraga.

3) Jer. 3: 9 »vanhelga», Dan. 11: 32 Hîqt. »frestas» (t. affall): LXX ἐνελθούσιν με ἐξ ἐμῶν ἐξελθούσιν με μὴ ἐμῶν. Om grafisk förväxling af ל och ח se Grätz Ps.-Kom. I, 134. Schwally's konj. וְלִי פֶלֶשֶׁת (ZATW 1891, 258), så ock Kautsch, synes för våldsamt.

4) MT har väl uppstått så, att ח inkom istf. א, hvarefter ח tillades, emedan formen uppfattades ss. imp. och då måste v. fem.; Hupf-

77: 9 אָמֵר לְדָר 9 har ordet blifvit om intet för evigt. Då אָמֵר ej brukas om Guds ord, föreslår Nestle (Theol. St. aus Würtemb. 1882, 242) אָמַח eller אָמַחִי, som ger kraftigare mening och upptages af några.

89: 20 עַל-גְּבוּרַת יְיָ שְׁוִיָּתִי עֶזְרַת עַל-גְּבוּרַת יְיָ. har satt hjälp på en hjälte, bättre med Hupfeld, Ka. o. a.: שְׁוִיָּתִי עֶזְרַת jag har satt ett diadem på etc., jfr v. 40, där både utväljandet och diademet omnämnas¹).

147: 20 וּמִשְׁפָּטֵי בְּלִיָּדִים, bättre וּמִשְׁפָּטֵי בְּלִיָּדִים, jfr v. 19 och sammanhanget; så ock LXX, Syr. och nyare, ss. Gr., Ka., jfr äfven Btg.²).

D. Andra fel synas hafva uppkommit genom:

a) *henografi* eller β) *dittografi*, oriktig enkel- l. dubbel-skrifning.

Till de förra må räknas:

Ps. 38: 9 מִנְּהַמַּח לִבִּי af mitt hjärtas rytande för מִנְּהַמַּח לִבִּי = mer än ett lejons rytande, i det מִנְּהַמַּח är henografi i det följande מִנְּהַמַּח v. 10; så flere af kommentatorerna ss. Hitz., Olsh., Hupf.-Now., Btg., Ka. m. fl.

42: 2 מִנְּהַמַּח לִבִּי ss. hjorten trängtar för מִנְּהַמַּח לִבִּי, enär מִנְּהַמַּח eljes öfverallt konstrueras ss. mask. och har i מִנְּהַמַּח särskild fem-form; så ock många af de nyare exegeterna, ss. Böttcher, Olsh., Buhl, Stade o. a.³).

60: 11; 108: 11, מִנְּהַמַּח perf. för מִנְּהַמַּח efter מִנְּהַמַּח (י enelskrifvet), ty sammanhanget fordrar impf., jfr det föreg. מִנְּהַמַּח m. fl., så LXX, Hier. och åtskilliga nyare, ss. Olsh., Hupf.-Now., Gr., Btg., Ka. m. fl.

felds tolkning (inf. med suff.) strandar på långa vokalen (ז), jfr *Del. Kom. t. st.*

1) Ps. 89: 51 מִנְּהַמַּח לִבִּי, som knapt medger tolkning, kan ha uppkommit ur מִנְּהַמַּח לִבִּי, hvilket ger förträfflig mening; andra konj. aro: מִנְּהַמַּח לִבִּי *Hupfeld*; מִנְּהַמַּח לִבִּי *Bathgen* m. fl.

2) Däremot synes 110: 3 מִנְּהַמַּח לִבִּי ej behöfva ändras till מִנְּהַמַּח לִבִּי efter Symm., då MT kan försvaras; liksom ock konjekturen מִנְּהַמַּח istf. MT. מִנְּהַמַּח 144: 2 är onödigg.

3) *Delitsch's* förklaring, att מִנְּהַמַּח här skulie konstrueras ss. fem. till följd af jämförelsen med מִנְּהַמַּח, gör ej till fyllest.

94: 1—2 הַנְּשִׂיאַת הַנֶּחֱמָה för 'הנ' imp., ss. sammanhanget och grammatiken fordrar, jfr ps. 80: 2¹).

104: 18 הַנְּבִיחִים הָרִים בִּיתָה: tydiligen genom henografi för הַנְּבִיחִים הָרִים: הַנְּבִיחִים, jfr reglerna för art. vid adj.

105: 40 שָׁאַל man begärde och han lät vaktlar komma שָׁאַל, henografi framför וְיָבֵא, enl. sammanhanget, versionerna och flere nyare, ss. Del., Hupf.-Now., Gr., Bachmann, Btg., Ka. o. a.²).

118: 14 וְזִמְרָתָהּ min starkhet och lofsång är Jah.; sannolikt för וְזִמְרָתָהּ, jfr 2 M. 15: 2; så alla versionerna och de flesta nyare kommentatorer, ss. Olsh., Hupf.-Now., Del., Bachm., Btg. m. fl.³).

β) Genom *dubbelskrifning* synas ha inkommit:

dels hela ord, ss. 45: 5 וְהָדָרָה צֶלַח, där וְהָ' troligen enligt Del., Bruston, Gr., Ka. m. fl. blott är upprepning af föreg. ord i v. 4, och sannolikt äfven 39: 6, där פֶּלֶל frfr i הָבֵל i אֶה-בֶּל-הָבֵל פֶּלֶל-אָדָם för meningens skull enl. Gr., Cheyne, Ley, Ka. m. fl. bör utgå, jfr v. 12⁴);

dels enskilda bokstäfver, ss. 69: 27, där וְיִסְעֶרֶוּ »de förtälja [om (eg. till) dina slagnas smärta]» bör rättas till וְיִסְעֶר »de föröka [dina slagnas smärta]», hvilket ger bättre mening; jfr LXX, Syr. och åtskilliga nyare, ss. Gr., Btg., Buhl, Ka. m. fl.; ר i MT har uppkommit genom dittografi af sista ר.

88: 2 אֱלֹהֵי יִשְׁעֹתַי »min frälsnings Gud» för אֱלֹהֵי יִשְׁעֹתַי »min Gud, jag ropar», ss. parallelismen fordrar, hvarvid יוֹם (jfr det följ. בְּלִילָה) mot aksent. bör föras till 2^a;

1) Jfr *Ges.-Kautsch*³⁶ 131; *Stade Lehrb.* 327, *König Lebrg.* 426.

2) 105: 18 בִּגְדֵי יָרֵן »i järn [kommer h.]» står troligen för בִּגְדֵי יָרֵן, alldenstund ensamt בִּיזֵל enl. gramm. här svårigen kan stå ss. en acc. loci; jfr *Olsh.*, *Kautsch* m. fl.

3) Hit kan ock föras 73: 15 קָטַף הָיָה, där ett הָיָה sannolikt utfallit framför הָיָה; så Aq. och några nyare. Öfverflödigt synes däremot *Kautsch's* ändring 74: 20 af לְבָרִי till לְבָרִיךָ med כ uttallet frfr, ehuru den stödes af LXX.

4) Däremot är misstanken, att 92: 10b וְהָיָה אֲבִירָה יָהּ blott skulle vara dittografi, sannolikt obefogad.

jfr 30: 3; MT:s första י וְשִׁנְתָּהּ är dubbelskrifning af föreg. י, så flere nyare ss. Hupf.-Now., Gr., Btg., Ka. o. a.

109: 28 קָמִי וְיָבֹשׁוּ »de stodo upp och kommo på skam», mot textsammanhanget, därför bättre קָמִי וְיָבֹשׁוּ »mina motståndare skola komma på skam», enl. sammanhanget och LXX; så ock flera nyare, ss. Gr., Btg., Ka. o. a. י cons. är dittografi af föreg. י, sedan detta uppfattats ss. י istf. י¹).

d) Genom vanlig α) *utelemning* eller β) *tillsättning* har ett antal felaktigheter uppkommit, isynnerhet genom den förra, hvarvid såväl hela ord som enskilda bokstäfver öfverhoppats.

α) Hela ord synas genom misstag hafva *utelemnats*:

24: 6, där אֶלֶּיָּהוּ måste suppleras frfr וְעָקֹב, jfr 20: 2, ett komplement, som finnes i 2 hebr. mss., LXX., Syr. och som ganska allmänt antages bland exegeterna, ss. Ewald, Hupf.-Now., Schultz, Btg. m. fl.

37: 28, som f. n. är öfvermålig, har efter לַעֲזֹלֶכֶּךָ sannolikt ett עֲזָלֶיךָ blifvit för likhetens skull öfvergånget; genom dess inskjutning och förändring af följ. וְנִשְׁמְרוּךָ till וְנִשְׁמְרוּךָ (jfr v. 38) »de orättfärdiga utrotas» återställes den nu felande 7:strofen med god parallelism; denna Venemas konjektur stödes af LXX och upptages af många nyare, ss. Hitz., Btg., Ley m. fl.; jfr isynnerhet Hupf.-Now.²).

70: 2 synes enl. 40: 14 böra suppleras med וְיָצִיחַ frfr וְיָצִיחַ, hvilket fordras både af meningen och parallellismen; eljes »eine beispiellose Wortstellung», Del.; jfr Olsh., Hitz., Ka. m. fl., äfven Schultz och Btg.³).

1) Om MT skulle bibehållas, måste i alla händelser läsas וְיָבֹשׁוּ som mina motst. stå upp, så sk. de komma på skam.

2) Grätz' kritik (Pa.-Kom. t. st.) af Hupfelds utredning synes ej hvilat på tillräckliga skäl.

3) Btg. förmodar, att utelemnandet af וְיָצִיחַ skulle vara afsiktligt, men detta är i så fall så godt som oförklarligt.

95: 10 בְּדֹרֶךְ הַחַיָּה, troligen för בְּדֹרֶךְ הַחַיָּה, »Jag leddes vid det släktet», då uttrycket eljes blir för obestämdt; så ock LXX, Syr. och flere nyare, ss. Btg., Ka. o. a.¹⁾.

T. o. m. hela verser ha någon gång utelemnats, ss. 46: 4, där refrängen, hvilken skulle bilda eftersats till v. 4, nu saknas, jfr v. 8, 12; så påpekadt af flera kommentatorer.

145: 13 har hela 2: versen försvunnit i MT, men finnes i LXX, Syr., Hier. och skulle lyda: נֶאֱמַן יְהוָה בְּכָל־דְּבָרָיו (יְהוָה סִיד בְּכָל־מַעֲשָׂיו). Den kan icke, ss. några anse, vara en tillsats i LXX, ty i den grekiska texten saknades all anledning därtill, jfr Del., Btg., König, Ka. m. fl.

Äfven uti åtskilliga andra alfabetiska ps. fattas troligen hela verser (se sid. 42 n. 1), men numera är det omöjligt afgöra, i hvad mån det kan vara ursprungligt eller icke.

Enskilda bokstäfver hafva ofta blifvit öfvergångna, ss.

16: 2 אֲמַרְתִּי för אֲמַרְתִּי, så LXX, Syr. och åtskilliga mss., jfr 31: 15; möjligen endast defektivt skrifsätt, jfr 140: 13 יִדְעָה för יִדְעָתִי, så många nyare, ss. Del., Btg. m. fl.³⁾.

8: 2 אֲשֶׁר־תִּנָּח הוֹדָה, som ej ger någon mening, står enl. många, ss. Hupf., Del., Btg., Schultz, Ka. m. fl., för אֲשֶׁר נִתְּחָה וְגו' »Du som sätter ditt majestät», men närmare ligger läsarten תִּנָּח (jfr תִּנֵּן): »Du, hvars majestät är utsräckt» etc., jfr 113: 4; 148: 13, äfven LXX, se Riehm-Now., Ew., Bachm. m. fl.

1) Äfven Targ. kompletterar MT, ehuru något annorlunda: בְּרִיאַת דְּמִבְרִיא »sköpnens släkt».

Ps. 91: 1 f., som knappast tillåter rimlig mening, synes gifva en god tolkning genom antagandet, att אֲשֶׁר יִשָּׁב וְיִשָּׁב וְיִשָּׁב v. 2 läses אֲמַר (så Olsh., Hupf. m. fl.), hvarjämte v. 9 ett inskjutet אֲמַרְתָּ efter אֲמַר afhjälper svårigheten.

2) LXX: πιστὸς λόγος ἐν [πᾶσι] τοῖς λόγοις αὐτοῦ καὶ οὐσις ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ; de hebr. orden finnas i en codex (Kenn. 142) i marginalen.

3) 16: 3 är MT tydligen korrumpierad; af de många konj. synes Delitzschs förslag vara mest tilltalande: att י cop. suppleras frfr לְקוֹשִׁים och utgår frfr אֲמַרְתִּי v. 2 »Jag säger till Herren» etc., v. 3 »Och om de heliga, som finnas i landet, de (יְהוָה) mot aks. fördt t. 3b) äro de här-liga, till hvilka j. har allt mitt behag». Så Riehm, Ka. m. fl.

28: 8 דָּוִלְמִו, där לְמִו i det föreg. ej har något att syfta på, för דָּוִלְעִמִּו »kraft för sitt folk«, jfr 29: 11; så 8 hebr. mss., LXX, Syr. och de flesta nyare, ss. Olsh., Hupf.-Now., Schultz, Btg., Ka. m. fl.¹⁾).

79: 7 אָכַל »man förtär [Jaqob]» för אָכְלוּ »de (fienderna) förtära [Jaqob]», så enl. de omgifvande pl.-formerna, grundstället Jer. 10: 25 och alla versionerna, så ock många nyare, ss. Olsh., Hupf.-Now., Btg., Ka. m. fl.

139: 21 וְבִמְתָּקֻמָּתָי tydl. lapsus calami för וְבִמְתָּקֻמָּתָי, ss. allmänt erkännes²⁾).

β) Genom *tillsättning* (ofta plene skrifning) hafva uppkommit:

31: 7 שָׁנְאֹתִי för שָׁנְאָה, hvilket fordras af motsatsen till följ. וְאֵנִי och förefinnes i nästan alla verss.; så ock de flesta nyare, ss. Hitz., Ew., Olsh., Riehm, Del., Btg. m. fl.

37: 39 וְחִשְׁוִיעָה, där ו cop. för den alfabet. ordningens skull bör utgå; så Hier. och 2 Cod. Kenn., jfr Btg., Ka. m. fl.

93: 1 וְיִפְּן för וְיִפְּן (jfr 75: 4) »H. grundar världen», hvilket bättre passar i kontexten, stödes af alla verss. och antages af många nyare, ss. Hupf.-Now., Btg., Ka. m. fl.

105: 27 שָׁמִי »de (Moses o. Ahron) satte hans tecken» för שָׁח »Han (Jahvä) satte» etc., i likhet med de omgifvande verben, som ha Jahvä t. subj., jfr 78: 43, 2 M. 10: 2; så ock LXX, Aq., Sym., Hier., Syr. och de flesta nyare kommentatorer, ss. Hupf.-Now., Del., Btg., Ka. m. fl.

1) Ps. 62: 9 בְּכָל־עַתָּה »alltid, o folk!» står kanhända för כָּל־עַמִּי »hela folkets menighet», så LXX; och i MT anges יָא בortfall med paseq, hvarjämte MT עַם eljes icke förekommer så i absolut ställning; jfr 1 K. 9: 18, Dan. 2: 9, där tomrum i texten betecknar ett bortfall i qere), se *Bathgen* Kom. t. st. och *Kautsch*.

2) Hit höra äfven två i Talmud anmärkta »Itture Soferim» ps. 36: 7; 68: 26, där de skriftlärde påpekat ett utelemnadt ו, ehuru af föga intresse; jfr *Buhl* Kanon 104 f. Däremot är ändringen וְיִפְּן 30: 12 enl. LXX för MT וְיִפְּן obehöfelig, då וְ här betyder »äran», »lofsång», ej »själ»; jfr *Bathgen* Kom. t. st.

Någon gång torde marginalglossor genom misstag hafva inkommit i texten¹⁾, ss.

18: 14, där orden **בָּרַד וְנִגְחַלִּי אֶשׁ** sannolikt äro en upprepning från v. 13, ty de saknas i parallelstället 2 S. 22 och äfven i LXX; så ock flera nyare, ss. Btg., Ka. m. fl.

Äfven 18: 7 kan **לְסָנַי תְּבוּאָה**, hvilket ej finnes 2 S. 22, vara en glossa, som tillkommit af antropomorfistiska betänkligheter²⁾.

e) Stundom hafva orden i MT blifvit *afdelade* oriktigt, hvilket under den tid, då scriptio continua herskade, lätt kunde uppstå; ss. 25: 17 **מִצִּיּוֹנִי חֲרָחִיבִי** troligen för **חֲרָחִיבִי וּמִצִּיּוֹן**, hvarvid orden (mot aksent.) fördelas på olika led; så enl. sammanhanget. י i MT **חֲרָחִיבִי** tillkom med anledning af den felaktiga afdelningen. Jfr Rosenm., de Wette, Olsh., Hupf.-Now., Del., Btg., Ka m. fl.

62: 4 **גִּדְרָה דְּחַיָּה** för **גִּדְרָה דְּחַיָּה**, ty **גִּדְרָה** är mask., så flere nyare, ss. Olsh., Del., Schultz m. fl.

68: 18 **בָּא מִסִּינִי** för **בָּא מִסִּינִי**, = »Herren kommit från Sinai [i helgedomen]», hvilket ger lättare mening och upptages af många nyare, ss. Hupf.-Now., Olsh., Btg., Stade, m. fl.

73: 4 **לְמוֹתָם** för **לְמוֹתָם**, hvarvid **תָּם** öfverföres till 4^b; ger en förträfflig parallelism och upptages allmänt af nyare, ss. Ew., Hitz., Olsh., Hupf.-Now., Btg. m. fl.

93: 4 **אֶדְרִי מִשְׁבְּרֵי־דָם** för **אֶדְרִי מִשְׁבְּרֵי־דָם**, härligare än hafvets bränningar, jfr **מִקְלֹחַת**; så godkändt af de fleste nyare exegeter; scriptio plena i MT i pl. änd. **דָּם** väl sekundär (med anl. af den felaktiga afdelningen), jfr Hupf.-Now., Gr., Buhl (Kanon 250) och äfven Del. m. fl.³⁾

1) Denna utväg har *Bruston* till öfverdrift i o. a. a. begagnat; jfr t. ex. hans textemendationer af ps. 40.

2) Flera skäl tala för att äfven 56: 11 **אֶהְיֶה לְרֵבִי** ursprungligen blott är en variant till v. 11a, jfr v. 5; så *Hupf.-Now., Btg., Ka. m. fl. Del.* anser detta led själfständigt, men likheten med refrängen v. 5 talar däremot; jfr isht *Hupf.-Now. Kom. t. st.*

3) Eller manne **אֶדְרִי** (med *Bæthgen*) är = **אֶדְרִי** (יהוה)?

123: 4 לְנִאֲיוּנִים qere: 2 ord »af de stolta bland förtryckare», för לְנִאֲיוּנִים ketib »af de öfvermodiga», som stödes af versionerna. MT har fått ett ׀ för mycket, väl i sammanhang med qere; jfr de flesta nyare, ss. Hupf.-Now., Del., Btg. m. fl.¹⁾

I sammanhang härmed må också anmärkas några ställen, där *versafdelningen* torde kunna beriktigas.

22: 32 torde לְבָחוּ, hvars ׀ ss. dittografi utginge, böra med LXX förenas med föreg. vers ss. bestämning till לְדוּר, hvilket nu står alltför naket: »för det släkte som kommer». Så Btg., Buhl, Ka. m. fl.

42: 6 bör fullständigas med אֱלֹהֵי från v. 7, och ׀ i סִנִּי föras till אֱלֹהֵי, hvarigenom refrängen återställes, således: וְאֱלֹהֵי; jfr v. 12, 43: 6; så 1 hebr. ms., (Kennicott 80), LXX, Syr. och de flesta nyare; jfr isynnerhet Hupf.-Now.

87: 1^b borde öfverföras till 2^a och 2 delas efter יְחִוָּה, hvarigenom parallelismen komme till sin rätt:

»Herren älskar sin på de hel. bärigen grundlagda stad,
Sions portar mer än alla Jakobs boningar».

MT:s indelning har uppstått genom öfverskriftens indragande i texten. Jfr Hupf.-Now., Hitz., Del. m. fl.

95: 7 måste תִּשְׁמְעוּ אֶבְרָכָה förenas med följ. vers, ss. allmänt erkännes af nyare kommentatorer.

140: 9 synes קְרִימוּ böra fogas till 10^a och läsas קְרִימוּ »om de rundt om mig upphöja hufvudet, må» etc., hvilket fordras af sammanhanget och parallelismen. סֶלָה har oriktigt inkommit efter istf. före קְרִימוּ; jfr Del., Ka. m. fl.²⁾

1) Ovisst är däremot, om 11: 2 חֲרָכִים ss. några förmäna bör läsas »stilla bärget ss. (en fågel)», ehuru denna läsart stödes af alla vers.; mera tilltalande, ehuru osäker, är 22: 30 istf. MT אֶבְרָכָה אֶבְרָכָה konj.: »sannerligen Honom sk. de tillbedja», ss. många nyare t. ex. *Bathgen, Nowack* m. fl. föredraga.

2) Ps 9: 7 skulle genom öfverflyttning af חֲסֵד till v. 8 och tillägg af אֶבְרָה (jfr 102: 27) en god läsart vinnas, hvarigenom motsatsen till יְחִוָּה komme till uttryck; så ock flere forskare, ss. *Ley, Cheyne, Gr., Now., Btg.* o. a.

f) Genom *transposition* hafva åtskilliga fel tillkommit, såsom: 22: 16 כְּחִי »min gom«, jfr 69: 4 נָחַר זָרִי så efter Olsh. många nyare, ss. Ew., Bruston, Btg., Ka. m. fl.

49: 12 קָבְרָם »deras inre« = »tankar« för קָבְרָם »deras graf [är deras hus]«, så LXX, Syr., Targ. och flere nyare, då MT i betyd. »tanke« ej finnes; jfr Olsh., Btg., Now. m. fl.

68: 24 הִמְחִיז »du sk. krossa (din fot i blod)«, som ej passar till texten, för תִּחְמִיץ »färgas röd« (jfr Jes. 63: 1) eller ännu bättre תִּרְחֹץ »bada« 58: 11, så LXX, Syr., Targ. och de flesta nyare. MT väl förorsakad af הִמְחִיז v. 22, jfr Olsh., Hupf.-Now., Btg., Del., Schultz, Ka. m. fl.¹⁾

72: 5 וַיִּצְאֶיהָ אִם-יֹגֵן sannolikt för וַיִּצְאֶיהָ אִם-יֹגֵן och må han fortfara, så länge solen fins, hvarigenom det stötande suff. i MT undvikes, då konungen eljes i ps. blott är 3:dje pers.; så LXX och nyare, ss. Now., Btg., Ka. o. a.

126: 1 שְׁבִית troligen för שְׁבִית enl. den stående frasen שְׁבִית, שׁוּב, jfr v. 4; så de gamla versionerna och många nyare, ss. Gesen., Olsh., Hupf.-Now., Btg., Ka. m. fl.

148: 6 יִצְבֹּר för יִצְבֹּר, då יִצְבֹּר ej betyder »upphöra« utan »öfverträda«, jfr 104: 9²⁾; så Hupf.-Now., Btg., Ka. m. fl.

Någon gång synas hela ord ha blifvit omflyttade, ex.:

35: 7 talar mycket för, att שָׁחַח och רָשָׁח byta plats och att 7^b får börja med det förstnämnda; så åtskill. nyare³⁾.

138: 2 vore det tilltalande att transponera הִנֵּדְלָהּ עַל-הַנֶּחֱסֵה, som ger dålig mening, till הִנֵּדְלָהּ עַל-כָּל, »Du har gjort ditt namn stort öfver alla (dina tillsägelser)«, så Ka.

1) Ps. 68: 31 står מִצְרַיִם, som är särdeles tvifvelaktigt, förmodligen för מִצְרַיִם = »från Patrosa«, ss. tredje land jämte de v. 32 nämnda Egypten och Etiopien. Se *Nestles* konjektur (Journ. of bibl. litter. X, 2 (1891) s. 151 f.) se *Kautsch* Textkr. Erläut. t. st.

2) Måhända förefinnes omflyttning äfven 137: 5 תִּחְשֶׁה för תִּחְשֶׁה »så förtvine (min hand)« och kanske 102: 13 וְיִזְכֶּה står för וְיִזְכֶּה, jfr grundstället Klag. 5: 19 och ps. 9: 8. Däremot synes 18: 46 וְיִזְכֶּה ingen ändring till וְיִזְכֶּה nödvändig.

3) Jfr *Houbigant* och *Kautsch*. Ännu mera tilltalande är *Bathgens* förslag att sätta שָׁחַח sist i 7 b, Kom. t. st.

Ja det saknas icke exempel på, att hela verser kommit att byta plats, ehuru det skett så tidigt, att de gamla versionerna icke visa spår af den ursprungliga ordningen¹⁾.

Stundom kan man i de förändringar, som texten undergått, iakttaga en medveten tendens; isynnerhet har fruktan för antropomorfismer i en senare tid framträdt och gjort sig gällande. Ex. härpå lemnar utom det ofvannämnda 18: 7, äfven 90: 2, där יְהוָה לֵב lästes ss. 3 sg. f. med אָרָץ ss. subj. »och jorden frambragte» istf. urspr. יְהוָה לֵב pass. »och framkrystades jorden», hvarigenom parallelismen bättre genomföres; så LXX, Aq., Sym., Targ. och de flesta nyare, ss. Olsh., Riehm, Del., Bachm. m. fl.

78: 60 אֱהָלָה שָׁכֵן »det tält han upprättat» af urspr. אֱהָלָה שָׁכֵן »det tält han bebor», då Qitt. eljes alltid har pers. t. obj.; jfr LXX, Syr., Targ. och åtskilliga nyare, ss. Hitz., Hupf.-Now., Ka. m. fl.

106: 20 אֶת־מִבְדָּרָיו är en »Tiqqun Soferim» istf. ursprungliga מִבְדָּרָיו »de förändrade hans ära till en kalfsbild», hvilket uttryck en senare tid kände ss. opassande²⁾.

g) I åtskilliga fall synes en annan *vokalisering* af MT böra väljas.

33: 7 פִּנֵּד »Du samlar hafvets vatten ss. i en hög», bättre פָּנֵד (= פָּנֵאֵד) »ss. i en säck», enl. parallellismen och versionerna; så äfven flera nyare, ss. Btg., Ka. o. a.

42: 5 אֲדִירִים Hitq., bättre אֲדִירִים Qitt. för suffixets skull, så Aq. (ἡγεμονεύων αὐτῶν) och nyare, ss. Olsh., Btg., Ka. o. a.

58: 2 אֱלֹהִים för אֱלֹהִים »gudar» = »domare», så många nyare kommentatorer, ss. Houb., Hupf.-Now., Del., Btg., Ka. m. fl.

59: 11 $\text{אֶל־יְהוָה חֲסִדִּי}$ qere, bättre $\text{אֶל־יְהוָה חֲסִדִּי}$ ketib, min G., hans nåd (sk. möta mig), חֲסִדִּי permutativt subj.,

1) Dylik omkastning af verser har sannolikt ägt rum 34: 16, 17. där 2-versen ursprl., ss. sammanhanget v. 18 visar, stod före 1-raden; jfr Klag. 2, 3, 4. Så de förnämste bland de nyare exegeterna.

Om den liturgiska tillsatsen הַלְלִיָּהּ i Hallelsalmerna se sid. 89.

2) Ochla weOchla 168; jfr *Buhl* Kanon 105; *König* Einleit. 36.

3) Om den hithörande Elohimpsaltaren se sid. 76 och 154.

ketib styrkes af LXX, Hier., Syr. och föredrages af många nyare exegeter, ss. Del., Btg., Ka. m. fl.

69: 4 מִיִּחַל part., »bidande (efter min Gud)» måste eg. hänföras öfver 2 satser till subj. i יִנְיָתִי, därför tilltalande att med LXX, Targ. och åtskilliga nyare ss. Olsh., Ka. o. a. läsa מִיִּחַל »af bidan (efter min Gud)»¹⁾.

I afseende på aksentueringen må ytterligare några felaktigheter i led-afdelningen påpekas.

68: 10 bör נִחְלָהָה, som föranledt olika tolkningar, mot aks. föras öfver till 10^a, så LXX, Syr., Targ. och många nyare, ss. Hupf., Del., Ka. m. fl.

83: 19^a torde לִבְיָהוּ böra flyttas öfver till 19^b för meningens skull; så LXX, Hier. och nyare, ss. Btg., Ka. o. a.

107: 4 bör 4^b börja med דָּרָה »vägen till en stad, där de kunde bo», så LXX, Syr., Hier. och åtskilliga nyare, jfr Hupf., Schultz, Ka., äfven Del.

Slutligen må blott tilläggas, att det i noggranna upplagor i ps. 107 flere gånger mötande s. k. ם inversivum ursprungligen anses vara ett parentestecken.

1) Omtvistadt är, huruvida מִיִּחַל 56: 3; 57: 4 bör enl. MT vokaliseras ss. med. gutt. l. gm missförstånd af en vokalbokstaf uttalats sålunda istf. מִיִּחַל af מִיִּחַל, hvilket finnes i LXX καταπασις och de andra gamla versionerna.

64: 7 מִיִּחַל, vanligen uppfattadt ss. i pers. pl. perf af מִיִּחַל (så Ges. Lehrgeb. 373; Mühl.-Volck Lex. m. fl.) och därför af åtskilliga emenderadt till מִיִּחַל (Btg., Ka. o. a.), synes enl. sammanhanget bättre tolkas ss. 3 pers. pl. med ם ss. ersättning för fördubblingen = מִיִּחַל »de äro redo»; jfr Klag. 3: 22, som tydl. är 3 pers., så ock LXX: ἐξέλθον; äfven åtskilliga nyare, ss. Ew. Lehrb. s. 172; König Lehrgeb. 323 m. fl.

Ps. 109: 17, 18 är det tilltalande att istf. MT. מִיִּחַל, מִיִּחַל och v. 18 מִיִּחַל med ם consec. (så Syr. Targ) läsa: מִיִּחַל, מִיִּחַל och מִיִּחַל med ם cop.: »och må den (förbannelsen) komma öfver honom» etc., jfr hela ps:s karaktär och isht v. 9 מִיִּחַל; så LXX och Hier., äfven många nyare, ss. Hupf.-Now., Btg. m. fl.

II.

§ 14. Psaltarens religiösa karaktär.

A. Det har i § 1 (sid. 5 f.) blifvit påpekadt, hurusom de mångahanda stämningar, hvilka i Psaltaren komma till uttryck, med all olikhet i öfrigt alltigenom hafva en *religiös* karaktär. Hvad detta innebär, och huru sångerna i sammanhang därmed böra uppfattas, må här något närmare utföras¹⁾. Härei ligger först och främst, att de medelbart eller omedelbart hänföra allt till Israels Gud. Är nämligen innehållet af sorgsen art, ss. oftast i de 2 första böckerna (ps. 1—72) är förhållandet, så uttalas det i klagan inför Jahvä och bön om hjälp, hvarvid det i slutet af psalmen vanligen höjer sig till förtröstan och tillförsikt (jfr sid. 17); är innehållet åter, ss. i de flesta psalmerna i de sista böckerna, af mera glad och frimodig natur, så framträder det i form af tacksägelse och lofsång till samme Jahvä; och är det känslan af frid och trygghet, som afspeglar sig i sången, så frankallas denna känsla af tron på Guds närhet och vissheten om hans trofasta omvårdnad och beskydd²⁾.

1) För en fullständigare framställning hänvisas i detta afseende dels till de större Ps.-Kommentarerna (isynnerhet *Hupfeld*, *Tholuck*, *Delitzsch* och *F. W. Schultz*), dels till inledningsarbetena till G. T. i allmänhet, ss. *Zöckler* Hdb., *Richm-Brandt* Einleitung och *Driver* Introduction, dels och företrädesvis till de bibelteologiska verken, ss. *Oehler*, *H. Schultz* och *Richm-Pahncke* samt *Sمند* Altt. Religions-Geschichte; äfven *Davison* The Praises of Israel och dessutom *Reuss'* Geschichte der h. Schriften des A. T. och *Stade* Geschichte d. Volkes Israel.

2) »It is the glory of the Psalms that they bring us simply, directly, impressively into the very presence of Him, who though God over all, deigns to be the great Companion and Friend of His creature man»; *Davison* Praises 114 f.

Äfven de didaktiska psalmernas lärdomar och förmåningar hvilat helt på religiös grund, ty »Herrens fruktan är vishetens begynnelse» (חֵשֶׁדַּת הַיְהוָה יְהוָה 111: 10)¹⁾, och skildringen af olika människors olika öden, t. ex. i ps. 37, 49, 73, utföres på det sätt, att olikheten därvid helt beror af deras förhållande till Gud, huru gätfullt än de frommes lidande och de gudlöses lycka förefaller vara för sångaren. En religiös karaktär har äfven ps. 45, i trots af de tvifvel som därom blifvit framställda, ty om också denna psalm från början utgjort ett högstämmt, vanligt bröllopskväde²⁾, så är det likväl visst, så som också ganska allmänt erkännes, att de, som upptogo den i samlingen, gjorde det först, sedan den erhållit en religiös tolkning. En sådan låg för Israeliten mycket nära till följd af den betydelse, som konungadömet — och ps. 45 prisar en konung — enligt israelitisk åskådning³⁾ innebar ss. ett af de organ. genom hvilka Jahväs välsignelse enligt löftet (jfr 2 S. 7) meddelade sig åt hans folk⁴⁾. I de öfriga s. k. konungspsalmerna ss. 21, 72 framträder den religiösa prägeln tydligare.

De psalmer, hvilka behandla andra ämnen t. ex. nationella förhållanden, som vid en flyktig betraktelse kunde synas ligga mera utanför den religiösa sfären ss. 78, 105, 114 (se sid. 19), kan man ännu mindre fränkänna en religiös natur, alldenstund de nationella och religiösa elementen hos Israeliterna stodo i den allra närmaste förening med hvarandra och rentaf sammansmält till ett⁵⁾ så som eljes

1) Jfr Ordspr. 9: 10; Job 28: 28; חֵשֶׁדַּת betyder äfven »förstling». »det förnämsta», en betydelse som också här synes ingå i uttrycket.

2) Så t. ex. *Hupf.-Nowack* Ps.-Kom. VI; *Richm-Brandt* Einl. II, 172.

3) Denna betydelse framträder i flera psalmer, isynnerhet i de s. k. konungspsalmerna. ss. 2, 20, 21, 72; jfr *H. Schultz* Altt. Theol. 151.

4) Jfr *Strack* i *Zöcklers* Hdb. I, 1, 353.

5) Jfr »Es ist die sonst nirgends vorkommende enge Verschlingung des Nationalen mit dem Religiösen», *Grätz* Ps.-Kom. I, 6. Ja, det nationella har i Israel betydelse endast ss. religiöst; jfr *H. Schultz* a. a. 33, där Kants mening, att G. T. ytterst afsåg staten, ej religionen (Relig. inn. d. Grenzen d. bl. Vernunft, Kirohmanns uppl. 1869, sid. 150), kraftigt vederlägges.

ingenstädes, ty huru allmänt eller individuellt sångaren än må uttrycka sig, gör han det dock alltjämt ss. en medlem af det folk, hvilket ensamt har Jahvä till sin Gud, och åt hvilket ensamt löftena i första hand tänktes vara meddelade. Äfven de rent nationella förhållandena hänföras sålunda på grund af hela den teokratiska åskådningen till Jahvä och vinna därmed religiös prägel. Detsamma gäller ej mindre om de s. k. hämdepsalmerna (t. ex. 35, 109), ty också i dem ställes fiendens förhållande under den rättfärdige Gudens rättvisa dom, och sångaren tager själf sin tillflykt till hans beskydd, hvadan deras upptagande bland de öfriga sångerna är från denna synpunkt motiveradt, se § 18.

Måste emellertid åtskilliga af de anförda psalmerna med afseende på den religiösa halten förläggas så att säga till gränsen af det religiösa området i allmänhet, så ligger det stora flertalet af sångerna i Psaltaren genom sitt innehåll så mycket längre in på detsamma och visar, huru människoanden lyft sig till de högsta åskådningar och begrepp, som i G. T. innehållas, så att Psaltaren i enskilda hänseenden med rätta anses utgöra kulmen af den gammaltestamentliga religionen och därvid kanske mest af alla skrifterna närmar sig det Nya Förbundets ståndpunkt¹⁾. Däraf följer, att Psaltaren för kännedomen af den gammaltestamentliga religionen är en af de allra viktigaste bland skrifterna i Vetus²⁾. Också erkännes dess utpräglade religiösa karaktär allmänt bland forskarne³⁾, och framställningarna af G. T:s religiösa åskådning taga ständigt hänsyn till dess innehåll, ehuru man allt efter olika egen ståndpunkt uti de enskilda uttrycken inlägger mer eller mindre grad af religiös utveckling⁴⁾.

1) Jfr sid. 4; Äfven *Gess Inspiration* 393.

2) »Für alle relig. Vorstellungen sind die Ps. die vorzüglichste Quelle, welche wir haben»; *Stade Gesch.* II, 215.

3) Jfr t. ex.: »Die Schönheit und Reinheit der religiösen Idee des Judenthums leuchtet gerade aus dieser Quelle ganz besonders hervor»; *Reuss Gesch.* 624.

4) Det är isynnerhet Psaltarens höga religiösa begrepp, som förmått de nyare forskarne af den evolutionistiska riktningen att för-

Psaltarens religiösa karaktär framstår ännu tydligare vid en jämförelse med de spår af profan lyrik, som förefinnas i Vetus, t. ex. Lamåks svärdssång 1 M. 4: 23, brunnsången 4 M. 21: 17 f., Jotams fabel om träden och deras konung Dom. 9: 8 f., Simsons gåta och ordspråk Dom. 14 och Davids sorgeskvåde vid Sauls död 2 S. 1: 17—27 m. fl. Dessa ådagalägga nämligen, att ehuru dylik poesi t. o. m. ganska tidigt varit öfvad bland hebreerna, den likväl så som den uppfattats och framstälts i Vetus, icke kom till någon större utbildning i jämförelse med den religiösa. Ty liksom Israels anlag och världshistoriska uppgift visat sig ligga på religionens område och dess insats i folkens allmänna utveckling varit af religiös natur, så hade äfven dess poesi öfverhufvud ett dylikt innehåll¹⁾, och den lyriska diktarten erhöll, äfven då den behandlade nationella ämnen, en genomgående religiös karaktär, ss. de båda stora segersångerna 2 M. 15 vid öfvergången öfver Röda hafvet och Deborasången Dom. 5 klarligen ådagalägga.

Dock hafva de få resterna af världslig lyrik trots den ringa utbildningen sin betydelse. Dels visa de genom sitt mera objektiva skaplynne²⁾, dels genom den fullkomligt profana, stundom rent af öfvermodiga ande, som beherskar desamma, en genomgående olikhet med sångerna i Psaltaren, och de låta därigenom Psaltarens religiösa halt framträda desto tydligare³⁾, isynnerhet som den världsliga lyriken redan genom sin tillvaro indirekt bevisar, att den religiositet, som möter hos psalmisterna, icke är blott ett oreflekteradt uttryck för ett visst, religiöst anlagd naturell,

lägga dessa psalmers affattningstid så sent som möjligt, för att därigenom söka vinna en naturligare förklaring därtill; jfr sid. 67 i *Robertson Early Religion of Israel* 1892, sid. 345.

1) Jfr *Riehm-Brandt* II, 173. Måhända kan man med honom af Amos 6: 5 sluta till, att den världsliga lyriken rent af anknyt sig till den religiösa; jfr dock sid. 52.

2) Att döma af de prof, som blifvit bevarade i Vetus, hade dikten i allm. före David mera en objektiv, om epiken erinrande än en subjektivt lyrisk prägel; *Oehler* Theol. 597.

3) Jfr t. ex. Lamåks svärdssång med hvilken som hälet af händelsepsalmerna, och den stora skillnaden träder klart i dagen.

utan är produkten af en reflexion, som afsiktligt i medveten motsats till den världsliga poesien gifvit sina sånger ett religiöst innehåll¹⁾.

B. Det religiösa innehållet i Psaltaren är icke allenast en högre utveckling af sångarnes egna själsgåfvor utan hvilat på en gudomlig uppenbarelse. Visserligen kan det förra ligga nära att förmoda, då, ss. i § 1 blifvit påpekadt, Psaltarens egentliga skillnad från de öfriga skrifterna i Vetus ligger i den subjektiva beskaffenheten af dess innehåll, hvilket ss. uttryck för vexlande stämningar inom människan: hennes hopp och fruktan, glädje och sorg m. m., ej synes innebära ett direkt budskap från Gud, hvarför man icke skulle kunna lyssna till sångarnes böner eller lofsånger på samma sätt som till profeternas förkunnelser²⁾.

Men om man erkänner en gudomlig inspiration hos profeterna, så måste man fasthålla en sådan äfven i psalmerna, ty skillnaden ligger djupare sedt mera i formen än i innehållet. All inspiration i Biblen kommer till oss förmedlad genom människoanden, men under det profeten direkt uttalar den honom meddelade Guds vilja, uttrycker sångaren tillika, huru det går honom vid det allvarliga försöket att i lifvet omsätta den Guds vilja, som han i sitt

1) Den Rénanska af Grau o. s. omfattade hypotesen, att semiterna till följd af ett alldeles särskildt religiöst naturanlag skulle framkommit med de högre religiösa ideerna ss. monoteismen m. m., har af andra folkpsykologer ss. Ewald, Diestel, M. Müller blifvit korrigerad, och synes böra reduceras till sitt rätta värde: att gälla egentl. blott om Israeliterna och deras närmaste stamförvandter; jfr *H. Schultz* Altt. Theol. 88 f.

Om grunddragen af detta naturell: den religiösa energien, förkärleken för stam-gudomligheter, driften att förkunna deras vilja (profetians psykologiska förutsättning) samt tendensen att förena guds-ideen ej med lägre naturkrafter utan med de högre allmänna begreppen om den i skapelsen verksamna kraften, se *Richm-Pahncke* 44 f.

2) Senare rabbiner skilde emellan *נבואה* profetians inspiration och *חזון* inspirationen i hagiograferna, ss. Psaltaren, Job o. s. v., hvarvid den senare tänktes vara lägre än den förra.

inre uppfattar¹⁾. Medan den förre t. ex. säger: Herrens utsaga (נִאֲוֶה יְהוָה) är »söken mitt ansikte», jfr 5 M. 4: 29, så sjunger psalmisten: »mitt hjärta förhåller dig ditt ord: söken mitt ansikte, ja, ditt ansikte, Herre, söker jag» (27: 8), jfr 34: 11 »de som söka Herren hafva ej brist på något godt». Därvid framträder äfven den åtskillnaden, att »profeterna tala mera till samvetet, sångarne ur och till hjärtat»²⁾. Men båda utgå, ss. äfven de mest kritiska forskare erkänna, från samma allmänna uppfattning af de högsta religiösa begreppen, af Guds väsen och människornas plikter³⁾, och det råder en innerlig vaxelverkan dem emellan. Än synas profeterna ha tillägnat sig sångarnes öfvertygelse och lånat deras uttryck, jfr t. ex. Jer. 17: 5—8 med ps. 1: 1—3; Hez. 47: 12 med ps. 1: 3; Jer. 10: 24, 45: 3 med ps. 6: 2, 7⁴⁾ m. fl., än hvila psalmerna, isynnerhet de senare, på profeternas uttalanden, och ett stort antal psalmer, ja hela psalmgrupper röja så stor frändskap med profeternas skrifter, att de af många exegeter rent af anses härröra från profeter. Sålunda håller t. ex. Hitzig ps. 22—41 m. fl. för att vara författade af Jeremia; ps. 92—100 påminna särdeles mycket om den s. k. Deuterocesaja, jfr t. ex. »den nya sången» ps. 96, 98 med Jes. 42: 10—13⁵⁾ m. fl. Lika väl som profeterna böra därför äfven psalmsångarne erkännas hafva genom inspirationens ande erhållit de åskådningar, hvilka de i poetisk dräkt uttalat⁶⁾, isynnerhet som den poetiska formen ligger äfven profeternas förkunnelser mycket nära. Enligt senare språkbruk betecknas sångare och profet med samma uttryck; חִזְיוֹן »siare» användes i Kr.-bb. både om

1) Davison Praises 100 f.

2) Om denna och andra olikheter se Reuss Geschichte 624.

3) Jfr Reuss, a. st.; Richm-Brandt Einl. II, 196; Orelli i Zöcklers Hdb. I, 1, 425.

4) Jfr Delitzsch och Bathgen Kom. till ps. 1 o. 6.

5) Jfr sid. 68, se vidare Cheyne The Origin 71.

6) »Die Quelle der Begeisterung, woraus die Psalmen fliessen, ist dieselbe wie die der prophetischen: der Geist Gottes». Hupf.-Nowack Ps.-Kom. XI.

Heman, Asaf och Jedutun¹⁾, och מְנַחֵם, jfr מְנַחֵם »profet», står i 1 Kr. 25: 1—3 om deras heliga sång, ett språkbruk, som ej kan förklaras ensamt af det förut (sid. 85) påpekade sannolika historiska sammanhanget mellan profetskolornas lärjungar och levitkörerna.

Men tillika må beaktas, att graden af inspiration är olika i olika psalmer. Så t. ex. visa de historiska ps. ss. 78, 105—107 och hämdepsalmerna ss. 35, 41, 69, 109 delvis en lägre grad af inspiration än de mera rent andliga ps., ss. 16, 23, 25, 32 f., 36, 42, 46, 86, 91, 96, 103, 121, 130, 139 m. fl., och t. o. m. inom en och samma ps. kan man spåra yttranden, som röja olika grad af inspiration, jfr t. ex. ps. 18 v. 2—4 med v. 21—25; 50 v. 20—21 med de föreg. vv. m. fl., men detta sammanhänger med arten af den gammaltestamentliga inspirationen i allm., hvilken i motsats till den i N. T. bl. a. har en mera intermittent karaktär, och dessutom hämmas af de G. T. skrankorna (se sid. 149). Sådant berättigar därför icke, att, ss. åtskilliga göra, fränkänna en stor del psalmer inspirationens ande²⁾.

Vidare om man beträffande inspirationen i allmänhet måste fasthålla, att denna i vanliga fall endast sträcker sig till sakinnehållet och lemnar dess utformning i det språkliga uttrycket till den ifrågavarande personens individualitet, en uppfattning, som redan i afseende på profeternas konkreta bilder och uttryckssätt bör fasthållas³⁾, så gäller detta i ännu högre grad om psalmerna, hvilka ju äro poetiska dikter och i denna egenskap måste bedömas så, som

1) Så 1 Kr. 25: 5; 2 Kr. 29: 30; 35: 15.

2) Gess (Inspiration 172 f.) synes förneka inspiration i de ps., som stöda sig på andra ps. l. skrifter, ss. 92—99, vallfärdssångerna m. fl., eller ha bismak af mänsklig konst (ex. 119) eller prästerligt åskådningsätt (ex. 132) m. fl., men han tyckes misskänna den gammaltestamentliga inspirationen. Guds Ande kan ansluta sig äfven till förut bekanta uttryck och inspirera äfven personer, som i mer än ett afseende hafva ensidiga föreställningar.

3) Jfr t. ex. Volck i Zöcklers Hdb. I, 1, 147; Rudin Inledning till profetian 40, 70; Auberlen Den gudoml. uppenbarelsen Ups. 1879, sid. 209 f.

all poesi kräver. Man får således icke prässa de djärfva bilderna eller jämförelserna på samma sätt, som man urgerar de särskilda uttrycken t. ex. i en vetenskapligt utarbetad dogmatik, utan man har att uppfatta dem allenast ss. fria reproduktioner eller konkreta ombildningar af de allmänna religiösa begrepp och föreställningar, hvilka sångarne erhållit. Vidare äro ju dessa sånger till största delen lyriska, och om dem gäller liksom om all lyrisk poesi, att språket är ett mycket ofullständigt uttryck för känslornas rika innehåll.

Om man ville grunda framställningen af den teologiska åskådningen i Psaltaren på enstaka, bildlika kraftuttryck, huru felaktig blefve ej totalbilden! Då skulle t. ex. guds-begreppet, ss. några forskare verkligen gjort, böra inskränkas till blott och bart en lokal gudomlighet, som hade sin boning i Sion, ty ganska ofta säges Gud bo i Sion; men dessa uttryck vilja i sak blott angifva Guds närvaro med sin skyddande och välsignande kraft¹⁾. Sammalunda är den i ps. 44 omtalte s. k. väckareversen: »Vak upp, o Gud, hvi sofver Du», jfr 78: 65 m. fl., alldeles icke ett bevis för, att sångaren (i likhet med de af Elija hånade Baalsprästerne i afs. på sin Baal) trodde Israels Gud vara underkastad sömn och slapphet etc.²⁾, utan anger blott sångarens ångestfulla bön vid Guds pröfvande dröjsmål att hjälpa i nödens tid. Att sångarne ständigt röra sig såväl med antropomorfismer som äfven med antropopatismer är ett faktum, som man alltid måste taga i betraktande vid försöket att framställa den till grund för psalmerna liggande religiösa åskådningen³⁾.

1) Anmärkningsvärdt är, att sångarne ofta i samma psalmer med afsikt tyckas hafva sammanställt uttrycken att Gud bor i Sion och i himmelen, ss. 20: 3 och 7; 2: 4 och 6; 14: 2 och 7, äfven 121: 1 och 123: 1, liksom om de därmed velat förekomma ett missförstånd, hvarigenom uppfattningen af Guds upphöjdhed skulle inskränkas. Jfr *Rickm-Pahncke* 233 efter *Smend* Stud. u. Kritik. 1884, sid. 719.

2) Nära nog så har detta uttryck bland nyare blifvit tolkad af *Schwally* *leben nach dem Tode* 125.

3) Jfr *Davison* *Praises* 116.

C. Likaledes bör det för en rätt uppfattning af Psaltarens religiösa karaktär beaktas, att dess innehåll naturligen är underkastadt de inskränkningar, som den gammaltestamentliga ståndpunkten i allmänhet medför, så att psalmerna i korthet sagdt måste erkännas vara barn af sin tid. Vid sidan af de talrika sanningar, hvilka stiga så högt, att de nästan öfverskrida gränsen för N. T:s område, möta här och hvar uttryck, hvilka stå så långt nedom de förra, att de rent af förefalla stötande för det nytestamentliga medvetandet; så t. ex. få åtskilliga yttranden i afseende på det etiska förhållandet till fiender icke tillskrifvas utslutande den individuella mänskliga svagheten och syndfullheten hos sångarne, utan böra snarare ställas i sammanhang med det skede i den gudomliga frälsningsekonomen, hvilket af Gamla Testamentet framställles och som var berättigadt ss. en nödvändig förutsättning och genomgångsstadium för en högre utveckling¹⁾. I G. T., som framställer det *vardande* gudsriket, var det gudomliga lifvet närmast utprägladt ss. ord och bild, Guds vilja stod mera blott ss. ideal för hjärtat d. ä. ss. lag, och skilsmässan mellan Gud och människan var väl känd men icke upphäfd genom en verklig förening: så länge kunde ej håller de etiska fordringarna sammansmälta med människans person på samma sätt som i Nya Testamentet, där gudsriket redan är förverkligadt, det gudomliga lifvet utpräglas mera personligt och andligt²⁾, verkar hos människan ss. en *inre* kraft och den sanna humaniteten genom föreningen af det gudomliga lifvet och människans lif har sin fasta grund³⁾.

Äfven i afseende på andra sidor af Psaltarens etiska åskådning, ss. t. ex. sångarnes uppfattning af sin egen

1) Se vidare § 18; jfr *Oehler* Theol. 894; *W. Schultz* Ps.-Kom. 5.

2) Personlighetsideen fins väl i G. T., ss. isht Ps. visar, men först kristendomen har utvecklat dess konsekvenser; jfr *Sundelins* kritik (Lärobok i Etik Ups. 1887, sid. 73 f.) af *Martensen* Etik allm. del. § 59.

3) Så *H. Schultz* Altt. Theol. 53; jfr *Volck* i *Zöcklers* Hdb. I, 1, 176; *Ekman* Den naturalistiska hedendomen Ups. 1886 I, 20 f., 24 f.

rättfärdighet inför Gud, väntan på en jordisk belöning för sin rättfärdighet m. m., är det naturligen tillbörligt att icke af det gamla förbundets sångare fordra etiska fullkomligheter, hvilka först i Nya Testamentet äro möjliga och som t. o. m. där, oaktadt dess nådemedel äro så mycket större, visat sig svåra för den enskilde att rätt förverkliga (se § 17).

D. Det har förut i förbigående blifvit påpekadt, att psalmerna utgöra en särdeles viktig källa för uppfattningen af den gammaltestamentliga religionen. I afseende härpå bör det emellertid anmärkas, att man icke, ss. åtskilliga forskare förmena, behöfver anse Psaltaren vara endast ett glomerat af en mängd enskilda sångares tillfälliga utgjutelser, hvilka sinsemellan skulle hafva alltför litet gemensamt för att utgöra ett något så när enhetligt uttryck för en religiös totalåskådning¹). Visserligen härröra psalmerna från så vidt skilda tider som Davids regering och 200-talet före Kr., således representerande en tidrymd af c. 800 år²). och det antagandet ligger då nära till hands, att skiljaktheten emellan de äldsta och yngsta sångerna skulle vara särdeles stor; men så är dock icke förhållandet. Väl kan man i vissa punkter iakttaga en olikhet, ss. att de religiösa ideerna under den äldre tiden synas ha framträdtt mer sporadiskt d. v. s. hos enskilda, efter exilen däremot blifvit en mera allmän egendom hos folket (se sid. 68), att i de yngre en mer andlig karaktär öfverhufvud gör sig gällande, att gudsbegreppets innehåll mera utvecklats för reflexionen³).

1) *Reuss* opponerar sig (*Gesch.* 624) mot uttrycket »Psaltarens teologi», emedan behovet af teori skulle allt för lätt medföra ett underskattande af de särskilda psalmernas olika färg. Men onödigt, ty bakom de olika utgjutelserna ligger alltid något slags Gudsbegrepp och lifsåskådning, och det är denna som uttrycket åsyftar. Dock få naturligen psalmerna icke tvingas in under en på förhand uppgjord teologisk teori, ss. de äldre konservativa teologerna å ena sidan gjort och den evolutionistiska skolans män å den andra f. n. göra.

2) Skulle de forskare, som antaga makkabäiska psalmer i Ps., hafva rätt, blefve tidrymden ännu större, inemot 900 år.

3) Jfr *Stade Geschichte* II, 218 f.

att förkärleken för Tora i dem tydligare framträder, äfvensom att messiasideen kommer till allt större utveckling m. m., men i de stora hufvuddragen är den till grund för såväl de äldre som yngre psalmerna liggande åskådningen så ensartad, att man ingalunda behöfver tveka att anse dem ss. ett helt. Därtill kommer, att om det redan i afseende på de historiska och profetiska skrifterna till följd af senare omarbetningar är förenadt med svårigheter att med visshet markera dragen af den utveckling, som otvifvelaktigt försiggått inom hvarje period, så gäller detta ännu mer om psalmerna, hvilka äfven de undergått senare öfver- och omarbetningar, hvarigenom olika seklers teologiska åskådningar kunna möta i samma psalm¹⁾.

Därjämte är affattningstiden för ett stort antal af de enskilda psalmerna ännu så osäker, att forskarne icke en gång kunnat ena sig om, huruvida de tillhöra den för- eller efterexiliska perioden, hvilken dock skulle utgöra den stora vändpunkten äfven i psalmernas religiösa hållning, och, så länge detta är förhållandet, uppstår lätt ett cirkelbevis, ifall man ville stödja den eller den uppfattningen på uttryck i dylika psalmer, eller omvänt hänföra en psalm till en viss period på grund af några uttryck, som anses karaktäristiska för en viss tid. Endast i största allmänhet kan man därför inom Psaltaren finna en utveckling af de religiösa ideerna, och denna är ej större, än att Psaltaren med rätta kan betraktas ss. ett helt till sin religiösa åskådning²⁾.

Efter dessa allmänna anmärkningar öfvergå vi nu till en framställning af innehållet i teologiskt afseende, därvid i det hela följande den indelning, som i § 3 blifvit antydd.

1) Jfr t. ex. den fortfarande omtvistade frågan, huruvida ps. 51: 20—21 tillhöra den ursprungliga psalmen (så t. ex. *Smend, Bathgen*), eller äro en tillsats från ett senare århundrade för att legalisera de i v. 18 f. kraftigt kritiserade djuroffren (så t. ex. *Del., Hupf.-Now*).

2) »There is sufficient unity for us to treat the book [of the Psalms] as one whole, and the spirituality of its conceptions for the most part lifts us above considerations of time and place and circumstances. *Davison Praises* 105; jfr ock *Stade Geschichte* II, 223.

allsmäktig, som fordrar människans dyrkan (jfr 76: 12 f.); ungefär detsamma anger det eljes af Prestkodex till patriarkalhistorien inskränkta »El Schaddaj», »Gud ss. öfvermäktig», hvaremot »El Eljon» betecknar Gud ss. »den högste», optimus maximus, »El Chaj» Gud ss. själflefande i motsats till naturen, »Adonaj» Gud ss. Herren, hvars tjänare människorna äro¹⁾, och »Jahvä» eg. väl = »den varande» (l. lif-gifvande?) anger honom ss. Israels förbundsgud, hvilken trädt i ett kärleksfullt nära förhållande till sitt folk, hvarför detta namn gärna brukas vid de antropomorfistiska uttrycken, t. o. m. i den elohistiska ps. 75: 9. Det några gånger mötande קדש יְהוָה (78: 41; 89: 19) synes lika mycket angifva Guds majestät och dyrkan i Israel, som en sedlig egenskap; då Guds makt och upphöjdhet särskildt skulle framhållas, tillade man ofta יְצבֹאוֹת, hvilket från Samuels tid synes ha varit i bruk och som i psalmerna väl icke närmast afser de israelitiska stridstrupperna, äfven om det ifrån början haft denna betydelse (jfr 44: 10; 60: 12)²⁾, utan betecknar de himmelska härskarorna, någon gång stjärnehärförarna (33: 6)³⁾, men oftare änglarne⁴⁾, jfr 24: 10; 103: 21; 148: 2, och slutligen kom att stå nästan ss. namn på Gud, ex. יהוה צבאות 84: 2, 4, 13.

De i Psaltaren, isynnerhet i Elohimps., mötande egendomliga sammanställningarna af gudsnamnen hafva från början sannolikt tillkommit i sammanhang med den elohistiska omredigeringen af dessa ps., i det att אלֹהִים tillskrifvits jämte יהוה, jfr אלֹהִים יהוה 50: 1, och יהוה צבאות 59: 6; 80: 5, 20; 84: 9, samt det påfallande

1) Adonaj användes drfr med förkärlek isht i ps. 86 (om Jahväs tjänare), äfven i 130, så att man däri t. o. m. spårat en ansats till seine Adonajische Psalmweisen vid sidan af Elohim- och Jahvå-ps. Jfr *Delitzsch* Kom. t. st.

2) Jfr *Kautsch*: Die urspr. Bedeutung der Namen יהוה צבאות ZATW 1886, 17 f.; *Schrader, Siegf.-Stade* lex. m. fl.

3) På denna betydelse tänka företrädesvis *Herder* (ljusfenomen), *Kuenen*, *Delitzsch*, *Cheyne* m. fl.

4) Denna betydelse är rent af den primära enl. *Orelli* i *Zöcklers* Hdb. I, 1, 431; *Oehler* Theol. 695 f.; *H. Schultz* Alt. Theol. 530 f.

אלהים צבאות 80: 8, 15 m. fl., där hvardera ordet nu står ss. själfständigt namn på Gud, men uttrycket förmodligen uppkommit af יהוה אלהי צבאות). Sedermera uppfattades dessa föreningar af guds-namnen ss. emfatiska²⁾.

Hvad slutligen orsaken till omredigeringen af Elohimsaltaren beträffar, så må till det sid. 77 påpekade här tilläggas, att denna väl mindre bör sökas i »bemödandet att undvika en partikularistisk ensidighet» än i tendensen att förallmänliga och upphöja Israels Gud³⁾; dock är detta ganska ovisst. Säkrare torde vara att den nästan uteslutande användningen af Jahvä i de 2 sista böckerna, hvilka med säkerhet äro efterexiliska, sammanhänger med den under denna period herskande ifvern att så långt som möjligt skilja Israel från hedningarna, hvarför detta specielt israelitiska gudsnamn öfverallt blef föredraget⁴⁾.

Men mångenstädes brukas de olika gudsnamnen utan klart medvetande af deras egentliga betydelse; säkrare än att från denna deducera fram gudsbegreppets innehåll är det således att taga hänsyn till de psalmställen, där bestämda egenskaper tydligen utsägas därom.

B. Då de enskilda psalmställena tolkas rätt, visa de en synnerligen hög och ren uppfattning af Gud, på samma gång som de gifva en lefvande bild af honom. Hans existens förutsattes helt enkelt i Psaltaren såväl som i Vetus öfriga skrifter. Endast dåren eller den gudlöse tänkes förneka hans tillvaro (10: 4; 14: 1 m. fl.), men äfven hans förnekelse är blott af praktisk natur⁵⁾. Gud föreställes öfverallt ss. en personlig Gud, som »känner de rättfärdigas väg»

1) יהוה צבאות (inalles 15 ggr i Ps.) tillhör eg. den profetiska litteraturen, isht Hagg., Zak. och Mal.; ss. verkligt namn på Gud står först i LXX: σαβαώθ, dock ej ensamt. Jfr Smend Rel.-Gesch. 185.

Äfven i föreningen אלהי אלה (4 ggr) 1. אלהי אלה (4 ggr) är troligen sekundärt. Jfr Kautsch Die Psalmen sid. 196.

2) Jfr ps. 50: 1 med Jos. 22: 22, där emfasis är tydlig.

3) Så Oehler Theol. 152, König Einl. 77.

4) Så med rätta påpekadt af Davison Praises 111.

5) Jfr H. Schultz Altt. Theol. 494.

(1: 6) och som handlar efter sina beslut (jfr 2: 6—8). Han är skild ifrån världen, hvilken han skapat, och öfver densamma vida upphöjd, men tillika i densamma närvarande, så att allt afspeglar honom¹). Han har sin boning i himlen (2: 4 m. fl.), från hvilken han ser ned på jorden (ex. 14: 2), men därjämte tänkes han med förkärlek bo i Sion (ex. 46: 5, 6; 74: 2; 78: 68), en åskådning, som efter Jerusalems underbara räddning från Assyrien under Hiskia vann allt mera insteg och ofta uttalas²).

Han är fri från behof i motsats till de oriktiga offerbegreppen (50: 7 f.), men han mottager människornas offer och tacksägelser. I 17: 15 talas om en hans gestalt תַּמְיִדָּה, hvarvid det dock blir ovisst, om detta uttryck blott är antropomorfism eller, ss. några forskare anse, ett slags ljusgestalt, enär Guds härlighet alltid framträder i ljus (jfr 104: 1 f.)³). Men för öfrigt gäller det, att liksom Mosaismen afskyr alla försök att framställa Gud under bilden af någon djurgestalt, så visar Psaltaren trots sitt poetiska bildspråk stor återhållsamhet i afs. på dylika bilder. Oftast nämnas Guds »vingar» för att beteckna hans beskydd (ex. 17: 8; 36: 8; 57: 2; 61: 5; 63: 8; 91: 4). Däremot användas naturligen talrika bilder, hämtade från människans gestalt och det mänskliga lifvets verksamhet. Så talas ofta om Guds lemmar, ss. hufvud, ansikte, ögon, öron, mun, hand, fingrar o. s. v., och om kroppsliga funktioner, ss. tala, ropa, le, smaka, gå, sofva, vakna. eller själiska, ss. glädjas, bedröfvas, vredgas m. fl.⁴); men dessa och dylika uttryck inne-

1) Naturen tänkes så beroende af Gud, att Ps. liksom hebräiskan i öfrigt t. o. m. saknar ett ord för naturen till skillnad från honom; jfr *Davison Praises* 130.

2 Om Guds närvaro i sitt folks land, i Jerusalem och i templet uti olika grad, se vidare § 19.

3) Så *Delitzsch*, som (Psychol. 49, 64 f.) jämför εἶδος Joh. 5: 37, μορφή Fil. 2: 6. Jfr *H. Schultz* Altt. Theol. 504, 557.

4) Bland de djärfvaste uttrycken är 78: 65: »Då vaknade Herren ss. ur en sömn, han reste sig lik en hjälte. som jublar af vinn», och hans vrede »brinner» (79: 5) och »ryker» (74: 1).

bära alldeles icke, att sångarne tänkte sig Gud lika sinligt (däremot strider den frihet, hvarmed hans uppenbarelse skildras i präktiga naturbilder), utan endast, att de hade en liflig uppfattning af honom ss. en lefvande, verksam person¹⁾. I allmänhet förekomma dylika utsagor blott, då det är fråga om det personligt religiösa förhållandet till Gud, ej om en filosofisk insikt af det absoluta²⁾, och man märker i Psaltaren icke den barnsliga naivitet i framställningen af Guds uppenbarelsen, som möter i de äldsta berättelserna, t. ex. om huru Gud steg ned för att se människornas förhållande (1 M. 11) o. d.

C. Men äfven inom Ps. kan man spåra en utveckling af gudsbegreppet så till vida, som det hufvudsakligen är de efterexiliska psalmerna, i hvilka de flesta af Guds egenskaper särskildt framhållas³⁾.

Sålunda framställles Gud ss. allsmäktig (115), evig (90, 102), allvetande (94: 9), allvis (147: 5), allnärvarande (139, i hvilken ps. äfven hans förutvetande i afs. på den enskilde påpekas). Han är den ende guden (18: 32), upphöjd öfver alla gudar (86: 8, 10; 95, 96 m. fl.) liksom öfver hela skapelsen (8, 93, 135), hvilken är hans händers verk (24: 1 f.), gjord genom hans ord och hans muns anda (33: 6)⁴⁾, och

1) »There is no language which brings God so near without lowering His Majesty, which raises man so high while reminding him of his frailty as the language of the Psalms»; *Davison Praises* 118.

2) Jfr *Orelli* i *Zöcklers Hdb.* 1, 1, 432; *H. Schultz* *Altt. Theol.* 496 f.; »Anmärkningsvärdt är, att medan den senare judendomen ängsligt undviker och den Alexandrinska lärdomen blyges för dylika uttryck, har Kristus visat sig med förkärlek använda Psaltarens antropomorfismerna». *H. Schultz* a. a. 501.

3) Det är isynnerhet om de efterexiliska psalmerna, som *Herders* ord gälla: »Es ist keine Vollkommenheit Gottes, die nicht in Ps. und Propheten den simpelsten, kräftigsten Ausdruck fänden». *Sämmtl. Werke* herausgeg. von *Suphan* 1880, XII, 79; jfr *Stade* *Gesch.* II, 219 f.

4) Det är isht de senare psalmerna, hvilka omnämna att Gud skapat världen, 33: 6 f.; 89: 12; 65: 7; 107: 24; 121: 2; 124: 8; 134: 3; 148: 5 m. fl.

uppehålles alltfört genom hans kraft, i det att hans försyn omfattar ej blott djuren (36: 7; 104: 27) utan alla hans verk (145: 9, 16). Hela skapelsens mål är hans förhålligande (8, 19: 1 f.), och han fröjdar sig öfver densamma (104: 31). Därför se ock sångarne, hvilka hafva ett särdeles öppet öga för naturens skönhet, i densamma allenast ett storartadt uttryck af Guds vishet, makt och härlighet (jfr 19, 104, 148) och prisa honom storligen för dessa hans egenskaper¹⁾.

Vidare framhållas kraftigt Guds godhet och kärleksfullhet (חַסֵּד, מִלִּינָה) i det sätt, hvarpå han leder människovärlden (67, 145), isynnerhet sitt egendomsfolk såväl för det närvarande (33, 36, 146) som under flydda tider (78, 105), ty »alla hans vägar äro kärleksfullhet och trofasthet (חַסֵּד וְאֱמֻנָה)²⁾ för dem, som hålla hans förbund» (25: 10), och i en mångstämmig lofsång besjunga psalmisterna hans förbunds nåd mot Israel, som han utvalt (33: 12; 65: 5 m. fl.) och som han lär sina vägar (16: 11; 25: 9, 12; 86: 11; 147: 19 m. fl.), hans mäktiga beskydd, hans tålmod i trots af folkets otacksamhet och olydnad (5: 8; 23; 25: 6; 31: 22; 40: 11; 46—48; 59: 17; 66, 68, 78, 105—107, 124—126 m. fl.), hans storslagna, kärleksfulla planer med afseende på dess framtid (2, 87, 132: 13 f.). Hans godhet och fostrande nåd, som i de äldsta ps. gärna tänkas vara inskränkta till Israels folk, synas i de efterexiliska ps. sträcka sig äfven till hedningarna, ja till alla jordens folk, ex. 47: 2, 9, 10; 22: 28; 67; 86: 9; 99, äfven 94: 10 m. fl., dock så, att en viss begränsning fortfarande finnes, i det hans »kärlek» eg. i första hand tänkes hvila öfver Israel (jfr 5 M. 7: 8,

1) Det sätt, hvarpå Gud uppenbarar sig i naturen, erinrar mycket om teofanierna på Sinai, ss. 18: 8 f.; 50: 3; 97: 3 (jfr *Riehm-Pahncke* 155); och hans under מִיִּדְיָו וְעַלְמָיו 105: 5, אֱמוּנָה 135: 9 uppfattas icke ss. en motsats till en bestämd naturens ordning utan blott ss. en påfallande uppenbarelse af hans makt för ett visst ändamål. Endast 148: 6 antydas naturlagar, som icke få öfverskridas. Jfr *H. Schultz* *Alt. Theol.* 577; *Oehler* *Theol.* 220.

2) חַסֵּד anger i Ps. dels Guds kärlek till människorna, dels människans därpå framkallade kärlek till Gud l. nästan; jfr *Cheyne* *The Origin* 378.

13; Mal. 1: 2)¹⁾ och hans »godhet» öfver andra folk, hvarvid dessa först genom Israel få hans nåd förmedlad (67: 1—4). Äfven tanken på att Gud är helig (קדוש), som synes innebära, att han i sitt upphöjda majestät, fri från allt ondt, är oförgriflig, och som positive framträder i nitälskan mot det onda²⁾, isht mot afgudar (jfr 78: 58, 79: 5), är ingalunda främmande för sångarne (jfr 22: 4; 99: 3, 5, 9 »den trefaldt helige», äfven 103: 1; 111: 9), och hans rättfärdighet (צדק), hvilken synnerligen ofta anropas (ex. 7, 11, 25, 40: 11; 89: 15, 119 m. fl.) tänkes leda honom, som älskar hvad rätt är (99: 4), i allt hans handlingsätt (145: 17), äfven då det kan synas underligt för människoögon (49, 73). Till följd af dessa egenskaper förhåller han sig till människorna liksom de till honom (18: 26, 27), och vedergäller dem efter deras handlingar (62: 13; 96: 13), så att han belönar de fromma efter deras fromhet (18: 21, 25), men vredgas på, dömer och bestraffar de ogudaktiga efter deras ondska (7: 11; 9: 5, 6, 9; 11: 5—7; 82: 8 m. fl.), hvarvid hans straffdom äfven kan bestå däri, att han lemnar det olydiga folket åt dess hjärtas hårdhet (81: 12 f.)³⁾. Men i allmänhet framhållas i Ps. mera de Guds egenskaper, hvilka innebära mildhet och välvilja mot människorna och som därför kunna ingifva sångaren frimodighet och förtroende till honom. Äfven af den ofvannämnda Guds helighet och rättfärdighet hämtar den fromme diktaren ofta en rik tröst för sin person, särdeles i fråga om bestraffning af de gudlösa, till hvilka sän-

1) Uttryck för »Guds kärlek» möter väl sällan i detta afs. i Ps. (47: 5; 78: 68; 87: 2; 146: 8), men saken finnes allmänt för sångarnes inre medvetande. Jfr *Sمند* Rel.-Gesch. 437.

2) Att Guds helighet ej ss. Achelis (Stud. u. Krit. 1847, 1849) och Diestel (Jahrb. f. d. Theol. 1859) förmena, uttrycker blott Guds »unmittelbare Offenbarungsverbindung mit Israel», sål. ett egendomsförhållande, hvilket saknar etisk betydelse, utan anger hans i förhållande till den syndiga människan förtärande etiska grundväsen. framgår af t. ex. 3 M. 19: 2 f., där etiska fordringar grundas på budet »I skolen vara heliga, ty jag är helig». Jfr *H. Schultz* Alt. Theol. 554 f.; *Riehm-Palmcke* 64 f.

3) Jfr *Oehler* Theol. 258.

garen ställer sig i bestämd motsats. Detta drag framträder så utprägladt, att man däri kan se en afgjord skillnad mellan Pentateukens och Psaltarens uppfattning af Gudsbegreppet, då den förstnämde kraftigt betonar den fordrande och straffande sidan af Guds helighet och rättfärdighet, under det Psaltaren med förkärlek dröjer vid den bevågenhet och det beskydd från Guds sida, som dessa egenskaper innebära för den fromme (jfr 25: 8; 35: 24)¹). Äfven sådana uttryck, som: »Herrens rättfärdighet är ss. väldiga bärg», ps. 36: 7—11, afse mera dess hjälpsida, enär den sammanställes med Guds nåd och hjälp. Yttringarna af denna Guds egenskap (צדקוֹת יְהוָה) blifva sålunda ofta nådesbevisningar, ex. 103: 6²).

Den ande, som röjer sig i sådana ps. som 8, 23, 33, 36, 86, 100, 103, 121 m. fl., ådagalägger, att Gud för G. T:s fromma icke blott var en sträng Gud, hvars nitälskan kändes ss. en förtärande eld (5 M. 4: 24), ehuru kraftiga uttryck äfven för en dylik uppfattning ingalunda saknas, ss. ps. 119: 120 »af fruktan för dig ryser mitt kött», utan att han tillika var en mild, barmhärtig, nådig, förlåtande, tålmodig och trofast Gud: אֱלֹהֵינוּ יְהוָה יְחַנוּן אֶרְךָ אִפְסִים וְרַב־חֶסֶד וְאֱמֶת 86: 15, jfr 78: 38; 103: 8; 145: 8³), åt hvilken de tryggt kunde anförtro sig själfva och sina förhållanden, hvars hjälp de kunde påräkna i nöden och i hvars närhet de kände sig lyckligare än någonstades eljes, (jfr 16: 2; 18: 2, 3 f.; 73: 25, 26; 84: 12, 13). Sålunda måste man erkänna, att deras gudsbegrepp i det afseendet var särdeles utveckladt för det praktiskt religiösa medvetandet.

1) Jfr *Schultz* Ps.-Kom. 5; *Orelli* i *Zöcklers Hdb.* 1, 1, 453. Också tänkes Guds rättfärdighet aldrig komma i motsats till hans godhet.

2) Enl. *Stade* skulle uppfattningen af Gud ss. rättfärdig vara karaktäristisk för den efterexiliska tiden (*Gesch.* II, 222), men orätt, ty många af de förexiliska ps. framhålla denna Guds egenskap, ex. 5: 9; 7: 10, 12; 9: 5, 9; 11: 7 m. fl. Om betydelsen af צדק-begreppet såväl hos Gud som människor se för öfrigt *Smend* *Rel.-Gesch.* 410 f.

3) Ps. 18: 36 omnämnes t. o. m. en Guds nedlåtenhet (צַנִּיחַ), som gjort sångaren stord, ett uttryck, som skulle kunna innebära en om och omedveten antecipation af N. T:s *kenosis*-lära.

D. Men under allt detta är det blott den allmänna sidan af Guds godhet och omvårdnad, som hos sångarne uttalar sig. Ty också här framträder den gammaltestamentliga ståndpunkten och det sålunda, att den enskilde psalmisten ej kunnat höja sig så långt, att han uppfattar Gud från faderssynpunkt, ss. sin fader och sig ss. hans barn. Så länge ej Kristus, gudasonen själf, förmedlat barnskapsförhållandet mellan Gud och människorna eller »gifvit människan makt att bli Guds barn», tänktes Guds förhållande till henne mera i likhet med förhållandet mellan en herre och hans slaf (עַבְדִּי)¹⁾ ex. 19: 12; 79: 2, 10; 86: 2, 4, 16; 105: 25; 116: 16, eller mellan en konung och hans folk, ex. 10: 16; 44: 5; 48: 3; 145: 1. Därvid träder begreppet af Gud ss. ägare, beskyddare och omvårdare i förgrunden, och den enskilde sångaren kan ss. individ tilltala honom »min konung», »min herre», »min Gud», ex. 5: 3; 7: 2, 4; 84: 4 m. fl., och från denna synpunkt i kraftiga ordalag utbedja sig hans beskydd och hjälp; samma tanke återkommer äfven på de ställen (isynerhet i de Asafitiska psalmerna), där Gud liknas vid en herde, som vårdar sig om sin hjord (23, 80, 100 m. fl.); se vidare § 19.

Visserligen betecknas Gud stundom rent af ss. fader, men då ställes detta begrepp i förhållande till Israels folk ss. ett helt, hvilket han utvalt till sitt eget och fostrat (jfr t. ex. 33: 12, 135: 4) på ett sätt, som berättigade en dylik benämning (jfr 5 M. 32: 6), och de enskilda individerna kunde blott i egenskap af medlemmar af detta folk betrakta sig ss. hans barn²⁾. Äfven då det om David 89:

1) Den kollektiva betydelsen af עַבְדִּי יְיָ = Israel ss. folk, hvilken enl. Riehm börjat först hos Jeremia och isynnerhet är vanlig hos Dtjesaja, finnes äfven i en del psalmer, se sid. 72 not 1 (den af Beer så kallade mellangruppen).

2) »Der Israelit war . . . nur als ein Mitglied des Volkes ein Kind Jahve's, Sohn Jahve's war eigentl. nur Israel, sofern es dem Herrn sein Volkstum verdankte»; Orelli i Zöckler Hdb. 1, 1, 440. Jfr Riehm-Pahncke 28, 40, 228; H. Schultz Altt. Theol. 528 och en specialundersökning af C. Wittichen Die Idee des Gottes als des Vaters 1865.

27 heter, att han skall säga till Gud: אֱלֹהֵי אֲבוֹתָי, gör han det endast ss. den, där i sin konungsliga ställning bildar spetsen af folket, och detsamma åsyftas, då konungen 2: 7; 89: 28 kallas »Guds son».

Äfven 68: 6, där Gud betecknas ss. »de faderlösas fader» (אֲבוֹתֵינוּ) och därmed ställes i relation till enskilda inom folket, afses tydligen endast det yttre förhållandet af försörjare, hjälpare, jfr 10: 14. Visserligen kan man i uttryck sådana som דִּיּוּר בְּנֵיָה (73: 15 jfr 103: 13) spåra en börjande tendens till förinnerligande af förhållandet till enskilda fromma¹⁾, men äfven här tänkas dessa mera ss. ett helt af enskilda דִּיּוּר בְּנֵיָה »ein Gattungsname» liksom 5 M. 14: 1, Delitzsch), i hvilka barnaskapsförhållandet väl har fått en inre verklighet, men som inträdt i detta förhållande endast ss. medlemmar af församlingen. Något individuellt tyckas sångarne icke hafva inlagt i dessa uttryck²⁾ och därmed ej kommit utöfver den gammaltestamentliga ståndpunkten i allmänhet, om de också måste erkännas på denna ståndpunkt hafva här liksom i andra fall närmast sig gränsen för det N. T.³⁾

Stundom omnämnes i Psaltaren på ett särskildt sätt »Guds anda» אֱלֹהִים רִיחַ, som naturligen ej får uppfattas i N. T. mening, men hvars närmare bestämmande faller sig svårt. »Ruach Elohim» synes dels liksom i Pentateuken utgöra en Guds kraft, hvilken (liksom hans ord) vid skapelsen var verksam (33: 6), från hvilken denna fortfarande erhåller sitt lif (104: 29 f.) och som förmedlar Guds närvaro

1) Orelli i Zöcklers Hdb. I, 1, 453.

2) Jfr »Dadurch unterscheidet sich im Punkte der *visio sola* das N. T. vom Alten, dass im A. T. nur immer Israel als Volk בֵּן, oder als Gesamtheit בְּנֵיָה heisst, dass aber noch nicht der Einzelne und zwar in seiner unmittelbaren Bez. zu Gott sich Kind Gottes zu nennen wagen durfte». Delitzsch Kom. till ps. 73: 15. Jfr Jes. 1: 2; 30: 1; 5 M. 14: 1. Sammalunda tyckes förhållandet vara med Sap. Salom. II: 13, 16, 18 etc., där Gud genom visheten säges vara »de rättfärdigas fader», ty äfven där har individen ej klart betecknats.

3) W. Schultz Ps.-Kom. 5.

i densamma, sål. äfven hos människorna (139: 7)¹⁾, dels föreställes han mera bestämdt kvalificerad, ss. en god, helig ande, hvilken hos människorna förverkligar deras medvetande om gemenskap med Gud, praktiskt leder dem på en rätt väg (143: 10) och som de genom sin olydnad kunna förtörna (106: 33), så att han viker ifrån dem (51: 13)²⁾. I den senare betydelsen, som kan jämföras med מַלְאֲכֵי יְהוָה, ligger en personlig uppfattning af מַלְאֲכֵי יְהוָה ganska nära³⁾.

Äfven Guds ord omnämnes i Ps. på ett sätt, som angifver, att därmed icke menas allenast ett tomt ord utan en fortlefvande kraft, då det t. ex. säges, att himmelen är gjord därigenom (בְּרַבֵּר יְהוָה 33: 6), att Gud genom dess utsändande icke blott frambringar naturföreteelser ss. snö, hagel, tö (147: 16 f.) utan äfven helbregdagjort och räddat sitt folk (107: 20, jfr 119: 50). Ja, hans genom profeterna uttalade ord tänkes ss. en i folkens historia insatt kraft, som visserligen tidtals är fördold, men en gång skall visa sig verksam, och äfven i denna mening vänta sanningarne på hans ord (119: 81, 114, 147; 130: 5)⁴⁾.

Däremot visar sig מַלְאֲכֵי יְהוָה Herrens ängel⁵⁾, som i Pentateukens berättelser spelar en så framstående roll, i Psaltaren vara långt tillbakaskjuten, så att han endast några gånger omnämnes (34: 8; 35: 5, 6)⁶⁾; måhända sammanhänger detta därmed, att en annan gestalt: Guds vishet mera framträder och verkar⁶⁾ (jfr 104: 24; 136: 5).

Oftare möta i Psaltaren änglarna מַלְאֲכֵי יְהוָה (29: 1; 89: 7), med hvilken benämning deras skapelse efter Guds afbild

1) Äfven i Pentateuken synas dock några uttryck ss. 2 M. 31: 3; 4 M. 11: 29 innebära en begynnande högre uppfattning af anden, ss. förmedlande andliga gåfvor; jfr *Orelli* i *Zöcklers Hdb.* I, 1, 433.

2) Jfr *Oehler* Theol. 222.

3) Jfr *Hengstenberg* Ps.-Kom t. 33: 6; *Smend* Rel.-Gesch. 463.

4) Jfr *Smend* Rel.-Gesch. 464.

5) Enligt *Cheyne* (*The Origin* 323) skulle detta sammanhänga med änglalärans sena utveckling: föga konsekvent af den, som anser hela Ps. (utom möjl. ps. 18) efterexilisk.

6) Så *Orelli* i *Zöcklers Hdb.* I, 1, 454.

förmodligen antydes¹⁾. De tänkas deltaga i Guds lof (103: 20; 148: 2), afbida hans befallningar (91: 11), utföra dessa (103: 20), isynnerhet uppdraget att skydda de fromma (91: 11) och hjälpa dem ur nöden (34: 8), men ock att verkställa Guds hemsökelse öfver de ogudaktige, jfr 78: 49, där מְלַאֲכֵי רָעִים ej betyder »onda änglar» utan »olycksbringande änglar», således goda andar, som utföra Guds straffdomar öfver onda människor²⁾. Däremot framträder icke på något ställe i Psaltaren uppfattningen af onda änglar ss. fiender till Gud, och ännu mindre af den onde ss. hans personlige motståndare. Ps. 109: 6 är שָׂטָן enligt den vanliga tolkningen icke = Satan (ss. Nom. propr. har ordet öfverallt utom 1 Kr. 20: 1 bestämd artikel) utan en enskild människa, jfr 109: 20, där pl. af detta ord: שָׂטָנִי möter.

E. Till Psaltarens uppfattning af Gudsbegreppet hör slutligen äfven det sätt, hvarpå den för den enskildes rättsmedvetande framställer Guds handlingssätt i världsstyrelsen: dess *Teodicee*. Guds förhållande till människorna och i första hand till sitt folk tänkes, ss. sid. 158 blifvit påpekadt, hvilat på den s. k. vedergällningsteorien, så att Gud handlar med människorna ss. de med honom³⁾. Men i samma mån som sångarne bland Guds egenskaper framhålla hans rättfärdighet och sätta sin förtröstan därtill, blir det en maktpåliggande uppgift att därmed bringa i samklang hans världs-

1) Så *Delitsch* Psychol. 63. De Wette's slutsats af 104: 4, att änglarna blott skulle vara personifikationer af naturkrafterna, är förhastad, och osannolik är *H. Schultz'* mening (*Altt. Theol.* 598), att uttrycket מַלְאֲכֵי 58: 2, מַלְאֲכֵי 82: 6 egentl. skulle afse sammankrympta fornsemitiska gudomligheter; jfr *Bathgen* Kom. t. st.

2) Så ock מְלַאֲכֵי 2 S. 24: 16, jfrdt med hufvudstället 2 M. 12: 13. 23 enligt de flesta kommentatorer (*Olshausen, Delitsch, Hupfeld, Cheyne, Stade, W. Schultz* m. fl.); blott på 3 ställen Job kap. 1—2, Zak. 3: 1 och 1 Kr. 21: 1 är שָׂטָן = Satan. *Orelli* i *Zöckler* Hdb. I, 1, 454; jfr *Oehler* Theol. 711 f.

3) Denna åskådning är i G. T. allmänt förherskande, äfven den israelitiska historieskrifningen utgår från densamma; jfr *H. Schultz* *Altt. Theol.* 592.

regering, hvilken så ofta synes väcka anstöt för rättskänslan (jfr 22: 1 f.; 44: 18—23), då den gynnar den ogudaktige med lycka och välgång (10: 5), under det den fromme tryckes af motgång och nöd (73: 12—14)¹). På Gamla Testamentets standpunkt, där synvidden i allmänhet var inskränkt till lifvet på denna sidan grafven, visar det sig vara synnerligen svårt att erhålla ett tillfredsställande svar på denna fråga, som var ett hufvudproblem för den religiösa reflexionen²).

Psalmerna 37, 49 och 73, som företrädesvis behandla frågan om den gudlöses medgång, söka att lösa motsägelsen med en hänvisning till obeständigheten af denna om än så skimrande lycka och de ogudaktiges hastiga undergång. Icke nog med att deras anslag mot de fromma gå om intet (37: 12): de svärd de dragit mot andra träffa dem själfva (v. 14 f.), deras makt skall krossas (v. 17), äfven de själfva drifvas till dödsriket ss. får (49: 15) och utrotas (37: 20, 34) innan kort (v. 10), ja, de varda till intet i ett ögonblick och få en ända med förskräckelse (73: 19), hvarvid de måste lemna all den härlighet, hvaröfver de tillförne yfdes (49: 18); och deras undergång drabbar äfven deras efterkommande, hvilka skola varda utrotade (37: 28, jfr 92: 8, 10)³).

I motsats härtill framhålles med afseende på de fromma, att rättfärdighet skall dock åter komma till rätt (94: 15), hvarför de, utan att harmas öfver de ondas välgång (73: 21 f.), lugnt kunna förtrösta på Jahvä och befalla honom sin väg (37: 3—5), ty han icke blott uppehåller dem, så att de icke störta (v. 24), utan hjälper dem utur all deras nöd (34: 20). Han utför deras sak och låter deras rättfärdighet framgå ss. ljuset (37: 6), han bevarar deras arfvedel, så att de skola besitta landet (sjufaldig försäkran därom i ps. 37),

1) Jfr *Davison Praises* 163 f.

2) *Riehm-Pahncke* 180.

3) Att straffdomen tänkes drabba äfven de efterkommande är i enlighet med den G. T. åskådningen om den nära sambörigheten mellan ascendenter och descendenter, hvilken synes sammanhånga med animistiska föreställningar. Jfr *Stade Gesch. Israels* I, 393.

och i sinom tid råda öfver de ogudaktiga (49: 15), äfven deras säd skall få sitt bröd och varda välsignad (37: 25, 26), ja Gud leder väl efter sin vishet, men han skall sedan upptaga dem med ära (73: 24¹); jfr 92: 11—13).

I ps. 77 behandlas problemet något annorlunda. Där uttalar den fromme sin ångestfulla fråga, om Gud förgätit vara nådig, så att han förgäfves får ropa till honom, men han kämpar sig till förtröstan genom betraktande af Guds förra välgärningar mot sitt folk, till hvilket sångaren hör²).

I korthet sagdt ligger lösningen i den öfvertygelsen, att medan de ogudaktige trots sin medgång snart skola taga ända med förskräckelse, leder Gud de frommas väg så, att de icke allenast blifva bevarade utan till sist komma till ära³), och alltid kvarstår den förhoppningen för den enskilde, att om också han går under, så skola dock hans efterkommande och hans folk i sinom tid lefva upp och undfå välsignelse. Denna tröstegrund var det så mycket lättare att tillägna sig, som den enskilde genom en synnerligen stark samhörighetskänsla förenades med de sina, och sambandet mellan ascender och descendenter i den allmänna åskådningen hade särdeles stor betydelse⁴). Dessutom hade ju hela judendomen en sådan karaktär, att den med rätta kunde sägas vara »eine Religion der Hoffnung»⁵), hvilket gjorde det för den enskilde lättare att i en framtid hoppas på den hjälp, som han icke för det närvarande såg sig erhålla.

I allmänhet tänktes lösningen sålunda förlagd till jordelivets område. Problemet om de frommes lidande har i Psaltaren i allm. icke ännu erhållit den djupare uppfattningen som i Jobsboken, där lidandet hufvudsakligen ss. en

1) Tviflet på läsarten (jfr *Wellhausens* emendation יְהוָה בְּרַחֵם וְיִשְׁלַח מִן הַשָּׁמַיִם אֶת הַבָּרָק וְיִשְׁחַדּוּם וְיִשְׁלַח אֶת הַבָּרָק וְיִשְׁחַדּוּם) och *Smend* Rel.-Gesch. 453) synes öfverflödigt; jfr *Bathgen* Kom. t. st.

2) Jfr *Davison* Praises 166 f.

3) Jfr *H. Schultz* Altt. Theol. 593 f.

4) Jfr *Strack* i *Zöcklers* Hdb. I, 1, 381. Detta förhållande fortfar än i dag i en anmärkningsvärdt hög grad hos Judarne.

5) Jfr *Smend* Rel.-Gesch. 452.

pröfning af den fromme får sitt berättigande, men enstaka uttryck i Ps. låta lidandet icke blott afse den frommes tuktan och uppfostran, jfr 66: 10; 94: 12¹⁾, utan antyda t. o. m. en fullare lösning, då de peka på en slutlig dom, hvilken icke synes falla inom jordelifvets sfär, ex. 17: 14, 15; 49: 15, 16, eller ss. 73: 25 visa, att sångaren gent emot lifvets motsägelser och svårigheter tager sin tillflykt till Jahvä och hängifver sig åt honom med en så stark förtröstan och i honom finner en sådan fröjd, att han, äfven om kropp och själ förmäktade, i honom »har sitt hjärtas klippa och sin del evinnerligen». Genom och i tillförsikten till Jahvä framskymtar här otvifvelaktigt för sångarens ande ett lif, som sträcker sig utöfver grafven och hvari en lösning kan tänkas äga rum²⁾).

§ 16. Psaltarens psykologi.³⁾

A. Människans uppfattning af sig själf står i nära förhållande till hennes Gudsbegrepp. Detta framträder i Psaltaren bl. a. på det sätt, att den höga föreställning, som i allmänhet råder om Gud, hans väsende, egenskaper och världsregering, motsvaras af en hög uppfattning af

1) Så framställles lidandet utanför Psaltaren isynnerhet i Elibutalen i Job (kap. 32—37). Den af några ss. *Schwally* o. a. (Leb. nach d. Tode 108) uttalade meningen, att Jobsbokens lösning blott skulle bestå i resignation, »nicht ein Vertranen sondern ein Fatalismus», är ohållbar. Jfr *Orelli* i *Zöcklers Hdb.* I, 1, 455; *H. Schultz* Altt. Theol. 595.

2) Jfr sid. 176; *Tholuck* Einl. 46 f.

3) Litteratur: Utom de förut citerade bibelteologiska arbetena af *Oehler*, *Riehm-Pahncke*, *H. Schultz* och *Smends* Rel.-Geschichte hänvisas till *Fr. Delitsch* System der bibl. Psychologie², Leipzig 1861; *W. Rudin* Grunddragen till läran om människosjälén enligt den Hel. Skrift Upsala 1875 (Upsala Universitets årsskrift); *H. Wendt* Die Begriffe Fleisch u. Geist im bibl. Sprachgebrauch, Gotha 1878; *Schwally* Das Leben nach dem Tode, Giessen 1892; *Stade* Geschichte I, 415 f. samt artiklar i encyklopedierna ss. *Seele*, *Herz* m. fl. i *Herzog-Plitt*, och de resp. orden i lexika. Dessa arbeten beröra dock hela G. T:s skrifter.

människan, hennes väsen och uppgift. Men faller det sig svårt att sammanfatta de enskilda uttrycken till en helgjuten bild af Guds begreppet, så möta ej mindre svårigheter vid försöket att fixera och förena de vexlande strömnin-garna, hvilka i psalmerna frambryta, till en verklig bild af sångarnes psykologiska föreställningar, isynnerhet som deras yttranden ofta måste kompletteras från andra skrifter för att erhålla t. o. m. de gröfsta dragen af denna bild¹⁾.

Företrädesvis gäller detta i afseende på uttrycken om människans väsen och fortvaro efter döden.

Människan tänkes å ena sidan stå synnerligen högt; under det de andra varelserna blott äro verk af Guds vis-het, således förverkligade Gudstankar (jfr 92: 6)²⁾, är män-niskan skapad till Guds afbild och Gud själf föga under-lägsen, därför krönt med »ära och härlighet» כְּבוֹד וְהָדָר (8: 6), och till sin yttre ställning i naturen upphöjd till ska-pelsens herre, ty allting har Jahvä lagt under hennes fötter (v. 7—9). Människans själ kallas ofta t. o. m. כְּבוֹד, δόξα, sannolikt ss. en »Abglanz der göttlichen kabod», jfr 7: 6; 16: 9; 30: 13; 57: 9; 108: 2³⁾.

Men å den andra sidan är hon af jord (10: 18), hennes lifsdagar ss. gräset (103: 15) och lifslängd ss. ett intet (39: 6), så att hon lyktar sina år som en suck (90: 9), ty skapad till שָׁוְיָ »nichts» (89: 48) är hon i själfva verket mindre än en fläkt קֶבֶל (62: 10), därför må hon ej förhäfva sig (10: 18)⁴⁾, hon som är stoft inför Gud (103: 14).

B. Till sitt väsen tänkes människan bestå af »kropp» בָּשָׂר σῶμα och »själ» נֶפֶשׁ ψυχή (44: 26, 63: 2, 73: 26), så att åskådningen synes hufvudsakligen vara dikotomisk⁵⁾. Dock omnämnes äfven »anden» רִיחַ πνεῦμα icke sällan, men det

1) Ehuru Ps. mer än någon annan af G. T:s skrifter har uttryck angående själslifvet, kan man dock ingalunda däraf bilda en verklig psykologi i vetenskaplig betydelse.

2) *Delitsch* Psychol. 63.

3) *Hupf.-Nowack* Kom. till 7: 6; *Gesen.-Mühl.-Volek* lex.

4) Jfr *Oehler* Theol. 263.

5) *Stade* Geschichte I, 416; *Schwally* Leben nach d. Tode 5.

egentliga förhållandet är icke klart uttryckt. En ansats till trikotomisk uppfattning kan föreligga 16: 9, hvarest לֵב, כִּבּוֹד (= נְפֶשׁ) och בָּשָׂר uppräknas i denna ordning, ifall nämligen »leb», som eljes har en mycket vidsträckt betydelse (se sid. 170), här står »ruach», således: ande, själ och kropp¹⁾, men tredelningen innebär i alla händelser icke en koordination af trenne själfständiga element, ty נְפֶשׁ bör i förhållande till רִיחַ enl. den allmänna meningen bland forskarne tänkas sekundärt (jfr 1 M. 2: 7), nämligen ss. ett utflöde däraf, ehuru den icke är ensamt detta.

Anden tyckes vara uppfattad så, att den utgör själens innersta, dess substans och alltfort tillströmmande lifskraft; den utgör lifsprincipen till själen ss. det aktuella lifvet och bildar människans personlighet²⁾. Den kan förnyas (51: 12) och betecknar jämte lifsprincipen äfven lefnadsmodet, ex. en sönderbruten (51: 19), försmäktande (143: 4) ande, och hela viljeriktningen, ex. villighetens ande (51: 14), en trofast (78: 8), frimodig (57: 8), svekfri ande (32: 2), och synes 77: 7 vara t. o. m. »Subjekt des Erkennens»³⁾.

Själen, som förmedlar anden med kroppen, tänkes ss. sätet för alla känslor, önskningsar och begär, ex. glädje (35: 9), mättnad ss. af mærg och fett (63: 6), lusta (10: 3), äfven bedröfvelse (42: 6, 12; 43: 5), så att den blir mätt på lidande (88: 4), vämjes, försmäktar, hungrar (107: 5, 9, 18) och behöfver tröst (77: 3). Men själen har ock sådana yttringar, som vi tillägga anden, ty den har sin ro i Gud (62: 2, 6), lyfter sig till honom i längtan (42: 1 f.; 84: 3 f.), väntar (33: 20), lofvar honom (103: 1 f.; 104: 1 m. fl.) och berömmar sig af honom (34: 3) m. m. Själen kan sägas bilda män-

1) Jfr kardinalstället för trikotomien i N. T.: 1 Tess. 5: 23. I ps. 84: 3 nämnas däremot själ, hjärta och kropp. Jfr *Delitsch Psychol.* 98.

2) Obs. talesättet רִיחַ חַיִּים blifgifvande andes men נְפֶשׁ חַיִּים lefvande själa. Jfr *Riehm-Pahncke* 187; *Oehler Theol.* 234 f.; *Rudin* om menniskosjälen 15.

3) Om utvecklingen af ruachs betydelse, se närmare *Smeend Rel.-Geschichte* 460 f.

niskans individualitet och beteckna hennes aktuella lif¹⁾. Om den beröfvas anden, blir den kraftlös och sjunker ss. en skugga ned i Scheol (jfr 16: 10, äfven 146: 4), tänkes på visst sätt fortvara där (se sid. 172 f.), men kan ock räddas därur (30: 4).

I allmänhet är språkbruket i fråga om »ruach» och »näfäsch» tämligen konstant, och i vissa fall kan det ena icke företräda det andra. Någon gång synas de emellertid användas nästan promiscue, ex. נְשָׁמַי נְבִיחָה 6: 4 jämfördt med וַיִּתְּצֵם רִיחֵו 1 M. 41: 8, i det att själens förbindelse med anden mera framhålles²⁾. Men å andra sidan framträder själens innerliga förening med kroppen i sådana uttryck som »spåka själen med fasta» (35: 13, jfr 69: 11) och däri, att själens förnimmelser af lust eller dess motsats »tränga ut och afspegla sig i kroppen», ex. 6: 4, 8; 88: 4, 10 och flerstädes³⁾.

Vid själf tilltal vänder det talande subjektet (jaget) sig till anden eller oftare själen, ex. 42—43, 103, 104, 116: 7, och förhållandet mellan jaget och dessa, hvilket enligt vår uppfattning bäst skulle återgifvas med אֲנִי, eller אֲנִי אֲנִי, som också någon gång, ehuru sällan, möter i Psaltaren, ex. 107: 5, jfr 39: 4, hvarvid jaget tänkes i sig innesluta dem, betecknas stundom — egendomligt nog — med אֲנִי, ex. אֲנִי אֲנִי 142: 4; 143: 4; אֲנִי אֲנִי 42: 5-7, 12; 43: 5, i det att »jaget» tänkes ss. ett centrum, hvilket har dem omkring sig på ett periferiskt sätt⁴⁾.

1) Människan ej blott *har* själ utan *är* en lefvande själ, däraf bruket af »näfäsch» med suffix af pron. pers. för att ange en person, ex. 3: 3; 11: 1 m. fl., jfr *H. Schultz* Altt. Theol. 628. Däremot förlägga sångarne (liksom äfven de andra författarne i Vetus) tänkandet icke till »näfäsch» utan till »leb».

2) Så mest om sinnesaffekter ss. glädje, sorg och dyl. Dock får man väl fasthålla den skillnaden, att själen är det eg. subjektet, och dess rörelse, då den blir särskildt djup, tränger till anden. Så *Rudin* om människosjälen 30.

3) Jfr *Rudin* om människosjälen 84 f.

4) Jfr *Delitzsch* Psychol. 105, 151 f.

C. Såsom medelpunkten för människans både kroppsliga och andliga lif framställes dock egentligen **לב** »hjärtat»¹⁾, hvilket är den medvetna enheten för såväl det teoretiska som det praktiska lifvets funktioner²⁾. Det betecknar nämligen dels organet för känslorna och affekterna, ss. glädje (4: 8; 13: 6; 19: 9; 28: 7; 33: 21; 104: 15), frimodighet (57: 8; 108: 2), fruktan (27: 3; 143: 4), ångest (55: 5), förbittering (73: 21), förkrosselse (109: 16, jfr 38: 9; 147: 3), så att det kan försmäkta (61: 3) och vara ss. smältande vax (22: 15); dels äfven organet för tänkandet (49: 4; 19: 15) och tankarne (73: 7), hvarför det talas om »visdomens (= vist) hjärta» (90: 12) och att »rikta sitt hjärta på» = uppmärksamma (48: 14), så att det rentaf motsvarar förståndet; dels angifver »leb» också viljan och dess yttringar, ss. önskan (21: 3; 37: 4), jfr ett brinnande hjärta (39: 4), och äfven hat (105: 25). Isynnerhet möter det ofta ss. centrum för det religiötsedliga lifvet³⁾, för förtröstan på Gud (28: 7), hvars lag är i hjärtat (37: 31; 40: 9), och det heter: tala sanning af hjärtat (15: 2) m. fl., men ock: förehå orätt i hjärtat (66: 18), fara vilse (95: 10), hvarvid det affaller (44: 19) l. förstockas (17: 10; 95: 8). Det betecknar äfven sinnesriktningen, jfr sådana uttryck som ett rent (51: 12), redligt (78: 72; 101: 2), ståndaktigt (78: 37) hjärta, men ock ett hårdt (81: 13), vrångt (101: 4), högmödig hjärta (101: 5) m. m. Då hjärtat sålunda är enhet för så mångfaldiga yttringar⁴⁾, äro dess tankar djupa (64: 7), så att det behöfver af Gud utran-

1) Detta sammanhänger med den föreställningen, att »själen är i blodet» (3 M. 17: 11), hvilket beherskas af hjärtat; jfr *H. Schultz* Altt. Theol. 628. Enligt *Wendt* skulle »leb» bättre återgifvas med »sinnes».

2) Hjärtat tänkes både receptivt, ex. 41: 7, och produktivt, ex. 42: 5, 62: 9; jfr *Rudin* om människosjälen 89; äfven *Oehler* Theol. 239; *Delitsch* Psychol. 250. I ps. 73: 26 beteckna **לִבִּי וְלֵבָי** hela sammanfattningen af människans yttre och inre lif. **לֵבָי = לֵב**.

3) Jfr *Ges.-Mühl.-Volck* lex., efter *Delitsch* Psychol. 248 f.

4) Så får väl förklaras uttrycket »förena hjärtat[s tankar och begär] till Guds fruktan» 86: 11, jfr dock *Rudin* om människosjälen 90.

sakas (139: 23), han, som känner dess lönligheter (44: 22), och då det uppfattas ss. medelpunkten för lifvet, säges människan »lefva eller dö», allteftersom hennes hjärta har förmimelse af lust eller dess motsats, jfr 22: 27; 69: 33¹).

Då äfven »ruach», ss. ofvan blifvit antydt, kan beteckna lifsriktningen, så kunna åtskilliga andens eller karaktärens egenskaper tilläggas än »ruach» än »leb», ex. en »bruten ande» och ett »brutet hjärta» רוח נשברָה och לב נשברָה (51: 19, jfr 34: 19), en fast, frimodig (נכון) ande (57: 8) och hjärta (112: 7, jfr 10: 17; 78: 8); vara oroligt (סחרחר) säges om hjärtat 38: 11, ungefär detsamma om anden 1 M. 41: 8. »vilsefarande» חלוצִיב i anden Jes. 29: 24 och i hjärtat ps. 95: 10 m. fl. Dock synes härvid den skillnad kunna spåras, att genom »leb» betonas människans själfbestämning mera än genom »ruach»²).

Äfvenså kunna »näfasch» och »leb» stå promiscue i fråga om affekter, ex: glädje tillskrifves bådadera 16: 9; fruktan tillägges själen (6: 4), hjärtat (143: 4, jfr 13: 3 och 5 M. 28: 65), önskan fins hos själen (10: 3), hos hjärtat (21: 3) o. s. v., men med den distinktionen, att då de tilläggas själen betonas mera den så att säga yttre funktionen, om de tillskrifves hjärtat, mera det i människans inre herskande tillståndet³).

Angående den enskilda människosjälens uppkomst må slutligen tilläggas, att då det israelitiska folket icke synes hafva utbildat någon bestämd åsikt därom, finnas uttryck, som kunna tydas än mera traducianskt än mera kreatianskt; till det förra af dessa hör väl ps. 139: 15 f., där man, ehuru säkerligen med orätt, trott sig finna ett stöd för själens preexistens⁴).

1) Jfr *Rudin* a. a. 108 f. Emedan hjärtat sålunda fattas ss. organet för de inre själsrörelserna, omvexla därmed hos sångarne ofta uttryck för andra inre lifsorgan, ss. מליח 16: 7; 26: 2; פנים 40: 9; קרב 64: 7; 103: 1; jfr *H. Schultz* Altt. Theol. 628.

2) Så framställt af *Richm-Pahncke* 188 f.

3) *Oehler* Theol. 241.

4) Jfr *Delitsch* Psychol. 111; *Oehler* a. a. 237.

D. I sammanhang med framställningen af sångarnes ideer om människans väsen, må äfven påpekas de föreställningar, som de visa sig hafva angående människosjälens odödlighet och tillståndet efter döden¹⁾, ehuru uttrycken i denna punkt både äro så sväfvande och så ofullständiga, att man svårligen på dem kan bygga någon tillförlitlig framställning. Det dunkel, som i allmänhet hvilar öfver detta ämne i Vetus, omsluter nästan lika ogenomträngligt äfven psalmerna²⁾.

Några uttryck, ss. »Du återtager anden, så dö de» (eg. »gifva upp anden» יִתְּנוּ, sagdt om både människor och djur), »och vända åter till stoft» (104: 29, jfr 146: 4), och »jag far hädan och är icke mera till» (39: 14), synas vid första påseendet innebära den föreställningen, att människans väsen skulle med döden vara fullkomligt tillintetgjordt, ss. de verkligen någon gång blifvit uppfattade³⁾, men de vilja i sak nog icke angifva detta. Det förra (39: 14) bör tolkas enl. 37: 36, där det heter:

»jag gick förbi [den trotsige ogudaktige], och han var borta, jag sökte efter honom, men han fans icke», och uttrycker alltså endast, att människan icke längre fins i lifvet på jorden; det först anförda stället (104: 29) synes ej behöfva innebära mer, än hvad man vanligen menar med död, d. v. s. skilsmässan mellan kropp och ande. Om man i dessa ställen inlade föreställningen om en fullständig för-

1) Då här endast de allmännaste grunddragen kunna upptagas. hänvisas för en fullständigare framställning till *F. Böttcher* De inferis rebusque post mortem futuris ex Hebraeorum et Graecorum opinionibus Dresden 1846; *Schwally* Leben nach d. Tode, vidare de förut nämnda bibelteologiska arbetena (se sid. 166) och specialartiklar i encyklopedierna samt *Delitsch* Psychologi 407 f. och *Stade* Geschichte I, 418 f.

2) Att G. T:s författare i allm. fått förblifva i ovisshet om det tillkommande, får väl åtminstone till en del sin förklaring däri, att »it is well for the soul to think of God rather than heavens» (*Davison* Praises 172) och har särskildt för psalmsångarnes inre utveckling haft stor betydelse.

3) Så *H. A. Hahn* De spe immortalitatis sub V. T. gradatim exculpta, Breslau 1845; jfr *Oehler* Theol. 26.

intelse, så skulle denna allt för mycket strida mot den åskådning, som i Gamla Testamentet öfverhufvud var förherskande. Ty redan i de äldsta delarne af dess skrifter tankes döden icke medföra existensens fulla tillintetgörrelse, utan Israel har i likhet med de gamla folken i allmänhet haft en viss föreställning om den mänskliga personlighetens fortvaro efter döden¹⁾, vare sig denna föreställning, ss. många nyare exegeter mena, från början stod i sammanhang med animistiska åskådningar och därtill hörande »Ahnenkultus»²⁾, eller den utvecklats sig oberoende därpå, en fråga, hvilken det här icke är tillfälle att närmare behandla³⁾. Om, såsom möjligt är, dylika ideer förut varit förherskande, så hade tron på personlighetens fortvaro efter döden däri ett kraftigt stöd, och i den renare form, i hvilken Jahväismen omdanade densamma, vann den så mycket lättare insteg. Men visst är, att Jahväismen vid den tid, då äfven de tidigaste psalmerna författades, utvecklats sig i skarp motsats till de animistiska ceremonierna⁴⁾, och i Psaltaren möta därför icke några uttryck, som antyda ett omedelbart sammanhang med animismen (utom möjligen 49: 20). Öfverhufvud äro dock föreställningarna i Psaltaren om fort-

1) Orelli i Zöcklers Hdb I, 1, 444; H. Schultz Altt. Theol. 693; Richm-Pahncke 189 f. Jfr L. Bergström Mensklighetens mål, I Eskatologiens historia Gefle 1890, sid. 9 f. en öfversikt af de gamla folkens eskatologiska föreställningar.

2) Så Stade Geschichte I, 388 f.; Reuss Geschichte 168; Schwally Leben nach d. Tode 19 f. 95; Kayser-Marti Theologie des A. T.s 111.

3) Då Israeliterna öfverallt och alltjämt voro omgifna af folk med animistiska föreställningar (både i Egypten, Arabien och Kanaan) och Abraham redan i Mesopotamien vistats bland folk med dylik åskådning, är det ganska sannolikt, att äfven Isr. utgått från samma ideer, och åtskilliga förhållanden i Israel häntyda på dylikt ursprung. Men hvarför nyare forskare hålla före, att det blott var från Kanaaniternas animism, som Israeliterna rönt inflytande, är svårt att inse, om man eljes erkänner vistelsen i Egypten och ökenvandringen ss. historiska.

4) Jfr bl. a. förbudet mot andebesvärjelser 3 M. 19: 31; 20: 6, 27; 5 M. 18: 11; 1 S. 28: 3; Jes. 8: 19, se Stade Geschichte I. 439.

varon efter döden desamma, som i Gamla Testamentets öfriga skrifter.

I enlighet med dessa föreställningar böra de anförda psalmställena därför uppfattas så, att de ej uttrycka existensens förintelse, utan allenast den stora förändring, som döden i motsats till lifvet naturligen medför¹⁾.

Hvad denna förändring i afseende på människans väsen egentligen innebär för sångarnes uppfattning, torde vara svårt att närmare fixera. Af åtskilliga ställen framgår, att det är själen, som tänkes dö (jfr 30: 4; 86: 13), i det att den i döden beröfvas all från anden רוח kommande lifskraft (jfr 104: 29), men dock fortlevver på något sätt, ty sångaren prisar Gud, emedan »han fört hans själ upp ur dödsriket och gjort honom levande» (30: 4), dock är det i alla händelser blott ss. en kraftlös skugga. Därför kallas de afidna 88: 11 liksom flerstädes i G. T. אִשָּׁה, hvilket synes betyda »kraftlösa», jfr v. 5, där »fara ned i grafven» är parallelt med att vara ss. »en man utan lifskraft» (אִישׁ בְּלִי חַיִּים); och tillståndet efter döden föreställes ss. eländigt och dystert i jämförelse med alla jordelivets förmåner, hvilka man genom döden på en gång blifvit beröfvad, jfr 49: 18; 55: 16, hvarför det rentaf kallas אִשָּׁה förderf (18: 12), så att huru torftigt det jordiska lifvet än må vara, betraktas det dock ss. något godt²⁾.

E. De dödas boning (שְׁמִיטָה 'Αιδης)⁴⁾, som icke sällan omnämnes, uppfattas tydligen ss. skild från grafven, ehuru uttrycken stundom äro synonyma (jfr 88: 7), och

1) Jfr *Riehm-Pahncke* 190; *H. Schultz* Altt. Theol. 699.

2) שְׁמִיטָה härledes allmänt af st. שְׁמִיטָה v. långsträckt, »slapp» (jfr שְׁמִי af שִׁט = utsträcka), se lex. och *Oehler* Theol. 268; *H. Schultz* Altt. Theol. 700; *Stade* Gesch. I, 420; *Schwally* Leben nach d. Tode 65. Med den förstnämnda betydelsen sammanhänger bruket af שְׁמִיטָה ss. namn på urtidens jättfolk.

3) Jfr det bekanta uttrycket: »bättre en levande hund än ett dödt läjon», Pred. 9: 4 f.

4) Omtvistadt är, huruvida Scheolbegreppet uppkommit genom ett förallmänligande af grafvarne (så t. ex. *Stade* Gesch. I, 418), eller hela föreställningen är ett lån från annat håll (från Akkaderna?).

föreställes vara belägen i djupet (תְּהִיָּה 86: 13), i 63: 10 t. o. m. »jordens nedersta rum» (תְּהִיָּה הָאָרֶץ), hvarför det heter »fara ned» l. »drifvas ned» dit 49: 15 (liksom »nedstiga» i gropen l. grafven ps. 28: 1, jfr 1 M. 37: 35)¹. Där i det tysta (דְּיִמָּה 94: 17; 115: 17) likna de döda »slumrande» (שְׁכָבִי קִבְר) 88: 6 LXX), på hvilka »Gud ej mera tänker» (88: 6)², och i detta mörka djup (88: 9), där de aldrig skola se ljuset (49: 20), och detta glömskans land (אֶרֶץ נִשְׁכָּח 88: 13) synas de icke känna Guds under och rättfärdighet (88: 13), kunna icke håller uppstå och prisa Gud (6: 6; 88: 11 f.; 115: 17, jfr Jes. 26: 14). Till följd af denna dystra föreställning om Scheol, där Gud icke åkallas eller prisas, söka sångarne ofta beveka honom att förskona dem för döden, ss. 6: 6; 30: 10; 88: 11 m. fl.³).

Men å andra sidan ingår det i deras åskådning, att de afidna hafva vissa förmögenheter kvar, de kunna tänka och minnas, ty de hafva igenkänningsförmåga (jfr den åskådliga igenkännings-scenen Jes. 14: 9 f., äfven 1 M. 37: 35), och de tänkas bättre än de lefvande känna tillkommande ting (jfr 1 S. 28). I Scheol gruppera de sig familje- och släktvis, ja äfven folkvis (Hez. 32: 22), däraf belyses det enstaka, ps. 49: 20 mötande uttrycket »komma till sina fäders släkt» (אֲבוֹתָיו), hvilket bör sammanställas med det från Pentateuken bekanta »samlas till sitt folk» l. »sina fäder»⁴). Vid denna gruppering komma sål. ej några etiska betingelser i betraktande, så att fromma och gudlösa ss. sådana skulle samlas på olika ställen, och olika sedlig be-

1) Därför synes בִּמְשָׁל bättre härledas af מְשָׁל »v. lågo» (med försvagning af שׁ till מ), ss. de flesta lex. uppgifva, än af מְשָׁל »v. slapp» (så t. ex. *Hupfeld* Ps.-Kom.² t. ps. 6: 6 och *Delitsch* Kom. t. 6: 6) eller af מְשָׁל »fordra» sål.: »infordraren» (enl. äldre etymologi), ifall ej ordet är = assyr. 𐎶𐎵𐎶𐎵 »stor stad» och lån därifrån (jfr *Schrader*, *Frd. Delitsch*, *F. Hommel* m. fl.).

2) Dock tänkas de afidna där ingalunda vara fördolda för Guds blickar, jfr 139: 8.

3) Jfr *Hupfeld-Nowack* Kom. t. ps. 6: 6.

4) 1 M. 25: 8, 17; 49: 33; 4 M. 20: 24, 26 m. fl.

skaffenhet medföra olika tillstånd, utan hänsynen till den naturliga släktskapen är det hufvudsakligen bestämmande¹⁾.

F. Dock möta i psalmerna jämte de förut anförda ställena några enskilda uttryck, hvilka, isynnerhet om de sammanställas med andra i Vetus, torde på ett något mera bestämdt sätt peka ut öfver döden genom att antyda ett lif, som af densamma icke tillintetgöres.

Odödlighetsbegreppet har i Gamla Testamentet utbildat sig på flera vägar. Dels har det framgått ur det religiösa rättsmedvetandet²⁾, hvilket i samma mån, som den individuella ansvarighetskänslan klart uppfattades, icke kunde finna sig helt tillfredsstäldt med den vanliga världsordningens moraliska resultat, utan fordrade en vedergällning af både ondt och godt, hvilken då dess inträffande hos efterkommande icke kändes göra tillfyllest, måste åtminstone delvis falla utanför det jordiska lifvets gränser, jfr 73: 24 och isynnerhet 49: 15, där det förefaller, som om de ogudaktiga i Scheol tänktes blifva utsatta för en fullständigare förstörelse³⁾.

Dels har det utbildats ur det kyrkligt politiska messiasbegreppet⁴⁾, ty då förhoppningarna om ett jordiskt messiasrike genom statens fall grusades, blef man nödgad att så småningom tänka sig upprättandet af detta rike på ett annat sätt. Om ock Hosea 6: 1, 2 vid sitt ord om att uppstå på den tredje dagen endast åsyftar efterkommande, genera-

1) Till Scheol-föreställningen i Ps. bör tilläggas, att trots den i öfrigt lifliga framställningen blott föga personifikation däraf möter. Dit hör kanske 18: 6; 116: 3, enl. hvilka Scheol tänkes ss. ett slags »Ungeheuer», som jagar människan (jfr *H. Schultz* Altt. Theol. 700), liksom döden 49: 15 liknas vid en herde, som vallar de afidna; jfr *Richm* art. Hölle i Hdwb.

2) Jfr *Schwally* Leben nach d. Tode 107 f.

3) Se *Schultz* Ps.-Kom. 8; *Rudin* Om människosjälens 34; *Oehler* Theol. 894. Jfr Job 19: 25 f. enligt *Ewald*, *Hupfeld*, *Dillmann*, *König*, *Delitsch*, *Zückler*, äfven *Smerd* Rel.-Gesch. 499.

4) *Schwally* Leben nach d. Tode 113 f.

tioner, så är dock Israels upprättelse genom en uppståndelse från de döda tydligt uttalad Hez. 37 (på bildligt sätt), Jes. 26: 19 ss. ett verkligt hopp med afseende på Guds folk, och för den enskilde ss. en befrielse från döden Jes. 25: 6—8, men framför allt i Dan. 12: 2 f., som dock härrör från Gamla Testamentets senaste tider¹⁾).

Dels synes odödlighetsmedvetandet hafva utvecklats sig på den subjektiva fromhetens och trosvisshetens väg, och detta har isynnerhet i Psaltaren varit förhållandet. Den enskilde sångaren har nämligen i den innerliga föreningen med Gud ss. lifvets källa känt sig till sin ande erhålla en sådan fullhet af lifskraft, att därigenom den aningen uppstått, att denna förening icke af något, icke ens af döden kan upphävas²⁾. Jfr 16: 10—11

»Du skall ej lemna min själ åt dödsriket,
du skall ej låta din fromme se grafven;
du skall kungöra mig lifvets väg,
hos dig är glädje till fyllest,
ljuflighet i din högra hand evinnerligen»;

vidare 17: 15

»Jag skall skåda ditt ansikte i rättfärdighet,
när jag uppvaknar, vill jag mätta mig af din åsyn».

och 73: 25 f.

»Hvem har jag i himmelen förutom dig?
Och när jag har dig, så har jag ej behag till något
på jorden,
Om än min kropp och själ försmäkta,
Så är dock Gud mitt hjärtas klippa och min del evinnerligen³⁾».

1) Jfr *Orelli* i *Zöcklers Hdb.* I, 1, 467.

2) Det bör påpekas, att just de psalmer, hvilka utmärka sig för sin »mystiska» karaktär, ss. 16, 49, 73, 139 (jfr *Baer* Ind.- u. Gem.-Psalmen LXXXV), mest af alla innehålla uttryck för aningen om lifvets öfvermakt öfver döden.

3) Om dessa ställens betydelse se *Delitsch* Ps-Kom. t. nämnda ställen; *Perowne* Kom. t. ps. 16: 11; *Orelli* i *Zöcklers Hdb.* I, 1, 467. Enl. *H. Schultz* skulle dessa ps. på sin höjd kunna antyda en tillkommande räddning ur Scheol. Altt. Theol. 705.

På dessa ställen röjer sig omisskänneligen en dylik aning om ett lif äfven efter döden och möjligen äfven om en förlossning ur Scheol, hvilken på Nya Testamentets språk skulle kallas en uppståndelse från de döda. Visserligen hafva äfven dessa ställen blifvit så tolkade, att de skulle afse blott räddning från lekamligt lidande och nöd, och allt sålunda endast vara »diesseitig¹⁾», men denna tolkning synes icke låta innehållet af det på dessa ställen så kraftiga medvetandet af lifvet i och med Gud komma till sin fulla rätt²⁾. Ty huru skulle sångaren t. ex. 16: 11 kunna tala om full mättnad och ljuflighet hos Gud evinnerligen, om han själf tänkte sig få del däraf blott en jämförelsevis kort tid, äfven om det innebure, att han finge lefva längre än andra³⁾. Och hvad 17: 15 angår, kan man icke utan en tvungen exegetisk tydning bortförklara betydelsen af detta »uppvaknande», som måste afse något mera än ett vanligt uppvaknande ur nattens sömn⁴⁾, då v. 15 tydligen bildar motsats till v. 14 (om de ogudaktiga, som få sin del »i detta lifvet»), och חַיִּים ofta står om uppvaknande ur dödssömn. Äfven ps. 49: 15

»Döden blir deras herde,

men de redliga få råda öfver dem, då morgonen gryr», (וַיִּרְדּוּ בִּכְיֹשֶׁרִים בַּבֹּקֶר) torde böra tolkas så, att däri ligger en aning om en morgon, större och härligare än den hvarje dag återkommande, då en vanlig natt icke synes kunna medföra en så storartad omhvälfning, som den de frommes välde öfver de ogudaktiga innebär⁴⁾. Dock är uttrycket så enstaka och obestämdt, att man däraf näppe-ligen med visshet kan draga några tillförlitliga slutsatser.

1) Om dylik räddning böra med säkerhet 48: 15 (ifall לִבְיֹשֶׁרִים tillhör den egentl. texten), 68: 21, 71: 20 m. fl. tolkas.

2) Jfr *Oehler Theol.* 895; *Orelli Alttest.* Weissagung 203 f.

3) Så *de Wette, Delitzsch, Klostermann* (Untersuch. zu altt. Theol.), *Perowne* m. fl.

4) Jfr *Davison Praises* 169 f. Jfr *Delitzschs* ord, att det på nytestamentligt språk skulle heta: en uppståndelsemorgon, då οἱ ἄγιοι τοῦ νοσίου κρινουσιν (1 Kor. 6: 2). Ps.-Kom. t. st.

I allmänhet är det i fråga om de senast anförda psalmsällena vanskligt att afgöra, hvilken grad af medvetenhet och klarhet i uppfattningen sångarne själfva ägt vid sina uttalanden; denna svårighet framgår icke minst af den mängd olika tolkningar, som exegeterna i afseende på dem framställa¹⁾).

Å ena sidan är så mycket visst, att dessa uttalanden äro att betrakta ss. enstaka ljusglimtar, hvilka för tillfället genomströmmat sångarnes inre, men som icke ägt tillräcklig styrka eller långvarighet för att kunna fixeras till en stadig bild för deras åskådning, liksom de icke håller ingått ss. verkliga moment i menighetens föreställningar och tro om det tillkommande, utan förblifvit allenast enskilda individers egendom²⁾).

Men å andra sidan ådagalägga dessa liksom flera andra yttranden i Psaltaren, att sångarne trots de allmänna dystra föreställningarna om Scheol haft den förtröstan och tillförsikten till Jahvä, att de med full trygghet öfverlemnadt sitt lif och sin död i hans händer, lugnt anförtröende åt honom, hvad som därefter möjligen skulle komma dem till del.

1) *Reuss'* mening (Geschichte 632), att Psaltaren ej skulle visa något framsteg framför de äldre böckerna i denna punkt, beror därpå, att han synes tolka dessa ställen endast om räddning ur timlig nöd, hvilket enl. det ofvanstående icke kan vara berättigadt.

2) Jfr: »Überall liegt da kein gemeingültiger Glaubenssatz vor, sondern wir sehen, wie sich der Glaube an ein jenseitiges Leben zunächst als nur individuelle Conclusio aus erfahrungsgewissen Prämissen des Glaubensbewusstseins loszuringen bemüht ist, und weit entfernt dass Grab und Hades durch ein explizites Wissen um ein besseres Jenseits depotenzirt wären, sind sie vielmehr nur momentan für das darüber sich hinwegsetzende Hochgefühl des Lebens aus Gott wie verschwunden und also noch nicht faktisch und dauernd überwunden». *Delitsch* Ps.-Kom. 62.

§ 17. Psaltarens fromhetsbegrepp.

A. I nära sammanhang med sångarnes föreställningar om Gud (sid. 152 f.) och människans väsen (sid. 166 f.) står deras uppfattning af det sätt, hvarpå människan har att tjäna Gud och vinna hans välbehag, hennes gudstjänst och fromhet i allmänhet.

Hit höra i första rummet de yttre *offren*, hvilka voro ett naturligt uttryck för den gammaltestamentliga ståndpunkten, där det gudomliga lifvet närmast utpräglade sig i det yttre, i former och bilder¹). Offren omnämnas också flerstädes i Ps. såsom Gudi behagliga, ex. 20: 4; 51: 21; 54: 8; 66: 13—15; 96: 8, äfven 4: 6; 27: 6 och 107: 22, hvilka ställen tvifvelsutan böra tolkas om yttre offerhandlingar²). Men på samma gång, som sångarne uttala sitt folks höga uppskattning af nationalkulten, visa flera psalmer, att de äro fullt medvetna därom, att Gud för sin del är vida höjd öfver de sinliga behofven (50: 10—12), och att offren äro honom en styggelse, om de icke frambäras i ett rättskaffens sinne, med hjärtats lydnad och hängifvenhet³). Den etiska grundsanning, hvilken Samuel uttalat i de bekanta orden i S. 15: 22 »lydnad är bättre än offer», framhålles i ps. 40, 50, 51 och 69; i 40: 7 mera i afseende på den enskildes personliga ställning, så ock 69: 31 f., i 50: 8—15 och 51: 17—19 mera ss. allmängiltig lära, och detta på ett så kraftigt sätt, att man däri velat finna en förkastelse af hela den yttre offerkulten och blott andliga offer erkända⁴). Men

1) Se sid. 149.

2) Att *קָרַב* 4: 6 o. a. äro verkliga yttre offer, torde framgå af 51: 21; jfr *Delitssch* och *Hupf.-Now.* Ps.-Kom. t. st.

3) Jfr *Orelli* i *Zöcklers Hdb.* I, 1, 457. Ps. öfverensstämmer med profeterna däri, att den skiljer mellan den yttre handlingen och sinne-laget, under det Pentateuken i allmänhet förutsätter, att det yttre offret sker i ett rätt sinne. Jfr *Richm-Pahncke* 245.

4) Så *Richm-Pahncke* 248; *Smend* Rel.-Gesch. 449; *Beer* Ind. u. Gem.-Psalm. XI.

det kan ifrågasättas, om icke äfven där liksom hos profeterna strängheten i uttrycken mera åsyftar missuppfattningen af offret ss. ett opus operatum, för att desto mera framhålla krafvet på hjärtats fromhet ss. oafvisligt. Ps. 50: 14 och 23 synas nämligen äfven de yttre offren godkännas, 51: 17—19 rikta sig mot den hedniska offertanken om Guds vredes försoning genom offren, sådana blifva v. 21 ss. tackoffer tydligen utlofvade¹⁾, och 40: 7 f., där sångarne gå längst i framhållandet af offrens värdelöshet, få väl tolkas i analogi med de öfriga ställena, isynnerhet som profeterna ej sakna liknande kraftuttryck, hvilka dock ej innebära offrens fullständiga borttagande²⁾. Till följd af offrens stora betydelse i kulten tyckas de stundom förekomma ss. benämning på tempelgudstjänsten i allmänhet, till hvilken sångarne för öfrigt ofta uttala sin kärlek, ss. 26: 8; 27: 4, 6; 84: 2 f.; 92 m. fl. Men å andra sidan brukas »offer» stundom endast i sinnebildlig bemärkelse, ss. 141: 2 tydligen är förhållandet (jfr 119: 108)³⁾.

Bland de öfriga hel. handlingarna förekommer i Psaltaren ofta isynnerhet *bönen*, hvilken väl mera sällan direkt framställs ss. ett gudomligt bud (ex. 50: 15), men desto oftare utgör den väg, på hvilken sångarne såväl i nödens tider som under vanliga förhållanden nalkas Gud⁴⁾. Också är bönen grundelementet i så många psalmer, att öfver ett 50:tal af dem med rätta kunna kallas bönepsalmer, ss. 3, 5, 7, 9 f., 12 f., 54—60, 140—144 m. fl.⁵⁾. Men i flera

1) Jfr *Smend* Rel.-Gesch. 449.

2) Jfr t. ex. Jes. 1: 10—17 med 19: 21 och 66: 3 med 56: 7, 60: 7; Jer. 7: 21 f. med 17: 26. Amos 5: 21 riktar sig mot den förfallna, osedliga kulten i det nordliga riket. Jfr *Oehler* Theol. 717 f.

3) Dock åsyftar »lofvets offer» 107: 22 icke ss. *Riehm-Pahncke* (sid. 245) anser endast bildliga offer utan verkliga tackoffer.

4) Tre gånger dagligen antydes bönen i den enskildes husliga lif 55: 18.

5) Hit höra dels de s. k. bot.-psalmerna 6, 32, 38, 51, 102, 130, 143, hvilka sedan *Origines'* tid erhållit detta namn, dels de s. k. klagopsalmer, ss. 13, 22, 44, 55 f., 60, 64, 69, 74 m. fl.; jfr *Schultz* Ps.-Kom. 299.

af dem känna sångarne sig därvid så vissa om bönhörelse, att de i slutet af ps. tacka Gud på ett sätt, som om den redan vore erhållen, ex. 22: 23—32; 28: 6 f.; 31: 20 f.; 54: 6 f.; 55: 13, 14; 57: 8 f. m. fl.

Äfven den starkare form af bönen, som ligger i *löftel*, är för sångarne välbekant, därom vittnar uttrycket »fullborda Herren sina löften», hvilket icke sällan förekommer, ex. 22: 26; 61: 9; 65: 2; 76: 12; 116: 14, 18, och som troligen innebär verkställandet äfven af yttre offer¹⁾.

För undfängen hjälp åligger det människan att *tacka* och *prisa* Herren (50: 15), och tacksägelse, framburen med eller utan offer, har särskildt kommit till ett mångfaldigt uttryck i de s. k. tacksägelsepsalmerna, i hvilka sångarne hembära Jahväs sitt hjärtas tack, än för mera enskild räddning ur nöd och bekymmer (ex. 18, 30, 34, 40, 116 m. fl.) än för mera allmän hjälp och bistånd, som kommit folket till del (ex. 46—48, 65, 66, 68, 78, 135 m. fl.). Detta utgör grundkaraktären i större delen af de sista böckernas sånger, hvilka på det mest upphöjda och storslagna sätt uttrycka den känsla af tacksamhet och fröjd, som fyller Israeliternas sinnen, då de betrakta Jahväs välgärningar mot sitt folk²⁾.

B. En kanon för sångarnes fromhetsbegrepp finnes i ps. 15, där de dygder framställas, hvilka gifva tillträde till Herrens heliga boning: de äro en ostrafflig vandel, uppriktighet och sanning i ord och hjärta, trofasthet i sina löften, renhet från förtal och falskhet, att ej på något sätt skada l. draga smälek öfver sin nästa, att förkasta den förkastlige, men ära den gudfruktige. Jfr äfven 24: 3—6 och 34: 12—16³⁾.

1) Jfr *Smeid* Rel.-Gesch. 449.

2) Att Jahväs pris får så högetämd karaktär, då det gäller nationella ämnen, sammanhänger med den förut sid. 165 påpekade nära förbindelsen mellan den enskilde och hans folk.

3) Jfr *Davison* Praises 151. Då flera af de här nämnda fordringarna tillhöra förhållandet till nästan, hänvisas till framställningen däraf § 18.

Denna måttstock kan väl vid första påseendet synas tämligen ytlig och bristfällig, isynnerhet som de enskilda uttrycken icke få tagas i den djupa betydelse, som N. T. i dem kan inlägga, men innebär dock i själfva verket ganska stora kraf på rättfärdigheten. Att t. ex. tala sanning af hjärtat och trofast hålla sina löften, äfven om det medför skada, kräfver också enligt gammaltestamentlig åskådning en utvecklad etisk karaktär, och detta framgår ännu mera af de öfriga fordringarna, hvilka här och hvar framställas på en rättskaffens fromhet.

Liksom gudsbegreppet innehåller hufvudsakligen tvänne moment: dels Guds heliga majestät¹⁾, dels hans nåd och barmhärtighet, så består den mänskliga fromheten företrädesvis af tvänne motsvarande egenskaper: dels *fruktan* och helig vördnad, dels *förtroende* och kärlek. I afseende på den förra (פֶּחַד־יָהוּ) gäller det t. ex. att »tjåna Jahvä med fruktan och fröjda sig med bäfvan» (2: 11, jfr 22: 24; 33: 8; 34: 10 m. fl.), hvarigenom man vinner hans välbehag (147: 11), och hvartill äfven åsynen af Guds straff öfver den ogudaktige bidrager (52: 8).

Men jämte fruktan fordras ss. en kardinaldygd äfven *förtroende* (בְּטָחָה)²⁾, hvilket dels är ett naturligt uttryck för barnasinnets art, dels sammanhänger med fruktan på det sätt, att man har förtrostan till Jahvä, därför att man fruktar honom allena. Ty man vill icke förlita sig på rikedom, ss. de ogudaktiga (49: 7; 52: 9; 62: 11), ej håller på hästar och vagnar ss. fienderna (20: 8), eller på människor öfverhufvud (118: 8 f.; 146: 3 f.), ej håller på egen kraft (44: 4, 7 f.), utan på Herren, Israels Gud, jfr t. ex. 4: 6; 9: 11; 13: 6; 25: 2; 33: 21; 46; 62: 9; 71: 5 m. fl.³⁾. Därför väntar den fromme

1) Detta uttrycker sig ofta gent emot de syndiga människorna i form af vrede, hvarför denna ofta omtalas; jfr *Smead*, Rel.-Gesch. 444.

2) Uttrycket vanligen med פֶּחַד־יָהוּ ex. 2: 12; 7: 2; 18: 3, 31 m. fl., men äfven med פֶּחַד־יָהוּ, ex. 4: 7; 21: 8 m. fl., och någon gång med פֶּחַד־יָהוּ 106: 12, hvilka alla tre ha ungefär samma betydelse: förtrosta på, men icke betyda tro i paulinsk mening; jfr *H. Schults* Alt. Theol. 429.

3) Se *Smead* Rel.-Gesch. 445.

beskydd och hjälp af honom (16: 1; 25: 1 f.; 71: 4 f., jfr 62: 2, 3) och kommer med sin förbidan ej på skam (25: 3) utan varder af Herren bönhörd (28: 7), så att många skola förtrösta på Herren (40: 2—4). Därför uppmanas ock ofta till stilla förbidan och förtröstan på Jahvä äfven under nöd och svårigheter, som förorsaka tvifvel och misströstan¹⁾, (ex. 27: 14; 37: 3; 42: 6; 43: 5 m. fl.), och den prisas lycklig, som förtröstar på honom (40: 5; jfr 2: 12 m. fl.)²⁾.

Under de mångahanda betryck och lidanden, med hvilka sångarne hafva att kämpa, framträder särskildt en annan dygd: *ödmjukheten* (עֲנִיּוּת), i hvilken man böjer sig under Guds ledning, äfven vid de svåra hemsökelserna, hvarför »saktmodiga» (עֲנָנִים) ofta möter ss. benämning på de fromma, hvilka icke fara efter ära och framgång (131: 1) utan äro, ehuru förtryckta och fattiga (עֲנָנִים)³⁾, dock nöjda med sin lott (jfr 131: 2). I motsats till de gudlösa akta de fromma äfven på Guds ledning i tidsskickelserna (28: 5), och, emedan de veta, att Gud utforskar allt (44: 22), ransaka de sig själfva äfven under nattens stillhet (4: 5), och, medvetna om sin bristfullhet, vakta de sig för öfvermod och falsk säkerhet (30: 7 f.).

Bland de förnämsta plikterna sätter den fromme att akta på Jahväs vilja och *lag*. Sällan omtalas väl uttryckligen lagen i betydelse af skrifven lag, men den synes dock förekomma i några, mest senare psalmer⁴⁾, och Jahväs »rätter och stadgar» מִשְׁפָּטִים och חֻקֹּת möta redan i den 18:de ps.

1) Förtröstan tyckes stundom liksom framväxa ur nöden, så att ju större denna är, desto mera väntar den fromme Jahväs hjälp: jfr 16: 1 f.; 91; 116: 10 m. fl.

2) Ofta vexla fruktan och förtroende ganska hastigt i sångerna, isynnerhet i de s. k. bönepsalmerna ss. 4, 6, 7, 13, 22, 42, 43, 57 m. fl., vanligen så att slutet anger större frimodighet.

3) Jfr sid. 55.

4) Dessa äro 1, 19, 94 och 119. Deras ringa antal anser Diestel vittna för, att hufvudmassan af ps. tillkommit före lagens kanonisering. Härmed må vara huru som helst, men omnämmandet af Jahväs rätter och stadgar äfven i den psalm, hvilken allmänt erkännes ss. den äldsta (18: 23), visar, att skriftligt upptecknade bud existerat åtminstone un-

(v. 23). Därpå tänker den fromme (119: 15) ständigt »dag och natt» (1: 2; 119: 55) och har dem för sitt öga och hjärta (18: 23; 37: 31), för att ej synda däremot (119: 11). utan i allt söka uppfylla desamma (40: 9; 119: 33, 44, 69 m. fl.; jfr 86: 11), ty Guds nåd och rättfärdighet meddelas blott dem, som hålla hans förbund och tänka på hans befallningar (103: 17, 18; jfr 25: 10), icke åt dem, som förehafva något orätt (66: 18). Ja, hela Guds nådefulla ledning med Israels folk tänkes afse att föra detsamma till lydnad för hans lag (105: 45).

Till hållandet af Guds bud fordras äfven *trohet* och *trofasthet*¹⁾ under svåra yttre förhållanden. Utan att blygas bekänner den fromme Jahväs vittnesbörd äfven inför konungar (119: 46), och hvarken förakt eller förföljelse bringa honom att vackla (119: 141, 161); han håller sig till Gud, liksom han hålles och ledes af honom (63: 9; 73: 23 f.; 91: 14), och fullbordar honom sina löften utan svek.

Allt detta är egenskaper hos fromheten, hvilka tydligen ådagalägga, att den hos sångarne ingalunda stannat vid en den yttre gärningens rättfärdighet, utan alltjämt i människans inre fordrar ett motsvarande sinne- och hjärte-lag. Särskildt må härvid ytterligare påpekas, hurusom sångarne icke allenast tala om uppriktighet och sanning i hjärtegrunden (ex. 15: 2, 51: 8, jfr 86: 11 m. fl.), utan ofta rent af uttryckligen nämna hjärtats hängifvenhet och kärlek till Jahvå (ss. 18: 2; 31: 24; 97: 10; 145: 20) och till hans vilja (40: 9; 119: 77, 111, 113 m. fl.), som är ljufvare än honung (119: 103). Isynnerhet äro de sistnämnda psalmställena betydelsefulla, ty där sångaren säges t. o. m. älska Jahvå och hans vilja, där står denna icke längre ss. en bjudande lag utanför männi-

der hela den period, som psalmdiktningen representerar; jfr äfven Am. 2: 4. Se *Richm-Pahcke* 237 f. och *Robertson* *Early Religion of Israel*² 345.

1) נֶאֱמָרָה och נֶאֱמָרָה, som brukas både om Gud och människor, betyda »trohet», »trofasthet» i uppfyllande af sina ord och löften och i sitt handlingsätt i allmänhet, men icke »tro» i dogmatisk betydelse, *πίστις*, jfr *Fürst* lex.

skan, utan har sammansmält med hennes inre personlighet¹⁾ på ett sätt, hvilket ej blott principiellt utan till en god del äfven reelt motsvarar innebörden af det apostoliska ordet: *τὸ δὲ τέλος τῆς παραγγελίας ἐστὶν ἀγάπη* (1 Tim. 1: 5), och som därigenom i detta hänseende bildar höjdpunkten af den gammaltestamentliga fromheten.

De väsentliga sidorna af denna fromhet och dess yttningar i lifvets mångahanda förhållanden hafva redan blifvit påpekade: dels fruktan, vördnad, förtroende och ödmjukhet; dels bön, åkallan och klagan inför Jahvä, men ock tillbedjan, lof och tacksägelse, hvilket allt sångarne uttrycka med hela fullheten af den religiösa energi, som är för dem egendomlig.

Verkningarne af densamma äro icke mindre betydelsefulla, ty denna fromhet visar sig ock mäktig att kunna bringa hjärtat ro, frid och fröjd. Sångarne uttala ofta, huru de i gemenskap med Jahvä finna den djupaste frid, den enda verkliga ro och den största glädje. De besjunga honom ss. sin konung (5: 3; 44: 5; 68: 25 m. fl.), sin herde (23: 1; 80: 2), sin väktare (121: 4); vidare sitt bergfäste, förlossare, frälsningshorn och värn (18: 3), sin tillflykt och väl bepröfvade hjälp (46: 2), sin förtröstan, ro och sitt hopp (62: 1, 6; 71: 5), sin sol och sköld (84: 12) m. m. De förlikna därför Jahvä vid en arfslott i det ljufliga (16: 6) och en af godhet och barmhärtighet alltid öfverflödande bägare (23: 5 f.), så att de utbrista: »Huru dyrbar (רַצִּי) är icke din nåd, o Gud, att människors barn få taga sin tillflykt under dina vingars skugga! De varda rikligen mättade af ditt hus' ymniga håfvor och af din ljuslighets ström gifver du dem att dricka» (36: 8, 9). Därför prisas ock den salig, som får bo i Guds gårdar²⁾ och fröjdas inför Guds ansikte

1) Jfr Rom. 7: 22. *Tholuck* Einl. 57; *Richm-Brandt* Einl. II, 201.

2) Enl. *Smend* (Rel.-Gesch. 440) skulle uttrycket »bo i Guds närhet» ha olika betydelse före och efter exilen; före denna vore det själfklart, att Jahvä bodde bland sitt folk och de hos honom; efter exilen betydde det: »Israels obegripliga utkorelse» (65: 5). Men för denna åtakillnad finnes ej stöd i Ps; såväl före som efter exilen anger uttrycket Jahväs närvaro med sin välsignelse. Jfr sid. 148.

(65: 5; jfr 2: 12; 40: 5; 84: 11—13). Ja lyckan och sällheten i umgänget och föreningen med honom skildras i ett stort antal psalmer¹⁾ på ett sådant sätt, att de tillsammans bilda en kostlig, allt omfattande Hymnus, som ständigt anslår nya strängar ock icke tyckes vilja sluta²⁾. De uttryck, som den gammaltestamentliga fromheten i dessa psalmer skapat, äro sådana, att äfven en kristen för sina djupaste andliga erfarenheter näppeligen kan finna bättre.

Såsom en brist i sångarnes skildring af fromheten har man anmärkt, att dess egenskaper ofta framställas på ett negativt sätt, (ex. סִיר מָרַע 34: 15, jfr redan 1: 1; 5: 5—7 m. fl.), och äfven de många skildringarna af de ogudaktigas förhållande i motsats till de frommas bör uppfattas såsom en negativ bild af fromhetsidealet, men detta sammanhänger med den allmänna framställningen af fromheten i G. T., hvilken öfverhufvud taget har minst lika mycket negativ som positiv karaktär³⁾, och i Psaltaren har den sin naturliga förklaring i den motsats, hvari sångarne ständigt känna sig stå såväl till hedningarna som till de ogudaktige bland israeliterna själfva⁴⁾. Dessa negativa bilder äro att betrakta ss. en väldig, religiös parallelism af antitetisk natur, hvilken i stort gifver den positiva bildens konturer desto kraftigare belysning och därmed låter grunddragen af den israelitiska fromhetens väsen desto tydligare framträda.

C. Men ju högre sångarnes fordringar på verklig fromhet voro, desto mera måste ock människans bristfullhet i deras uppfyllande träda sångarne för ögonen. Också finner man i Psaltaren, hvilken afspeglar deras innersta erfarenheter, flera uttryck, hvilka i detta afseende gå längst

1) Jfr t. ex. ps. 16, 23, 26, 27, 36, 63, 65, 71, 73, 84, 91, 94, 103, 121, 145, 146 m. fl.; jfr *Tholuck* Einl. 56.

2) *Schultz* Ps.-Kom. 5

3) Jfr t. ex. dekalogen, af hvars 10 bud endast tvänne äro positiva, under det alla de öfriga hafva negativ form.

4) Om detta motsatsförhållande se vidare § 18.

bland alla skrifterna i Vetus. Människans syndaförderf skildras nämligen ss. både så djupt inrotadt, att det är henne medfödd (51: 7)¹⁾, och så allmänt utbreddt, att ingen kan bestå inför Jahvä (130: 3), inför hvilken intet kött är rättfärdigt (14: 2, 3; 53; 143: 2)²⁾, alldenstund han väl känner synderna (69: 6), äfven de hemliga bristerna (19: 13 f.; 90: 8). Den grad af syndakännedom, hvilken i dessa och dylika uttalanden röjer sig, ådagalägger otvifvelaktigt, att Psaltarens uppfattning i detta hänseende bildar ett betydligt framsteg framför den åskådning, som i äldre perioder varit den förherskande. Ty om också dylika yttranden ingalunda äro psykologiskt eller tidshistoriskt omöjliga under äldre tider³⁾, så voro de i alla händelser att betrakta ss. mera enstaka undantagsfall hos särskilda individer, under det att folket i sin helhet intog en lägre, mera yttlig ståndpunkt. Hos detta röjde sig nämligen i allmänhet före exilen en dess ungdomskraft motsvarande tillförsikt att med tillhjälp af de gudomliga inrättningarna under lyckliga omständigheter kunna åvägabringa en viss allmän rättfärdighet⁴⁾, en uppfattning, om hvars förhandenvaro flera af de äldre psalmerna ss. 15, 18, 24 o. a. aflägga vittnesbörd. Men då denna rättfärdighet enligt det gängse åskådningssättet skulle hafva sin probersten i yttre medgång och lycka, och de nationella motgångarna och olyckorna dels under den senare konungatiden, dels och isynnerhet under och efter exilen bröto ned dessa förväntningar, så föranleddes mängden att mer allvarligt fråga efter orsakerna till alla dessa

1) Enligt detta ställe är människan afiad i שׁוֹנִים synde och född i חַיִּים eg. »förvändhet», hvarmed angifves, att hon är född af syndiga föräldrar och sål. har arfsynd i dess betydelse af medfödd benägenhet till synd. Det är nämligen här mera fråga om själfanklagelse än ursäkt (mot *Merx* Job-Kom. Einl. 4) och *Bethgens* tolkning af stället (i Ps.-Kom.), att det skulle afse födelse utom äktenskapet, misskänner hela ps:s djupa personliga skuldmedvetande; jfr *Delitach* och *Hupf.-Nowack* Ps.-Kom. t. st.

2) Jfr i detta afseende framställningen sid. 70 f.

3) Jfr *Orellis* framställning häraf i *Zöcklers* Hdb. I, 1, 457.

olyckor. Då blef det i enlighet med den förherskande vedergällningsteorien klart för medvetandet, att synden och ogudaktigheten, som alltjämt, trots yttre medgång, herskade hos folket, utgjorde den egentliga anledningen, och i samma mån, som den enskilde kände sig ss. ett med sitt folk, bidrog denna reflexion att i vidsträckta kretsar af folket uppväcka och fördjupa syndakännedomen och skuldmedvetandet. Därvid riktades reflexionen ej blott på den samtida menigheten utan äfven på förfäderna, och det stod klart för uppfattningen, att, ehuru Israels hela historia alltjämt visat sig vara genomväfd af Jahväs nådefulla ledning och välsignelserika hjälp (jfr t. ex. 77: 14 f.; 80, 105, 114 m. fl.), hade folket det oaktadt i sin olydnad och halsstarrighet oupphörligen försyndat sig mot honom (jfr t. ex. 78: 17 f., 32 f.¹); 81, 106, 107 m. fl.), hvadan församlingen beder, att fädernas missgärningar icke må varda henne tillräknade (79: 8). Men då det herskande åskådningssättet i och om församlingen i dess helhet gällde äfven för individen, så voro enskilda olyckor och lidanden för honom alltid egnade att fördjupa hans synd- och skuldmedvetande, och så erkände de enskilda, att de själfva fortfarande syndade liksom fäderna (106: 6) och icke kunde afhålla sig därifrån utan att bedja Gud om bistånd (jfr 19: 14; 141: 3, 4). Ännu mindre var någon i stånd att på ett försonande sätt företräda en annan (49: 8, 9)², enär alla voro afvikne och ingen rättfärdig inför Gud (jfr 143: 2). För den enskilde kändes

1) I ps. 78 synes framställningen af förfädernas synd hufvudsakligen rikta sig mot Efraim (jfr v. 9), som Gud förkastade (v. 67), under det han utvalde Juda (v. 68), så riktigt *Smend* (Bel.-Gesch. 424), men hela skildringen i ps. går ut på att framhålla Efraim som ett varnande ex., på det att efterkommande må icke förgäta Guds verk utan iakttaga hans buds (v. 7) och afser därmed indirekt äfven Juda. Att Efraims fall skulle vara en försoning äfven för Juda synd (ss. *Smend* a. st. förmenar) är att inlägga i psalmen mera än den egentl. innebåller.

2) På detta ställe tyckes פָּרָאִי angifva absolut frihet från synd. Kristi ord Mk 10: 18 *ποῦδὲς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἰς ὁ θεός* angifva sålunda samma åskådning, som i Psaltaren förefinnes.

nämligen synden חַטָּאת, icke blott ss. en öfverträdelse af rättslig sed eller en försummelse, hvilken lätt kunde godgöras, utan med den starka omedelbara känsla, som israeliten hade af Guds majestät och af okränkbarheten hos hans lag och rätter, uppfattades synden ss. en moralisk fläck, som måste rentvås, och en öfverträdelse, som måste utplånas (51: 3, 4), ja, ss. ett majestätsbrott mot Gud själf, (jfr 51: 6), hvilket framkallade hans vrede och straffdom. Sålunda möta i sångerna ofta, isynnerhet i botpsalmerna, särdeles kraftiga uttryck, hvilka ådagalägga, huru djupt sångarne hafva känt synden ss. ett ondt, hvilket »grep dem fatt», nedtryckte både kropp och själ och förtog all kraft (ex. 32: 3 f.; 38: 4—9, 18 f.; 39: 11 f.; 40: 13; 65: 4; 102: 4—6, 10—12; 143: 2, 4, 7 m. fl.), och själfva medvetandet af syndens skuld erhåller isynnerhet i ps. 51 klarare uttryck än någonstades eljes i G. T. Ännu oftare klaga sångarne öfver nöd, hemsökelse och lidanden af mångahanda slag utan att direkte uttala en syndabekännelse därmed, dock kändes äfven dessa innerst ss. straff för synder och öfverträdelse.

Men sångarne veta också, att det finnes förlåtelse för synderna och förskoning från hemsökelse (ex. 65: 4; 78: 38; 79: 9; 103: 8—12; 130: 4, jfr ock 145: 8)¹⁾, men sådan erhålles icke genom förtigande af synden utan genom dess erkännande och bekännande (32: 3 f.), därför bekänna sångarne sin synd (32: 5; 38: 19) och anropa så Jahvä om förlåtelse och förskoning (19: 13; 25: 11, 17, 18; 41: 5; 51: 3, 4, 9 m. fl.). Därmed förödmjuka de sig inför honom, så att han allena blir rättfärdig, ja det t. o. m. synes dem, som om de syndat, för att hans rättfärdighet därigenom skulle varda uppenbar (51: 6) och ändamålet med förlåtelsen vara Herrens fruktan (130: 4). Men i denna ödmjuka böt-färdighet tro de sig också vinna hans bevågenhet och bistånd, ty ett förkrossadt hjärta är det offer, som behagar

1) Dock förutsattes här liksom i Pentateuken, att synderna icke äro begångna חַטָּאת זָדֹנִים utan חַטָּאת שֶׁמֶט (= af misstag l. närmare = öfverilnings- och svaghets-synder), ty blott de senare kunna förlätas; se närmare härom *Richm-Palmcke* 124; *Oehler Theol.* 484.

honom (51: 19), och ett sådant beskär han sin hjälp (147: 3). Ja, om blott de så bekänna sin synd, erhålla de förlåtelse därför (32: 5). Själfva förlåtelsen skildras så, att Gud gör människan fri och ren från synden och skulden, liksom prästen renar den levitiskt orene, och därvid tänkes Gud liksom två syndaren, så att han blir hvitare än snö (51: 4, 9)¹⁾. Därigenom erhåller människan ett rent hjärta och en frimodig, ny ande (51: 11, 12), så att hon ss. rättfärdig kan glädjas och jubla inför Herren (32: 11), hvarför den prisas säll, hvilken så erhållit förlåtelse (32: 1).

Särskildt är den redan flere gånger citerade ps. 51 i fråga om sångarnes hela uppfattning af omvändelsen synnerligen lärorik. Jämte dess ovanligt djupa och rena skuldmedvetande och dess konkreta framställning af förlåtelsens innehåll, förekommer nämligen bönen icke blott om förlåtelse för enskilda synder (51: 11) utan också om en skapelse af ett rent hjärta (לֵב טָהוֹר) och en förnyad, frimodig ande (יִרְיֹה נְכוֹן וְחַיֵּשׁ). Därmed är ett viktigt steg i hela frälsningsekonomiens allmänna utveckling taget, ty där människan i insikt af sin synd och sin oförmåga af rättfärdighet beder Gud rent af om nyskapelse af det inre (och detta synes ligga i uttrycken), där förefinnas principiellt betingelserna för den förändring, som i N. T:s lära om nyfödelsen (*παλιγγενεσία*) blifvit klar för medvetandet, men också där först kan rätt förverkligas²⁾.

1) Att förlåtelsen i G. T. öfverhufvud och sål. äfven i Psaltaren icke är, ss. Coccejus antog, blott en *πάσις*, som anger, att Gud en tid långt tiger (חָתַם יְיָ jfr 50: 21), utan en verklig *ἄσις*, framgår dels objektive af sådana ställen som de ofvannämnda, dels subjective genom den frid och glädje, som förlåtelsen skänker sångarnes sinnen, jfr t. ex. ps. 103, men att den dock är bestämdt skild från den nytestamentliga, enär den icke grundar ett fortfarande objektligt försoningstillstånd, se närmare *Oehler* 734 f.

2) Äfven ps. 87: 5, 6 har några uttryck om en folkens födelse i Sion, hvilka af åtskilliga tolkas ss. en begynnande uppfattning af samma sak, isht som denna ps. troligen hvilar på Jes. 2: 2 f.; 19: 23—25; så *Gess Inspiration* 174. Jfr dock *Oehler* (Theol. 828), enl. hvilken dessa uttryck endast afse folkens medborgarrätt i Jerusalem.

Vid bönen om förlåtelse och hjälp vädja sångarne ofta till vissa Guds egenskaper. Utom det vanliga åberopandet af Guds namn (ex. 25: 11; 31: 4; 79: 9; 109: 21; 143)¹⁾ grunda de sitt hopp om bönhörelse t. ex. på hans nåd נֶחֱמָה (ss. 25: 7; 109: 26; 143: 12) eller hans godhet טוֹבָה (ex. 25: 7) eller barmhärtighet רַחֲמִים (ex. 25: 6; 69: 17. jfr 103: 4; 40: 12 m. fl.), men ock på hans trofasthet אֱמִינָה (143: 1) och rättfärdighet צֶדֶקָה, då de tro sig hafva rättfärdigheten på sin sida (ss. 143: 11, jfr 31: 2), och på grund däraf isynnerhet göra anspråk på att erhålla hjälp mot sina fiender.

D. Jämte denna djupgående uppfattning af synden och vägen att blifva henne fri möter emellertid i ett stort antal psalmer en annan åskådning, hvilken mera öfverensstämmer med den allmänna ståndpunkten i G. T. öfverhufvud och företrädesvis i afseende på människans *rättfärdighet* kommer till uttryck. Sångarne framhålla nämligen ofta, isynnerhet i de äldre psalmerna, sin egen ostrafflighet och rättfärdighet på ett sätt, som tydligen visar, att de för dessa dygders skull vänta och tro sig erhålla bönhörelse²⁾. t. ex. »Herren lönade mig efter min rättfärdighet, mina händers renhet» (בְּכֹר יְדִי, בְּצִדְקָי 18: 21), »jag var fullkomlig (תָּמִים) med (i mitt förhållande till) honom och vakade mig för min orättfärdighet» (יִצְוֵנִי v. 24), jfr 7: 9; 26: 1 f.; 41: 13, äfven grundstämningen i ps. 15, 24: 3 f. m. fl.³⁾. Ja, de äro så öfvertygade om, att intet brister i deras rättfärdighet, att de rent af uppfordra Gud, som vet allting, att pröfva deras innersta, ex. »pröfva mig Herre och försök mig, ransaka mina njurar och mitt hjärta, ty jag . . . vandrar i din sanning (26: 3), tvåra mina händer i oskuld (נְקִיֹּת v. 6), vandrar i ostrafflighet» (תָּם v. 1, 11);

1) Någon gång förtydligas uttrycket i dylikt sammanhang till »Guds namns ära» (ss. ps. 79: 9), hvilket eljes möter i lofsånger, ex. 29: 2; 96: 8.

2) Jfr *Davison Praises* 147.

3) Ps. 101, som af några föres hit, synes dock mera i sanning en ädel föresats än hög tanke om egen fromhet.

»du ransakar (רָנָה obs. perf.) mig, men finner intet» (17: 3) m. fl.

I afseende på dessa och dylika uttryck, hvilka för en kristlig uppfattning måste förefalla stötande¹⁾, må först och främst påpekas, att man icke har rätt att taga dem i den djupgående betydelse, som de enligt N. T:s språkbruk innebära²⁾. Begreppen »rättfärdighet», »oskuld», »fullkomlighet» m. fl. hade nämligen ännu icke för den enskildes medvetande utvecklats till det djupa innehåll, som den kristliga etiken inlägger i desamma, utan betecknade endast ett mera allmänt grunddrag i hela lefnadsriktningen³⁾, hvarigenom man kände sig tillhöra de fromma i motsats till de ogudaktiga, som alls icke frågade efter Gud⁴⁾. Men detta utslöt alldeles icke, att den rättfärdige samtidigt kunde vara medveten om t. o. m. grofva fel, jfr ps. 32, där sångaren länge burit på svåra synder (חַטָּאת, פְּשָׁעִים v. 5), men likväl synes räkna sig bland de fromma⁵⁾. Jfr ock 40: 9, 13.

Vidare bör framhållas, att i G. T. hufvudvikten i människans förhållande till Gud icke tänkes ligga på bättring och tro såsom i N. T., utan på människans rättskaffenhet och ostrafflighet, d. ä. öfverensstämmelse med Guds bud (יָצָאֵהוּ⁶⁾). Och då sångarne i likhet med öfriga författare

1) Äfven Calvin fann dem stötande och sökte urskulda dem med det antagandet, att sångaren genom en falsk anklagelse från sina fiender blifvit nödgad »se tam magnifice efferre», men en dylik anklagelse antydes ej i alla dessa ps.; jfr *Hupfeld* Kom. t. 26: 12.

2) Jfr *Davison* Praises 149.

3) Jfr *Riehm-Pahncke* 178.

4) Helt annorlunda är förhållandet, då sångaren visar sig vara medveten om synd inför Gud, men oskyldig gent emot sina fiender, så t. ex. i ps. 38: 20, 21; jfr 41: 5, 13; 69: 5 f. Jfr *Tholuck*, Einl. 54.

5) Jfr det sätt, hvarpå det i 32: 6 talas om כְּלִי-חַסִּיד, i v. 11 om יִשְׁרָאֵלִים och יִשְׂרָאֵל.

6) *Schultz* Ps.-Kom. 6. Om innebörden af צִדְקָה gäller, att om också den i äldsta tider blott utgjorde öfverensstämmelse med religiös folksed, ss. forskarne vilja uppvisa, så innefattade den hos psalmisterna liksom hos profeterna grunddragen af verklig sedlighet; jfr *H. Schultz* Altt. Theol. 421.

i Vetus anse Guds förhållande till människorna helt motsvara deras förhållande till honom, så att han är from med de fromma etc. (18: 26, 27)¹⁾, så vinnlägga de sig om fromhet och rättfärdighet för att dymedelst tillförsäkra sig hans nåd och trofasta ledning (הַסֵּד וְהַנֶּחֱמָה). De erkänna sálunda hans rättfärdighet och böja sig för dess fordringar, i det att de icke ss. syndfulla utan blott ss. rättfärdiga våga komma inför hans ögon²⁾ och begära hans hjälp³⁾).

Att de emellertid trots sin känsla af Guds majestät och allseende öga tro sig verkligen kunna uppfylla hans lag och rätter, beror antagligen därpå, att deras uppfattning såväl af Guds rättfärdighet och dess kraf som af deras eget lif och dess plikter, i likhet med den naiva och barnsliga ståndpunkten öfverhufvud i G. T., var ytlig och bristfällig i jämförelse med den nytestamentliga, där de etiska förhållandena blifvit ställda i klarare belysning. Det är ock en psykologisk sanning, som alltfort bekräftas i lifvet, att den rätta inblicken både i Guds rättfärdighets fordringar och i den egna rättfärdighetens bristfullhet och syndaförfvets storhet och makt icke vinnes genom känslan af Guds vredes straffdomar, utan allenast genom erfarenheten af den lidande, allt öfvervinnande kärlek, som först Jesus Kristus uppenbarat för människorna⁴⁾).

Men äfven den rättfärdighet, som sångarne åberopa, är enligt den åskådning, som flerstädes framträder, icke en yttring af deras egen kraft; de äro nämligen medvetna därom, att allt hvad godt är, också rättfärdigheten, kommer från Gud (jfr 72: 1), och att de blott i och med honom något förmå; jfr 16: 1, 2; 19: 8 f., 14; 28: 1; 43: 3, 4; 62: 2, 3;

1) Jfr 3 M. 26: 23 f.; 5 M. 32: 21; se *Oehler* Theol. 309.

2) *Schultz* Ps.-Kom. 6.

3) För sångarne är den sidan af rättfärdigheten, som kallas trosrättfärdigheten, mindre utvecklad. Närmast det N. T:s uppfattning kommer ps. 130, där både den naturl. människans fördomlighet, nådens frihet och återlösningens gudoml. väsen enl. *Delitzsch* (Kom. t. st.) erhålla ett nästan paulinskt uttryck. Jfr *Oehler* Theol. 732.

4) Jfr *Perowne* Book of Psalms, not till ps. 26: 12.

86: 11; 119: 92 m. fl.¹⁾). Deras rättfärdighet kan därför icke betraktas ss. modern själfrättfärdighet och själfupphöjelse, jämförlig med fariseens i templet (Luk. 18)²⁾, ty denna innebär ett affall från något högre, utan består mera i en naiv tillförsikt i medvetandet om sin uppriktighet inför Jahvä³⁾).

Denna hade de så mycket större behof att framhålla, som enligt den allmänt gängse vedergällningsteorien hvarje olycka och lidande tänktes vara en följd af en uppenbar eller fördold synd⁴⁾, och de själfva, som äfven voro utsatta för lidanden, måste känna sig uppfordrade att åberopa sin fromhet för att därmed skarpt skilja mellan sig och de ogudaktiga, hvilka icke frågade efter Guds vilja. Och med hänsyn till förbunds nåden, hvarmed Jahvä omfattade sitt folk, ansågo de sig i det hela intaga en särskild ställning till honom, på grund hvaraf de trodde sig framför andra kunna påräkna hans hjälp, han som uttryckligen förklarar sig älska och taga sig an alla dem, som aktade på hans bud⁵⁾.

1) »Es giebt keine eigene Gerechtigkeit in Israel, nur eine von Gott gegebene, die aus seiner freien Gnade stammt». *H. Schultz* Alt. Theol. 429.

2) Denna *de Wettes* uppfattning är tillfyllest vederlagd af *Hupfeld* Kom. t. ps. 26: 12.

3) »Die Gerechtigkeit ist nicht eine Summe von guten Werken, welche Gotte mit Anspruch auf Lohn hergerechnet werden, sondern eine gottgemässene Willensrichtung und Lebensgestalt, welche im Entäusserung der Selbstheit an Gott und in Hingabe des Ich an Ihn ihre Wurzel hat». *Delitzsch* Ps.-Kom. 60.

4) *Jfr Riehm-Pahncke* 176 f., 180.

5) Upplysande för innehållet af begreppen rättfärdighet och hvem Gud tillägger denna egenskap är, att הַצַּדִּיק liksom הַיָּשִׁיר om Gud blott synes hafva forensisk betydelse; så framställt af *H. Schultz* Alt. Theol. 422.

§ 18. Förhållandet till nästan.

A. Sångarnes uppfattning af förhållandet till nästan kommer i psalmerna ofta till uttryck, dels negative genom omnämnande af fel och synder, från hvilka den fromme enligt deras förmenande är fri, dels positive genom framhållandet af dygder, som på ett l. annat sätt beprisas, men hela handlingssättet hvilat på religiös grundåskådning, hvarigenom det får karaktären af verklig sedlighet¹⁾.

I förra afseendet tänkes nämligen den fromme öfverhufvud hvarken genom våld l. list, ord l. handling kränka nästens rätt l. skada hans goda namn, i senare afseendet skildra sångarne hans förhållande så, att det ligger honom varmt om hjärtat att upprätthålla den allmänna rättsordningen och friden människor emellan, så att han utan att på något sätt vränga rätten, skänker dem ett kraftigt bistånd, hvilka äro i behof af hans hjälp²⁾.

I ett rättskaffens förhållande till nästan ingår således närmare sedt större delen af de dygder, som redan sid. 182 under fromhetens synpunkt blifvit påpekade, för så vidt nämligen de tillika yttra sig i förhållandet till andra³⁾, ss. sanningskärlek och rättfärdighet (15: 2), ordhållighet och löftestrohet (v. 4; 24: 4), redbarhet och omutlighet samt ett öfver allt slags ocker och vinningslystnad upphöjdt handlingssätt (v. 5; 62: 11). Den fromme vaktar sig för att förtala, draga smålek öfver eller på annat sätt skada sin nästa (15: 3). Väl föraktar han de förkastlige och har

1) Jfr »Die wahre Gesinnung der Frömmigkeit ist die Quelle echter Sittlichkeit»; *H. Schultz* Alt. Theol. 451.

2) Jfr framställningen häraf *Richm-Pahncke* 290

3) Det är utmärkande för den i Psaltaren liksom äfven eljes framhållna sedligheten, att den ej blott härledes från Gud, således är alltigenom af religiös natur, utan äfven att fromheten l. kärleken till Gud icke så mycket består i offer och yttre ceremonier som däri att man gent »mot nästan» i allt har ett rättskaffens sinnelag och förhållande; jfr *H. Schultz* Alt. Theol. 452.

med dem icke sin umgängelse (15: 4; 1: 1 m. fl.), men går det den ogudaktige väl, hänger han sig icke åt afundsamhet, så att han harmas och förbittras, ty »därmed gör han blott illa», utan han förblifver stilla för Jahvä och förbida honom (37: 7, 8), vetande att det lilla, som en rättfärdig har, är bättre än många ogudaktigas stora håfvor (v. 16).

Men plikterna till nästan äro också mer positiva. Till grund för sångarnes yttranden ligger nämligen den höga åskådning, som eljes i G. T. bestämmer förhållandet till medmänniskorna; däri ingår bl. a. gästfrihet ss. en af de heligaste plikterna¹⁾, ty på en dylik uppfattning af den förmånliga ställning, en gäst intager i ett hem, hvilat uttrycket att »få gästa Jahvä» (15: 1 m. fl.), vidare hjälpsamhet, barmhertighet och gifmildhet mot alla, som det behöfva, isynnerhet fattiga, enkor och värnlösa barn, hvilka i särskild mening tänkas vara Jahväs skyddslingar, ex. »Säll den som vårdar sig om den arme» (41: 2, jfr 37: 21, 26; 112: 5, 9), »Skaffen den arme och faderlöse rätt» (82: 3, 4) m. m.²⁾. Emot alla människor anbefalles saktmodighet och fridsamhet, ss. »sök friden och trakta därefter» (34: 15), ty fridens man skall hafva en framtid (37: 37), och de saktmodiga, hvilka Gud leder den rätta vägen (25: 9), skola besitta landet och hugnas af stor frid (37: 11).

Men till de fromma känner sångaren sig emellertid stå i ett ännu närmare förhållande, än till andra. Han har till dem allt sitt behag (16: 3), han sluter sig till dem (119: 63) och bevisar dem ära (15: 4). Särdeles högt uppskattar han gemenskapen med dem vid gudstjänsten och vid pilgrimsfärderna (55: 15; 133), vid hvilka han kände sig vara bland vänner och bröder (122: 8), vänskapen för dem är t. o. m.

1) Jfr t. ex. framställningen i 1 M. 18, 19; se *Smend Rel.-Gesch.* 148.

2) Det israelitiska rättsväsendet var så ordnad, att det tillkom hvarje rättskaffens man att taga sig an de fattigas och värnlösa sak och att göra hvad i hans förmåga stod, för att dem skulle vederfaras rättvisa; jfr 82: 3, 4; Jes. 1: 17; se art. Gerichtswesen i *Richms Hdw.*

i anfäktning och tvifvel en bevekelsegrund att fasthålla tron på Israels Gud (73: 15)¹⁾, och känslan af deras enhet med sångaren gör, att de med honom tänkas stå och falla (69: 7).

I allmänhet kan man säga, att liksom sångarne gärna tänkte sig *חֹסֶד וְאֵמֶת* råda i Guds förhållande till människan, de ansågo, att samma egenskaper borde utgöra grunddragen i förhållandet mellan människorna inbördes. Och ehuru G. T:s kardinalbud: »älska nästan som dig själf» (3 M. 19: 18) icke uttryckligen omnämnes, synes det dock ligga till grund för deras uppfattning af det rätta förhållandet till nästan (jfr 7: 5; 38: 21; 109: 4, 5, äfven 35: 12—15)²⁾.

B. Men denna deras uppfattning af plikterna mot nästan belyses i ännu högre grad genom framställningen af de brister och synder, hvilka finnas hos de ogudaktige i detta afseende och för hvilka dessa skarpt klandras, ss. brist på *חֹסֶד* (109: 16); stolthet och öfvermod (10: 2, 4), fräckhet och förakt (31: 19), försmädelse, förtal (50: 20), lögnaktighet och falskhet (5: 10; 12: 3; 28: 3), falhet för mutor (26: 10), orättfärdighet i domar (82: 2), bedräglighet (35: 20), ränkfullhet (10: 2), rofgrighet, blodtörst, förtryck, våldsamhet m. m. (10: 2—9; 17: 9—11)³⁾, allt synder, för hvilka de ogudaktiga förr eller senare bestraffas med förderf och undergång⁴⁾. Mångfaldiga äro de uttryck, som sångarne på detta sätt använda och hvarmed de uttala, huru djupt de kände bristerna i handlingssättet hos fienderna, isynnerhet som de ofta visste sig själfva vara oskyl-

1) Däremot synes det ovisst, om man med *Smend* (Rel.-Gesch. 450) får tolka 39: 2, 141: 3 så, att den fromme där skulle vakta sina läppar för att icke gent emot de gudlösa skada trons sak.

2) Jfr *H. Schults* Alt. Theol. 455.

3) Jfr vidare i detta afseende: 12: 4, 6; 36: 4, 5; 37: 12, 14; 38: 13; 52: 4—7; 55: 4; 62: 4—5; 64: 4—7; 73: 6—9; 140: 2—6 m. fl.

4) Jfr 5: 6, 7; 7: 13 f.; 31: 19; 36: 13; 37: 9, 15, 17, 20; 64: 8—10; 140: 10—12 m. fl.

diga och därför kunde vänta en annan behandling¹). Mångfaldig blir därför den belysning, som dessa uttryck sprida öfver deras uppfattning af det etiska förhållandet emellan människor. Tillsamman med de förut påpekade fordringarna visa de, att krafven på ett rätt förhållande till nästan voro sådana, att uppfattningen äfven här ganska mycket närmade sig den åskådning, som i Nya Testamentet gör sig gällande²).

Emellertid tyckas sångarne liksom israeliterna öfverhufvud hafva känt sig förpliktade till ett dylikt handlings-sätt endast mot medlemmar af sitt folk, först och främst de närmaste, sedan underordnade och hjälpbehöfvande allmänhet, däribland äfven inberäknade främlingar, som uppehöll sig uti Israel. Ty familje- och nationalkänslan, hvilken förband folkets individer med hvarandra, var i Israel starkare än kanske någorstädes eljes³). I fråga om hedningar däremot anse sångarne förhållandet vara helt annorlunda. Om man bortser från de eskatologiska psalmer, i hvilka ett fredligt förhållande i framtiden tänkes inträda, därigenom att hednafolken hylla Jahovä (jfr § 19), uppfattas dessa mera ss. fiender och behandlas därefter.

C. Vid sidan af det föregående åskådningssättet framträder nämligen i åtskilliga ps., isynnerhet de s. k. hämdepsalmerna (35, 58, 69, 109), ett tänkesätt, hvilket icke blott för kristligt medvetande är underhålligt⁴) utan äfven synes

1) Jfr 7: 4 f.; 10: 8; 17: 4—5; 25: 19; 27: 12; 35: 7, 19 m fl.

2) Jfr »Die Menschlichkeit, Mildthätigkeit und Gute gegen die Kinder Israels und gegen die unter ihm weilenden Fremdlinge, und die Auffassung der Sittlichkeit als der nothwendigen Aeusserung der Gesinnung, welche aus der Frömmigkeit entspringt, erinnern uns an das Neue Testament». H. Schultz Altt. Theol. 456.

3) Jfr Smend Rel.-Gesch. 146.

4) Detta har med kraft gjorts gällande bl. a. af Kant (Religion innerh. d. Grenzen der bl. Vernunft Kirchmanns uppl. 1869, s. 130 f.), eburu han alldeles misskänd arten af den gammaltestamentliga religionen i allmänhet. Jfr sid. 142.

stå i uppenbar strid med de förut framställda etiska principerna. Så t. ex. önska sångarne sina fiender skam och blygsel (35: 4, 26; 70: 3; 83: 17 f.), förderf och undergång (35: 8; 59: 6, 14; 71: 13), Guds vredesglöd (69: 25, jfr 11: 6), så att de oförtänt lefvande fara ned i Scheol (55: 16; 63: 10 f.; jfr 31: 19), förgås likt rinnande vatten l. liksom ett ofullgånget foster (58: 8 f.), utplånas ur lifvets bok (69: 29) och helt försvinna från jorden (104: 35). Äfven till deras barn och efterkommande sträcker sig deras ovilja, så att de önska, att dessa må bli husvilla och utfattiga (109: 10) och helt förgås (21: 11; 109: 13, 15; jfr ock 37: 28); ja, den prisas lycklig, som griper deras späda barn och krossar dem mot klippan (137: 9): sångaren fröjdar sig vid deras undergång (58: 11).

I afseende på dylika utgjutelser må först anmärkas, att de i allm. icke härröra af personlig hämdgirighet, alldenstund sångarne äro medvetna om, att sådan är förkastlig inför Gud (jfr 7: 5, 6)¹⁾, och exempel på, att de känna den i G. T. för öfrigt ej främmande maximen om ett vänligt handlingssätt mot fiender²⁾, icke helt saknas i Psaltaren (jfr 35: 12—15; 109: 4, 5), utan dylika uttryck härflyta innerst från en liflig önskan, att Guds ära och rättfärdighet genom de ondas bestraffning må varda uppenbar, så att de fromma dymedelst blifva stärkta uti sin gudsfruktan, (jfr 5: 11 f.; 35: 24 f.; 40: 15—17; 52: 7—9; 58: 11 f.; 59: 14; 64: 10—11 m. fl.), människorna i allmänhet tro på existensen af en rättfärdig Gud (58: 12) och bringas till att söka hans namn (83: 17)³⁾. Ty då sångarne känna sig stå på

1) Jfr 5 M. 32: 35; 1 Sam. 25: 33.

2) Den någon gång hörda meningen, att först Kristus skulle lärt kärlek till fiender, är oriktig; jfr 3 M. 19: 17 f.; 2 M. 23: 4, 5; Ordspr. 24: 17, 29; 25: 21, 22; Job. 31: 29, 30; Äfven Sirach 28: 2 f. m. fl.

3) Jfr särskildt bönen 59: 12, att fienderna ej må genast förgöras utan blifva bestraffade på ett sådant sätt, att folket så länge som möjligt må hafva dem ss. ett varnande ex. för ögonen, hvarvid ett helt annat motiv anföres än t. ex. 2 M. 23: 29 f.; 5 M. 7: 22 (förhindrande af vilddjurens förökning); jfr *Schults* Pa.-Kom. t. 59: 12.

Guds och rättfärdighetens sida gent emot fienderna, och stundom rent af uttala, att det är för Herrens skull, som de förföljas (44: 23; 69: 8, 10), så representera fienderna för dem gudlösheten och orättfärdigheten. Därför erhålla fienderna också vanligen sådana benämningar som ogudaktiga, gudlösa, syndare, brottslingar m. fl. (פְּשָׁעִים, מְרִצִּים, רָשָׁעִים) m. fl., ex. 7: 10; 37: 1; 51: 15; 58: 4; 75: 9, 11; 109: 2 m. fl.), och liksom Gud är en nitälskande Gud (אֱלֹהֵי קִנּוּיָה, jfr 78: 58), som hatar och bestraffar syndarne, så visa sångarne helt naturligt sin anslutning till honom genom att uttala sitt hat och sin bitterhet mot de ogudaktiga och sin glädje vid deras undergång (52: 7—11; 54: 9; 58: 11 m. fl.). Att ära den fromme och förakta den förkastlige ingår så i deras etiska medvetande, att de rent af berömma sig af sin fiendskap till dem, som hata Jahvä, hvilka de själfva hata med starkaste hat och hålla ss. personliga fiender, äfven om de eljes icke skulle ha någon annan anledning därtill, jfr 26: 5; 31: 7; isht 139: 21—22¹). Detta är för sångaren så naturligt, att han t. o. m. omedelbart efter uttalandet af sitt hat »beder Jahvä utransaka hans hjärta och känna hans tankar» (139: 23). Sångarnes brinnande bön, att Gud måtte förgöra de ogudaktiga afser sål. egentligen det onda, ex. 7: 10 »låt deras ondska få en ända» (jfr 10: 15), och, om Gud så styrer, vilja de vara hans redskap att utföra vedergällningen (41: 11; jfr äfven 18: 38—41), men vanligen lägges den helt uti Jahväs rättfärdiga och starka hand²).

Att sångarne öfverhufvud icke skilja mellan person och sak, så att de bedja om bättring och omvändelse för de ogudaktiga och tillintetgörelse af ondskan, utan sammanslå

1) Särskildt visar 139: 21—22, att sångaren anser sig böra för Herrens skull hata och ss. personliga fiender behandla dem, till hvilka han eljes icke har enskild fiendskap.

2) Belysande för sångarnes tänkesätt äro de bevekelsegrunder, som ej sällan anföras, och som ställa fiendernas förhållande under religiös synpunkt: ex. »drif bort dem, ty de äro gensträfviga mot dig» 5: 11, 1. »de ha icke Gud för ögonen» 54: 5 o. d.

båda, beror därpå, att i Gamla Testamentet, där medlen till omvändelse ännu icke blifvit gifna i den omfattning, som i det Nya, människan vanligen i etiskt afseende fortgick på den väg hon en gång inslagit, så att enligt det dagliga lifvets erfarenhet person och sak verkligen sammanföllö (jfr 55: 20)¹⁾. Härmed sammanhänger äfven sångarnes önskan af undergång t. o. m. för de ogudaktigas barn och efterkommande, ty enligt den i Gamla Testamentet herskande åskådningen var sammanhanget mellan föräldrar och barn så innerligt²⁾, att de senare i vanliga fall tänktes utan vidare fortgå i fädernas fotspår.

Då sångarne, som för egen del visste sig stå på Guds sida, hade en dylik mening om bättringens uteblifvande både hos fienderna »själfva» och hos deras efterkommande, äro deras önsknningar mot dessa att betrakta ss. en på Gamla Testamentets ståndpunkt naturlig fromhetens nitälskan mot synden (jfr 11: 5—7), och bönen mot deras barn är blott ett uttryck för styrkan och omfattningen af denna nitälskan.

På Nya Testamentets område måste en dylik önskan bedömas helt annorlunda³⁾, ehuru äfven där finnes en öfvergång från »kärleksnit» till »vredesnit», som under vissa villkor är berättigad, jfr Gal. 5: 12⁴⁾.

D. Emellertid göra flere af de anförda psalmerna isynnerhet 59 och 109 det intryck, att de icke härflyta blott

1) Tanken på en omvändelse är dock icke alldeles utesluten, jfr ps. 51: 15, där sångaren vill »lära »שׁוּבוּ» Guds vägar och »שׁוּבוּ» skola återvända till Gud»; jfr 83: 17. Drfr äro t. ex. 7: 13 f.; 109: 17 börnerna uttalades under förutsättning af fiendernas fortfarande obotfärdighet; jfr *Schults* Ps.-Kom. 6 f.

2) Om detta nära sammanhang se *Schwally* Leben nach d. Tode 30; jfr *Richm-Pahncke* 179.

3) I Luk. 9 tadtär Kristus icke Elias, men sina lärjungars ifver mot de ogästvänliga samariterna. Jfr *Perowne* 64.

4) »Das Reich Gottes kommt nicht allein auf dem Wege der Gnade, sondern auch des Gerichts, und das Kommen des Reiches Gottes ist das Ziel des alttest. wie neutest. Beters» (s. 9: 21; 59: 14); *Deliusch* Ps.-Kom. 51; jfr äfven *Tholuck* Einl. 62.

af en dylik nitälskan, utan att däri blandar sig äfven en enskild personlig fiendskap¹⁾, hvilken vid en jämförelse med profeterna framsticker ännu bjärtare²⁾. Härtill må anmärkas, dels att sångarne ej i likhet med profeterna uppträda liksom omedelbart å Guds vägnar, utan att de författat sina dikter af rent personlig anledning, hvarvid den subjektiva stämningen gjort sig väl mycket gällande³⁾, dels ock att flera af dessa psalmer tillkommit i syfte att sjungas af församlingen, (ex. 79, 94), så att det är denna, som bör tänkas ss. det subjekt, hvilket i dessa böner inför Jahvä frambär sina lidanden, farhågor och önskningsar med afseende på sina fiender⁴⁾.

Därtill kommer, att då dessa församlingens fiender oftast bestodo af de kringboende hednafolken, som oupphörligen lågo i fäjd med judarne och hvilkas hat mot dessa blef allt häftigare, ju mera de sistnämnda gjorde allvar af sin tro, att endast Israels Jahvä var den rätte guden och alla folkens gudar ett intet (jfr 31: 7; 97: 7; 115: 4—8 m. fl.), så sammanföll Israels sak med religionens, så att Israels bestånd och framgång var lika med Guds rikes forvaro och utbredning, hedningarnas seger däremot liktydig med den israelitiska religionens undergång⁵⁾. Under sådana förhållanden var den brinnande bönen om Guds straffdom öfver och tillintetgörande af fienderna helt naturligt. Men

1) Jfr *H. Schultz* Altt. Theol. 457.

2) Dock röjes äfven hos enskilda profeter något, som närmar sig till hat till fiendtliga folk, ex. Obadja, jfr Jes. 34; se *Kayser-Marti* sid. 252 f.

3) Jfr *Schultz* Ps.-Kom. 7.

4) Jfr framställningen sid. 71 f.

5) De för fiender använda uttrycken ss. *אֹיְבֵינוּ* m. fl. betyda flerstädes hedningar, ss. 9: 6, 17, 18; 68: 3; 129: 4; möjligen äfven 97: 10; liksom äfven *אֹיְבֵינוּ* 125: 3 och *אֹיְבֵינוּ* 84: 11. Däremot behöfva de flesta af *Smend* (Bel. Gesch. 379) hit förda ps.-ställena ss. 3: 8; 7: 10; 36: 1, 12; 91: 8 m. fl. icke tolkas om hedningarna, och Wellhausens af *Smend* upptagna mening, att ordet »människa» liksom »folk» i och för sig skulle för sångarnes uppfattning innebära »Empörung gegen Gott» 53: 3; 56: 2, kan näppeligen försvaras. *Smend* a. a. 380.

äfven här må det påpekas, att denna fiendskap, för såvida den riktade sig mot en hednisk nation i dess helhet, ej uteslöt ett kärleksfullt förhållande mot enskilda individer däraf.

Dessutom bör man ej förbise, att på några ställen synes det vara en öfverhetsperson, hvilken uttalar, hvad som hör till ämbetsuppgiften gent emot personer, hvilka verkligen tyckas ha varit gudlösa skurkar och lömska bedragare, ss. några af konungspsalterna antyda, jfr ps. 11, 12, 21, 63, och isynnerhet den för sina starka uttryck i detta afseende egendomliga ps. 58¹⁾.

Om man uppfattar hämdepsalmerna från den tid och de omständigheter, af hvilka de framkallats, så förminskas deras anstötlighet i väsentlig grad. Men låt vara att den ej helt kan försvinna, så utgöra de i alla händelser ett kraftigt om ock hårdt uttryck af den väldiga religiösa energi och helighetens nitälskan mot det onda, hvilken herskade i sångarnes inre; de kunna i så måtto äfven för det Nya Förbundets barn hafva en väckande och uppbygglig inverkan²⁾.

E. Angående de motiv, som synas ligga till grund för sångarnes etiska handlingssätt, sådant detta i det föregående blifvit framställt både i individuelt och socialt hänseende, torde här slutligen böra påpekas, att sångarne ej kunna, ss. man velat göra³⁾, beskyllas för evdämonism, i det att de skulle göra det goda icke för dess egen skull utan af hänsyn till en påräknad belöning, isynnerhet som denna tycktes bestå i yttre jordisk lycka, ss. att få bo i landet (både själf och

1) Jfr *Tholuck* Einl. 62.

2) Jfr *Schults* Ps.-Kom. 7.

3) Så t. ex. *Kant* (Bel. inn. d. Gr. d. bl. Vernunft 149 f.), men då hans hårda omdöme beror därpå, att han med åsidosättande af profetismen anser blott den senare judendomen typisk för G. T:s religion, och då Ps., ss. förut blifvit påpekadt, väsentligen har samma religiösa ståndpunkt som profetismen, så träffar hans kritik egentl icke Ps.; jfr *H. Schults* Altt. Theol. 33.

de efterkommande) 37: 3, 9, 27 m. fl., se goda dagar (34: 13), blifva mättad i hungerns tid (37: 19) och hulpen i sjukdom (41: 4), få huslig välsignelse (128) och prisas säll i landet (41: 3), eller vinna förlossning ifrån och seger öfver fienderna o. d.; jfr 37: 39 f.; 54: 9; 55: 19; 56: 10; 57: 3, 4; m. fl.¹⁾).

För att i detta afseende göra sångarne rättvisa må man dels taga i betraktande, att för G. T:s människor de högsta motiven för ett etiskt handlande icke voro tillgängliga på samma sätt som i det N. T., där den sanna personlighetens uppenbarelse i Jesus Kristus med sin fullhet af nåd och sanning bragt de principer, hvilka böra bestämma människans handlingssätt, i klarare dager och meddelat ny förmåga till deras förverkligande; dels får man ej förbise, att bakom de sinliga uttrycken ofta döljer sig en högre åskådning, som i dessa inlägger äfven ett andligt innehåll, ex. 22: 27, 30; 23: 5; 27: 4—6; 31: 4, 22; 34: 10 f.; 36: 9; m. fl., så att den belöning, som tänkes åtfölja fromheten, icke består endast i yttre förmåner utan framställs med uttryck, som beteckna en inre sällhet, hvilken erhålles först i föreningen och umgänget med Gud²⁾. Om denna inre sida och dess skillnad från det yttre äro sångarne ej endast klart medvetna, utan de sätta den t. o. m. vida högre än det yttre, ex. »Du ger mig glädje i hjärtat mer än andra ha öfver säd och vin i myckenhet» (4: 8, jfr 63: 4), och de framhålla den stundom i särdeles kraftiga uttryck, ss. »För mig fins intet godt utom dig» (16: 2; v. 5, 6), jfr äfven ps. 42, 43 och 73, där sångaren höjer sig därhän, att han

1) *Smends* anmärkning (Rel.-Gesch. 403), att sångarne tyckas hålla mera på gudlöshetens bestraffning än fromhetens rättfärdigande, är näppeligen befogad. De gudlösas bestraffning innebär enligt det allmänna åskådningssättet tillika de frommas rättfärdigande, äfven om det senare icke tydligen utsäges.

2) Att man icke för detta kan, ss. Feuerbach o. a. gjort, med rätta beskylla sångarne för egoism, framgår däraf, att de fordra hjärtats hängifvenhet för Gud. Huru ofta omnämnas ej t. ex. bl. bland de dygder, som de framhålla; jfr f. öfrigt *H. Schultz* Altt. Theol. 34.

äfvenledes bortser ifrån den yttre lyckan, ja från hvarje lön och blott i Gud har sin del.

Dock är det i allmänhet sedt mera sällan, som dylika uttalanden förekomma; oftast tänkes den yttre lyckan vara en naturlig följd af den inre fromheten och rättskaffenheten¹⁾, och detta sammanhänger med hela den G. T. åskådningen, hvilken i allm. på samma gång, som den hvilade på den förut sid. 158 påpekade vedergälnings-teorien, var inskränkt till det jordiska lifvets synkrets och därför fattade belöningen på ett jämförelsevis yttre sätt²⁾. Men i sak är det ju blott samma uppfattning, som möter äfven i det Nya Testamentet, hvarest den fordran för tros-medvetandet är oafvislig, att dygd och sällhet å den ena sidan, orättfärdighet och förderf å den andra åtminstone en gång skola förenas, men som därjämte icke förkastar den tanken, att fromheten redan på jorden kan få en motsvarande sällhet äfven i det yttre³⁾..

§ 19. Psaltarens teokrati- och parusi-begrepp.

A. Den närmast föregående framställningen har hufvudsakligen rört sig om förhållandet mellan Jahvä och den enskilde samt dennes plikter mot nästan; det återstår nu att något närmare, än hvad som i det föregående sid. 157 varit lämpligt, redogöra för de i Psaltaren befintliga före-

1) Om och de historiskt äldsta motiven till sedlighet i Israel (enl. *H. Schultz* a. a. 448 f.) äro att söka i »familjekänslan», så är det dock visst, att sedligheten i den gestalt, hvori den framträder i Ps., längesedan har erhållit religiös karaktär ss. hvilande på Guds bud. »Det är ett utmärkande drag för Jahvä-religionen, att den alltjämt förenade Jahväs dyrkan med fordran på sedlig rättskaffenshet»; jfr *H. Schultz* 440.

2) Jfr *Oehler* Theol. 311,

3) Jfr 1 Tim. 4: 8; Matt. 6: 22. Se vidare *Martensen* Etik allm. del. § 46.

ställningarna om förhållandet mellan Jahvä och Israel ss. ett folk

Liksom i Mosaismen tänkes detta förhållande bestå däri och bestämmas däraf, att Gud med fäderna och med Israel ingått det förbund (בְּרִית), att han skulle vara deras gud och de hans folk¹). Denna åskådning, som utgör teokratiens grundval, kommer i psalmerna ofta till uttryck, ehuru ordet »förbund» här liksom eljes icke betyder *συνθήκη* utan *διαθήκη*, alldenstund det är Jahvä, som ensam stiftat detsamma och bestämt dess innehåll.

Jahvä har nämligen »utvalt Jakob till sig (בְּחַר לִי) och Israel till sin egendom» (וַיִּבְרָךְ 135: 4) framsför alla jordens folk, ehuru sångarne äro väl medvetna därom, att det icke skett för någon fädernas förtjänst (jfr 81: 12; 106: 6—7 m. fl.) utan af Guds blotta nåd och kärlek (jfr 100: 3 Ketib²). För sitt namns skull frälste han Israel ur Egypten (106: 8), för att Israel icke skulle tillbedja någon främmande gud (אֱלֹהִים אֲחֵרִים) utan han själf vara dess Gud (81: 10 f.), och då folket, för sina synder, hemsökt med lidanden och nöd, ropade till honom, »tänkte han på sitt förbund och ångrade sig efter sin stora nåd» (106: 44 f.; jfr 107). Ja,

1) Enligt *Wellhausens* mening skulle ideen om ett förbund ej härröra från Mose utan först genom Josias reformation (Deuteronomium) ha blifvit den religiösa reflexionens medelpunkt (Prolegom. 436 f.). Men häremot strider, att redan för de äldsta profeterna förbundstanken icke är något nytt, som de framställa, utan förutsättes af dem ss. något själfklart. Då t. ex. Amos 3: 2 säger, att »Gud tagit sig an (יָדָה) blott Israels folk bland alla jordens släkter», så innebär detta, att Gud i och med utförandet ur Egypten (v. 1) trädte i ett särskildt och sedligt förhållande till folket. Hoseas hela framställning hvilat på en dylik åskådning, jfr särskildt 12: 10; 13: 4. Till samma resultat har ock *Smend* kommit i sin specialundersökning: »Über die von den Propheten des 8 Jahrh:s vorausgesetzte Entwicklungsstufe der israelit. Religion», Stud. u. Krit. 1876, s. 599 f. Att Mosaismen hvilat på förbundsiden med etiskt innehåll antages ock allmänt, jfr *H. Schultz* Altt. Theol. 120 ff., *Richm-Pahncke* sid. 68 ff.; *Kayser-Marti* 55; *Oehler* Theol. 275.

2) Jfr 5 M. 7: 7 f.; 9: 4—6.

emedan han »vinnerligen tänker på sitt förbund» (105: 8 f.), hvilket står för evigt (105: 10), handlar han städse med sitt folk i enlighet därmed, och alla hans vägar äro nåd och trofasthet för dem, som hålla hans förbund och vittnesbörd (25: 10). I tider af nöd lyder därför sångarnes bön: »Herre, tänk på förbundet» (74: 20).

Emedan Jahvä enligt detta förbund i särskild mening är Israels *Gud*¹⁾, anropa sångarne honom ofta med uttrycket »min Gud» (ex. 3: 8; 5: 3; 7: 2; 13: 4; 18: 7, 22, 29 f.; 22: 2 f.; 25: 2; 30: 3, 13; 31: 15 m. fl.) eller från kollektiv synpunkt: »vår Gud» (ex. 18: 32; 20: 6, 8; 44: 21; 48: 2, 9, 15; 50: 3; 67: 7 m. fl.), och hela hans förhållande är sådant, att de prisa »det folk saligt, hvars Gud Jahvä är» (33: 12; 144: 15, jfr 146: 5) och uppmana till hans lof (47: 6, 7; 68: 27 m. fl.), men de veta ock, att han ss. sådan dömer sitt folk (50: 4—6). Men Jahvä tänkes äfven på ett särskildt sätt vara Israels *konung*, (ex. 10: 16; 29: 10; 44: 5; 47: 6, 7 m. fl.), hvilket han af ålder varit (74: 12), och som han på mångahanda sätt bevisat och bevisar i det sätt, hvarpå han bistår och leder sitt folk, isynnerhet gent emot fiender (ex. 47: 3—5; 48; jfr 10: 16; 29: 10, 11 m. fl.). Sångarne, hvilka här och hvar sammanställa dessa båda Guds-namn, ex. »min Konung och min Gud» (5: 3; 84: 4, jfr 68: 25; 145: 1), uppmana därför till fröjd öfver honom och till hans lof, ex. »Sions barn fröjde sig öfver sin konung» (149: 2), »lofsjungen vår konung, lofsjungen» (47: 7).

I motsvarighet härtill framställes Israel öfverallt ss. Guds *folk* i lika speciell mening. Det kallas så ofta af sångarne (ex. 3: 9; 14: 7; 28: 9; 29: 11; 44: 13; 50: 4 m. fl.) och äfven Gud själf tilltalar det: »mitt folk»²⁾, ex. 50: 7 och isynnerhet 81: 9—14 vid angifvande af förbundets innehåll.

1) Gud kallas från den allmänna synpunkten Israels Gud 68: 9, Jakobs Gud 46: 8, 12; 146: 5, Sions Gud 146: 10, där Sion betyder Israel. Sion, ursprungligen namn på sydöstra kullen, betecknar i Ps. hela tempelberget, ex. 2: 6, l. Jerusalem, ex. 149: 2, och personifieradt: invånarne, ex. 9: 15, l. hela folket, ex. 97: 8 m. fl. Jfr *Siegfr.-Stade* lex.

2) Däremot är »mitt folk» 14: 4; 53: 5; 59: 12; 78: 1 m. fl. sagdt från sångarens synpunkt.

Och såväl då han säges ha behag till sitt folk (149: 4) ss. ett förbundsfolk, hvilket söker sin Gud (24: 6), som då han klagat öfver dess olydnad (81: 14) och vredgas därpå, så att han säljer det för ringa pris och förkastar det (44: 13), så tänkes Israel fortfarande vara hans folk, som han icke kan helt förskjuta eller öfvergifva (94: 14)¹). Ofta, isynnerhet i tider af nöd och trångmål, är det därför ett förhärskande drag i sångarnes böner och åkallan, att de framhålla, huru som det är Jahväs folk, som behöfver och väntar hans hjälp (ex. 28: 8 f.; 80: 5; 85: 7; jfr 29: 11), särdeles som de veta sig hafva hållit hans förbund (44: 18 f.); ss. hans folk prisa de äfven hans namn (79: 13).

Vidare ingår det uti sångarnes allmänna uppfattning af förhållandet mellan Jahvä och Israel ss. folk, att Jahvä är dess *Herre*, hvarmed företrädesvis egendomsbegreppet uttalas. Namnet יהוה, som anger detta begrepp möter ganska ofta (jfr sid. 153), ex. 2: 4; 22: 31; jfr 35: 17, 22; 38: 23 m. fl., äfven i formen יהוה (ex. 8: 2, 10) och sammanställes någon gång äfven det med Gud, ex. »min Gud och Herre» (35: 23; jfr 38: 16; 68: 21; 69: 7 m. fl.). I motsvarighet härtill kallas Israel med flera namn, som uttrycka detta egendomsförhållande, ss. Guds skara (68: 11) l. »menighet, som Gud fordomtima förvärfvade och förlössade till att blifva en arfvedels stam» (74: 2), l. arfve-

1) Jfr anledningen härtill uttryckt i v. 15 sålunda: »וְיָצֵא מִן־הַמִּצְרַיִם אֶת־יִשְׂרָאֵל בְּיָמֵי מֹשֶׁה» (den af Gud en gång för alla bestämda מֹשֶׁה måste komma till sin rätt צֶדֶק rättfärdighet, som omsätter den förra verkligheten), där מֹשֶׁה åsyftar förbundets grundval.

2) *Ewalds* mening, att יהוה skulle vara det primära och אֱלֹהִים därpå förkortadt (Lehre d. Bib. von Gott. § 230 efter *Cheyne*), strandar på de ställen, där det betyder »min herre», ex. 16: 2; 35: 23; (också uttalar *Ew.* detta i Lehrbuch 464). אֱלֹהִים är urspr. = אֱלֹהִים med senare differentiering. *De Lagarde's* hypotes (Übersicht über die Bildung der Nomina 1889 p. 188), att אֱלֹהִים är en aramäism af senare ursprung med betydelsen »lordly», liksom syr. ܐܠܗܐ »kungligt», synes osannolikt. Läsningen יהוה istf. יהוה torde gå tillbaka åtminstone till c. 300 f. Kr. Jfr dock *Dalman D. Gottesname Adonaj* s. 42 och *Cheyne Origin* 299.

del (28: 9; 33: 12; 68: 10; 78: 71 m. fl.)¹⁾; men vanligen betecknas motsvarigheten å Israels sida med namnet **תַּֿנִּיָּא** »slaf», »tjänare», som angifver, att folket i denna egenskap hör Jahvä till och ss. tjänare aktar på sin husbonde (123: 2 f.; jfr 119: 23), hvarvid dock hufvudvikten i Ps. ej så mycket ligger på skyldigheten att tjäna, som på den företrädesrätt till Jahväs hjälp och beskydd, som tjänareställningen innebär och hvilken sångarne framhålla både från mera allmän synpunkt, ex. 34: 23; 69: 37; 89: 51; 90: 13 m. fl., och mera individuell²⁾, ex. 19: 12, 14; 31: 17; 86: 2, 4, 16; 109: 28 m. fl.³⁾.

Ännu högre tänkes förhållandet vara mellan Jahvä och Israel, då Jahvä framställes ss. en *fader*, hvilken har Israel till sin *förfödde son* (jfr 2 M. 4: 22; 5 M. 8: 5; Jer. 31: 9); detta uttryck förekommer sällan i Ps. om folket i dess helhet (jfr 80: 16, 18), oftare om dess spets i den teokratiske konungen (se vidare 215 f.), liksom uttrycket »Guds barns släkt» (73: 15) erinrar om, att inom folket fans en kärna af fromme, en menighet, till hvilken Jahvä stod i ett innerligare förhållande än det af blott beskyddare. Jfr dock sid. 160 f.

B. På grund af det nära förhållande, i hvilket Jahvä står till sitt folk, möter i psalmerna äfven den åskådningen, att han på ett särskildt sätt också är *närvarande* hos sitt folk⁴⁾. Därför tänkes han personligen hafva Jerusalem till sin stad (76: 3), som af denna anledning kallas den store

1) I ps. 80: 9—17 framträder detta begrepp i bilden af ett vinträd, som Jahvä fört från Egypten och planterat i Kanaan.

2) Se vidare sid. 217.

3) Det är väl egendomsförhållandet, som ligger till grund äfven för liknelsen af Jahvä vid en berde (ss. 23; 80: 2 m. fl.) och Israel vid hans bjord (77: 21; 78: 52; 79: 13; 95: 7; 100: 3 m. fl.), ehuru här ingår äfven tanken på en herdes omvårdnad om sin bjord.

4) I ps. 10: 16 kan man möjligen se ett spår af den eljes framträdande tanken, att Kanaan är heligt, jfr Hos. 9: 3; Jes. 24: 5; Jer. 2: 7; 16: 18; Hez. 36: 17 m. fl. Jfr ock den senare judendomens lära om Jahväs **קִדְּשׁוֹ**. Jfr *Cheyne* The Origin 332.

konungens stad (48: 2, 3), och isynnerhet har han sin boning på Sion (יְהוָה בְּצִיּוֹן 9: 12, jfr 74: 2, 76: 3), på det heliga bärget (יְהוָה בְּקִדְשֵׁי, יְהוָה בְּקִדְשֵׁי 2: 6; 3: 5 m. fl.), han som älskar Sions portar mer än alla Jakobs boningar (87: 2), och framförallt på tempelområdet och i själfva templet¹⁾. Där herskar han ss. konung öfver sitt folk och uppenbarar sig såväl med sin nåd och hjälp som ock i dom och bestraffning (jfr 20: 3; 14: 7; 53: 7; 110: 2; 133: 3; 134: 3 m. fl.). Då denna uppfattning möter redan i de äldsta psalmerna (ex. 3: 5; 20: 3; jfr 24: 3), synes den härleda sig från arkens öfverflyttande till Sion²⁾ och sedan snart nog hafva utbredd sig ganska allmänt, ehuru uttrycket att Gud »utvalt Jerusalem» eller »Sion» anträffas först i yngre psalmer (ex. 68: 17; 78: 68; 132: 13 m. fl.) och sannolikt härrör från den tid, då det nordliga rikets undergång bidrog till, att man desto starkare fäste de religiösa och politiska förhoppningarna vid Juda³⁾, och isynnerhet då efter Jerusalems underbara räddning under Hiskia från Assur den tron alltmera befäste sig, att det gudsrike, hvilket i Jerusalem med dess tempel och teokratiska inrättningar hade sitt synliga hufvudsäte, skulle vara oförgängligt och evinnerligen bestå, en uppfattning, hvilken i ps. 46, 48 kommer till uttryck; jfr 125: 1, 2.

Från denna tro på Jahväs välsignelserika närvaro i Sion hafva framsprungit å ena sidan sångarnes ofta framträdande varma längtan och kärlek till Jerusalem, till Guds hus och boning, där de i hans närhet känna sig lyckliga

1) Enligt Cheyne (The Origin 316) skulle före exilen hela landet i första rummet tänkas vara Jahväs boning och Jerusalem först i andra rummet, men denna åskådning kan åtminstone icke spåras i Ps.; Cheynes förmodan har väl framkallats af hans åsikt om hela Psaltarens sena affattning.

2) Så ock Riehm-Pahncke 229 f.

3) Sion är det enda ställe, hvarom det i G. T. heter, att Gud »utvalte» det; han t. o. m. älskar detsamma (87: 2). Dock användes detta uttryck i sammanhang med talet om Efraims och Silos förkastelse, 78: 59 f., 67, 68; jfr Riehm-Pahncke 230.

(ex. 27: 4; 63: 2 f.; 84: 2 f.; 122), å den andra sidan att bortovaron därifrån trycker dem så hårdt ss. en skilsmässa från Jahvä (ex. 42: 2—7; 43: 3—5 m. fl.), och helgedomens vanhelgande och förstöring framkallar den bittra sorg och klagan, som röjer sig i ps. 74: 3—7, en sorg, hvars djup vi svårligen kunna rätt föreställa oss.

Men då Jerusalem intogs och templet förstördes, bibehöll sig dock tron därpå, att Jahvä ej kunde helt öfvergifva sitt folk, utan att Jerusalem än en gång skulle varda Guds boning och centrum för hans uppenbarelse¹⁾. Väl gick detta till en del i fullbordan genom återkomsten från exilen och det Serubbabelska templets uppbyggande, men det blef snart tydligt för medvetandet, att folkets sedligt-religiösa beskaffenhet långt ifrån motsvarade Gudsrikets ideella kraf, liksom ej håller de yttre politiska förhållandena uppfyllde de förväntningar, man till följd af profeternas skildringar ställde därpå²⁾. Detta verkade insikt därom, att Jahvä ej fullt återvändt till sitt folk och sitt tempel, och att den afbidade fulländningen af gudsriket ännu icke hade kommit till stånd.

C. Så utvecklade sig den föreställningen, att Jahvä på ett fullare sätt skulle komma till sitt land och folk, en parusi, som i ett antal ps. ss. 68: 29 f.; 87 och de flesta på 90:talet skildras på ett storartadt sätt³⁾. Ty Jahvä är konung ej blott i Sion, utan ss. den högste, som tronar vida upphöjd öfver alla gudar och konungar (95: 3; 96: 4; 97: 9; 76: 13), är han en stor konung öfver hela jorden, som skall ha alla folk till sin arfvedel (82: 8). Detta sitt konungavälde skall han ut-

1) Härmed sammanhänger kanske också den glödande längtan, som uttalar sig i ps 137; äfven den föreställningen, att Jerusalem var den punkt, hvarest den himmelska världen trädde i förbindelse med den jordiska. Denna åskådning om Sion ss. Jahväs boning blef i N. T., då gudsriket genom Kristus blef ett andligt rike, ombildad till föreställningen om ett himmelskt Jerusalem. Jfr *Riehm-Pahncke* 235.

2) Jfr *Buhl* Israel. Historie 232 f.; *Riehm-Pahncke* 235.

3) Dessa äro de af *Delitzsch* (Ps.-Kom. 58) s. k. eskatologisk-Jehoviska psalmerna, hvilka beskrifva Jahväs omedelbara parusi.

breda från Sion, ty folken skola där varda födda (87: 5, 6), och Israel skall förmedla detta, ty Israel har till uppgift att bland folken utbreda hans konungadöme, hans ära och under samt förkunna hans rättfärdiga dom öfver alla (96: 3, 10, 13; 98: 9)¹⁾. Hednafolken få se hans frälsning och ära (67: 3; 97: 6; 98: 3; 102: 16) och de skola, alla folk och riket församlas att bli ett folk åt Abrahams Gud (47: 10) och tjäna honom (102: 23), så att de bringa honom sin hyllning i skänker och tillbedjan (68: 32; 96: 7, 8) och de fröjdas med jubel och tacksägelse (67: 4—6; 96: 1; 98: 4; 99: 3; 102: 16 m. fl.), ja hela naturen uppfordras att deltaga däri vid denna Jahväs härliga uppenbarelse (96: 11—13; 98: 7—8)²⁾.

För denna skildring af Jahväs parusi och gudsrikets förverkligande på jorden är det utmärkande, att allt detta enligt sångarnes föreställningar icke skiljes från den närvarande tiden genom en mellanliggande mer eller mindre genomgående dom, utan gudsriket tänkes på ett mera direkt sätt utveckla sig ur de förut befintliga förhållandena. Däri skönjes en bestämd olikhet med de förexiliska profeternas förkunnelser, ty de framställa förloppet i allmänhet så, att först utbryter en allvarlig straffdom öfver folket, efter hvilken blott en »kvarlevfa» שְׁאֵרִית blir öfrig, till hvilken den nya utvecklingen kan organiskt ansluta sig³⁾.

Dessa psalmer tala väl äfven om en Jahväs dom, men denna skall ske i חסד ואמת, så att både Israel och hednafolken däri ha mera anledning till glädje än fruktan (jfr 96: 10;

1) Israels missionsuppgift bland folken och sättet för dess utförande synes i Psaltaren uppfattas på ett mera andligt sätt. Jfr *Cheyne* *The Origin* 292: »The force of truth is the motive relied upon for the spiritual subjugation of the world». Jfr äfven ps. 65, 67 (»Veni, redemptor gentium» *Cheyne*), som innehålla hithörande tankar. Jfr ock *Orelli* *Weissagung* 46f.

2) Jfr *Rudin* *Inledning till Profetian* 50.

3) Jfr t. ex. Am. 7: 17; Hos. 2: 11 f.; Mik. 3: 12; Jes. 6: 11—13 m. fl.; hos de exiliska och efterexiliska profeterna däremot träda löftena mera i förgrunden. Jfr *Orelli* *Weissagung* 43, äfven i *Zöcklers* *Hdb.* I, 1, 460; se vidare *Rudin* *Inledning till Profetian* 44 f., 48; äfven *Schults* *Ps.-Kom.* 7.

98: 4 jfrd med 9 m. fl.). Emellertid är det Jahväs tillkom-
melse och gudsrikets fulländning, som utgör ämnet i dessa
sånger, och de kunna därför kallas messianska, ehuru blott i
vidsträckt mening¹⁾, enär de icke tala om Messias utan
endast om Jahvä —, att Messias själf skulle vara Jahvä och
sål. medelpunkten i detta rike var för sångarne fördoldt —,
men Jahväs själfuppenbarelse och dess följder framhållas
desto mera. Dessa psalmer, hvilka med rätta kallas »eska-
tologiskt-Jahväiska²⁾», och deras utsagor om Jahväs omedel-
bara konungadöme på jorden³⁾ bilda den ena af de två
parallella linjer i de profetiska förkunnelserna, hvilka löpa
fram genom G. T:s skrifter⁴⁾ till den Gudsrikets fulländ-
ning, som i N. T. i Kristus väsentligen kommit till stånd,
men i hela sin omfattning först i hans ytterligare tillkom-
melse skall varda fullt realiserad.

§ 20. Psaltarens messias-begrepp.

A. Jämsides denna linje af sångarnes eskatologiska
skildringar kan man i Psaltaren iakttaga en andra linje,
som bildas af sådana förkunnelser, där gudsrikets fulländ-
ning icke sker genom Jahväs omedelbara själfuppenbarelse,
utan förmedlas genom en människoson, utrustad för denna
uppgift med höga kvalifikationer: en *Messias* (מָשִׁיחַ).

1) Jfr *Riehm-Pahncke* 219.

2) Så *Delitzsch* Ps.-Kom.

3) Då längtan efter Jahväs själfuppenbarelse icke blott uttalar
sig i dessa psalmer, utan finnes på djupet ss. ett genomgående grund-
drag i hela Psaltaren, så kan man i denna betydelse säga, att Psal-
taren är den mest messianska af alla G. T:s skrifter. Jfr *Stade*
Gesch. II, 215.

4) Jfr *G. Ad. Smith* *The Messianic Prophecies* i *Wrights Bible-*
readers Manual 1892, sid. 58 f. Äfven flera af profeterna ss. Joel,
Ob., Nab., Hab., Zef., sakna i sina eskatologiska förkunnelser en för-
medlande personlighet under Jahvä; jfr *H. Schultz* *Altt. Theol.* 769.

De psalmer, som på ena eller andra sättet beröra denne Messias, äro messianska i inskränkt bemärkelse¹⁾.

Messiasideens uppkomst och utveckling anknyter sig till det teokratiska konungadömet²⁾. Då detta genom David upprättades i Israel, tänktes en koncentrerung af det allmänna förbundsförhållandet mellan Jahvä och Israel äga rum på det sätt, att då David ss. konung blef en representant för hela folket, öfverflyttade Jahvä i särskild mening förbunds nåden på honom och förökade den därjämte på ett speciellt sätt. »Konungadömet»s idee blef individualiserad till ett ideal, och så uppstod Bild-weissagung³⁾.

Innehållet af denna Guds nåd mot David skildras bl. a. i ps. 78 och 89. Gud utvalde David till »folkets herde» (78: 70 f.), och då David med klokhet och redlighet fullgjorde sitt höga uppdrag (v. 72), ingick Gud med honom det särskilda förbund, som i 2 S. 7 skildras historiskt, i ps. 89 lyriskt, hvarvid en idealisering af konungadömet»s idee röjer sig⁴⁾. Sångaren påminner om, huru Jahvä lofvat David nåd och trofasthet (v. 25), rättighet att ss. förstfödde sonen kalla Jahvä sin fader (v. 27 f.), seger öfver fienderna (v. 24) och att lägga allt under hans välde (v. 26), så att han blir den högste bland konungarna på jorden. Vidare skall Jahvä låta hans säd besitta den fasta tronen

1) Ordet מָשִׁיחַ (LXX *χριστός*) användes i Ps. om en för en högre uppgift invigd person, dels (i pl.) om profeterna (105: 15), dels om den smorde konungen (ex. 20: 7; 18: 51) dels om Messias (ex. 2: 2). Utanför Ps. brukas det äfven om folket (Hab. 3: 13) och om Kyros (Jes. 45: 1).

2) Här ligger äfven, att messiasideen ej utvecklade sig i en rak linje utan följde historiens växlingar, och allteftersom enskilda af teokratiens organ mera framträdde, anknöto sig de frommes förhoppningar än till konungadömet, än till profetdömet, än till prästadömet, mest dock till det förstnämnda; jfr *Riehm-Pahncke* 223; *H. Schultz* 769 f.

3) Jfr *Oehler* Theol. 836.

4) En dylik idealisering kan spåras i åtskilliga psalmer på det sätt, att egenskaper, som egentligen tillhöra konungadömet ss. sådant, stundom tilläggas enskilda konungar, ex. 20: 5, 7; 61: 7; jfr *Oehler* Theol. a. st. I ps. 80: 16, 18 syftar »den son, den människoson, som du utvaldt», på Israels folk; jfr sid. 210. *Delitzsch* Kom. t. st.

till evig tid (v. 30), väl bestraffa öfverträdelse, men ej taga sin nåd ifrån honom utan hålla förbundet (v. 31—38, jfr 132: 11, 12, äfven 61: 8). Därför, då sångaren känner nöden så stor, att Jahvä, trots han bekräftat sitt löfte med ed (v. 36 f., 50), tyckes ha brutit förbundet (v. 40), så beder han Jahvä besinna detta, ej längre fördölja sig (v. 47) utan för sin tjänare Davids skull ej visa tillbaka sin smorde (132: 10).

Särskildt må det i denna skildring beaktas, att den teokratiska konungen af Davids säd tänkes dels uppåt stå i sonsförhållande till Jahvä ss. hans förstfödde, dels framåt besitta en evig tron i sin säd, dels utåt såsom den högste bland konungar underlägga sig allt. Härmed äro de teokratiska grunddragen af messiasideen tydligen förhanden¹⁾, men i samma mån som den Davidiska konungaättens enskilda medlemmar personligen långt ifrån motsvarade denna bild och de yttre förhållandena under deras regering stodo i uppenbar motsägelse därtill, riktade sig äfven här. isynnerhet i tider af nöd och betryck, de frommes blick framåt, och deras fasta tro på oryggligheten af Jahväs gifna löften gjorde, att de gent emot den närvarande tidens trångmål hängåfvo sig åt hoppet om och bidan efter en kommande²⁾ Davids son, hvilken i alla afseenden skulle motsvara de föreställningar, som alltmör koncentrerade sig om hans gestalt. Därigenom blef han en eskatologisk personlighet, som alltjämt framsköts i tiden³⁾.

1) Att denna skildring är ideell framgår af den inledande v. 20, som uttalar, att det är »i en syn», som Jahvä sagt det ss. innehåll till sina fromma.

2) Att sångarne ständigt tänkte sig såväl denne konung som gudarikets förverkligande vara omedelbart förestående, är ett allmänt drag äfven hos profeterna. Jfr *Rudin* Inledn. t. Prof.

3) Enl. *Smend* skulle blott menigheten ss. sådan, ej de enskilda, vara »Trägerin der Messianischen Zukunftshoffnung», men detta är oriktigt; *Smend* själf erkänner, att »die Partei der Frommen stand immerfort auf der Persönlichkeit ihrer Führer» (Rel.-Gesch. 475) och att det sålunda var enskilda personer, som uppburo det religiösa medvetandet. Jfr dessutom vederläggningen af *Smendes* åsikt *Beer Ind.- u. Gem.-Psalmen XCIV f.*

En annan sida af messiasideen synes ha utvecklats sig i anslutning till uppfattningen af begreppet »Jahväs tjänare». Detta uttryck, som till en början betecknade enskilda framstående fromma och sedan de fromma i allmänhet ss. en kärna inom folket, blef ss. kollektivnamn öfverflyttadt äfven på hela folket ss. en enhet, men tillika personifierades ideen till en Jahväs tjänare *κατ' ἐξοχήν*, jfr Jes. 40—66.

I sammanhang med såväl folkets som enskildas långvariga lidanden anknöt sig så småningom till denna ide äfven tanken på en lidandes drag i hans bild; jfr isynnerhet Jes. 53. I Psaltaren synes dock uttrycket »Jahväs tjänare» ansluta sig till enskilda fromma¹⁾, ehuru ideen ss. typisk för folket icke är främmande²⁾.

B. På det ena och det andra sättet fixerades så småningom de särskilda dragen i den messiasbild, hvilken sångarne på sitt djupgående sätt uppfattat och framställt i de messianska psalmerna.

Dessa äro hufvudsakligen af tvänne slag³⁾. Dels utgå sångarne från den historiska verkligheten ss. underlag, men gifva af densamma en skildring, som innehåller så höga och ideella drag, att den på den närvarande situationen ej kan fullt tillämpas, men i det hela eller i sina detaljer först i Jesus Kristus finner sin fulla motsvarighet⁴⁾. Detta är de *typiskt messianska* psalmerna: 22, 69, 45, 72^{b)}. Dels höjer

1) Äfven *Smend*, som mer än någon annan framhåller personifikationsteorien och talar om, att det är »der ideale Gottesknecht», som talar ur församlingen, erkänner, att detta uttryck icke i Ps. kan fattas i sin ideala betydelse. *Rel.-Gesch.*

2) Om betydelsen och utvecklingen af detta begrepp se *Orelli Weissagung* 429 f.; *Rudin* Inledn. t. Prof. 60; *Richm-Pahncke* 227, 338, Jfr med afseende på den ställföreträdande lidandestypen äfven *Buhl Israel. Hist.* 225.

3) *Delitzschs* indelning i 5 grupper är otillfredsställande, enär han upptager äfven de förut anförda Jahväs-psalmerna ss. en koördinerad grupp med de andra, hvilket är oriktigt; se f. ö. not 5.

4) Jfr *Schults-Orelli* i *Zöcklers Hdb.*

5) Denna grupp motsvarar hos *Delitzsch* (Ps.-Kom. 56 f.) dels hans s. k. »typiskt-messianiska», hvilka blott skulle ansluta sig till

sig sångarens inspiration därhän, att han utan att anknyta sig till den reella verkligheten mera omedelbart och intuitivt i den inre åskådningen uppfattar den messiasbild, som han i sin sång framställer. Så uppkomma de *direkt Messianska* psalmerna, till hvilka ps. 2 och 110 synas böra räknas.

Att båda slagen verkligen äro messianska framgår ej minst af det sätt, hvarpå N. T. anför och tolkar desamma, ty om man eljes erkänner, att såväl Gamla som Nya Testamentets skrifter hvila på den särskilda uppenbarelsens ande, så måste den tolkning, hvilken Kristus, som ägde Andens fullhet utan mått, och hans apostlar, hvilka ägde Anden i högre mått än andra, gifva åt psalmerna, vara den uppfattning, som riktigast af alla återger deras djupaste innehåll i detta afseende¹). Och Nya Testamentet gifver båda slagen af psalmer en tolkning, som visar, att de äro messianska, ehuru vi svårigen kunna närmare bestämma i hvilken grad sångarne själfva haft klart medvetande om det djupaste innehållet af det, som de i sina sånger uttalat²).

C. Till de typiskt messianska psalmerna höra ps. 22 och 69. I ps. 22 skildrar sångaren i förra delen (v. 1—22) sitt lidande, i senare delen den kommande hjälpen och dess följder med sådana drag, att bådadera (ex. v. 7, 8, 15; 16—18 om lidandet, v. 23, 24, 28—32 om de härliga verk-

den historiska verkligheten och bilda »Real-Weissagung», dels de »typisch-prophetisch messianische», hvilka idealisera den gifna verkligheten, dels de medelbart »eskatologisch-messianische», i hvilka skildras historiska personligheter, som ej uppfyllt de på dem fästade förhoppningarna, hvarför dessa ps. i menighetens mun blifvit eskatologiska. Denna Delitzschs indelning låter näppeligen genomföra sig i verkligheten, då en och samma ps. delvis skulle kunna tillhöra olika grupper.

1) *Cheyne*, som (under kritik af Delitzsch mellangrupp ss. opsykologisk) berör N. T:s citat från Ps., synes däri blott vilja se bevis för evangeliets ombildande makt och djupa tankar (The Origine 261), men underskattar därvid N. T:s betydelse i detta afseende, då han söker förklara de G. T. utsagorna blott genom personifikationsteoriens allmänna tillämpning på församlingen.

2) Se *Schults Ps.-Kom.* 7.

ningarna af Jahväs hjälp) synas gå utöfver den närvarande verkligheten. Äfven några nyare exegeters uppfattning af denna psalm, att det här endast är Israel såsom ett helt folk som talar¹⁾, låter icke dessa uttryck vederfaras sin fulla rätt, då i flera af verserna finnas åtskilliga så individuella drag (ex. v. 7, 10, 15—18 i förra och v. 23, 24, 26 i den senare delen), att denna tolkning här ej kan genomföras, under det flere af dessa drag så passa in på Kristus, att Strauss rent af kallat denna ps. »ein Programm der Kreuzigung Christi». Man måste därför erkänna, att de befintliga hyperbolerna, isynnerhet de storartade verkningarna af sångarens räddning v. 27, 28, här »stå i Guds Andes tjänst, hvarigenom det hyperboliska elementet blir profetiskt»²⁾. Också citeras direkt eller indirekt denna ps. mest af alla i N. T., jfr v. 2 med Matt. 27: 46; Mark. 15: 34; v. 8 med Matt. 27: 39; Mark. 15: 29; Luk. 23: 35 f.; v. 9 med Matt. 27: 43; v. 17 med Matt. 27: 31 f., 35; Mark. 15: 25; Luk. 23: 33; v. 19 med Matt. 27: 35; Mark. 15: 24; Luk. 23: 34; Joh. 19: 23 f.; v. 23 med Ebr. 2: 11.

Men å andra sidan är psalmen icke direkt messiansk, alldenstund några drag icke helt funnit sin motsvarighet i Kristus, folkens omvändelse (v. 28 f.) synes bero på bevarandet från döden, icke ss. Jes. 53 på själfva döden, och i v. 21 antydes måhända en strid med yttre vapen³⁾.

Äfven ps. 69 hör delvis till denna grupp af de messianska psalmerna, ehuru mindre tydligt än ps. 22. Sångaren skildrar också här (isynnerhet i v. 2—5, 7—10, 20—22)

1) Enl. Cheyne skulle det vara »the Genius of Israel as personified not in one historic personage alone but in the Israel *as a nation*», som talar (The Origin 264), men hela denna s. k. »mask- och roll-teori» använder äfven Cheyne, som dock anser Smend gå till öfverdrift, själf för mycket; så ock här, då sångaren v. 23 tydligen skiljer mellan sig och församlingen och ps. tillräckligt förklaras genom, antagandet att sångaren blott talar till sina trosförvandter eller i sina trosförvandters namn (v. 5, 6); jfr sid. 72.

2) Så Delitzsch Ps.-Kom. t. st.

3) Jfr Schultz Ps.-Kom. t. st.

sitt lidande på ett sätt, som tillika målar Kristi lidande, och mot slutet i 30 f. en kommande hjälp, för hvilken de gudfruktiga skola fröjdas, ja, himmel, jord och haf lofva Jahvå (v. 30—35)¹⁾. Också anföres äfven denna psalm i N. T. synnerligen ofta, jfr v. 5 med Joh. 15: 25; v. 10^a med Joh. 2: 17; 10^b i Rom. 15: 3; v. 23 med Rom. 11: 9 f.; 26^a med Apostl. 1: 20; hvarjämte v. 22 synes ligga till grund för Matt. 27: 34, 48 och motsvarande parallelställen. Men å andra sidan har denna ps. ännu flera drag än ps. 22, hvilka icke i Kristi lif kunnat finna någon motsvarighet ss. v. 6, äfvensom v. 23—29 m. fl.

Men med afseende på de drag af betryck och lidande, som enligt dessa psalmer ingå i den Jahvås tjänares bild, hvilken här föresväfvat sångarne, må tilläggas, att det är svårt att afgöra, i hvad mån dessa tänkts vara förenade hos den framtida personlighet, som möter i de andra mesianska psalmerna²⁾.

Ty under det dessa ps. framhålla lidandesgestalten, så framträder den konungsliga sidan af messiasföreställningen så mycket mera i de båda andra typiskt profetiska psalmerna, som komma de förra närmast: 45 och 72. Väl afse äfven de ursprungligen sannolikt historiska personligheter, men dessa skildras på ett så upphöjdt sätt, att först Kristus helt motsvarar detsamma. Dock gäller detta mera 72 än 45, ty, ss. förut sid. 142 blifvit påpekadt, har 45 troligen icke från början haft helt religiös betydelse, utan först i den senare kultuella användningen blifvit tolkad ss. en skildring af den ideelle konungen³⁾. I denna psalm målas i

1) Att naturens deltagande i Jahvås lof är en verkan af sångarens frälsning (v. 30) framgår af sammanhanget. Verkan däraf skildras i 3 grader: a) sångarens egen lofsång v. 31; b) de saktmodigas glädje v. 33; c) himmelens och jordens lof v. 35. Äfven detta är tydligen för storartadt för att gälla om den enskilde sångarens person.

2) I profetian finnas antydningar om, att det är samma person, men dock så dunkla, att den senare judendomen tänkt sig tvenne särskilda messiaspersoner. Jfr *Rudin* Inledning till Profetian 61.

3) Ps. 45 är således ett exempel på den uppfattning af de mesianska psalmerna, hvilken förfäktas af *H. Schultz*, *Hupfeld-Nowack* o. a.,

lifliga drag hans *đóža*, hans fromhet (v. 8), såväl som hans kraftfullhet, majestät och härlighet (3—6), evigheten af hans tron (v. 7) och rättfärdigheten af hans spira (v. 5, 7) m. m.¹⁾ Sannolikt är det något sammanhang mellan denna ps. och Messias-namnet *מָלְכֵנוּ* Jes. 9, som allmänt erkännes tillhöra de mest utpräglade messianska ställena i Vetus.

Ps. 72 framställer honom både i intensiv och extensiv idealitet: i förra afseendet är han genom sin rättfärdighet och hjälpsamhet de betrycktas frälsare och de nödlidandes tillflykt (1—4, 7, 12—14), i senare afseendet skall han herska från haf till haf, ja intill jordens ändar (v. 8) och hyllas af alla konungar (v. 11) och alla folk, som frambära skänker (v. 10) och tjäna honom (v. 11), så att man alltid välsignar honom (v. 15) och välsignar sig i honom (v. 17), och hans namn förblifver evinnerligen (v. 17). Här äro de båda sidorna af den teokratiske konungens uppgift tydligen framhållna²⁾, och hela psalmen kan med rätta sägas vara en G. T:s bön: »tillkomme ditt rike», framställd till de båda sidorna af dess innehåll³⁾.

att de alla från början afsett historiska personligheter, och först genom församlingens allegoriska tolkning af dem i det gudstjänstliga bruket erhållit messiansk betydelse. I afseende på de öfriga psalmerna räcker dock denna uppfattning ej till för att förklara hyperbolerna.

1) Enligt MT skulle konungen v. 7 rent af kallas *מְלִיכִים*, men detta namn har kanske genom missförstånd af ett ursprungligt *מְלִיכִים* (impf.), som lästes *מְלִיכִים*, af Elohimpsaltarens redaktör blifvit senare ditsatt istf. *מְלִיכִים*, så *Bruston*, *Giesebrecht* m. fl.; jfr dock *Bathgen* Ps.-Kom. t. st.

2) Jfr *Riehm-Pahncke* 255.

3) Så *Delitzsch*, enl. hvilken 45 och 72 skulle vara medelbart eskatologiskt messianska, se sid. 217 f. Ps.-Kom. 58, men hvarför det (enligt hans uppfattning af dylika ps.) här skall behöfva antagas, att man först så att säga misräknat sig på särskilda furstar, för att gifva dessa ps. messiansk tydning, är ej lätt att inse.

D. Slutligen hafva vi de båda psalmer, hvilka böra anses ss. mera direkt messianska i den ofvan angifna meningen¹⁾, och som jämförelsevis allmänt så uppfattas, nämps. 2 och 110.

Den förra framhåller Sionskonungen, som här v. 2 kallas מָשִׁיחַ, Messias, med afseende på hans gudomliga ursprung och värdighet: han är son till Jahvä (v. 7), af honom insatt på Sion (v. 6), hvadan han har sin konungavärdighet omedelbart af honom, och han skall utsträcka sin makt öfver hedningarna allt intill jordens ändar, hvilka han af Gud fått sig beskärda till arf och eget (v. 8), hvarför folken och deras furstar förmanas att skyndsamt bringa honom sin hyllning (v. 10—12).

Då denna psalm icke låter inpassa sig på någon enda konung i Israel, för så vidt vi känna dess historia²⁾, så ligger det här särdeles nära till att från början antaga en rent ideell tolkning, särskildt som den flerstädes i N. T. uppfattas ss. messiansk, ss. i Apostl. 4: 25 f.; 13: 33; Ebr. 1: 5; 5: 5; Uppenb. 2: 27; 19: 15; och dess innehåll först i Kristus blifvit på ett andligt sätt uppfyllt, framför allt med afseende på innerligheten i förhållandet mellan Jahvä och Sionskonungen, hvilket denna psalm mer än någon annan betonar³⁾.

Den senare af de ofvannämnda sångerna, ps. 110, skildrar, hurusom konungen får sitta på Guds högra sida (v. 1), huru det i helig skrud prydda folket villigt hyllar honom (v. 3), huru han tillika enl. Jahväs edliga försäkran har prästerlig värdighet (v. 4) efter Melkisädaqs sätt מֶלֶךְ כֹּהֵן מֶלֶךְ och huru han med Jahväs hjälp drager i segerrik fäjd mot

1) Så Hengstenberg, Tholuck, Umbreit, Delitsch, Bathgen och Oehler m. fl., af hvilka den sistnämde vill föra äfven 72 till denna grupp.

2) Äfven Bathgen, som antager makkabäisk affattningstid, kan icke ens bland makkabeerna finna någon, som denna ps. lämpligen kan tilläggas. Kom. t. ps.

3) Delitschs m. fl:s tolkning af denna ps. är förfelad så tillvida, som han håller före, att den är författad af David och tillhör den tid, då denne efter sitt fall lärt sig att skilja Messiaspersonen från sig själf.

hedningarna (v. 5, 6), så att hans spira från Sion utsträckes öfver världen.

Då icke håller dessa utsagor låta förena sig om någon israelitisk konung, icke ens om någon af de makkabäiska furstarne¹⁾, och inledningen 'נָאֵרָם יְהוָה tydiligen angifver, att framtiden afses, om den ock ss. ofta i dylika fall tänkes nära, då vidare i Vetus ej saknas analogier till dessa egenskaper hos Messias²⁾, och å andra sidan äfven denna ps. på Kristi tid ovedersägligen fattades ss. messiansk, (jfr isynnerhet Kristi ord Matt. 22: 43—45; äfven Ebr. 5: 6, 10; 7: 17, 21), så synes man icke böra betvifla denna dess natur³⁾. Viktigt är det isynnerhet, att den kommande fursten här tillägges äfven prästerlig värdighet; därmed kompletterar denna sång de öfriga psalmernas messianska bild väsentligt⁴⁾. Om däri ingår tanken på en ställföreträdande försoning är emellertid ovisst. En sådan finnes visserligen antydd i ps. 106: 23 om Moses, men icke i direkt sammanhang med Messias-ideen.

Då man sammanfattar de enskilda dragen af sångarnes föreställningar om Messias, gifva de en storslagen totalbild af honom. Ss. Jahväs förstfödde son (2: 7; 89: 28) står han i det närmaste förhållande till honom och är krönt med härlighet och majestät. För sitt folk är han både konung, präst (2: 6; 89: 28; 110: 4) och lärare (jfr 22: 23)⁴⁾, hans rättfärdighet och hjälpsamhet göra honom till en välsignelsens furste och de eländas tillflykt (72). Äfven möter i hans bild ett förnedringsdrag, hvilket i lidandestypen (ps.

1) Jfr *Bathgen Ps.:Kom. t. st.*

2) Jfr Jer. 30: 21, där Israels tillkommande herskare skall träda för Jahvå (ss. eljes en präst för altaret). och Zak. 6: 13 (jfr 3: 8) där i Messias person den prästerliga och konungsliga värdigheten tyckas vara förenade, ty två personer åsyftas icke där, se *Orelli i Kurzgef. Kom. t. st.*

3) Jfr utom äldre kommentatorer ss. *J. D. Michaelis, Rosenmüller, Stier, Hengstenberg, Tholuck* m. fl., äfven yngre ss. *Delitsch, Davison Praises* 215 f., *Orelli Weissagung* 171 f.

4) Messias karaktär ss. lärare ligger bl. a. innesluten i det sätt, hvarpå Israels uppgift fattas att vara hedningarnas lärare.

22 och 69) kommer till uttryck. Med kraft och segerrik framgång skall han från Sion genomföra gudsrikets fulländning på jorden både inåt och utåt, hvarvid Israel tjänstgör ss. förmedlare.

Med sådana föreställningar om Messias kunde psalmsångarne ej annat än ifrigt längta efter hans ankomst och det desto mera, ju svårare de yttre omständigheterna voro. Dock var icke Messias-bilden den egentliga tyngdpunkten i deras eskatologiska åskådning, utan denna låg mera i Jahväs parusi och den gudsrikets fulländning, som därmed skulle följa. Att båda dessa linjer skulle löpa samman i en punkt, i Messias¹⁾, var dem fördoldt, men båda fyllde dem med glad frimodighet och förhoppningsfull väntan, och dessa känslor framkallade de högstämda sånger, som skildra den kommande fulländningen, då Jahväs själf-uppenbarelse för sitt folk medför hedningarnas allmänna hyllning af honom och hela naturens deltagande däri.

Så har Israel i sina psalmer uttalat det rika innehållet af sina religiösa föreställningar i afseende på mänsklighetens stora lifsfrågor: rörande Gud, människan och människans väg till Gud; så har det i sångens toner tolkat både den djupa frid och ofrid, glädje och sorg, jubel och klagan, som under vandringen på denna väg fyllt dess innersta, och så har det vid tanken på dess mål gifvit uttryck åt sitt lifs

1) Jfr *Delitzschs* genialiska målning häraf: »Das A. T. ist im Verhältnis zum Tage des N. T. Nacht. In dieser Nacht steigen in entgegengesetzten Richtungen zwei Sterne der Verheissung auf. Der eine beschreibt seine Bahn von oben nach unten: es ist die Verheissung von Jahvâ der da kommt. Der andere beschreibt seine Bahn von unten nach oben: es ist die Hoffnung, die auf dem Samen Davids ruht».

»Diese beiden Sterne begegnen sich zuletzt, sie schmelzen zusammen in Ein Gestirn, die Nacht verschwindet und es wird Tag. Dieses Eine Gestirn ist Jesus Christus. Jahve und Davids Sohn in Einer Person». Ps.-Kom. t. ps. 72.

grundstämningar: hoppet om och längtan efter gudsrikets fulländning vid Jahväs själfuppenbarelse.

Därmed har det gamla Israel lemnat jordens folk en sängsamling af oförlikneligt värde, en skön harpolek, till hvars djupa toner många af dessa folk redan låtit sina hjärtans strängar vibrera.

Men i Psaltaren ljuder blott Israels första sång; den skall visserligen icke blifva dess sista, ehuru väl det nu länge förefallit, som om den så vore. Jahvä kom, kom ss. Messias i tidernas fullbordan, »kom till sitt eget, men hans egne anammade honom icke» (Joh. 1: 11), då de i hans tjänaregestalt icke igenkände konungen; därför får Israel f. n., kringspridt i diasporan med sina harpor hängande på pilträden vid strömmarne i hednavärldens Babylon, sjunga i stort sedt idel sorgesånger, medan den kristna förstlingsförsamlingen i dess psalmer besjunger sin Frälsare och Konung.

Men den förtröstan, den kärlek och det hopp, som talar så mäktigt i Israels gamla sånger, kan icke komma på skam för alltid (jfr Rom. 11), ty det omfattar Jahvä själf. Israels förblindelse är blott delvis (*πάρωσις ἀπὸ μέρους τῇ Ἰσραὴλ γέγονεν* Rom. 11: 25). Då hedningarnas fullhet en gång inkommit, Israel igenkänt sin Messias och fullgjort sin stora missionsuppgift bland hednafolken (jfr sid. 213), då skall det ånyo höja lofsången till Jahväs ära, men i högre tonart och fulltaligare körer än någonsin, ty då skola Sem, Ham och Jafet samfäldt uppstämja jubelhymnerna till Honom, som i allt visat sig uppfylla de eskatologiska förväntningar, hvilka de gammaltestamentliga sångarne uttalat i Psaltaren.

Skrifter utgifna af Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. II. 3.

MECHILTA BO

PESACHTRAKTATEN

MED

TEXTKRITISKA NOTER, PARALLELSTÄLLEN

UR TALMUD OCK MIDRASCH

SAMT INLEDNING OCK GLOSSAR

TILL DET AKADEMISKA STUDIETS TJÄNST UTGIVEN

AV

HERMAN ALMKVIST

ORD. PROF. I SEMITISKA SPRÅK VID UPSALA UNIVERSITET

LUND 1892

BERLINGSKA BOKTRYCKERI- OCK STILGJUTERI-AKTIEBOLAGET

INNEHÅLL.

	Sid.
Förord	I—XII
Rättelser	XIII—XVI
Inledning Kap. 1 Midrasch	1
" 2 Den halakiska midraschen	11
" 3 De hermeneutiska reglerna	19
" 4 R. Ismaels ock R. Akibas exegetik	39
" 5 De tannaitiska midrascherna	49
" 6 Mechilta	57
" 7 Mechiltas indelning ock innehåll	65
" 8 Språkbruket i Mechilta	78
" 9 Tannaiterna i Mech. Bo	87
" 10 Haggadiska midrascher	103
" 11 Förteckning på traktaterna i Mischna ock Talmud	108
Glossar	115—158
Hebräisk text.	1—128

FÖRORD.

Studiet av den efterbibliska aramäiskt-hebräiska (judiska, talmudiska) literaturen, som under 17:de och 18:de årh. blomstrade vid alla större universitet, Upsala icke undantaget, men under större delen av innevarande årh. varit så gott som övergivet av kristna lärde, har under det senaste årtiondet inom de stora kulturländerna, framför alt i Tyskland, åter börjat intaga en framstående plats på de semitiska universitetsstudiernas område, men lider ännu en känbar brist på en för dess behov lämpad litteratur av texter, grammatik ock ordböcker. Vår tids judiska lärde, vilka genom en lika grundlig som skarpsinnig forskning inlagt så stora förtjänster om den rent filologiska behandlingen av sitt folks klassiska litteratur, hava ännu icke — med det enda undantaget av **Levy's** förträffliga lexika — förstått att härvid tillgodose det praktiskt vetenskapliga behovet. **Siegfried's** »Lehrbuch der neuhebr. Sprache» av år 1884 är som bekant den första praktiskt anlagda hithörande grammatik, men detta förtjänstfulla arbete torde sannolikt redan befunnits för litet för studiernas växande krav. Bristen på lämpliga texter med därtill hörande glossar har **Strack** till en del avjälpt genom utgivande av fyra Mischnatraktater (*Abot*, *Aboda sara*, *Joma* ock *Schabbat*) med kortfattade noter ock ännu mer kortfattad glossar. Det mottagande ock den spridning dessa funnit, visa, att de med sin praktiska anordning ock sitt väl avvägda mått av ren vetenskaplighet fyllt ett länge känt behov. Dessa editioner tillhöra emellertid uteslutande Mischnas text, ock likaså otvivelaktigt det är, att denna ur språklig synpunkt utgör den lämpligaste övergången från studiet av den bibliska till studiet av den efterbibliska literaturen, likaså säkert torde det också vara,

att kännedom om Mischnas språkbruk icke räcker till för begripandet av de bägge övriga huvudfacken av den äldre judiska literaturen, Talmud¹ ock Midrasch. Detta beror långt mindre på den här starkare arameiseringen — eller, rättare sagt, det ännu till sin natur outhärdade sammanförandet av aramäiska ock hebräiska språkformer om varandra — än på den i de halakiska delarne föreliggande, i diskussioner ock slutledningar förlöpande samt av en mängd tekniska formler ock termer kännetecknade, svårfattliga stilen.

Till ett införande i den äldre halakiska midraschens ock talmuds språk, äro således dessa mischnatexter icke egentligen ägnade. Det synes mig också, att den pedagogiskt riktiga studievägen går från Mischna till Gemara genom Midrasch, ock icke tvärtom genom Gemara till Midrasch. Den senares stil har en mera systematisk form, vilken ofta vid återgivande av samma "derascha" förenklas ock upplöses i Gemarans mer diskursiva ock syntaktiskt lösare språkbruk. Jag har därför trott, att en filologisk behandling av en äldre halakisk midraschtext dels skulle kunna utgöra en lämplig anslutning till ock fortsättning av det med någon eller några av **Strack's** mischnatraktater började studiet av den s. k. nyhebräiska literaturen, dels ock kunna bidraga att även inom den skandinaviska Norden uppliva intresset för vetenskapliga studier på detta viktiga område.

I detta syfte har jag valt det egentligen, enligt naturlig ordning, om också icke i sin nuvarande form, äldsta stycket av den till oss komna judiska exegesen, den första eller s. k. Pesachtraktaten av Mechilta, vilken motsvarar bibelparaschan *Bo* (egtl. blott senare hälften, Ex. 12 och 13), men av flera skäl har jag ansett mig böra giva arbetet en större, ock för hithörande studier mer instruktiv anläggning än den trängt begränsade, **Strack** följt. Till texten har jag därför icke blott fogat textkritiska noter, utan även talrika utdrag ur talmud ock midrasch, vilka dels såsom parallelställen till mechiltatexten i annan språklig form återgiva samma baraita ock därigenom

¹ Detta, ock icke *Gemara*, är som bekant det ursprungliga ock enda rätta namnet (först uppvistat av **Lettes**, "Saggio di giunte e correzioni" s. 85), vilket dock icke hindrar, att numera *gemara* väl kan användas i sin hävdvunna betydelse till undvikande av tvetydighet.

bilda ett slags förklarande kommentar till denna text, dels innehålla förklaringar, tjänande till att belysa i texten förekommande ord och satser som höra till den specifikt talmudiska idékretsen. Även ur den haggadiska midraschen har jag med dylik anknytning till texten anfört några utdrag, vilka tjäna som prov på den fylligare och mer lättflytande stil, som utmärker denna i förhållande till det torra, schematiska språket i den halakiska. Glossaren, vilken omfattar såväl den hebräiska texten (i det följ. betecknad med ht.) som Inledningen, upptager alla där befintliga ord och betydelser, som icke finnas i Gesenii lexikon. Åt Inledningen har jag trott mig böra giva en större utförlighet, för att introducera den med ämnet icke förtrogne läsaren i de många olikartade frågor och uppgifter, som det vetenskapliga studiet av talmud och midrasch erbjuder.

Av Mechiltahandskrifter synas endast två vara kända. Den ena skall enligt **Berliner**, i Steinschneider's המזכיר för 1870 (s. 136), finnas i München, den andra har enl. **Friedmann** (*Mechilta*, הקדמה s. XIII), Elijah Vilna haft till sitt förfogande för sin איפה צדק (se nedan).¹ Befintliga upplagor av Mechilta äro: Konstantinopel 1515, Venedig 1545, Amsterdam 1712, Livarno 1801, Vilna 1844 (i det följande betecknade med Konst., Ven., Amst., Liv. och Vil.) samt Wien 1865 och Wien 1870, vilka jag betecknar efter utgivarne med "*Weiss*" och "*Freidm(ann)*". Dessutom finnes i *Blas. Ugolini Thesaurus antiquit. sacrarum* B. XIV (Ven. 1752) Mechiltas text med latinsk översättning. Av dessa editioner hava endast Ven., *Weiss* och *Friedm.* varit mig tillgängliga. Jag har därför också måst undvara de kommentarer (Ven. och Konst. hava inga) som upptagits i de andra edd., nämligen זה ינחמו [Gen. 5, 29] av Mose b. Simon Frankfurt i Amst., שבות יהודה [Jer. 33, 7] av ר' יהודה נגאר i Liv., samt מצוי המדות וברורי המדות av Is. El. Landau, med איפה צדק [Lev. 19, 36], textkritiska anmärkningar av El. Vilna, i Vil. Såväl **Friedmann** i sin kommentar, מעיר עין, som **Weiss** i sin מדות סופרים (båda i form av noter till deras upp-

¹ Enligt *Hoffmann* ("Zur Einleitung in die halach. Midraschim" s. 47) synes denna handskrift hava varit en Mech. de R. Simeon b. Jochai och icke vår Mech. de R. Ismael.

lagor) citera dock ofta dessa, isynnerhet 'א' צד' ock 'זה ינח' ock **Friedm.**, vilken (enl. *Haqd.* XIII) lagt Amst. till grund för sin text, meddelar även i sin första הוספה (bl. 105 ff.) de avvikande varianterna i Konst. ock Liv.

Texten i den av mig nu utgivna Pesachtraktaten är noggrant — med den föga konsekventa, och stundom vilseledande kommateringen, alla förkortningar, växlingar av scriptio plena ock defectiva i samma ord, ock tryckfel, samt med angivande av stället där varje blad ock spalt börjar — avtryckt efter den sällsynta ock med skäl såsom den förnämsta ansedda Venezia-editionen. Tryckfelen har jag naturligtvis rättat i mina noter, så att för alla icke i noterna anmärkta tryckfel i min text bär jag ensam skulden. Det torde dock kunna hända, att tryckfelen i Ven. (Par. *Bo*) äro talrikare än dem jag angivit, ty då sättningen av Ven. är mycket packad, papperet dåligt, ock typerna i hög grad slitna ock otydliga, har jag i fall av oviss-het, huruvida det står ב eller כ, ד el. ה, ח el. ט o. s. v. öfveralt antagit, att den rätta bokstaven står, ehuru det på många ställen snarare ser ut som tryckfel. **Friedmann** synes antaga (*Haqd.* XIII), att Amst. är ett korrekt avtryck av Ven., men det är icke fallet. **Weiss'** text följer trognare Ven., men även han har några icke anmärkta avvikelser, vilka göra troligt, att han vid utarbetandet av texten åtminstone icke ständigt haft Ven. tillgänglig.¹

Till ledning för det kritiska bedömandet av textens nuvarande beskaffenhet har jag haft att tillgå dels **Weiss'** ock **Friedmann's** ovan nämnda hebräiska kommentarer jämte de däri förekommande citaten ur de äldre editionerna ock deras kommentarer, dels, ock i synnerhet *Falkut* ock *Lekach tob*, vilka i sina löpande kommentarer till paraschan *Bo* i främsta rummet stödja

¹ Då **Friedm.** (*Haqd.* XII) går att uppräknat alla föreg. editioner (med undantag av *Ugolini*, som dock nämns av **Weiss**) säger han visserligen: הוספה אשר היו לפני למלאכת זאת, men av ovannämnda *Hosafa* ser man, att Konst. ock Liv. kommo honom tillhanda först efter arbetets avslutande (אחר שהשלמתי את המכילתא וסיימתי), ock att varken han eller **Weiss** underkastat Amst. någon genomgående kollation med Ven., synes mig framgå dels därav, att de icke i sina noter nämna Ven., dels ock av omständigheter sådana som t. ex. de ht. 6 n. 2 ock ht. 22 n. 4 anmärkta.

sig på Mechilta, *Jalkut* med fullständigt meddelande av Mech:s text, *Lekach tob* med ständiga större eller mindre utdrag därur. Av långt mindre nytta är här *Tanchuma II*,¹ vilken blott sporradiskt ock i betydligt sammandragen form begagnar sig av Mech. Den sorgfälligaste ock mäst genomtänkta kritiska behandlingen av Mechiltas text har utan tvivel lämnats av **Friedmann**, vars kommentar till allra största delen är av textkritisk natur (jfr **Geigers** utförliga recension av **Weiss'** ock **Friedmanns** editioner i Jüd. Zeitschrift IV 96—126, IX 8—30). Jag har därför ansett det som en skyldighet mot läsaren av mitt arbete — på samma gång som en tacksamhetsplikt mot den, av vilken jag i detta avseende lärt så mycket, — att över alt i mina textkritiska anmärkningar taga hänsyn till **Friedmann's** mening,² ock det så mycket hållre, som jag häri har en principiellt olika uppfattning mot hans.

Friedmann har gjort till sin uppgift att framställa en efter hans uppfattning fullt korrekt, i språkligt hänseende konsekvent ock lika väl grammatiskt som logiskt oantastlig text, ock utan alt tvifvel har han också med lärdom ock skarpsinne genomfört denna sin svåra uppgift. För sina textemendationer följer han i de allra flästa fall *Jalkut*,¹ till den otvivelaktigt äldre *Lekach tob* (vars text numera föreligger i en utmärkt edition av **Buber**)

¹ Så betecknar jag efter *Fürst's* föredöme (i *Glossarium Græco-Hebræum*, Strassb. 1891) den allmännare spridda, men sannolikt senare redaktionen till skillnad från en äldre, först av *Buber* utgiven *Tanchuma I*.

² Jag har således genomgående anført hans emendationer, undantagandes de talrika fall, då han ansett, att ett bibelcitrat bör på det beträffande stället för sammanhangets skull fullständigas med anförande av närmast efterföljande (någon gång närmast föregående) ord av bibeltexten. Härom anser jag nämligen fullt gälla, vad *Geiger* i ett annat sammanhang yttrar (*Urschrift* 437): «Die Frage bezieht sich, wie so häufig, nicht auf die zwei oder drei angeführten Wörter und ebensowenig wird aus ihnen gefolgert, sie stehen vielmehr *blos als Anfang der ganzen Stelle.*»

* Det synes mig därför icke fullt rättvist, när *Friedm.* (Haqd. XIII) klandrar en annan kommentator: באשר שרוב הגהותיו הם עפ"י גירסתו הילקוט אמנם הילקוט עצמו מלא טעות ולכך אין פעולתו תיקון בשלימות.

har varken han eller **Weiss** tagit någon hänsyn.¹ Det synes nu visserligen mycket sannolikt, att *Jalkut* haft för sig en Mechilta-handskrift som på flera ställen varit olika den, som legat till grund för vare sig Konst. eller Ven., men å andra sidan är det också fullkomligt säkert, att han icke troget kopierat denna sin handskrift, utan däri gjort flerfaldiga förändringar. På ej så få ställen har han tydligen sammandragit den Mechilatext han haft framför sig, ungefär på samma sätt som *Tanchuma II*. I de flesta fall göra emellertid *Jalkuts* förändringar Mechilta-texten enklare och lättfattligare², ock upptagas därför till största delen av **Friedmann**. Men är det väl därför mer sannolikt, att man fått en text så nära lik den ursprungliga som möjligt? Ock är icke detta textkritikens egentliga uppgift? Förfar man efter **Friedmanns** uppfattning, synes man icke med varje edition alt mer närma sig målet, den ursprungliga texten — ock det borde väl vara den vetenskapliga vinsten i detta avseende — utan i dess ställe erhåller man flera, efter utgivarnes olika uppfattning ock insikter i språkbruket på Mechiltas tid, växlande editioner, vilka väl var för sig kunna ega ungefärligen lika mycket vetenskapligt berättigande, men vilka, med högst betydande olikheter sinsemellan, synas stå alla ungefär lika långt från det gemensamma målet.³

¹ *Schiller-Szinessy*, art. "Midrash" i Enc. Brit. XVI s. 286: ... (*Lekach tob*) "draws certainly upon the old and well-known Midrashim ... but has also most valuable explanations".

² Jfr härmed vad *Geiger*, Jüd. Zeitschr. VII 188, yttrar om *Jalkut* närmast i anledning av hans förhållande till *Pesikta*, men också tydligen som ett allmänt omdöme: "Allein andererseits hatte dieser Sammler auch die Gewohnheit, ungewöhnliche und unverständliche Ausdrücke und Sätze durch bekanntere und leichtere zu ersetzen. Zuweilen, wir dürfen wohl sagen: meistens, kannte oder errieth er das Richtige, und wird er uns so ein erklärender Führer, aber auch dann verwischt er damit Ausdrücke und Phrasen, die uns gerade wegen ihrer Seltenheit von Wichtigkeit sind. An andern Orten aber missversteht Jalkut die ihm vorliegenden Worte, verstümmelt sie oder umschreibt sie nach falscher Auffassung, und da führt uns erst das Original zu richtiger Einsicht."

³ Hur långt man i detta hänseende kan gå i subjektiv riktning i trots (eller kanske rättare: i följd) av obestridd lärdom och skarpsinnighet, visar *El. Vilna* i sin פירוש, vars av *Friedm.*, i noterna fullständigt anförda textrecension genom ändringar, strykningar ock tillägg totalt omgestaltat Mechiltas text, varför ock *Weiss* med rätta säger, att *Vilna* förfarit בירר חזקה.

Vid mina textkritiska anmärkningar har jag däremot utgått från den åsikten, att 1:o) Ven:s text, såsom den för närvarande erkänt bästa, bör bibehållas överalt där den kan ge en för sammanhanget passande mening, även om man därvid måste efter den nuvarande språkliga insikten eller uppfattningen konstatera någon grammatisk oegentlighet eller någon inkonsekvens i språkbruket, samt att 2:o), där till nöjaktig menings vinnande en ändring måste ske, denna bör göras så obetydlig som nämnda syftemål tillåter.

Vid de noter, som avse textens tolkning, har jag blott undantagsvis kunnat hämta någon ledning av **Friedmann's** ock **Weiss'** kommentarier, då den förra, som nämt, till största delen är ägnad åt textkritik, ock den senare till stor del åt den speciella uppgiften att söka bestämma den ursprungliga upphovsmannen till de särskilda baraitorna ock dessas ursprungliga hemort, vare sig i den äldre halakiska midraschen, *Mechilta*, *Sifra* ock *Sifre*, eller i *Talmud Babli* ock *Jeruschalmi*. Dessa för en djupare vetenskaplig insikt i den äldre judiska litteraturens genesis ock sammanhang högst viktiga frågor har jag ansett mig böra lämna åsido, såsom altför speciella för ett arbete sådant som det närvarande. En icke ringa nytta har jag däremot haft av de hos **Weiss** ock **Friedmann** anförda parallelställena, då de gjort icke obetydliga tillägg till min huvudkälla i detta avseende, *Falkut*. I olikhet med **Weiss** ock **Friedmann**, vilka så att säga blott föreslå en mängd parallelställena, viktiga ock oviktiga om varandra, till benäget eftersökande, varvid även det vanliga obestämda citeringssättet (efter bibelperikop, "parascha" eller "perek", ofta av ganska respektabel längd) förorsakar mycken tidsspillan, har jag fullständigt citerat det parallelställe, som syns mig lämpligt.

De noter, som avse att i ett eller annat hänseende vägleda till textens rätta förstånd, bestå, såsom redan ovan antydde, nästan uteslutande av talrika, med Mechiltas text ur en eller annan synpunkt sammanhängande parallelställena ur Mischna, Talmud, samt äldre ock yngre Midrasch. Dessutom har jag genomgående anført *Raschi* (till Ex. 12 ock 13) såsom den mäst berömda ock typiska bibelkommentatorn, samt *Targum Jerusch.* (till samma kapp.) såsom den av de gamla översätt-

ningarna, vilken mäst vilar på rabbinsk halaka, överalt där dessa synts mig ägnade att belysa Mechiltas text. Även *Mis-rachi's* berömda superkommentar till Raschi, ock kommentaren *Zajit raanan* [Jer. 11, 16] till *Falkut* hava stundom visat sig lämna goda upplysningar. Alla dessa hebräiska citat har jag anført så, som jag haft dem för ögonen, med alla förkortningar (även i de talrika fall, där väl huvudsakligen av typografiska skäl den eller de sista bokstäverna i ordet varit ersatta med ett '), i det syftet, att även däri förbereda den studerande till ett självständigt studium av den judiska literaturen, i vilken förkortningarne spela en så framstående rol. Men den egentliga ledningen till textens rätta förstånd, så långt jag kunnat giva den, ligger dels i inledningen, dels i glossaren, dels ock i en samtidigt med detta arbete utgiven översättning, vilken omfattar såväl Mechiltas text som ock alla hebräiska noter ock parallelställen.

De upplagor av äldre judisk literatur, jag haft att tillgå ock i det följande citerat, äro:

Mischnejot, "3:dje uppl.", "Amstilerdam". Voll. I, II, 1685/86, 4:o. *Tosefta*, Trier 1882, ed. Zuckerman, 8:o.

Talmud Babli, "Amsterdam", 12 VV. 4:o, 1644—1647.

Talmud Feruschalmi, Krotoschin 1866, folio.

Abot de-Rabbi Natan } citerar jag efter den ovan nämnda Amster-
Masseket Soferim } damed. av *Babli* (i slutet av Vol. VIII).

Septem libri talm. parvi, Frankf. a. M. 1851, ed. Kirchheim, 8:o.

Targum Feruschalmi } citerar jag efter Londonpolyglotten
ock *Fragmenttargum* } T. IV.

Mechilta, Venedig 1545 (stor oktav ¹).

, Wien 1865, ed. Weiss, 8:o.

, , 1870, , Friedm., 8:o.

Sifra, , 1862, , Weiss, 4:o.

Sifre, , 1864, , Friedm., 8:o.

Midrasch Rabbot, Wilhermsch [sic] Dorf 1673.

, , Leipz. 1864/65. 2 voll. 8:o (bägge edd. med
Komm. מחנה כהונה).

¹ Jämför de bibliografiska uppgifterna Inl. s. 67 n. 1.

Pesikta de-Rab Kahana, Lyck 1868, ed. Buber, 8:o.

Pesikta rabbati, Wien 1880, ed. Friedm., 8:o.

Midr. Tanchuma (*Tanch.* I), Vilna 1885, ed. Buber, 8:o.

” ” (*Tanch.* II), Sklow 1812, liten 8:o.

” ” ” med kommentaren עץ יוסף, Warsch. 1879, 8:o.

Lekach tob, Vilna 1880, ed. Buber, 8:o.

Falkut Schimeoni, Frankf. a. M. 1687, folio.

” ” 3 voll., Zolkiew 1858, 8:o.

” ” med Kommentaren זית יענן (i utdrag), 2 voll., Warsch. 1876/77, 4:o. — Med ”*Falkut*” enbart menar jag alltid Frankfurt.

Schochar tob (*Midr. Tehillim*), med פירוש מהר”י כהן, Warsch. 1875, 8:o.

Pirke R. Elieser, med באור מספיק, Warsch. 1879, 8:o.

Seder Olam, med באור וחגהות הגר”א, Warsch. 1877, 8:o.

Pesach-haggadan, Berlin 1865.

R. Scherira Gaon, אגרת (ed. Neubauer i *Anecdota Oxoniensia*, Semit. Ser. Vol. I, Part. IV, Oxford 1887).

Raschi (till Pentat.), Berlin 1866, ed. Berliner.

” (till Bibeln i övrigt) citerar jag efter en upplaga av מביאים וכתובים (BB. 1—10), med Kommenttt. מצורה דוד ock samt judisk-tysk öfvers., Krakau 1822.

Maimonides' Mischnakomm. citerar jag efter T. Babli. (Amst.).

Bertinoro's ” ” ” ” den ovan nämnda Amst. uppl. av *Mischnajot*.

Mizrachi's superkomm. till *Raschi*, פיורדא 1763.

Till Glossaren har jag utom *Buxtorfs* ock *Levys* bekanta lexika använt följande arbeten:

Levita, ספר החשבי, Basel 1601.

Arük, ed. Landau, TT. I—V, Prag 1819—1824.

” med ס' הפלאה שבערכין ס' המעריך, Lublin 1883.

Schönhak, המשביר או ערוך החדש, Warsch. 1858, jänte המלות
או משביר החדש, Warsch. 1869.

Lattes, Saggio di Giunte e Correzioni al Less. talmu-
mudico, Torino 1878.

- Nuovo Saggio di . . . al Less. talm. (Levy-
Fleischer), Roma 1881.
- Miscellanea postuma, Fascic. I, II. Terzo
supplem. al Less. talmud., Milano 1884—85.

} ej i bokh.

Schulbaum, אוצר המלים, Allgem. vollständiges (!) neuhebr.-
deutsch. Wörterbuch, Lemberg 1886 (300 ss. 8:o).

Fürst, Glossarium Graeco-Hebraeum, oder der griech. Wort-
schatz d. jüd. Midraschwerke, Strassb. 1890/91.

Stein, Thalmudische Terminologie, Prag 1859.

Brüll, Fremdsprachl. Redensarten . . . in den Talmuden und
Midraschen, Leipz. 1869.

Geiger, Lehrbuch zur Sprache der Mischna, Breslau 1845.

Luzzatto, Elementi grammaticali del Caldeo biblico e del dialetto
Talmudico babilonese, Padova 1865.

Siegfried-Strack, Lehrbuch der neuhebr. Sprache und Litter.,
Karlsruhe 1884.

samt glossarerna hos *Dukes* ("Rabbin. Blumenlese", Leipz.
1844), *Zuckerman* (Tosefta) ock *Strack* (Mischna-
traktater); däremot har tyvärr *Kohul's* ס' ערוך השלם,
Plenus Aruch, TT. I—VIII, Wien 1878—1892, icke
varit mig tillgänglig.

Vid utarbetandet av Inledningen hava mina källor hu-
vudsakligen varit:

Zuns, Die gottesdienstl. Vorträge d. Juden, Berl. 1832.

Steinschneider, Jüdische Literatur (i Ersch und Gruber's Encykl.
Sect. 2 Th. 27, ss. 357—471).

Fürst, Kultur- und Literaturgesch. d. Juden in Asien, Leipz.
1849.

Frankel, Über den Einfluss der palästin. Exegese auf die alexan-
drin. Hermeneutik, Leipz. 1851.

- מבווא הירושלמי, (även med titel: Introductio in Talmud
Hierosolym.), Breslau 1870.

Geiger, Urschrift und Übersetz. d. Bibel in ihrer Abhängigkeit
von d. inn. Entwick. d. Judenthums, Breslau 1857.

Geiger, Jüdische Zeitschrift für Wissenschaft und Leben, Jahrgg. I—XI, Berlin 1862—75.

- Nachgelassene Schriften, BB. I—VI, Berlin 1875—78 (Breslau 1885).

Derenbourg, Essai sur l'histoire et la géographie de la Palestine d'après les Thalmuds et les autres sources rabbiniques. I. Histoire de la Palestine, Paris 1866 (mer icke utkommet).

Brüll, Jahrbücher für jüd. Gesch. und Literatur. Jahrg. I—IX, Frankf. a. M. 1874—89.

Weiss, דור ודורשי (även med titel: Zur Gesch. d. jüd. Tradition). B. II. Wien 1876.

Lowe, The Fragment of Talmud Babli Pesachim, Cambr. 1879.

Klein, Die Totaphoth nach Bibel und Tradition (i Jahrbücher für die protestantische Theologie 1881, ss. 666—689).

Bloch, Studien zur Gesch. der Samml. d. althebr. Literatur, 2 uppl., Wien 1882.

- Einblicke in die Gesch. der Entstehung d. talmud. Liter., Wien 1884.

Hamburger, Real-Encyclopädie für Bibel und Talmud, BB. I—II. (I i 2:dra uppl.) Strelitz 1883/84; Supplementband I, Leipz. 1886; Supplementband II, Leipz. 1891.

Schiller-Szinessy, artt. "Midrash" ock "Mishnah" i Encycl. Britann. Vol. XVI, 1883, ss. 285—288 ock 502—508.

Bacher, Die Agada der babylon. Amoräer, Strassb. 1878.

- Die Agada der Tannaiten, BB. I, II, Strassb. 1884—90.
- Die Agada der palästin. Amoräer, Strassb. 1892 (faktiskt 1891).

Hoffmann, Die erste Mischna, ein Beitr. z. Einleit. in die Mischna (i Jahresber. d. Rabb. Semin. zu Berlin 5642 (1881—82).

- Zur Einleit. in die halach. Midraschim (Beilage zum Jahresber. d. Rabb. Sem. zu Berlin 5647 (1886—87).
- Über eine Mechilta zu Deuteronomium (i Jubelschr. zum siebz. Geburtst. d. Dr. J. Hildesheimer, Berlin 1890, ss. 83—98).

Königsberger, Die Quellen der Halacha, Th. I. Der Midrasch, Berlin 1890.

Weiss, מברא למכילתא (i hans Mechiltaed. ss. I—XXXV).
Friedmann, מברא *Per.* 1—12 (ss. XV—LXXVII), jämte en
 סיום חמאמר (ss. LXXVIII—LXXX), i hans Mechiltaed.
 De vetenskapliga, judiska tidskrifterna (*Frankels-Graetz'*
"Monatschrift", *Berliner-Hoffmann's "Magazin"*, *Revue des*
études juives ock *Jewish Quarterly Review*) har jag måst und-
 vara, då härvarande universitetsbibliotek så gott som fullstän-
 digt saknar all nyare judisk litteratur.

Av kristna lärdes arbeten på detta område har jag använt
 följande:

Wolff, Bibliotheca hebraea TT. I—IV, Hamburg (ock Leipzig)
 1715—1733.
Wachner, Antiquitates Ebræorum TT. I—II, Götting. 1742/43.
Weber, System d. altsynagog. palästinens. Theologie (med ny
 titel "Die Lehren des Talmud") utg. av Delitzsch ock
 Schnedermann, Leipzig 1880.
Strack, art. "Midrasch" (i Herzog und Plitt's Real-Encyklopädie,
 2 Aufl. B. IX, 1881 ss. 748—761).
 , art. "Thalmud" (i samma Real-Enc. B. XVIII), särskilt
 utgiven under titeln "Einleitung in den Thalmud",
 Leipzig 1887 (i det följ. citerad med "Einl.").
Schürer, Geschichte d. Jüd. volkes im Zeitalter Christi (2:te
 neubearb. Aufl. des Lehrb. d. neutestam. Zeitgesch.)
 BB. I, II, Leipz. 1886—1890.

Det är mig slutligen en kär plikt att uttrycka min tack-
 samhet emot Rabbinen i Stockholm Dr **Gottlob Klein**, vil-
 ken, sedan hela arbetet var färdigtryckt, genomläst den he-
 bräiska texten jämte den därtill hörande översättningen, ock
 icke allenast vid den förra rättat en mängd tryckfel, utan även
 till den senare gjort flera beriktiganden ock förklarande anmärk-
 ningar, vilka upptagits i de till översättningen fogade rättelser
 ock tillägg.

Upsala, Oktober 1892.

H. A.

Rättelser

i Inledningen och Glossaren.

[En del vokaltecken hava i pressen skadats eller kommit ottydligt fram, så att *schewa* ock *sere* se ut som *chirek*, *kames* som *patach* o. s. v.].

- S. 4 r. 19 uppfifr. *står*: מְרֵאָה *läs*: מְרֵאָה
 » 5 » 8 » » מְדֻרָשׁ » מְדֻרָשׁ
 » » 9 » » דְּרָשׁ » דְּרָשׁ
 » 60 » 17 » » חֲפֹסָה » חֲפֹסָה
 » 117^a » 10 nedifr. *tillägg*: ht. 36,1.
 » » 11 » » *står*: gryning, morgon » dagsljus
 » 117^b » 6 » » אִיוֹז *läs*: אִיוֹז (*Siegfr.* 33, enl. *Levy* אִיוֹז).
 » 121^a » 2 » » בָּסֵל » בָּסֵל
 » 122^b » 12 » » *tillägg*: se Inl. s. 70.
 » 123^b » 1 uppfifr. *står*: גְּמֻסְרֵיָא *läs*: גְּמֻסְרֵיָא
 » » 12 » » גְּמִילָהָה » גְּמִילָהָה
 » 125^b » 7 nedifr. *tillägg*: anständigt (passande) sätt (ht. 62,10).
 » 126^b » 9 » » *står*: תְּרִינֵה *läs*: תְּרִינֵה
 » 128^a » 10 » » *tillägg* (efter »slipning«): ht. 53 n. 1.
 » 132^a » 6 uppfifr. *står*: חֲרָרִים *läs*: חֲרָרִים
 » » 8 nedifr. *tillägg*: טִיב [bh.]; 'כי ט', när (medan) det är
 ljus (med anledning av Gen. 1,4: האור
 'כי ט').
 » 133^a » 5 uppfifr. *står*: מְדִי *läs*: מְדִי
 » 137^a » 4 nedifr. *utgå orden*: skvallra om . . . för.
 » 138^b » 1 uppfifr. *tillägg* (efter »mynt«): prägel, gjutform (ht. 9 n. 3).
 » 140^b » 1 » » *står*: מְשֻׁבֵּן *läs*: מְשֻׁבֵּן
 » » 7 » » מְשֻׁרִי » מְשֻׁרִי
 » » 10 » » *tillägg* (efter מְשֻׁרִי): i *Targ. Wb.*, *Talm. Wb.*
 (מְשֻׁרִי).

S. 142^a r. 16 uppifr. *tillägg*: *pl.* נְקִיבוֹתִים, öppningar; kvinlighet (? ht. 84 נְקִיבוֹתָיו — נְקִיבוֹתָיו).

144 ^a	11	står:	fricée	läs:	frisée
145 ^b	11		sjunkande, nedgång		grumling, skymning.
146 ^a	13		פְּטִיר		פְּטִיר
146 ^b	3		פְּלִיג		פְּלִיג
	6		פְּטִירִין		פְּטִירִין
149 ^a	3 nedifr.		קָם[קִים]		קָם[קִים]
150 ^b	16		רְאִיָּה		רְאִיָּה
156 ^b	3 uppifr.	<i>tillägg</i> :	(nhb.) nyttja*, använda*	(ht. 88 r. 3 nedifr.).	
	4		fastställande	(ht. 88 n. 4, där כְּחִיקָה hos Weiss troligen är tryckfel för כְּהִיקָה).	
	18		fullständigande, fortsättning	(ht. 43 n. 5).	
156	10 nedifr.	<i>utgår ordet</i> :	de.		
157 ^a	16	står:	בחוצא	läs:	בחוצא
157 ^b	5		כמו		כמאן
158 ^a	6 uppifr.	<i>tillägg</i> :	סבירא ליה		

i hebreiska texten.

S.	r.	5 nedifr.	står:	לרבר	läs:	לרבר
3	14 uppifr.		חיו		חיו	
4	2 o. 10		שנדבר		שנדבר	
	10		שנדב		שנדב'	
	7 nedifr.		וכיון		וכיון	
6	17 uppifr.		ברקים		ברקים	
	18		ורם		ורם	
	23		39		38	
9	8 nedifr.		אש		אש	
10	3 uppifr.		הזה ניסן		הזה זה ניסן	
12	12		המברן		המברך	
	13		הכח		הכא	
	2 nedifr.		לג' הדשים		לב' הדשים	
19	4 uppifr.		בטי		בחי	
21	13 nedifr.		חבצר		חבקר	
22	2 uppifr.		שנ		שנ'	

S. 22 r. 17	uppfifr.	<i>står</i> :	חבר נדשרו	<i>läs</i> :	דבר נחשרו
11	nedifr.	26		29	
10			ראה [enligt Warschauuppl. 1879, men förmodligen är det där tryckfel för באה]		
24	3	uppfifr.	שהוא כל פורק	<i>läs</i> :	שהוא פורק
25	2		<i>tillägg i marginalen</i> : v. 6		
9	nedifr.	<i>står</i> :	לעיניהם	<i>läs</i> :	לעיניהם
26	15		הטלאים		הטלאים
30	2		וואה		רואה
32	12	uppfifr.	חלמידים		חלמידים
33			ומדור		ומרור
21			styrka		stryka
34	12	nedifr.	הרו		הרי
35	7		s. 30 n. 2		s. 32 n. 3
1			בלילה		בלילי
37	18	uppfifr.	לש		לשונו
23			חפזון		חפזון
38	16		מארים		מצרים
23			חוא		הוא
39	13	nedifr.	<i>utgå orden</i> : det grammatiskt irreguliära		
46	5	uppfifr.	<i>står</i> : אך	<i>läs</i> :	*tryckfel för אף
9			בהנאה		בתנאה
51	13	nedifr.	not 5		not 6
54	10		חיו		תיו
55	12		וברמשה		וברמשא
58	3		ואחר		ואחד
59	20		כיבן		כיון
61	8	uppfifr.	תחת		תחת
62	2	nedifr.	תנביאים		תנביאים
66	8		ז'		ז"
67	4		וישתחוו		וישתחוו
8			השתחוו		השתחוו
70	8		ירעתנו		יראחנו
71	4	uppfifr.	עליך		אליך
18			שחו		שהוא
19			שתערכתי		שתארכתי
21			כבור		בכור

S. 76 r.	14 nedifr.	<i>står</i> :	מצוחהון	<i>läs</i> :	אצוחהון
י 79 י	9 י	י	הץ	י	הץ
י י י	5 י	י	פירזו	י	פיזרו
י 80 י	13 uppifr.	<i>är ordet</i>	לדרייטי	<i>utfallet.</i>	
י 83 י	13 nedifr.	<i>står</i> :	והשכימו	<i>läs</i> :	והסכימו
י 84 י	3 uppifr.	י	הרגי	י	הרגו
י 88 י	16 nedifr.	י	ש ש	י	שרש
י 91 י	19 uppifr.	י	הנכרי	י	הנכרי
י 92 י	7 י	י	45	י	46
י 93 י	6 nedifr.	י	אם	י	מה
י 94 י	9 י	י	לועצב	י	לועצם
י 95 י	10 י	י	כניסתא	י	כנישחא
י 100 י	11 uppifr.	י	אואר	י	אומר
י 104 י	12 י	י	הצדיך צדיך	י	הצדיק צדיק
י י י	13 י	י	צדיך	י	צדיק
י י י	17 o. 18 י	י	וברק	י	וברך
י י י	18 י	י	ובירק	י	ובירך
י 116 י	6 nedifr.	י	קיימ.	י	קיימו
י י י	5 י	י	ולילהו	י	ולילת.
י 124 י	10 י	י	כשף	י	כסף

INLEDNING

Inledning.

1. Midrasch.

Den äldre judiska (talmudisk-midraskiska) literaturen utgrenar sig i hela sin vidd från en ock samma rot, 'חורר יי' "Jahves lära", eller, som den efter sin förnämsta tolk oftare kallas, חורר משה "Mose lära". Enligt den strängt ortodoxa judiska uppfattningen har denna lära givits Israel i tvänne olika former, חורר שבכתב "den skriftliga läran" ock חורר שבעל פה "den muntliga läran". Bägge äro av samma gudomliga ursprung till innehållet, men icke till formen.¹ Den skriftliga läran,

שנאמר תוריתי אחת חורה שבכתב: *B. Joma* 28^b (nedan): וראחת תורה שבעל פה ty det heter [Gen 26,5]: "mina Tōrôt", [d. v. s.] den ena är den skriftliga Tora, ock den andra den muntliga Tora. — *Sifre Habberaka Pi.* 351 till Deut. 33,10: יורו משפטך ליעקב וחרתך לישראל : מלמד ששהי תורות ניתנו להם לישראל אחת על מקר' ומשנ' חלמוד ואגדה שנ' וידבר אלדים את כל הדברים האלה בשעה שנגלה הב' בימי יחזקאל אמר' לישראל אמר' למשה על הסדר ... מאחר שלמות מפי הב' אמ' לו למדתי ישראל אמר לפני רבוני של עולם אכתוב אות' להם אמר לו איני מבקש ליתנה להם בכת' מפני שגילוי לפני שעכו"ם [שאומות העולם] [Leipz. Ed. עתירי לשלות בהם וליטול אות' מהם והיו בזרים בעכו"ם] [באומות] [Leipz. Ed. אלא המקרא אני נוהן להם במכתב וחמשונה וחלמוד וזהגד' אני נוהן להם על פה שאם יבאו אומי העול' וישעעברו בהם יהו מוכרלים מהם, då den Helige (lovad vare han!) uppenbarade sig på Sinai för att giva Tora åt Israel, sade han den åt Mose i följande ordning:

Hum. Vet. Samf. i Upsala II, 3.

Tora *κατ' ἐξοχήν*, föreligger i en av Jahve själv fixerad form, *מקרא* "bibeln", där således varje ord är till sin autenticitet oantastligt¹. Den muntliga läran, Mischna i vidsträckt mening, har däremot alt ifrån Moses fortplantats släkte efter släkte genom en muntlig tradition, *מסורת* eller *קבלה*, vars förnämsta leder

Mikra ock Mischna, Talmud ock Aggada, ty det heter [Ex. 20,1]: "ock Gud talade alla dessa orden"... Sedan han lärt den [Toran] från den Heliges mun, sade Han åt honom: "lärd den åt Israel". Då sade han inför Honom: "O, världens Härre, skall jag skriva den åt dem"? Han svarade honom: "Jag vill icke giva den åt dem [helt ock hållet] i skrift, därför att det är uppenbart för mig, att avgudadyrkarne skola komma att härska över dem ock taga den [skrivna Toran] ifrån dem, ock de skola bliva föraktade bland de avgudiska folken, utan Bibeln vill Jag giva dem i skrift, men Mischna, Talmud ock Haggada vill jag giva dem till muntlig tradition, på det att, när världsfolken komma ock de underkuvas av dem, de må vara avskilda från dem. — Jfr *Weber*, System 89—105, ock i snht *Hamburger*, art. "Mündliches Gesetz", Real-Enc. Suppl. II (1891) 142—145.

¹ Ordet *תורה* betyder: 1) egtl. "lära", ock detta icke blott i allmänhet, — undervisning (Prov. 1,8; 3,1, ock flerstädes), utan även särskilt om Jahves eller Mose "lära", däremot icke egentligen "lag", *Gesetz*, *νόμος*, såsom den vanliga, vilseledande översättningen lyder (Jfr *Güdemann*, Quellenschr. zur Gesch. d. Unterr. und d. Erzieh. bei d. deutsch. Juden, Berlin 1891, S. III); 2) den skriftliga läran i dess till oss komna form, i denna betydelse synon. med *מקרא* "det som skall läsas", Bibeln, Skriften; 3) den enligt traditionen äldsta ock viktigaste, av Mose själv skrivna läran, *תורה* i egentlig ock inskränkt mening, i förhållande till vilken de övriga delarne (*כוהנים* ock *נביאים*) stundom även kallas *קבלה* "tradition". Se t. ex. *B. Rosch hasch. 7^a* (mitten): *אמר רבינא דבר זה מהורה משה רבינו לא למדנו מדברי* 'וגו' *קבלת למדנו ביום עשרים וארבעה* o' *וגו'* *hava vi ej lärt ur vår lärare Moses' Tora, utan av Traditionens ord* [i Zak. 1,7]: "på den 24:de dagen etc", ock *Mech. Bo Par. 5* (ht. 22,14): "ock på dem syftar följande ställe i Kabbala [Cant. 4,12]: "en inhägnad trädgård etc". Jfr *Zunz*, Gott. Vortr. 44; *Schürer*, Gesch. II 252.

angivas i *Mischna Abot* 1, 1 (ht. 32 n. 1), ock har först i en senare tid erhållit sin skriftligt fixerade form. Denna skrivna form, varmed egentligen avses *Mischna* i inskränkt mening, den till oss komna Mischnan מִשְׁנָה¹, texten ock kär-

¹ Ordet מִשְׁנָה förklaras i *Aruk* (s. 1008*) på två sätt: למה נקראת משנה בשביל שהיא שנייה לתור' שהתורה ששמעו כל ישראל בהר סיני היא תורה שבכת' ומשה רבינו שמע המשנה מפי הגבורה פעם שנייה והיא תורה שבעל פה ונתברר הדבר שהיא שנייה לראשונה כמו ויאמר שנו וישנו פי' אחר הוא לשון שינון כמו ושנחתם, varför kallas den Mischna? Därför att den är en andra [lära] till Tora. Ty den Tora, som hela Israel hörde på Sinai bärg, är den skriftliga Toran, men vår lärare Moses hörde en upprepning [därav] från den Alsmäktiges mun en andra gång, ock det är den muntliga Toran. Ock sakförhållandet är klart, att den [*Mischna*] betyder "en andra" [lära] till den första, på samma sätt som det heter [1 Reg. 18,14]: "ock han sade šenû ("gören det för andra gången", wajišnû ("ock de gjorde det för andra gången"). [Enligt] en annan förklaring betyder mišna detsamma som šinnûn "inskärpande" [av en lära], så som det heter [Deut. 6,1]: wešinnan-lām ("ock I skolen inskräpa"). — Den senare förklaringen strider tydligen mot ordformen מִשְׁנָה utan dagesch. Men även den vanliga meningen, att מִשְׁנָה egentligen betyder "Unterricht, Lehre" (*Strack*, Einleit. 6) har mindre språklig grund än Aruks första förklaring, då betydelsen "lära" hos verbet שָׁנָה tydligen är sekundär i förhållande till den ursprungliga "göra en gång till, upprepa". Jfr *B. Megilla* 31* (mitten): דבר החשוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים: det är en sak som är skriven i Tora ock läres för andra gången hos profeterna ock för tredje gången i hagiographa. Invändningen (hos *Koenigsberger*, Quellen 8): "die erste Erklärung des Aruch erweist sich als unrichtig, da ihr stat. constr. מִשְׁנָה heissen müsste, während andererseits vorkommende Ausdrücke, wie משנתנו, עקיבא, מִשְׁנָה דר' offenbar auf die Richtigkeit der Angabe מִשְׁנָה hinweisen", beror på hans missförstånd av Aruk, som säkerligen här också punkterar מִשְׁנָה ock ej מִשְׁנָה. I alla händelser har invändningen ingenting att betyda, då formen מִשְׁנָה är ett alldeles språkenligt synonym till מִשְׁנָה, vilket senare hade en speciell betydelse, "duplettskrift" eller "Deute-

nan i Talmud, kan således liksom varje annat mänskligt värk till sin trovärdighet undersökas genom ett kritiskt studium av dess historiska uppkomst, av källorna för dess traditionella lärosatser, av de traderande lärarnes, de s. k. "tannaiternas", inbördes förhållande såsom lärare ock lärjungar o. s. v. Därav följer ock, att med allt fasthållande av den muntliga lärans gudomliga ursprung, man dock egde rätt ock skyldighet att pröva varje i Mischna förekommande lärosats (*halāka*), i dess förhållande till Tora. Då dessa *halakôt* utgöras dels av förklarande tillsatser ock närmare bestämmelser till de i Tora innehållna stadgarne, חקיה ומשפטים, dels ock av satser, normer ock lagbud, vilka icke finnas i Tora, och vilka därför med ett gemensamt namn kallas משינה מסיני "Mose från Sinai givna lärosatser", så måste de förras sammanhang ock de senares fulla överensstämmelse med Tora kunna ock böra uppvisas. Ett sådant uppvisande var så mycket mer nödvändigt, som å ena sidan tillvaron av en andra gudomlig, men muntligen fortplantad lära jämte den skrivna, ingenstädes i Skriften uttryckligen anges¹,

ronomium". Jfr bh. מְקַנָּה, מְקַנָּה; מְקַנָּה, מְקַנָּה; מְרִאָּה, מְרִאָּה, alla ursprungligen synon. med sedermera olika nyanserade betydelser. Så översattes משנה alltid hos kyrkofäderna med *δευτέρωσις*, men משנה חוריה *Δευτερονόμιον*. Jfr *Brüll*, Jahrb. VII 100. — Till den sekundära betydelsen "lära", ock speciellt "den muntliga läran", ansluter sig sedan betydelserna: 1) "lärosats, Mischnasats" synon. med הלכה; 2) samlingen av lärosatser, (boken) Mischna. — Utom de av *Strack* Einl. 6 angivna pluralformerna משניות "mischnasatser" ock משניות "mischnasamlingar" förekomma även de i lexx. felande formerna משניות (*Schiller-Szin.*, Encycl. Brit. XVI s. 503 n. 8, efter ett Cambridgean.) ock משניות (se s. 12 n. 1). — Om Mischna i allmänhet ock dess förhållande till Talmud (= Gemara), se *Weiss*, יד"י II 207—217, *Hamburger*, Real-Enc. II artt. "Mischna" 789—798 ock "Talmud" 1155—1162, *Schiller-Szinessy*, art. "Mishnah", Enc. Brit. XVI 502—508, ock *Strack*, Einl.

¹ Se *Hoffmann*, Die erste Mischna 6, ock *Strack*, Einl. 38.

ock å andra sidan auktoriteten av den i fariseernas skolor gällande *Mischnan* — men icke, såsom ofta angives, den muntliga traditionen öfverhuvud — förnekades av sadduceerna¹, vilka dock som bekant snart förlorade all betydelse för den judiska folkandens ock litteraturens vidare utveckling. Ock detta uppvisande var den första ock viktigaste uppgiften för *Midrasch*, "exegesen", i dess egentliga mening.

Ordet מְדַרֵּשׁ, som förekommer i flera olika bemärkelser, betyder: 1) egtl. "forskande, studerande", synon. med דְּרַשׁ, דְּרוּשׁ, dels a) i allmänhet: "studium, teori", i motsats till מַעֲשֵׂה "praxis, handling", ock är i denna bem. synon. med תְּלִמְדָּה (t. ex. תְּלִמְדָּה תּוֹרָה "Torastudiet"); *Mischnaj. Abot* 1,17: וְלֹא הִמְעָשָׂה, utan handling; dels ock b) "tolkning, uppfattning", t. ex. *Mischnaj. Ketubbot* 4,6: הָאֵב אֵינוֹ חַיִּיב בְּמוֹנוֹת בְּתוֹרָה זֶה, en far är icke skyldig att bekosta sin [fullvuxna] dotters underhåll; den uppfattningen framställde R. Eleasar b. Asarja inför de lärde i Jabnes vingård²; 2) forskning i Skriften, bibeltolkning, exeges, "midrasch", dels a) i allmänhet, t. ex. *Jer. Joma* 3,5 (40^c mitten) וְיֵהִי בִימֵי אֲמֵרָפֶל ר' תַּנְחוּמִּי בִשְׁם רַבִּי חִיָּיא רַבָּה . . . זֶה, R. Chila har sagt: varje särskild skrifttolkning måste rätta sig efter sammanhanget; *Bereschit rabba Par.* 42 (38^b ovan; till Gen. 14,1: וְיֵהִי בִימֵי אֲמֵרָפֶל) ר' תַּנְחוּמִּי בִשְׁם רַבִּי חִיָּיא רַבָּה . . . זֶה, R. Tanchuma i namn av R. Chijja den äldre . . . [har sagt],

¹ Se *Geiger*, Urschrift 133.

² Ovisst är om כֶּרֶם bör fattas i bokstavlig mening som "vingård", eller enl. traditionen som "akademi" (יְשִׁיבָה). *Jer. Berakot* 4,1 (7^d): וְכִי כֶּרֶם הָיָה שָׁם אֵלֶּא וְאֵלֶּא תְּלִמְדֵי חֲכָמִים שְׁתִּי עֲשׂוּיָן: (7^d) שָׁוְרָה שְׁוֹרָה, fans det väl där en vingård? Nej, det menas de studerande, vilka sutto ordnade i rader som [vinstockarne i] en vingård; jfr *Derenbourg*, *Essai* 380 n. 3.

följande midrasch hava vi medfört från Exilen: överalt, där det heter *ויהי בימי*, är det fråga om en nödens tid; dels *ב*) homiletisk (haggadisk) "utläggning" av ett visst bibelställe i motsats mot den enkla ordmeningen (*פשוט, פשט*) t. ex. *Raschi* (till Ex. 12,3; ht. 17 n. 1): *זהו משמרו לפי* 'מדרש כלל וכו' *פשוטו ועוד יש בו מדרש כלל וכו'*, detta är stället ordagranna betydelse efter den enkla ordmeningen, men det fins också en midrasch härtill, som lär etc.; 8) i konkret bem. "skrift, bok", som innehåller bibelexeges, kommentar, ofta ingående i själva titeln, t. ex. *מ' תלים* Midrasch Tillim (till Psaltaren), *מ' תנחומא* Midrasch Tanchuma (till Pentat.); i denna betydelse heter plur. *מדרשים*, i de föregående *מדרשות*¹. Hit hörer ock ordets bh. betydelse, "historisk midrasch", historiebok, på de två ställen där det förekommer i Vet. 2 Chron. 13,22 ock 24,27.

Den judiska midraschens egentliga uppgift var, som ovan nämdes, att förmedla sambandet mellan *ח' שבטל ח' שבכתב* ock *פד*. Efter återkomsten från Exilen befunno sig judarne i förhållanden så olika dem, under vilka de heliga böckerna med sina bud ock stadganden uppkommit, att dessa icke längre motsvarade sakernas nya ordning. Men å andra sidan blev Tora nu mer än någonsin den alt sammanhållande enheten ock normen för hela deras borgerliga ock enskilda liv, den från judisk ståndpunkt enda ock absolut härskande myndigheten. Tora är

¹ Så enl. *Strack*, art. "Midrasch" i *Herzog-Plitt*, Realencykl.² IX, 749, *Schiller-Szinessy*, art. "Midrasch" i Encycl. Britt. XVI 285 ock *Levy*, Wb. s. v. (*Aruk* ock *Buxtorf* nämna inga pluralformer). Dock förekommer även ett motsatt språkbruk, t. ex. *Raschi* (till Gen. 3,8): *יש מדרשי אגדה רבים וכבר סדרום רבותינו על מכונם*: *בב"ר* ובשאר מדרשות ואני לא באחי אלא לסשוטו של מקרא וכו', härtill finnas många haggadiska utläggningar, vilka våra lärare redan för länge sedan riktigt ordnat i *Bereschit rabba* ock de övriga midraschsamlingarne, men för min del håller jag mig blott till Skriftens enkla ordmening etc.

livet¹. Hela livet i alla dess enskilda ock offentliga inrättningar måste gestaltas ock normeras efter Tora. Varje enskild medlem av Jahves utkorade folk är skyldig, att under hela sitt liv icke göra eller låta något annat än vad Tora bestämmer eller tillåter. Alla religiösa behov, alla de mångfaldigt olika uppgifter livet medför, kunde Tora allena fylla². Men för att motsvara alla dessa fordringar måste också först ock främst Toras alla satser, varje ord däri, användas ock tolkas med den största möjliga räckvidd. Ock vidare måste den sedvanerätt (*halakan*), vilken småningom utbildats ock vunnit hävd, formuleras i stadganden, som kunde anknytas till Toras ock med dessa bringas i enhetligt sammanhang. Detta var den uppgift, som enligt traditionen fylles av de "skriftlärde" (סופרים), "den stora synagogans män" (אנשי הגדולה) ock "de vise" (חכמים) eller "tannaiterna"

¹ Lev. 18,5: ושמרתם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם, jfr även Deut. 30,15—20. Prov. 3,18. — *Mechilta Vajjassa Par.* 1 (efter mitten) till Ex. 15,23: כי אני יי' רופאך אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה אמור להם לישראל דברי תורה שנתתי לכם רפואה הם לכם חיים הם לכם לכן ty Jag, Jahve, är din läkare". Den Helige (l. v. h.!) sade till Moses: säg till Israel, Toras ord som Jag givit eder, läkemedel äro de för eder, liv äro de för eder. — *B. Schabbat* 88^b (mitten): מה נגיד זה יש בו להמית ולהחיות חיינו דאמר רבא ולתחי' אף דברי תורה יש בו להמית ולהחיות חיינו דאמר רבא למיימיני' בה סמא דחיי למשמאילי' בה סמא דמוהא, såsom en furste är den, som har makt över liv ock död, så hava även Toras ord makt över liv ock död. Det är detsamma som Raba uttalat: för dem som rätt handskas med henne [Tora], är hon ett lifselixir, men för dem som orätt handskas med henne, ett dödligt gift. — Jfr *Weber, System* 20—25.

² ליכה מילתא דלא רמיזה באורייתא, det ges ej en enda sak, varom man icke finner en vägledande antydning i vår lära. — *Block, Studien* 51: "man war aber auch überzeugt, dass kein Fall eintreten könnte, dem in der Thora nicht vorgesehen wäre, keine Gelegenheit, wo das Gesetz nicht Rath wüsste".

(חנאים)¹. Det medel de härtill i främsta rummet använde, var *midrasch*, skrifttolkning, exeges, ock denna exeges, som sålunda avsåg, att med ledning av Tora vinna bestämda normer (*halakot*) för ordnandet av alla livets förhållanden i de minsta detaljer, kallas den halakiska midraschen (מדרש הלכה). Om denna exeges visar sig från modärn synpunkt i många fall vara konstlad ock orimlig, så förklaras detta därur, att i sådana fall var halakan, den gällande traditionella rätten, given förut, ock den halakiska midraschens uppgift vid varje särskilt bibelställe var närmast den, att uppvisa, vilken eller vilka "halakor" kunde med användande av ifrågavarande bibelställe bevisas hava stöd i Tora². Ock om även denna användning ofta synes oss tvungen ock godtycklig³, så var den dock ingalunda lämnad i den enskilde

¹ Jfr härtill *Steinschneider*, Jüd. Liter. 362 ff., *Hamburger*, Real-Enc. II, artt. "Gelehrter", "Grosse Synode", "Sopherim" ock "Tannaim", *Strack*, Einl. 53—61, ock *Schürer*, Gesch. II 254—268, 291.

² Se *Weiss*, דר"ר II 194—200, *Hamburger*, Real-Enc. II, art. »Halacha» (338—353), *Schürer*, Gesch. II 270—277.

³ Då bibelställen i den talmudiska literaturen åberopas till stöd för en lärosats, där vi ej kunna se något rimligt sammanhang, får man ej tro, att tannaiter eller amoräer förbisågo eller icke (bättre än vi) förstodo ställets egentliga betydelse. Men ett dylikt citat är ofta icke menat som ett egentligt bevis, utan snarare som ett blott *μνημόσυλον*, ock såsom sådant kraftigare, ju mer långsökt ock därför dess mer överraskande användningen är. Denna uppfattning framhålls tydligt i det bekanta uttrycket (*Mischnaj. Schabbat* 9,4 ock flerstädes, t. ex. *Mech. Bo Par. 1*, ht. 10,8): אף על פי שאין ראיה, לדבר, om det också ej fins något [egentligt] bevis för saken, så fins det dock en antydning därom, varefter bibelcitateret följer. Jfr *B. Chullin* 64^b (ovan): מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא, detta är en rabbinsk lärosats, ock [det anförda] bibelstället är [icke ett bevis, utan blott] en helt allmän antydning. Så länge läran forplantades blott genom muntlig trädning, var det nödvändigt att med alla möjliga medel bistå ock uppöva minneskraften. *B. Erubin* 54^b (nedan): אמר רב חסדא אין חור' נקנית אלא בסימנין, Rab

skriftlärdes fria skön. Ty för varje midrasch, liksom för varje halaka, måste alltid en trovärdig sagesman anföras, ock om icke halakan otvätydigt framgick ur det behandlade skriftstället, så måste den deduceras därur efter vissa bestämda, av skolorna accepterade, hermeneutiska regler (se nedan Kap. 3).

Men Tora innehåller icke blott allt som människan behöver veta ock göra, för att i varje stund av sitt liv vandra ostraffliga, även allt annat som har något verkligt värde för henne, all moralisk uppmuntran, tröst ock uppyggelse, finnes i Tora. *Mischnaj.* Abot 5,22 heter det om Tora: **בן בג בג אומר הפוך בה והפוך בה הכולה בה *יובה תחזי וסיב ובלה בה*** Ben Bag-Bag säger: vänd på den ock vänd på den igen [= forska i den på alla sätt ock vis], ty allt finnes däri, ock i den skall du skåda [alt]; bli gammal ock grå i [studiet av] den, ock vik ej ifrån den, ty det ges ingen bättre norm för dig än den¹. Därför måste det också kunna bevisas, att allt finnes i Tora, ock den skriftforskning som hade satt sig detta mål före, var den haggadiska midraschen (מ' הגדה). Den judiska haggadan (הגדה, paläst. אנדה²) är ursprungligen till både innehåll

Chasda har sagt: Tora kan icke förvärvas annat än förmedelst [mne-
moniska] tecken. Jfr *Weber*, System 115—121.

¹ I st. f. de mellan * * satta textorden har en värdefull Cambridgehandskrift den viktiga läsarten **וכולך** "ock ditt alt är i den." Om uppkomsten av den närvarande texten med sina många förvirrade läsarter se intressanta "Critical Notes" hos *Taylor*, *Sayings of the Jewish Fathers* (Cambr. 1877) s. 20.

¹ Den vanliga skrivningen är אגדה *Agada*, ock *Strack*, Einl. 8, förklarar helt bestämt: "ganz falsch ist die Schreibung Aggada". Men vill man icke, såsom *Strack* naturligtvis icke vill, fasthålla den förr omfattade härledningen av אגדה ("krans, bukett" el. dyl.) från אגר "binda" till skilnad från הגדה "berättelse" av נגר, så äro båda formerna nödvändigtvis ett ock samma ord med den vanliga växlingen av kausat. hebr. ה mot aram. ock även paläst. (liksom arab.) ن,

ock form intet annat än homiletisk utläggning av Skriften, såvitt som därvid icke avses att ur Skriften bevisa bestämda satser ock lagbud. I följd av de bibliska böckernas mångfaldigt olikartade innehåll är också Haggadans innehåll långt mer omväxlande ock omfattande än Halakans. Religiösa åskådningar ock föreställningar om Jahve, himmelriket, änglar ock dämoner, uppenbarelser ock undervärk (religiös haggada), skapelsen, världsalltets uppkomst ock under, naturforeteelsernas betydelse (kosmologisk h.), Israels förgångna storhet ock förhoppningar om en lysande messiansk framtid (historisk h.), samt slutligen ock viktigast, sedolärande paränesi, direkt genom varningar ock förmaningar, eller indirekt genom lärorika ock uppbyggliga berättelser om Israels berömda män från ock med patriarkerna (אבות) till ock med amoräerna, fabler, tänkespråk ock liknelser, berörande alla känslans strängar (haggada i inskränkt ock vanlig bem.), bilda, än var för sig, än förknippade med varandra, det brokigt skiftande innehållet av den judiska Haggadan.¹

ock således skrivningen אגדה *aggada* den enda vetenskapligt riktiga, vilket naturligtvis icke utgör något hinder även för vetenskapsmannen, att följa det vanliga skrivbruket, *haggada* ock *agada*. Förr skrevs allmänt även *hagada* (så ännu Zunz ock Hamburger). Jfr *Bacher* (Agada der paläst. Amor. s. XIII): "denn Agada ist vor Allem Schriftauslegung, wie auch ihr meist missverständener Name anzeigt. Dieser Name, eigentlich Haggada, gehört, wie ich an einem anderen Orte ausführlich darlege (Jewish Quart. Review IV Jahrg. [mig ej tillgänglig]), zu der ältesten Terminologie der palästinensischen Exegese und bedeutet zunächst den nicht auf den ersten Blick zu erkennenden, aber durch die Schriftforschung ermittelten, aus dem Text sich ergebenden Sinn des Bibelwortes (הגדה nom. actionis zu der Redensart הכתוב מגיד). Und Schriftauslegung war und blieb die Agada etc."

¹ *Bacher*, Ag. d. babyl. Amor. s. X: "und die Fülle von Stoffen, welche die Agada in ihr Bereich zog und ihren Zwecken dienstbar machte, müsste um so mannigfaltiger sein, als sie vor Allem im gottesdienstlichen Vortrage unmittelbar aus dem vollen Leben und Empfinden der Gegenwart hinaus an die Gegenwart sich wandte und

2. Den halakiska midraschen.

Enligt en enstämmig, även av en senare tids vetenskapliga kritik erkänd tradition, samlades ock kodifierades den muntliga läran i sina viktigaste drag, eller huvudmassan av gällande halaka, först i slutet av 2:dra eller början av 3:dje årh. e. Kr. genom den berömda R. Jehuda hannasi. Denna samling erhöll mycket snart under namnet "vår Mischna" (משנתנו, aram. מתינתן) kanoniskt anseende framför andra likartade samlingar av yngre samtida R. Chijja, R. Hoschaja ock andra. Utom i denna autoritativa Mischna finnes en mängd halakiskt material, dels av samma innehåll i något olika form, dels av annat innehåll än i Mischna, samlat i den senare avslutade Tosefta¹ ock i Talmuds (eller som det vanligen heter Ge-

die Anschauungen und Empfindungen der eigenen Zeit in engen Zusammenhang brachte mit dem geheiligten Worte der durch Gesetz und Geschichte, Propheten und Dichter fortwährend belehrenden und erhebenden, mahnenden und tröstenden Vorzeit". Jfr Weiss, דר"ו II 200—207, *Hamburger*, Realenc. II art. "Agada" (19—27), *Schürer*, Gesch. II 278—288, ock i snht *Steinschneider*, Jüd. Liter. 370—382.

¹ Tosefta, תוספתא, är en efter mönstret av Mischna i 6 "ordningar" (סדרים) redigerad kodex av huvudsakligen halakiskt innehåll, men mer detaljerad ock med större tillsats av haggada än Mischna. Enligt den allmännast gällande uppfattningen är Tosefta också egentligen "tillägg" till Mischna, ett "supplement", som huvudsakligen innehåller samlingar av R. Nehemja. — Weiss, דר"ו II 217: כשלהבת הקשורה בנחלת כן ספר תוספתא אשר בדינו קשור במשנה מחבר הספר הזה נהג לרוב עם המשנה כמנהג מסדרי המשניות עם חתורה הכתובה כי כמו שמסדרי המשניות מעולם לא שנו במשנה דברים המפורשים בחורה כי אם עשו אותם כדברים הנודעים אשר אין צורך להזכירם כן מחבר התוספתא עשה לרוב את החלכות המפורשות במשנתנו כהנחה מקוימת ונודעה ועליה הוא דן להרחיבה או להגבילה או לפרשה ... ענין השם תוספתא הוא בעצם וראשונה כמו יתרת כלומר מה שהותיר המסדר מסדר משנתו והשמיטו מהך סדרו מפני שראה אותו כמיותר ... ומפני שכל המשניות היתרות על משנתו של רבי הן מזה המין על כן נקראו גם הן בשם תוספתא

maras) Baraita-satser.¹ I dessa fyra huvudkällor för den ortodoxa judendomen, Mischna, Tosefta, Talmud Babli ock Talmud

... חוספסו כאלה כבר נקבצו מ' נחמית אחד מחלמירי ר"ע, som en låga är bunden vid det glödande kolet, så är den oss föreliggande Tosefta bunden vid Mischna. Författaren av denna bok förfor gent emot Mischna till stor del på samma sätt som ordnarne av Mischnas satser förforo gent emot den skrivna Toran. Ty på samma sätt som mischnaredaktörerna aldrig upprepade i Mischna de saker, som voro klart ock tydligt framställda i Tora, utan behandlade dem som allbekanta saker, vilka man ej behövde särskilt nämna, så behandlade också författaren av Tosefta mästadels de klart ock tydligt framställda halakorna i vår Mischna som en fast ock känd grund, vilken tjänade honom till rättesnöre vid hans utvidgningar, begränsningar eller förklaringar... Betydelsen av namnet "tosefta" är först ock egentligen detsamma som "överskott", "räst", d. v. s. det som redaktören hade kvar efter ordnandet av sin Mischna, ock vilket han utelämnat därur, därför att han ansett det överflödigt... Ock emedan alla efter Rabbis mischna överblivna mischnasatser äro av detta slag, kallades de också "tosafot"... Det var sådana "tillägg" som först samlades av R. Nehemja, en av R. Akibas lärjungar. — Se för övrigt Weiss, םד"י II 217—224, Zunz, Gott. V. 50, 87, Hamburger, Real-Enc. II 1225—1227, Schiller-Szinessy, art. "Mishnah" Enc. Brit. (XVI 506), Schürer, Gesch. I 97—99 (där i den utförliga förteckningen på monografier över "Tosefta-frågan", saknas Bloch's intressanta uppsats, "Die Mischna und die Tosefta" (Einblicke 43—67).

¹ Baraita (Boraita) ברייתא, egtl. מהניחא ברייתא, hbr. משנה כזונה, "utanför stående lärosats", betecknar sådana lärosatser som icke voro upptagna i Jehuda hannasi's kanoniska Mischna: והנך משנאות: כולתי הויאן בראיתא בחר דתריץ רבי מהניחא דילנא sedan Rabbi ordnat vår Mischna, äro alla de andra lärosatserna Baraita's. Liksom *mischna* betyder både mischnasats ock mischnasamling, så nyttjas även *baraita* ofta om samlingar av baraita-satser. Dit höra de stora halakasamlingarne (משניות) av R. Chija, R. Hoschaja, R. Levi ock Bar Kappara (samtida med eller något senare än R. Jehuda hannasi), vilka åtnjöto ett mycket stort, ehuru icke kanoniskt anseende. Men av dessa samlingar återstå nu icke annat än de därur citerade satserna i Talmud. De halakiska baraitasamlingar, som be-

Jeruschalmi, meddelas halakan enligt regeln fristående för sig, utan sammanhang med eller åberopande av något skriftställe. I de egentliga halakiska midrascherna, *Mechilta* (till Ex.), *Sifra* (till Lev.) och *Sifre* (till Num. och Deut.), meddelas däremot halakan ständigt i anslutning och under form av exeges till det ifrågavarande bibelstället. Dock förekomma även i Talmuds Baraita, mera sällan i Tosefta och mäst sällsynt i Mischna, halakasatser under form av midrasch. I sådana fall äro dessa satser vanligen citat, vare sig såsom sådana tydligt angivna eller icke, antingen ur de nämnda midrascherna, eller de källskrifter som legat till grund för dem i deras nuvarande skick, eller andra med dem likartade, men icke i självständig form till oss bevarade skrifter.

Förhållandet mellan den kanoniska Mischnan (med dess supplement Tosefta) och den halakiska Midraschen är således det, att Mischna innehåller den självständiga, systematiserade halakan, Midraschen däremot ger denna i sin ursprungliga med härledningen ur Tora förknippade form. Ty ehuru Mischna i sin nuvarande skriftliga avfattning¹ är äldre än någon mid-

varats till vår tid äro egentligen fyra: *Tosefta* och de tre halakiska midrascherna, *Mechilta*, *Sifra* och *Sifre*. Baraita-satser citeras i Talmud med de synonyma uttrycken: תניא, תני, תניא, תניו רבנן eller תנא, תנא, mycket sällan med תנן, som däremot användes om satser ur den kanoniska Mischnan. Jfr *Weiss*, ד"ר II 239—254, *Hamburger*, art. "Baraita", Real-Enc. Suppl. I 35 f.

¹ Enligt det allmänna antagandet har icke blott det sammanfattande redigerandet, utan även det skriftliga upptecknandet, varit R. Jehuda hannasis och hans samtids värk. *Weiss*, ד"ר II 216: ... מעת אשר כתבו סדרי המשנה על ספר וזה היה בימי רבי ולא נשעה בדברי האומרים שלא נכתבה המשנה עד בדורות האחרונים בסמכם על דבריו של רבנו שלמה יצחק אשר כתב כן בכמה מקומות בפירושו כי הוא דבר אשר לא יסבול השכל שחבור גדול כזה המכלכל עינים רבים ושונים ואשר דקדקו בו בכל מלה ומלה יעשו רק כדברים הפורחים באויר מבלי תת לו זכרון בספר ... från den

raschisk skrift i dess nuvarande skick, så äro dock de tre nyss nämnda midraschernas till sin ursprungliga anläggning de äldsta minnesmärkena av den efterbibliska judiska literaturen. Detta framgår nämligen som en nödvändig följd av det i ock för sig högst naturliga sakförhållande, vilket särskilt HOFFMANN genom en noggrann undersökning uppvisat, att den "muntliga läran",

tid, då Mischnas ordningar nedskrevos i bokform, vilket skedde på Rabbis tid. Man kan nämligen icke fästa något avseende vid deras ord, som mena att Mischna nedskrevs först under senare tid, varvid de stödjä sig på Raschi's mening, den han yttrat på flera ställen i sina kommentarer. Ty det är någonting som strider mot sunda förnuftet, att ett så stort värk, som omfattar så många ock olika ämnen, ock vilket man behandlade med diskussion över vart enda ord, skulle existerat blott ock bart som i luften flygande ord, utan att man därtill gjort någon uppteckning i bokform". Måhända är dock saken ännu icke så alldeles avgjord. *Löw*, *Graph. Requ.* 112—134, ock *Bloch*, *Einblicke* 43—99, hava på ett övertygande sätt ådagalagt, att en mängd i Talmud ock andra källor befintliga citat, som handla om Mischnas ock Toseftas redaktion, svårigen kunna förklaras utan motsägelse, annat än under antagande av att amoräerna under sina diskussioner om Mischna ock Tosefta väl haft dessa i huvudsakligen samma 6 ordningar ock 60—63 (resp. 58) traktater fördelade form som nu, men icke skriftligen upptecknade. (jfr också *Brüll*, *Jahrb.* VII 105). Detta hindrar naturligtvis icke, att såväl amoräer som redan förut tannaiter kunde hava gjort några mer eller mindre utförliga skriftliga anteckningar, זכרון בספר, varigenom *Weiss'* anmärkning om orimligheten försvinner. Av några ställen i Talmud ock Midrasch synes det särskilt framgå, att somliga lärare brukade teckna sig till minnes än ett än ett annat av det omfattande halakiska ock haggadiska stoff, de hade att behålla i minnet ock föredraga för sina lärjungar (jfr *Zunz*, *Gott. V.* 172, 358, *Strack*, *Einl.* 41). Lika litet utgör ett sådant uppvisande av hela Mischnatextens skriftliga upptecknande i relativt senare tid (enl. *Löw* i 5:te årh.) något bevis för tillvaron av ett formligt förbud mot den muntliga lärans affattande i skrift. Till orientering i hela denna viktiga ock omtvistade fråga se *Strack's* sakrika framställning, *Einl.* 37—43.

med hela dess halakiska material under flera århundraden ock ända till Mischnas kodifiering, meddelades lärjungarne av lärarne uteslutande under form av midrasch till Tora.¹ Å andra sidan kan Mischna i vidsträckt bem. (= ת' שבעל פה) sägas innefatta såväl מדרשות som הלכות. När det frågas *B. Qidduschin* 49^a (nedan): 'מ אומר הלכו' ר' איזו היא משנה ר"מ אומר הלכו' ר', יהודה אומר מדרש halakorna, men R. Juda: midrasch, så hava båda rätt från olika synpunkter. R. Meir, R. Akibas förnämsta lärjunge, vilkens åsikt alla utan särskild autor nämnda [d. v. s. vida största antalet] lärosatser i "vår Mischna" anses uttrycka, betraktar naturligtvis, såsom uteslutande halakist, halakan i ock för sig som det viktigaste, medan däremot R. Juda, en av de förnämsta exegeterna ock enligt traditionen författare till Sifra,² den första

¹ *Hoffmann*, Die erste Mischna 7: aus allen diesen Daten ist zu ersehen, dass die Ueberlieferungslehre in der Form einer Exegese des schriftlichen Gesetzes bestanden hatte, mit anderen Worten, dass die Halachot im Vereine mit dem Midrasch gelehrt wurden, in ähnlicher Form, wie sie jetzt in Sifra, Sifre und Mechilta vorgefunden werden. Die Halachot konnten von dem Schriftverse, aus dem sie hergeleitet sind, losgelöst und in die Form der Mischna im engeren Sinne gebracht werden. In unserer Mischna wird nicht nur in vielen, ersichtlich aus der Zeit der ältesten Tannaim stammenden, Stellen die Existenz des Midrasch vorausgesetzt, sondern es gibt auch nicht wenige Stellen, deren Ursprung aus dem halachischen Midrasch (wenn auch nicht gerade aus dem uns vorliegenden) sich mit Bestimmtheit nachweisen lässt. — *Scherira*, אגרה (ed. Neubauer) s. 15 (mitten): וסיפרא וסיפרי דרשי דקראי נינהו וחיכן רמיזי הילכתא בקראי ומעיקרא במקדש שני ביומיה דרבנן קמאי לפום הדין אורחא הוה להון, Sifra ock Sifre äro exegetiska arbeten över de skrifställen, där halakor äro antyddas. Ock ursprungligen, under det andra tämp-let[s tid], i våra första lärares dagar, lärde man dem [halakorna] på det sättet.

² *B. Sanhedrin* 86^a (ovan): דא"ר יוחנן סתם מחני' רבי מאיר סתם תוספתא רבי נחמיה סתם סיפרא רבי יהודה סתם סיפרי רבי

ock viktigaste i högskolan (בית המדרש) studerade halakiska midraschen, lika naturligt anser, att halakan i sitt sammanhang med Tora är det väsentliga i ת' שבכל פה. Under amoräertiden voro hägge delarne, såväl halakan i sin självständiga, systematiska form, d. v. s. Mischna i egentlig mening, som halakan i sitt organiska sammanhang med שבכתב, d. v. s. den halakiska midraschen, lika viktiga studieämnen. *Abot de-Rabbi Natan Per. 29* (slutet): רבי יצחק בן פינחס אומר כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכו' לא טעם טעם של חכמה כל שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש לא טעם טעם של יראת חטא הוא היה אומר כל שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות זה גיבור ואינו מזוין כל שיש בידו הלכות ואין בו מדרש הלש וזיין בידו יש בידו זה וזה גיבור ומזוין R. Isak b. Pinehas säger: den som känner midrasch, men ej halakot, han har ej smakat visheten, ock den som känner halakot, men ej midrasch, han har ej smakat fruktan för det orätta. Han plägade också säga: den som äger midrasch utan halakot, han är stark, men utan vapen, ock den som äger halakot utan midrasch, han är svag, ehuru försedd med vapen. Men den som äger både det ena ock det andra, han är stark ock väl rustad.¹

Till Tora (i inskränkt ock egentlig mening) hava funnits flera halakiska midraschsamlingar, vilka varit tillgängliga för amoräerna, men av dessa hava till eftervärlden blott bevarats de tre ovannämnda, תורת ספרא דבי רב till Ex., מכילתא till Ex., och תורת

ובא, ty R. Jochanan [bar Nappacha] har sagt: det anonyma [= de utan angiven sagesman framställda lärosatserna] i Mischna härrör från R. Meir, det anonyma i Tosefta från R. Nehemja, i Sifra från R. Jehuda [bar Ilaj], i Sifre från R. Simeon [b. Jochaj], men altsammans är efter R. Akibas mening.

¹ En intressant variant av denna text, där sagesmannen är R. Pinehas b. Isak ock i sentensen n:o 2 Midraschens ock Halakans roller äro ombytta, meddelar *Koenigsberger* (Quellen 9) efter en ännu otryckt הגדול מדרש.

כֹּהֲנִים till Lev., ock סִפְרֵי דְבֵי רַב till Num. ock Deut. Till Gen. har enligt allmänt antagande icke funnits någon halakisk midrasch, då denna bok innehåller så ytterst litet halakiskt material. De tre nämnda skrifterna innehålla dock även haggada, Sifra minst, ock Sifre Deut. mäst, men att de egentligen äro avsedda att vara halakiska, framgår redan därav, att Mech. ej börjar med Ex. kap. 1, utan med det första kapitel (k. 12), som innehåller lagstadganden, ock av samma skäl Sifre Num. med Num. kap. 5.

I hela arten av sin exeges visa sig dessa skrifter tillhöra tvänne olika riktningar, ock dessa förknippar en fullt pålitlig tradition med två av de mäst lysande namnen bland tannaiterna, de båda till 3:dje tannaitergenerationen (ungef. 120—150 e. Kr.) hörande samtida R. Ismael ock R. Akiba, vilka därför också utmärkts med samma hedersnamn, אֲבוֹת הָעוֹלָם "världens fäder" (*Jer. Schekalim* 3,1; 47^b ovan), som tilldelats de båda föregående grundläggarna av tvänne rivaliserande skolor eller riktningar, Hillel ock Schammai (*Mischnaj. Edujot* 1,1). R. Ismael representerar den relativt naturligare, från den enkla ordmeningen mindre vitt skilda uppfattningen, R. Akiba däremot den mer konstlade ock långsökta, men därför också, från strängt ortodox synpunkt, om "eine erstaunliche Weisheit," "eine wunderbare Gedankentiefe" (HOFFMANN) vittnande tolkningen. Då nu, som ovan nämndes, den halakiska midraschen alldeles icke var lämnad åt den enskilde lärarens godtycke, utan hade att följa en mängd noga bestämda hermeneutiska regler (מִדְּרוֹת), så är det förnämligast i användningen av dessa, som de båda olika riktningarne kunna iakttagas ock bedömas. I de flästa fall var halakan, ock därmed det egentliga målet som skulle nås, på förhand given, ock skillnaden ligger i de olika vägarne till målet, den olika deduktion, varigenom halakans skriftenlighet bevisades. Men mången gång kunde också den olika exegetiska metoden föra till olika halakiska resultat. Stundom representera de båda riktningarne

även språkligt skilda uppfattningar. Så t. ex. *Mech. Bo Par.* 6 till Ex. 12,22 (ht. 29,10), där R. Ismael i överensstämmelse med Septuag. uppfattar $\pi\sigma$ som "tröskel", medan R. Akiba liksom alla senare översätter ordet med "bäcken, kärl". Men emellan de bägge riktningarne finnes också en annan mer djupgående skilnad, det att de representera tvänne på varandra följande skikt av traditionslärans utveckling, den äldre ock den yngre halakan. GEIGER har nämligen uppvisat¹, att den genom århundraden fortgående utbildningen av den traditionella rättens otaliga lagbud ock normer försiggått under en ständig strid mellan en äldre, av det förut härskande aristokrat- ock prästpartiet, sadduceerna, omfattad konservativ riktning, ock en yngre mer reformativ ock demokratisk, vilken uppbars av det nationela ock slutligen segrande farisäerpartiet. Så segrade också med R. Akibas skola den yngre halakan över den äldre, som representeras av R. Ismael, ock det är därför, som vi finna den yngre halakan framställd i de största ock viktigaste delarne av de ovan nämnda fyra huvudurkunderna för den ortodoxa judendomen, den kanoniska Mischnan med dess appendixes, de bägge Talmuderna ock Tosefta. Till samma yngre halakiska riktning höra inom midraschen de bevisligen från Akibas skola utgångna Sifra ock Sifre Deut. (se nedan kap. 5). Av den äldre halakan hava dock viktiga delar bevarats åt oss, förnämligast i de obestriddigen till R. Isaels skola hörande Mechilta ock Sifre Num., men även i Talmud Jeruschalmi ock den därmed i nära sammanhang stående Targum Jeruschalmi, vilka därför också länge inom den eftertalmudiska literaturen rönt mindre beaktande än Talmud Babli ock Targum Onkelos. Liksom inom den halakiska midraschen gjorde sig den akibaiska riktningen naturligtvis även gällande inom den därav beroende ock mer

¹ "Urschrift" ss. 150—158, 176—196, 434—480, ock "Jüd. Zeitschrift" IV 96—114.

omfattande haggadiska midraschen¹. *Jer. Schekalim* 5,1 (48° nedan): אמר ר' יונה כתיב לכן אחלק לו ברכים ואת צדומים יחלק שלל זה ר' עקיבה שהתקין מדרש הלכות והגדות ויש אומרים אלו אנשי כנסת הגדולה מה שהתקין זה כללין ופרטיין R. Jona sade: det heter [Jes. 53,12]: "därför skall Jag giva honom sin lott bland de store, ock med de mäktige skall han skifta byte", detta syftar på R. Akiba, ty han grundlade den halakiska ock haggadiska midraschen. Andra säga: det syftar på "den stora synagogans män". Vad han [R. Akiba] grundlade, det var den [riktiga användningen av] reglerna om "det generella" ock "det speciella".

3. De hermeneutiska reglerna.

Enligt traditionen skall redan Hillel² hava för den halakiska midraschen formulerat שבע מדות, vilka sedan upptogos i R. Ismaels skola ock utvidgades till שבעה מדות שהתורה נדרשת בהן (egtl. 16) hermeneutiska regler. Hillels "sju middôt" uppräknas på trenne ställen: 4:o i slutet av den R. Ismael tillskrivna baraita, som bildar inledningen till *Sifra*; 2:o) *To-sefta Sanhedrin* 7,11 (slutet), ock 5:o) *Abot de-R. Natan Per.* 37 (mitten). I *Sifra* är texten sammanträngd till 6 regler, på de andra båda ställena är texten nästan ordagrant lika, dock tydligast i *Abot*. *Sifra* (ed. Weiss 3^a): הלל הזקן דרש שבע מדות לפני זקני בתירה [1] קל וחומר [2] וגזרה שוה [3] רשני כתובים [4] וכלל ופרט [5] וכיוצא בו במקום אחר [6] ודבר למד מענינו Hillel den gamle framställde 7 hermeneutiska regler inför de Gamle från Betera³: 1. *kal wa-chômär* etc. *To-*

¹ *Geiger*, Urschrift 197—199.

² Om Hillel se שמאי i den alfabetiska förteckningen Kap. 9.

³ De blott i samband med Hillel omnämnda *בתירה זקני* eller *בני בתירה* — namnet transkriberas växlande av olika författare ock av samma förf. på olika ställen: Betera (*Wolff, Geiger, Levy, Strack*), Bathira (*Geiger*), Bathyra (*Grätz, Hamburger, Bacher*), Bethyra (*Levy*), Bet-

sefta (ed. Zuckermann s. 427): שבעה דברים דרש הילל הזקן: לפני זקני פתירה¹ [4] קל וחומר [2] וגזירה שוה [3] ובניין אב וכתוב אחד [4] ושני כתובין [5] וכלל ופרט ופרט וכלל *Abot de-R. Natan*: שבעה מדות דרש הילל הזקן לפני בני בחירה אלו [7] ודבר הלמד מעניינו [1] קל וחומר [2] וגזירה שוה [3] בניין אב (ו) מכתוב² אחד [4] ובניין אב (ו) משני כתובים [5] מכלל ופרט ופרט וכלל. En jämförelse mellan dessa texter³ visar, att de 7 reglerna äro följande: 1) קל וחומר, *kal wa-chômär*, "lätt ock tungt", slutledning a fortiori (a minori ad majus eller tvärtom); 2) גזירה שוה, *gesera schawa*, slutledning ex analogia; 3) בנין אב, *binjan ab*, grundsats härledd ur ett skriftställe; 4) בנין אב משני כתובים, *binjan ab* ur två skrift-

tyra (*Derenbourg*) — voro en babylonsk familj, som genom Herodes' gunst kommit i besittning av Nasi-värdigheten i Synhedrium, vilken de efter en viktig decision av Hillel om pesach ock sabbat — se berättelsen härom enligt *Tosefta*, (ht. s. 27 n. 5) eller utförligare ock med omnämnande av זקני בחירה i *Jer. Pesachim* 6,1 (33*, ovan) — frivilligt avstodo åt Hillel ock hans ätt. Jfr *Derenbourg*, *Essai* 178—180, *Geiger*, *Jüd. Zeitschr.* II 44.

¹ Bredvid denna i lexx. felande form har även *Tosefta* ensam (סטורא בן פתירה) på ett ställe (*Sota Per.* 5, slutet) i st. f. det vanliga בחירה ר"י ב'.

² I orden ומשני ומכתוב synes antingen ו eller מ böra utgå, i senare fallet även מ från de följande orden מכלל ock ומפרט.

³ Man ser att n:o 3 i *Tosefta* ock *Abot* felas i *Sifra*, ock att (n:o 3 i *Sifra*, n:o 4 i *Tosefta*) egentligen skall vara som i *Abot*: בנין אב ושני כתובים. Men enligt Rabeds (R. Abraham b. Davids) kommentar (*Sifra*, Weiss 3*) har ושני כתובים ingenting att skaffa med בנין אב, utan står i st. f. המכחישים זה, vilket utgör den sista av R. Ismaels regler. I ock för sig syns denna uppfattning riktigare, men den stämmer icke överens med läsarterna i *Tosefta*, *Abot* ock *Sifra* 1* (se ovan s. 21). Jfr *Bacher*, *Ag. d. Tann.* I 308 n. 3.

ställen; 5) ככלל ופרט, *kelal u-perat*, "generelt ock specielt", närmare bestämning av det ena genom det andra; 6) כיוצא בו, *ke-jôsé bô*, "ock därmed liknande" på ett annat bibelställe; 7) דבר הלמד מענינו, "en sak som framgår ur sammanhanget".

Dessa Hillels regler utvidgades sedermera, enligt traditionen i R. Ismaels skola, huvudsakligen på det sätt, att den allmänna regeln (n:o 5) om "generelt ock specielt" specificerades till åtta särskilda regler. Det nya systemet av 13 (egtl. 15 eller 16) regler finnes blott anført i den *שמעאל דר' ברייתא*, som utgör den ovan nämnda inledningen till *Sifra* (ed. Weiss 1*): רבי שמעאל אומר משלש עשרה מדות התורה נדרשת [1] מקל וחומר [2] מגזירה שוה [3] מבנין אב מכתוב אחד [4] מבנין אב משני כתובים [5] מכלל ופרט [6] מפרט וכלל [7] מכלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט [8] מכלל שהוא צריך לפרט ומפרט שהוא צריך לכלל [9] כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כלו יצא [10] כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ליטעון טען אחר שהוא כענינו יצא להקל ולא להחמיר [11] כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ליטעון טען אחר שלא כענינו יצא להקל ולהחמיר [12] כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לידון בדבר חדש אי אתה יכול להחזירו לכללו עד שיחזירו הכתוב לכללו בפירוש [13] דבר הלמד מענינו [14] ודבר הלמד מסופו [15] וכן שני כתובין המכחישים זה את זה עד שיבא הכתוב השלישי R. Ismael säger: förmedelst tretton regler tolkas Tora [nämligen]: 1. *kal wa-chômär*; 2. *gesera schawa*; 3. *binjan ab* ur ett skriftställe; 4. *binjan ab* ur två skriftställen; 5. generelt ock specielt; 6. specielt ock generelt; 7. generelt ock specielt ock generelt, 'du får då ej sluta annat än i överensstämmelse med det speciella; 8. generelt som behöver specielt, ock specielt som behöver generelt; 9. varje sak som ingår i det generella ock uttages ur det generella för att ge en lärdom, uttages icke för att ge denna lärdom om sig

själv, utan uttages för att lära om hela det generella; 10. varje sak som ingår i det generella ock uttages därur för att bestämma en annan bestämning¹, vilken överensstämmer med dess art, uttages för att lätta ock icke för att försvåra; 11. varje sak som ingår i det generella ock uttages därur för att bestämma en annan bestämning¹, vilken icke stämmer överens med dess art, uttages både för att lätta ock för att försvåra; 12. varje sak som ingår i det generella ock uttages därur för att betraktas som en ny sak, får man icke återföra till det generella varunder den hör, om icke skriften [själv] uttryckligen återför den under det generella; 13. en sak som framgår av dess [skriftställets] sammanhang; 14. en sak som framgår av dess [skriftställets] slut; 15. (ock sammaledes) två skriftställen [kunna] motsäga varandra, till dess ett tredje skriftställe kommer ock avgör dem emellan². — Den viktigaste ock oftast använda

¹ I st. f. לטעון טען אחר ger *Koenigsberger*, Quellen 25, efter Midr. haggadol (se s. 16 n. 1) läsarten לטעון טעם אחר "för att giva en annan grund" [?].

² Tydiligen kan delningen ock numreringen här göras ganska olika, alteftersom man vill betrakta en regel med två moment som två särskilda regler, eller tvärtom sammanslår två bredvid varandra stående besläktade regler till en regel med två moment. Hos olika författare som uppräknar dessa regler, växlar deras antal från 13 till 16, ock ehuru de fläste fasthålla det traditionella talet 13, så bliva dock, i följd av olika indelning, de särskilda reglerna icke likalydande (jfr *Wähner*, Antiqu. I 423 med *Weber*, System 106 ff). Den ovan givna indelningen är gjord efter den, som mig synes, enda rätta grunden, den i Sifra själv följande förklaringen ock behandlingen av var regel särskilt, vilken tydiligen anges med ordet "på vad sätt" [är det att förstå]? t. ex. 5 ... מכלל ופרט כיצר ... כיצר ... דבר למד מסוטו 14; דבר הלמד מענינו כיצר 13 ... כיצר ... כיצר o. s. v. Man erhåller då efter Sifras egen behandling 15, (men med större konsekvens finge man 16, då n:o 8 borde delas i två regler), ock att Sifra själv nämner 13, är ej mer besynnerligt här än i fråga om Hillels, där den nämner 7, men blott räknar upp 6

av dessa regler är 1 *kal wa-chômär*, ock därefter 2 *gesera schawa* samt några av reglerna om *kelal u-perat*. Reglernas innebörd och användning framgår av följande framställning.

1. קל וחומר (förf. ק"ו), slutledning a fortiori. De vanligaste formerna äro följande: 1:o) med blott ק"ו framför andra ledet; 2:o) med a) ומה א"ל eller ומה א"ל, b) ומה א"ל, eller blott א"ל framför första ledet, i förening med ant. a) ק"ו framför andra ledet, b) על אחת כמה וכמה (förf. ע"אכ"ו) framför eller (oftare) efter andra ledet, c) אינו דין הוא framför, d) אינו דין (nekande fråga¹) framför, eller mera sällan e) לא כל שכן efter andra ledet. Exx.: *Mischnaj. Abot* 1,5: ואל תרבה שיחה עם האיש באשתו אמרו ק"ו באשת חברו, prata ej för mycket med kvinnan! Det är [egentligen] menat om ens egen hustru, huru mycket mer [gäller det då icke] om en annans! *B. Pesachim* 99^a (ovan): מכאן אמרו חכמי יפה שתיקה לחכמים ק"ו לטפשים, det är i den meningen som de lärde säga²: förträffligt är att tåga för de vise, huru mycket mer då för de ovise! *Mischnaj. Sanhedrin* 6,5: א"ל כן המקום מצטער על דמם של רשעים שנשפך ק"ו על ר"ל, om sålunda den Allestädesnärvarande bedrövas öfver de ogudaktiges utgjutna blod, huru mycket mer då öfver de rättfärdiges! *Mischnaj. Arakin* 8,4: מה א"ל לגבוה אין אדם רשאי להחריב את כל נכסיו ע"אכ"ו שיהא אדם חייב להיות, då man icke har lov att [ens] åt templet hälgä hela sin förmögenhet, huru mycket mer är man då icke skyldig

(utan någon följande förklaring). För att reducera antalet från 15 till 13, har man blott att sammanslå reglerna 5 ock 6 samt 13 ock 14 till var sin regel.

¹ På ett ställe *Mech. Bo Par.* 17 (ht. 111, 2) står אין דין הוא i samma betydelse som אינו דין, jfr härmed *Sifras* i annan användning, till inledning av deduktionen, nyttjade הוא דין (se nedan kap. 8, 4:o).

² Till betydelsen av formeln אמרו מכאן jfr *Geiger*, Jüd. Zeitschr. IV 122.

att [i alla andra avseenden] vara aktsam om sin förmögenhet! *Mischnaj. Edujot*¹ 6,2: והלא ק"ו ומה מן החי שהוא טהור אבר הפורש ממנו טמא המת שהוא טמא אינו דין שיהיה אבר הפורש ממנו טמא, *hava vi ej här en kal-wa-chomär?* När en från det levande, som [i ock för sig] är rent, fränskild kroppsdelen är oren, blir då ej i fråga om det döda, som [i sig själf] är orent, slutsatsen den, att en därifrån fränskild lem [ännu mycket mer] måtte vara oren? *Vajikra rabba Par. 34* (föremitten; 167^a): והרי דברים ק"ו ומה אם מי שעוש' חסד עם מי שאינו צריך לחסד פרע הקב"ה לבניו מי שעוש' חסד עם מי ק"ו. Då i fråga om den som gör gott mot en som ej behöver det, den Helige (l. v. h.!) vedergäller [honom] detta på hans barn, huru mycket mer [skall ej detta vara fallet med] den som gör gott mot en som behöver det! (jfr *Mech. Bo Par. 7*, ht. 40,7). *Mech. Bo Par. 16* (ht. 104,3): ומה אם מזון שהוא חי שעה טעון ברכה לפניו ולאחריו תורה שיש בה עולם הבא דין הוא שתטעון ברכה לפניו ולאחריו, då [man i fråga om] maten, som [blott] uppehåller livet för stunden, är ålagd benediktation före ock efter, så måste i fråga om [läsningen av] Tora, vari det tillkommande livet ligger, slutledningen bli den, att denna [ännu mycket mer] är ålagd benediktation före ock efter. *Mech. Bo Par. 16* (ht. 103,4): מה בשאכל לשובע טעון ברכ' כשהוא תאב לא כל שכן, om man, sedan man ätit så att man är mätt, är ålagd benediktation, huru mycket mer då [förut], när man begär [att få äta]².

¹ I st. f. det vanliga *Edujot* (עדייות) vill *Levy*, Wb. III 620 (följd av *Strack*, Einl. 27) efter analogi av några andra ord på ית — plur. דיית — läsa *Edijot* (עדייות), men jfr härtill *Schürer*, Gesch. I 91 n. 8.

² Till ק"ו jfr *Weber*, System 106, ock i snht *Wachner*, Antiqu. I 425—449. — Enligt R. Ismael förekommer ק"ו i sak, men icke i någon av ovanstående former, även i Tora på 10 ställen. *Berc-*

2. גזרה שירה (förk. ש"ג), analogislut. Då tvänne skriftställen hava något lika eller gemensamt, är man befogad att draga den slutsatsen, att vad som bestämmes på det ena stället gäller även om det andra. Likheten består oftast däri, att ett ock samma uttryck förekommer på bägge ställen, ock den vauliga formen är den, att de båda lika uttrycken åberopas med ונאמר ock ונאמר להלן, stundom blott ונאמר ock ונאמר, ock därefter slutes från det senare stället med מה להלן till det förra med כאן. *Mech. Bo Par. 15* (ht. 89,10): הרי אתה דן נאמר כאן או ונאמר להלן או מה להלן מילת זכרית, du skall då göra följande slutledning: det heter här [Ex. 12,44] "då", ock det heter där [Ex. 12,48] "då", såsom det där är fråga om omskärning av mankön, så menas det också här omskärning av mankön. Jfr även *Par. 5*, ht. 25,11, ock en annan form *Par. 7*, ht. 42,12. *Baba gamma 63^b* (mitten): רחמיא ונקרב בעל הבית אל האלקים¹ לשבועה אתה אומר לשבועה או אינו אלא לדין נאמר שליחות יד למטה ונאמר שליחו' יד למעלה מה להלן לשבועה אף כאן לשבועה, ty vi ha en baraita till [Ex. 22,7]: "då skall husets ägare komma fram för gudarne", [d. v. s.] till att svärja. Du säger: till att svärja, eller kanske är det i dess ställe till doms? [Nej, ty] det talas om handens utsträckning [efter andras egendom] nedan [i samma kapitel v. 10], ock det talas om handens ut-

schit rabba Par. 92 (84^a): חני ר' ישמעאל זה אחד מעשר קלי': וחמורין שכתובי' בחור' הן כסף וגו' השיבנו אליך קל וחומר ואיך ק"ו R. Ismael har lärt: detta är en av de 10, som finnas i Tora [nämligen 1:0 Gen. 44,8]: "se, pänningarne etc. (som vi funno överst i våra säckar) hava vi återburit till dig", [därpå följer] ק"ו [i orden] "huru skulle vi då kunna hava stulit (ur din härres hus silver eller guld)? Därefter uppräknas de övriga 9 ställena: Ex. 6,12; Num. 12,14; Deut. 31,21; Jer. 12,5 (2 ק"ו); ock כי את רגלים: ק"ו 1 Sam. 23,3; Prov. 11,31; Est. 9,12; Ez. 15,5.

¹ Skrivbruk för att undvika ordet אלהים, jfr ht. 41 n. 5.

Hum. Vet. Samf. i Upsala II, 3.

sträckning ovan [v. 7]¹. Såsom det där [v. 10] är "till att svärja", [så menas det] även här till att svärja. — Stundom kan det för bägge de jämförda ställena gemensamma ligga icke i samma, men i beslätade uttryck, t. ex. *B. Chullin* 85^a (nedan), där ג"ש vilar på likheten av begreppet ביאה "ankomst" i Lev. 14,36 (יבא הכהן) med begreppet שיבה "återkomst" i Lev. 14,39 (ושב הכהן). Någon gång består det gemensamma i en sakanalogi, t. ex. *B. Ketubbot* 38^b (ovan) sammanställningen av נערה "jungfru" ock לא אורסה "oförlovad". Nära beslätad med ג"ש är därför היקש "sakanalogien": då tvänne beslätade begrepp nämnas bredvid varandra på ett skriftställe, sluter man, att vad som på ett annat skriftställe bestämmes om ett av dessa begrepp, även gäller om det andra. *Mech. Bo Par.* 9 (ht. 55,10): אין לי אלא שאור שהוא בבל יראה ובבל ימצא חמץ מניין ח"ל לא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור הקיש שאור לחמץ ורמץ, här är det blott surdeg, som är [nämd] i [budet, Deut. 16,4] "får ej ses" ock i [budet, Ex. 12,19] "får ej finnas", [men] det syrade, varav [bevisas, att detsamma gäller även om det]? Jo, det heter [Ex. 13,7] "icke får ses hos dig syrat ock icke får ses hos dig surdeg". [Skriften] likställer [altså] surdeg med det syrade ock det syrade med surdeg. — Altså, emedan Ex. 13,7 nämner שאור ock חמץ vid budet "får ej ses", har man rätt att sluta, att då det i Ex. 12,19 bestämmes om surdeg, att det "ej får finnas", så gäller detsamma om det syrade. Jfr även *Mech. Bo Par.* 16 (ht. 98 א"ה rr. 4—5)².

8. בנין אב (förk. ב"א), "byggande på en fader" [d. ä. princip], analogislut av större ock allmängiltigare omfattning än ג"ש. Ur ett viktigt skriftställe (ב"א מכחוב אחד) eller ur

¹ Det heter nämligen på bägge ställena: אם לא שלח ידו במלאכת רעהו.

² Till ג"ש jfr *Weber*, System 108, ock *Wachner*, Antiqu. I 463—478, samt till היקש *Wachner*, Antiqu. I 478—481.

gränserna av de för de speciella fallen gemensamma bestämningarne, t. ex. den att vara fyrfota djur. — c) כָּלֵל וּפְרֵט וּכְלָל. *Sifra* (l. l.): מְכַלֵּל וּפְרֵט וּכְלָל כִּי־צֹד וְנִתַּח הַכֶּסֶף בְּכָל אֲשֶׁר תֹּאמֶה נִפְשָׁךְ כָּלֵל בְּבִקְרָה וּבִצְאָן בֵּינָן וּבִשְׂכָר פֶּרֶט וּבְכָל אֲשֶׁר תִּשְׁאַלְךָ נִפְשָׁךְ חֹזֶר וּכְלָל כָּלֵל וּפְרֵט וּכְלָל אִי אֶתְּהָ דֵּן אֵלֶּה כַּעֲיֵן הַפֶּרֶט לֹמֵר לֵךְ מֵהַ פֶּרֶט מְפֹרֵשׁ דָּבָר שֶׁהוּא וּוְלֹד וּוְלֹדוֹת הָאָרֶץ וּגְדוּלֵי קֶרֶקֶ אֵפֶּן אֵין לִי אֵלֶּה כָּל דָּבָר שֶׁהוּא וּוְלֹד וּוְלֹדוֹת הָאָרֶץ וּגְדוּלֵי קֶרֶקֶ יִצְאוּ כַּמְהֵינ וּפְטָרִיּוֹת [Tora tolkas] med "generelt ock speciellt ock generelt". På vad sätt? [Deut. 14,26]: "ock du må ge ut pänningarne för alt vad din håg lyster", [det är] generelt, "för nötkreatur ock småboskap, för vin ock rusdrycker", speciellt, "ock för vad hälst annat din håg ber dig om", [här] tillkommer än en gång ett generelt. [Alltså ha vi]: generelt ock speciellt ock generelt, [då lyder regeln]: du får ej fatta [det generella] annorlunda än i överensstämmelse med det speciella, det lär dig, [att] såsom det speciella [i alla de här nämnda slagen] är framställt som något vilket är framalstrat i landet eller närt ur jorden, så har man icke [att i det generella inbegripa] annat än vad som är landets alster ock markens växter, undantagna äro [således t. ex.] svampar ock murklor¹. — Regeln är altså,

¹ I vilken mening "svampar ock murklor" utgöra undantag från den ordningen, ser man antingen av *B. Berakot* 40^b (nedan): הַנּוֹדֵר מִפְּטוּרֵי הָאָרֶץ אֶסּוּר בְּפִירוֹת הָאָרֶץ וּמוֹתֵר בְּכַמְהֵינ וּפְטָרִיּוֹת וְאֵם אֵמֵר כָּל גְּדוּלֵי קֶרֶקֶ עָלֶי אֶסּוּר אֵפֶּן בְּכַמְהֵינ וּפְטָרִיּוֹ אֵמֵר אֲבִי מִירְבָּא רַבִּי מֵאֲרַע מִיִּנְקִי לֹא יִנְקִי מֵאֲרַע [att avhålla sig] från landets frukter, är han bunden i avseende på landets frukter, men fri i avseende på svampar ock murklor. Men om han säger: alla markens växter [vare förbjudna] för mig, så är han bunden även i avseende på svampar ock murklor. Abaji har sagt: dessa växa väl upp ur jorden, men hämta icke sin näring ur jorden direkt, utan ur fuktiga ångor därifrån, [jfr *Raschi* därtill: מִלְּחֻלּוֹתֵי הָאָרֶץ הֵם גְּדֻלִּים עַל הָעֵצִי וְעַל הַכְּלִי, genom den fuktighet som uppstiger ur jorden växa de på träd ock på träkärl], eller kanske enklare av *Jer. Maaserot* 1,1 (48^a ovan): יִצְאוּ כַּמְהֵינ וּפְטָרִיּוֹ

att man håller sig till det generella med den inskränkning, som bestämmes av det speciellas art, eller när detta speciella är flerfaldigt, av det gemensamma i alt det speciella. I det anförda exemplet består detta gemensamma i att vara en sådan animalisk eller vegetabilisk produkt av jorden, vars framalstring i någon mån beror av ägarens arbete. — כלל שהוא צריך ^{d¹} לפרט ופרט שהוא צריך לכלל מכלל: (2^b) § 9 l. 1. *Sifra*. לפרט ופרט שהוא צריך לכלל שהוא וכו' כיצד קדש לי כל בכור יכול אף נקבה במשמע ח"ל זכר אי זכר יכול אפילו יצאת נקבה לפניו תלמוד לומר פטר רחם אי פטר רחם יכול אפילו לאחר יוצא דופן ח"ל בכור [Tora tolkas] med "generelt som behöver ett speciellt ock speciellt som behöver ett generelt". På vad sätt? [Ex. 13,1]: "hålg mig alt förstfött". Man kunde då mena, även om det vore honkøn, efter ordalydelsen. Men det heter [Deut. 15,19]: "(alt det förstfödda . . .) av mankøn (skall du hålga åt Jahve)". Är det således "mankøn", kunde man tänka [det skulle hålgas], även om det föregåtts av kvinkøn. Men då heter det [Ex. 13,1]: "som öppnar livmodern". Är det således det som öppnar livmodern, kunde man mena, även om det sedan kommit fram på sidan [genom operation]. Men det heter [Ex. 13,1] "förstfött [d. v. s. på naturlig väg]. Detta är det generella som behöver ett speciellt ock det speciella som behöver ett generelt. — Altså: det allmänna בכור behöver en specialisering genom זכר, men

שאינן נזרעות ומצמיחות [från tionde] undantagas svampar ock murklor, ty de sås icke, utan växa av sig själva.

¹ Här skulle egentligen följa ett mot כלל ופרט וכלל svarande פרט וכלל. Om anledningen till att detta moment utelämnats av R. Ismael, yttrar *Wachner*, *Antiqu.* I 500: "sunt qui existiment eum illius nullam fecisse mentionem, quod illo in argumentando non sit usus (*Halichot olam* p. 160)". Efter *Hal. olam* p. 159 ger *Wachner* (s. 503) ett exempel på פרט וכלל וכלל, tillämpat på Num. 6,3,4.

då man kunde tro, att det menades den först födde av manliga foster, ock att således kvinliga foster kunde ha funnits förut, så behöver åter det speciella זכר en generalisation genom פטר רחם, ock då slutligen det absolut första fostret, vilket således är פטר רחם, kunde hava framfötts på onaturligt sätt, så var från början bestämmelsen בכור, vilken blott avser på naturlig väg framfödda foster, nödvändig. Man finner sålunda, att Tora själv genom dessa sammanställningar av generellt och speciellt noga upplyser om den rätta uppfattningen av budet för alla tänkbara fall. (Jfr. *Mech. Bo Par.* 16, ht. 97,7—19). — *e*¹) כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד, om något som ligger i det generella, framhålles därur för att lära [oss något], så sker det icke för att ge lärdom om det [framhållna] själf, utan om hela det generella, — d. v. s. att vad som bestämmes om detta särskilt framhållna, gäller även om alt annat som ingår i det generella. Lev. 20,27 (se ovan s. 27) bestämmes, att אבות וזנות ock skola "döden dö". Då dessa som höra till det generella begreppet מכשף, här särskilt framhållas, så sker det icke för att stadga dödsstraff blott om dessa, utan för att göra samma stadga om hela כלל (släktbegreppet "trollkarl"). Jfr *Mech. Bo Par.* 8 (ht. 44,12—45,5). — *f*) כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד, om ליטעון טען אחר שהוא כענינו יצא להקל ולא להחמיר, om något som ligger i det generella, framhålles därur för att göra en annan bestämmelse, vilken stämmer överens med [skriftställets] allmänna syfte, så sker det för att göra lättare ock icke för att göra tyngre. *Sifra Per.* 1 (2°): כל דבר שהיה בכלל וכו' כיצד ובשר כי יהיה בו בעורו שחין ונרפא וכתיב או בשר כי יהיה בעורו מכות אש והלא השחין והמכה בכלל כל

¹ I de föregående momenten, *a*)—*d*), behandlas de fall, då om det i det generella liggande speciella ingen ny bestämning göres. I de nu följande momenten, *e*)—*h*), behandlas de fall, då nya bestämmelser inträda för det ur det generella uttagna (framhållna) speciella.

הננעים היו וכשיצאו מן הכלל ליטעון טען אחר שהוא כענינו יצאו להקל ולא ולהחמיר להקל עליהן שלא ידונו במחיה ושלא יצאו להקל עליהן, om ngt som ligger i det generella etc. . . . På vad sätt? [Det heter på tal om spetälska, Lev. 13,18]: "ock om man fått på sitt kött's hud en böld ock den läkes", ock det heter [Lev. 13,24]: "eller om man fått ett brandsår på sin hud". Männe icke nu "böld" ock "brandsår" ingå i det generella begreppet "hudåkomma"?, ock då de här särskilt uttagas för att göra en annan bestämmelse, som är i överensstämmelse med det helas art, så har detta uttagande skett för att lindra ock ej för att försvåra. För att lindra [bestämmelsen] om dem [de med "böld" ock "brandsår" behäftade], så att de ej dömas vid [förekomsten av en] fläck, ock så att de blott dömas till [avspärrning under] en vecka. — g) כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ליטעון טען אחר שלא כענינו יצא . . . כיצד ואיש או אשה כי: *Sifra Per. 1*: . . . יהיה בו נגע בראש או בזקן והלא הראש והזקן בכלל עור ובשר היו וכשיצאו מן הכלל ליטעון טען אחר שלא כענינו יצאו להקל ולהחמיר להקל עליהן שלא ידונו בשער לבן ולהחמיר עליהן שידונו בשער צהוב . . . På vad sätt?, [Lev. 13,29]: "ock om en man eller en kvinna får ett utslag på huvudet eller på hakan". Men männe ej "huvud" och "haka" [i avseende på utslag] höra under det allmänna begreppet "hud" ock "kött"? Då de nu särskilt framhållas för att giva en ny bestämning som icke stämmer överens med det helas art, så sker det å ena sidan för att lindra ock å andra sidan för att försvåra. För att lindra för dem, så att de ej dömas vid vitt hår, ock för att försvåra för dem, så att de dömas vid rödgult hår. — Då huvud ock haka nämnas särskilt (v. 29), ehuru de i fråga om utslag naturligtvis äro inbegripna under det allmänna begreppet hud, ock det bestämmes (v. 30), att om håret är "rödgult", är den sjuke oren, så innebär detta en lättnad i fall av "vitt hår", i det att vitt hår, vilket eljes såsom kännetecken på

spetälska (enligt v. 3) föranleder strängare behandling, har ingenting att betyda vid utslag på "huvud" ock "haka", men tvärtom ett försvarande i fall av "rödgult" hår, då detta, som eljes ingenting har att betyda, på huvud ock haka föranleder strängare behandling. — *h*) כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל (כל דבר חדש אי אתה יכול להחזירו לכללו עד שיחזירונו בפירושו, הכתיב לכללו בפירושו, om något som ingår i en allmän kategori undantages därifrån, för att göras till föremål för en ny rättsbestämmelse, så kan man ej återföra det under sin allmänna kategori, förrän skriften [själv] uttryckligen gör det. *Sifra Per.* 1 (2^d): ... כיצד ושהם את הכבש במקום אשר ישחט את החטאת: ואת העולה במקום הקדש שאין תלמוד לומר כי כחטאת האשם הוא לכהן אלא לפי שיצא לידון בדבר חדש בבוהן יד ובבוהן רגל ובאזן ימנית יכול לא יהא טעון מתן דמים למזבח ח"ל כי כחטאת האשם הוא לכהן הרי החזירו הכתוב לכללו בפירושו לומר לך מה החטאת טעונה מתן מזבח אף אשם טעון מתן מזבח. . . . På vad sätt? [Lev. 14,13 heter det om den spetälskes reningsoffer] "ock man skall slakta lammet på samma ställe, där man slaktar syndaoffer ock brännoffer, på heligt rum". Det behövde [sedan] icke heta: "ty såsom syndoffret, så är [också] detta ett skuldoffer åt prästen". Men emedan det [den spetälskes reningsoffer, i v. 14] uttages för att göras till föremål för en ny bestämmelse om [betrykande av] tummen, stortån ock högra örat [på den spetälske], så kunde man mena, att det ej vore underkastat [budet om] blodets stänkande på altaret [enl. Lev. 7,2]. Därför heter det [14,13] "ty såsom syndoffret, så är [också] detta ett skuldoffer åt prästen". Alltså har Skriften [själv] uttryckligen återfört det [den spetälskes reningsoffer] under dess allmänna kategori, nämligen så, att [även om reningsoffret gäller, att] såsom syndoffret är underkastat [budet om] blodets stänkande på altaret, så är även skuldoffret underkastat detsamma. — Genom de särskilda bestämmelserna [i Lev. 14,14] om betrykande av den spetälskes tumme etc. med det slaktade

lammets blod, är detta den spetälskes reningsoffer undantaget från sin allmänna kategori "skuldoffer", ock man hade ingen rättighet eller skyldighet att återföra det under denna kategori genom att på detta reningsoffer tillämpa den i Lev. 7,2 om skuldoffer i allmänhet givna stadgan om blodets stänkande på altaret, om icke genom de eljes obehövligen orden [14,13]: "ty såsom syndoffret, så är detta ett skuldoffer åt prästen", ock således genom Skriften själv, den spetälskes reningsoffer åter uttryckligen subsumerades under den allmänna kategorien "skuldoffer"¹.

5. דבר הלמד מענינו, något som framgår av ställets sammanhang. *B. Sanhedrin* 86^a (efter mitten): ת"ר לא חגנוב בגונב נפשות מדבר אתה אומר בגונב נפשות או אינו אלא בגונב ממון אמרת צא ולמד משלש עשרה מדות שהתורה נדרש' בהן דבר הלמד מעניינו במה הכתוב מדבר בנפשות אף כן, våra lärare lära [att vid Ex. 20,13]: "du skall icke stjäla", [det är] om en som stjal levande väsen [som] skriftstället handlar. Du säger: om en som stjal levande väsen, eller [kanske] är det i dess ställe om en som stjal pänningar? Man svare: [nej], gå ock lär dig av de 13 hermeneutiska reglerna [den, som kallas] "något som framgår av sammanhanget". Varom är det frågan [här i Ex. 20 i allmänhet]? Om levande väsen [t. ex. "du skall ej dräpa" etc.]. [Alltså är det] även här [vid budet "du skall icke stjäla", fråga] om levande väsen².

¹ Till reglerna om כלל ock פרט jfr *Wachner*, *Antiqu.* I 497—505; 511—520, *Weber*, *System* 110—114. — Den efter N:o 4, כולל ופרט, hos Hillel följande N:o 5, כיוצא בו במקום אחר, sammanfaller med ג"ש ock חיך, ock upptogs därför icke av R. Ismael.

² Till betydelsen av נפשות jfr *Raschi* (till *Sanh.* 86^a): דבר הלמד מעניינו אם אי אתה יודע במ' הכתוב מדבר צא ולמד מפרשה שכתוב בה ... במה כל הענין מדבר בנפשות לא תרצח ולא תנאף, כל אלה חייבי מיתות ב"ד אף לא חגנוב בגניבת שיש בה מיתה ב"ד, "en sak som framgår ur sammanhanget", [d. v. s.] om du ej vet varom skriftstället handlar, så gå ock lär dig av [hela] det stycke,

6. דבר הלמד מסופו, något som framgår ur slutet på stället. *Sifra Per. 1* (2^d): דבר למד מסופו כיצד ונחת נגד צרעת בבית ארץ אהוזתכם משמע בית שיש בו אבנים ועצים ועפר מטמא יכול אף בית שאין בו אבנים ועצים ועפר שמתמא ת"ל ונחץ את הבית את אבניו ואת עציו ואת כל עפר הבית דבר למד מסופו שאין הבית מטמא עד שיהא בו אבנים ועצים ועפר . . . På vad sätt? [Vid Lev. 14, 34]: "ock Jag sätter ett spetälskeutslag på ett hus i eder besittnings land", menas det, [att] ett hus, vari det fins både sten, trä ock lera, orenar. Man skulle kunna tänka sig, att även ett hus [med spetälskeutslag], där det ej fins sten, trä ock lera, orenar. Men det heter [längre fram i samma kap. v. 45], "ock man skall bryta ned huset, dess stenar, dess trä ock all husets lera", [Altså är det] en sak som framgår ur det följande, att huset [med spetälskeutslag] ej orenar annat än om det fins däri både stenar, trä ock lera¹.

7. שני כתובין המכחישים זה את זה עד שיבא הכתוב שני כתובים וכו' כיצד כתוב: (3^a) § 7 *Sifra Per. 1* אחד אומר וירד ה' על הר סיני אל ראש ההר וכתוב אחר אומר מן השמים השמיעך את קולו ליסרך הכריע השלישי כי מן השמים דברתי עמכם מלמד שהרכין הקב"ה שמי שמים העליונים על הר סיני ודבר עמהם וכן אמר דוד בספר תלים וירד שמים וירד וירשל תחת רגליו etc. På vad sätt? Ett skriftställe [Ex. 19, 20] säger: "ock Jahve steg ned på Sinai bärg, på bärgets topp", ock ett annat skrift-

där stället står . . . Varom handlar hela framställningen? Jo, om urbota saker [som beläggas med dödsstraff]. "Du skall icke dräpa", "du skall icke göra hor", alla dessa [lagbrytare] äro skyldiga till dödsstraff av domstolen. [Altså] även [vid budet] "du skall icke stjäla", [är det fråga] om sådan stöld, varpå följer dödsstraff av domstolen.

¹ Jfr *Weber*, System 114, ock *Wachner*, Antiqu. I 520—523.

ställe [Deut. 4,36] säger: "från himmelen lät Han dig höra sin röst, till att undervisa dig". Det tredje [stället, Ex. 20,22] löser motsägelsen, [ty orden]: "(I haven sett), att från himlen har Jag talat med eder", lär [oss], att [vid Ex. 19,20] den Helige (i. v. h.!) böjde den högsta himlens himmel ned över Sinai bärg ock talade med dem [på samma gång från himlen ock på bärget]. Så säger också David i psalmernas bok [Ps. 118,10]: "ock Han sänkte himlen ock steg ned, ock töcken var under Hans fötter"¹.

Vid sidan av dessa nästan kanoniska 13 *middôt* funnos redan förut, ock uppstodo småningom en stor mängd andra, lik-

¹ Ovanstående förklaring, i vilken Ex. 19,20 ock Deut. 4,36 strida mot varandra ock förlikas genom Ex. 20,22, tillhör enligt Sifra R. Ismael, vilken hela denna baraita tillskrives. Men enligt Mechilta har R. Ismael en annan förklaring, vari det är Ex. 20,22 ock Ex. 19,20, som strida mot varandra ock förlikas genom Deut. 4,36, medan R. Akiba nämnes såsom den, vilken meddelar den lösning, som i Sifra hämtas från Ex. 20,22. Det heter nämligen *Mech. Jitro Par. 9* (slutet): כתוב אחד אומר כי מן השמים וגו' וכתוב אחר וירד יי' על הר סיני כיצד יתקיימו שני מקראו' הללו הכריע השלישי מן השמים השמיע את קולו ליסודך דברי ר' ישמעאל ר' עקיבה אומר מלמד שהרכין הקב"ה שמים העליונים על ראש ההר ודבר עמהן 'וגו' ett ställe [Ex. 20,22] säger "att från himlen (talade jag etc.)", ock ett annat ställe [Ex. 19,20] "ock Jahve nedsteg på Sinai bärg". Huru skola dessa bägge ställen samkas? Det tredje [Deut. 4,36] avgör: "från himlen lät Han dig höra etc." Så enligt R. Ismael. R. Akiba säger: det lär [oss], att den Helige (etc. som ovan). — Jfr *Mech. Bo Par. 4* (ht. 20,16—21,3), där R. Akiba framställer R. Ismaels regel i något olika ordalag, ock löser motsägelsen mellan två stridiga ställen (Ex. 12,5 ock Deut. 16,2) på det sätt, att han låter ett tredje ställe (Ex. 12,21) avgöra saken till förmån för den ene av de stridande (Deut. 16,2), medan däremot enligt R. Ismael motsägelsen skall lösas (som vid exemplet ovan i texten) genom en av det tredje stället angiven förening ock sammanjämkning av de blott skenbart stridiga uppgifterna.

artade exegetiska regler eller konstgrepp, vilka dock icke vunno samma erkännande för allmängiltighet, ock därför mera användes vid den friare haggadiska än den strängare halakiska exegesen. En ny samling sådana regler äro de R. Elieser b. Jose haggelili tillskrivna 32 middot för den haggadiska exegesen, bland vilka även de flesta av R. Ismaels 13 regler äro upptagna i modifierad form¹. Av dessa 32 regler äro de fyra första rörande רבוי ופירוט de viktigaste, då de i många fall användes av R. Akibas skola även vid den halakiska exegesen i st. f. R. Ismaels regel וכלל ופרט וכלל². Användningen av *ribbûj*, "utvidgning", "inbegripande", ock *mi"ût*, "inskränkning", "uteslutande", vilar på den teologiska principen, att då i Jahves tal ingenting får anses överflödigt, så måste varje ord, partikel, prefix, suffix, bokstav eller tecken, som ej är absolut nödvändigt för den enkla ordmeningen, stå där i någon bestämd avsikt, med någon särskild mening, som det tillhör den djupare forskningen (midrasch) att utgrunda.

Till *ribbûj* tjäna i främsta rummet nota acc. את samt partiklarne גם, אף, o. dyl., vilka antyda, att utom det särskilt nämnda även något annat underförstås. Vid Gen. 1,1 את . . . הארץ tolkas de ej för meningen behöfliga את på följande sätt i *Bereschit rabba Par. 1 (3*)*: 'אלה את השמי'

¹ Baraitan om de 32 reglerna, som helt ock hållet följer mönstret av R. Ismaels baraita om de 13, finnes först nämnd i den efteralmudiska literaturen, ספר כריחות הלכות עולם o. a. Se *Hamburger, Real-Enc. II 207, Bacher, Ag. d. Tann. II 293—298*.

² *Tosefta Schebuot* 1,1 (446): שר' עקיבא לא היה דורש כלל ופרט וכלל היה דורש רבויין ומיעוטין שכן למד מנחם איש גם זו, ty R. Akiba plägade icke vid sin exeges använda *kelal u-perat u-kelal*, utan *ribbûj* ock *mi"ût*, ty så hade han lärt av [sin lärare] Nahum, en man från Gimso. — Skrivningen גם i st. f. נמזו beror enligt traditionen (*B. Taanit* 21^a nedan) därpå, att Nahum vid alt vad som föreföll (כל מילתא דהוה סלקא ליה) plägade säga: גם זו, även detta länder till det bästa.

Lika viktigt, särskilt för den akibaiska midraschen, var en annan metodisk regel, som *Sifre* lägger i R. Akibas mun. *Sifre Balak Pi. 131* (början): ר' עקיבא אימר כל פרשה ר' עקיבא אימר כל פרשה, שהיא סמוכה לחברתה למדה הימנה sig på sin kamrat, hämtar lärdom därur, d. v. s. att av två bredvid varandra stående skriftställen får det ena användas till förklaring av det andra. *B. Moed Katan 28** (ovan): א"ר אמי למה נסמכה מיתת מרים לפרשת פרה אדומה לומר לך מה פרה אדומה מכפרת אף מיתתן של צדיקים מכפרת R. Ammi har sagt: varför har Mirjams död [Num. 20, 1] fått sin plats omedelbart efter stycket om "röda kon" [Num. kap. 19]? För att säga dig, att, såsom den röda kon utgör en försoning, så utgör också de rättfärdiges död en försoning¹.

I tillämpningen av de i föregående kap. nämnda, ock andra med dem likartade hermeneutiska regler framträder den ovan (s. 47) antydda skilnaden mellan de bägge rivaliserande skolorna, R. Akibas ock R. Ismaels. I bemödandet ock förmågan att förmedelst den traditionella metoden ur ett skriftställe de-

¹ B. Berakot 10^a (ovan): רא"ר יוחנן סמוכין מן התורה מנין ty R. Jochanan har sagt: *semukin* [bevisas] av Tora själv. Varav? Jo, det heter [Ps. 111,8]: "*semukim* äro för all tid ock evigt gjorda, i sanning ock rätt".

ducera de mäst överraskande resultat, gick R. Akiba till det yttersta. Han ansåg, att varje ord, bokstav och streck i den skrivna Toran borde och kunde användas till balakans bevisande¹, och där de hävdvunna reglerna lämnade honom i sticket, skapade han sig nya². Utom den ovan (s. 39) anförda regeln tillskrivas honom också de hägge följande. *Sifre Naso Pi. 2*: R. Akiba säger: överallt där det heter *lémör*, skall dess mening särskilt utläggas. *Sifra Mesora Par. 5 (Jer. Joma 2, 5; 40*)*: אמר ר' עקיבא כל ששמו מרובה ושמו מועט [ממועט] תפשה המרובה לא תפשה המועט [תפשה את תפשה] R. Akiba säger: överallt där skriftens mening tillåter en större eller mindre omfattning, så, om du tar den större, tar du icke [rätt], men tar du den mindre, tar du [rätt]³. — I motsats mot denna till ytterlighet drivna

¹ *Abot de-R. Natan Par. 6* (början), där R. Akibas ungdomsstudier åskådligt skildras, heter det bl. a.: הלך וישב לו בינו לבין עצמו אמר אלף זו למה נכתבה בית זו למה נכתבה דבר זה למה נאמר. han gick och satte sig alldeles för sig själv och sade: det här α, det här β, varför är det skrivet här, det här ordet, varför står det här? — *B. Menachot 29^b* (ovan): אמר לו אדם אחי יש שעתיך לחיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו שעתיך לדרוש על כל קוץ וקוץ חילי חילין של הלכות Han [Jahve] svarade [Moses]: det fins en man, som skall komma att leva många generationer efter dig — Akiba b. Josef är hans namn — och vilken till varje streck [i Tora] skall tolka hela högar av halakor.

² *Weiss, II 114* דר"ו "על כן לא הספיקו לו לר"ע כללי הדרשה אשר השתמשו בהם קדמוניו כי אם עשה לו חדשים.

³ *T. ex. i Ex. 25* angives storleken av tåmplets tillbehör, "arken", "bordet" m. fl. till längd, bredd och höjd, men till כפרה ("nåda-stolen") i v. 17 blott längd och bredd, men icke höjd. Denna skall man då sluta till efter de andra bestämmelserna om höjden, men icke de största, 1 1/2 aln vid arken och "bordet", utan efter den minsta, "en handsbredd", som det heter om "listen" kring bordet (v. 25). Jfr *B. Sukka 5^a* (mitten).

exegetik, utgick R. Ismaels relativt sundare ock nyktrare från den princip, han uttalar gent emot R. Akiba i *Sifre Schelach Pi.* 112: א"ל ר' ישמעאל . . . דברה תורה כלשון בני אדם "Tora talar ett mänskligt, naturligt språk", ock han bekämpade därför en altför utsträckt användning av de traditionella reglerna¹. De viktigaste skiljepunkterna i R. Ismaels ock R. Akibas metodik äro följande.

Enligt R. Ismael får man icke använda ג"ש eller היקש, om ej skriften själv genom tillsättande av ett i sig obehövt ord (מופנה) ger anledning därtill². *Jer. Joma* 8,3 (45^a mitten), *Jer. Sanhedrin* 7,8 (24^d nedan) א"ר זעורה היא אמרה למידין גזירה שוה [מג"ש. *Sanh.* אפי' מופנה מצד אחד

¹ *Sifre Vaetchannan Pi.* 34 heter det i samma mening: דרך כל ב"א utan דר' אר' אך דברה תורה כלשון בני אדם *IV* 123, *IX* 9, vill enligt *Jalkut* stryka icke אר' — *Friedmann*, *Mebô LXXII*: וימזה חמאמר לבר נוכל לשפוט על דרך ר"י בפירושו ובאמת כשנסתכל בדרכו של ר"י נמצא שפירושו פשוטים ואין הנפש סולדת מהן לא כן ר"ע שהרחיב את דרשותיו על כל קוץ וקוץ, redan av detta [ovan nämnda] yttrande kunna vi bedöma R. Ismaels exegetiska metod. Ock i själva värdet, när vi närmare betrakta hans sätt att gå till väga, finna vi, att hans förklaringar äro enkla ock aldrig sådana, att [det sunda språk]sinnet ryggar tillbaka för dem, i motsats mot R. Akiba, som utsträckte sina tolkningar till vart enda streck [i Tora]. — Annorlunda dömer från ortodox ståndpunkt *Hoffmann*, *Zur Einl.* 11: "R. Akiba hat bei seiner Schrift-Exegese stets eine wunderbare Gedankentiefe entwickelt und ist nicht dem, wie es den Anschein hat, einfachen Sinn des Schrifttextes gefolgt" . . . s. 12: "Eine tiefere Auffassung des Schriftwortes hat R. Akiba oft zur Geltung gebracht . . . Die einfache Exegese wird sich wohl für R. Ismael entscheiden, aber eine eingehende Forschung wird den Worten R. Akibas beipflichten".

² Så heter det *Mech. Ro Par.* 15 (ht. 92,1) ock flerstädes i de till R. Ismaels skola hörande *Mechilta* ock *Sifre Num.*: מופנה: להקיש ולדון ממנו ג"ש, såsom i ock för sig obehövt [står det] för att man skall jämföra ock draga slutsats därur efter ג"ש. Därefter följer i *Mech.* den s. 42 omnämnda ג"ש.

Num. Vet. Samf. i Upsala II, 3.

א"ר ירדן ולא דר' עקיבה היא דר' עקיבה אמר למדין מגזירה
 R. Seira sade: detta bevisar, att
 man här får använda ג"ש, även om det blott i ett avseende
 finnes *mufna*. R. Judan sade: detta är icke enligt R. Akiba, ty
 R. Akiba har sagt, att man får använda ג"ש, även om det icke
 finnes någon *mufna* als. — Ock då R. Akiba ansåg, att man
 kunde använda de genom middöt vunna resultaten i sin ordning
 till grundval för nya exegetiska operationer, så opponerade sig
 R. Ismael bestämt däremot: אין למדין מן הלמד, man får ej
 draga nya läror ur det som man lärt [genom midrasch]. *Jer.*
Jebamot 8,1 (8°) bevisas först, att den oomskurne ej får äta
 av *teruma*, genom följande ג"ש, som är hämtad från *Mech.*
Bo Par. 15 (ht. 92,2): חני ר' ישמעאל נאמר תושב ושכיר
 בפסח ונאמר תושב ושכיר בתרומה מה תושב ושכיר האמור
 בפסח פסל בו את הערל אף תושב ושכיר האמור בתרומה פסל
 R. Ismael har lärt: det heter "inhysing ock le-
 gojon" om pesachlammet [Ex. 12,45] ock om *teruma* [Lev.
 22,10]; såsom nu dessa uttryck nyttjas om pesach, varav den
 oomskurne [enl. Ex. 12,48] är oduglig [till att äta], så sluter
 man också av deras förekomst vid *teruma*, att den oomskurne
 är oduglig till att äta därav. Därefter heter det längre ned
 (*Jer Jebam.*, 8° nedan): קדשים מהו שיהיו אסורים בערל ללמד מן
 הפסח אין את יכול שאין בו שכיר העצם ולא מן התרומה
 [än de övriga] שהו' למד מן הלמד הוי סופך לומד ממנו וממנו
 offren, vad är det [som bevisar], att de äro förbjudna för den
 oomskurne [att äta]? Att sluta sig därtill av pesachlammet
 kan man icke, ty [det är här den viktiga skilnaden, att] det
 icke får ske något krossande av benen vid pesachlammet [Ex.
 12,46]. Ock icke håller [kan man sluta sig därtill] av *teruma*,
 ty det vore "att sluta sig till en ny lärosats från en genom slut-

¹ I *Mech.* är denna midrasch סחם (saknar sagesman). Ovan-
 stående ställe ur *Jer. Jebamot*, bekräftat av *Sifra Emor* (ht. 92 n.
 2), bevisar således, liksom många andra, att סחם-Mech. är R. Ismael.

ledning vunnen lärosats". Man får således slutligen bevisa det [med en ג"ש, hämtad från förekomsten] av ממנו [vid pesach Ex. 12, 10] ock ממנו [vid de andra offren, Lev. 7, 15]. *Jer. Qidduschin* 1, 2 (59^a ovan): כתיב כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה הקיש עברי לעבריה מה עבריה נקנית בכסף ובשטר אף עברי נקנה בכסף ובשט' ניה' בכסף דכתיב ויצאה חנם אין כסף בשטר מנלן עבריייה למידה מבת חורין ועברי למד מעבריייה נמצא למד מלמד עד כדון כר' עקיבה דאית ליה למד מן הלמד נמצא למד מלמד דלית ליה למד מן הלמד, det heter [Deut. 15, 12]: "när en av ditt släkte, en jude eller judinna, sålts åt dig [som slav]." Skriften likställer således den judiska slaven med den judiska slavinnan. Såsom slavinnan förvärfvas genom pänningar ock köpekontrakt, så förvärfvas även slaven på samma sätt. Det må vara riktigt [i avseende på slavinnan] "med pänningar", ty det heter [om slavinnan Ex. 24, 11]: "hon skall utgå [fri] för intet, utan [att betala igen de] pänningar [hon kostat]", men "med köpekontrakt", varav veta vi det? [Jo, i avseende på] den judiska slavinnan sluter man sig därtill från [förhållandet med den] fria flickan, [som förvärfvas till hustru med kontrakt], ock [i avseende på] den judiska slaven sluter man sig till [sättet för förvärvandet] från [förhållandet med] slavinnan. Man befinnes [således] "sluta sig till en ny lärosats från en redan genom slutledning vunnen lärosats". Så långt [går det för sig] efter R. Akiba, ty för honom gäller denna metodiska princip. [Men hur för man beviset] enligt R. Ismael, för vilken denna princip icke gäller?¹ — Som man ser av fortsättningen i *Jer. Qidduschin* l. 1., bevisar R. Ismael samma sak genom ג"ש. Det heter nämligen här [Deut. 15, 12] om slaven ושלחנו מעמך,

¹ Enligt *Talmud Babli*, se *Sebachim* 49^b (nedan, 50^a ovan), synes man i fråga om profana ting (חולין) ej vara bunden av R. Ismaels regel, ock vid heliga ting (קדשים) får blott ett genom היקש vunnet resultat icke användas till vidare slutledningar. Jfr *Hoffmann*, *Zur Einl.* 7.

ock om hustrun [Deut. 24, 1] ושלחה מביתו, ock på senare stället talas det om ett skriftligt dokument.

R. Ismael ville även genom en bestämd regel i en annan riktning sätta en gräns för altför vittgående utläggning. *Sifre Naso Pi. 2* (början): וז מידה בתורה כל פרשה שנאמרה במקום א' (והיסר בה דבר אחד¹) וחזר ושנאה במקום אחר לא במקום אחר, שנאה אלא על שהיסר בה דבר אחד [—exegesen], att så ofta ett stycke, som står på ett ställe, ånyo upprepas på ett annat ställe, så upprepas det blott därför att det fattades något [på det förra stället], eller — som det heter *B. Sota 3^a* (nedan), där denna regel uttryckligen tillskrives en "lärare av R. Ismaels skola": תנא רבי ר' ישמעאל כל פרש' שנאמר' ונשנית לא נשנית אלא בשב' דבר דבר — שנחדש בה . . . blott för den där tillkomna nya bestämmelsen. I motsats däremot lärde R. Akiba, att varje särskilt ord som upprepas på ett annat ställe, eller varje gång det samma upprepas, innebär en bestämd anvisning av Tora att med anledning av detta upprepande deducera en ny halaka. Därmed sammanhänger en annan viktig princip i R. Akibas exeges, att alla slags pleonastiska uttryck ock vändningar stå som fingervisningar att användas i midraschens tjänst, medan däremot R. Ismael i överensstämmelse med sin allmänna princip anser, att dessa uttryck i Toras språk liksom i människors icke hava någon prägnant betydelse, ock därför icke håller äro avsedda att särskilt tolkas². Det är i synnerhet av diskussionerna

¹ Med skäl vill *Friedm.* (*Sifre 2^a*, ovan) utesluta dessa ord, såsom inkomna från slutorden.

² *Sifra Qedoschim Par. 10* (början) heter det om en av R. Akibas förnämsta lärjungar med tydligt beriktigande av R. Ismaels princip: רבי יוסי אומר דברה תורה כלשון בני אדם בלשונות הרבה: וכולם צריכים להירשע, R. Jose säger: Tora talar [visserligen ett vanligt] mänskligt språk med pleonastiska uttryck, men alla dessa måste särskilt tolkas.

i Talmud Jeruschalmi som R. Akibas ock R. Ismaels olika ståndpunkt i detta avseende framgår, förnämligast i följande fall, i vilka R. Ismael med tillbakavisande av R. Akibas deduktioner bevisar den beträffande halakan på annat sätt¹.

a) Infin. absol. framför en finit form av samma värb. *Jer. Schabbat* 19, 2 (17^a mitten): המול ימול מיכן לשני מילה אחת למילה אחת לפריעה אחת למילה אחת לציצים עד כדון כר' עקיבה דו אמר לשונות ריבויין הן כר' ישמעאל דו אמר לשונות כפולות הן התורה דברה (ריבתה) כדרכה הליך הלכת נכסף נכספה ננב ננבת [det heter Gen. 17, 13]: "genom omskärande skall han omskäras". Härav [sluter man sig] till två omskäringar: den ena, omskärelsen [av förhuden], den andra, avrivande [av den tunna huden därunder], den ena [den egentliga] omskärelsen, den andra, [avlägsnandet av de kvarblivna] remsorna [av förhuden]. Så långt [går det för sig] enligt R. Akiba, vilken har sagt: [pleonastiska] uttryck äro [att tolka som] *ribbuj*. Men [hur lyder beviset] enligt R. Ismael, vilken har sagt: det är [blott] pleonastiska uttryck, Tora talar (ock nyttjar *ribbuj*²) på det vanliga viset: הלך הולך o. s. v. [utan någon särskild avsikt]?

b) Verbalnomen som objekt till sitt eget värb. *Jer. Nedarim* 1, 1 (36^e mitten), jfr *B. Nedarim* 3^a: כתיב איש

¹ Weiss, Mebô XI: ובכל אלה דיעותיהם שוות בענין ההלכה: ונפרדות רק בדרשה אמנם אף כשחלקו בענין ההלכה עצמה נהגו ויש איש איש לפי דרכו כאשר נראה בהרבה מקומות ock med alt detta voro deras åsikter lika i avseende på halakan, ock skilde sig blott i avseende på deduktionen av skriftbeviset. Men även när de voro av olika mening i avseende på halakan, förför var ock en efter sin metod, såsom man på många ställen finner.

² Ehurväl ordet ריבתה i ock för sig kan ge en god mening — (att, när Tora avser en *ribbuj*, har den också därvid sin דרך, nämligen andra därtill bestämda medel) — så stör det dock sammanhanget med de följ. exemplen, ock bör därför utgå, såsom ock synes av parallellställena, *Jer. Jebamot* 8, 1 (8^d), *Nedarim* 1, 1 (36^e).

כי ידר מה ח"ל נדר אלא מיכן שכינויי נדרים כנדרים או השבע מה ח"ל שבועה אלא מיכן שכינויי שבועות כשבועות וכו' . . . עד כדון כר' עקיבה דאמר לשונות ריבויין הן כר' ישמעאל דאמר לשונו' כפולין הן והתורה דיברה כדרכה הלוך הלכת וכו' det heter [Num. 30, 3]: "om en man lovar (ett löfte)", varför står [det i sig själv obehöfliga komplementet] "ett löfte?" Blott för att man därav skall sluta: alla med löften analoga uttryck äro [att anse] som [riktiga] löften. [Då det vidare heter, l. 1.]: "eller svär en ed", varför står "en ed"? Blott för att därav sluta: alla med eder analoga uttryck äro [att anse] som eder . . . Så långt [etc. som ovan s. 45].

c) Upprepning av samma ord *Jer. Pesachim* 9, 1 (36°): מי שהיה טמא כו' טמא לנפש אין לי אלא טמא לנפש אנוסים או שוגגין מניין ח"ל איש איש ריבה עד כדון כר' עקיבה כר' ישמעאל [Mischna Pesach. 9, 1 heter det]: "den som varit oren" etc.¹ [Enligt Num. 9, 10 menas det]: "oren genom ett lik". [På det nämnda bibelstället] är det blott fråga om "orenad genom lik", varav [bevisas, att detsamma gäller om] dem som blifvit tvungna eller tagit miste? Jo, det heter [Num. 9, 10]: איש איש, [denna upprepning] innebär ett inbegripande [jänte de orena, även av de tvungna ock glömske]. Så långt etc.²

d) Upprepning genom ett synonym. *Mech. Bo Par.* 6 (ht. 34, 5): ובשל מבושל במים אין לי אלא מים שאר כל המשקין מנין היה ר' ישמעאל אומר אמרת ק"ו הוא אם מים

¹ Den citerade mischnan (*Pesachim* 9, 1) lyder fullständigt: den som varit oren eller långt bort på en resa, ock [därför] icke firat den första påsken [den 14 Nisan i Jerus.], han fire den andra [den 14 Ijjâr]. Har han tagit miste [om buden] eller blivit tvungen med våld ock därför icke firat den första, fire han den andra. — Jfr Num. 9, 10, 11.

² Så tolkas även andra i Tora förekommande איש איש i Talmud Babli som *ribbûj*. B. *Jebamot* 71^a (ovan) till Lev. 22, 4: איש איש לרבות את הערל, ock flerstädes, se *Bacher*, Ag. d. Tann. I 246 n. 7.

שאינן מפיגין טעמן הרי הן אסורין בבישול שאר המשקין שהן מפיגין טעמן דין הוא שיהו אסורין בבישול ר' עקיבא אומר אין לי אלא מים שאר כל משקין מנין ת"ל ובשל מבושל [Ex. 12, 9] "ock kokt, kokt, i vatten". Här talas blott om vatten, varav [bevisas, att det även gäller om] alla andra våtvaror? R. Ismael plägade säga: du skall använda en slutledning *a fortiori*. Då vatten, som icke utbreder sin smak är förbjudet till kokning [av pesachlammet], så måste andra våtvaror, vilka utbreda sin smak, ännu mycket mer vara förbjudna till [pesach]kokning. R. Akiba säger: här är det blott fråga om vatten, än alla andra våtvaror, varav [vet man om dem]? Jo, det heter här "kokt kokt", [d. v. s. upprepningen står] för att inbegripa även de andra våtvarorna. Jfr *Jer. Pesachim* 2, 7 (29^e mitten): אין לי אלא מים מניין לרבות שאר משקין ת"ל ובשל מבושל מ"מ עד כדון כר' עקיבא כר' ישמעאל חני ר' ישמעאל ק"ו מה אם מים שאינן מפיגין טעמן אח אמר אסור שאר משקין שמפיגין טעמן לא כל שכן.

Även i många andra likartade fall visar sig denna skilnad mellan R. Akibas långt gående ock R. Ismaels nyktrare metod. Så tolkas ofta i den till Akibas skola hörande Sifra ett *מן* framför ett arthegrepp såsom *mi'út*, för att ur arthegreppet utesluta vissa slags individer, en tolkning, som de ismaelska midrascherna undvika. *Sifra Vajikra Par. 5* (början): *מן הצאן ומן הכבשים*: [Lev. 1, 10]: "av småboskapen" ock "av fären" ock "av getterna", det är ju uteslutningsord, för att utesluta den sjuka, den gamla etc. — Jfr härmed den naturliga tolkningen av [Ex. 12, 5]: *מן הכשבים ומן העזים* i *Mech. Bo Par. 4* (ht. 19, 12), där tolkas i betydelse av "eller". Uttryck sådana som [Lev. 2, 6] *מנחה הוא*, [Lev. 5, 19] *אשם הוא*, vilka ofta stå såsom skenbart översflödiga vid slutet av lagstadganden, nyttjas i *Sifra* alltid till deducering av två traditionella läror, varvid

det första ordet fattas som ריבוי, ock det andra (הוא) som מיעוט o. s. v¹.

Träffande karakteriserar DERENBOURG de bägge olika skolorna på följande sätt (*Essai* 394): Le principe, sur lequel reposent ces diverses méthodes de déduction a sa racine dans la conviction qu'aucune phrase, aucune proposition, aucun mot du Pentateuque ne peut être inutile; toute prolixité doit être seulement apparente et couvrir, au fond, une intention cachée qu'il importe de deviner. Cependant R. Ismaël et son école ne considèrent point comme superflu tout ce qui est justifié par l'usage de la langue, quand même il s'agit des mots qu'on peut supprimer sans nuire à la clarté de la phrase et qu'on supprime en effet souvent. Ainsi la particule *ét* (אז), qui précède ordinairement le complément, peut aussi être supprimée; R. Ismaël ne pense pas qu'on doive chercher une raison spéciale pour chacun des cas où cette particule a été maintenue. . . . (s. 396): Akiba adopta non-seulement les sept règles de Hillel, mais aussi les treize règles d'Ismaël; celles-ci même ne lui suffirent pas pour abriter sous la parole du Pentateuque toutes les halachot, toutes les décisions rabbiniques. Son système d'interprétation ne connaît pas les limites que l'usage de la langue établit et qu' Ismaël respecta: tout mot qui n'est pas absolument indispensable pour rendre l'intention du législateur, ou pour exprimer le rapport logique entre les diverses parties de la même proposition ou entre les différentes propositions qui composent une loi, est destiné à élargir ou à restreindre le cercle de cette loi, à y faire entrer ce que la tradition ajoute, à en retrancher ce que la tradition exclut. Aucune particule, aucune conjonction, qu'elle soit augmentative ou restrictive, n'échappe à cette singulière méthode d'exégèse, et l'on comprend facilement qu'en tenant ainsi suspendue au-dessus d'un précepte cette balance à

² Se *Hoffmann*, Zur Einl. 5—12, ock *Bacher*, Ag. d. Tann. I 245—247.

deux plateaux, dans lesquels on peut à son gré, ajouter ou retirer selon les exigences de la halacha qu'il s'agit de déduire, on parvient sans difficulté à faire sortir d'un texte tout ce qu'on veut⁷.

Annorlunda dömer dock, som ovan antyddes (s. 17 ock 41 n. 1) den ortodoxa uppfattningen. För denna är R. Ismaels metod blott vanlig, enkel exeges, men R. Akibas ett djupsinnigt inträngande i bibelordets egentliga mening. Karakteristiskt uttalar sig denna uppfattning i Talmuds bildspråk på följande sätt, *B. Gittin* 67^a (mitten): ר' ישמעאל הנות מיוזנת ר"ע איצר בלום [enl. *Baba batra* 58^a (ovan) kanske riktigare: בלום], R. Ismael är en välförsedd bod, [där varje människa kan få hvad hon önskar], R. Akiba en tillsluten [eller enl. *Baba b.*: öfverfull] skattkammare, [dit blott utvalde hava tillträde]¹.

5. De tannaitiska midrascherna.

Som ovan antytts utgjorde toraexegesen den egentliga källan, ur vilken judarnes efterbibliska literatur utvecklades, ock halakisk midrasch var ursprungligen den form, under vilken den teologiskt-juridiska lära, som sammanhöll det judiska folket, meddelades från släkte till släkte, ock lärdes i skolorna av lärare till lärjungar. Men av denna första midrasch i sin ursprungliga, ännu icke av olika metoder ock skolor kännetecknade form, har intet särskilt arbete bevarats till eftervärlden. De enda till oss komna halakiska midrascherna, de tre från tannaiterperioden härstammande böckerna Mechilta, Sifra ock Sifre, kunna visserligen ännu hava kvar en del av den första, oskolade midraschens arbete i dess ursprungliga form, men i hela sin anläggning ock i sina viktigaste delar äro de tydligen präglade av de båda olika riktningar, som bära Akibas ock Ismaels namn².

¹ Om R. Ismael ock R. Akiba för övrigt se עקיבא ock ישמעאל i den alfabetiska förteckningen Kap. 9.

² Till Mechilta, Sifra ock Sifre i allmänhet jfr Wolff, Bibl. Hebr. II 1349—1352, Zunz, Gott. V. 46—49, Geiger, Urschrift 434—*Num. Vet. Samf. i Upsala II, 3.*

Av dessa är Sifra till Lev. den mäst enhetliga. Altigenom är den ett värk av den akibaiska skolan, vilket icke hindrar, att även tolkningar av R. Ismael ock hans lärjungar ofta angivas. Namnet *sifra* (ספרא) "boken", har den erhållit därav, att den enligt traditionen var den bok, efter vilken den första undervisningen i תורה שבכל פה, liksom Lev. för ת' שבכתב, meddelades i skolorna¹. Enligt traditionen skall Sifra vara författad av R. Jehuda (b. Ilai), men enligt all sannolikhet har en bok sådan som denna först småningom uppstått på grundvalen av flera föregående skrifter. Såsom den sannolika redaktören av Sifra i dess nuvarande skick anses R. Chija², ock

450, Jüd. Zeitschr. IV 96—126, IX 8—30, XI 50—60; Weiss, דר"י II 225—239, *Hamburger*, artt. "Mechilta" ock "Talmudische Schriften", Real-Enc. II 721—724, 1166 f., *Derenbourg*, Essai 393—395, *Schiller-Szinessy*, art. "Mishnah" (Enc. Brit. XVI) 507 ff., *Weber*, System XIX—XXII, *Strack*, art. "Midrasch" (Herzog-Plitt Real-enc. IX) 752 ff., *Schürer*, Gesch. I 108—110.

¹ *Vajikra rabba Par. 7* (141^b nedan): א"ר אסי מפני מה מתחילין לנהנות בה"כ ואין מהחילין בבראשית אלא שהחנוקה סהורין והקרבנ' סהורין יבואו סהורים ויתעסקו בטהורים R. Asi sade: varför låter man barnen börja med Lev. ock icke med Gen.? Emedan barnen äro rena ock [innehållet i Lev.] offren rena, [därför] böra de rena komma ock sysselsätta sig med det rena.

² Se *Hoffmann*, Zur Einl. 22—25. Dock antar Hoffmann (l. 1. 30—32), att Sifra även efter R. Chija undergått några smärre modifikation, ock *Koenigsberger*, Quellen 67—72 (i snht s. 67 n. 2), anser, att redaktionen begynts av R. Chija, men avslutats först av R. Jochanan [bar Nappacha]. Både R. Chija ock R. Jochanan tillhöra de paläst. amoräerna, R. Chija (samtida med Jehuda hannasi) den 1:sta "generationen" (דור) i början av 3:dje årh., ock R. Jochanan den 2:dra gener. i slutet av samma årh. — *Geiger* anser, att även Sifra ursprungligen varit bygd på den äldre halakan. Jüd. Zeitschr. XI, 59: "Es ergiebt sich aus diesen Betrachtungen . . . zur Gentüge, dass die Sammlungen zu Lev. zuerst auf alter Grundlage errichtet, in der Schule Ismael's zusammengestellt, dann vollständig in der Schule Akiba's, und zwar vorzugsweise durch Juda [b. Ilai]

bland de äldre samlingar, som av honom ordnades ock bearbetades, intages främsta rummet av R. Jehuda's (b. Ilai) midrasch. Talmud bestyrker nämligen på flera ställen, att alla läror ock tolkningar i Sifra, för vilka ingen sagesman angives (ספרם) alltid ansetts härröra från R. Jehuda, en av R. Akikas förnämsta lärjungar. Därefter i betydelse kommer en midrasch av R. Simeon (b. Jochai), samma midrasch som ligger till grund såväl för den nuvarande Sifre Deut., som ock för andra förlorade ock blott av citat i Talmud bekanta, till den akibaiska skolan hörande *sifre* "(läro)böcker" till Ex. ock Num. (se nedan). Men utom dessa ock andra smärre midraschsamlingar har i Sifra upptagits många citater ur rena halakiska samlingar, icke blott ur den kort förut ordnade kanoniska Mischnan, utan sannolikt även ur de samlingar av R. Meir, som ligga till grund för vår Mischna, samt ur R. Nehemjas till Tosefta. Sifra indelas ock citeras vanligen efter bibelperikop (פרשה), men därjämte även (såsom i WEISS' edition) i särskilda om varandra gående פרשה ock פרק. Ursprungligen indelades Sifra efter sakinnehållet i 9 större avdelningar, דבורים eller פרקים, ock dessa åter i 80 fortlöpande mindre פרשות. Numera omfattar sakindelningen 14 större avdelningar, דבורים eller מכילות, av vilka varje särskild delas i ett antal mindre פרשות eller פרקים¹.

umgearbetet, nun noch von Chija, Rab und noch Spätern erweitert worden".

¹ Härav har naturligtvis stor oreda uppstått i edd. Hos Weiss börjar ny räkning av פרשה ock פרק vid var ock en av de 10 bibelperikoperna, vilka Sifra (liksom Lev.) omfattar, men därjämte börjar ny sådan räkning vid varje ny avdelning efter de äldre sakindelningarne. Så har den första bibelparaskan ויקרא (efter den ovan nämnda inledningen בריהא ד"ר ישמעאל) först 14 פרשה ock 20 פרק (om varandra), vilka tillsammans motsvara דנרבה, ock därefter med ny räkning 13 פרשה ock 13 פרק, motsvarande דיבורא, דחובא. Bibelparaskan מצורע har först 7 פרשה ock 5 פרק, motsvarande tillsammans נגעים, därefter följa i ny räkning 5 פרשה

Liksom den gällande midraschen till Lev. hette *sifra* ("boken" i egentlig mening¹), så kallades de andra i skolorna studerade midrascherna till Ex., Num ock Deut. שאר ספרי, sedermera avkortat till *sifre*. Av dessa "övrige böcker", vilka vilade på samma akibaiska metod som Sifra, har icke till oss bevarats i självständig form någon annan än den till Deut., vilken ingår i vår nuvarande *Sifre*².

Både ספרא ock ספרי hava ofta i Talmud habli tillägget רבי רב, men om dettas betydelse hava meningarne varit mycket delade. ZUNZ, STEINSCHNEIDER, FRANKEL³ o. a. omfatta den närmast liggande meningen, att *de-bê rab* betyder, "tillhörande Rab's skola", ock att således våra nuvarande Sifra ock Sifre äro de böcker, som nyttjades i denna berömda babyloniska skola, där R. Akibas principer införts genom den av Rab från

ock פרק 9, motsvarande פרק זבים. Stundom omfattar en sådan sakindelning delar av 2 perikoper, såsom t. ex. מכיחא דמילואים slutet av perik. צו ock början av perik. שמיני, utgörande tillsammans en enda פרשה א. Jfr *Hoffmann*, Zur Einl. 21.

¹ Ursprungligen var *Sifra*, liksom den andra benämningen ח"כ *torat kohanim*, namnet på själva bibelboken (Lev.), men övergick sedan, liksom ock ח"כ, på den dithörande midraschen.

² Att det talmudiska uttrycket ספרי, utom midraschen till Num. (ehuru icke den i vår *Sifre* befintliga, utan en annan till Akibas skola hörande midrasch) ock till Deut., även innefattat en midrasch till Ex., framgår redan därav, att Talmud icke eljes nämner någon midrasch till Ex. — ordet Mechilta förekommer icke i Talmud som namn på någon skrift — ock bekräftas av ett "Responsum" (השובה N:r 229 i den av Harkavy utgivna samlingen הגאונים), där till ett ställe i Ex. רבי רב citeras i motsats mot tolkningen i vår Mechilta (se *Hoffmann*, Zur Einl. 36 n. 2).

³ *Zunz*, Gott. V. 46 anm. e), *Frankel* i "Monatsschrift für Gesch. u. Wiss. d. Jud". Bd 3 (1854) s. 150 ff., *Steinschneider*, Jüd. Liter. 367.

Palästina medförda kanoniska Mischnan¹. Enligt en nyare uppfattning betyder däremot *bê-rab* ingenting annat än "lärarens hus", "skola". Denna åsikt, som redan uttalades av RASCHI², ock nu synes vara den allmänna, har dock först HOFFMANN genom en utförlig undersökning sökt bevisa³. I alla händelser hade dock *Sifra* ock *Sifre* samma kanoniska anseende i Rabs skola som överalt annorstädes. I sak blir således skilnaden mellan de båda uppfattningarne av uttrycket *de-bê rab* av ringa betydelse, då *sifra de-bê rab* ock *sifre de-bê rab* alltid beteckna de midrascher, vilka, såsom i huvudsak vilande på R. Akibas exegetiska metod, skulle såväl i Rabs som alla andra babyloniska

¹ Detta behöver dock icke innebära, att Rab varit författare till dessa böcker, som det heter hos *Maimonides* (Inledning till Mischna): ורב חבר בריהא והיא ספרא וספרי (se *Friedm. Meb* XXVIII). Om Rab (167—247 e. Kr.), R. Chijas brorson ock R. Jehuda hannasi's lärjunge, den mäst berömda av de babyloniska amoräerna, vilken grundade den ryktbara högskolan i Sora (vid en kanal till Euftrat), se *Fürst*, Kultur- und Literaturgesch. d. Juden in Asien 31—39, *Hamburger*, art. "Rabh" (*Real-Enc.* II 956—966), *Bacher*, Ag. d. bab. Amor. 1—33.

² I kommentaren till *B. Chullin* 66^a (ovan): חנא דבי רב קרי: לבריהא קמיהא שנויה בתורה כהני' דמקרי ספרא דבי רב לפי שהי' שגור בבי' חמדרש בפי כולם אבל בריית' דחנא דבי רבי [uttrycket] *tanna de-bê rab* säges om den första baraita, som studeras till Lev., vilken [baraita] kallas *sifra de-bê rab* ("lärohusets bok", "skolboken"), därför att i lärohuset voro alla fullständigt förtrogna med densamma, men med baraitan *tanna de-bê rabbi Jischmael* voro endast hans lärjungar förtrogna.

³ Se *Hoffmann*, Zur Einl. 12—20, 35 ff., *Bacher*, Ag. d. babyl. Amor. 2, ock *Strack*, art. "Midrasch" s. 753. *Koenigsberger*, Quellen 71 ff., anser däremot, att de ovan (s. 54) nämnda nttrycken שמואל חנא דבי רב, חנא דבי רב m. fl., där det alltid är fråga om en viss, bestämd person, ovilkorligen bevisa, att i חנא דבי רב, liksom i רבי דבי רב, ordet רב måste beteckna den bekante amoräern Rab, ehuru denne visserligen icke är författare eller redaktör av Sifra.

ock palästinensiska skolor, studeras framför alla andra midraschiska skrifter. Uttrycken תנא דבי רב, תני דבי רב, beteckna således enligt regeln allmänt giltiga, med R. Akibas riktning 'överensstämmande baraitasatser eller samlingar av sådana, i motsats mot ישמעאל, תנא דבי רבי ישמעאל, vilka beteckna lärosatser, som visserligen åtnjoto stort anseende, men tillhörde en viss skola. En särskild ståndpunkt intar FRIEDMANN, som visserligen delar den åsikten, att בי רב ej betyder annat än "skola"¹, men anser, att med ספרא דבי רב i Talmud menas icke en midrasch, utan ett rent halakiskt arbete, som ingenting har att göra med den oss bekanta midraschen².

1 Mebō XVII: ובאמה שלשון בי רב הוא נמצא נרדף עם בית, המדרש בש"ס בכמה מקומות והוא מפורסם שאין צורך ראייה, ock i själva värdet är det så, att uttrycket *bē rab* nyttjas synonymt med מ"מ ("läroskolan") på många ställen i Talmud, ock det är så allmänt bekant, att det ej behövs något bevis därför.

2 Se *Friedm.* Mebō XVI—XVIII, där det, efter en granskning av de ställen i Talmud, varest uttrycket דבי רב förekommer, slutligen heter: סוף סוף מהנהו מקומות אינו מוכח כלל שרב חבר, הספרא אמנם מוכח שכל הבריות ששגורין בבית המדרש קרי להו תנא דבי רב וכן מוכח שספרא דבי רב שהוזכר בגמרא אף שהוא מחובר ומסודר על סדר המצות שבספר ויקרא לאו בכלל מדרש הוא אלא הוא או בכלל הלמוד או בכלל משנה וא"כ לאו איהו ספרא דילן שזהו ודאי בכלל מדרש הוא, i alla händelser framgår det alldeles icke av dessa ställen, att Rab har skrivit Sifra, utan det framgår, att alla baraitor, som voro allmänt gängse i skolan, kallades *tanna de-bē rab*, ock det visar sig också, att ehuru den *Sifra de bē-rab* som nämnes i Gemaran, var skriven ock ordnad efter ordningsföljden av buden i Lev., så tillhörde den därför ingalunda kategorien "midrasch", utan kategorien "talmud" eller "mischna". Och när så är, så är den icke vår Sifra, ty den tillhör obestriddigen kategorien "midrasch". — Ock längre ned på samma sida (XVIII) heter det: וכ"פ איכא לאוכיחי מהנהו מקומות שבכל מקום שהוזכר בגמרא ספרא סתם בלא שם ל[ו]י הוא ספרא דילן ולס"ז ספרא וספרא דבי רב זה ספרים שונים הם לא ראי זה כראי זה ock ur alla synpunkter kan

Den nuvarande Sifre har alltid bestått av de bägge för-
enade böckerna Sifre Num. ock Sifre Deut. Men av HOFF-
MANN'S undersökningar (Zur Einl. 52 ff.) framgår tydligt, vad
som redan förut varit en allmän, ehuru icke fullt bevisad
åsikt, att de bägge böckerna icke äro ock icke håller någonsin
 varit ett enhetligt värk. Den nuvarande Sifre Num. tillhör
den ismaeliska skolan, ock är således en (baraita) חנא דבי ר' ישמעאל
lika tydligt som den nuvarande Mechilta, vilken av ålder
haft tillägget ר' ישמעאל. Sifre Deut. tillhör däremot den
akibaiska skolan, ock är således en (baraita) חנא דבי רב,
inbegripen i det allmänna uttrycket שאר ספרי דבי רב. Bägge
innehålla mer haggada än Sifra, i synnerhet Sifre Deut., av
vilken blott omkr. $\frac{3}{7}$ äro av halakisk natur. Den nuvarande
Sifre indelas ock citeras såväl efter hibelperikop som efter fort-
löpande פסקא, av vilka Sifre Num. har 164 ock Sifre Deut. 357.

Att i det talmudiska ספרי (el. שאר ספרי דבי רב) ingått
en Sifre Num. av R. Akibas skola, en חנא דבי רב till Num.,
är redan av ovan (s. 52) angivna skäl i hög grad sannolikt,
ock HOFFMANN (Zur Einl. 56—66) har uppvisat, att denna
akibaiska Sifre Num. är identisk med den förlorade s. k. "lilla
Sifre" (ספרי זוטא), av vilken vi hava räster bevarade i *Jalkut's*
stora sammelvärk, i *Bemidbar rabba* ock några andra mid-
rascher. Säkerligen är också denna Sifre sutta identisk med
den "מכילתא", varur Maimonides i sin ספר המצות ofta citerar
midrascher till ställen ur Num., enär han stundom på andra
ställen citerar samma midrascher ur ספרי. En stor del av
denna "Sifre sutta" har nyligen blifvit återfunnen av KOENIGS-
BERGER i den ovan (s. 16 n. 1) nämnda, ännu outgivna Berliner-
handskriften מדרש הנדול, vilken utgör ett sammelvärk, liknande

man av dessa ställen bevisa, att överalt i Gemaran, där det talas om
sifra rätt och slätt utan något tillägg, menas det vår Sifra, ock för-
denskull äro Sifra ock Sitra de-bé rab två skilda böcker av helt olika
beskaffenhet. Se vidare Mebô Kap. 2 XX—XXVI).

Jalkut, till Pentateuchen, men utan angivande av använda källor¹. På samma sätt ägde amoräerna med all säkerhet bredvid vår ismaeliska Mechilta till Ex. en akibaisk *Sifre de-bê rab* till Ex., nämligen den 'ידידי' שמעון ב' יוחאי, av vilken vi hava många råster bevarade såväl i vår Mech. som annorstädes (se Kap. 6). I överensstämmelse med sin ovan angivna åsikt om Sifra anser FRIEDMANN även, att uttrycken ספרי ock רב ספרי beteckna två skilda saker. Liksom ספרא, men icke רב ספרא, är vår Sifra, så är det vår Sifre som menas med ספרי i Talmud, men icke med רב ספרי. Detta senare uttryck, som icke förekommer i Talmud, är icke håller synonymt med det i Talmud använda uttrycket רב ספרי דבי רב, som enligt FRIEDMANN betecknar böcker av samma "Mischna- eller "Talmud"-art som רב ספרי, men icke så allmänt kända ock studerade som dessa⁴.

¹ Se *Hoffmann*, Zur Einl. 56—66, *Friedmann* (Hosafa schenijja סימן 4, s. 121^a ff.), ock *Koenigsberger*, Quellen 111—127.

² *Friedmann*, Mebδ XIX (ovan): אבל מספרא נשמע אל ספרי: שבכל המקומות הוזכרו בהדדי ונאמר כי היכא דספרא ספרא דילן הוא, ה"נ ספרי ספרי דילן ניהו . . . Sifra sluta vi oss till [samma förhållande med] Sifre, ty överalt nämnas de tillsammans, ock vi säga, att på samma sätt som ספרא [utan vidare tillägg] är vår Sifra, så är även ספרי [utan vidare] vår Sifre. . . . Ock i slutet på samma sida (XIX) heter det לחוד רב ספרי לחוד ושאר ספרי רב רב רב לחוד ולא חדא ניהו אלא הנהו שאר ספרי רב רב קיבוצים שונים חו ונקראו כן אי משום דרב חברים וסדרם אי משום דאיתניין בבי מדרשא אלא שלא היו שגורין בפי כל בני ספרי, vi se således, att ספרי är en sak för sig, ock שאר ספרי רב en sak för sig. De äro ingalunda ett ock detsamma, utan dessa "andra *sifre de-bê rab*" voro flera olika samlingar, ock de kallades så, icke därför att Rab författat eller ordnat dem, eller därför att de funnos i skolan, utan därför att icke alla skolans lärjungar voro fullt förtrogna med dem [så, som

6. Mechilta.

Ordet מכילתא förekommer icke i Talmud som namn på en viss bestämd midrasch, men däremot ofta såsom en teknisk term för halakisk midrasch i allmänhet¹. I den eftertalmudiska literaturen buro många skrifter namnet Mechilta, men av dessa har blott en enda, den halakiska midraschen till Ex., av ålder kallad שמות על ספר שמות², bevarats till eftervärlden. Någon gång kallas denna midrasch även מכילתא ישראל, sannolikt till skilnad från en i de babyloniska skolorna mer använd שמעון בן יוחאי דר'. מכילתא דר'.

Att R. Ismael icke kan vara författare eller redaktör av denna midrasch, framgår tydligt därav, att den nämner flera

med de egentliga ספרי דבי רב "skolböckerna"], ock just därför kallades de "de andra böckerna".

¹ Det aram. מכילתא (av aram. hebr. כול, syr. ܟܠ, arab. كل med. j) betyder egtl. "rymdmått" (jfr det nyarab. كيلة kila, ett mått om 16 liter), liksom det hebr. מדה "längd-" eller "rymdmått" (jfr arab. مَدَّ = $\frac{1}{2}$, kila), men har sedermera, liksom även det hebr. מדה, i det talmudiska språkbruket erhållit den tekniska betydelsen: a) stadgande, regel, i avseende på exegesen; b) halakisk midrasch. — *Friedmann*, Mebō XXXII (nedan): חשם מכילתא הוא שם כולל לכל מדרשי ההלכה ובאמרך ספר מכילתא הוא כאמרך ספר מדרשי ההלכה או ספר מדרש ההלכות, namnet "Mechilta" är ett namn, som omfattar alla slags halakiska midrascher, ock med uttrycket "Mechilta-bok" menas detsamma som om man sade "stadge-bok" eller "halakisk midraschbok". Möjligen vore det lika riktigt att läsa מכילתא som plur. מכילתא liksom det hebr. מדות (jfr *Friedm.*, Mebō XL ovan). — *B. Gittin* 44^a (mitten): א"ל רבי ירמיה לרבי זריקא: R. Jeremia sade till R. Serika: gå ock se noga efter i din Mechilta. Han gick, sökte noga efter, ock fann en traditionell lärosats, att etc. — Jfr *Zuns*, Gott. V. 47 anm. d).

² I *Tanchuma* II *Par. Ro* börjas en ny avdelning med פי. 5, överskriven ממכילתא דרבי ישמעאל.

Hum. Vet. Samf. i Upsala II, 3.

lärare, som levat långt efter R. Ismaels tid. Tillägget 'ר' ישמ' betecknar blott, att midraschen framgått ur Ismaels skola ock vilar på dess principer. Några hava ansett R. Chija eller hans brorson, den ovan nämde Rah, som redaktör, men de flesta nyare förlägga dess slutredaktion till en ännu senare tid. Den största ock ursprungligaste delen kan dock föras tillbaka på R. Ismael ock hans lärjungar. Hans namn är icke blott det första som nämnes *Bo Petichta* (ht. 6, 13) ock *Par. 4* (ht. 9, 5), utan det nämnes även långt flera gånger än någon annans¹, ock dessutom visar det sig, att en hel mängd tolkningar (דרשות), som i Mech. anföras utan namngiven sagesman (סתם מכילתא), återfinnas i Talmud ock midrasch citerade med 'ר' ישמעאל (i *Babli*) eller 'ר' ישמעאל (i *Jerusch.* ock *Midrasch*).² Dock förekomma även en del dylika citat ('ר' ישמ' el. 'ר' ישמ' תני) till ställen ur Ex., vilka icke återfinnas i vår Mech., men flertalet av dessa beröra delar av Ex., som icke als behandlas i Mech.

De i (den här meddelade) paraschan *Bo* befintliga סתם-ställen, vilka i talmudiska parallelställen tillskrivas R. Ismael, äro följande:

1) *Par. 4* (ht. 11, 10): 'לא דיים וכו', motsvarande *B. Sanhedrin 42^a* (ht. 12 n. 1).

2) *Par. 6* (ht. 31, 9): ליתן . . . למה נאמר . . . ליתן; — *Jer. Berakot 4, 1* (2^e ovan): 'תני ר' ישמעאל בבקר בבקר כדי ליתן תחום לבוקרו של בוקר.

3) *Par. 8* (ht. 45, 14): 'לא אמרתי אלא דבר הבא; — *B. Pesachim 35^a* (mitten): 'אמ' רשב"ל: 'וכן תניא דבי ר' ישמעאל וכן תניא דבי ר"א בן יעקב אמר קרא לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות דברים

¹ R. Ismael nämnes i Mech. 73 ggr (se *Friedmann*, *Meb* LIV, mitten).

² Se *Friedmann*, *Meb* LV—LXIII ock *Hoffmann*, *Zur Einl.* 41, jfr även *Geiger*, *Jüd. Zeitschr.* XI 8.

הבאים לידי חימוץ, där sálunda även R. Simeon b. Lakisch ock R. Elieser¹ b. Jakob áberopas.

4) *Par.* 15 (ht. 90,4): מצינו שהוא רשאי לקיים לו; עבדים ערלים שנאמר וינפש בן אמתך והגר ח"ר מקיימים עבדים שאינם מלין דברי ר' ישמעאל: (ovan) 48^b ר"ע אומר אין מקיימי' אמר ליה ר' ישמעאל הרי הוא אומר וינפש בן אמתך.

5) *Par.* 16 (ht. 102, 11—14): ואכלת ושבעת וברכת זו; — *Jer. Berakot* 1,1 (11^a, efter mitten): אמר רב הונה חיפותר כרבי ישמעאל דרבי ישמעאל אמר . . . ואכלת ושבעת . . . אשר נתן אשר נתן רב הונה חיפותר כרבי ישמעאל דרבי ישמעאל אמר . . . ואכלת ושבעת . . . אשר נתן

6) *Par.* 17 (ht. 113,9): לטוטפוט לטוטפוט הרי ארבע; — *B. Sanhedrin* 4^b (ht. 113 n. 3). 'טוט';

Men utom denna kärna av R. Ismaels skola har redaktören av Mech., liksom redaktörerna av Sifra ock Sifre, även hämtat mycket ur andra samlingar. Den viktigaste av dessa är en *יהאי* מכילתא דר' שמעון ב' יוראי, vilken ofta citeras i Talm. Jerusch. ock haggadiska skrifter under formen *שמעון ב' יוראי*, ock i de babyloniska skolorna hörde till ספרי דבי רב. De ställen i *Par. Bo*, som säkerligen äro hämtade från R. Simeons Mechilta, äro följande: 1) *Par.* 13 (ht. 69,7): ר' יהודה בן בתירה אומ': היורד שעותיו ועותיו הוא חלקו; jfr *Pesikta de-Rab Kahana Pi.* 7 (ht. 69 n. 2): 2) *Par.* 14 (ht.

¹ Eller Eleasar, se יעקב ב' אליעזר i den alfabetiska förteckningen Kap. 9. — Om Simeon b. Lakisch, vanligen kallad "Resch Lakisch" (רש"ל) se *Bacher*, Ag. d. paläst. Amor. 340—418.

² Samma midrasch förekommer också på några andra ställen, se *Friedmann*, Mebô LVI, där det slutligen heter (LVII, ovan): מ"מ עיקר בעל המאמר הוא רשב"י . . . ולפ"ז תהיה סהמא דמכילתא דרשב"י, i alla händelser är R. Simeon b. Jochaj den egentliga autorn till detta yttrande . . . Ock därför går vår Mechiltas anonyma midrasch tillbaka på R. Simeon, ock är måhända avskrifven ur hans Mechilta.

86, 5—13): 'רבי עקיבא אי' אלמלא וכו' — *B. Megilla* 29^a (ht. 86 n. 7) ock *Jer. Taanit* 1, 1 (64^a ovan), som likaledes börjar med חני ר' שמעון בן יוחי (etc., se ht. 86 n. 7)¹.

En del av de ur R. Simeons Mechilta hämtade midrascherna är genom ד"א (דבר אחר) särskilt betecknad såsom tillhörande en annan källa än det övriga. Under denna form förekomma också flera ställen, dem den sista redaktionen av vår Mech. synes hava hämtat ur Sifre Deut., vilken sannolikt är en midrasch ur R. Simeons skola (jfr *Mech. Bo Par.* 8 till שבעת ימים). Vid slutredaktionen av Mech. hade man också att tillgå de då redan kodifierade halakavärken, den kanoniska Mischnan ock Tosefta. På dessa hänvisas ofta med uttrycket מכאן אמרו, "härpå stöder man den satsen", "i denna mening heter det". Jfr *Mech. Bo Par.* 5 till Ex. 12, 6 לכהם למשמרת (ht. 26, 6): מכאן אמרו אין פוחתים וכו' med *Mischn. Arakin* 2, 5 (ht. 86 n. 4); — *Par.* 5 till Ex. 12, 6 מכאן אמרו חססה נשחט וכו' (ht. 28, 1); — *Mischn. Pesachim* 5, 5 (ht. 28 n. 1); — *Par.* 6 till Ex. 12, 8 בלילה הזה (ht. 34, 10) med *Mischn.*

¹ Även denna midrasch förekommer på andra ställen, i snht i *Rabbot*, med åtskilliga amplifikation, ock överallt tillskrives den R. Akiba eller dennes lärjunge R. Simeon. Härom yttrar *Friedmann*, *Mebd* LVII: ונראה שפיקר בעל המאמר היה ר"ע ושנאו רשב"י ונראה חלמירו וכן שנאו ר' נתן ואח"כ הרחיבו הדרשנים את הענין ונקרא על שמם אמנם ברוב ברייתות העתיקות הובא על שם רשב"י ויראה דרשב"י גופיה כבר תרחיב את הענין יותר ממה ששמע מר"ע רבו . . . , vi se att den egentliga sagesmannen är R. Akiba, ock hans lärjunge R. Simeon liksom ock R. Natan fortplantade midraschen vidare. Sedermera utvidgade [följande] exegeter ämnet, ock midraschen citeras därför i deras namn. Men i de flesta äldre baraitor citeras den efter R. Simeon, ock det ser ut som om redan R. Simeon själv hade gjort några amplifikation utöver vad han lärt av sin lärare R. Akiba . . . Måhända är den även i vår Mech. upptagen från R. Simeons.

Berakot 1,1 (ht. 34 n. 6); — *Par.* 15 till Ex. 12,45 בבית אחד (ht. 92,11)* med *Tosefta Pesachim* 6,11 (ht. 93 n. 3); — *Par.* 17 till Ex. 13,10 ושמרת את החקה (ht. 117,1) med *Tosefta Chagiga*, 1,2 (ht. 117 n. 4).

Den ovan nämnda, R. Simeon tillskrivna Mechiltan till Ex. var säkerligen inbegripen i det talmudiska uttrycket ספרי eller רבי רב, då, som ovan antydles, eljes ingen midrasch till Ex. finnes omnämnd i Talmud. I ett "Responsum" (omnämnt hos HOFFMANN, Zur Einl. 36 n. 2, efter HARKAVY'S חשובות הגאונים 107) citeras också uttryckligen רבי רב till Ex. i motsats mot vår Mech., som där kallas מכלתא דארץ ישראל, ock den baraita Gaonen i detta responsum anför från *Sifre de-bé rab* återfinnes i Ramban's (Nachmanides') pentateuchkommentar (till Ex. 22,12), där den citeras från "R. Simeon's Mechilta". I 16:de årh. existerade således denna R. Simeons Mechilta, såsom det också framgår av flera andra citat hos Ramban, i vilka densamma, till skilnad från vår Mech., kallas מכלתא אחרייתא דר' שמעון ב' יוחאי. Även av denna "andra Mech." till Ex. har nyligen en stor del blivit av KOENIGSBERGER återfunnen i den ovan nämnda Midrasch haggadol. "R. Simeons Mechilta", vilken till Ex. icke började som "R. Ismaels Mech." med Kap. 12 utan med Kap. 1 eller åtminstone Kap. 3, omfattade även Num. ock Deut., ock utgjorde den ספרי רב, efter vilken midraschen till dessa bibelböcker lärdes i de babyloniska skolorna¹.

Till den nuvarande Mech. finnes, liksom till de övriga halakiska midrascherna, en stor mängd parallelställen i Talmud ock den äldre haggadiska midraschen, framför allt *Pesikta* ock *Rabbot*. Vid dessa parallelställen är överensstämmelsen sällan fullständig både till innehåll ock form. Oftast

¹ Se *Friedmann*, Meb. LI-LV; *Hoffmann*, Zur Einl. 45—51; *Koenigsberger*, Quellen 90—III.

är innehållet detsamma, men de uppgivna sagesmännen för de särskilda meningarne olika. Jämför man t. ex. *Mech. Bo Par. 6* (se ovan s. 46 d) med *B. Pesachim 41^a* (ovan): ת"ר במים אין לי אלא במים שאר משקין מנין אמרת ק"ו ומה מים שאין מציגין כעמן אסורין שאר משקין שמציגין טעמן לא כל שכן רבי אומר במים אין לי אלא מים שאר משקין מנין ת"ל ובשל ר. Ismael ock R. Akiba i *Mech.* (ock *Jer.*, se ovan s. 47) motsvaras av "Rabbanan" ock "Rabbi" i *Babli*¹. Ock jämför man *Bo Par. 17* (ht. 118, 5 ה"א) med *B. Menachot 36^b* (ht. 118 n. 3), linner man, att סחם i *Mech.* motsvaras av R. Jose i *Menachot*, ock R. Isak i *Mech.* av R. Akiba i *Menachot*; dock är texten i *Mech.* antagligen icke pålitlig.

Stundom står den midrasch, Talmud anför till ett ställe ur *Ex.*, i direkt strid med *Mech.*, varav också framgår, att Talmud där följer en annan som kanonisk ansedd midraschsamling. Till *Ex. 12, 9* תאכלו ממנו נא heter det *Mech. Bo Par. 6* (ht. 34, 2): אין נא אלא חי, varigenom det förbjödes att äta av pesach "rätt" (חי). *B. Pesachim 41^a* (efter mitten) heter det däremot: ת"ר יכול אכל כזית חי יהא חייב ת"ל אל תאכלו נא ובשל אמרתי לך ולא חי rabbinerna lära: man skulle kunna tro, att om man åte [av pesachlammet] så mycket som en oliv rätt, skulle man vara skyldig [till en överträdelse], men det heter: "I skolen icke äta därav *na*

¹ Även för kännedomen om språkbruket är det av vikt ock intresse att närmare jämföra dylika parallelställena. Så här i avseende på de tekniska uttrycken för deduktionen (jfr ovan s. 23): דין הוא i *Mech.* mot det korta, men alldeles synonyma i *Babli* ock *Jer.*, ock אם (eller הוא אם, se ht. 34 n. 6) i *Mech.* mot ומה (i *Babli*), מה אם (i *Jer.*), samt אסורין בבישול (i *Mech.*), אסורין (i *Babli*), אה אמר אסור (i *Jer.*); vidare (vid citerande av bibelordet במים) i *Mech.* ock *Babli* först במים sedan מים, i *Jer.* på bägge ställen; שאין מציגין (i *Mech.* ock *Jer.*) mot שאין מפי' i *Babli* (ock *Mech. Amst!*). Till läsarten טעמן jfr ht. 34 n. 7.

[halvrätt] ock kokt²; jag har [altså här uttryckligen] sagt dig "halvrätt ock kokt", men icke [har jag sagt dig] "rätt"¹.

Utom de till R. Ismaels skola hörande midrascherna till Ex. ock Num., de nu befintliga Mech. ock Sifre Num., hava amoräerna enligt all sannolikhet också haft att tillgå ismaeliska midrascher till Lev. ock Deut., vid sidan av de akibaiska Sifra ock Sifre Deut. Ehuru sådana ismaeliska midrascher, vilka antagligen också buro namnet Mechilta, ingenstädes nämnas i den eftertalmudiska literaturen², kan deras existens dock med stor säkerhet påvisas. I den samling av omkr. 80 **רמא דבבלי** (*Babli*) eller **רמא דירושלמי** (*Jerusch.*) citerade baraitasatser, vilka HOFFMANN (Zur Einl. 18 ff.) sammanställt, finnes en hel mängd midrascher till ställen i Lev., vilka stå i strid med midrascherna till samma ställen i Sifra, ock därför måste vara hämtade ur samlingar tillhörande den motsatta skolan. Andra till Lev. hörande baraitasatser av R. Ismael citeras bredvid R. Akibas, ock då blott de senare återfinnas i Sifra, äro de förre antagligen hämtade ur en Mech. de-R. Ismael till Lev. Även *Targum Jerusch.* har hämtat en stor del av sina midraschiska parafraser såväl till Ex. som till Lev. ur samlingar av den ismaeliska skolan, ock författaren eller redaktören till *Vajikra rabba* synes också hava använt en ismaelisk midrasch till Lev.³ På samma sätt kan man uppvisa, att amoräerna

¹ Jfr ht. 34 n. 2.

² I *Maimonides'* inledning till Mischna heter det visserligen: **דבר' ישמעאל פירש מאלה שמות עד סוף התורה והוא הנקרא מכילתא**, "R. Ismael skrev en kommentar till Pentateuchen från början av Ex. till slutet av Deut., ock det är den som bär namnet Mechilta", men då Maimonides aldrig själv citerar denna Mech., har han högst sannolikt icke sett någon sådan, utan hämtat denna notis ur äldre, nu förlorade arbeten, eller slutit sig till dess existens ur talmudiska citat (se *Hoffmann*, Über eine Mech. 84).

³ Se *Hoffmann*, Zur Einl. 74—76, ock i snht *Koenigsberger*, Quellen 41—51.

känt en Mech. de-R. Ismael till Deut. I Talmud finnas omkring 30 midrascheitat med שמעאל ר' (resp. חני) hörande till Deut., vilka ej återfinnas i Sifre eller någon annan midraschsamling. Då nu de allra flästa av Talmuds "*tanna de-bê R. Ismael*" till Ex. igenfinnas i Mech. ock de till Num. i Sifre Num., så måste också Talmud hämtat sina ח' דבי ר"י till Deut. ur en ismaelisk midrasch till Deut. Enligt all sannolikhet är även av denna midrasch en stor del i våra dagar återfunnen i den ovan nämnda *Midrasch haggadôl*¹.

Av de bägge olika riktningarne inom den halakiska midraschen under tannaiterperioden, den akibaiska ock den ismaeliska, vilkas alster man med HOFFMANN lämpligast kan benämna efter den vanligaste talmudiska citeringsformeln "*tanna de-bê rab*" ock "*tanna de-bê R. Ismael*", finnas således mer eller mindre fullständigt bevarade följande arbeten, med vilka den bibliska exegesen som självständig disciplin begynner:

a) av "*tanna de-bê rab*"-midrascherna: 1. en "Sifre de-bê Rab" till Ex., i den estertalmudiska literaturen kallad מכילתא דר' שמעון בן יוחאי, nyligen till stor del återfunnen i den ännu outgivna *Midrasch haggadôl*; — 2. Sifra till Lev.; — 3. en "Sifre sutta" till Num., citerad av Maimonides ock tillskriven R. Simeon b. Jochai, samt till stor del bevarad i *Bemidbar rabba*, *Jalkut* ock *Midr. hagg.* — 4. den nuvarande Sifre Deut. till Deut.

b) av "*tanna de-bê R. Ismael*"-midrascherna: 1. den nuv. Mechilta till Ex.; — 2. Mechilta de-R. Ismael till Lev., vars existens kan deduceras ur *Targum Jerusch.*, *Vajikra rabba* ock talmudiska citat; — 3. den nuv. Sifre Num. till Num.; — 4. Mechilta de-R. Ismael till Deut., till stor del bevarad i *Midr. haggadôl*.

Ett gemensamt, beaktansvärt drag i alla dessa halakiska midrascher är, att vilkendera riktningen de än tillhöra, upptaga

¹ Se Hoffmann, Über eine Mech. 84—92.

de enligt regeln efter sina egna utförliga *deraschot* även någon av den motsatta skolans tolkningar i kort sammandrag, stundom ehuru visst icke alltid, med ett ״א״ kännetecknade såsom tillhörande den avvikande riktningen. Anmärkningsvärt är också, att den ena av dessa riktningar synes mer omhuldad i de palästinensiska, den andra mer i de babyloniska skolorna. I bågge landen var visserligen med den gemensamma kanoniska Mischnan ock dess supplement, Tosefta, den akibaiska exegesen den rådande ock till den viktigaste av bibelböckerna, ת״כ, var därför också i Palästina som i Babylonien den mäst utpräglad akibaiska midraschen, Sifra, den i främsta rummet studerade ock åberopade. Men i fråga om de övriga delarne av den skrivna Toran, Ex., Num. ock Deut., synes den ismaeliska skolans alster mer bearbetade i Palästina än i Babylonien. De i Palästina allmännaste halakiska midrascherna (utom Sifra), vilka där gingo under namnet מדרות eller מכילתא voro: Mech. de-R. Ismael, till Ex. (= vår Mech.) ock till Num. (= vår Sifre Num.) samt en Mech. de-R. Simeon b. Jochaj till Deut. (= vår Sifre Deut.). I de babyloniska skolorna benämndes de övriga gällande midrascherna (utom Sifra) ספרי דבי רב, ock bestodo sannolikt alla av R. Simeon b. Jochajs särskilda midrascher till Ex., Num. (blott i ränder bevarade) ock till Deut. (= vår Sifre Deut.).

7. Mechiltas indelning ock innehåll.

Den nuvarande Mechilta börjar med Ex. 12,1 ock räcker till ock med Ex. 35,3, men med uteslutande av flera kapitel, vilkas innehåll icke lämpar sig för halakisk exeges. Den ursprungliga indelningen av Mech. skall enligt WEISS vara gjord efter Sifra's i 3 större ock 9 mindre delar¹. I enlighet därmed

¹ Weiss, Mebδ XXVIII: ולפ״ם שכתבנו במבוא לספרא שהת״כ: היה נחלק לנ׳ חלקים וט׳ פרקים תהיה חלוקת המכילתא שזה ממש לחלוקת ספרא, i enlighet med vad vi visat i inledningen till Sifra,

Hum. Vet. Samf. i Upsala II, 3.

titlar eller "tecken", סימנים, till de 9 traktaterna: ואמר פרעה¹. Blott tre av dessa *simanîm* (שבחא וכו' עמלק) återfinnas i efterskrifterna i några upplagor (ej Konst. ock Ven.) liksom i de av ålder brukliga traktatnamnen. I avseende på parascha-indelningen, över- ock efterskrifter, visar sig flera olikheter mellan de särskilda upplagorna, beroende därpå, att en stor oreda råder i själva indelningen. FRIEDMANN, som först av alla uppvisat denna oreda i detalj (*Mebô* LXXVIII—LXXX), synes mig dock icke hava fästat avseende vid en viktig omständighet, förhållandet mellan över- ock efterskrifter, varur oredan till en stor del kan förklaras. För att visa betydelsen av denna omständighet vill jag här ge en noggrann redogörelse för indelning, över- ock efterskrifter i Ven. — FRIEDMANN (*Mebô*, LXXVIII) meddelar blott efterskrifterna — jämfört med förhållandet i andra editioner².

¹ Dessa סימנים — vilka tillsammans bilda ett slags mnemoteknisk mening: "ock Farao talade till Möses, ock Amalek tog sig för att i den månaden döma om sabbatspänningen" — äro alla hämtade från något av de första orden i den bibeltext, som varje särskild traktat behandlar, med undantag av "tecknet" för den sista traktaten, vilket avser dess innehåll i allmänhet. Dock hava de hebräiska orden utbytts mot aramäiska med någon förändring för att få fram den mnemoniska meningen: 1. ואמר aram. — hebr. ויאמר (Ex. 12, 1); 2. פרעה från בשלח פרעה (Ex. 13, 17); 3. למשה från אז ישיר (Ex. 15, 1); 4. ונסל aram. — hebr. ויסע (Ex. 15, 22); 5. עמלק från ויבא עמלק (Ex. 17, 8); 6. בירחא aram. — hebr. בחדש (Ex. 19, 1); 7. למידן aram. motsvarande hebr. חמשפטים (Ex. 21, 1); 8. כספא aram. — hebr. כסף (Ex. 22, 24); 9. רשבהא aram. motsvarande hebr. שבה, varom hela sista traktatens bibeltext handlar.

² Då Venedig-editionen numera är mycket sällsynt, torde några bibliografiska uppgifter därom icke vara ovälkomna. Boken består av 37 blad (titelblad med *verso* blank samt bll. לז—ב), av vilka första traktaten upptager bll. ב—ט (mitten). Texten är satt i två tätt tryckta, 53-radiga spalter på sidan (så att varje blad har 4

De 9 traktaterna med sina över- och efterskrifter äro i Ven. följande: №r 1) מִסְכָּחָא דְפֶסְחָא, omfattande hela perikopen בֵּא (Ex. 12,1—13,16) och indelad i 1 "petichta", vilken behandlar värsern Ex. 12,1, och 18 paraschor¹; har i Ven. ingen

spalter) 7 cm. breda och 24 cm. höga. Som "kolumntitlar" står överst på sidorna: i mitten den löpande bibelparaschans (perikopens) namn, בֵּא, בְּשִׁלַּח, מִשְׁפָּטִים, וְהָשָׁא (utan något avseende på traktatindelningen), och på bägge sidor därom ordet פֶּרֶשֶׁת med den beträffande traktatens löpande paraschanummer. Alltså står perikopnamnet בְּשִׁלַּח över alla de blad (כֹּא *verso*—כֹּא *verso*), som innehålla de fyra traktaterna שִׁירָה, וִיסֵעַ, בְּשִׁלַּח, וְעִמְלֵק (enligt den vanliga indelningen), och får således 4 särskilda gånger פֶּרֶשֶׁת som kolumntitlar bredvid sig. För övrigt innehålla dessa kolumntitlar en stor mängd tryckfel i blad- och paraschanummern, utelämnningar (av ordet פֶּרֶשֶׁת med nummer), inadvertenser och inkonsekvenser av olika slag. Av dessa senare anmärker jag blott: att petichtan till Bo har ingen annan kolumntitel än בֵּא, medan däremot petichtan till traktaten בְּשִׁלַּח, som börjar på bl. כֹּא *verso* har till kolumntitel פֶּרֶשֶׁת א בְּשִׁלַּח פֶּרֶשֶׁת א לִי פֶּרֶשֶׁת א לִי, samt att kolumntiteln וְהָשָׁא förekommer blott på bl. לוֹ *verso*, där perikopen כִּי וְהָשָׁא börjar, men bl. לוֹ, vilket borde ha som kolumntitlar וְהָשָׁא א *recto* och וְהָשָׁא א *verso*, har på bägge ställen מִשְׁפָּטִים i följd av den genom de tre sista traktaterna fortsatta paraschanummeringen (jfr sidd. 71—73). Arksignaturen är på bl. ב *recto* (under spalt ב ii 1 ב 1 מְכִילָה א och på de följande 2 bll. resp. iii 1 א 1 מְכִילָה א och iii 1 ד 1 מְכִילָה א. varefter följa 4 blad utan arksignatur, och så hela boken igenom. Under כֹּא står således: i 2 א מְכִילָה ב, under כֹּא: iii 2 ד מְכִילָה ב, varefter bll. 13—16 sakna arksignatur o. s. v. "Kustod" finnes på alla sidor utom två. Textens typografiska anordning i övrigt med två större stilar — den största för överskrifterna och de ord varmed varje (traktat)parascha börjar, den mindre för efterskrifterna, kolumntitlarne, ordet פֶּרֶשֶׁת med nummer i texten samt de ord, varmed de smärre avdelningarne inom varje parascha börjar, varvid dock flera inkonsekvenser förekomma, — synes bäst av den här meddelade hebr. textens anordning.

¹ Friedm., Mebδ LXXIX: גַּם אֲנִי קֹחַת בְּסִימָן פ' ב' שְׁבַט' בֵּא ושְׁבַט' חֲשִׁירָה לְפִי שְׁחָם בְּאִמְצַע פְּסוּק וְכִבְרִי יֵשׁ לְחִבְרָא רֵאִית מְלִשׁוֹן

överskrift¹, men efter slutet av Par. 18 står efterskriften חסלת מסכתא דפסחא והיתה הרוחה², varefter följer överskriften till Nr 2) פרשת ויהי בשלה, vilken överskrift dock säkerligen icke tillhör ensamt traktaten 2, utan gäller för alla fyra, perikopen *Beschallach* motsvarande, traktaterna 2—5. Traktaten Nr 2 omfattar Ex. 13, 17—14, 31, således blott början av perikopen (*vajehi*) *Beschallach*, ock indelas i 4 "petichta" (omfattande slutet av kap. 13, vv. 17—22) ock 6 par. Efterskriften lyder: חסלת מסכתא לאלהא חושבחה³. Därefter överskriften till Nr 8) פרשת השירה, som omfattar Ex. 15, 1—21 (Mose sång) ock indelas i 10 par.⁴ Efterskrift: חסלת שירחה

ר' נסים שתביאו הערוך ערך טמא דהיא דפ' בא היא באמת נחשבת ר' נסים, jag finner också beteckningen "Par. 2" i traktaterna *Bo* ock *Schîra* oriktig, ty de stå mitt i en bibelvärs, ock redan av ett yttrande av R. Nissim, som *Aruk* anför s. v. טמא [Pragedit. 738^b], kan man visa, att den [Par. 2] i Par. *Bo* räknats [ihop med Par. 1] som en parascha.

¹ Att Ven. ej har någon överskrift beror sannolikt på den typografiska kutymen att börja första sidan (här bl. ב *recto*) omedelbart med första textordet (här ויאתמר); så som synes av ht. sid. 1. *Weiss* ock *Friedm.* hava (förmodligen efter Amst.) som överskrift פרשת בא, *Friedm.* därjämte: [פתיחה]. Deras kolumntitlar äro också (förmodligen efter Amst.) perikopnamnen בא, בשלה, יתרו, משפטים, ויקהל, ock כי חשא, men med traktatens namn på ena sidan ock dess löpande paraschanummer å den andra.

² Första delen av efterskriften lika hos *Weiss* ock *Friedm.*, men bibelspråket ותי' חר' [Ex. 8, 11] utelämnas av *Weiss* ock *Friedm.* Den senare har i dess ställe (väl efter Amst.) וסליקא פרשת בא, ock på samma sätt slutar *Friedm.* (men icke *Weiss*) alla efterskrifterna med angivande av traktatens *siman*.

³ *Weiss* blott חסלת מסכתא, *Friedm.* ח' מט' ב (jämte *siman*), ock på samma sätt har *Friedm.* som kolumntitlar till denna traktat: מט' דויהי *Weiss*, מסכתא ב.

⁴ Till första paraschan saknas (i Ven. ock *Weiss*) א פרשה, så att man kunde tro det vore en "petichta", men den andra har riktigt ב פרשה. Så är även förhållandet i traktaten 6.

(hos FRIEDM. riktigare 'חס' מסכתא דשי'. Nr 4) Denna traktat har i Ven. (ock Weiss) ingen överskrift¹, utan börjar med פֿרשׂה א ויסע. Den omfattar Ex. 15, 22—17, 7 ock indelas i 6 par.² Efterskrift: חס' פרשׂה דויסע. Nr 5) Denna traktat, som likaledes saknar överskrift³, omfattar slutet av perikopen *Beschallach*, Ex. 17, 8—16, ock har 2 par. Efterskrift: סליקא מסכתא וכולא סידרא שבה לאלהא תקיף. "här slutar traktaten ock hela perikopen [*Beschallach*], lov vare Gud den starke ock mäktige". — Därefter överskriften till Nr 6) פרשׂה וישמע יתרו, som omfattar Ex. 18, 1—27 (början av perikopen *Jitro*⁴) ock delas i 2 par.⁶ Efterskrift: חסלת מסכתא דוישמע. Nr 7) Denna traktat, som

¹ *Friedm.* har (väl efter Amst.) överskriften פרשׂה ויסע משה, men som kolumntitel מסכתא ד (den föreg. traktaten däremot som kolumntitel icke ג מס' utan מסכתא דשירחא ock som efterskrift חס' מסכתא ד. *Weiss* har ingen överskrift, men som kolumntitel מסכתא דויסע, efterskrift — Ven.

² *Geiger*, Urschr. 434, *Hamburger*, Real-Enc. II 722, ock *Weiss*, Mebδ XXVIII, räkna här 7 paraschor, sannolikt efter misräkningen (eller tryckfelen) i Ven., som har par.: 1, 2, 4, 5, 6, 7 (med överskott av 3). Par. 4—7 i Ven. äro identiska med Par. 3—6 hos *Friedm.* (Amst.) ock *Weiss*.

³ Så ock hos *Weiss*, men *Friedm.* har överskriften פרשׂה ויבא, ock bäge hava kolumntitlarne דעמלק מסכתא.

⁴ Efterskriften lyder hos *Friedm.* סליקא פרשׂה ויהי בשלח, ock hos *Weiss* סליקא כולא סידרא שבה לאלהא וכו'.

⁵ På samma sätt som vid 2:dra traktaten gäller här överskriften icke denna traktat ensam, utan de bägge traktaterna (6) ock (7), som motsvara perikopen *Jitro*. *Friedm.* ock *Weiss* hava samma överskrift, men i kolumntiteln bredvid יתרו, såsom vid traktaten 5, מסכתא דעמלק (jfr n. 7).

⁶ Vid den första paraschan saknas i Ven., som hos *Weiss*, det vederbörliga פרשׂה א (jfr s. 69 n. 3).

⁷ Konst. har (enl. *Friedm.*, Mebδ LXXIX) חס' מסכתא דפרשׂה. *Weiss* ock *Friedm.* däremot: חס' מס' דעמלק. Att traktaterna 5 ock 6 egentligen bilda en enda traktat med סימן "Amalek"

saknar överskrift¹, omfattar Ex. 19,1—20,26 (24,1, slutet av perikopen *Jitro*) ock delas i 11 par. Efterskrift: חסלת פרשת יתרו. Denna efterskrift står dock icke som vanligt allra sist, utan där perikopen *Jitro* värligen slutar med sista vârsen (26) av kap. 20. Därpå följer en kort "derascha" till den korta vârsen 24,1 (לפניהם) אשר תשים, som genom detta åtskiljande tydligen anvisas icke hâra till denna traktat (enligt den ôvliga benämningen פ' בחדש), utan till den nästfôljande מס' נויקין, den första av de tre, som motsvara perikopen *Mischpatim*. Genom den oriktiga plaseringen av denna derascha förklaras också, att därefter icke följer som eljes vid alla traktater, en efterskrift, utan i dess ställe något som ej håller finnes vid de andra traktaterna: en överskrift (till N:r 8), vilken icke som eljes avser Toras perikop, utan Mechillas traktatindelning². N:r 8) Denna traktat, som har överskriften: מסכת נויקין פרשתא קמייתה³, omfattar Ex. 24,2 (el. 24,1) — 34,17 med 20 par. Efterskriften (bl. בלו) lyder: חסלת מסכת נויקין והיא פרשת

har man länge insett (se *Geiger*, Urschr. 434 n. 1, ock *Hoffmann*, Zur Einl. 38), ock *Friedmann* har (Mebô LXXX) utrett sammanhanget dem emellan.

¹ Så även hos *Weiss*. *Friedm* har däremot överskriften פרשת מסכתא דבחדש השלישי, ock bågge hava kolumntitlarne דבחדש השלישי.

² Konst. synes även hava sin efterskrift på samma ställe som Ven. *Friedm.*, Mebô LXXIX: (באמצע המאמר), där den lyder: חסלת פרשת וישמע יתרו תהלה לברוך יוצרו אשר כבש את יצרו וישמע יתרו, lov vare den välsignade Skaparen, vilken skyler den skapade varelse som kommer att söka skydd under Hans vingar. *Weiss* ock *Friedm.* hava däremot sina efterskrifter efter den nämnda deraschan till 21,1: חס' מס' (bättre): חס' מס' דבחדש פרשת יתרו *Weiss*. דבה' וסליקא פר' יתרו.

³ Det aram. פרשתא קמייתה har här lagts till överskriften i st. f. det vid den följ. Par. 1 felande א פרשתא. *Weiss* har ingen överskrift, *Friedm.* däremot המשפטים, פרשתא, ock bågge hava kolumntitlarne דנויקין מסכתא.

ואלה המשפטים, men denna efterskrift har kommit på oriktigt ställe, ock därmed den löpande paraschanumreringen gått ett (eller två) nummer för långt. Perikopen *Mischpatim* slutar nämligen ini Par. 20, där de sista orden av midraschen till Ex. 23, 19: **עד כאן פרשה דינין**, tydligen icke höra till denna midrasch, utan utgöra en i st. f. den felande efterskriften till traktaten *Dinîn* (= *Nesikîn*) i texten inkommen randglossa. Härefter följer också (som vanligt efter efterskrifterna) en till nästa traktat hörande, på perikopindelningen vilande överskrift **פרשה כי השא**. Hit, till Ex. 23, 19, har nämligen midraschen, tämligen troget, utan större avbrott följt Toratexten, men här sker nu ett stort språng, som omfattar ej blott återstoden av perik. *Mischpatim* (23, 20—24, 18), utan även hela de hägge perik. *Terûma* (25, 1—27, 19) ock *Tesawweh* (27, 20—30, 10) samt början av perik. *Ki tissa* (30, 11—31, 11), varefter med den nyss nämnda överskriften faktiskt en ny traktat (N:r 9 **שבחא**) börjar¹. Det är altså tydligt, att om ej förr, så åtminstone här (vid orden **עד כאן וכו'**) skulle traktaten *Nesikîn* (el. *Dinîn*) sluta. Men enligt alla kommentatorers mening, vilken stöder sig på den gamla (ovan s. 67 nämnda) "simaneringen", skulle efter traktat *Nesikîn* finnas en särskild traktat **בספא**, som börjar med den nuvarande Par. 19 (med midraschen till Ex. 22, 24: **אם כספ תלוי** **אח עמי**). Traktat 8 (eller riktigare 7, om 5 ock 6 förenas till en), *Nesikîn*, slutar då med Par. 18 (Ex. 22, 23), ock med traktat 9 (resp. 8), *Kaspa*, som omfattar Ex. 22, 24—23, 19 med

¹ Efter överskriften **כי השא** finnes icke, som det borde, något **א**, **פרשה**, men det första ordet av texten **ויומר** är tryckt med den största stilen, vilken (som ovan nämndes) nyttjas uteslutande vid det första ordet i varje ny parascha. Men enl. Ven:s anordning omfattar Par. 20 hela denna Par. 1 av traktaten *Schabta* (perik. *Ki tissa*) ända till den på oriktigt ställe inkomna efterskriften, såsom det synes av kolumntiteln på bl. **לז recto**. Ja även över sista sidan (**לז verso**) står genom tryckfel **פרשה כ משפטים פרשה כ** i st. f. **פרשה א ויקהל פרשה א**.

2 par. (nämligen Par. 19 ock en del av Par. 20 enligt upplagornas nuvarande paraschanumrering), avslutas då perik. *Mischpatim*¹. Härefter skulle sedan följa traktat 10 (resp. 9), *Schabta*, bestående av ett stycke ur perik. *Ki tissa* (Ex. 34, 12—17) ock ett ur perik. *Vajakhel* (35, 1—3). Efter Ven. räcker dock såväl traktat 8, *Nesikin*, som ock perik. *Mischpatim* ända till ock med 34, 17, där efter deraschan till שבח וינפס den ovan nämnda efterskriften följer, samt därpå överskriften till: פרשה 9 נר. ריקהל. Denna "traktat" (som dock icke kan kallas så) omfattar Ex. 35, 1—3 med en enda kort parascha (utan det vanliga "פרשה א", men första ordet ריקהל med största stilen)², ock har

¹ Efter slutet av Par. 18 inskjuter därför *Friedm.* [i Amst:s text] såväl efterskriften: [ח'ס' מסכתא דנויקין], som ock överskriften till den följande traktaten [פרשת אם כסף], men bibehåller ändock paraschanumreringen, 19, 20, orubbad. På samma sätt *Weiss*, men utan särskild överskrift. Bägge hava till kolumntitlar מסכתא משפטים (פ' כ. resp. פרשה יט) med stor inkonsekvens bredvid, då paraschanummern rättar sig efter traktaten ock ej efter perikopen, såsom synes av de fyra traktaterna 2—5, som motsvara perikopen *Beschallach*, till vilken det således (hos *Weiss* ock *Friedm.* som i Ven.) 4 ggr finnes פרשה א. De ovan nämnda orden i Par. 20: עד כן פרשת יינין utesluter *Friedm.* ur Amst:s text, varefter hans (ock Amst:s) nya efterskrift lyder: חסלת מסכתא דכספא וסליקא, פרשה משפטים, hos *Weiss* (som ej ens omnämner tillvaron av de nämnda orden (עד כאן וכו') lyder efterskriften חס' מס' דכספא וכולא, lyder efterskriften hos *Weiss* ock *Friedm.* (som i alla edd.) överskriften פרשה כי חשא, men *Friedm.* tillägger sedan ויאמר på dess plats framför פרשה א. מסכתא רשבחא כי חשא פרשה א. Efterskriften efter slutet av denna Par. 1 (Par. 20 i Ven.) lyder hos *Weiss*: חסלת פרשתא דכי חשא, ock hos *Friedm.* (ock Amst.) חשא כי חשא וסליקא פרשת כי חשא.

² Weiss ock Friedm. hava samma överskrift, den senare tillägger även מַסְכָּתָא דְּבִרְשָׁא, ock kolumntiteln lyder hos bägge מַסְכָּתָא דְּבִרְשָׁא וּבִקְהָל פְּרָשָׁתָא med samma inkonsekvens (א i st. f. ב) som ovan.

Irum. Vet. Samf. i Upsala II, 3.

ingen annan efterskrift än den allmänna till hela hoken: חסלה¹. מכילתא לאלהא שמיא חושבחהא.

Vid en närmare granskning av ovanstående indelning, vilken FRIEDMANN (*Mebô* LXXVIII) med alt skäl betecknar som "förvirrad ock oredig" (מבולבלת ומשובשת), visar sig en viktig omständighet, vid vilken utgifvarne icke fäst behörigt avseende, att nämligen, såsom jag redan ovan antytt, två olika indelningsgrunder gå bredvid varandra, ock att dessa fått sitt uttryck på olika sätt ock olika ställen. Man har nämligen 1:o) en indelning, som följer Toraperikoperna ock ensamt angives i överskrifterna, där också utan undantag den större avdelningen betecknas med uttrycket פרשה; samt 2:o) en indelning, gjord efter innehållet ock angiven i efterskrifterna, där den större avdelningen enligt regeln betecknas med uttrycket מסכתא. Naturligtvis är indelningen efter perikoperna den äldre, liksom den ock mer överensstämmer med Mechiltas natur av att väsentligen vara en midrasch till Tora. Indelningen i "traktater" är sannolikt gjord efter föredömet av Mischna's indelning med hänsyn till Mechiltas egentligen halakiska innehåll. En annan skillnad mellan över- ock efterskrifternas indelning är den,

¹ Så även hos Weiss. *Friedm.* däremot (efter Amst.?): חס' מסכתא ושבתא וסליקא פרשת ויקהל שבתא סימן וחס' כולא מדרש מכילתא. Därefter följer hos dem liksom i Ven. den ovan antyddade notisen om Mechiltas indelning, så lydande: ואית בה מסכתות השעה ואילן אינון סימניהון ואמ"ר (etc. se ovan s. 67) ואית בה מס' קצ"ח פרשיות שמונים ושחים למס' עב מ"ט ספ"ס קצ"ח על ידי קור"נילייו (i Raschiskrift): אר"ל קי"נר בחדש אב בשנת חש"ה בבית דניאל בומ"בירגי בז"מ *Elia Landau* upplyser i inledningen till sin kommentar (se *Friedm.* 105^b ock 119^b ovan, samt jfr hans Haqd. XIII) äro de gåtfulla orden מס' קצ"ח ספ"ס קצ"ח att tolka efter "albam"-formeln (se Gloss. s. v. אלבם), ock betyda således אברהם בר דוד (måhända avskrivarens namn הלחמי אברהם) med den bekanta slutönskningsen יחוק!

att i de förra är språket enligt regeln hebraiskt, i de senare aramäiskt. Måhända äro flera traktatnamn senare uppkomna, yngre än, ock delvis hämtade från, de ovan nämnda סימנים, enär Ven. blott anger de bägge traktatnamnen פסחא ופסחא. Då nu traktatindelningen efter innehållet icke alltid börjar ock slutar med en avdelning efter perikoperna, har av denna orsak helt naturligt en viss oreda i upplagornas indelning, över- ock efterskrifter, uppkommit, vilken oreda sedermera ökats genom förbiseende av de bägge parallelt löpande indelningarne. Dock är oredan icke större, än att det ursprungliga skemat skiner igenom.

Den dubbla indelningen blir således enl. Ven., med nödiga — genom [] för tillägg ock () för uteslutningar betecknade — korrekationer följande:

Traktat-nummer	a) Traktat-indelning i efterskrifterna	b) Perikop-indelning i överskrifterna
1.	מסכתא דפסחא	[פרשת בא]
2.	מסכתא ^{1?}	פרשת ויהי בשלח
3.	[מסכתא ד] שירתא	(פרשת השירה) ² . . .
4.	[מסכתא ?] (פרשתא דויסע) ³	
5.	[מסכתא דעמלק]	{
	(מסכתא דוישמע) (6)	{ פרשת וישמע יתרו
6.	מסכתא ^{4?} (פרשת יתרו) (7)	

¹ Denna traktats (liksom ock 2 andra traktaters) namn synes vara bortglömt. Det brukliga namnet (som hopblandar indelningarne) är מסכת בשלח, *Friedmann* riktigare blott ב' מס'.

² Denna överskrift, som även finnes hos *Weiss* ock *Friedm.*, är synbarligen överflödig bredvid samma traktatnamn i efterskriften.

³ På efterskriftens plats har kommit en överskrift i aram. form. Den namnlösa traktaten kallar *Friedm.* מסכתא bättre än *Weiss'* פרשת ויסע, varemot *Friedm.* har den störande överskriften פרשת ויסע, lika onödig som den till traktat 5: פרשת ויבא עמלק, משה.

⁴ Både *Weiss* ock *Friedm.* kalla denna traktat med det brukliga namnet efter begynnelseordet בחדש, men detta, som icke avser innehållet, kan därför icke vara traktatnamn. Särskilt är detta

7.	(8)	מסכת[א ד]ניקין ¹	[פרשת ואלה המשפטים]
			(מסכת נזיקין)
8.	„	[מסכתא דכספא]	
9.	(9)	[מסכתא דשבחא]	{ פרשת כי חשא
			{ פרשת ויקהל

I de nu gängse benämningarne på de 9 traktaterna äro, som man redan sett av kolumntitlarne hos WEISS ock FRIEDMANN, de båda indelningarne hopblandade. Citeringssättet följer än perikopindelningen än traktatnamnen, men både i citeringssätt ock namn visa sig smärre olikheter hos olika författare². Brukligast äro följande namn och citeringssätt (det senare anført i parentes); 1) Påsk-(pesach-)traktaten, מסכתא דפסחא (*Bo*); 2) Beschallach, מ' דבשלה (*Beschallach*); 3) Hafs-sången, מ' דשירחא (*Schira*); 4) Vajassa, מ' דויסע (*Vajassa*); 5) Amalek, מ' דעמלק (*Amalek* ock *Jitro*); 6) Bachodesch, מ' דבחדש (*Bachodesch*); 7) Nesikin, מ' דנייקין (*Mischpatim*); 8) Kaspā, מ' דכספא (*Mischpatim*); 9) Sabbat-traktaten, מ' דשבחא (*Ki tissa* ock *Vajakhel*).

Det huvudsakliga innehållet i de nio traktaterna är, såsom redan till stor del framgår av den givna indelningen, följande: 1) stadgar om påskalammet, 2) uttåget ur Egypten, 3) Mose sång, 4) bespisandet med "manna" ock ökenvandringen, 5) seger över Amalek ock Jetros anslutning till Israel, 6) ankomsten till Sinai ock de 10 budorden, 7) ock 8) allmän lagstiftning, 9) stadgar om sabbaten. Vid jämförelse med

inkonsekvent av *Friedm.*, som i överensstämmelse med de bägge föregående namnlösa traktaterna "מ' ב" ock "מ' ד", bort kalla denna "מ' ז" (el. "מ' ז", jfr s. 70 n. 7).

¹ Överskriften har här kommit på efterskriftens ställe, ock denna senare onödigtvis upprepats i överskriften, jfr s. 71.

² Jfr uppräknigen av traktaterna hos *Geiger*, Urschrift 434, *Hamburger*, Real-Enc. II 722, *Hoffmann*, Zur Einl. 37, samt de ovan angivna kolumntitlarne hos *Weiss* ock *Friedmann*.

innehållet i Exodus finner man således, att den nuvarande Mech. tämligen troget följer detta från kap. 12, 1 till kap. 23, 19, med förbigående av några smärre stycken, men därefter blott behandlar de små styckena om sabbaten i slutet av boken. Sålunda förbigår Mech. helt ock hållet: Israeliternas förtryck i Egypten (kapp. 1—11), Moses på Sinai, förfärdigandet av tabernaklet med alla dess tillbehör, prästernas klädnad, invigning ock offer, gyllene kalven m. m. (23, 19—31, 11 samt kapp. 32—40 med undantag av 35, 1—3). Då man besinnar, att midraschen i Mech. är såväl halakisk som haggadisk, ock att åtminstone en del av det förbigångna ägnar sig för ock fordrar en vare sig halakisk eller haggadisk exeges i lika hög grad som en del av det behandlade, kommer man till den övertygelsen, att den nuvarande Mech. måste ursprungligen varit mycket större än nu, ock att således icke obetydliga delar därav gått förlorade. Den halakiska exegesen förefinnes huvudsakligen i den första ock de fyra sista traktaterna, som röra den egentliga lagstiftningen, varemot i de övriga fyra traktaterna, vilka behandla viktiga moment av Israels historia, exegesen är mer haggadisk. I halakiskt avseende äger Mech. särskilt en stor betydelse därigenom, att den lämnar de viktigaste bidragen till en inblick i halakans historiska utveckling¹. Men även inom haggadan erbjuder Mech. mycket av intresse: uppkomsten av Septuaginta (*Bo Par.* 14, ht. 83—85), offren efter tämplets förstörelse, martyrerna under hadrianska förföljelsen, sagan om Efraimidernas krig, behandling av antropomorfismer i bibeln (*Schira*, i suht *Par.* 6), en mängd parabler, några ordspråk, t. ex. *Bo Petichta* (ht. 8, 16): *אם אין כרם אין סייג אם* "om det ej fins någon vingård, behöves det ingen stängsel, om det ej fins någon hjord, behöves det ingen herde", m. m.

¹ Se härom *Geiger*, Urschrift 141—158, 184—194, 437—450, *Jüd. Zeitschr.* IV 99—114, IX 8—11, 14.

8. Språkbruket i Mechilta.

Språket i Mech. är liksom i den övriga äldre midraschen densamma (med orätt s. k.) nyhebreiska, som i Mischna. Men i följd av det räsönerande innehållet ock den midraschiska formen, vilken avser, icke som i Mischna att meddela en halaka, utan att bevisa den ur Tora, uppstår helt naturligt en sarskild språkform med en mängd tekniska uttryck ock vändningar. Denna språkform är överbuvud taget densamma i Mech. som i de övriga halakiska midrascherna ock i de överb halakan räsönerande partierna i Geniaran, men inom denna diskursiva språkform kan man urskilja vissa drag, som företrädesvis synas tillhöra den ismaeliska skolan (i Mech. ock Sifre Num.) till skilnad från den akibaiska (i Sifra ock Sifre Deut.)

De vanligaste formerna för halakans uppvisande äro följande:

1:a) Det enkla påståendet, fastställandet; a) direkt: textordet det ock det' betyder det ock det; t. ex. *Bo Par. 1* (ht. 10, 3): נִסַּן הַזֶּה הַזֶּה, "denna månad", det är Nisan; *Par. 14* (ht. 80, 6): לְבַד מִטַּף לְבַד נָשִׁים וְקָטָנִים, "utom barnen", [betyder] utom kvinnor ock små barn; b) inlett med -ש- מְלַמֵּד eller -ש- מְנִיד med eller utan tillagt הכתוב eller (ללמדך) -ש- ללמד ש-, ofta elliptiskt -ש- ללמד ש-. *Bo Par. 14* (ht. 81, 5): וַיֹּאמְרוּ אֶת הַבֶּצֶק מְנִיד שְׁלָשׁוֹ, "och de bakade degen", det visar [oss], att de hade knådat degen etc. *Par. 11* (ht. 58, 11): וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְכָל זֶקֶנִי יִשְׂרָאֵל מְלַמֵּד שְׁעֵשָׂאן ב'ר', det lär [oss], att han konstituerade dem till en rådsförsamling. *Par. 5* (ht. 25, 10): וְהָיָה לָכֶם לְמִשְׁמֶרֶת מְנִיד הַכְּתוּב, "ock det skall vara eder i förvar", skriftstället visar oss, att man undersökte pesachlammet under 4 dagar före slaktandet. *Par. 3* (ht. 19, 1): וְעַל הַשֶּׁה ר"י אר' בֵּא הַכְּתוּב לְלַמֵּד שְׁנֵמָנִים עַל הַפֶּסַח לַלַּמֶּת", R. Ismael säger: skriftstället står här för att lära dig,

att man skall vara ett bestämt antal [deltagare] om pesach-lammet. I st. f. det allmänna ללמד stå i beträffande fall mer speciella uttryck, såsom על לחייב "för att förbjuda", לעסוק "för att förklara rituellt odugligt" o. a. *Bo Par. 6* (ht. 34, 2): וּבִשְׁל מְבוּשָׁל לַחַיִּיב עַל הַחִי וְעַל הַמְבוּשָׁל, [upprepningen står] för att förbjuda såväl rått som kokt. Så i snht. ofta להביא eller det ungefär synonym. לרבות "för att medtaga (inbegripa)" eller dess motsats להוציא "för att utesluta". *Par. 4* (ht. 19, 18): 'וְהָיָה לָכֶם לְהַבִּיא פֶסַח דּוֹר', "ock det skall vara för eder", [det står] för att inbegripa de kommande tidernas pesachlam. *Par. 4* (ht. 19, 6): תַּמִּי' לְהוֹצִיא בְּעַל מוֹם: "selfritt", [det står] för att utesluta det med något fel behäftade. c) Ofta måste ett allmänt מלמד eller ללמד underförstås, t. ex. *Bo Par. 1* (ht. 11, 6): הָחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם לֹא מִנָּה בּוֹ אָדָם, "denna månad vare eder", [detta skriftställe ock särskilt ordet "för eder" visar, att] icke den första människan [utan först senare släkten, israeliterna] räknade efter den [na månad som den första i året]. d) Stundom tolkas ett enskilt ord eller uttryck med אלא... אין, t. ex. *Bo Par. 3* (ht. 16, 11): 'לְבֵית אֲבוֹת אֵין לְבֵית אֲבוֹת אֵלָא לְמַשְׁפָּחָא', det betyder detsamma som "för familjerna". *Par. 6* (ht. 35, 4): וּבִשְׁל אֵין בִּשְׁל אֵלָא צִלִי, "och kokt", det betyder här detsamma som "stekt"¹. Ett till bevis anført bibelställe citeras allmänna med שְׁנֵאמַר ('שנ') "ty det heter", mera sällan det aram. דְּכָתִיב "ty det står skrivet" (t. ex. *Bo Par. 14*, ht. 79, 6). Då två bibelställena anföras, står ofta först שְׁנ' ock sedan וְכָתִיב, t. ex. *Par. 14* (ht. 81, 7). Andra vanliga anföringsformler äro הוּא אָמַר ock därefter blott וְאָמַר. Sagesman för ett påstående åberopas med אָמַר... ר' framför eller... ר' efter detsamma. Invändningar mot ett påstående, vilka naturligtvis anföras blott för att påståendet genom deras vederläggning skall

¹ Härifrån är väl att skilja uttrycket אֵין לִי אֵלָא (se s. 83).

att] Adam icke räknade efter den. Eller kanske är det i stället [så, att det betyder] "för eder", ock icke för hedningarne är det menat? Men då det heter [i slutet av samma vårs] "den första vare den för eder", så betyder detta [senare *lakäm*, att] för eder är det menat, ock icke för hedningarne. Varför står altså [även i början av vårsen] *lakäm*? [Det betyder, att] Adam icke räknade efter den.

20) Deduktionen av halakan inledes ofta därmed, att man förslagsvis framkastar en plausibel mening, vilken dock sedan tillbakavisas såsom ohållbar. Detta sker vanligast med det för Mech. ock Sifre Num. egendomliga שומע אני (smndr. שומעני), likbetydande med det eljes i samma syfte använda יכור¹, "man kunde mena", "man kunde tro". Beriktigandet sker sedan genom ett med ר"ל anført skriftställe, t. ex. *Bo Par. 7* (ht. 38, 5): והכתי שומע אני על ידי מלאך או על ידי שליח ר"ל וי' הכה ויכור² "ock Jag skall slå", man kunde tänka, [det skulle ske] genom en ängel eller ett sändebud, men det heter² "ock Jahve slog", [altså] varken genom en ängel

¹ Undantagsvis kan dock יכור ha en apodiktisk betydelse, så att den föreslagna meningen genom det sedan anförda bibelstället bevisas vara den rätta. Man har då att fatta יכור såsom frågande: "skulle man kunna mena?", varpå svaret följer med ר"ל "ja, ty det heter". Jfr härtill den dubbla betydelsen av אינו דין såsom frågande eller nekande (ht. 91, 7) samt *Hoffmann*, Zur Einl. 63, ock *Koenigsberger*, Quellen 126.

² Den egendomliga tekniska betydelsen av לומר לומר (ר"ל) förklarar *Geiger* (Lehrbuch 102) genom följande ordagranna översättning: "eine Lehre (welche es erforderlich macht) zu sagen, um diese Lehre schliessen zu können, war es nöthig, dass die Schrift Folgendes sagte; der Ausdruck kommt dah. gewöhnlich vor, wenn früher ein Zweifel an der Lehre vorgebracht oder gar begründet, wahrscheinlich gemacht wird". På samma sätt tolkar han de därmed sammanhängande uttrycken מה ר"ל ("varför heter det då här?") med: "was ist für eine Lehre da, dass gesagt werden muss?", ock ר"ל ח"ל

Hum. Vet. Samf. i Upsala II, 3.

eller ett sändebud¹. En mer osannolik förmodan uttrycktes med ock tillbakavisas med אלא. *Bo Par. 3* (ht. 16,7): ויקחו ויהם וכי כלן היו לוקחין אלא לעשות שלוחו של אדם כמותו, "må de taga åt sig". Var det väl så, att alla skulle taga åt

(ל"ל) "det behövde egentligen icke heta") med: "es ist ja keine Lehre da, dass gesagt werden muss".

¹ *Weiss* förklarar denna tekniska betydelse av uttrycket שומע אני "jag hör, jag förnimmer" [av detta skriftställe, i första hand, närmast], genom att sammanställa det med uttrycket משמע "den enkla ordmeningen". *Mebô XXII*: בבחינת הדבורים התוכניים צריך אני להעיר כי מצאתי במכילתא דבור אחד הרגיל בו הרבה והוא הדבור שומע אני ואינו רגיל כל כך בספרא אבל בספרי מצאנוהו ג"כ בהרבה מקומות ואולי היה דבור זה רגיל בבית מדרשו של ר' ישמעאל שדרש לרוב הכתוב לפי משמעותו ולכן תורגלו בו במכילתא וכן בספרי אשר בלי ספק חלק גדול ממנו חולדתו בביה"מ של ר' ישמעאל כאשר הוכיח כבר בחכמה הרח"ג בעל דרכי המשנה ובעיקר הוראת הדיבור הזה הנה הוא דומה מצד לדיבור יכול אין לי או אין לי לבר בלא מלה יכול ונ"ל שלשון שומע אני משמש להוראת משמעות הכתוב בהשקפה ראשונה אבל אין הוכחה בכתוב שהחוראת היא בדקדוק, i avseende på de tekniska uttrycken vill jag anmärka, att jag funnit ett uttryck, som *Mech.* mycket ofta använder, ock det är שומע אני. Det nyttjas als icke i *Sifra*, men i *Sifre* har jag funnit det på flera ställen. Måhända var detta uttryck brukligt i *R. Ismaels skola*, ty denne förklarade skriften merändels efter dess משמעות (den enkla ordmeningen), ock därigenom vande de sig vid [att nyttja] det [uttrycket 'א' ש'] i *Mech.* ock likaledes i *Sifre*, vilken utan tvivel till stor del uppstått i *R. Ismaels skola*, såsom redan för länge sedan den berömda förf. till *Darkê hammischna* skarpsinnigt uppvisat. I huvudsaken är betydelsen av detta uttryck från en viss synpunkt lik uttrycket יכול אין לי eller אין לי utan ordet יכול. Enligt min åsikt tjänar uttrycket 'א' ש' till att antyda den enkla ordmening, skriften erbjuder vid första påseendet, utan att det fins något bevis i skriften, att denna antydning vid närmare undersökning är den verkliga meningen. — Därefter anställer *Weiss* (s. XXIII) en längre undersökning om skillnaden mellan de i allmänhet synonyma uttrycken יכול, שומע אני, ואלא.

sig? Nej, det är så att förstå, att man betraktar en människas ombud som henne själv.

8:0) Ofta inledes deduktionen med ett נאמר למד, "varför står detta skriftställe här?" Därefter följer själva anledningen till frågan, nämligen 4) den, att då det på ett annat ställe, — citerat med לפי שהוא אומר, לפי שנאמר, eller כשהוא אומר — heter så ock så, kunde antingen a) detta senare ställe synas innehålla en ofullständighet — uttryckt med אין לי אלא — så att man vore oviss om dess rätta uppfattning, eller ock b) kunde man ur detta senare ställe vilja draga en i sig själv plausibel, men dock icke riktig slutsats, — uttryckt med שומע אני —, ock därför måste det första skriftstället (upprepat med ת"ל) finnas, för att man i alla händelser skall kunna veta det rätta. Ex. till a): *Bo Petichta* (ht. 2, 1): אל משה ואל אהרן למד נאמר לפי שהוא אומר ויאמר יי' אל משה ראה נתתיך אלהים לפרעה אין לי אלא משה דיין לפרעה אהרן מנין ת"ל 'till Mose ock till Aron', אל משה ואל אהרן הקיש אהרן למשה וכו' "till Mose ock till Aron", varför heter det så? Då det [på ett annat ställe] heter: "ock Jahve sade till Moses: se, Jag sätter dig till en gud för Farao", så är mig [här] ingenting annat [sagt], än [att] Moses är en domare över Farao, [men] Aron, varav [vet jag, att det-samma gäller om honom]? Jo det heter här: "till Moses ock till Aron", [ock detta] likställer Aron med Moses. Till b): *Bo Par. 10* (ht. 57, 8): ככל מושבותיכם תאכלו מצות למד נאמ' לפי שנ' ואכלת לפני יי' אלהיך¹ מעשר דגנך תירושך ויצהרך הרי שהעלה מעשר שני לירושלם שומע אני יצא בה ידי חובתו משום מצה ת"ל ככל מושבותיכם יצא זה שאינו במקום אשר יבחר לשכון שמו שם i alla edra boningar skolen I äta osyrat", Varför säges det här? Enär det heter [på ett annat ställe]:

¹ Här förbigår midraschen (såsom det borde vara anmärkt i en not till ht. s. 57) en del av bibeltexten, såsom obehövlig för ändamålet, då de utelämnade orden שם לשכון שמו שם במקום אשר יבחר יבחר לשכון שמו שם i alla edra boningar skolen I äta osyrat", Varför säges det här? Enär det heter [på ett annat ställe]:

”ock du skall äta inför Jahve, din Gud . . . tionden av din säd, ditt vin, din olja, så kunde man, eftersom den ”andra tionden” föres upp till Jerusalem, mena, att man med den kunde uppfylla sin plikt i avseende på det osyrade. [Därför] står det här: i alla edra boningar, [varmed således] uteslutes sådant som ej får ätas på vilken plats som helst. — Anledningen till frågan למה נאמר kan 2) vara den, att ett annat skriftställe — anført med כבר נאמר והלא — synes innehålla detsamma, varför det första kunde tyckas vara överflödigt. Men då påvisas, att detta innehåller ett bevis om något annat, som man icke kan bevisa ur det med כ' נאמר רה' anförda stället, t. ex. *Bo Par.* 7 (ht. 40, 10): על הבתי' למה נאמר והלא כבר נאמר על הבתים אשר יאכלו אותו בהם אין לי אלא בתים שיאכלו בהם בתים שהיו יושבים בהם מנין ת"ל ”på husen”, varför heter det så? Måne det icke redan [på ett annat ställe] är sagt: ”på de hus, i vilka de skola äta det”? Men det betyder egentligen icke annat än de hus vari de äta. Hus vari de bo, varav [bevisas, att det gäller även om dem]? Jo, det heter här: ”på de hus, där I ären”, [altså] vilka som helst. — Stundom är anledningen till frågan למה נא' blott en förmodan, som icke anknyter sig till något skriftställe, ock vilken då anföres med כי אם צלי אש el. dyl. *Bo Par.* 6 (ht. 35, 8): למה נאמר הייתי אומר הראוי לשלוק יצלה כי אם צלי אש ת"ל כי אם צלי אש ”utan stekt med eld”, varför heter det så? Man skulle kunna säga, att det som vore lämpligt för inkokning skulle man koka in, ock att det som vore lämpligt för stekning skulle man steka, men det heter här ”utan stekt med eld”. Slutligen kan 4) frågan למה נאמר motiveras därmed, att man kunde veta detsamma genom en slutledning (דין). Skriftstället vore i så fall obehövt, ock därför måste ett skäl finnas till dess förekomst (se nedan 4:o).

40) Slutledningen, דין¹, vilken spelar en ganska stor rol vid halakans uppvisande, rör sig med flera ganska fasta former, dock kunna här blott de mäst karakteristiska uttrycken ock vändningarne anföras. Vanligen står slutledningen i samband a) med ett föregående נאמר למד, då rasonnemanget börjar sålunda: למד נאמר עד שלא יאמר (עד שלא אמרת) יש לי בדין "varför säges detta här? Funnes det icke sagt [egtl. "så länge som det icke var sagt"], så hade jag [samma resultat] genom slutledningen; "eller b) med ett föregående שומע אני, varpå följer וזהו דין וזהו דין "ock slutledningen ger [ju samma resultat], eller וזהו דין "ock [detsamma] framgår av slutledningen". Alla dessa uttryck tillhöra egentligen Mechiltas språkbruk, i Sifra heter det i samma mening והלא דין הוא². Därpå följer själva slutledningen med ומה אם (eller andra konjunktioner, se ovan s. 23). Svaret, varmed slutledningen tillbakavisas såsom icke tillämplig på ifrågavarande fall, har vanligen formen . . . האמר . . . אמרת . . . לא, nej, om du säger . . . så säger du därmed också . . . Alltså måste skriftstället finnas just så som det står (צריך הכתיב להביאו). *Bo Par.* 10 (ht. 56,4):

¹ I vidsträckt bemärkelse betyder דין alt användande av hermeneutiska regler i exegesens tjänst, för att vindicera en ny halaka, eller giva skriftstöd åt en bestående. I mer inskränkt mening är דין synonym med den viktigaste av dessa regler "ק".

² Weiss, Mebô XXXIII: וראיתי עוד הברל בין הספרא למכילהא: בבחינת הלשון שדרך הספרא לרוב כשמביא ק"ו משתמש בלשון והלא דין הוא ולשון זה לא מצאנו בכל המכילהא אלא משתמש בלשון והדין נותן אמרת ק"ו הרי אתה דן והרי דברים ק"ו עד שלא בלשון וזהו דין וזהו דין "ק"ו, אמרת יש לי בדין בכל מקום לפי ענינו en skilnad mellan Sifra ock Mech. i avseende på språkbruket, på det sätt att, då Sifra kommer med en "ק"ו, nyttjar den för det mästa uttrycket והלא דין הוא, men detta uttryck har jag icke funnit någonstades i Mech., utan denna använder [följande] uttryck: 1) והדין נותן, 2) עד שלא, 3) והרי דברים ק"ו, 4) הרי אתה דן, 5) אמרת ק"ו, 6) אמרת יש לי בדין, altefter meningens fordran på varje [särskilt] ställe.

כי כל אוכל מחמצת למה נאמר לפי שנ' כי כל אוכל חמץ אין לי אלא חמץ שחייבים עליו כרת שאור מנין ת"ל כי כל אוכל מחמצת ונכרתה [עד] שלא יאמר יש לי בדין מה אם חמץ שאינו מחמיץ אהרי' חייבין עליו כרת שאור שהוא מחמיץ לאחר' אינו דין שחייבין עליו כרת לא אם אמרת בחמץ שהוא ראוי לאכילה לפיכך יהו חייבין עליו כרת תאמר בשאור שאינו ראוי לאכילה לפיכך לא יהו חייבין עליו כרת ת"ל כי כל אוכל מחמצת ונכרתה, "ty om någon äter något syrande". Varför säges det här? Då det [på ett annat ställe] heter: "om någon äter något syrat (. . . skall den varelsen utrotas)", så är det [där] blott det syrade, vars ätande man belägger med utrotelsestraff. [Men] surdeg, varav [bevisas, att detsamma gäller om den]? Jo, det heter här "om någon äter något syrande skall [den varelsen] utrotas". [Men det behövde icke stå, kunde man säga, ty] funnes det icke sagt, så hade jag [samma resultat] genom [den följande] slutledningen¹. Då det syrade, som icke syrar annat, är belagt med utrotelsestraff, så bör väl surdeg, som syrar annat, ännu mycket mer vara belagt med utrotelsestraff. Nej, då du i avseende på det syrade säger, att, emedan det är tjänligt till föda, så är det därför belagt med utrotelsestraff, så bevisar du därmed om surdegen, att, emedan den icke är tjänlig att äta, så borde man därför icke belägga den med utrotelsestraff. Men då heter det här: "ty om någon äter något syrande, så skall (den varelsen) utrotas". — Stundom avslutas det tillbakavisande svaret på slutledningen med לא זכיתי מן הדין jag har ingenting vunnit [= icke bevisat vad jag ville bevisa] med slutledningen, ock därför måste det ifrågavarande skriftstället finnas. (Jfr *Bo Par.* 18 ht. 120, 13).

¹ Så efter den genom inskjutande av עד framför שלא normaliserade texten. Men även Mech:s nuvarande text torde kunna försvaras, då översättningen blir: "så att man icke må säga: [bibelbeviset behöves icke, ty] jag har [detsamma] genom slutledning".

Med något andra former rör sig slutledningen på ett klassiskt ställe *Bo Par.* 8, vilket kan tjäna som mönster för en halakisk deduktion, i synnerhet när man därmed jämför det talmudiska parallelställets förenklade former (ht. 47 n. 2). Skemat är följande (se ht. 46): **אם למדה** "om du påstår" (det ock det) . . . **יוכיח** "så tillrättavisar" (bevisar motsatsen) följande omständighet . . . , vilket åter vederlägges med **אמרת הפרש** "du skall säga: det är här ett olika förhållande", i följd varav det med **יוכיח** anförda fallet icke här är tillämpligt; **אם למדה** "om du nu upprepar din lärosats" . . . så kommer ett nytt fall som motbevisande invändning (**יוכיח**), vilken åter vederlägges genom uppvisande av att även här en skillnad förefinnes (**אמרת הפרש**) o. s. v. På detta sätt föres beviset fram genom att efterhand undanröjda alla tänkbara invändningar.

9. Tannaiterna i Mechilta Bo.

De lärare, vilka av "Hillels ock Schammais skolor" mottogo den från Esra ock "den stora synagogans män" fortplantade muntliga läran ock vidare utbildade densamma, delas som bekant, i tvänne huvudgrupper, tannaiter (**תנאים**), de äldre, före mischnans kodifiering av Jehuda hannasi (omkr. 200 e. Kr.), ock amoräer (**אמוראים**), de yngre, från denna tidpunkt till Talmuds avslutning (omkr. 500). De efter amoräerna följande s. k. savoråerna (**סבוראים**) ock gaonerna (**גאונים**) (500—1000) anses icke hava gjort några egentligen sakliga tillägg till Talmuds diskussioner. Tannaiter ock amoräer indelas i "generationer" (**דורות**), de förra vanligen i 5, de senare i 5—7, ock varje generation anses omfatta en tid av omkr. 30 år. Tannaiternas generationer skulle sålunda ungefär motsvara följande tider: 1) 60—90, 2) 90—120, 3) 120—150, 4) 150—180, 5) 180—210. Stundom antages ock en 6:te gen. ("halv-tannaiter"), som bildar övergång till amoräerna. Men

tidomfattningen för hela skaran ock årtalen för de särskilda generationerna äro mycket svävande ock växla högst betydligt hos olika författare, jfr HAMBURGER, *Real-Enc.* II 1164, STRACK, *Einl.* 54—58, SCHÜRER, *Gesch.* I 93. Naturligtvis hava också de fläste av tannaiterna levat ock värvat under två generationer, ock hela denna indelning har egentligen ingen annan betydelse än att ungefärligen antyda tiden för varje lärares värksamhet, ock huvudsakligen vilka av de övriga han hade till äldre eller yngre samtida.

Bland de till omkring ett hundratal uppgående namngivna lärare, vilkas meningar framställas i *Mech.*, intages naturligtvis främsta rummet av R. Ismael, som nämnes mer än 70 gånger, ock därefter av hans bägge förnämsta lärjungar, R. Josia ock R. Jonatan, bägge nämnda mer än 30 ggr. Även i *Sifre Num.* intaga dessa näst efter R. Ismael ett betydande rum, varemot de alldeles icke eller ytterst sällan förekomma i *Sifra* ock *Sifre Deut.* I *Mischna* ock *Tosefta* nämnas de icke¹, ock härav vill HOFFMANN (*Zur Einl.* 38) draga den slutsatsen, att dessa bägge kanoniska arbeten redan av R. Akibas närmaste lärjungar, R. Meir, R. Juda (h. Ilai), R. Simeon (h. Jochai) ock R. Nehemia, ock således redan före Jehuda hannasi, bragtes så nära sin avslutning, att blott de avvikande meningarne från R. Ismael själv, men icke från hans lärjungar kunde upptagas. Även några

¹ Utom på två ställen, *Pirke Abot* 4, 9, där R. Jonatan, ock *Tosefta Schebuot* 1, 1, där R. Josia nämnes. Hoffmann, *Zur Einl.* 38 not 3, ock Strack, *Sprüche d. Väter*¹, 35 not c., anse utan skäl att den i *Abot* 4, 9 nämnde Jonatan är en annan än R. Ismaels bekante lärjunge, (se härom Bacher, *Ag. d. Tann.* II 354 not 2). Sannolikt förekommer R. Jonatan även *Tosefta Nidda* 2, 2, då den där nämnda יוסף ב' יוני ר' på flera andra ställen synes vara identisk med *Mech.*s Jonatan (se Bacher l. l. 364 n. 1). Mer oviss är, vad Bacher vill göra troligt, att denne även skulle vara identisk med den יוסף בן בר יוסף, som nämnes *Tos. Terumot* 8, 8 ock *Tos. Kelim B. mezia* 3, 8.

andra av Mechiltas lärare, utom R. Josia ock R. Jonatan, förekomma nästan uteslutande i de ismaeliska midraschern, Mech. ock Sifre Num., men ytterst sällan i de akibaiska, Sifra ock Sifre Deut. (se nedan ר' יצחק, ר' נתן, ר' איסי, ר' אחי, ר' אבה חנן). Av övriga lärare i Mech. äro följande de oftast nämnda: R. Josua (omkr. 60 ggr), R. Elieser från Modai (40) — vilka bägge huvudsakligen anföra haggada — R. Akiba (50), Rabbi Jehuda hannasi (40), R. Jose haggelili, R. Juda, R. Simeon (vardera omkr. 30 ggr).

De lärare som nämnas i *Mechilta Bo* (מסכתא דפסחא) anföras här i alfabetisk ordning med några korta notiser efter WOLFF, WEISS, HAMBURGER, BACHER o. a¹. Alla äro tannaiter då icke annorlunda säges, ock "generationen" är huvudsakligen angiven efter STRACK, Einl.

חנן אבה Abba Chanan [enl. BACHER: Chanin] hörde till de ovan nämnde R. Josias ock R. Jonatans närmaste omgivning (4:de gen.), traderar oftast i namn av R. Elieser (b. Hyrkanos) (el. R. Eleasar² b. Schammua); förekommer icke i Sifra ock Sifre Deut. *Par.* 7 (ht. 37, 8). — WEISS, *Mebô* XXIX, BACHER, *Ag. d. Tann.* II 354.

יסי אבה Abba Jose; det fins flera tannaiter med detta namn (A. J. b. Dosithai, A. J. b. Chanan, A. J. Chalik o. a.), ock det är ovisst, vilken av dessa är menad i *Par.* 17 (ht.

¹ *Hoffmann*, Zur Einl. 82—90, ger en förteckning på alla i Mech., Sifra ock Sifre nämnda lärare med angivande av *Par.* (*Per.* el. *Fiska*) där de förekomma, ock *Weiss*, *Mebô* XXIX—XXXV, en dylik öfver lärarne i Mech. med några korta notiser. I avseende på Mech. Bo äro bägges uppgifter på flera ställen icke fullt korrekta. Då i den följ. förteckningen *Wolff* ej nämnes vid någon lärare antydes därmed, att dennes namn saknas i "Catalogus doctorum mischnicorum et gemaricorum" (*Bibl. hebr.* II 808—882), ock att den ifrågavarande läraren således icke förekommer i Mischna ock Talmud.

² *Bo Par.* 7 står אֱלִיעֶזֶר, men här som ofta vackla läsarterna mellan אֱלִיעֶזֶר ock אֱלִיעֶזֶר.

Hum. Vet. Samf. i Upsala II, 3.

144, 14). — WOLFF, Bibl. hebr. II 808, BACHER, Ag. d. Tann. II 388, 548.

ר' אחי (אחא) ב"ר ירשיה R. Achai b. Josia, son av den ovan nämnde R. Josia ock yngre samtida till R. Jehuda hannasi (5:te el. 6:te gen.), dog i Nehardea i Babylonien; förekommer icke i Sifra ock Sifre Deut. *Par.* 3 (2 ggr. ht. 14, 10 ock 15, 9). — WOLFF, II 868 (amoré), WEISS, *Mebô* XXIX, BACHER, Ag. d. Tann. II 393.

ר' איסי ב' עקיבא R. Isi b. Akiba (el. Akabja), lärjunge av R. Jose, R. Juda ock R. Eleasar, tillhör enl. BACHER 4:de gen., men om han är identisk med R. Isi b. Jehuda, 6:te gen. ("halv-tannait"); förekommer icke i Sifra ock Sifre Deut. *Par.* 15 (ht. 89, 4). — BACHER, Ag. d. Tann. II 371¹.

ר' אליעזר R. Elieser — varmed alltid i den talmudiska literaturen förstås R. Elieser b. Hyrkanos (הורקנוס) — den främste av den berömde R. Jochanan b. Sakkai's (se nedan גמליאל ר') fem lärjungar, sväger (ock enligt GEIGER, Nachgel. Schr. IV 523 även farbror) till den berömde Rabban Gamliel II i Jabne, var en av de allra förnämsta tannaiterna, i snht på halakans område. Han representerade den strängaste konservatism, för vilken traditionen var högsta ock enda auktoritet. *Mischna*j. *Abot* 2, 8 kallas han också בור סיד שאינו מאבד טפה — "en väl murad brunn, som ej låter en enda droppe [av traditionens källa] gå förlorad". Han levde (2:dra gen.) näst i

¹ Hoffmann, Zur Einl. 38, anser, att alla sex i Mech. nämde א' בן שמאי, R. Isi (utan fadrens namn), א' בן שמאי (יוסף אב יוסי —), א' בן גוריא, א' בן עקיבא, א' בן עקיבא, א' בן יהודה, äro identiska. Säker är blott identifieringen av א' בן עקיבא ock א' בן עקיבא (Sifre Num. har blott en enda Isi, א' בן עקיבא). Bacher, Ag. d. Tann. II 371 n. 3, menar, att åtminstone Ben Akabja ock Ben Jehuda icke kunna vara identiska. Weiss, *Mebô* XXIX, anser, att de 6 ovannämde Isi, jämte de i *B. Pesachim* 113^b ytterligare nämde גמליאל א' בן גמליאל, tillsammans utgöra icke en utan tre skilda individer; jfr också *Derenbourg*, *Essai* 483.

Lydda ock förekommer oftast disputerande med R. Josua, en annan av R. Jochanans lärjungar, varvid stundom även den mycket yngre R. Akiba är närvarande. *Petichta* (ht. 6, 14), *Par.* 4 (ht. 19, 19; 20, 11), 6 (ht. 32, 1), 10 (58, 5), 11 (64, 10), 13 (69, 8), 14 (79, 7; 86, 4; 87, 4), 15 (90, 1; 94, 7), 18 (127, 9). — WOLFF, I 172—175, IV 403—406, WEISS, ר"ד II 84—87, HAMBURGER, Real-Enc. II 162—168, DERENBOURG, Essai 323, BACHER, Ag. d. Tann. I 100—160, SCHÜRER, Gesch. II 304.

ר' אליעזר ב' יעקב R. Elieser b. Jakob, ovisst om "den äldre", en av de tidigaste tannaiterna (1:sta gen.), vilken medan tämplet ännu ägde bestånd, deltog i tämpeltjänsten, varför även Mischnatraktaten *Middôt* tillskrives honom, eller (sannolikare) "den yngre", en av R. Akibas äldre lärjungar (3:dje ock 4:de gen.) *Par.* 13 (ht. 77, 3). — WOLFF, I 177, II 809, ("den äldre"), WEISS, ר"ד II 166 (167 anm. 2), DERENBOURG, Essai 374 ("den äldre") BACHER, Ag. d. Tann. I 67—72 ("den äldre"), II 283—291 ("den yngre"), som dock där (efter FRANKEL) kallas "Eleasar", SCHÜRER, Gesch. II 304.

ר' אליעזר הקפר ברבי R. Elieser (el. Eleasar) hakkappar berabbi¹, eller blott R. Elieser (Eleasar) hakkappar,

¹ ברבי בירבי, eller ברבי, ברבי, titel för en lärd, som härstammar från en lärd far (eller familj). *Frankel*, Mebô hajjerusch. 70: ברבי, הוא כמו בי רבי כלל בני הישיבה . . . והוא ג"כ כינוי כבוד, *berabbi* betyder så mycket som "lärarens hus" d. v. s. akademiens elever, men det är också en hederstitel. *Levy*, Wb. I 360^b: "Titel hervorragender Gelehrter; das W. ist eig. contrah. aus בי רבי, dem Hause (der Familie, oder Schule) angehörig; insbes. aber wenn der Sohn (oder Schüler) selbst schon als Rabbi autorisirt wurde Zumeist wird dieser Titel bei den Zeitgenossen (und einigen Ahnen) des Rabbi (R. Jehuda hannasi) angetroffen, zuweilen auch bei den ersten Amoräern". *Bacher*, Ag. d. Tann. II 500 . . . "mit dem Zusatze Birabbi (בירבי), mit der [?] man seine Herkunft von einem ebenfalls gelehrten Vater anzeigte", se också de olika meningarne om detta uttryck *Arûk* 1505.

men vanligast kallad Bar Kappara, "son av Kappara", ("halv-tannait" el. till 1:sta paläst. amorärgener). Fadren, Eleasar (Elieser) hakkappar ("asfalthandlaren"?¹), tillhörde Jehuda hannasis umgängeskrets (5:te gen.), ock sonen, som var Jehudas lärjunge ock en av sin tids berömdaste lärde, skall hava anlagt en kodifierad Mischnasamling liknande Rabbis. Då genom utelämnande av hederstiteln בִּירְבִּי fadrens ock sonens namn bli lika, är det i sådana fall ofta ovisst, om vem det är fråga. *Par.* 5 (ht. 22, 8). — WOLFF, II 879 ("Bar Kaphra"), FRANKEL, *Mebô hajj.* 71*, HAMBURGER, Real-Enc. Supplem. I 56—58, BACHER, Ag. d. Tann. II 500—520.

ר' אלעזר R. Eleasar — varmed alltid i den talmudiska literaturen förstås R. Eleasar b. Schammua (שמאי) — R. Akibas lärjunge, utvandrade under Hadrianska förföljelsen till Nisibis i Babylonien, ock blev enl. traditionen över 100 år gammal (4:de gen.); en av hans lärjungar var Rabbi. *Par.* 4 (ht. 10, 2). — WOLFF, II 840 ("Elieser b. Schemua"), 843 ("Eleasar b. Schamua"), WEISS, ד"ר II 164, HAMBURGER, Real-Enc. II 459 ("Schemua"), BACHER, Ag. d. Tann. II 275—282.

ר' אלעזר ב' עזריה R. Eleasar b. Asarja, präst av rik ock förnäin släkt (2:dra gen.), lärjunge till R. Jochanan b. Sakkai, valdes till "synhedrialpresident" (ר' גמליאל) på den minnesvärda dag (ב' כ"ה), då Rabban Gamliel II avsattes från Nasi-värdigheten för opassande uppförande mot R. Josua; disputerar i halakiska frågor med R. Tarfon, R. Josua, R. Ismael ock R. Akiba, dock sysselsatte han sig mer med haggada; deltog med Gamliel II, R. Josua ock R. Akiba i den ryktbara resan till Rom 95 e. Kr.² *Par.* 16 (ht. 100, 1, 7;

¹ Så enl. *Strack*, Einl. 58, ock *Levy*, Wb. IV 357, "der Cyprier" eller "Gummihändler". *Frankel*, *Mebô hajjerusch.* כ"ז: בר נקרא בר קפרא על שם אי מולדתו: 150, קפרא נקרא על שם אביו.

² Se *Derenbourg*, *Essai* 334—340.

106, 4). — WOLFF, II 842, WEISS, II דר"י II 94 f., HAMBURGER, Real-Enc. II 456—458, BACHER, Ag. d. Tann. I 249—240, SCHÜRER, Gesch. II 307.

ר' אלעזר ב' צדוק R. Eleasar (el. Elieser) b. Sadok, antingen "den äldre" (2:dra gen.), son av R. Jochanan b. Sakkai's vän, R. Sadok den äldre, eller (mindre troligt) "en yngre", son av den förres son, R. Sadok den yngre. *Petichta* (ht. 4, 10). — WOLFF, II 842, WEISS, II דר"י II 121, BACHER, Ag. d. Tann. I 50—54.

יהודה ב' בחירה Ben Betera densamme som בחירה (se nedan). *Par.* 5 (ht. 29, 6).

שמעון ב' זומה Ben Soma, densamme som זומה (se nedan). *Par.* 16 (ht. 102, 1).

רבנן גמליאל Rabbān Gamliel, antingen R. Gamliel I b. Simeon, Hillels sonson ock aposteln Pauli lärare, eller (sannolikare) Gamliel I:s sonson, Rabbān Gamliel II av Jabne. Sedan R. Jochanan b. Sakkai (1:a gen.) efter Jerusalems förstöring återupprättat det judiska stats- eller, rättare sagt, rätts- ock skolväsendet med residens i Jabne (Jamnia), övergick ledningen efter hans död (omkr. 72 e. Kr.) till Gamliel II i egenskap av Nasi (נשיא "furste"), d. v. s. enligt traditionen president i det till Jabne förlagda "Synhedrium" eller "Stora Rådet", som väl antagligen icke var något annat än en högskola (בית המדרש) för Torastudiet, men dock allmänt erkänd som högsta auktoritet i alla religiösa ock på Tora beroende borgerliga spörsmål¹.

¹ Enligt den ortodoxa traditionen började värdigheten av Nasi (ofta återgivet med "patriark") med inrättande av Synhedrion (סנהדרין) eller (בית דין הגדול), vilket (omkr. 190 f. Kr.) trädde i stället för den av Esra stiftade "Stora Synagogan" כנשת הגדולה, ock bekläddes först av "Antigonos från Soko" ock efter honom av den först nämde i de s. k. "5 paren" (se *Strack* Einl. 53) från 190—30 f. Kr. Något trovärdigare synes denna tradition, om man med *Fürst* låter Nasivärdigheten börja med Hillel (av sista "paret", Hillel ock Schammai),

Samtidig med R. Jochanans lärjungar (2:dra gen.) dog Rabban Gamliel II före Barkokbas uppror. *Par.* 17 (ht. 116, 4). — WOLFF, II 822, IV 377—379, 400—403, WEISS, רד"ו II 71—81, HAMBURGER, Real-Enc. II 236—250, DERENBOURG, Essai 306—313, 319—346, BACHER, Ag. d. Tann. I 78—100, SCHÜRER, Gesch. II 304.

נחמני בר חייא R. Chijja bar Nachmani, okänd¹. *Par.* 16 (ht. 102, 13).

חנינא בן אחי ר' יהושע R. Chanina (el. rättare Chananja), brorson till R. Josua (se nedan), utvandrade före hadrianska förföljelsen (3:dje gen.) till Babylonien ock grundade en

i vars familj Nasi-värdigheten blev ärftlig från far till son i 13 led. Som *Nesiim* räknas då följande: 1) Hillel (32 f. Kr. — 8 e. Kr.); 2) Simeon I b. Hillel (8—30); 3) Rabban Gamliel I b. Simeon גמליאל הזקן (30—50); 4) Rabban Simeon II b. Gamliel (50—68); 5) Rabban Gamliel II b. Simeon גמליאל דיבנה (72—120); 6) Rabban Simeon III b. Gamliel de-Jabne (120—161); 7) Jehuda I b. Simeon, kallad Jehuda hannasi eller Rabbi (161—194?) De återstående 6, Gamliel III b. Jeh., Jehuda II b. Gaml. (רבי זעירא), Hillel II b. Jeh., Gamliel IV b. Hill., Jehuda III b. Gaml. ock Gamliel V b. Jeh., voro alla mer eller mindre obetydliga, ock med den sist nämde (גמליאל בתראתא), ut-slocknade Nasiatet genom ett edikt av Theodosius II (415 e. Kr.). — Hela denna tradition (här given efter *Fürst*, Kulturgesch. 13—15 n. 19) är dock med data ock ordningsföljd till sin historiska grund med skäl starkt betvivlad. Se (för den traditionela uppfattningen) *Hamburger* art. "Nassi", Real-Enc. II 838—846, vilken utom Antigonos ock de "5 paren" har 8 stycken efter Jehuda hannasi (således 21 inalles), ock (mot densamma) *Schürer*, Gesch. II 155—158, samt den hos *Strack*, Einl. 53 n. 2, anförda literaturen.

¹ Weiss, Mebô XXXI: אמר משום ר' ישמעאל ואין לנו מאמר ממנו חוץ מזה שבס' בא פט"ז nämnd i mig tillgängliga arbeten. Måhända är נחמני skrivfel, ock det är här fråga om någon annan av de 35 חייא ר', Wolff, II 765, uppräknar, i så fall närmast נחמיה ב' חייא.

ansedd skola i Nahar Pakod; disputerar oftast med R. Jonatan. *Par.* 16 (ht. 104, 8). — BACHER, Ag. d. Tann. I 389—393.

ר' יאשיה R. Josia (4:de gen.), R. Ismaels förnämste lärjunge när han i kontroverserna med R. Jonatan (se ovan s. 88) alltid nämnes först, studerade tillsammans med R. Jonatan ock R. Mattia b. Charasch, ock då dessa drogo till Rom, begav sig R. Josia till R. Juda b. Betera's skola i Nisibis i Mesopotamien. *Par.* 2 (ht. 14, 3), 3 (18, 14), 4 (19, 19), 5 (27, 6), 6 (35, 7), 7 (41, 7), 9 (49, 10; 54, 6; 54, 5), 11 (58, 13), 15 (88, 9), 16 (105, 4), 17 (109, 4). — WEISS, דד"ר II 126, BACHER, Ag. d. Tann. II 354—365.

ר' יהודה R. Jehuda (el. Juda) — varmed alltid i den talmudiska literaturen förstås R. Jehuda (Juda) b. Ilai (אלעי), — lärjunge av R. Tarfon ock R. Akiba, enligt traditionen förf. av Sifra (se ovan s. 50), såväl i halakiskt som haggadiskt avseende en av de allra förnämsta tannaiterna (4:de gen.), ock i den talmudiska literatuten oftare citerad än någon annan¹. I halakan disputerar han oftast med R. Meir ock R. Simeon b. Jochai ock i haggadan med R. Nehemja (se ר' נחמיה). *Par.* 3 (ht. 17, 3), 7 (38, 2), 9 (54, 3), 11 (63, 6), 17 (111, 6; 115, 7). — WOLFF, I 411, WEISS, דד"ר II 153—157, HAMBURGER, Real-Enc. 452—460, BACHER, Ag. d. Tann. II 191—228, 237—274.

ר' יהודה ב' בתירה R. Jehuda (Juda) b. Betera², sam-

¹ Weiss, דד"ר II 154: אם נרצה לחשב גדולות כל אחד ואחד: 154: Weiss, דד"ר II 154: אם נרצה לחשב גדולות כל אחד ואחד: מהם [כלו' חברי ר' מאיר] לפי מספר תורות אשר הנחילונו אז יהיה ר' יהודה בן אלעאי הגדול מכלם כי הוא המיוחד מכל התנאים ברובי תורותיו בין בהלכת בין במדרש [R. Meirs samtidas] betydelse var för sig efter antalet traditionella läror, som de lämnat oss i arv, skulle R. Jehuda b. Ilai vara den största av alla, ty av alla tannaiter står han främst i avseende på mängden av lärosatser, såväl inom [den rena] halakans som midraschens område.

² Till namnet "Betera" se ovan s. 19 n. 3.

tida med R. Akiba (3:dje gen.), grundade en ansedd skola i Nisibis i Mesopotanien (se ovan **ר' אלעזר**). *Par.* 5 (ht. 24, 6), 8 (47, 2), 13 (69, 7), 16 (104, 6), se också **בן בתירה** ovan. — WOLFF, II 858, BACHER, *Ag. d. Tann.* I 379—385.

ר' יהושע R. Josua, — varmed alltid i den talmudiska literaturen förstås R. Josua b. Chananja (**חנניה**), jämte R. Elieser (se ovan) Rabban Jochanan b. Sakkai's berömdaste lärjunge (2:dra gen.), hade i sin första ungdom tjänat som levitisk sångare i templet samtidigt med Rabban Gamliel II (se ovan), överlevde både denne ock R. Elieser, ock dog kort före Bar-kokbas uppror. Av mildt ock saktmodigt lynne arbetade han tillsammans med den stränge R. Elieser både i halaka ock haggada (se vidare **ב' עזריה** **ר' אלעזר**). *Par.* 7 (ht. 37, 5), 14 (87, 3), 16 (99, 7). — WOLFF, IV 407, WEISS, **דד"ר** II 88—92, HAMBURGER, *Real-Enc.* II 510—520, DERENBOURG, *Essai* 323 ff., BACHER, *Ag. d. Tann.* I 129—194, 203—219, SCHÜRER, *Gesch.* II 306.

ר' יוחנן R. Jochanan — varmed alltid i den talmudiska literaturen förstås R. Jochanan b. Nappacha ("smeden"), lärjunge av R. Jehuda hannasi ock betydande paläst. amöra (198—278 e. Kr.) av 2:dra gen. (WOLFF, II 874, HAMBURGER, *Real-Enc.* II 473—489, BACHER, *Ag. d. paläst. Amor.* 205—339). Men denna till en så långt senare tid hörande lärare kan väl svärigen vara menad på det enda ställe i *Mech.* (*Bo Par.* 14, ht. 80, 7), där **ר' יוחנן** nämnes. Man kunde väl närmast förmoda här vore frågan om R. Jochanan hassandalar ("sandalmakaren"), en av R. Akibas yngre lärjungar (WOLFF, II 846, WEISS, **דד"ר** 165, BACHER, *Ag. d. Tann.* II 365), men då denne, liksom övriga "R. Jochanan", eljes aldrig förekommer utan farsnamnet, har man sannolikt att på det nyssnämnda Mechiltastället läsa **ר' יוחנן** (se ht. 80 n. 5).

ר' יונתן R. Jonatan (sällan med fadersnamnet R. Jonatan b. Josef), R. Ismaels lärjunge ock R. Josias studiekamrat (se

ovan יאשיהו ר' (4:de gen.). *Petichta* (ht. 6, 4), *Par.* 1 (12, 6), 6 (56, 8), 7 (41, 9), 8 (45, 10), 9 (49, 10; 54, 6), 11 (58, 13; 64, 12), 15 (88, 10; 96, 6), 17 (114, 13), vartill komma *Par.* 4 (20, 6) ock 5 (27, 6), om man där med alla kommentatorer (i anledning av det föreg. יאשיהו) läser יונתן i st. f. נתן (se nedan נתן ר'), samt möjligen *Par.* 14 (80, 7), se ovan יונתן ר'. — WOLFF, II 846, WEISS, דד"ר II 126, BACHER, Ag. d. Tann. II 351—364.

ר' יוסי R. Jose — varmed alltid i den talmudiska literaturen förstås R. Jose b. Chalafta (חלפתא) — en av R. Akibas berömdaste lärjungar (4:de gen.), läderfabrikant ock förnämsta religiösa auktoritet i Sepphoris. Hans närmaste studiikamrat var R. Jehuda (se ovan), ock i halakan intog han en medlande ställning mellan denne ock (R. Akibas förnämsta lärjunge) R. Meir. Oftast stämde han överens med R. Simeon b. Jochai (se שמעון ר'), ock sysselsatte sig för övrigt mäst med historisk ock eschatologisk midrasch, varför han även anses som redaktör av סדר עולם (se nedan Kap. 10). *Par.* 1 (ht. 12, 4), 8 (46, 2), 10 (58, 8). — WOLFF, II 846, WEISS, דד"ר II 161—163, HAMBURGER, Real-Enc. II 493—498, BACHER, Ag. d. Tann. II 150—190.

ר' יוסי הגלילי R. Jose haggelili ("Galiläern"), yngre studiikamrat till R. Eleasar b. Asarja ock R. Akiba (3:dje gen.), en av de förnämsta tannaiterna, särskilt berömd för skarpsinne, saktmod ock fromhet. *Par.* 3 (ht. 15, 14), 4 (19, 10), 7 (36, 17; 45, 6), 8 (45, 13), 9 (53, 5), 11 (59, 8), 12 (68, 8), 15 (77, 2), 16 (105, 7), 17 (108, 12), 18 (121, 10; 125, 4). — WOLFF, II 846, WEISS, דד"ר II 119, HAMBURGER, Real-Enc. 499—502, BACHER, Ag. d. Tann. I 358—372.

ר' יצחק R. Isak — farsnamnet finnes icke nämt — R. Ismaels lärjunge (4:de gen.), sysselsatte sig nästan uteslutande med halakisk exeges; förekommer blott några gånger i Sifre Deut. ock alldeles icke i Sifra. *Par.* 1 (ht. 11, 2), 2 (13, 3),

3 (19, 4), 6 (30, 7; 36, 13), 11 (60, 3; 64, 14), 15 (92, 4), 16 (103, 7; 105, 4), 17 (114, 6; 118, 7). — WEISS, ד"ר II 168, BACHER, Ag. d. Tann. II 397—399.

ר' ירמיה R. Jeremia, föga känd. BACHER, som nämner honom i förbigående (Ag. d. Tann. II 31 not 2), känner blott 4 ställen där han anföres, varav ett i Mech. (*Beschallach Par. 1*) men icke *Bo Par. 2* (ht. 13, 18).

ר' ישמעאל R. Ismael, sällan med farsnamnet R. Ismael b. Elisa (אלישע), i halakiskt-exegetiskt avseende jämte (eller framför) R. Akiba den förnämsta av alla tannaiterna¹, lärjunge av R. Josua ock R. Nechunja b. Hakkana, av vilken senare han lärde de 7 hillelska normerna i utvidgad form. Född i Galileen av prästerlig släkt — hans far eller farfar skall hava varit överstepräst — blev han efter Jerusalems förstöring som gosse bortförd i fångenskap, men lösköptes av R. Josua. Hans förnämsta studiikamrater (3:dje gen.) voro R. Tarfon, R. Jose haggelili, R. Eleasar b. Asarja, samt hans stridslystna rival R. Akiba, ock han var vida berömd för sin stora lärdom, vilken även omfattade grekiska språket. Större delen av sitt liv skall han dock hava tillbragt i כפר עזיו, en by ned emot gränsen till Edom, ock enligt traditionen var han ett av de första offren för den hadrianska förföljelsen². *Petichta* (ht. 6, 13), *Par. 1*

¹ Weiss, ד"ר 103: מספר הלכותיו אשר הוציא ממדרש חכובים: גדול מאד ומלבד ר' אליעזר בן הורקנוס ור"ע גדלה תורתו של ר' ישמעאל בכמותה על תורת כל חכמי דורו ובאיכותה גדלה גם על תורתם של אלה השנים, antalet av de traditionela lärosatser, som han framdrog ur Skriftens exeges var högst betydligt. Med undantag av R. Elieser b. Hyrkanos ock R. Akiba överträffade han i antalet av sina lärosatser alla sin samtids lärde, ock i det kvalitativa värdet av sina satser överträffade han även dessa bägge.

² I strid mot den gällande traditionen vill *Hamburger, Real-Enc. II 526*, av *B. Nedarim 66^b* bevisa, att R. Ismael dött en naturlig död. — *Wolf, II 849*, gör utan skäl R. Ismael ock R.

(9, 5), 3 (14, 6; 18, 1; 19, 1), 4 (19, 8; 21, 3), 6 (30, 2; 34, 7; 36, 5), 7 (40, 13), 8 (45, 10), 9 (53, 5), 10 (58, 2), 11 (60, 1; 64, 9, 12; 63, 7), 13 (77, 1), 14 (80, 1; 84, 1), 15 (96, 6), 16 (103, 1, 3; 104, 3). — WOLFF, II 849, WEISS, דר"ר II 101—107, HAMBURGER, Real-Enc. II 526—529, DERENBOURG, Essai 384—395, BACHER, Ag. d. Tann. I 240—271, SCHÜRER, Gesch. II 309.

ר' R. Mattia b. Charasch studiikamrat med R. Josia ock R. Jonatan (3:dje gen.), utvandrade jämte R. Juda b. Betera (se ovan) till Rom ock grundade där en skola, som länge besöktes av R. Simeon b. Jochai. *Par.* 5 (ht. 21, 11). — WOLFF, II 852, WEISS, דר"ר II 122, BACHER, Ag. d. Tann. I 385—389.

ר' R. Nehorai, samtidig med R. Jose (4:de gen.), med vilken han ofta disputerar i haggadiska ämnen. *Par.* 12 (68, 2). — WOLFF, II 852, WEISS, דר"ר II 168, BACHER, Ag. d. Tann. II 377—383.

ר' R. Nehemja — farsnamnet finnes icke angivet — en av R. Akibas mera betydande lärjungar, vilkens kontroverser med R. Juda (se יהודה ר') gå som en röd tråd genom hela den haggadiska midraschen. Av hans levnad är ytterst obetydligt känt. *Par.* 14 (ht. 79, 13). — WOLFF, II 853, WEISS, דר"ר II 166, BACHER, Ag. d. Tann. II 225—275.

ר' R. Natan, en av de mera framstående bland de yngre tannaiterna (5:te gen.), invandrade från Babylonien (därför kallad רבבלי) under Simeon III b. Gamliel I:s nasiat. Yngre samtida till R. Meir, R. Juda ock R. Jose umgicks han även med den något yngre R. Jehuda hannasi, ock vann snart stort rykte för lärdom, ej blott i halaka ock haggada, utan även i matematik, astronomi ock geografi. Anses vara redaktör av Abot de-R. Natan (se nedan). Förekommer blott 2 ggr i Sifra

Ismael b. Elisa till två personer, ock delar den traditionela biografiens detaljer på dem bägge.

ock aldrig i Sifre Deut., däremot mer än 50 ggr i den akibaiska Tosefta (HOFFMANN, Zur Einl. 39). *Par.* 1 (ht. 11, 1), 2 (13, 5), 4 (20, 6), 5 (22, 15; 27, 6¹; 29, 1), 6 (30, 6), 7 (40, 3), 13 (72, 6; 76, 6; 77, 7), 14 (81, 2), 15 (96, 10), 16 (102, 6; 103, 5; 105, 14), 17 (109, 11). — WOLFF, II 855—857, WEISS, ד"ר II 168—171, HAMBURGER, Real-Enc. II 846—850, BACHER, Ag. d. Tann. II 437—453.

ר' עקיבה (Talmud Jerusch. östare עקיבה) R. Akiba (h. Josef), den viktigaste och mäktigaste av alla tannaiterna, vars åsikter och läror genom R. Juda hannasis Mischna utövat det största inflytande på judendomens utveckling. Enligt legenden av hednisk härkomst, skall han i sin barndom varit herde hos en rik jude, vars dotter han sedan erhöi till hustru. Först vid mognare ålder började han sina studier hos R. Elieser, Rabban Gamliel II, R. Josua och i snikt Nachum från Gimso, och samlade sedan omkring sig ett större antal lärjungar än någon annan lärare. Med dessa grundlade och utvecklade han, under bekämpande av R. Ismael och hans skola, sitt eget till ytterlighet drivna exegetiska system, och under hans ledning började "den muntliga läran" ordnas efter sakligt sammanhang, ett arbete, som sedan fortsattes av hans förnämsta lärjungar: R. Meir, R. Juda, R. Simeon och R. Eleasar (se ovan), och avslöts med Rabbis Mischna (se nedan רבי). Han synes hava levat dels i Lydda dels i Bne Barak (by i Dans stam), och hans blomstringstid torde falla under åren 110—135. Han var också en av deltagarna i den ryktbara Romresan (se ovan s. 92). För övrigt har den judiska legenden utsmyckat hans historia med en mängd underbara detaljer, och som de flesta av sina berömda samtida (3:dje gen.), skall han slutligen hava lidit martyrdöden under hadrianska förföljelsen (137).

¹ Här liksom i *Par.* 4 (ht. 20, 6) synes man böra läsa יונתן i st. f. נתן (jfr ovan יונתן ר').

Petichta (ht. 7, 11), *Par.* 1 (9, 7), 3 (17, 6), 4 (20, 16), 6 (30, 2; 34, 9; 35, 10), 8 (48, 3), 9 (53, 7), 10 (57, 2), 11 (64, 9), 14 (79, 9; 84, 1; 86, 5), 18 (126, 7). — WOLFF, I 955—957, IV 410—418, WEISS, ר"ד II 107—118, HAMBURGER, Real-Enc. II 32—45, DERENBOURG, Essai 395—401, BACHER, Ag. d. Tann. I 271—348.

רבי (ofta blott ר') Rabbi, d. ä. R. Jehuda I hannasi, senare kallad Rabbenu hakkadösch (5:te gen.), son av R. Simeon II b. Gamliel II, föddes enligt sägen samma dag som R. Akiba avrättades (137)¹. Hans lärare voro R. Akibas lärjungar, R. Juda, R. Simeon ock R. Eleasar, samt R. Jakob b. Korschai. Dessutom förvärvade han sig betydande insikter i astronomi ock andra naturvetenskaper samt i grekiska ock latin, men ivrade kraftigt för hebräiska språkets renhet i tal ock skrift. Anspråkslös ock saktmodig till väsendet visade han dock städse en stor energi. Som Nasi skall hava stått i vänskapligt förhållande till Marcus Aurelius, ock legenden meddelar flera samtal dem emellan, alldeles som emellan R. Josua ock Hadrianus. Han residerade som Nasi i Uscha i Nedre Galileen (n. ö. om Sepphoris) ock de sista åren i Sepphoris, där han dog 194(?). *Par.* 1 (ht. 12, 3 ר'), 4 (21, 7), 5 (28, 4 ר'), 6 (35, 1, 10 ר'), 8 (47, 6), 14 (82, 8), 16 (104, 1 ר') 18 (126, 8). — WOLFF,

¹ *Midrasch Kohélet* (311^d; till Kap. 1, 4): וזרח השמש ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא אמ' וכי אין אנו יודעין שזרח השמש ובא השמש אלא מהו כן עד שלא ישקע שמשו של צדיק זה הוא מזריח שמשו של צדיק אחר יום שמת ר' עקיבא נולד רבי וקרא עליו פסוק "solen går upp (ock solen går ned)"; R. Berakja i namn av R. Abba bar Kahana har sagt: veta vi då icke att solen går upp ock ned? [Jo visst], men hur är det då att förstå. Jo, sålunda: innan den ene rättfärdiges sol går ned, låter Han den andre rättfärdiges sol gå upp. Samma dag, som R. Akiba dog, föddes Rabbi, ock på honom tillämpades då denna värs: "solen går upp ock solen går ned".

II 839—841, IV 423—426, WEISS, ד"ר II 177—185, HAMBURGER, Real-Enc. II 440—450, BACHER, Ag. d. Tann. II 454—486.

שמאי Schammai, ofta kallad ש' הזקן, Hillels bekante rival, vilken representerade en strängare, bokstavstrogen uppfattning. *Par.* 17 (ht. 119, 2). — Om Hillel ock Schammai, det sista ock berömdaste av de "5 paren" (jfr ovan s. 93 n. 1), vilkas blomstringstid infaller under Herodes I, se WOLFF, II 824—828, IV 380—384, HAMBURGER, Real-Enc. II 404—412, 1061—62, DERENBOURG, Essai 176—192, BACHER, Ag. d. Tann. I 4—14, STRACK, art. "Hillel" (Herzogs Real-Enc.³ VI 113—115), SCHÜRER, Gesch. II 295—299.

ר' Simeon — varmed alltid i den talmudiska literaturen förstås R. Simeon b. Jochai (se följ.) *Par.* 2 (ht. 13, 3), 6 (30, 5; 31, 2), 15 (95, 11).

ר' Simeon b. Jochai, ofta blott R. Simeon, R. Akibas lärjunge (4:de gen.) ock en av de mäst betydande tannaiterna, författare till en akibaisk Mechilta (se ovan s. 59 ff.), disputerar huvudsakligen med R. Jehuda. Han levde först i Sidon sedan i Merun¹ (v. om Safed) ock deltog i den ryktbare Rom-resan (se s. 92). Längre ansågs han vara förf. till den mycket yngre, kabbalistiska boken זוהר (från 13:de årh.) *Par.* 1 (ht. 9, 11), 3 (14, 14; 18, 4), 5 (29, 4), 15 (93, 1), 16 (100, 10; 107, 1), se vidare ר' שמעון. — WOLFF, I 1134—1144, WEISS, ד"ר II 157—161, HAMBURGER, Real-Enc. II 1124—1133, BACHER, Ag. d. Tann. II 70—149.

ר' Simeon b. Assai (el. Issai), ofta utan titeln ר', eller blott Ben Assai (3:dje gen.), lärjunge av R. Josua ock yngre samtida till R. Akiba, till vilkens skola han hörde, utan att hava varit hans lärjunge. Även han skall

¹ Så efter Zuns, Ges. Schriften. II 289; Levy, Wb. III 245, skriver מירון Meron.

hava varit en av de "10 martyrerne"¹ under hadrianska förföljelsen. *Petichta* (ht. 7, 10; 8, 1) *Par.* 18 (120, 5). — WOLFF, II 864, WEISS. דר"ר II 124, HAMBURGER, Real-Enc. II 1119—1121, BACHER, Ag. d. Tann. I 409—424.

הלל "Schammais ock Hillels skolor". *Par.* 17 (ht. 119, 1).

הכמים "de lärde". *Par.* 9 (ht. 54, 3), 10 (58, 3), 14 (79, 7), 15 (96, 13), 16 (102, 1), 18 (121, 12).

יש אומרים "andra säga". *Petichta* (ht. 4, 8), *Par.* 1 (9, 9), 7 (40, 2), 12 (67, 14; 68, 2).

10². Haggadiska midrascher.

מדרש רבות Midrasch rabbot, även kallad Midrasch rabba eller oftast blott Rabbot (Venediged. 1545 ספר רבות), utgör 10 haggadiska, till en mindre del exegetiska men huvudsakligen homiletiska midrascher till Pentateuchen ock de 5 "Megillôt" (Cant., Ruth, Threni, Kohelet, Ester). Namnet rabba רבא har den erhållit antingen därför, att den är den största ock viktigaste av alla, eller (sannolikare) därutav, att midraschen till Gen., vilken förr ansågs, hava Hoschaja rabba till författare³ efter honom

¹ Se härom i snht *Hamburger*, art. "Zehn Märtyrer" Real-Enc. Supplem. I 155—158.

² Liksom det följ. kap. 11 avser även detta blott att meddela den med ämnet mindre förtrogne läsaren några korta upplysningar om de till den äldre talmudiska literaturen hörande arbeten, som citeras i de under den hebräiska texten stående noterna.

³ *Gen. rabba* börjar nämligen på följande sätt: רבי הושעיא רבא פתח ואהיה אצלי אמוך וגו' R. Hoschaja d. äldre inledde sitt föredrag [med anförande av Prov. 8, 30]: "jag var hos Honom en mästare" etc. — På liknande sätt börjar enligt regeln den haggadiska

kallades Bereschit de-R. Hoschaja rabba, sedermera avkortat till Bereschit rabba (ב' רבה eller vanligare רבא), varifrån epitetet *rabba* sedan övergick på alla de övriga böckerna. Rabbot till Pentateuchen är indelad i Paraschor ock citeras efter dessa; till de 5 megillot är indelningen ock det därav beroende citeringssättet olika, det senare sker dock oftast efter bibelvärs ock pagina av äldre upplagor. 1) *Bereschit rabba* (*Gen. rabba*), av palästinensiskt ursprung, den viktigaste ock äldsta, sannolikt från 6:te årh., i alla händelser yngre än Talmud Jerusch.; innehåller 100 parr. 2) *Schemot rabba* (*Ex. r.*), betydligt yngre (11:te el. 12:te årh.), mer praktiskt homiletisk än egentligen exegetisk; 52 parr. 3) *Vajikra rabba* (*Lev. r.*), palästinensisk (7:de årh.), 57 parr., dock ej egentligen som de föreg. exegetisk ock homiletisk till den löpande Toratexten, utan snarare 57 självständiga föredrag till utvalda ställen ur Lev. 4) *Bemidbar rabba*, ofta *Ba(m)midbar r.* (*Num. r.*), yngst av alla (12:te årh.); 25 parr. 5) *Debarim rabba* (*Deut. r.*), 9 årh., 27 parr., självständiga föredrag som i *Vajikra r.*, vilka här inledas med var sin הלכה, motsvarande ילמדנו רבנו hos *Tanchuma* (se nedan). — 6) *Schir haschirim rabba* (*Cant. r.*), även kallad *Aggadat "chasita"* (אגדת חסיתא) efter första prooemiets text (Prov. 22, 29 'חזית איש וגו'), tillhör den yngre haggadan (enl. SALFELD¹ första hälften av 9:de årh.); har ingen annan indelning, än den som ger sig själv av bibelvärserna. 7) *Ruth rabba*, ungefärligen samma ålder som den föreg., indelad midraschen med ett procemium (פתיחה), bestående av ett eller flera bibelställen, vilkas utläggning så småningom leder in på det egentliga, exegetiska eller homiletiska tema, som ligger i den beträffande bibelvärsen (här Gen. 1, 1). Ofta anföras flera lärare, vilka alla börja sin exeges till en ock samma bibelvärs med anförande ock utläggning av var sitt olika, oftast ur hagiograferna, men aldrig ur pentateuchen, hämtade skriftställe.

¹ "Das Hohelied Salomos bei den jüd. Erklärern des Mittelalters", Berlin 1879, s. 15.

i 8 parr. 8) *Echa rabbati*¹ (*Threni rabba*), palästin., den älsta näst efter Gen. r., 7:de årh., består först av en mycket utförlig "inledning av vise män" פת־יהוה דהכ־מי, som omfattar 53 olika "proemier", varpå sedan följer den haggadiska exegesen till de 5 kapp. i Cant. 9) *Kohelet rabba* från samma tid som Cant. r. ock Ruth. r., indelad i 5 "ordningar" (סדרים). 10) *Esther rabba*, även kallad *Haggadat megilla*, delvis den yngsta av alla, indelad i 6 parr.²

פסיקתא Pesikta, a) de-Rab-Kahana (כהנא), den ursprungliga "Pesikta", består av 32 *pesikta* (el. *piska*)³, utgörande homilier över vare sig pentateuch-perikop eller profet-haftara för det judiska årets fäst dagar, historiskt märkliga sabbater ock andra dagar, palästinensisk, enl. ZUNZ ock GEIGER yngre än Bereschit r., Vajikra r. ock Echa r. (omkr. 700), enl. BUBER däremot äldre än dessa, ock således den älsta av alla haggadiska midrascher (enl. SCHILLER-SZINESSY "från slutet av 3:dje eller början av 4:de årh."); b) Pesikta rabbati innehåller liksom den föreg. homilier till sabbats- ock fäst dagar, fördelade i 47 paraschor, mycket yngre än den föreg. (slutet av 9:de årh.); c) Pesikta sutarta, se nedan *Lekach tob*⁴.

¹ Så kallad efter [Threni I, 1] אִיכָה יִשְׁבָּה בְּדֶרֶךְ הָעִיר רַבְחִי עִם.

² Till "Rabbot" se Wolff, II 1423—1427, III 1215, IV 1032. 1058, Steinschneider, Jüd. Liter. 380—381, Hamburger, Real-Enc. Suppl. I 107—111, Schiller-Szinessy, art. "Midrash" (Enc. Brit. XVI 285 ff), Strack, art. "Midrasch" (Herzog-Plitt³ IX 753—755), Weber, System XXIII, Schürer, Gesch. 110—112, samt i shnt Zunz, Gott. V. 173—184, 251—266.

³ Zunz, som med beundransvärd skarpsinnighet av citater i *Jalkut*, *Aruk* o. a. till stor del rekonstruerade denna viktiga men bortglömda midrasch, hvilken först utgavs av Buber, antog 29 skilda "pesiktor"; Buber har 32 סִסְקָא (synon. med סִסְקָתָא).

⁴ Se Wolff, I 720, Zunz, Gott. V. 185—226, 239—251, Hamburger, Real-Enc. Suppl. I 117—122, Geiger, Jüd. Zeitschr. VII 187—194, Weber, System XXII, Strack, art. "Midrasch" s. 755, Schürer, Gesch. I 112.

Hum. Vet. Samf. i Upsala II, 3.

מדרש תנחומא Midrasch Tanchuma (så kallad hos *Raschi* ock *Jalkut*, emedan flere föredrag börja med כך פתח *br abā* ילמדנו *Jelamdenu* (så hos *Aruk*, efter den ofta förekommande halakiska introduktionen ילמדנו *brānō*), till hela Pentateuchen, delad i (omkr. 140) självständiga föredrag såsom *Vajikra* 1. Författaren levde antagligen i södra Europa i första hälften av 9:de årh., ock är således "Tanchuma" den äldsta haggadiska Midrasch till hela Pentateuchen. Den ursprungliga texten utgavs först av *Buber* ("Tanchuma I") ock skiljer sig ej obetydligt från de äldre upplagornas Tanchuma ("T. II").¹

לקח טוב *Lekach tob* (Prov. 4, 2), ofta men oriktigt kallad *Pesikta sutarta* (פ' וסרתא), då den i anordningen fullkomligt skiljer sig från *Pesikta*. Den utgör nämligen dels en kommentar, dels en haggadisk utläggning till Pentateuchen ock de 5 Megillot. Författaren, R. Tobia b. Elieser från Mainz (enligt andra från Kastoria i Bulgarien), levde i början av 12:te årh.²

ילקוט שמעוני *Jalkut* eller (efter sin förf.) ילקוט שמעוני, fortlöpande kommentar till hela Bibeln, bestående av större ock mindre utdrag ur mer än 50 äldre halakiska ock haggadiska midrascher, med det för oss högst nyttiga angivandet av källan. Författaren tros vara en Simeon haddarschan från Frankfurt ^a/M

¹ Se *Wolff*, I 1159, III 1166, *Zunz*, Gott. V. 226—238, *Hamburger*, Real-Enc. Suppl. I 154 f., *Weber*, System XXIV, *Strack*, art. "Midrasch" 757 f., *Schürer*, Gesch. I 113. — Tanchuma är i upplagorna avdelad efter perikoperna ock citeras därför efter dessa. Men då därjämte en indelning i små nummerade stycken förekommer både i Tanchuma I ock II, har jag citerat efter dessa under namn av *piska* ("stycke", "paragraf").

² Se *Zunz*, Gott. V. 293—295, *Hamburger*, Real-Enc. Suppl. I 121 f., *Strack*, "Midrasch" 756 f., *Schürer*, Gesch. I 113. — "Lekach tob" följer i indelningen troget bibelns kapitel ock värs, ock då varje särskild värs har sitt särskilda större eller mindre "stycke", har jag även här citerat efter *piska*.

i början av 13:de årh. Den indelas i smärre stycken (רמז *Rämäs*) med fortlöpande numrering, men citeras ofta (ehuru mindre praktiskt) efter bibelns kap. ock värs¹.

מדרש תלים *Midrasch tillim*, eller efter det i prooemiet till Ps. 1, 1 anförda bibelstället (Prov. 11, 27) שוחרר כרב *Schocher tob*, stundom *Schochar tob*, omfattar Psaltaren med undantag av 7 pss. (49, 96—98, 115, 123, 134); består av en äldre del (pss. 1—118), möjligen från 9:de el. 10 årh. ock sydtaliensk, ock en yngre, mer parafrastisk; citeras efter Ps. ock värs².

אליעזר פירק' ר' *Pirke R. Elieser* (*Pirke de-R. El.*) eller *Baraita de-R. Elieser*, en i 54 kapp. indelad "astronomisk-teosofisk midrasch" (*SCHILLER-SZINESSY*), som börjande med skapelsen, behandlar de historiskt viktigaste momenten i Gen. ock därefter i Mose' historia, till dess berättelsen med tvärt avbrott slutar med Mirjams straff (Num. 12), altså sannolikt ofullständig. Den berömde R. Elieser b. Hyrkanos (se ovan s. 90), vilken i de första kapitlen införes som berättare, kan naturligtvis icke vara författaren, utan tillhör arbetet sannolikt början av 9:de årh., ock "kan vara skrivet i Palästina, Syrien eller Mindre Asien" (*ZUNZ*)³.

סדר עולם *Sādār olam* eller *S. olam rabba*, till skilnad från en yngre *S. olam suta* (ofta *sutta* se Gloss. s. v. זוטא), en haggadisk historia över judiska folkets öden från Adam till Alexander d. Store; citeras i Talmud ock tillskrives R. Jose b.

¹ Se *Wolff*, I 1129 f., III 1138, *Zunz*, Gott. V 295—303, *Weber*, System. XXV, *Strack*, art. "Midrasch" 758, *Schürer*, Gesch. I 114. — *Schiller-Szinessy*, art. "Midrash", förlägger förf. till 11:te årh. ock norra Frankrike, men att åtminstone det senare är oriktigt har *Geiger* visat (*Jüd. Zeitschr.* XI 115.)

² Se *Wolff*, II 1330 f., *Zunz*, Gott. V. 266—268, *Hamburger*, Real-Enc. Suppl. I 111 f., *Strack*, art. "Midrasch" 758.

³ Se *Wolff*, I 173, III 110, IV 1032, *Zunz*, Gott. V. 271—278, *Hamburger*, Real-Enc. Suppl. I 122, *Strack*, art. "Midrasch" 759 f., *Schürer*, Gesch. I 113.

Chalaftha (mitten av 2:dra årh., se ovan s. 97); tillhör säkert den älsta haggadiska midraschen; indelad i 3 stora avdelningar *Baba* (בבא, קמא, מציע, och בתרא) med 10 kapitel (פרק) i varje ock fortlöpande numrering (1—30); citeras efter kap. — Betydligt yngre (8:de el. 9:de årh.) är S. olam sutta, genealogiskt-kronologisk haggada, ett slags appendix till den förra, tillsammans med vilken den vanligen utgives¹.

פסח el. הגדה של פסח Pesach-haggadan, ofta blott "haggadan", liturgisk midrasch, innehållande utdrag ur Tora ock äldre halakiska skrifter (Mischna, Tosefta, Mech.) rörande uttåget ur Egypten, vilka läsas vid den husliga andakten på påskaftonen; tillhör i sina älsta delar den älsta haggadiska midraschen (3:dje — 6:te årh.)²

11. Förteckning på traktaterna i Mischna ock Talmud.

Mischna indelas i 6 "ordningar" (סדרים), vilka vidare fördelas i "traktater" (מסכתות), "kapitel" (פרקים), ock "mischnor" (משניות), ock citeras numera enligt regeln efter *traktat*(namn), *kapitel* ock *mischna*(nummer)³. Så också *Talmud Jerusch.* (palästin. Gemaran), där ordet *halaka* nyttjas i st. f. mischna, men då halakaräkningen ej i alla upplagor är densamma, citeras ofta även efter dessas paginering. *Talmud babli* (babyloniska

¹ Se *Wolff*, II 492—499, IV 1029, *Zunz*, Gott. V. 85, 135—139, *Hamburger*, Real-Enc. Suppl. I 132 f., *Strack*, art. "Midrasch" 759, *Schürer*, Gesch. I 122.

² Se *Wolff*, II 1285—1288, *Zunz*, Gott. V 126, *Steinschneider*, Jüd. Liter. 378, *Schiller-Szinessy*, art. "Midrash" 286, *Strack*, art. "Midrasch" 759.

³ "Mischna"-räkningen är dock icke i alla upplagor densamma. Före boktryckets tid (ock ännu stundom bland judar) citeras blott efter samtliga 523 kapitlens begynnelseord (utan traktatnamn ock mischnanummer).

Gemaran) citeras alltid efter traktat samt fol. (דף) ock kolumn (עמוד) *a*, *b*. I alla talmudupplagor ingår mischnatexten på följande sätt: 1:o) Talmud indelas efter Mischnas "ordningar", "traktater" ock "kapitel"; 2:o) inom varje kapitel kommer först Mischnatexten ock sedan Gemaran sålunda, att i *T. Babli* antingen följer på varje särskild "mischna" den motsvarande gemaran, eller meddelas först två eller flera "mischnor" tillsammans ock därefter gemaran, eller — ock detta är alltid fallet i *T. Jerusch.* — står först hela kapitlets mischnatext ock sedan dess gemara, vilken då i *Jerusch* (men ej i *Babli*) är avdelad med ordet הלכה (= mischna) ock löpande nummer. Av Mischnas 63 traktater hava dock ganska många ingen Gemara vare sig i *T. Babli* eller *Jerusch.* eller i bägge¹.

De 6 Mischnaordningarne med sina traktater, vilkas ordningsföljd inom varje "sädär" växlar ej obetydligt i de olika upplagorna, äro, efter ordningsföljden i Amsterdamedit. 1645 samt med kort angivande av huvudsakliga innehållet, följande:

I. סדר זרעים S. *sera'im* (Jordbruk).

1. *Berakot*, ברכות, 9 kap., b. j. G.; "benediktioner" ock böner.
2. *Pea*, פאה, 8 k., j. G.; "åkerhörnet" (Lev. 19, 9 ff.) ock andra rättigheter för de fattige.
3. *Demai*, דמאי, 7 k., j. G.; behandling av jordbruksalster, vid vilka det är "ovisst", om tionde av dem erlagts eller ej.
4. *Kilajim*, כלאים, 9 k., j. G.; olaga blandning av "heterogenea" i fråga om djur, växter ock kläder.

¹ I den följande förteckningen betyder således "b. G.", "j. G.", "b. j. G.", försedd med "Gemara i *T. babli*", "Gemara i *T. Jerusch.*", "Gemara i båda Talmuderna". Traktater utan Gemara i bägge (ock således här utan något av dessa tecken) äro helt och hållet uteslutna ur *Jerusch.*, men meddelas i *Babli* med sin Mischnatext.

5. *Schebiit*, שביעית, 10 k., j. G.; "sabbatsåret".
6. *Terumot*, תרומות, 11 k., j. G.; "offergårder" åt prästerna.
7. *Maaserot*, מעשרות, 5 k., j. G.; "tionden" åt leviterna.
8. *Maaser scheni*, מעשר שני, 5 k., j. G.; "2:dra tionden" (Deut. 14, 22).
9. *Challa*, חלה, 4 k., j. G.; offergård av "kaka" (Num. 15, 17).
10. *Orla*, ערלה, 3 k., j. G.; stadgan om trädens "förhud" (Lev. 19, 23).
11. *Bikkurim*, בכורים, 3 k., j. G.; offergård av jordbrukets "förstlingar" (Deut. 26, 1—11).

II. ס' מועד S. Moed (Hälg.)

1. *Schabbat*, שבת, 24 k., b. j. G.¹; sabbatslagar.
2. *Erubin*, ערובין, 10 k., b. j. G.; "sammanbindning" av närliggande platser till utsträckning av den genom sabbatslagarne inskränkta rörelsefriheten².
3. *Pesachim*, פסחים, 10 k., b. j. G.; "påskfäster".
4. *Schekalim*, שקלים, 8 k., j. G.³; halv"sikel"-skatten (Ex. 30, 13).
5. *Joma*, יומא, 8 k., b. j. G.; försonings-"dagen" (Lev. 16).

¹ *Talmud Jerusch.* saknar gemara till de sista kapp. 21—24.

² T. ex. עירוב תחומין, "blandning" av gränser. Då man på sabbaten ej fick gå mer än 2000 steg från sin bostad, lade man dagen före sabbaten litet mat vid slutet av 2000 steg (åt ett visst håll). Genom denna mat ansågs bostaden förflyttad till denna punkt, ock därifrån kunde man sedan på sabbaten få gå ytterligare 2000 steg åt samma håll.

³ *Talmud babli* har ingen egen Gemara till *Schekalim*, men efter slutet av varje kapitel av Mischnatexten står i Amsterdamedit. 1645, den palästinensiska Gemaran med överskriften נמרא רבני מערבא "Västerns barns G." till första kapitlets G., ock ירושלמי i marginalen till de övrigas G.

6. *Sukka*, סוכה, 5 k., b. j. G.; "lövhyddofästen" (Lev. 23, 34).
7. *Beza*, ביצה, (efter begynnelseordet) eller יום טוב, 5 k., b. j. G.; om "hålgdag" ock sabbat (om man får äta ett då utkläckt "ägg" o. dyl.)
8. *Rosch haschana*, ראש השנה, 4 k., b. j. G.; "nyårsfästen".
9. *Taanit*, תענית, 4 k., b. j. G.; "fastan".
10. *Megilla*, מגילה, 4 k., b. j. G.; läsandet av "boken" (Ester) ock Purimfästen.
11. *Moed katan*, מועד קטן, 3 k., b. j. G.; "liten hälg" (mellan de första ock sista hälgdagarna vid de 3 huvudfästerna).
12. *Chagiga*, חגיגה, 3 k., b. j. G.; "firandet" av de 3 huvudfästerna.

III. ס' נשים S. Naschim (Kvinnan).

1. *Jebamot*, יבמות, 16 k., b. j. G.; leviratsäktenskapet¹.
2. *Ketub(b)ot*, כתובות, 15 k., b. j. G.; "morgongåvor"².
3. *Nedarim*, נדרים, 14 k., b. j. G.; "löften" (Lev. 27, Num. 30) ock lösande därifrån.
4. *Nasir*, נזיר, 9 k., b. j. G.; "nasiréen" (Num. 6).
5. *Sota*, סוטה, 9 k., b. j. G.; "äktenskapsbryterskan" (Num. 5, 11).
6. *Gittin*, גטין, 9 k., b. j. G.; "skiljebrev" ock skilsmässa.
7. *Kidduschin*, קידושין, 4 k., b. j. G.; "förlovning".

¹ *Levy*, Wb. II 218, ock *Strack*, Einl. 22, betrakta יבמות som plur. av יבמותר "Vollziehung der Leviratsehe", vilket svårligen är möjligt (efter יבמות *pl. עדות* får man blott יבמות). *Jebamot* är antingen en på gammal hävd beroende felaktig utläsning i st. f. *jebamot*, eller plur. av יבמה "die zur Leviratsehe verpflichteten Wittwen", (som traktatnamn jfr סוטה).

² כתובה, eller efter den traditionella läsningen כתרבה (*Levy*, Wb. II 432), betyder såväl dokumentet som den däri av mannen till hustrun för fall av skilsmässa eller änkestånd utfästade pänningesumman.

IV. ס' נזיקין S. Nesikin (Civil- ock Kriminallag).

1. *Baba kamma*¹, בבא קמא, 10 k.; b. j. G.; skadestånd.
2. *Baba mezia*, בבא מציע, 10 k., b. j. G.; hittegods, pant, ocker, lån, hyres- ock arbetsavtal.
3. *Baba batra*, בבא בתרא, 10 k., b. j. G.; privat ock publik egendom, köp (fastigheter, lösören), arvslagar.
4. *Sanhedrin*, סנהדרין, 11 k., b. j. G.; "domstolen", kriminalrätt.
5. *Makkot*, מכות, 3 k., b. j. G.; "spöstraffet".
6. *Schebuot*, שבועות, 8 k., b. j. G.; "eder".
7. *Edujot*², עדיות, 8 k., "intyg" om stridiga lärosatser.
8. *Aboda sara*, עבודה זרה, 5 k., b. j. G.; "avgudadyrkan".
9. *Abot*, אבות, eller פרקי אבות, *Pirke Abot*, 5 k., "för-fädernas" (d. v. s. berömda skriftlärdes) tänkespråk.
10. *Horajot*, הוריות, 5 k., b. j. G.; felaktiga "domar".

V. ס' קדשים S. Kodaschim (Offer).

1. *Sebachim*, זבחים, 14 k., b. G.; "slaktoffer".
2. *Menachot*, מנחות, 13 k., b. G.; "spisoffer".
3. *Chullin*, חולין, 12 k., b. G.; slaktande ock förtäring av "profana" (ej till offer bestämda) djur.
4. *Bekorot*, בכורות, 9 k., b. G.; invigning åt templet av "förstfödda" av människor ock djur.
5. *Arakin*, ערכין, 9 k., b. G.; "uppskattningar" av friköpningssumman för åt templet invigda individer ock saker (Lev. 27).
6. *Temura*, תמורה, 7 k., b. G.; "utbyte" av invigda ting.

¹ Ursprungligen bildade de 3 första traktaterna ett helt med namnet *Nesikin* (som sedan övergick på hela "ordningen"), fördelat i tre stora "avdelningar" (*baba*, "port", "huvudstycke" — باب), se *Lowe*, "Fragment" 34 n. 1.

² Till formen *edujjot*, ej *edijjot*, se ovan s. 24 n. 1.

7. *Keritot*, כְּרִיתוֹת, 6 k., b. G.; "utrotelsestraff".
8. *Meila*, מַעֲיִלָּה, 6 k., b. G.; "förgripelse" på invigda ting.
9. *Tamid*, תָּמִיד, 7 k., b. G.¹; "dagliga morgon- och aftnoffret".
10. *Middot*, מִדּוֹת, 5 k.; tamplets "mått" ock inrättningar.
11. *Kinnim*, קִנִּים, 3 k.; ("nästen") de fattiges duvoffer (Lev. 5).

VI. טְהוֹרוֹת S. Tohorot² (Orenhet).

1. *Kelim*, כֵּלִים, 30 k.; förorening av "husgeråd".
2. *Ohalot*, אֲהָלוֹת, 18 k.; förorening av "tält", t. ex. genom lik (Num. 19).
3. *Negaim*, נִגְעִים, 14 k., "utslag", spetälska.
4. *Para*, פָּרָה, 12 k., "röda kon" (Num. 19).
5. *Tohorot*, טְהוֹרוֹת, 10 k.; mindre orenheter.
6. *Mikvaot*, מִקְוֹאוֹת, 10 k., "bad".
7. *Nidda*, נִדָּה, 10 k., b. j. G.; kvinnans "blodflöde".
8. *Makschirin*, מַכְשִׁירִין, 6 k.; vätskor, "vilka sätta (mat, frön o. d.) i stånd" att bli förorenade av lik o. dyl. (Lev. 11, 34, 38).
9. *Sabim*, זִבִּים, 5 k.; "med orena flytningar behäftade" (Lev. 15).
10. *Tebul jom*, טְבוּל יוֹם, 4 k.; den orene, "som badat om dagen", men förblir oren till solnedgången.
11. *Jadajim*, יָדַיִם, 4 k.; "händernas" förorenande.
12. *Uksin*, עֻקְצִין, 5 k.; förorenande av "stjälkar, strån" o. dyl.³

¹ Blott till kapp. 1, 2, 4; kapp. 3, 5—7 hava ingen Gemara.

² Icke *Teharot* טְהוֹרוֹת, såsom *Strack* vill (Einl. 32, 34), då ordet måste anses som plural. av bh. טְהוֹרָה "rening" (Lev. *passim*). Den traditionella läsningen är *Tohorot*, eller stundom *Toharot* liksom omvänt *Oholot* för *Ohalot*.

³ Till översikten av Mischnatraktaterna jfr *Wolff*, II 693—715, *Wähner*, Antiqu. I 256—273, *Zuckerman del*, Tosefta IX—XXV, *Hamburger*, Real-Enc. II 789—798, ock i snht *Strack*, Einl. 8—36. *Hum. Vet. Samf. i Upsala II*, 3.

Utom dessa Mischnatraktater innehåller T. Babli i slutet av 4:de ordningen (i Amsterdameditionen 1645 mellan traktaterna *Aboda sara* ock *Abot*) följande icke i Mischna upptagna traktater, samtliga blott med text utan gemara: *a) Abot de-Rabbi Natan*, אבות דר' נתן, 40 kapp., en viktig "Tosefta" till *Mischna Abot*¹, tillskriven R. Natan (se ovan s. 99), men säkerligen yngre än Talmud (6:te eller 7:de årh.); *b) de s. k. små traktaterna*: 1. *Soferim*, סופרים, 21 kapp., delade i הלכות, om skrivning av Torarullar ock liturgi, eftertalmudisk; 2. *Se-machot*, שמחות, eufem. för den egentliga titeln *Ebel rabbati* אבל רבתי, 14 kapp., om begravning ock "sorg"; äldre än T. babli; 3. *Kalla* כלה, 1 kap., om det äktenskapliga umgänget; sannolikt äldre än T. Jerusch. (4:de årh.); 4. *Derek eres (rabba)*, דרך ארץ רבה, 11 kap.², om "sedlig levnadsvandel"; äldre än T. Jerusch.; 5. *Derek eres sutta*, דרך א' א' וסטה, 9 kap., om lärdes "levnadsvandel"; eftertalmudisk; 6. *Perek hashalom*, פרק השלום, 1 kap., om "fridsamhet". — Sju andra dylika "små traktater", utgivna av KIRCHHEIM, vilka icke stå i någon Talmudupplaga, äro: 1. *Sefer Tora*, ספר תורה, 5 k., om skrivning av Torarullar; 2. *Mesusa*, מזוזה, 2 k., om "Mesusa" (Deut. 6, 9; 11, 20); 3. *Tefillin*, תפילין, 1 k., om "Tefillin" (Ex. 13, 9, 16; Deut. 6, 8; 11, 18); 4. *Sisit*, ציצית, 1 k., om tofsarne på manteln (Num. 15, 38). 5. *Abadim*, עבדים, 3 kapp. om slavar; 6. *Kutim*, כותים, 2 k., om samariterna; 7. *Gerim*, גרים, 4 k., om proselyter³.

¹ Se Hoffmann, Die erste Mischna 27.

² Amsterdameditionen 1645 har blott 10 kapp. ock av *D. E. sutta* (el. *sûta*) blott 6.

³ Till Abot de-R. Natan ock de "små traktaterna" se Zuns, Gott. V. 89—91, 95, 108—112, *Hamburger*, Real-Enc. Suppl. I 5 f., 50—53, 95, *Strack*, Einl. 36, *Schürer*, Gesch. I 107 f.

GLOSSAR

Anmärkningar:

Ord med ך eller ך, vilka icke finnas på sin alfabetiska plats, sökas (här eller i *Gesen.*) som om de voro skrivna utan samma ך eller ך.

Hebräiska förkortningarne stå i slutet av glossaren efter ך. — Här följa några blott i Gloss. använda förkortningar (jfr till boktitlarne literaturförteckningen i förordet).

Fürst — Glossarium græco-hebræum.

Geiger — Lehrbuch zur Spr. d. Mischna.

Levita — Tischbi.

Levy (el. *Levy*, Wb.) = Neuhebr. u. chald. Wörterb.

Lowe — Fragment of Talm. Babli.

Luzz. — Luzzatto, Elementi gramm.

Löw — Aramäische Pflanzennamen, 1881.

Siegfr. — Siegfried, Lehrb. d. neuhebr. Spr.

Stein — Thalm. Terminologie.

ba. — bibelaram. *N. act.* — Nom. actionis Kal.

bh. — bibelhebr. *N. act. Pi.* = „ „ Piel.

bh.¹ — ἀπαξ λεγόμενον i Vetus. *N. act. Hif.* = „ „ Hifil.

bh.² — fins på 2 ställen „ „ *q. v.* — quod vide.

nhb. — nyhebr. (ung. fr. 11:te årh.). *s. v.* — sub voce.

* betecknar, att ett hebr. ord eller en betydelse icke finnes upptagna i den mig tillgängliga lexikografiska literaturen.

Glossar.

א

אָבד [bh.]; förfaras, förstöras.

אָבל [bh.], men.

אָבֶר (איבר) [*Delitzsch*, Römer-brief 84, אָבֶר], lem, köttstycke.

אָו [bh.]; או אינו מלא, se Inl. 80;

או *ellipt.* (för או אינו מלא) ht.

25, 7; (för או אם כן ht. 29 n. 2.

אָוֶרֶי [bh. אָוֶרֶי] *f.*, annan.

אָוֶיר [*dh̄q*] *m.*, luft.

אָוֶמֶנֶת, hantvärk, yrke.

אָוֶם [aram. = hbr. אָוֶם], även.

אָוֶסֶן [bh. אָוֶסֶן], sätt, vis.

אָוֶר [bh.]; gryning, morgon; kväl-len förut (ht. 111, 7).

אָוֶרֶיָא, אָוֶרֶיָא [aram. = hbr. מִדָּא, תּוֹרָה, תּוֹרָה] *f.*, lära; 'מִדָּא', enligt lärans bud.

אָוֶרֶתָא [aram.] *f.*, aftonljus, afton.

אָוֶת [bh.], 1. tecken; 2. (אָוֶתָא), bokstav.

אָוֶהָרָא [*N. act. Af.*], varning.

אָוֶד [bh.]; 'וָא'... 'וָא', såväl som (jfr וָא; 'וָא'... 'וָא', den ene...

den andre; 'וָא'... 'וָא' כחוב, ett skriftställe... ett annat; וָא, en gång; כחוב, på samma gång, tillsammans (*Lowe* 44).

אָוֶד [bh.]; *Pi.* sätta efteråt, sist; *Pu. pass.* (ht. 76 n. 6).

אָוֶד [bh.]; 'וָא', efter; 'וָא', sedan.

אָוֶדֶת, (*jur.*) förbindelse, förpliktelse; hypotek, säkerhet.

אָוֶ [bh.], icke.

אָוֶ [av אָוֶ, אָוֶ, אָוֶ, om; (*ellipt.*) om det så är, kunde man mena att (ht. 13, 9, 11).

אָוֶ [bh.], vilken?

אָוֶד *m.* o. *f.*, denne, denna; *pl.* אָוֶד (*q. v.*); 'וָא', en annan (rabbi) lär följande.

אָוֶד *m.*, אָוֶד *f.*, han, hon, den; *pl.* אָוֶדֶת (*Lowe* 38 n. 1).

אָוֶד [bh. אָוֶד] *m.*, אָוֶד *f.*, vilken? vilken som helst.

אָוֶכָא [av אָוֶ ock אָוֶ], det fins där (ht. 115 n. 6); 'וָא' (med *inf.*), man kan (Inl. 54 n. 2).

אָוֶכָא [nhb.], kvalitet.

אֵלֶיךָ (אֵלֶיךָ) [aram. = hbr. אֵלֶיךָ],
dessa.

אֵלֶיךָ [så enl. *Siegfr.* 35 ock *Levy*,
Nhbr. Wb., Targ. Wb. däremot
מִכָּאן וְהָאֵלֶיךָ, här, där; 'א, se Inl. 83;
från nu ock alt framgent.

אֵימורִים [enl. *Levy* av *μωραυ*?],
de delar av offerdjuret, i snht
fettstyckena, som brändes på al-
taret, Emurim.

אֵין [bh.]; לִי אֵלֶּה, se Inl. 83;
אֵין, se Inl. 80.

אֵינְהוּ, se אֵיהוּ.

אֵינְךָ *pl.* (enl. *Levy* *s. v.* till *sg.*
אֵינְךָ, väl bättre till אֵינְךָ *q. v.*),
de andre.

אֵינָשָׁא [ba. אֵנְשָׁא], människa.

אֵשֶׁר, se אֵשֶׁר.

אֵיקוֹנוֹן [εἰκόνιον], bild.

אֵיָר (אֵיָר) Ijar, årets 2:dra mån.
אֵיָת [ba. אֵיָתִי], det fins; så-
som det är (visst).

אֵכֵל [bh., ba.]; aram. *inf.* מִיכּוּל
(*Targ. Jer.*), לִיכּוּל (*Talm. Jer.*),
äta.

אֵכֵל [bh.]; אֵכֵל (אֵכֵל), den för
lifsuppehållet nödvändiga födan.

אֵל [bh.]; מֵאֵלֶיךָ, av sig själv. —
Levita (*s. v.* אֵלֶיךָ) tolkar det
riktigt med מעצמו, men tillägger:
ולא נמצא רק על גופי חסותרים
האלה רוצה לומר לא נוכל לומר
מאלי מאליכם מאלינו, det nytt-

jas blott vid 3 pers. pron., d.
v. s. man kan icke säga מֵאֵלֶיךָ
etc.; se dock *B. Joma* 5^b (ovan):
ולא מאלי אני אומר.

אֵלָא [av לא — אֵלָא, 1. (efter
negation) nisi (*ne ... que*), utan;
2. men, dock; "det är så att
förstå", "saken förhåller sig så"
o. dyl. (*Geiger* 101, *Stein* 6,
Luzz. 100); לא כִּי אֵלָא, icke annat
än (ht. 62, 1).

אֵלָבִים, en formel för bokstavsper-
mutation, enligt vilken de bok-
stäver, som i vardera hälften av
alfabetet (א—כ 1—11 ock ל—ח
1—11) hava samma ordnings-
nummer, utbytas mot varandra,
altså א ock ב, ל ock מ, ה ock
ו o. s. v.

אֵלָו [av לו — אֵלָו, sent bh.], om; 'כא',
som om (*Lowe* 28).

אֵלָה [bh. אֵלָה] *comm.*, dessa, de.

אֵלִיבָא [av אל — אֵלִיבָא ock כָּבָא =
לֵב], enligt (ngns) mening (åsikt).

אֵלֶכְסַנְדֵּרִי, Alexander (se *Bacher*,
ZDMG. 45, 509).

אֵלְמָלָא (אֵלְמָלָא), om icke. — Till
betydelsen "om" ock formen
אֵלְמָלָא jfr *Luzz.* 101, *Stein* 5,
ock i snht *Lowe* 28.

אֵמְבִטָּה [ἐμβατή] enl.
Fürst, enl. *Fleischer* (se *Levy*,
Targ. Wb. II 578^b) av בָּטָה =

אָה [bh.]; אָה על פי ש- ehuru;
אָה על פי כן, det oaklat.

אָפּוּטְרוֹפּוּס, אָפּוּטְרוֹפּוּס, אָפּוּטְרוֹפּוּס, *pl.*
אָפּוּטְרוֹפּוּס, אָפּוּטְרוֹפּוּס, אָפּוּטְרוֹפּוּס, förvaltare.

אָפּוּטְרוֹפּוּס [av אָלּוּ], *konj.* även om;
ehuru; *adv.* tillockmed, även;
(med neg.) icke ens, icke håller
(ht. 48 n. 4).

אָפּוּטְרוֹפּוּס [Talm. Jer. אָפּוּטְרוֹפּוּס]
ht. 128, 19, ock אָפּוּטְרוֹפּוּס ht.

127 n. 3, vilket senare *Levy s.*

v. vill anse som plur.], dessert

(= *ἐπιτάμιον*, ngt som hör till

en *ἄμμος*). Så enligt den tra-

dit. uppfattningen; *Levita s. v.:*

אָפּוּטְרוֹפּוּס... ותמיה אני איך לא

ידעו שהוא לשון יון ממש

אָפּוּטְרוֹפּוּס נקרא סעודה גדולה

ומה שאוכלין אחר הסעודה נקרא

אָפּוּטְרוֹפּוּס, det är förunderligt,

hur man kunde vara okunnig om

att det egentligen är ett grekiskt

ord; *afiqomos* betyder en fäst-

måltid, ock vad som ätes efter

måltiden heter *afiqomin*; jfr ht.

127 n. 3 ock se *Buxtorfs* långa

utredning s. v. אָפּוּטְרוֹפּוּס. Enl.

Jastrow (hos *Levy s. v.* פּוּטְרוֹפּוּס

Hif.) däremot = *ἐπὶ ἄμμος*! d.

v. s. man avskedar icke [bords-

gästerna] efter pesachlammets för-

tärande [med utropet:] "ut till

fäst, till dryckeslag!").

אָפּוּטְרוֹפּוּס (אִישׁ), lust, behag; (före-
kommer blott med suffix).

אָפּוּטְרוֹפּוּס [av פּוּטְרוֹפּוּס], möjlig; det är
möjligt.

אָפּוּטְרוֹפּוּס [aram.] *f.*, *pl.* אָפּוּטְרוֹפּוּס,
baktråg.

אָפּוּטְרוֹפּוּס [aram.], fjorton(de).

אָפּוּטְרוֹפּוּס, אָפּוּטְרוֹפּוּס [aram. = hbr. כִּי, att; då.

אָפּוּטְרוֹפּוּס (אורו), ris.

אָפּוּטְרוֹפּוּס [bh. ארש], förlora.

אָפּוּטְרוֹפּוּס, אָפּוּטְרוֹפּוּס [aram. = hbr. קרה],
hända, inträffa; begå (en fäst),
fira (ht. 49 n. 2).

אָפּוּטְרוֹפּוּס [bh.], med ägg tillredd
kaka; med honung tillredd lins-
rätt (jfr *Levy s. v. I*, 182 ock
*Gesen.*¹⁰ s. v.).

אָפּוּטְרוֹפּוּס [*Pr.* med א prosth. el.
אָפּוּטְרוֹפּוּס *Af.*], finna.

אָפּוּטְרוֹפּוּס [bh.]; אָפּוּטְרוֹפּוּס den (det, de)
som; אָפּוּטְרוֹפּוּס שנה, det år, som;
אָפּוּטְרוֹפּוּס הלילה, i den samma natten.

אָפּוּטְרוֹפּוּס, אָפּוּטְרוֹפּוּס [ba., bh.], *imp.* אָפּוּטְרוֹפּוּס,
komma; vara, förhålla sig (så);
gå an, vara riktigt (ht. 127 n. 3);
part. emf. אָפּוּטְרוֹפּוּס, det förekom-
mer, det står (ht. 87 n. 4); det är
(förhåller sig) så (ht. 117 n. 4).

ב

בָּא *N. pr.*, R. Ba.

בָּא [bh.], förklara; *Pu. part.*

בָּא, klar, självklar.

בָּדָא, se דין.

בָּדִיל [aram. av ב, די, ל], för ... skull; ב' ל-, för att.

בְּדִיקָה [N. act.], sökande.

בָּדַל [bh.]; *Hif.* skilja; *Hof. pass.*

בָּדַק [bh.¹ reparera], söka efter.

בָּדַק [bh.], spricka; ב' חביה, tämp-
lets reparation (underhåll).

בְּהִלָּה [bh. בְּהִלָּה, skräck, under-
gång], skyndsamhet * (= ba.
בְּחִילָה).

בֹּא [bh.]; *Hif.* tillägga, inbegripa
(Inl. 79) בֹּא חֲכָיוֹב, skriftstället
står här (ל-, för att).

בּוֹכְרָא [aram.] m., förstfödd.

בִּין N. pr. R. Bun.

בֹּזֵה [bh.]; *Pi.* förakta.

בִּזְיוֹ (el. בְּזוּז), skål.

בְּבִינָה [N. act.], prövning; בבחינה
(nhb.), i avseende på, beträffande.

בְּחִירָה [N. act.], utväljande; ביה
הב, tämplet; förlovade landet*
(ht. 87 n. 1).

בְּחִל (ביחל), mogna (enl. *Geiger*,
Jüd. Zeitschr. IX 16, är detta
den riktiga läsarten för Ven:s
כי חל, ht. 13, 30).

בָּחַן [bh.]; *Hif.* göra skilnad
(mellan).

בָּטָח [bh.]; *Hif.* försäkra, lova.

בָּטַל [sen bh.], göra ingen-
ting; vara ogiltig; bli oduglig;

Hum. Vet. Samf. i Upsala II, 3.

Pi. dets.* (ht. 77 n. 6, om man
ej där bör läsa בְּטִילָה).

בִּי, I = ביה, jfr תָּנָא; II [aram.
av בִּיתָה] präp. i.

בִּיאָה [bh.¹], ankomst; samlag.

בִּיאָר [N. act. *Pi.*], förklaring,
glossa.

בֵּין [bh.]; ל- ... ב', mellan ... ock;
ב' ... ב', såväl ... som; בֵּינֵי
aram. = זֵין, מֵב, fram emellan;
ifrån.

בִּינּוּנִי, medelsorts-, vanlig. — Till
Friedm:s not, ht. 78 n. 5, måste
efter ב' eller פִּרְסָאוֹת tilläggas
ביום, så som den från *Jer. Be-
rakot* 1, 1 (2° efter mitten) häm-
tade uppgiften lyder: אֲדָם ב'
מֵחֶלֶק אַרְבַּעִים מִלֵּ ביום
Pesachim 93^b (mitten): מֵחֶלֶק
אֲדָם ביום עֶשְׂרֵה פִּרְסָאוֹת.

בִּיעוּר [N. act. *Pi.*], bortskaffande.

בִּיר [ba. בַּר], son.

בֵּית [bh.]; "skola", lärjungar; ב'
בֵּית, domstol; Rätt; ב' חֲמִדָּרֶשׁ,
högskola; ב' חֲמִקְרֶשׁ, B,
tämligt; ב' מְלִכּוּתָא, B,
huvudstad; jfr בְּחִירָה.

בְּבוֹרָה [bh.]; skyldighet att giva
det förstfödda åt prästerna.

בָּכַר [bh.]; föda för första gången.

בָּל [bh.]; (vid förbud) ej må; שְׁחָא
בְּבִל יִרְאָה, (ngt), varom gäller
förbudet: "ej må ses".

- בָּלַל** [av bh. בָּלַל], blanda, för-
 virra; *part. pass.* מְבֻלָּל.
בְּלוֹרִיא *N. pr. f.* Valeria.
בָּלַם, tillsluta, tillstoppa.
בָּלַט, blott *part. pass.* överfull.
בָּלַע [bh.]; *Nif.* innehållas (i).
בֵּן [bh.]; medlem (av ett lag).
בִּקְוֶה [*N. act. Pi.*], undersökning.
בִּקְיָא [aram.], murken, bräcklig,
 skör (blott om טַעוֹת דַּפְחָא i
Targ. Jer.).
בָּקַע [bh.]; instörta (ht. 93, 9).
בָּקַק [bh.]; *Nif.* upplösas* (gå sönder*,
 murkna*, jfr בִּקְיָא) ht. 40, 4.
בִּקֵּר [bh.], undersöka; besöka
 (sjuka); *Pu. pass.*
בָּר [ba., bh.]; ouppodlad mark,
 öppna fältet; det yttre (ht. 35, 9);
 בְּמִבְר, utanför, utanpå.
בָּרָא [hbr. בָּרַר] *m.*, hagel.
בָּרַר [bh.]; klar (ock viss).
בָּרַי, בָּרָא [aram.], skapa.
בָּרִיא [bh.]; sund, kraftig.
בָּרִיָּה, skapad varelse; människa.
בְּרִיתָא, Baraita (Inl. 12 n. 1).
בִּרְךְ [bh.]; säga en benediktion
 (ht. 102, 10 et passim; se *Lowe*
 12 n. 1).
בָּרַר [bh.]; *Nif.* klart uppvisas.
בִּשּׁוּל (בישול) [*N. act. Pi.*], kok-
 ning.
בִּשַׁל [bh.]; *Pu. part.* kokt, mognad.
- בִּשְׂר** [bh.]; *Nif.* erhålla ett glatt
 budskap.
בַּת [bh.], I. dotter; II. mått för
 våta varor; בַּב 'אחת, på en gång.
בַּחֲרָא [aram.] *m.*, sist, den sista.
- ג
- גָּאֻלְיָה** [bh.]; förlossning, befrielse.
גָּאוֹן [bh.]; excellens, Gaon (titel
 för de babyloniska högskolornas
 rektorer från 8:de—11:te årh.).
גַּב [ba.], rygg; גָּבִי, על גַּב,
 (ht. 120, 7, 9), på (= bh. על).
גָּבַה [bh. גָּבַה], lyfta, inkassera.
גָּבַה [bh.]; *Hif.* lyfta, taga bort
 (ht. 128 n. 1; eller där *reflex.*
 resa sig upp).
גָּבוֹהַ [bh.]; Gud.
גְּבוּרָה [bh.]; den Alsmäktige.
גְּבוּרָא*, mäktig.
גָּדַל [*N. act. Pi.*], uppdragning,
 framalstring; alster.
גָּדוּלוּת* [nhb.], storhet (Inl. 95
 n. 1).
גָּדַם, en som förlorat ena handen
 (eller armen).
גִּבְיָא [ba.] *m.*, grop, fängelsehåla.
גִּבְיָה [bh. גָּבַה], aram. גִּבְיָתָא *m.*,
 upphöjt ställe (på armen).
גִּבְרָא, גִּבְרָא [ba. i *plur.*], man.
גָּרִי [bh.]; icke-jude, hedning.

גֶּרֶן [targ. גֶּרֶן, גֶּרֶן, av pers. گرن],
färg; slag; 'כג, t. ex.

גֶּרֶם [bh. גֶּרֶם, lik], kropp; person;
(med *suff.*) själv; (nhb.) *gramm.*
person.

גֶּזֶל [bh.]; röva (i mots. mot לָקַח,
köpa).

גֶּזֶר [bh., ba.], avskära; avgöra, fatta
(beslut), bestämma (על, om, över);
förbjuda * (ht. 91 n. 2); *Nif.*,
Ilpe., *pass.*

גְּזֵרָה [ba.], beslut; 'ג שוה (se
Inl. 25).

גֵּזֶם, גֵּזֶן, גֵּזֶן, skrift, dokument;
skiljebrev.

גֵּן, skydd; 'בג, för ... skull; 'בג,
fördenskull (ht. 87 n. 6).

גִּיר [av גִּיר, omvända till juden-
domen; *Nifp.* *pass.*

גִּירָסָא [nhb.], läsart.

גִּלְגַּל [bh.]; klot.

גִּלְגַּל [bh. גִּלְגַּל, *Pilp.*], vältra; be-
möda sig (dragas, hårda ut, med)
ht. 91 n. 1.

גָּלָה, גָּלָה, גָּלָה [bh., ba.]; vara up-
penbar; *Ilpe.*, uppenbara sig.

גָּלִית (ת) [bh., ba.], aram., גָּלִית, landsflykt.

גָּלִיז [bh.]; rand, marginal.

גָּמָם, stamma, tala oredigt; *part.*
pass. *גָּמָם, otydlig, svävande
(ht. 88 n. 1).

גִּמְטְרִיָּא [εὑμετρία el.
γομμετρία], 1. ett ords utby-
tande mot ett annat, då sum-
man av bokstävernas talvärde
i bägge orden är lika; 2. ut-
byte av bokstäverna i ett ord
mot andra efter olika principer,
t. ex. א = ה, ב = ש, o. s. v., el.
א = ט, ב = ז (emedan א + ט =
ו + ב, o. s. v., se *Levy* s. v.
אֲבָחֵךְ *Atbach*).

גִּמְטְרִיָּא, fullgörande; 'ג חסדים,
välgörenhet, människokärlek

גִּמְרָה [bh.], sluta; וגומר ('וגו') etc.,
o. s. v.

גִּמְרָה [enl. *Strack*, Schabbat 58, st.
constr.], fulländande.

גִּמְרָה, gömma undan; *Nif.* *pass.*

גִּמְרָה [N. act.], stöld.

גִּמְרָה [γένος] aram. f., släkte.

גִּמְרָה, f. גִּמְרָה, stor.

גִּר [bh.], främling; proselyt; 'ג צדק,
en fullständig proselyt, som helt
ock hållet antagit judendomen,
till skilnad från 'ג חושב, halv-
proselyt, som blott antagit de 7
åt "Noachs söner" (dit alla ge-
nerationer räknas från ock med
Adam till lagstiftningen på Sinai)
givna buden. Dessa äro enl.
Tos. Aboda sara 8, 4 ock *B.*
Sanhedrin 56^{ab}: 1) על דינין,
budet om skipande av rätt;

samt vidare förbud mot: 2) ע"ז, avguderier; 3) קללת חשם, hädelse mot Gud; 4) גילוי עריות, blodskam; 5) שפיכות דמים, mord; 6) אבר מן החי, rått; 7) גזל, (ätande av) ett från levande djur taget stycke.

גִּרְגָּרִית, fikon (i snht torkade).

גִּרְתָּ [bh.¹], främlingskap.

גָּרַם [bh.]; förorsaka.

גָּרַם, 1. [bh.], aram. גָּרַמָּא (uppl. גָּרַמָּא, ben; 2. vilkor, orsak, bestämning (ht. 46, 18, 19).

ד

דֶּה (= דֶּה), 1. *pron. rel.*; 2. *konj.* att; ty; då.

דֶּה, se דֶּה.

דֶּה, se דֶּה.

דִּבּוּר [N. act. Pl.], tal, ord, uttryck (om skillnaden mellan דֶּה ock דִּבּוּר se *Levita s. v.*)

דָּבַק [bh.], hänga fast vid; *Nif.*, sluta sig till, hålla fast vid.

דָּבַר, leda; *Pa.* dets.; *intr.* gå förut* (ht. 88, 14, 15); *Pl.* [bh.], tala; *Nif.** נִדְבַר, *pass.* (ht. 3, 5; 4, 2 ff.; 9, 10); *Weiss*, *Mebô XXII*: ומצאחי בה שני דבורים אשר הם נפלאו ממני האחד בפתיחה לפ' בא משחמש במלת

נדבר על דבור חשם לנביאים והנפעל מן דבר לא יורה אלא על סענת דברים בין איש לרעהו ... ואולי נדבר אינו נפעל אלא החפעל שכן בלשון חכמים ישחמשו בנו"ן חמורת ה בהחפעל jag har här funnit två påfallande uttryck: det ena det, att i inledningen till *Par. Bo* ordet דבר nyttjas om Jahves tal till profeterna. *Nifal* av דבר häntyder dock blott på meningsutbyte människor emellan ... Men kanske נדבר icke är *Nif.* utan *Hif.*, ty i rabbinskan står נ i st. f. ה i *Hif.*

דָּבַר [bh.]; ד' אחר (ד'"), en annan tolkning.

דִּבְרָה [bh. "sak, förhållande"], ord, utsago (oftast *plur.*).

דִּי [av דִּהוּא], vilken; ty (då) han. דִּיבְשָׁן, honung; honungskaka (*Jer. Challa* 1, 4 (57^a mitten) förklarar det med מלי גאלה *μέλι γάλα*).

דִּיכָרָן [ba.¹ דִּיכָרָן], = hbr. דִּיכָרָן [av bh. דִּימָרָא] aram. *m.*, likhet; ד', i likhet med; ngt som är likt ...

דִּיפָּן, vägg, sida; ד', foster som [genom operation] kommer ut på sidan.

דִּיָּר [bh.], דָּר [ba.], släkte; לדורות, för (under) kommande tider;

פסח דורות, kommande tiders
pesach, i mots. mot מצרים 's.
דורון [δῶρον], gåva.
דורון [bh.]; upphäva (t. ex. sabba-
ten, så att stadgarne därom icke
gälla i ifrågavarande fall).
דורון, trångmål, behov, nöd.
דורון [bh.], nog; כְּדִי ל־, nog för;
כְּדִי ל־, כְּדִי ש־, för att;
כְּדִי ל־, tillräcklig; värd; motsva-
rande*, uppväggande* († ht, 22, 10:
"sådana, att hela världen icke
ägede något motsvarande dem").
דורון [δλaura], rum, gemak.
דורון [N. act. av bh. דורון], stötande.
דורון [av דִּי ל־ - שֶׁל - q. v.] med
suff. bildar *possess.*; דורון, vår.
דורון, 1. *värb* [bh.]; draga slutsats;
aram. *inf.* דורון (Inl. 67); 2.
subst. [bh.]; regel, norm; slutsats,
slutledning; דורון, 'ר, 'ר, 'ר, 'ר,
'ר, 'ר, 'ר, 'ר, 'ר, 'ר, 'ר, 'ר, 'ר,
se Inl. 23 ock 85; 'ר, 'ר, 'ר, 'ר,
detta gäller också (ל, om); 'ר, 'ר,
דורון (nhb.), han har rätt.
דורון, se דורון.
דורון, gryn.
דורון, bostad; stall, fålla.
דורון [N. act. Pi.], hoppande,
skuttande.
דורון [aram.], att icke.
דורון [av bh. דורון], oviss,

tvivelaktig (där två möjligheter
äro "lika" väggande; mots. דורון).
דורון, blott i דורון חמת, gry-
ning; skymning.
דורון (i *Talm. Jer.*) = דורון.
דורון m., דורון f., denne; דורון... דורון,
den ene... den andre; דורון, לא
(egtl. "icke därvid"), det är icke
så, detta är icke användbart o.
dyl. (ht. 117 n. 4).
דורון, N. pr. R. Dussai.
דורון [דורון] [bh.]; åsikt, mening.
דורון [bh.]; avsikt, mening; jfr סֶלֶק.
דורון [el. ספורוס, av τύπος],
figur, form, typ; (nhb., blott 'ר)
tryck, upplaga.
דורון [bh.]; liten.
דורון [N. act. Pi.], noggrann
undersökning.
דורון, noggrant forska, särskilt
kommentera (על).
דורון [bh.], slå sönder; *Nif.* דורון,
pass. (ht. 72, 8; blott hos *Lattes*,
se שחק); noga forska* (Inl. 57).
דורון, se דורון.
דורון [bh.]; in i (ht. 72 n. 4); 'ר,
דורון, sed, skick; sedlig vandel
(se "Jüd.Zeitschr.", IX, 9); כורכה,
enligt hennes (naturliga) sed;
כורכה, שלא, på onaturligt sätt
(ht. 23, 11); כורכה, på vanligt
sätt (ht. 34 n. 4); כר, ש־, så-
som (ht. 54, 6).

שֶׁרֶשׁ [bh.], forska; utlägga, kom-
mentera; exegetiskt bevisa (ht.
102 n. 1); דְּרִישׁ, *part. pass.*;
Nif. pass.

דְּרִישׁ, *pl.* דְּרִישֵׁי, aram. = hbr.
דְּרִישׁ,
דְּרִישָׁה, tolkning.
דְּרִישׁ, exeget; predikant.

ה

[*N. act. Hif.* står här med traditi-
onell punktering הַקְטִיל, jämte הַקְטִילָה,
vid gutturaler הָקַע, så även *Siegfr.* 47;
Strack skriver הַקְטִיל, se gloss. till
Schabb. s. 60 ock till *Joma* s. 32].

הָא, bokstaven ה (ht. 79, 14).

הָא [ba.²], se!; altså; ה' כיצד, på
vad sätt då?

הַבְּאָה [*N. act. Hif.*], åvägabrin-
gande.

הַבְּדִיל [*N. act. Hif.*], skilnad.

הַבְּטָחָה [*N. act. Hif.*], löfte, för-
säkrän.

הַבְּעָרָה [*N. act. Hif.*], uppbrän-
nande.

הַגְּבִיָּה [*N. act. Hif.*], uppflytande
från marken (näml. טַפְחִינ' ג', tre
handbredder, *Lowe* 25 n. 1).

הַגְּדָה [*N. act. Hif.*], Haggada
(Inl. 9); haggadiskt ämne (ht.
100 n. 3).

הַגְּהָה [nhb.], not, anmärkning;
(textkritisk) emendation.

הַגְּעָה [*N. act. Hif.*], berörande,
betrykning (ht. 62, 8 ock n. 4).
הָדָא, *fem.* denna (*m.* הָדֵין); *neutr.*
detta.

הָדֵין *m.*, denne.

הָדָרִי, tillsammans (Inl. 56 n. 2).
הָדָה [*N. act. Hif.* av bh. דָּחַ],
rengöring, sköljning.

הָדָלָקָה [*N. act. Hif.*], antändande.
הָדָרָה [för הָרָדָה, av *hordeum*],
kornmjöl.

הָוֵא [av הָוָה], (alltid med
följ. ו) då, emedan.

הָוָה [ba.], *imp.* הָוֵי, (el. הָוֵי),
impf. יָהָא, תָּהָא (*Siegfr.* 91
יָהָא), *part.* הָוִיהָ, förhålla sig.

הָוִי — הָוָה; det är, det förhåller sig.
הָוִיָּה [*N. act. Hif.*], lära;
(nhb.) betydelse, uppvisande.

הָוָה [*N. act. Hif.*], bestänkande.

הָוָה [ba. הָוִיָּה, bh. הָוִיָּה], huru?

הָוָה [bh.], med följ. *part.*, pläga
(ht. 100, 12 f.); הָוִיָּה אָמַר, se
Inl. 84.

הָוִיָּה [av הָוִיָּהוּ *Lowe* 82 n. 18;
el. av הָוִיָּה נִיכַד *Luzz.* 72; *Le-
vita* הָוִיָּה efter analogien av
יָשָׁנוּ, *Siegfr.* 29 תִּיכָנוּ], det är;
'דח', det vill säga.

הָוִיָּה, där; varest? דָּ — הָוִיָּה, be-
visas av samma (skäl, bibelställe)
som; דָּ — הָוִיָּה på samma sätt som.

הָוִיָּה, var?; לָהּ, vart?

הַלְפָּתָא, הִילְכֵן *f., pl.* הִילְפָּתָא
 aram. = hbr. הלכה (*q. v.*).

—הַיִּמָּה [bh. —הַיִּמָּה]; *Siegfr.* (הַיִּמָּה), *därifrån*.

(איתו se), [ba. אָנאָן] הינאָן.

הַכָּה, הֶכָה (*Luzz.* 90 הֶכָה), här.

(*Luzz.* יֹצֵר 103), sã.

* הכרתה [N. act. Hif.], utrotande
(ht. 48, 2).

הליכה [*N. act.*], gående.

הֶלֶךְ [bh.]; וחולך (efter ett annat
part.) alt jämt, alt fort (ht. 100
n. 5; jfr den något olika bet.
av bh. הולך *Gesen*¹⁰⁾).

הלכה, gällande sed, lag, norm,
halaka (Inl. 47, 8)

(חיל'), därför, således.

הלל Hillel (Inl. 93 n. 1).

הלל [av bh. הלל, prisal], lov,
Hallel (ett visst antal psalmer,
olika på skilda tider ock orter,
— vanligast Pss. 113—119 —
vilka mässades vid de stora fä-
sterna, påsk, pingst, lövhyddo-
ock chanukka-fästen; se *Ham-
burger*, Real-Enc. II 353—355).

הַזֶּה [plur. till הַזֶּה denne; *Siegfr.*
הַזֶּה pl. till הַזֶּה denne], dessa.

וְהָיָה, vidare; alt framgent; där (på ett annat ställe); 'הָ, dets. (se Inl. 25).

תנהיג, תנצח, תניי *pl.*, *f.* תך, *m.* תך

m. (הַנְּדִידָה, תִּנְיָה, תִּנְיָה וּ *Lucz.* *f.* תִּנְיָה, הַנְּדִידָה *denne.*

הנאה [*N. act. Hif.*], att draga nytta av, användning, tillgodo-
görande.

החן, se (הַנְּחָי 71 Luzz.) הנהוּ

הנחה [bh.¹, *N. act. Hif.*], vilande;
vilopunkt.

הפחה [N. act. Hif.], sättande.

היה se, הנך.

הַעֲבָרָה [*N. act. Hif.*], bortförande;
framfart* [ht. 48 n. 3]; över-
förande (ht. 120, 4).

העֹלָא [*N. act. Hif.*], uppläggande (på altaret), offring.

הַפֶּתֶקָה [N. act. Hif.], (nhb.) av-
skrift.

יִשָּׁה [bh.]; 'הֵ, omvänt, tvärtom.

הַפְסָקָה [N. act. Hif.], av-
skiljande, bringande till slut.

הַפְּרָפֹּט [ἑπαρχος el. ὑπαρχος],
präfekt; legat.

הַפֶּרֶשׁ [N. act. Hif.], skilnad, olika
förhållande (Inl. 87).

הפרשה [N. act. Hif.], avskiljande.

הַקֶּדֶשׁ [*N. act. Hif.*], *pl.* הֶקְדָּשִׁים, hál-
gande; invigt föremål.

הקטר [*N. act. Hif.*], rökande.

הִקְרַבָּה [*N. act. Hif.*], frambä-
rande.

הִקָּשׁ, הִיקָשׁ [N. act. Hif.], jäm-
förande, likställande (Inl. 26).

הרי, se!; så, altså; det gör (vid

räkning, ht. 83, 17, 24); 'שח, ty; emedan; 'ה, då således; om då, i fall då; הִרְיִנִי (med *part.*), se, jag vill . . .

הָרִי [enl. *Levy* av תִּרְאִי, jfr רִאִי; *Weiss*, *Mech.* 27^b n. י: ענין לא י: הרי כמו לא ראי זה לא är densamma som לא ראי זה *f.*, utseende; fall, användbart; 'כה, jämförligt med (ht. 126, 1).

הִרְיָנָה [*N. act.*], dödande.

הָרַק [av רוּק, רסַף, se *Gesen.*], blink, blick; 'כה, så fort som (i) ett ögonblick (ht. 79, 4); så länge som ett ögonblick (ht. 85, 2, 87, 8).

הִשְׁגָּה [*N. act. Hif.*], åtkomst, fångst.

הִשְׁחָזָה [*N. act. Hif.*], vässande, slipning.

הִשְׁחָתָה [*N. act. Hif.*], fördärv.

הִשְׁכַּמָּה [*N. act. Hif.*]; 'בה i god tid.

הִשְׁקָפָה [*N. act. Hif.*], påseende.

הִתְחַלָּה [*N. act. Hif.*], början.

הִתָּם [av הם ock הוא = שם; *Luzz.* 91 הִתָּם] där; på ett annat ställe.

י

יָ [bh.]; eller (ht. 19 n. 2). *Mech. Mischpatim Par.* 5 (början; till

Ex. 21, 18): מַכָּה אֲבִיו וְאִמּוֹ . . . אֵלֶּה אֲפִילוֹ אֶחָד מֵהֶן דְּבָרֵי רַבִּי יֵאֵשִׁיָּה רַבִּי יוֹנָתָן אוֹמֵר מִשְׁמַע שְׁנֵיהֶם כְּאַחַח וּמִשְׁמַע אֶחָד וְאַחֵר בְּסִנִּי עֲצָמוֹ fֹרְסָא: även om han slår en av dem, enligt R. Josia. R. Jonatan säger: meningen kan vara såväl bägge två tillsammans, som ock, den ene eller den andra för sig. (*Anm.* I alla språk kan "ock" nyttjas i betydelse av "eller", varför *Ges. Wörterb.*⁹ 221^b: "niemals steht es für oder, Ex. 21, 17 etc." med rätta ändrats i *Ges. Wört.*¹⁰ till: "zuw. für oder, Ex. 21, 17: wer Vater und Mutter verflucht etc.).

וְדָאִי (וודאי), viss, säker.

וְלֶדֶת (וולד) [bh.¹], pl. יוֹת, barn, alster.

ז

זֶה [זֶהָזָהזָה], forskare, vis.

זֶה [bh.]; אֶחָד זֶה וְאַחֵר זֶה, såväl den (det) ena, som den (det) andra; כְּזֹאת (בְּזֹאת), likaledes, på samma sätt (? ht. 105, 6).

זֶהוּ [av זֶה הוּא], denne, detta; דֵּת זֶה, det som; דֵּת זֶה [meningen av] det, som (ht. 34 n. 3).

זָהָר [bh.]; *Nyf.* akta sig; *Hif.* varna;

Hof. part. מְיוֹזָהָר, varnad, förbjuden (על, ht. 51, 8, 9).

זו *f.*, denna (*Geiger* 36).

זוּטָא (זוּטָא, זוּטָר, זוּטָי, זוּטָא *m.*, זוּטָרָתָא, זוּטָרָתָא *f.*, liten (*Lowe* 16 n. 1).

זוּע [bh.]; vika bort.

זִין (זיין), vapen; *Pi.* beväpna, rusta; *Pu. pass.*

זִית [bh.]; 'כז', så mycket som [storleken av] en [medelstor] oliv (det minsta måttet för otillåten mat, surdeg o. dyl., så att mindre än så icke räknas); 'בכז', i den kvantiteten (ht. 55 n. 4).

זָכָה [bh.]; segra; vinna, ernå; vara (göra sig) förtjänt av.

זָכָת, fördel, vinst; förtjänst; 'בז', för . . . skull.

זָכָר [bh.]; *Hof.* (blott hos *Lattes*, "Nuovo saggio") nämnas.

זָכָר [bh.]; erinring, antydning.

זָמִין [*N. act. Pi.*], inbjudning (till bordsbön).

זָמֵן [bh.¹ *Pu. part.*]; *Pi.* bestämma; inbjudna, kalla; *Pu. part.* beredd, rustad* (ht. 37 n. 1); *Hif.* inbjudna.

זָמֵן [sen bh.]; בזמנו, i rättan tid.

זָמֵר [ba. זָמֵר, bh. זָמֵרָה], sång.

זָכָה [bh.]; *Pi.* bola.

זָקָפָה* [jfr bh. זָקָה], påle, post

Hum. Vet. Samf. i Upsala II, 3.

(ht. 30 n. 6, kanske att rätta till det vanliga זָקָפָה).

זָקָנָה [bh. זָקָנָה], ålderdom.

זָקָק [bh. drypa; rena]; binda, förplikta; *Nyf.* bindas, förpliktas; para sig (ל med); *Hof.** חֲזוּקָק, vara tvungen (ht. 4 n. 2; 83, 7).

זָר [bh.]; עֲבוּדָה זָרָה, avgudadyrkan; avgud; avgudabilder (*coll?* ht. 77, 10 n. 6).

זָרָא *Pi.*, omgjorda, rusta; *Pu. part.* מְזוּרָא, rustad.

זָרִיזוּת, hurtighet, raskhet.

זָרִיקָה [*N. act.*], stänkande, kastande.

זָרָק [bh.]; avskjuta (ht. 79 n. 2).

ח

חָבֵב, älska.

חָבֵה, kärlek.

חֲבִיבָה [*N. act. Pi.*], hopbindning, förening; (nhb.) literärt arbete, värk.

חֲבִירָה, sällskap, lag (i snht ett sådant som till ett bestämt antal förenat sig om [נִמְנֵין עַל] ett pesachlam).

חָבִיב, omtyckt, kär (för).

חָבֵר [bh.]; *Pi.* (nhb.) författa; *Pu. pass.*

חֲבֵר (חֲבִיר) [bh.], kamrat, kollega;

nästa (*Geiger* 110); näste man (ht. 28, n. 1); närmast stående (värs, Inl. 39).

חַד [bh.]; spetsig (som ett äggs ena ända).

חֲדוּשׁ [N. act. Pi.], förnyande; framläggande av nytt (ht. 100 n. 3).

חֲדִי [aram.], *pl.* חֲדִין, glad.

חֲדִישׁ [bh.]; bringa (ngt) nytt; *Nitp. pass.*

חַיִּב, vara skyldig; *Pi.* חֵיִב (חייב) [bh.¹], förklara skyldig, ådraga (ngn) skuld; förklara otillåtlig (על, ht. 34, 2); *Nitp. Hitp.* ådraga sig skuld; vara skyldig; *Pu. part.* מחויב, skyldig (ב, till, ht. 116 n. 1).

חֹב [bh.]; fordran (ht. 124, 7).

חֻבָּה [bh. חֹב], skuld; plikt.

חֹל [bh.]; inträffa (händelse, tid); träffa (על, ht. 121, 1); jfr בָּחַל.

חֹל [bh. חֹל], *pl.* חֹלִין, profan; vardagstid (i mots. mot שַׁבָּת).

חֹמֶר, ngt tungt; קָל וְחֹמֶר, se Inl. 23.

חֹרֵץ [bh.]; לֹחֵץ, ח' מן; לְחֹצֵה לֹחֵץ, בחוצה לֹחֵץ, utanför, utom området för; מְבַחוּץ, utanpå, utantill.

חֹרִין [bh. חֹרִים], *pl.* frie män; ח' בֶּן, fri (man); ח' בָּנוֹת, fria kvinnor (ht. 96, 13).

חֹזֵא [ba.], se; *part. pass.* חֹזֵי (— *q. v.*), passande.

חֹזֶקָה, besittningsbetagande.

חֹזֵר, gå omkring; återvända; börja om igen* (ht. 47 n. 2); (adverbialt till följ. verb) åter (ht. 100, 9); *Hif.* gå omkring; återföra (bud, svar); ge tillbaka (ht. 28, 30).

חֹזֶרָה, återgång, tillgång.

חֹזֶרֶת, sallad, laktuk. — *B. Pesachim* 39* (ovan) förklaras ח' med חֹסֵא [חֹסֵא — חֹסֵא], av *Raschi* till stället översatt med לִיטוּגָא *lituga* [nu *laitue*].

חֹסֵס, sticka (in, genom), gräva; *Pi.* picka, krafsa.

חֹיֵב, (חייב), pliktig (ב, till), skyldig; חֵיִבִּין עָלָיו כֶּרֶת, (för överträdelse) häremot är man skyldig till utrotelsestraff (kanske kunde dock חֵיִבִּין här fattas = מְדַיִּבִּין, "överträdelse) häremot belägger man med utrotelsestraff"; jfr ht. 27 n. 5; 46, 13, 15, 16 *passim*.

חֵיָה [bh.]; vilt djur (mots. בהמה).

חֵיִבָּה [N. act. Pi.], förpliktigande; חֵיִבִּין, den som uppnått juridisk ansvarighetsålder (ht. 48 n. 2).

חֵינָא [aram.], *pl.* חֵינָא, (after *Levy* Tg. Wb. 242; uppl. חֵינָא), orm.

חַיִּים [bh.]; חַיִּיךְ, vid ditt liv!

חַיִּים [så *Levy Targ. Wb. s. v.*,
väl riktigare חַיִּים — *inf. חַיִּים*,
skonande.

חֶלֶב [bh.]; det till ätning otillåtna
fettet.

חֶלְדָּה, rost.

חֲלִיקָה [bh.¹ חֲלִיקָה], delning; in-
delning.

חֶלֶם [bh.]; חֶלֶם, tillrörd av mjöl,
ägg o. dyl. (ht. 58 n. 3).

חֲלִיטָא [aram.] *m.*, kaka (av vispad
smet el. dyl.)

חֲלֶף [bh.]; byta om; *Nisp.* för-
växlas, utbytas.

חֲלַק [bh.], dela; *intr.* [bh.¹], vara
av olika mening.

חֲמָא, חֲמִי [aram. bl. i *Targ. Jer.*], se.

חֲמָה [bh. *poet.*], sol.

חֲמִירָא [*N. act. Pi.*], syrande, syrning.

חֲמֻשׁ [bh.]; "femdelad" (rustad),
ht. 68, 1 n. 3 (jfr *Gesen.*¹⁰ s. v.
חמש).

חֲמִימָה [*N. act.*], hetta.

חֲמִיעַ [aram. = hbr. חֲמִיעַ], syrad.

חֲמִסָּר [aram.], femton (-de).

חֲמַע [aram. = hbr. חֲמַע], syras;
Af. kaus.

חֲמִץ [bh.]; *Hif.* låta syras.

חֲמִצָּה [bh. *inf.*], syrning.

חֲמַר [jfr *Gesen.*¹⁰ s. v.]; *Hif.* göra
tung, försvåra: חֲמַר, (egtl. tung)
viktig (mots. קל, mindre viktig).

[חֲמַר, egtl. *csb.* av ett חֲמַר, an-
blick; blott med מ]: מִחֲמַר, för
... skull (jfr bh. מִפְנֵי).

חֵם *part.*, skonsam; sparsam; *interj.*
(חֵם), bort det! חֵם וְשָׁלוֹם, nej,
bevare!

חֶסֶל [aram.], vara slut, sluta.

חֶסֶר [bh.]; *Pi.* חֶסֶר, låta fattas,
förbigå; *Pu. part.* מְחוּסָר som
felas; זְמַן מְחוּסָר, som ej fått
vara sin fulla tid [vid moders-
sköten].

חֶסֶרֶן [bh.¹], brist, saknad.

חֶסֶה, חֶסֶי [ba., bh.], betäcka,
skydda; *Itpe.* ock *Itpa. pass.*

חֶסֶרָה [*N. act.*], grävande; grop*.

חֶצֶץ [bh.], dela, skilja (särskilt i
fråga om bad, där ej den minsta
tråd får finnas på kroppen, ty
denna skulle "skilja" en del av
kroppen från vattnet, ock där-
igenom göra badet ogiltigt, enär
hela kroppen skall beröras av
vattnet; חֶצֶצָה, ett "skiljande",
som gör en företagen handling
(bad, omskäring o. dyl.) ogiltig,
Chasisa.

חֶקֶק [aram.], inristad.

חֶקֶק [bh.]; gräva (en grop.)

חֶרֶת (חֶרֶת), frihet.

חֶרֶבִּינָא, en art bitterört — *B.*
Pesachim 39* (ovan) förklarar det
med אֲצוּחָא דְרִיקְלָא, av *Ra-*

sch till stället översatt med
 וִירָא *vēdēla*[?].
 חָרָךְ [ba.¹]; glöda; *Ipe.* förbrännas.
 חָרֶס [bh. חָרַשׁ], skärva; tegel (ht.
 32 n. 2).
 חָרָרָה [bh.¹ חָרְרִים], förbrända trak-
 ter], hopsmält klump (egtl. alt
 vad som av hetta packar ihop
 sig i en massa; jfr de övriga be-
 tydelseerna hos *Levy s. v.*)
 חָשַׁב [bh.]; räkna; anse, bedöma,
 skatta; חָשׁוּב, högt skattad.
 חָשָׁד, misstänka; *Nif.* misstänkas;
 vara förvunnen till* (ht. 75, 7).
 חָתָךְ [bh.]; *Hif.** sönderrivs (om
 "inälvorna", till tecken av grä-
 melse, ht. 30, 8).

ט

טָב, טָבָא [aram. = hebr. טוב], god.
 טָבִילָה [*N. act.*], doppning.
 טָבַל [bh.]; bada (i snht om re-
 nings- eller dop-badet vid om-
 skärelsen)
 טוֹבָה [bh.]; godhet (i snht som
 Jahves egenskap i mots. till
 פֹּרְעָנוּת).
 טוּמְטוּם, Tumt om (vars kön genom
 "tillstopning", överdragnings av
 huden, är omöjligt att bestämma).
 טוּל [aram.], gå.
 טָלַל [av bh. טוּל], röra, flytta;

Hif. pass.; מְטַלֵּם, rörlig;
 מְטַלְטֵלִין, mobiler, lösören.
 טָלָה, klo, klöv, hov.
 טָעָה [bh.¹ *Hif.*], fela; *Hif.* vilse-
 föra; *Hof. pass.*; מוֹטָעָה, vilse-
 förd.
 טָעָה, misstag, villfarelse; aram.
 (טָעָה, *pl. cstr.* טָעוּת), avgud.
 טָעַם [bh.], aram. טָעַמָּה, smak;
 skäl, grund; (bibel)bevis.
 טָעַן [bh.¹], lasta på; ålägga, för-
 plikta.
 טָעַן (טוֹעֵן), börd; bestämning.
 טָפָה, droppe.
 טָפַל [bh.]; *Pi.* sköta (pyssla) om.
 טָפְלָא [aram. = طفال, hbr. טַף
m., coll. barn.
 טָפְלָה [*f.* av *adj.* טָפֵל — תָּפֵל;
 bh. תָּפְסָה], bisak; onödigt (ht.
 116 n. 1).
 טָפַשׁ (טוֹפֵשׁ) [av bh.¹ טָפַשׁ], en-
 faldig, dum.
 טָרַךְ [bh.²]; tränga på, knuffa.
 טָרַח [jfr bh. טָרַח, möda], bemöda
 sig, arbeta mödosamt; *Hif.* be-
 svära, plåga; oroa sig*, vara
 enträgen* (ht. 75 n. 2).
 טָרַח [bh.²], möda, ansträngning.
 טָרַחַן, besvärlig.
 טָרַפָה [bh.]; djur som i följd av
 vissa slags yttre eller inre skador
 (enl. *B. Chullin* 42^a av 18 olika
 slag) är förbjudet att äta, Trefa.

- יָד** [bh.]; arm [*Par.* 17 *passim*; så säkerligen även bh. t. ex. **בֵּין יָדִים** "på bröstet"]; **מִיד**, strax; **עַל יָד**, för ... skull; **לְיָדְךָ**, till dig; **לְיָדִי**, till; **מִיָּדִי**, från; jfr **יֵצֵא**, på bestämmelse av, enligt; **עַל יָדִי**, mot (ht. 21, 1); efter, enligt (ht. 22, 8); förmedelst, genom; **עַל יָדֵי שֵׁ**, därför att; **עַל יָדִי כֵן**, på grund därav (ht. 77 n. 6).
- יָמִי** [bh.]; 'י טוב, hälgdag; **יָמֵי בְרָאשִׁית**, de 6 skapelsedagarne.
- יָוֶנִּי**, *f.* grekisk.
- יֹתֵר** [bh.], mer; **בִּי**, mycket; **יֹתֵר** för mycket.
- יָזַן** [= bh. **יָזַן**]; *Pi.* fylla (med lifsmedel); *Pu. part.* **מִיִּזֵּן**, välfylld (om icke **מִיִּזֵּנָה** *B. Gittin* 67^a (Inl. 49) är ett gammalt fel för **מִזְוִינָה**, ock så möjligen även *Jerem.* 5, 8 **כֶּרֶע מִיִּזְוִינִים** för **מִזְוִינִים**).
- יָחַד** [bh.]; *Pi.* förena; utmärka, särskilt rikta (tal o. dyl. till ngn); särskilt framhålla; *Nitp. pass.*; *Pu. part.* **מִיִּחָדֵד**, särskilt tillämpad på, uteslutande använd* (ht. 29 n. 2), särskilt nämnd (ht. 64, 5); utmärkt.
- יָחַס** [*N. act. Pi.*], släkt, familj.
- יָחִיד** [bh.]; den enskilde.
- יָחִידִי** [bh. **יָחִיד**], ensam, allena.
- יָחַס** (יָחַס), räkna (ngn) till en (ansedd) släkt.
- יָכֹל** [bh. *värb*], *adj. (f.* **יָכֹלָה**, *pl.* **יָכֹלִים**), i stånd; *neutr.* möjligt (vore; se Inl. 81); **כְּבִיכֹל**, som om det vore möjligt, liksom om, så att säga (*Siegfr.* 63).
- יָכַח** [bh.]; *Hif.*, *Af. (inf.* **אִיכִיחִי**), bevisa.
- יָלִיד** [aram.], föda; *ltpe. pass.*
- יָלִיף**, **יָלִיף** [aram.], vara van; vänja (*öva*) sig, lära.
- יָמַמָּא** [aram.], *m.*, dag.
- יָמַן** [bh.]; *Hif.* **תְּיַמֵּן**, *Af.* **אִימֵן**, göra (ngt) med höger hand, på riktigt sätt.
- יָנַן**, se **נָנַן**.
- יָנַק** [bh.]; nära sig; *aram. inf.* **מִיִּנְקִי**.
- יָסַף** [bh.]; *Nittaf.* **נִתְוַסַּף**, tilläggas (ht. 101, 1; ej "*Nitpael*" såsom hos *Levy s. v.* ock *Siegfr.* 78, utan *pass. nt-stam* till *Hif.* **הוֹוַסַּף**; jfr däremot **נִתְוַסַּף**, *Nitpa.* av **יָסַב**).
- יָסָה** [bh. *adj.*]; *adv.* bra, rätt.
- יָסָו** [bh. ¹ **יָסָו**], Joppe, Jaffa.
- יָצָא** [bh.]; uteslutas, undantagas, utgå; uttagas, framhållas (Inl. 31); *Hif.* föra ut; utesluta (Inl. 79); *Hof. part.* **מִיִּצָּא**, uttagen (ht. 44, 10); **יָ יָדֵי חֻבְתּוֹ בֵּי** (ofta

- blott 'י, ht. 31, 1 ock *passim*),
 uppfylla sin plikt med (ngt, משום,
 i avseende på); כִּירוּצָא בו (el.
 'כִּי), כִּי בִדָּה, כִּי בִדָּה, på lik-
 nande sätt; כִּי בִדָּה, lika god(a)
 som du (ht. 5, 3, 2); כִּי בִדָּה, så-
 som hos eder (ht. 14 n. 2).
- יִצְאָה [N. act.], utgående; upp-
 gång; uttåget ur Egypten.
- יִצָּר [bh.]; *Nif.* [bh.¹], skapas.
- יִצָּר [bh.]; drift; טוב, 'י, det goda
 hos människan, hennes "goda
 ängel"; י' חרע (el. blott 'י), det
 onda, "onda ängel".
- יִקָּר [ba.]; *Af.* אִיקָּר, bränna upp;
Ittaf. pass.
- יִרָא [bh.]; *Hilp.* frukta.
- יִרָאָה [bh.]; avgud.
- יִרְדָּה [N. act.], nedtågande (till
 Egypten.)
- יִרְקָ [bh. utan plur.]; יִרְקִיחַ, grön-
 saker.
- יִשָּׁ [bh.]; 'י אומרים, andra säga.
- יִשׁוּב [N. act. Pi.], bebyggande;
 (med el. utan חֲדָתָה) sans, efter-
 tanke; förtrolighet* (? ht. 8 n. 1);
 umgänge, samhällsliv, levnadsvett
 (= מְדִינָה 'י, ht. 126 8 n. 4).
- יִשְׁיבָה [N. act.], boende, vistelse;
 sittning, akademi.
- יִשָּׁר [bh.]; *Pu. part.* מִיִּשְׁרָר, för-
 bättrad.
- יִשְׂרָאֵל [bh.]; (en) israelit.
- יָחֹלֶם [bh.]; *trop.* värlös (ht.
 100, 6).
- יָחַר [bh.]; *Pi.* lämna övrig; göra
 för mycket; *Pu. part.* מִיִּחְרָר,
 överflödig.
- יָחַר (יתיר), övrigbliven; överflödig
 (ht. 116 n. 1).

כ

- כ־ [bh.]; 'כר, i enlighet med Rab-
 bis mening; jfr די כ־.
- כֵּן, כֵּן, här (där); nu (då); 'מכ
 (מיכן), härifrån; på grund härav;
 därifrån; יוֹתֵר מֵכ, mer än så*
 (ht. 26 n. 4); 'לכ... לכ; hit ock
 dit (ht. 54 n. 2); 'מכ... לכ, på
 ena sidan om... på andra
 sidan (ht. 30 n. 6).
- כְּבוֹד [N. act. Pi.], hedrande.
- כְּבוֹדִי [N. act. Pi.], släckning.
- כְּבֵר [sen bh.], redan; ju.
- כְּבֹשׁ [bh.]; dölja, skyla (möjligen
 så även Micha 7, 19, jfr *Levy*,
Talm. Wb. II 290^b 291^b ock
Targ. Wb. 352^b).
- כֵּד [aram.], då.
- כֵּדִי, se כֵּד.
- כֵּדִין [aram.], nu; 'כ, hittils.
- כֵּהָה [bh.]; svag*, klen* (ht. 114
 n. 3).
- כֵּהָא [aram.] *m.*, 1. krus, kann; 2.
 (קִיבָה -), valv.

פִּזְבָּא [aram.] *m.*, törne.
בִּר כ' [aram.] *m.*, lögn; (lögnprofet) = Bar Kokba.
פִּי, Koj (sannolikt något slags bastard av djur, se ht. 122 n. 3).
פִּדָּה, grop, grav, håla.
פִּקָּה [bh.]; *Pi.* כּוּוֹן, ordna; rikta tankarne på, laga (att); *Nif. part.* נִכְוֶן, (nhb.) det säkra, det rätta; *Pu. part.* מִכְוֶן, riktad (כּנָגֵד, mot).
פִּזְנָה, avsikt, mening.
פִּיט, se כֶּסֶם.
פִּיפְמִין [bh. בִּפְמָת, *pl.* בִּכְמִים], spelt.
פִּוּרְסָא [ba. בִּרְסָא] *m.*, *cstr.* פִּוּרְסִי, stol, tron.
פִּוּרִי, כִּתְיִים, samaritan.
פִּוּלִי [jfr bh. כּוּחַל], *f.* פִּוּלִי, stibiumfärgad.
פִּוּשׁ [bh.], magra; *Hif.* [— bh. *Pi.*], förneka, bestrida, motsäga; כִּוּשׁ, mager.
פִּי [bh.]; וכי, väl (i tvivlande fråga, se Inl. 82); וכי ... מה, vad hade väl? (ht. 70, 7; 71, 7); בכי, medan, så länge ännu (ht. 62, 10).
פִּינָן [av כּוֹן, direkt, genast; כ' ש-], då, sedan; מכ' ש- så snart som.
פִּינָד [av — צִד, enl. vilken sida, art], huru?
פִּקָּה [av bh. בִּכְתָּה], så; לכך, därför; כך, därefter, därpå;

כל כך, i så fall, fördenskull; (med neg.), alldeles icke på det sättet.
פִּלְאִים [bh.]; blandning av två olika slag; korsning.
פִּלְאִי (כִּילוּי) [*N. act. Pi.*], tillintetgörelse.
פִּלְדָּם [se *Siegfr.* 34] något; (med neg.) als intet.
פִּלְיָה, undergång, tillintetgörelse.
פִּלְלָה [bh.², fullända], innesluta, inbegripa, förena; innehålla ngt generellt (ht. 88, 4); vara (anse) lämplig, värdig* (till) ht. 1, 4.
פִּלְלָה [bh.¹ blott *N. pr.*], *pl.* כִּלְיוֹת, allmänhet, gemenskap (ht. 112, 11 f.); allmän regel, norm; begrepp, kategori; det generella (mots. פִּרְט, se Inl. 19 ff., 28 ff.); (med neg.) alldeles icke; בכ', i allmänhet.
פִּלְלִי [nhb.], *pl.* כִּלְלִיִּים, allmän.
פִּמְיָה [bh.], huru många?; många, mycket; כ' וכו' (egtl. mot ett huru mycket!) huru mycket mer då! (se Inl. 23).
פִּמְהִים *m. plur.*, svampar (ätliga).
פִּמְיוֹת [= bh. בְּמִי], som, såsom (frfr suffix ock bisatser); כ' ש-, כמו, såsom.
פִּמְיוֹת [nhb.], kvantitet, mängd.
פִּנְיָה [*N. act. Pi.*], binamn; likartat uttryck, omskrivning (Inl. 46).

פְּנִיכָה [*N. act.*], ingående; nedgång.

פָּנַס [bh.]; *Nif.* inträda; *Hif.* föra in; samla; bibringa* (ht. 116 n. 1).

פְּנִיכָה, *pl.* בְּנִיכָה, synagoga; פָּנִיכָה, se Inl. 7, 8 n. 1.

פְּנִיכָה, פְּנִיכָה [aram.] *f.*, församling; synagoga.

פָּסַק [bh.]; *Hif.* vara blek.

פָּק [bh.]; skål.

פָּסַר [bh. *Pi.*], förneka, avsvärja.

פָּרַח, tvång; על כרחך, vare sig du vill eller ej.

פָּרָה (så *Levy*, Wb. s. v., men efter *sy.* פָּרָה, בְּרָה), befastad stad, huvudstad.

פָּרָה, rulle, remsa (av pergament eller läder till skrivning).

פָּרַס [bh. בָּרַשׁ], buk, liv; lifsfrukt.

פָּרַע [bh.], sjunka; *Hif.* låta (vågskålen) sjunka, avgöra (mellan stridiga uppgifter).

פָּרַח [enl. *Levy* s. v. av פָּרַח inf. *Nif.* *Buxt.* פָּרַח, *pl.* בְּרִיחָה (enl. *Levy*; som traktatnamn möjligen urspr. בְּרִיחָה, jfr Inl. s. 111 n. 1), utrotelse(straff).

פָּשַׁר [bh. *värð*], *adj.* (rituelt) duglig, riktig (mots. פָּסַל); rätt, tillåtlig; *Hif.* förklara (anse) duglig; sätta i stånd, bereda; *Hof. pass.*; מְכַשְּׂרִין, förberedelser.

פָּח, *pl.* בְּחִיחַ el. בְּחִיחַ, klass, avdelning.

פָּחַד, *pl.* בְּחִיחַ, torkad dadel.

פָּחַד, skriftställe.

פָּחַד [N. act.], skrivande; skrift.

ל

לֹא (לִי) *adv.*, icke; nej; *s.* (pl. לֹאִין), förbud.

לֹבַד [bh.]; בָּל, blott, allena.

לֹבַד [bh.]; *Hif.* . . . סָנִי (komma ngn att blekna) skämma ut.

לִיבִי, libysk.

לִיד, Lydda (nu Ludd, sv. om Jaffa).

לִידָה [bh.]; לִיָּד, vidhängd, tillagd.

לִילָב, grön frisk (palm-)kvist, Lulab, (= bh. כֶּסֶף חֲמִירִים, *Lev.* 23, 40), den förnämsta av de fyra växterna i den vippan, som svängdes vid de högtidliga tämpelprocessionerna under lövhyddofästen; de andra tre voro enligt

den allmännaste uppfattningen orange, myrten ock vide; hela vippan benämndes vanligen לִיָּד eller לִילָב, Lulab ock orange.

לִיָּדָה, Julianus (se *Bacher*, ZDMG. 45, 500).

לִיָּדָה [av לִיָּד en], *adv.* särskilt, för sig.

לִיָּדָה (*Siegfr.* 46 לִיָּדָה), fuktighet.

לִיָּדָה [bh.]; klappa, bulta.

לִיָּזָא [ba.], *pl.* לִיָּזָן, natt.
לִיסְסוּתָא [av לִיסְסִים *λησστής*], rö-
veri, rövarens yrke.

לִישָׁא [aram.] *m.*, deg.
לִיתָא, לִיתָא, לִיתָא, aram. = hbr.
לִישָׁא, לִישָׁא, med *suff. plur.*
(*Winer*, Gramm. d. bibl. u. targ.
Chald.², 28).

לִמְדָא [bh.]; מלמד, se Inl.
לִמְדָא, *part.* לִמְדָא (לִמְדָא), man lär;
(= למד) det som lärts, bevisats.
לִסְסִים [fִּיר לִסְסִים], Justus (med
anspelning på לִיסְסִים, *λησστής*, rövare).

לִעֻזָא [bh. לִעֻזָא, tala obegripligt],
utlänskt språk.

לִפְשָׁא = לִפְשָׁא (se följ.).
לִפְשָׁא [bh.], enligt; לִפְשָׁא, emedan,
då; לִפְשָׁא, därför.

לִקְהָא, gisslas; förmörkas.
לִקְהָא [bh.]; köpa.

לִקְהָא [N. act.], anskaffande.

לִקְהָא (*adj.* sen) N. *pr.* — לִקְהָא, bruklig
utläsning av förkortn.
לִקְהָא (= R. Simeon b. Lakisch).

לִשְׁוֹן [bh.]; uttryck; *Hif.* förtala,
skvallra om* (לִשְׁוֹן, för; ht. 23, 9
nedifrån).

מ

מִאֲדָא, vad?

מִאֲדָא, någon, den; מִאֲדָא, den som.
Hum. Vet. Samf. i Upsala II, 3.

מְבוֹאָא [bh.], ingång; (nhb.) inled-
ning (i denna bet. vanligen utt.
mebb מְבוֹאָא).

מְדַבְּרָא, *f.* מְדַבְּרָא, från öknen, öken-
מְדַבְּרָא [bh.]; straffmått (ht. 75, 4);
art, egenskap; regel, norm (Inl.
19 ff.)

מְדַרְשָׁא, tolkning (Inl. 5).

מְדָא [bh.]; såsom (med följ. מְדָא, så
även); מְדָא, något som, det
som; det att; מְדָא, (egtl. i
enlighet med det, som) så, som.

מְדָא [av מְדָא, vad?; vad det
är (ht. 48 n. 1); מְדָא, är det
så, att...?

מְהִירוּתָא, skyndsamhet.

מְהִלָּא [bh. blott *trop.*], omskära.

מְהִלָּא [bh.]; vägsträcka.

מְהִלָּא, från (staden) Modaim.

[מְהִלָּא, el. מְהִלָּא] — מְהִלָּא (*Pi.* upp-
lösa, se *Levy s. v.*); *Nif.* מְהִלָּא*,
upplösas, förvittras (ht. 40, 1).

מְהִלָּא [bh.¹ מְהִלָּא], mäg; järna.

מְהִלָּא [av מְהִלָּא], nytändning.

מְהִלָּא [*Hof. part.* av bh. מְהִלָּא], av-
fälling; מְהִלָּא, avfällig i
avseende på omskärelesebudet. —
Enl. *Rabbinovicz* (se *Lattes*,
"Miscell." II 55) finnes ordet מְהִלָּא
icke; det står blott i senare cen-
surerade edd., i alla äldre står
därför överalt מְהִלָּא, avfälling.

מְהִלָּא [*Hof. part.*], tilläggsoffer

- (utom de dagliga morgon- och aftnoffren, Tamid) Musaf (på sabbater, fäst- och nymånadsdagar); Musaf(bönen, i st. f. dessa offer), se *Hamburger*, Real-Enc. II 815 f.
- מִיָּעַם, ringa, fåtalig.
- מוֹלֶקֶד, eldstad; בֵּית הָעַם (där eld ständigt underhölls för altarets behov) bestod, enligt *Mischnaj*. *Tamid* 1, 1 av ett stort välfert rum med väggar av trapplikt lagrade kvaderstenar, på vilka väktarne lågo om natten.
- מוֹתֵב, מוֹתֵבָא [aram. = hbr. מוֹשֵׁב] *m.*, säte, boning; akademi.
- מוֹתֵבִין [aram. = hbr. מוֹשֵׁב], boning.
- מוֹתֵר [bh.]; överblivet, räst.
- מוֹזוֹן [bh.], *pl.* מוֹזוֹנוֹת föda, underhåll.
- מוֹזִיר [*Hif. part.* av מוֹזֵר], mogen, fullvuxen.
- מוֹזִיק [*Hif. part.* av מוֹזֵק], dämon.
- מוֹזֵל [bh.], *pl.*; planet; (ödets) stjärna (ht. 12 n. 4).
- מוֹחָה [bh.]; *Pi.* מוֹחָה, förbjuda; göra invändning, ogilla (ב el. ביר, beträffande, ht. 116 n. 4).
- מוֹחִיחָא [aram.], *f.*, spegel.
- מוֹחִלֶקֶת, meningsskiljaktighet, tvist.
- מוֹחָק [bh.]; utplåna; *Nif. pass.*
- מוֹטֵב, mynt.
- מוֹטֵרָא [aram. = hbr. מֶטֶר] *m.*, ragn.
- מִי [bh.], vad? (ht. 117, 4); מִי שֶׁ- den (någon) som.
- מִיבֵן, se כֹּאן.
- מִיל [μῆλον], mil.
- מִיָּלָה, omskärelse.
- מִיָּמְרָא [ba.], "Ord", λόγος, Memra.
- מִיעוּס (= מעוּס) [*N. act. Pi.*], uteslutning (Inl. 37); uteslutningsord (Inl. 38 n. 2).
- מִיָּחָה, död, dödsstraff.
- מִכִּלְתָּא [se Inl. 57], Mechilta; מִכִּלְתִּין (ht. 8 n. 5), vår Mech.
- מִכִּירָה [*N. act.*], säljande.
- מִכָּה [aram.], *inf.* מִיָּמַךְ, sänka, göra låg.
- מִכְשִׁיר, se כֹּשֵׁר.
- מִלָּא [bh.]; *Nif.* fyllas; *adj.*, (nhb.) *plene* skrivet (ht. 114 n. 3).
- מִלְרַע, se רַע.
- מִמּוֹן, egendom; pänningar; värdesaker* (ht. 123, 13; 124 n. 3).
- מִמֶּשׁ [av מִשֵּׁשׁ], påtagligt, verkligt, reelt; stadigt, solidt (ht. 79 n. 2); i egentlig mening; riktig, verklig.
- מִן [bh.]; מִבֵּ- så snart som [det är] på (i), från och med.
- מִן [ba. מִמֶּן], käril (i מִנִּיכּוֹ = edra käril, ht. 127 n. 3; *Bux-*

torf, s. v. אַפיקומן, vill läsa
 מנייכו "educite a vobis").
 מָנָא [bh., hävdvunnen punktering
 i st. f. מנאן = מנין], varav, var-
 ifrån?; מנא לך = מנא, varav
 veta vi (se מנין).
 מְנָהג [bh.¹], förfaringssätt, bruk, sed.
 מְנִיחָא [N. act. Pi.], räk-
 ning* (ht. 13 n. 2).
 מְנִיחָא [ba.¹], räkning antal.
 מְנִיחָא [bh., av מנין], varifrån?
 "varav bevisas, att" ...; "varav
 bevisas detsamma om" ...
 מנל, se מנא.
 מְנָח [bh., מנח], del, andel; מ' מ'
 -ל, med villkor att, för att, så att.
 מְסִירָה (senare מְסִירָה), tradition;
 tradition om rätta skrivningen av
 bibeln (i snht scr. plena ock
 defectiva), Massora.
 מְסִירָה [N. act.], överlämnande.
 מְסִיכָה [av נסך väva, jfr *textus*],
 מְסִיכָה, מְסִיכָה, מְסִיכָה, traktat.
 מְסִירָה [bh.¹ Nif.], överlämna.
 מְסִירָה [med folketym. anslut-
 ning till סתור "det fördolda"],
 mysterium.
 מְסִירָה, kärna; litet mynt (1 maa
 = 2 ass = 1/6 dinar = 1/24 sela);
 מְסִירָה, pänningar.
 מְסִירָה [bh.]; Pi. מיעט (= מעט),
 minska; förringa; utesluta; *Hilp*.*

förminska sig till antalet (ht. 17, 14);
 מְסִירָה, mindre (mots. מרובה).
 מְסִירָה [N. act.], trolöshet.
 מְסִירָה [bh.], uppåt (ht. 79 n.
 2); ock alt vidare (längre); högre
 upp, ovan* (i texten, ht. 35 n.
 6); därutöver* (ht. 80 n. 3).
 מְסִירָה, västlig, väster.
 מְסִירָה [bh.]; handling, praktik;
 praktiskt fall, händelse, anekdot.
 מְסִירָה [bh.], fall, ras.
 מְסִירָה [aram.], m., uttåg (ht. 87 n.
 6, där Londonpolygl. läser מְסִירָה
 "ad educendum").
 מְסִירָה [bh.]; Nif. ממצא, befinnas;
 מ' ממצא (ht. 1, 6), [detta]
 befinnes utesluta Aron; ממצא
 אומר, därav kan du lära;
 נמצאנו למדין נמצאנו אומרים,
 därav kunna vi lära.
 מְסִירָה [bh.]; uppfyllande av ett
 bud, dygd (ht. 22, 9).
 מְסִירָה [aram. av μέσος] m., mel-
 lerst (enl. *Levy* s. v. står מציע i
 מ' מציעא för בבא מ').
 מְסִירָה [aram.], f., mitten.
 מְסִירָה [bh.]; מ' מ' [bh.] ock
 מ' מ' (ht. 71 n. 5), egypter.
 מְסִירָה [bh.]; "det, vari allting är",
 Gud (*Geiger* 118); בכל מ', över-
 alt; i allmänhet, vilken som
 helst; מ' מכל, i allmänhet; i
 alla fall.

מָקָח [bh.¹ *N. act.*], anskaffande; köp.

מִקְצָח [jfr bh. קָצַח], en del.

מִקְרָא [bh.¹, föreläsande], Skriften, Bibeln; skriftställe (*pl.* מִקְרָאוֹת).

מְרִיר [bh. blott *plur.*], bitterört.

— *B. Pesachim* 39^a ovan, förklaras מ' med מְרִירָה (Münch. handskr. har i dess ställe מְרִירָה, vilket av *Raschi* (till stället) förklaras med אֲמִירָה **amēr foil* [*Go-defroy* "Dict. de l'anc. langue" IV, 169 *feuill amer*] ock det är kapris.⁷ Enligt *Maimonides* (till *Mischn. Pesach.* 2, 6) är det ett slags bitter koriander.

מְרִירָא [aram.] *m., pl.* מְרִירָא, bitterört.

מִשְׁחִית [bh.], Maschchit (en av de 5 fördärvbringande änglarne).

מְשִׁיכָה [*N. act.*], anskaffande, hämtande; tagande till sig, bortförande ("leading a short distance", *Lowe* 25 n. 1).

מִשְׁךְ [bh.]; hämta, skaffa. *Nif.* följa (efter), föras ihop (med), ht. 55 n. 2; *Hif.* bliva (vara*) en מִשְׁךְ, d. ä. den som efter omskärelsen dragit förhuden över ållo-net, epispast (ht. 91 n. 2).

מִשְׁכֵּן [aram.], sätta i pant, som gisslan; *Itpe pass.*

מִשְׁמַע [bh.¹; *Levy* מִשְׁמַע, *Buxt.* מִשְׁמַע], *pl.* מִשְׁמַע—, ordalydelse, enkla ordmeningen.

מִשְׁקָה [bh.]; vätska, värtvaror.

מִשְׁרָיָי [så efter uppl.; egtl. *inf.* *Kal*; *Buxt.* har מִשְׁרָיָי "habitationum", jämte det vanliga מִשְׁרָיָי "läger", *Levy* blott מִשְׁרָיָי, bonende, boning.

מִשְׁרָה, מִשְׁרָה [bh.¹], panna; מ' מִשְׁרָה, pannkakor, jfr אֶסְקְרִיטִי.

מִשְׁרָה, varsam, försiktig

מִשְׁרָה, sötma; sötsak(er).

מִתְּכָא [aram.] *f.*, metall.

מִתְּכָח [av נִתְּכָח, egtl. smältbart], metall.

מִתְּנָה, blott *Hif.* vänta.

מִתְּנָה [bh. gåva]; givande; stänkande (av blodet på altaret) מִתְּנָה חֹרֶה, (på Sinai).

מִתְּנָה [bh. gåva]; givande; stänkande, kastande, bstrykning.

נ

נָגַד [bh]; מַגִּיד (se Inl. 78).

נָגַד [aram.], draga, taga bort.

* I Amsterdamed. står מִשְׁמַע, tryckfel för מִשְׁמַע, så enl. *Tosefta Aboda sara* 4, 11 (ed. Zuckerm.), eljes vanligen מִשְׁמַע. Så har *Raschi* även מִשְׁמַע i st. f. textens מִשְׁמַע.

נָגַד [bh.]; כנגד *präp.*, mitt emot, motsvarande; emot (ht. 28, 11).

נָפַל [bh.]; *Hif.* inträffa; träffa, tillfalla (ngn); נָפַל עֲצָמְךָ שֵׁ, tänk dig det fall, att (ht. 69 n. 5).

נִדְמָה [*part. Nif.*], likartad; ett visst slags missfoster (kid som liknar ett lam, el. lam som liknar ett kid).

נָדַג [bh.], handla, förfara (mot ngn); vara bruklig, användas, gälla.

נָסַח [bh. נאם], tala, säga.

נָתַן [bh.¹]; לִינֵן *inf. Nif.* el. *Hif.*, uppväcka, låta blomstra upp (ht. 101 n. 3 slutet; jfr *Gesen.*¹⁰ s. 110).

נִסְחָא *pl.* נִסְחָא, handskrift, text, läsart.

נָתַן [bh. נאץ]; *Hif.* stråla.

נִתְרַח, det övrigblivna, räst (av offerdjurs kött).

נִזְקִין [*pl.* av ba. נִסִּיק, (trak-taten) Nesikin.

נָזַף, tillrättavisa, tukta.

נָחַח [bh., ba.], *impf.* נִיחַח, stiga (falla, komma) ned.

נִסְיָה [*N. act.*], planterande.

נִסְיָר, bevarande, iakttagande.

נָסַח [bh., ba.], lyfta, taga; bära; נָסַח (ht. 82, 4); תָּגַח (ht. 78 n. 4).

נִיחָא, lugn, mild; riktig.

נִיחָא, lugn; (nhb.) visshet*, försäkran* (ht. 91 n. 7, 95 n. 2).

נִיחָו [— אִיחָו, se אִיחָו], de; (ofta som kopula) "äro" (Inl. 56 n. 2).

נִיר [aram.], ok.

נָכַס [aram.], slakta; *imp.* כָּסַס (*Onkelos* Gen. 43 16 כָּסַס, Ex. 12, 11) — För att få כָּסַס (Ex. 12, 11) till det av R. Josia (ht. 18, 11) avsedda "syrisk" ordet, måste man således läsa, icke med MT. חָכַסוּ utan חָכְסוּ.

נִכְסָא (ניכסא) [aram.], slaktande; slaktdjur.

נָכַר [av נָכַר], göra främmande; נִכְרָא* (nhb.) *pass.* (ht. 89 n. 4).

נָמִי (så enl. *Buxt.* ock *Luzz.* 103, *Levy* נָמִי), även.

נָס [bh.], aram. נָסַח *m.*, under.

נָסַב [aram.], taga; *imp.* סָב.

נָסָה [bh.]; *Nif.* prövas, utstå.

נִסְיָן *m.*, *pl.* נִסְיָנִים, prövning.

נִסְיָה [*N. act.*], uppbrott, dagsmarsch.

נָסַק [bh. נָסַק]; *Hif.* göra upp eld.

נָסַע [av bh. נָסַע], svänga.

נָסַר [bh.], skaka, ruska; begiva sig av* (ht. 87 n. 1); *Pi.* skaka; väcka upp; *Pu.* *pass.* (ht. 128 n. 1; kanske bör man där hållre läsa *Nif.* נָסַר "de reste på sig", jfr *Levy* III 414: "נָסַר" sich regen, sich anschicken, sich

zusammenraffen" (av ett נער I, som han med orätt skiljer från ett נער II 415^b, *Nif.* ock *Pu.* "ausgeleert, ausgeschüttelt werden").

נָסַק [bh.]; framgå, bevisas; *Af.* utesluta; *inf.* לְאַפְקִי (*Luzz.* 80); utföra (*inf.* מְפַקֵּא se מפקא).

נָפֵשׁ [bh.]; בנפשה וברכחה, med fri vilja ock med avsikt (ht. 48 n. 2).

נִקְבָּה [bh.]; kvinkön, honkön; לְשׁוֹן נִ', femininum (ht. 48 n. 2).

נָקַד [bh.]; punktera.

נִקְיָבָה, öppning, håll; בית נקובחו, analöppningen.

נִקְדָּה [*N. act. Pi.*], punktation.

נָקַשׁ [ba.¹], slå, stöta; *Hif.* stöta; jämföra, likställa.

נָשָׂא [bh.]; *Hif.* gifta bort; skaffa (hustru) åt.

נִשְׂאָה, gift (om kvinnor).

נִתְיָנָה [*N. act.*], se מתנה.

נָתַר [bh.]; *Hif.* tillåta; *Hof. part.* מִיתָר, tillåten.

ס

סָב [aram. = hbr. שָׁב], gubbe, älst(e).

סָבַב [bh.]; *Hif.* sitta kring bordet; sätta till bords; מְסַבֵּב (så ofta i st. f. ant. מְסַבֵּב (*Buxl.* s.

v. סָבַב) eller מוֹסְבִּין *part. Hof.*), sittande till bords.

סָבַל [bh.]; tåla.

סָבַר [ba.¹]; mena, anse; *Po.* bära; סָבִיר, menande (*Siegfr.* 74); סְבִירָא לִי (*part. pass. emf.*), jag menar.

סִגְנוֹן [*signum*], sentens; fana; (nhb.) tekniskt uttryck, formel.

סִדּוּק [*N. act. Pi.*], spräckning; deg med sprickor.

סָדַק, spricka.

סָדַר, ordna; *Pi.* dets.; *Pu. pass.*

סִדָּר (סִידָר) [bh.¹], aram. סִדְרָא, ordning; bibelperikop.

סוֹסָא, סִיסְרָא [aram.] *m., pl.* סִיסְרֹן, häst.

סוּרִיסִי, syrisk.

סָטָה [bh. שָׁטָה], avvika; begå äktenskapsbrott (om kvinnor).

סִיב [bh. שִׁיב], få (ha) gråa hår.

סִיג (סייג), inhägnad.

סִיד [bh. שִׁיד], kalk.

סִים [bh. שִׁים, שִׁים]; *Pi.* sluta.

סִימֶן, tecken.

סִינְטוֹמוֹס [*συντόμος*], *adv.* bestämt.

סִיַּע, סִיַּי, jälpa.

סָכּוּם (så enl. *Siegfr.* 42, *Levy* סָכּוּם), antal.

סָפִין *f.*, kniv.

סָכַן [bh.]; *Pi.* bringa i fara; *Pu. part.* [bh.¹ fattig], bragt i lifsfara.

סָכַל [bh. (שכל)]; *Hilp.* betrakta.
סָכַם, stå nära; *Hif.* överensstämma,
sammanträffa.

סָלַד [bh.¹ *Pi.*], rycka (hoppa) till
(av smärta o. dyl.); skygga till-
baka (מן, för).

סָלַק [ba.], tåga upp (från Eg.);
vara slut, sluta; סָלַקָא דַּעֲתָךְ, det
kunde [den tanken] uppstiga i
ditt sinne; *part.* סָלִיק, slut på.

סָמַךְ [bh.]; finna stöd (i Tora) för;
סָמִיד, סָמִיד, nära stående (efter-
följande el. föreg.), jfr Inl. 39.
סְנֵה־רֵדִין (συνέδριον), "Stora Råd-
det, Sanhedrin.

סְעִידָה, måltid.

סִפּוֹן [denom. av סָפַג, σπογγος];
*Pi.** uppsamla med en svamp.

סִפִּי, aram.]; *Ipe.* frukta.

סִפֵּק, *Hif.* hinna (med לָ ock *inf.*);
räcka till (לָ, åt, för).

סִפֵּק, tvivel, tvivelaktigt fall.

סִקִּילָה [N. act.], stenande.

סִקָּר, färga, märka (med ljusröd
färg; bh. שִׁקָּר troligen = *Pi.*
סִקָּר, sminka ögonlocken, *Gesen.*⁹
kokett se sig ikring, jfr *Gesen.*¹⁰)

סִקָּרָא [Först oriktigt: von der
Insel "Skyros", se *Bacher*, ZDMG.
45, 507] *m.*, rödfärg; ögonsmink.

סִרְבָּן [bh.¹ סָרַב], olydig.

סִרְחוּן [av סַרַח, stinka], förruttnelse.

סִתִּירָה [N. act.], motsägelse.

סָתַם [bh.]; dölja; lämna obestämt
(ht. 126 n. 6).

סָתַם, aram. סָתַמָא, (egtl. dolt, okänt)
obestämt, i allmänhet; סָתַרָא
(se Inl. 51); סָתַרָא ס' (se Inl.
54 n. 2).

סָתַר [bh.]; upphäva; motsäga, strida
mot; נִסְתַּר, (nhb. *gramm.*) tredje
(person).

ע

עֲבִיר [N. act. *Pi.*], inskjutning.

עֲבַר [bh.]; förflyta (tid, fäst); gå
fram, färdas; överträda, bryta
mot (עָבַר, עָבַר); *Pi.* inskjuta (skott-
månad); befrukta [bh.¹]; *Hilp.*
inskjutas; bli havande; עָבַרָא, för
(i) den förflytna tiden.

עֲבִירָה (עֲבִירָה), överträdelse.

עָד [bh.]; עָד שֶׁ-, till dess, under
det att, så länge som: därhän
att, så att (ht. 56, 17); עָד שֶׁלֹא
(aram. עָד דִּלֹא), så länge som
icke, innan; så att icke (? ht.
53, 11; 91, 8), därför att icke
(? ht. 82, 9), jfr ht. 95, 19 n. 6.

עָדִין (עָדִין), ända till nu, ännu.

עֲבָדָא [aram.] *m.*, arbete.

עֲבִירָה, embryo, foster.

עָדָא [bh.]; מִבֵּי יוֹם, medan det
ännu är dag; וְלֹא עָדָא, ock
ej blott det, utan även.

עוֹלָם [bh.]; värld; 'לע, alltid, städse, (med neg.) aldrig; 'מע (med neg.), aldrig.	עֵיכָה, deg.
עוֹלָמִית (egtl. evighet), <i>adv.</i> evigt, i evighet; (med neg.) aldrig.	עֵכָב, uppehålla, avhålla, hindra; utgöra rituellt hinder för; hålla inne, undanhålla (ht. 106 n. 3).
עוֹלָשִׁין, endivia, cichorium. — <i>B.</i> <i>Pesachim</i> 39 ^a ovan förklaras ' med הִינְדָבִי (av <i>Raschi</i> översatt med קרִי"שטלא <i>crespela</i> ; <i>Gode-</i> <i>froy</i> , "Dict. de l' anc. langue" II 367: <i>crespelet</i> ; nu <i>chicorée fricée</i>).	עֵכָשִׁי, עֵכָשִׁי, nu.
עוֹקָה (עִיקָה), <i>Jalkut</i> Zolk. Ed., ht. 29 n. 6, sannolikt tryckfel), grop.	עָלָה [bh.]; <i>Hif.</i> uppskatta; till- räkna (על <i>pers.</i>); 'ל-, förflyta för (ngn, om tid).
עוֹקֵץ, aram. עוֹקְצָא, <i>m.</i> , stjälk.	עָלִי [aram. — hbr. עלי], på
עוֹר [bh.]; <i>Hif.</i> , (nhb.) fästa upp- märksamhet vid, anmärka* (Inl. 82 n. 1.	עָלָה [bh.; <i>N. act.</i>]; upptågande (från Eg.).
עוֹרָה [bh.]; (församlingen i) täm- pelsalen.	עָלִילָה [bh.], handling; förevändning, intrig; beskyllning* (se עלל).
עוֹטָה [bh.]; krona; ållonet.	עָלַל [bh. <i>Po.</i>] handla; <i>Hif.</i> * (nhb.) beskylla, uppställa beskyllningar, (על mot, ht. 88 n. 1).
עֵיל [aram. — hbr. על]; 'לע, ovan.	עָלָמָא [aram. — hbr. עוֹלָם, <i>m.</i> , värld; בע', i allmänhet.
עֵילָא, <i>emf.</i> עֵילָאָה, överst, högst.	עָמַד [bh.]; uppstå; låta stå (ht. 31 n. 5, om man ej där bör läsa (חעמיד על; על, få (taga) reda på* (ht. 69, e).
עֵילָוִי [så enl. <i>Levy</i> Targ Wb. efter syr., <i>Luzz.</i> 98 עֵילָוִי, targum- uppl. עֵילָוִי, עֵילָוִי; aram. — hbr. עֵיל, על], på; מע', från ovan.	עָנָא [aram. עָנָן — hbr. צָנָן, <i>m.</i> , småboskap.
עֵין [bh.]; egentlig beskaffenhet, väsen, art (= عَيْن); ... מֵעֵין, av samma slag som; מֵלֵאכָה, i hörande till kategorien "arbete"; (<i>Levy</i> däremot מעין, "theilweise Gleiches, Ähnliches"); <i>denomin.</i> <i>Pi.</i> , <i>Pa.</i> , se efter.	עָנָה [<i>N. act. Pi.</i>], förödmjukelse. עָנִין [sen bh.], sak; ämne, innehåll; kategori; mening, betydelse (ht. 56 n. 2); כע' שָׁנָא, i den (samma) mening, som det heter; 'לע, i av- seende på.
	עָנַשׁ [bh. böter], straff.
	עָסַק [jfr bh. עָשַׁק], sysselsätta sig; <i>Hif.</i> dets.

פ

פָּדִיָּה [*N. act.*], utlösande.
פּוֹג, försvinna, gå bort; *Hif.* fördriva.

פּוֹם [aram. = hbr. פֶּה], mun.
פּוֹנֶדֶק [πανδοκειον], vårdshus.

פּוֹנֶדֶקִית, vårdshusidkerska.

פּוֹרְעָנוּת, vedergällning.

פּוֹרְקָן, befrielse.

פָּחוּת, litet, mindre.

(פָּחַר) פָּחָרָא [aram.] *m.*, lera, tegel.

פָּחַת, göra (taga med) mindre; draga ifrån.

פָּטִיר [aram.], *pl.* פְּטִירִי, osyrad.

פָּטֵר [bh.], *aram. inf.* מְפַטֵּר, skicka bort, släppa lös; fritaga, tillåta; פְּטוּר, fritagen, fri (från skuld, från ett åliggande); *Nif.* skilja sig, gå bort; *Hif.* avskeda (bords-gästerna), avsluta (måltiden).

פְּטָרָא, *pl.* פְּטָרִיּוֹת, murklar? (*Löw* 303.

פִּי [bh.], se אֶף ock אֵף.

פִּירָא *m.*, *pl.* פִּירִין, frukt. (ht. 109, 1. — Den av *Gesen.*¹⁰ angivna "mischn." *plur.* פִּירִיָּה finnes icke i mig tillgängliga lexx.; exemplen ur *Mischn. Schabbat* (i *Strack's* vokab. פִּירוֹת heta även i de av mig nyttjade Mischna- och Talmud-edd. på alla 5 stäl-lena (פִּירוֹת).

פָּלֵא [bh.]; 'לֵט * (nhb.), underligt (ht. 92 n. 2).

פָּלֵג; [פָּלֵג. bh.]; פָּלֵג, פָּלֵג (פָּלֵגִי. *pl.*), av olika mening.

פָּלְפִי [aram.] *f.*, *estr.* פָּלֵי, hälft.

פָּלְטִין [*palatium*], palats; 'בְּנֵי פ', hovmän.

פָּלְטִין [*pratorium*], palats.

פָּלַל [bh.]; *Hif. Nitp.*, bedja.

פָּנֵא (jfr פָּנוּי), tomhet; ledighet, tid.

פָּנָה [bh.], vända sig; draga sig undan * (מִפְּנֵי, för, ht. 119, 5, 6, utan מִפְּנֵי, ht. 119 n. 4, — מִפְּנֵי, ht. 119 n. 3); *Hif. part.* מִפְּנֵה, umbärlig, obehövlig (Inl. 41).

פָּנִי, tom; ledig, ogift.

פָּנִים [bh.]; sidor, vändningar; nya (mot halakan stridande) meningar (i Tora); det inre; 'מִבֵּי' (ht. 30, 6), innanför, innantill; 'בֵּי, in i texten (ht. 76 n. 6, jfr 79, 17)

[פָּסוּג] blott *aram. plur.* פָּסוּגִיא, stycken (*sg.* פָּסוּגָא *m.*)

פָּסוּק, bibelvärs.

פָּסִיחָד [*N. act.*], förbigående, skonande.

פָּסַל, förklara (rituelt) oduglig, ogiltig; פָּסוּל, otjänlig, ogiltig.

פָּסַע [bh. פָּסַע], gå, skrida.

פָּסַק [bh. פָּסַק], skilja; upphöra; *Hif.* avbryta (ett ämne), avsluta.

פָּסְקָא, פָּסְקָתָא, פָּסְקָה *f.*, mindre avdelning (paragraf el. dyl.)

פֶּעֶרְלָה [nhb.], arbete, värksamhet.

פֶּעַם [bh.]; לַפְעַמִּים, ibland, ofta;

לַפְעַמִּים . . . לַפְעַמִּים, än . . . än

(bh. פעם . . . פעם).

פֶּרְטִין [så hava alla uppl. på alla tre ställena i *Mech. Bo Par.* 8

(ht. 43, 11, 48, 1) ock *Par.* 17

ht. 109, 13), däremot *Jalkut* som

Mischna ock *Talmud* פֶּרְטִין ock

פֶּרְטִין; *Arûk* ock *Buxt.* פֶּרְטִין

som *sing.*, men *Levy* פֶּרְטִין (syr.

פֶּרְטִין) med *pl.* פֶּרְטִין, så även

Löw 102 f.], vallmo (el. hirs).

Raschi (till *Mischn. Schebiit* 2, 1):

וְקִירִין לֹו בְּעֶרְבִי כַּשֵּׁ"שׁ וּבִלְעֻזֹּ

הַת, den heter på arabiska

خَشخاش ock på franska *papa-*

vera [provenc. *papaver*, nyfr.

pavot]; se *Löw* 103, 204.

פֶּרְגֶּמֶטוֹט [πρωτευστεύς], han-

delsman.

פֶּרְהֻסְיָה [παρόησία], offentlighet;

בֶּפֶס, offentligt, öppet.

פֶּרְוִדְיִגְמָא [*Levy* ock *Fürst*

πρόδ-
ταγμα], *pl.* פֶּרְוִדְיִגְמָא, påbud, edikt.

פֶּרְוִשׁ [פֶּרְוִשׁ (*N. act. Pi.*), för-

klaring; בֶּפֶס, tydligt, uttryckligen.

פֶּרִיעָה [*N. act.*], blottande (av

ållonet efter omskärelsen).

פֶּרֶט, avskilja; specificera; framhålla,

innehålla ngt speciellt (ht. 88, 4).

פֶּרֶט, *m.*, *pl.* פֶּרֶטוֹת, enskilt, spe-

cielt (Inl. 19 ff., 28 ff.); ס' ל-,
med uteslutande av.

פֶּרְטָה *f.*, *pl.* פֶּרְטָה, aram. פֶּרְטָה

m., *pl.* פֶּרְטָה, parasang.

פֶּרְטָה, bekantgöra; prisgiva, utpeka;

part. pass. מִפְּרִיטָה, allmänt be-

kant (Inl. 54 n. 1).

פֶּרֶעַ [bh.]; lösa upp, blotta; betala,

löna (ז *pers.*, ht. 59 n. 2); *Nif.*

utkräva betalning (vedergällning),

hämnas.

פֶּרְפֶּרָה [av פֶּרְפֶּר, söndersmula],

pl. פֶּרְפֶּרָה, dessert (av allehanda

småting).

פֶּרֶץ [bh.], nedriva; פֶּרֶץ, utsvä-

vande.

פֶּרֶק [bh., ba.], befria; *Hifp.* falla

sönder.

פֶּרֶק [bh.]; avdelning, kapitel; tid-

punkt, tid (ht. 83, 18).

פֶּרֶשׁ [bh.]; skilja; skilja sig; *Pi.*

פֶּרֶשׁ, tolka, förklara; *Pu. pass.*;

פֶּרֶשׁ, tydlig; מִפְּרִישׁ, tilläm-

pad på.

פֶּרֶשֶׁה [bh.¹], *pl.* פֶּרֶשֶׁה (så *Levy*,

vanligen פֶּרֶשֶׁה), avdelning, stycke.

פֶּרֶשׁוֹת, enkel; enkla ordmeningen.

פֶּתַח [bh.]; inleda föredraget med

anförande av . . . (se Inl. 103 n.

3); börja (att tala, ht. 127, 1, 8).

פֶּתִיחָה [*N. act.*], aram. פֶּתִיחָה,

inledning.

פֶּתַר [bh.], tolka, förklara.

צ

צִבּוּר [*N. act. Pi.*; bh.¹ blott *pl.*],
församling, gemenskap (mots.
יחיד).

צַד [bh.]; sätt, vis; מצד, i avse-
ende på.

צָהוּב [bh. צָהָב], glänsande, ljusröd.

צָוָה [bh.]; *Nitp.* נִצְטוּוּה, befallas.

צָרַח [bh.¹], skrika.

צַטְרָא [aram.] *m.*, sida.

צִיץ [bh.]; smal remsa (av förhuden).

צִלְהָ [*N. act.*], stekning.

צָמַצַם, tränga, prässa; noga mäta
(iakttaga, bestämma).

צִנִּיעַ [aram., bh.¹ צָנוּעַ], ödmjuk,
from.

צָנַן, vara kall; צָנוֹן, ngt kallt (ht.
53, 12).

צָנַע [aram.], vara dold; *Af.* gömma
undan.

צָנָעָה, hemlighet; בָּצָ', undangömt.

צָעַר [bh.]; *Pi.* plåga; *Hifp.* grämasig.

צָפוֹנִי [bh.¹], nordlig, norr.

צַפְרָא [aram.] *m.*, morgon.

צָרִיךְ, behövande; behövlig, nödvän-
dig; צָ' - (med *inf.*), måste, vara
tvungen att; אֵינִי צָ', det är ej
behövligt (att anföra detta bibel-
ställe, att räsönnerna så o. dyl.).

צָרִיךְ *part. pass.*, inlindad.

צָרַךְ, behöva; *Hof.* הוֹצִירָךְ, nöd-
gas, vara tvungen.

צָרִיךְ [sen bh.], behov; כָּל צָרְכּוֹ,
så mycket som behöves; שָׂא שֶׁ
sig bör (ht. 83 n. 1).

צָרַח [bh.]; *Pi.* förena; *Hifp. pass.*
(ht. 115 n. 6).

ק

קָא, *part.* av קָאִי - קָא, *præfix* framför *particip* (även
formen קָאִיִּר anser *Luzz.* 64
som *part.*, kanske riktigare *perf.*),
av närmast präsentiel betydelse;
קָא מַשְׁמַע, översattes oftast icke;
קָא מַשְׁמַע, (texten, rabbin) lär oss.

קָבִיעַ [*N. act. Pi.*], samling.

קָבִיעָה, upphöjda stället på armen.

קָבִיל [ba. קָבַל], mitt emot.

קָבַל [bh.]; קָ' עָלָיו, taga på sig,
tåligt fördraga; *Hif.* הִקְבִּיל מִנִּי,
vördnadsfullt helsa; מְקוֹבְלִי
מִרְבוּתִי (ht. 27, 3 nedifrån), har
jag lärt av mina lärare (*part.*
Pael = *Piel*, om man ej hållre bör
läsa מְקוֹבְלִי; att fatta det som *part.*
Pu., "har det mottagits av mig",
är grammatiskt knapt möjligt).

קָבִילָה, tradition (Inl. 2 n. 1); de-
position*, överlåtelse (till vård)*,
ht. 121 n. 6.

קָבַע, bestämma, fastställa; aram.

קָבַע, sätta fast; *part. pass.* קָבִיעַ.

קָדִישׁ [*N. act. Pi.*], förlovning.

- קדושה (kanske riktigare קדושה),
helighet; något heligt (ht. 50
passim).
- קדם [bh. obr. i *Kal*], vara före,
gå förut; *Hif.* låta gå förut; ge
företräde (ל, framför); קדים, i
förväg (jfr קדים *Hof. part.*
מוקדם, förutställd (ht. 45 n. 4).
- קדרה (קיריה) [icke av *χύτρα* så-
som hos *Fürst*, utan = قَدْر
قَدْر, gryta, jfr *Bacher*, ZDMG
45, 507], kruka, gryta (av lera).
- קדש [bh.]; *Pi.* högtidligen för-
kunna (nymånens synligblivande).
- קדש [bh.]; לשון חזק, hebräiska.
- קדה [bh.], vara slö; (nhb. — talm.
Pi.) anse oriktig, ogilla; *Hif.*
göra slö; חקדה שניו, han gjorde
honom svarslös.
- קדם *prap.*, före (med ל ht. 25, 11,
utan ל ht. 25, 19).
- קדשה [aram. — hbr. קדש] *m., pl.*
emf. קדושיא, offer.
- קדם [bh.]; *Pi.* קים (קים), upp-
ställa, anskaffa; upprätthålla, upp-
fylla; *Hif.*, *Nitp.* anskaffas; upp-
fyllas; vara bestående, varaktig;
קים (קייט) *part. Kal.* bestående,
existerande.
- קדם [קם av קדם, uppl. קים] *aram.*
prap., framför.
- קדשים, קדושים [κοιτης], köttysa.
- קוף [bh.]; streck, hake (el. dyl.
över bokstäver i Torahandskrifter).
- קטיע, avskuren; stympad.
- קטם, קטמא [aram.] *m., pl.* hbr.
קטמיות, aska.
- קטנית, קטניות *pl.* skidfrukt (se
Löw 336 f.)
- קטף [bh.]; *Pi.* taga små stycken
av en deg (för att grädda), pre-
parera (den med olja o. dyl.).
— *Raschi* till *B. Baba mezia*
89^a (mitten) tolkar חמקטף med
'עורך וטח פני', den som ställer
(degen) i ordning [till gräddning
genom att dela den i små de-
lar] ock smörjer den ovanpå.
Levy s. v. קטף anger *Raschi's*
mening (utan att citera hans ord)
sålunda: "den Teig rollen [?] und
ihn bestreichen". *S. v.* ערך har
Levy också: "2) rollen", men
av alla de där anförda exx. fram-
går icke, att ערך betyder annat
än "ställa i ordning".
- [קטף]; *Hif.* [bh.], låta gå upp i
rök, bränna.
- קטר [ba. *subst.* bl. i *plur.*], binda.
- קטרנ [av *κατηγορέω*], anklaga.
- קטמא, קטמים [aram.] *m., stadga* (hbr.
חזק).
- קיסרין, *Cæsarea*.
- קלח, stjälk, stängel.
- קלי [bh.] *m., pl.* קליות (enl. *Levy*

- s. v., vilket förutsätter en biform **קָלִיָה**; **קָלִיָה** möjligen vore ock **קָלִיָה** för **קָלִיָה** av bh. biformen **קָלִיָה**, rostade sädeskorn (ärter o. dyl.).
- [**קָלִיָה**], blott *Pu. part.* **מְקוֹלֵם**, bepansrad (om pesachlammet: d. v. s. med ben, huvud ock inälvor hängda utanpå kroppen vid stekningen; *Aruk* 1420: **כְּדֹרֶךְ שְׂתוּלָה** **לְאֵדָם** **הַמִּגֵּן**, alldeles så som man hänger skölden på en man.
- קָמָא** [aram. av **קָרָם** | *m.*, **קָמִיָה**, *f.*, *m. pl.* **קָמָי**, först.
- קָמִיָה** [*N. act. Pi.*], (egtl. avtorkning, gnidning) matsmältning.
- קָפִיצָה** [*N. act.*], hoppande, skuttande.
- קָפֵץ** [bh.]; hoppa, skutta.
- קָצִיצָה** [*N. act.*], klyvning, huggning.
- קָרָא** [aram.] *m.*, *pl.* **קָרָאִי**, bibelställe, värs.
- קָרִיב** [bh.]; **בֵּק** (bh. **מֵקָן**), innan kort.
- קָרִיָה** [bh.¹], **קָרִיָה**, ropande; läsning; **קָרִיָה** **שִׁמְעַ**, läsning av *Schema*-bönen (Deut. 6, 4—9; 11, 13—22; Num. 15, 37—41) morgon ock afton.
- קָרָן** [bh.] *f.*; (grund-)kapital.
- קָרְקַע** [bh.], **קָרְקַעוּת** *pl.*, grund, mark; fast egendom.
- קָרַשׁ**, hårdna, stelna, löpna.
- קָשָׁה** [bh.], aram. **קָשִׁי**; *Nif.* finna svår* (ht. 9, 8, 10; n. 2, 3); vara (kännas) svår* (ht. 9 n. 3); *Af.* förhärda.
- קָשַׁם** [bh.]; *Pi.* putsa; *Hif.* göra sig fin
- קָשִׁירָה** [*N. act.*], bindande.
- ר
- רָאָה** [bh.]; anse lämpligt.
- רָאִי** [bh.¹], utsedd; lämplig, passande; utsatt för; värdig.
- רָאִי** [bh.], utseende; fall, kasus; **זֶה** **רָאִי**, det på detta användbara, tillämpliga (Inl. 54 n. 2); jfr **הָרִי**.
- רָאִיָה**, bevis.
- רַב** [bh.]; härre; lärare, mästare (**רַבּוּת** *pl.*); **רַבִּי**, lärare, rabbi; **רַבִּים**, se Inl. 90 n. 1; **רַבִּים**, mängden, publiken; **רַבִּים**, offentligt, på gatan.
- רַבָּא** [aram.] *m.*, *f.* **רַבְרָבִי**, stor.
- רַבָּה** [bh.]; växa (aram. *inf.* **רַבָּה**); *Pu. part.* **מְרַבֵּת**, mycken; större; (mots. **מְעוֹט**); *Pi.* (**רִיבָה**), föröka, tillägga; inbegripa; **לְרַבּוּת**, för att inbegripa (Inl. 38, 79).
- רַבּוּי** [*N. act. Pi.*], förökande; tillägg, inbegripande (Inl. 37); tilläggsord (Inl. 38 n. 2).
- רַבּוֹן**, härre (vanl. om Gud).

רִבֵּן, aram. רִבְנָא *l.* רִבֵּן, lärare
(förmåligare titel än רִבִּי ock רִבִּי).

רָגַל [bh.]. *Hif.* vänja vid; *Hof.*
(nhb.) *pass.*

רָגַל [bh.]; fäst (i snht de 3 stora).

רָגְלָא [bh., ba. רִגְלָא, fot.

רָגִיל, övad; van; (nhb.) bruklig.

רָדַק [bh.]; *Nif.* (nhb.), vara syno-
nym (עם, med).

רוּמָא, Rom.

רוּמִי, Rom; romersk.

רוּפּוּס, Rufus.

רוּק, ung ogift man.

רוּקִין [aram.], uttömma.

רוּקִין, tom.

רוּכָךְ [aram.], vara mjuk; *Itp.*
mjukna, smälta; *Itp.*, smältas.

רוּכָן, böja sig; *Hif.* böja, sänka ned.

רוּמָא [aram.], antyda; *part. pass.*
רומיז.

רוּמָא, vink, antydning.

רוּמָשׁ, רוּמָשׁא [aram.] *m.*, afton.

[רוּע] för רוּע = רוּע, förekommer
blott i רוּע, nedan, מְלַרַע, nedan-
till, nedanifrån.

רוּעָא [bh.]; *Hif.* knota.

רוּפּוּס [bh. רוּפּוּס], slå; vara mjuk.

רוּץ, snabb.

רוּצָא [bh.], vilja; רוצה לומר, d. v. s.

רוּקָא [bh.], multna, ruttna; *Nif.*
dets.; i רוּקָא = רוּקָא (ht. 40 n.
i sannolikt tryckfel).

רוּקִיק [bh.], tunn kaka (särskilt om

de osyrade kakor, vilka nasiréen
skulle frambära jämte andra offer
vid slutet av sitt nasirat (se *Han-
burger*, Real-Enc. I 785 f., *Riehm*,
Handwb. 1059—1063).

רוּשָׁא, berättigad.

רוּשָׁא, *pl.* רוּשָׁיוּת, makt, herra-
välde; överhet.

רוּשָׁא (med hävdvunnen skilnad
från רוּשָׁא "överhet"; *Strack*,
Aboda zara 34, i bägge fallen
רוּשָׁא, tillstånd, rättighet; fri-
villig handling; område varöver
man har full dispositionsrätt, Re-
schut (jfr ht. 56 n. 2).

רוּחָא [bh.]; *Hif.* bli glödande.

רוּחָא, bäva, darra; *Nif.* dets.

ש

שֶׁ- [sen bh.], 1. *pron. rel.*; 2.
konj. att; då, när; ty; emedan;
שֶׁ-כֵּשׁ, שֶׁ-כֵּשׁ, שֶׁ-כֵּשׁ, då, när; שֶׁ-
(alt)sedan; så snart; från det att;
שֶׁ-לֹא, så att icke; utan att; (jfr
רוּדָך); שֶׁ-לֹא, för att icke;
att icke.

שְׂאֵלָה [bh. bönn], fråga.

שְׂאֵר [bh.]; *Pf.* ock *Pz.* שְׂאֵר, lämna
kvar; *Hif.*, *Nif.*, *Itp.*, *pass.*

שְׂבָא [aram.] *m.* (biform till שְׂבָא
שְׂבָא; i det hebr. שְׂבָא ansågs

- som femininändelse, vilken kunde borttagas), sabbat.
- שַׁבָּת, sabbatens hållande, sabbatsro.
- שָׁבַח [bh. שָׁבַח, prisa], lov, pris.
- שָׁבִי [aram. = hbr. שָׁבַח], bortföra; *lpe.* vara fången.
- בֶּשֶׂט [bh.]; 'בש', för skull; 'בש' ש', emedan; 'בש' ל-, för att.
- שְׁבִיעָה [*N. act.* = bh. שָׁבַע], mätnad.
- שְׁבִירָה [*N. act.*], krossande.
- שְׁבִלָה [bh.]; 'ש', שְׁבִיל, "rävax". — *B. Pesachim* 35^a (ovan) förklarar det med מִין שְׁעוּרִין "ett slags korn", *Raschi* till stället med אַבִּירָא "נא שְׁבִיל" שלה עשוי כזנב, שועל, "aveina [nu avoine], vars ax liknar en rävs vansk"; *Löw* 129, *agilops*.
- שֶׁבַשׁ [ba.¹], bringa i oordning; *Pu. part.* מְשֻׁבָּשׁ, i oordning.
- שְׁבַת [bh.]; hålla sabbatsföredrag.
- שָׁנָה, löpa; *Pi.* kasta*, föda* (ht. 121, 6; *Levy* (Targ. Wb.) blott *Pa.* med denna bet.); 'שָׁנָה', "ge-läufig", allmänt nyttjad, känd.
- שָׁדַל, övertala, locka.
- שָׁדַר [ba.]; *Pa.* skicka.
- שָׁהָה, vila, ha ro; dröja, stanna; *Hif.* behålla i sitt befintliga skick (ht. 91 n. 1).
- שָׁוָה, שוה, [bh., ba.], vara jämn, lika; *Hif.* göra lika, jämföra, likställa; *Af.* jämna (släta) ut* (ht. 78 n. 4).
- שָׁוָה, lik, lika.
- שָׁוָה [bh.]; simma; *Pi.** dets. (ht. 126, 7 *inf.* שָׁוָה, (suiet), eller möjl. *part.* שָׁוָה; *Hif.** låta (= lära) simma (ht. 126 n. 3).
- שָׁוָה [jfr bh. שָׁוָה], dumhuvud, narr.
- שָׁוָה [bh. שָׁוָה, klädningsfäll, släp], kant, rand.
- שָׁוָה [שָׁוָה]; 'ש', i namn av; för skull, med hänsyn till; 'ש' ש', emedan; 'ש' ש', med avseende på; 'ש' ש', varför (ht. 112 n. 2); 'ש' ש', als icke.
- שָׁוָה, שָׁוָה? el. שָׁוָה? för שָׁוָה? el. måhända bör man läsa שָׁוָה; ordet finnes hos *Levy* blott i ett citat under שָׁוָה (IV 520^a) översatt med "Abschätzung", rättvis uppskattning, jämn fördelning (ht. 122 n. 1; jfr שָׁוָה).
- שָׁוָה, שָׁוָה, *pl.* שָׁוָה, sesam (se *Löw* 376 ff.).
- שָׁוָה [bh.]; torg, marknad.
- שָׁוָה [bh.¹], rad, led.
- שָׁוָה, se שָׁוָה.
- שָׁוָה [av bh. שָׁוָה], (egtl. insjunkning) armhåla.
- שָׁוָה [bh.]; göra narr (ב, av), ht. 85 n. 1.
- שָׁוָה [bh.], krossa; *Nif.* pass. (ht.

- 72, 8 n. 4); blott hos *Lattes*, "Nuovo saggio" 33 s. v. דקק.)
 שְׁחִירָה *f.*, morgon.
 שְׁטַף [bh.], översvämma; שְׁטוּף, djupt nedsjunken (ב, i).
 שְׁטָר, *pl.* שְׁטָרִים, skrift, dokument; köpekontrakt; revers.
 שְׂאֹר = שְׂאֹרֶת [bh. שְׂאֹר], surdeg.
 שְׂאֹרֶת [N. act. *Pi.*], räst, lämning.
 שְׂיֹזָב [ba. שְׂיֹזָב, rädda, befria.
 שְׂיָחָה [bh.]; samtal.
 שְׂיִיר, se שָׂאָר.
 שְׂעִיר [egtl. שְׂעִיר, N. act. *Pi.*], uppskattning, mått, grad; lagom mängd för (ht. 61 n. 2).
 שְׂעָר [bh. שְׂעָר], hår.
 שְׂפִיחַ [σῦφιν], svarthavre. — Enligt *B. Pesachim* 35* (ovan) "en art korn"; *Raschi* (till stället) שְׂפִיחַ *segle* [nu *seigle*]; *Löw* 129, *Avena nigra*.
 שְׂפִיץ [ba.¹, jfr *Gesen.*¹⁰], avsluta; förgöra; *Itp.* förgås, vara slut.
 שְׂרָר [bh. שְׂרָר], lämning, räst.
 שְׂרִית [bh.]; *Hif.** sätta, göra (ht. 29, 4).
 שְׂכִינָה [N. act., egtl. "boende"], Jahves närvaro i ock med Israel, Js manifestation, Schekina (se *Weber*, System 179 ff.).
 שְׂכִירוֹת [bh. שְׂכִירָה], hyrande, hyra.
 שְׂכָר [bh.]; *Hif.* bli rusig.
Hum. Vet. Samf. i Upsala II, 3.
- שָׁל [sen bh.], = franskt *de* ock *celui*; שָׁלִי, min, etc.
 שָׁלוּחַ [N. act. *Pi.*, bh. *plur.*], bortskickande.
 שָׁלַח [bh.]; שָׁלַח, שְׁלִיחַ, sändebud; *Pi.* släppa fram, fälla, kasta* (ht. 121 n. 4); *Hif.* skickas.
 שָׁלַח [bh.]; avdragen hud.
 שָׁלַט [bh.]; ha fritt bruk av (ht. 114 n. 7).
 שָׁלִיחַ, se שָׁלַח.
 שְׁלִיחוֹת, budskap; utsträckande.
 שְׁלִימוֹת [nhb.], fullständighet; בש', fullständigt, fullkomligt.
 שָׁלַק koka in (i mots. mot שָׁשַׁל, koka).
 שָׁם [bh.]; art, slag, kategori; עַל שָׁם, i enlighet med (skriftstället) ...; med hänsyn till; עַל ש' ש- därför att; עַל ש' מַה, varför?; עַל ש' כֵּש, såsom; עַל ש', i namn av; i enlighet med; för ... skull; i egenskap av, såsom; עַל שָׁמָּה, icke såsom sådan (ht. 38 n. 2); הַשָּׁם, Gud.
 שָׁמַע [av מַה ש'], *konj.* att ej till- äventyrs; *adv.* kanske.
 שָׁמַד [bh. *Hif.* förstöra]; *Pi.* göra avfällig; *Pu. part.* מְשַׁמֵּד, avfällig (men ej till annan religion, utan så, att man avsiktligt bryter mot Toras bud).
 שָׁמוֹעַ (*Levy* שְׁמוֹעַ), = משמע (*q. v.*).

שָׁמַם [bh.]; *Hif.* [bh.¹ släppa], draga (släpa) fram* (ht. 72 n. 4); utelämnas; *Nif.* utelämnas, överhoppas.

שְׁמִינָה [aram.] *f.*, septennium.

שְׁמִירָה [N. act.], förvarande.

שָׁמַן [enl. *Levy* av שָׁמַם "mit anghängtem" (!), troligen *denom.* av שָׁמַן, uppskatta, beräkna (medeltal); dela det feta (bästa) i lika delar* (ht. 122 n. 1).

שָׁמַע [bh.]; שומעני, שומע אני, (se Inl. 81); ש' מן אל, sluta från (ngt) till (ngt), Inl. 56 n. 2; שָׁמַע Schema-bönen (se קריאה).

שָׁמַשׁ, tjäna; (nhb.) använda* (ht. 95 n. 2); *Hif.*, *Nif.*, använda.

שָׁמַשׁ, tjänare.

שְׁמִשָּׁה [aram. = hbr. שָׁמַט, *pl.* שְׁמִשָּׁה. (*Targ. Jer.* שְׁמִשָּׁה, *Onkelos* שְׁמִשָּׁה), sol.

שָׁנָא [bh.]; שונאיהם של ישראל "Israels fiender", *eufem.* för "Israel" vid fråga om straff.

שָׁנָה [bh.], upprepa; lära; studera; vara annorlunda; *Pi.* upprepa; ändra; *Nif.* upprepas; *Nif.* ändra sig; vara (behandlas) olika (מִן, emot); שונה, שונה, annan, olika.

שְׁנִין [N. act. *Pi.*], inskärpande.

שָׁעַבַּר, bringa (hålla) i slaveri; *Pu.*, *Hif.*, *pass.*; *Hif.* tjäna; tillbedja* (ht. 71 n. 5).

שָׁעַבַּר [N. act. *Pi.*], slaveri.

שָׁעָה [ba.], stund; timma.

שָׁפַד, spett.

שָׁקִירָנָה [aram.] *m.*, = hbr. מְשָׁקֶה *q. v.*

שָׁקִירָה [N. act.], sjunkande, nedgång.

שָׁקַל [bh.]; שָׁקֵל, jämnvägande, jämgod; oavgjord, oviss; שָׁקֵל, uppvägande, motvägande.

שָׁקַע [bh.]; gå ned (sol).

שָׁקָה [bh. *Nif.* *Hif.* trop.], slå, stöta.

שָׁרָבָה [aram.] *m.*, hetta, stråle.

שָׁרָה [bh.], (lossa, lasta av) slå läger, bo; vila; tillåta; vara tillåtet (ht. 127 n. 3); שָׁרָה, boende.

שָׁרִיפָה [N. act.], uppbrännande.

שָׁרִיפָה (ht. 46, 7, 12, inkorrekt defektiv skrivning för שָׁרִיפָה el. möjligen שָׁרִיפָה dets.).

שָׁרָה [inf. *Pi.*, bh.²], tjänst; מְלָאכִי de tjänande änglarne.

שְׁחִיכָר [aram.], sexton(de).

שְׁחִיכָר [N. act.], tystnad.

שָׁחַק, förena; *Hif.* *refl.*

שָׁחַק [bh.]; tuga.

ת

תְּבוּאָה [bh.]; skörd, säd.

תָּבַע, fordra.

תִּבְר [ba.]; *Pa.* bryta sönder; *Itaf.*

אֲתִבֵּר, *pass.*

תִּב [— שִׁב], 1. återvända; *Hif.*,

Af., svara, invända; *Itaf. pass.*;

אֲתִיבֵּיה, man invände mot honom; 2. *adv.* åter, vidare.

תִּוֶּךְ [bh.]; *präp.* i, ini; under loppet av (ht. 48 n. 5);

מֵת' ש—, tillfölje därav att; מֵת' כך, härunder, härmed (ht. 106 n. 3).

תִּוְכָה [bh., straff]; varning* (bh.

תִּוְכָה, ht. 42 n. 1).

תִּוְכִי [nhb. av τέχνη], teknisk.

תִּשְׁפָּה, tillägg.

תִּשְׁבָּחָה, תִּשְׁבָּחָה [aram.] *f.*, lov, pris.

תִּחַב, sticka in.

תִּחֶם, gräns; område.

תִּחִיָּה, uppståndelse (till liv).

תִּחִלָּה [bh.]; *adv.* först.

תִּינֹק [av bh. יִנֵּק, *pl.* יֶתֶד, litet barn.

תִּכְבֵּרָה [aram.] *m.*, fyllning, fylt (lam).

תִּלָּה [bh.]; göra beroende av, hänföra till (ht. 64, 13 n. 5); anse tvivelaktig; אִשָּׁם תִּלִּי, skuldoffer vid ovisshet om en synd begåtts eller ej.

תִּלִּים [smndr. av תִּלְוִים], Psaltaren.

תִּלְמוּד, lära, studium; Talmud;

ת' חורֶה Torastudiet; לומר ת',

שֶׁאֵין ת"ל (מח"ל), מח ת' לומר,

se Inl. 81 n. 1 ock jfr ht. 97, 12, 15, där dessa uttryck mot vanligheten stå utan följande bilabelitat.

תִּלְמִי, Ptolemæus (Philadelphus).

תִּמְיָה [N. act.], förundran.

תִּמְכָּה, ett slags bitterört. — *B.*

Pesachim 39^a (ovan) förklarar det blott med תִּמְכָּה, av *Raschi* översatt med מרובי"א *mar-rûbja* (fornfr. *marruge, marruje*, nu *marrube*, "getmynta", *Mar-rubium vulgare*); *Maimonides* anser det vara "en art ערשין (*q. v.*) som odlas i trädgårdar."

תִּמֶן, där; 'רת, varest.

תִּמֶר [bh., palm], dadel.

תִּמְרָה [aram.] *f.*, palm; dadel;

ת' כסר, namn på en by.

תִּנָּה [aram.], תִּנְאִים *pl.*, lärare;

ת' דבי, se Inl. 52 ff.

תִּנָּה, תִּנִּי [aram. — hbr. שְׁנָה],

lära; תִּנֶּן (enl. *Luzz* 80 av

תִּנֶּן, *part.* med *pron.*, *Buxt.*

תִּנֶּן, vi lära.

תִּנִּי, תִּנִּי [aram.], i *Talm. Jer.* = תִּנָּה *q. v.*

תִּנְיָה [aram.] *f.*, lära, tradition, "baraita" (ht. 114 n. 7), se Inl.

12 n. 1.

תִּצְרִיבָה [bh. תִּצְרִיבָה], blandning.

תִּצְתָּע [bh.² s. v. חָנַע, hāna],

springa omkring (med)*, slänga

hit ock dit (med)*, ht. 72, 11 n.

4 (jfr **تعتع**, faire aller çà et là, agiter; **סאטא**, scopare [sopa], *Lattes*, Nuovo saggio 59).

תַּשָּׁה, svälla, jäsa (om deg ht. 53, 12).

תַּשְׁפֵּה, **תַּשְׁפִּיחַ**, se **תַּשְׁפִּיחַ**.

תַּשְׁפִּיחַ [bh.], bön (i snht *Schemonecsre*-bönen, de "aderton" benediktionerna; *pl.* **תַּשְׁפִּיחִין**, en dels på pannan ("huvudtefillan"), dels på vänstra överarmen ("armtefillan"), med remmar fastbunden läderkapsel (**כֵּיס** el. **בֵּית**), som innehåller 4 bibelställen (se ht. 128, 6, 7), skrivna på en remsa (**כַּרְתָּ** el. **עוּר**) odelade för armtefillan, ock på fyra remsor för huvudtefillans i fyra celler (**בַּתִּים**) avdelade kapsel (ht. 113—118;

se *Buxt. s. v.*, *Richm*, Handwb. art. "Denkzettel", *Lowe* 73—75).

תַּפֵּס [bh. **תפס**], taga, fatta.

תַּקֵּן [*N. act. Pi.*], förbättring; emendation.

תַּקֵּן (**תִּיקֵן**), fastställa, bestämma; *Hif.*, *Af.*, ordna, bereda; bestämma; *Pu.*, *Hof.*, *pass.*

תַּקְנָה, återställande; räddning*, varaktigt bestånd* (ht. 48 n. 4).

תַּקַּע [bh.]; stöta i trumpet.

תַּרְגֵּם [ba.], översätta; *Hif. pass.*

תַּרְיִן [ba.], två; **תַּרְיִיתוֹן**, de två.

תַּרְיָן, vara rak; *Pa.* **תַּרְיָן**, ställa i ordning.

תַּשְׁוִּיבָה [bh.]; omvändelse, bättring, bot.

תַּשְׁלֹם (vanligen *plur.*), ersättning.

תַּשְׁרִי, Tischri, 7:de mån. (senare i:sta.)

Förkortningar.

Här nedan upptagas alla de med två streck ovan (") — eller i Ven. stundom med två punkter ovan (·) — betecknade *förkortningar*, således icke de fall, då " står över ett bokstavsnamn, t. ex. **ו"י** (= bokst. *waw*), ett främmande ord, t. ex. **לִינ"ט** *lintel*, eller som siffror nyttjade bokstäver, t. ex. **כ"ד** = 24. Av förkortningar betecknade med ett streck upptagas icke de otaliga fall, då sista bokstaven, eller av längre ord de två sista bokstäverna, utelämnats, t. ex. **רש"ו** = **רש"ו**, **שנאמר** = **שנאמר**, utan endast de, där blott första bokstaven, eller vid längre ord de två första bokstäverna, finnas, t. ex. **שנ'אמר** = **שנ'אמר**, **אחד'א** = **אחד'א**. Förkortningar med präfix, **ב**, **ר**, **ו**, **כ**, **ש** etc., sökas utan dessa präfix.

אמר; אחר; אחת, אחד — א'
 אין אחת; אי אפשר — א"א
 אומר — או'
 אחר כך — אח"כ
 אם כן — א"כ
 אמר(ו) לו (ליה) — א"ל
 אף על פי — אע"פ
 אף על פי כן — אעפ"כ
 אשר קדשנו במצותיו — אקב"ר
 יצונו.
 אמר רבי — א"ר
 אם תאמר — א"ת
 בר, בן — ב'
 בית דין — ב"ד
 ברוך הוא; בית הלל — ב"ה
 בית המקדש — בהמק"ד
 בשר ודם — ב"ר
 בחוצא לארץ — בחו"ל
 בני ישראל — ב"י
 בית המדרש — ביה"מ
 במ' — Numeri.
 בר נחמני — ב"נ
 בר' — Genesis.
 בן (בר) רבי — ב"ר
 ברוך שם כבוד מלכותו — בש"כמ"ל
 לעולם ועד.
 בשם רבי — בש"ר
 גירסא — גי'
 גם כן — ג"כ
 דבר — ד'
 דבר אחר — ד"א
 Deuteronomium — דב'
 דה"א — 1 Chron.

2 Chron. — דה"ב
 (יתות) חשם — ה'
 תייתי אומר — ה"א
 הקדוש ברוך הוא — הב"ה
 הוא הדין — ה"ת
 חרא הוא דכתיב — הה"ד
 הוית אמינא — הו"א
 תיינו מה דהוא אומר — המד"א
 חכי נמי — ה"נ
 הקדוש ברוך הוא — הקב"ה
 חרב חגדול — הרה"ג
 חשם יתברך — הש"י
 וגומר — וגו', וג'
 ויק' — Leviticus.
 זית רענן — ז"ר
 חס ושלום — ח"ו
 חכמים אומרים — חכ"א
 סעות סופר — ט"ס
 יהו' — Josua.
 יום טוב — יו"ט, יו"ט
 יתות — יי'
 כי אם — ה"א
 כן הוא — כ"ה
 כן תוא אומר — כה"א
 כמה וכמה — כ"י
 כל כך — כ"כ
 כלומר — כלו'
 כל מקום — כ"מ
 כמו דאמר — כמ"ד
 למת הדבר דומה — לה"ד
 לי נראה — ל"נ
 לפי זאת — לפ"ז
 מ"א — 1 Reg.

ב"מ = 2 Reg.
 משנת 20 = מ"ב.
 מכל מקום = מ"מ.
 נראה לי = נ"ל.
 סלקא דעתך = ס"ד.
 כבירא לי = ס"ל.
 עבודת אלילים = ע"א.
 על אחת כמה וכמה = עא"כו.
 עולם הבא = עה"ב.
 עולם הזה = עה"ז.
 עבודת זרה = ע"ז.
 על ידי = ע"י.
 על כן = ע"כ.
 עובדי כוכבים ומזלות = עכו"ם.
 "Akkum", avgudadyr-
 kare (se *Strack*, Einl.
 28 n. 1).
 על כל פנים = עכ"פ.
 על פי = על"פ.
 על פי ידי = עפ"י.
 פיסקא; פרשה; פרק = פ'.
 פירוש אחר = פ"א.
 פרק 5 = פ"ה.
 פירוש = פי'.
 צריך לומר = צ"ל.
 קל וחומר = ק"ו.
 קא משמע לן = קמ"ל.
 קריאת שמע = ק"ש.
 (רבן, רבי) ר' = ר'.

רבי אלעזר = ר"א.
 רבי אלעזר בן עזריה = ראב"ע.
 רבונו של עולם = רבש"ע.
 ראש השנה = ר"ה.
 רבי חייא; ראש חדש = ר"ח.
 רבי טרפון = ר"ט.
 רבי ישמעאל; רבי יהודה = ר"י.
 רוצה לומר = ר"ל.
 רבי מאיר = ר"מ.
 רבי עקיבא = ר"ע.
 רבי שמעון = ר"ש.
 רבי שמעון בן יוחאי = רשב"י.
 רבי שלמה בן יצחק = רש"י.
 (Raschi).
 1 Sam. = ש"א.
 2 Sam. = ש"ב.
 שמעון בן יוחאי = שב"י.
 של גוי = ש"ג.
 שח"ש = Cant.
 שמ' = Exodus.
 שנאמר = שנ'.
 (= ששה סדרים = "Schas") ש"ס
 (Talmud).
 תורת כהנים = ת"כ.
 תל' = Psaltaren.
 תלמוד לומר = ת"ל.
 תניא נמי חכי = תנ"ה.
 תנא קמא = ת"ק.
 תנו רבנן = ת"ר.

T E X T

Skrifter utgifna af Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. II. 4.

DE VOCE

ΑΙΖΗΣ

QUAESTIO ETYMOLOGICA

SCRIPSIT

O. A. DANIELSSON

UPSALA 1892

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

De voce αἰζήος quaestio etymologica.

Priusquam ad ipsam rei, quam mihi tractandam proposui, disputationem aggredior, fortasse haud inutile erit de figura ac significatione, quibus hanc litterae graecae vocem instructam exhibent, nonnulla praefari, etsi his de rebus praeter nota illa atque trita nihil fere habeo, quod afferam.

Ac de duplici vocabuli forma: αἰζήος et αἰζήιος, satis est monere hanc ex illa -ιο suffixo addito ductam esse, ut rectius duo vocabula dicenda sint. Fuerunt sane inter grammaticos antiquos, qui αἰζήος scribentes unum esse contenderent, cuius sententiae Herodianus (I, 115, 13 = II, 470, 2 ed. Lentz.) Apollonium Archibii auctorem affert, sed ille contra dixit αἰζήιος ex αἰζήος per paragogen aut per pleonasmum (l. c.; I, 122, 20; II, 233, 23; 487, 33) factum esse idque nulla significatus mutatione, sicut a nominibus subst. et adi., quae sunt Αἰτώλος, κάπρος, Κάουστρος, ὀρθός, λοῖσθος al., aucta forma, sed eadem vi manente Αἰτώλιος, κάπριος, Καῦστριος, ὀρθίος, λοῖσθίος al. descenderent (Cfr II, 441, 15)¹. Sed αἰζήιος, quae forma nisi in locutione αἰζήιος ἀνήρ (Hom. P 520, μ 83, Hes. Sc. 408) non invenitur, iure pro adiectivo derivato haberi potest, cum αἰζήος utrum primitus adiectivum an substantivum nomen fuerit, difficiliter sit diiudicatu. Nam quod nonnullis locis epitheti partes sustinet (velut Ψ 432, II 716, h. Ap. 449 αἰζήος ἀνήρ), ea re nihil in illam partem effici neminem praeterit: cfr νεηνίης ἀνήρ (ut semper Homerus), πρεσβύτης ἀνήρ, sescenta alia. Per se autem aliquanto probabilius videtur ipso ortu adiectivi vim

¹ In adiectivis permulta eiusmodi exempla inveniri nemo ignorat: ἄμβροτος : ἄμβρόσιος, κέρτομος : -ιος, μελίχος : -ιος, πέλωρος : -ιος cet. (cfr Lobeck Paral. 304 sq., 318, Path. Elem. I, 437 sq., G. Meyer K. Z. XXII, 485, 488).

habuisse posteaque in substantivi naturam transiisse. Quamquam non sane multum refert, utram notionem priorem fuisse statuamus. — De vocalium ratione iam hoc loco animadvertendum est, e glossis Hesychianis, quas infra commemorabo, αἰζάν, αἰζᾶεν (v. p. 5, n. 1, 10) probabiliter colligi posse, alterius syllabae vocalem -η- non veram et nativam esse, sed ionico more ex -ᾱ- immutatam.

Quantum autem nunc e reliquiis litterarum graecarum perspicere licet, videtur haec vox epici sermonis propria fuisse atque inde — raro tamen, si lexicis fides habenda est — ad alia genera propagata esse. Itaque significationis locupletissimum testem habemus Homerum, maxime in Iliade, nam Odyssea duos tantum locos praebet (μ 83, 440). Constat autem apud Homerum hoc vocabulo eundem fere aetatis gradum indicari, quem Latini 'iuvenis' appellatione designant, ut αἰζήρ non adulescentem modo, etsi partem quoque adulescentiae complectitur, sed virum in ipso aetatis flore constitutum significet, qui et ad bellicas res gerendas et ad cetera virium et roboris munera perfungenda quam maxime idoneus sit. Ornantur hoc nomine bellatores (ἄρηιθῶν αἰζῶν Θ 298, Ο 315, δαῖ-κταμένων αἰζῶν Φ 146, 301¹, διοτρεφέων αἰζῶν Β 660, Δ 280, θαλερῶν αἰζῶν Κ 259, Ξ 4; Ο 66 in loco interpolato πολεῖς ὀλέσαντ' αἰζήρος), venatores (κύνες — ἡδ' αἰζήροι Σ 581, κύνες θαλεροί τ' αἰζήροι Γ 26, Δ 414, κύνες θαλεροῦς τ' αἰζήρους Ρ 282, ἄρηιθῶν αἰζῶν Ι 167), homines opera aliqua vires et artem expromentes (discobolus αἰζήρ — ἀνὴρ πειρώμενος ἡβης Ψ 432, victimarius αἰζήρος ἀνὴρ Ρ 520, sagittarius αἰζήριος ἀνὴρ μ 83); de colonis usurpatur Ε 92 (ἔργα — κάλ' αἰζῶν)², de hominibus litigantibus μ 440 (νεῖκεα πολλὰ δικάζομένων αἰζῶν), de Asio Hectoris avunculo, cuius speciem Apollo induisse dicitur ΙΙ 716³ (ἀνέρι εἰσάμενος αἰζήρ τε κρατερῶ τε, Ἀσίῳ κτλ.)

¹ Hos locos aut similes iis per iocum Cratinus effinxit in Laconum (?) versu Hock Com. Att. Fragm. I, 41, n. 95, Meineke Fragm. Com. Gr. II, 72: κταμένοις ἐπ' αἰζήροισι κωχᾶσθαι μέγα.

² Cfr ignoti alicuius poetae versus, quem Schneider inter anonyma Callimachi fragmenta recepit Callim. II, p. 785, n. 370: τῆμος ὅτ' αἰζήροι Δημητέρα κωλοτομεῖεν (ἐπὶ τῶν θηρεύοντων Plut. De Is. LXVI).

³ Quem versum suum fecit is qui hymn. Ap. scripsit v. 449 (— εἰδόμενος —).

In Hesiodeis, quae feruntur, carminibus Sc. 408 (αἰζήριος ἀνὴρ) venatori, Th. 863 fabris (τέχνη ὕπ' αἰζηῶν), Op. 441 (τεσσαρχονταετής αἰζήρος) aratori inditum invenimus. Quibus ex locis ultimus maxime memorabilis est, quippe ubi homo quadraginta annorum hoc vocabulo notetur. Etenim notio eius ut ad ineuntem aetatem accommodari potest, ut adulescens πρωθήβης hoc nomen accipiat (velut h. Ap. 449, Kaibel Epigr. 340 = Le Bas As. Min. 1771), ita etiam ad mediam et constantem aetatem pertinet¹. Ita fit ut αἰζήρος in nonnullis eorum, quos supra attuli, locorum idem fere valeat atque ἀνὴρ, nisi quod illa exquisitior magisque poetica dictio est. Semper autem apud antiquissimos scriptores aliquam — quamvis interdum levis sit — continet virilis roboris et integri vigoris praedicationem, cum posteriores poetae nativam vocis vim adeo extenuaverint, ut pluralem eius numerum nonnumquam eodem plane sensu atque ἄνθρωποι, βροτοί adhiberent, velut Callim. h. I, 70, Ap. Rh. IV, 268, Nic. Ther. 343, 613; Al. 176, Anthol. Pal. VII, 479, 4, al.² Apparet hunc usum inde explicandum esse, quod αἰζήρος idem atque ἀνὴρ significare putabatur, hoc autem vocabulum, praesertim plurali in numero, iam inde antiquitus ad universam hominum mortalium notionem traductum erat.

Proximum est, ut originationes huius vocis, quotquot adhuc prolatas esse cognovi, in brevi conspectu proponam ac summatim examinem. Agmen ducant etymologi antiqui. Quorum plerique eam sententiam amplexi esse videntur, ut posteriorem vocabuli partem -ζήρος cum verbo ζεῖν coniungerent et iuvenilem quendam aetatis fervorem significare putarent. Priorem varie derivabant alii αἰεῖ³, alii αἶμα⁴, alii ἀήτης (i. e. πνεῦμα)⁵,

¹ Quod etiam glossa Hesychiana αἰζήρον· τὴν μέσην ὥραν diserte testari videtur, licet interpretamenti locutio hoc mediae aetatis significatu paulo insolentior sit; cfr adn. ed. Albertianae.

² Cfr Schneider ad Callim. h. 1,70. — In titulo Athen. Mitth. XIV, 250 edito παρ' αἰζηοῖσιν (v. 5) ita usurpatum esse Cichorius adnotavit.

³ V. Et. M. 31,55 sq. (= Herodian. ed. Lentz. I, 115,11); cfr Cramer. An. Oxon. I, 28,25, II, 3,27, Eustath. 376,26.

⁴ Hes. s. v.: οἱ τῷ αἵματι ζέοντες, Et. Gud. 16,34 (cfr Et. M. 32,1).

⁵ Apollon. Soph. Lex. Hom. ed. Bekker 17,4: αἰζήροι νεανῖαι, ἀκμάζοντες, οἱ ἐν τῷ ἀήτῃ (τοῦτέστι πνεύματι) ζέοντες.

alii denique ἀ- intensivum, quod vocatur (ἐπιτατικόν)¹, ei inesse coniectantes. Quomodo quamque formam explicaverint, neque satis constat neque attinet quaerere, quoniam grammatici antiqui in elementorum syllabarumque permutatione, adiectione, detractioe statuendis nihil fere sibi non permissum putabant. Neque melius iis res cecidisse videtur, qui aliam principali vocis parti originem adsignarunt, velut ζῆν², ζῆειν³, aut adeo phrygium verbum ἀζῆν⁴.

Ex recentioribus primum sibi locum poscit Lobeckius, eruditissimus antiquae disciplinae alumnus, qui Pathol. Gr. Serm. Elem. I, 87 sq. haec scripsit: 'Nam quod Dammius suspicatur significari *magnum vulturem*' [agitur enim de voce αἰγυπτός] 'alpha intentivo per iota producto, id quidem convenit cum veterum opinione αἰζηρός dici τοὺς ἄγαν ζέοντας Hes., sed haec ipsa nihilo probabilius est ceteris vocabuli prisci explanationibus, quod si proprie juvenem significat, cum αἰζήεις i. q. εὐτραφής *vegetus* conferendum videtur; si universe hominem (ζών), cum verbo ζῆν coniunctum est ut Μινόςζης ὀλιγόβιος Hes. Itaque vix effugere possumus quin primam syllabam supervacaneam dicamus' cet. Reliqui omnes, qui hoc loco nominandi sunt, a nova artis ratione, quam Boppius condidit, profecti sunt, aut aliquam saltem huius doctrinae rationem habuerunt. Ex quibus Benfey in libro, qui inscribitur Griech. Wurzellexikon, II, 210 primigeniam vocis formam **abhi-jāva* esse posuit, cuius principium praepositio in lingua sanscrita servata esset, reliqua

¹ Hes. s. v. — — ἦ οἱ ἄγαν θερμοὶ καὶ θυμώδεις. Hanc etymologiam Eustathius 648, 46 sq. in animo habuisse videtur: ἀέλοι: κατὰ τοὺς παλαιούς οἱ ἀδελφὰς γυναικας ἔχοντες καὶ πλεονασιμῷ τοῦ ι αἰέλοι: κατὰ τὸ ἀεὶ αἰεὶ καὶ κατὰ τὸ ἀζόκροτος αἰζόκροτος ἢ ξηρασία παρὰ τὴν ἄζην καὶ ἄψα αἰψα [leg. αἰψα] καὶ ἄζηδός αἰζηδός. Vix est, quod moneam ἄζηδός illud Eustathianum non melioris notae esse quam quod adverbii αἰψα proponit etymon, ἄψα, manifestum grammaticorum commentum; cfr Eustath. 1107, 40, Et. M. 41, 6, Cramer. An. Oxon. I, 39, 26, II, 3, 28 (ἀψά).

² Et. Gud. 16, 38: ἦ παρὰ τὸ αἶμα ζωτικὸν μάλλον ἔχειν.

³ Eustath. 376, 28: ἦ παρὰ τὸ α στερητικὸν καὶ τὸ ἴζειν, οἶονεῖ ὁ ἀεὶκίνητος καὶ μὴ εἰδώς ἴζεσθαι κτλ.

⁴ Et. M. 22, 35: 'Ἀζῆν: σημαίνει: τὸν πώγωνα κατὰ Φρύγας, καὶ κλίνεται: ἀζένος. ἐκ τούτου λέγεται καὶ τὸ αἰζήδός γίνεσθαι; cfr ἄζενον' γενεσιῶντα Hes. deque voc. ἀζῆν, -ένος Bekk. An. I, 348, 21 = Bachm. An. I, 35, 28, Herodian. Lentz. II, 718, 32.

autem pars *-jāva* una cum verbo ἥβη eiusque familia ad radicem *jau* (lat. *iuvenis* cet.) rediret: totum igitur vocabulum ad ephebi nomen quam proxime accedere. Benfeyo Christ Grundz. d. griech. Lautl. 151 (57) et — quod ad praepositionem illam attinet, perparvo opinionis discrimine — Legerlotz K. Z. VII, 298 assensi sunt¹. Aliquantum autem Brugmann in Curtii Studiis VII, 214, n. 14 a Benfeyi originatione declinavit αἰζήρος pro **jai-jāf-ος* esse, hoc autem infractae quodam reduplicationis genere ex eadem illa stirpe ortum esse coniciens. Brugmanni rationem Zacher in commentatione de nominibus graecis in αἰος scripta p. 63 probavit, neque improbavit Curtius in etymologico p. 633 (ed. V). Melius et emendatius Hoffmann Bezzenb. Beitr. XV, 62² Benfeyi de veriloquio coniecturam redintegravit et exornavit. Qui αἰζήρος primo **ἄφι-γηf-ος* fuisse censet. **ἄφι-* praepositionem, quam etiam in adiectivo epico αἰδηλος et in glossa cypria αἰπλος (αἰπόλος) — καὶ κάπηλος παρὰ Κυπρίοις Hes. servatam esse vult, cum zendico *avi* 'ad', 'versus' coniungit; *-ζηf-* autem et ipse a radice quadam *jēu-* repetit, unde sscr. *yūvan-*, zd. *yavan-*, lat. *iuvenis* cet. descendant. Graeco denique vocabulo zendicum *avi-jāo* 'adultus' ('herangewachsen'), quod uno librorum avesticorum loco, Yasht 8,14, scriptum exstat, ad litteram respondere ex eaque lingua etiam *avi-ama* 'corroboratus' ('zu Kräften gelangt') in iuncturae et notionis comparisonem adhiberi posse, sicut ex ipsa lingua graeca ἐπιρρώνυσθαι, ἐπαυξάνεσθαι, ἔφηρος.

Veriloquiis supra allatis quid obstat, nemo non videt, qui quidem arte grammatica, qualis nunc viget, vel mediocriter imbutus sit; hoc vero tanta probabilitatis specie commendatur, ut Prellwitz, doctus et prudens iudex, id in etymologico graeco, quod proxime edidit³, sua auctoritate confirmaverit. Quare paulo diligentius considerandum est. Ac iam a principio prae-

¹ Cfr etiam Clemm Curt. Stud. VIII, 95: 'Si nasalis inter duas vocales evanescere posset, et forma et significatione jam non obscurum esset αἰ-ζήρος pro ἀνι-ζήρος (cf. Sanscr. *jāva*, Lat. *juventus*, ἡβη), ut esset "juvenis" i. q. increscens *aufblühend*, sed dubia res est'.

² Cfr idem Die griech. Dial. I, 306.

³ Etymologisches Wörterbuch der griech. Sprache s. v. Ipse huic familiae etiam ζαῖά inseruit.

positio illa, cuius lingua graeca nullam praeterea memoriam nisi in duobus iisque obscurissimis vocabulis servaverit, non levem animo obicit dubitationem. Porro, si Hoffmannum sequimur, non potest non mirum videri, quod in hac voce α(ϝ)ι- etiam apud Homerum semper pro una syllaba est¹. Nam iniuria Hoffmannum metri rationem proferre ἀτζηλος, διζυρός sim. satis demonstrant. Ne illud quidem satis tuto statui videtur, elementum illud a quo sscr. *yávan-* cum sua caterva incipit, ex eo genere esse, quod graeca lingua in ζ vertit. Certe ὀάκινθος Brugmann huc rettulit², αἰών cet. ipse ex eadem stirpe esse suspicatus sum³, ac fuerunt qui utramque coniecturam probarent. Accedit, quod *jēu- in *jē- (zd. *yâ-*) coartari potuisse (id quod sane plerique statuere videntur) non ita firmis argumentis demonstratum est, ut de ea re dubitare nefas sit⁴. Praeterea mediam vocis αἰζήρος vocalem ā non ē (η) fuisse verisimile est. Multo autem gravius est, quod exstetne omnino in lingua avestica geminum illud graeco verbum *aviyāo* 'adultus', non satis exploratum est. Quod qui negare velit, auctores haud paenitendos, velut Geldnerum⁵ et Bartholomaeum⁶, laudare poterit, quorum uterque *avi yāo* duo vocabula esse alterumque 'zonam',

¹ Neque enim verendum est, ne cui in mentem veniat ἀτζηοί ceteraque ad eum modum recitare (cfr Ludwich, Aristarchs Hom. Textkr. II, 247).

² Grundr. d. vgl. Gr. II, 237, n., Griech. Gr.² 98.

³ Gramm. u. etym. Studien I (Upsala Universitets Årsskrift 1888), 48 sq.

⁴ Cfr Persson Studien z. Lehre v. der Wurzelerw. u. Wurzelvar. 120 sq.

⁵ K. Z. XXV, 468, 479 (adn. 27). G. locum, de quo agitur, Yt. 8,14 sic vertit: 'des alters, in welchem dem jüngling zuerst der gürtel gegeben wird' (*taṭ ayaos yatha paoirim virem avi yāo bavaiti*).

⁶ Handb. der altiran. Dial. in glossar. p. 235 v. *jāh-*; Zeitschr. d. deutsch. Morgenl. Ges. XLIII (1889), 669: 'von der Rüstigkeit, wie ein Mann (sie hat), dem zum ersten Mal der Gürtel angelegt wird'. — Quasi in transcurso et animi causa hoc loco addere libet explicationes Spiegelii (Avesta, übers. III, 66, Comm. ū. d. Av. II, 534) et Geigeri (Handb. d. Awestaspr. in gloss. s. v. *aviyāo*), qui *yāo* eodem atque zd. *yāre* ('annus', 'aevum') pertinere credunt (quamquam Spiegelii sententia paullo obscurior est), facillime ad eam heteroclitorum rationem accommodari posse, quam post alios nuper C. F. Johansson Bezenb. Beitr. XVIII, 1 sq. uberrime persecutus est. — Postquam haec scripsi, Arwidus Johansson, vir doctissimus et zendicae disciplinae peritus, humanissime me edocuit *avi yāo* in optimis codicibus separatim scripta esse et *yāo* (*yāh-*) omnibus locis de cingulo intellegendum esse sibi videri.

'cingulum' significare existimat. Quare cum vocabuli zendici cum graeco comparatio admodum incerto vel adeo nullo fundamento nitatur, etiam etymologiam, cuius causa instituta est, quaeque per se reprehensione non caret, prorsus reprobendam puto.

Iam ad reliqua pergamus atque proxime ad eos convertamur, qui antiquam opinionem renovantes αἰζήρος cum verbo ζῆν coniungebant. Inter quos nominandi Savelsberg¹, qui αἰζήρος pro *ἀσι-ζήρος, i. e. *ἄρι-ζήρος, esse et 'valde vegetum, vivacem', significare voluit, Goebel, qui pro suo more monstrum veriloqui *ζα-ζήρ-ός protulit², F. de Saussure³, qui zendicum *yavaê-ji* (i. e. 'in aeternum vivus', 'sempiternus') et ad Lobeckii exemplum μινώζηρον· ὀλιγόβιον (Hes.) in comparisonem vocavit, neque tamen satis perspicue dixit, quam inter zd. *yavaê-* et gr. αἰ-rationem intercedere putaret, quae sane non facilis inventu est⁴. — Diversam prorsus a prioribus viam Windisch K. Z. XXVII, 170 sq. iniit, cum sscr. *ayás*, *ayásya*, i. e. 'indefessus, impiger, validus', cum graeco verbo conferret; cui tamen explicationi, si sensum spectes, satis aptae, sonorum norma aperte refragatur, id quod vir clarissimus ipse quodammodo sub finem commentarioli illius fassus est. Intemptata aliis, quantum cognovi, etiam ea derivandi ratio est, quam C. F. Johansson Nord. Tidskr. f. Filol. N. R. VIII, 318, Bezzenb. Beitr. XVIII, 14 indicavit magis quam exposuit: αἰζήρος cum gr. ἰζή, lit. *jé-g-ti* ('valere') et variis

¹ In Quaest. lexil. Aquisgrani 1861 editis p. 5, quem libellum non vidi. Savelsbergio cum alii tum Autenrieth in Nögelsbachii adnott. ad Iliadem scriptis (ed. III) ad Γ 25 assensus est.

² Lexil. zu Homer. u. d. Homeriden I, 397: 'Da ein verstärkendes Präfix α: nicht zu erweisen ist, so wird man wohl verstümmelte Reduplication annehmen und α:-ζή-ός (für ζα:-ζή-ός st. ζα:-ζήρ-ός) zu deuten haben aus W. ζα + ρ, worüber S. 300 und S. 393 zu vergleichen' cet. Cfr etiam eiusdem libri II, 497.

³ Mém. de la Soc. de Lingu. VII, 89 sq.: 'Le composé *yavaê-ji* rappelle d'une part ὤ-γ:ής et de l'autre αἰ-ζήρ: "les jeunes hommes", dont le second membre se retrouve dans μινώζηρον· ὀλιγόβιον (Hésychius)'. Quae ita scripta sunt, ut merito dubitare possis, utrum comparatio illa ad universum vocabulum an ad posteriorem modo eius partem pertineat.

⁴ In similem et ipse coniecturam incideram Etymol. u. gramm. Stud. I, 49, n. 1 extr.

arborum nominibus ab elementis, quae sunt *αἰζ-*, incipientibus (*αἴγειρος* [*eik, eiche*] al.) a stirpe *αἰζ-*, *ἰεζ-* oriundum esse. Reliqua quomodo expedienda censeret, Johansson non dixit, quare difficile et anceps de etymologia ab eo proposita iudicium esse apparet.

Iam omnes, quae mihi notae sunt, virorum doctorum de huius vocis origine sententias percensui. Quarum maiorem partem certissimis linguae legibus redargui, reliquas prope omnes aliis vitiis laborare, nullam ea probabilitate, quae fidem efficiat, commendari vidimus. Quare certe digna res videtur, in quam denuo inquiramus, ut aut iam prolatum veriloquium firmioribus argumentis stabilire, aut ad novum quoddam repiendum viam munire conemur.

Atque in huiusmodi quaestione omnes consentiunt domestica diligenter investiganda esse, priusquam ad externa et longinqua exploranda accingaris. Itaque primum omnium exquiramus oportet, ecquae alia in sermone graeco eiusdem prosapiae verba indagari possint, qua disputandi parte rite absoluta meliore spe e graecis finibus in cognatarum linguarum comparisonem evehi licebit.

Primum autem se offert adiectivum illud, quod supra a Lobeckio commemoratum vidimus, *αἰζήεις*. Testimonia sunt cum glossa Hesychiana *αἰζᾶεν· εὐτραφὲς βλάστημα* tum fragmentum Theopompi cuiusdam Colophonii ap. Athen. IV, 183 b. servatum:

σκινδαψὸν λυρόεντα μέγαν χεῖρεςσι τινάσσων
οἰσύνον προμάλοιο τετυγμένον αἰζήεντος.

Quem ad locum rectissime Schweighaeuser adnotavit (VII, 673): '*αἰζήεντα πρόμαλον* de *viridi* ac *novella* myrica intelligi volebat Spanhem. ad Callimach. pag. 59' [ad h. I, 70], 'immemor nempe ad quodque genus supellectilium, sed maxime ad musica instrumenta, inutile esse recens lignum. *Iuvenem, validam* arborem rectius, puto, intelligemus'. Potuit etiam 'adultam et maturam' dicere¹.

¹ Cfr Hom. ψ 190 θάμνος ἔφυ τανύφυλλος ἐλαίης ἔρκεος ἐντός, ἀκμηνὸς θαλέθων· πάχετος δ' ἔν ἡύτε κίων; Paus. V, 13,7 Ἀφροδίτης ἀγάλμα — πεποιημένον ἐκ μυρσίνης τεθηλυίας.

Proxime in medium veniat glossa Hesychii αἰζασία· ἄμπελος οὕτως λεγομένη. Quam huc pertinere iure mihi videor colligere e consimili vocis ἥβη usu. De quo conferendus Hesychius s. v. ἥβη· — — — — καὶ ἄμπελος et Theocriti locus V, 108 sq.:

ἀκρίδες, αἱ τὸν φραγμὸν ὑπερπαδῆτε τὸν ἄμῶν,
μή μεν λωβάζοσθε τὰς ἀμπέλους· ἐντὶ γὰρ ἄβαι.

'Nam puberes (maturae)', inquit, 'sunt', i. e. uvis gignendis idoneae, quo magis iis se timere indicat. Rectissime Fritzsche in ed. mai. non modo Hom. ε 69 ἡμερὶς ἡβώσωα¹, Nonn. Dion. XLII, 296 ἄμπελος ἡβώσωα sed etiam e latino sermone Verg. Aen. IV, 514 *pubentes herbae*, XII, 413 *puberibus foliis*² comparavit. Fortasse ne illud quidem neglegendum est quod a Neapolitanis Bacchicae, ut videtur, indolis numen sub *Hebonis* nomine colebatur³. In figura vocis Theocriteae nihil est quod nos moretur prima littera α, quae esse debebat η, cum non raro praeposterum doricae vel aeolicae loquelae studium talia procreaverit⁴. Ne accentus quidem sollicitandus est, quem Dindorf alique in ultimam vocis promovere voluerunt, ut ἄβαι ab adi. quodam *ἡβός declinatum esset, id quod Ritschl (Opusc. philol. I, 402), Fritzsche cet. merito improbasse videntur⁵. Nam et adi. *ἡβος, quod ad subst. ἥβη eandem habeat rationem atque ἄκρος ad ἄκρα, cogitatione fingere licet⁶, et infinitae notionis vocabulum ἥβα ad finitae rei appellationem traduci potuit. Quidni enim Graecis licuerit pubentem vitem 'iuventam' (i. e. iuvenem) vocare, cum ut hoc utar, iidem itemque Latini eorum exemplum secuti anguium vernantium exuvias γῆρας 'senectam' appellaverint; quamquam facile concedo hanc translationem magis in promptu esse. Neque nimis longe distant illa ἕβρις (ἀνήρ Hesiod. Op. 191), ὄλεθρος, φθόρος, *senium*

¹ Cfr Anth. Pal. VII, 24 ἡμερὶς — — — ἡγήσας.

² Cfr *puberes uvae*, quibus *passas* ex adverso ponit Fronto Ep. ad M. Caes. 4,4; *pubescere*.

³ Cfr Roscheri lex. mythol. s. v.

⁴ Cfr Morsbach De dial. Theocr. I, 16, G. Meyer Gr. Gr.² § 37.

⁵ Vix huic prosodiae quidquam praesidii suppeditat codicis m scriptura ἄβαι, quam fortasse ex αἰβαι correctam esse Ziegler adnotat.

⁶ De universa re cfr Brugmann Grundr. d. vgl. Gramm. II, 444 sq.

de hominibus sceleratis, perniciosis, molestis dicta, quaeque alia eiusdem generis facili opera colligi possunt¹. Quoquomodo res se habet, utique verisimile, ne dicam certum, mihi videtur in versu Theocriteo ἄβαι (ἴβαι) a poeta ipso scriptum esse, quamvis — si ab Hesychii testimonio discesseris — infirma monumentorum fide ea lectio nitatur. Reliquae enim huius loci scripturae, quae codicibus vel scholiis traditae sunt, αῦαι, ἄζαι, αὐταί, aut sensu carent aut nescio quid frigidi et contorti habent². — Sed satis demonstrasse videor verba illa, quae sunt ἴβαι et αἰζασία, de vitibus usurpata invicem se tutari et illustrare. Quod autem ad Hesychiani vocabuli conformationem attinet, suffixum -σιο (*-τιο) continere³ videtur et cum superioribus illis αἰζάων (Hes.), αἰζήος, αἰζᾶεν (Hes.), αἰζήεις a communi quadam stirpe *αἰζᾶ- provenisse. Quae quid significaverit, facile coniectare possumus. Nimirum *αἰζᾶ- erat 'incrementi flos', laeta roboris maturitas et αἰζήων (θαλερὸν α.) eundem dicebant, quem (ut mea opinio fert) Aeschylus Sept. 11 sq. tragica magniloquentia usus his verbis effinxit atque exornavit: τὸν ἔξηβον χρόνῳ βλαστημὸν ἀλδαίνοντα σώματος πολλόν — 'eum, qui maturatum annis florem corporis amplum alit', i. e. grandis et adultus est⁴. Quod

¹ Cfr Goettlingii et Flachii adn. ad locum Hesiodeum. Quae Fritzsche ad Theocr. affert γέρων πέπλος, γραία ἐρίκη, longe aliter comparata sunt; Eur. Ion. 475 sq. τέκνων — — νεάνιδες ἴβαι omnino nihil ad rem.

² Hiller in ed. Fritzschiana min. G. Hermannii auctoritate addita lectionem αῦαι a se receptam ita interpretatur: 'Um die Heuschrecken abzumahlen, sagt der Hirt, die Weinreben seien ja dürr und nichts bei ihnen zu holen'.

³ Quod verbo attigisse satis habeo, cum ad accuratiorem de hoc suffixo disputationem (ut mihi quidem videtur, non admodum facilem) instituendam non satis paratus sim. Exemplorum silvam quaerendique materiam congestam invenies in Lobeckii Pathol. Prol. 418 sq.; cfr Aly De nomin. io suffixe ope formati (diss. Lips. 1873), maxime p. 29 sq.; A. Müller De Σ littera in l. gr. inter vocales posita (Lips. 1880), p. 73 sq., G. Meyer K. Z. XXII, 484 sq. (De terminatione participiali -t-io e -to et -io conflata, cuius in hoc suffixo constituendo aliquas partes fuisse constat, v. etiam Brugmann Grundr. d. vgl. Gr. II, 219, Kluge Nominale Stammbildungsl. d. altgerm. Dial. § 233, Leskien Die Bildung der Nom. im Lit. 563).

⁴ Cfr ἄδρός (Herod. IV, 180), τρώεις (Herod. IV, 9) 'grandis, adultus' τρώειμος 'grandis et validus', al. — ἔξηβον interpretor ἐξηνδρωμένον sive ad ἴβην ἀκμαίαν, ut loquitur Aeschylus, provectum (καὶ τὸν ἐλλείπον' ἔτι ἴβης ἀκμαίας καὶ τὸν ἔξηβον κτλ.). Senes nihil hic habent, quod agant. Sed de hoc loco alia fortasse magisque opportuna mihi praebebitur occasio disserendi.

si ita est et superiora recte se habent, prope necesse est *-fo* suffixi adiectione hanc vocem a stirpe illa formatam esse statuamus. Nam ante terminationem *-os* consonam excidisse certum est ac propter vocalium *-ηο-* (*-ᾱο-*) sine mutatione concursus vix dubium videtur, quin ea littera aeolica fuerit. Rarissimum sane hoc usu *-fo* suffixum in graeca lingua est, cum plerumque radicibus sive verborum thematis, non nominum stirpibus adiungi soleat: **κεν-φό-ς* *κεν-ε(υ)φό-ς* (*κεινός, κενός, κενεός*), *κόρ-φο-ς* (*κοῦρος, κόρος*), **πλῆ-φο-ς* (*πλεῖος, πλέως*), *ἱλῆ-φο-ς* **ἱλᾱ-φο-ς* (*ἱλεος, ἱλεως, ἱλᾱος*) cet.¹ Alterius generis exempla Brugmann l. infra l. non attulit nisi adi. in *-τέο-* et *-αλέο-* cadentia, quae ad adj. in *-το-* et *-αλο-* terminata referenda censuit². A quibus tamen **αἰζᾱ-φό-ς* illud specie et figura nimis longe remotum est. Neque omnino mihi in praesenti contigit, ut graecam verbi formam huic omnibus numeris similem reperirem. Sed huic difficultati primum cognatae linguae quodammodo medentur, quarum ex copiis cum sanscritica *rāsnā-vā-* 'cingulo instructus', *craddhi-vā-* 'credibilis' sim. (omnia autem oxytona sunt), tum lituanica et slavica in *-ova-s*, *-avŭ* exeuntia adhiberi possunt³, etsi haec propiorem etiam cum verbis denominativis necessitudinem habere videntur. Tum ex ipsa lingua graeca nomina in *-ᾱ-φον*⁴ et *-ᾱ-φεντ*⁵ desinentia in comparisonem vocari possunt, quoniam a nominali stirpe similiter cadenti descendunt, suffixa autem *-φον* et *-φεντ*, quorum hoc in **αἰζᾱ-φεντ* comparet, cum altero illo *-φο* arctissimo cognationis vinculo coniuncta sunt. Atque hoc loco animo occurrit adiectivum illud *τελεω-* (*τελεως* n. s. m., *τελεων* a. s. m., *τελεωι* n. pl. m.),

¹ Cfr Leo Meyer Vgl. Gr. II¹, 244 sq., 613 sq. (ubi etiam αἰζήρος in hunc numerum quamvis dubitans refert), Brugmann Grundr. d. vgl. Gr. II, 127, Schulze Qu. ep. 284, 380 (K. Z. XXIX, 261).

² Cfr Wackernagel K. Z. XXV, 274, 282.

³ Cfr Whitney Ind. Gr. § 1228, Brugmann l. l. 129 sq., Leskien Die Bild. d. Nom. im Lit. 351 sq. — Ab aliis nominibus multa in *-ηο* derivata inveniri non est quod moneam; cfr Brugmann l. l. (sscr. *keḡa-vā-*, zd. *aghra-va-*, lat. *annuus*, *Minerva* i. e. **menes-ḡā* cet.).

⁴ Velut **διδομᾱ-φον* (*διδομάων*), **κοινᾱ-φον* (*κοινάν, κοινών-ες, κοινωνός*), **ξυνᾱ-φον* (*ξυνάονες, ξυνᾱνα, ξυνήονας, ξυνέωνα, ξυνᾱνα*), **ὀπᾱ-φον* (*ὀπάων, ὀπέων*), **παιᾱ-φον* (*Παιγίων, Παιών, Παιάν*), **κοκᾱ-φον* (*κοκείων, κοκάν*), cet.

⁵ Cfr Leo Meyer, Vgl. Gr. II¹, 605 sq., Brugmann Grundr. d. vgl. Gr. II, 381.

quod in Cois quibusdam titulis eadem atque τέλειος vi usurpari nuper compertum est¹. In hac enim voce, quam proxime e *τεληο-² exstitisse manifestum est³, -fo suffixum latere videtur; quod si ita est, nescio an bina stirpium paria *τελη-fo- : *τελη-φεντ- (τελήεις)⁴ et *αιζā-fo- : *αιζā-φεντ- inter se conferre liceat. Praeterea similem eorundem suffixorum variationem etiam in ἱλᾶος: ἱλᾶς, ἱλᾶντος (ἱλᾶεις; Herodian. ed. Lentz II, 318,35; 657,16 al. 1.) deprehendimus.

Si ea vocabula graeca, quae *αιζā- stirpem totidem litteris redderent, sola cum voce αἰζήος coniungi possent, vix ultra illa *αιζā-φεντ-, *αιζā-σιο- (-σία) progredi liceret. Nunc autem paulo uberior praesto est investigandi materia, si ad propriam consonae ζ naturam attendas. Namque constat sicut σ, quod alia consona eaque e mutarum ordine subsequebatur, item ζ, quod plerumque idem fere ac σδ valebat, exilem quendam et vocali ι propinquum colorem habuisse. Qui interdum adeo vigebat, ut vocalis praecedens aut — si debilioris soni erat — plane in ι mutaretur, aut — si firmior erat — iota elemento illis consonis inhaerenti aucta in diphthongum verteret. Prius illud quale sit, ἰσθι ex *s-dhi ortum satis declarat, posterioris mutationis haec potissimum exempla afferri solent⁵: εἰσχηα : ἔσχηα,

¹ Cfr Paton et Hicks The inscriptions of Cos 37, 61; 40 a, 5; 38, 14, 16; Bechtel Gött. Nachr. 1890, 33 sq.; τελεων Herond. mimi. VII, 20 contulit Blass, Gött. Gel. Anz. 1892, 235. — ἀρνεώς atticum (Meisterhans Gramm. d. att. Inschr.² 100), si homerico ἀρνεός respondet, alius generis est. Utrique formae subesse crediderim *ἀρνηf-ός a stirpe ἀρνηf- (cfr ἀρνήεις) per ἀναδρομήν, quam vocant, derivatum.

² Cret. τέληον? V. Monum. ant. I, 95, n. 56, Kühner-Blass Gr. Gr. II, 579.

³ In dialecto Coa alias quoque vocalium contiguarum quantitatem permutatam esse videmus, velut in ἱερέως Inscr. of Cos 29,13; 36 b, 28; 45 a, 3 (ἱερεῖ: 37, 50; 42 b, 2), [II]ολιέως 125 ([I]ολι:ῖ 37,42; 38, 12, 13), ἱερωτόναν 40 a, 11 (saepius forma inde contracta ἱερωτόνα), al.; cfr Schulze Qu. ep. 144 cum add. p. 519, Paton l. l. 334.

⁴ Utrum hae primariae formae sint (cfr Brugmann ll. supra allatis, M. U. III, 88) an e τελεσf-fo-, -φεντ- immutatatae (v. Schulze Qu. ep. 404, n. 2), nunc non diiudico. Cfr tamen τελήω Aeolum, de quo nuper Bechtel Gött. Nachr. 1886, 380, Schulze l. l. 361, n. 3 (281) egerunt.

⁵ Cfr G. Meyer Gr. Gr.² § 112 c. adn. 1, Baunack Studien I, 133 sq., 170, Meisterhans Gramm. d. att. Inschr.² 14, 19, Kühner-Blass Gr. Gr. I, 137, 140.

Αἰσχυρίδιος *Aescularius*: Ἀσκληπίδιος¹, Γεραιστός Γεραιστίος: Γεραιστίος, παλαιστή: παλαστή, Τροϊζάν (-ήν): Τροζάν (-ήν)². Indidem explicandum est, quod uno alterove loco ante σ diphthongo in iota cadenti haec littera a scribentibus detracta est, quod scilicet eius sonus in σ inesse sentiebatur; cuiusmodi ἡφαιστος (i. q. Ἥφαιστος) est in vasis atticis inventum³. Quam late haec litterarum σ (eo, quem dixi positu) et ζ appellatio patuerit quamque in singulis dialectis vim habuerit⁴, nescimus, sed certum videtur eam compluribus Graeciae regionibus obtinuisse et vocabula ι insiticio instructa aut rursus nativo privata (quod tamen perraro factum esse crediderim) in scribendi usum atque etiam in communem sermonem recipi potuisse. Illud ut in Troezenis urbis nomine satis sero⁵ evenisse videtur, ita antiquiore aetate in nostra illa stirpe *αἰζᾶ- fieri potuit. Sed antequam hac ratione ad institutam quaestionem persequendam utor, nonnulla etiam talis mutationis ante ζ factae exempla addere libet, quo minorem dubitationi locum relinquam.

Unum est αἰζόκ(ρ)οτος, quod vocabulum lexicographi antiqui ξηρασίαν interpretantur: αἰζόκροτον· ξηρασίαν Hes., Et. M. 31,55; αἰζόκοτος (sic)· ξηρασία Cyrill. Mosqu. (Dresd.) in Schmidtii Hesychio, ed. mai. IV, 357; ἄζόκροτος αἰζόκροτος ἢ ξηρασία παρὰ τὴν ἄζην Eustath. 648,47⁶. Hanc glossam tamquam mendose scriptam M. Schmidt in Hes. notavit, ac sane variae de ea dubitationes moveri possunt. Primum enim ambigi potest, rectene auctores illi eam pro substantivo nomine habuerint, cum forma ipsa adiectivo, quod ad ξηρασία epitheti loco relatum

¹ Cfr v. Wilamowitz-Moellendorff Isyllos v. Epid. 91 sq. et de Apolline Ἀγγελάτης, Αἰγλήτης etiam Bechtel Samml. d. griech. Dial.inschr. 3430 ad v. 7.

² Τροζάν, Τροζήν, -ος fere constans in titulis scriptio est. Antiquissimum exemplum vulgaris scripturae (quam nunc elegantiores homines exitiali odio persequuntur) in tit. Hermionensi Bull. Corr. Hell. XIII, 194, n. 19, Samml. d. griech. Dial.inschr. 3387 edito, quem Macedonici regni temporibus tribuunt, exstare videtur.

³ V. Kretschmer K. Z. XXIX, 418, ubi alia etiam exempla, sed ea minus certa commemorantur. Eodem fortasse ατχρος referendum est, quod in inser. Chia Athen. Miith. XIII, 178, n. 28, ut videtur, pro Αἰτχρος scriptum exstat.

⁴ Ex eodem genere, sed sui tamen iuris est vs in ισ mutatum, quam affectionem in dialectis aeolica et eliaica viguisse constat.

⁵ Quamquam in hac re non nimium inscriptionum fidei tribuendum esse credo.

⁶ V. supra p. 6, n. 1.

fuerit, aliquanto aptior videatur. Tum incertum est, quam formam altera vocabuli pars re vera habuerit: -κροτος an -κοτος¹, quaque ea notione praedita fuerit. Nam de siccitate, ut ita dicam, 'aridum crepitanti' vix cogitare licet neque quidquam aut Homericam illam αῖον ἀντεῖν (M 160), καρφαλέον αἶσιν (N 409) aut mirae compositionis vocabula ἄλλο-κοτος, νεό-κοτος (παλίγ-κοτος)² ad verum inveniendum conferre videntur. Sed etiamsi haec in medio relinquenda sint, id utique pro certo statuere licet priorem vocis partem αἰζο- et recte traditam esse et cum ἄζα, ἄζη, ἄζω, ἄζάνω, ἄζαίνω, ἄζαλέος cet. cohaerere, quae verba a stirpe quadam *az-d-* profecta esse constat³. Cumque ἄζα ἄζη non solum 'ariditatem', sed etiam 'fuliginem, cinerem, pulverem, sordes (αὐχμόν), situm'⁴ significet, fortasse huc referendum et eiusdem affectionis exemplum habendum est vocabulum, cuius formam lexicographi hunc in modum variant: αἰζουκτῆ· ἡ γῆ Hes.; ἄζουκτῆ· γῆ· χθών· κόπρος Cyrill. Mosqu. (in Schmidtii Hes. mai. IV, 355); αἰζύπη· ἡ γῆ Et. M. 31,54. De exitu huius verbi nihil definire possum: quod posteriori figurae (αἰζύπη) similiter cadat verbum graecum, in praesenti nullum in mentem venit praeter τολύπη, quod ipsum quoque nondum satis explicatum est⁵; altera, quae fortasse ex illa scribendi vitio orta est, non minus obscura. Sed originem vocis eam esse, quam significavi, admodum probabile duco, ut terra s. humus a siccitate et pulverulenta natura hoc nomen acceperit. — Tertio loco tres alias commemorabo glossas, quae quam incertae explicationis sint, me non praeterit. Suspicio tamen eas eodem posse referri. Sunt autem: ἄζον· μέλαν· ὀψηλόν Hes.; αἰζάων·

¹ Prior scriptura testatior esse videtur, sed fieri tamen potest, ut una cum altera ex eodem Cyrilli glossario desumpta sit (cfr Reitzenstein Rhein. Mus. XLIII, 443 sq.). Hoc vero utram primitus exhibuerit, adhuc ignoramus.

² Cfr Schulze Qu. ep. 504.

³ Cfr Persson Studien z. Wurzelw. u. Wurzelvar. 282.

⁴ Cfr Hom. γ 184, Schol. Theocr. V, 109, Hes. ἄζα· ἄσβολος· κόνις· παλαιότης· κόπρος ἐν ἀγγεῖσι ὑπομείνασα — ἄζη· ξηρασία· κοινορτός· εὐρώς. — Hinc etiam ducta sunt cineris et pulveris nomina sscr. *āsa*, got. *aagō*, quod inter et ἄζη eadem fere figurae diversitas atque inter ὄχος et ὄζος, germ. *ast* intercedit; cfr Kretschmer K. Z. XXXI, 452, n. 2.

⁵ Cfr Curtius Et.³ 221, Prellwitz Et. Wbch d. gr. Spr. s. v. — οἰζύπη, οἰσπη alius generis est.

ὀρών ὑψηλῶν id.; αἰζέων· γιγάντων ὑψηλῶν Cyrill. (l. l. p. 357). In prima glossa duo vocabula confusa esse videntur, unum, quod μέλαν interpretatur lexicographus, ad ἄζω cet. pertinens¹, alterum diversae stirpis et ὑψηλόν significans. Huic sane conjecturae ea glossa Hesychii adversatur, cuius M. Schmidt in adn. mentionem fecit: ἀσβολθέν (ἀσβολόεν Schmidt in ed. min. ex Alberti coni.)· μέγα. ὑψηλόν. μέλαν, ubi eadem notiones coniunctae inveniuntur; sed ea vix recte se habet², neque eo valere potest, ut ἄζων· — ὑψηλόν et αἰζάων, αἰζέων· — ὑψηλῶν inter se divellamus. His autem illa 'fuliginosi' notio subici nequit³. Ceterum parum liquet, qua ratione αἰζάων Hesychii et αἰζέων Cyrilli inter se conciliari oporteat. Hanc apparet sic distinguendam esse αἰζέων· γιγάντων. ὑψηλῶν, illam Bergk Opp. phil. II, 183 hoc modo dispescuit: αἰζάων ὀρών· ὑψηλῶν, 'ut', inquit, 'adiectivum potius quam substantivum sit'. Quod non probandum est, si ἄζων· — ὑψηλόν tueri volumus ac potius credendum *αἰζᾶ subst. fem. gen. (sicut ἄκρα : ἄκρος) ex illo declinatum esse. Cyrillianam glossam quomodo expediam, non habeo, etsi probabile est γιγάντων aut in γιγαντείων mutandum esse aut idem significare, qua de re conferatur γίγαντος· μεγάλου· ἰσχυροῦ· ὑπερφουῶς Hes.⁴ Lemma αἰζέων fortasse ex *αἰζών et αἰζέων ionica gen. fem. plur. forma (= αἰζάων) conflatum est. Multa etiam alia conici possunt, sed nihil attinet de rebus incertissimis amplius disserere. — Transeo ad exemplum ex alio genere petitum idque longe certissimum, urbis Phrygiae nomen Αἰζανοί : Ἀζανοί, Ἀζάνιον cum ethnico Αἰζανῖται : Ἀζανῖται (Ἀζανῖτις); cfr Steph. Byz. ed. Mein. 31,3 sq., Herodian. ed. Lentz. I, 363,7; II, 468,29, al. l. In titulis et nummis⁵ : a prima syllaba num-

¹ Cfr ἄζηλόεν = τὸ μέλαν Suid., Zon.

² Fortasse ἀσβολθέν· μέγα. ὑψηλόν scribendi cuidam errori debetur. Fac enim hoc loco vocem ἄζων ('ὑψηλόν) vel similem eiusdem stirpis formam repetitam fuisse, sed ita scriptam, ut ζ per σδ exprimeretur; apparebit, quam facile cum voce ab ἀσβ- incipienti confundi potuerit. Simile quiddam factum esse suspicor altero ante hanc glossam loco, ubi ἀσβηγοί pro *ἀσθηγοί, ἀζεῖνοί scriptum esse videtur (cfr M. Schmidt ad l. et ad ἀζεῖνοί, ἀζεῖτιμοί).

³ Quod M. Schmidt in Hes. glossa emendabat (αἰζάων) ὀροφῶν ὑψηλῶν prorsus improbabile est.

⁴ De gigante ἀπὸ πέτρης natura nihil est quod cogitemus.

⁵ Cfr Head Hist. numm. 556.

quam abesse videtur. De nominis origine paulo infra agam; nunc satis est monere utramque eius figuram (Αἰζ- : Ἀζ-) in Graecorum ore et sermone versatam esse, neque Phrygum linguae hanc variationem tribuendam esse.

Haec fere habui, quae quasi praemunitiois loco afferrem; plura sine dubio inexhausta graeci sermonis copia quaerentibus praebebit, sed omnia maxima minima rimari neque possum neque necesse habeo, cum vel sic satis prospectum esse confidam, ne ea, quae iam expositurus sum, linguae legibus et sonorum rationi repugnare dicantur.

Verborum igitur, quae ab eadem atque αἰζήρος stirpe repeti possunt, praeter ea, quae supra commemoravi (αἰζήεις, αἰζασία), nullum mihi planius aut certius esse videtur quam Ἀζησία, deae arvalis nomen. Invenitur autem cum solum, et Cererem significare dicitur, cuius usus auctorem Sophoclem ferunt¹, tum Ἀμαίας cuiusdam nomini adiunctum, et ita quidem, ut haec Ceres, illa vero Proserpina esse perhibeatur², denique numina his coniunctissima — nisi rectius plane eadem esse creduntur — Δαμίαν et Ἀδξήσιαν³ communi Ἀζησίων (Ἀζεσίων)⁴ appellatione nuncupatas esse videmus. Haec nominum paria quin idem dearum par significant, eequidem non dubito. Nam tituli Epi-

¹ Hes. Ἀζησία· ἡ Δημήτηρ· ἀπὸ τοῦ ἀζαίνειν τοὺς καρπούς; Bekkeri An. 348,26 (= Bachmanni An. I, 36,4) Ἀζησία: οὕτως ἡ Δημήτηρ παρὰ Σοφοκλεῖ (sgm. 809 Di., 894 N.) καλεῖται· οἱ δὲ τὴν εὐτραφῆ.

² In proverbio erat Ἢ Ἀμαία τὴν Ἀζησίαν μετήλθεν; cfr Zenob. IV, 20 Ἢ Ἀμ. τ. Ἀ. μ. : ἱστορεῖ Δίδυμος, ὅτι Ἀμαία μὲν ἡ Δημήτηρ παρὰ Τροϊζηνίοις προσαγορεύεται, Ἀζησία δὲ ἡ Κόρη. Ἀπὸ γοῦν τῆς ἱστορίας ἡ παροιμία προήχθη. Λέγεται δὲ ἐπὶ τῶν πολυχρονίῳ ζητήσῃ χρωμένων κτλ.; Suid. s. vv. Ἀζησία et Ἀμαία.

³ Quae Troezenae, Epidauri, Aeginae colebantur: Paus. II, 32,2 (30,4), Herod. V, 82 sq. (Themist. Or. 13, p. 297 ed. Petav.); Schol. Aristid., ed. Dind. III, 216,2 Ταμίας καὶ Ἀδξήσιος, οἱ εἰσι θεοὶ ἑσπορίων τῶν ταμείων [= -είων] καὶ τῆς τούτων ἀδξήσεως (AC), 14 Ταμίας καὶ Ἀδξήσιος, δαμόνων τινῶν (BD.), 598,24 Δήμητρος καὶ Κόρης, Ταμίας καὶ Ἀδξήσιος (sic, BD.); Welcker Gr. Götterl. III, 130 sq., Kl. Schr. III, 186, 202, R. Peter s. v. *Damia* in Roscheri lex. mythol., S. Wide De sacris Troez. 61 sq.

⁴ In inscr. Epidaurica, quam propter litterarum habitum tertii post Chr. saeculi vel recentiore etiam habendam esse Foucart animadvertit, Le Bas-Foucart Pelop. 146 b., Samml. d. gr. Dial.-inschr. 3337: Ὁ ἱερεὺς τοῦ Μαλεάτα Ἀπόλλωνος καὶ θεῶν Ἀζεσίων Δαμίας Ἀδξήσιος, Ποσειδῶνιος, ἔτος ρηδ.

daurici auctoritatem Damiae et Auxesiae Ἀξείων cognomen tribuentis Wide in commentatione de sacris Troezeniorum, Hermionensium, Epidauriorum scripta p. 64 sq. frustra elevare studuit, cum diceret scriptorem nescio quo opinionis errore inductum hoc nomen arripuisse illisque numinibus pro arbitrio imposuisse. Quod magis in grammaticum coniecturas venditantem quam in sacerdotis publici titulum conveniret. Iam vero Troezene Damiam cum Auxesia cultam fuisse Pausanias, Amaeam et Azesiam tamquam Cereris et Proserpinae nomina usurpata fuisse Didymus (ap. Zen.) auctor est; ac prorsus incredibile est duo et inter se diversa dearum arvalium paria eadem plane regione cultas fuisse. Ne illud quidem Widio concesserim haec numina a Cerere et Proserpina omnino seiungenda esse et ad antiquiorem quendam caerimoniarum religionumque Peloponnesiacarum statum pertinere. Primum enim nobilissima de dea matre filiam quaerente¹ fabula utique Troezene et sine dubio etiam aliis locis de Amaea et Azesia narrabatur adeoque vigeat, ut in proverbium cesserit. Quod sane Wide l. l. p. 64 in aliam partem traxit et de messe (Ἀμεία) frugum incrementa et maturitatem (Ἀξησίαν) consequente intellegendum putavit; sed apparet, simulatque illam nominum explicationem improbaveris, quod postea Wide ipse fecit², etiam hanc proverbii interpretationem concidere³. Tum vero ipsa Δαμίας et Ἀμαίας nomina cum pervagato graecae Cereris nomine Δαμάτρη proxima necessitudine coniuncta sunt, cum per breviationem illam in deorum hominumque nominibus celebratissimam Δαμία priorem eius nominis partem (Δα(μο)-) contineat⁴, posterioris autem (-μάτρη) vim et potestatem Ἀμαία referat. Δαμία enim, i. e. θεμία⁵, plane eadem est atque Δαμοία Laco-

¹ Tantum certe testimoniis antiquis et ipsi rerum probabilitati largiemur, ut Azesiam Amaeae filiam, non sororem habitam esse credamus.

² 'Bemerkungen zu der spartanischen Lykurgoslegende', Skandin. Archiv I, 127 * *.

³ Cui etiam diuturnae investigationis sensus, qui in proverbio illo fuisse dicitur, non mediocriter repugnat.

⁴ Cfr etiam Wide De sacr. Troez. 63.

⁵ Singularis est forma Herodotea Δαμίη ex ionica et dorica dialecto mixta. Si modo librorum scriptura vitio vacat, Herodotus in nomine dorico nihil novavit praeter exitum vocis, qui ionice scribenti utique mutandus erat. Cfr τιάρης

num¹, sub qua nominis figura pro oris Laconici consuetudine Δαμοῖα² i. e. Δαμοσία³ latet. Ἀμαία autem, ut verissime contendit Lobeck Aglaoph. 822, 'a materna cura' nominata est⁴. Subest enim huic nomini stirps priscae vetustatis α(μ)μά-, blanda et balbo infantiae ori accommodata matris appellatio⁵, cuius cum in aliis linguis tum in graeca non pauca exstant vestigia. E quibus haec satis habeo indicasse: Et. m. 84,24 ἀμμά: ἡ τροφὸς καὶ ἡ μήτηρ, κατὰ ὑποκόρισμα. καὶ ἡ Πέα δὲ λέγεται καὶ Ἀμμάς, λέγεται καὶ ἀμμία; Hes. Ἀμμάς· ἡ τροφὸς Ἀρτέμι-

(τιήρης), quod nonnulli editores ap. Her. tolerant (v. Kallenberg in praef. ed. suae, Vol. I, p. III). — Certe loco Herodoteo nequaquam evincitur primam nominis syllabam brevem fuisse. Neque Ταμία, quod scholia Aristidis habent, quemquam in hanc partem accepturum esse credo, cum facili appellandi intellegendique errore apud huiusmodi scriptores illaque aetate ortum esse possit; cfr Welcker Gr. Götterl. III, 132, n. 1, Kl. Schr. III, 202, n. 45, ubi vix recte haec scholia diversum ab Herodoto Pausaniaque auctorem secuta esse dicuntur, nam quae ultimo loco (III, 598) narrationi Herodoteae immiscentur, parvi momenti sunt eiusque generis, ut auctore non egere videantur.

¹ In duobus titulis secundo p. Chr. saeculo insculptis invenitur: Le Bas-Foucart Pelop. 286 b. Δαμοῖα(ι) ter, 162 k., 2 (Expl. p. 143) σία(ι) καὶ Δαμοῖα(ι); cfr Wide l. I. 62 sq.

² Cfr G. Meyer Gr. Gr.² § 223 sq., Kühner-Blass Gr. I, 113. Tegula, ut videtur, Argis Athenas asportata hanc notam habet (v. Bull. Corr. Hell. XII, 357) δαμοτοί: ηρας, i. e. δημόσιοι Ἴπρας, nimirum χέραμοι, tegulae e publica Heraei filgina provenientes; cfr arg. [δαμο]ήια: Samml. d. gr. Dial.-inschr. 3272.

³ Δαμοσία itidem ut πάνδημος numen significat, cuius in tutela universa regio et civitas sit. — Ceterum minime certum est in tit. Le Bas-Foucart 162 k. truncam vocem, quae verbis καὶ Δαμοῖα praecedit, [Ἀδξή]σία esse; nam praeterquam quod ordo repugnat (cum aliis locis Damia Auxesia praemitti soleat) et in altera illa inscriptione Δαμοῖα sola nuncupatur, ipsa nominis figura nimis discrepat, quoniam ut Δαμοῖα pro Δαμοσία ita Ἀδξήια vel tale quid pro Ἀδξήσια scriptum esse oportuit. Potius igitur crediderim alius deae nomen in -σία, lac. -σία exiens hoc loco exstitisse, velut [Ἐλευ]σία (cfr Le Bas-Foucart l. I. 162 e., Müllensiefen De tit. lac. dial. n. 45) vel [(B)ορ]σία (Bωρσία Cauer Del.² n. 34 c. adn., Müllensiefen l. I. n. 59). Illud, de quo etiam Foucart cogitavit, ob Cereris Laconicae cum Ilithyia societatem (cfr Welcker Gr. Götterl. III, 132, Wide l. I. 62) paulo probabilius est.

⁴ Baunack Studien I, 66 curtatum Cereris cognomen, ἀμαλλοτόχος s. ἀμαλλοφόρος, esse opinatur; ceteri ad v. ἀμᾶν referunt. — Ex eodem genere anus nomen est, quo Cererem appellatam esse Hesychius refert: Γραῖα· — κα: Δημήτηρ.

⁵ Cfr Delbrück Die indog. Verwandtschaftsn. 72 sq.

δος¹. καὶ ἡ μήτηρ. καὶ ἡ Πέα. καὶ ἡ Δημήτηρ; id. ἄμμια (sic) · μήτηρ. τροφός; Herond. Mim. I, 7 ἄμμήν 'matercula'; nomen muliebre Ἀμμία cet. A stirpe ἀ(μ)μα- Ἀμαία ita derivatum est ut ἀναίη: τροφός. τιθήνη Et. M. 102,6 a st. α(η)να², μαία (cuius tamen suffixum nonnihil discrepat): μᾶ, Ἀθαναία: Ἀθᾶνα cet. — Quare cum tanta tamque manifesta affinitatis documenta exstent, Damiam Amaeamque a Cerere segregare equidem nimiae subtilitatis duxerim, etsi minime contendo illarum plane eandem atque Eleusinae deae potestatem provinciamque fuisse³.

Quod si ita est, prope necessario sequitur alteram deam, Auxesiam sive Azesiam, suo quodam iure veteres Proserpinae adsimulasse. Prius nomen quorsum pertineat, nemo non videt. Indidem ducta sunt Ἀῶζω Horae et Gratiae atticae nomen (Paus. IX, 35,2), Ἀῶζιτης, quo cognomine Heraeenses Bacchum venerabantur (Paus. VIII, 26,1). Exitum vocis, quem in deorum cognominibus frequentari constat⁴, supra (p. 12) attigi. Notio autem almi numinis, rerum omnium proventum et incrementa adiuvantis ut in Cererem cadit, ita etiam Liberae quam maxime accommodata est, quoniam haec una sui parte nihil aliud est nisi iunior Ceres. Ac simile est Φλοιά, quod Proserpinam apud Lacones cognomen habuisse Hesychius (s. v.) auctor est⁵. Restat Ἀζησία, quod nonnulli ad ζητεῖν referunt⁶, plerique autem cum Hesychio ἀπὸ τοῦ ἀζαίνειν τοὺς καρπούς nomen invenisse credunt⁷. Quarum explicationum si alterutra

¹ Cfr Herod. II, 156 extr., Cic. Nat. D. III, 23, 58; Schreiber in Roscheri lexico mythologico I, 570.

² Cfr ἀννίς· μήτηρ ἡ πατὴρ μήτηρ Hes. (νάνα, νάννας, νέννος), lat. anus (*Anna Perenna*, 'comis anus?'), sscr. *nanā* (Delbrück l. l.) cet.

³ Immo vero credibile est deas Peloponnesiacas intra prima numinis arvalis initia et rudimenta constituisse, quae Eleusine multiplici fabularum religionumque accessione aucta atque exculita sint. — Cfr etiam de sacris Aegineticis Paus. II, 30,4.

⁴ Velut ἀκέτιος, ἀφέτιος, ἐμβάτιος, ἐπόπιος, εὐπραξίη, ἐκέτιος, καθάρσιος, κτήσιος, λύσιος, ὀρθώσιος, ὀρθωσία, στήσιος, ψιλήσιος, ψύξιος — εὐαλωσία (: ἄλως, Ceres), ἐκστήσιος, μηλώσιος (: μῆλον, Juppiter), ἡμερωσία (: ἡμέρα, Diana) cet.

⁵ Cfr Φλεών, Φλεός, Φλέως, Φλοῖος cet. Bacchi cognomina, Roscheri lex. myth. I, 1059, Lobbeck Rhem. 31. — De originatione v. Curt. Et.³ 300 sq.

⁶ Ut nuper Baunack, qui Studien I, 66 Ἀζησίαν ὡς Ἀν(α)ζησίαν 'identidem inquirendam' interpretatus est ('die wiederholt, nämlich jeden Frühling bei der ἄνωδος aufs neue gesuchte Tochter').

⁷ Foucart Pelop. Expl. p. 65 ἄζεσθαι: etymon vocis esse voluit.

eligenda esset, equidem posteriorem praeferrem, quia Καῶστις (Hes. s. v.), Θερμασία (Paus. II, 34,6. 12)¹ eodem spectare videntur. Nunc vero utramque reiciendam esse existimo aliamque probandam, quam grammaticus ille optime indicavit, cum ad loci Sophoclei memoriam haec adiecit: οἱ δὲ τὴν εὐτραφήν h. e. 'alii autem pinguem', nimirum 'interpretantur eove intellectu adhibent' --- nisi forte rectius 'pinguefacientem' intellegemus, nam εὐτραφής, sicut εὐτροφος similiaque, etiam activo sensu usurpatur, cuius rei exempla non solum apud Aeschylum, sed etiam in soluta oratione exstant². Atque perquam verisimile est, quod ad vocabuli vim attinet, Ἀζησίαν prorsus eandem atque Ἀδῆγσίαν esse et hoc nomine e communi consuetudine petito homines cascum illud et obsoletum quasi interpretatos esse et quodammodo in suum sermonem convertisse. Cumque per se Ἀζησία non minus quam Ἀδῆγσία ambiguae potestatis sit, ut in utramque deam arvalem quadret³, tamen initio filiae proprium fuisse proverbii illius priscum nescio quid et nativum sonantis testimonio confisi opinari possumus. Cur postea in matrem vel solam vel cum filia coniunctam translatum sit, complures causas excogitare licet. Nam et ancipitis significationis erat et mature obsolevisse videtur, cuius generis nomina facillime translationem patiuntur. Fortasse etiam ea via res processit, ut primo ambo numina unius (Liberae) nomine pluraliter declinato complecterentur⁴, deinde rursus singulari eius numero alteram (Cererem) solam quoque nuncuparent, quod tamen ab uno Sophocle, poeta et Atheniensi (quem in peregrinis rebus non nimis diligentem fuisse facile credideris) factum esse videtur⁵.

Quod si Azesia a principio minor dea appellabatur, haud

¹ Cfr tamen Lobeck Path. Prol. 431, Wide De sacris Troez. 48. 'Fontium tepidorum' apud Pausaniam saltem nulla fit mentio.

² Velut ap. Theophrastum: C. Pl. I, 18,1 (χώρα), III, 2,6 εὐβλαστῆς καὶ — εὐτραφής (γῆ), III, 6,8 εὐτραφής — καὶ εὐαυξής (γῆ), IV, 11,8 τὸν ἄερα — μαλακὸν ὄντα καὶ εὐτραφῆ.

³ Cfr etiam Ἀδρεύς: δαίμων τις τῶν περὶ τὴν Δήμητραν, ἀπὸ τῆς τῶν καρπῶν ἀδρόνσεως Et. M. 18,36.

⁴ Ἀζησίαι (Ἀζεσίων); quod quale sit, exempla a Widio l. l. 65, n. 1, 70, n. 1 scite allata: Πραξιδικαί, Θέμιδες, *Castores, Cereres*, optime illustrant.

⁵ Etymologia illa ἀπὸ τοῦ ἀζαίνειν vix ei tribuenda est, quamvis saepe tragicorum poetae talia luserint.

scio an suspicari liceat hoc nomen interiorum quandam cum ipsius indole et natura rationem habuisse. Potuit enim hoc vocabulum ut 'floris efficientem', ita etiam 'florentem' significare; atque hoc tamquam suum et proprium Libera (Κόρη)¹ habet, quod primo iuventutis flore ornata esse fingitur. Utriusque notiois aliquid etiam Φλοῖα 'Flora' habet.

Ἀζήσια igitur dea et αἰζασία vitis idem plane vocabulum esse videntur². De iota vocali, quae in hac figura abundat, supra satis dictum est. Altera autem harum formarum syllaba aliquam discrepantiam prae se fert, quoniam αἰζασία hoc loco *ā* productum habere videtur, cui in deae nomine semper *η* vel adeo *ε* respondet. At probe tenendum est hanc vocem testimoniis nisi atticis aut iis, quae communem dialectum (τὴν κοινήν) respiciant, nobis non traditam esse. Nam Epidaurius titulus, ubi αἰζαιῶν scriptum est, tam recentis aetatis est tamque exiguas doricis sermonis reliquias servavit³, ut ei in hac re nihil fere auctoritatis tribui possit; quare αἰζαιῶν prava scriptio atticum Ἀζήσιων⁴ exprimere et formam vere doricam *Ἀζασία fuisse arbitror. Quod si minus probatur, nihil restat, nisi ut geminum Auxesia nomen, quod in eadem vocis sede *η* habebat, alterum hoc in suam similitudinem perduxisse coniciamus. Nam legitimam vocalium diversitatem subesse non verisimile est.

Ex eadem stirpe *α(ι)ζᾱ- etiam Arcadum Azanum⁵ sive Azenum (ut ionice vocantur) nomen propagatum esse coniecimus, ut quandam iuvenilis aetatis et vigoris gloriam ostendet.

¹ Cfr Δηώ, κοῦροτὲρας μητέρα Φερσεφόνας Journ. of Hell. Stud. XI, 252.

² In quam suspicionem iam pridem viros doctos incidisse video. In Hesychio Albertiano ad v. αἰζασία adnotatum est: 'Supra Ἀζήσια dicitur Ceres. Soping'. Ad Hesychii gl. αἰζαιῶν ἢ γῆ M. Schmidt in ed. mai. Ἀἰζήσιη? adscripsit.

³ Si verum quaerere volumus, unum vel duo, gen. Μαλαῖα, Δαμ[ί]ας (ita exemplum Foucartianum l. l. p. 494; Expl. p. 64 Δ[α]μ[ί]ας).

⁴ Rectius fortasse Ἀζήσιων (Ἀζῆσιων) scribendum est, cum plerumque substantivi vice haec vox fungatur. — De *η* in *ε* corrupto cfr Blass Ausspr.³ 35, Kretschmer K. Z. XXX, 594 sq.

⁵ Apud Steph. Byz. 58,2 Mein. scriptum est Αἰζάν (Ἀζάν Salmas.), cfr Αἰζήν Tantalii filius.

A simili notione Curetum¹ nomen exortum est; diversam, sed ex propinquo genere desumptam antiquitatis laudem 'Casci' illi, Γραικες, Γραικοί, Γραῖς cum eponymo Γραῖ² prae se ferunt. Ac mitto, quod Lactantius Placidus, qui vocatur, in scholiis ad Statii Thebaidem scriptis ad v. IV, 292 diserte dixit Azanes Arcadicum Curetum nomen esse; nam auctor per se parum locuples est, neque constat, unde haec sumpserit, quaeque narrat subobscuram et aliqua certe ex parte falsam praebent sententiam³. Sed aliud praesto est testimonium, quo mihi quidem

¹ Nihil prorsus causae est, quin credamus Curetum gentem, quae ex Euboea in Aetoliam et Acarnaniam transmigrasse fertur (cfr Oberhummer 'Akarnanien' cet. 60 sq., Hermann-Thumser Gr. Staatsalt. I, 54), a κοῦρήτων vocabulo denominatam esse; nam accentus diversitatem (Κοῦρητες: κούρητες) non obstande summo iure Bursian Geogr. v. Griechenl. I, 125 affirmavit. Eodem etiam, quod ad originem nominis attinet (nisi interior etiam conexus statuendus est), fabulosi illi Κοῦρητες (cret. Κωρήτες), iuvenes Iovis infantis educatores et ministri referendi sunt, quidquid de Corybantum nomine iudicaveris; cfr Strab. p. 468 ὡςθ' οἱ Κοῦρητες ἦτοι διὰ τὸ νέοι καὶ κόροι ὄντες ὑποργεῖν ἤ διὰ τὸ κοροτροφεῖν τὸν Δία (λέγεται γὰρ ἀμφοτέρως) ταύτης ἡξιώθησαν τῆς προσηγορίας, οἷον: Σάτυροί τινες ὄντες περὶ τὸν Δία; Dion. Hal. Ant. Rom. II, 70,4 καὶ εἰσὶν οἱ σάλιοι κατὰ γοδὸν τὴν ἐμὴν γνώμην Ἑλληνικῶ μεθερμηνευθέντες δνόματι Κοῦρητες, ὅφ' ἡμῶν μὲν ἐπὶ τῆς ἡλικίας οὕτως ὠνομαζμένοι, παρὰ τοὺς κούρους κτλ.; Preller-Robert Gr. Myth. I, 134, Lobeck Aglaopham., 1111 sq., Ebelingii Lex. Hom. s.v. — κόρφος (κοῦρος, κῶρος cet.) unde ductum sit, Gu. Schulze Qu. Ep. 84, n. 3 feliciter enucleavit ad rad. κορε- (κορεννῶναι, cfr Ceres cet., Bugge Altit. Stud. 45 sq.) applicans; cfr παιδοκόρης ('Ἐρμῆς. τιμᾶται ἐν Μεταποντίοις Hes.) i. e. κοροτρόφος, Αἰγικόρης, pl. -ῆς (sicut ἱέρης: -εύς, -ῆς; nova Maassii etymologia G.G.A. 1889, 806 sq. non probanda est, cfr Toepffer Rh. Mus. XLV, 373 sq.), κορυδαύς, quod fortasse i. q. τρώφιος 'genialis' est. κούρος cum derivatis persaepe idem fere atque αἰζηός declarat, ut ad adultam et confirmatam aetatem, non ad primos vitae annos pertineat.

² Cfr v. Wilamowitz-Moellendorf Hermes XXI, 107 sq., Hermann-Thumser Gr. Staatsalt. I, 56 sq. Formarum Gramm. Anm. I (Upsala Univ. Årsskr. 1881), 32 rationem reddere conatus sum. — Pelasgorum quoque nomen multi eodem modo explicaverunt (v. Hermann-Thumser l. l. 46), habetque haec opinio, quo se commendat, cum et consentaneam voci vim subiciat et a figura sonisque nullam fere difficultatem praebet, nam πελας- 'olim': παλα- (πάλα: cet., cfr G. Meyer Et. Wbch d. alban. Spr. 344) eiusdem generis esse potest atque πείλας 'prope': πείλα-, πλᾶ-; sed videas quae Johansson Beitr. z. griech. Sprachkunde 18 sq. exposuit.

³ Stat. l. c.: *Venit et Idaeis ululatibus aemulus Asan*; Schol. (ex. c. n. var.-Lugd. Bat. 1671 editum inspexi): 'aemulus quia in illo monte, ut Iuppiter, ita etiam Mater deorum colitur ritu: inde Azan[.] apud Arcades Curetes hoc

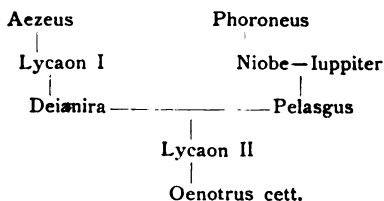
res paulo melius stabiliri videtur, eam dico originum Arcadicarum Italicarumque enarrationem, quam Dionysius Halicarnassensis in Ant. Rom. I, 11 et sequ. proposuit. Ubi postquam dixit peritissimos e Romanis rerum scriptores consentire Aborigines re vera Graecos ex Achaia oriundos esse, neque tamen accuratius quidquam de populo regioneque, unde profecti sint, aut migrationis tempore similibusve de rebus definire, neque ullum e graecis scriptoribus auctorem afferre, ipse contendit, si haec sententia recte se habeat, colonos illos non

nomen habent, de monte Azane. unde vulgo in sacris Deae magnae dicitur *Asan*'. Cfr Lobeck Aglaopham. 1138 sq. et M. Mayer in libro, qui inscribitur 'Die Giganten u. Titanen in d. ant. Sage u. Kunst' p. 154. Qui quod '*Asan*' a Iovis (Ζανός) nomine pendere existimat, meo certe iudicio egregie fallitur. — Azanem illum Statianum vulgo cum schol. montem (Lycaenum) intellegunt (cfr etiam Georges in lex. lat. s. v.). Quod falsum esse et hoc verbo gentem Azanum denotari e verbis continuo insequentibus (v. 293 *Parrhasiique duces*) facile perspicitur; neque aliunde nobis de monte Azane quidquam innotuit, nisi quis forte temeraria coniectura usus αἰζάων ὁρῶν ὀψηλῶν huc referre in animum induxerit. Memorabile autem est, quod Statius montis Lycaeii accolae, a quibus Matris Magnae sacra colebantur, Azanes appellat, cum iis temporibus, quorum de memoria historiae fide constet, hanc regionem Parrhasii, Azanes vero septentrionalem Arcadiae partem tenuisse ferantur. Sed antiquiore aetate Azanum nomen latius patuisse atque etiam ad Lycaenum locaque vicina pertinuisse videtur: Clitor Azanis filius urbisque cognominis eponymus Lycosurae habitasse dicitur (Paus. VIII, 4,5); in oraculo quodam Phigalenses Ἀρκάδες Ἀζάνες vocantur (Paus. VIII, 42,6); in Azanibus ab Achaco (Nauck Trag. Gr. Fr.² p. 746) Lycaonis fabulam sacrificiumque illud tractata esse Meineke probabiliter coniecit; Eur. Or. 1645 sq. eodem fere modo atque Statius Parrhasios Azanesque conso-ciavit (Παρράσιον — δάπεδον — — Ἀζᾶσιν Ἀρκάσιν τς, ubi de Azanum ab Arcadibus distinctione non cogitandum esse apparet: τῷ μερικῷ τὸ ὅλον ἐπύλλαγεν. Ἀζάνες γάρ ἐστι μέρος Ἀρκαδίας schol.); Azanes Parrhasiique etiam apud Strabonem 388 (336) coniunctim commemorantur; Steph. Byz. v. Ἀζανία adeo Parrhasios cum Azanibus Trapezuntiisque Azaniae partem esse dicit (ἔστι δὲ μοῖρα τῆς Ἀρκαδίας ἢ Ἀζανία. διῆρηται δὲ εἰς τρία, Παρρασίους Ἀζάνας Τραπεζουντίους, ed. Mein. 30,21) — nisi rectius hanc tam miram distributionem de Arcadia intellegimus (Busolt l. infra l. 123); v. Ἀρκαδία idem totam Arcadiam a nonnullis (poetis nimirum) Azaniam appellatam esse refert (v. etiam schol. Ap. Rh. II, 52). Cfr Meineke ad Steph. l. l. et Anal. Alex. 159 sq. (Apulei, qui vocatur, de orthogr. libello nihil credendum est, v. Teuffel Gesch. d. röm. Lit.⁵ § 367,10), Curtius Peloponn. I, 165, 181, Schubring De Cypselo Cor. tyr. (Gott. 1862) 18 sq., Busolt Die Lakedaimonier u. ihre Bundesgen. I, 117 sq., Höhle Arkadien vor d. Zeit. d. Perserkriege I (Progr. Meerane 1883), 15,32 sq., Immerwahr Die Kulte u. Mythen Arkadiens I, 115.

facile ex alia gente graeca nisi Arcadica repeti posse. Deinde sic pergit (§ 2): πρώτοι γὰρ Ἑλλήνων οὗτοι περαιωθέντες τὸν Ἰόνιον κόλπον ᾤκησαν Ἰταλίαν, ἄγοντες αὐτοὺς Οἰνῶτρου τοῦ Λυκάονος· ἦν δὲ πέμπτος ἀπὸ τε Αἰζιῶ [αἰζιῶ codd. AB]¹ καὶ Φορωνέως τῶν πρώτων ἐν Πελοποννήσῳ δυναστευσάντων. Φορωνέως μὲν γὰρ Νιόβη γίνεται· ταύτης δὲ υἱὸς καὶ Διὸς, ὡς λέγεται, Πελασγός· Αἰζιῶ [αἰζιῶ A] δὲ υἱὸς Λυκάων· τούτου δὲ Δηιάνειρα θυγάτηρ· ἐκ δὲ Δηιανείρας καὶ Πελασγοῦ Λυκάων ἕτερος· τούτου δὲ Οἰνωτρος² κτλ. Quibus addenda sunt, quae c. 12,1 scribit: ἐκαλεῖτο δὲ ἡ τε χώρα — Οἰνωτρία, καὶ οἱ ἄνθρωποι πάντες ὅσων ἦρξεν [Οἰνωτρος] Οἰνωτροι, τρίτην μεταλαβόντες ὀνομασίαν ταύτην. ἐπὶ μὲν γὰρ Αἰζιῶ [αἰζιῶ AB^b, αἰζιῶ B^a] βασιλεύοντος Αἰζιῶ [αἰζιῶ AB^b, αἰζιῶ B^a] ἐλέγοντο, Λυκάονος δὲ παραλαβόντος τὴν ἀρχὴν ἀπ' ἐκείνου αὐθις Λυκάονες³ ὀνομάσθησαν, Οἰνῶτρου δὲ κομίσαντος αὐτοὺς εἰς Ἰταλίαν Οἰνωτροι χρόνον τινὰ ἐκλήθησαν. Denique c. 13,1 Dionysius quae de priscis Arcadum regibus rettulit Pherecydis Atheniensis auctoritate confirmat duobus huius scriptoris locis allatis, ubi Lycaonem Pelasgo et Deianira natum e Cyllene Naiade filios cum alios tum Oenotrum Peucetiumque, Italiae colonos, habuisse dicit (Pherec. fgm. 85 M.). Superiora illa de Aezeo et priore Lycaone quo ex fonte hauserit Dionysius, non liquet, cum ipse de ea re nihil dixerit ceteraque subsidia deficient. Fortasse tota, quam c. 11 deduxit, heroum Arcadum series a Pherecyde sumpta est⁴, sed fieri etiam potest, ut

¹ Editione Iacobyana (Lips. 1885) utor. In excerpti Eusebiani versione armenica, cuius Iacoby i. n. admonuit, hoc nomen primam syllabam amisit: 'qui quintus erat a Zeo et Phoroneo (Zei et Phoronei)', Eus. Chron. ed. Schoene I, 267,35.

² Hoc igitur stemma est:

³ Cfr lib. II, 1,2 τὸ δὲ τῶν Οἰνῶτρων γένος Ἀρκαδικὸν ἦν ἐκ τῆς τότε μὲν καλουμένης Λυκαονίας, νῦν δὲ Ἀρκαδίας; Steph. Byz. v. Ἀρκαδία p. 120,7 Mein. ἐκλήθη δὲ καὶ Παρρασία καὶ Λυκαονία.

⁴ Quae Kuschelii opinio est, De font. et auctor. Dion. Halic., part. I (diss. Vratisl. 1846), 9; cfr etiam Thraemer Pergamos 30 i. n.

Pherecydea rebus aliunde petitis expleverit. Quidquid autem hac de re statuendum est, inter Aezeum Lycaonis prioris patrem et Azanem alterius Lycaonis, quem cetera fabularum historia unum nosse videtur, pronepotem Azaniaeque gentis eponymum¹ tanta intercedit similitudo, ut vix facere possimus, quin eos aut duas eiusdem herois species aut saltem et re et nomine inter se coniunctissimos esse opinemur². Ac satis facilis est coniectura Αἰζειός nihil aliud esse quam αἰζήρος s. αἰζήιος³, quod si probamus, ionica forma putanda est, quam poeta aliquis vel logographus protulerit. Si αἰζήρος subest, media vocalis vulgari vitio affecta est⁴, sin αἰζήιος, diphthongus e mediis vocalibus coartata (*αἰζήος) similem labem traxit, et accentus ad exemplum nominum propriorum in -ειός⁵ exeuntium in ultimam detractus est. Fortasse autem stirps paullo aliter conformata voci subiecta est, *α(ι)ζη-, *α(ι)ζε- vel α(ι)ζηf-, quam in nomine Ἀζεός inveniri infra videbimus. Et exstat re vera vocabulum, quod cum voce Αἰζειός (praeterquam quod insitiva littera caret) plane consonet, neque tamen ad st. *α(ι)ζᾱfo- revocari possit: Ἀζειός, civitatis cuiusdam in Troade sitae nomen⁶. Quam

¹ De priscis Arcadiae regibus, qui fabulis feruntur, nuper F. Hiller v. Gaertringen egit 'Festschr. zur Feier d. 25-jähr. Gymnasialjub.' Jauer 1891, p. 53 sq. ('Zur arkadischen Königsliste des Pausanias').

² Tam manifesta res est, ut Sylburgius aliiue dubitaverint, an apud Dionysium pro inauditis illis Azanis Azanumque nomina reponenda essent. Atque ille quidem in notis p. 2 (ed. Francof. 1586) hunc in modum disputat: 'De Aezeis nihil uspiam reperi. quare suspicari liceat pro Αἰζειός et Αἰζειός scribendum esse Ἀζήν et Ἀζήνες: vel Dorico more, Ἀζάν et Ἀζάνες. nam Pausanias et Stephanus Byz. tradunt Azanem fuisse Arcadis ex Eratone nympa filium, et regionem illi a patre assignatam, nominatam fuisse Azaniam, subditosque Azanes'. Quod Kiessling et Jacoby ad c. 12 tradunt Sylburgium Αἰζήνος et Αἰζήνες scribenda proposuisse, nescio, unde habeant.

³ Cfr Ἀζήιος. ὄνομα κύριον Suid.

⁴ Sicut in αἰζειών Hom. B 660 cod. G. (Vind.), αἰζειοῖς Nik. Ther. 343 cod. B (-ηιοῖς II); cfr etiam scriptura αἰζήιος (αἰζήρος) Ψ 432 (A), al. l. (supra p. 3).

⁵ Ἐπειός, Ἐπειοί sim.; cfr Herodian. ed. Lentz, I, 135, 5.12.

⁶ Cfr Boeckh Staatshaush. d. Ath. II³, 420, E. Meyer Gesch. v. Troas 85. — Ἀζειώται, ἔθνος τῆς Τρωάδος, ὡς Ἑλλάνικος ἐν τοῖς περὶ Λυδῶν λέγει [fgm. 124]. εἶπε δὲ τὸ πρῶτον πον Ἀζεῖα εἶναι, ἣν ἢ ὡς Μάρσια Μαρεώτης, Πάφεια Παφειώτης. λέγεται δὲ καὶ Ἀζειοί Steph. Byz. s. v. (= Herodian. Lentz, I, 75, 8, cfr ibid. 135, 8 Ἀζειός ἔθνος τῆς Τρωάδος, ὃ καὶ Ἀζειώται); Ἀζειώται: ἔθνος τῆς Τρωάδος. Σοφοκλῆς Συναεῖνοις [fgm.

natione graecam fuisse non sine aliqua veri similitudine inde colligi licet, quod regni Attici temporibus inter socios regionis Hellesponticae censebatur. Ex Arcadia deductam esse coloniam neque affirmari neque negari potest, cum in utramque partem eadem testimoniorum penuria laboremus. Sed eiusmodi coniecturam non plane ineptam esse facile, credo, concedet, quicumque reputaverit, quam multiplici cognationis et commercii ratione antiquissimis temporibus Asia cum Peloponneso et Arcadia conexas fuisse videatur. Multo enim ante eam aetatem, qua Graecorum coloniae Asianae conditae esse vulgo creduntur¹, verisimile est priscos Peloponnesi incolas, qui saepe Arcades vocantur, magnis agminibus in Asiam transmigrasse ibique longe lateque vagatos esse. Teuthraniam Arcades regione Tegeatica oriundos occupasse nuper Thraemer in libro, qui inscribitur 'Pergamos'², subtili quaestione confirmavit. Arcades, qui in Cypro domicilia collocarunt, non recta via in eam insulam a Peloponneso advectos esse, sed prius in continentem Asiam perrexisse ibique aliquantum temporis vel consistentes vel peragrantes commoratos esse probabiliter viri docti statuerunt³. Denique fabulas illas, quibus vetus Troum Arcadumque συγγένεια (Dion. Hal. Ant. Rom. I, 50,2) celebratur, quamvis vanis commentis refertas tamen aliquam veri particulam continere equidem inclino ut credam⁴. — Quodsi Ἀζεῖοί graecum

156 D., 146 N.] Hes.; in atticis sociorum tributariorum tabulis primo Ἀζεῖοί CIA. I, 228, IV, 5b; 233, I, 1c ([Ἀζεῖοί]); 238, II, 26 (?Ἀζεῖοί), tum Ἀζεῖς 242, IV, 18 ([Ἀζ]εῖς); 244, I, 101 (259, III, 25?) vocantur. Quarum formarum prior (Ἀζεῖοί) sine dubio antiqua et legitima est; altera (Ἀζεῖς) ut ad ethnicorum in -εῖς desinentium (Στεῖς cet.) similitudinem novaretur, maxime genitivum Ἀζεῖων, cui in nom. casu non minus Ἀζεῖς quam Ἀζεῖοί respondere poterat (Meisterhans Gr. d. att. Inschr.² 111), in causa fuisse credo.

¹ Qua de re videas luculentam E. Meyeri disputationem Philol. XLIX, 479 sq. (492).

² Cfr imprimis p. 369 sq., 397 sq.

³ Cfr Dümmler Athen. Mitth. XI, 254 sq., 261, Meister Die griech. Dial. II, 129 sq.

⁴ Inconditam testimoniorum congeriem Klausen 'Aeneas und die Penaten' I, 358 sq. praebet; cfr Dibbelt Quaest. Coae mythol. (diss. Gryph. 1891) p. 9 i. n. et, qui contra disputat, E. Meyer Gesch. v. Troas 9 sq. — Fortasse etiam hoc loco commemoratu dignum est, quod Achaei, quos Oreste vel Penthilo duce in Aeolidem sedes transtulisse fabula ferebat, per Arcadiam et Boeotiam (Aezeorum

vocabulum est civesque eius oppidi natione Arcades sunt et cum Aezeis illis cognati — quae omnia quam incerta sint, minime me fallit — apparet hoc nomen ex eodem genere esse atque urbium nomina, qualia sunt Λοκροί (Epizephyrii), Ἀρκάδες (Cretenses), Αἰνιδιοί (Gela, Thuc. VI, 4.3), al.¹

Sed quomodocunque his de rebus existimabitur, originationem, quam voci Ἀζάν adhibere velim², in improbabilitatis crimen non incursum esse mihi spes est. Si vera est, ex eadem stirpe *αἰζā- *αἰζā-, unde αἰζα-ός, αἰζά-εις, αἰζά-σία, *Ἀζā-σία descendere statuimus, Ἀζά-ν ita factum est, ut ei suff. quoddam -ν adiungeretur. Quo in lingua graeca thema in longam vocalem, maxime -ā, cadens non raro amplificatum esse videmus : ἄ-πτῆ-ν (πτᾶνός), νεά-ν (Gramm., cfr νεᾶ-ν-ις, νεα-ν-ίας)³, λεσχᾶ-ν- Λεσχανάσιος, Λεσχάνοριος (mensium nomina), λεσχηνεύω (λεσχῆν? Lentz. Herodian. I, 14.20 n.), πρωτίρα-ν-ες : πρωτεῖραι (v. Hes. et Phot. v. καταπρωτεῖρας); Ἑλλά-ν (Ἑλλην, Ἑλλά-δ-), Αἰνιά-ν (Αἰνία), Ἀγριᾶ-ν-ες (Ἀγρία), Δυμά-ν(Δύμη), Ἀκαρνά-ν, al.⁴

et Azei domicilia iter fecisse dicuntur; cfr Duncker Gesch. d. Alt. V⁵, 161 sq., Busolt Gr. Gesch. I, 220 sq.

¹ Ἀζεῖα nomen grammatici fabricati esse videntur: v. Steph. Byz. supra p. 27, n. 6.

² Vulgo ad ἄζη, ἄζαίνεσιν cet. referunt (schol. Ap. Rh. II, 52, Eustath. comm. Hom. 28,8, ad Dion. Perieg. 414 [Geogr. Gr. Min. ed. Müller II, 293,31]; cfr lexica et Grasberger Stud. zu den griech. Ortsn. 263), quod Hoehle Arkadien vor d. Zeit d. Perserkr. 15, n. 2 iure improbavit. Paulo melius Bergk Opp. phil. II, 183 Hesychianae glossae αἰζᾶων ὁρῶν ὁψηλῶν ratione habita coniecit Azanes ob id ipsum appellatos esse, quod saltus incoherent. — Hoc loco forsitan cuipiam in mentem venerit Ἀζάνια κακά proverbio celebrata (Zenob. II, 54 cet.; vitiosa lectio Ἀζαναῖα cum falso loci nomine Ἀζάναι, Ἀζάνη cohaeret) reapse νεανικά (ἄκμαῖα) κακά 'fortia, valida nec unquam senescentia mala' intellegenda esse; cfr Eur. Alc. 1085 γρόνος μαλάξει, νῶν δ' εἴθ' ἡβάζκει κακόν, Anth. Pal. VI, 30, 5 sq. κακοῦ δ' ἐπὶ γήραος ἡμῖν ἄλλυτος ἡβάζκει γριουταχῆς πανίη, sim. Sed dissuadent non rarae eiusmodi locutiones velut Μαγνήτων, Τερμερίαι, Τρίαινα, Λήμναια κακά, Τενέδιον κακόν (de Lemniis tamen cfr Schulze Qu. ep. 268).

³ Cfr etiam νέαξ (νεήμων Call. fgm. 78), nam -ν et -x suffixa interdum nescio qua ratione inter se coniuncta sunt (Brugmann Grundr. d. vgl. Gr. II, 250).

⁴ Cfr Lobeck Parall. 189, Phryn. 196; Oberhummer Akarnanien 42 sq., Bechtel Gött. Nachr. 1890, 37, Johansson Beitr. z. griech. Sprachk. 12, Danielsson Gr. Anm. I, 35 sq. Quod in Homericis h. Ap. v. 209 libri (excepto Mosquensi) praebent, Ἀζαντιῶνα κόρυνην fortasse alias ob causas reiciendum est (cfr Gemoll ad l., v. Wilamowitz-Moellendorff Isyllos v. Ep. 80, n. 53); in forma nominis,

Extra Peloponnesum eandem nominis figuram praebent non solum Ἀζηνία (Ἀζηνία, Ἀζηνία), pagus Atticus, cui cum Azanibus Arcadiam incolentibus aliqua necessitudo fuisse videtur¹, sed etiam Ἀζανοί Αἰζανοί², Epictetae, quae vocatur, Phrygiae urbs, quam Pausanias VIII, 4,3, X, 32,3 Azanum Arcadum coloniam esse perhibet³. Quod falsum esse eamque famam praeter nominum similitudinem nihil habuisse, quo niteretur, in proclivi sane est suspicari⁴, sed nescio an paulo prudentius sit traditam memoriam tueri, donec iusta et certa dubitandi causa ostendatur. Praeterea Kirchner in Atticis et Peloponnesiacis p. 22 nonnulla docte et subtiliter attulit, quibus labantem Pausaniae fidem sublevare possis⁵. Quod apud Steph. Byz. Her-

quamvis insolita sit, nihil est quod offendamus. Neque enim ita raro stirpes in -ν exeuntes hunc in modum variantur; velut Ζάς, Ζάντος : Ζᾱ-ν-, Ζη-ν- (v. Kühner-Blass Gr. I, 459, G. Meyer Gr.² § 324), Δύμας, -αντος : Δυμά-ν-, Πάλλας, -αντος, -αντίδας cet.: Παλλή-ν-η (Πελλάνα, Πελλήνη), Πείρας, -αντος : Πειρή-ν-, Τεόθρας, -ντος : Τεοθρα-ν-ία al. Etiam τάλας, -ντος (*ταλαίπωρος [ταλαίπωρον cod.] Hes.), -ντι, -ντα (G. Meyer Gr.² § 314) conferri potest. Utrum sigma praeter normam in nominativo assumptum (*ταλα-ν-ς, *Παλλά-ν-ς, *-ᾱς, -ᾱς) hanc declinationem analogiae vi effecerit (-ᾱς, -αντος pro -ᾱς, -ᾱντος -ηνος), an propior quidam inter duas stirpis species (-ν- : -ν-τ-) nexus statuendus sit, nunc non quaero.

¹ Cfr Curtius Pelop. I, 162, Toepffer Att. Geneal. 103, Maass Gött. Gel. Anz. 1889, 816 sq., Kirchner Attica et Peloponnesiaca (diss. Gryph. 1890) 21 sq. — Longius Immerwahr Die Kulte u. Mythen Ark. I, 113 sq. progreditur Azanes eosdem atque Aones Abantesque et Ἐρινόος cuiusdam cultores fuisse affirmans. Sed haec atque talia mythologorum divinantium inventa, quae interdum vix Δῆλιος ille κολομβήτης penetrare atque perspicere possit, ego ut huius artis parum peritus in medio relinquere cogor.

² Vide supra p. 17. Eponymus fertur Αἰζήν Ταντάλλου παῖς (Herodian. ap. Steph. Byz.; ed. Lentz. I, 15,6, II, 468,29); cfr supra p. 23, n. 5.

³ Apud Steph. Byz. 30,17 Ἀζάνιον nescio quod inter vocabula ab Azanum nomine derivata enumeratur.

⁴ Cfr Hiller v. Gaertringen l. l. 56, n. 4.

⁵ Recte idem l. l. n. 3 in Hermesianactis eleg. II, v. 44 (Athen. XIII, 598 b) lectionem Bergkianam Αἰζᾶνιον (altero alpha correpto) non tolerandam esse contendit. Quod autem scriptum vult, Αἰζανός, iam ipse Bergkius proposuit, cum optionem daret, si quis hac mutatione solitam vocis prosodiam tutari vellet, v. Opp. II, 183 (175). Equidem pro mendosa codicis A scriptura αἰζανον reponere malim sive Ἀζειός vel Αἰζειός sive etiam, gen. casu ad ἄκρην v. 45 relato, Α(ι)ζειών, si quidem in v. 43 Δαρδανίη (δαρδάνη A; ἄδρανίη Kaibel ci.) probamus, nam Ἀζειοί (qui sine dubio etiam Αἰζειοί appellari poterant) Troadis oppidum est; v. supra p. 27.

mogenes Tarsensis (cfr *Fragm. Hist. Gr.* ed. Müller III, 524) phrygia lingua hanc urbem Ἐξονάνου appellatam esse cum fabulosa eius nominis origine tradit, ei equidem rei haud ita multum tribuerim, cum facile fieri possit, ut utrumque nomen sui iuris sit, aut, si maxime inter se cohaereant, non graecum e phrygio mutatum (ut Stephanus opinatur), sed phrygium e graeco detortum sit¹.

Cum Azane et Azanibus etiam heroem Orchemenium, qui Ἀζεύς vocatur, nominis societate nonnulli viri docti coniunxerunt². Quem Actoris patrem iam Boeotiae Homericae scriptor fert (B 513 Ἀκτορος Ἀζειδάο), Clymeni autem filium Erginique fratrem Pausanias (IX, 37,1), cum Eustathius (272,34) — perperam sine dubio et memoria lapsus — eiusdem Ergini filium fuisse tradat. Totum autem heroum Minyeiorum stemma, quemadmodum iam pridem animadversum est³, nominibus abundat, quae si minus re, at specie saltem ad rusticas religiones et inferorum cultum spectent; ita, ut in Orchomeniis illis me contineam, Ἐργίνος Buzyge s. Budea matre natus⁴ ab opere rustico appellatus esse, alii, velut Κλόμενος, Πόλεος, Ἀσκάλαφος, Τροφώνιος, Ἀγαμήδης, ad inferos et terrae penetralia pertinere videntur. Quare non inscite Hartung (abnormis ille quidem sapiens, sed qui multa acute et recte senserit) Rel. u. Mythol.

¹ Recentiores etymologi voces Ἀζανοί et Ἀζάνες ad eandem originem revocare solent: Bergk in utroque enodando αἰζάνων Hesychianum adhibuit (v. supra p. 29, n. 2), ceteri αἰζάνειν amplectuntur. Ita etiam, ut videtur P. Hirsch 'Phrygiae de nominibus oppidorum' (diss. Regim. 1884) p. 31, ubi Aezanos (Azanos) inter graeca nomina referens 'terrae a qualitate' nominatos esse et Euphorbii nomini ex adverso respondere statuit (Ἀζαία, quod perbrevisiter comparavit, mihi ignotum, nisi forte typhothetae mendum est et Ἀζεια legendum). Diversam prorsus rationem W. M. Ramsay iniit, qui in libro celeberrimo 'The historical geography of Asia Minor' (Roy. Geogr. Soc., Suppl. Papers IV, Lond. 1890) p. 411 cum phryg. αἰζήν 'barba' (supra p. 6), tum Ἀἰζα, pagi Pisidici (?) nomen contulit (ethn. Αἰζηνός, Sterrett Papers of the American School — at Athens III, n. 376,43; 373,10 non Αἰζηνός [Rams. . . ζηνός, Sterr. . . v. o. .], sed Ἰ:αἰζηνός supplendum est, cfr 374,4 et ind. nom. p. 271). Si barbarum (phrygium) nomen est, etiam alia in censum venire possunt, velut Αἰζική, Θράκης μέρος, Ἐκαταῖος Ἐδρώπη Steph. Byz., Ἀζαρα, Ἐζαρα (v. Ramsay l. l., Sterrett l. l. 271), al.

² Cfr Mayer Gig. u. Tit. 84, Maass Gött. Gel. Anz. 1889, 817, Immerwahr Die Kulte u. Mythen Ark. I, 115.

³ Cfr Maass Gött. Gel. Anz. 1890, 354, n. 3 locique ibi allati.

⁴ Cfr C. O. Müller Orchomen. 185, Toepffer Att. Geneal. 137, n. 2.

d. Griechen II, 223 de Azeo hunc in modum disserit: 'Der Erginos hat einen Bruder oder Sohn Namens Azeus, d. h. *Vegetus* (vgl. αἰζηός), und er selbst ist eben so wie der Admetos, welcher mehrmals dem Tode entrissen wird, ein vom Tode nicht zu bändigender langlebender Jugendgreis. Um dies zu sein, muss man entweder in gütlicher Weise mit dem Hades sich abgefunden haben oder aber selbst der Hades sein'. Quae an non omnia vera et recta sint, dubitare licet, sed originem nominis Hartungium recte divisasse opinor¹. De forma eius nihil opus est dicere, cum -εός exitus in propriis nominibus usitatissimus sit et cuiusvis fere generis stirpibus affingi possit². Eadem stirpis figura, ut iam supra (p. 27) monui, nominibus, quae sunt Αἰζηιοί, 'Αζειοί, inesse potest.

Ad extremum mihi liceat quasi appendicis loco glossas nonnullas enumerare, quae easdem illas in fronte litteras ostendunt atque etiam propter sensus rationem superioribus aggregari posse videntur:

ἀζαλαί (Cyrill. Vindob. 171, 212; ἀζάλαι Hes., Cyrill. Mosqu.) · νέαι καὶ ἀπαλαί Hes. In ed. min. Schmidt ἀταλαί subesse censuit.

ἀζέος(?) · νόος Cyrill. Mosqu.; cfr κοῦρος, κόρος.

ἄξερως (ἄξερός Cyrill. Mosqu.) · ἀγαθός Hes. non legitimo loco. Bona et valida iisdem saepe vocabulis praedicari notum est.

ἄξηρος · ὁ μὴ ξηρός Cyrill. Vindob. 212, Suid., apud quem Küster aut ἄξηρος · ὁ ξηρός [ἄξη, ἀζαίνειν] aut ἄξηρος · ὁ μὴ ξ., Bernhardy ἄξηρός — — scribi mavult.

ἄζον, αἰζάων, αἰζέων, v. supra p. 16 sq. Grandia et elata saepissime a crescendi atque adolescendi verbis nominantur: lat. *altus* (*alere*), sscr. *ūrdhvá-*³ 'erectus, editus', *vṛddhá-*, *praviṛddha-* 'grandis' (*vardh-*), lit. *auksztas* 'altus' (*augustus, augere* cet.), alia multa.

¹ Pott, qui ipse quoque similem de Minyarum regibus sententiam exposuit, Azeum 'Ve-diovem' (ut caput vocabuli Ζεός et principium particula privativa ἀ- esset) aliqua tamen cum dubitatione interpretatus est K. Z. VIII, 105. Cfr M. Mayer l. l. 84, 154 (supra p. 25 i. n.). Vulgo 'torridum' explicant (ἀζαίνειν cet.). — Licetne Presbonem Azei avum (Paus.) et Pelasgum Azanis abavum inter se conferre (v. supra p. 24, n. 2)?

² Cfr Fick Die griech. Personennamen p. XLI.

³ Cfr Fick Vgl. Wbch I⁴, 131, J. Schmidt K. Z. XXXII, 383.

In lexicis, maximeque in Hesychiano, complura etiam vocabula nominaque propria iisdem initiis (αἰζ-, αἰζ-) inveniuntur, quae in eandem suspicionem venire possint¹, sed vereor ne iam longius coniectando progressus sim. Quare illa praetermittere ipsorumque, qui haec lecturi sunt, cognitioni et arbitrio relinquere malo.

Si eorum, quae huc usque disputata sunt, quasi summa subducenda est, in verbis supra commemoratis, aut aliqua saltem in parte eorum, stirpem unam duplici specie, *αἰζᾱ- (-o-), *αἰζᾱ- (-o-) atque augescendi quadam et florendi notione praeditam invenisse videmur. De primae autem syllabae diversitate omnes spero mecum consensuros esse formam iota carentem antiquiorem esse. Quod ut credamus, et maior talium vocabulorum numerus et ipsa rei probabilitas suadent. Nam multo saepius inter vocalem et ζ adulterinum iota insertum quam omissum esse legitimum cernimus. Quare si in etymo quaerendo ultra procedere volumus, proximum est ut quaeramus, unde ζ illud ortum esse existimandum sit. Quo loco magis, quam optandum erat, ampla et multiplex eligendi potestas nobis offertur. Nam ζ ex tribus sonorum iuncturis, σδ², γδ, δζ, exstitisse constat ac praeterea tenendum est ante ζ litteram ν nullo relicto vestigio interire potuisse. Sed cum omnia, quae cogitari possunt, persequi infinitum sit, unam mihi liceat experiri viam, qua paululum spei ostenditur nos eo, quo tendimus, perventuros esse. Statuamus igitur parumper ζ, de quo agitur, ex σδ ortum esse neque unquam ante has consonas ν exstitisse, denique priscam stirpis formam *ασδ- fuisse.

Quo posito vix fieri potest, quin statim occurrat et in affinitatis opinionem veniat ὄζος 'surculus, ramus'³, proprie autem

¹ Ita, ut hoc unum afferam, incertus sum, an opinioni illi, quam supra p. 6, n. 4 ex Et. M. 22,36 attuli, aliquid veri insit. Cfr tamen Fick Die chemal. Spracheinh. der Indog. Europas 411 (Hirt Indog. Forsch. II, 146).

² I. e. σδ, cfr Brugmann Gr. Gr.² 63, 67.

³ Quod ὄζος nonnumquam de hominum progenie usurpatur (ὄζω Ἀσθινῶν Eur. Hec. 125), in nostram rem convertere vix licet, nam saepe prolis nomina a stirpibus ad animalia rursusque ab his ad illas tralata invenimus (cfr Lobeck Aglaoph. 413, Bugge Bezenb. Beitr. XI, 61): ἔρνος, θάλος cet.; κόρος = κλάδος (Lysipp.

Hum. Vet. Samf. i Upsala II. 4.

'gemma s. nodus, unde ramus vel folium pullulat' ¹. Quam vocem cum germ. **asta-* (got. *asts* cet.) et armen. *ost* a communi origine **ozdo-s* manasse multi putarunt atque hodie quoque existimant. Quae contra Bezzenberger disputavit ², magnam certe partem infirmata sunt, postquam *zd* indoeuropaeum graece ζ fieri potuisse liquido compertum est. Atque omnino reprobanda essent, si lituan. *ūgis* 'surculus', quod ille cum graeco verbo consociabat, (ut hoc primitus **ōγ-ος* fuerit), ad rad. *aug-* rectius referri ³ constaret. Quod tum demum diiudicari poterit, cum vexatissima illa ac paene conclamata de *ū* lituanico quae-stio soluta erit ⁴. Sed vel sic mihi, ut plerisque, magis consentaneum videtur originem huius vocis non **ōγος* sed **ōsδος* esse. Quod ad notionem attinet, ὄζος et *āzā- cet. facillime ita inter se conciliari possunt, ut communem radicis significationem 'crescendi impetu turgescere s. exsistere atque eminere, germinare' fuisse sumamus. Quo loco in mentem venit glossae Hesychianae ὄζῃ κείεις· οἱ σφριγῶντες, quamquam et formatio huius vocabuli et sensus proprietates in obscuro sunt. Adiectiva

com. Mein. II, 748 = Kock I, 703,9; dubitationem affert glossa Hippocratea [Galen. XIX, 113 ed. Kühn] κοροός: τὰς ἀπὸ τῶν κλάδων παραφύσεις, τὰ νέα βλαστήματα, cum ionice κοόρους expectandum sit; quare fortasse a cognomine scoparum vocabulo et verbo κορεῖν non separandum), μόσχος, *pullus*, *nepos* al. Atque Homericum ὄζος Ἄρηος rectius, ut videtur, i. q. φεράπων Ἄ. significare et sicut ἄοζος ad rad. *sed-* pertinere putatur; v. Schulze Qu. ep. 497.

¹ Cfr Aristot. De iuv. et sen. 3 εἶσι: γὰρ ἀρχὴ τις ὁ ὄζος τοῦ κλάδου κτλ., Theophr. H. Pl. I, 8 passim; ita etiam ὀζοῦσθαι, ὀζώδης. Neque negligenda sunt, quae Kluge Etym. Wbch d. deutsch. Spr. ⁴ v. *Ast* scribit: — 'Die Bedeutungen des gr. Wortes' [ὄζος] 'lassen Verwandtschaft mit mndd. *ōst* (ndd. *aust*), ndl. *oest*, angls. *ōst* 'Knoten, Knorren' (idg. Grdf. *ōsdo-* vermuten'.

² In actis ab ipso editis IV, 359; cfr Fick ibid. XVI, 170.

³ V. Leskien Ablaut d. Wurzelsilben im Lit. 313 sq., ubi permulta similis figurae ac notionis vocabula tamquam indidem ducta afferuntur, ex quibus nonnulla h. l. delibare liceat: **ūgys* und *ūgis* m. Wuchs, Jahreswuchs' — **ūglis* m. Wuchs, Schössling' — **ūglis* N[esselmann's Wbch] Schössling' — 'le[tt.] *aug*s Gewächs, lit. *per-āugas* schmerzhaftes Hautgewächs' — '*iss-auga* N Auswuchs in der Haut, le *at-augas* f. pl. Wiederwuchs aus der Wurzel' — 'le *auglis* Frucht, Gewächs'. Cfr etiam Wiedemann Das lit. Präteritum 37,45.

⁴ Nuperrime eam Zubatý Bezzenb. Beitr. XVIII, 241 sq. tractavit, ita tamen ut rem profligasse vix videatur. Proxime fortasse veterem opinionem *ū* et ex diphthongo (οῦ, οῦ) et ex *ō* antiquo exsistere potuisse censentio postliminii iure donatam videbimus.

enim in -ήκης (-ηκής) desinentia variae et multiplicis originis sunt¹; huic exitu vel ἀκ- 'acutum esse' (ἀκή 'acies') subest: ἀμφήκης, εὐήκης, ταναήκης, τανυήκης cet., vel ἄκος 'remedium': εὐήκης, δυσήκης (ἀννήκης), vel denique, si lexicographorum testimonio confidere licet, ἦκειν : εὐήκης· — εὐεκτοῦν — ἀκμάζον· εὐρωστοῦν· εὐπλευρον, εὐηκέστατοι· εὐ ἦκοντες, εὐήκης· ἀκμάζουσα· εὐεκτοῦσα Hes.². Cumque in nonnullis horum verborum primaria vis alterius membri obscurata esset³ — cui rei exemplo sint ex primo ordine petita τανυήκης ὄζοι (II, 768)⁴, ξυρήκης κάρα 'detonsum' (Eur. Phoen. 372, El. 335)⁵, λεπτήκης (-κής Hes. cod.)· λεπτάς Hes., Phot., λεπτήκησα· λεπτής ἐργασίας ποιηθέντα⁶ Hes. — -ήκης interdum paragogae s. terminationis loco habitum esse videtur⁷. Quo modo Lobeck (si recte intellego, quae dicit) et alia et ληθηκέ(α)· εἰς λήθην ἄγοντα [ἄγων τὰ cod.] φάρμακα Hes.⁸ nostrumque illud ὀζήκης explicari voluit, nisi verbum ἦκειν continere putanda essent. ὀζήκης autem tamquam 'ramis diffusi et luxuriantes' Lobeckio dicti videntur, quod si est — neque equidem habeo, quod apte contra dicam — hac sane glossa non multum adiuvamur, quia stirpem ὀζ-, ἄζ- ea, quam diximus, vi instructam desideramus⁹. Quam cum quaerem in aliud quoque incidi vocabulum, quod hoc loco afferre liceat, quamvis

¹ V. Lobeck ad Soph. Ai. 286 (p. 173 sq. ed. III), Wackernagel Das Dehnungsgesetz d. griech. Composita 39.

² Cfr εὐ ἦκειν (τινός) i. q. εὐ ἔχειν.

³ Sicut αἶμα κελαινεφές, πέπλοι μελάγχιμοι, ξίφος μελάνδετον, alia multa usurpantur; cfr Lobeck l. l.

⁴ Cfr Et. M. 745,41 ceterique loci a Lobeckio allati.

⁵ ξυρήκης ὁ ξυρήσιμος καὶ κορυῶν Ael. Dionys. ed. Schwabe 195,10.

⁶ An forte ἀκείσθαι 'sarcire (ἀκέστρα 'acus') subesse credendum est?

⁷ Velut -ήρης, -ώδης al. (Wackernagel l. l. 41,44 sq.).

⁸ Cfr M. Schmidt ad l. ἄκος ab hoc verbo alienum esse videtur. — Obscurissimam Photii et Suidae glossam λήθην κωνών (de qua v. Schmidtium l. l. et Bernhardy ad Suidam) interpolavit, non emendavit Naber in ed. Photii II, 300,10.

⁹ Fick Bezenb. Beitr. VIII, 330 sq., XVII, 320 (hoc quidem loco dubiam sibi rem videri significans, cfr Vgl. Wbch I⁴, 398) ὀ-ζήκεις (-εἰς) — ita enim iuncturam dissolvit — a rad. quadam zak- repetit, unde etiam βάκται· ἰσχυροί Hes., lat. *baculum*, *im-bēcillus* al. pullulaverint. Quam originationem, etsi Wharton Mém. Soc. Lingu. VII, 455 pro certa et explorata habuit, vel ideo patet improbandam esse, quod hoc verbum a ceteris adiectivis in -ήκης cadentibus diiungi nequit.

exiguus adminiculis coniectura mea innitatur: Ὀζόλαι, Locrorum occidentalium cognomen. Quod eos ab olendo, ὄζειν, hac vel illa de causa accepisse prope una et consentiens antiquitatis vox est¹, atque constat Ozolas ipsos huius nominis deformitatem fugientes τοὺς ἐσπερίους (ἑσπερίους) audire maluisse. Alius tamen veriloquii memoriam Pausanias l. l. servavit: Ὀρεσθεὶ τῷ Δευκαλίωνος βασιλεύοντι ἐν τῇ χώρᾳ κίπων ἔτεκεν ἀντι σκύλακος ξύλον· κατορύξαντος δὲ τοῦ Ὀρεσθέως τὸ ξύλον ἄμα τῷ ἡρι φῶναι ἄμπελον ἀπ' αὐτοῦ λέγουσι, καὶ ἀπὸ τοῦ ξύλου τῶν ὄζων γενέσθαι τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις. Quae fabula etsi ideo inventa esse videtur, ut invisio vocabulo honestum colorem obtenderet, tamen nescio an fieri possit, ut a vero non multum aberret. Fortasse enim principio Ὀζόλαι tamquam 'florentes et vigentes' appellati sunt, quod postea nomen homonymia trahente in opprobrium cessit². Hoc si sumere liceat, Ozolarum et Opuntiorum nomina melius inter se concinant, quoniam Ὀπώεις Ὀποῦς, horum urbs herosque eponymus, affluentiae et floris notionem prae se ferre videtur³.

Difficilioris etiam explicationis, sed tamen propter formae similitudinem hoc loco non praetereundum esse videtur Οἰζηγίς, antiquum Trapezuntis Ponticae nomen, sive rectius cognomen habendum est. De quo Stephanus Byz. (p. 631,9 Mein., cfr Lentzii Herodian. I, 96,3): Τραπεζοῦς, πόλις πρὸς τῷ Εὐξείνῳ πόντῳ, Σινωπέων ἄποικος. ἐκαλεῖτο δὲ καὶ Οἰζηγίς. Quamquam

¹ Cfr praeter ceteros Plut. Qu. Gr. 15, Paus. X, 38; Pape-Benseler Wbch d. gr. Eigenn. s. v., Grasberger Stud. z. d. griech. Ortsn. 314 sq.

² Cfr ὄζολις i. q. ὄζεινα, βολίταινα Aristot. H. An. IV, 1,15. — Nomina in -όλας, fem. -όλις terminata (v. Lobeckii Pathol. Prol. 129 sq., Leo Meyer Vgl. Gr. II¹, 588) non raro aliquid reprehensionis vel contumeliae habent (κορυπτόλης, μαινόλης, οἰφώλης, σκωπτόλης cet.) nec tamen semper: φαίνολις αὖτως Sapph. 95, φαινόλις (-λίς) ἡώς Hom. h. Cer. 51, ἱερόλας = ἱερεὺς (?) Soph. fgm. 55 Di. (54 N.), κοιόλης· ὁ ἱερεὺς (cfr κοίης) Hes., ὀπώλαι· γεραιμῆτες id Pleraque a verbis, nonnulla a nominibus, velut ἀργύλας (ἀργής), γενεόλης, ἱερόλας, ducta sunt. — Simili suffixo ὄζαλαί, supra p. 32, figuratum est.

³ ὀπώεις succosus Nic. Al. 319; cfr Persson Studien z. Lehre v. d. Wurzelw. u. Wurzelvar. 232 sq. — ὀπλώτερος (-ότατος), ὀπρωπλος (-ίη, -ίς) fortasse cognata sunt et spiritum asperum ab homonyma voce (ὀπλα 'arma') acceperunt. Persimile est l. septentr. aff i. e. *oplo- 'vigor, vis', de quo v. Fick Vgl. Wbch I⁴, 372, Tamm Etymol. Svensk Ordb. s. v. avel. De graecis verbis cfr Düntzer K. Z. XV, 53 (Buttmann Lexil. II, 215 sq., Doederlein Hom. Gloss. n. 345 sq., Fick Bezenb. Beitr. I, 164).

autem Trapezus Pont. Sinopensium colonia erat¹, haud exigua incolarum pars Arcades cognomini urbe et regione oriundi fuisse videntur. Pausanias enim VIII, 27,5 sq. tradit post pugnam Leutricam Trapezuntios Arcades, cum Megalopolin demigrare noluissent, ab Arcadibus foederatis male vexatos patria atque Peloponneso excessisse et ad Trapezuntios in Ponto habitantes se contulisse, a quibus pro antiquo necessitudinis iure in urbis communionem receptos esse. Vix autem credibile est utrumque populum hanc de propinquitate sua opinionem plane ex vano nullaue re alia nisi nominum specie inductum concepissem conceptamve tam pie coluisse². Itaque Arcades Trapezuntii aut iam ante Sinopensium adventum illum locum occupasse³, aut coloniae horum ductu auspiciisque conditae participes fuisse videntur. Quod si Trapezuntem P. aliqua ex parte Arcadicam urbem fuisse existimandum est, facile adducaris, ut *Οἰζηνός* illud apud Steph. Byz. traditum cum Azanum nomine coniungas, id quod Meineke fecit, cum pro *Οἰζηνός* *Ἀζηνός* scribendum esse coniceret⁴. Equidem mutatione abstinendum esse crediderim atque (si modo graecum vocabulum sit) statuendum olim praeter *Ἀζάν* geminam eiusdem nominis formam **Οζάν* fuisse, quae postea iota illud insitivum acceperit. Quod quis dixerit nihil Azanibus cum Trapezuntiis rei esse, monendum est Azanum sedes alias aliis temporibus fuisse⁵. Sed alio eoque multo graviore haec coniectura vitio laborat, quod prorsus ignoratur, cuiusmodi *Οἰζηνός* nomen sit. Fortasse barbarae originis est.

¹ Cfr etiam Xen. Anab. IV, 8,22, V, 5,10.

² Recentes rerum graecarum scriptores, quorum quidem libros evolverim, hanc rem aut alto silentio premunt aut leviter tantum attingunt et quasi eludunt; velut Curtius Gr. Gesch. III⁶, 314 cum n. 43 p. 765: 'Die Trapezuntier nach der' [in ed. tertia p. 778 'ihrer'] 'gleichnamigen Colonie am Pontos: Paus. 27,6'.

³ Ut Trapezus Pont. *ἐποικία* potius quam *ἀποικία* Sinopensium fuerit. — Cfr quae supra p. 28 de Arcadum in Asiam migrationibus antiquissima aetate factis admonui.

⁴ 'Huius nominis rationem nemo dum, quoad sciam, reddidit, nec potest reddi, si recte sentio. vide igitur an *Ἀζηνός* scribendum sit, sive Arcadicam Trapezuntem in Azanum ditione sitam cum Pontica confudit scriptor, sive Ponticam ita appellatam dicas propter Azanes, qui simul cum Trapezuntiis Arcadia relicta a Ponticis hospitio excepti sunt. cf. Pausan. 8,3,3' [l. 27,6], ad Steph. Byz. l. c.

⁵ Cfr supra p. 25 i. n.

Sed haec quidem hactenus. Restat, ut breviter exponam, quid de origine et natura stirpis **azd-*, **osd-*, cui tot vocabula subiungere conatus sum, statui seu potius divinari posse existimem. Primum igitur monendum est hunc in *-zd* exitum vix in ulla radice indoeuropaea inveniri nisi in iis, quae principio in *-s* terminatae postea suffixo quodam *-d* adauctae sunt; velut *azd-* 'arere, arefacere' (ἄζω cet., slav. *ozditi* 'torrere') ab *ās-* (lat. *ārere* cet.), *pesd-* (lat. *pedere* cet.) a *pes-* hoc modo propagata sunt¹. Quare circumspicienda est stirps *as-* (*es-*, *os-*), quae accommodatam nostro usui significationem praebeat. Quae ubi exstet, pro certo definire non ausim, nam res et per se in ancipiti opinionis arbitrio posita est et ampliorem subtilioremque quam pro mea facultate disquisitionem desiderat. Itaque satis habeo locos nonnullos indicasse, ubi eam latere mihi in suspicionem venerit. Quorum unus est orni arboris nomen², quod in multis linguis a radice quadam *ōs-*, *ēs-* ductum invenimus: lit. *ū'sis* (**ōsi-*), slav. *jasenŭ* (**ēsen-i*)³, lat. *ornus*⁴ (**osino-i*); germ. **as-ka-* (isl. *askr*, teut. *asc*, *esche* cet.). Arborum enim et genera et species nonnumquam crescendi atque eminendi verbis appellata esse communis etymologorum opinio est⁵. Eundem porro stirpis habitum una cum notione non nimis disparili hae quoque voces prae se ferunt: **ēs-er-*, **ēs-en-*, antiqua suci vitalis appellatio (sct. *ās-r-j-*, gen. *as-n-ās*, gr. *σιαρ*, *ἐαρ*, lat. *s-an-gu-is* cet.)⁶; sscr. *ās-u-* 'spiritus animalis, vita'. Denique cum radicum augmenta, quae sunt *-d* et *-dh*

¹ Cfr Osthoff Paul & Braune Beitr. XIII, 396 sq., Bugge Indog. Forsch. I, 445, Persson Stud. z. Lehre v. d. Wurzelerw. u. Wurzelvar. 282, 199 (167).

² V. Fick Et. Wbch I⁴, 373 (Bezenb. Beitr. XVI, 171), Kluge Et. Wbch d. deutsch. Spr.⁴ v. *Esche*, Tamm Et. Sv. Ordb. v. *ask*.

³ Cfr Wiedemann Das lit. Präter. 50; aliter tamen Zubatý Bezenb. Beitr. XVIII, 254.

⁴ Prior vocalis fortasse corripienda est; v. Körting Lateinisch-roman. Wbch s. v.

⁵ Velut *alni* et *ulmi* nomina latina quaeque his vocabulis congruentia in compluribus linguis exstant (scandin. *al(r)*, *plr*, teut. *elira*, *Erle*, slav. *jelicha* cet. — isl. *álmr*, sueth. *alm*, teut. *elm-baum*, *Ulme* cet.) a rad. *al-* (lat. *alere*, *olescere* cet.) derivata esse vulgo suspicantur; cfr Fick Vgl. Wbch I⁴, 357, Tamm l. l. vv. *al*, *alm*.

⁶ V. J. Schmidt Die Pluralb. d. indog. Neutra 173, Fick Vgl. Wbch I⁴, 13.

non raro inter se permutentur¹, sscr. *edh-* 'crescere, florere ac vigere' si principio **as-dh-* (**az-dh-*) fuisse censendum est², satis aptum esse videtur, quocum nostrum illud **az-d-*, **oz-d-* coniungas. Ac nescio an eadem stirpis forma **es-dh-* etiam in graeco adi. ἐσθλός agnoscenda sit³. Quod cum universe bonum et egregium significet, tamen verisimile est, sicut multa synonyma, ab humiliore 'fortis vigentisque' sive 'salubris atque utilis' notione profectum esse, id quod usus Homericus confirmare videtur⁴. Quod si hoc modo ἐσθλός interpretari licet, nihil iam obstat, quominus Curtium (Et.⁵ 375) aliosque secuti ἥρς, ἐός ἐύ (εὖ)⁵ atque ipsum *su-* ad eandem stirpem primariam referamus; nam eam roboris ac vigoris significationem, quam Collitz (K. Z. XXVII, 183 sq.) huic verbo vindicavit, non minus illa stirps quam ved. *āyú-* 'vegetus' a Collitzio comparatum suppeditare potest⁶. Cumque probabilis coniectura sit verbum substantivum *es-*, unde Curtius ceterique utramque vocem derivatam voluerunt, principio certam magisque definitam vim eamque ex sensuum dicione petitam habuisse, non video, quae aptior eius verbi incunabulis quam vigendi florendique notio reperiri possit; quare, si quid video, nulla necessitate cogimur veterem horum vocabulorum explicationem aspernari.

Ad extremum moneo, si vocabula a me commemorata inter se conectenda sint, hanc formarum seriem in radice illa statui oportere: *ōs-*, *ēs-*, *as-*, *s-*. Quam vocalis variationem prorsus legitimam esse, nihil est quod defendam, quoniam hac de re plerique, qui proximis annis de vocalibus indoeuropaeis egerunt, consentire videntur⁷.

¹ Cfr Persson l. l. 46 sq.

² Cfr quae proxime C. F. Johansson Indog. Forsch. II, 31 sq. de hoc verbo disseruit.

³ Hanc explicationem aliqua ex parte Johansson l. l. p. 35, n. 1 occupavit ἐσθλός pariter cum sscr. *edh-* a stirpe *m(ed)-dh-* ductum atque ex ἄσθ-λος et μέσθ-λος quodammodo commixtum esse existimans. Cfr etiam Pott Et. Forsch. I¹, 250.

⁴ Cfr Doederlein Hom. Gloss. n. 2448, Ebelingii Lex. Hom. s. v. —

⁵ Cfr Schulze Qu. ep. 33 sq.

⁶ Quid? quod subst. aricum *ásu-* atque adi. graecum ἥρς-, ἐός- et sanscritica *āyú-* subst. *āyú-* adi. in aequali fere ratione ponere possis.

⁷ Velut Bartholomae Bezenb. Beitr. XVII, 105 sq., Bechtel Die Hauptprobl. der idg. Lautl. 241 sq., Johansson Bezenb. Beitr. XV, 304 sq., Noreen

Sed, ut iam saepe dixi, haec omnia opinabilium potius quam veri similium rerum in numero ipse duco atque omnino satis me hac scriptiuncula assecutum esse arbitror, si ea, quae de prisca vocis αἰζῆρος forma et proxima intra graecae linguae terminos affinitate operam dedi ut eruerem, intellegendum iudicio comprobabuntur et altiori elegantiorique quaestioni pro fundamento esse poterunt.

Urgerm. Judl. 28 sq.; cfr Persson Studien z. Lehre v. d. Wurzelw. u. Wurzelvar. 292. Ipse me in eadem sententia esse iam apud Paulium Altit. Stud. IV, 176 significavi.

Skrifter utgifna af Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. II. 5.

NYARE UNDERSÖKNINGAR

PÅ DEN

PLAUTINSKA PROSODIENS OMRÅDE

AF

P. PERSSON

UPSALA 1894

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

Nyare undersökningar på den Plautinska prosodiens område.

Hac commentatiuncula breuiter referuntur atque in unum comprehenduntur ea, quae recentiore aetate de prosodia Plauti ceterorumque poetarum scaenicorum latinorum disputata inuestigataque sunt. Et maxime quidem agitur de mensura particularum *nempe, quippe*, aduerbiorum *inde, unde*, formarum quarundam pronominum *ille, iste*. Quas figuras in uersibus scaenicorum id singulare habere constat, ut priores syllabae haud paucis locis corripui uideantur: *nēmpe, quippē, indē* cet. Eiusmodi autem correptionis cum nulla prorsus ratio excogitari possit, locis illis, si uerum quaerimus, non *nēmpe, quippē, indē* cet. pronuntiandum est, sed *nemp(e), quipp(e), ind(e)* cet. admissa syncopa uocalium finalium (cfr *nec : neque, ac : atque*, id gen. al.). Priores igitur eorum, quae dixi, uocabulorum syllabae etiam in uersibus scaenicorum semper per se longae sunt. Quam regulam ne ii quidem loci euertunt, ubi formae quaedam *ille* et *iste* pronominum ita positae sunt, ut legem dipodicam, quam uocant, migrare uideantur, uelut *illi* quarto senarii pede Bacch. 1018, *pallam illam* initio septen. troch. Men. 426. Ad quos locos expediendos non correptio syllabae *ill* fingenda, sed potius statuendum ultimam accentu praeditam fuisse (*illi illām*). —

In excursu de origine particularum quarundam latinarum (*em, ecce*, al.) disputatur. Atque *em* ex imperat. *eme* decurtatum esse, ut uolunt Stowasserus et Skutschius, ego non credo. Immo ex stirpe pronominali *e* eadem ratione deriuatum est atque *nem* (*nem-pe*) ex stirpe *ne, tem* (*au-tem*) ex stirpe *te* (cfr *āŭ-ts*). Stirps illa, quae est *e*, etiam in *ecce* particula reperitur: *ecce* ex *ē-ce*

ortum conglutinatione duarum particularum demonstratiuarum *ē* et *ce* exstitisse uidetur. Atque *ē* illud recurrit in *ecquis*, *ecquando* (i. e. *ēquis*, *ēquando*), *ēn*, fortasse etiam in *quom-e*, *tam-e* (cfr gr. ἐπει-ή). — Praeter *ē* aliam uiguisse formam *ō* haud improbabile uidetur, si *dō* (*dō-nique*) : *dē* (*denique*), alia sim. in comparisonem uocamus. Quae forma fortasse *ō-lim* aduerbio (de suffixo cfr *talīs*, *qualis*) subest.

Nyare undersökningar på den Plautinska prosodiens område.

Efter Ritschls epokgörande Plautusforskningar återstodo särskildt på det metriskä och prosodiska området många tvistiga frågor att utreda, många svåra problem att lösa. Undersökningarne på detta gebit ha också i senare tid oafslåttigt fortgått, och man måste erkänna, att de resultat, som vunnits, ej äro få eller obetydliga. Man har lyckats att uppdaga ordning och regel på många punkter, der man förr ofta var alltför benägen att se blott regellöshet och licenser, eller der man vacklade hit och dit mellan mångahanda förklaringar.

Hvad speciellt beträffar framstegen på prosodiens område, vill jag inledningsvis framhålla den formulering och tillämpning af den s. k. iambförkortningslagen, för hvilken vi ha att tacka hufvudsakligen C. F. W. Müller¹ och Richard Klotz². Redan Ritschl antog (Prol. till Trin. Cap. XIII) förkortning af den långa slutvokalen i vissa iambiska ord, spec. i verbalformer såsom *roga*, *iube*, *abi* o. s. v., uti nom. *homo*, vissa partikel- och pronominalformer. Men han fullföljde ej vidare denna synpunkt, hvars räckvidd ej heller till fullo insågs af Fleckeisen³ och Brix⁴. Då Ritschl fann ordformer som t. ex. *manum*, *pater*, *quidem*, *apud* mätta såsom pyrrichier framför ett följande ord med begynnande konsonant (således med skenbart negligierande af positionsläng-

¹ Jfr Plautinische Prosodie 83 ff.

² Jfr Grundzüge Altröm. Metrik p. 39 sqq. — Se ock Havet De uersu saturn. p. 26 ff., Zander Vers. ital. p. XCIX ff., Leppermann De corrept. uoc. iamb. Diss. Monasterii 1890.

³ Jahrb. f. Phil. 61, 39 sqq. ⁴ Inl. till Trinummus¹.

den), så sökte han för denna företeelse en helt annan förklaring. Till en början statuerade han (Prolegom. kap. XI) i dylika fall ekthlipsis (vokalutstötning): de ifrågavarande orden skulle hafva uttalats enstafvigt: *m(a)num*, *qu(i)dem*, *ap(u)d* o. s. v. Denna åsigt har än i dag sina anhängare såsom t. ex. den engelske utgifvaren af Amphitruo, Arthur Palmer, som finner, att Ritschl uppdragit gränserna för denna 'slurring of words' alldeles för trångt¹. Att åsigten ej kan vara riktig, är klart redan på den grund, att den medför antagandet af för en Romare outtalbara konsonantgrupper i ords början samt äfven delvis utstötning af betonade vokaler². Ritschl uppgaf sjelf sin nyss refererade teori och uppstälde, dertill särskildt föranledd af sina epigrafiska studier, en ny (Rh. M. XIV, 397 ff. = Op. IV, 403 ff.). Då han på inskrifter från den arkaiska tiden fann, att slutjudande konsonanter ofta ej utskrefvos (t. ex. *oino* = *oinom*, *optumo* = *optumom*, *deda* = *dedant*, *dedro* = *dedront* o. d.), så stod det klart för honom, att man här hade att söka förklaringen till den hos Plautus så ofta förekommande pyrrichiska mätningen af ordformer som *manūm*, *quidēm*, *studēt* o. s. v. Denna pyrrichiska mätning skulle bero på utstötning af slutkonsonanten, man hade att uttala *manu'*, *quide'*, *stude'* o. s. v. Denna teori har närmare utvecklats bland annat af Corssen uti hans bekanta arbete 'Über Aussprache Betonung und Vocalismus d. lat. Sprache'. Den fasthållles af moderna Plautusutgifvare såsom t. ex. Lorenz (man jämföre anm. till Mil.² 58, Most.² 254) och Sonnenschein (jfr inledn. till Capt. p. 9, anm. till Rud. v. 595). Den genklingar äfven understundom i språkvetenskapliga arbeten. Så åberopar Osthoff³ såsom stöd för förklaringen af 3 pl. perf. på *ēre* (*dedēre* o. s. v.) ur ett ursprungligt *-erent* sådana hos scenici förekommande mätningar som *studēt fācere* (Terent. Ad. 900), *hūbēt dēspicatam* (Eun. 384) o. s. v. D. v. s. mätningen *studēt* skulle bero på ett bortkastande af slutkonsonanterna. Det må nu förhålla sig med förklaringen af 3. pl. perf. på *ēre* huru

¹ Jfr Palmer uti inledn. till Amphitruo p. 35. Se för öfrigt äfven Lorenz till Most.² v. 294, Christ Metrik² 21, 246.

² Jfr Lachmann Comm. till Lucretius p. 412, Crain Plaut. Stud. p. 12.

³ Zur Gesch. d. Perf. p. 213. Jfr Johansson Akad. Afhandl. till Professor Sophus Bugge p. 36 n. 1.

som helst (att det uppstått ur *-erent*, kan på goda grunder be-
tviflas ¹), säkert är i alla händelser, att inga slutsatser i berörda
hänseende kunna dragas af mätningar som *studēt facere*. Efter
C. F. W. Müllers undersökning uti hans ofvannämnda arbete står
det nämligen fast, att Ritschls andra hypotes är lika ohållbar
som den första. Exempelen på pyrrichiska mätningar som de
nyssnämnda äro mycket talrika, men icke i ett enda fall har
förkortningen af slutstafvelsen inträdt efter föregående lång vo-
kal. Det heter t. ex. *mānūm fert*, men aldrig *aurūm dat*, det
heter *pātēr fert*, men ej *mātēr fert*, det heter *studēt*, men ej
ridēt. Nu är det ju otänkbart, att konsonantbortfallet skulle
kunnat betingas af den föregående vokalens kvantitet. På in-
skrifterna finner man ju ock lika väl *oino(m)* som *uiro(m)* o. s. v.
Allmänt är man ense om, att slutande *s* framför följande konso-
nant i lat. undergått en reduktion. Denna reduktion inträder
också lika väl efter lång som efter kort vokal, jfr t. ex. vers- och
caesurslut som *esti(s) uos*, *tempu(s) fert* o. s. v. ² För öfrigt
skulle man mot Ritschls teori kunna anmärka, att om t. ex. *d*
uti *apud*, *r* i *pater* kunde falla bort, man borde vänta att finna
exempel på elision af den föregående vokalen framför följande
vokal t. ex. *ap(u) amantem*, *pat(e) alius* o. s. v. Dylika elisio-
ner äro likväl oerhörda. Deremot förekommer sannolikt, såsom
Leo påpekat ³, elision vid slut-*s* med föregående vokal. Jfr t. ex.

Bacch. 90

Ille quidem hānc abdūcet: tū null(us) ādfuerīs, si nōn lubēt

¹ Sannolikare är, att *-ēre* innehåller en ändelse motsvarande fi. *-ra* (*āduh-ra* o. s. v.) och att *-erunt* beror på tillfogande af pluralisändelsen *-unt* = *-ont*. Jfr isynnerhet Bartholomae Studien z. indog. Sprachgesch. II, 197 ff.

² Då för ordens slutljud i satssammanhanget i allmänhet samma regler gälla som för inljudet, egde väl denna reduktion af *s* från början blott rum framför sådana konsonanter, framför hvilka *s* äfven i inljud reducerades (t. ex. *l*, *m*, *n* o. s. v.). Der sådan reduktion i andra fall inträdt, måste den anses bero på analogibildning.

³ Ind. lect. in acad. Rostoch. 1887 p. 7. Jfr Bergk Opusc. phil. I, 627, Seyffert Jahresber. 1886, p. 82, 1890, p. 9, Skutsch Forschungen zur lat. Gramm. und Metr. I, passim, Sonnenschein comm. till Rud. p. 152 f. Se för öfrigt Cic. Or. 45, 153: '*sine uocalibus saepe breuitalis causa contrahēbant, ut ita dicerent, multi' modis, uas' argenteis, palm' et crinibus, tecti' fractis.*'

Rud. 888

Nam in cöllumbári¹ cöll(us) haud múlto póst erft²

ibid. 1006

Elleborósus sum :: Át ego cérrit(us): hunc non ámittám tamén³

Det torde af det sagda vara klart, att förkortningen af slutstafvelsen i ord som *manum, quidem, apud, pater* o. s. v., eftersom den betingas af föregående vokals korthet, måste vara af väsentligen samma art som förkortningen i *roga, abi, uide* o. s. v., hvilken förkortning också är bunden vid föregående vokals korthet (*uidē*, men ej *ridē*). I båda fallen ha vi att se en verkan af samma genomgående lag. Att hafva fastställt detta är C. F. W. Müllers stora förtjänst. För öfrigt gäller den ifrågavarande

¹ Plautus synes här hafva tillåtit sig att använda första stafvelsen i *columbar* såsom lång på grund af ordleken med *collus*.

² Plautushandskrifterna (BCD) hafva *collum*, men Priscianus, som citerar versen (V, p. 150, 10 H.) *collus*. Att detta är den rigtige läsarten, är sannolikt, då ordet *collus* annars hos Plautus (liksom hos andra arkaiska författare), för så vidt genus kan urskiljas, finnes använt såsom maskulinum. Jfr det germ. *halsa* (af *holso*-) masc. och se Skutsch Forschungen I, 168.

³ Genom antagandet af en reduktion af slutande *s* äfven framför vokalistisk börjande ord sprides ock ett klarare ljus öfver de bekanta formerna *acturū's* (= *acturus es*), *bonu'st* (= *bonus est*) o. d. *acturū's* står på samma linie som t. ex. *dicaculā's* (= *dicacula es*), *bonu'st* går parallelt med *bonum'st* (= *bonu(m) est*) o. s. v. Efter ord slutande på vokal + *s* eller *m* behandlades formerna *es, est* på grund af *s*:et's och *m*:et's reduktion i uttalet på samma sätt som efter ord slutande på vokal.

Emellertid synes mig ej Leo (jfr äfven Seyffert anf. st.) fullt riktigt uppfatta längden af sista stafvelsen i former som *acturū's*. Leo sätter *acturū's* = *acturu' ēs*: "det långa *ē* uti *es* kunde ej försvinna såsom det korta t. ex. uti *bonum(ēst)*". Men *es* innehåller efter all sannolikhet icke någon naturlängd utan en positionslängd: *ēs* är egentligen *ess* (= *es-s(i)*), jfr gr. hom. syrak. ἐς-ς), liksom *mīlēs* är *mīless* (*mīlet-s*), *hōc* nom. acc. sg. neutr. är *hocc* (*hod-ce*) o. s. v. Rätteligen bör man således säga, att *acturū's* är = *acturu(s)'(e)ss* liksom *dicaculā's* är = *dicacula'ss*. — De försök, som på senare tid gjorts att förklara *e* uti *es* såsom en naturlängd kunna ej anses lyckade (jfr utom Brugmann Morph. Unters. III, 8, Osthoff Zur Gesch. d. Perf. 148 ff. nu äfven Brugmann Grundr. II, 863, Bartholomae Indog. Forsch. III, 17 ff.). Det en gång inskriftligt förekommande *ēst* (med apex) och det oskiska *īst* (Cipp. Abell. 6 gånger gentemot *estud* 2 gånger) kan man svårigen tillmäta någon afgörande betydelse (jfr om det sistnämnda R. v. Planta Gramm. d. osk. umbr. Dial. I, 84, Bronisch Die osk. i- und e-Voc. p. 127). Af det uti litauiskan i vissa former af verbum substantivum förekommande *ē* ger Zubaty anvisning till en enkel förklaring (Indog. Forsch. Anz. III, 162, n. 1)

lagen ej blott för iambiska ord, utan under samma villkor (jfr nedan) också 2. i det fall att två (ursprungliga eller genom elision uppkomna) monosyllaba tillsammans bilda en iamb, t. ex. *quod est, id est, et hunc, ego hanc, tace atqu(e)* etc. 3. Begynnelsestafvelsen i ett två- eller flerstafvigt ord förkortas, om den föregås af ett monosyllabum t. ex. *ut oecēpi, quid obsecro, neque indignior* o. s. v.¹ 4. En begynnande iamb i ett flerstafvigt ord öfvergår till pyrrichius: *magistratus, iuventulis, uolūptatis, uolūntate* o. s. v.² Slutligen har Klotz, byggande vidare på den af Müller lagda grunden, visat, att parallelt med förkortningen af iambiska ord eller förbindelser till pyrrichiska går en förkortning af kretici till daktyler, och detta ej blott uti anapästiska versmått, utan äfven i iambiska och trochaiska, för så vidt nämligen som daktyliska

¹ Denna förkortning träffar oftast prefixstafvelser såsom i de anförda exemplen, och Klotz Metr. p. 75 f. synes principiellt vilja inskränka den till detta fall. Exempel som *ego infumatis, sed optume* skulle bero på 'analogibildning'. D. v. s. äfven här skulle *in- op-* af språkmedvetandet uppfattats som prefix. Detta låter tänka sig, men mot inskränkningen tala fall som *quod hōstia* Capt. 246, *sed ūxor* Rud. 895 och annorst., fall hvilka svårigen genom emendation kunna undanrödjas. Ej heller har Klotz anfört något fullgiltigt skäl, hvarför denna förkortning ej skulle kunna träffa äfven rotstafvelser.

² Rörande gränserna för denna förkortning äro meningarne temligen delade. Åtskilliga forskare vilja ej erkänna den i fråga om naturlängd, de anse t. ex. ett *uerēbamini* (jfr Terent. Phorm. 902) såsom omöjligt (se t. ex. Spengel inledn. till Andr. p. XXXI, Dziatzko inledn. till Phorm. 36, Leo Deutsche Literaturzeit. 1892. Sp. 1432, Lindsay Class. Review 1892, Sp. 404). Men då iamb-förkortningslagen annars träffar naturlånga stafvelser likaväl som positionslånga, förstår man ej, hvarför naturlängden t. ex. uti *uerēbamini* skulle hafva blifvit förskonad från förkortning, då öfriga betingelser för sådan förkortning funnos för handen. Med rätta sammanställer Klotz Metr. p. 89 *uerē-bamini* med *calē-feri* (*calē-* är morfologiskt samma form som *uerē-*). Jfr för öfrigt *amīcilia, pudicitia* o. s. v. — Klotz menar (Metr. 87 ff.), att den andra stafvelsen i flerstafviga ord endast i det fall kunde förkortas, att den ej uppbar språkaccenten. Möjligt vore således t. ex. *magistratus*, men ej *magister, uolūptatem*, men ej *uolūptas* (såvida ej ett enklitiskt ord följde, då accenten kom att hvila på ultima, t. ex. *uolūptās mea*) o. s. v. Men äfven häremot synas sådana former tala som *bībisti* Stich. 721, *dedisse* Amph. 761, *prōfēcto* Mil. 290 (det genom elision tvåstafvigt vordna *prōfēcto* t. ex. Mil. 185^b förklaras i analogi med *uidētqu(e)* o. d.), *simillumae* As. 241 m. m. (se Seyffert Berl. phil. Wochenschr. 1891, Sp. 880 sq.). Jfr emellertid Skutschs anmärkningar Forsch. I, 108 n. 1. Frågan kan ej ännu anses fullt utredd.

ordfötter i dessa versmått äro tillåtna ¹. Mot *turbines* Trin. 835, *perdidi* Rud. 222 o. d. i anapäster svarar sålunda i iamber t. ex.

Poen. 1348 *Nemínēm ueníre, qui ístas ádsererét manú*

Rud. 944 *Eníeās iam me ódio quísqvis és* ²

Pers. 269 *Uerbéribus cáedi iússerít, compédēs ínpíngi. uápulém*
o. s. v. Äfven i den mellan flere ord delade kretikern inträder förkortning, t. ex. *cálleo ét cómmemini* Pers. 176, *prándtum út iussísti* Men. 367 o. s. v.

Genom den nu i korthet afhandlade s. k. iambförkortningslagen, hvilken man torde kunna formulera så: en iambisk stafvelseföljd blir pyrrichisk, då de båda stafvelserna tillsammans bilda vershöjning (thesis) eller verssänkning (arsis), och ictus faller antingen på den första af de begge stafvelserna eller på den dem närmast följande stafvelsen (— eller —') ³, genom denna lag, säger jag, har man lyckats under en synpunkt bringa och så tillvida förklara en mängd fall, i hvilka en i sig lång stafvelse hos scenici finnes använd som kort.

Nu förekomma emellertid också, som bekant, åtskilliga fall af verklig eller skenbar förkortning af lång stafvelse, hvilka icke låta hänföra sig under den nämnda lagen. Hit höra (för att ej tala om *contrā* och *frustrā*, i hvilka ord det senare språkets längd utan tvifvel är oursprunglig):

1. sådana mätningar som *tūquidem* för *tū quidem*, *siquidem* för *sī quidem*, *mēquidem*, *tēquidem*, *īsquidem* etc., jfr ock *quandoquidem* ⁴. På samma sätt väl: *siquis* Stich. 67, *nēquis* Capt. 791,

¹ Se Klotz Metr. 42, 59 ff., 77 ff. — Öfverhufvud påvisar Klotz, att anapästerna ej äro att betrakta såsom något slags 'vild rytm', utan i det hela lyda samma lagar som de öfriga versmåten.

² Jfr härtill ock Spengel Reformvorschläge p. 306 f. samt anm. till Truc. I, 2, 21.

³ Jfr härtill Skutsch i Vollmöllers Jahresbericht über die Fortschritte d. roman. Philol. 1892, p. 33, med hvilken jag för öfrigt instämmer deruti, att den ifrågavarande lagen till sin egentliga natur måste betraktas såsom språklig (grundad i ett verkligt uttal), ej såsom blott metrisk, hvartill Klotz synes benägen, ehuru han här såsom ofta ej yttrar sig fullt klart och konsekvent. — Jfr för öfrigt äfven Skutsch Forschungen I, passim och Sonnenschein Class. Review 1893, Sp. 133 n. 2.

⁴ Se Scherer Studemunds Studien II, 137 f.

ecquis jämte *ecquis* o. s. v.¹. Vid anslutning af enklitiska ord modifierades den föregående stafvelsens ton på ett sådant sätt, att det ledde till förkortning af stafvelsen: »Quantitätsentziehung durch Tonanschluss»².

2. De sex orden: part. *nempe, inde, unde, quippe* samt vissa former af pronomina *ille* och *iste*. Med dessa ord eger det i prosodiskt afseende märkliga förhållandet rum, att, medan de ibland mätas reguliert såsom tremoriga, resp. vid elision af slutvokalen såsom tvåmoriga, de derimot ibland synas vara använda såsom pyrrichier: *nēmpe, inde, unde* o. s. v., utan att detta kan förklaras med tillhjälp af iambförkortningslagen. Ett exempel kan tjena att åskådliggöra det för öfrigt välbekanta förhållandet. Jfr t. ex. en vers som Curc. 235

Salueto. Quid agis? :: Uiuo :: Nēmpe ut dignus es
med t. ex. Cas. 599

Quin tū suspēdis tē? nempe tūte dīxerās.

I den först anförda versen bilda det enstafviga *nemp(e)* thesis i en spondé och innehåller således 2 moror. I den senare versen synes *nempe tū(te)* representera en anapäst, så att således här det tvåstafviga *nempe* blott skulle innehålla 2 moror, eller med andra ord första stafvelsen vara förkortad.

¹ Se Bücheler i Wölfflins Archiv f. lat. Lexikogr. III, 144 sqq., Seyffert uti Bursians Jahresber. 1890, p. 7 ff., Skutsch Forschungen 9. Hit höra emellertid ej, såsom Bücheler och delvis Skutsch synas mena: *nīsi* (af *nē-si*), *sine* (jfr förf. Indog. Forsch. II, p. 223) och knappast *hōdie* (jfr Brugmann Grundr. II, 56 n.).

² Med detta namn är dock saken ej förklarad. Bücheler säger anf. st. med afseende på *tūquidem*: »Der Römer hatte neben dem zwiefach betonten, oratorisch gedehnten *tu quidem* das unter einen Ton zusammengedrängte und dafür in der Quantität geminderte, kurzangebundene *tūquidem*«. I själfva verket förefaller det dock märkvärdigt, att tonens sammanträngande på en stafvelse skulle ha till följd denna stafvelses förkortning. Den starkt betonade stafvelsen brukar ju ej undergå förkortning. Den här i frågavarande tonen måste således hafva varit af en egen art. Jfr nu Wackernagels skarpsinniga anmärkningar om denna företeelse 'Beiträge z. Lehre vom griech. Akzent' p. 22 sq. Wackernagel antager, att accenten på *tū* i *tuquidem* varit en s. k. 'scharf geschnittener' (jfr t. *da* energiskt uttaladt med kort *a*), en accentart, som tenderar att skydda korta stafvelser för förlängning eller att förkorta långa stafvelser (i ordets inre brukar denna förkortning af vokalen gå hand i hand med en förlängning af åtföljande konsonant, t. ex. *Juppiter* af *Jūpiter*, *narrare* af *nārare* o. s. v., se Brugmann Grundr. I, 464.). W. jämför för öfrigt gr. ἤτορ af ἡ τορ, ἀγαθὸς τινος af ἀγαθὸς τινός.

Huru skall man förklara denna vacklan i kvantitet hos ett och samma ord? Denna fråga afhandlas utförligt af Franz Skutsch i hans nyligen utkomna arbete »Forschungen zur Lateinischen Grammatik und Metrik, I Plautinisches und Romanisches». Det är den af Skutsch här framställda, som mig synes, i det hela tillfredsställande lösningen af problemet, hvilken jag i det följande vill taga i närmare skärskådande¹. Jag börjar med *nempe*, *inde*, *unde*, som alla innehålla förbindelsen nasal + explosiva, öfvergår sedan till *quippe* och slutar med pronomina *ille* och *iste*, der förhållandena äro mer invecklade.

Mätningen af *nempe*, *inde* och *unde* på sådana ställen, der dessa ord synas vara använda som pyrrichier, förklarade man förr vanligtvis genom det antagandet, att den framför explosivan stående nasalen bortfallit, förklingat, eller så försvagats, att den ej längre tillsammans med explosivan kunde bilda positionslängd². Man åberopade sig dervid dels på inskriftliga former som *Po-poni* = *Pomponi*, *Decebris* = *Decembris* o. s. v., dels på den några gånger i plautinska handskrifter uppdykande formen *nepe* i st. f. *nempe*³. Det är tydligt, att denna förklaring ej kan vara riktig. Man frågar sig för det första: Om den pyrrichiska mätningen af *nempe*, *inde*, *unde* beror på nasalens försvinnande eller förklingande, hur är det då möjligt, att *nempe*, *inde*, *unde* på så många ställen kunnat användas med lång första stafvelse? Och vidare: hur kommer det sig, att man aldrig i några andra ord än de ifrågavarande kan finna något spår af nasalens förklingande framför följande explosiva? Uti alla andra ord bildar ju nasal med följande konsonant positionslängd hos Plautus. Hvad det handskriftliga *nepe* beträffar, hvilket Ritschl betecknar såsom ett »memorable indicium pyrrhichiacae mensurae»⁴, så be-

¹ Skutschs förklaring är för öfrigt ej ny. Samma åsigt hade förut, ehuru utan fullständigare bevisning, uttalats af Wase Senarius, de gamla Plautuseditorerna Bothe och Weise, Bergk Op. phil. I, 9, Quichéat Mélanges de Philologie 219, 169 f. (jfr Skutsch Forschungen I, 164 f.). — Se äfven Spengel till Truculentus II, 4, 11.

² Jfr särskildt Corssen Ausspr.² II, 666 f. och annorstädes.

³ Jfr t. ex. Trin. 328, der de Palatinska handskrifterna BCD hafva *nepe*, men Ambrosianus *nempe*; ibid. 966, der B har *nepe*, men CD *nempe*.

⁴ Jfr anm. till Trin. 328.

tyder det rakt ingenting. Här föreligger helt enkelt ett af de vanligaste fel i minuskelskriften (*nepe* för *nēpe*). De inskriftliga formerna som *Poponi* bevisa ej, att nasalen varit borta i uttalet. Öfver hufvud har man ej i latinet kunnat uppvisa något säkert exempel på bortfall af nasal framför följande explosiva. De fall, som man härför åberopat ¹, har Skutsch reducerat till sitt rätta värde. Endast i fråga om ett par former skulle någon tvekan kunna uppstå: *lēuis* i förhållande till gr. ἐ-λαγύς af ἐ-λνγύς (jfr lit. *leŋgvas* 'lätt' o. s. v.), *catulus* i förhållande till *canis* ². Men *leuis* står säkert för *leghuis* och är härledt af en onasalerad rotform *leg-*, som förhåller sig till den nasalerade *lengh-* *lgh-* alldeles som t. ex. (*g*)*hed-* uti *hedera* till (*g*)*hend-* 'gripa' uti *pre-hendo* o. s. v. Likaså har man naturligtvis att uppfatta *uac-* i *uacillare* i förhållande till sanskr. *vañe-* 'böja sig, vackla' ³. — *Catulus* kan man knappast, såsom Skutsch vill, skilja från *canis*. Att *catulus* betyder 'unge i allmänhet', ej blott 'hvalp' ⁴, gör ingenting till saken. Det indoeuropeiska ordet för 'hund' (jfr gr. κῶν o. s. v.) hade sannolikt ursprungligen betydelsen 'unge' (jfr af samma rot κῶς 'fetus', sanskr. *ci-ṣu-* 'unge', isl. *húnn* 'unge, ung björn' o. s. v.). Det gr. σκύλαξ förenar ju faktiskt betydelserna 'unge, ung hund, hund'. Från betydelsens synpunkt föreligger alltså intet hinder mot att förena *catulus* och *canis*. Hvad beträffar den afledande dentalen i *catulus*, så återfinnes den ej blott i det germanska *hund*. utan äfven i andra

¹ Jfr t. ex. Kühner Ausföhr. Gramm. d. lat. Sprache I, p. 129, Schweizer-Sidler och Surber Lat. gramm. p. 68, J. Schmidt Vocalismus I, 98 ff., 179 ff., Bugge Bezz. Beitr. XIV, 68 ff., hvilken sistnämnde antager ett nasalbortfall i uritalisk tid, då accenten icke låg på den stafvelse, som närmast följde den, hvilken innehöll nasalen, utan på en aflägsnare.

² Om *ligula*, som ej är samma ord som *lingula*, jfr G. Meyer Indog. Forsch. II, p. 368.

³ Jfr ock *conuexus*, sannolikt af *con-uac-sos*. — Vexlingen i kvantitet (*uacillare* och *uacillare*) måste väl bero på afljud. Så är väl ock att förklara *sācris* Rud. 1208

Sūnt domi āgni et pōrci sācres — — —

i förhållande till *sācer*. Jfr *stātim* (Non. p. 393, jfr Ritschl Op. IV, 273 ff.): *stātim*.

⁴ Jfr t. ex. Truc. 268

Iam hercle ego hic te, mulier, quasi sus catulos pedibus proteram.

indoeuropeiska språk, såsom jag på annat ställe¹ sökt visa. Jag tror således, att man bör fasthålla vid släktskapen mellan *catulus* och *canis*. Men att antaga ett bortfall af *n* i det enda ordet *catulus*, därför måste man dock rygga tillbaka. Jag förmodar, att *catulus* är direkt afledt af rotformen *k(v)a-* (jfr sanskr. *cvā-*) utan förmedling af *n*-stammen².

Af det föregående torde framgå, att bortfall af nasal framför följande explosiva i latinet ej med någon sannolikhet kan antagas. Deraf följer, att man ej kan sätta de hos scenici förekommande tvåmoriga *nempe*, *inde*, *unde* = *nepe*, *ide*, *ude*. Skulle något tvifvel i detta afseende ännu bestå, så kommer det att fullständigt försvinna, när vi närmare taga i betraktande, under hvilka förhållanden de tvåmoriga *nempe*, *inde*, *unde* hos scenici förekomma. Vi börja med *nempe*.

Partikeln *nempe* förekommer på ungefär 17 ställen, så placeradt i versen (arsis ej tillhörande γένος ἴσον), att man ingenting kan afgöra om första stafvelsens kvantitet, jfr t. ex.

Asin. 117 *Nempe* ἴn foro? : Ἰβι, σι quid opus fúerit : Méminero. På 20 ställen är första stafvelsen i *nempe* lång, alltid framför följande vokal jfr t. ex. Curc. 235

Salueto. Quid agis? : Uíuo : Némpe ut dígnus és.

Tvåmorigt *nempe* förekommer på ungefär 25 ställen, jfr t. ex. Cas. 599

Quin tú suspéndis té? *nempe* túte díxerás.

Under ictus t. ex. Bacch. 188:

Rogábis me, úbi sit : úfuit : Némpe recté ualét.

Detta tvåmoriga *nempe* står alltid framför följande konsonant³.

¹ Bezz. Beitr. XIX, 282.

² Jfr slav. *su-ka* 'hynda', som ej heller kan hafva innehållit *n*-stammen.

³ Hit höra ock sådana verser som t. ex. Men. 1030:

Nempe iubes? : *iubeo* hercle, si quid imperist in te mihi

der man ej har att skandera *Némpe iubes* o. s. v. Visserligen kan i första foten af septenaren tvåstavig sänkning delas mellan två ord (jfr Seyffert Berl. Phil. Wochenschr. 1891, 925 f. gentemot Klotz Metr. 309), men den nämnda skansionen skulle komma i strid med den af Seyffert Berl. Phil. Wochenschr. 1888, Sp. 700 uppställda regeln, enligt hvilken *nempe* aldrig utfyller en hel fot.

Ett enmorigt *nēmp(e)* framför följande vok. förekommer blott Pseud. 151:

Nempe ita animati estis uos — — —

men stället är i kritiskt afseende osäkert¹. Dessa faktiska förhållanden vederlägga fullständigt antagandet af nasalbortfall i *nempe* såsom orsak till dess tvåmorighet. Ty huru skulle väl nasalbortfallet hafva kunnat betingas deraf, att det följande ordet började med konsonant? I stället erbjuder sig nästan af sig själf en annan förklaring. Då ett *nēmp(e)* framför vokal aldrig förekommer, utan i denna ställning ordets första stafvelse alltid är lång, så måste den efter all sannolikhet ha varit lång äfven framför följande konsonant. Då kan tvåmorigheten ej bero på första stafvelsens förkortning genom nasalens bortfall, utan den beror i stället på bortfall af den andra stafvelsens vokal. Man har att läsa en vers som den förut citerade Cas. 599 sålunda:

Quin tú suspēdis té? nemp(e) túte díxerás.

med synkope af det slutande *e* i *nempe*.

Detta antagande af synkope låter också i öfrigt på bästa sätt stödja sig. Det är i latinet en mycket vanlig företeelse, att vokalen i den stafvelse, som följde närmast efter den, hvilken uppbar hufvudtrycket, bortfallit. Denna verkan af den expiratoriska accenten inträdde i många fall i förhistorisk tid, då enligt den äldre latinska betoningslagen accenten hvilade på första stafvelsen i ordet, huru många än de efterföljande stafvelserna voro. Men äfven i senare tid, då accenten underkastat sig trestafvelselagen, fortfor den att utöfva samma verkan².

Hvad beträffar synkope i inljud behöfver jag blott påminna om en enda ordkategori: de bekanta adjektiven på *-(i)dus*. Jfr

¹ Jfr utom Skutsch Forsch. I, 36 f. Leo Deutsche Literaturz. 1892, Sp. 1433. Redan Sonnenschein till Rud. 343 anmärker om *nempe*: "the first syllable is long before a vowel or *h*, short before a consonant." — På sådana ställen som Asin. 339, Mil. 808 o. s. v. har man ej att läsa *nēmpē eos*, *nēmpē eandēm*, utan *nēmpē eos* o. s. v.

² Att synkope kunnat verkas äfven af en efterföljande accent, är troligt, ehuru i allmänhet svårt att konstatera (jfr den indoeuropeiska accentens regressiva verkan t. ex. uti *patēr* gen. *pat(ē)ros*).

ardus (*ardeo*, *ardor*) jämte *aridus*, *caldus* jämte *calidus*, *lardum* jämte *laridum*, *soldus* jämte *solidus*, *ualde* jämte *ualidus*¹. Oftast inträffar synkopen efter föregående likvida, men förekommer äfven efter föregående muta, t. ex. *frigidus* (*frigidaria* Lucil. frgm. 227 B. o. s. v.) jämte *frigidus*. Hos skalderna fordrar stundom metrum en synkoperad form, ehuru handskrifterna gifva en osynkoperad². Jfr t. ex. *ardus* Pers. 266

Nam id demum lepidumst: triparcos homines uetulos audios árdos, handskr. *aridos*. Jfr Aul. 297, der dock den fullare formen kan försvaras. Ett *audus* (jfr *audere*, *audax*) är kanske att antaga Bacch. 276. Jfr ock *Rau(i)de* i en hendekasyllabus hos Catullus XL, 1:

Quaenam te mala mens, miselle Rau(i)de.

Att vulgärspråket varit rikt på dylika synkoperade former, visa de romanska språken, som ofta låta oss sluta tillbaka till synkoperade latinska grundformer. Så visa it. *netto* etc. på ett *nit(i)du*s, fr. *vert* etc. på ett *nir(i)dis*, fr. *lourd* o. s. v. på ett *lur(i)du*s etc.³

Som vi sågo af de nyss anförda exemplen, har i latinet ofta den osynkoperade formen bevarats jämte den synkoperade: *calidus* jämte *caldus* etc. En förklaring af denna dubbelhet har försökts af W. Meyer Zeitschr. f. rom. Phil. VIII, 208 f., én förklaring, som dock svårligen kan vara riktig. Meyer utgår från hvad han kallar 'ein umspringendes betonungsgesetz'. Han menar (tvärt emot den vanliga åsigten), att t. ex. i *calidus* (så betonadt) andra stafvelsens vokal skulle ha stått kvar. Deremot t. ex. uti adv. *calidé* (till denna betoning sluter han af *e*-vokalen)

¹ Hit hör knappast *crūdus*, som enligt Skutsch skulle stå för *creuo-dus*. Men jfr av. *khrušhd-ra*- hård o. s. v. (*crudus* = *crus-dus*, jfr *crus-ta*). Icke heller *tardus* (slägt med arm. *tartam*, jfr Bugge Beitr. z. et. erl. d. arm. Spr. 33), och knappast *morbus* (jfr förf. De orig. et ui primig. gerundii et gerundiui lat. p. 68 n. 2). — Att suffixet *-dus* skulle alltigenom hafva utgått från roten *dhē* (τι-θη-μι), såsom S. antager, anser jag ej sannolikt. *d* representerar sannolikt äfven ieur. *d*, jfr *aridus*: gr. ἄζω af ἄζωω o. s. v.

² Jfr Zander Vers. ital. p. 18.

³ Jfr Gröber Vulgärlat. Substrate rom. Wörter i Wölfflin's Archiv f. lat. Lexikogr. I, 540 under *caldus*, VII, 27, Körting Lat.-rom. Wörterb. passim.

skulle i fallit. Tydligen opererar här Meyer med den indoeuropeiska s. k. fria accenten (noga att skilja från den förhistoriska latinska). Men nu finnes för öfrigt icke det ringaste indicium för att denna fria ieur. accent skulle hafva varit bevarad i italisk, eller till och med spec. latinsk tid. Alldeles orimligt är det att operera med den ieur. accenten uti ett fall som t. ex. *ardus* : *aridus*. *ardus* står för *āzidus* (jfr gr. ἄζω af ἄζδω o. s. v.). Här är således, såsom Meyer själf medgifver, synkopen yngre än rhotacismen, en som bekant relativt ung ljudförändring. Sannolikt beror denna dubbelhet, såsom väl först Osthoff i korthet antydt¹, på det olika tempo, hvari man vid olika tillfällen talade. I hastigt eller slarfvigt tal halkade man öfver den andra (svagast betonade) stafvelsens vokal och nöjde sig med att framhäfva den första. I högtidligare tal lät man äfven den andra stafvelsens vokal höras. De synkoperade formerna äro sålunda att betrakta såsom s. k. 'Schnellsprechformen'. Äro de synkoperade formerna så att förklara, så förstår man ock, hvarför det familiära och vulgära språket var särskildt rikt på dylika former.

Men dylik synkope förekommer ej blott i inljud, utan äfven i slutljud. Hit höra t. ex. de bekanta imperativformerna *dic* jämte *dice*, *duc* jämte *duce*, *fac* jämte *face*². Antagandet, att

¹ Wolfmin's Archiv f. lat. Lexikogr. IV, 464.

² Mera tvifvelaktigt är, om äfven *fer* är att förklara ur *ferē*. Härför uttalar sig Skutsch anf. st. 55 f. (jfr Pauli Altit. Stud. IV, 29). Deremot har Brugmann förklarat *fer* såsom en injunktivform = *fers* (senast Grundr. II, 903). Då skulle man visserligen hos Plautus vänta ett *ferr* (jfr *terr* af *ters* 'tre gånger' Bacch. 1127, hvarom se Bücheler Rh. Mus. XLVI, 236 ff.). Men *fer* är hos Plautus kort Asin. 674, Curc. 245. Dock synes ett *fēr* d. ä. *ferr* föreligga Mil. 1343 a *Fēr aequo animo*, som man emellertid förbättrat till: *Fēr animo aequo*. Likväl skulle man (jfr Brugmann Grundr. II, 1319 n.) just i detta ställe kunna se ett bevis för stafvelsens ursprungliga längd. *Fēr* på de öfriga ställena kunde bero på förallmänligande af den antekonsontantiska formen. Ty före konsonant kunde man ej uttala *ferr*, utan der måste dubbelkonsonanten förenklas. Jfr förhållandet mellan *ēs* 'du är' d. ä. *ess* och *ēs*, som Skutsch förträffligt afhandlar anf. st. p. 60 n. — Hvad beträffar *ferē* uti Carmen Fratrū Arualium (se Pauli anf. st., Zander Vers. it. p. 26), så är det ej säkert, att detta är en imperativ. — Enligt Stowasser Zeitschr. f. d. Österreich. Gymn. 1890, p. 1087 f. skulle en synkoperad imperativ föreligga äfven i partikeln *em* af *em(e)* 'tag'. Skutsch Forsch. p. 57 n. 2 kallar detta 'eine nicht üble Vermuthung'. Jag tror emellertid, att Stowassers åsigt är oriktig (se exkursen).

fac uppkommit genom synkope af *face*, styrkes af Engelbrechts iakttagelse¹, att *fac* hos Terentius aldrig användes i versslutet. Då versslut gäller som satsslut, betyder detta, att den enstafviga formen ej förekom i pausa, hvilket åter beror derpå, att det i pausa ej fans något följande ord, på hvilket rösten, populärt taladt, kunde springa öfver från det föregående ordets tonstafvelse. Att det i dagligt tal förekommit äfven andra 'Schnellsprechformen' af imperativer än de nyss nämnda, derom föreligger ett intressant vittnesbörd i den s. k. *cauneas*-anekdoten, berättad af Cic. de diu. II, 39, 84, Plinius n. h. XV, 21. Då Crassus stadd på sitt tåg mot Partherna, höll på att inskeppa sig i Brundisium, kom en fikonhandlare från Kaunos fram och ropade *Cauneas*. 'Dicamus, si placet', tillägger Cicero, 'monitum ab eo Crassum, caueret, ne iret'. Denna anekdot visar, att *caue ne eas* kunde uttalas som *cau' n'eas*. Uti imperativen *cauē* har *e* först förkortats och så synkoperats.

Andra exempel på synkope af slutvokalen i ett tvåstafvigt ord, hvilka här ännu närmare intressera oss, äro partikelformer som *ac* : *atque*, *nec* : *neque*, *donec* : *donique* af *doneque* o. s. v.² *Ac* står närmast för *acc. atc* (med assimilation af *tc* > *cc* såsom till exempel i *siccus* : *sitis*), *atc* återigen står för *atqu(e)*. Den labialiserade gutturalen har efter regeln öfvergått till olabialiserad framför följande konsonant. I fråga om *ac* hänvisar sålunda sjelfva formen på, att det uppkommit genom synkope framför följande konsonant. Detta bekräftas också i mycket af formens bruk. Enligt Elmers undersökning Am. Journ. of Phil. VIII, 292 ff. förekommer på inskrifter från den republikanska tiden *ac* 7 gånger alltid framför konsonant, *atque* förekommer 13 ggr, deraf 10 framför vokal. Hos Terentius förekommer *ac* 66 ggr alltid framför kons., *atque* förekommer 203 ggr framför vokal, blott 7 ggr framför kons. För Plautus föreligger, så vidt jag vet, ingen annan statistik än Ballas' (Gramm. plaut. Spec. prim. p. 29). Enligt Ballas förekommer *ac* hos Plautus blott framför konsonant;

¹ Studia Terentiana p. 63.

² Hit höra sannolikt ock *an*, *non* (antekons.): *anne*, *nonne* (antevokal.). Se Schrader De particularum *-ne*, *anne*, *nonne* apud Plautum prosodia (Dissert. Argentorat. VIII, 292 ff.) och jfr t. ex. Amph. 403—407. Om Skutschs förklaring af *an* ur *at-ne* (Forsch. p. 59 n. 2) är riktigt, må lemnas derhän.

atque framför vok. och kons. (det senare 'fere octogies'). Beaktansvärdt är, att flerstädes *atque* står framför konsonant med ett värde af blott 2 moror t. ex. Epid. 522 (*Atque mé minoris facio* o. s. v.), jfr Mil. 367, Poen. 372, Pseud. 1315¹ etc. På sådana ställen har man uppenbarligen att läsa *ac*, ehuru i handskrifterna står *atque*. Här ha vi då funnit en den mest slående parallel till det 2-moriga antekonsonantiska *nempe*, och dermed är väl förklaringen af detta såsom ett synkoperadt *nemp(e)* höjd öfver alla tvifvel.

Vi öfvergå till *inde* och *unde*. *Inde* förekommer enligt Skutsch's statistik hos scenici ungefär 36 ggr i sådan ställning, att ingenting kan afgöras om första stafvelsens kvantitet, *unde* i samma ställning ungefär 60 ggr. *Īnd(e)* med lång första stafvelse framför vokal 31 ggr, *inde* framför konsonant 18 ggr; *ūnd(e)* *unde* under samma förhållanden resp. 81 och 24 ggr (dertill kommer *ūndique*, alltid med denna prosodi). Tvåmorigt *inde* står oafsedt sådana fall, som höra under iambförkortningslagen, ungefär 11 ggr, alltid framför konsonant; tvåmorigt *unde* 12 ggr, alltid framför konsonant. Om detta tvåmoriga *inde* och *unde*, som endast uppträder framför konsonant, gäller tydligen detsamma som om det antekonsonantiska tvåmoriga *nempe*. Man har att läsa med synkope *ind' und'*, eller, då i denna ställning äfven *d* oftast måste komma att utträngas *in(de)*, *un(de)*, liksom *nemp'*. T. ex. Amph. 156

In(de) crás e prómptuariá cellá deprómar ád flagrúm

Mil. 687, en ofta misshandlad troch. sept.:

Quaé mihi númquam hoc dícat: Éme, mi uír, lanam, ún(de) tibi pálliúm²

En olikhet mellan *inde*, *unde* å ena sidan och *nempe* å den andra är, att *inde*, *unde* i antekons. ställning ingalunda alltid äro tvåmoriga utan enl. den nyss meddelade statistiken mycket ofta hafva värdet af 3 moror, jfr t. ex. Asin. 777

Neque quóm descéndat ín(de) dét quóiquám manúm.

¹ Se Müller Plaut. Pros. p. 436 ff.

² En dativform *ti* motsvarande *mi* (jfr Bücheler-Windekilde Grundr. d. lat. Decl. p. 112 ff., Leo Hermes XVIII, 584 f. och i hans Plautusedition anm. till Bach. 491 o. s. v.) synes man trots Leo (Deutsche Literaturzeit. 1892, Sp. 1433) ej nödgad att antaga vare sig här eller annorstädes.

Nempe framför kons. är deremot alltid 2-morigt. Tydligt förhåller sig det tremoriga (h. e. osynkoperade) antekonsonantiska *inde*, *unde* till det tvåmoriga (h. e. synkoperade) *inde*, *unde* i samma stälning alldeles som *calidus* : *caldus*, *solidus* : *soldus* o. s. v. Dervid är det intressant att iakttaga, att Terentius nästan helt och hållet försmår de synkoperade formerna *ind'* *und'*. Blott en gång Phorm. 681 förekommer ett synkoperadt *ind'*: *Inde súmam* etc.

Sedan vi nu i det arkaiska latinet konstaterat tillvaron af ett synkoperadt *in(de)*, få vi också en förklaring på partikelformerna *dein* jämte *deinde*, *exin* jämte *exinde*, *proin* jämte *proinde*. Om vi undersöka dessa partikelformers bruk hos Plautus och Terentius samt öfrige scenici, komma vi till det resultatet, att formerna *dein*, *exin*, *proin* endast användas framför följande konsonant, aldrig framför vokal och aldrig i pausa d. v. s. i sats- eller versslut. Der uppträder alltid *deinde*, *exinde*, *proinde*. Slutsatsen häraf är klar. Den åsigt, enligt hvilken *deinde*, *exinde* o. s. v. skulle hafva uppkommit af *dein*, *exin* o. s. v. genom tillägg af *de*, kan ej vara riktig. Det är ju otänkbart, att detta *de* skulle hafva tillagts blott i vissa stälningar i satsen. I stället har tydligen *dein* uppkommit af *deinde*, *exin* af *exinde* o. s. v. på så sätt, att det slutande *e* synkoperats framför följande konsonant, och derpå *d* utträngts i stälningen mellan två konsonanter¹ (jfr äfven *deinceps* af *dein(de)-caps*). Till samma slutsats komma vi för öfrigt äfven på en annan väg. *inde* är ju troligen uppkommet af adv. *im* + part. *de. im* är bildadt af pronominalst. *i* med samma suffix som *illim*, *istim* m. m. *de* är samma part. som i ark. *quam-de* = *quam*² o. s. v. Under sådana förhållanden skulle man, om ej *dein* vore uppkommet af *deinde*, såsom ursprunglig form vänta *deim*, ej *dein* o. s. v., och det finnes icke något stöd för det antagandet, att *m* i slutljudet öfvergått till *n*³. Det heter alltid *illim*, *istim* o. s. v., ej *illin*, *istin* o. s. v.

¹ Jfr Hand Tursellinus II, 239, Corssen Ausspr.² II, 604 och annorst.

² Att *inde* skulle motsvara det gr. ἔνδεα, är af flere skäl osannolikt. Jfr förf. Indog. Forsch. II, p. 240 f. och der citerad litteratur. Leos förklaring Rh. Mus. XXXVIII, p. 19 är absolut ohållbar.

³ Leo påstår fortfarande detta (Deutsche Litteraturz. 1892, Sp. 1433), men utan att styrka sitt påstående med några exempel.

Nu finnes också jämte *exin*, *exinde* en tredje form *exim* (jfr Ritschl Op. II, 455 f.). Detta *exim* kan vara lika med *ex* + ett ursprungligt *im*, men möjligt är också, att *exin* ombildats till *exim* efter analogien af *istim*, *illim* o. s. v. Att *dein*, *proin* förskonades från denna ombildning, kan bero på deras enstafvighet (*dēin*, *proīn*). Af det sagda framgår också, att Fuhrmanns åsigt¹ om en ursprunglig betydelseskilnad mellan partikelformerna *proin* och *proinde* ej kan vara riktig. Fuhrmann menar, att *proin* skulle vara uppfordringspartikel, *proinde* deremot jämförelsepart. (*proinde ut*). Nu förhåller det sig verkligen så, att uppfordringspartikeln hos Plautus i de flesta fall (dock ej i alla) heter *proin*. jämförelsepartikeln deremot *proinde*. Men detta förklaras deraf, att i uppmaningssatser partikeln brukar åtföljas af 2 pers. pron., och af *proinde tu* blef ljudlagsenligt *proin tu*; deremot brukar jämförelsepartikeln åtföljas af *ut*: *proinde ut*, der någon synkope ej kunde komma i fråga. — Vi se, att antagandet af synkoperade former *in(de)* *un(de)* jämte *inde* och *unde* på alla punkter bekräftar sig.

Återstår nu bland partikelformer med oregelbunden prosodi *quippe*. Part. *quippe* förekommer hos scenici på 2 ställen med obestämbar kvantitet, på 8 st. med lång första stafvelse framför följande vokal, på 10 ställen med lång första stafvelse framför följande konsonant (dertill kommer *quippini*), slutligen 4 ggr med ett värde af blott 2 moror, alltid framför följande konsonant, jfr t. ex. Amph. 745

Ān etiam īd tu scīs? Quippe qui ēx te audfui ut ūrbem máxumám² quippe quī i början af den iamb. senaren t. ex. Men. 586. Då senaren ej kan börja med en kretikus, så kan *quippe* här ej fylla mer än 2 moror. Förklaringen är den samma som vid *nempe*.

¹ Fleckeisen's Jahrb. 1868, p. 852 ff.

² Så gifves versen af handskrifterna fullkomligt riktigt. Alla föreslagna ändringar t. ex. *An iam* i st. f. *An etiam* (Lindemann, Ussing, Goetz-Loewe). *Ah* (i slutet af föregående vers) *Etiam* (Schoell, Leo, Palmer) äro förkastliga, Lindemann och Ussing missförstå alldeles *etiam*. Detta har här samma betydelse som uti sådana frågor som *etiam clamas*, *carnufex*? Amph. 376 'ropar du också (till på köpet), din slyngel?', *etiam inrides* Most. 1132 'hänar du också (rent af)?' m. m. *An etiam id tu scis*? betyder således icke 'vet du äfven det?' (Alcumena hade förut ej talat om något annat, som hon visste), utan ungefär: 'har det (rentaf) gått så långt, att du vet det?' Jfr Amph. v. 773.

inde och *unde*. Vi ha att läsa i *quipp'qui* etc. Förr äberopade man sig ofta till förklarande af partikelns tvåmorighet på det förhållandet, att lång konsonant i den äldsta tiden (före Ennius) skrefs enkelt. Men man får ej förvexla skrift och uttal¹.

Återstår nu att behandla skenbart pyrrichiska former af pronomina *ille* och *iste*. Förhållandena äro här mera komplicerade.

Vi börja med *ille*. *Ille* förekommer hos Plautus under följande prosodiska förhållanden. På ungefär 285 ställen står första stafvelsen af pronominet i arsis ej tillhörande γένοϛ ἴσον, då således ingenting kan afgöras om denna stafvelses kvantitet. På ungefär 750 ställen kan första stafvelsen i pronominet anses vara förkortad enligt iambförkortningslagen. Icke heller dessa ställen komma i betraktande vid afgörandet af frågan om *ill-* i *ille* är i och för sig långt eller kort. På ej mindre än ungefär 730 ställen är första stafvelsen i *ille* otvifvelaktigt lång, vare sig den bildar thesis eller arsis i γένοϛ ἴσον eller näst sista arsis i iambiska och katalektiskt trokiska verser eller näst sista arsis före caesura media i den iambiska septenaren, då i dessa fall enligt lagen mot det diiambiska slutet före ett iambiskt ord ej får stå ett annat iambiskt, utan endast ett spondeiskt eller anapästiskt ord². Gentemot de 730 ställen, der första stafvelsen i *ille* är en otvifvelaktig längd stå ungefär 166 fall, der denna samma stafvelse synes vara kort, utan att detta kan bero på iambförkortningslagen. Hithörande fall låta fördela sig på två grupper a) sådana fall der *ille* (*illic*, *illa*, *illud*) synes bilda upplöst thesis, t. ex.

Men. 57 Epidámníensis ille quem dúdum díxeram
eller arsis, t. ex.

Rud. 1240 Ille quí consúlte, dócte atque ástuté caué
b) sådana fall, der första stafvelsen uti pronominet bildar arsis, den andra thesis på sådana ställen i iambiska eller trochaiska verser, der enligt den så kallade dipodielagen ord af formen — = ej få förekomma. Jfr t. ex.

Bacch. 1018 Eadem ístaec uérba dúdum illí⁴ dixi ómniá

¹ Jfr t. ex. Müller Plaut. Pros. p. 253 f., Havet De uers. Sat. p. 12 n., 150 n, 3, Luchs Studemunds Stud. I, 74.

² Jfr Luchs Studemunds Stud. I, 3 ff., Klotz Metr. 232 ff. och der citerad litteratur.

eller

Capt. 600 Crúciór lápidem nón habére mé ut illí⁶ mastígiaé

Den s. k. dipodielagen innebär, som bekant, att de inre sänkningarne i dipodien, der Grekerna ej tillåto irrationel förlängning, hos Romarne ej få fyllas af den betonade stafvelsen i ett spondeiskt (trochaiskt) ord¹.

Att förklara prosodien af *ille* på sådana ställen som de nu under a) och b) nämnda genom antagande af ett förkortadt *ill*, går svårigen an. Man kan ej med Corssen² åberopa sig på, att det andra *let* i gruppen *ll* skulle hafva varit ett omätbart kort eller irrationelt ljud, då ju annars *ll* alltid bildar positionslängd³. Föröfrigt är ju *ill* i 730 fall hos Plautus otvifvelaktigt långt. Vidare förekommer ej *ill* framför vokal⁴. Icke heller begagnas former af *ille* i iambiskt versslut⁵. Hvad slutligen beträffar sådana af Ritschl⁶ och äfven af Klotz⁷ antagna mätningar som *illius*, så har Luchs i sin bekanta afhandling 'Zur Lehre v. d. Genetivbild. d. lat. Pronomina' Studem. Stud. I, 319 sqq.

¹ Jfr Hermann Elem. doct. metr. p. 141, 151, Draheim Hermes XV, 238 ff., W. Meyer Über die Beobachtung des Wortacc. in der altlat. Poesie p. 42 ff., Klotz Metr. p. 315 ff.

² Ausspr.² II, 627.

³ Jfr ock Seelmann Die Ausspr. d. Latein p. 111 ff.

⁴ Om Most. 362 jfr Kellerhoff Studemunds Stud. II, 54, Seyffert Bursian's Jahresber. 1886, p. 58. Epid. 135 skanderar Skutsch (a. st. p. 107 f.) sålunda:

Illam amābam olim : nūnciam ālia cūra inpēdet pēctori

Jfr Müller Nachtr. z. Plaut. Pros. p. 38. Emellertid anser jag denna skansion tvifvelaktig. Mot förkortningen *amābam* vill jag ej opponera mig. Men man kan också läsa versen så:

Illam amābam olim nunc iam ālia cūra inpēdet pēctori

Ett tvåstafvigt *nunc iam* (att skilja från det trestafviga *nūnciam*) har Langen med full rätt antagit Beitr. p. 287. Jfr Capt. 266, en vers, som är fullkomligt riktigt traderad i handskrifterna. Om subjektsvexlingen, på hvilken man enligt min mening med orätt stött sig, jfr förf. Adnot. Plaut. Spec. I, p. 58 n. 2.

⁵ Jfr Ritschl Prolegg. CCLX, Klotz Metr. p. 49. Mil. 1231 förekommer *illum* i iambiskt cäsurslut, men man kan ej tillmäta detta enstaka ställe någon betydelse. Bentley har insatt *eum* för *illum*. Att *illum* förekommer framför trochaiskt cäsurslut med enstafvigt ord, der ren sänkning är regel, t. ex. Bacch. 419

Nón sinó neque équidem illúm me uíuo córrumpi sinám
förklaras genom enklisen (*illúm me* egentligen ett ord).

⁶ Jfr Opusc. II, 678 ff. ⁷ Metr. p. 46.

(jfr ock Brandt 'De uaria, quae est apud Romanorum poetas scaen. genet. sing. pronom. forma ac mensura') visat, att man i dylika fall måste antaga tvåstafviga biformer på *is* (*illis, istis*) t. ex.

Curc. 413 Libértus illiŭs quem ómnes Súmmanúm uocánt
o. s. v.¹

Under sådana förhållanden måste tydligen hypotesen om en förkortning af första stafvelsen i *ille* fara, och en annan förklaring för de ofvan under a) och b) angifna fallen sökas.

Hvad då först beträffar de till gruppen a) hörande, så ligger här efter det förut om *nempe, inde, unde, quippe* sagda antagandet af synkope nära till hands. En vers som t. ex. Men. 57 har man sålunda att läsa:

Epidámniénsis ill(e) quem dúdum díxerám

Antagandet af synkope styrkes deraf att endast sådana former af *ille*, som sluta på kort vokal eller kort vokal + *c* eller *d* och som sålunda kunna undergå synkope, förekomma i denna ställning på kritiskt säkra ställen. Utom *il(le)*, som träffas i ungefär 27 fall hos Plautus och i ungefär 10 hos Terentius och öfriga scenici, förekommer *il(la)* n. sg. fem., *il(lu)d* (blott 1 fall synes någorlunda säkert), *il(li)c* n. sg. masc. (att skilja från adv. *illic*, som på grund af sin långa slutvokal ej kunde undergå synkope). Formerna *il(li)c* *il(lu)d* uppträda blott framför ord börjande med vokal, ett förhållande, som i sin mån stöder antagandet af synkope. Med *il(li)c* kan för öfrigt jämföras *ful(i)ca* i en vers af Furius Antias hos Gellius XVIII, 11, 4:

Sicut fulica leuis uolitat super aequora classis.

Om något historiskt sammanhang består mellan det synkope-rade latinska *il* (= *ille* eller *illa*) och romanska former såsom spanska *el*, prov. art. *l*, *l'* o. s. v. (Skutsch jämför *il reuertitur* med span. *el reverte*, fran. *il revient*; *il* kan emellertid redan på grund af sitt *i* ej så förklaras), synes mer än tvifvelaktigt².

¹ Huru de pronominala genetiverna på *-i -is -ius* skola förklaras, är ännu ej fnllt utredt. Enklarest vore, om man finge betrakta *illi, isti* o. s. v. såsom locativer (jfr gen. på *i* uti 2 dekl.). Deraf *illi-us, illi-s* genom tillägg af genetiv-ändelsen för 3 deklin. Med *illis* är att jämföra *mis tis* (Bücheler-Windekilde p. 75).

² Jfr Stürzinger i Wolfflins Archiv VIII, 461, Bersu Berl. Phil. Wochenschr. 1893, Sp. 177.

Vi öfvergå nu till de fall, der former af *ille* synas vara använda i strid mot den s. k. dipodielagen. Sådana fall har Skutsch hos Plautus räknat till ett antal af inemot 80. Denna siffra är alldeles för hög, för att man skulle kunna tänka på att hjälpa sig fram medels emendation¹. O. Brugman i sin skrift '*Quemadmodum in iambico senario Romani ueteres uerborum accentus cum numeris consociarint*' p. 23 f. har föreslagit införande af enstafviga former såsom *li*, *lum*² för *illi*, *illum* o. s. v., t. ex.

Pseud. 783 Eheú, quom (il)l rei ego étiam núnc sum páruolús.

Men dels är det öfverhufvud tvifvelaktigt, om scenici begagnat sådana former, dels skulle dessa former ej hjälpa på sådana ställen, der föregående ord slutar på konsonant, t. ex. Capt. 600

Crúciór lápidem nóñ habére mé ut illí mastígiacé.

Till en annan förklaring leder betraktandet af de fall, i hvilka scenici tillåtit sig att bryta mot dipodielagen. Klotz Metr. p. 323 ff. angifver 3 sådana fall: 1. undantag göra mångstafviga, tungrodda ord, hvilkas inpassande i versen gjorde skalden svårighet, jfr t. ex. Amph. 42

Vidí Neptúnum, Virtutéñ, Victóriám

2. den tunga verssänkningen upphäfves i någon mån genom upplösning af närstående höjning, t. ex. Trin. 968

Ádúlescéns cedodum ístuc aúrum o. s. v.

3. spondeiska ord kunde placeras på de kritiska ställena af dipodien, om de hade accenten på ultima t. ex. *addúc* af *adduce* o. s. v.³, ett undantag, som ju blott är skenbart.

Under fallet 1. kunna de ifrågavarande formerna af *ille* ej inrangeras, icke heller, annat än delvis. under fallet 2. Återstår fallet 3. Med andra ord: vi ledas till det antagandet, att vissa former af pronomen *ille* i vissa fall varit ultimabetonade. Detta antagande lär icke stöta på någon motsägelse i fråga om de

¹ Jfr Möller Plaut. Pros. 339 ff., Nachtr. 44 f.

² Jfr *ste*, *sta*. *stuc* = *iste*, *ista*, *istuc* o. s. v., hvarom se Lachmann Comment. till Lucr. p. 197, Corssen Ausspr.³ II, 629, Loewe Prodromus 346.

³ Dylik betoning uppstår a) vid synkope eller kontraktion t. ex. *addúc* = *adduc(e)*, *munit* perf. = *muniut*. b) vid anslutning af enklitiska ord, t. ex. *posséñtue*, *multó post* o. d.

med partikeln *c(e)* sammansatta formerna: *illic* = *illī-c(e)*, *illuc* = *illū-c(e)* o. s. v. Dessa former hade ultimabetoning enligt samma regel som *addūc* af *addūc(e)* o. s. v. Men vi sakna ej skäl att antaga ultimabetoning äfven för andra former af *ille*. Grammatikern Pompeius V, 248, 2 ff. K. varnar för att uttala adverbet *illo* som *illō* (»sed uide ne producas ultimam syllabam et dicas *illō*, quia Latini in ultima syllaba accentum non habent. Sed ne forte dicas: 'quare ergo dicimus *istūc*'? sed illud per apocopen dicimus»). Ett dylikt uttal (*illō*) måste således hafva funnits. Jfr Donatus till Hec. I, 2, 19 »Legitur et *illi* ut sit circumflexus accentus et significet *illic*». För tvenne af *ille* bildade adverb föreligga således direkta intyg om ultimabetoning. Men fans sådan betoning i adverbena, så kan den ock hafva funnits i andra former af pronominet. Härtill kommer de romanska språkens vittnesbörd. Former som *le*, *la*, *lo* kunna ej förklaras ur resp. *ille*, *illa*, *illum*, utan förutsätta ultimabetonade grundformer (jfr fr. *leur*, it. *loro* af *illōrum*, it. *li* af *illīc*). Dylika ultimabetonade former har man härledt från det senare folkspråket¹, men af det föregående framgår, att ultimabetoningen kan ledas tillbaka ända till den arkaiska perioden. Med ledning af dipodielagen kan man sluta tillbaka till följande ultimabetonade former hos scenici: *illē*, *illā* (n. sing.), *illūd*, *illī* (dat.), *illūm*, *illām*, *illō* (abl.), *illō* (adv.), *illī* (nom. pl.), *illīs*, *illōs*, *illās*, *illic* (n. sg.).

En annan fråga är, hvar vi hafva att söka grunden till den vexlande betoningen hos vårt pronomen. Denna fråga kan för närvarande ej tillfredsställande besvaras. Det kunde ligga nära till hands att anknyta betoningsvexlingen till den vexling i funktion hos vårt pronomen, som redan hos Plautus finnes fullt utbildad. Bach har uti sin afhandling 'De usu pron. demonstr.' (Studem. Stud. II, 296 ff., 311 ff.) påvisat, att *ille* hos Plautus användes såsom artikel (= fr. *le*, *la*) och såsom pronomen för 3 person. Man skulle kunna förmoda att *ille* i denna användning varit ultimabetonadt, under det att det deremot i deiktisk betydelse haft tonen på första stafvelsen. Men differensen i betydelse och differensen i betoning täcka ej hvarandra. Å ena sidan förekomma nämligen former med tonen på första stafvelsen såsom

¹ Jfr Seelmann Ausspr. 49 f., 56 f.

artikel, och å andra sidan träffas former med tonen på ultima i deiktisk betydelse. — Emellertid förekomma andra i någon mån analoga fall af betoningsvexling, t. ex. vid förbindelsen af preposition med dess kasus. Å ena sidan behandlades hela förbindelsen såsom ett ord t. ex. *obuiam, propter-me, inter-se* o. s. v. (i *profecto, praefiscini, protinus* o. s. v. visar vokalisationen, att tonen haft sin plats på prepositionen). Å andra sidan kunde också det styrda ordet behålla sin ton, jfr t. ex. betoningen *obuiam* Rud. 206 jämte *obuiam* o. s. v.

Hvad som ofvan sagts om *ille*, gäller mutatis mutandis äfven om *iste*. Icke heller här finnes något stöd för antagandet af en förkortning af första stafvelsen. Bevisställena för de synkoperade formerna *ist(e)*, *is(ti)c* äro emellertid få och åtminstone delvis osäkra. Af ultimabetonade former föreligga (oberäknadt de med *-ce* sammansatta): *isti*(dat.), *istum*, *istam*, *istás*, *istis*(d.).

I det föregående har utvecklats, att man ej hos Plautus och öfriga scenici kan antaga ett pyrrichiskt *nempe, inde, unde, quippe, ille, iste*; man har i stället att operera med synkoperade former: *nemp, in(de), un(de), quip(pe), il(le), ist(e)*. Detta resultat torde kunna betraktas såsom alldeles säkert i fråga om de fyra partiklarne. I fråga om de båda pronomina kan man vara mera tveksam, och många röster hafva höjt sig mot antagandet af synkoperade former såsom *il(le), il(la), il(li)c, ist(e), is(ti)c* o. s. v.¹ Man har dervid dels åberopat hårdheten af den genom synkopen uppkomna konsonantförbindelsen t. ex. uti *istic*, dels framhållit den otydlighet i uttrycket, som måste förorsakas genom sammanfallet af masc. *il(le)* och fem. *il(la)*. Häremot torde dock kunna invändas, att mekaniskt (blindt) verkande ljudlagar i många andra fall åstadkommit både hårda konsonantgrupper och ljudlig öfverensstämmelse mellan till betydelsen skilda former. Vidare talar analogien af *nempe, inde, unde, quippe* kraftigt för antagandet af synkope äfven i *ille* och *iste*. Skulle man verkligen hafva att söka en annan förklaring för pronomina än för partiklarne? Och om så är, hvilken är då denna förklaring? Härpå har man ej lemnat något tillfredsställande svar.

¹ Se E. R. i Litterar. Centralbl. 1892, Sp. 1409, Leo Deutsche Literaturz. 1892, Sp. 1432, Stürzinger i Wölfflin's Archiv VIII, 461, Lindsay Classical Review 1892, Sp. 403.

I detta sammanhang bör ock anmärkas, att synkope hos Plautus ej synes vara inskränkt till de i det föregående behandlade formerna. Genom antagande af bortfall i uttalet af en slutljudande, obetonad vokal tyckas många förut i metriskt afseende dunkla verser med ens bli klara. Jfr t. ex.

Mil. 508 Quodque concubinam erflem insimulare ausus es

ibid. 1072 Quomque me oratricem hau spréuistí sistíque exórare éx te

m. m.¹. Läs *quoc* (= *quodqu(e)*) *concubinam*, *quonc me oratricem* etc. Jfr *ac concubinam* för *atqu(e) concubinam* o. s. v. Stich. 696:

Séd amicá mea et túa dum cómit dúmque se exórnat, nós uolo är skansionen *dúnc* (af *dumqu(e)*) *se exórnat* bättre än *dúmque se exórnat*². Visserligen torde iambförkortningslagen hafva kunnat utöfva sin verkan öfver ett elideradt monosyllabum³, men delningen af den tvåstafviga sänkningen är betänklig⁴.

Med imperativformer som *dic*, *duc*, *fac* kunna jämföras *redd(e)* Stich. 768

Redd(e) cántiónem uéterí pró uinó nouám

mitt(e) Pseud. 239

O Pseúdo!e mí, sine sím nihíl :: Mitt(e) mé sis, síne modo ego ábeam

jfr ock *It(e) si itis* Poen. 1237. Med det af Skutsch antagna *mán(e) mane* Aul. 655 skulle man kunna sammanställa *cíd(o) soleas* (jfr pl. *cette* af *cí-d(a)te*) Most. 384, jfr Truc. 363 (der

¹ Mera material hos Müller Plaut. Pros. kap. 9 ('Besondere Freiheiten in Versanfängen').

² Så Klotz Metr. p. 79. Zander Vers. it. CXXV tvekar mellan denna skansion och *dúm se exórnat*. Jfr Müller Pros. p. 314 f.

³ Jfr Poen. 1116

Sed i *útque éuoca illam* — —

der man knappast är berättigad att utan vidare stryka *atque*. Jfr Ballas Gramm. plaut. I, 35, Loch Zum Gebr. d. Imperat. bei Plautus p. 26.

⁴ Mig synes emellertid, som om ännu en annan skansion i de nu nämnda fallen skulle kunna sättas i fråga: *quúdqúe concubinam, quúmqúe me oratricem, dúmqúe se exórnat* etc. i analogi med *ísquidem, ídquidem* o. s. v. (se ofvan p. 8 f.).

Schoell origtigt omställer: *soleas cedo*). Men för att man i dylika fall skall kunna afgöra, hvilken skansion som är den rätta, måste först fastställas, under hvilka vilkor proceleusmaticus pro trochaeo är tillåten¹.

Till sist må här i korthet påpekas, att genom Skutschs och Lindsays² undersökningar en annan till den Plautinska metriken hörande omtvistad fråga erhållit en ny belysning: jag menar frågan om förhållandet mellan ord- och versaccent (ictus). Som bekant framställde först Bentley i sin berömda afhandling 'Schediasma de metris Terentianis' den åsigten, att de romerska komediförfattarne vid byggandet af sina verser så vidt möjligt sökt undvika strid mellan ord- och versaccent. Denna åsigt upptogs och utvecklades af Hermann (Elem. doct. metr. p. 141) samt Ritschl (Prolegg. Cap. XV, jfr ock Opusc. II, p. XI ff.). Såsom afgjorda motståndare till den Bentley-Hermann-Ritschlska teorien hafva uppträdt bland annat Corssen³ och W. Meyer⁴, hvilka förfäktat den åsigten, att den öfverensstämmelse mellan ord- och versaccent, som hos scenici förefinnes, är en naturlig och nödvändig följd af det latinska språkets prosodiska beskaffenhet och den latinska versbyggnadens lagar: scenici hafva hvarken eftersträfvat eller sökt undvika öfverensstämmelse mellan ord- och versaccent. Men huru klart än särskildt W. Meyer kan synas hafva ådagalagt, att scenici ej tagit någon särskild hänsyn till ordaccenten, så har dock ej hans bevisning öfvertygat alla. Jfr isynnerhet de viktiga invändningarne af P. Langen, Philol. 46, 401 ff. Nu har man särskildt genom noggrannare aktgifvande på de med enklisis och proklisis sammanhängande betoningsförhållandena påvisat, att öfverensstämmelsen mellan ord- och versaccent hos scenici varit vida mer omfattande än man förut föreställt sig. Ord- och versaccent stå icke i strid i förbindelser som t. ex. *seruá me, essé tibi, illé meus, illis quoque*⁵, *malám*

¹ Jfr Müller Nachtr. z. Plaut. Pros. p. 56 ff., Christ Metr.² p. 280, Vahlen Herm. XVII, 613, Abraham Stud. Plaut. p. 228, Klotz Metr. 348 ff.

² Jfr Classical Review 1891 373 ff., 402 ff., Journ. of Phil. N:o 39.

³ Ausspr.² II, 948 ff.

⁴ Über die Beobachtung des Wortaccentes in der altlat. Poesie (Abhandl. d. k. bayer. Akad. d. Wiss. XVII).

⁵ Jfr om *quoque* Wackernagel Indog. Forsch. I, 418.

rem, pernix sum, molestae sunt m. m. m. m. Härmed synes frågan hafva inträdt i ett nytt stadium, och innan materialet pröfvats ur denna synpunkt, torde en slutgiltig dom ej vara möjlig.¹

¹ Indog. Forsch. III Anz. p. 14 säger Skutsch: "Es darf schon jetzt kühnlich ausgesprochen werden, dass der Zusammenfall von Wort- und Versakzent in den Iamben und Trochäen der altlat. Szeniker ein fast ganz (vielleicht ganz) vollkommener war."

Exkurs om några latinska partiklar.

Ofvan p. 15 n. 2 afvisades i korthet Stowassers åsigt, att partikeln *em* skulle vara att härleda ur imperativus *em(e)* 'tag', en åsigt, hvartill äfven Skutsch i sitt förut ofta citerade arbete är benägen att ansluta sig. Jag vill nu något närmare motivera min afvikande mening om ifrågavarande partikel och i sammanhang dermed taga i betraktande åtskilliga närstående latinska partikelbildningar.

Det ligger nära till hands att tolka partikeln *em* såsom en imperativus *em(e)* 'tag', när man utgår från exempel sådana som *em tene* Most. 333, *accipe em* Terent. Phorm. 52, 858.¹ Jag vill också medgifva, att man ur betydelsen 'tag' skulle kunna härleda partikelns deiktiska användning i exempel som: *em istic homo te articulatum concidit* Epid. 488, *em istaec hercle res est* Merc. 523, *em illaec sunt aedes* Trin. prol. 3, *em hae te uinciri iubent* Bacch. 809, *em id te oro* Terent. Andr. 556, *em sic, abi, laudo* Asin. 704, *em sic datur* Pseud. 155 o. s. v.¹ Men det är dock naturligtast att vid en etymologisk förklaring af *em* utgå från partikelns vanligaste användning, sådan den afspeglar sig i sist anförda exempel. Ur den deiktiska betydelsen låter ock partikelns bruk i sådana exempel som *em tene*, *accipe em* (= der, tag; tag, der) omedelbart begripa sig. Man jämföre det grekiska τῇ 'tag, se der' (τῇ τίς οἶνον Od. ι 347 o. s. v.) af den demonstrativa stammen *te- to-*, såsom numera torde vara allmänt erkändt². — I sjelfva formen *em* ligger visserligen intet direkt hin-

¹ Se för öfrigt om partikelns bruk och dess skilnad från *hem* och *en* Ribbeck Beitr. z. Lehre v. d. lat. Part. p. 29 ff., Richter i Studemunds Stud. I, 474 ff., Köhler uti Wölfflins Archiv VI, 25 ff., VIII, 221 ff.

² Om *em* 'tum' (Paul. Fest. Thewr. p. 53) jfr förf. Adnot. Plaut. p. 42 f.

der mot att antaga Stowassers förklaring¹. Men betänkligt är dock, att man genom att förklara *em* ur *em(e)* 'cape' lössliter det från en hop andra till betydelsen nära stående bildningar, med hvilka det äfven formelt lätt låter förena sig (jfr nedan).

Enligt min mening är den deiktiska partikeln *em* att fatta såsom en *m*-kasus (mähända instrumental²) af den demonstrativa stammen *e*- o.³ Till stammen *e*- förhåller sig *em* såsom t. ex. *tem* i *au-tem* (jfr gr. *αὐ-τε*) till stammen *te*-, *nem(-pe)* till stammen *ne*-, *quom* till stammen *quo*-, *tam* till stammen *ta*- o. s. v. — Utom partikeln *em* finnes som bekant äfven en accusativus *em* = *eum*⁴, redupl. *em-em*⁵ = *eudem*. Man har velat förklara *em* ur *im* af stammen *i*- i *is* o. s. v.⁶ Men detta är knappast riktigt. Ljutförbindelsen *im* har ej ens i obetonad ställning öfvergått till *em* (jfr accusativer som *partim*, *messim*, *sementim* o. s. v. af stammar på *i*-⁷). Tvärtom synes *-em* i obetonad ställning under vissa förhållanden hafva öfvergått till *-im*, jfr *undecim* och möjligen *enim*. Accusat. *quem* är ej såsom osk. *pim* bildad af stammen *qui*- utan af *que*-⁸ (jfr umbr. *per-e pers-e* 'quodcumque'⁹ o. s. v.). Såsom *quem* förhåller sig till stammen *que*- så förhåller sig ock enligt min mening acc. *em* till stammen *e*-¹⁰.

¹ Om Ritschls mätning *ēm* (jfr Opusc. II, 700, Georges⁷ s. v.) se Richter i Studem. Stud. I, 497 f.

² Jfr t. ex. Danielsson Gramm. Anm. I, 19 n. 1, Hirt Indog. Forsch. I, 26, förf. ibid. II, 205 f.

³ Om denna stams förekomst i de ieur. språken jfr förf. Stud. etym. p. 78, n. 2, Brugmann Grundriss II, p. 768.

⁴ Leg. XII Tab. I, 1 (jfr Schoell Leg. duod. tab. reliquiae p. 62), Paul. F. p. 54 Thewr. "*em pro eum ab eo quod est is*".

⁵ *emem eudem* Paul. F. Thewr. p. 54.

⁶ Se t. ex. Ribbeck a. st. p. 29, Corssen Ausspr. I, 386, Stolz Lat. gramm. p. 347, Schweizer-Sidler och Surber Lat. gramm. p. 120. Danielsson Gramm. anm. I, p. 29 n. 2 betraktar *em* såsom den ursprungligen i obetonad (enklitisk) ställning brukliga formen, *im* deremot skulle varit den betonade. — Richters etymologiska funderingar i Studem. Stud. I, 477 påkalla ingen vederläggning.

⁷ Jfr J. Schmidt Pluralbildungen d. idg. Neutr. p. 62 n.

⁸ Se om denna stam J. Schmidt KZ. XXV, 91 f.

⁹ Se dock v. Planta Gramm. d. osk.-umbr. Dial. p. 101, Bronisch Die oskischen i- und e-Vocale p. 128.

¹⁰ Att *em* skulle vara en blott analogibildning efter *quem* (J. Schmidt Pluralb. p. 62 n.), anser jag osannolikt. — Ett bevis för att partikeln *em* representerar ursprungligt *em*, ej *im* kan man ock finna i *id-em*, om detta, såsom vanligen

Den demonstrativa stammen *e ē*, som liksom andra pronominala stammar äfven utan tillägg af något suffix i förlängd eller öförlängd form¹ kunde fungera såsom lokalt eller temporalt adverb, deiktisk eller förstärkande partikel o. s. v., föreligger äfven i flere andra bildningar uti de italiska språken. Hit höra t. ex. den s. k. interjektionen *e: e nos Lases inuante* (Carm. fratr. Arv.²), *e-depōl*, *ē-castor* o. s. v., *e-quidem*, osk. *e-tanto*, umbr. *e-tantu*, partiklarne *ecce* och *en*, de sammansatta pronominalstammarne *e-ko-* (osk. *eko-*, *ekso-*, jfr gr. *ἐκεῖ*, *ἐκεῖνος*), *e-so-* (lat. *crim* = eum, umbr. *es-to-*) o. s. v.

Den lat. partikeln *ecce* har varit föremål för många förklaringsförsök, hvilka emellertid alla synas i mer eller mindre grad misslyckade. *ecce* kan t. ex. ej, såsom Fleckeisen antog³, vara uppkommet af *ence*. detta redan af det skäl, att *ne* i latin ej assimileras till *ce*. Konstlad är Ribbecks förklaring af ordet⁴ ur *e-que-ce*, som egentligen skulle betyda 'ah, wie da'. Stowassers infall⁵, att *ecce* skulle vara ett grekiskt lånord = imp. *ἔχῃ*, har tillräckligt vederlagts af Köhler⁶. Icke mycket sannolikare är Bachs åsigt⁷, enligt hvilken *ecce* skulle betyda 'se' och vara att fatta som en imperativ af den rot, som ingår uti *oc-ulus*. Denna rot rör sig nämligen i *ō-ō*-serien och visar ej annars vokalen *e*.

sker, är att så uppdelas, samt *quid-em* (om *quidem* knappast riktigt Bücheler Wölflins Arch. III, 145). *id-em* motsvaras nämligen ljud för ljud af sanskr. *id-ām*. Det här uppträdande postpositiva *em* är väl ej att skilja från den ofvan afhandlade partikeln *em*, ehuru denna i regeln är präpositiv. — Sanskr. *im-ām* är ej, såsom ofta antagits (se t. ex. Thurneysen K. Z. XXVII, 175), att likställa med det lat. reduplicerade *em-em*. *imām* vore lat. *imem*.

¹ Jfr *iē* och *iē*, *dē* och *dē*, *nē* och *nē* m. m. sådant, hvarom se förf. Stud. etym. p. 92, Idg. Forsch. II, 200 f., Brugmann Grundr. II, 787.

² Jfr Pauli Altit. Stud. IV, 24.

³ Jahrb. 1862, p. 435 n. Jfr för öfrigt Pauli K. Z. XVIII, p. 37, Hand Tursellinus II, 342.

⁴ Beitr. z. Lehre v. d. lat. Part. p. 42 f.

⁵ Jahresber. d. k. k. Franz-Joseph Gymnasiums zu Wien 1891 p. XV ff. (cit. efter Köhler Wölflins Arch. VIII, 221).

⁶ Anf. st. p. 221 ff.

⁷ Studem Stud. II, 388, jfr Vaniček Gr.-lat. Et. Wörterb. p. 10. För öfrigt har Bach på ett högst förtjenstfullt sätt behandlat partikeln bruk i det äldre latinet. Jfr ock Köhler uti Wölflins Archiv V, 16 ff., Sonnenschein Exkurs till Rud. p. 187 f., Langen Beitr. p. 3 ff.

O. Brugman anser *ecce* liksom *eccum eccam, eccos, eccas* såsom olika kasus af pronominalstammen *eko-* (= osk. *eko*¹). Men det torde vara svårt att bestämma, hvilken kasus *eccè* (med kort *è*, jfr versslut som *ecce me* t. ex. Epid. 680, Merc. 131 o. s. v.) skulle vara. Icke heller blir dubbelkonsonanten *cc* på detta sätt förklarad. Hvad beträffar *eccum eccam* o. s. v., så synes mig Bach i sin afhandling om demonstrativpronomina² på ett öfvertygande sätt hafva ådagalagt, att de likaväl som *eccistam, eccillum, eccillam, eccillud* äro sammansättningar, dock ej af *ecce eum* etc., utan af *ecce hum ecce ham* etc. (jfr *hunc* af *hum-ce* o. s. v.³). — Corssen⁴, till hvilken Köhler anslutit sig⁵, betraktade *ecce* såsom sammansatt af en lokativus af pronominalstammen *i-* (*is* o. s. v.) samt partikeln *ce*. Formellt skulle väl denna åsigt kunna försvaras, då ju af *i*-stammar fans en lokativ på *ē(i)*⁶. Men Corssens åsigt drabbas trots Köhlers rasonnemang af den invändningen, att stammen *i-* i latinet ej har deiktisk betydelse och ej heller förbindes med partikeln *ce*⁷. Af öfriga förmodanden om ursprunget af partikeln *ecce* må blott nämnas Whartons⁸ och Kellers⁹. Wharton sätter *ecce* = *et* + *ce*. Formellt otadligt (jfr *ac* af *ate atque, siccus* af *sitcus: sitis* o. s. v.), men ur betydelsens synpunkt betänkligt. Keller sammanställer *ecce* med det pälgigniska och oskiska *ecic, ekik*, men det långa lokativ-*i*-et borde ej ha synkoperats.

Mig synes enklast att förklara *ecce* såsom en kopulation af de båda demonstrativa partiklarne *ē* och *ce* (uti *hi-ce hi-c*

¹ Se O. Brugmans afhandling 'Quemadmodum in iamb. senario Romani ueteres uerb. accent. cum numeris consoc.' Them. VII.

² Studemunds Studien II, 397 ff.

³ Jfr ock Skutsch Indog. Forsch. Anz. I, p. 28, Köhler Wölfflins Arch. VIII, 221. — Att *ecce* (liksom *em*) 'styr' accusativus, bevisar naturligen alls icke, att det är en verbalform, utan blott, att det kunde uppfattas analogt med en sådan.

⁴ Ausspr.² II, 636.

⁵ Wölfflins Archiv VIII, 230.

⁶ Se Brugmann Grundr. II, 611 f.

⁷ Jfr Ritschl, Opusc. II, 455, Bach Studem. Stud. II. 398.

⁸ Etyma latina s. v.

⁹ Lat. Etymologien p. 41.

o. s. v.)¹. Dubbelkonsonanten i *ecce* är af samma art som den i *Juppiter* af *Jupiter*, *succus* af *sucus*, *bacca* af *bāca* m. m. dylikt². På detta sätt blir *ecce* d. ä. *ē-ce* en nära släkting till partikeln *em*, med hvilken partikel det i fråga om betydelse och användning visar så stor öfverensstämmelse. — Hit höra äfven *ecquis*, *ecquando* m. m. = *ē-quis*, *ē-quando* o. s. v. Jämte *ecquis* d. ä. *ē-quis* förekommer *ēcquis* d. ä. *ē-quis*. Understundom möter oss den varierande mätningen (såsom äfven med andra dylika variationer är fallet) i en och samma vers, t. ex.

Amph. 1020

Āperite hōc : heus, ēcquis hīc est? ēcquis hoc āperit ōstīum?

Truc. 255

Ēcquis hūc tutēlam iānuāē gerit? ēcquis īntus ēxit?

o. s. v.³. Detta *ēcquis* = *ēquis* är väl ej att betrakta som en med *ēcquis* = *ē-quis* ursprungligen sidoordnad form, utan att bedöma i analogi med *sī-quidem* i förhållande till *sī quidem*, *sī-quis* i förhållande till *sī quis* o. s. v.⁴. — Ut i *ecquis*, *ecquando* o. s. v. har förmodligen partikeln *ē* ursprungligen tjänat att hänvända uppmärksamheten på den följande frågan.

Så väl ock uti *ēn* = *ē-n(e)* (jfr *qui-n* af *qui-ne*, *sī-n* af *sine* o. s. v.⁵). Som bekant, användes partikeln *ēn* i det äldre språket blott i frågor i förening med *umquam* t. ex. Trin. 589

En umquam aspiciam te? — —

jfr Cist. I, 1, 88 U., Men. 143, 925, Rud. 987, 1117, Terent. Phorm. 329, 348. I senare tid vidgades partikelns funktion i sammanhang med förblandningen med det deiktiska *em*⁶.

¹ *ecce* innehåller sålunda samma element som stammen *ēho-*, men är ej en kasus af detta. Tvärtom skulle man kunna säga, att *ēho-* är ett deklinerat *ēce*.

² Se t. ex. Corssen Ausspr.³ II, 636, Brugmann Grundr. I, p. 464. Jfr äfven ofvan p. 9 n. 2. Mätningen *ēce*, om hvilken Corssen talar, synes blott förekomma under sådana förhållanden, att den faller under iambförkortningslagen, t. ex. *sēd ēccum* eller *sēd ēccūm* (deremot *sēd ēccum*). Jfr Müller Plaut. Pros. 295 f., Bach Studem. Stud. II, 389 n.

³ Jfr t. ex. Müller Prosod. p. 424, Zander Vers. it. p. 64.

⁴ Jfr ofvan p. 8 f.

⁵ Se ofvan p. 16.

⁶ Se Ribbeck Beitr. z. Lehre v. d. lat. Part. 34 ff., Köhler Wölfflins Arch.

Den demonstrativa stammen *e ē* finnes äfven representerad i grekiskan. Först i augmentet: *ē* och *ῆ* (det senare, som är att identifiera med lat. *ē*, t. ex. uti *ῆ-(f)είδη*, att. *ἔωρων* af *ῆ-φορον* o. s. v.¹). Augmentet var från början ett sjelfständigt ord, efter all sannolikhet ett temporalt adverb med betydelsen 'då' eller dylikt (med afseende på vexlingen mellan lokal och temporal betydelse jfr t. ex. *ibi* = tum o. s. v.). Hit hör vidare partikeln *ῆ* interr. och affirm., det förstärkande postpositiva *η* o. s. v. Det gr. *τί-η* är i någon mån analogt med det latinska *ē-quis*. Med *ἐπει-ῆ* skulle man kanske våga jämföra det uti Carmen saliare restituerade² *quome* = *quom-e*³. Jfr *tam-e* (*tame in carmine positum est pro tam* Fest. p. 546 Thewr.). Deremot höra *ἐγώνη*, *τόνῃ* sannolikt ej hit, utan äro att uppdelas i *ἐγώ-νῃ*, *τό-νῃ*, der *νῃ* enligt min åsigt motsvarar det hos Plautus förekommande affirmativa *ne* (jfr t. ex. *tune* såsom svar på ett *egone?*⁴).

Jämte *ē* kan man ock vanta sig en annan form af vår nominalstam, nämligen *ō*. Jfr *dō* (t. ex. uti *dō-nique*) jämte *dē* (t. ex. uti *dē-nique*), *vō* uti gr. *φώς* (*θεὸν φώς*)⁵ jämte *vē* (lat. *ve*, fi. *vā*), *nō* uti *nōn* af *nō-n(e)*⁶ jämte *nē* o. s. v. Detta *ō* skulle jag vilja finna uti det ofta såsom dunkelt betecknade *ō-lim*. Afledningsändelsen är att jämföra med den uti *tā-lis*, *quā-lis*. Den egentliga betydelsen af *ōlim* är ingen annan än 'tum'. I synnerhet i det äldre språket användes ordet ofta såsom korrelerat till ett *quom*, t. ex. Truc. 65

Nam nunc lenonum et scortorum plus est fere

Quam olim muscarumst, quom caletur maxime

jfr Mil. 2, Poen. 356, Trin. 523⁷. Betydelseutvecklingen från 'då' till 'fordom' belyses af ställen som Asin. 206

¹ Jfr nu Brugmann Grundr. II, 861 f.

² Jfr Zander Carm. sal. rell. p. 6, 34 f.

³ Annorlunda Zander anf. st. p. 35.

⁴ Se förf. Indog. Forsch. II, p. 217 f.

⁵ Se Havet Mélanges Renier p. 371, Wackernagel Beitr. z. Lehr. v. griech.

Akzent p. 19.

⁶ *nōn* låter sig ej ljudlagsenligt förklara ur *ne oinom nomum*. Deraf väntar man *nūn*.

⁷ Se Brix till Trin. 523, Lorenz till Mil. 2, Meissner till Terent. Andr. 545.

Aliam nunc mi orationem despoliato praedicas,
 Aliam atque olim, quom inliciebas me ad te blande ac benedice
 Terent. Andr. 545

Alium esse censes nunc me atque olim, quom dabam?

jfr ibid. v. 883, Phorm. 912.¹ Till betydelsen 'tum' stämmer ock *olli* = tum Lucil. inc. 152 = 1166 L. och på det bekanta stället Verg. Aen. I, 254

Olli subridens hominum sator atque deorum
 Vultu, quo caelum tempestatesque serenat,
 Oscula libavit natae, dehinc talia fatur

der *olli* bättre fattas såsom adverb än såsom dat. sing.² Jfr videre gl. cod. Vat. 3321 = Corp. glossar. latin. IV, 132, 11: *ollii illi aut cui vel tunc*, gl. ab absens ib. 418, 1 *oli tunc*; gl. affatim ib. 544, 60 *ollii olli aut cui aut tunc*. *olli* är lok. sing. af pronominet *ollus* (*olle*).

Men huru förhåller sig formellt detta *ollus* till *olim*? Efter Johannes von Rozwadowskys utredning³ synes knappast något tvifvel kunna råda derom, att *ollus* återgår på ett *ol-no-* (med afseende på assimilationen af *ln* till *ll* jfr *collis* i förhållande till *κολωνός*, *uallis* i förhållande till *αὐλών* m. m.). Detta *ol-no-* åter beror på en kopulation af de pronominala stammarne *ō-lo-* och *no-*; *ō* uti *ō-lo-* förhåller sig till *ō* uti *ō-lim* såsom *ē* till *e*. Något omedelbart sammanhang mellan *ollus* och *ōlim* består sålunda icke, såsom man ofta antagit.

Oklart är *ille*. Det vanliga antagandet, att *ille* skulle vara det efter analogien af *iste* och *ipse* ombildade *olle*, har icke mycket för sig. Enligt v. Rozwadowsky står *ille* för *is-le*. Om detta är riktigt, må för tillfället lemnas derhän.

¹ Ett *ē* 'tum' synes ligga till grund för fnord. *ā-dr*, *ā-dan* 'olim'.

² Se Harder uti Wolffliins Archiv f. lat. Lexikogr. II, 317.

³ Indog. Forsch. III, 264 ff.

אומר שאם היתה חבורת של חכמים או של תלמידים שצריכים
 15. לעסוק בהלכות פסח עד חצות לכך נאמ' מה העדו' וגו' ויהי
 כי הקשה פרעה לשלטנו' שומע אני מאליו ו ת"ל ויחזק יי' את
 לב פרעה² ו יהרג יי' כל בכור ו מכאן אמרו זובחין בכורי
 5 בהמה כנגד בכורי בהמה ופודין בכורי אדם כנגד בכורי אדם
 16. ויהי לאות וגו' בארבע' מקומות מזכירין פרש' תפלין קדש ליי'³
 והיה כי יביאך שמע' והיה אם שמע' מכאן אמרו מצות' ארבע
 פרשיות של יד הם כרך אחר ו ד' פרשיו' של ראש הם ד' טוטפת'⁴
 ואלו הן קדש ליי' והיה כי יביאך ו שמע ו והיה אם שמע ו
 10 כותבן⁵ כסדרן ו ואם לא כותבן כסדרן הרי אלו יגזו ו

והיתה הרוחה

חסלת מסכתא דפסחא

a Ex. 9: 12. b Ex. 13: 2(—10). c Ex. 13: 11(—16).
 d Deut. 6: 4(—9). e Deut. 11: 13(—21).

ממצרים מבית עבדים בן רשע מהו אומר מה העבודה הזאת לכם מה
 הטורח הזה שאחם מטריחין עלינו בכל שנה ושנה מכיון שהוציא
 את עצמו מן הכלל אף אתה אמור לו בעבור זה עשה יי' לי עשה
 לאותו האיש לא עשה אילו הית אותו תאיש במצרים לא הית ראוי
 לחיגאל משם לעולם טיפש מהו אומ' מה זאת אף את למדו הילכו'
 דפסח שאין מפטירין אחר תפסח אסיקומון שלא יהא עומד מחבורה
 זו ויכנס לחבורה אחרת בן שאינו יודע לשאל את סתח לו החילת.

1 *Tosefta Pesachim Per. 10* (slutet): מעשה ברבן גמליאל
 חקנים שהיו מסובין בביתו של בייחוס בן זונין בלוד והיו עסוקין
 בחילכות תפסח כל אותו הלילה עד קרית הגבר הנביהו מלפניהם
 ונוערו וחלכו לחם לבית המדרש.

2 Tryckfel för לשלחנו.

3 *Targum Jerusch.* (v. 15): וחות כד אקשי מימרא דיי ית
 לבא דטרעה למסטרנא.

4 Efter *Jalkut Räm.* 225 inskjuter Friedm. חסילין. Hos *Jal-*
kut saknas de sedan följande orden: הם של יד הם — Hos Amst. ock Weiss saknas det sista ordet
 אחד, vilket Friedm. med rätta inskjuter, utan att veta att det redan står
 hos Ven.

5 Jfr Par. 17 s. 113.

6 Efter *Jalkut* läser Friedm. här וכותבן.

צוה יי' אלהינו אותנו¹ אף אתה פתח לו בהלכו' הפסח² אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן³ ו

רשע מה הוא אומר מה העבודה הזאת לכם? לכם ולא לו ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל וכפר בעיקר {ט} אף

אתה⁴ הקהה את שיניו ואמו' לו בעבו' זה עשה יי' לי בצאתי 5 ממצרים⁵ לי ולא לך אלו היית שם לא היית נגאל ו תם מה הוא אומר מה זאת ואמרת אליו בחוץ יד הוציאנו יי' ממצרים מבית עבדים ו שאינו יודע לשאל את פתח לו שני' והגדת לבנך ביום ההוא וגו'⁶ ו ד"א מה העדות ר' אליעזר אומ' מנין אתה

a Ex. 12: 26. b Ex. 13: 8.

1 MT. אחכם.

2 *Jalkut Räm.* 221 inskjuter efter הפסח orden ואומר לו לא אדע אם שמעתי או ראיתי בספר ושכחתי: (*Friedm.* (22^b n. 23). — או מלבי הוצאתי והוא רשום בזכרוני זה חרבול שנים שצ"ל עד אין מפטירין ופירושו למדחו בכל חלכות הפסח עד החלכת האחרונה שהיא אין מפטירין וכו'.

3 *Mischnaj. Pesachim Per.* 10 *Mi.* 8: ואין מפטירין אחר הפסח: ואין מפטירין אני שמעתי לשון יסטירו בשם: *Bertinoro*. — אפיקומן [תחל' כ"ב ח'] כל' פותחין ואומרי' ורבתי פירשו לשון חנפסר מחבירו כשנפטרינ מן הסעודה אין מסיימין אותה באפיקומן באפיקו מנייכו כלומר הוציאו כליכם מכאן ונלך ונאכל במקום אחר לא סת ולא שום דבר גזירה דלמא אתי למיכל מן הפסח בשני מקומות אבל לאכול דברים אחרים במקומו הראשון שרי ובלבד שלא יעקור מחבורה זו לאכלם עם חבורת אחרת ואית בגמרא מאן דסי' אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן אפיקו מיני מתיקה דלאחר שאכלו את הפסח אין נפטרינ מן הסעודה באכילת מיני מתיקה ופירות שרגילין לאכול לקנוח סעודה ואפילו במקומן שלא יאבד טעם הפסח מסיו ואפיקומן הוא אכילת הפרטאות שאדם: *Maimonides*. — וכן עקר אוכל אחר סעודתו כגון מיני קטניות והזרעים הקלויים והגרוגרות: (*B. Pesachim* 119^b (nedan)). — והצימוקים והשקדים וכיוצא בתן מאי אפיקומן אמר רב שלא יעקרו מחבורת לחבית ... ור' יוחנן אמר כגון חמרים קליות ואגוזות *Jer. Pesachim Per.* 10 *Hal.* 8: מאי אפיקומין רבי סימון בשם רבי אינייני בר' (37^d efter mitten): רבי סיסי מיני זמר ר"י אמ' מיני מתיקה שמואל אמר כגון ערדיכו וגזוליא דחנניא בר סילת.

4 *Konst.* har här: ואתה אמור לו וכו'.

5 *Jer. Pesachim Per.* 10 *Hal.* 4 (37^d före mitten): חני ר' חיה: כנגד ד' בנים דיברה תורה בן חכם בן רשע בן טיפש בן שאינו יודע לשאל בן חכם מתו אומר מה העדו' ותחקי' והמשפטים אשר צוה יי' אלהינו אותנו אף אתה אמור לו בחוץ יד הוציאנו יי'

מבין שלשתן לא הרי מילה כהרי תלמוד¹ ולא הרי תלמוד כהרי מילה ולא זה וזה כהרי פדייה ולא הרי פדייה כהרי זה וזה הצד השווה שבהן שהוא מצות האב על הבן אם לא עשה אביו יעשה הוא לעצמו אף כל שהוא מצות האב על הבן 5 אם לא יעשה לו אביו הוא יעשה לעצמו מכאן אמרו מן התורה חייב אדם למול את בנו ולפדותו וללמדו תורה וללמדו אומנות ולהשיאו אשה ורבי עקיבא אומר אף ללמדו שייט² ורבי אומר אף ישוב מדינה³ ו

v. 14 ויהיה כי ישאלך בנך מחר ויש מחר עכשו ויש מחר לאחר 10 זמן ומה זאת הרי מחר לאחר זמן ו מחר יהיה האות הזה הרי מחר עכשו⁴ ו מחר יאמרו בניכם לכנינו⁵ הרי מחר לאחר זמן ו מה העדות החקים והמשפטים⁶ נמצאת אומ' ארבעה בנים הם ו אחד חכם ו אחד רשע ו אחד תם⁶ ו אחד שאינו יודע לשאול ו חכם מה הוא אומר מה העדות החקים והמשפטים אשר

a Ex. 8: 19 (למחר). b Jos. 22: 24. c Deut. 6: 20.

1 Friedm. inskjuter här liksom efter det följ. תלמוד det såsom självklart icke nödvändiga תורה. *Jalkut* har här תלמוד תורה, men på senare stället blott חורה.

2 I enlighet med *Jalkut* flyttar Friedm. orden התורה מן efter det följ. אדם, חייב, men onödigt.

3 *Lekach tob Pi.* 13: וכן אמרו חייב אביו למול את בנו ומה אמרו חייב אביו להשיאו אשה ואם לא עשה לו אביו אחת מכל אלה חייב הוא בעצמו לעשותם לעצמו ויש אומרים אף להשיטו במים (B. *Qidduschin* 29^a (efter mitten): רבי יהודה אומר כל שאינו מלמד את בנו אומנות מלמדו ליסדות ליסדות ס"ד אלא כאילו מלמדו ליסדות).

4 *Mischnaj. Qidduschin Per. i Mi.* 10: כל שישנו במקרא ובמשנה ובדרך ארץ לא במתרה הוא חוטא שנאמר ותחוס המשולש לא במתרה ינתק [קתל' ד' י"ב] וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ אינו מן הישוב.

5 Här inskjuter Friedm., efter *Jalkut Räm.* 225 ock *Tanchuma II Pi.* 13, alldeles onödigt följ. ytterligare exempel: מחר אנכי נצב על ראש הגבעה [שמ' י"ז ט'] הרי מחר עכשו.

6 För חם har *Jalkut* טיטש. Jfr *Raschi* (v. 14): מה זאת זה. — תינוק טפש שאינו יודע להעמיק שאלתו וסותם ושואל מה זאת לאמר מה זאת זו מדת חם שאינו חכם בדת: *Lekach tob Pi.* 14: לשאול ואינו רשע לכסור אלא הוא חם ואינו יכול להבין ושואל מה זאת (jfr s. 127 n. 5).

כל בכו' אדם בבניך תפדה חרי שהיו לו¹ בכורות מחמש נשים מנין שהייב לפדות את כלן ת"ל כל בכור אדם בבניך תפדה וכל בכור בני אפדה² מנין אם לא פדאו אביו³ יפדה את עצמו ת"ל כל בכו' בני אפדה ר' יוסי הנלילי אומר הואיל ואמרה תורה פדה את בנך ולמד את בנך תורה אם למדת על תלמו' תורה שאם לא למדו אביו הוא מלמד לעצמו כך אם לא פדאו אביו הוא פודה את עצמו ו לא אם אמרת בתלמוד תורה שהוא שקול כנגד הכל' ו שאם לא למדו אביו הוא מלמד לעצמו ו תאמר בפדיה שאינה שקולה כנגד הכל לכך אם לא פדאו אביו הוא לא יפדה את עצמו ו והרי המילה¹⁰ חוכיה שאין' שקולה כנגד הכל ו ואם לא מלו אביו הוא מל את עצמו ו כך אם לא פדאו אביו הוא יפדה את עצמו לא⁶ אמרת במילה שהייבין עליה כרת ו שאם לא מלו אביו הוא מל את עצמו תאמר בפדיה שאין הייבין עליה כרת ו לכך אם לא פדאו אביו הוא לא יפד' את עצמו ו אמרת הפרש ואדון בנין אב¹⁵

a Ex. 13: 15.

vilket Friedm. till *Sifre* fullständigar (efter *B. Bekorot* 51^a mitten) med: הוֹיךְ מִן הַשְׁמֹרוֹת.

1 Efter *Jalkut Räm.* 225 inskjuter Friedm. här חמשה, men ehuru detta ord även finnes i parallelstället *B. Qidduschin* 29^b (mitten), kan Mech:s text vara riktig så som den är. *Jalkut*, som utesluter ש- דהרי samt (ur r. 2) מנין ו תפדה... ח"ל כל בכור, har ett ר"א både här framför בכור r. 1 ock framför בכור r. 3.

2 I st. f. detta citat (Ex. 13: 15) har *Jalkut* Ex. 34: 20, altså: וכל בכור בניך תפדה מנין אם וכו'.

3 I st. f. אביו har Konst. הוא som subjekt till eftersatsens שדואו. *Jalkut* ock Friedm. inskjuta efter אביו ett förtydligande יפדה. W. Ed. har däremot: לא פדאו אביו הוא שדואו. Vanligast heter det שדואו... שאם (t. ex. s. 128 r. 1). Emellertid torde Mech:s text även i sitt nuvarande skick kunna ge den fordrade meningen.

4 *Mischnej. Pea Per.* 1 *Mi.* 1: פירותיהן: אוכל פירותיהן: בעולם הזה ותקן קיימת לו לעולם תבא כיבוד אב ואם וגמילות חסדים ותבא שום בין אדם לחבירו ותלמוד תורה כנגד כולם.

5 Språkbruket fordrar här efter לא ett אם (se r. 7 samt s. 56 rr. 9, 14), ock även om man dessförutan kunde få fram den erforderliga meningen, så är det bättre att inskjuta אם, då det finnes icke blott hos *Jalkut* (med Friedm.), utan även hos Konst. ock Liv.

איני מרבה אלא נכסים שאין להם אחריות¹ ו מכאן אמרו בכל מקום² פודין בכורי אדם חוץ מעבדים ושטרות וקרקעות והקדשו³ ו

נכסים שיש להן אחריות הם הקרקעות ואמנם: — *Maimonides*: במשיכה נקרא כך לפי שאחריות הוא חזרה וחשנה וחזרה וחשנה אמנם הוא על קרקע בלבד כיצד ראובן מכר שדה לשמעון וראובן חייב ללוי חוב שהוא קודם לזאת המכירה הנה שלוי מוציא חשדה המכור מיר שמעון אם לא חמצא אצל ראובן ממה שיגבה חובו וזה ענין אחריות ושאין להם אחריות הם המטלטלין כולן לפי שאין יכול לוי להוציא מיר שמעון המטלטלין שמכ' ראובן אחר שקבל החוב מלוי ואמנם שחת' הקרקע נקנה בנתינת המעות הוא מה שנאמר שדות בכסף יקנו [ירמ' ל"ב מ"ד] ועל מנה שלא יהיה מנהגם בזה המקום לכתוב את השטר אבל המקומות שנותנין בהם לכתוב השטרות במקת וממכר לא קנה עד שיכתוב השטר אלא אם כן פירש שהוא בנתינת המעות בלבד יקנה.

1 *Sifre Korach Pi.* 118 (till Num. 18, 16), där hela denna midrasch finnes i nästan samma ordalag heter det i st. f. Mech: 'אף הכלל אין: אף אני איני מרבה אלא נכסים שאין וכו' לי אלא נכסים המטלטלין שאין וכו' ock ännu enklare *Jalkut Räm.* 225: אף הכלל כן. — Efter Aחריות vill Weiss för parallelismen inskjuta וגופן ממון, men onödigt.

2 Weiss rättar מקום till; bättre vore kanske då, att med *Sifre, Jalkut*, Liv. ock Friedm. stryka מקום. Men skulle icke בכל מכל kunna försvaras såsom — i anslutning till det bekanta מקום i varje fall — betydande i varje hänseende, på varje sätt, ungef. synonym. med דבר דבר?

3 *Mischnaj. Bekorot Per.* 8 Mi. 8: אין פודין לא בעבדים ולא בשטרות ולא בקרקעות ולא בהקדשות. Mot den här tydliga ordalydelsen fattas det sista ordet av kommentatorerna icke i analogi med de föreg. קרקעות o. s. v. utan med det underförstådda objektet ולא בהקדשות כלומר ולא בהקדשות. בכור אדם. *Berlinoro* säger: בכור אדם. Ännu tydligare hos *Maimonides*: אין פודין אחר הקדשות שבכור אדם לא יסרה בהקדשות לפי שזה מבוא' אבל רצה לומר שדין זה גם כן בהקדשות שאין נסדין לא בעבדים ולא בשטרות ולא בקרקעו'. — *Lekach tob Pi.* 13: בכל פודין בכורים חוץ מבעבדים ושטרות וקרקעות והקדשות: מאי טעמא דילפינן מדכתיב וסדיו מכן חדש תפדה בערכך כסף וגו' דומיא דכסף דמטלטל וגופן ממון יצאו הקרקעות שאינן מטלטלין. — יצאו שטרות שאין גופן ממון יצאו[ן] עבדים שהוקשו לקרקעות. På samma sätt som här Mischnas בהקדשות fattas, synes *Targum Jerusch.* hava fattat dess בעבדים, då den översätter slutet av v. 13 sålunda: וכל בוכרא דאינשא בכרך חפרוק ולא בעכרך חפרוק בכספא. — I slutet av midraschen tillägger *Jalkut* efter והקדשות, ock *Sifre* (l. l.) med uteslutande av פודין בכורי אדם: והקר',

ת"ל אך אם כן מת"ל פדה תפד' אם אינו ענין שפורדין¹ בהמ' סמא' תנהו ענין שמקדישין בהמה סמאה לבדק הבית ופורדין אותה² מהקדש הבית אם³ לא תפדה וערפתו מכאן אמרו מצות פדייה קודמת למצות עריפה ו ד"א אם לא תפדה וערפתו אם אין אתה פודהו ערפהו⁴ הואיל ואבדת נכסי כהן אף נכסיו⁵ יאבדו ומניין שאסור בהנאה נאמר כאן עריפה ונאמר להלן עריפה ו מה להלן אסור בהנאה אף כאן אסור בהנאה⁶ ו כל בכור אדם בבנין ו למה נאמר לפי שהוא אומר ופדוייו מכן חדש תפדה⁷ כלל בערכך כסף חמשת שקלים⁸ פרט כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט⁹ וכשהוא אומר כל בכור¹⁰ אדם בבנין תפד' חזר וכלל או כלל בכלל הראשון אמרת לאו ו אלא כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט מה הפרט מפורש בנכסים המטלטלי שאין להם אחריות⁸ וגופן ממון אף אני

a Num. 18: 16.

¹ Efter *Jalkut Räm.* 223 inskjuter Friedm. här det förtydligande בכור, men onödigt. Det saknas även i det nästan ordagrant lika parallelstället *Sifre Korach Pi.* 18, ock borde i så fall även inskjutas efter det följ. שמקדישין.

² *Jalkut, Sifre* (l. l.), Amst. ock Friedm. hava אותו för Ven:s אותה. — Efter שמוקדש inskjuter Friedm. i enlighet med *Jalkut* ock *Sifre* אם כן, men onödigt. — Liv:s text lyder från ock med אם כן (r. 1) sålunda: א"כ מת"ל אך פדה א"א ענין לשפורדין בהמה. Konst:s från ock med ד"א דבר אחר כל פטר חמור תפדה בשה כל פטר חמור אתה פודת ואי אתה פודת כל בכור בהמה סמאה אלא בכסות וכלים דבר אחר פטר חמור תפדה בשה ושאר בהמה סמאה בכסות וכלים א"כ מת"ל פדה תפדה א"א ענין וכו'.

³ *Jalkut Räm.* 224, Amst. ock Friedm. hava här liksom r. 4 i enlighet med MT. ואם (jfr ovan s. 121 n. 2).

⁴ *Lekach tob Pi.* 13: אין עריפת אלא הריגה וכן הוא אומר: דערפו שם את העגלת [דבר] כ"א ר'.

⁵ *B. Bekorot* 10^b (före mitten): לא רצ' לסדותו עורפו בקופיץ. — *Lekach tob Pi.* 13: אמרת תורה: אתה אבדת נכסי כהן ולא פדית אותו ערפתו ויאבדו נכסיו שחרי אחר שערפו אסור בהנאה כעגלת ערוסת.

⁶ Se ovan s. 88 r. 8.

⁷ Tryckfel för בכור.

⁸ *Mischnaj. Qidduschin Per.* 1 Mi. 5: נכסים שיש להם אחריות ונכסים שיש להם אחריות אין נקנין אלא נקנין בכסף ובשטר ובחזקה ושאינן להם אחריות אין נקנין אלא

v. 13 לכהן¹ וכל פטר חמור תפדה בשה ו בשה ולא בעגל ולא בחיה ולא {ט} בשחוטה ולא בטרפה² ולא בכוי³ ולא בכלאים ו פטר חמור ו תפדה בשה⁴ למה נאמר לפי שנאמר אך פדה תפדה⁵ ו שומע אני כל בכור בהמ' טמאה במשמע ת"ל ופטר חמור תפדה בשה חמור אתה פודה ו ואי אתה פודה כל בכור בהמה טמאה⁶ ו דבר אחר כל פטר חמור תפדה בשה ו יכול כל פטר חמור אתה פודה בשה ושאר בהמה טמאה בכסות וכלים

a Ex. 34: 20.

b Num. 18: 15.

1 *Jalkut Rām.* 223, Liv. ock Friedm. förklara אפשר med att (efter Talmud) inskjuta לצמצם. — *Mischnaj. Bekorot Per.* 2 *Mi.* 6: שאל בשרת וילדת שני זכרים ויצאו שני ראשיהן כאחד רבי יוסי תגלילי אומר שניתן לכתן שנאמר תזכרים לה' וחכמי' אומרי' אי אפשר אלא אחד לו ואחד לכתן רבי טרפון אומר תכתן בורר לו את תיפת רבי עקיבא אומר משמנים ביניהן וחשני ירעה *Talmud Mishna Bekorot* 17* (nedan) אי אפשר לצמצם: *Bertinoro*: Så tolkar också אי שיבאו שני ראשיהן כאחד אלא האחד יצא תחלה ולא ידעין תי אי אפשר רוצה לומר שאי אפשר: *Maimonides* däremot: מינייתו משמנים ביניהן תבעלי' והכתן אין להן יתרון: *Bertinoro* här: זה על זה בחלוקתן אלא חשומן שהישראל נוטל חשמן ומנית הכחוש זה על זה בחלוקתן אלא חשומן שהמוציא מחברו עליו הראיה לכתן שהמוציא מחברו עליו הראיה. Jfr *B. Bekorot* 18*.

2 *Mischnaj. Chullin Per.* 3 *Mi.* 1 ger noga detaljerade bestämmelser om hvilka yttre ock inre skador göra ett djur till trefa ock slutar: זה תכלל כל שאין כמות חיה טרפה.

3 *B. Chullin* 80* (mitten): כוי זה איל חבר וי"א זה הבא מן: חתיש ומן הצביית ר' יוסי אמ' כוי ברית בפני עצמה היא ולא תכריעו בה חכמי' אם מין חיה אם מין בתמ' אי זהו כוי א"ר לעזר עז שעלה על גבי צבי (65* ovan): וצבי שעלה על גבי עיזת ורבנין אמרין מין הוא עיקרו ולא יכלו חכמים לעמוד עליו.

4 *Raschi* (v. 13): חסדת בשת נותן שת לכתן ופטר חמור מותר: אמ' רבי: *B. Bekorot* 5* (ovan): בתנא שאל' את ר"א בבית מותבא רבא מת נשתנו פיסרי חמורים מפיסרי סוסים וגמלים א"ל גזירת הכתב היא ועוד שסייעו ישראל אמרו רבותינו מת: *Lekach tob* *Py.* 13: בשע' יציאתם ממצרים זכו פטרי חמורים ליסדות יותר מכל בהמת טמאה לפי שישראל עמסו אותם בצאחם ממצרים ו"א לפי ש:משלו חמצריים לחמורים שנ' אשר בשר חמורים בשרם [יחזק' כ"ג כ'] וישראל נמשלו בשת שנ' שת פזורה ישראל: 96 bevisas med: vilket *Bereschit rabba* *Par.* 96 bevisas med: [ירמ' נ' י"ז].

קדושה חלה עליו אלא בחיי אמו ו אף עבודה האמורה כאן דין
הוא שלא תהא קדושה חלה אלא בחיי אמו¹ ו אי מה כאן
זכרים אף להלן זכרים ת"ל כל אשר יעבור אחד זכרים ואחד
נקבות במשמע ו כל² פטר שגר בהמה אין פטר שגר בהמה
אלא ששגרתו אמו ו יחא³ פטור מן הבכור' והבא אחריו אינו⁵
בכור⁴ ו אשר יהיה לך לחוציא את המוכר עובר בהמתו לגוי
אשר יולד במשמע⁵ מוציא אני את המוכר עובר בהמתו לגוי ו
ומביא אני את חלוקה עובר בהמתו של גוי ו ת"ל אשר יולד
בבקרך ובצאנך⁶ להוציא את חלוקה עובר בהמתו של גוי⁶ ו
הזכרים ליי' מכאן היה ר' יוסי הגלילי אומ' רחל שלא בכרה¹⁰
וילדה שני זכרים ויצאו שני ראשיהם כאחת שניהם לכהן שנא'
הזכרים ליי' והכמ' אומר' אי איפשר אלא אחד לו ואחד
a Deut. 15: 19.

1 *Mischnaj. Bekorot Per. 9 Mi. 4:* חכ נכנס לדיר כחצער: חוץ מן הכלאים וחסרפה ויוצא דופן ומחוסר זמן ויתום איהו יתום כל שמתה אמו או שנשתתה רבי יתושע אומר אפילו נשתתה שור או כשב פרט לכלאים או עז פרט לנרמח כי יולד פרט ליוצא דופן יהיה שבעה ימים פרט למחוסר זמן תחת אמו פרט ליתום עליו *Efter* inskjuta *Jalkut* och *Friedm. det följdriktiga*.

2 *Jalkut Räm. 223, Amst. ock Friedm. hava här liksom s. 122 r. 1, s. 123 rr. 7, 10 ock s. 125 r. 1 för Ven:s* כל MT:s.

3 *Friedm. förbättrar* יהא till שתוא, utan att denna gång hava *Jalkut* med sig. — För פטור läser Weiss פטור, ock denna läsart synes även *Raschi* hava haft för sig (jfr följ. not).

4 *Raschi* (v. 12): שגר בהמה נפל ששגרתו אמו ושלחתו בלא עתו ולמדך תכתוב שתוא קדוש בבכורה לפטור את הבא אחריו ואף שאין נפל קרוי שגר כמו שגר אלפין [דבר' כ"ח ד'] אבל זה לא בא אלא ללמד על הנפל שחרי כבר כתב כל פטר רחם.

5 Det här störande אשר יולד, som inkommit från följ. rad, måste man med *Jalkut*, Liv., Weiss ock *Friedm.* stryka. *Efter Jalkut* vilja *Zäh jenach.* ock *Friedm.* även, men onödigtvis, förbättra במשמע till משמע. I st. f. מוציא אני har Konst. מוציא, men stryker det andra אני (*efter* מביא) utan ersättning. *Jalkut* utlämnar på bägge ställen, men *Zolk.* ock *W. Edd.* insätta åter det ena אני *efter* מוציא אני.

6 *Mischnaj. Bekorot Per. 1 Mi. 1:* חלוקה עובר חמורו של נכרי וחמוכרו לו אע"פ שאינו רשאי וחמשחתף לו וחמקבל ממנו ותנתן לו בקבלה פטור מן הבכורה שנאמר בישראל [במד' י"ח י"ד] אבל לא באחרים.

גור בארץ הזאת וגומר^a ו ביעקב כתיב הארץ אשר אתה שוכב עליה^b ו נתנה לך שלא תהא בעיניך כירושת אבות ו אלא תהי'¹
 12 ש בעיניך כאלו היום נתונה לך ו והעברת כל פטר רחם ו אין העברה אלא הפרשה² וכן הוא אומ' והעברתם את נחלתו לבתו³ ו
 5 שמעון בן עזאי אומר והעברת מה ת"ל לפי שהוא אומר כל אשר יעבור תחת השבט⁴ שומע אני אף היתום במשמע ו והדין נותן ומה אם בעל מום שאינו כשר לגבי מזבח נכנס להתעשר לדיר⁵ ו יתום שהוא כשר לגבי מזבח לא יהא נכנס לדיר להתעשר⁶ ו והרי הלכות יוכיח שהו' כשר על גבי המזבח ואינו נכנס לדיר להתעשר⁷ הוא יוכיח על היתום אע"פ שהוא כשר על גבי המזבח לא יהא נכנס לדיר להתעשר ו לא אם אמרת בלכות שאינו נולד ברשותו ו לכך אינו נכנס לדיר להתעשר ו תאמר ביתום שנולד ברשותו לכך יהא נכנס לדיר להתעשר ו לא זכיתי מן הדין ו נאמ' כאן עבודה⁸ ונאמר להלן עבודה מה להלן אין

a Gen. 26: 3. b Gen. 28: 13. c Num. 27: 8. d Lev. 27: 32.

1 Amst., Weiss och Friedm. hava תחת i st. f. תחית.

2 Mot denna allmänt av judiska och kristna kommentatorer antagna uppfattning av העביר (avskilja), står Geiger's snillrika konjektur העביר (eförbränna, offra). Se »Urschrift» 305 och jfr Klein's stöd därför »Totaphoth» 670 ff.

3 Då överalt i det följ. står efter den naturliga ordningen להתעשר bör man också här med *Jalkut Räm.* 223, Amst. och Friedm. läsa להתעשר לדיר. — I st. f. det följ. יהא har *Jalkut* det förtydligande דין הוא.

4 *Mischnaj. Bekorot Per.* 9 *Mi.* 7 כיצד מעשרן כונסין לדיר: 7 ועושה להן פתח קטן כדי שלא יהיו שנים יכולין לצאת כאחת ומונה בשבט אחד שנים שלשה ארבע חמשה ששה שבעה שמונה תשעה והיוצא עשירי סוקרו בסקרא ואומר הרי זה מעשר I W. Ed. av *Mischnaj.* (1876) står också den påfallande mask. formen ארבע (Talmud Amst. har siffertecknen 'א, 'ב etc.).

5 Här som i det följ. måste man för עבודה med *Jalkut* och Friedm. läsa עבדה, eller väl bättre med Liv. och Weiss העברה. Likaså bör man med *Jalkut*, Weiss och Friedm. ändra להלן (ה)עבדת האמורה כאן till להלן (s. 121 r. 1). Däremot är det icke nödvändigt att med *Jalkut* och Friedm. ändra det därefter följ. יהא till רח הוא. Anmärkningsvärt är dock, att *Tanchuma II Pi.* 12 har såväl עבודה som och להלן och כאן på alldeles samma sätt som Ven.

דברי בית הלל בית שמאי אומרי' אינו צרי' לבדקן עולמית ו
 שמאי הזקן אומ' אלו תפלין של אבי אימ' ¹ ו
 פרשה יח ודלה כי יביאך יי' אל ארץ ה' הכנעני זכה כנען ¹¹ v.
 שנקרא האר' על שמו וכי מה עשה כנען אלא
 כיון ששמע כנען שישראל נכנסין לארץ עמד ופנה מפניהם אמר
 לו הקב"ה אתה פנית מפני בני ו אני אקרא הארץ על שמך
 ואתן לך ארץ יפה כארצך ואי זו זו ² זו אפריקא' וכן הוא
 אומ' וכנען ילד את צידון בכורו ואת חת' וכתוב ויענו בני
 חת וגו' ו שמענו אדני וגו' אמר להם הקב"ה אתם כבדתם את
 ידידי ו אף אני אקרא הארץ על שמכם ו ואתן לכם ארץ יפה ¹⁰
 כארצכם כאשר נשבע לך והיכן נשבע לו ו והבאתי אתכם אל
 הארץ וגו' כאשר נשבע לאבותיך' ו והיכן נשבע באברהם הוא
 כתיב ביום ההוא כרת יי' את אברהם וגומר' ביצחק כתיב

a Gen. 10: 15. b Gen. 23: 5. c Gen. 23: 6. d Ex. 6: 8.
 e Gen. 15: 18 (אחא-אברם).

ד"א מימים ימימה מיכן אמרו בית הלל: ¹ *Lekach tob* Pi. 10: שצריך אדם לבדוק תפילין משנה לשנה שלא נמחק מהם אות ובית
 שמאי אמרי א"צ לבדוקן עולמית וכן אמר שמאי הזקן אלו תפילין
 מימים ימימה — Till de olika tolkningarne av *Geiger's* skarpsinniga utredning («Urschrift» 447) ock *Klein* »To-
 taphoth» 683.

² I äldre tryck står stundom i slutet av en rad för att fylla
 densamma, begynnelsebokstaven av det ord som börjar nästa rad.

³ Friedm. stryker det mellersta זו (jfr s. 21 n. 4). — *Lekach tob*
 Pi. 11: אלא כיון ששמע שהקב"ה נשבע לאבותינו לחת להם את הארץ
 עמד ופנה עצמו מפניהם [etc. som ovan] . . . ואיזה זו זו אפריקי
 ock denna läsart följer *Zäh jenach*.

⁴ I st. f. אפריקא har *Jalkut* (som *Lek. tob*) אפריקי, Konst.
 däremot אפריקא — *Vajikra rabba* Par. 17 slutet (150^b): וכי מי
 בא ואמר לכנעני' שישראל נכנס' לארץ א"ר ישמעאל בר נחמן ג'
 סרוזדיגמאות שלח יתושע אצלם תרוצה ליפנות יפנת לתשלום ישלום
 לעשות מלחמה יעשה גרגשי עמד מאליו לפיכך נתנה לו ארץ יפה
 כארצו חת' ד עד באי ולקחתו אתכם אל ארץ כארצכם [ישע' ל"ו י"ז]
 זו אפריקי גבעונים תשלימו שנ' וכי תשלימו יושבי גבעון [יהו' ג'
 ונפלו כ"א מלכ' עשו מלחמה ונפלו כ"א] — Ungefär detsamma i *Debarim*
rabba Par. 5.

⁵ För *Lekach tob* (jfr s. 109 r. 6 ff.) — Jfr Par. 17 s. 109 r. 6 ff.

{ט} ובימים טובי' יכול אף תפילין יהגו' בשבתות ובימים טובים ת"ל מימים ימימה ו יצאו שבתות וימים טובים ו רבי יאשיה אומר מימים ימימה ו הואיל ומזוזה מצות עשה ו תפילין מצות עשה ו אם למדת על מזוזה שנוהגת בשבתות ובימים טובי' ו 5 יכול אף תפילין כן ו ת"ל מימי' ימימ' ו ד"א מימים ימימה² ו יש ימים שאתה נותן ויש ימים שאין אתה נותן יצאו שבתות וימים טובים ו רבי יצחק אומר הואיל ושבת קרויה אות ו תפילין קרויין אות ו לא יתן אות בתוך אות³ או יתן אות לתוך⁴ אות ו אמרת תדחה שבת⁵ שחייבין עליה כרת ומיתת בית דין ו לתפילי' שאינן חייבי' עליו⁶ לא כרת ולא מיתת בית דין ו ד"א מימי' ימימה מגיד שאדם צרי' לבדוק את התפילין אחת לשנים עשר חדש נאמר כאן מימים ימימה ו נאמר להלן ימים תהיה גאולתו ו מה ימים האמור להלן אין פחות משנים עשר חדש אף ימים האמורי' כאן אין פחות משנים עשר חדש

a Lev. 25: 29.

1 Tryckfel för ינהגו.

2 Friedm. stryker orden מימים ימימה ו ד"א, varigenom onekligen framställningen blir mer logisk. Liv. följer *Jalkut Räm. 222*, där även alt det föreg. av R. Josias bevisföring saknas, så att texten lyder: ר' יאשיה אומר מימים יש ימים שאהה וכו'.

3 B. *Menachot* 36^b (mitten): דתניא ושמרת את תחקה חזאת למועדה מימים ימימה ימים ולא לילות מימי' ולא כל ימים פרט לשבתות וימים טובים דברי רבי יוסי הגלילי ר"ע אומ' לא נאמר' חוקת זו אלא לפסח בלבד ור' יוסי נפקא ליה מתיבא דנפקא ליה לר"ע דתני ר"ע אומר יכול יניח אדם תפילין בשבתו' ובימים טובים ת"ל ותית לאות על ידיך ולטוטפות בין עיניך מי שצריכין אות יצאו שבתות וימים טובים שהן גופן אות.

4 Efter *Jalkut* rätta *Zäh jenach.* ock Friedm. בתוך לחוך. ock inskjuta efter det följ. לא אמרת ett, men intetdera är nödvändigt.

5 Med stöd av *Jalkut Räm. 222* inskjuta *Zäh jenach.* ock Friedm. efter följande passus: שהיא קרויה אות ובריה לתפילין: שאין קרויין אות ובריה אלא אות בלבד רבי עזריה אומר תואיל ושבת קרויה אות ותפילין קרויין אות לא יתן אות בתוך אות או יתן אות בתוך אות אמרת לא תדחה שבת.

6 Friedm. rättar עליו efter *Jalkut* till עליתן, men onödigt, då dylika grammatiska inadvertenser i fråga om genus ock numerus anträffas både i Mischna ock den äldre Midraschen.

במי שהוא חייב בתלמוד תורה¹ מכאן אמרו הכל חייבין בתלמוד תורה² הוץ מנשים ועבדי³ ויכול בת כושי היתה מנחת תפלין ו אשתו של יונה היתה עולה לרגלים ו טבי עבדו של רבן גמליאל היה מניח תפילין⁴ ולזכרון בין עיניו ולמען תהיה תורת יי' בפיך ו מכאן אמרי המניח תפילין כאלו קורא⁵ בתורה וכל הקורא בתורה שטור מן התפילין⁶ ושמרת את החקה הזאת למידעך למה נאמר לפי שנאמר ושמרת את החקה⁷ והיה לך לאות על ירך ו שומע אני אף הקטני' והדין נותן הואיל ומזוזה מצות עשה ו תפילין מצות עשה ו אם למדת על מזוזה ו שהוא נוהג בקטנים כבגדולים יכול אף תפילין ינהגו בקטנים כבגדולי' ו תלמוד לומ' ושמרת את החוקה הזאת לא אמרתי אלא

— I st. f. אחד ברנע läser *Mass. Tefillin* אחד, som Kirchheim dock vill ändra till 'א' בנגע.

1 *Lekach tob* Pi. 9: למדנו שהנשים פטורות מן תפילין שנאמר: למען תחיה תורת ה' בפיך מי שמחויב בתלמוד תורה חייב גם בתפילין ונשים מנלן דפטורות מתלמוד תורה דכתיב ולמדתם אותם אה בניכם [רבר' י"א י"ט] בניכם וזא בנתיכם מיכן אמרו המלמד את בתו תורה אינו מלמדה אלא הפלות לפי שמכניס בה ערמומית יחירה

2 Weiss ock Friedm. ändra efter *Jalkut Räm.* 222 בתלמוד בתפילין till *Zolk.* ock W. Edd. anmärka dock, att en annan läsart har *בת"ח*, ock denna kan nog försvaras, om också naturligtvis i *bättre* motsvarar en logisk tankegång.

3 *Mischnaj. Berakot Per.* 3 *Mi* 3: נשים ועבדים וקטנים פטורים מק"ש ומן התפילין וחייבין בתפלה ובמזוזה ובברכה המזוה.

4 *Jer. Erubin Per.* 10 *Hal.* 1 (26^a mitten): נשים שאין חייבות בתפילין החיבון הרי מיכל בת שאול [בת כושי *Jer. Berakot* 2,3] היתה לובשת תפילין אשת יונה היתה עולה לרגל ולא מיחו בידם חכמים רבי חזקיה בשם רבי אבהו אשתו של רחמי טבי עבדו של רבן גמליאל היה נותן² תפילין ולא מיחו בידו חכמי'.

5 *Schochar tob* (till Ps. 1, Pi. ר': (כי אם בחורת ה' חפצו אלעזר אומר אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם רוצין אנו ליגע בחורה יום ולילה אבל אין לנו פנאי אמר להם הקב"ה קיימ. מצות תפילין ומעלה אני עליכם כאילו אתם יגיעים בחורה יומם ולילתו

6 Här måste man med *Jalkut, Liv., Weiss ock Friedm.* stryka de genom felskrifning ånyo inkomna orden: ושמרת את החקה. Friedm. flyttar dem i sin text framför לפי שנאמר, men *Hosafa* 128^b yttrar han om Liv:s text וכן עיקר.

והיה לך לאות על ירך כל זמן¹ של יד ביד ו תן את של ראש
בראש ו מכאן אמרו מצות תפילין כשהוא נותן ו נותן של
יד ו ואח"כ נותן של ראש ו וכשהוא חולץ חולץ את של ראש ואח"כ
של יד ו בין עיניך על גובה של ראש² ו אתה אומר גובה של ראש
או אינו אלא בין עיניך כשמועו ת"ל בנים אתם ליי' אלהיכם⁵
וגו' מה בעיניכם³ האמור להלן על גובה של ראש אף בין
עיניך גובה של ראש⁴ ו רבי יהודה אומ' הואיל ואמרה תורה תן
תפילין ביד תן תפילין בראש ו מה ביד מקום שהוא ראוי
להטמא בנגע⁵ אף בראש מקום שהוא ראוי ליטמא בנגע
אחר⁶ ו למען תהיה תורת יי' בפיך ו למה נאמר לפי שנא' והיה¹⁰
לך לאות שומע אני אף הנשי' במשמע והדין נותן ו הואיל
ומזוזה מצות עשה ותפילין מצות עשה אם למדת על מזוזה
שהיא נוהגת בנשים כבאנשים יכול אף תפילין נהגו בנשים
כבאנשים ת"ל למען תהיה תורת יי' בפיך ו לא אמרתי אלא

a Deut. 14: 1.

1 Efter *Jalkut Räm.* 222 inskjuter Friedm. här שחפלין men
då ej är nödvändigt, kunde man bättre med Liv. läsa ששל
i st. f. Ven:s של. Weiss finner intet att anmärka mot יד
så står ock i parallelstället *Sifre Vaetch. Pi.* 35, där även Friedm.
då icke fann något anmärkningsvärt.

2 *Targum Jerusch.* (v. 9): ויהי לך ניסא הדין חקיק ומפרש על:
תפילת ידא בגובהא דשמאלך ולדוכרן חקיק ומפרש על תפילת רישא
קביעא כל קביל עינך בגובהא לרישך.

3 I st. f. måste man med *Jalkut Räm.* 222, Weiss ock
Friedm. läsa MT:s בין עיניכם i följ. rad efter
inskjuta det för meningen erforderliga כאן על.

4 B. *Menachot* 37^b (mitten): אתה אומ' זו גוב' שברא' או אינו
אלא בין עיניך ממש נאמ' כאן בין עיניך ונאמר להלן לא חשימו
קרחת בין עיניכם למת [דבר' י"ד א'] מה להלן בגובה שבראש מקום
שנושט קרחת אף כאן בגובה של ראש מקום שנוש' קרחת.

5 Med *Jalkut Räm.* 222, Liv., Weiss ock Friedm. bör man
här inskjuta det av parallelismen fordrade אחד, såsom det också står
i parallelstället *Sifre Vaetch. Pi.* 34 (slutet) ock i Gemaran (se n. 6).

6 B. *Menachot* 37^b (mitten): אמ' תורה הנח תפילין ביד הנח
תפילין בראש מה להלן במקו' הראוי ליטמא בנגע אחד אף כאן
במקום הראוי ליטמא בנגע אחד לאפוקי בין עיניך דאיכא בשר ושיער
בנגע א' אבל: (n. 153) — *Zajit raanan*. — לבן ואיכא נמי שיער צחוב
בין עיניכם יש שער ועור הבשר והם שני מיני נגעים שאין מצטרפין

על ידכה¹ על גובה של יד או אינו אלא על יד כמשמעו ו
והדין נותן הואיל ואמרה תורה תן תפלין ביד תן תפלין
בראש ו מה בראש על גובה של ראש ו אף ביד על גוב' של יד ו
רבי אליעזר אומר על ירך על גובה של יד ו אתה אומ' על
5 גובה של יד ו או אינו אלא על יד כמשמעו ו ת"ל והיה לך
לאות על ידכה לך לאות ואינה אות לאחרים ו ר' יצחק אומר
על גוב' של יד ו או אינו אלא על ידכה כמשמעו ו ת"ל ושמתם
את דברי אלה על לבבכם^a לא אמרתי אלא דבר שהוא מכיוון
כנגד הלב ו ואי זהו מכיוון כנגד הלב ו זה גובה של יד² ו על
10 ידכה זה שמאל ו אתה אומר זה שמאל ו או אינו אלא ימין
אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר ו שנא' אף ידי יסדה ארץ
וימיני טפחה שמים וגו'³ ואומ' ידה ליתד תשלחנה וגו' ו הא
אינו יד בכל מקום אלא שמאל⁴ ו ר' יונתן אומ' וקשרתם⁵
וכתבתם⁶ מה קשירה⁷ בימין אף כתיבה בימין⁸ ו אבא יוסי
15 אומר מצינו שהימין קרויה יד ו אע"פ שאין ראיה לדבר זכר
לדבר שנ' וישלח ישראל את יד⁹ ימינו ו ומה ת"ל על ידכה
להביא את הגידם שיהא נותן בימין⁷ ו

a Deut. 11: 18. b Jes. 48: 13. c Jud. 5: 26. d Deut. 6: 8.
e Deut. 6: 9. f Gen. 48: 14(17).

1 MT. על ירך.

2 B. Menachot 37^a (eften mitten): על ירך זו קיבורת בין עיניך: —
זו קרקד היכא אמרי דבי ר' ינאי מקו' שמוחו של תינוק רוסס
על ירך בידך לא נאמר אלא על ירך זו קיבורת: 9: Lekach tob Pi.
שתוא גובה היר.

3 Raschi (v. 9): על ירך יד שמאל לפיכך ידכה מלא בפרשה
שניה לדרוש בה יד שהיא כחה.

4 Med Liv., Weiss ock Friedm. bör man här låta orden קשירה
ock byta plats (jfr n. 5 ock parallelstället Sifre Vaetch. Pi. 35).

5 B. Menachot 37^a (ovan): וקשרתם וכתבתם מה כתיבה בימין:
— Mass. — אף קשיר' בימין וכיון דקשיר' בימין הנחת בשמאל היא
Tefillin: יד הכותבת היא יד הקושרת.

6 Ordet יד fins ej i MT v. 14, men v. 17.

7 B. Menachot 37^a (mitten): תניא אירך אין לו זרוע סטור:
מן תפילין אחרים אומר ידכה לרבות את הגידם חנו רבנן איטר
מניה תפילין בימינו שתוא שמאלו והתניא מניה בשמאלו שתוא
שמאלו של כל אדם אמר אביי כי תניא ההיא בשולט בשתי ידיו.

ממצרים ו לי ולא לך ולפי שהוצאת את עצמך מן הכלל אלך
היית שם לא היית נגאל¹ ו

והיה לך לאות וגו' כרך אחד של ארבע פרשיות ו והדין נותן v. 9
הואיל ואמרה תורה תן תפילין ביד תן תפילין בראש
מה בראש ארבע טוטפות אף ביד ארבע טוטפות תלמוד לומר⁵
ומה² לך לאות על ירך כרך אחד של ארבע פרשיות ו יכול כשם
שביד כרך אחד כך בראש כרך אחד ו והדין נותן הואיל ואמרה
תורה תן תפילין ביד תן תפילין בראש ו מה ביד כרך אחד ו
אף בראש כרך אחד ו ת"ל לטוטפות לטוטפות³ הרי ארבע
טוטפות אמורות ו או יעשה ד' כיסין של ארבע פרשיות ו ת"ל¹⁰
ולזכרון בין עיניך כיס אחד של ארבע פרשיות⁴ ו {ח}

a Ex. 13: 16 (ולטוטפות) ock Deut. 11: 18.

1 בעבור זה בעבור שאקיים מצותיו כגון פסח (v. 8) *Raschi*
מצת ומרור תלז עשה ה' לי רמז חסובה לבן רשע לומר עשה ה'
לי ולא לך שאלו היית שם לא היית כדאי ליגאל.

2 Tryckfel för והיה.

3 Även *Jalkut Räm.* 221 har här: לטוטפות לטוטפות med plu-
raländelsen *plene* skriven, varur talet 4, enligt rabbinisk uppfattning helt
naturligt framgår, ock så vill även Weiss (25^b n. 1) förklara saken.
Men på alla tre bibelställena för *totafot* (Ex. 13: 16, Deut. 6: 8,
11: 18) är ändelsen *defective* skriven, varför ock Friedm. här läser
טוטפת לטוטפת. Riktigast fattas stället i överensstämmelse med *B.*
Sanhedrin 4^b: (mitten): ארבע דברי כאן ארבע דברי (mitten):
[Parallellstället *B. Menachot* 34^b har för det sista
טוטפת oriktigt לטוטפת, varigenom meningen bortskymmes]. R.
Ismael skall nämligen i sin kodex hava läst på två ställen טוטפת
(med utseende av singular), ock på det tredje stället לטוטפת, altså
1 + 1 + 2 = 4. *Sifre Vaelehanan Pi.* 35, där hela den ovanstående
baraitan står som midrasch till (Deut. 6: 8): וקשרתם לאות על ירך
lyder också detta ställe enligt Friedm:s efter denna uppfattning kom-
pletterade text (*Sifre* 74^b n. 10) sålunda: והיו לטוטפות בין
[Se *Klein*, *Totaphoth* 686, *Frankel*, *Über d. Einfl. d. paläst. Exegese* 89 ff.
ock jfr Par. 18 (slutet)].

4 *B. Menachot* 34^b (ovan): ויניחם על ד' עור' ויניחם (ovan):
בד' בתים בד' עורות ת"ל ולזכרון בין עיניך זכרון א' אמרתי לך
ולא שנים וג' זכרונות הא כיצד כותבן על ארבעת עורות ומניחן בד'
בתים בעור אחד ואם כותבן בעור אחד והניחן בד' בתים יצא... ת"ר
כיצד כותבן תפיל' של יד כותבת על עור אחד ואם כותבת בד' עורות
הניחיה בבית אחד יצא.

Hum. Vet. Samf. i Upsala II. 3.

p

גבולך ברשותך אף ביתך ברשותך / יצא חמצו של ישראל שהוא
 ברשות נכרי אע"פ שהוא יכול לבערו / אבל אינו ברשותו / יצא
 חמצו של נכרי שהוא ברשות ישראל וחמץ שנפלה עליו מפולת
 אע"פ שהוא ברשותו אבל אינו יכול לבערו / אתה אומר לכך
 5 בא / או אינו בא אלא ללמד בגבולין שבעה ובבתיים לעולם /
 ת"ל לא ירא' לך שאור וגו' מה בגבולין שבע' אף בבתיים שבעה /
 8. והגדת לבנך / שומע אני מראש¹ חדש ת"ל ביום ההוא אי
 ביום ההוא יכול מבעוד יום ת"ל בעבור זה בשעה שיש
 מצה ומרור מונחי' לפניך / על שולחנך² בעבור זה / למה נאמר
 10 לפי שהוא אומר מה העבודה הזאת לכם³ / אלא זה בן רשע
 הוא שהוציא את עצמו מן הכלל ולפי שהוציא את עצמו מן
 הכלל אף אתה הוציאהו מן הכלל בעבור זה עשה יי' לי בצאתי

a Deut. 16: 4 (ולא'). b Ex. 12: 26.

baraita som i parallelstället, med den skilnad att *räsonnemanget* utgår här från *גבולין* med *בתיים* som jämförelsemoment, men i parallelstället från *בתיים* med *גבולין* som jämförelsemoment. Vid denna uppfattning behöver man blott göra den lilla ändringen, att efter *לפי שנ'* av parallelstället inskjuta det övliga. Det följ. *בבתיים* kan man visserligen rätta till MT:s *בבתיים*, men nödvändigt är det icke. Weiss lämnar Mech:s text oförändrad utan ens en anmärkning.

1 *Lekach tob* Pi. 8: יכול מראש חודש יתחיל האב להגיד לבנו (etc. som i Mech.) אי' תלכות חספה ת"ל ביום ההוא אי'.

2 *Ef. säd.* ock Weiss stryka orden *על שולחנך*, icke så mycket för att (som Friedm. menar) följa *pesachhaggadan*, utan enl. Weiss (25^b n. 8) därför att: לשרש חם לשרש חם ספק הגהה חם לשרש שתי מלות אלה בלי ספק הגהה חם לשרש, men det är väl icke så alldeles säkert. — *Lekach tob* Pi. 8: בשעה שמצת ומרור מונחים לפניך / וצריך ליסול בידו ומצת ולומר מצה זו שאנו אוכלים על שום מה כו' וכן מרור יסלנו בידו ויאמר מרור זו שאנו אוכלים על שום מה על שם שמררו אבל בבשר אסור ליגע ולומר פסח זה שאין אנו אוכלין פסח בחוצה לארץ ואסור לאדם לומר כבש זה יהיה לפסח אלא יאמר פסח זה הראשון על שום מה svarar *Pesachhaggadan* sålunda: על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו לתחמיץ עד שנגלה עליהם מזך מלכי המלכים הקדב"ה וגאלם שנ' ויאפו את על שום שמררו: ock på det andra sålunda: חבצק וגו' [שמו' י"ב ל"ט] המצרים את חיי אבותינו במצרים שנ' וימררו את חייהם בעבודת קשה וגו' [שמו' א' י"ד].

לפניהם ולאחריהם הרי הן מעונין חגיגה הולך של מועד שהוא
 מען חגיגה לפניו ולאחריו לא דין הוא שיסעון חגיגה ו או כל
 זמן שיש חגיגה יש מצה ו כל זמן שאין חגיגה¹ אין מצה ו
 ח"ל מצות יאכל ו מצות יאכל למה נאמר לפי שלא למדנו על 7.
 החמץ שהוא אסור משש שעות ולמעלה ו מנין שהוא אסור משש 5
 שעות ולמעלה ח"ל מצות יאכל מכאן היה רבי יהודה אומר
 בשלש פרקים בודקין את החמץ ו אור ארבעה עשר ו ובארבעה
 עשר בשחרית ו ובשעת הביעור² ו

ולא יראה לך חמץ הקיש חמץ לשאור ושאר לחמץ מה זה
 בכל יראה אף זה בכל יראה ו מה זה בכל ימצא אף זה בכל 10
 ימצא ו מה זה מחמשת המינין אף זה מחמשת המינין³ ו בכל
 גבולך למה נאמ' בביתים⁴ שומע כשמוע ח"ל בכל גבולך מה

a Ex. 12: 19.

delse för slutledningen, synas genom felskrifning ha inkommit ur det
 föreg., varför de ock det följ. med fog strykas av Liv. ock Friedm.

פי' בזמן שאין בהמק"ד (Räm. 221 n. 149): קיים.

2 *Mischnaj. Pesachim Per. 1 Mi. 3* tillägger: וחכמים אומרים
 לא בדק אור ארבע עשר יבדוק בארבע עשר לא בדק בארבע עשר
 יבדוק בחוך חמועד לא בדק בחוך חמועד יבדוק לאחר המועד ומת
Maimonides שמשיר יניחנו בצינעא כדי שלא יהא צריך בדיקת אחריו
 בחוך חמועד ולאחר המועד ענינו בחוך ימי החג
Raschi till *B. Pesachim* 10^b (ock *Bertinoro*) däremot:
 בחוך חמועד בשעת ששית שהוא מועד הביעור לאחר המועד משש שעות
 ולמעלה עד שתחשך.

3 Se ovan Par. 10 s. 55 rr. 9—14.

4 *Friedm.* anser, att hela denna midrasch till גבולך בכל icke hör
 hit, utan blivit i förändrad ock oredig form hitflyttad från parallelstället
 Par. 10 (s. 55 r. 14 ff.). *Jalkut Räm. 221* upptar den icke här,
 utan hänvisar blott till nämnda parallelställe (*Räm. 202*), men *Friedm.*
 ändrar här texten till full överensstämmelse med parallelstället. Han
 stryker således orden נאמר בביתם, ock utbyter efter det följ.
 בכל גבולך מה גבולך ברשותך אף ביתך ברשותך ח"ל
 mot: בביתכם מה בביתכם ברשותכם אף גבולך ברשותך
 בביתם שבעה mot: בגבולין שבעה ובביתם לעולם (s. 112 r. 5)
 בגבולין שבעה אף (r. 6) orden: בביתם שבעה אף בגבולין לעולם
 mot: בביתם. Enellertid torde *Mech's* text
 (naturligtvis med tillägg av det utfallna אני efter שומע) mycket väl
 kunna försvaras, nämligen så, att den innehåller alldeles samma

שבעת ימים תאכל מצות ו כתוב אחד אומר שבעת ימים וכתוב
 אחד אומר ששת ימים כיצד יתקיימו שני כתובים אלו השביעי
 חוזה היה בכלל יצא מן הכלל ללמד על הכלל ו מה שביעי
 רשות אף כולן רשות ו אי מה שביעי רשות אף לילה הראשון
 5 רשות ו ת"ל בארבעה עשר^א הכתו' קבעו חובה ו {ן} הא אין
 עליך לומר כלשון האחרון אלא כלשון הראשון לילה ו הראשון
 חובה ושאר כל הימים רשות ו השביעי הזה מן הכלל יצא^ב
 וכו' ו כתו' אחד אומ' ששת ימי' וכתו' אחר אומ' שבעת ימים
 כיצד יתקיימו שני מקראות הללו אלא ששה מן החדש ושבעה
 10 מן הישן^ג ו וביו' השביעי חג ליו' ו למה נאמ' לפי שהוא אומ'
 וחגות' אותו חג ליו' אין לך^ד אלא י"ט הראשון שהוא מעין
 חגיגה ו יום טוב האחרון מנין ת"ל שבעת ימי' תאכל מצות אין
 לי אלא י"ט ראשון ואחרון שהן טעונים חגיגה ו חולו של מועד
 מנין הרי אתה דן חזאי' וי"ט הראשו' והאחרו' קרוי' מקרא קדש ו
 15 וחולו של מועד קרוי מקר' קדש אם למדת של^ה י"ט הראשו'
 והאחרו' שהם קרויים מקרא קדש שהם טעונים חגיגה חולו על
 מועד^ו קרוי מקרא קדש דין הוא שיטעון חגיגה ו ועוד קל
 וחומר ומה אם יום טוב ראשון ואחרון שאין קדושה לא לפניהם
 ולא לאחריה' הן טעונים חגיגה חולו של מועד שיש קדושה
 20 לפניו ולאחריו דין הוא שיטעון חגיגה^ז ו ד"א את' יום טוב
 הראשון והאחרון שאין קדושה לפניו ולאחריה^ח ואין טעונים חגיגה

a Deut. 16: 8. b Ex. 12: 18. c Ex. 12: 14.

1 Friedm. vill här onödigtvis stryka orden מן הכלל יצא, men (märkligt nog) icke vara med om att, som Liv., Weiss ock Ef. säd., med stöd av parallelstället s. 45 r. 5 inskjuta ett ד"א framför כתוב.

2 Se ovan s. 45 n. 3.

3 I st. f. לך har Liv. det här synonyma ock vanligare לוי. — Det följ. מעין måste man med Liv., Weiss ock Friedm. rätta till טעון.

4 Tryckfel för על, liksom i följ. rad tvärtom står על för של.

5 Här torde man med Liv. ock Friedm. böra inskjuta שהוא framför קרוי, hårdheten i konstruktionen vore eljes exempllös.

6 Se ovan Par. 7 s. 42 r. 10 — s. 43 r. 6.

7 Det meningslösa את vill Friedm. stryka. Bättre är att med Liv., Viln. ock Weiss ändra det till אם.

8 Orden ולאחריו לפניו, vilka icke hava någon bety-

- האמר^a שומע אני כל הפירות במשמע הרי אתה הן נאמר
 כאן שבועה ונאמר להלן שבועה מה להלן בארץ ה' עממים
 שהם ז' במקום א' אף כאן בארץ ה' עממין שהן ז' במקום א' ו'
 ר' יאשיה אומר נאמר כאן ארץ זבת¹ ודבש ונאמר להלן ארץ
 זבת חלב ודבש² ומה להלן בארץ ה' עממי' שהן ז' במקום א' 5
 אף כאן בארץ ה' עממי' שהן שבעה במקום אחד ו אשר נשבע
 לאבותיך ו והיכן נשבע לאבותיך³ ו באברהם הוא אומר ביום
 ההוא כרת יי' את אברהם⁴ ברית⁵ ו ביצחק מה הוא אומר גור
 בארץ הזאת⁶ ביעקב הוא אומר הארץ אשר אתה שוכב עליה
 וגו' ועבדת את העבודה הזאת כעבודה שעבדת במצרים⁷ כך 10
 עשה לדורו דברי רבי נתן ו
 שבעת ימים תאכלו⁸ מצו' ו שומע אני כל מצה במשמעו ח"ל 6
 לא תאכל עליו חמץ⁹ לא אמרתי אלא דברים שבאים
 לידי מצה וחמץ ו ואי זה זה⁶ זה חמשת המינין החטים והשעורים
 והכוסמים ושכולת שועל ושיפון יצאו אורז ודוחן והפרגון 15
 והשומשמן והקטניו שאין באין לידי מצה וחמץ אלא
 לידי סרחון⁷ ו
 שבעת ימים תאכלו⁸ מצות ו לעשות הראשון חובה ושאר הימי'
 רשות או אינו אלא לעשו' הראשו' רשות והאחרון
 חובה ו ח"ל בראשון ו בארבעה עשר יום בערב⁸ הכתוב קבעו 20
 חובה הא אין עליך לומ' כלשון האחרו' אלא כלשו' הראשון⁹ ו
 a Deut. 26: 2. b Deut. 26: 9. c Gen. 15: 18. d Gen. 26: 3.
 e Gen. 28: 13. f Deut. 16: 3. g Ex. 12: 18.

1 Efter *Jalkut Räm.* 221 inskjuter Friedm. här MT.:s חלב med så mycket mer skäl, som detta ord står i det omedelbart därpå följ. parallelstället, och som eljes ו i det följ. ודבש bleve meningslöst.

2 Efter *Jalkut.* vill Friedm. onödigtvis stryka לאבותיך, därför att det saknas i parallelstället Par. 18.

3 Amst. ock Friedm. läsa med MT. אברהם.

4 *Lekach tob Pi.* 5 tillägger: ומצוותיה ומצוותיה.

5 MT. har תאכל.

6 Friedm. stryker det mellersta זה, men onödigt. I parallelstället Par. 8 (s. 43 r. 15) står וזה זה ואלו חמשת (jfr s. 21 n. 4).

7 Jfr ovan Par. 8 s. 43 n. 7.

8 MT. [לחרש] בערב. 9 Jfr ovan s. 44.

לשמוע לי איש שקוצי עיניו לא השליכו ואת גלולי מצרים לא
 עזבו^א ו ואעש למען שמי לבלתי החל לעיני הגוים אשר המה
 בתוכם אשר נודעתי אליהם לעיניהם להוציאם מארץ מצרי^ב אך
 סוררים היו אלא שנוהג עמהם בהכשרות ו היום אתם יוצאים
 5 שאין ת"ל בחדש האביב מגיד שהשנה שיצאו ישראל ממצרים
 אינה צריכה לעבר^ג ו

v. 5. פרשה יז ויהי כי יביאך יי' אל ארץ הכנעני בארץ שבע
 עממים הכתו' מדבר אתה אומר^א או אינו
 אלא בארץ ה' עממין הכתוב מדבר ו אתה אומר ו נאמר כאן
 10 ביאה ונאמר להלן ביאה מה להלן בארץ ה' עממין שהן ו'
 במקום אחד^ב הכתו' מדבר אף כאן בארץ ה' עממין שהן ו'
 הכתוב מדבר^ג ו ר' יוסי הגלילי אומ' אשר נשבע לאבותיך לחת
 לך^ד כמה נאמר לשי שהוא אומר ולקחת מראשית כל פרי

a Ez. 20: 8. b Ez. 20: 9. c Deut. 7: 13 (Ex. 13: 5).

för sammanhanget. *Jalkut Räm.* 220 är bibelcitatet betydligt kortare, ock lyder där: ואמר להן איש שקוצי עיניו השליכו וגו' ואעש (להן det W. Ed. fattas ordet och).
 1 *Lekach tob Pi.* 4 tillägger: לשי שהאביב בזמנו בא.

2 Om man icke med *Jalkut Räm.* 221 vill stryka orden אתה אומר, måste man här med Liv., Weiss ock Friedm. inskjuta det för sammanhanget erforderliga כן. — Orden אתה אומר i det följ. (r. 7) strykas av Liv. ock Weiss, men kunna mycket väl bibehållas, ehuru i en särskild betydelse, som framhållas av den kanske riktigare läsarten אוחד אתה הרי hos Konst. ock Friedm. *Jalkut* läser här תרי אתה דן.

3 Amst., Weiss ock Friedm. hava här liksom s. 109 r. 6 det för oss naturligare אחר, men därav följer icke, att Ven:s אחד är skriv- eller tryckfel (jfr Gloss. under אחר). *Jalkut Räm.* 221 har på fyra ställen (r. 7) blott på ett ställe (där dessa ord saknas i Mech.), men W. Ed. rättar öfveralt אחד till אחר. — Weiss vill här efter ז' stryka orden אחר במקום אחר, liksom de saknas efter det följ. ז' שהן, medan deremot Friedm. på senare stället (efter ז' שהן r. 11) inskjuter אחר במ' men intetdera är nödvändigt.

4 *Raschi* (v. 5): אל ארץ הכנעני וגו' ואע"פי שלא מנה אלא חמשה עממין כל ז' גוים במשמע שכולן בכלל כנעני הם ואתה ממשפחות כנען היתה שלא נקרא לה שם אלא כנעני.

5 Friedm. vill här i st. f. Deut. 7: 13 (Ex. 13: 5) läsa (Deut. 26: 3): אשר נשבע ה' לאבותינו לחת לנו.

ואלו שוחקים¹ שבמצרי' ביכים שנאמר ומצרים מקברים" וישראל
 {הן} משוררי' שנ' קול רנה וישוע' באהלי צדיקי' וגו'² שהב"ה
 מתרומם על מצרים ורבי נתן אומר בכושרות ו במעשה הכשורות
 שלהם ר"א אומר במראות הצובאות³ ו ר' אלעזר בן עזריה אומר
 5 בזכות אברהם אבינו הוציאם ממצרים שנ' כי זכר את דבר
 קדשו את אברהם עבדו⁴ ו ואומר ויוציא עמו בששון ברנה' ו

a Num. 33: 4 b Ps. 118: 15. c Ex. 38: 8. d Ps. 105: 42.
 e Ps. 105: 43.

כשר לצאת לא חמה ולא צנה ולא גשמים וכן הוא אומר מוציא
 אסירים בכושרות [תחל' ס"ח ז'] חדש שהוא כשר לצאת
 det följande R. Natan nämnes som sagesman för en annan tolkning
 av בכושרות, bör man här med *Jalkut Räm.* 220 ock Weiss (men
 icke Friedm.!) för iönnan läsa נתן.

1 I st. f. hade man nog skäl att efter *Jalkut's* naturligare,
 men icke ens av Friedm. uppmärksammade läsart, ändra till משוררים.
 Ty då det först, i tydlig ordlek med בכושרות, står בוכים ...
 משוררים ... בוכים ... så är onek-
 ligen i hög grad påfallande. Så har ock *Tanchuma II Pi.*
 11: *Sklow Ed.* בכושרות [בכו שירות] ונתן אמר בני ושירות
 ר"א בכושרות ר' יונתן אמר בני ושירות [בכו שירות] ונתן
 אלו בוכין ואלו משוררין מצרים בוכין כי וכו'... וישראל משוררים
 וכו'. Men då Mech's text dock ger alldeles samma mening, torde
 den måhända böra bibehållas.

2 I st. f. 'ר' måste man med *Jalkut Räm.* 220, Weiss ock
 Friedm. läsa הוא וכן.

3 *Raschi* (till Ex. 38: 8), (*Tanchuma II Pequde Pi.* 9): במראת
 הצבאות בנות ישראל היו בידן מראות שרואות בהן כשהן מחקשות
 ואף אותן לא עכבו מלהביא לנדבת המשכן והיה מואס משה בתן
 מסני ששויים ליצר הרע אמר לו הקב"ה קבל כי אלו חביבין עלי
 מן הכל שכל יריהם העמידו הנשים צבאות רבות במצרים כשהיו
 בעליהם יגעים בעבודה פרך היו הולכות ומוליכות להם מאכל ומשתה
 ומאכילות אותם ונוטלות המראות וכל אחת רואה עצמה עם בעלה
 במראה ומשדלתו בדברים לומר אני נאה ממך [וזה אומר אני נאה
 ממך. *Tanch.*] ומתוך כך מביאות לבעליהן לירי תאוה וזקקות להם
 ומתעברות ויולדות שם [ב' בבה אחת וי"א ו' בכרס אחד וי"א ו"ב
 בכרס א' וי"א ס' רבוא *Tanch.*] שנ' החת החפוח עוררתך [שה"ש
 ח' ה'] וזהו שנאמר במראת הצבאות ונעשה הכיור מהם שהוא לשום
 שלום בין איש לאיש להשקות ממים שבהוכו למי שנקא לה בעלה
 ונסתרת ותדע לך שהן מראות ממש שהרי נאמר ונחשת התנופת
 שבעים ככר וגו' [שמ' כ"ח כ"ט] ויעש בה וגו' [שם שם ל' וכיור
 וכו' לא הזכירו שם למדת שלא היה נחשת של כיור מנחשת התנופת
 Även *Onkelos* översätter מראה med מחוזה נשיא ock *Targum Je-*
rusch. med: אספקירי נחשא נשיא צניעותא.

לא יאכל חמץ ו לעשו' את המאכיל כאוכל ו או אינו אלא לאסרו
בהנאה כשהוא אומ' לא תאכל עליו חמץ¹ למדנו שאסור¹ בהנאה ו
הא מה ת"ל לא יאכל חמץ לעשות את המאכיל כאוכל דברי
רבי יאשיה ו רבי יצחק אומר אינו צריך ומה אם שרצים
קלים עשה בהם את המאכיל כאוכל² ו חמץ שהוא חמור אינו⁵
דין שנעשה כזאת³ המאכיל כאוכל ו הא מה ת"ל לא יאכל
חמץ לא בא הכתוב אלא לאסרו בהנאה רבי יוסי הגלילי
אומר לא יאכל חמץ היום מגיד שלא אכלו ישראל מזה
במצרים אלא יום אחד בלבד⁴ ו

היום אתם יוצאים בחדש האביב שאין ת"ל חדש האביב אלא¹⁰
חדש שהוא כשר ו לא חמה קשה ולא גשמים וכן הוא
אומר מושב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות⁶ ו שאין
ת"ל בכושרות מה ת"ל בכושרו' אלא חדש שהוא כשר לכם ו
לא חמה קשה ולא גשמים⁵ ו ר' נתן אומר בכושרות אלו בוכים

a Deut. 16: 3. b Ps. 68: 7.

הניא רבי אומר כי שם ה' אקרא חבו גודל: (ovan) 37^a B. Joma
לאזהינו אמ' אליהן משה לישראל בשעה שאני מזכיר שמו של
הקב"ה אתם חבו גודל חנניה בן אחי רבי יהושע אומר זכר צדיק
לברכה אמר להם נביא לישראל בשעה שאני מזכיר צדיק עולמים
אחם חנו ברכה.

1 *Efat sädäg rättar* שאסור, som dock ger en fullkomligt klar
ock naturlig mening, till שמותר, ock Friedm. upptar denna läsart,
men erkänner sedan sitt misstag (*Hosafa* 108^b: בירי (טעות היא בירי). —
Jer. Pesachim Per. 2 Hal. 1 (28^c): שעה כל שעה (28^c): שעה כל שעה
שהוא מותר לוכל מותר להאכיל אסור ל(א)וכל אסור להאכיל ר"מ
ברם כרבי יודה חמישיית אע"ס שהוא אסור לוכל מותר להאכיל.

2 *B. Jebamot* 114^a (nedan): תא שמע לא תאכלום כי שקץ הם
[ויק' י"א מ"ב] לא תאכלום להזהיר הגדולים על הקטני'.

3 För Kozat läsa Konst. ock Liv. בזאת. *Zäh jenach.*, Weiss
ock Friedm. emendera till או את, ock *Jalkut Räm.* 219 har i st. f.
בו כן blott Kozat המאכיל כאוכל. Dock torde Mech:s läsart, vare
sig som Kozat eller בזאת, kunna försvaras.

4 *B. Pesachim* 28^b (mitten), 96^b (ovan): ר' יוסי הגלילי אומר:
מניין לפסח מצרים שאין חימוצו נוהג אלא יום אחד ת"ל לא יאכל
חמץ וסמך ל' היום אתם יוצאים. Om den här framträdande skil-
naden mellan äldre ock yngre halaka se *Geiger's Urchrift* 184 ff.

5 *Raschi* (v. 4): בחדש האביב וכי לא תיינו יודעין באיזה חרש:
אלא כך אמר להם ראו חסד שנמלכם שתוציא אתכם בחדש שהוא
Hum. Vet. Samf. i Upsala II, 3.

ועבדתם את יי' וברך את לחמך ואת מימך^a. אימתי הוא לחמך עד שלא אכלתו. אין לי אלא אכילת מזון שטעון ברכה לפניו ולאחריו. תורה מנין רבי ישמעאל אומ' קל וחומר ומה אם מזון שהוא חיי שעה טעון ברכה לפניו ולאחריו. תורה 5 שיש בה עולם הבא. דין הוא שטעון ברכה לפניו ולאחריה. ר' יהודה בן בתיר' אומ' הרי הוא אומ' ואכלת ושבעת מה זה מחוסר טובה^b. אלא זו תורה דכתיב כי לקח טוב וגו'^c. רבי חנינא בן אחי ר' יהושע אומר כי שם השם אקרא^d. זה המברך. חבו גודל לאלהינו^e. אלו העונים אחריו. ומה הן עונים אחריו 10 ברוך יי' המבריך לעולם^f. וכשהוא קורא בשמו יהו עונים אחריו בש"מ"לו^g. וכן גדלו ליי' אתי ונרוממה שמו יחדו^h. ר' אומ' זכר צדיק לברכהⁱ. כשהוא מזכיר את הצדיק צדיק חי העולמים שנ' צדיק יי' בכל דרכיו וגו'. לברכה אמנ^j.

a Ex. 23: 25. b Prov. 4: 2. c Deut. 32: 3. d Ps. 34: 4.
e Prov. 10: 7. f Ps. 145: 17.

1 Amst., Weiss ock Friedm. tillägga efter יי' i enlighet med MT. אלהים. — Om det följ. וברך heter det B. Berakot 48^b: אל מימך. — För וברך har MT. מימך.

2 Jalkut Räm. 219, som här utelämnar orden מחוסר, מה זה מחוסר וברכה מהו הטובה זו תורה. . . , ock denna läsart följer Züh jenach.

3 Vid Kriאת החורה i synagogan framkallas några (vanligen 3) av församlingen till föreläsare. En av dem (חזולה לחורה) börjar sålunda: ברוך יי' המבריך, ברכו את יי' המבריך, svarar: חמבורך לעולם ועד.

4 Sifre Haasinu Pi. 306 (slutet; till אקרא ר' יוסי (כי שם ה' אקרא) אומר מנין לעומדים בבית הכנסת ואומר ברכו את ה' המבורך שעונים אחריו ברוך ה' המבורך לעולם ועד ח"ל כי שם ה' אקרא חבו גודל לאלהינו . . . ומנין שאין מזמנים אלא בשלשה ח"ל כי שם ה' אקרא וגו' ומנין שעונים אחר המברך ח"ל (כי שם ה' אקרא) חבו גודל לאלהינו ומנין לאומר ברכו שהם עונים אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד ח"ל כי שם ה' אקרא וגו'.

5 Friedm. inskjuter här אומר med stöd av Jalkut וכן ויד הוא אומר, men obehövt.

6 Jalkut Räm. 219 har här en helt annan läsart: רבי אומר זכר צדיק לברכה כשהוא מזכיר חי העולמים שנאמר צדיק יי' לברכה. Med stöd härav ändrar Friedm. לברכה. — men bibehåller för övrigt Mech:s text. —

ישמעאל הרי הוא אומר ואכלת ושבעת מה זה מחוסר אשר נתן לך ו בין מדה טובה למדה פורענות¹ אין לי אלא ברכת המזון שהוא טעון ברכה לאחריו ולפניו מניין היה ר' ישמעאל אומ' קל וחומ' מה בשאכל² לשובע טעון ברכ' כשהוא תאב לא כל שכן ו ר' נתן אומר הרי הוא אומר כבואכם אל³ העיר כן תמצאון אותו בטרם יעלה הבמטה לאכול כי לא יאכלו⁴ העם עד בואו כי הוא יברך הזבח וגו'⁵ ו רבי יצחק אומר

a 1 Sam. 9: 13.

att beteckna den fjärde benedictionen. En annan anordning av benedictionerna har *Tosefta Berakot Per.* 7, 1: ברכת הוימון מן: 1, 7. *Friedm.* (19^b n. 25): נ"ל דקטיעה היא וצ"ל [s. 102 r. 13] ככ טוב ומניין דכשם התורה שנא' ואכלת ושבעת וברכת זו ברכת הוימון את יי' אלהיך זו ברכת ראשונה [זו ברכת הון: B. Berak. 48^b] על הארץ זו ברכת הארץ טובה זו ירושלים [בונה ירושלים: B. Berak.] וכן הוא אומר הדר הטוב הזה אשר נתן לך זו הטוב והמטיב.

1 Mech:s text synes här vara så defekt, att den icke giver någon mening i sammanhang med det öfriga. *Friedm.* (19^b n. 25): נ"ל דקטיעה היא וצ"ל [s. 102 r. 13] ככ טוב ומניין דכשם שמברך על הטובה כך מברך על הרעה ר"ח ב"נ אמר משום ר"י וכו' men härmed får dock (det åtminstone för mig dunkla) ingen förklaring. Dessa ord finnas icke heller i *Tosefta*, där det av *Friedm.* återopade stället (*Per.* 7, 1) lyder: רבי מאיר אומר מניין שכשם שאחת מברך על הטובה כך אחת מברך על הרעה ח"ל אשר נתן לך יי' אלהיך [דבר' כ"ו י"א] אלהיך דיינק בכל דין שונך בין במידה הטוב בין במידה הפורענות. Men *B. Berakot* 48^b hör denna passus icke tillsammans med ברכת הון utan med ברכת חוריה. *Jalkut Rām.* 219 lyder א"ר חייא בר נחמני בשם ר' ישמעאל הרי הוא אומר: ואכלת ושבעת וברכת הטובה מה זה מחוסר אשר נתן לך בין מדה טובה למדה פורענות (W. Ed. vill onödigtvis rätta texten efter Mech. genom att stryka הטובה) men varken denna läsart eller förklaringen hos *Zajit raanan* (n. 141): מה זה מחוסר אשר נתן לך ger någon antaglig mening åt מחוסר חסר אלו לא כתיב אשר נתן לך. (Jfr också s. 104 r. 6 ock n. 2). Anmärkningsvärt är ock, att ... בין (eljes: smellan ... ock) här skulle stå i betydelse av ... בין (såväl ... soms), vilket alla parallelställen hava. *Friedm.* borde här från sin ståndpunkt rätta מדה פורע' ... בין ... בין, liksom ock det språkvidriga מדה פורע' till מדה פורע'.

2 Amst., Weiss ock *Friedm.* läsa כשאכל, *Jalkut Rām.* 219 (כשאכל ושבע. Zolk. Ed.).

3 MT har icke אל.

4 MT. יאכל.

כדברי בן זומה וחכמים אומ' ימי חיך בעולם הזה כל ימי
חיך להביא לימות המשיח¹ ו

אמר להם בן זומא עתידים ישראל שלא להזכיר יציאת מצרים
לעתיד לבוא שנ' לכן הנה ימים באים נאם יי' לא² יאמר
5 עוד חי יי' אשר העלה את ישראל³ ממצרים⁴ כי אם חי יי' אשר
העלה את ישראל⁵ מארץ צפון⁶ ר' נתן אומ' אשר העלה ואשר
הביא⁷ שמזכירי יציאת מצרי' לעתיד לבוא ומנין שאומרי'
ברוך אתה יי' אלהינו ואלהי אבותינו אלהי אברהם אלהי
יצחק ואלהי יעקב שנאמר ויאמר עוד אלהים אל משה כה
10 תאמר אל בני ישראל וגו'⁸ ומנין שהן מברכין על המזון שנאמר
ואכלת ושבעת וברכת⁹ זו ברכה ראשונה ו על הארץ¹⁰ זו ברכה
שנייה ו הטובה¹¹ זו ירושלם שנ' ההר הטוב הזה והלבנון¹² אשר
נתן לך¹³ שגמלם כל טוב ו ר' חייא בר נחמני אמר משום רבי

a Jer. 16: 14, 15.

b Jer. 23: 8.

c Ex. 3: 15.

d Deut. 8: 10.

e Deut. 3: 25.

1 *Sifre Reeh Pi.* 130: למען תזכור את יום צאתך זו היא שאמר ר"א בן עזריה הריני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שהאמר יציאת
מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא שנאמר למען תזכור וגו'
följer samma midrasch som ovan.

2 MT. ולא. 3 MT. בני [ישראל. 4 MT. [את בני ישראל.

3 Jfr *Tosefta Berakot Per.* 1: 12-16, där alla dessa Baraita's
(från s. 100 r. 15 till s. 102 r. 5) återfinnas mer utförligt, men i
helt annan ordningsföljd.

4 *B. Berakot* 48^b (mitten): ח"ר ברכה המזון כך היא ברכ':
ראשונה ברכת הזון שניה ברכת הארץ שלישי' בונה ירושלם רביעית
ר"א בן עזריה הריני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שהאמר יציאת
מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא שנאמר למען תזכור וגו'
נודה לך יי' Den andra börjar: הזון את העולם כלו בסובו וכו'
אלהינו על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבת ועל
ובנה ירושלים עיר הקדש במהרה; den tredje lyder: שהוצאתנו וכו'
ברוך אתה יי' אלהינו מלך העולם ואלהינו מלך העולם האל אבינו מלכנו אדירנו
בזמנו גואלנו יוצרנו קדושנו קדוש יעקב רוענו רועה ישראל המלך
הטוב והמטיב לכל שבכל יום ויום הוא הטוב והמטיב תוא
יטיב לנו הוא גמלנו הוא אבינו מלכנו אדירנו וכו' לחן וכו'
I Mech's text står ירושלם i st. f. det vanliga (såsom
hos *Jalkut Räm.* 219) för att beteckna den tredje, ock כל
הטוב והמטיב i st. f. det vanliga (שגמלנו כל טוב *Jalkut*) טוב

הראשו' נתקיים השני ו נתוסף לו יצחק לא נשתנה שמו שנקרא מפי הב"ה וג' הם שנקראו מפי הב"ה יצחק ושלמה ויאשיה ו יצחק¹ מהו אומר אבל שיה אשתך יולדת לך בן וקראת שמו² יצחק ו {ה} בשלמה מהו אומר כי שלמה יחיה שמו³ ו ביאשיהו מהו אומר הנה בן נולד לבית דוד יאשיה שמו וגו' ו יש 5 אומר⁴ אף ישמעאל בגוים ו מצי' שמותיהן של צדיקים ומעשיהם גלויי' למקום עד שלא נוצרו שנאמר בסרס אצרך בבטן וגו'⁵ מצינו שמותיהן של צדיקים שמותיהן של רשעים מנין ת"ל וזרו רשעים מרחם וגו' ו ויאמר משה אל העם וגו' אין לי אלא 8 שמזכירים יציאת מצרים בימים בלילות מנין שנ' למען תזכור 10 את יום צאתך וגו' ו ימי חייד הימים כל ימי חייד' הלילות

a Gen. 17: 19. b 1 Chron. 22: 9. c 1 Reg. 13: 2. d Jer. 1: 5.
e Ps. 58: 4. f Deut. 16: 3.

Efat Sädäg, Weiss ock Friedm. stryka. — *Tosefta Berakot Per.* 1, 12: לא שיעקר שם יעקב הימנו אלא יעקב מוסיף על ישראל: ישראל עקר ויעקב סלל.

1 Konst. har יוצחק, ock Friedm. (*Hosafa* 108^b) anser med skäl, att man här bör läsa ביצחק, jfr (r. 4) בשלמה ock ביאשיהו.

2 MT. אה שמו.

3 *Pirke Rabbi Elieser Per.* 32 (början): ששה נקראו בשמותיהן: עד שלא נולדו ואלו הן יצחק וישמעאל ומשה רבינו ושלמה ויאשיהו ושמו של משיח שביא תקב"ה במהרה בימינו יצחק מנין שנא' וקראת את שמו יצחק ולמה נקרא שמו יצחק י' עשרה נסיונות שנתנסה אברהם אבינו צ' חשעים שנה שחיתה שרה אמנו בת חשעים ח' לשמונה ימים שנמול ק' מאת שנה שהיו לאברהם אבינו שנא' ואברהם בן מאת שנה [ברא' כ"א ה'] ישמעאל מנין שנא' וקראת שמו ישמעאל [ברא' ס"ז י"א] למה נקרא שמו ישמעאל שעתיד תקב"ה לשמוע בקול נאקת העם ממה שעתידין בני ישמעאל לעשות בארץ באחרית הימים לסיכך נקרא שמו ישמעאל שנא' ישמע אל ויענם [תתל' נ"ה כ'] משה מנין שנא' לא ידון רוחי באדם לעולם בשגם [ברא' ו' ג'] בשגם בגימטריא משה שהיו ימיו מאה ועשרים שנה שנא' וחיו ימיו מאה ועשרים שנה [ברא' שם שם] שלמה מנין שנא' הנה בן נולד לך [דה"י א' כ"ב ס'] וקראת שמו שלמה על שם שנא' שלום ושקט אתן את ישראל בימיו [דה"י שם שם] יאשיהו מנין שנא' הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו ולמה נקרא שמו יאשיהו שנרצח כשי למזבח יאי שי הוא לפניך מלך המשיח מנין שנא' לפני שמש ינון שמו [תתל' ע"ב י"ז] ולמה נקרא שמו ינון שהוא עתיד לינון ישני עפר.

זה דרש אחם¹ נצבים היו' כולכם טפכם נשיכם² ו וכי טף היה
 יודע להבין בין טוב³ לרע אלא ליתן שכר למביאיהם לרבות
 שכר עושי רצונו ו לקיים מה שנאמ' יי' הפץ למען צדקו וגו'⁴
 אמ' להם אי זה דבר חדש יתר על זה הריני כבן שבעים שנה
 5 ולא זכיתי לדבר זה בלתי היום ו אשריך אברהם אבינו שאלעזר
 בן עזריה יצא מחלציד ו אין הדור יתום שרבי אלעזר בן עזריה
 שררי בתוכה⁵ אמרו לו רבי עוד כלל זה דרש לכן הנה ימים
 באים נאם יי' לא⁶ יאמר עוד חי יי' וגו' למא הדבר דומה
 לאחר שהיה מתאווה לבנים ונולדה לו בת נודר בחייה חזר
 10 ונולד לו בן ו הניח הבת והיה נודר בחיי הבן ו רבי שמעון בן
 יוחאי אואר למא הדבר דומ' לאחר שהיה מהלך בדרך ופגע בו
 זאב ניצל והיה מספר מעשה זאב ו פגע בו ארי וניצל הימנו
 הניח מעשה זאב והיה מספר מעשה ארי⁷ ו כיצא בו דרש ויקר'
 שם המקום⁸ בית אל⁹ ו עבר שם הראשון ויתקיים השני ו כיצא
 15 בו דרש ולא יקרא עוד שמך¹⁰ אברם¹¹ ו עבר שם הראשון ונתקיים
 השני ו כיצא בו דרש שרי אשתך¹² ו עבר שם הראשון נתקיים
 השני ו כיצא בו דרש ולא¹³ יקרא שמך עוד יעקב וגו'¹⁴ ו עב'¹⁵

a Deut. 29: 9, 10. b Jes. 42: 21. c Jer. 16: 14. d Gen. 28: 19.

e Gen. 17: 5. f Gen. 17: 15. g Gen. 35: 10.

1 Amst., Weiss ock Friedm. hava här det oriktiga אהה.

2 Tryckfel för טוב.

3 Konst. ock Liv. hava den bättre läsarten בחוכו. — *Abot de-Rabbi Natan Per.* 18 (mitten): לעת זקנותו של רבי יהושע נכנסו תלמידיו לבקרו אמר להם בני מה חידוש לכם בבית המדרש אמרו לו תלמידך אנו ומימך אנו שותים אמר להם ח"ו שאין דור יתום שבת של מי תיחת שבת של ר' אלעזר בן עזריה היה אמר להם תיאת תיחת תהנה אמ' תקח את העם האנשים והנשים ותספ אמר להם ומה דרש בת אמרו לו כך דרש בת אנשים באי' ללמוד ונשים לשמוע טף למת הם באים כדי לקבל בהם שכר למביאיהם Jfr *Tosefta Sota Per.* 7: 9. 10 ock *Jer. Chagiga Per.* 1 Hal. 1.

4 MT. ולא.

5 B. Berakot 13^a (ovan) gör följande tillägg till anekdoten: פגע בו נחש ונוצל ממנו שכת מעשה שניהם והיה מספר והולך מעשה נחש אף כך ישראל צרות אחרונות משכחות את תראשונו¹.

6 MT. את שם המ' התוא.

7 MT. שמך. 8 MT. לא.

9 עבר, som inkommit från de övriga exemplen, måste man med

ולבנון אין די בער^a הא מה ת"ל וביער עליה הכהן שתקבל
שכר^b כיוצא בו ואת^c הכבש האה^d למה נאמ' והלא כבר נאמ'
וחייתו אין די עולה^e הא מה ת"ל את הכבש האחד למה נאמר^f
לקבל שכר^g כיוצא בו ועשו לי מקדש^h למה נאמר והלא כבר
נאמר את השמים ואת הארץ אני מלאⁱ הא מה ת"ל ו ועשו לי^j
מקדש^k כדי לקבל שכר על העשייה^l כבר שבתו תלמידים
ביבנה ולא שבת שם רבי יהושע וכשבאו תלמידיו אצלו אמר
להם מה^m דברים היה לכם ביבנה אמרו לו אחריו רבי אמר
להם ומי שבת שם אמרו לו ר' אלעזר בן עזרי' אמ' להם אפשרⁿ
ששבת שם ר' אלעזר בן עזרי' ולא חדש לכם דבר אמרו לו כלל^o
a Jes. 40: 16. *b* Ex. 29: 39. *c* Ex. 25: 8. *d* Jer. 23: 24.

1 Amst. ock Friedm. läsa riktigare enligt MT. את (jfr r. 3)

2 Med alla kommentatorer måste man efter ת"ל stryka.

3 *Pesikta de-Rab Kahana Par. Shekalim* (mot slutet), [jfr *Pesikta rabbati Par. 16* (קרבני לחמי), ock *Bemidbar rabba Par. 12* (börfjan)]: יורה בר סימון בשם ר' יוחנן שלש דברים: שמע משה מפי הנבוכד ונרע לאחוריו בשעת שאמר לו ועשו לי מקדש אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע ("הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך [מלכ' א' ח' כ"ז] ואתה אמרת ועשו לי מקדש אמר לו הקב"ה משה לא כשאתה סבור אלא עשרים קרשים בצפון ועשרים בדרום וח' במערב ואני יורד ואצמצם שכינתי ביניהם למטה דכתיב ונועדתי לך שם [שמ' כ"ה כ"ב] ובשעת שאמר את קרבני לחמי ואשי [במד' כ"ח ב'] אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע אם מכניס אני כל חיות שבעולם יש בהם [בהם] כדי [פסיק. r. כד] תעלה אחת או כל העצים שבעולם יש בהם תעלה [בהם] כדי תבערה. *Pes. r.* אחת שנא' ולבנון אין די בער וחייתו אין די עולה אמר לו הקב"ה משה לא כשאתה סבור אלא ואמרת לתם זה תאשה אשר תקריבו לה' וגו' [במד' כ"ח ג'] ולא שנים בבת אחת אלא אחד בשחרית ואחד בין הערבים שנא' את הכבש אחד וגו' [שם שם ד'] ובשעת שאמר ונתנו איש כוסר נסשו וגו' [שמו' ל' י"ב] אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע מי יוכל ליתן פדיון נפשו שנ' אח לא פדת יסדה איש וגו' ויקר פדיון נפשו [תחל' מ"ם ח' וט'] א"ל הקב"ה למשה לא כשאתה סבור אלא זה יתנו [שמו' ל' י"ג] כזה יתנו א"ר אבין [מאיר. r. Pes.] כמין מטבע של אש תוציא תקב"ה מתחת כסא חכבור שלו ותראה למשה וא"ל זה יחנו.

4 *Efat sädäg* ock Friedm. inskjuta här חירוש, *Jalkut Räm.* 216 läser: מה דבר חדש.

5 *Jalkut* har den förtydligande läsarten אפשר.

*) *Schochar tob* (till Ps. 91) אמר משה מי יכול לעשות מקדש: שישרה שכינתו בחוכו *varpå följer ovanstående citat ur 1 Reg. Bemidbar r. citerar dessutom liksom Mech. Jer. 23: 24.*

יצאו הלויים שאין להם באדם אין להם בבהמה¹ ור"א הקיש בכור אדם לבכור בהמה ובכור בהמ' לבכור אדם מה הבהמה הנפלים פוטרין בו² הבכורה ו אף האד' הנפלי' פוטר' בו את הבכורה ו ומה בכור' אדם אתה רשאי ליתנו לו בכל מקור' שירצה³ 5 אף בכור בהמ' אתה רשאי ליתנו לו בכל מקום שירצה⁴ לפי שהוא אומ' והבאתם שמה עולותיכ' וזבחיכ'⁵ ו שומע אני אפילו הוא במקום רחוק יהיה עליו חובה להביאו לבית הבחירה ת"ל באדם ובבהמה ו הקיש בכור אדם לבכור בהמה מה בכור אדם נותנו לכהן בכל מקום שירצה אף בכור בהמה נותנו לכהן בכל מקום שירצה ו ומה בכור אדם מטפל לו שלשים יום אף בכור בהמה מטפל לו שלשים יום⁶ ו לי הוא למה נאמר לצי שהוא אומר הזכר תקדיש⁷ הקדישו שתקבל שכר או אם הקדשתו מקודש ו ואם לא הקדישו⁸ אינו מקודש ת"ל לי הוא מכל מקום ו הא מה ת"ל הזכר תקדיש הקדישו לקבל שכר ו כיוצא בואתה 15 תצוה⁹ אומר וביער עליה הכהן¹⁰ למה נאמר והלא כבר נאמר

a Deut. 12: 6. b Deut. 15: 19. c Lev. 6: 5.

במשמע ת"ל זכר אי זכר יכול אפילו יצאת [יצאח *Bekorot*] נקבה לפניו ת"ל סטר רחם אי פטר רחם יכול אפילו לאחר [אפי'] יצא אחר *Bekor.*] יוצא דופן ת"ל בכור זהו כלל הצריך לסרם וסרם שהוא צריך לכלל.

1 באדם ובבהמה את שיש לך: (början) 118 *Sifre Korach Pi.* בו באדם יש לך בו בבהמה יצאו הלויים שאין לך בהם באדם לא יהיה לך בתם בבהמה [ד"א] מקיש בכור וכו'.

2 Amst. ock Friedm. hava grammatiskt riktigare בה.

3 *Mechilta Mischpatim Par. 19* (mot slutet), där hela denna *uttryckes* uttryckes, כן תעשה לשורך [Ex. 22: 29] *står som midrasch till* *denna passus tydligare sålunda:* מה בכור אדם אתה רשאי ליתן סדינו לכהן כהן בכל מקום שירצה אף בכור בהמה אתה רשאי ליתן לכהן בכ"מ שחרצה [שירצה Friedm.].

4 *Raschi* (till Ex. 22: 29): מה בכור אדם לאחר שלשים יום: סודתו שנאמר וסדיו מכן חדש תפדה [במ' י"ח ט"ז] אף בכור בהמה דקת מטפל בו שלשים יום ואח"כ נותנו לכהן.

5 Liv. ock Friedm. läsa i st. f. תקדישו det naturligare.

6 Med *Jalkut Räm. 215* ock alla kommentatorer måste man stryka det meningslösa תצוה, eller kanske bättre med *Tanchuma II Pi. 11* emendera det föreg. (egendomligt nog i alla editioner sammanskrivna) בואתה till t. f. ock בדבר till תצוה.

לֹאֲכֹל עֹסֶה ת"ל כֹּל עָרַל לֹא יֵאָכֵל בּוֹ¹ ו

הַתּוֹרָה אַחַת יְהִי לְאֻזְרָה וְלִמָּה נֶאֱמַר וְהָלֹא כִּבְר נֶאֱמַר וְהִיא v. 49
כְּאֻזְרָה הָאָרֶץ² וְמִה ת"ל תּוֹרָה אַחַת יְהִי לְאֻזְרָה לְפִי שֶׁהוּא
אֹמֵר וְכִי יִגְדֵּר אַתָּךְ גֵּר³ אֵינִן לִי אֲלֵא עֹסֶה שֶׁחֲשׂוֹה בּוֹ חֵגֶר
לְאֻזְרָה שֶׁאֵר כֹּל מִצּוֹת שֶׁבַת־תּוֹרָה מִנִּין ת"ל תּוֹרָה אַחַת יְהִי 5
לְאֻזְרָה בֹּא הַכְּתוּב וְהִשּׁוּה אֶת הַגֵּר לְאֻזְרָה בְּכֹל מִצּוֹת שֶׁבַת־תּוֹרָה⁴ ו

פֶּרֶשֶׁה יֵד וְיִדְבֵּר יי' אֵל מֹשֶׁה⁵ וְגו' קִדֵּשׁ לִי כֹל בְּכוֹר יֵהא⁶ Kap. 13 v. 1, 2
אַחַת מִיָּג מִדֹּת שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרֶשֶׁת בָּהֶם ו

בְּכֹלל שֶׁהוּא צָרִיךְ לִפְרֹט⁷ וְפֶרֶט שֶׁהוּא צָרִיךְ לְכַלֵּל וְקִדֵּשׁ לִי
כֹל בְּכוֹר עֶסֶר רַחֵם⁸ וְגו' כֹּלל אֶחָד זְכוּרִים וְאֶחָד נְקֻבוֹת וְכֹל 10
{ז} הַבְּכוֹר אֲשֶׁר יוֹלֵד וְגו'⁹ פֶּרֶט וְיִצְאוּ נְקֻבוֹת מִמִּשְׁמַע אֲנִי
אֶקְרָא אֶת הַכֹּלל וְמִה ת"ל אֶת הַפֶּרֶט שֶׁאֵם אֲנִי קוֹרָא אֶת הַכֹּלל
אֲבֵל לֹא אֶת הַפֶּרֶט וְשׁוֹמֵעַ אֲנִי כֹל שִׁיּוֹלֵד רֵאשׁוֹן בֵּין זָכָר בֵּין
נְקֵבָה יֵהי' בְּכוֹר ת"ל כֹּל הַבְּכוֹר זְכוּרִים אֲבֵל לֹא נְקֻבוֹת וְאֲנִי
אֶקְרָא אֶת הַפֶּרֶט מִה ת"ל אֶת הַכֹּלל אִם קוֹרָא אֲנִי אֶת הַפֶּרֶט 15
וְלֹא אֶת הַכֹּלל שׁוֹמֵעַ אֲנִי כֹל שֶׁהוּ' זָכָר בֵּין שֶׁהוּא פּוֹתַח רַחֵם
וּבֵין שֶׁאִינוּ פּוֹתַח רַחֵם יְהִי בְכוֹר ת"ל קִדֵּשׁ לִי כֹל בְּכוֹר עַד
שִׁיּוֹא זָכָר וְפּוֹתַח רַחֵם לְקִי' מִה שֶׁנֶּא' כֹּל עֶסֶר רַחֵם לִי וְכֹל
מִקְנֵךְ תִּזְכֹּר¹⁰ בָּאֲדָם וּבַבְּהֵמָה אֶת שֵׁשׁ לֹו בָּאֲדָם יֵשׁ לֹו בַּבְּהֵמָה

a Ex. 12: 48. b Deut. 15: 19. c Ex. 34: 19.

1 וְכֹל עָרַל לֹא יֵאָכֵל בּוֹ מִה בֹּא לְלַמֵּד לִימֵר: *Lekach tob* Pi. 48: — *Raschi*
יִשְׂרָאֵל שֶׁמֶחֱו אַחִיו מַחֲמַת מִילָה וְלֹא מִלּוּהוֹ שֶׁלֹּא יֵאָכֵל בּוֹ
לְהַבִּיא אֶת שֶׁמֶחֱו אַחִיו מַחֲמַת מִילָה שֶׁאִינוּ מוֹמֵר לְעֶרְלוּת: (v. 48)
וְכֹל: (v. 48) — *Targum Jerusch.* וְאִינוּ לִמֵּד מִבֵּן נָכָר לֹא יֵאָכֵל בּוֹ
עֶרְלָאִי בֵּר יִשְׂרָאֵל לֹא יִיכּוֹל בִּיה.

2 Med alldeles samma ord bevisas denna sats *Sifre Behaaloteka*
Pi. 71 ur [Num. 9: 14]: חֻקָּה אַחַת יְהִיָּה לָכֶם:

3 *Lekach tob* [Kap. 13] Pi. 1: זֶה הַפֶּסֶקָה פֶּרֶשֶׁה שֶׁאִינוּ דוֹמֵה: וְנֶאֱמַר וְיִדְבֵּר.
לְפָרֶשֶׁת חֶסֶס לְכָךְ נֶאֱמַר וְיִדְבֵּר.

4 Tryckfel för היא. Amst., Weiss ock Friedm. hava היא
Jalkut Räm. 214 ock Liv. 10.

5 I st. f. לִפְרֹט har Konst. לְפִרְטוֹ. För det följ. לְכַלֵּל.
hava *Jalkut Räm.* 214 ock Liv. (liksom *Sifra*, se not 7) לְכַלֵּל.

6 MT. כֹּל [רחם].

7 *Sifra* Inledning § 9 (*B. Bekorot* 19): מְכַלֵּל שֶׁהוּא צָרִיךְ לִפְרֹט:
וּמִפְרֹט שֶׁהוּא צָרִיךְ לְכַלֵּל כִּיִּצֵּר קִדֵּשׁ לִי כֹל בְּכוֹר יִכּוֹל אֶף נְקֵבָה
Hum. Vet. Samf. i Upsala I, 3.

עשה את הראשון יעשה את השני ו כך גר כל שלא עשה את הראשון יעשה השני¹ ו המול לו כל זכר מגיד שמילת זכרים מעכבתו מלאכול בפסח ו אין לי אלא מילת זכרים מילת עבדים מנין הרי אתה דן נאמ' כאן² ונאמ' להלן מה להלן מילת עבדים 5 אף כאן מילת עבדים ו אי מה להלן מילת זכרים אף כאן מילת זכרי' דברי רבי ישמעאל ו ר' יונתן אומ' אין מילת זכרים מעכבתו מלאכול בפסח ומה ת"ל המול לו כל זכר הרי שהיו לפניו שתי מצות ו מצות פסח ומצות מילה אינו יודע איזה מהם תקדים כשהוא אומר המול לו כל זכר תקדים מצוה³ מילה 10 למצות הפסח ו רבי נתן אומר שאין ת"ל המול לו ו אלא להביא את העבר שטבל לפני רבו ויצא' לבן חורין ו מעשה בבלוריא שטבלו מקצת ששחות' לשניה ומקצת לאחריה ו ובא מעשה לפני חכמים ואמרו את שטבלו לשניה בנות חורין לאחריה משועבדות ואע"פ שמשוה עד יום מותה ו

15 כל' ערל לא יאכל בו למה נאמר והלא כבר נאמר כל בן נכר לא יאכל בו" אבל ישראל ערל שומע אני יהא כשר

a Ex. 12: 43.

det följ. כל, vilket Friedm. likaledes ändrar till ע. Men även *Sifre* har här כל, som kan försvaras, då כל blott är ett förstärkt ש. (כל ש. så länge som icke—om icke). Weiss bibehåller både כל ock עד utan anm.

1 Till *Pesach schenê* jfr stadgan i Num. 9: 10—12. — *Misch-naj. Pesachim Per.* 9 Mi. 3: מה בין פסח ראשון לשני הראשון אסור בבל יראה ובל ימצא והשני מצה וחמץ עמו בביה הראשון טעון חלל באכילתו והשני אינו טעון חלל באכילתו זה וזה טעון חלל בעשייתן ונאכלין צלי על מצה ומרורים ודוחין את השבת.

2 Med *Jalkut Räm.* 212 ock alla kommentatorer måste man här liksom efter det följ. tillägga det för meningen nödvändiga אז (jfr ovan s. 89 r. 10). Kanske bör man också med alla kommentatorer ändra det följ. אי מה (r. 5) till det naturligare ומה, ehuruval man även på אי torde kunna tillämpa Weiss' anmärkning om dubbel användning i Mech:s språkbruk (se s. 95 n. 2). Däremot behöver man icke med *Züh jenach., Ef. säd.* ock Friedm. där (r. 5) låta tillägg ock כאן byta plats, utan gäller därom Weiss' anm. (s. 89 n. 7).

3 Tryckfel för מצות.

4 *Jalkut Räm.* 212 ock Friedm. läsa שיצא, Liv. יצא.

5 MT., Amst. ock Friedm. וכל.

- תלמו' לו' ועצם לא תשברו בו עצם שיש בו בשר¹ ו בו ולא
בשאר קדשים שהיה בדין ומה אם פסח הקל הרי הוא עובר
עליו משום ועצם לא תשברו בו קדשים חמורים אינו דין שיהא
עובר עליהם משום כל תשברו בו הא מה² ת"ל בו בו ולא
בשאר קדשים ו כל עדת ישראל למה נאמר לפי שהוא אומ'⁵
ש. 47 משכו וקחו לכם צאן³ כשם שפסח מצרי' אינו כשר אלא
למשפחה ו אף פסח דורות אינו כשר אלא למשפחה ו ת"ל כל
עדת ישראל מגיד שפסח דורות בא בערבובי' ו
ובי' ינור אתך גר ו שומע אני כשנתגייר יעשה פסח מיד ו
ת"ל והיה כאזרח הארץ מה אזרח ביד אף גר ביד ו
רבי שמעון אומר הרי שנתגייר בין שני פסחים ו שומע אני
יעשה פסח שני ו ת"ל והיה כאזרח הארץ מה אזרח עד⁶ שלא

וגרמא לא חתברון ביה בדין: (v. 46) *Targum Jerusch.* ועצם לא תשברו בו הראוי: (v. 46) *Raschi* — למיכול מה דבגויה לאכילה כגון שיש עליו כזית בשר יש בו משום שבירת עצם אין *Jalkut Räm.* 212 (med citerande av *B. Pesachim* 83^a, där dock citatet icke återfinnes): ת"ר ועצ' ל"ה בו אחד עצם שיש בו מוח ואחד עצם שאין בו מוח ומה אני מקיים ואכלו את הבשר בבשר שעל גבי העצם או אינו אלא בבשר שבתוך העצם ומה אני מקיים ועצ' ל"ה בו בעצמות שאין בהן מוח אבל בעצמות שיש בהן מוח שובר ואוכל.

2 *Zäh jenach.* ock *Ef. säd.* stryka orden מה *Friedm.* (18^a n. 41) försvarar dem med följ. anm.: לפרש סגנון זה הוא: מה כאיזה צד אנו דנין ת"ל וכו' (זו n. 21^b *Weiss*): כבר כתבתי כמה פעמים שהמכילתא תשמש בלשונות לשני אופנים וממין הזה גם לשון ת"ל שעינינו לשון שאלה וכאן הוא בניחותא פ' מסעם זה כתיב.

3 *Zäh jenach.*, *Ef. säd.* ock *Friedm.* förtydliga meningen med att här efter citatet [*Ex.* 12: 21] inskjuta יכול וגו'.

4 *Targum Jerusch.* (v. 47): כל כניסחא דישראל מתערבין דין: עם דין גניסא עם גניסא אוחרי למעבר יחיה ססח מצרים כל אחד ואחד שוחט בביתו פסח דורות כל: *Per.* 8, 16: ישר' שוחטין במקום אחד.

5 Tryckfel för וכי.

6 *Ef. säd.* stryker ער med stöd av *Jalkut Räm.* 212 ock parallelstället *Sifre Behaaloteka* Pi. 71, där hela denna midrasch återfinnes nästan ordagrant lika. *Friedm.* ändrar ער till ע, men båda delarne är onödigt. Även då ש är konj. (att), nyttjar *Mech.* ofta ש. synon. med ש (se t. ex. s. 91 r. 8). *Ef. säd.* stryker även

הפסח נאכל בשני מקומות ואין נאכל בשני¹ חבורות ורבי שמעון בן יוחאי אומר בשני מקומות כיצד היו בבית אחד ובקעה עליהם הקורה ויוצאים לחוץ² ו היו בחצר וירדו גשמים עליהם ונכנסו {ז} בתוך הבית ו נמצא אוכלים אותו בשני מקומות³ ו לא תוציא מן הבית וגו' חוץ לחבורה אתה אומר חוצה חוץ⁵ לחבורה אי אינו אלא חוץ לבית תלמוד לומר חוצה חוץ לאכילתו⁴ ו הא אם הוציא עבר על מצוה שומע אני יהא כשר ו והדין נותן הואיל ושלמים קדשים קלים והפסח קדשים קלים⁵

בשתי kunde man tro vara tryckfel för, såsom *Jalkut*, Amst. och Friedm. läsa, men även Weiss har בשני.

² Efter *Jalkut Räm.* 212 ändrar Friedm. חוץ ויוצאים till till *Tanchuma II* ock *Lekach tob Pi.* 46 hava här לחוץ. Lika litet nödvändigt är att med *Jalkut* ock Friedm. läsa נכנסין för det följ. ונכנסו (*Lek. tob* har נכנסין *Tanch.* (ו.נכנסו). Även נמצא (r. 4), för vilket *Jalkut* ock Friedm. hava det tydligare נמצאו, torde kunna försvara sin plats. Weiss gör ingen ändring eller anmärkning vid Mech:s text.

³ *Raschi* (v. 46): בבית אחד יאכל בחבורה אחת שלא יעשו הנמנין עליו שתי חבורות ויחלקוהו אחת אומר בחבורה אחת או אינו אלא בבית אחד כמשמעו וללמד שאם התחילו והיו אוכלים בחצר וירדו גשמים שלא יכנסו לבית ח"ל על הבתים אשר יאכלו אותו ונמצא חוצה כזית בשר מבית לבית ומחבורה לחבורה: (*Tosefta Pesachim Per.* 6: 11 slutet) חוצה ו' אף על פי שנא' בבית א' יאכל ו' אוכלין בחצרותיהן ועל גגותיהן הא מה תלמ' לומר בבית אחד יאכל בחבורה אחת יאכל ר' שמעון אומר היו מסובין ואוכלין וראו נחש או עקרב הרי אילו עוקרין את פסחיהם ואוכלין אותו במקום אחר שנ' על הבתים אשר יאכלו אותו בהם ומה תלמ' לומר בבית אחד יאכל כדי שלא יהו שתי חבורות אוכלות זו כנגד זו.

⁴ Hit, mellan *Jalkut* ock *Jalkut*, vill Friedm. flytta slutorden i denna midrasch (s. 94 r. 2): הא מה ח"ל לא תוציא מן הבית מן הבשר ו' ר' ו' *Zah* mot מן הבשר med utbytande av חוצה חוץ לחבורה *Schebut Jehuda* ock *Efat sädäg* stryka dessa ord helt ock hållet, men intetdera är nödvändigt. *Jalkut Räm.* 212 har dem på samma plats som Mech. Endast orden הא kunde man här ha anledning i språkbruket att stryka, men de försvaras på goda grunder av Weiss (21^b n. 1), jfr även s. 95 n. 2.

⁵ *Bertinoro* (till *Mischnej. Zebach.* 5, 1): קדשי קדשים עולות: מה עולה קדשי קדשים אף: (*B. Zebachim* 55^a (ovan) חטאות ואשמות קדשים קלים Alla andra offer voro קדשי קדשים קדשי קדשים

ושכיר בפסח תושב ושכיר בתרומה ו ואפנה¹ להקיש ולדון ג"ש
 נאמר תושב ושכיר בפסח ונאמ' תושב ושכיר בתרומה² ו מה
 לחלן³ פוסל בו את הערל אף כאן פוסל בו את הערל ו רבי
 יצחק אומ' תושב ושכיר למה נאמ' והלא כבר נאמ' כל בן נכר
 5 לא יאכל בול⁴ ו אבל⁵ אם היה ערבי מהול ונבעוני כשר שומע
 אני יוכשר לאכל בפסח תלמוד לומר תושב ושכיר ו
 בבית⁶ אחד יאכל בחבורה א' הכתוב מדבר ו אתה או' בחבורה
 א' או אינו אלא בבית אחד כמשמעו ו כשהוא אומ' על
 הבתים אשר יאכלו אותו בהם⁷ שומע אני שהוא נאכל בבתים
 10 הרבה הא מה תלמוד לומר בבית אחד יאכל ו בחבורה אח' ומה
 אני מקיים על הבתים אשר יאכלו אותו בהם⁸ ו מכאן אמרו
 a Lev. 22: 10, 12. b Ex. 12: 43 c Ex. 12: 7.

וכי אינו דין בתמיהה או אינו דין בניחותא וע"כ אינו דין בברייה
 זו ג"כ ענינו בניחותא כלומר אינו מן הדין שפסל.

1 Ordet knapt ger någon mening, måste man med Weiss ändra till något eller kanske bättre med Liv. ock Ef. säd.
 till. ומוסב: *Jalkut* ock Friedm. läsa מוסב: אלא.

2 Man väntar här כאן (d. v. s. vid stadgan om pesach), ock i
 följd därav כחן (d. v. s. vid stadgan om teruma) i st. f. det följ.
 כאן. Så står det ock *Lekach tob* Pi. 45 ock Buber (n. 322 därtill),
 som anser att Mech:s text bör ändras i överensstämmelse därmed,
 yttrar sin förvåning över att ingen av Mech:s kommentatorer fäst
 uppmärksamhet därvid העירו) כל מפרשי המכילהא כא העירו) (על זה
 7) 91 n. 7. Meningen
 är naturligtvis sådan, som den utan all tvätydighet uttryckes i *Sifra*
Emor Per. 4 (slutet): [כלו' ויק' כ"ב] רבי ישמעאל אומר נאמר כאן
 י' תושב ושכיר ונאמר תושב ושכיר בפסח מה תושב ושכיר האמור
 בפסח פסל בו את הערל אף תושב ושכיר האמור כאן יפסל בו
 את הערל.

3 Friedm. ändrar onödigtvis אבל till אלא ock åberopar *Raschi*,
 men denne, som här visserligen följer Mech. (jfr *Mizrachi*), gör det
 dock ingalunda ordagrant. I st. f. אלא läser han ואלא
 Däremot synes man vara nödsakad att med *Jalkut Räm. 211, Ef.*
säd. ock Friedm. ändra det följ. מחול till כשר. Weiss behåller
 כשר, men säger icke hur han fattar det.

4 Efter בשני מקומות Friedm. orden vilka han
 anser hava genom skrivfel kommit på sin nuvarande plats (s. 93 r. 1)
 Men av Weiss' utförliga utredning (21^a n. 3) framgår, att Mech:s
 text även i sitt nuvarande skick mycket väl kan fattas i samma me-
 ning, som Friedm. med sin ändring åsyftar.

הרי שלקחו רבו ערב שבת עם השכה ולא הספיק למולו ו עד
 שהחשיך לכך נאמר וינשש בן אמתך והגר¹ ו ד"א ומלחה אותו ו
 אז יאכל בו ו להביא את שנתקיימה בו מצות מילה אפילו
 שעה אחת אפילו שחזר הבשר והפה העטרה אינו מעכבו לאכל
 בפסח ולא בתרומה² ו על³ זה נמנו רבותי' בלוד ואמרו אין⁵
 חוצץ לטומאה⁴ ו תושב זה גר תושב ו שכיר זה הגוי⁵ ו רבי^{v. 45}
 אליעזר אומר תושב ושכיר למה נאמ' לדון מן הפסח בתרומה
 לשסול בה הערל עד שלא יאמר יש לי בדין ומה פסח הקל ו
 פסל בו את הערל ו תרומה חמורה אינו דין שיעסול בה את
 הערל ו לא אם אמרת בפסח שמיטע בו הכתוב זמן אכילתו¹⁰
 לאכליו⁶ לכך פסל בו את הערל ו תאמר בתרומה שריבה זמן
 אכילתה לאוכליה אינו דין שנפסול⁷ בה את הערל ת"ל תושב

אמרו לו לר' אליעזר תואיל ואין אחת: 44: *Lekach tob Pi.* י יכול להשהות עמו עבדים ערלים מה הוא שאמר הכתוב וינשש בן
 אמתך והגר אמר להם זה שקיאו רבו ערב שבת ולא הספיק למולו
 עליו הכתוב אומר וינשש בן אמתך והגר אבל לקיים עבד שאינו
 מחול אסור שחזר מעכבו מלאכל בפסח ר' ישמעאל היה מתיר לקיימו
 א"ר: *B. Jebamot 48^b (mitten)* — ואז יאכל בו זה העבד עצמו
 יהושע בן לוי חלוקק עבד מן חנכרי ולא רצה למול מגלגל עמו עד
 שנים עשר חדש לא מל חוזר ומוכרו לנכרי.

אמר רב חונא דבר תורה משוך: *2 B. Jebamot 72^a (ovan)* — *Tosefta*
 — אוכל בתרומ' ומדברית' גזרו עליו מפני שנרא' כערל
 המשוך צריך למול ר' יהודה אומר אינו צריך: *9: 15, Per. Schabbat*
 למול אם המשוך מפני שהוא מסוכן אמרו חרבה מלו בימי בן כוזבא
 ותיר להם בנים ולא מהו שנאמר המול ימול [ברא' י"ז ג'] אפילו
 מאה פעמים ואומר את בריתי חסר [שם שם י"ד] לרבות את המשוך.

3 Efter *Jalkut* ändrar Friedm. onödigtvis till על.

4 *Efat sädäg* ock Weiss läsa בתרומה i st. f. Friedm.
 inskjuter efter *טומאה* textorden בו יאכל לא תושב ושכיר, men
 onödigt.

5 *Tanchuma II Pi.* 10: תושב זה גר שאינו עובר ע"ז בלבד
 אבל שאר איסורין עושה שכיר זה עובר ע"ז.

6 *Zajit raqnan* (n. 123): שאין נאכל אלא בליזה.

7 I st. f. שלא *läser Friedm. med Jalkut Räm.* 211
 varvid dock är att märka, att Zolk. ock W. Edd. av *Jalkut*
 vilja i st. f. det föreg. אין דין *läsa blott Ef. säd.* vill i st. f.
 varom Weiss (21^a n. 2) anmärker: יכול שלא נפסל אינו דין שנפסל
 ואינו נכון כי כמו שלשון והלא דין הוא משחמש לפעמים
 בתמיחה ולפעמים בניחוחה כן לשון אינו דין יש לפרש או כענין

עבדיו¹ ו' ר' אליעזר אומ' אין מילת עבדיו מעכבתו לאכל בשסח
ומה ת"ל ומלחה אותו ו' הרי שהיו לשני עבדים וערלים² מנין
אתה אומר שאם רצה למולן ולהאכילן רשאי ת"ל ומלחה אותו
אז יאכל בו רבו מצינו שהוא רשאי לקיים לו ערלים עבדים³ ו'
שנאמר וינפש בן אמתך והגר⁴ ו' רבי אליעזר אומ' אינו רשאי
לקיים לו עבדים ערלים ו' שני' וינפש בן אמתך והגר⁵ ו' רבי אליעזר
אומ' אינו רשאי לקיים לו עבדים ערלים שנא' ומלחה אותו אז
יאכל בו ו' אם כן מה ת"ל וינפש בן אמתך והגר ו' לומר לך

a Ex. 23: 12.

ningar av ståndpunkten ofta förekomma, beroende därpå, att sådana midrascher som denna, vilka vila på ett ock samma ords förekomst på två ställen (וְיָהֲלֹךְ וְיָכֹאֵן) ock יָהֲלֹךְ וְיָכֹאֵן, ordagrant öfverflyttades från det ena stället till det andra, utan att den därigenom logiskt nödvändigblivna ändringen av כֹּאֵן till יָהֲלֹךְ ock tvärtom vidtogs. Vid stäl- lenas jämförande var meningen ändå alltid tydlig.

1 דבריו ר' יהושע *Raschi* orden מילת עבדיו דבריו ר' אליעזר ר' ישמעאל ו' אומר ו' Vilka man än låter vara traditioner för de olika meningarne — för den först föredragna: R. Elieser enl. *Jalkut*, *Lekach tob* ock Weiss, R. Josua enl. *Raschi* ock Friedm., eller en onämd enl. Ven., ock för den senare: R. Elieser enl. Ven. ock Friedm., R. Ismael enl. *Jalkut* ock Weiss — synes man, för att åstadkomma den nödiga motsatsen, vara nödsakad att med *Raschi*, Weiss ock Friedm. ändra (r. 4) till (r. 8) *Jalkut* utelämnar, såväl här som ovan (s. 89 r. 8) ordet רבו utan ersättning. Jfr nedan n. 4.

2 I st. f. עבדים וערלים läser *Jalkut Räm.* 211 ock Friedm. עבדיו, men det torde icke vara nödvändigt. Bättre är att läsa med Liv. עבדים ערלים. Än mindre behöfligt är att framför det följ. רשאי (r. 3) med *Jalkut* ock Friedm. inskjuta שהוא.

3 Ehuru עבדים ערלים kan ge god mening, är det säkerligen blott tryckfel för עבד' ערל', såsom det heter hos *Jalkut* Weiss ock Friedm.

4 *Mechilta Mischpatim Par.* 20 (mitten): זהו אמתך ו' עבד ערל אומר עבד ערל או אינו אלא בן ברית כשהוא אומר עבדך ואמתך [שמו' כ' י'] הרי בן ברית אמור האמת ת"ל וינפש בן אמתך זה עבד ערל.

5 Här måste man med *Jalkut Räm.* 211, Weiss och Friedm. stryka orden מילת עבדיו רשאי לקיים לו עבדים ערלים ו' הגר ו' אומר ו' אליעזר אומ' אינו רשאי לקיים לו עבדים ערלים ו' שני' וינפש בן אמתך והגר ו' טעם Friedm. rättar här enligt sin åsikt ר' עקיבא ר' אליעזר.

פסח דורות מנין ת"ל בכל חקותיו ובכל משפטיו¹ ו גם לו
 רבי יאשי' בפסח מצרים ובפסח דורו' הכתוב מדבר ומה ת"ל
 בכל חקותיו ובכל משפטיו אלא בא הכתו' ללמד דברים
 המחוברים בו² ו ר' איסי בן עקיבא או' חוקה האמורה בפסח
 אינה אלא גושה³ ו כל בן נכר לא יאכל בו ו אחד ישראל⁵
 משומד ואח' גוי במשמע ו שנ' וכל בן נכר ערל לב⁴ ו וכל¹⁰
 עבד איש אין לי אלא עבד איש ו אשה⁶ וקטן מנין ת"ל מקנת
 כסף מכל מקו' ו ומלחה אותו רבו מגיד שמילת עבדיו מעכבתו
 לאכל⁶ בפסח ו אין לי אלא מילת עבדיו מילת זכריו מנין הרי
 אתה דן נאמר כאן או ונאמר להלן אז' מה להלן מילת זכריו¹⁰
 אף כאן מילת זכרים ו אז' מה להלן⁷ מילת עבדיו אף כאן מילת

a Num. 9: 3. b Ez. 44: 9. c Ex. 12: 48.

1 MT. har ככל ock och, så även Amst., Weiss ock Friedm. Möjligen är tryckfel, dock upprepas det två gånger även r. 3.

2 *Zajit raanan* (n. 120): דברים המחוברים בו שלא נאמר כאן ונאמר להלן בפסח מצרים (17^a n. 2) fullständigare med: לכן נאמר בפסח דורות ככל חקותיו להביא את כלן.

3 *Jalkut Räm.* 211 läser גושו, Friedm. בנופו Weiss, אינו אלא בגופו, Friedm. ככל חקותיו (i noten) — *Sifre Behaaloteka Pi.* 65: אינה אלא בגופו (i noten) אלו מצוות שבגופו שה חמים זכר בן שנה וכול משפטיו אלו מצות (utförligare utvecklat *Pi.* 69, slutet). שאל גופו לשבעה ולמצה ולביעור חמץ

4 *Tanchuma II Pi.* 10: אחד ישראל רשע ואחד נכרי במשמע. כל בן נכר שנתזכרו מעשיו לאביו שבשמים ואחד: — *Raschi* (v. 43): הגוי ואחד ישראל משומד במשמע.

5 *Zäh jenach.*, *Efat Sädäg* ock Friedm. tillägga framför אשה, med stöd av *Jalkut* ock *Tanchuma II*, det för meningen erforderliga עבד, Weiss i dess ställe של.

6 Efter *Jalkut Räm.* 211 förbättrar Friedm. här liksom s. 90 r. 1 till מלאכל, men ehuru det heter så även i parallelställena *B. Jebamot* 9^b ock *Lekach tob Pi.* 44, torde det icke vara nödvändigt. Längre fram (s. 91 r. 4), där *Jalkut* även har מלאכל, lämnar Friedm. Mech's לאכל oförändrat. — *Tosefta Pesachim Per.* 8,18: אחד מצרים ואחד פסח דורות מי שהיו לו עבדים שלא מלו ושפחות שלא סבלו מעכבין אותו מלאכול בפסח.

7 Efter *Jalkut* ändra *Ef. säd.*, *Zäh jenach.* ock Friedm. אז' מה להלן till ומה כאן, ock därför ock det följ. till ומה כאן. Men Weiss, som blott gör den lätta emendationen av ומה אז' till ומה, framhåller (20^b n. 5), att i de äldre midraschvärken dylika omkast-
Hum. Vet. Samf. i Upsala I. 3. 111

{י} שמורים לכל בני ישראל מגיד שכל ישראל צריכין להשתמר בו¹ ו

49. פרשה זו ויאמר יי' אל משה ואל אהרן² ו יש פרשיות

כולל בתחלה ופירט בסוף ו פורט בתחלה

5 וכולל בסוף ו אחתם תהיו לי ממלכת כהנים³ פרט ו אלה הדברים

אשר תדבר⁴ כלל ו זאת חקת התורה⁵ כלל ו ויקחו אליך פרה

אדומה⁶ פרט ו זאת חוקת הפסח כלל ו כל בן נכר פרט ו כלל

ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט⁷ ו זאת חקת הפסח בפסח

מצרים ובפסח דורות הכתוב מדבר ו דברי רבי יאשיהו⁸ ו ר'

10 יונתן או' בפסח מצרים הכתוב מדבר ו אין לי אלא פסח מצרים

a Ex. 19: 6.

b Num. 19: 2.

לילא רביעאה כד ישרים — *Fragmentl'argum*: מגלוותהון לדריהון
עלמא קציה למתפרקא חבלי רשעה ישתיצון ויירי פרוזלא יהברון
משה יפוק מן גו מדברא ומלכא משיחא מן גו רומא דין ידבר בריש
עננא ודין ידבר בריש עננא ומימרא דיי מדבר בין תרויתון ואנן
מהלכין כחדא.

1 *Zajit raanan* (n. 119) הלשון מגומגם: *Andra förklaringar se hos Friedm.*
(16^b n. 48). *Weiss*, som (20^a n. 5) med orätt påstår, att *Jalkut*
(*Räm.* 210) här läser להשתמר כמו שהוזהרו במצרים ש: ואחם כא תצאו וגו'
לפי הגי' שלפנינו הכונה שהוזהרו ישראל
להשתמר בלילה הזה כמו שהוזהרו במצרים ש: ואחם כא תצאו וגו'
ואולי שהעלילות של שקר שהעלילו עלינו בימי הפסח בכל הזמנים
ובכל הדורות היו ש ש למדרש זה.

2 I st. f. ואהרן ואל אהרן har MT. — *Lekach tob Pi.* 43:
משונה פסוק זה מכל שאר האמורות שלא נאמר בו אל משה ואל
אהרן אלא אל משה ואהרן ללמדך אל משה אמר ואהרן שומע עם
משה לכך כתוב ואהרן.

3 Samma midrasch återfinnes nästan ordagrant lika *Sifre Chuq-*
gat Pi. 123 (början). — *Weiss* (20^a n. 5):
משמע שעל משה ואהרן מדבר וזה הוא הפרט ואלה הדברים כולל
כל ישראל ע"כ הכלל מוסיף על הפרט ומרבה כלם זאת חקת התורה
כלל פי' שכל המצוות נקראות חקה ויקחו אליך פרט משמע שרק
היא נקראת חקה אין בכלל אלא מה שבפרט שלא נקראת חקת אלא
במקום שנאמר בפירוש... ורובם [ר"ל מפורשים] הבינו שמדבר
התנא בזה ממדת כלל ופרט ואין כן אלא כונת התנא לומר שנאמרו
בתורה כללות ופרטות וחפס לפעמים הכלל ואח"כ הפרט ולפעמים
הפרט ואח"כ הכלל ואמרו אין בכלל אלא מה שבפרט ר"ל בין
כשהפסח הכלל קודם ובין כשהפסח הפרט קודם אין הפרט אלא פי' הכלל.

ואומ' אתי מלבנון כלה^א וכי מלבנו' היא באה וחלא ללבנו'
 היא עולה כביכול אני ואת ללבנו' עולים¹ ו ליל שמורי' הוא v. 42
 ליי² ו בו נגאלו ובו עתידין לחגאל ו דברי רבי יהושע שנ'
 הוא הלילה הזה ליי³ ו רבי אליעזר אומ' בו נגאלו ו לעתיד
 לבא אין נגאלים אלא בתשרי שנאמר תקעו בחדש שושר וגומ' מסני⁵
 מה כי חק לישראל הוא וגו'⁴ ומה ח"ל הוא הלילה הזה ליי' ו
 אלא הוא הלילה הזה שאמ' חב"ה לאברהם אבינו אברהם אני גואל
 את בניך לעתיד לבא וכשהגיע חקץ לא עכבו⁶ חב"ה כהרף עין⁶ ו

a Cant. 4: 8.

b Ps 81: 4.

c Ps. 81: 5.

השכינה עמתן מה טעמ' אזי קורא משעיר שומר מה מליך' [ישע'
 אזי, ock längre ned tolkar, där Midrasch läser אזי för כ"א ר"א]
 מה מילל שומר העולמים med שומר מה מליך'

אמ' להם: (266^d mitten) אתי מלבנון *Schir haschir. rabba* till
 הקב"ה כשגליהם לבבל עמכם הייתי שנ' למענכם שולחתי בבלה
 לכשתחזרו לבית הבחיר' בקרוב אני עמכם חח"ד אתי מלבנון כלה
 אמ' ר' לוי לא היה צריך קרא לומר אלא אתי ללבנון כלה ואת
 אמרת מלבנון אלא בחח"ה הוא נוער מבית המקדש ואח"כ פורע
 מן עכו"ם.

ליל שמרים שהיה הקב"ה שומר ומצפה לו: (v. 42) *Raschi*
 לקיים הבטחתו להוציאם מארץ מצרים.

3 Orden synas här icke stå på sin
 rätta plats, då enligt språkbruket 'או' אליע' או' bör följa omedelbart
 efter 'יהו' ר' ר' Friedm. låter dem dock stå, därför att *Jalkut*
Räm. 210 har det så. Weiss flyttar dem närmast efter det föreg.
 וגו' till 'שנ' med ändring av 'הוא הוא ליי' utan
 någon ändring sätta dem efter להגאל (r. 3).

4 B. Rosch haschana 11^b (ovan):
 בניסן נגאלו כדאיתא בתשרי שופר שופר כתיב הכא תקעו בחדש שופר וכתיב
 חתם ביום ההוא יהקע בשופר גדול [ישע' כ"ו י"ג] רבי יהושע אמר
 בניסן נגאלו בניסן עתידין ליגאל.

5 Efter *Jalkut Räm.* 210 ändrar Friedm. till עכבו; även
Lekach tob Pi. 42 har עכבו.

6 *Targum Jerusch.* (v. 42):
 ארבעה ליליון כתיבין בספר: (v. 42)
 דוכרנייא קדם רבון עלמא קדמאא כד אתגלי למברי עלמא
 חניינא כד אתגלי על אברהם תליחאא כד אתגלי במצרים וחות ידית
 מקטלא כל בוכרא דמצרים וימינית משיובא בכוריהון דישראל
 רביעאא כד אתגלי למפרוק עמא בית ישראל מביני עממיא וכלהון
 קרא לילי נטיר בנין כן פריש משה ואמר ליה נטיר לסורקן הוא
 מן קדם יי למסקא ית עמא בני ישראל מארעא דמצרים הוא ליליא
 הדין נטיר ממלאכא מחבלא לכל בני ישראל דבמצרים וכן למיפרקתון.

לִי אֵלָא צִרְתָּ צִיבּוּר וְ צִרְתָּ יַחֲיד מִנִּין ת"ל יִקְרָאֵנִי וְאֶעֱנֶה עִמּוֹ
 אֲנִכִּי בִצְרָה וְאוֹמ' וִיקַח אֲדוֹנִי יוֹסֵף אוֹתוֹ¹ וַיְחִי י"י אֵת
 יוֹסֵף² וְאוֹמ' מִשְׁנֵי עַמָּךְ אֲשֶׁר פָּדִית מִמִּצְרַיִם גּוֹי אֱלֹהִי³ וְר'⁴
 אֱלִיעֶזֶר אוֹמ' ע"ז עֲבָרָה עִם יִשְׂרָאֵל בֵּים שֵׁנ' וְעֵבֶר בֵּים צִרָה
 5 וְהִכָּה בֵּים גָּלִים⁵ וְאִי זֶה זֶה⁶ זֶה צִלְמוֹ שֶׁל מִיכָה רַבִּי עֲקִיבָא
 אוֹ' אֶלְמֵלָא מִקְרָא כְּתוּב אִי אִישְׁשֶׁר לֹאמְרוּ כְּבִיכּוֹל אֲמָרוּ יִשְׂרָאֵל
 לִפְנֵי הַק"ב עֲצֻמָּךְ פָּדִית⁷ וְכֵן אֵת מוֹצֵא בְּכָל מְקוֹם שֶׁגִּלּוֹ⁸
 שְׂכִינָה עִמָּהֶם וְגִלּוֹ לִמִּצְרַיִם שְׂכִינָה עִמָּהֶם שֵׁנ' הִנְגִּלָה נִגְלִיתִי אֶל
 בֵּית אַבִּיךָ בְּהִיוֹתָם בְּמִצְרַיִם⁹ וְגִלּוֹ לְבַבֵּל שְׂכִינָה עִמָּהֶם שְׁנֵאמַר
 10 לְמַעַנְכֶם שׁוֹלַחְתִּי בְּבִלְהָ¹⁰ וְגִלּוֹ לְעִילָם שְׂכִינָה עִמָּהֶם שְׁנֵאמַר וְשִׁמְתִּי
 כְּסִי בְּעִילָם¹¹ וְגִלּוֹ לְאֲדוֹם שְׂכִינָה עִמָּהֶם שְׁנֵאמַר מִי זֶה בָּא
 מֵאֲדוֹם הַמוֹץ בְּגָדִים מִבְּצָרָה¹² וְכִשְׁעֲתִידִן לַחֲזוֹר כְּבִיכּוֹל שְׂכִינָה
 עִמָּהֶם וְשֵׁנ' וְשֵׁב י"י אֱלֹהֶיךָ¹³ אֵינוֹ אֵימֶר וְהָשִׁיב אֵלָא וְשֵׁב¹⁴ וְ

a Ps. 91: 15. *b* Gen. 39: 20. *c* Gen. 39: 21. *d* 2 Sam. 7: 23

e Zak. 10: 11. *f* 1 Sam. 2: 27. *g* Jes. 43: 14. *h* Jer. 49: 38.

i Jes. 63: 1. *k* Deut. 30: 3.

1 Weiss ock Friedm. vilja här onödigtvis ändra Amst:s וא' till רג'.
 2 MT. פָּדִית לֶךְ מִמִּצְרַיִם גּוֹיִם וְאֱלֹהִי. Ven:s אֱלֹהִי är säkerligen tryckfel för וְאֱלֹהִי, såsom Amst., Weiss ock Friedm. läsa.

3 Friedm. stryker ett זה (jfr ovan s. 21 n. 4).

4 R. Akibas yttrande hänför sig närmast till 2 Sam. 7: 23. R. Eliesers yttrande, som genom åberopande av Zak. 10: 11 ock den följ. midraschen stör sammanhanget, saknas hos *Jalkut Räm.* 210. Annorlunda blir förhållandet, om R. Eliesers yttrande sättes i samband med 2 Sam. 7: 23, såsom i *Jer. Sukka Per. 4 Hal. 3* (54*) חָנִי בִשֶׁם ר' לִיעֶזֶר ע"ז עֲבָרָה עִם יִשְׂרָאֵל בֵּים מִחַ טַעֲמָא מִפְּנֵי: (54*) עַמָּךְ אֲשֶׁר פָּדִית לֶךְ מִמִּצְרַיִם גּוֹיִם וְאֱלֹהִי אֲמָר לוֹ ר' עֲקִיבָה חֵס וְשָׁלוֹם אִם אוֹמֵר אֵת כֵּן נִמְצָאָה עוֹשֶׂה אֵת הַקְּדוֹשׁ חוֹל מֵת ת"ל אֲשֶׁר פָּדִית לֶךְ מִמִּצְרַיִם כְּבִיכּוֹל כְּאִילוֹ עֲצֻמָּךְ פָּדִית.

5 Friedm. inskjuter här ett obehöfligt ישראל.

6 MT. שְׁלַחְתִּי.

7 *B. Megilla* 29* (ovan): ר"ש בֶּן יוֹחָאי אוֹמֵר בּוֹא וְרֵאָה כֵּמָה: חֲבִיבִי יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי הַק"ב שֶׁכָּל מְקוֹם שֶׁגִּלּוֹ שְׂכִינָה עִמָּהֶם, varefter följa samma exempel som ovan, med undantag av Elam. Fullständigast finnes denna midrasch *Jer. Taanit Per. 1 Hal. 1* (64* ovan), där följande exempel tilläggas: גִּלּוֹ לִיוֹן וְגִלּוֹ הַשְׂכִּינָה עִמָּהֶם מֵה טַעֲמָא וְעוֹרֶרְתָּ [בְּנִיד צִיּוֹן עַל בְּנִיד יוֹן [זְכַר' ט' י"ג] גִּלּוֹ לְרוֹמִי וְגִלּוֹ

לעבדם^a וכתבו לו ואת צעירת הרגלים^b ומושב בני ישראל וגומ'^c ויהי מקץ שלשים שנה מגיד^d שמכיון שהזמן הגיע לא 41 עכבן הכתוב כהרף עין בחמשה עשר בניסן באו מלאכי השרת לאברהם לבשרו ו בט"ו בניסן נגזרה גזרה בין הבתרים שנ' ויהי מקץ קץ אחד לכולן^e ויהי בעצם היום הזה יצאו^f וכן 5 אתה מוצא כל זמן שישראל משועבדין כביכול שכינה^g עמהם ו שנ' ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו^h וכשנגאלו מה הוא אומר וכעצם השמים לטוהרⁱ ונאמר בכל צרחם לו צר^j אין

a Deut. 17: 3. b Deut. 14: 7. c Ex. 24: 10 d Jes. 63: 9.

1 MT. har הארנבת — B. Meg. 9^b (ovan): ולא כתבו לו את הארנב' מפני שאשתו [Jer. Meg. שאמו] של חלמי ארנבת [ארנחא Jer. Meg.] שמה שלא יאמר שקו בי היהודי' והטילו שם אשתי בחור'.

2 Friedm. vill onödigtvis läsa ומושב וכן — Av parallellställena synes, att man bör uppfatta det slutande 'גומ' såsom stående för Mech's förklarande tillägg till MT. שנה ל' גושן ל' שנה ובארץ כנען ובא' גושן ל' שנה Jer. Meg. har: ובכל ארצות וות' שנה ומושב ב"י אשר ישבו במצ' ובכל ארצות Jer. Meg. har: וות' שנה Mass. . . במצ' ובשאר ארצות ה' שנה B. Meg.: ל' שנה וות' שנה Sof. (ock med obetydliga varr. S. Tora): במצ' ובארץ כנען: Septuag.: ἐν γῇ Αὐγυονίων καὶ ἐν γῇ Χαναάν, αὐτοὶ καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν. Orden efter Χαναάν saknas dock i flera handskrifter.

3 Friedm. inskjuter här onödigtvis, הכתוב, ock korrigerar i det följ. lika onödigt till שהגיע הזמן הגיע שהגיע הזמן till שהגיע הזמן. Däremot måste man med Friedm. ändra det meningslösa הכתוב (r. 3), vilket Weiss bibehåller (utan anm.), till מקום, såsom det heter hos Jalkut Räm. 210, Lekach tob Pi. 41 ock Raschi (v. 41) i hans Mechilacitat.

4 Tanchuma II Pi. 9: בט"ו בניסן נולד יצחק בט"ו בניסן נגאלו ממצרים בט"ו בניסן עתידין להגאל משעבוד מלכיות [W. Ed.] גלות ויהי מקץ ל' שנה וגו' קץ אחד לכולם.

5 För sammanhanget med det följ. synes man här med Zäh jenach., Efat sädäg, Weiss och Friedm. böra tillägga den midrasch som omnämnes i parallellstället Par. 9 (s 54 r. 11: חרי צבא' תרי צבא' אלו צבאות מלאכי השרת) (מלא' הש' אמ' אשריהם ישראל שנקראו צבאות ה' 41: Lekach tob Pi. 41: det dock

6 Jalkut Räm. 210 (men undantagsvis icke Friedm.) tillägger här det förklarande, משועבדת, som vinner stöd av parallellstället Sifre Behaaloteka Pi. 84, där hela denna midrasch återfinnes nästan ordagrant lika. Ock här synes detta tillägg vara än mer berättigat för det föreg. כביכול, som saknas i Sifre.

אנשה אדם בצלם ובדמות¹ ו זכר ונקוביו בראם² ו ויכל ביר'
הששי³ ו וישובות ביום השביעי⁴ ו הבה ארדה ואכלה שם
שפתם⁵ ו וחצחק שרה בקרוביה⁶ לאמ'⁷ ו כי באפם הרני איש
וברצונם עקרו אבוס⁸ ו ויקה משה את אשתו ואת בניו וירכיבם
על נושא אדם⁹ ו לא חמור אחד מהם נשאתי¹⁰ ו אשר חלק יי'
אלהידך אותם להאיר לכל העמים¹¹ ו אשר לא צויתי לאומות

a Gen. 1: 26. b Gen. 5: 2. c Gen. 2: 2. d Gen. 11: 7.
e Gen. 18: 12. f Gen. 49: 6. g Ex. 4: 20. h Num. 16: 15.
i Deut. 4: 19.

1 MT. נעשה אד' בצלמנו כדמותנו.

2 Så även i *Jer. Megilla*. *B. Megilla* ock *Säf. Tora* däremot
זכר ונקבה בראו. *Mass. Sof.* har (möjligen genom något skriv-
eller tryckfel) alldeles som MT. זכר ונקבה בראם.

3 MT. ויכל אלהים ביום ה' וביעי.

4 MT. הבה נרדה ונבלה. — *B. Megilla*, *Mass. Sof.* ock *Be-
reschit r. Par.* 38 (34^b) som *Mech.*, *Jer. Meg.* ock *S. Tora* blott
הבה ארדה.

5 MT. בקרבה.

6 MT. עקרו... — *Mass. Sof.* följer *Mech.*, icke (som
Friedm. 15^b n. 31 med förväxling av *Mass. Sof.* ock *S. Tora* upp-
ger) *B. Meg.* ock *Jer. Meg.*, där, liksom i *S. Tora*, texten lyder:
כי בא' ה' שור וברצ' עק' אבוס. Om denna läsarts förhållande till
den ursprungliga hos *Mech.*, vilken Weiss onödigtvis ändrar till lik-
het med *Megilla's*, se *Geiger's* skarpsinniga utredning (i *Urschrift*
442 ff.)

7 MT. על החמור. *Jer. Meg.* בני אדם. *B. Meg.*
ock *S. Tora* 'א' על נושא בני א'. *Mass. Sof.* — *B. Meg.*
ock *Mass. Sof.* tillägga här ett nytt ändringsställe, Ex. 24: 5, där i
st. f. MT:s. וישלח את נעדי בני ישראל לא שלח ידו
זאטוטי בני ישראל ואל זאטוטי בני ישראל לא שלח ידו
Mass. Sof. blott har den senare delen: ואל זאטוטי ב' לא שלח ידו.

8 Då *Mech.*s text här är alldeles lika med MT., måste man
ändra חמור, säkrast med Friedm. till חמר, så som alla parallell-
ställena hava, men även läsarten חמור hos Weiss (utan anm.) är
mycket tilltalande. *Septuag.* har ἐπιδύματα.

9 Ordet להעיר är här tillagt till MT. *S. Tora* tillägger לחעיר
בחם men efter העמים. — I det följ. citatet (Deut. 17: 3) äro orden
לעבדם tillagda till MT. *B. Meg.*, *S. Tora* ock *Mass. Sof.*
tillägga här blott לעבדם.

לחלמי המלך¹ כיוצא בו כתבו אליו² אלהים ברא בראשית³ 1.

a Gen. 1: 1.

לבדה שחרי קחת מן תבאים עם יעקב היה צא וחשוב כל שנוחיו וכל שנות עמרם בנו ושמונים של משה לא תמצאם כל כך ועל כרחך הרבה שנים היו לקחת עד שלא ירד למצרים והרבה משנות עמרם נבלעים בשנות קחת והרבה משמונים של משה נבלעים בשנות עמרם הרי שלא תמצא ארבע מאות לביאת מצרים והווקעת לומר על כרחך שאף שאר הישיבות נקראו גרות ואסילו בחברון שנאמר אשר גר שם אברהם ויצחק [ברא' ל"ה כ"ז] ואומר את איץ מגוריהם אשר גרו בה [שמו' ו' ד'] לפיכך אחת צריך לומר כי גר יהיה זרעך משתיה לו זרע וכשתמנה ח' שנה משנולד יצחק תמצא מביאתן למצרים עד יציאתן ר"י וזה אחד מן הדברים ששנו לחלמי המלך. נאמר לאברהם אבינו בברית: *Sädär Olam rabba Per. 3 (början)* — בין הבתרים ידוע חדע כי גר יהיה זרעך וגו' ואי זה זרע יצחק שנאמר כי ביצחק יקרא לך זרע [ברא' כ"א י"ב] וביצחק הוא אומר בן ששים שנה בלדת אותם [שם כ"ה כ"ו] ואבינו יעקב אמר לפרעה ימי שני מגורי ק"ל שנה וגו' [שם מ"ז ט'] הרי ק"ץ נשתיירו שם ר"י שנים סימן שנוחיו של איוב שבאותו ספק נולד שנאמר ויחי איוב אחרי זאת ק"ם שנה [אי' מ"ב ט"ז] ואומר ויוסף ח' את כל אשר לאיוב למשנה [שם שם י'] נמצאת אומר כשירדו ישראל למצרים נולד איוב וכשעלו מת או יכול כל ח' שנה היו ישראל במצרים והלא קחת מיורדי מצרים היה וכתוב ושני חיי קחת קל"ג שנה [שמו' ו' י"ח] ושני חיי עמרם קל"ז שנה [שם שם כ'] וס' שנים של משה חרי ש"נ שנה אלא מה ח' ועבדום וענו אותם ח' שנה ללמדך שכל זמן שזרעך בארץ לא לחם ח' שנה. Jfr även Frankel »Über den Einfluss d. paläst. Exegese« 106.

1 *Mass. Soferim Per. 1 Hal. 8*: שוב מעש' בחלמי המלך: שכנס שבעי' ושנים זקני' וחושבים בשבעים ושנים בתים ולא נלה להם על מה כנסם נכנס לכל אחד ואחד מהם אמר להם כתבו לי תורה משה רבכם נתן חמקום עצת בלב כל אחד ואחד ותשכימו דעתן לדעת אחד וכתבו לו תורה בסני עצמת ושלשה עשר דבר שינו (etc. som ovan). Så även i *B. Megilla 9^a (mitten)* ock *Jer. Megilla Per. 1 Hal. 1 (71^a mitten)*, där alla 13 ställena citeras med smärre varianter. — *Säfar Torä Per. 1: 8, 9*: שבעים זקנים כתבו התורה לחלמי המלך כחיבת וניה: ויהי אותה היום קשה לישראל כיום שעשו את חגגל שלא יהיה תורה יכולה להתרגם כל צרכה י"ג דברים שינו בה וכו' Enligt *Geiger* (»Urschrift« 439 ff.) är Mech:s recension den äldsta, *Soferim's* ock *Säfar Torä's* den yngsta.

2 Friedm. rättar efter *Megilla's* text לוי אליו till 1. I *Geigers* citat av Mech. (förmodligen efter Wiln.) saknas ordet.

3 MT. 'בראש' ברא אלה.

וגם צדה לא עשו להם להודיע הקדו' ב"ה¹ שבחן של ישראל
 עד שלא אמרו למשה היאך נצא למדבר ואין לנו צדה לדרך
 אלא האמינו והלכו אחר משה ועליהם מפורש בקבלה הלך
 וקראת באזני ירושלם² מה שכר נטלו קדש ישראל ליי³ לכך
 נאמר² ומושב בני ישראל וגומ' ו כתוב אחד אומר שלשים שנה
 וארבע מאות שנה וכתו' א' אומ' ועבדום וענו אותם ארבע מאות
 שנה⁴ ו כיצד יתקיימו שני מקראות הללו ו שלשים שנה עד שלא
 נולד יצחק ו נגזרה גזרה בין הבתרים⁵ ו רבי או' כתוב אחד
 אומ' ועבדום וענו אותם ד' מאות שנה ו כתוב א' אומ' ודור
 רביעי ישובו חנה⁶ ו כיצד יתקיימו שני כתובין אלו אמר
 הקב"ה אם עושין תשובה אני גואלם לדורות ואם לא אני
 גואלם לשנים ו

ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ובארץ כנען ובארץ
 גושן⁷ ל' שנה וד' מאות שנה וזה אחד מן הדברים שכתבו

a Jer. 2: 2. b Jer. 2: 3. c Gen. 15: 13. d Gen. 15: 16.

1 Antingen måste man här för språkrikthetens skull rätta till להודיע, eller hållre med *Jalkut, Lekach tob, Tanchuma II, Raschi* ock Friedm. stryka det störande ב"ה הקדוש. Likaså saknas hos dessa det följ. עד, vilket dock möjligen kan försvaras. Weiss behåller Mech:s text oförändrad utan anm.

2 Mech:s text är här tydligen felaktig eller ofullständig. Friedm. antar det senare ock upprepar efter textorden לא צדה לא עשו להם. Weiss, som följer *Jalkut Räm. 209*, ändrar נאמר till ונו' ock flyttar לכך under form av על כך till en bättre plats mellan קדש ock נטלו (r. 4), men det stöd han därför åberopar hos *Tanchuma II* (וכ"ה בתנח") beror på ett förbiseende, ty där heter det helt kort: ומה שכרן קדש ישראל לה'.

3 *Targum Jerusch.* (v. 40, 41): ויומא דתיבו בני ישראל במצרים תלתין שמיטין ושנין דסכומהון מאתן ועשר שנין ומנין ארבע מאה ותלתין שנין מן דמליל יי לאברהם מן שעתא דמליל עמיה בחמיסר בניסן ביני פסוגיאי עד יומא דנפקו ממצרים וחות מסוף תלתין שנין מדאיתגזרת גזירתא תדא עד דאיתיליד יצחק עד דנפקו פריקין ממצרים ארבע מאה שנין.

4 *Raschi* (v. 40): אשר ישבו במצרים אחר שאר הישיבות: שישבו גרים בארץ לא לחם שלשים שנה וארבע מאות שנה בין חבל משנולד יצחק עד עכשיו היו ארבע מאות משתיה לו זרע לאברהם נתקיים כי גר יהיה זרעך [ברא' ט"ו י"ג] ושלשים שנה היו משנולד גזרת בין הבתרים עד שנולד יצחק ואי אפשר לומר בארץ מצרים

רבי ישמעאל ורבי עקיבא אומר מאתים וארבעים רבוא ורבי נתן אומ' מאתים וששים רבוא¹ וצאן ובקר ו עליהם אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול² ו עם יציאתן ממצרים אני ממלאן כסף וזהב³ ו {ז'}

ידאפו את הבצק ו מגיד שלשו את העיסה ולא הספיק לחמצה³ 39⁵

עד שננאלו וכן לעת⁴ לבא ישובות מעיר וגו'⁵ יום מלכינו

וגו'⁶ עונות אין עונות אלא חרדה שנאמ' ועונת שעורים תאכל⁶

וכתיב אף⁶ עשי לי משם עונה קטנה⁷ ו נס גדול נעשה להם

בחררה שאכלו ממנה להם⁷ עד שירד המזן ו כי גודשו ממצרים

שומע אני מאליהם⁸ שנאמר⁹ ולא יכלו להתמהמה עד שננאלו ו 10

a Gen. 15: 14. b Hos. 7: 4. c Hos. 7: 5. d Ez. 4: 12.

e 1 Reg. 17: 13.

1 Efter att hava utförligt refererat de olika traditionella uppgifterna om antalet ock kommentatorernas försök att sammanjämka dessa efter olika beräkningsgrunder, slutar *Friedm.* (15^a n. 11) med följ. träffande ord: ואין תדעת נוחה בכל אלה הדברים ושחיקת הז"ר: יפה מכל אלה הפירושים וגם אני אין בידי לפרש עד אשר אמצא נוסחא מיושרת ומתוקנת.

2 *B. Bekorot* 5^b (ovan): שאין כך כל אחד ואחד מ ישראל שלא חיו עמו השעים חמורים לובים טעוני' מכספה וזתבה של מצרים.

3 *Tanchuma II Pi.* 9: ויאפו לשו ולא הספיקו לאפות.

4 *Jalkut Räm.* 209 har här alldeles samma text som i parallellstället *Par.* 13 (se s. 75 r. 11 — s. 76 r. 2), utom att den för לחמצה har לחומצה (W. Ed. dock לחמצה). Med alt fog synes man här böra i st. f. הספיק läsa הספיקו såsom hos *Jalkut* ock i parallellstället. För övrigt vilja Weiss ock *Friedm.* även här stryka sista citatet (Hos. 7: 5).

5 Amst. ock *Friedm.* läsa med MT. תאכלנה.

6 Tryckfel för אך (MT., *Tanch.*, Amst., *Friedm.*), dock så även hos Weiss.

7 I st. f. det här störande לחם läser *Jalkut Räm.* 209 שלשים יום, så även *Tanchuma II* ock *Lekach tob Pi.* 39, vilken senare tillägger: שהם ששים ואחת כעורות אחת ליום ואחת ללילה (hos *Tanchuma* sammandraget till ששים פעמים). Med stöd härav emenderar *Friedm.* לחם till ל'. Möjligen kan לחם även hava uppkommit av det שירד som hos *Jalkut*, *Lek. tob* ock *Tanch.* finnes efter לחם.

8 *Friedm.* (15^b n. 17): פי' מאליהם שהמצרים גרשו אותן (Denna פי' finnes icke i W. Ed:s noter ur *Zajit raanan.*) מעצמן ז"ר.

9 I st. f. שנאמר måste man med *Jalkut* (Weiss ock *Friedm.*) läsa det av det föreg. שומע אני.

Hum. Vet. Samf. i Upsala I. 3.

a Cant. 3: 7. *b* Cant. 3: 8. *c* Num. 21: 14. *d* Ps. 149: 5, 6.
e Ps. 149: 8. *f* Ps. 149: 9.

1 *Friedm.* flyttar orden ר' ישמעאל efter דברי (r. 7), där de nog passa bättre, men de kunna även stå här. Icke håller nödvändig är den omflyttning i övrigt, varigenom hans text (15^a ovan) får följ. utseende: מטתו של ר' ישמעאל כשיש גבורים שנים גבורים וכו'. *Jalkut Räm.* 209: שנים גבורים דברי ר' ישמעאל שנאמר חנה: *Jalkut Räm.* 209: מטתו של ר' ישמעאל כשיש גבורים שנים גבורים וכו'.

ורבנן פתרי: (263^b ovan) הנה נשתו 3 *Schir haschir. rabba* till קרא ביוצאי מצרים הנה מטהו מטותיו ושבתיו המד"א שבועו' מטות [חבק' ג' ט'] שששלמה למך שהשלום שלו ששים גבורי' אלו ס' רבוא שיוצאו ממצרי' מבן עשרי' שנה ולמעל' מגבורי ישראל אלו ס' רבוא שיוצאו ממצרים מבן עשרי' שנה ולמט' כולם אחוזי חרב מלומדי מלחמ' איש חרבו על ירכו שששעה שאמר להם משה כך אמר אלי הקב"ה סיטיטום (סיטיטום. Leipzig. Ed.) על ערל לא יאכל בו [שמו' י"ב מ"ח] מיד כל אח' וא' נטל חרבו על ירכו ומל עצמו.

5 Efter *Jalkut Räm.* 209 har Liv., Weiss och Friedm. sannolikt riktigare יינתן.

7 *Raschi* (v. 38): ערב רב תערובת אומות של גרים:

של משה מהלך ארבעי' יום¹ ואל תתמה שהרי כתוב ויאמר יי' אל משה ואל אהרן קחו לכם מלא חשניכם והיה לאבק וגו'² והרי דברים ק"ו ומה אם אבק שאין דרכו להלך הולך מהלך ארבעים יום ק"ו לקול שדרכו להלך כהרף עין נסעו בני ישראל מרעמסס לסוכות ו לקיים מה שנאמר ואשא אתכם על כנפי³ נשרים וגו'⁴ ו סוכות סוכות ממש דכתיב ויעקב נסע סוכתה דברי רבי אליעזר וחכמים אומרים אין סוכות אלא מקום שנאמר ויסעו מסוכות ויחנו באיתם⁵ מה איתם מקום אף סוכות מקום ו רבי עקיבא אומר אין סוכות אלא ענני כבוד שנאמר וברא יי' על מכון הר ציון ועל מקראה ענן יומם ונוגה אש להבה⁶ לילה ו כי על כל כבוד חופה⁷ ו אין לי אלא לשעבר ו לעתיד לבא מנין ו תלמוד לומר וסוכה תהיה לצל יומם מחורב וגו'⁸ ו ואומ' ועדיי יי' ישובו⁹ ו רבי נחמיה אומר סוכותה לפי שצריך למד מתחלתו ניתן לו הא בסופו¹⁰ ו כשש מאות אלף ו כששים

a Ex. 9: 8, 9. b Ex. 19: 4. c Gen. 33: 17. d Num. 33: 6.
e Jes. 4: 5 (יומם ועשן ונגה). f Jes. 4: 6. g Jes. 35: 10.

Weiss ק"כ מיל ונעתק לפנים הספר ונשמטו מלה מיל ומלת שלשים . . . (סוכות) ק"ס מיל מהלך ז' [זד] vill läsa: (צ. 18^a n. däremit) . . . מאה ושתינן under antagande att: ששים בשלשים: בלי ספק נתחלף לו ששים בשלשים.

1 *Friedm.* (14^b n. 2): דהיינו בכל ארץ מצרים לקבצם לרעמסס: ויסעו מרעמסס אמר: — *Jalkut Räm.* 786 (slutet, till Num. 33, 3): הקב"ה לישראל כשהיוהם במצרים מהלך ארבעים יום היוהם מפורדים בה וכינסתי אתכם לשעה קלה לרעמסס ועכשיו אחם מפורדים בכל הארצות אני אקבץ אתכם שנאמר והיה ביום ההוא יוסיף יי' שנית ארבעים ידו וגו' [ישע' י"א ו"א] והיה *då* meningen bör fattas så, som hos *Tanchuma II*: קולו של משה נשמע מסוכות [לרעמסס].

2 *Schemot rabba Par.* 11 (slutet, 104^b) לוי: אמר ר' יהושע בן לוי: נס גדול נעשה בשחיין שאר' זורק תץ כמעלה אין [אינו] [Leipz. Ed.] מהלך מאה אמה ומש' זרק פיה חכבשן מלא חפניו דבר שלא היה בו ממש וזרקה [וורקו] [Leipz. Ed.] משה השמימה עד כסא הכבוד . . . ועוד נס אחר נעשה בשחיין אדם מפור עפר קב אחד אין מפור אלא ד' אמות אבל משה נטל מלא ידו ופירוז על כל ארץ מצרים.

3 *Bereschit rabba Par.* 68 (62^b ovan): חרנה תנא בשם ר': נתמיה כל דבר שהוא צריך למ"ד בתחלתו ניתן לו ה"א בסופה סודמה שנירה מצרימת חרנה איתביה וכתוב ישבו רשעים לשאולת [תחל' ס' ו"ח] ר' אבא בן זבדא אמר לאמבטת [לאמבטי] [Leipz. Ed.]

בערי עדיים^a | בערי זו¹ מצרים | עדיים זו ביזת הים | ואומר
כנפי יונה נחשה ככסף^b | ביזת מצרים | ואברותיה בירקרק
חרוץ^c | זו בוזת הים | חורי זהב נעש' לך^d | זו ביזת הים | עם
נקודות הכסף^e | זו ביזת מצרים^f |

בני ישראל מרעמסס לסכוכ⁴ מאה ועשרים ⁵פרשה יד ויסעו⁵ _{v. 37}
פרסה מהלך ארב' מיל פרסה⁵ הולך קילר

a Ez. 16: 7. b Ps. 68: 14. c Cant. 1: 11.

1 Efter *Jalkut Räm.* 208 inskjuta Liv. ock Friedm. här ביזת, ock uniformera på liknande sätt det följ. genom att efter בכסף (r. 2) inskjuta זו ock framsför חורי (r. 3) ואומר, men blott det sista tillägget torde vara nödvändigt.

2 Tryckfel för בכסף.

3 *Bemidbar rabba Par.* 13 (slutet; 209^b, ovan) till Num. 7,42: למה היו מקצת חכמים של כסף ומקצתן של זהב לומר לך האחרוני' שהיו של זהב כנג' ביזת הים שכסף שהוזב נחמד ויקר מן הכסף כך היה ביזת הים גדולה משל מצרי' ועל אלו ואלו נאמר חורי זהב נעש' לך זו ביזת הים עם נקודות הכסף זו ביזת מצרי' וכח"א וחבאו בגדי עדים בערי זו ביזת מצרים עדים זו ביזת הים Ordern ock fattas här i betydelse av עד (Gen. 49: 27), aram. ܥܕ, rov, byte.

4 *Es Josef:* ר"ל שבנסיעה אחת באו מרעמסס לסוכות ... וזה — *Targum Jerusch.* (v. 37) ונטלו בני ישראל מן פילוסין: (v. 37) — היה ל"י נס לסוכות מאה וחלתין מילין המן איתחסיאו שבעת ענני יקרא ארבעא מארבע גיטריהון וחד מעלויהון דלא ייחות עליהון מיטרא וברדא ולא יתחרכון בשרבי שמשא וחד מלרע להון דלא יתנוקון להון כובין ולא חיוין ועקרביין וחד מטייל קומיהון לאשואה עומקיא ולמימך טוריא לאתקא: להון בית משרוי.

5 Friedm. förbättrar här texten icke blott genom att stryka פרסה מהלך ארבעה מיל פרסה, vilket synes vara en i texten inkommen glossa (som saknas både hos *Jalkut* ock *Tanchuma*), utan även genom att ändra det första פרסה till מיל. Att det dock icke fans någon fast tradition om väglängden mellan Ramses ock Sukkot, ser man av de växlande talen, än mil än parasanger, i de olika textvarianterna. *Jalkut Räm.* 208 läser: מהלך ארבעים פרסה (... לסוכות), *Targ. Jerusch.* (... לסוכ') ארבעים פרסה. *Härom* anmärker *Friedm.* (14^b n. 1): מאה וחלתין מינין. והוא ט"ס וצ"ל מאה ועשרין: (14^b n. 1) והוא ט"ס וצ"ל ששים פרסה, samt fortsätter sedan: והיינו מהלך שלשת ימים דמהלך אדם בינוני הוא עשר פרסאות ופרסה היא ארבע מילין ובלי ספק שהיה כחוב בגליון המכילתא ששים פרסה מהלך ארבע מיל פרסה לפרש שיעור של

מנאפים כמו 'תנור בוערה מאופה ישובת מעיר מלוש בצק עד
 חומצתו" וכתוב יום מלכנו החלו שרים חמת מייך וגו' ¹⁸ ו
 משארותם אלו שיורי מצה ומרור אתה או' {^a} כן או אינו
 אלא שירי פסח' כשהוא או' לא תותירו ממנו עד בקר' הרי
 5 שירי פסח אמור ומה אני מקיי' משארות' צרור' בשמלותם
 אלו שיורי מצה ומרור' ² ו צרורות בשמלותם על שכמם רבי נתן
 אומר ³ לא היתה שם בהמה ו הרי כבר נאמר וגם ערב רב עליה
 אתם וצאן ובקר' ⁴ ומה תלמוד לומר על שכמם ו אלא שהיו
 מחבבין את המצות' ⁵ ובני ישראל עשו וכי מה אמ' להם
 10 משה במצרי' הרי הוא או' דבר נא באזני העם' וכן עשו וישאלו
 ממצרי' כלי כסף וכלי זהב ושמלות שאין תלמוד לומר ושמלות'
 אלא הכסות היתה חביבה עליהם יותר מכסף וזהב' ⁶ ווי' נתן

^a Hos. 7: 4. ^b Hos. 7: 5. ^c Ex. 12: 10. ^d Ex. 12: 38.
^e Ex. 11: 2.

המצריים לא הניחום לשהות כרי (v. 34) *Raschi* — stället Par. 14. חמוץ.

1 Med stöd av *Jalkut Räm.* 208 stryka Weiss ock Friedm. det sista citatet, ock sammanhanget med det föreg. ligger nog icke håller i denna värs 5, men möjligen i וגו', om man fattar detta såsom stående i st. f. den följ. v. 6 (jfr MT.)

2 *Targum Jerusch.* (v. 34): ונטל עמא ית לישיהון עלוי רישיהון עד דלא אחמע ומן דמשתיר לחון מן פטירי ומרירי סוברו צריר בלבושיהון על כחשיהון. Så fattar den äldre judiska exegesen till ock med *Raschi* här såsom likbetydande med (שיור) *Onkelos* förenar båda uppfattningarne i sin översättning מותר מצותהון.

3 Här har icke blott *Jalkut Räm.* 208, vilken *Zäh jenach., Ef. säd.,* Weiss ock Friedm. följa, utan även *Lekach tob Pi.* 34 ock *Tanchuma II Pi.* 8, framför det för meningen erforderliga.

4 *Raschi* (v. 34): על שכמם אע"פ שבחמות הרבה הוליכו עמם: אלא על שכמם — *Lekach tob Pi.* 34: מחבבים היו את המצות. — *Zajit raanan* (n. 112): מרוב חיבתן שהיו מחבבין את המצות וא"ת כיון דעברת לילה הראשונה כבר עברה מצות מצה ומרור מ"מ שיורי מצוה הם.

5 *Mizrachi* (72^d nedan, citerat från Mech.): שאין ת"ל שמלות: שאם תכסף ותזהב ושאלום והשאלום ק"ו השמלות.

6 *Jalkut Räm.* 208 tillägger här אחרון אחרון חביב varom Weiss (18^a n. m) med rätta anmärker: ואין זה אלא הגהה והכנסות בפנים: — *Mizrachi* (73^a ovan, — *Raschi* (v. 35): והמאחר בפסוק חשוב.

- אמרתם גם אתה תתן בידינו וגו' וקחו מה שדברת' ולכו¹ v. 32
דברתם גם אותי ותתפללו עלי שתכלה מעלי השורענות²
ותחזק מצרים על העם מגיד שהיו טורדין אותם לצאת בבהלה³ v. 33
כי אמרו כלנו מתים ו אמרו ולא כמדת משה⁴ ו משה
אמר ומה כל בכור בארץ מצרים⁵ והיו סבורין שכל מי שיש
לו ד' או⁶ ה' בנים אין מת אלא הבכור שבהם והם לא היו
יודעין שנשותיהן חשודות בעריו וכולן בכוריו מרוקין אחריהם⁶
הן עשו בסתר והב"ה פרסם אותם⁷ וחדרי דברים ק"ו ומה אם
מדת שורענות מועטת העושה בסתר הקדו' ב"ה מפרסמו ו מדה
טובה מרובה על אחת כמה וכמה¹⁰
ישא העם את בצקו טרם יחמץ ו מגיד שלשו את העיסה ולא v. 34
הספיקו לחמצה⁸ וכן אתה מוצא לעתיד לבא דכתיב כולם

a Ex. 10: 25.

b Ex. 11: 5.

חככ כמו: (v. 31) *Raschi* — קחו] כאשר דברתם [ולכו MT. 1
שאמרתם ולא כשאמרתי אני בטל לא אשלה [שמו' ה' ב'] בטל מי
ומי ההולכים בטל רק צאנכם ובקרכם יצג.

א"ל פרעה בבקשה ממך קומו צאו א"ל: 19. *Tanchuma I Pi.*
משה למה אתה ממריח הרבה א"ל שאני בכור ומחירא אני שמא
אמית א"ל משה אל תחירא מן תדבר לגדולה מזו אתה מחוקק
Zajit raanan (n. 111): סי' לסבוע בים סוף.

3 *Jalkut Räm.* 208 har: אותן וטורדין אותן: לצאת, men här vill icke ens Friedm. göra någon ändring i Mech:s text.

4 Efter *Jalkut* emenderar Friedm. כה till ולא *Raschi*
(v. 32) tillägger han efter משה ett הוא, men intetdera är nödvändigt;
„ kan här fattas i betydelsen icke ens. För Mech:s כמדת har
Raschi כגזירת ock *Jalkut* בגזירה (Zolk. ock W. Edd. כגזירה).

5 Tryckfel för ai. dock så även hos Weiss.

6 För אחריהם, som ger en tvungen mening, torde man med
Jalkut, *Lekach tob* (i florentinerhandskriften se Buber 34^a n. 282),
Liv. ock Friedm. böra läsa אחרים. — *Raschi* (v. 30, forts. på not
3 s. 72): רבד אחר מצריות מזנות תחת בעליתן ויולדות מרוקים:
פנויים וחיו לחם בכורות הרבה פעמים הם חמשה כאשר אחת כל
אחד בכור לאביו.

7 *Jalkut Räm.* 208 (följd av Friedm.) ock *Lekach tob Pi.* 33
tillägga här ett obehöfligt בגלוי, vilket *Jalkut* (med Friedm.), men
icke *Lek. tob*, även tillägger efter מפרסמו (r. 9). — *B. Sota* 9^a:
עשה בסתר חמקום פירסמה בגלוי של תכסה שנאה וגו' [משל' כו' כו'.]

8 *Jalkut* (följd av Friedm.) ock *Lekach tob Pi.* 34 förtydliga
meningen med att tillägga שני שניאלו, vilket även finnes i parallel-

אל משה ואל אהרן ויצום אל פרעה^a ו צום לחלק כבוד למלכות
שכן^b מצינו ביוסף שחלק כבוד למלכות שנ' אלהים יענה את
שלום פרעה^c וכן יעקב חלק כבוד למלכות שנ' ויתחזק ישראל
וישב על המטה^d וכן אליהו חלק כבוד למלכות שנא' וישנם
5 מחניו וירץ לקראת אחאב^e וכן חנניה מישאל ועזריה חלקו
כבוד למלכות שנאמר באדין נפקין שדרך מישל וגו'^f כד קרב
נביכד נצר לתרע אתון נורא^g ענה ואמר שדרך מישל ועבד נגו
עבדוהו^h די אלהא עילאהⁱ פוקו ואחו' וכן דניאל חלק כבוד
למלכות שנאמר וכמקריביה לגובא לדניאל בקל עציב ועיק וגו'^j
10 אדין דניאל עם מלכא וגו'^k ויאמר קומו צאו אני אמרתי מי
ומי ההולכים^l ואתם אמרתם בנערינו ובזקנינו נלך^m קומו צאו
מתוך עמיⁿ ו אני אמרתי רק צאנכם יבקרכם ויצג^o ו אתם

^a Ex. 6: 13. ^b Gen. 41: 16. ^c Gen. 48: 2. ^d 1 Reg. 18: 46.

^e Dan. 3: 26. ^f Dan. 6: 21. ^g Dan. 6: 22. ^h Ex. 10: 8.

ⁱ Ex. 10: 9. ^k Ex. 10: 24.

^p MT. har: ויצום אל בני ישראל ואל [פרעה] — *Raschi* (till Ex. 6, 13) ואם פרעה מלך מצרים צום עליו לחלוק לו כבוד בדבריהם: (Ex. 6, 13) זהו מדרשו ופשוטו צום על דבר ישראל ועל שליחותו אל פרעה.

2 För och läsa Weiss ock Friedm. det mer naturliga och.

3 MT. har אחאב אחאב, vilket man dock icke behöver med Weiss införa i Mech:s text.

4 Orden שדרך מישל שדרך נפקין vill Friedm. utan alt skäl stryka. De böra blott flyttas till sin rätta plats enligt MT efter ואחו' (r. 8), och det så mycket hellre, som just dessa innehålla den av midraschen åsyftade lydnaden för konungens bud. Att med Weiss ändra det följ. כד till MT's באדין är ej nödvändigt.

5 MT. יקראת.

6 Tryckfel för עבדוהי.

7 MT. עליא, Keré עֲלִיָּא.

8 Till meningens förtydligande vill Friedm. fullständiga citatet ur Ex. 12: 31 med MT's: גם בני ישראל ולכו עבדו אתה' כדברכם att, såsom *Jalkut Räm.* 208 (följd av Friedm.), med ledning av MT. inskjuta ännu ett moment i midraschens innehåll (att det icke sker efter Faraos utan efter Mose's ord) genom att efter det följ. ואחם וגם מקננו ילך עמנו [שמ' י' כ"ו] גם: tillägga (s. 75 r. 1) וצאנכם גם בקרבם קחו [שמ' י"ב ל"ב] אחם אמרתם (גם אחת וכו') Dock hava även *Tanchuma II Pt.* 7 och *Lekach tob Pt.* 31 en liknande anordning.

ויקרא למשה ולאחרן מגיד שהיה פרעה מחזר ושואל בכל ³¹ v. ארץ מצרים היכן משה שריו היכן אהרן שריו¹ ויאמ' קומו צאו ו אמר לו משה מוזהרין אנו שלא לצאת אלא בפרהסיא שנאמר ואחם לא תצאו וגו'² ו ד"א ויקרא למשה ולאחרן למה נא' לפי שהיה אומר לו פרעה לך מעלי³ ויאמר משה כן דברת⁵ יפה דברת ובזמני דברת ו לא אוסיף עוד ראות פניך אלא וירדו כל עבדיך אלה⁴ ו שאין ח"ל אלה אלא שסופך עתיד להיות בראשם ולירד בראשונה אלא מלמד שמשה חלק כבוד למלכות⁶ וכן הב"ה אמר לו חלוק כבוד למלכות שנ' וירבר יי' a Ex. 12: 22. b Ex. 10: 28. c Ex. 10: 29. d Ex. 11: 8.

1 *Tanchuma I Pi.* 19 (26^b) היה חולך וקורא בלילה בכל שוק: ושוק ואומר היכן הוא משה והיכן הוא דר והיו בניהם של ישראל משחקין בו ואומרים לו פרעה להיכן אתה חולך והוא אומר להם למשה אני מבקש וחס אומרים לו כאן הוא דר ומשחקים בו עד שעמד עליו. וחסם ארעא דמצרים מחלך ארבע: (*Targum Jerusch.* (v. 31) — מאה פרסי הוות וארעא דגשן דחמן משה ובני ישראל במציעות ארעא דמצרים הוות ופלטרין דבית מלכותא דפרעה ברוש ארעא דמצרים הוות וכד קרא למשה ולאחרן בליליא דפסחא אשתמע קליה עד ארעא דגשן מהחנן הוות פרעה בקל עציב וכן אמר קומו פוקו וגו'.

2 *Tanchuma II Pi.* 7 (81^a) אמר ליה משה כך צונו הקב"ה: ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר וכי גנבים אנחנו שנצא בלילה לא נצא אלא ביד רמה לעיני כל מצרים — *Schochar tob* (till Ps. 113) היה דוסק פרעה על פתחו של משה ואהרן בלילה: אמרו לו שוטח בלילה אנו עומדין וכי גנבים אנחנו שנלך בלילה בבקר אנו יוצאין המתן עד תבקר שכך אמר לנו הקב"ה ואתם לא תצאו וגו'.

3 Efter *Jalkut Räm.* 208 rättar Friedm. till שסופך ock stryker det efter אלא följ. מלמד (r. 8). Weiss stryker i dess ställe אלא, men ehuru uttrycket מלמד אלא är pleonastiskt ock mindre vanligt, kan det dock mycket väl försvaras (jfr s. 76 n. 6, där *Mizrachi* i ett citat ur Mech. har מלמד אלא liksom här efter ett föreg. (שאין ח"ל). Så behålla både Weiss ock Friedm. det pleonastiska till Ps. 113) אמרו לו שוטח בלילה אנו עומדין וכי גנבים אנחנו שנלך בלילה בבקר אנו יוצאין המתן עד תבקר שכך אמר לנו הקב"ה ואתם לא תצאו וגו'.

4 *Schemot rabba Par.* 18 (början) יפה אמרת אל חוסף ראות: פני איני [אני איני (Leipz. Ed.) עוד בא אצלך אלא אתה בא אצלי ושר צבא הזה שעומד עמך וזה תפרכוס שלך וכל בני פלטינ אלו שלך באין אצלי עמך ומבקשי' הימני ומשתחווים לי שנצא מיכן דכתי' וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחוו לי לאמר לא רצת לומר והשתחווית לי משי' כבוד מלכות. k

Frum. Vet. Samf. i Upsala I. 3.

פרעה שומע אני בשלש שעות שכן דרך מלכים לעמוד
בשלשה שעות / ת"ל לילה אי לילה / שומע אני ע" שרים
ושרות¹ ת"ל הוא וכל עבדיו מגיד שפרעה מחזר על בתי עבדיו /
ועל כל בתי ישראל² ומעמידן אחד אחד ממקומו /
5 ותהי צעקה גדולה / כענין שנ' והיתה צעקה גדולה³ כי אין
בית אשר אין שם מת⁴ / ר' נתן או' וכי לא היו שם
בתים אשר אין שם בכורות אלא כיון שהיה הבכור מת לאחד
מהן היו עושין לו איקונין ומעמידו בביתו ואותו היום נשחקות
ונידקות ונזרות / והיה אותו היום קשה להן כיום הקבורה ולא
10 עוד אלא שהיו המצרים מקוברים בבתיהם והיו כלבים באין
לשם ומחטטין ומוציאין את הבכורות מתוך כוכיהן ומתעטעין
בהם / והיה אותו היום קשה להם כיום הקבורה⁴ /

a Ex. 11: 6.

»primogenita jumentorum mortua sunt Aegyptiis, quibus agrum colebant,» är oriktig, ser man av de ovan anförda midraschställena.

1 *Tanchuma II* Pi. 7: יכוּל על ידי שדה ושדות. Friedm. anser, att ursprungligen stodo här bägge uttrycken, så som det heter Koh. 2, 8: שרים ושדות . . שדה ושדות.

2 Efter *Jalkut Räm.* 208 vilja *Ef. säd.* ock Friedm. onödigtvis emendera ישראל till מצרים, varför de också (efter *Jalkut*) fullständiga det föreg. citatet וכל מצרים וכל עבריו med מצרים. Vill man förbättra meningen, gör man bäst att stryka כל בחי ישראל ועל כל בחי עבריו, såsom midraschen till וכל עבריו lyder *Lekuch tob Pi.* 30: מלמד Tanchuma II *Pi.* 7: שהיה פרעה מחזר על בתי עבריו ומעמידן וגו' ock Raschi (v. 30) הוא היה מחזיר על פתחיתן של עבריו ומעמידן וגו'. תוא חתלה ואחר כך עבריו מלמד שהיה הוא מחזר על בתי: עבריו ומעמידן. I det följ. hava *Jalkut* ock *Tanchuma* i st. f. Mech:s (ock *Lek. tob's*) אחד אחד det förtydligade אחד אחד ואחד.

יש שם בכור מת אין שם בכור גדול שבבית 3 *Raschi* (v. 30):
 קרוי בכור שנאמר גם אני בכור אחנהו [תתל' ט"ט כ"ח]
 n. 5 slutet.

חני בשם ר' נתן ביום: (64^b) 7. *Pesikta de-Rab Kahana* Pi. שחית בכורו של אחד מהם מח צר איקונין שלו בתוך ביתו ואותו היום חיתה נדקת וששחקת ונורה והיתה קשה עליהם כאילו אותו חיוס קברום ור' יודן אמר לפי שהיו חמצריים קוברין מחיתן בתוך בחיתן וחיו חלבלים נכנסין דרך הכובין [צ"ל הכוכין] [Buber: ומשמיטין את הבכורות מבין המתים אחרים ומתחזעים בהם והיתה קשה עליהם כאלו אותו חיוס קברום.]

ללמדך¹ שכל גזירות שהיה פרעה גוזר על ישראל היו השבויין שמתין בהם שנאמ' שמה לאיר לא ינקה וכתוב בפסול אויבך אל תשמה² וכתוב בן אדם יען אשר אמרה צר על ירושלם האה וגו'³ וכתוב לכן כה אמר יי' צבאות הנני עליך צור והעלתי עליך גוים רבים כהעלות הים לגליל⁴ ולא שבויים {ף} בלבד אלא אפילו עבדים ושפחות שנא' עד בכור השפחה⁵ וכל בכור בהמה וכי בהמה מה הטאת⁶ אלא שלא יאמרו המצרים יראתנו הביאה עלינו זה הפורענו' קשה יראתנו שהביאה עלינו את הפורענות וקשה יראתנו שעמדה לעצמה וקשה יראתנו שלא שלטה בה פורענות⁷ ו

a Prov. 17: 5. b Prov. 24: 17. c Ez. 26: 2.
d Ez. 26: 3 (אדני יהיה הנני). e Ex. 11: 5.

vid hosby i beini s'ho d'br a'har ba'haron: (13^b n. 9) *Friedm.* תרמו וכמו שהערכתי לעיל (65^b), där den i överensstämmelse med Mech. (n:o 2, med uteslutande av den tydligen oriktiga upprepningen: קשה יראתנו שהביאה יראתנו הביאה עלינו את הפורע' (עלינו את הפורע' קשה יראתנו שעמדה על עצמה קשה יראתנו שלא שלטה הפורע' בת. והכונן בעיני שהו דבר אחר בחסרון: 9) *Friedm.* (13^b n. 9) utan den ursprungliga midraschen till i föreg. not. antydda varianten av midraschen till i följ. not).
2 *Tanchuma I Pi.* 18 (26^b): אב בכורות המצרים חטאו השבויים: מה חטאו אלא שחיו שמתין ואומרין נתא בשעבודים ואל יצאו זהו בסלגות ליליא דחמיסר ומימרא דיי קסל כל בוכרא: (v. 29) בארעה דמצרים מביר בוכריה דפרעה דעתיד למיתב על כורסי מלכותיה עד בוכרייא בני מלכיא דאשתבין ואינון בי גובא מתמשכנין ביר פרעה ועל דתו חזן בשעבודתון דישאל לקו אוק חינון.

3 *Raschi* (v. 29): ובכור השפחה בכלל חיה שחרי מנת מן: החשוב שבכלן עד תפחות ובכור השפחה חשוב מבכור השבי.

4 *Amst.* ock *Friedm.* hava den normaliserade läsarten חטאת.

5 *Pesikta rabbati Par.* 17 (88^b): אם אדם חטא בהמת מה חטא? אלא המצריים משתחוים לטלאים שלא יהו אומרים יראתנו וגו' לפי שחיו המצריים: 29: *Lekach tob Pi.* 29: משחעבדין לבהמה שלא וגו' דמצראי וגו'. וכל בוכרי בעירא מיתו דמצראי פלחין לחון: (v. 29) har Londonpolygl. oriktigt, ock att även dess översättning

כסאו בא הכתוב ללמדך על פרעה שהוא בכור או לא בא אלא
 ללמד על בנו שהוא בכור כשהוא אומר היושב על כסאו הרי
 בנו אמור מה תלמוד לומר מבכור פרעה בא הכתוב ללמדך
 שהוא בכור והוא נשתייר מכל הבכורות ועליו הכתוב אומ'
 5 ואולם בעבור זאת העמדתך^א ו בעל צפון ו נשתייר מכל היראות
 בשביל לפתוח לבן של מצרים ו עליהם^ב הוא אומ' משניא לגוים
 ויאבדם^ב ו עד בכור השבי ו וכי שבויר' מה חסאו אלא שלא
 יהו השבוירן אומ' יראתינו הביאה עליו את הפורענות ו קשה
 יראתן שעמדה על עצמן ו קשה יראתינו שלא שלטה בנו הפורענות^ב

a Ex. 9: 16.

b Job 12: 23.

אין שם מת [שמו' י"ב ל'] אמר רבי אבא בר אבא אפוסרופוס של
 בית היה מת כמו דאח אומר שמרי הראש כי לא היה בכור וישימתו
 אביתו לראש [דחי"א כ"ו י'].

1 I st. f. har *Jalkut Räm.* 208 עליו, ock så även
Mechilta Beschallach Par. 1: בעל צפון נשתייר מכל הייראות שלהן:
 (נכחו תחנו על הים בשביל לפתוח לבן של מצרי' (uteslutet av Friedm.
 להטעות [ם] שהוא הציל את עצמו ועליו הוא אומר משניא לגוים
 ויאבדם.

2 *Tanchuma II Bo Pi.* 7 (80^b) מבכור פרעה הוא נשתייר:
 מכל הבכורות לקיים מה שנאמר ואולם בעבור זאת העמדתך ובעל
 צפון נשאר מכל אליהן [מכל בתי עבודת כוכבים: 29: *Lek. tob Pi.*]
 להטעות בו לקיים מה שנאמר משניא לגוים ויאבדם.

3 De olika parallelställda förete här (ock i den följ. midraschen)
 flerfaldigt växlande former av nästan alla pronominalsuffix: יראתנו,
 יראתם, יראתן, יראתם, יראתם, יראתם, יראתם, יראתם, יראתם, יראתם,
 ock Friedm. följa Ven., medan Liv., Ef. säd. ock Weiss blott ändra
 till det mer naturliga יראתם. Däremot har *Jalkut Räm.* 208:
 אלא שלא יהו השבוירן אומרים יראתם הביאה עליהן את הפורע'
 קשה יראתינו שעמדה על עצמה קשה יראתינו שלא שלטה בנו
 אלא כדו שלא יאמ' תשוב' קשה: 29: *Lekach tob Pi.* (את) הפורע'
 הוא יראתנו שלא שלטה בהם הפורע'. Härtill komma sedan de
 varianter, den följ. midraschen giver: *Mech.* יראתנו הביאה עלינו
 זה הפורע' קשה יראתנו שהביאה עלינו את הפורע' קשה יראתנו
Jalkut det-samma, något sammandraget, men lika i avseende på suffixen; *Pe-*
sikta rabbati Par. 17 (88^b): ק' יראתנו הביאה עלינו את הפורע' ק'
 יראתנו שהביאה עלינו את הפורע' ק' יראתנו שהביאה עלינו את הפורע'
Tanchuma II Pi. 7: פורע' [*Tanch. I*] פורע' 7: *Tanch. I*] פורע' 7:
 Den bästa läsarten av denna midrasch, som väl ursprungligen blott
 varit en, hörande till בכור בהמה, ock därifrån kommit in även

לעשות מעלה עליהם כאלו עשו וגומ' כאשר צוה יי' להודיעך
שבחן שכשם שאמרו להם משה ואהרן כן עשו ו דבר אחר מה
ת"ל כן ו אלא אף משה ואהרן עשו כן ו

פרשה יג ויך בחצי הלילה יוצרו חלקו ו למה נאמר לפי v. 29
שנ' ויאמר משה כה אמר יי' כחצות הלילה 5

אני יוצא וגומ' וכי אפשר לבשר ודם לעמוד על הציה¹ של
לילה ו אלא א"כ יוצרו חלקו ו רבי יהודה בן בחירה אומ'
היודע שעותיו ועותותיו הוא חלקו² ו רבי אליעזר אומר נאמר
כאן לילה ונאמ' להלן חצות³ מה להלן עד חצות אף כאן עד
חצות ו ויי' הכה כל בכור ו שומעני על ידי מלאך או על ידי יי'
שליח ת"ל והכתי כל בכור⁴ לא על ידי מלאך ולא על ידי
שליח ו ויי' הכה כל בכור בארץ מצרים ו אפילו ממקומות
אחרים ו ובכורי מצרים שהן במקומות אחרים מניין תלמוד לומר
למכה מצרים וגומ' בכורי חם כוש ופוט ולוד מניין תלמוד
לומר ויך כל בכור במצרים וגומ'^d ו מבכור שרצה היושב על 15

a Ex. 11: 4. b Ex. 12: 12. c Ps. 136: 10. d Ps. 78: 51.

1 Efter *Jalkut Rām.* 208 ändrar Friedm. חציו till חציה.

2 *Pesikta rabbati Par.* 17 (början): ויהי בחצי הלילה ר' מנא דקיסרין פתח ואחשבה לדעת זאת עמל תיא
בעיני [החל' ע"ג ט"ו] אמר דוד אין ברית יכולה לעמוד על חצי
Pesikta de-Rab Kahana Pi. 7 (63) — תלילה אלא הקב"ה אבל אני עמל תיא בעיני
חני רשב"י משה לא היה יודע לא עתיו ולא: (63) [Pes. rabb. bättre שמו] של לילה לפיכך אמר
רגעיו ולא זמנה [זמניו Pes. rabb. bättre שמו] אב: הקב"ה שיודע עתיו ורגעיו וזמנה
כחצות תלילה [שמו י"א ד'] אב: הקב"ה שיודע עתיו ורגעיו וזמנה
[Pes. rabb. bättre שמו] של לילה לפיכך אמר בחצי תלילה ר'
בנימין בר יפת בש"ר יוחנן אמר תלילה נחלק מאליו [Pes. rabb. tillägger: ויוצרו חלקו כגון חכא את אמר ויהי בחצי
הלילה ולחלן הוא אומר ויחלק עליהם לילה [ברא' י"ד ט"ו].

3 Med *Jalkut*, Weiss ock Friedm. måste man här läsa לילה
i st. f. חצות.

4 *Raschi* (v. 29): וה' כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו: שהיו"ו לשון תוספת הוא כמו פלוני ופלוגי.

5 Se ovan *Par.* 7 (s. 39 rr. 2—5). — *Pesikta rabbati Par.* 17 (87):
וה' חכה ל'ל בכור בכור לאיש בכור לאשה בכור לזכר בכור לנקבה
הא כיצד בא [איש Pes. de-R. Kah. tillägger: אחד על עשר נשים והיו
יולדות עשרה בדם וכן עשרה אנשים באו על אשה אחת ויולדה עשרה
בנים נמצאו כולם בכורים אנשים חגע עצמך שאין שם בכור לא לאיש
ולא לאשה לא לזכר ולא לנקבה מה אני מקיים כי אין בית אשר

משום שנ¹ וחמושים עלו בני ישראל אחד מחמשה ויא' א' מחמשי'
 ויא' אח' מחמש מאות עלו² ור' נהוראי אומ' העבודה ולא א'
 מחמש מאות עלו שנ³ רבבה כצמח השדה נתחיד וגו'⁴ וכתוב
 ובני ישראל פרו וישרצו⁵ שהיתה אשה אחת יולדת ששה בנים
 5 בכרם אחד ואתה אומר אחד מחמש מאות עלו ואימתי מתו
 בשלשת ימי אפלה כתיב לא ראו איש את אחיו⁶ שהיו קוברים
 מיתיהן והורו ושבתו שלא ראו אויבים ושמהו במפלתם⁷ ו
 v. 27 ואמרתם זבה פסח הוא ליי' ורבי יוסי הגלילי אומר ראויין
 היו שונאיהם של ישראל כלייה במצרים עד שגמר אחד
 10 מהם⁸ את פסחו ואמרתם זבה פסח הוא וללמדך שכל מי ששומע
 חנסיים האלו שעשה הב"ה לישראל במצרי' צריך לשבח וגומ'⁹
 v. 28 ויספר משה לחתנו וגומ' ויחד יתרו וילכו ויעשו ליתן שכר
 להליכה ושכר לעשייה¹⁰ ויעשו וכי כבר עשו אלא משקבלו עליהם

a Ex. 13: 18. b Ez. 16: 7. c Ex. 1: 7. d Ex. 10: 23.
 e Ex. 18: 8, 9

Emellertid kan Mech:s text mycket väl bibehållas, ock textorden
 'וישח' ויקר ה' på en gång tjänstgöra som 'שנ' till det föreg. ock
 som ämne för ny midrasch (jfr s. 41 n. 7), även om denna där-
 igenom kommer en värs i förväg.

1 I st. f. משום שנ' har *Jalkut Räm.* 208 (följd av Friedm.)
 det vanligare 'שנ'.

2 Ordet עלו saknas hos *Jalkut*, Amst. ock Friedm. liksom ock
 בני (r. 4), ock i slutet av midraschen hava de förhållande till Mech.,
 אויביהם מפלתם במצרים ושמהו במפלתם.

3 *Mechilta Beschallach Petichta*: וחמושים אין חמושים אלא
 מזויינים שנאמר ואתם העברו חמושים [יתוש' א' י"ד ומלמד שהיו
 ר"א חמושים: (*Raschi* till Ex. 13, 18). — מזויינים בחמשה מיני זיין
 אחד מחמשה יצאו וארבעה חלקים מתו בשלשת ימי אפלה.

4 *Jalkut Räm.* 208 läser מתם (i st. f. מתם), en
 av de textförändringar som karakterisera dess förhållande till Mech.,
 ock då Friedm. om denna ändring med alt skäl yttrar 'וא"צ, så
 hade han kunnat säga detsamma om flera andra av *Jalkuts* läsararter,
 dem han uppstår i sin textrecension.

5 Det oriktiga וגומר ändrar Weiss till שנאמר, ock Friedm. till
 כענין שנאמר. Bättre *Efat sädag*: וכן הוא אומר, eller möjligen helt
 enkelt såsom i Liv. ואמר, vilket torde kunna stå synonymt med שנאמר.

6 *Raschi* (v. 28): וילכו ויעשו אף חתליכה מנה חתוב ליהן:
 שכר לחליכה ושכר לעשייה.

תמאנו ומריחם וגומ'^a והיכן דבר והבאתי עליכם חרב נוקמת
 וגו'^b ו כיוצא בדבר אתה או' בלע המות לנצח וגו'^c והיכן דבר
 אני אמית ואחיה וגומ'^d ו כיוצא בדבר אתה או' אז תחננו על
 יי' וגו' והיכן דבר ירכיבהו על במותי ארץ וגו' ו כיוצא
 5 בדבר הנה באה ונהייתה נאם יי' הוא היום אשר וגומ'^e והיכן
 דבר אשכיר חצי מדם^f ו כיוצא בדבר אתה אומ' וישבו איש
 תחת גפנו וגו' והיכן דבר ונתתי שלום בארץ^g ו כיוצא בדבר
 אתה אומ' ולא יהיה שריד וגו' והיכן דבר וירד מיעקב והאביד
 שריד וגו'^h ו כיוצא בדבר אתה או' ויי' עקד את שרה וגו'ⁱ
 10 והיכן דבר^j אבל שרה אשתך וגו' ו כיוצא בדבר אתה אומ'
 ויעש יי' לשרה וגו' והיכן דבר ביום ההוא כרת יי' את אברם
 ברית וגו'^k כיוצא בדבר אתה או' ומכרתי את בניכם ואת

a Jes. 1: 20. b Lev. 26: 25. c Jes. 25: 8. d Deut. 32: 39.
 e Jes. 58: 14. f Deut. 32: 13. g Ez. 39: 8. h Deut. 32: 42.
 i Mi. 4: 4. k Lev. 26: 6. l Obad. 18. m Num. 24: 19.
 n Gen. 21: 1. o Gen. 17: 19. p Gen. 15: 18.

ל"ב ל"ט] ואומר כה אמר ה' מלך ישראל וגואלו ה' צבאות אני
 ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים [ישע' מ"ד ו'] ד"א . . .

1 *Sifre Haasinu Pi.* 329: (forts. av det föreg. ד"א. ו) אני אמית
 ואחיה זה [אחד מן המקומות] שניתן להם רמז לתחיית המתים אני
 אמית ואחיה תמות נפשי מות ישרים [במד' כ"ג ו'] יחי ראובן ואל
 ימות [דבר' ל"ג ו'] יחינו מיומים [תוש' ו' ב'].

2 *Sifre Haasinu Pi.* 332: וכי היאך אפשר לחצים שישתכרו
 בדם אלא הריני משכר לאחרים ממה שחצי עושים וחרבי תאכל בשר
 [דבר' ל"ב מ"ב] וכי היאך אפשר לחרב שתאכל בשר אלא תריני
 מאכיל אחרים ממה שחרבי עושה כענין שנאמר בן אדם [וגו'] אמור
 לצפור כל כנף ולכל עוף השמים תקבצו ובאו האספו מסביב אל
 זבחי אשר אני זובח [וגו'] ואכלתם חלב לשבעת ושתיכם דם לשכרון
 בשר גבורים תאכלו ודם נשיאי הארץ תשתו [וגו'] ושבעתם על שולחני
 חלב ודם [יחזק' ל"ט ז'—כ'] [ואומר] חרב לה' מלאה דם חדשנת
 מחלב [וגו'] למת כי זבח לה' בבצרה וסבח גדול בארץ אדום [ישע'
 ו'—כ']. — Obs. avvikelserna från MT. hos Ez. ock Jes.

3 Här ändrar *Jalkut Räm.* 207 (följd av Friedm.) till דבר
 i öfverensstämmelse, med det אשר אמר, varmed de fullständigt
 det föreg. citatet (se s. 65 n. 2). På samma sätt i det följ. (s. 67
 rr. 2, 4, 5, 6, 8, 9), där citatet har אמר, ändra de דבר
 onödigtvis till ותי' אמר.

בעם¹ ראה² מה ראה ראה דם עקדתו של יצחק שנאמ' אלהים
 יראה לו השם לעולה³ ויפסח יי' על הפתח ויהלא דברים ק"ו
 ומה אם דם פסח מצרים הקל שאינו אלא לשעה ואינו נוהג
 ביום ובלילה ואינו נוהג לדורות נא' בו ולא יתן המשחית
 5 מזוזה שהיא המור' שיש בה עשרה שמות מיוחדין ונוהגין⁴
 ביום ובלילה ונוהגת לדורות על אחת כ"ו שלא יתן המשחית
 אלא מי גרם עונותינו שנ' כי⁵ עונותיכם היו מבדילי' ביניכם
 v. 24 ובין אלהיכם וחסאתיכם הסתירו מכם פנים⁶ משמוע' ושמרתם
 את הדבר הזה ו להביא פסח דורות שלא יביא אלא מן הכבשים
 10 ומן העזים ו דברי ר' אליעזר לחוק לך ולבניך למה נאמר לשי
 שהוא אומר ולקחו מן הדם⁷ שומע אני אף הנשים במשמעו ת"ל
 לחק לך ולבניך ו האנשים ולא הנשים ו

v. 25 פרשה יב והיה כי תבואו אל הארץ ו תלה הכתוב לעבודה
 זו ו מביאתן לארץ ולהלן⁸ ו כאשר דבר ו
 15 והיכן דבר והבאתי אתכם אל הארץ וגו' ו כיוצא בדבר אתה
 או' הוא אשר דבר יי' שבתוך' והיכן דבר והיה ביום הששי
 וגו' כיוצא בדבר אתה אומ' הוא אשר דבר יי' בקרובי אקדש
 וגו' והיכן דבר ונועדתי שמה לבני ישראל וגו' ו כיוצא
 בדבר אתה או' שהדכם ומוראכם יתן יי' כאשר דבר⁹ והיכן
 20 דבר את אימתי אשלח לשניך והמותי את כל העם וגו' ו

a 1 Chron. 21: 15. b Gen. 22: 8. c Jes. 59: 2. d Ex. 12: 7.
 e Ex. 6: 8. f Ex. 16: 23. g Ex. 16: 5. h Lev. 10: 3.
 i Ex. 29: 43. k Deut. 11: 25. l Ex. 23: 27.

1 MT. har och där saknas בעם liksom i parallell-
 stället, jfr ovan s. 41 r. 5 och not 5.

2 *Jalkut Räm.* 206, Amst. och Friedm. hava här den riktigare
 läsarten ונוהגת ונוהגין utan anm.

3 *Jalkut Räm.* 206 har som MT. (Zolk. Ed.
 blott עוני' (כי עוני' — För det följ. ובין har MT. לבין.

4 Amst., Weiss och Friedm. hava MT:s מכם för Ven:s
 מכם, som förmodligen är tryckfel.

5 *Raschi* (v. 25): תלה חתוב עבודה זו בביאתם לארץ ולא
 נחייבו במדבר אלא פסח אחד שעשו בשנת חשנית ועל פי הדבור.

6 MT. [בקרובי].

7 MT. [יי] אלהיכם על פני כל הארץ אשר תדרכו בה [כאשר].

אומ' לא כי אלא מבחוץ¹ כדי שיהיו המצרים רואים ומעיהם מתחתכים והגעתם אל המשקוף שומע אני אם הקדים זה לזה לא יצא ת"ל ונתנו על שתי המזוזות וגומ'² הא אם הקדים זה לזה יצא נמצינו למדי' שלשה מזבחות היו לאבותינו המשקוף ושתי מזוזות וכו' מן הדם אשר בסף ו למה נאמר והלא כבר נאמר וטבלתם בדם אשר בסף ו לפי שהוא אומר ולקחו מן הדם³ שומע אני טבילה אחת בכלם⁴ ת"ל והגעתם אל המשקוף על כל הגעה טבילה⁵ ו

ואתם לא תצאו מגיד משנתנ' רשו' למשחית לחבל אינו מבחין בין צדיק לרשע ו שנ' לך עמי בא בהדריך ו וסגור הלחך בערך וגו' ו ואו' הנני אליך והוצאתי חרבי מתערה והכרתי ממך צדיק ורשע⁶ ו ואומ' והיה בעבו' כבודי' ו ואומ'⁷ ואחס לא תצאו וגו' ללמדך כשתצא לדרך ו הכנס בכי טוב ו צא בכי טוב ו וכן אתה מוצא באבות הראשונים נהגו⁸ בדרך ארץ ו וישכם אברהם בבקר⁹ ו וישכם יעקב בבקר¹⁰ ו וישכם משה בבקר¹¹ ו וישכם יהושע בבקר¹² ו וישכם שמואל לקראת שואל בבקר¹³ והלא דברי' ק"ו והלא אבות ונביאים שהלכו

a Ex. 12: 7. b Ex. 12: 7. c Jes. 26: 20. d Ez. 21: 8.
e Ex. 33: 22. f Gen. 22: 3. g Gen. 28: 18. h Ex. 34: 4.
i Jos. 3: 1. k 1 Sam. 15: 12.

1 Se ovan s. 30 n. 5.

2 Tryckfel för 'וגומ' — 'Till denna midrasch jfr. Par. 6 (ss. 30, 31 ff. 1—3.

3 Konst. ock *Lekach tob Pi. 22* hava לכולם, *Jalkut*.

4 *Raschi* (v. 22): מן הדם אשר בסף למה חזר ושנאו שלא תאמר טבילה אחת לשש המחנות לכך נאמר עוד אשר בסף ושחת כל נחינה ונחינה מן הדם אשר בסף על כל הגעה טבילה.

5 Här vill Weiss inskjuta 'וגו', liksom Friedm. efter det följ. citatet ur Ex. 33, bådadera onödigt. — *Baba Qamma* 60^a (nedan): כיון שניתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיקים לרשעים ולא עוד אלא שמתחיל מן הצדיקים תחלה שנאמר ויכרתי ממך צדיק ורשע.

6 I st. f. ואומר vill Weiss läsa ו"א, vilket, liksom det synon. hos *Efat sädq*, onekligen ger bättre mening.

7 *Jalkut Räm. 206* har שחיו אבות והנביאים נהגין ו, ock med ledning därav vill Friedm. förbättra Mech:s text genom ändring av שהאבות ock tillägg av הנביאים efter הראשונים, men intetdera torde vara nödvändigt.

אגודות הואיל ונאמרו כל חלקיחות שבחורה סתם ופרט לך
הכתוב באחת מהן שאינה אלא אגודת אזור פורט אני כל
לקיחות שבחורה שאינם אלא אגודות¹ / אזור ולא אזור יון ולא
אזור רומי / ולא אזור כחלית ולא אזור מדברית ולא כל אזור
שיש עליו שם לווי /

5

וטבלתם בדם שיהא בדם כדי טבילה² אשר בסף מגיד הכתוב
שעוקה חוצץ בצד האסקופה ושוחט בחוכה³ / אין
סף אלא אסקופה שנ' בתחם את סעם תחת ספי וגו'⁴ וכתוב
וינעו אמות הסעים⁵ דברי רבי ישמעאל / רבי עקיבא אומ' אין
סף אלא כלי שנ' והסעים והמזמרות⁶ / והגעתם אל המשקוף¹⁰
מבשנים אתה אומ' מבשנים או אינו אלא מבחוץ ת"ל וראיתי
את הדם⁷ הנראה לי ולא לאחרים / דברי ר' ישמעאל / ר' יונתן
אומר מבשנים / אתה אומ' מבשנים או אינו אלא מבחוץ ת"ל
והיה הדם לכם⁸ / לכם לאות ולא לאחרים לאות / רבי יצחק

a Ez. 43: 8. b Jes. 6: 4. c 1 Reg. 7: 50 d Ex. 12: 13.

'לקח הכתן נאמרה כאן [במד' י"ט ו'] ונאמרו כל חלקיחות שבחורה ונאמרו ock så vill även Friedm. ändra de efter följ. orden שבחורה חואיל ונאמרו כל חלקיחות שבחורה ונאמרו till Friedm. efter *Jalkut* till följ. אגודת אזור (r. 2) Ingen av alla dessa ändringar torde dock vara nödvändig, då Mech:s text även i sitt nuvarande skick kan ge samma mening.

1 *Sifre Chuqqat Pi.* 124: [במד' י"ט ו'] ונאמרו כל חלקיחות שבחורה ונאמרו till Friedm. efter *Jalkut* till följ. אגודת אזור (r. 2) Ingen av alla dessa ändringar torde dock vara nödvändig, då Mech:s text även i sitt nuvarande skick kan ge samma mening.

2 *B. Zebachim* 93^b (ovan): ונאמרו כל חלקיחות שבחורה ונאמרו till Friedm. efter *Jalkut* till följ. אגודת אזור (r. 2) Ingen av alla dessa ändringar torde dock vara nödvändig, då Mech:s text även i sitt nuvarande skick kan ge samma mening.

3 Se ovan s. 29 n. 6.

4 Amst. och Friedm. som i parallelstället Par. 6 ואין.

5 Amst. och Friedm. hava i st. f. riktigare parallelställets och MT:s את.

6 Se ovan s. 30 n. 2.

7 Efter parallelstället Par. 6 inskjuter Friedm. här לאות, men onödigt.

רבי ישמעאל אומר בא הכתוב ללמד על כל העולין למנין¹ על הפסח ומושכין את ידיהם ממנו עד שישחט ובלבד שיניח² את הפסח כל שהוא ו' ר' יצחק אומ' בא הפסח³ ללמדך על בהמה דקה שהיא נקנית במשיכה⁴ ושחטו את⁵ הפסח מצוה שישחטנו לשמו⁶ אבל שחטו שלא לשמו עבר על מצוה שומע אני יוכשר ח'ל משכו וקחו לכם⁷ שנה עליו הכתוב לפסול⁸ מכאן אמרו כל הזבחים שלא נזבחו לשמן⁹ כשרין אלא שלא עלו לשום¹⁰ חובה לבעלים חוץ מן הפסח ומן החטאת¹¹ ולקחתם לכם¹² אגודת אוזב¹³ מכאן אתה למד¹⁴ כל לקיחות שבתורה שאינן אלא

1 Med stöd av *Jalkut Räm.* 206 vill Friedm. ändra על למד על till כל העולין נמנין כלל, så som Mech's text lyder i parallellstället Par. 3 (s. 17 r. 1.)

2 I st. f. שניח man med *Jalkut* ock Friedm. läsa שלא יניח ock för כמות: כל (jfr ovan s. 17 n. 2).

3 Det tydligen meningslösa חססה måste man med *Jalkut*, *Lekach tob*, Weiss ock Friedm. ändra till תכחוב.

4 *Mischnaj. Qidduschim Per. i Mi. 4:* בחמה גסה נקנית במסירה וחוקה בהגבהת דברי רבי מאיר ורבי אליעזר וחכמים — Jfr Gemaran därtill *Jer. Qidd. 60^b* (mitten): בחמה דק' נקנית במשיכ' מה: — *B. Qidd. 25^b*: וחכ'א זו וזו נקנית במשיכה ר' שמעון אומר זו וזו בהגבהת.

5 I MT. saknas אה.

6 Liv. ock *Jalkut Räm.* 206 följa Mischnas synonyma läsart (jfr följ. not, början).

7 *Mischnaj. Zebachim Per. i Mi. 1:* כל הזבחים שנזבחו שלא לשמן כשרי' אלא שלא עלו לבעלים לשם חובה חוץ מן הפסח ומן שנסחט עולה לשם שלמים כשרים לזרוק דמן ולהקטיר: (*B. Zebachim 2*) אימוריה' ולאכו' את הנאכלין.

8 MT har icke לכם.

9 *Raschi* (v. 22): שלש קלחין קרוין אגודה — *Schemot rabba Par. 17* (109°): ולקחתם אגודה אוזב כלומ' אני עוש' אתכם אגוד' לעצמי אע"פ שאתם שפלי' כאזוב שנ' והייתם לי סגול' מכל חעמי' [שמו' י"ט ח'].

10 Till meningena förtydligande inskjuter Friedm. här Liv. utesluter de efter לקיחות följ. orden: אלא אגודות: vilka kunna hava inkommit från slutet av midraschen. *Jalkut Räm.* 206 ock *Lekach tob Pi. 22* lyder texten: מכאן אתה דן כל הלקיחות

שכולן היו מצי משה לאמר לישראל אף כאן הדבר מצי משה
לאמר לכל ישראל ומה חלמוד לומר ויאסר וגו' ו
ויאמר אליהם אלא שמשה חלק כבוד לזקנים וכן הקב"ה
אמר למשה משה חלק כבוד לזקנים שנאמר לך ואספת
את זקני ישראל וגו' וכת' וילך משה ואהרן ויאספו את כל
זקני ישראל² ו

משכו וקחו לכם ו משכו מי שיש לו ו קחו מי שאין לו³ ו
רבי יוסי הגלילי אומ' ו משכו מע' ו והדבקו במצוה⁴ ו

a Ex. 3: 16. b Ex. 4: 29.

vara att fatta dem så: (från Moses' mun) både till de äldste (särskilt)
ock till hela Israel (i allmänhet).

1 Tryckfel för ויאמר. — Med *Jalkut Räm.* 206 Amst., Weiss
ock Friedm. måste man stryka orden 'ויאמר וגו' ock läsa: ח"ל: ומה
אליהם i en följd. Att med Weiss vilja på något sätt rädda
genom att sätta det efter אליהם, är onödigt; då det icke har
någon betydelse för den följ. midraschen. Däremot behöver man
icke med *Jalkut*, Amst. ock Friedm. stryka det följ. וגו' (r. 5).

2 MT. har זקני בני ישראל. — *Schemot rabba Par.* 16 början
ויקרא משה לכל זקני ישראל חה"ד בישישים חכמה ואורך:
(109) ימים חבונ' [איוב י"ב ו"ב] למה זכו הזקנים שיגאלו ישראל עכ
ידיתן אלא בשעה שנגלה הקב"ה על משה בסנה אמר לו לך ואספת
את זקני ישראל כיבן שבא משה מיר וילך משה ואהרן ויאספו אליו
כל זקני בני ישראל וא' ויאמן חעם [שמו' ד' ל"א] אמר הקב"ה
הריני פורע לזקנים על שעשו את ישראל לחאמין בשמי בשעה שאמ'
משה ואומר לחם אחי אבותיכם שלחני אליכם אלו לא קבלו הזקנים
את דבריו של משה אף כל ישראל לא היו מקבלין אלא הזקנים קבלו
תחלה ומשכו כל ישראל אחריהם ועשו אותן לחאמין כשמו של
קב"ה אמ' הקב"ה אף אני עוש' לחם כבוד ויהיה גאולת ישראל על
ידיתן שהיו ישראל שוחטים פסחיתם על ידיתן של זקנים שנאמר
ויקרא משה לכל זקני של ישראל לסי' הכתוב משבחן בישישי' חכמ'.

משכו מי שיש לו צאן ימשוך משלו וקחו מי:
3 *Raschi* (v. 21): שאין לו יקח מן חשוק.

4 Liv. har מצות. — *Targum Jerusch.* (v. 21): וקרא משה
לכל סבי ישראל ואמר לחון נגודו ידיכון מטעות מצראי וסבו לכוון
— *Schemot rabba Par.* 16 (109) אתה מוצ' בישראל כשהיו במצרי' היו עוברין ע"א ולא
היו עוזבין אותה שני' איש את שקוצי עיניו לא חשליכו [יחזק' כ' ח']
אמר לו הקב"ה למשה כל זמן שישראל עוברין לאלהי מצרי' לא
יגאלו לך ואמרת לתן שיניחו מעשיתן הרעים ולכסור בע' הת"ה
משכו וקחו לכם כלומר משכו ידיכם מע"א וקחו לכם צאן ושחטו
אחית' של מצרים וגשו הפסח שבכך חב"ה פוסח עליכם.

מושבותיכם ו משמע מוציא אני את אלו ומביא האספגנין
 והדובשנין והאסקריטין וחלות משרת ואשישה תלמוד לומר
 לחם עוני¹ דברי ר' ישמעאל ו וחכמים אומרים יוצא בם
 ובמעשר שני ומה ח"ל לחם עוני שלא ילוש לא ביין לא בשמן
 5 ולא בשאר המשקים אבל מקטף הוא מכלל² ו רבי אליעזר אומר
 יוצא בם ובמעשר שני ומה תלמוד לומר לחם עוני ו אלא מה
 לחמו של עני כל השנה אשתו לשה והוא מסיק בתנור אף כאן
 היא לשה והוא מסיק ו רבי יוסי אימר הרי הוא אומר שבעת
 ימים תאכלו מצות³ שומע אני אף מעשר שני במשמע ח"ל לחם
 עוני ו יצא זה שאינו נאכל אלא בשמהה⁴ ו 10
 v. 21 פרשה יא ויקרא משה לכל זקני ישראל ו מלמד שעשאו
 ב"ד ו ויאמר אליהם הדבר יצא מפי
 משה לישראל ו דברי רבי יאשיה ו רבי יונתן אומר {ה'} הדבר
 מפי משה לאמר לזקנים והזקנים⁴ לכל ישראל ו גם לר' יאשיה
 15 אחד זה ואחד זה⁵ מה נשתנה הדבר הוה מכל הדברות שבתורה
 a Deut. 16: 3. b Ex. 12: 15(מצות תאכלו).

1 *Jalkut Räm.* 205 gör här som ofta i liknande fall ett förklarande tillägg: יצאו אלו שאינן לחם עוני. För öfrigt förete *Jalkuts* text i hela denna midrasch en mängd större eller mindre avvikelser från Mechiltas.

2 *B. Pesachim* 36^a (mitten): אין לשוין עיסה בפסח ביין ושמן ודבש ואם לש רבן גמליאל אומר השרף מיד וחכמים אומרים יאכל ... ואע"פ שאין לשוין מקטפין בו אתהאן לח"ק וחכ"א אה שלשין בו מקטפין בו ואת שאין לשוין בו אין מקטפין בו.

3 *Sifre Reeh Pi.* 130: לחם עוני פרט לחלות ואשישה יכול לא יחיה אדם יוצא אלא בפת הדראה ח"ל תאכל עליו מצות אפילו במצות של שלמה אם כן למה נאמר לחם עוני פרט לחלות ואשישה רבי שמעון אומר למת נקרא לחם עוני על שם עינוי שנחשעו במצרים. ח"ר יכול יוצא אדם ידי חובתו במעשר: *B. Pesachim* 36^a (ovan): שני בירושלם ח"ל לחם עוני מה שנאכל באנינות יצא זה שאינו נאכל באנינות אלא בשמחה דברי ר' יוסי הגלילי.

4 *Jalkut Räm.* 206 inskjuter här ett motsvarande, som man dock icke med Friedm. behöver upptaga i texten.

5 Med stöd av *Jalkut* vilja *Efat sädäq* ock Friedm. stryka orden זה ואחר זה såsom meningslösa. Weiss (14^a n. ה) förklarar dem på följ. sätt: בין במקום שנזכרה הקריאה לזקנים ובין במקום שלא נזכרה חיו כל ישראל שומעין מפי משה Enkläst synes

שמענו¹ ונכרתה אין הכרתה אלא הפסק² ו חנפש ההיא מזידה
דברי רבי עקיבא³ מצדת ישראל שומע אני מצדת ישראל חכרת
חלך לה לעם אחר ח"ל מלפני ו אני יי"א בכל מקום שהוא
רשותי⁴ ו בגר ובאזרח הארץ ו לפי שהוא מעשה בישראל ו צריך
להביא הגרים אף בכל שהוא מעשה בישראל⁵ ו כל מחמצת לא⁵
תאכלו ו למה נאמר לפי שנאמר כי כל אוכל חמץ ונכרתה⁶ ו
כי כל אוכל מחמצת ונכרתה⁷ אין לי אלא אלו תערוכתן מנין
ח"ל כל מחמצת לא תאכלו⁸ ו בכל מושבותיכם תאכלו מצות
למה נאמ' לפי שנ' ואכלת לפני יי' אלהיך מעשר דגנך תירושך
ויצהריך⁹ הרי שהעלה מעשר שני לירושלם שומע אני יצא בה¹⁰
די חובתו משום מצה ו ח"ל בכל מושבותיכם יצא זה שאינו
נאכל בכל מקום ו ומנין שלא יצא לא בלחם הפנים ולא בשירי
מנחות ולא בחלות חודה ולא ברקיקי נזיר ולא בבכורים ו ח"ל
בכל מושבותיכם תאכלו מצות יצאו אלו שאינן נאכלין בכל
a Lev. 22: 3. b Ex. 12: 15. c Ex. 12: 19. d Deut. 14: 23.

1 För ואם לאו läsa Amst. ock Friedm. — *Raschi*
כי כל אכל מחמצת לענוש כרת על השאור והלא כבר ענש: (v. 19)
על החמץ אלא שלא האמר חמץ שראוי לאכילה ענש עליו שאור
שאינו ראוי לאכילה לא יענש עליו ואם ענש על השאור ולא ענש על
החמץ הייתי אומר שאור שהוא מחמץ אחרים ענש עליו חמץ שאינו
מחמץ אחרים לא יענש עליו לכך נאמר שניתם.

2 *Jalkut Räm.* 202, Amst. ock Friedm. hava här samma läst
art som även Ven. i parallelstället Par. 8 (s. 48 r. 2), ock likaledes
för חלך (r. 3) parallelställets grammatiskt riktigare Weiss
följer Ven. utan anm.

3 Se ovan s. 48 n. 2.

4 Se ovan s. 48 n. 3 ock 4.

5 Konst. ock *Jalkut Räm.* 202 hava här tillägget להביא
צריך להביא, som Friedm. upptager i sin text. Ven:s text torde dock
kunna bibehållas (se Weiss' långa utredning 13^b n. ת). Friedm. har icke
bemärkt, att *Jalkut* även mellan בכל ock שהוא har ett tydligen till
förklaring insatt מקום, varigenom dess textrecension här förlorar i auk-
toritet. — *Raschi* (v. 19): מצדת ישראל. — *Sifre Schelach Pi.* 111 (till Num. 15,
26): ולגר הגר בחוכם לפי שמעשה בישראל צריך להביא את הגרים.

6 *Raschi* (v. 20): תאכלו וזוהרה על אכילת שאור. כל מחמצת להביא את הערובות
עירבובין דמחמע לא תיכלון בכל אחר מוחבניכון תיכלון פטירי.

Hum. Vet. Samf. i Upsala I. 3.

h

מפולת אף על פי שהוא ברשותו¹ / אינו יכול לבערו² אתה
אומר לכך בא או לא בא אלא ללמדך בבתיים שבעה ובגבולין
לעולם / ת"ל לא יראה לך שאור בכל גבולך וגומ'³ מה בתיים⁴
שבעה אף בגבולים שבעה / כי כל אוכל מחמצת למה נאמר
לפי שנ' כי כל אוכל חמץ⁵ אין לי אלא חמץ שהייבים⁶ עליו
כרת שאור מנין ת"ל כי כל אוכל מחמצת ונכרתה⁷ שלא יאמר
יש לי בדין / מה אם חמץ שאינו מחמץ אחר' חייבין עליו
כרת שאור שהוא מחמץ לאחר' אינו דין שהייבין עליו כרת /
לא אם אמרת בחמץ שהוא ראוי לאכילה לפיכך יהו חייבין
עליו כרת / תאמר בשאור שאינו ראוי לאכילה לפיכך לא יהו
חייבין עליו כרת / ת"ל כי כל אוכל מחמצת ונכרתה / אקרא
אני את השאור ק"ו לחמץ מה השאור שאינו ראוי לאכילה
חייבין עליו כרת חמץ שאינו ראוי⁸ לאכילה דין הוא שהייבין
עליו כרת / לא אם אמרת בשאור שהוא מחמץ לאחרים לכך
חייבין עליו כרת / תאמר בחמץ שאינו מחמץ לאחרים לא⁹
חייבין עליו כרת / ת"ל כי כל אוכל חמץ ונכרתה / כי כל אוכל
מחמצת ונכרתה וגו' עד שיאמרו שני כתובין ואם לא לא

^a Deut. 16: 4. ^b Ex. 12: 15.

1 Efter *Jalkut Räm.* 202 inskjuter Friedm. här onödigtvis אכל.

ולשון רשות ענינו שני דברים א' שהוא (צ. ח. 13^b Weiss 2) רשותנו מצד המקום ב' שצריך שיחיה רשותנו עליו לעשות בו כרצונו וצא חמצו ביד ג' שאינו ברשותנו מצד המקום ויצא חמצו ש"ג ברשותנו וחמץ שנפלה עליו מפלה שאף שמונה בגבולנו אין כח בירייתו לעשות בו כרצונו.

3 *Jalkuts* läsart בבחים torde vara att föredraga framför Ven:s
ock Amst:s läsart בחים, vilken Weiss ock Friedm. följa (utan anm.)

4 Amst., Weiss och Friedm. hava här, liksom även Ven. övertalt i det följ., ändelsen יין— för ים—.

5 Med stöd av *Jalkut Räm.* 202 vilja *Ef. säd.*, Weiss och Friedm. här inskjuta 75, men det är icke nödvändigt.

6 Det genom felskrivning ur det föreg. inkomna שמינו ראו, måste man här med Amst., Weiss ock Friedm. ändra till שראוי. I st. f. Mech.: שמינו ראו לאכילה דין הוא שחיבין עליו כרה. har *jalkut* det synon. לא כל שכן, en för dess recension betecknande förnkling av Mech's text (jfr s. 3 n. 2).

7 Efter *Jalkut* vill Friedm. här inskjuta ett obehöfligt יתרו.

הראשון ויום האחרון קרויין מקרא קדש וחולו של מועד קרוי
מקרא קדש ויום טוב הראשון והאחרון הרי הן אסורין משום
שבות ו חולו של מועד שהוא קרוי מקרא קדש אינו דין שיהא
אסור משום שבות ח"ל ביום הראשון שבתון¹ ו

פרשה י. בראשון בארבע² עשר יום הכת' קבעו חובה³ עד⁵
יום הא' ועשרים לחדש בערב מה ח"ל¹⁸ v.

לפי שהוא או' שבעת ימים מצות תאכלו⁴ אין לי אלא ימי' ו
לילות מניין ח"ל עד יום האחד ועשרים לרבות את הלילות² ו {ה}

שבעת ימים שאור לא ימצא ו אין לי אלא כל ימצא כל יראה¹⁹ v.

מנין ח"ל לא יראה³ שאור בכל גבולך⁴ אין לי אלא¹⁰

שאור שהוא בכל יראה ובכל ימצא חמץ מניין ח"ל לא יראה

לך חמץ ולא יראה לך שאור⁴ ו הקיש שאור לחמץ וחמץ לשאור ו

מה זה בכל יראה ובכל ימצא אף זה בכל יראה ובכל ימצא⁴

מה זה מהמשת המינין אף זה מהמשת המינין⁴ ו בבתיכם למה

נאמ' לפי שנ' בכל גבולך⁴ שומע אני כמשמעו ח"ל בבתיכם¹⁵

מה בבתיכם ברשותכם אף גבולך ברשותך ו יצא חמצו של ישראל

שהוא ברשות נכרי אף על פי שיכול לבערו אבל אינו ברשותו

יצא חמצו של נכרי שהוא ברשות ישראל וחמץ שנפלה עליו

a Lev. 23: 39. b Ex. 12: 15. c Deut. 16: 4. d Ex. 13: 7.

1 הכתוב קבעו חובה מצות בלילה: 18: *Lekach tob Pi.* הראשון ושאר כל חמישים רשות.

2 *Targum Jerusch.* (v. 18): בניסן בארביסר יומין לירחא: וברמשה וחמסר תיכון פטירי עד יומא ועשרין תכסון ית פסחא וברמשה וחמסר תיכון פטירי עד יומא ועשרין תיכון חמץ. *Noten därtill:* לומר שהיום נמשך אחר הלילה שלפניו ולא הלילה אחר היום שלפניו.

3 *Efter* יראה har MT. לך, som man med Amst., Weiss ock Friedm. bör upptaga i texten.

4 *B. Beza* (mitten) 7: חמץ זהו מחלוקת שבין בית שמאי וב"ה שבית שמאי אומר שאור בכזית וחמץ בככזית וב"ה אומר זה וזה בכזית... א"ר יוסי בר חיננא מחלוק' לענין ביעור אבל לענין אכיל' דברי תכל זה וזה בכזית.

5 Amst., Weiss ock Friedm. ומה, *Jalkut Räm.* 202 som Ven. מת.

6 Se Par 8 (början) s. 43.

ישרף והאוכלו פטור ו סידוק ישרף והאוכלו חייב מית' ¹ ו אי
 זהו שאור בקרני חגבי' סידוק שנתערבו סדקיו זה בזה' ו דברי
 רבי יהודה וחכמים או' זה וזה האוכלו חייב מיתה ו אי זהו
 שאור כל שהכסיפו פניו כאדם שעמדו שערותיו' ו
 5 ושמרתם את המצו' ד' יאשיה או' אל תקרי כן אלא ושמרתם
 את המצות כדרך שאין מהמיצין את המצה כך אין
 מהמיצין את המצוה ו אלא אם בא' מצוה לידך עשה אותה
 מיד' ו כי בעצם היום הזה ו מגיד שלא יצאו אלא ביום ו
 הוצאתי את צבאותיכם אלו צבאות ישראל אתה או' כן או
 10 אינו אלא צבאות מלאכי השרת כשהוא או' יצאו כל צבאות
 יי' ^a הרי צבאות מלאכי השרת אמור ו הא מה ת"ל הוצאתי את
 צבאותיכם אלו צבאות ישר' ושמרתם את היום הזה' ו למה
 נא' והלא כבר נא' כל מלאכה לא יעשה בהם' ו אין לי אלא
 דברי' שהם משום מלאכה דברי' שהם משום שבות מנין ו ת"ל
 15 ושמרתם את היום הזה להביא דברי' שהן משום שבות ו ואף
 חולו של מועד יהא משום שבות אסור והדין ניתן הואיל ויום

a Ex. 12: 41. b Ex. 12: 16.

1 Efter *Züh jenach*. ändrar Friedm. onödigtvis מיתה här ock r.
 3 till כרת, med stöd av *Jalkut Räm.* 201 ock *Mischnaj. Pesachim*
 3, 5 som innehåller denna midrasch eljes ordagrant lika från ock
 med שיאור till ock med שערותיו. — Amst., Weiss ock Friedm.
 skriva som Mischna שיאור, *Jalkut* som Ven. שאור.

2 *Raschi* (till *B. Pesachim* 48^b nedan) כל החמיץ כן
 צרכו סידוק כשהוא מחמיץ נעשין בו סדקין קרני חגבים סדק לכאן
 וסדק לכאן.

3 *Friedm.* (10^a n. 18) ונ"ל דר"י וחכמים בפ' מלת שיאור:
 שקבלוה מהלכות העתיקות פליגי דר"י הית קורא חמלה בא"לף
 והוא מלשון שאור ופרשו שמתחיל להיות שאור ותחכמים חיו
 קוראים חמלה בע"ן ולכך פירשוהו כאדם שעמדו שערותיו.

4 Amst., Weiss ock Friedm. hava det grammatiskt riktigare באה
Jalkut Räm. 201 באה (i W. Ed. onödigtvis rättat till באה, jfr n. 5).

5 *Lekach tob Pi.* 17 אל תקרי את המצות אלא את המצו' ו
 שאם באה מצוה לידך עשה אותה בזריות עד שלא תחמץ היינו
 דתנן בן תימא אומר הוי עז כנמר וקל כנשר ורץ כצבי וגבור כארי
 לעשות רצון אביך שבשמים [פרקי אבות פ"ה מ"כ]
 Även Septuag. läser här מצוה: *kal φυλάξτε τὴν εντολήν ταύτην*.

6 *Raschi* (v. 17) ושמרתם ממלאכה.

אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו¹ וגו'². אך אשר יאכל מקצת עבוד' דוחה שבת ואין מקצת אוכל נפש דוחה את השבת. אך אשר יאכל לכל נפש וגו' שומע אני אף נפשות בהמה ונפשו' אחרי' במשמע ת"ל לכם ו לכם ולא לבהמה ו לכם ולא לאחרים ו דברי ר' ישמעאל ו ר' יוסי הגלילי או' אך אשר יאכל לכל נפש אף נפשות בהמה במשמע ו משמע מביא נפשות בהמה ו ומביא נפשות אחרי' ת"ל אך חלק ו דבי עקיבא אומר אך אשר יאכל לכל נפש אף נפש בהמה במשמע ו משמע מביא נפש בהמה ומביא נפשות אחריהם תלמו' לומר לכם ו לכם ולא לאחרים מה ראית לחלוק שאתה מזהיר על הבהמה ואי אתה מזהיר על הנוי³ ו ושמתם את המצות שמרנו עד⁴ שלא v. 17 תביאנו לידי פסול ו מכאן אמרו תשח תלטוש בצונן⁵ שאור

הוא לבדו הוא ולא מכשיריו כגון חשחות: 16 *Lekach tob Pi.* סכין וקציצת עצים ודיכת דיסא ומלח זה הכלל כל שאפשר לעשותה מערב יום טוב אין עושין אותה ביום טוב — *B. Beza* 28^b (mitten), ר' יהודה מחיר אף מכשירי אוכל נפש: *Megilla*.

2 I st. f. dessa textord har *Jalkut* efter ת"ל אשר יאכל וגו', som jag icke kunnat återfinna i MT. — För det i Mech. följ. אך כל אוכל נפש: *Jalkut* אשר יאכל מקצת עבודה דוחה שבת דוחה את יוב טוב, vilket Friedm. (med strykande av det obehöfliga אה) med fog upptager i st. f. Mech:s läsart, då denna svår-ligen ger någon passande mening.

3 *B. Beza* 21^a (nedan): הוא לבדו נפש הוא לכל נפש וגו' יעשה לכם ... שומע אני אפילו נפש בהמה במשמע כענין שנאמר מכה נפש בהמה ישלמנה [ויק' כ"ד י"ח] תלמוד לומר לכם לכם ולא לכלבים דברי רבי יוסי הגלילי ר' עקיבא אומר אפילו נפש בהמה במשמע אם כן מה ת"ל לכם לכם ולא לכותי' ומה ראית לרבות את הכלבי' ולהוצי' את הכותי' מרבה אני את הכלבים שמזונותן עליך ומוציא אני את הכותים שאין מזונותן עליך Det är med anledning härav, som *Jalkut Räm.* 201 i sin Mechiltatext efter מזהיר על האחרים ושהאחרים אין מזונותם עליך אבל תבהמה מזונותה עליך tillägger ett bevis bland många, att *Jalkut* ej får vara normerande för Mech:s text.

4 Friedm. vill här utan skäl stryka עד. *Jalkut* läser: שמרם שלא תביאם לבית הפסול.

5 *Raschi* (v. 17) ושמתם את המצות שלא יבואו לידי חמוץ: 4 *Mischnaj. Pesachim Per. 3 Mi.* ר' עקיב' — מכאן אמרו וגו' אומר לא כל הנשים ולא כל העצים ולא כל חתנורים שוין זה הכלל תשח תלטוש בצונן.

מלאכה לא יעשה בהם אין לי אלא יום טוב הקל אם יום טוב
הקל שאתה מוזהר על מלאכת חברך במלאכתך ו
אך אשר יאכל לכל נפש ו כל אוכל נפש דוחה יום טוב ו ואין
כל¹ עבודה דוחה יום טוב שהיה בדין ומה אם במקום
שאין מקצת אוכל נפש דוחה שבת מקצת עבודה דוחה את
השבת מקו' שכל אוכל נפש דוחה יום טוב אינו דין שכל
עבודה דוחה יום טוב ו ת"ל אך אשר יאכל לכל נפש ו כל אוכל
נפש דוחה יום טוב ואין כל עבודה דוחה י"ט ו ויהא² מקצת
איכל נפש דוחה שבת ו והדין נותן ומה אם במקו' שאין כל
עבודה דוחה י"ט ו כל אוכל נפש דוחה י"ט במקו' שמקצת עבודה
דוחה שבת אינו דין שיהא מקצת אוכל נפש דוחה שבת ת"ל

dylikt. Den efter de nyssnämnda textorden följ. midraschen (till ock med ordet במלאכת in r. 2 ger nu ingen mening. Att därför med Weiss utesluta, jämte ח"ל, även dessa textord torde ej vara nödvändigt, ehuruval denna midrasch står i närmaste sammanhang med den föreg. Det enklaste synes vara att med Friedm. restituera efter *Jalkuts* text, så lydande — det ur Mech. uteslutna betecknat med () ock det tillagda med [] —: כל מלא' לא יע' בהם אין : — [] ock det tillagda med [] כל מלאכת מוזהר על מלאכת חברך כמלאכתך שבת מנין ק"ו] (הקל) אם יו"ט הקל [אתה מוזהר על מלאכת חברך כמלאכתך שבת חמורה דין הוא] (שאתה) [שהוא] מוזהר על מלאכת חברך כמלאכתך. Weiss ger samma text i följ. något olika anordning: אין לי אלא יום טוב [שאתה מוזהר על מלאכת חברך כמלאכתך שבת מנין ק"ו] (הקל) אם יו"ט הקל [שאתה מוזהר על מלאכת חברך כמלאכתך שבת חמורה דין הוא] שאתה מוזהר על מלאכת חברך כמלאכתך. För denna anordning har han ett av honom ej bemärkt stöd i Konst., vars text, i början avkortad ock i slutet fullständigare än Ven:s, lyder sålunda (Friedm. *Hosafa* 107b): ח"ל כל מלא' לא : (יע' בהם אם יו"ט הקל אתה מוזהר על מלאכת חברך כמלאכתך שבת חמורה דין הוא שאתה מוזהר על מלאכת חברך כמלאכתך.)

1 *Efat sädäg* ock Weiss vilja utan skäl utesluta ב.

2 Ett exempel på 'עבוד' רוחה את השב' lämnar *Mischnaj. Temura Per. 2 Mi.* 1: שקרבנות הצבור דוחין את השבת ואח: הטומאה וקרבנות תיחיד אינן דוחים לא את השבת ולא את הטומאה. Somligt arbete fick göras både på שבת och יו"ט נפש מושב blott på יו"ט (jfr s. 53 n. 2). — *Lekach tob Pi.* 16: אך אשר אוכל וגו': לרבות הלוקח הנר ולהוציא כיבוי הנר שהוא אסור ביום טוב לפי שאין בין יום טוב לשבת אלא אוכל נפש בלבד.

3 *Jalkut Räm.* 201 läser ולא i st. f. ויהא. Meningen blir densamma, då ויהא måste fattas frågande med nekande svar.

כל מלאכה לא יעשה בהם לא תעש' אתה ולא יעשה חברך ולא יעשה גוי מלאכתך ו אתה או' כן או אינו¹ לא תעשה אתה ולא חברך ו יעשה גוי מלאכתך ת"ל ר' ימים תעשה מלאכה וגו' הא למדת וכל מלאכה לא יעשה בהם ו לא תעשה אתה ולא יעשה חברך ולא יעשה הגוי מלאכתך² דברי ר' יאשיה ו רבי יונתן אומר אינו³ צריך והלא כבר נאמר וזכור את יום השבת לקדשו⁴ והלא דברי' קל וחומר ומה אם שבת חמורה אינו מזהר על מלאכת גוי במלאכתך⁵ יום טוב הקל דין הוא שלא יהא⁶ מזהר על מלאכת גוי במלאכתך ת"ל כל

a Lev. 23: 3. b Ex. 20: 8.

אלא לחכמים לומר לך אי זה יום אסור ואי זה יום מותר אי זו מלאכה אסורה ואי זו מלאכה מותרת. Denna sista på Deut. 16, 8 grundade anonyma Baraita finnes med obetydliga förändringar även *Sifre Reeh Pt.* 135, där den tillskrives R. Ismael.

1 Med Weiss och Friedm. måste man här inskjuta det för meningen oundgängliga אלא. Däremot är det icke nödigt att med Friedm. framför det följ. inskjuta יעשה eller att utbyta ו i ו יעשה גוי (r. 3) mot אבל.

2 För här läsa Amst., Weiss och Friedm. גוי. — Efter מלאכתך inskjuter Friedm. följ. passus: ו לא תעשה אתה ולא יעשה חברך ו לא יעשה גוי מלאכתך או לא תעשה אתה ו לא יעשה חברך ו לא יעשה גוי מלאכתו ת"ל ששת ימים וגו' (דבר' ט"ז ח') הא לא תעשה אתה ולא יעשה חברך אבל יעשה גוי מלאכתו (דברי רבי etc.), och söker i en lång not (9^b n. 7) visa riktigheten därav.

3 Amst., Weiss och Friedm. hava här det mindre vanliga אין, och i det följ. bibelcitater efter לקדשו ett föga behöfligt וגו' *Jalkut Räm.* 201 har icke ens לקדשו.

4 Med stöd av *Jalkut* (och Konst., se not 5) vill Friedm. här liksom r. 9 onödigtvis ändra במלאכתך till כמלאכתך. Sid. 52 r. 2 har även Amst. (liksom Friedm.) כמלאכתך.

5 För יהא hava Amst., Weiss och Friedm. det mindre riktiga תהא. *Jalkut Räm.* 201 har visserligen också תהא, men beroende därpå, att han i st. f. det föreg. אינו מזהר har Weiss den här (efter ett föreg. גוי) sämre läsarten בכרי.

6 Mechiltas text är här tydligen mycket defekt. ת"ל måste nu strykas, icke så mycket därför att de följ. textorden לא יע' כל מלא' hörä till den följ. midraschen (jfr s. 41 n. 7), som därför, att de icke innehålla något beriktigande av den föreg. slutledningens resultat, vilken för övrigt i så fall borde inletts med היה בדין eller något

יום טוב הראשון והאחרון שאין קדושה לא לפנייהם ולא לאחריה'
הרי הן אסורין במלאכה חולו של מועד שיש קדושה לפניו
ולאחריו אינו דין שיאסר במלאכה ו' ימי בראשית יוכיחו שיש
קדושה לפנייהם ולאחריהם ומותרים במלאכה הם יוכיחו על חולו
5 של מועד שאע"פ שיש לו קדושה לפניו ולאחריו מותר במלאכה ו
לא אם אמרת בששת ימי בראשית שאין בהן קרבן מוסף ו לכך
מותרין במלאכה ו תאמר בחולו של מועד שיש בו קרבן מוסף ו
לכך יהא אסור במלאכה ו והרי ראשי חדשים שיש בהן קרבן
מוסף ומותרין במלאכה הם יוכיחו על חולו של מועד שאע"פ
10 שיש בו קרבן מוסף יהא מותר במלאכה ו לא אם אמרת בראשי
חדשים שאין קרויין מקרא קדש לכך מותרין במלאכה ו תאמר
בחולו של מועד שהוא קרוי מקרא קדש יהא¹ אסור במלאכה ו
הא למדנו על חולו של מועד שהוא אסור במלאכה² ו

1 Med stöd av *Jalkut Rām.* 201 ändrar Friedm. יהא till לפיכך.
Snarare kunde man för likformigheten med det föreg. (se r. 8) in-
skjuta יהא (לפיכך =) לכך framför.

2 *B. Chagiga* 18": דת"ר את חג המצות תשמור שבעת ימים:
[שמו' כ"ג ט'] לימד על חול של מועד שאסור בעשיית מלאכה דברי
רבי יאשיה רבי יונתן אומר אינו צריך קל וחומר ומת ראשון
ושביעי שאין קדושה לפנייהן ולאחריהן אסור בעשיי' מלאכ' חולו של
מועד שיש קדוש' לפנייהן ולאחריהן אינו דין שיהא אסו' בעשיי'
מלאכ' ששת ימי בראשית יוכיחו שיש קדושה לפנייהן ולאחריהן
ומותר' בעשיי' מלאכה מה לששת ימי בראשית שאין בהן קרבן מוסף
תאמר בחולו של מועד שיש בהן קרבן מוסף ראש חודש יוכיח שיש
בו קרבן מוסף ומותר' בעשיי' מלאכה מה לראש חדש שאין קרוי
מקרא קדש תאמר בחולו של מועד שקרוי מקרא קדש הואיל וקרואי'
מקרא קדש דין הוא שאסור בעשיי' מלאכה תניא אידך כל מלאכה
עבודה לא תעשו [ויק' כ"ג ז'] לימד על חולו של מועד שאסור
בעשיית מלאכה דברי רבי יוסי הגלילי ר' עקיבא אומ' אינו צריך
הרי הוא אומר אלה מועדי ה' וגו' [שם שם ב' וד'] במה הכתוב
מדבר אם בראשון חרי כבר נאמר שבחון [שם שם ל"ט] אם בשביעי
חרי כבר נאמר שבחון הא אין הכתוב מדבר אלא בחולו של מועד
ללמדך שאסור בעשיית מלאכה תניא אידך ששת ימים תחבל מצות
וביום השביעי עצרת לה' [דבר' ט"ז ח'] מה שביעי עצור אף ששת
ימים עצורין אי מה שביעי עצור בכל מלאכה אף ששת [ימים] עצורין
בכל מלאכה תלמוד לומ' וביום השביעי עצרת השביעי עצור בכל
מלאכה ואין ששה ימים עצורין בכל מלאכה* הא לא מסרן הכתוב

* *Jer. Schebiit Per. 2 Hal. 10* (34^b): מועד על ידי שאסו':
במלאכה לא חתירו אלא דבר שהוא אבר ובלבד דבר שאינו טורח.

- פרשה ט **ביום**¹ הראשו' מקר' קדש וכדהו' במאכל ובמשתה v. 16
 ובכסות נקייה אין לי אלא יום טוב הראשון
 והאחרון שהם קרויין מקרא קדש² חולו של מועד מנין ת"ל
 אלה מועדי יי' אשר תקראו אותם מקראי קדש³ ו כל מלאכה
 לא יעשה ו אין לי אלא יום טוב האחרון שהוא אסור בעשיית
 5 מלאכה יום טוב הראשון מנין ת"ל ביו' הראשון מקרא קדש ו
 אין לי אלא יום טוב הראשון והאחרון שהן אסורין בעשיית
 מלאכה שנ' ביום הראשון מקרא קדש וביום השביעי מקרא קדש ו
 חולו של מועד מנין תלמוד לומר את חג המצות תשמור⁴
 10 מכל מקום דברי ר' יאשיה ו רבי יונתן אומ' אינו צריך אם
 a Lev. 23: 4. b Ex. 23: 15.

1 MT. וביום.

2 Efter *Jalkut* ändra *Ef. säd.* och Weiss כדהו' onödigtvis till
 ביום הראשון מקרא קדש: (102^b) *Sifra Emor Par. 12* קדשהו
 קדשיהו וביום השמיני מקרא קדש קדשהו במה אתה מקדשו במאכל
 וקדשהו וני'. Den riktiga läsarten torde vara den, som Nachmani-
 des i sin komm. till Lev. 23 citerar från Mech: ארבע, vilken och
 finnes *Lekach tob Pi. 16*, men icke, såsom *Levy* (Targum. Wörterb.
 s. v. ארע) uppgiver, *Sifre Pinehas Pi. 147*, där det heter אירעו.
 Denna läsart sammanhänger nämligen med *Targum*, som alltid över-
 sätter ערע (*Onkelos*), i fråga om sabbat och fäst med קרא (קרה)
 ארע (*Jerusch.*), liksom מקרא קדש med מערע קדיש (*Jerusch.*).

3 Då här de efter de citerade textorden מקרא הראשון (ו)
 קדש i MT. följ. 'מק' קד' וביום השביעי' מק' קד', så bestämt framhållas med
 אלא och ואחרון, är deras saknad i Mechiltatexten ganska
 påfallande. Weiss och Friedm. förbigå detta under tystnad, ehuru
Jalkut ändå tillägger till textcitaten de två nödvändigaste (וביום
 וביום) av de felande orden. Även början av den följ. midraschen
 אין לי אלא יו"ט האחרון, då påståendet de av Mech. anförda orden
 כל מלא' vilar därpå, att de av Mech. anförda orden 'לא יע'
 ובי' i MT. följa omedelbart efter (de i Mech. felande orden)
 'לא יע' Ef. *sädäq* stryker därför också denna första
 första ock låter midraschen till 'לא יע' börja med
 'לא יע' Men det vore måhända bättre, att till den första midraschen i Par.
 tillägga de felande textorden 'מק' קד' וביום השב' varigenom också det påfallande plu-
 ralsuffixet i den riktiga var. ארע finge sitt berättigande.

4 I MT. är ordningen: מקראי קדש אשר תקראו אתם.

5 Amst. Weiss och Friedm. tillägga här de för midraschen be-
 hövliga textorden שבעת ימים.

Hum. Vet. Samf. i Upsala I. 3.

g

שיפון יצאו האורז והדוחן והשרגון והשומשמי' שאין באין לירי
 מצה וחמץ אלא לירי סרחון ונכרתה אין הכרתה אלא הפסקה¹ ו
 הנפש ההיא מזידה דברי ר' עקיב² מִיִּשְׂרָאֵל שומע אני תכרת
 מִיִּשְׂרָאֵל ותלך לה לעם אחר ת"ל מלפני יי'³ בכל מקום שהוא
 רשותי⁴ ו מיום הראשון עד יום השביעי ענשו שבעה ואזהרתו
 לעול⁵ שהוא בדין הואיל והחלב חייב עליו כרת⁶ אם למדת
 על החלב שעשה ענשו כאזהרתו יכול אף על החמץ יעשה ענשו
 כאזהרתו ת"ל מיום הראשון עד יום השביעי שענשו שבעה
 ואזהרתו לעולם עונש שמענו אזהרה לא שמענו⁷ ות"ל כל
 מהמצצ לא תאכלו⁸

10

a Lev. 22: 3. b Ex. 12: 20.

1 *Sifra Emor Per. 14* (102^a mitten): [till Lev. 23, 30: והאברתי את הנפש ההיא] והאברתי מה תלמוד לומר לפי שהוא אומר כרת בכל מקום ואיני יודע מהו כשהוא אומר והאברתי לימד על הכרת שאין אלא אברין.

2 *Raschi* (v. 15): הנפש ההוא כשהיא בנפשה ובדעתה פרט: תהוא ולא אנוס ולא שונג ולא: (38^a) — *Sifra Saw Per. 14* (38^a): הנפש ההוא כל איסורין שבתורה: 19: *Lekach tob Pi.* 19: שכתב הנפש ההוא כתב בוי"ו ופירושו בוי"ד וכן ניקודו ללמד שלא יתחייב כרת אלא נפש שהוא בת חיובין משלש עשרה שנה ויום אחד לפיכך כתב ההוא אבל מפני שכתב נפש נקוד היא שהנפש לשון נקבה.

3 Så även Amst. ock Friedm. Men parallellstället Par. 10 följer, liksom även *Jalkut Räm.* 201, MT. 'מלפני אני יי'. ock otvivelaktigt är detta även här den rätta läsarten. Viln. ock Weiss vilja på bägge ställen läsa 'מלפני אני יי' utan.

4 I st. f. שהוא רשותי har Konst. הוא רשותו, ock *Jalkut* תהוא, men *Raschi* (v. 15) som Ven. — *Lekach tob Pi.* 15: יכול תלך אל עם אחר ותחי' ת"ל מלפני אני ה' לימדך מִיִּשְׂרָאֵל שמניח את בוראו נכרת מן העולם ואין לו תקנה אפילו בשאר אומות שנאמר מלפני אני ה' רשותי בכל מקום.

5 *Zajit raanan* (n. 81): דס"ל דחמץ שעבר עליו הפסח אסור: מדאורייתא לעולם רק שאין חייב כרת אלא בשאוכל תוך ר' ימים.

6 Språkbruket fordrar här onekligen det tillägg, som *Ef. säd.*, *Schebut Jehuda* och Friedm., med stöd av *Jalkut Räm.* 201, in-skjuta: והחמץ חייב עליו כרת. Weiss har mindre riktigt: חייב כרת.

7 *Zajit raanan* (n. 82): פ'י לחמץ שעבר עליו הפסח.

אחד ולא בב' דרכים ולא בג' דרכים אם למדת על נותר שאינו
אלא בשריפה. אף חמץ לא יהיה אלא בשריפה. א"ר יהודה
בן בתירה סבור אתה שאתה מחמיר עליו ואינך אלא מקל הא
אם לא מצא לו אור ישב לו ולא ישרוף אלא בלשון הזה הוי
אימר עד שלא תגיע שעת הביעור מצות כילוי בשריפה. משהגיעה
שעת הביעור מצות כילוי¹ בכל דבר. רבי אומ' בדבר שהוא
בכל יראה ובכל ימצא ואי זה הוא דבר שהוא בכל יראה ובכל
ימצא. אין אתה מוצא אלא בשריפה². כי כל אוכל חמץ
ונכרתה. שומע אנו כל חמץ במשמע. ת"ל לא תאכל עליו
חמץ³ לא אמרתי אלא דבר שהוא בא לידי חמץ ומצה ואי זה
הוא זהו מחמשת המינין. החטי' והשעורי' והכוסמי' שבול' שועל
a Deut. 16: 3.

på ett misstag, ty *Jalkut Räm.* 201 har här i sitt *Mechiltacitat* en
annan förenklad läsart. I st. f.: [Friedm. אלא] שריפה ומה נותר (שאינך) [שאינו] בכל יראה
בדרך אחד ולא [או] [Friedm.] בב' דרכים ולא [או] [Friedm.] בשריפה. א"ר יהודה
בן בתירה סבור אתה שאתה מחמיר עליו ואינך אלא מקל הא
אם לא מצא לו אור ישב לו ולא ישרוף אלא בלשון הזה הוי
אימר עד שלא תגיע שעת הביעור מצות כילוי בשריפה. משהגיעה
שעת הביעור מצות כילוי¹ בכל דבר. רבי אומ' בדבר שהוא
בכל יראה ובכל ימצא ואי זה הוא דבר שהוא בכל יראה ובכל
ימצא. אין אתה מוצא אלא בשריפה². כי כל אוכל חמץ
ונכרתה. שומע אנו כל חמץ במשמע. ת"ל לא תאכל עליו
חמץ³ לא אמרתי אלא דבר שהוא בא לידי חמץ ומצה ואי זה
הוא זהו מחמשת המינין. החטי' והשעורי' והכוסמי' שבול' שועל

1 Amst. ock Friedm. כילוי.

2 B. *Pesachim* 27^b (mitten): תניא אמ' רבי יהודה אין ביעור
חמץ אלא שריפה והדין נותן ומה נותר (שאינך) [שאינו] בכל יראה
ובכל ימצא. סעון שריפה חמץ שישנו בכל יראה ובכל ימצא לא כל
שכן שטעון שריפה אמר לו כל דין שאתה דן תחילתו להחמיר'
וסופו להקל אינו דין לא מצא עצים לשורפו יהא יושב ובטל
וחתורה אמרה חשביתו שאור מבתיכם בכל דבר שאתה יכול
להשביחו חזר רבי יהודה ודנ' דין אחר נותר אסור באכילה וחמץ
אסור באכיל' מה נותר בשריפ' אף חמץ בשריפה אמר לו נבילה
תוכיה שאסורה באכילה ואינה טעונה שריפה אמר להן הפרש נותר
אסור באכילה ובהנא' וחמץ אסור באכילה ובהנא' מה נותר טעון
שריפה אף חמץ טעון שריפה אמר לו שור הנסקל יוכיה שאסור
באכילה ובהנאה ואינו טעון שריפה אמר להן הפרש נותר אסור
באכילה ובהנאה וענוש כרת וחמץ אסור באכילה ובהנאה וענוש
כרת מה נותר בשריפה אף חמץ בשריפה אמרו לו חלביו של שור
הנסקל יוכיה שאסור באכיל' ובהנאה וענוש כרת ואין טעון שריפה
חזר ודנ' דין אחר נותר ישנו בכל תותירו וחמץ בכל תותירו מה
נות' בשריפ' אף חמץ בשריפ' אמר לו אשם תלוי וחטאת העוף
תנא על הספק לדבריד יוכיחו שהן בכל תותירו שאנו אומר'
jñ לדבריד Till — בשריפ' ואתה אומר בקבורה שתק רבי יהוד'
אשם תלוי ישרף ר' יהודה אומר יקבר: *Mischnaj. Temura* 6, 6:
חטאת העוף תנאה על ספק חשרף ר' יהודה אומר יטילנה לאמה
Även Septuag. tolkar חשביתו halakiskt med *dqaviette*.

טוב אתה אומר כן ו או אינו אלא ביום טוב עצמו ח"ל אך חלק¹ רבי יוסי אומר תשביתו שאור מבתיכם בשריפה ו אתה אומר בשריפה או אינו אלא בכל דבר ו הרי את דן ו נותר אסור באכילה ו וחמץ אסור באכילה ו מה נותר בשריפה אף חמץ בשריפה² ו אם למדת נותר שאינו אלא בשריפה אך חמץ לא יהא אלא בשריפה נבלה תוכיח שהיא אסורה באכילה ואינה בשרפה ו היא תוכיח על חמץ אע"פ שהוא אסור באכילה לא יהא בשריפה אמרת הפרש נותר אסור בהנאה וחמץ אסור בהנאה ו אם למדת על נותר שאינו אלא בשריפה אף חמץ לא יהא אלא בשריפה ו והרי שור הנסקל יוכיח שהוא אסור בהנאה ואינו בשריפה הוא יוכיח על חמץ ו אע"פ שהוא אסור בהנאה לא יהא בשרפה ו אמרת הפרש נותר חייבין עליו כרת ו וחמץ חייבין עליו כרת ו אם למדת על נותר שאינו אלא בשריפה אף חמץ לא יהא אלא בשריפה ו והרי חלב של שור הנסקל יוכיח ו שחייבין עליו כרת ואינו בשריפה הוא יוכיח על חמץ שאע"פ שחייבין עליו כרת לא יהא בשריפה ו אמרת אדון ארבעה לשונות כאחת מד' לשונות כאח' ו נותר אסור באכילה ובהנאה וחייבין עליו כרת ו והזמן גרם ו וחמץ אסור באכילה ו ואסור בהנאה {ה} וחייבין עליו כרת והזמן גרם ו ואל תאמר נבלה תוכיח³ 20 שאע"פ שאסורה באכילה אינה אסורה בהנאה ו ולא שור הנסקל יוכיח שאע"פ שהוא אסור בהנאה אין חייבין עליו כרת ו ולא חלב שור הנסקל יוכיח שאע"פ שחייבין עליו כרת אין הזמן גורם אלא אלמוד דבר מדבר ואדון דבר מדבר אלמוד דבר שהוא שוה בד' דרכים מדבר שווה בד' דרכים ואל אלמוד 25 דבר שהוא שוה בארבעה דרכי' מדבר שאינו שוה לא³ בדרך

1 *Lekach tob* Pi. 15: דרשה אך חלק מן אח"ס בט"פ גי"ף דכ"ץ: א' במקום ה' כ' במקום צד"ק ויש אומרים אל"ף ראש לאותיות כ' גמטריא. Se Gloss. s. v.

2 *Denna passus*, בשריפה אף חמץ בשריפה, vilja *Efat sädäg* ock Friedm., med stöd av *Jalkut Räm.* 201, stryka såsom en blott variant, men utan skäl. *Jalkut's* text följer här icke blott Mech. utan även parallellstället i *B. Pesachim* 27^b med åtskilliga förändringar.

3 *Zäh jenach.* ock Friedm. ändra לא till אלא ock de bägge följ. till לא, vilket nog gör meningen tydligare, men dock icke torde vara nödvändigt. Friedm. åberopar *Jalkut* till stöd, men det beror

ללמד על הכלל מה ז' רשות אף כל רש' או מה השביעי רשות
אף לילה הראשון! רשות ת"ל בראשון בארבעה עשר יום
לחדש ו הכתוב קבעו חובה הא אין עליך לומר כלשון האחרון
אלא כלשון הראשון השביעי היה בכלל ויצא מן הכלל ללמד
על הכלל מה שביעי רש' אף כלן רש' ו ד"א כתוב אחד 5
אומ' ששה וכתו' אחד אומ' שבעה כיצד יתקיימו שני מקראות
הללו אלא ששה מן החדש שבעה מן הישן? אך ביום הראשון
מערב יום טוב אתה אומ' מערב יום טוב או אינו אלא ביום
טוב עצמו ו ת"ל לא תשהט על חמץ דם זבחי לא תשהט את
הפסח ועדיין חמץ קיים דברי רבי ישמעאל ר' יונתן אומר 10
אינו צריך הרי כבר נאמר כל מלאכה לא יעשה בהם שריפה
מעין מלאכה היא מה ת"ל תשביתו שאור מערב יום טוב? ו
רבי יוסי הגלילי אימר תשביתו שאור מבתיכם מערב יום

a Ex. 34: 25. b Ex. 12: 16.

1 Konst. läser הראשון. Friedm., som (*Hosafa* 107^b) med skäl
anser denna läsart vara den riktiga, har icke märkt, att den redan
finnes hos *Jalkut Räm.* 201, samt för öfrigt även *Lekach tob Pi.*
15 ock i parallellstället *B. Pesachim* 120^a (nedan): יכול אף לילה

הראשון רשות ת"ל על מצות ומרורים וכו'.

2 *Raschi* (v. 15): שבעת ימים מצות האכלו ובמקום אחר הוא
אומר ששת ימים האכל מצות למד על שביעי של פסח שאינו חובה
לאכול מצה ובלבד שלא יאכל חמץ מנין אף ששה רשות ת"ל ששה
ימים זו מדה בתורה דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא
ללמד על עצמו בלבד יצא אלא ללמד על הכלל כלו יצא מה שביעי
רשות אף ששה רשות יכול אף הלילה הראשון רשות ת"ל בערב
האכלו מצות הכתוב קבעו חובה.

3 *Jer. Pesachim Per. 6 Hal. 1* (33^a nedan): כתוב אח' אומ'
ששת ימים האכל מצות וכתוב אחד אומר שבעת ימים מצות האכלו
(*Zajit raanan* (n. 77): — תא כיצד ששה מן החדש ושבעה מן הישן
[ששה] מן החדש דביום הראשון אסור לאכול מחבואת חדשה.
רבי שמעון אומר כתוב אחד אומר ששת ימים: *Sifre Reeh Pi.* 134:
האכל מצות וכתוב אחד אומר שבעת ימים האכל מצות [שמו' י"ג ו']
מצה האכלת כל ז' אוכל ששה מן החדש [וייום א'] מן הישן.

4 *Raschi* (v. 15): אך ביום הראשון תשביתו שאור מערב יום
טוב וקריו ראשון לפי שהוא לפני השבעה ומצינו מוקדם קריו
ראשון כמו הראשון אדם הולד [איו' ט"ו ז'] תלפני אדם נולדת
או אינו אלא ראשון של שבעת ח"ל לא תשהט על חמץ וגו' לא תשהט
הפסח ועדיין חמץ קיים.

שבעת ימים מצות תאכלו ו שומע אני אף מעשה קדרה במשמע
 ת"ל לחם¹ ו שבעת ימים עם יום טוב הראשון אתה אומר
 כן או אינו אלא חוץ ליום טוב הראשון ת"ל עד יום האחד
 ועשרים² ו אי עד יום האחד ועשרים אוציא סמוך לעשרים ת"ל
 5 שבעת ימים³ מצות תאכלו לעשות הראשון חובה ושאר הימים
 רשות אתה אומר לעשות הראשון חובה ושאר הימים רשות או
 אינו אלא לעשות הראשון רשות ושאר הימים חובה ת"ל בראשון
 בארבע עשר יום לחדש⁴ הכתוב קבעו חובה ו הא אין עליך
 לומר כלשון האחרון אלא כראשון לעשות הראשון חובה ושאר
 10 כל הימים רשות⁴ ו כתוב אחד אומר שבעת ימים מצות תאכלו
 וכתוב אחד אומר ששת ימים תאכל מצות⁴ כיצד יתקיימו שני
 מקראות הללו השביעי הזה בכלל היה ויצא מוצא⁵ מן הכלל
 a Deut. 16: 3. b Ex. 12: 18. c Ex. 12: 18. d Deut. 16: 8.

לידי חימוץ אדם יוצא בתן ידי חובתו במצה יצאו אלו שאין באין
 לידי חימוץ אלא לידי חימוץ — *Mischnej. Challa Per. 1 Mi. 1:*
 חמשה דברים חייבין בחלה החטים והשעורים והכוסמין ושכולת
 אלו חייבין במעשרות ופטורים מן החלת האורז: *Mi. 4:* שועל ושיסון
Sifre Schelach Pi. 110 ordagrant lika som i Mech. (ואלו הם ואלו), utom att där, såsom i Mech. i parallelstället i slutet av denna parascha, icke nämnas.

1 Konst. ock *Jalkut Räm. 201*, vilken Friedm. följer, läsa
 som Mech. ock *Lekach tob Pi. 14* blott לחם, vilket mycket väl kan
 försvaras så som det tolkas i *B. Pesachim 37^b*: לחם אלא האסור
 אין לא יאכלו מצות דער ולא עד בכלל קמ"ל ו' ימים.
 2 *Zajit raanan* (n. 75): לחם אלא שיהא סמוך לעשרים:
 3 Här upprepar Friedm. ännu en gång שבעת ימים såsom textord
 till den följ midraschen, jfr. s. 41 n. 7.

4 Jfr Par. 10 (början) ock Par. 17 (efter början) — *Jalkut Räm. 201* utelämnar hela den sista passus (הימים רשות).
 Däremot inskjuter Friedm. שבעת ימים וגו'. eller som det där heter
 till den följ. midraschen, men, ehuru parallelstället i Par. 17 ger stöd
 därför, torde det dock icke vara nödvändigt.

5 Liv. har מוציא.

14 ^v מצרים ו אינו הווה אבל הווה לאחר זמן¹ ו והיה היום הזה לכם לזכרון וגו' ת"ל והיה היום הזה לכם לזכרון² ו יום שהוא לך לזכרון אתה חוגג ו אבל לא שמענו אי זהו כשהוא אומר ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים וגו' 5 עדין הדב' שקול כשהוא אומר ויסעו מרעמסס ו בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש הראשון ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה³ אימתי אכלו בני ישראל את הפסח בלילי י"ט והם לא יצאו אלא ביום טוב עצמו⁴ ו והגותם אותו חג ליי' אין לי אלא יום טוב ראשון שהוא טעון חגיגה יום טוב האחרון מניין⁵ 10 ת"ל ששת ימים תאכל מצות ו וביום השביעי עצרת ליי' אלהיך⁶ ו אין לי אלא יום טוב ראשון ואחרון שהם טעוני חגיגה חולו של מועד מניין הרי אתה הן הואיל ויום טוב הראשון ואחרון קריין מקרא קדש ו והולו של מועד קריין מקרא קדש ו

^a Ex. 13: 3. ^b Num. 33: 3. ^c Deut. 16: 8.

Weiss ock Friedm. stryka ר"ד. Misskrivningen kunde bero därpå, att den följ. midraschen är alldeles likformig med den föreg., men möjligt är också, att detta ר"ד tyder på en verklig lucka i texten.

1 I st. f. אבל hava *Jalkut* ock Konst. אלא. — *Lekach tob* Pi. 13: בארץ מצרים זו תוכחה כלומר בארץ מצרים לא יהיה בכם נגף הא במקום אחר הזהירו בעצמכם.

2 Detta upprepande av textorden med ת"ל kan icke hava någon mening. Något litet jätls saken med att som Weiss inskjuta ett מה framför ת"ל, men det hela blir ändå stridande mot Midrasch' språkbruk. Enklarest är naturligtvis att med *Jalkut Räm.* 200 *Lek. tob*, Konst., Liv. ock Friedm. stryka hela detta upprepande jämte ת"ל, men sannolikt är, att början av midraschen utfallit framför ת"ל. Möjligen har denna början lytt sålunda: לדורות אתה אומר לדורות או אינו (eller något dylikt), då *Raschi*, som synbarligen lagt Mech. till grund för sin komm. till Ex. 12, här (v. 14) tolkar לזכרון helt enkelt med לדורות.

3 *Raschi* (v. 14): וחגתם אותו יום שהוא לך לזכרון אתה חוגגו ועדיין לא שמענו אי זהו יום הזכרון ת"ל זכור את היום הזה אשר יצאתם למדנו שיום היציאה הוא יום של זכרון ואי זה יום יצאו ת"ל ממחרת הפסח יצאו הוי אומר יום חמשה עשר בניסן הוא של יום טוב שהרי ליל חמשה עשר אכלו את הפסח ולבקר יצאו.

4 *Zajit raanan* (n. 71): פי' שאם לא הביא קרבן חגיגה ביום טוב ראשון שהוא מביא ביום טוב אחרון.

הדם ואלא בשכר מצוה שאתם עושים אני נגלה וחס עליכ' ¹
 שנ' ופסחתי עליכם ו אין פסיחה אלא חייכ' שנ' כצפרים עפות
 כן ינן יי' צבאו' על ירושלם גנון והציל פסוה והמליט' ² וראיתי
 את הדם רואה אני דם עקדתו של יצחק שנ' ויקרא אברהם שם
 המקום ההוא יי' יראה וגו' ³ ולהלן הוא אומר ובהשחית' ⁴ ראה ⁵
 יי' וינחם וגו' מה ראה דם עקדתו של יצחק' ⁶ ופסחתי עליכם ו
 ר' יאשיה אומר אל תקרי ופסחתי אלא ופסעתי שהב' מדלג
 על בתי בני ישר' במצרי' שנ' קול דודי הנה זה בא מדלג על
 ההרים' ואומר הנה זה עומד אחר כתלנו וגו' ⁷ ורבי יונתן אומר
 ופסחתי עליכם עליכם אני חס ואני איני חס על המצרים הרי ¹⁰
 שהיה מצרי בתוך ביתו של ישראל שומע אני ינצל' ת"ל
 ופסחתי עליכ' עליכם אני חס ולא על המצרים ו הרי שהיה ישר'
 בבית המצרי' שומע אני ילקה בגללו ת"ל ולא יהיה בכם נגף'
 בכם אינו הווה אבל הווה על המצרים ו ד"א ⁸ בהכותי בארץ

a Jes. 31: 5.

b Gen. 22: 14.

c 1 Chron. 21: 15.

d Cant. 2: 8.

e Cant. 2: 9.

שכר, såsom hos Amst., Weiss ock Friedm. (utan anm.), sannolikt uppkommen ur hopblandning av varianterna שרה ושרי, vilken senare finnes hos *Jalkut*, i W. Ed. rättat till שרא.

1 *Raschi* (v. 13): הכל גלוי לפניו אלא אמר תקב"ה נותן אני את עיני לראות שאתם עסוקים במצותי ופוסח אני עליכם.

2 *Jalkut Räm.* 200 läser här חסות.

3 *Jalkut* ock *Lekach tob Pi.* 13 hava framför ett וראיתי, vilket Weiss ock Friedm. med skäl vilja införa i Mech's text.

4 MT. וכהשחית.

5 Friedm. tillägger här ett onödigt ראה. *Jalkut Räm.* 200 läser: [Gen. 22, 8]. *Jalkut* [Gen. 22, 8] של יצחק שנ' אלדים יראה לו השח' (Frankf. Ed.) har överalt אלדים för אלהים.

6 *Jalkut* tillägger här בגיניו, liksom den i det följ. har בגיניו i st. f. det synon. בגללו (r. 13).

7 Här vill Friedm. upprepa de efter ת"ל följ. textorden ולא ויחיה בכם נגף למשחית, men onödigt. På många andra liknande ställen visar det sig, att Mech. i sin nuvarande form begagnar samma textord på samma gång till det ת"ל, varmed en föreg. midrasch avslutas, ock till text för en följ. ny midrasch (se nedan s. 44 n. 3, i början av Par. 8, ock jfr ovan s. 32 n. 4).

8 Då här nya textord följa, måste man naturligtvis med *Jalkut*, *Hum. Vet. Samf. i Upsala I.* 3.

f

מזה ו צלם של אבן היה נימוח ושל עץ היה נרקב ושל מתכת היה נעשה וחרה שנא' ומצרים מקברים" ו ר"א של אבן נרקבת ושל עץ נמסית¹ ו ר' נתן אומר ששטים שפוט שושטי ששטים² מקבים נבקקים נגדעים נחרפים³ נמצינו למדין שע"ז לוקה 5 בארבעה דרכים ועובדיה בשלשה במכה בהשחתה ובמגפה ו אני יי' מה שאי אפשר לבשר ודם לומר כן אני יי' בשבועה אני נפרע מהם קל וחומר ומה מדת פורענות מעושה אמר הב"ה לעשו' ועשה מדה טובה מדובה על אחת כמה וכמה ו

והיה ¹³ ו. ¹⁴ ו. ¹⁵ ו. ¹⁶ ו. ¹⁷ ו. ¹⁸ ו. ¹⁹ ו. ²⁰ ו. ²¹ ו. ²² ו. ²³ ו. ²⁴ ו. ²⁵ ו. ²⁶ ו. ²⁷ ו. ²⁸ ו. ²⁹ ו. ³⁰ ו. ³¹ ו. ³² ו. ³³ ו. ³⁴ ו. ³⁵ ו. ³⁶ ו. ³⁷ ו. ³⁸ ו. ³⁹ ו. ⁴⁰ ו. ⁴¹ ו. ⁴² ו. ⁴³ ו. ⁴⁴ ו. ⁴⁵ ו. ⁴⁶ ו. ⁴⁷ ו. ⁴⁸ ו. ⁴⁹ ו. ⁵⁰ ו. ⁵¹ ו. ⁵² ו. ⁵³ ו. ⁵⁴ ו. ⁵⁵ ו. ⁵⁶ ו. ⁵⁷ ו. ⁵⁸ ו. ⁵⁹ ו. ⁶⁰ ו. ⁶¹ ו. ⁶² ו. ⁶³ ו. ⁶⁴ ו. ⁶⁵ ו. ⁶⁶ ו. ⁶⁷ ו. ⁶⁸ ו. ⁶⁹ ו. ⁷⁰ ו. ⁷¹ ו. ⁷² ו. ⁷³ ו. ⁷⁴ ו. ⁷⁵ ו. ⁷⁶ ו. ⁷⁷ ו. ⁷⁸ ו. ⁷⁹ ו. ⁸⁰ ו. ⁸¹ ו. ⁸² ו. ⁸³ ו. ⁸⁴ ו. ⁸⁵ ו. ⁸⁶ ו. ⁸⁷ ו. ⁸⁸ ו. ⁸⁹ ו. ⁹⁰ ו. ⁹¹ ו. ⁹² ו. ⁹³ ו. ⁹⁴ ו. ⁹⁵ ו. ⁹⁶ ו. ⁹⁷ ו. ⁹⁸ ו. ⁹⁹ ו. ¹⁰⁰ ו. ¹⁰¹ ו. ¹⁰² ו. ¹⁰³ ו. ¹⁰⁴ ו. ¹⁰⁵ ו. ¹⁰⁶ ו. ¹⁰⁷ ו. ¹⁰⁸ ו. ¹⁰⁹ ו. ¹¹⁰ ו. ¹¹¹ ו. ¹¹² ו. ¹¹³ ו. ¹¹⁴ ו. ¹¹⁵ ו. ¹¹⁶ ו. ¹¹⁷ ו. ¹¹⁸ ו. ¹¹⁹ ו. ¹²⁰ ו. ¹²¹ ו. ¹²² ו. ¹²³ ו. ¹²⁴ ו. ¹²⁵ ו. ¹²⁶ ו. ¹²⁷ ו. ¹²⁸ ו. ¹²⁹ ו. ¹³⁰ ו. ¹³¹ ו. ¹³² ו. ¹³³ ו. ¹³⁴ ו. ¹³⁵ ו. ¹³⁶ ו. ¹³⁷ ו. ¹³⁸ ו. ¹³⁹ ו. ¹⁴⁰ ו. ¹⁴¹ ו. ¹⁴² ו. ¹⁴³ ו. ¹⁴⁴ ו. ¹⁴⁵ ו. ¹⁴⁶ ו. ¹⁴⁷ ו. ¹⁴⁸ ו. ¹⁴⁹ ו. ¹⁵⁰ ו. ¹⁵¹ ו. ¹⁵² ו. ¹⁵³ ו. ¹⁵⁴ ו. ¹⁵⁵ ו. ¹⁵⁶ ו. ¹⁵⁷ ו. ¹⁵⁸ ו. ¹⁵⁹ ו. ¹⁶⁰ ו. ¹⁶¹ ו. ¹⁶² ו. ¹⁶³ ו. ¹⁶⁴ ו. ¹⁶⁵ ו. ¹⁶⁶ ו. ¹⁶⁷ ו. ¹⁶⁸ ו. ¹⁶⁹ ו. ¹⁷⁰ ו. ¹⁷¹ ו. ¹⁷² ו. ¹⁷³ ו. ¹⁷⁴ ו. ¹⁷⁵ ו. ¹⁷⁶ ו. ¹⁷⁷ ו. ¹⁷⁸ ו. ¹⁷⁹ ו. ¹⁸⁰ ו. ¹⁸¹ ו. ¹⁸² ו. ¹⁸³ ו. ¹⁸⁴ ו. ¹⁸⁵ ו. ¹⁸⁶ ו. ¹⁸⁷ ו. ¹⁸⁸ ו. ¹⁸⁹ ו. ¹⁹⁰ ו. ¹⁹¹ ו. ¹⁹² ו. ¹⁹³ ו. ¹⁹⁴ ו. ¹⁹⁵ ו. ¹⁹⁶ ו. ¹⁹⁷ ו. ¹⁹⁸ ו. ¹⁹⁹ ו. ²⁰⁰ ו. ²⁰¹ ו. ²⁰² ו. ²⁰³ ו. ²⁰⁴ ו. ²⁰⁵ ו. ²⁰⁶ ו. ²⁰⁷ ו. ²⁰⁸ ו. ²⁰⁹ ו. ²¹⁰ ו. ²¹¹ ו. ²¹² ו. ²¹³ ו. ²¹⁴ ו. ²¹⁵ ו. ²¹⁶ ו. ²¹⁷ ו. ²¹⁸ ו. ²¹⁹ ו. ²²⁰ ו. ²²¹ ו. ²²² ו. ²²³ ו. ²²⁴ ו. ²²⁵ ו. ²²⁶ ו. ²²⁷ ו. ²²⁸ ו. ²²⁹ ו. ²³⁰ ו. ²³¹ ו. ²³² ו. ²³³ ו. ²³⁴ ו. ²³⁵ ו. ²³⁶ ו. ²³⁷ ו. ²³⁸ ו. ²³⁹ ו. ²⁴⁰ ו. ²⁴¹ ו. ²⁴² ו. ²⁴³ ו. ²⁴⁴ ו. ²⁴⁵ ו. ²⁴⁶ ו. ²⁴⁷ ו. ²⁴⁸ ו. ²⁴⁹ ו. ²⁵⁰ ו. ²⁵¹ ו. ²⁵² ו. ²⁵³ ו. ²⁵⁴ ו. ²⁵⁵ ו. ²⁵⁶ ו. ²⁵⁷ ו. ²⁵⁸ ו. ²⁵⁹ ו. ²⁶⁰ ו. ²⁶¹ ו. ²⁶² ו. ²⁶³ ו. ²⁶⁴ ו. ²⁶⁵ ו. ²⁶⁶ ו. ²⁶⁷ ו. ²⁶⁸ ו. ²⁶⁹ ו. ²⁷⁰ ו. ²⁷¹ ו. ²⁷² ו. ²⁷³ ו. ²⁷⁴ ו. ²⁷⁵ ו. ²⁷⁶ ו. ²⁷⁷ ו. ²⁷⁸ ו. ²⁷⁹ ו. ²⁸⁰ ו. ²⁸¹ ו. ²⁸² ו. ²⁸³ ו. ²⁸⁴ ו. ²⁸⁵ ו. ²⁸⁶ ו. ²⁸⁷ ו. ²⁸⁸ ו. ²⁸⁹ ו. ²⁹⁰ ו. ²⁹¹ ו. ²⁹² ו. ²⁹³ ו. ²⁹⁴ ו. ²⁹⁵ ו. ²⁹⁶ ו. ²⁹⁷ ו. ²⁹⁸ ו. ²⁹⁹ ו. ³⁰⁰ ו. ³⁰¹ ו. ³⁰² ו. ³⁰³ ו. ³⁰⁴ ו. ³⁰⁵ ו. ³⁰⁶ ו. ³⁰⁷ ו. ³⁰⁸ ו. ³⁰⁹ ו. ³¹⁰ ו. ³¹¹ ו. ³¹² ו. ³¹³ ו. ³¹⁴ ו. ³¹⁵ ו. ³¹⁶ ו. ³¹⁷ ו. ³¹⁸ ו. ³¹⁹ ו. ³²⁰ ו. ³²¹ ו. ³²² ו. ³²³ ו. ³²⁴ ו. ³²⁵ ו. ³²⁶ ו. ³²⁷ ו. ³²⁸ ו. ³²⁹ ו. ³³⁰ ו. ³³¹ ו. ³³² ו. ³³³ ו. ³³⁴ ו. ³³⁵ ו. ³³⁶ ו. ³³⁷ ו. ³³⁸ ו. ³³⁹ ו. ³⁴⁰ ו. ³⁴¹ ו. ³⁴² ו. ³⁴³ ו. ³⁴⁴ ו. ³⁴⁵ ו. ³⁴⁶ ו. ³⁴⁷ ו. ³⁴⁸ ו. ³⁴⁹ ו. ³⁵⁰ ו. ³⁵¹ ו. ³⁵² ו. ³⁵³ ו. ³⁵⁴ ו. ³⁵⁵ ו. ³⁵⁶ ו. ³⁵⁷ ו. ³⁵⁸ ו. ³⁵⁹ ו. ³⁶⁰ ו. ³⁶¹ ו. ³⁶² ו. ³⁶³ ו. ³⁶⁴ ו. ³⁶⁵ ו. ³⁶⁶ ו. ³⁶⁷ ו. ³⁶⁸ ו. ³⁶⁹ ו. ³⁷⁰ ו. ³⁷¹ ו. ³⁷² ו. ³⁷³ ו. ³⁷⁴ ו. ³⁷⁵ ו. ³⁷⁶ ו. ³⁷⁷ ו. ³⁷⁸ ו. ³⁷⁹ ו. ³⁸⁰ ו. ³⁸¹ ו. ³⁸² ו. ³⁸³ ו. ³⁸⁴ ו. ³⁸⁵ ו. ³⁸⁶ ו. ³⁸⁷ ו. ³⁸⁸ ו. ³⁸⁹ ו. ³⁹⁰ ו. ³⁹¹ ו. ³⁹²

1 *Jalkut*. 'זה מזה) של אבן חיתה נמסה של עץ חית' (*...*)
Lekach tob Pi. 12: מרקה [נרקה] [W. Ed.] של מחכת נעשה חלודה
של אבן נמסה של עץ נרקה של מחכת חיתה נעשה חלודה וחררה
Raschi (v. 12): של עץ נרקה ושל מחכת נמסה ונחכת לארץ.

² Jalkut Räm. 199 har: [W. Ed. וְשָׁטִי וְשָׂטֵי שַׁטִּים נֶרְקָבִים נֶבְקָעִים Weiss som Ven (utan anm.), men Amst. ock Friedm. sannolikt riktigtast: שַׁטִּים שַׁטֵּם נֶרְקָבִים שַׁטִּים שַׁטֵּם נֶבְקָעִים, vilket Friedm. (⁷ n. 21) förklarar מלכים מלכיים כמו מלך מלכי שַׁטִּים שַׁטֵּם רבים וגדולים ochומר שַׁטִּים שַׁטֵּם I st. f. det påfallande i Ven. kunde man i anslutning till det följ. שוּפֹט שוּפֹטִים läsa שוּפֹט.

ובכל סעוֹת מצֵראי אַעבד אַרבע (ת'): 3 *Targum Jerusch.* (v. 12): דיין סעוֹת מתכא מהרכיין סעוֹת אבנא מתגדיין סעוֹת סחרא מתעבדין בקיין סעוֹת אַעא מהעבדין קטס דינדעון מצֵראי אַרום אַנא יי.

4 *Zajit raanan* (Räm. 200 n. 68): ולא לי לאות פי' שלא יתן — *Raschi* (v. 13): מכאן שלא נתנו הדם אלא מבפנים. — תדם מבחוץ

5 *Jalkut Räm.* 200 ock Liv. hava här samma läsart יסנין
som Mech. i parallelstället Par. 6.

6 Ordet **נא** måste man med Amst, Weiss ock Friedm. ändra till parallelställets (Par. 6) *Jalkut's* ock MT:s **נא**.

7 Ven:s שרית är blott en annan, sämre skrivform för MT:s

על ידי שליח¹:

והכתי' כל בכור אפילו ממקומות אחרים ובכורי מצרים אפילו
הם במקומות אחרים מנין ת"ל למכה מצרים בבכוריהם
וגומר² בכורי חם וכוש³ מנין תלמוד לומר ויך כל בכור
במצרים וגומ' ראשית אונים באהלי חם⁴ ו מאדם ועד בחמה מי
שהתחיל בעבירה תחלה ממנו התחלת הפורענות⁵ כיוצא בדבר
אתה אומר וימח את כל היקום אשר על פני האדמה וגומ'⁶ ו
כיוצא בדבר אתה אומר ואכבדה בפרעה ובכל חילו⁷ ו כיוצא
בדבר אתה אומר הכה תכה את יושבי העיר ההיא וגומר⁸ ו
כיוצא בדבר אתה אומר וצבתה בסנה {ו⁹} ונפלה יריכה¹⁰ ו
אף כאן אתה אומר והכתי' כל בכור שהתחיל תחלה בעבירה
והלא דברים קל וחומר ומה אם מדת פורענו' מעושה מי
שהתחיל בעבירה⁵ לוקה תחלה קל וחומר⁶ למד' טובה שמרובה⁶ ו
ובכל אלהי מצרים אעשה ששטי' אני יי' ששטי' משוני' זה

a Ps. 136: 10. b Ps. 78: 51. c Gen. 7: 23 d Ex. 14: 4.
e Deut. 13: 16. f Num. 5: 27.

1 ה' תכת כל בכור הוא בעצמו ולא על ידי שליח (אפילו וגו' se följ. not)

2 [והכ' כ' בכ' בא' מצר'] מה ת"ל בארץ: 12 *Lekach tob Pi.* מצרים אלא אפי' בכורות ממקומות אחרים שבאו וישבו במצרים
— *Tanchuma II* 7: וכן בכורי מצרים שהלכו למקומות אחרים
אפילו תית אדם במקום אחר ובכורו במצרים מת. Jfr Par. 11.

3 *Jalkut Räm.* 199, *Tanchuma II* ock parallelstället Par. 11
tillägga: ופוט וכוד.

4 I st. f. det grammatiskt irreguliära תתחלת har *Jalkut Räm.*
199: ממנו] התחילה [הפורע': 199: *Lekach tob Pi.*
ממ' מתחלת הפורע': 12: *Raschi* (v. 12: ממ' התחיל הפורע':
jfr *Sifre* i följ. not).

5 *Sifre Naso Pi.* 18 (till Num. 5, 27) innehåller samma mid-
rasch med stöd av samma bibelställen (därjämte i likhet med *Lekach*
tob Pi. 12 ännu ett: Gen. 19, 11 om Sodom), ock förklarar därvid
מי שהתחיל בעבירה ממנו: Gen. 7, 23 ock Deut. 13, 16 med:
פרעה התחיל בעב' ממ' התחיל: Ex 14, 17 med: התחיל תפורענות
אבר שהתחיל בעב' ממ' הוא מתחיל: 12: *Sifre*, samt Num. 5, 27 med:
'הפורע', varefter följer samma ק"ו som ovan i något olika form.

6 *Jalkut Räm.* 199 har: למדת הטוב שהיא מרובה: Liv. למדה
למדת הטובה מרובה *Sifre* (se föreg. not) טובה מרובה

a Ps. 78: 49. *b* Jes. 13: 9. *c* Ex. 12: 29.

4 MT. יהוה [יום. För ואף (r. 5) hava Amst., Weiss ock Friedm. MT:s אף.

התורה ו על יוצאי דרכים שיהיו מזורזין¹ ו ואכלתם אותו בחפזון ו זה חפזון מצרים ו אתה אומר כן או אינו אלא חפזון ישראל כשהוא אומר ולכל בני ישראל לא יחרץ² הרי חפזון ישראל אמור³ ו הא מה אני מקיים ואכלתם אותו בחפזון זה חפזון מצרים ו רבי יהושע אומר ואכלתם אותו בחפזון זה חפזון⁵ ישראל ו אתה אומר כן או אינו אלא חפזון מצרי' כשהוא אומר כי גורשו ממצרים⁶ הרי חפזון מצרים אמור ו ומה תלמוד לומר בחפזון חפזון ישראל⁷ ו אבא חנן משום רבי אלעזר אומר זה חפזון שכינה אף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר ו קול דדי הנה זה בא וגומר⁸ ואומר הנה זה עומד אחר כתלנו⁹ יכול¹⁰ אף לעתיד לבא יהא חפזון שנא⁴ כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכו כי הולך לפניכם יי' וגומר⁵ פסח הוא ליי' a Ex. 11: 7. b Ex. 12: 39. c Cant. 2: 8. d Cant. 2: 9. e Jes. 52: 12.

1 *Raschi* (v. 11): מתניכם חגורים מזומנים לדרך. — *Fragment-targum* däremot: דאורייתא.

2 *Zajit raanan* (*Rüm.* 199 n. 63): ס' ישראל לא חוצרכו למחר כי לא יחרץ כלב לשי

3 *Raschi* (till *B. Berakot* 9^a nedan): חפזון דמצרים מכה הבכורים שעל ידם נחפזו למחר לשלחם חפזון דישאל לא שמעו כי בחפזון יצאת 130: — *Sifre Reeh Pi.* לתם לצאת עד בקר ממצרים יכול חפזון לישראל ולמצרים ח"ל ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו [שמו' י"א ז'] אמור מעתה לא היה חפזון כי אם למצרים.

4 Med stöd av *Jalkut Rüm.* 199 förändra *Züh jenach., Ef. säd.,* Weiss ock Friedm. שנאמר till det av språkbruket fordrade ח"ל.

5 *Schemot rabba Par.* 19 (111^b mitten): כשאכלו ישראל את הפסח במצרים אכלו אותו בחפזון שני' וככה תאכלו אותו על שם כי בחפזון יצאת מארץ מצרים אבל לעתיד לבא כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכו למח הדבר דומה לסוחר שנכנס לשרות בפונדק עמד שם כל היום בלילה עמד ונטל כל אשר לו ויצא לדרכו עמד הפונדקית בבקר ותחיל' צווח' ראו הפרגמטוטוס עמד בלילה ונטל כל אשר לו ויצא לו שמע אותו הפרגמטוטוס ואמר מי גרם לי לשמוע כך אלא מפני שיצאתי בלילה לפיכך נשבע אני שלא אצא בלילה עוד כך התקינו ישראל עצמן בלילה לצאת בהשכמה עמדו המצריים אחר שחלכו לתם ואמרו נרדוף אחריהם מפני שנטלו כל אשר לנו שני' וירדפו מצרים אחריהם [שמו' י"ד ט'] אמר לתם תק"ב מי גרם לכם כל אלו חפזון שיצאתם בו מיכן ואילך כי לא בחפזון תצאו לשעבר אני ובתי דיני תייתי מתוך לפניה' שני' ויי'

הא אם תותירו עבר על מצוה שומע אני יהא כשר ת"ל לא
 תותירו ממנו עד בקר¹ אני אקרא והנותר ממנו עד בקר באש
 תשרפו ו עד בקר למה נאמר אלא בא הכתוב ליתן תחום
 לבקרו של בקר² ו דבר אחר מה ת"ל עד בקר מגיד שאינו
 5 נשרף עד אור ששה עשר³ ו רבי ישמעאל אומ' אינו צריך הרי
 הוא אומר כל מלאכה לא יעשה בהם שריפה מעין מלאכה
 היא ומה ת"ל עד בקר אלא אם הל אור ששה עשר להיות
 בשבת מגיד⁴ שאינו נשרף אלא עד אור יז ו רבי יונתן אומר
 אינו צריך ומה אם במק' שכל אוכל נפש דוחה יום טוב אין
 10 שריפת נותר דוחה יום טוב ו מקום שאין מקצת אוכל נפש
 דוחה את השבת אינו דין שלא תהא שריפת נותר דוחה אותו
 ומה ת"ל עד בקר בא הכתוב ליתן תחום לבקרו של בקר ו
 רבי יצחק אומ' אינו צריך ומה אם חמץ שהו' בכל יראה ובכל
 ימצא אין שריפתו דוחה יום טוב ו נותר שאינו בכל יראה
 15 ובכל ימצא אינו דין שלא ידח' יום טוב לשרפו ומה תלמוד
 לומר עד בקר לענין שאמרנו ו

11 v. פרשה ז ונכה תאכלו אותו ו כיוצאי דרכים ו רבי יוסי
 הגלילי או' בא הכתוב ללמדנו דרך ארץ מן

a Ex. 12: 16.

ראשו: (v. 9) *Raschi* — (קלס. s. v. Gloss. se) שצלאו כולו כאחד
 על כרעיו צולחו כולו כאחד עם ראשו ועם כרעיו ועם קרבו ובני
 מעיו נותן לחוכו אחר הדחתן ולשון על קרבו כלשון עב צבאותם
 [שמו' ו' כ"ו] כמו בצבאותם כמות שהן אף זה כמות שהוא כל
 ולא har MT. לא För det följ. בשרו משלב.

1 Efter *Berure hammiddot* inskjuter Friedm. här: והנותר ממנו
 ו men utesluter det (i r. 2) följ. עד בקר (jfr. s.
 31 n. 4).

2 Se ovan s. 31 n. 5.

3 *Jalkut Räm.* 198 har: שאינו נשרף אלא לאור ששה עשר
 — *B. Schabbat* 24^b (nedan): שאין ת"ל עד בקר מה"ל עד בקר בא
 hos *Raschi* (s. 31 n. 5). Jfr אחר הכתוב ליתן לו בקר שני לשריפתו
 — *Targum Jerusch.* (v. 10): ולא תשיירון מניה עד צפרא
 ודאישתייר מניה עד צפרא תצנינית ובאורחא דשיחסר
 בנורא תוקדון ולית אפשר למיתוקדא מותר ניכסת קודשייא
 ביומא סבא.

4 Utan skäl stryker Friedm. såväl מגיד som det följ. אלא.

החי או אינו אלא במבושל¹ ת"ל כי אם צלי אש² ו הא מה
 ת"ל צלי אש הצלוי מן החי ו צלי אש על מצות ומרורים³
 יאכלוהו ו הוסיף לן הכתוב שתי מצות חוץ מן המצוה האמורה
 בנופו ואי זה זה ועצם לא חשברו בו⁴ ו צלי אש ומצות מגיד
 הכתו' שמצות הפסח מצה צלי⁵ ומרור ו צלי אש ומצות ומנין
 אתה אומר שאם אין להם מצה ומרור הן יוצאין ידי חובתן
 בפסח ת"ל יאכלוהו ו אין לי אלא בזמן שאין להם מצה ומרור
 יוצאין ידי חובתן בפסח ו יכול כך אם אין להם פסח אין
 יוצאין במצ' ומרור⁶ ו הרי אתה דן הואיל והפסח מצות עשה ו
 מצה ומרור מצות עשה ו הא למדת כמו שאם⁷ אין להם מצות
 ומרור יוצאין ידי חובתן בפסח כך אם אין להם פסח יוצאין
 ידי חובתן במצה ומרור⁸ ו ד"א על מצות ומרורים יאכלוהו
 מכאן אמרו הפסח נאכל נאכל שבע ואין מצה ומרור נאכלים
 a Ex. 12: 9. b Ex. 12: 46.

1 Liv. läser i enlighet med det föreg. מן החי.

2 MT. מצות, men Num. 9,11 som här i Mech. על מצות ומרורים.

3 Friedm. återställer den naturliga ordningen genom att i st. f. צלי מצה läsa מצה צלי. — Det följ. אש ומצות saknas *Jalkut Räm* 197, ock är antagligen blott en på felskrivning beroende upprepning av det föreg. 'צ. א' ומצ'. Weiss ock Friedm. styrka det också ur texten.

4 I st. f. hela denna passus: אין להם פסח אין יכול כך אם אין להם פסח אין יוצאין har *Jalkut*, vilken *Efat sädäg* ock Friedm. följa: ומנין שאם אין להם פסח יוצאין ידי חובתן במצה ומרור. Men det är att märka, att hos *Jalkut* saknas även de föreg. (mellan *Jalkut* ock *יאכלוהו* stående ock hos Friedm. befintliga) orden: אין יכול . . . חובתן בפסח. Det är nämligen alldeles otvivelaktigt, att *Jalkut* av eget skön på mångfaldiga ställen förenklar ock förtydligar den Mechiltatext han haft framför sig.

5 I st. f. har *Jalkut*, vilken *Ef. säd.* ock Friedm. följa, det med språkbruket mer överensstämmande אמ למדת כמו שאם. Konst. läser: אמ למדת שאם.

6 *Mischnej. Pesachim Per. 2 Mi. 6:* ואלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח בחזרת ובעולשין ובתמכה ובחרחבינא ובמרור יוצאין בהן בין לחין בין יבשין אבל לא כבושין ולא שלוקין ולא כל עשב מר: (*Raschi* (v. 8). — מרור. s. v. מבושלין, נקרא מרור וצום לאכול מר זכר לוימררו את חייהם [שמו' א' י"ד]

Hum. Vet. Samf. i Upsala I. 3.

e

בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה¹ ו' ר' אליעזר
אומר נאמר כאן לילה ונ' להלן לילה מה להלן עד חצות אף
כאן עד חצות² ו

צלי אש ו ולא צלי שפוד ולא צלי אסכלה ו ולא צלי התנור
אלא צלי אש³ הצלוי מן החי⁴ ו אתה אומ' הצלוי מן

עד שיעלה עמוד השחר הוא סבור שלא עלה עמו' השחר נמצא אוכל
ומתחייב מהוך שאת אומר לו עד חצות אפי' הוא אוכל אחר חצות
אינו מתחייב.

1 *Mischnaj. Pirke Abot Per. 1 Mi. 1:* משה קבל חורח מסיני ו: ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרה
לאנשי כנסת הגדולה הם אמרו שלשה דברים הוו מתונים בדין
והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה.

2 *Jer. Berakot Per. 13 Hal. 1 (3^a mitten):* הקטר חלבים ואיברים:
ואכילה פסחים מצותן עד שיעלה עמוד השחר אכן תנינן אכילה
פסחים איה דלא תני אכילה פסחים מאן חנא אכילה פסחים רבנן
ומאן דלא חנא אכילה פסחים ר' אליעזר ומאי טעמא דרבי אליעזר
נאמר כאן לילה ונאמר לתלן וגו' [etc. som ovan i Mech.]

3 *Jalkut Räm. 197 har:* ולא [צלן] תנור של חרס: *Lekach tob*
Pi. 8: חרס של תנור: ולא צלי חרס של תנור: *Jer. Pe-*
sachim Per. 7 Hal. 2 (34^a nedan) har: צלי אש ולא צלי שפוד לא:
— צלי קדיר' לא צלי אסכלה לא צלי מחכת ולא צלי כל דבר
כיצד צולין את הפסח מביאין: 1, 2: *Mischnaj. Pesachim Per. 7 Mi. 1, 2:*
שפוד של רמון תוחבו מהוך פיו עד בית נקובתו ונותן את כרעיו
ואת בני מעיו לתוכו דברי רבי יוסי הגלילי רבי עקיבא אומר כמין
בשול הוא זה אלא תולין חוצה לו [ב] אין צולין את הפסח לא על
מה שבחרו עץ: *Maimonides (T. III, 125^a):* — השפוד ולא על האסכלא
של רמון הוא לפי שאין יוצאי' ממנו מים כשיחם כדי שלא יהא
בשול מבישל במים והלכה כר"ע [ב] אסור לצלות בשפוד של ברזל
לפי שהוא מתחמם וצולה הבשר ואנו צריכים לצלותו בחמימת
האש בלי אמצעות כמו שאמר הש"י צלי אש ולא צלי דבר אחר.
ר' יהודה אומ' כשם ששפוד של: 5, 8: *Tosefta Pesachim Per. 5, 8:*
עץ אינו נשרף כך שפוד של מחכת אינו מרתיה אמרו לו אינו
דומה העץ למחכת שהמחכת הם מקצתו הם כולו ושל עץ אף על
פי שהם מקצתו לא הם כולו.

4 Med skäl vill Friedm. här börja ny midrasch, ock således
framför inskjuta textorden צלי אש, eller taga dessa två ord
från slutet av föreg. midrasch, om man nämligen med Friedm. vill
antaga, att denna ursprungligen varit lika fullständig som i *Jerusch.*
(*Pesach. 7, 2*). Man hade då att ändra אלא אלא till ock tillägga:
צלי מחכת ולא צלי כל דבר.

- זה לזה יצא ונמצינו למדין שלש מזבחי' היו להם במצרי'
המשקוף ושתי המזוזות ור' שמעון או' ארבע' היו הסף והמשקוף
ושתי המזוזות ו על הבתים אשר יאכלו אותו בהם אין לי אלא
על הבתים אשר יאכלו אותו בהם בתים שהיו ישנים בהם מנין
ח"ל על הבתים אשר אתם שם" מכל מקום¹ ו
5 ואכלו את הבשר בשר לא גידים ולא עצמות ולא קרנים ולא v. 8
סלעים² ו בלילה הזה ו שומע אני כל הלילה ח"ל לא³
תזיזו ממנו עד בקר⁴ אני אקרא והנותר ממנו עד בקר⁴ באש
תשרפו⁵ ו עד בקר כמה נאמר ו לא בא הכתוב אלא ליתן תחום
לבקר של בקר⁶ ו ואי זה זה עמוד השחר ו מכאן אמרו אכילת
10 פסחים ואכילת זבחי' והקטר חלבים ואיברין מצותן עד שיעלה עמוד
השחר ו כל הנאכלי' ליום אחד מצותן עד שיעלה עמוד השחר ו ומשני
מה אמרו עד הצו' כדי להרחיק אד' מן העביר⁶ ולעשות סייג לתורה
ו ולקיים דברי אנשי כנסת הגדולה שהיו אומרים הו מתניין
a Ex. 12: 13. b Ex. 12: 10.

על הבתים אשר יאכלו אותו בהם ולא על:
1 *Raschi* (v. 7): משקוף ומזוזות שבבית חתכן ובית חבין שאין דרין בתוכו.
2 *Mischnaj. Pesachim Per. 7 Mi. 1*: העצמות והגידין והנותר:
3 *Mischnaj. Pesachim Per. 7 Mi. 1*: ישרפו בששת עשר חל ששה עשר להיות בשבת ישרפו בשבעה עשר
לפי שאינן דוחין לא את השבת ולא את יום טוב.

3 MT har ולא.

4 *Friedm. vill här* — liksom i parallelstället i slutet av parashan (s. 36 r. 2) — med stöd av *Jalkut Räm. 197* utesluta ur bibel-citatet det andra בקר, עד, men utan tillräckligt skäl.

5 *Weiss* (8^a n. ה): ישיש שני בקרים והראשון הוא בקר של שני:
6 *Raschi* (till Ex. 12, 10): מה ח"ל עד בקר שפע שנייה ליתן בקר על:
בקר שהבקר משמעו משעת חניך החמה ובא הכתוב לחקרים שאסור באכילה מעלות השחר זהו לפי משמעו ועוד מדרש אחר למד שאינו נשרף ביום טוב אלא ממחרת וכך תדרשנו ותנותר ממנו בבקר ד"א מדרש אחר *Till denna* ראשון עד בקר שני תעמוד ותשרפנו i parallelstället s. 36 r. 4.

6 *Mischnaj. Berakot Per. 1 Mi. 1*: כל מה שאמרו חכמים עד:
חצות מצותן עד שיעלה עמוד השחר הקטר חלבים ואברים מצותן עד שיעלה עמוד השחר וכל הנאכלים ליום אחד מצותן עד שיעלה עמוד השחר אם כן כמה אמרו חכמים עד חצות כדי להרחיק אדם אכילת ו אכילת פסחים ססחים *Mech. s. bäge första moment* מן העבירה *Jer. Berakot Per. 1 Hal. 4* (3^a mitten): ואם כן כמה אמרו חכמים וכו' אם את הוא אומר:

{א} בחתם סיפם את ספיי¹⁴ וכת' ויניעו אמות הספיי¹⁵ דברי
 ר' ישמעאל ור' עקיבא אומ' אין סף אלא כלי שנ' והספיי²
 והמזמרו' והמזרקות והכפות וגו'³ ונתנו על שתי המזוזות ועל
 המשקוף מבפני' אתה אומר מבפנים או אינו אלא מבחוץ ו ת"ל
 וראיתי את הדם⁴ הנראה לי ולא הנראה לאחרים דברי ר' שמעון
 ו ר' נתן אומר בפנים⁵ ו אתה אומר בפנים או אינו אלא מבחוץ
 ו ת"ל והיה הדם לכם לאות⁶ לכם לאות ולא לאחר' לאות ו ר' יצחק
 או' לעולם מבחוץ⁷ כדי שיהו המצרים רואין ומיעהן מתחתכין ו
 ונתנו על שתי המזוזות וגו'⁸ ו שומע אני אם הקדים זה לזה
 לא יצא ו ת"ל והגעתם אל המשקוף וגו' הא אם הקדי'¹⁰

^a Ez. 43: 8. ^b Jes. 6: 4. ^c 1 Reg. 7: 50. ^d Ex. 12: 13.

^e Ex. 12: 13. ^f Ex. 12: 22.

lexx. befintligt עקה »gräva» kunde (grop) bättre föras än (med
 Buxt. ock Levy) till צוק (strycka, tränga, plåga). *Jalkut Räm.* 206,
 som innehåller Mech's Par. 11, läser här שיעק הוצה med margi-
 nalnoten חסיר' עוש' פי' (Zolk. Ed. שיעוקה הוצה ock tillägger till
 randnoten: (שיעוקה וחוקק. W. Ed. צ"ל וחוקק וכן חמר רמז קצ"ז).
 — Weiss ock Friedm. bibehålla här läsarten וחוקק utan an-
 märkning ock rätta läsarten i Par. 11 till likhet därmed. Buber (*Lek.*
tob 29^a not קט) anser med skäl שיעוקה חוקק vara den rätta läsarten.

1 ספיי för MT. ספי kunde synas vara tryckfel för סיפי (jfr
 det föreg. סיפם med MT., Amst. ock Friedm. ספם), men även Weiss
 har utan anmärkning Amst., Friedm. ock parallelstället Par.
 11 hava ספי.

2 MT. har והספות.

3 *Jer. Pesachim Per.* 9 *Hal.* 5 (36^a nedan): אית תניי חני סף
 כלי אית תניי חני סף אסקופ' מאן דאמר סף כלי ואת חסיפם ואת
 תמזמרות ואת תמזרקות מאן דאמר סף אסקופה בתחם ספם את סיפי
 מאן דאמ' כלי ניהא דכתיב מן הדם אשר בסף.

4 Amst., Weiss ock Friedm. hava här liksom i det följ. det
 riktigare מבפנים, ock då i parallelstället Par. 11 även Ven. har
 מבפנים, så är בפנים här på bägge ställena möjligen tryckfel.

5 R. Isaks mening delas av *Targum Jerusch.* (v. 7): ויתנון על:
 תרין סיפייא ועילוי אסקופא עילאה מלבר.

6 *Raschi* (v. 7): המזוזות הם הזקופות אחת מכאן לפתח ואחת
 מכאן המשקוף הוא העליון שהדלת שוקף עליו כשסוגרין אותו לינטי"ל
 והגעתם אל המשקוף: (*Schemot rabba* Par. 17 (109^a nedan): בלעז
 בזכות אברהם ואל שתי המזוזות בזכות יצחק ויעקב ובזכותם יראה
 את הדם ולא יתן המשחית.

וגו' ור' נתן אומ' מנין ראייה¹ לבין הערבי' שהוא משש שעות ולמעלה אף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר וקדשו עליה מלחמה וקמו ונעלה בצהרים אי לנו כי' שנה היום כי ינסו צללי ערב² ורבי שמעון בן יוחאי אומ' בא הכתוב להשית ראשון אחרון ואחרון ראשון³ ומועד צאתך ממצרים לשחיטתו ו 5 כבוא השמש לצלייתו ו בערב לאכילתו⁴ ו בן בתירא אומ' בין הערבי' שחטתו תן ערב לשחיטתו תן ערב לאכילתו⁵ ו

פרשה ו ולקחו מן הדם שומע אני בין ביד בין בכלי ת"ל אשר בכף⁶ מגיד הכת' שעוקר וחוקק⁷ 5.7 בצד האקסופה ושוחט בחוכה ואין סף אלא אקסופה שנ' 10

a Ex. 12: 41.

b Jer. 6: 4.

c Ex. 12: 22.

1 *Efat sädäg* ock Friedm. vilja stryka ראייה, tydligen på grund av det följande ראייה שאין, men onödigt.

2 *Sifra Emor Per. 11* (början): בארבעה עשר יום לחדש בין הערבים יכול משחשך תלמוד כומר יום או יום יכול משחי שעות תלמוד לומר בין הערבים מה בין הערבים מיוחד משפחה יום אף יום משפחה יום משש שעות ולמעלה אע"פ שאין ראייה לדבר זכר לדבר אי לנו כי פנה יום כי נסו צללי ערב.

3 *Jalkut Räm. 197* har: להשוות ראשון לאחרון, ock så har Friedm. redigerat sin text, men sedan han sett, att Konst har *ראשון ואחרון* ראשון finner han (*Hosafa* 106^b) att mycket väl försvarar sin plats, då להשוות blott är en ביאור till להשית, vilket för övrigt Weiss redan förut tydligt framhållit.

4 *Zajit raanan* (*Räm. 197*, n. 6): כתיב הזבח בערב וגו' ובאמת: הוי להסך דמועד צאתך הוי זמן שחיטה ואח"כ כבוא השמש לצלייתו ואח"כ בערב לאכילתו.

5 *Friedm.* (6^a n. 31): לפי שכבר מצאנו על השחיטה שהיא בערב כדכתיב שם הזבח את הפסח בערב [דבר' ט"ז ו'] ועל האכילה מצאנו שהיא בערב כדכתיב בערב תאכלו מצות [שמו' י"ב י"ח] וא"כ שני זמנים הם הנקראים ערב לכך כתיב בין הערבים.

6 *Jalkut Räm. 197* ock *Liv. läsa* שווקה חוקק (*Zoik. Ed.* 'שעיק' med חסירה (סי'), vilket ger en enkel ock god mening, ehuru ordningen med objektet עוקה före verbet är påfallande. Så läser även *Aruk*, som s. v. סף (s. 1113^a) citerar hela detta ställe ur *Mech.*, מגיד הכתוב שווקה היה עושה 7 har שווקה חוקק. I parallellstället Par 11 läser Ven. שווקה חוץ, men *Liv.* שווקה וחוקק. — där שווקה synes stå som verbform synonym med חוקק, ock till ett sådant ej i

מכאן אמרו הפסח נשחט בשלש כחות קהל ועדה וישר¹ ו בין הערבי² ו שומע אני עם דמדומי חמה ת"ל בערב³ אי בערב יכול משתחשך ת"ל כבא השמ⁴ אי כבא השמש ו ובשלת ואכלת⁵ ו ת"ל מועד צאתך הפסיק הענין ובשלת ואכלת משחשכה⁶ ו ר' או⁷ הרי הוא אומ' שם תזבח את הפסח בערב⁸ שומע אני כשמועו ו ת"ל מועד צאתך ממצרים ו אימתי יצאו אלו ממצרים משש שעות ולמעלה וכן הוא אומ' ויהי בעצם היום הזה יצאו

a Deut. 16: 6. b Deut. 16: 7.

(נתן. Pes.) אומר מניין שכל ישראל כולן יוצאים בפסח אחד שנ' (ת"ל Pes. bättre:) ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל בין הערבים וכי כל הקהל כולם שוחט⁹ והלא אינו שוחט אלא אחד אלא מכאן (מלמד. Pes.) שכל ישראל יוצאים בפסח אחד.

[ת] הפסח נשחט בשלש: 7-5 Mi. 5. Pesachim Per. 5 Mischnaj. כיתות שנאמר ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל קהל ועדה וישראל נכנסה כת הראשונה נתמלאה העזרה נעלו רלחות העזרה תקעו תריעו ותקעו הכהנים עומרים שורות שורות ובידיהם בזיכי כסף ובזיכי זהב שורה שכולה כסף כסף ושורה שכולה זהב זהב לא היו מעורבין ולא היו לבזיכין שוליים שמא יניחום ויקרש הדם [ו] שחט ישראל וקבל הכהן נותנו לחברו וחברו לחברו ומקבל את המלא ומחזיר את הריקן כהן הקרוב אצל המזבח זורקו זריקה אחת כנגד היסוד [ז] יצתה כת הראשונה ונכנסה כת שניה יצתה שניה נכנסה שלישית כמעשה הראשונה כך מעשה השנייה והשלישית בזיכי — Bertinoro. קראו את ההלל אם גמרו שנו ואם שנו שלשו כפות גדולות לקבל בהם הדם... רחבים היו מלמעלה ותחתיהם חרים כדי שלא יוכלו לישוב על הקרקע שמא יניחום הכהנים לישוב על הקרקע... זריקה אחת בבזך עצמו ולא מתנה באצבע... כשהיו מתחילים לשחוט היו מתחילי לקרות ואם רבו הפסחי ומשך זמן שחיטתן עד שגמרו ועדין רבו לשחוט הוזרים וקורין שניה ואם קראו שניה ועדין לא גמרו שחיטת הפסחים של אותה הכת חוזרין וקורין שלישית וכן כת שניה ושלישית.

בין הערבים משש שעות ולמעלה קרוי בין: 6) Raschi (v. 6) הערבים שהשמש נוטה לבית מבואו לערב וכשון בין הערבים נראה בעיני אותן שעות שבין עריבת היום לעריבת הלילה עריבת היום בחללה ז' שעות מכי ינטו צללי ערב ועריבת הלילה בחללה הלילה ערב לשון נשף וחשך כמו ערבה כל שמחה [ישע' כ"ד י"א] ביני שמשחא בין הער' med Targum Jerusch. översätter.

רבי אליעזר אומר: 6) (till Deut. 16, 6) Sifre Reeh Pt. 133 בערב אתה זוכה וכבוא השמש אתה אוכל מועד צאתך ממצרים אתה שורף [ר' יהושע אומר בערב אתה זוכה וכבא השמש אתה שורף עד מתי עד מועד צאתך ממצרים. Jfr diskussionen B. Berakot 9* (nedan).]

בפסח מבקרים אותו ארבעה ימים קודם שחיטה אף שמירה
 האמורה בתמיד מבקרי' אותו ד' ימים קודם שחיטה¹ מכאן
 אתה דן על התמיד נאמר שמירה ובפסח נאמר שמירה מה
 שמירה האמורה בפסח מכין אותו ארבעה ימים קודם שחיטתו
 5 אף שמירה האמורה בתמי' מבקרין אותו ד' ימים קודם לשחיטתו² ו
 מכאן אמרו אין פוחתים מששה טלאים המבוקרין מלשכת
 הטלאים³ כדי לשבת ולשני ימי' טובים של ראש השנה ומוסיפין
 לעולם⁴ ויהיה לכם למשמרת להוציא פסח דורות שפסח מצרים
 מקחו בעשור ופסח דורות מקחו כל זמן⁵ וישחטו אותו ויבי
 10 כלן שוחטין אותו אלא לעשות שלוחו של אדם כמותו ו מכאן

ושחטתו בעשור והיה: (י' not 7*) med samma mening ביו"ד Weiss
 כתוב ביו"ד והמחזיקים עשו ממנו [ב]י"ד.

1 B. Arakin 13^b (ovan), Pesachim 86^a (mitten): בן בג בג אומ':
 מניין לתמיד שטעון ביקור ארבע' ימים קוד' שחיטה ת"ל השמר
 להתקרי' לי במועדו [במד' כ"ח ב'] ולהלן הו' אומ' והי' לכם למשמרת
 עד ארבעה עשר יום לחדש הראשון [שמו' י"ב ו'] מה להלן טעון
 ביקור ארבעה ימים קודם שחיטה אף כאן טעון ביקור ארבעה ימי'
Sifre Pinechas Pi. 142 ungefär som i Mech.

2 Hela denna passus från ock med (r. 2) מכאן אתה דן
 till ock med לשחיטתן saknas i *Jalkut Räm.* 195, Konst. ock Liv.,
 ock uteslutes även av Friedm. med alt skäl, såsom blott en variant
 av 'וכו' מכאן אתה דן וכו' (sid. 25 r. 11). Weiss, som upptar varianten
 i sin text, förbättrar den genom att inskjuta samt efter det första
 לשחיטתו (r. 3) ock ändra מבקרין till מבקרי' samt (r. 3) שמירה.

3 *Mischnaj. Tamid Per.* 3 *Mi.* 3: אמר להם צאו והביאו טלה
 מלשכת הטלאים והרי לשכת הטלאים חיתה במקצו צפונית מערבית
 וארבע לשכות היו שם אחת לשכת הטלאים ואחת לשכת החותמות
 ואחת לשכת בית המוקד ואחת לשכת שהיו עושין בה לחם הפנים.

4 *Mischnaj. Arakin Per.* 2 *Mi.* 5: אין פוחתין מששה טלאים
 המבוקרין בלשכת הטלאים כדי לשבת ולשני ימים טובים של ראש
 ומה שאמר כדי: (*Maimonides* (därtill): — תשנה ומוסיפין עד לעולם
 לשבת ולמים טובי' אין דעתו לומר ששה טלאים צריך לשבת ולשני
 ימי' טובים לפי שיותר מכאן צריך באלו הימים אכל ר"ל שהשש
 טלאים שהיו מוכנין קודם עת הצורך כל ימי השבת אחר שפוחתין
 מהן שבת וב' ימי' טובים שהן ג' ימי' חרי הנשאר מימי השבוע
 ומוסיפין עד לעולם אם רצו להוסיף: (*Bertinoro* (därtill): — ד' ימים
 טלאים מבוקרים בלשכת הטלאים מוסיפין כמו שירצו בגמ'
 מפרש עד מאה ועשרים.

5 Se ovan Par. 3 s. 16 r. 6. — *Zäh jenach.* ock *Schebut Jeh.*
 vilja i stället för פסח דורות på bägge ställena läsa פסח שני.

הה"ד¹ {ג} וידבר יי' אל משה ואל אהרן ויצום על² בני ישראל³ ו צום לפרוש מע"ז והיה לכם למשמר' למה נאמר לפי שנא' משכו וקחו לכם צאן וגו' אמרו לו ישר' למשה רבינו הן נזבה את תועבת מצרים³ וגו'⁵ אמר להן מן הנס שהוא עושה לכם במשיכתו אתם יודעים בשחיתתו⁴ והיה לכם למשמרת שחיתו ביד ושטריו עד יד⁵ ו אתה או' שמרהו עד יד ושחיתו ביד או שומרהו עד יד ומשכהו ושחיתו ביד⁶ תלמוד לומר בראשון ביד יום⁶ ו קבעו הכתו' חובה הא אין עליך לדון כלשון האחרון אלא כלשון הראשון שמרהו עד יד ושחיתו ביד ו זהה לכם למשמרת מגיד הכתוב שהיו מבקרים אותו ד'¹⁰ ימים קודם לשחיטה מכאן אתה דן על התמיד ו נאמר' שמירה בפסח ונאמרה שמירה בתמיד מה שמירה האמורה

a Ex. 6: 13. b Ex. 8: 22. c Num. 9: 5.

Friedm. (5^b not 10) sammanfattar hela den föreg. midraschen sålunda: הנה נאמר: ב' טעמים ללקיחה בפסח מצרים לר' מתא שיתחילו בעשור במצות ואמנם תקדים זה הזמן משום מילה כדי שיעבור עד י"ד יום הכאב שהוא יום ג' ולא ינק משום טהרה מע"ז שיהא להם ג' ימים שלמים דומיא דטהרה קודם מתן תורה.

1 Citeringsformeln i Konst., ock *Friedm.* (*Hosafa* 106^b) anser, att den möjligen är en senare tillsats. Den är också egentligen främmande för Mech:s språkbruk.

2 MT. har icke על utan בני יש' אל liksom även *Sifre Behaaloteka* Pi. 91: ויצום אל בני ישראל אמר להם חיו יודעים: שטרבנין וטרחנין הם אלא על מנת שחקבלו עליכם שיהו מקבלים אתכם וסוקלים אתכם באבנים.

3 *Schemot rabba* Par. 16 (109^b): למשה תב"ה למשה לשחוט הפסח אמר לו משה רבון העולם הדבר הזה היאך אני יכול לעשות אי אחת יודע שהצאן אלהיתן של מצרים הן שנא' הן נזבה את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו אמר לו הק"ב חייך אין ישראל יוצאין מכאן עד שישחטו אלהי מצרים לעיניהם שאודיע להם שאין אלהי העכו"ם כלום.

4 *Jalkut Räm.* 195 läser: יודעין מה בשחיתתן — *Targum Jerusch.* (v. 6): והיו כזון קטיר ונטיר עד ארביסר יומא לירחא: הדין דחנודעון דליחיוכו מכתפיין ממצראי דחמיין יתיה.

5 Rimligtvis bör man här med *Friedm.* förändra ordningen till: שמרהו עד י"ד ושחיתו ביד.

6 För textens בי"ד läsa *Zäh jenachamenu* ock *Friedm.* בעשור, *Hum. Vet. Samf. i Upsala* I. 3. d

אלא אחת מכל מצות האמורות בתורה סתם ו כשהוא אומ' וכי תשגו ולא תעשו וגו' ^a באו כל המצו' ללמד על מצוה אחת¹ ומנין לעובר על כל מצות שהוא כל פורק עול ומפר ברית ומגלה פנים בתורה² שנ' לעברך בברית יי' אלהיך³ ואין ברית 5 אלא תורה שנ' אלה דברי הברית וגומ' אמר להם משכו ידיכם מע"ז והדבקו במצות⁴ ו רבי יהודה בן בתירא אומ' הרי הוא אומ' ולא שמעו אל משה מקוצר רוח וגו' ^d וכי יש לך אדם שהוא מתבשר בשורה טובה ואינו שמח שנאמר יולד לך בן זכר שמח שמחהו⁵ ו רבו מוציאו לחירות ואינו שמח אם כן למה נאמר ולא שמעו אל משה אלא שהיה קשה בעיניהם 10 לפרוש מע"ז שנ' ואו' אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגילולי מצרים אל תטמאו ואו' וימרו בי בית ישר' במדבר⁶ ו

a Num. 15: 22. b Deut. 29: 11. c Deut. 28: 69. d Ex. 6: 9.

e Jer. 20: 15. f Ez. 20: 7. g Ez. 20: 83.

1 *Sifre Schelach Pi.* 111 (till Num. 15: 22), där denna midrasch återfinnes nästan ordagrant lika från ock med והיה אם מצוה אחת אלה דברי הברית har här mellan ומנין ock följande, av Friedm. i Mech:s text upptagna passus: מה העובר על כל המצות פורק עול ומפר ברית ומגלה פנים בתורה אף העובר על מצות אחת פורק עול ומפר ברית ומגלה פנים בתורה ואזו זו ע"ז שפורק עול ומפר ברית ומגלה פנים בתורה שנאמר לעבור בריתו [דבר' י"ז ב'].

2 *Jer. Pca Per.* i *Hal.* i (16^b mitten): הפורק עול [עול תורה: *P. Abot* 3, 5:] והמפר ברית והמגלה פנים בתורה אין להן חלק לעה"ב הפורק עול זה שהוא אומר יש תורה ואינו סובלת המפר ברית זה שהוא מושך לו ערלה המגלה פנים בתורה זה שהוא אומר לא נתנה תורה מן השמים... זה שהוא עובר על רבי אלעזר: *Pirke Abot Per.* 3 *Mi.* 11: דברי תורה בפרהסיא המודנו אומר המחלל את הקדשים והמבזה את המעדות והמלביין פני חברו ברבים והמפר בריתו של אברהם אבינו עליו השלום והמגלה פנים בתורה שלא כהלכת אע"פ שיש בידו תורה ומעשים המפר בריתו: (*Bertinoro* (därtill): טובים אין לו חלק לעולם הבא שלא מל או שמל ומשך ערלתו לכסות המילה כדי שלא יראה שהוא מהול והמגלה פנים בתורה שמראת פנים ופדושים בתורה שלא כהלכת.

3 Se längre fram Par. 11 (början).

4 Här vill Friedm. med stöd av *Jalkut Räm.* 178 i st. f. Ez. 20: 13 sätta Ez. 20: 8: וימרו בי ולא אבו לשמע אלי וגו', som onekligen passar bättre i följd av fortsättningen: איש את שקוצי

על לשון הרע והיו אזהבין זה את זה תלמוד לומר ושאלה אשה משכנתה¹ כבר היה בידם שנים עשר חדש ואי אתה מוצא אחד מהם שהלשין על חבירו / ומנין שלא שנו שמם כשם שמייחסן בירידתן שנאמר ראובן שמעון לוי ויהודה² כך מיחסן בעלייתן שנאמר ויחילדו על משפחותם לבית אבותם וגו'³ ואו' המלאך⁵ הגואל אותי⁴ / ומנין שלא שנו את לשונם שנא' כי פי המדבר אליכם' ואומ' ויאמרו אלהי העברים נקרה עלינו וגו'⁶ ואומ' יבא הפליט ויגד לאברהם העברי⁷ / ומשני מה הקדים לקיחתו של פסח לשחיטתו ד' ימים לפני שהיו ישראל שטופין בע"ז במצרים וע"ז שקולה כנגד כל המצות שנ' והיה אם מעיני¹⁰ העדה נעשתה בשגגה⁸ / יחד הכתוב מצוה הזאת ואמרה ענין בשני עצמו ואי זה זה עבודה זרה / אתה או' ע"ז או אינו

a Ex. 3: 22. b Ex. 1: 2. c Num 1: 18. d Gen. 48: 16.
e Gen. 45: 12. f Ex. 5: 3. g Gen. 14: 13. h Num. 15: 24.

הבחולו' גל נעול אלו תבעולו' מעין חתום אלו הזכרי' תני בשם ר' נתן גן נעול גל נעול ב' פעמי' למח אלא שתי ביאות לאש' כדרך' נן נעול אלו בחולו' (175⁹) *Bemidbar rabba Par. 3* — ושלם כדרך' *Schochar tob* — גל נע' אלו נשי האנשי' מעין חתום אלו הפנויות ומנין שלא *till Ps. 122* återfinnes Mech's text nästan ordagrant från שתי ביאות *till* נחשדו על העריות

ר' הונא אמר בשם: (165^b) *Vajikra rabba Par. 32* mitten בר קפרא בשביל ד' דברים נגאלו ישראל ממצרים שלא שנו את שמם ואת לשונ' ולא אמרו לשון הרע ולא נמצא ביניהן אחד מתן סרוץ ערוה לא שנו את שמן ראובן ושמעון נחתין ראובן ושמעון סלקין לא היו קורין ליחודת רוסס ולא לראובן לזליאני ולא ליוסף לססים ולא לבנימין אלכסנדרי ולא שנו את לשונ' לחלן כתיב ויבא הפלי' ויגד לאברהם העברי וכאן ויאמרו אלהי העברים וגו' וכתו' כי פי המדבר אליכם בל' חקדש ולא אמרו ב' הרע שנ' דבר נא באזני העם [שמו' י"א ב'] אתה מוצא שהיה תדבר מוסקר אצלן כל י"ב חדש ולא הלשין אחד על חבירו ולא נמצא אחד מהם סרוץ ערוה הרע לך שהיה כן אחת חיתה ופרסמת הכתוב שנ' ושם אמו [א"ר] *Ungefär lika i Pesikta de-Rab Kahana Pi. 10* (83^b) ock *Schür haschir r. 1.1.* (267⁴) — *Schochar tob* (till Ps. 114) א"ר אלעזר הקסר בזכות ארבעת דברים יצאו ישראל ממצרים שלא שינו את שמם [לקח טוב : שמותם] ולא שינו את לשונם ולא היו סרוצים בעריות ולא גילו מסתורין [לקח טוב : את סודם] את מוצא היה הדיבור מוסקר אצלן שנים עשר חדש כמה שאמר לתן ושאלה אשה משכנתה ולא היה בה מי שיגלה את הדבר.

2 MT. har לשגגה, så även i *Sifre* (se nästa not).

הגיע שבועתו¹ שנשבע הקב"ה לאברהם שיגאל את בניו ולא
 היה בידם מצות שיעסקו בהם כדי שיגאלו שנ שדים נכונו
 ושרעך צמח ואת ערום ועריה וגו'² ערום מכל מצות ו נתן להם
 הקדו' ברוך הוא שתי מצות ו דם פסח ודם מילה³ שיתעסקו
 5 בם כדי שיגאלו שנאמ' ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמך
 וגומ'⁴ ו ואומ' גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין
 מים בו' ו לכך הקדים הכתוב לקיחתו של פסח לשחיטתו ד'
 ימים ו שאין נוטלין שכר אלא על ידי מעשה⁵ ו רבי אליעזר
 הקפר בר' אומ' וכי לא היה בידם של ישר' ד' מצות שאין כל
 10 העולם כדאי בהן ו שלא נחשדו על העריות ו ולא על לשון הרע
 ולא שנו את שמם ו ולא שנו את לשונם ו ומניין שלא נחשדו על
 העריות שנ' ויצא בן אשה הישראלית⁶ להודיע שבחן של
 ישראל שלא היה ביניהם אלא זה ופרסמו ופרטו הכתו' ו
 ועליהם מפורש בקבלה גן נעול אחותי כלה' גן נעול אלו
 15 הזכרים ו גל נעול מעין חתום' אלו הנקבות' ו ורבי נתן אומ'
 גן נעול אלו הנשואות ו גל נעול מעין חתום אלו הארוסי' ו
 חבר אחר גן נעול גל נעול אלו שתי ביות⁷ ו ומנין שלא נדשדו

a Ez. 16: 7. b Ex. 16: 6. c Zach. 9: 11. d Lev. 24:
 10 (ישראלית). e Cant. 4: 12. f Cant. 4: 12.

לשחיטתו ארבעה ימים מה שלא צוה כן בפסח דורות וחת ר'
 פסח מצרים בלבד: — *Lekach tob* Pi. 6: etc. som i Mech. —
 טעון שמירת מבעשור אבל לא פסח דורות.

1 Liv. har det språkligt riktigare שבועה. Jfr *Lekach tob* Pi. 6:
 לפי שחגיע זמן השבועה שנשבע וגו'.

2 *Raschi* (v. 6) tillägger: ששמו באותו חלילה — Den i texten
 följande pluralen בדמך tolkar *Raschi* med: בשני דמים.

3 *Pirke R. Elieser* Per. 26 (mitten): אמר ר' אלעזר וכי מה:
 ראה תכתוב לומר שני פעמים בדמך חיי [יחזק' ט"ז ו'] אלא אמר
 הקב"ה בזכות דם ברית מילה ודם פסח גאלתי אתכם ממצרים
 ובזכותם אתם עתידין ליגאל בסוף מלכות רביעית לכך נאמר ב'
 פעמים בדמך חיי.

4 Weiss ock Friedm., som här icke bemärkt Ven.s mera na-
 turliga läsart med förklaringen 'אלו הזכר' גן נע' närmast efter första
 värsleden, varigenom upprepningar undvikas, läsa med Am st.: בקבלה
 גן נעול אחותי כלה גל נעול מעין חתום גן נעול אחותי כלה אלו
 הזכרים גל נעול מעין חתום אלו הנקבות.

5 *Schir haschir. rabba* (till גן נעול אלו): (גן נעול אלו)

זה על ידי זה עד שיתקיימו במקומן יבא כתוב שלישי ויכריע ביניהן¹ תלמוד לו' משכו וקחו לכם צאן למשפחותיכם ושחטו הפסח². וצאן לפסח ולא בקר לפסח ורבי ישמעאל אומ' בהגיגה הבאה בפסח הכתוב מדבר ואתה אומר כן או אינו מדבר אלא בפני³ עצמו כשהוא או' שה תמי' זכר הרי פסח עצמו⁵ אמור ומה תלמוד לומר וזבחת פסח ליל' בהגיגה הבאה בפסח הכתוב מדבר³. ורבי אומ' בזבח הבא מן הבקר כמין הצאן הכתוב מדבר ואי זה זה⁴ זה שלמים מכאן אמרו מותר שלמים לשלמים ומותר פסח לשלמים⁵.

פרשה ה והיה לכם למשמרת ו מפני מה הקדים לקיחתו¹⁰ של פסח לשחיטתו ד' ימי⁶. היה רבי מתיא בן חרש אומר ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים⁷.
a Ex. 12: 21. b Ez. 16: 8.

1 Satsfogningen är här hård ock tvungen. Friedm. fattar ש' כד' ש' såsom likbetydande med כד' ש' varvid naturligtvis 'כח' blir huvudsats till den föreg. bisatsen 'עד שיתק' *Jalkut Räm.* 194 har: ידי זה ומתקיימין במקומן עד שיבא חכ' חשל' חשל' ock med stöd härav vill Weiss läsa עד שיבא ש' ש' Så lyder också denna, den sista av R. Ismaels 13 tolkningsregler, i *Sifra* (Inledn. 3^a): שני כתובים המכחישים זה את זה עד שיבא השלישי ויכריע ביניהם.

2 För בפני måste man med *Jalkut Räm.* 194, Liv., Weiss ock Friedm. läsa בפסח.

3 *Sifre Reek Pi.* 129: צאן ובקר והלא אין הפסח בא אלא מן הכבשים ומן העזים אם כן למה נאמר צאן ובקר צאן לפסח ובקר להגיגה להקיש כל הבא מן הצאן ומן הבקר לפסח מה פסח שהוא בא חובה ואינו בא אלא מן החולין כך כל דבר שהוא בא חובה אינו בא אלא מן החולין.

4 Det mellersta, detta, vilket Friedm. vill utesluta, kan dock försvara sin plats som prädikament till אוזה.

5 *Mischnaj. Schegolim Per.* 2 Mi 5: מותר עולה לעולה מותר מותר — B. מנחה למנחת מותר שלמים לשלמים מותר פסח לשלמים מניין למותר הפסח שקרב שלמים שנאמר: (ovan) *Menachot* 83^b וזבחת פסח לה' אלהיך צאן ובקר והלא אין פסח בא אלא מן הכבשים ומן העזים אלא מותר הפסח יהא לדבר הבא מן הצאן ומן הבק'.

6 *Raschi* (v. 6): והיה לכם למשמרת זהו לשון בקור שסעון בקור ממנו ארבעת ימים קודם שחיטה ומפני מה הקדים לקיחתו

למה נאמ' לצי שנ' וזבחת פסח ליי' אלהיך צאן ובקר" צאן
 לפסח ובקר לחגיגה¹ ואתה אומ' כן או אינו אלא אח' זה
 ואחד זה בפסח ומה אני מקיים שה תמים זכר פסח מצרים ו
 אבל פסח דורות יביא מזה ומזה ו ת"ל מן הכבשים ומן העזים
 5 תקחו שאין ת"ל תקחו ומה ת"ל תקחו שלא יביא פסח
 דורות אלא מן הכבשים ומן העזי' דברי ר' יאשיה ו ר' נתן
 או' צאן לפסח ובקר לחגיגה ואתה אומ' כן או אינו אלא א'
 זה ואחד זה בפסח ומה אני מקיים שה תמים זכר פסח
 מצרים ו אבל פסח דורות יביא מזה ומזה ת"ל ועבדת את
 10 העבודה הזאת בחדש הזה² ו כעבודה שעבדת במצרים ו כך עשה
 לדורות דברי ר' יונתן ו רבי אליעזר אומ' צאן לפסח ובקר
 לחגיגה אתה אומ' כן או אינו אלא אחד זה ואחד זה בפסח ו
 ומה אני מקיים שה תמים וגו' פסח מצרים אבל פסח דורות
 יביא מזה ומזה ו ת"ל ושמרתם את הדבר הזה³ הרי פסח
 15 דורות אמור אם כן מה תלמוד לומר וזבחת פסח ליי' אלהיך
 צאן ובקר ו צאן לפסח ובקר לחגיגה ו רבי עקיבא אומ' כתוב
 אחד אומ' וזבחת פסח ליי' אלהיך צאן ובקר וכתוב אחד אומר
 מן הכבשים {ג'} ומן העזי' תקחו כיצד יתקיימו שני מקראות
 הללו אמרת זו מדה בתורה שני כתובים זה כנגד זה וסותרין

a Deut. 16: 2.

b Ex. 13: 5.

c Ex. 12: 24.

לכס, som börja v. 6, icke innehålla den för det följ. erforderliga רבוי. Man kunde möjligen läsa לכס (ur mitten av v. 5), där לכס, såsom ej egentligen behöfligt, skulle stå להביא. Mera i överensstämmelse med ordningsföljden vill Friedm. inskjuta framför nödvändigt efter det föregående ויהיה לכס ויהיה לכס ויהיה לכס, såsom icke håller nödvändigt efter det föregående ויהיה לכס, kunde användas för midraschens behov. (Jfr utredningen hos Weiss 5^b not 5). — Detta תקחו tolkas av *Lekach tob Pi.* 5 med גזול.

1 B. *Pesachim* 70^a (ovan): חגיגה הבאה עם הפסח נאכלה: — *Raschi* (till *Pesach.* 69^b nedan) אוכלין החגיגה תחילה כדי שיהא פסח גמר שביעתן ותיחשב: להן אכילה חגיגה היתה באה: — *Mischnaj. Pesach. Per.* 6 *Mi.* 4: מן הצאן מן הבקר מן הכבשים ומן העזים מן הזכרים ומן הנקבות ונאכלת לשני ימים ולילה אחד. — Om förhållandet i övrigt mellan Chagiga ock *Pesach* jfr *B. Pesachim* 70^a (hela sidan) ock *Tosefta Pesach.* 5, 1—3.

כאדם שאומ' לחבירו כוס לי טלה זה | על השה | רבי ישמעאל
אימר בא הכתוב ללמדך שנמנים על הפסח ומושכים את ידיהם
ממנו עד שישחט ובלבד שלא יניח הפסח כמות שהוא רבי
יצחק או' במי הענין מדבר בטי |

פרשה ד' שח בכלל שה גדי וטלה שנ' שה כשבי' ושה עזי' ⁵ |
תמי' להוציא בעל מום | זכר | להוציא טומטום ^{v. 5}

ואנדרוגינוס ונקבה | בן שנה אין לי אלא בן שנה כל שנתו¹
מנין | היה רבי ישמעאל אומר ק"ו ומה אם עולה חמורה כשרה
לבא כל שנתה כבת שנתה | פסח שהוא קל אינו דין שיוכשר
כל שנתו כבן שנתו | רבי יוסי הגלילי או' ומה איל שתחלתו ¹⁰
פסול סופו כשר | שה שתחלתו כשר אינו דין שיהא סופו כשר |
מן הכשבים ומן העזי' | מזה בפני עצמי ומזה בפני עצמי |
אתה או' כן או אינו אלא שיביא משניה' כאחת ת"ל ואם מן
הצאן קרבנו² מזה בפני עצמי ומזה בפני עצמי | והרי דברי'
ק"ו ומה אם עולה חמור' כשר' להביא מין אח' | פסח שהוא ¹⁵
קל אינו דין שיוכשר לבא ממין א' | מה ת"ל מן הכשבים ומן
העזים מזה בפני עצמי ומזה בפני עצמו² |

הדיה לכם³ להביא פסח דור' שלא יבוא אלא מן הכשבים ^{v. 6}
ומן העזים דברי רבי אליעזר | ר' יאשיה אומר תקחו

a Deut. 14: 4. *b* Lev. 1: 10.

להוציא את החולה ואח' — *Lekach tob. Pi. 4:* — יכול לאכול כזית
[etc. som i Mech.] חזקן ואת הקטן שאינן

1 För שנתו כל läsär Konst. — *Zäh jenach.* (Friedm.
4^b, n. 4): בן שנה חיינו שנות העולם כל שנתו חיינו משעת שנולד:
בן שנה כל שנתו קרוי בן שנה כלומר שנולד: (*Raschi* (v. 5) —
כל שהוא חוד שנתו אע"פ שהוא: (*Mizrachi* 68° (nedan) — בשנה זו
בן יום אחד קרוי בן שנה וזהו שכתב אחר זה כלומר שנולד בשנה זו
ומה שאמרו במכילתא "אין לי אלא... אינו דין שיוכשר"... אינו
רוצה לומר שכל שנתו הוא חוד שנתו אלא פי' כל שנתו שעלתה לו
שנה חוץ מאותה שנה שהוא עומד בה וזהו מה שאמר שם ר' יוסי
אלא בן: (*Zajit raanan* (Räm. 194 n. 37) — הגלילי ומה איל וגו'
שנה פי' עד חשרי קרוי בן שנה כל שנתו עד יום שנולד כ"כ ב"א
פ"א בן שנה שהשלים שנתו כל שנתו בחוד שנתו.

2 *Raschi* (v. 5): מן הכשבים ומן העזים או מזה או מזה שאף:
[י] (jfr Gloss. under ד"ר). ושה עזים [דברי' י"ד ד"]

3 Mech's text kan här svårligen vara riktig, då bibeltextens

ושכנו¹ ו' ר' ישמע' או' מנין אתה או' שאם ירצה אדם למנות
אחריו על פסחו שהוא רשאי שנ' ולקח הוא ושכנו² ו שומע
אני שכנו שבגנו ו או אינו אלא שכנו שבשדה³ ח"ל הקרוב
אל ביתו דבר הכתו' בהוזה⁴ ו ר"ש בן יוחאי אומ' שכנו
מכל מקום ו

5

במכסת נפשות ו אין מכסת אלא מנין ו שישחטנו למנויו ואם
שחטו שלא למנויו עבר על מצוה ו שומע אני שיהא
כשר ו תלמוד לומר איש לפי אכלו תכוסו ו שנה עליו הכתיב
לפסול ד"א במכסת נפשות למה נא' לפי שנ' איש ו אין לי
10 אלא איש ו אשה טומטום אנדרוניגוס מנין ו תלמוד לומ' במכסת
נפשות ריבה משמע מביא את אלו ומביא את החולה ואת
הקטן שאינן יכולין לאכול כזית ו תלמוד לומר איש לפי אכלו ו
יצאו החולה והקטן שאינן יכולין לאכול כזית שאין שוחטין
עליהן⁵ ו תכוסו על השה ו ר' יאשיה או' לשון סורסי הוא זה

1 Friedm. vill här stryka ושכנו ock föra det följ. ושכנו (r. 2) till till såsom textord till en särskild midrasch, varför han måste ersätta det med ו'גו' efter ו'גו'. — Ganska antaglig synes *Efat sädäg's* läsning ושכנו ושכנו ו'גו' ולקח הוא ושכנו ושכנו Friedm. (4^a not 19) säger ו'גו' הדין עמו *Mischnaj. Pesachim Per. 8 Mi. 7*: אין שוחטין את הפסח על היחיד דברי רבי יהודה ורבי: ר' יהודה אומר מנין לשוחט: — *Sifre Reeh Pi. 132*: יוסי מחיר את הפסח על היחיד שעובר בלא תעשה ח"ל לא הוכל לזכות את הפסח באחד. Emellertid heter det hos *Bertinoro* och *Maimon*. (till nyssnämnda *Mischna*) יוסי כרבי יוסי והלכה כרבי יוסי.

2 *Tosefta Pesach. Per. 7*, 7, בני חבורה שרצו למנות אחרים: 7, 7 על פסחיהם הרשות בידן.

3 Ganska anslående är Konst:s läsart שכנו (”grannen mitt-emot”) för שבגנו, om man nämligen därmed förenar *Jalkuts (Räm. 192)* שבגנו (”grannen vid sidan”) för Mech:s dunkla שבשדה. Weiss vill med någon tvekan upptaga שבגנו i texten, men Friedm. håller det möjligen för ett skrifvel.

4 Med alt fog flyttar *Efat sädäg* (följd av Friedm.) orden דבר בהוזה efter ו' או' ר"ש ב"י או' ו'גו'. Jfr *Lekach tob Pi. 4*, som här eljes följt Mech. nästan ordagrant, ehuru något avkortat: הקרוב אל ביתו שכינו מכל מקום אלא שדיבר הכתוב בהוזה ואמר הקרוב אל ביתו.

5 *Raschi* (v. 4): לפי אכלו הראוי לאכילה פרט לחולה ולזקן שאינו:

- ואם ימעט הבית מהיות משה בא הכתוב ללמדך שלעולם v. 4
 {ג} נמנין על הפסח ומושכין ידיהם ממני עד שישחט¹
 בלבד שלא יניח² את הפסח כמות שהוא ו' ר' יהודה או' בלבד
 שלא יהא³ שם א' מחבורה הראשונה שלא לעשות עיקר טפלה
 וטפלה עיקר⁴ ו
 5 ולקח הוא ושכנו ו' ר' עקיבא או' מנין אתה אימ' שאם רוצה
 אדם לעשות פסחו יחידי שהוא רשאי שנ' ולקח הוא

לבית אבות אלו משפחות: *Lekach tob Pi. 3*. — לכלן ה"ל שה לבית
 כענין שנאמר למשפחות לבית אבותם מנין שאם היה עשר משפחות
 לבית אב אחד שיוצאים בפסח אחד ה"ל שה לבית

ואם ימעט הבית וגו' ואם יהיו מועטים מחיות: *i Raschi (v. 4)*
 משה אחד שאין יכולין לאכלו ויבא לידו נותר ולקח הוא ושכנו
 וגו' זהו משמעו לפי פשוטו ועוד יש בו מדרש ללמד שאחר שנמנו
 עליו יכולין להתמעט ולמשוך ידיהם הימנו ולהזנות על שה אחר אך
 אם באו למשוך ידיהם ולהתמעט מחיות משה יהמעטו בעוד השת
 קיים בהיותו בחיים ולא משנשחט.

2 För vill Friedm. med *Jalkut Räm. 192* ock *Liv. läsa*
 blbdr. Så har även Ven. i parallelställena i slutet av denna ock
 början av elfte paraschan; blbdr låter dock försvara sig, som man ser
 av parallelstället i *Jer. Pes.* (jfr not 4). — I st. f. utom när man
 står i Par. 11 det sannolikt oriktiga שיניח (jfr parall.), vilket
 Friedm. där ändrar till שלא ינ'. Weiss (till *Par. 11, 14* n. 1) för-
 svarar dock även den läsarten så, att där blbdr skall fattas såsom
 likbetydande med חוץ, varigenom שיניח ("utom när man
 därmed skulle lämna") blir synon. med blbdr שלא ינ' ("blott att
 man icke därvid lämnar"); jfr följ. not.

3 Enligt *Jalkut Räm. 192* läsa *Schebut Jehuda* (till *Liv.*) ock
 Friedm. så även i parallelställena (*Pesach. B., Jer., Tos., se*
 nästa not) däremot *Lek. tob. Pi. 4* שלא יהא. Weiss försvarar även
 här Mech:s läsart med följ. perusch (5 n. 1) חוץ חוץ באם לא יהא שם אחד מהחבורה הראשונה שאז אין נמנין
 ומדוע שלא לעשות עיקר טפלה וגו'.

4 *Jer. Pesachim Per. 8 Hal. 5* (36^a mitten) ואם ימעט הבית:
 מלמד שהן מתמעטין וחולכין בלבד שיהא שם אחד מבני חבורה
 הראשונה ואחד מבני חבורה השנייה דברי ר' יודה ר' יוסי
 אומר בין מן הראשונה בין מן השנייה בלבד שלא יניחו את הפסח
 ... וחולכין ובלבד שנשתייר: *Tosefta Pes. Per. 7, 7*. — כמות שהוא
 [etc. som i *Jer.*]. — *B. Pes. 99*: מלמ' שמתמעטין וחולכין ובלבד שיהא אחד
 מבני חבורה קיים דברי ר' יהודה ר' יוסי אומר ובלבד שלא יניחו
 את הפסח כמות שהוא.

שאינו כשר לשחיטה כשר ללקיחה ו' י"ד שהוא כשר לשחיטה
אינו דין שיהא כשר ללקיחה ו' י"ג מנין אמרת ק"ו ומה אם
עשרי שאינו קרוב לשחיטה כשר ללקיחה י"ג שהוא קרוב
לשחיטה אינו דין שיהא כשר ללקיחה וה"ה לאחד עשר
לשנים עשר ו

5

בעשור¹ להוציא פסח דורות ו שסס מצרים מקחו
מבעשור ו שסס דורות מקחו כל זמן² ו ויקחו להם
וכי כלן היו לוקחין אלא לעשות שלוחו של אדם כמותו מכאן
אמרו שלוחו של אדם כמותו³ ו איש שה לבית אבות בכלל
שה די' וטלה שנ' שה כשבי' ושה עזים⁴ ו שומע אני שה אחד
לכלן ת"ל שה⁵ לבית אבות אין לבית אבות אלא למשפחו' ו שנ'
למשפחותם לבית אבותם⁶ ו והרי שהיו עשר משפחות לבית אב
אחד שומע אני שה אחד לכולם ו תלמוד לומר שה לבית אבות⁶ ו

a Deut. 14: 4. b Num. 1: 2.

1 Med stöd av *Jalkut Räm.* 191 ock *Liv.* bör man här med *Friedm.* införa MT:s הזה, ty det är detta ord, som den följ. midraschen stöder sig på.

2 *Lekach tob Pi.* 3: לחודש הזה מה בא ללמדנו להוציא פסח — דורות שאין צריך להיות מקחו מבעשור אלא כל זמן שירצח — *Mischnaj. Pesachim Per.* 9 *Mi.* 5: מח בין פסח מצרים לפסח דורות פסח מצרי' מקחו מבעשור וטעון הזאה באגודה אזור על המשקוף ועל שתי המזוזות ונאכל בחפזון בלילה אחת ופסח דורות נזהג כל שבעה. Jfr *Talmud* därtill *Pesach.* 86^a ock i synnerhet *Tosefta Pesach. Per.* 8, 11–22.

3 *B. Qidduschin* 41^b: דאמר ר' יהושע בן קרחה מניין ששלוחו של אדם כמותו שנא' ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל [שמו' י"ב ו'] וכי כל הקהל כולן שוחטין והלא אינו שוחט אלא אח' אלא מכאן ששלוחו של אדם כמותו.

4 Tryckfel för גדי 4.

5 Orden ת"ל שה... שומע, som inkommit från slutet av stycket, böra utgå. De saknas också i *Jalkut Räm.* 192 ock *Konst.* I *Liv.* finnas de, men *Schebut Jehuda* liksom *Weiss* ock *Friedm.* stryka dem.

6 Efter *Jalkut Räm.* 192 vilja *Weiss* och *Friedm.* stryka אבות då לבית måste fattas som sista ordet i versen לבית — *Raschi* (v. 3): שה לבית אבת למשפחה אחת הרי שהיו מרובין יכול שה אחד

- חולק כבוד לאהרן וא' למדני והדבור יוצא מביניהם¹ וואהרן
 חיה חולק כבוד למשה ואומר לו למדני והדבור יוצא מביניהם
 כאלו שניהם מדברים ו
 דברו אל כל עדת בני ישראל ו הדבור² הזה בר"ח ו לקיחה
 בעשור ו ושחיטה ב"ד ו אתה אומר הדבור³ היה בר"ח 5
 ולקיחה בעשור ושחיט' ב"ד או אינו אלא הדיבור ולקיחה בעשור
 ושחיטה ב"ד ת"ל החדש הזה לכם דברו אמתי היה הדבור
 בר"ח הא אין עליך כלשון האחרון אלא כלשון הראשון הדיבור
 בר"ח ולקיחה בעשור ושחיטה ב"ד ו רבי אחא ב"ר יאשיה אומ'
 הדיבור בר"ח ולקיחה בעשור ושחיטה בארבעה עשר ו אתה 10
 אומ' כן או אינו אלא הדבור ולקיחה בר"ח ושחיטה ב"ד ת"ל
 דברו אל כל עדת בני ישראל שאין ת"ל אלא להפסיק הענין הא
 אין לך לדון כלשון האחרון אלא כראשון הדיבור בר"ח ולקיחה
 בעשור ושחיטה ב"ד ו רבי יוסי הגלילי או' הדיבור בר"ח
 ולקיחה בעשור ושחיטה ב"ד ו אתה אומ' כן או אינו אלא 15
 הדיבור בר"ח ולקיחה ושחיטה בעשור תלמוד לומ' והיה לכם
 למשמרת עד יד יום אם אמרת כן עקרת את כל הכתוב ו הא
 אין עליך לדון וגומ' ו
 בעשור לחדש הזה ויקחו אין לי אלא עשירי שהוא כשר
 ללקיחה ארבעה עשר מנין אמרת ק"ו ומה עשירי 20

den icke i sin text. Weiss (4^a n. ת) förklarar Mech:s text sålunda:
 סי' הגי' שלפנינו כאלו חשלשה מדברים כל' אהרן ואלעזר ואיתמר
 מלבר משה ולכן אמר חשלשה ולא אמר שלשתן.

1 Efter *Jalkut Räm.* 191 stryka *Zäh jenachamenu* ock Friedm.
 orden *מביניהם* יוצא והדבור יוצא *såsom överflödiga*.

2 Weiss ock Friedm. läsa הדבר Det följ. הזה förbättrar Friedm.
 skickligt till היה.

3 Här läser Friedm. הדבר, men Weiss הדיבר [=]. I
 det följ. stycket hava! bägge än הדבר än הדיבור, Ven. ständigt
 הד(י)בור.

4 Språkbruket fordrar här tillägg antingen av לדון såsom i det
 följande (r. 13) eller, med Friedm., av det vanligare לומר.

5 Här måste man med *Jalkut Räm.* 191, Liv. ock Friedm.
 såväl efter ישראל som efter det följ. ת"ל, tillägga MT:s לאמר.
 Weiss upptar det blott efter ח"ל.

במועדה¹ | במועדה אתה מוסיף | ואי אתה גורע |

ראשון הוא לכם להדשי השנה שלא יעשה ניסן אחר | רבי
'אשיה אומ' מנין שאין מדברי' את השנה אלא בבית
דין הגדול שבירושלם תלמוד לומר ראשון הוא לכם | דברו אל
כל עדת בני ישראל וגו'² |

פרשה ג דברו אל כל עדת בני³ ישראל רבי ישמעאל אומר
וכי שניהם מדברי' היו והלא כבר נאמר
ואתה תדבר אל בני ישראל לאמר⁴ | ומה ת"ל דברו אלא
כשהיה משה מדבר היה אהרן מרכין אזנו לשמוע באימה ומעלה
10 עליו הכתוב כאלו שומע מצי הקב"ה | ר' אחי ב"ר יאשיה או'
וכי שניהם מדברי' היו והלא כבר נאמר⁵ ואתה תדבר אל כל
ישראל ומה ת"ל דברו אלא כיון שמשה מדבר היה אהרן
מימינו ואלעזר משמאלו | ואיתמ' מימינו של אהרן והדבור יוצא
מביניהם כאלו הג' מדברי' | ר"ש בן יוחאי או' משה היה

a Ex. 13: 10.

אפי' ביחל אביב ובא ת"ל ושמרת. Liv. läser: למועדה. 1 MT. vilket *Schebut Jehuda* (Friedm. *Hosafa* 106^b) förklarar på följande sätt: כרי שחיהא חקה זו במועד האביב אתה מוסיף מימים ימימה ימים על ימי השנה וא"א גורע וביחל הוא לשון מבושל ואינו מבושל בטוב.

2 *Lekach tob Pi.* 2 ראשון הוא לכם כיוצא בכס מה אתם בית 2 דין אף לדורות בבית דין שלא תהא השנה מתעברת אלא עפ"י בית דין כך עושין בארץ ישראל לפני ראש הישיבה.

3 Så även *Targum Jerusch.* (v. 3) MT. כנשתא דבני ישראל | עדת ישראל blott.

4 Detta citat finnes icke någonstades i MT. liksom ej håller det följ. (r. 11) ואתה תדבר אל כל ישראל. De synas bero på någon sammanblandning av textställen sådana som Ex. 7: 2 ock 30: 31, där både Aron och Moses äro närvarande, men blott Moses talar, med andra sådana som Ex. 19: 6, Lev. 24: 15 o. a., där Moses ensam talar till menigheten. Friedm. vill på bägge ställena läsa blott ואתה תדבר אל בני ישראל | ומה ת"ל דברו אלא כיון שמשה מדבר היה אהרן מימינו ואלעזר משמאלו | ואיתמ' מימינו של אהרן והדבור יוצא מביניהם כאלו הג' מדברי' | ר"ש בן יוחאי או' משה היה

5 *Jalkut Räm.* 191 ock Liv. läsa här, i likhet med det följande, שניהם. Friedm. anser den läsarten riktigare, men upptager

את הפסח לאביב ואביב לפסח ו שיבא אביב בזמנו ו הא כיצד
 עבר את אדר שיבא אביב בזמנו ו הרי שעברו את אדר ולא בא
 אביב בזמנו ו שומעני שיעברו ר"ח ניסן ו היה ר"ש אומ' הא אם
 אמרת כן נמצאת אתה עושה ניסן ב' ואמרה תורה ראשון הוא
 לכס ו ר' נתן או' שמור את חדש ו חדש הסמוך לאביב אתה מעבר
 ואי זה זה הוי אומ' זה אדר ו אבל לא שמענו מכמה מעבר ו
 כשהוא אומ' שמור את חדש ו חדש אתה מעבר ו והדין נוהן
 הואיל וחדש מתעבר ושנה מתעברת מה החדש אחד ממנויו אף
 שנה אחד ממנויה ו אי מה חדש אח' מל' בו אף שנה א' מל'
 בה ו ת"ל שמור את חדש ו חדש אתה מעבר ואי אתה מעבר
 אחד מל' בה ו אי מה שנה מ"ב בה אף חדש' מ"ב בו ת"ל
 ובט"ו יום לחדש חג ז' ימל' ו יום לחדש אתה מעבר ואי אתה
 מעבר א' מ"ב בל' ו ר' יצחק אומר הא אם אמרת כן כבר
 הלבנה באמצע הרקיע {ג} הא אין עליך לומר כלשון האחרון
 אלא כלשון הראשון הואיל והחדש מתעבר והשנה מתעברת מה
 החדש אחד ממנויו אף השנה אחד ממנויה מה³ חדש אין תוספת
 עבורו אלא בסוף אף שנה אין תוספת עיבורה אלא בסוף ו רבי
 ירמיה או' הואיל וטומאה מעכבת ואביב מעכב מה טומאה
 אין פחות משלשים יום אף אביב אין פחות משלשים יום ו אי
 אפילו כי חל אביב ובא' תלמוד לומר ושמרת את החקק הזאת
 20 לחדש] הוזה חג המצות ליי' שבעת ימים] MT.: a Lev. 23: 6.

1 Efter *Jalkut Rām.* 189 införa här Weiss och Friedm. det för meningen erforderliga אחד. — I st. för det inledande אי har *Jalkut* liksom ovan r. 9 det här nästan synon. או.

2 *Sifre Reeh Pi.* 127: שמור את חודש האביב שמור החודש: שהוא סמוך לאביב מפני אביב שיחית בזמנו יכול אם היתה שנה חסירה י"ד יום או ט"ו יום אתה נוהן לו י"ד יום או ט"ו יום ת"ל חודש לא פחות ולא יותר יכול אם היתה חסירה מ' יום [או חמשים יום] אתה נוהן לת מ' יום או נ' יום ת"ל חודש לא פחות ולא יותר כשם שהחודש מתעבר ממנויו יום אחד: (*Lekach tob* *Ps.* 2 (27) — לחדש כך שנה מתעברת למינויית חודש אחד ל"ב חודש.

3 I enlighet med *Jalkut Rām.* 188 läser Friedm. ומה.

4 Weiss (4^a not q): אולי נחשוב שאם בא האביב קודם שנוכל: לחקרים ניסן ג"כ ת"ל ושמרת וגו' מוסיף אחת וכו' פי' אחר ס"ד שרשות בידנו לעבר אפילו כשהגיע אביב בזמנו ת"ל ושמרת וגו' מוסיף אחת בשעת הדיק ואין אחת גורע כשהשנה כתיקנת וכן עיקר.

יום נגביהי' עיניהם לאביהם שבשמים¹ וכשהחמה לוקה סימן רע
 לגוי' שהם פונים לחמה וכשהלבנה לוקה סימן רע לשונאיהם של
 ישראל שהם מוני' ללבנה ור' אום' כשהחמ' לוקה במזרח סימן
 רע ליושבי מזרח ו במערב סימן רע ליושבי מערב ו רבי יוסי
 5 אום' כשהמזל' לוק' במזרח סי' רע ליושבי מזרח ו במער' סי'
 רע ליושבי מערב² ור' יונתן אום' אלו ואלו נתנו לגוים שנ' כה
 אמ' יי' אל דרך הגוים אל תלמדו³ ומאותות השמים אל תחתו⁴ ו
 פרשה ב רמז' חדשים ו שומעני מיעוט חדשים שני' מנין לשאר
 חדשי' תלמו' לו' לחדשי' השנה⁵ ו ראשון הוא
 10 למה נאמר לפי שהוא אום' שמור את חדש האביב וגמ' שומר

a Jer. 10: 2. b Deut. 16: 1.

אמר רבי יוחנן כל המברך על
 החדש בזמנו כאלו מקבל פני שכינה כחב הכה החדש הזה [שמו'
 י"ב ב'] וכתוב חתם זה אלי ואנויהו [שמו' ט"ו ב'] תנא דבי רבי
 ישמעאל אילמכ' לא זכו ישראל אלא להקביל פני אביתן שבשמים כל
 חדש וחדש דיון

2 Tosefta Sukka Per. 2, 6: בזמן שהמאורות לוקין סימן רע
 לכל העולם משלו משל לה"ר למלך שעשה סעודה והזמין האורחים
 כעס עליהם וא' לשמש ונסל את הנר מלפניהם ונמצאו כולן יושבין
 בחשיכה... בזמן שהחמה לוקה סימן רע לאומות העולם לבנה לוקה
 סימן רע לאומות העולם וסימן טוב לישר' שגוים מונין לחמה וישר'
 ללבנה בזמן שלוקה במזרח סימן רע ליושבי מזרח במערב סימן רע
 ליושבי מערב באמצע סימן רע לכל העולם בזמן שנחפסו כמין דם
 פורענות של חרב באה לעולם כמין שק פורענות של דבר ושל רעב
 באה לעולם בזמן שלקו בכניסתן פורענות שוחא לבוא ביציאתן פורענות
 ממהרת לבוא

3 MT. תלמודו.

4 B. Sukka 29^a (nedan): דאין לך כל אומה ואומה שלוק' שאין
 אלהיה לוקה עמה שני' ובכל אלהי מצרים אעשה שפט' [שמו' י"ב
 י"ב] ובזמן שישראל עושין רצונו של מקום אין מתיראין מכל אלו
 ר' B. Schabbat 156^a (nedan): שני' כה אמר וגו' [ירמ' י' ב']
 חנינא אומר מזל מחכים מזל מעשיר ויש מזל לישראל ר' יוחנן אומר
 אין מזל לישראל... שני' כה אמר וגו' כי יחתו חגוים מחמה גוים
 יחתו ולא ישראל.

5 Zajt raanan (Rām. 188 n. 14): ס' לב' חדשים הוא ראשון
 דחינו לסיין ולחשרי שבו שני רגלים וחוי ניסך ר"ח לרגלים כנ"ל.
 ול"נ דר"ל דחו"א שיתא מונין תקופות וניסך (3^a not 2) —
 Friedm. — הוא ראש לאייר וסיון שלאחריו והמוז הוא ראש לג' חדשים של
 אחריו וכן באינד

נמצינו למדין שניסן ראש לחדשי' למלכי' ולרגלים' ורבי נתן ור'
 יצחק אומר¹ אף לשכירי' בתים ולא לשני' ולא לשמטי' ויובלו'
 ולא לנטיעה ולא לירקות' ו שנאמ' מקץ שבע שנים במדבר שנת
 השמטה וגו' בבא כל ישראל וגו'² ואומר וחג האסיף תקופת
 השנה³ זה הוא האמור לך לא לשני' ולא לשמטי' ויובלות לנטיעה⁵
 ולירקות' ו החדש הזה לכם ו לא מנה בו אדם הראשון ו אתה אומ'
 לכם ולא מנה בו אדם הראשון ו או אינו אלא לכם ולא לגוים
 אמור³ ו כשהוא או' ראשון הוא לכם משמע לכם ולא לגוי'
 אמור הא מה ת"ל לכם לא מנה בו אדם הראשון נמצינו למדין
 שישראל מונין ללבנה והגוים לחמה⁴ ו לא⁵ דיים לישראל א' לל'¹⁰

a Deut. 31: 10, 11. b Ex. 23: 16.

Tosefta — חזי קאמר רגל שבו שחוא פסח ראש תשנה לרגלים
 כיצד לרגלים אחד הנודר ואחד המעריך ואחד:
Rosch hasch. Per. 1, 2: חמקדיש אינו עובר עליו משום כל תאחר [דברים כ"ג כ"ב] עד שיעברו
 עליו רגלי שנה כולה ר' שמעון אומ' שלשה רגלים כסידורן וחג
 המצות ראשון.

1 *Mischnaj. Rosch hasch. Per. 1. Mi. 1.*: ארבעה ראשי שנים
 הם בא' בניסן ר"ת למלכים ולרגלים באחד באלול ראש השנה למעשר
 בחמה... באחד לחשרי ראש השנה לשנים ולשמטין וליובלות לנטיעה
 ולירקות באחד בשבט ראש השנה לאילן כדברי בית שמאי בית הלל
 אומרים בחמשה עשר בו.

2 MT. השנה [בצאת] האסף, ock så vill Friedm. läsa i Mech:s text.

3 Efter *Jalkut Räm.* 188 stryker Friedm. här sättnad ock utbyter
 i det följande אומר משה mot משמע והרי בָּגֶגֶה delarne onödigt — *Lekach tob*
 ולכם ראש חדשים לכם ולא לאומות העולם שחרי אומות העולם:
Pi. 2: מונין מחשרי החדש הזה לכם: (54*) — *Pesikta de-Rab Kahana Pi.* 5
 אחם מונין לו ואין. אומות העולם מונין לו ור' לוי בש"ר יוסי אמר
 דרך ארץ הוא תגדול מונה לגדול ותקטן מונה לקטן תילכך עשו
 שחוא גדול מונח לחמה שחוא מאור גדול יעקב שחוא קטן מונח
 ללבנה שחוא מאור קטן.

4 *Bereschit rabba Par. 6* (början): ויהי מאורות:
 ויהי א' ירח' ר' יוחנן סתח עשה ירח למועדי' [ההל' ק"ר י"ט] א'
 ר' יוחנן לא נברא לחאי' אלא גלגל חמה בלבד א"כ למה נברא לבנה
 למועדים כדי לקדש בחשבונה ראשי חדשים ושנים ר' שילה דכפר
 חמרתא בשם ר' יוחנן אמ' אע"פ שעשה ירח למועדי' שמ' ידע מבווא
 אין מונין ללבנת אלא משתשקע החמה.

5 I enlighet med *Jalkuts text* (*Räm.* 188) läser Friedm. ולא
 för ock upptager efter לישראל den förklarande tillsatsen
 מונין ללבנת אלא.

לא נדבר אלא ביו' ו החדש הזה הראהו בלילה וכיצד¹ היה מדבר
 עמו ביום והראהו החדש בלילה רבי אלעזר אומר נדבר עמו ביום
 עם חשכה והראהו החדש בחשכה² החדש הזה ניסן³ אתה אומר
 זה ניסן או אינו אלא אחד מחדשי השנה ו כשהוא או' חג האסיף
 5 כצאת השנה⁴ וחג האסיף תקופת השנה⁵ אמרת צא וראה אי זה
 חדש שיש בו אסיף ותקופה ושנה⁶ יוצאה בו וקרוי שביעי אי
 אתה מוצא אלא תשרי לאחר שלמדת ששביעי זה תשרי ו ראשון
 זה ניסן ואף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר ו בחדש הראשון
 הוא חדש ניסן⁷ ו ראש חדשים מגיד שניסן ראש לחדשים ו ומנין
 10 אף למלכים⁸ ת"ל הוא החדש השני למלוך שלמה על ישראל⁹
 ומנין אף לרגלים ת"ל חג המצו' וחג השבועו' וחג הסוכות¹⁰
 a Ex. 23: 16. b Ex. 34: 22. c Est. 3: 7. d 1 Reg. 6: 1.
 e Deut. 16: 16.

1 הוא כיצד Friedm. vill enligt det vanliga språkbruket läsa כיצד.

2 *Raschi* (till Ex. 12: 2): ויהי ביום דבר ה' [שמ' ו' כ"ח] ביום צוותו [ויק'
 עמו אלא ביום שנ' ויהי ביום דבר ה' [שמ' ו' כ"ח] ביום צוותו [ויק'
 ז' ל"ח] מן היום אשר צוה ה' והלאתה [במד' סו' כ"ג] אלא סמוך
 לשקיעת החמה נאמרת לו פרשה זו והראהו עם חשכה.

3 *Raschi* (l. 1.): ואין מקרא יוצא מידי פשוטו
 על חדש ניסן אמר לו זה יהיה ראש לסדר מנין החדשים שיהא אייר
 קרוי שני סיון שלישי.

4 MT. Amst. ock Friedm. hava: וחג האסיף בצאת השנה.

5 Sannolikt riktigare är *Jalkuts* (*Räm.* 188) av Friedm. upp-
 tagna text תקופת השנה, men אסיף för *Jalkuts* (ock Friedm:s)
 אף חג torde kunna bibehållas.

6 *Tosefta Rosch hasch. Per. I, 1*: למלכים
 ולרגלים ולחדשים ולתרומת שקלים ויש אומ' אף לשכר בחים כיצד
 למלכים מת באדר ועמד אחר תחתיו באדר מונין שנה לזה ולזה מת
 בניסן ועמד אח' תחתיו בניסן מונין שנה לזה ולזה מת באדר ועמד
 — *Bertinoro* (till *Mischnaj. Rosch hasch. Per. 1 Mi. 1*): למלכים מלכי ישראל
 מונין להם מניסן שאם מלך מלך בשבט' או באדר משהגיע ניסן כלתה
 לו שנה ומתחילין למנות לו שנה שניה.

7 *B. Rosch hasch. 2^b* (mitten): אמרר' יוחנן מניין למלכים שאין
 מונין להם אלא מניסן שנ' ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה
 לצאת בני ישראל מארץ מצרים בשנה הרביעית בחדש זיו הוא החדש
 השני למלך שלמה על ישראל [מלכים א' ו' א'] מקיש מלכות שלמה
 ליציאת מצרים מה יציאת מצרים מניסן אף מלכות שלמה מניסן.

8 *Bertinoro* (till *Mischnaj. Rosch hasch. Per. 1, 1*) ולרגלים

אם אין צאן אין רעה ו מפני מה כי הנני מביא רעה אל כל
בשר ונתתי נפשך לשלל ו אל המקום¹ אשר חלך שם² ו הא בכל
מקום אתה מוצא שאין הנביאים מחנכאים אלא בזכותן של
ישראל ו {ב}

פרשה א החדש חזה לכם וגו' רבי ישמעאל אומ' משה הראה⁵
את החדש לישראל ואמר להם כזה היו רואין^{7.2}

וקבעין את החדש לדורות ו רבי עקיבא אומ' זה א' מג' דבריו'
שנחשפה משה והראהו המקום את כלן באצבע³ ו כיוצא בדבר
אתה אומר וזה לכם הסמא⁴ ו זה מעשה המנורה² ו יש אומרים
אך בשחיטה נתקשה משה שנ' וזה הדבר אשר תעשה את המזבח⁴¹⁰
ו רבי שמעון בן יוחאי אומ' וחלא כל הדברות שנדבר עם משה

a Jer. 45: 5. b Lev. 11: 29. c Num. 8: 4. d Ex. 29: 38.

enklast är att till Ven:s foga ett *חקב"ח* med stöd af *Raschi*
(till Jer. 45: 5): אמר לו הקב"ה אם אין כרם אין סיג ואם אין צאן:
אין רעה איני נגלה על הנביאים אלא בזכותם של ישראל כך שנויה
הראתו לבנה בתרדשה ואמר לו: *Raschi* (till Ex. 12: 2) — ובלבנה
כשהירח מתחדש יהיה לך ראש חדש... נתקשה משה על מולד הלבנה
באיזה שיעור תראה ותהיה ראויה לקדש והראה לו באצבע את הלבנה
ברקיע ואמר לו כזה ראה וקדש.

1 MT. כי הנני מביא רעה על כל בשר נאם ה' ונתתי לך את MT.
נפשך לשלל על כל המקומות אשר חלך שם.

2 *Pesikta de-Rab Kahana Pi. 5 Hachod. (54)*: חני רשב"י בג':
דברים נתקשה משה והראן לו הקב"ה באצבע ואלו הן במנורה ובשרצים
תראה לבנה בתרדשה ואמר לו: *Raschi* (till Ex. 12: 2) — ובלבנה
כשהירח מתחדש יהיה לך ראש חדש... נתקשה משה על מולד הלבנה
באיזה שיעור תראה ותהיה ראויה לקדש והראה לו באצבע את הלבנה
ברקיע ואמר לו כזה ראה וקדש.

3 *Bemidbar rabba Par. 15 (216^a mitten)*: לוי ב"ר אומ' מנורה
טחורה ירדה מן השמים שאמר לו תב'ה למשה [שמות כ"ה כ"א]
תשיה מנור' וזה טחור אמ' לו כיצד נעשה אותה אמ' לו [1. 1.] מקשה
תעשה המנור' ואע"פ נחש' משה וירד ושכח מעשיה עלה ואמר
רבזני כיצד נעשה אותה אמר לו מקשה [וגו'] ואע"פ נחש' משה
וירד ושכח עלה ואמר רבזני שכחתי אותה תראה לו למשה ועוד
נחש' בה אמר לו וזרעו ועש' עד שנטל מסבס של אש תראה לו
עשייתה ואע"פ נחש' משה אמר לו הק"ב לך אצל בצלאל
הוא יעשה אותה ואמר לבצלאל מיד עשאה.

4 MT. lyder: וזה אשר תעשה על המזבח, Friedm. vill hava
Mech:s text ändrad därefter, Weiss ändrar med mera fog blott
אז till. Med den frihet gent emot bibeltexten, som Midrasch på
otaliga ställen tillåter sig, synas dock dess texter böra bibehållas oför-
ändrade överalt där de ge en antaglig mening.

Hum. Vet. Samf. i Upsala I. 3.

b

אלי¹ לאמר² ו אמר רבי שמעון בן עזאי איני כמשיב על דברי רבי
אלא כמוסיף על דבריו ו ולא עם משה בלבד היה מדבר בזכות
ישראל אלא עם הנביאים כלם לא דבר אלא בזכות ישראל שנ'
ואשב³ שבעת ימים משומם בתוכם⁴ ו וכתוב ויהי מקצה שבעת
ימים ויחי דבר יי' וגומ'⁵ ויחי⁶ דבר יי' אל ידמיהו וגומ'⁷ וכן אתה
5 מוצא בברוך בן נריה שחיה מתרעם לפני המקום אמרתי אוי נא
לי כי יספ יי' יגון על מכאובי⁸ ו נשתנתי⁹ אני מכל תלמידי
הנביאים יהושע שמש משה ושרתה עליו רוח הקדש ו אלישע
שמש אליהו ושרתה עליו רוח הקדש מה נשתנתי אני מכל
10 תלמידי הנביאים ו יגדתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי וגומ'¹⁰ ואין
מנוחה אלא נבואה שנאמר ותנה עליהם הרוח¹¹ ו נחה רוח יי' על
אליהו ועל אלישע¹² ו נחה עליו רוח יי' ו בא וראה מה המקום
משיבו כה תאמר אליו כה אמר יי' הנה אשר בניתי אני הורס
ואתה תבקש לך גדולות¹³ ואין גדולות אלא נבואה שנאמ'¹⁴ ספרה
15 נא לי את כל הגדולות וגומ'¹⁵ קרא אלי ואתנן ואגידה לך גדול'¹⁶
ובצורות ולא ידעתם¹⁷ ו אמר¹⁸ ברוך בן נריה ו אם אין כרם אין סייג ו

a Deut. 2: 16, 17.

b Ez. 3: 15.

c Ez. 3: 16.

d Jer. 42: 7.

e Jer. 45: 3.

f Num. 11: 26.

g 2 Reg. 2: 15.

h Jes. 11: 2.

i Jer. 45: 4, 5.

k 2 Reg. 8: 4.

l Jer. 33: 3.

1 MT. אלי וידבר יי' אלי. — *Raschi* (till Deut. 2: 17) וידבר ח' אלי אבל משלוח חמרגלים עד כאן לא נאמר בפרשה זו (17) וידבר אלא ויאמר ללמדך שכל ל"ח שנה שהיו ישראל נוזפים לא נתייחד עמו הדבור בלשון חבה פנים אל פנים וישוב הדעת ללמדך *Jf* לאמר Till. — שאין השכינה שורה על הנביאים אלא בשביל ישראל ר' עקיבא אומר כל מקום שנ' בח לאמר צריך לידרש: *Sifre Naso Pi.* 2:

2 MT. har här sams för Mech:s משומם.

3 Framför det med börjande nya citatet (ur Jer.) måste man med Liv. ock *Jalkut Räm.* 187 läsa ואומר. Däremot torde det icke vara nödvändigt att med Friedm. ur *Jalkuts* text även upptaga värsens början ויהי מקץ עשרה ימים אמרתי. På samma sätt måste man med Friedm. framför det följ. אמרתי (r. 6) inskjuta ett *sams*, men det är icke behöfligt att ändra אמרתי i överensstämmelse med MT. till אמרה.

4 Enligt det vanliga språkbruket bör man här med *Jalkut Räm.* 187 läsa נשתנתי, *Jf* rad 9. — För det följ. מכל תלמידי läser Konst. מתלמידי, ock för משה (r. 8) har Liv. משה.

5 Så som nu kan texten icke vara riktig. Konst. har icke ordet אמר, ock då måste man underförstå ett: »Gud sade». Men

שליחותך ו לקיים מה שנאמר הלא את השמים ואת הארץ אני
מלא^א ו כשהקב"ה גזור גזרות טובות ורעות על ישראל על הטובה
מחזירים לפניו ועל הרעה אין מחזירים לפניו שנאמ' והנה ששה
אנשים באין^ב מדרך שער העליון וגו'^ג וכתוב' אלהי ישראל נעלה
מעל הכרובים ואו' ויאמר יי' אלי עבור בחוך העיר וגומ' ולא^ד
אמר באזני^ה ונאמר זקן ובחור^ו ובחולה וסם ונשים וגומ' ויאמר
אלהים סמאו את הבית הזה^ז וגומ' יצאו אלו^ח ועשו שליחותן
אלו שנצטוו על הרעה לא למדנו שהחזירו שליחותן ו זה שנצטווה
על הטובה למדנו שהחזירו שליחותו שנאמר והנה איש^ט לבוש
הבדים וגו'^י שמעון בן עזאי אומר לאמר ו בקו^י שאתה שומע בו ו
בו למד ו רבי עקיבא אומר לאמר צא ואמור להם שבזכותם^{יא} הוא
מדבר עמי שכל ל"ה שנה שהיה כועס על ישראל לא היה מדבר
עמו שנאמר ויהי כאשר חמו כל אנשי המלחמה למות ויאמ' יי'

a Jer. 23: 24. b Ez. 9: 2. c Ez. 9: 3. d Ez. 9: 4, 5.
e Ez. 9: 6, 7. f Ez. 9: 11.

ורם ממקום שמשלחים לשם מחזירין שליחותן אבל שלוחין למקום
שמשלחין משם מחזירין שליחותן שנא' תשלח ברכים וילכו ויאמרו
לך חננו יבאו ויאמרו לא נאמר אלא וילכו ויאמרו מלמד שהשכינת
בכל מקום.

1 MT. באים, så ock Amst., Friedm. ock Weiss.

2 Med Liv. vilja Friedm. ock Weiss här läsa וכבוד i st.
för de andra edds וכתיב Ven:s וכוב låter dock fullkomligt för-
svara sig såsom parallel till de följ. ונאמר ock ואומר — av Friedm.
onödigtvis ändrat till ואומר — varmed det långa citatet ur Ez. 9
avdelas. Det för meningen nödvändiga וכבוד bör dock, såsom antag-
ligen förbisett för likheten med det omedelbart föregående וכוב, åter
införas på sin plats i texten. — För Mechs הכרובים har MT. זכרוב.

3 MT. אלו, Kerê אלו.

4 MT. בחור.

5 MT. חזק fins icke i MT. 6 Liv. har ואלו ואלו i MT. 7 MT. חזק.

8 antingen att fatta som skrivfel för בקו' — בקו, eller som hos Weiss
(2^b n. 2) בקו כלומר במדת: (2^b n. 2).

9 Liv. har שבזכותם ock avjälper därmed den blandning av
or. dir. ock or. indir. som Ven:s text företer. — För הוא מדבר har
Konst. חזק מדבר.

תחתין¹ שאין תלמוד לומר לנביא תחתין אלא שאי אפשר
בנבואתו² ויונה תבע כבוד הבן ולא כבוד האב ו שנאמר³ ויהי
דבר יי' אל יונה שנית לאמר⁴ ו שנית נדבר⁵ עמו לא שלישית ו
רבי יונתן אומר לא הלך יונה אלא לאבד עצמו בים שנאמר
5 ויאמר אליהם שאוני והטילוני אל הים⁶ ו וכן חמצא⁷ האבות
והנביאים ו היו נותנין עצמם על ישראל ו במשה מה הוא אומר
ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת⁸ ו
אם ככה את עושה לי הרגני נא הרוג אם מצאתי חן בעיניך
ואל אראה ברעתי⁹ ו בדוד מהו אומר הנה אנכי חטאתי
10 ואנכי העויתי ואלה הצאן מה עשו תהי נא ירך בי ובבית
אבי¹⁰ ו הא בכל מקום אתה מוצא האבות והנביאים נתנו
נפשם על ישראל ו

לאמר צא ואמור אליהם מיד ו דברי רבי ישמעאל שנאמר¹¹
ויצא ודבר¹² ו רבי אליעזר אומר צא ואמור אליהם
15 והשיבני דבר שנאמר וישב משה את דברי העם אל יי'¹³ ו ואומר
חאיש לברש¹⁴ הברים אשר קסת הסופר במחנני וגו'¹⁵ ואומר¹⁶ התשלח
ברקים וילכו ו ויאמרו לך הננו¹⁷ ו שלוחי הקב"ה לא כשלוחי בשר
ורם ששלוחי ב"ו צריכין לחזור אצל שולחיהם אבל לפניך אינו
כן אלא התשלח ברקים וילכו וישוּבו לא נאמר אלא וילכו ו
20 ויאמרו בכל מקום שהן מהלכין נמצאים לפניך¹⁸ ו ואומר¹⁹ עשינו

a 1 Reg. 19: 15, 16.

b Jon. 3: 1.

c Jon. 1: 12.

d Ex. 32: 32.

e Num. 11: 15.

f 2. Sam. 24: 17.

g Ex. 34: 34.

h Ex. 19: 8.

i Ez. 9: 3.

k Job 39: 35.

1 I st. f. שנאמר har Liv. מת נאמר לו.

2 D& Friedm. (2^a not 28), Weiss (2^a not 1) ock Buber (*Lek. tob*, 26^a not 16) anmärka att i st. f. Mechiltas ודבר måste man med *Jalkut Räm.* 187 läsa כדבר, hava de förbisett, att Ven. här redan har den riktiga läsarten. — B. *Jebamot* 98^a (nedan): ויהי דבר ה' אל יונה ו שנית לאמר שנית דברה עמו שכינת שלישית לו דבר¹ עמו.

3 Efter *Jalkut Räm.* 550 ändrar Friedm. här onödigtvis חמצא אתה מוצא.

4 MT. har חלבוש.

5 B. *Baba batra* 25^a (mitten): ור' אושעיא סבר שכינת בכל מקום ואמר ר' אושעיא מאי דכתי' אתה הוא ה' לבד' את' עשית את השמי' וגו' [נחמיה ט' ו'] שלוחיך לא כשלוחי בשר ורם שלוחי בשר

י' אלהי ישראל נתן את הממלכה¹ לדוד וגו' ו אם תאמר דן
 אני מן הנביאים שנדבר עמהם בחוצה לארץ ו אף על פי שנדבר
 עמהם בחוצה לארץ ולא נדבר עמהם אלא בזכות אבות שנ' כה
 אמ' יי' קול ברמה נשמע וגו' כה אמ' יי' מנעי קולך מבכי ועיניך
 5 מדמעה ויש תקוה לאחריתך נאם יי' וגומר ו ואע"פ שנדבר עמהם
 בחוצה לארץ ובזכות אבו' לא נדבר עמהם אלא במקו' סהור
 של מים ו שנ' ואני הייתי על אובל אולי' ו ואני הייתי על יד
 חנהר הגדול הוא חדקל² ואומר חיה היה דבר יי' וגו' ו ויא
 נדבר עמו בארץ ונדבר עמו בחוצה לארץ שנ' חיה היה דבר
 10 יי' היה שנדבר עמו בארץ חיה שנדב עמו חוצה לארץ ו ר' אלעזר
 בן צדוק אומר חרי הוא אומ' קום צא אל הבקעה/ מגיד שהבקעה
 משרה ו חדש שאין השכינה נגלית בחוצה לארץ שנ' ויקם יונה
 לברוח תרשיש וגו'³ ו וכי מלפני יי' הוא בורח ו וחלא כבר
 נאמר אנא אלך מרוחק וגו' אם אסק שמים שם אתה וגו' אשא
 15 כנפי שחר גם שם ידך תנחני וגו'⁴ ו עיני יי' חמה משוטטו' בכל
 הארץ' ו בכל מקום עיני יי' צופות רעים וטובים' ו אם יחתרו
 בשארל' ו אם' יחבאו בראש חכרמל' ו אם' ילכו בשבי' ו אין חשך
 ואין צלמות' ו אלא אמר יונה אלך בחוצה⁵ לארץ מקום שאין
 השכינה שורה ונגלית שהגוים קרובים לחשובה הן שלא לחייב

a 2 Chron. 13: 5. b Jer. 31: 15-17. c Dan. 8: 2.
 d Dan. 10: 4. e Ez. 1: 3. f Ez. 3: 22. g Jon. 1: 3.
 h Ps. 139: 7-9. i Zach. 4: 10. k Prov. 15: 3.
 l Am. 9: 2-4. m Job. 34: 22.

1 MT. נתן ממלכת

2 Konst. har liksom *Jalkut Räm.* 187 Friedm. אני את הנביאים
 ock Weiss för אנכי. För övrigt är den här följ. midraschen i
Jalkut ock Tanchuma II Pi. 5 avkortad ock onastald.

3 Friedm. (י' not 18): וכוין שהבטיח לנאלם בזכות האבות תזקק:
 לדבר עם הנביאים אף בחו"ל.

4 MT. har här משוטטים, men i 2 Chron. 15: 9 heter det יי' כי
 עיניו משוטטות בכל הארץ.

5 MT. ואם.

6 Liv. har לחוצה ו אלך לי בחוצה, *Lekach tob Pi.* 1
Jalkut Räm. 187 אלך לי לחוצה.

אביך ואת אמך^a | כשהוא אומר איש אמו ואביו תיראו^b | מגיד
ששניהם שקולין זה כזה^c | בארץ מצרי' חוץ לכרך או אינו
אלא תוך הכרך | כשהוא אומר ויאמר אליו משה כצאתי את
העיר^d והלא דברים ק"ו ומזה תפלה הקלה לא התפלל^e אלא
חוץ לעיר | דבור חמור לא כל שכן | ומפני מה לא נדבר עמו^f
תוך הכרך | מפני שהיתה מלאה שיקוצי' וגילולי'^g ועד שלא
נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרות לדברות | משנבחרה
ארץ ישראל יצאו כל הארצות | עד שלא נבחרה ירושלם היתה
כל ארץ ישראל כשרה למזבחות^h משנבחרה ירושלם יצאת
ארץ ישראל שנ' השמר לך פן תעלה עולותך כי אם במקוםⁱ
אשר יבחר^j | עד שלא נבחר בית עולמים היתה ירושלם ראויה
לשכינה משנבחר בית עולמים | יצאת ירושלם {יב} שנאמר כי בחר
י' בציון^k ואומר זאת מנוחתי עדי עד' | עד שלא נבחר אהרן
היו כל ישראל כשרים לכהונה משנבחר אהרן יצאו כל ישראל
שנאמר ברית מלח עולם^l היא לפני יי'^m | ואומר והיתה לוⁿ
ולזרעו אחריו^o | עד שלא נבחר דוד היו כל ישראל כשרין למלכות |
משנבחר דוד יצאו כל ישראל שנאמר הלא לכם לדעת כי

a Ex. 20: 12. b Lev. 19: 3. c Ex. 9: 29. d Deut. 12: 13, 14.
e Ps. 132: 13. f Ps. 132: 14. g Num. 18: 19. h Num. 25: 13.

rätta till ששלשתם (däremot behöver man alldeles icke med Friedm.
utbyta det följ. כאחד mot det synonym. (זה כזה. Jfr. *Bereschit rabba Par.*
1 (slutet): בכל מקום מקדים אברחם ליצחק וליעקב ובמקום אחד הוא
אומר וזכרתי את בריתי יעקב וגו' מלמד ששלשתן שקולין זה כזה.

1 *Sifra Qedoschim* (början): נאמר איש אמו ואביו תיראו ונאמר
את ה' אלתיך תירא [דברים ו' י"ג] חקיש מורא אב ואם למורא
המקום נא' כבוד את אביך ואת אמך ונא' כבר ה' מהונך [משלי ג'
ט'] חקיש כיבוד אב ואם לכיבוד המקום.

2 *Jalkut Bo Räm.* 187 ock i det följ. i st. f.
דין הוא שלא נדבר עמו אלא חוץ לכרך. det synonym. לא כל שכן

3 *Raschi* (till Ex. 9: 29): כצאתי מן העיר אבל בחוץ: העיר לא התפלל לפי שהיתה מלאה גלולים.

4 *Jalkut läser här, Räm.* 187, להקריב, כשרות להקריב, *Räm.* 883 (till Ps. 132: 13), likaledes citerat från *Mechilta*,
היתה ארץ ישראל כשרה למזבחות.

5 *Raschi* (till Num. 18: 19): כרת ברית עם אהרן בדבר תבריא: ומתקיים ומבריא את אחרים ברית מלח כברית הכרותה למלח שאינו
מסרית לעולם.

חוץ משלשה מקומות מפני שאפשר¹ ו' ד"א אל משה ואל
אהרן למה נאמר ו' לפי שהוא אומ' ויאמר יי' אל משה ראה
נתתיך אלהים לפרעה² ו' אין לי אלא משה דיין לפרעה ו' אהרן
מנין תלמוד לומר אל משה ואל אהרן הקיש אהרן למשה מה
משה היה דיין לפרעה ו' אף אהרן היה דיין לפרעה ו' מה משה
היה אומר דבריו ולא ירא ו' אף אהרן אומר דבריו ולא ירא ו'
ד"א אל משה ואל אהרן ו' שומע אני כל הקודם במקרא הוא
קודם במעשה ו' כשהוא אומר הוא אהרן ומשה³ מגיד ששניהם
שקולין זה כזה ו' כיוצא בזה אומר בראשית ברא אלהים
את השמים ואת הארץ⁴ ו' שומע אני כל הקודם במקרא קודם
במעשה ו' כשהוא אומר ביום עשות יי' אלהים ארץ ושמים⁵ מגיד
ששניהם שקולין כאחד זה כזה² ו' כיוצא בזה אומר אנכי
האכ³ אלהי אביך ו' אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב⁴ ו' שומע
אני כל הקודם בדבר הוא חשוב מחברו ו' כשהוא אומר וזכרתי
את בריתי יעקב ואף בריתי⁵ יצחק ואף את בריתי אברהם⁶
מגיד ששניהם⁵ שקולין כאחד ו' כיוצא בדבר אתה אומר כבד את

a Ex. 7: 1. *b* Ex. 6: 26. *c* Gen. 1: 1. *d* Gen. 2: 4.

e Ex. 3: 6. *f* Lev. 26: 42.

מכולם — *Sifra Vajikra Per. 2:2*. מועד הרי י"ג מיעוטים מיטע אהרן וואס
אמר ר' יהודה ב' בחירא י"ג דברות נאמרו בתורה למשה ולאחר
וכנגד נאמרו י"ג מיעוטים ללמד שלא לאחר נאמר אלא למשה שיאמר
לאחר ואז הו (etc. ungefär som i *Sifre*)

1 Sannolikt riktigare är *Jalkuts* (Räm. 179) läsart שׂאִי אִמְשֵׁר Varianten שׂאִמְשֵׁר av שׂאִימְשֵׁר låter sig lätt förklaras som skrivfel för שׂאִי אִמְשֵׁר. Friedm. upptar denna läsart, men Weiss försvarar שׂאִמְשֵׁר. — De tre åsyftade ställena äro enl. Friedm. Ex. 4: 27 וַיֹּאמֶר יי' אֵל אֶהְרֶן וְיִיֹאמֶר יי' פְּתָאִים אֵת מֹשֶׁה וְאֵל אֶהְרֶן וְאֵל מִרְיִם 4 Num. 12: 5 וַיֹּאמֶר יי' זֶה רַעֲנָן (se Weiss 1^a not 6) Lev. 10: 18 אֵל אֶהְרֶן וְיִדְבָּר יי' אֵל אֶחָד 27 Lev. 4: 27 וַיֹּאמֶר יי' אֵל אֶחָד 20 Num. 18: 8 וְיִדְבָּר יי' אֵל אֶת־

2 Med alt fog stryker Friedm. זה כזה såsom en blott variant till כאחד. Weiss behåller bägge varr. i texten utan någon anmärkning.

3 לאל finnes icke i MT.

4 MT. ואף את בריתי.

5 Det här från de övriga exx. oriktigt inkomna ששניהם, som Weiss bibehåller utan anmärkning, måste man naturligtvis med Friedm.

שומע יי' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר ו
 אני שהיה הדבר¹ לאהרן ולמשה ו כשהוא אומר ויהי ביום
 דבר יי' אל משה² למשה היה הדבר ולא לאהרן ו א"כ מה
 תלמוד לומר אל משה ואל אהרן ו אלא מלמד שכשם שהיה משה כלל³
 לדברות ו כך היה אהרן כלל לדברות ו ומפני מה לא היה מדבר
 עמו מפני כבודו של משה ו נמצא ממעט אהרן מכל הדברות שבחזרה³
 a Ex. 6: 28.

¹ *Jalkut, Bo, Rämäs* 187, *Tanchuma II, Bo, Pi. 5, Lekach tob, Bo, Par. Hachodesch, Pi. 1* (26^a) ock *Liv. hava efter Midrasch' ock Mischnas språkbruk* תרבור ו. Ven:s הדבר ansluter sig till Jer. 5: 13: והדבר אין בהם.

² Så äfven *Lekach tob* (l. l.). Bättre är dock läsarten hos *Tanchuma II* (l. l.) ock *Jalkut (Vaera, Rämäs 179)*. *Lekach tob* tillägger i sitt *Mechiltacitat* efter *ordet Raschi* בשביל שאהרן עשה וטרח במופתים כמשה חלק לו כבוד (till Ex. 12: 1): זה במצוה ראשונה שכללו עם משה בדבור.

³ *Sifre Naso Pi. 58*: רבי יהודה בן בחירא אומר תרי שלשה עשר מיעוטים מיעט אהרן מכל דברות שבחזרה ובבוא משה אהרן מויד לדבר אהרן וישמע את הקול מדבר אליו וידבר אליו [במדבר ז' פ"ט] ונועדתי לך שם ודברתי אתך [שמות כ"ה כ"ב] אשר אועד לכם שמה לדבר אליך שם [שם כ"ט מ"ב] אשר צוה ה' את משה בחר סיני ביום צוותו [ויק' ז' ל"ח] את אשר יצוה [שמות ל"ד ל"ד] את כל אשר אצוה אתך [שם כ"ה כ"ב] אשר אועד לך שמה [שם ל' ו'] ואחת במצרים ואחת בסיני ואחת באהל

Hum. Vel. Samf. i Upsala I. 3.

a

מכילתא בא

מסכתא דפסחא

על פי דפוס ויניציאה ועם סירוש

